التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

21

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

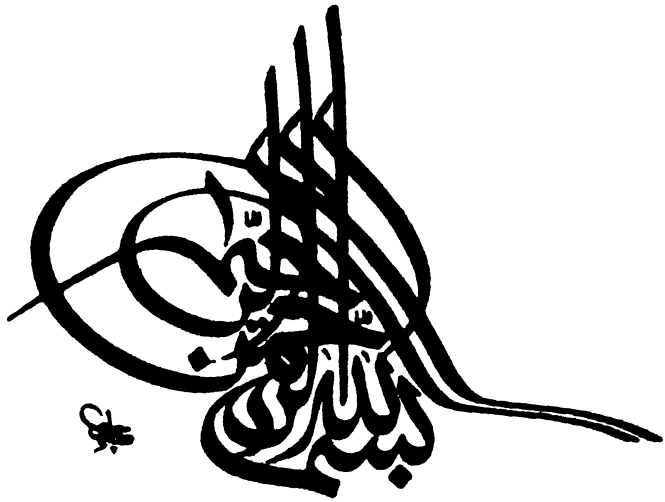

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

(21. CİLT)

Orijinal Adı

Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-41-2 (21.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan

Abdullah Karakuş

İç Düzen

Çelebi Şenel

Baskı

Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

21. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾

"Allah'a ve Peygamberi'ne iman edin, size vekil kıldığı mallardan O'nun yolunda harcayın. İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?), onlar için büyük mükâfat vardır" (Hadid, 7).

Âyetin Muhatabı

Bil ki, Allahu Teâlâ, birliğine, ilim ve kudretine dair çeşitli deliller getirince, bunun peşinden tekliflerini de getirmiş ve işe, ilk önce, Allah'a ve Resûlü'ne iman etmeyi emretmekle başlamıştır.

Buna göre şâyet, "Âyetteki "iman ediniz" ifadesi, Allah'ı tanıyana mı, yoksa tanımayana mı bir hitaptır? Şimdi, eğer birincisi ise, bu, O'nun tanıyana O'nu tanıtmayı emretmek olur ki, haliyle bu, tahsil-i hasıl (elde edilmiş olan bir şeyi yeniden elde etmeyi) emretmek olur ki, bu muhaldir. Yok eğer, ikincisi olursa, bu sefer de, âyetin hitabı, O'nu tanımayana yönelik olmuş olur. Halbuki, O'nu tanımayan ve bilmeyen kimsenin ise, O'nun emrini bilmesi imkânsız olur. Böylece de bu emir, kendisinin böylesi bir emirle memûr olduğunu bilmesi imkânsız olan birisine yönelik olmuş olur ki, bu da "teklîf-i mâla yutâk"tır" denilirse, buna cevaben şöyle diyebiliriz: Kimi âlimler, bu yaratıcının varlığına dair bilginin herkeste meknûz ve mevcût olduğunu; buradaki bu emir ile kastedilenin de, sıfatlarını tanımaya dair olduğunu söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيرٌ *"Sizi vekil kıldığı mallardan O'nun yolunda harcayın. İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?), onlar için büyük mükâfat vardır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hak, insanlara ilk önce, kendisine tâatle meşgul olmalarını emretmiş, ikinci olarak da, dünyaya fazla iltifât etmemelerini ve o dünyayı Allah yolunda harcamalarını emretmiştir ki, burada قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ *"De ki: Allah, sonra da onları bırak..."* (En'âm, 91) âyetinden kastedilen mana murat edilmiştir. "قُلِ اللّٰهُ" ifadesi, burada, *"Allah'a ve Resûlüne iman edin..."* cümlesine, "ثُمَّ ذَرْهُمْ" *"Sonra da onları bırak..."* ifadesi de, burada "وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ" cümlesine uygun düşmektedir.

***İKİNCİ MESELE:* İnfakın Gerekçesi**

Bu âyet hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) "Ellerinizdeki mallarınız, yaratması ve onları îcat etmesi sebebiyle, Allah'ın mallarıdır, ama O, o malları şeriatin ölçüsü içinde kendisinden yararlanılsın diye, mükellefin tasarrufuna sunmuştur. Şu halde bu mallarda tasarruf etme açısından mükellef, tıpkı bir vekîl, bir nâib ve bir halîfe gibidir. Müsaade ettiği zaman tıpkı, bir kimsenin başkasının malından kolayca harcaması gibi, sizin de bu mallarınızdan kolayca harcamasınız gerekir."

2) "Allah, onların malları veraset yoluyla size geçtiği için, sizi sizden önce gelip geçmişlere halife kıldı. Öyleyse, sizler onların durumundan ibret alın. Çünkü o mallar nasıl onlardan size intikâl ettiyse, böylece, sizden de sizin dışınızdakilere geçecektir. Şu halde siz de mallarınızda cimrilik etmeyiniz."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İnfaktan Maksat**

Âlimler, âyette bahsedilen infâk (harcama)nın ne tür bir harcama olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu sebeple kimileri, "Bu, farz olan zekâttır" derken, kimileri, "Hayır, bunun içine nâfile olanlar da girer" demişlerdir. Ve bunun, bütün iyilik türlerini içine alan genel bir ifade olması imkânsız değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böyle yapan kimselere büyük bir ücret vereceğini tekeffül ederek, *"İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?) onlar için büyük mükâfatlar vardır"* buyurmuştur. **Kadî**, "Bu âyet, böyle bir ücretin, sırf iman ile elde edilemeyeceğine, buna, infâk etmenin de eklenmesi gerektiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, işte bu açıdan bu âyet, zekât ve saire gibi farzları ihlâl eden kimseler için, bir ücret olmayacağına delâlet eder" der. Bil ki, **Kadî**'nin bu istidlâli tutarsızdır. Zira âyet, farz olan zekâtı ihlâl eden kimseler için *"büyük bir ücretin"* gerçekleşmeyeceğine

delâlet etmektedir. O halde, ey **Mu'tezile,** siz, âyetin, farzları (zekâtı) ihlâl eden kimselere hiç ücret, mükâfat verilmeyeceğine delâlet ettiğini nasıl söyleyebiliyorsunuz?!

Resûle Uyunuz

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ۚ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

"Peygamber, Rabbinize iman etmeniz için sizi davet edip dururken, size ne oluyor ki, Allah'a iman etmiyorsunuz? Halbuki O, sizden kesin teminat almıştır. Eğer O'na iman edeceklerseniz (hemen buna koşun)" (Hadîd, 8).

Bu âyet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Allahu Teâlâ, iman etmemeyi şu iki şart açısından kınamıştır:

a) O Resûl'ün davet etmesi. Ki, bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, apaçık deliller kapsayan o Kur'ân'ı okuyup durması kastedilmiştir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın onlardan ahd ve mîsâk alması. Ulemâ, mîsâk almanın ne demek olduğu hususunda da şu iki izâhı yapmışlardır:

1) O Peygamber'in davetini kabul etmeyi gerektiren delillerin sunulması ve akla yerleştirilmesi... Bil ki, o deliller, bu davetin kabulünü gerektirdiği için, bu, bu hususta yemîn ve and etmekten daha tesirli bir ifade olmuş olur. İşte bu sebeple de, Cenâb-ı Hak (delillerden çıkarılan neticeleri), "mîsâk" diye adlandırmıştır. Velhasıl, naklî ve aklî deliller bu konuda, bir uyum içindedirler. Naklî olan, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamber, ... sizi davet edip dururken..."* ifadesinden elde edilen; aklî delil ise, *"Halbuki O, sizden kesin teminat almıştır"* ifadesinden elde edilendir. Bu iki tür delil bir araya gelince de, ilgili konu (hakkında bu tür delillerin bulunduğu bu şey), hakkında daha fazlasının ilâve edilmesinin imkânsız olduğu bir noktaya ulaşmış demektir.

Allah'ı tanımanın ancak nakil ile olduğunu iddia edenler, bu âyeti delîl getirerek, şöyle demişlerdir: Çünkü Cenâb-ı Hak, bu kimseleri, o Resûl'ün kendilerini davet etmesine (ama onların icâbet etmemesine) binâen kınamıştır. Böylece biz, ilahî zemme müstahak olmanın, ancak, Resûl'ün davetine tabi olmama durumunda olacağını anlamış bulunuyoruz.

Kalû Belâ Mîsâkı ile İlgi

2) **Atâ, Mücâhid, Kelbî** ve iki **Mukâtil,** Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, insanların ruhlarını **Hz. Âdem** (a.s)'in sulbünden çıkarıp, "Rabbiniz değil miyim?" deyip de, onların da "Elbette, Rabbimizsin..." demelerini kastettiğini söylemişlerdir ki, bu görüş zayıftır. Zira, Allahu Teâlâ, artık bundan sonra iman etmemeleri konusunda kendileri için geride herhangi bir mazeretin kalmadığı hususunda bir sebep olsun diye, "mîsâk almak"tan bahsetmiştir. Halbuki, onları, **Âdem**'in sırtından çıkardığı zamanda alınan o mîsâk, o kavim için ancak, o peygamberin söylemesi ile malûm olmuştur. Dolayısıyla, peygamberin doğruluğu bilinmezden önce, bu, o peygamberi tasdik etmenin vücûbunun sebebi olamaz. Ama, deliller ve beyyineler getirip bunları akla yerleştirmek ise, herkes için malûmdur. Bu yönüyle bu, o resûlü tasdik etmenin vücûbuna bir sebep olmuş olur. Böylece biz, ilgili âyeti bu manada tefsir etmenin caiz olmayacağını anlamış bulunuyoruz.

İKİNCİ MESELE

Kadî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا لَكُمْ *"size de ne oluyor.."* hitabı kulların iman edebilme gücüne sahip olduklarına delâlet eder. Çünkü, böyle bir söz, ancak yapabilme ve edebilme imkânına sahip kimseler için söylenir. Ve bu tıpkı, "Sana ne oluyor da, boyunu uzatmıyorsun, rengini beyazlatmıyorsun?" denilmemesi gibidir. Böylece bu, **"istitâat kable'l-fiil"** olduğuna, (yani, fiilden önce, onu yapma gücünün bulunduğuna), kudretin her iki zıddı (yani hem yapma, hem de yapmayıp terk etmeyi) de yerine getirmeye elverişli olduğuna ve iman etmenin, Allah'ın yaratması ile değil de, kulun eli ile olduğuna... delâlet eder..."[1]

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki ifade, "وَقَدْ أُخِذَ مِيثَاقَكُمْ" (uhize misâkukum...) şeklinde de okunmuştur.

---

1 Bu görüşü **Râzî** Mutezilî olan **Kâdî Abdûlcebbar**'dan naklediyor. Hiç tenkit etmeyişinin sebebi, benzeri tenkitleri başka yerlerde yapmış olsa gerektir (Ç.).

Âyetteki, "اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ" ifadesinin manası ise, "Eğer siz, deliline binâen bir şeyi tasdik ediyorsanız, daha size ne oluyor da, şu anda iman etmiyorsunuz? Çünkü, aklî ve naklî deliller, mutabakat sağlamış ve daha fazlasının eklenemeyeceği bir dereceye ulaşmıştır" şeklindedir.

Hidâyet Âyetleri

هُوَ الَّذِى يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهٖٓ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾

"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, kulunun üzerine açık açık âyetleri indirmekte olandır. Şüphesiz ki Allah, size karşı raûftur, rahîmdir" (Hadîd, 9).

Kadî şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu âyeti ile, Kur'ân olan apaçık âyetler ve diğer mu'cizeler indirişinin maksadının, onları, karanlıklardan nura çıkarmak olduğunu beyân etmiş ve bu hususu, *"Şüphesiz ki Allah, size karşı raûftur, rahîmdir"* âyetiyle te'kid etmiştir.

Allahu Teâlâ şâyet, bazı kimselerin küfrün karanlıklarında kalmalarını dilemiş, onlar hakkında bunu yaratmış ve onlar için, zâil olmayacak bir biçimde bunu takdir etmiş olsaydı, böyle demesi doğru olmazdı.

İmdi eğer: "Bu ifadenin zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın, bunları karanlıklardan nura çıkardığına delâlet etmiyor mu? Binâenaleyh, iman işinin, O'nun fiili olması gerekir..." denilirse, biz deriz ki: Şâyet Cenâb-ı Hak, "çıkarma" sözü ile, bunlardan imanı yaratmayı kastetmiş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, sizi karanlıklardan ... çıkarmak için, kulunun üzerine açık açık âyetleri indirmekte olandır"* hitabının manası kalmazdı.. Çünkü bu, ister önce, ister sonra olsun, O yarattığı için O'nun yaratması değişmez. O halde, bu durumda bu hitaptan kastedilen mana, Allah'ın bu kimselere, onları karanlıklardan nûra çıkarması konusunda, lütufta bulunmuş olmasıdır. Eğer böyle olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisini, onları o karanlıklardan nûra çıkarmakla tavsîf etmesi, O'nun, kendisini, onları nurdan karanlıklara çıkarma ile nitelemesinden daha evlâ olmazdı..."

Razî'nin Mu'tezile'ye Cevabı

Bil ki bu söz, düşüklüğüne ve parlaklığına rağmen, "ilim" meselesiyle çelişir. Çünkü Allahu Teâlâ, onların iman etmeyeceklerini ve bu bilginin onlardan imânın meydana gelmesine mânî olduğunu bilen bir âlim olmasına rağmen, şimdi kalksa da, diğer zıddının varlık âleminde izâlesi ve ibdâli mümkün olmayacak bir biçimde mevcut olduğunu bile bile, bu kimseleri, bu iki zıttan birisini yapmakla mükellef tutsa, bunun yanı sıra bu kimselere hayır ve ihsanı irâde etmesi düşünülebilir mi? **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü bu fikrin, hiçbir insanın kabul etmeyeceği şeyler cümlesinden olduğunda şüphe yoktur. İşte böyle bir çelişki söz konusu olduğunda, **Mu'tezile**'nin sözlerinin ve iddialarının zâhirî gücü zâil olur.

Âyetteki, وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ *"Şüphesiz ki Allah size karşı raûftur, rahimdir"* cümlesini kimileri, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği manasına hamletmişlerdir, ama böyle bir tahsisin (sınırlandırmanın) manası yok. Aksine bu ifadenin içerisine, kişinin yapabileceği diğer mükellefiyetlerin yanı sıra, bu da girer.

Mülk Allah'ındır

وَمَا لَكُمْ اَلَّا تُنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا يَسْتَوِى مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ اُولٰٓئِكَ اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ اَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾

"Ne oluyor size ki Allah yolunda infak etmiyorsunuz. Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Sizden, Fetih'ten evvel harcayan ve savaşanlar, diğerleri ile bir (aynı) olmaz. Onlar derece itibariyle, sonra harcayan (infak eden) ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, her birine en güzel (mükâfatı) va'detti. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Hadîd, 10).

Cenâb-ı Hak, önce imanı ve infâkı emredip, sonra da, önceki âyette, iman etmenin gerekliliğini te'kid edince, bu âyette de infâkın gerekliliğini pekiştirmiştir. Buna göre mana, "Sizler öleceksiniz ve mallarınızı miras olarak bırakacaksınız. Binâenaleyh o mallarınızı, Allah'a tâat olan şeylerde

harcamalı, ön plana almalı değil misiniz" şeklinde olur. Bu da, "Malınız, mutlaka ya ölüm veya Allah yolunda infâk suretiyle elinizden çıkacaktır. Eğer bu elden çıkma işi, birinci şekilde olursa, neticesi Allah'ın laneti, gazabı ve cezası olur. Yok eğer ikinci şekilde olursa, neticesi övgü ve mükâfat olur. Mademki o malınız mutlaka elinizden çıkacak, bu durumda her insan, o malın elinden, övgüye ve mükâfata müstahak olacak bir biçimde çıkmasının, lanete ve cezaya müstahak olacak bir biçimde çıkmasından daha evlâ olduğunu bilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah yolunda infâkın bir fazilet olduğunu beyan edince, bu infâk hususunda yarışmanın da, faziletin tamamlayıcısı olduğunu beyan etmek üzere: *"Sizden Fetih'ten evvel harcayan ve savaşanlar, diğerleri ile bir (aynı) olamaz. Onlar derece itibarıyla, sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksektirler"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin takdirî manası, "Sizden, Fetih'ten önce infak edenle, Fetih'ten sonra infak eden bir olmaz" şeklinde olup, bu tıpkı, *"Cennet ashabı ile, cehennemlikler bir olur mu?"* (Haşr, 20) âyeti gibidir. Ancak ne var ki durum meydanda olduğu için, takdirî manada eklenen kısım, mahzuftur.

***İKİNCİ MESELE:* Feth: Mekke'nin Fethi**

Âyetteki "Fetih" ile, Mekke'nin fethi kastedilmiştir. Çünkü "Fetih" lafzı mutlak zikredildiğinde, ondan Mekke'nin fethi anlaşılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, bu kelimeyi mutlak kullanarak, لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ *"Fetih'den sonra hicret yoktur"*[2] buyurmuştur. **Ebû Müslim (el-İsfehânî)** de, "Kur'ân, başka bir fethe de delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ, *"(Allah) ondan önce yakın bir fetih yaptı (nasip etti)"* (Fetih, 27) buyurmuştur" demiştir. Her ne olursa olsun, Allahu Teâlâ, fetihten önce infak edişin faziletinin ve yerinin daha büyük olduğunu beyân etmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Fazileti**

Kelbî, bu âyetin, **Hz. Ebû Bekir Sıddîk** (r.a)'ın fazileti hakkında nâzil olduğunu söyler ve şöyle der: "Çünkü Allah yolunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e malını veren ve harcayan ilk şahıs, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'dir. **Hz. Ömer** (r.a) şöyle demiştir: "Yanında **Ebû Bekir** ve üzerinde de göğsünde iki yakasını bir araya getirmiş olduğu bir cübbe olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında oturuyordum. Birden **Cebrâil** (a.s) geldi ve "Bana ne oluyor da,

2 **Müslim,** İmare, 86 (3/1488).

Ebû Bekir'i, üzerinde göğsünde iki yakasını bitiştirdiği (eski) bir cübbe ile görüyorum?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "O (bütün) malını, Fetih'ten önce benim yolumda harcadı" dedi."

Bil ki bu âyet, Fetih'ten önce Allah yolunda infâk veya Allah'ın düşmanlarıyla savaşma sadır olan kimsenin, Fetih'ten sonra bu iki işi yapandan, hal ve fazilet bakımından daha büyük olduğuna delalet eder. Şimdi daha çok infâk edenin **Hz. Ebû Bekir** (r.a), daha çok savaşanın da **Hz. Ali** (r.a) olduğu malumdur. Fakat Cenâb-ı Hak, infâk edeni, savaşandan önce zikretmiştir ki bunda, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in önceliğine bir işaret vardır. Bir de, infâk etmek, "rahmet"; savaşma da "gazap" babındandır. Allahu Teâlâ ise, سَبَقَتْ رَحْمَتِى غَضَبِى *"Rahmetim gazabımı geçmiştir"* buyurmuştur. Dolayısıyla öncelik infâk sahibindedir.

İmdi eğer, "Aksine **Hz. Ali** de infâk sahibidir. Çünkü Hak Teâlâ onun hakkında *"Yemeği, sevdiği (ve ona ihtiyacı) olduğu halde, onu (fakire verir ve) yedirir"* (İnsan, 8) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: "İnfâk kelimesi mutlak olarak, "O infâk etti" gibi bir şekilde kullanıldığında, ancak büyük hadiselerde ve büyük miktarda infâkta bulunma manasını ifade eder. **Vahidî, "Basit"** adlı eserinde şöyle der: "İslâm için ilk savaşan **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'dir. **Hz. Ali** (r.a) İslâm'ın ilk yıllarında küçük bir çocuktu, savaşacak yaşta değildi. Ama **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ileri yaşta idi, İslâm'ı savunuyordu. Hatta bu yüzden, nerdeyse ölesiye dövülmüştür."

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kıdemli Ashab**

Tevhit ulemâsı (kelamcılar), bunu, İslâm'a ilk girenlerin, Fetih'ten önce Resûlüllah (s.a.s)'ın yanında cihat eden ve infâkta bulunanların faziletine delâlet eden bir âyet kabul etmişler ve şöyle bir izah yapmışlardır: Bu, Allah'ın Resulü'ne, canlarıyla ve mallarıyla yardımcı olanların büyüklüğünü ifade eder ki, o ilk yıllarda, Müslümanların sayısı az, kâfirlerin ise hem sayısı çoktu, hem güçleri fazlaydı. Dolayısıyla maddî-manevî yardıma o zamanda daha çok ihtiyaç hissediliyordu.

Fetih'ten sonraki durum ise böyle değildi. Çünkü İslâmiyet o zaman, artık güç bulmuş, küfür ise zayıflamıştı. Bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Muhâcir ve Ensâr'dan, öncü olan (yarışı başta götürenler)..."* (Tevbe, 100) âyeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَا تَسُبُّوا اَصْحَابِى فَلَوْ اَنْفَقَ اَحَدُكُمْ مِثْلَ اُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ اَحَدِهِمْ وَلَا نِصْفَهُ *"Ashabım hakkında ileri geri konuşmayın.*

Çünkü eğer sizden birisi Uhud dağı kadar altını (Allah yolunda) harcayacak olsa, onlardan birisinin bir avuçluk infâkının, hatta yarım müdlük infâkının fazilet (ve mükâfatına) yetişemez"[3] hadis-i şerifidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَكُلًّا وَعَدَ اللهُ الْحُسْنٰى وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Bununla beraber Allah her birine en güzel (mükâfat) va'detti. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur.

Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* el-Husnâ**

Bu ifade, "Bu iki cemaatten her birine Allah, en güzeli, yani en güzel mükâfatı va'detmiştir. Bu en güzel mükâfat da, dereceleri farklı olmasına rağmen, cennettir" manasındadır.

İKİNCİ MESELE

Meşhur kıraategöre, ilk kelime, mansub olarak "وَكُلًّا" şeklinde okunmuştur. Çünkü bu, tıpkı زَيْدًا وَعَدْتُ خَيْرًا "Zeyd'e bir hayır va'dettim" ifadesi gibidir. Binâenaleyh bunda, "Zeyd" kelimesi, "va'd" fiilinin mef'ûlüdür. **İbn Âmir** ise, bu kelimeyi merfû olarak, "وَكُلٌّ" şeklinde okumuştur. Onun bu kıraatinin delili, fiil, mef'ûlünden sonra geldiğinde, önce gelen o ma'mûlünde (mef'ûlünde) amel edememesidir. Bunun delili ise, meselâ Arapların, زَيْدٌ ضَرَبْتُ "Zeyd'i dövdüm" demeleridir. Bu tıpkı, şiirdeki şu ifadede olduğu gibidir:

قَدْ اَصْبَحْتُ اُمُّ الْخِيَارِ تَدَّعِى عَلَىَّ ذَنْبًا كُلُّهُ لَمْ اَصْنَعِ

"Ümmü'l-Hıyar, benim birtakım günahlar işlediğimi iddia etmiştir. Halbuki onların hiçbirini ben yapmadım." Buradaki "كُلُّهُ" kelimesinin, fiili sonra geldiği için, bunun merfû olmasını gerektiren, bir başka sebepten ötürü, merfû okunduğu rivâyet edilmiştir.

Bil ki âlim **Abdülkâdir el-Cürcânî**'nin bu konuda güzel bir sözü var. O şöyle demiştir: Bu şiirdeki mana, kelimenin mansub ve merfû okunuşuna göre farklılık arz eder. Bu böyledir. Çünkü mansub okunuşuna göre söz, o kimsenin, her günahı işlemediğini ifade eder ki bu da, o kimsenin bazı günahları işlemiş olmasına ters düşmez. Çünkü bir kimse, مَا فَعَلْتُ كُلَّ الذُّنُوبِ "Her günahı işlemedim" dediğinde, bu söz onun her günahı işlemediğini ifade eder ama, bir kısım günahları işlediği ihtimalini de taşır. Bundan da

3 **Müslim,** Fezâilû's-sahâbe, 221-222 (4/1967).

öte, "hitap delili"nin hüccet olduğunu söyleyenlere göre bu söz, o kimsenin birtakım günahlar işlediğini itiraf etmiş olur.

Ama kelimenin merfû okunmasına gelince, yani ifadenin "كُلُّهُ لَمْ اَصْنَعِ" şeklinde oluşunun manası, tek tek her bir günahın bu kimse tarafından işlenilmediği şeklinde olur ve böylece o kimsenin hiçbir günah işlemediğini ifade etmiş olur. Şâirin de maksadı, kendisinin bütün günahlardan uzak olduğunu anlatmaktır. Böylece mananın, kelimenin merfû veya mansub okuyuşa göre farklı olduğunu anlıyoruz. Bu konuda, i'rabın farklı olması sebebiyle, mananın da farklı olduğu yerlerden birisi de, "إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ" (Kamer, 49) âyetidir. Kim buradaki "küll" kelimesini mansub okursa, bu, Allahu Teâlâ'nın her şeyi bir kader ile yarattığını ifade eder. Ama bu kelime merfu okunursa, o zaman âyet, Allahu Teâlâ'nın her şeyi yarattığını değil de, yarattığı her şeyi kader ile yarattığını ifade eder. Bazen de bu konuda, mana farklılık arz etmediği halde, i'rab farklı olabilir. Meselâ, "وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ" (Yasin, 39) âyetinde olduğu gibi. Çünkü bu âyetteki, "kamer" kelimesini merfu da, mansub da okusan, mana aynıdır. İşte bu âyette de böyledir. Binâenaleyh nasb ile, "...كُلًّا"; ref ile "كُلٌّ" şeklinde okusan, neticeyi değiştirmez. Çünkü mana, her ikisinde de aynıdır, farklı değildir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âit Zamirinin Hazfi**

Âyetin takdiri, "وَكُلًّا وَعَدَهُ اللهُ الْحُسْنٰى" şeklindedir. Ama karine bulunduğu için, âit zamiri olan "hû" hazfedilmiştir. Âit zamirleri, "اَهٰذَا الَّذِى بَعَثَ اللهُ رَسُولًا" (Furkan, 41) ve "وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ..." (Bakara, 123) âyetlerinde de aynı şekilde hazfedilmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır"* buyurmuştur. Bu, "Allahu Teâlâ, sâbıkûna ve muhsinlere mükâfat va'dedince, hak edenlere hak ettiklerini vermek için, mutlaka, O'nun hem cüz'iyyatı (en ince teferruatları) hem de bütün her şeyi bilmesi gerekir. Çünkü eğer Allahu Teâlâ bunları ve kulların bütün fiillerini, tafsilatlı bir şekilde bilmemiş olsaydı, va'dettiği o va'din uhdesinden tam olarak çıkması, onu yerine getirmesi mümkün olmazdı. İşte bundan dolayı va'dinin peşinden, *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur.

Allah'a Ödünç Verme

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾

"Allah'a, karz-ı hasenle ödünç verecek olan kim? İşte O, bunun (mükâfatını) kat kat artıracaktır. Ona çok değerli bir mükâfat da vardır" (Hadid, 11).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, bir Yahudinin, bu âyet nâzil olduğunda, "Muhammed'in tanrısı fakir düşmüş olacak ki, borç istiyor" diye alay ettiğini, bunun üzerine **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in onu tokatladığını, derken Yahudinin bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikâyet ettiğini; bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e, *"Böyle yapmakla ne kastettin?"* dediğini, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in de, kendine hâkim olamayıp, onu tokatladığını söylediğini, dolayısıyla Hak Teâlâ'nın, *"Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan ve müşriklerden, nice eziyetler duyup göreceksiniz"* (Âl-i İmrân, 186) âyetinin nâzil olduğunu söylemişlerdir. Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Yahudi bu sözü, tanrının fakir olabileceğine inandığından ötürü değil de, (Müslümanlarla) istihzâ için söylemiştir. Onların, *"Allah fakir, biz ise zenginiz"* (Âl-i İmrân, 181) şeklindeki sözleri de aynı mahiyettedir."

***İKİNCİ MESELE:* Ödünç veya İnfâk**

Allahu Teâlâ bu âyetle, insanları, mallarını İslâm'a yardım etme, kâfirlerle savaşma ve Müslüman fakirleri destekleme hususunda harcamaları konusunda yaptığı teşviki te'kid etmiştir. Böylece de sayesinde cennet va'dedildiği için, "karza" (ödünç verilen parçaya) benzetilerek, bu infâka "karz" denilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, buradaki infâk ile, hangi türünün kastedildiği hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Kimileri, bununla farz olan infâkların (yardımların) kastedildiğini ileri sürerlerken, kimileri de, "Aksine bu, nâfile infâklar hakkındadır" demişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu "infâk" ile, her iki türün de kastedilmiş olmasıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, bu "karz"ın (borcun), karz-ı hasen (güzel bir borç) oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Mukâtil**, "İnsanın, bunu içinden gelerek bağışlaması, güzel bir karzdır" demiştir.

2) **Kelbî**, "Bunun, sırf Allah rızası için tasadduk edilmesi güzeldir" der.

Sadakanın Kabul Şartları

3) Bazı âlimler de, "Verilen karzın, güzel olabilmesi için şu on güzelliği taşıması gerekir" demişlerdir:

a) Bunun helal maldan olması... Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ اللهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا الطَّيِّبَ *"Allah temizdir, ancak temizi kabul eder"*[4] ve لَا يَقْبَلُ اللهُ صَلَاةً بِغَيْرِ طُهُورٍ وَلَا صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ *"Allahu Teâlâ abdestsiz namazı kabul etmez, yine ganimetten çalınarak verilen sadakayı kabul etmez"*[5] buyurmuştur.

b) Bu karzın, insanın sahip olduğu malların en iyi tarafından olması ve insanın, infâk olarak kötü malını vermemesi... Nitekim Hak Teâlâ, *"Pek âdi, bayağı şeyleri infâk etmeye yeltenmeyin"* (Bakara, 267) buyurmuştur.

c) Sevdiği ve ona muhtaç olduğu halde, sırf âhiret hayatını elde etmek maksadıyla, insanın o sevdiği şeyi tasadduk etmesi, vermesi... Çünkü Hak Teâlâ, *"Çok sevmesine rağmen malını veren..."* (Bakara, 177) ve *"O, sevdiği halde yemeğini, başkasına yedirir..."* (İnsan, 8) buyurmuştur. Bu mana, bu son âyet hakkında yapılan te'villerden birisine göredir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلصَّدَقَةُ اَنْ تُعْطِيَ وَاَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمَلُ الْعِجِىَ وَلَا تَمْهَلُ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِىَ قُلْتَ لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا *"Sadaka, sen sağlıklı ve cimri olduğun halde, kendi geçimini düşünüyorken ve bunu ihmal etmezken, vermendir. Can boğazına gelip de falanca şu kalsın, falanca şu kalsın" diyeceğin vakte kadar bekletme"*[6] buyurmuştur.

d) Sadakanı, onu almaya en layık ve en muhtaç olana vermendir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ bu sadakayı, almaya layık birtakım kimselere tahsis etmiştir. Bunlar da payları belirtilmiş (Enfal, 41) âyetle kimselerdir.

e) Mümkün olduğunca, sadakanı gizlice vermen, (gizli tutmandır). Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer onu gizler ve fakire (öylece) verirsen, bu sizin için daha hayırlıdır"* (Bakara, 271) buyurmuştur.

4 **Müslim**, Zekât, 93 (2/716).

5 **Buhârî**, Zekât, 7.

6 **Müslim**, Zekât, 93 (2/716).

f) Sadakanın peşi sıra, başa kakmaya ve eziyete yeltenmemendir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler, sadakalarınızı (iyiliklerinizi), başa kakma ve eziyet etme suretiyle boşa çıkarmayın"* (Bakara, 264) buyurmuştur.

g) Sadaka vermek ile, sadece Allah'ın rızasını gözetip, riyâya düşmemen... Nitekim Hak Teâlâ, *"Ancak Rabbinin, yüce rızasını isteyerek (verir) ve (Allah ondan) razı olacaktır"* (Leyl, 20-21) buyurmuştur. Bir de riyâkârlık, ittifakla, kötü bir şeydir.

h) Çok da olsa, verdiğin şeyi önemsiz görmendir. Çünkü verdiğin şey, dünyadan az bir şeydir. Kaldı ki dünyanın tümü bile, aslında azdır. İşte bu da, *"Başa kakma, yaptığın iyiliği çok görme..."* (Müddessir, 6) âyetiyle kastedilmiştir. Bu mana, bu âyetle ilgili tefsirlerin birine göredir.

k) Verdiğin sadakanın, sence malların en sevimlilerinden olması... Nitekim Hak Teâlâ, *"Sevdiklerinizden vermedikçe birr (derecesine) ulaşamazsınız"* (Âl-i İmran, 92) buyurmuştur.

l) Kendini aziz (üstün), fakiri zelil (aşağı) görmemen... Aksine durum sence, tam tersi olmalıdır. Böylece fakiri, sanki Hak Teâlâ, onun rızkını, *"Yeryüzünde hareket eden her canlının rızkı Allah üzerinedir... "* (Hûd, 6) âyet-i kerimesi gereğince, üzerine almış ama, sana havale etmiş gibi görmen ve kendini de fakire borçlu görmendir. İşte bu on güzellik bir araya geldiğinde, verilen o sadaka, "karz-ı hasen" olmuş olur. Bu âyet, Bakara Sûresi (245. âyette) izah edilmişti.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ اَجْرٌ كَرِيمٌ *"İşte O, bunun mükâfatını kat kat artıracaktır. Ona çok değerli bir mükâfat da vardır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Güzel Ödünlerin Ödülü**

Cenâb-ı Hak, bu güzel ödüne (karz-ı hasene) karşılık şu iki mükâfatı va'detmiştir: Bakara Sûresi'nde de belirtildiği üzere, buna kat kat karşılık vermesi ve bu kat kat mükâfatın yanı sıra da, ayrıca bu kişi için bir değerli mükâfatın olduğunu beyan etmesi... Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Âlimlerimizin görüşüne göre, "kat kat" sözü, Allahu Teâlâ'nın hak edilen mükâfata, kendi lütfundan bir o kadar daha ekleyeceğine bir işarettir. Âyetteki "ecr-i kerîm" ise, vereceği mükâfat manasınadır.

Buna göre eğer, "Siz (Ehl-i sünnetin) inancına göre, Allah'ın verdiği mükâfat da, aslında bir lütfudur. Dolayısıyla bu iki ifade arasında bir fark olmadığına göre, yaptığın bu izah tam değildir" denilirse, cevaben şöyle

diyebiliriz: Allahu Teâlâ, Levh-i Mahfuz'a, "Kendisinden falanca fiil sâdır olacak herkese şu kadar mükâfat vardır" diye yazmıştır. İşte o kadar mükâfat, amelin sevabıdır. Binâenaleyh ona, bir o kadarını eklediğini, onu o kadar katlamış olur.

b) **Mu'tezile'den Cübbâî'ye göre,** bedeller sevâba eklenir ve işte kat kat katlama budur.

Cenâb-ı Hak ücreti (mükâfatı) "**kerîm**" (değerli) diye tavsif etmiştir. Çünkü sevabı katlayan bizzat kendisidir. O'nun sâyesinde bu katlama olmuştur. Dolayısıyla da o, işte bu açıdan "kerîm" olmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

İbn Kesîr ve **İbn Âmir,** elifsiz, ama şeddeli olarak "فَيُضَعِّفَهُ" şeklinde; yine **İbn Kesîr,** fâ'nın zammesiyle, **İbn Âmir** de **fâ**'nın fethasıyla, yine elifsiz şeddeli okumuşlardır. **Âsım** da, elif ile ve fâ'nın fethasıyla "فَيُضَاعِفَهُ" şeklinde ve **Nâfî, Ebû Amr, Hamza** ve **Kisâî,** elifle, ama fâ'nın zammesiyle "فَيُضَاعِفُهُ" şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ali el-Fârisî,** şeddeli elifsiz okunuş ile, şeddesiz elifli okunuşun aynı manaya geldiğini, önemli olanın, fiilin merfû veya mansub oluşunun sebebini ortaya koyma olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Bunu merfû okuyuşun sebebi açıktır. Çünkü bu, "يُقْرِضُ" fiiline ma'tuftur. Yahut da, âyetin başıyla alâkası yoktur. Buna göre sanki فَهُوَ يُضَاعِفُهُ "O Allah, bunu katlar" denilmektedir. Mansub okunuşuna gelince, şundan dolayıdır: Hak Teâlâ, *"Allah'a, karz-ı hasenle ödünç verecek olan kim?"* buyurunca, sanki, "Allah'a güzel bir borç verecek bir kimse yok mu?" demiş de, böylece "فَيُضَاعِفَهُ" ifadesi, bu soruya cevab olmuş. İşte bundan ötürü de mansub kılınmıştır.

Âhirette Nur

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

"O günde, erkek ve kadın mü'minleri, nurları önlerinden ve sağlarından koşar bir halde görürsün. (Melekler onlara), "Bugün size müjdeniz, içlerinde ebedî kalacak olduğunuz ve altlarından ırmaklar

akan cennetlerdir" (diyecekler), işte bu, büyük murada ermenin tâ kendisidir" (Hadîd, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "**yevm**" (o günde) kelimesi, ya *"Ona çok değerli bir mükâfat vardır (o günde)"* ifadesinin zarfıdır. Yahut da, o günün büyüklüğünü göstermek için, mahzûf bir "اُذْكُرْ" kelimesi ile mansubdur (yani hatırla o günü ki ... demektir).

İKİNCİ MESELE: **Bu Nûrun Mahiyeti**

Bu gün ile, hesap günü kastedilmiştir. Âlimler bahsedilen bu "nûr"un ne olduğu hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Birtakım kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den de rivâyet edildiği üzere, bununla, bizzat "nûr" (ışık) manası kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَنَّ كُلَّ مُثَابٍ فَاِنَّهُ يَحْصُلُ لَهُ النُّورَ عَلَى قَدْرِ عَمَلِهِ وَثَوَابِهِ فِى الْعِظَمِ وَالصِّغَرِ *"Mükâfatı hak eden herkes için, büyüklük* ve *küçüklük bakımından amel ve sevabına göre, nûru tahakkuk eder"* buyurmuştur. Bu izaha göre, herkesin nûrunun derecesi farklıdır. Dolayısıyla kimilerinin nûru, Aden ile San'a şehri arasındaki mesafeyi aydınlatacak kadar kuvvetli; kimilerinin nûru dağ kadar; kimilerininki ise, ancak ayaklarının önünü aydınlatacak kadardır. En az nurlu olanlar ise, nûru, başparmağını aydınlatacak kadar olandır ki bu, bir söner, bir yanar. Bu görüş, **İbn Mes'ûd** (r.a), **Katâde** ve diğer bazılarından nakledilmiştir. **Mücâhid** ise, "Kıyamet günü her kulun, "Ey filan, işte nûrun... Ey falan, senin ise nûrun yok" diye seslenilecek" demiştir. Nûru olmamaktan Allah'a sığınırız.

Bil ki **Nûr Sûresi**'nde, gerçek "nûr"un Allahu Teâlâ'nın kendisi olduğunu, basiret (akıl) nûru demek olan, ilim nûrunun, nûr (ışık) olmaya, göz nûrundan daha lâyık olduğunu açıklamıştık. Durum böyle olunca da, kıyamet günündeki bu nûrun, Allah'ı (bu dünyada iken) tanımadan kaynaklanan (ilim) nûru olduğu ortaya çıkmış olur. Bu sebeple kıyamet (mahşer) günündeki nurların miktarı, dünyadaki marifetullah ölçüsünde olacaktır.

2) "Nûr"dan murat, insanın kurtuluşuna sebep olan şeydir. Cenâb-ı Hak, bu nûrun, onların önlerinde ve sağlarında koşuşturduğunu belirtmiştir. Çünkü nasıl şakî (bedbaht) kimselere, amel defterleri, sollarından

ve arkalarından veriliyorsa, saîdlere de, amel defterleri işte bu iki taraftan, yani sağlarından ve önlerinden verilecektir.

3) Bu nûr ile, cennetin yolunu gösterme manası kastedilmiştir. Nitekim maksat hasıl olmadığı zaman, Arapçada "Bu işin nûru yok" denilir. Maksat hasıl olduğunda da, "Bu işin, nûru ve rengi (parıltısı) var" denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sehl İbn Şuayb, hemzenin kesresiyle "وَبِإِيمَانِهِمْ" şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Nurları önlerinden koşar; bu koşma işi ise, onların imanları sayesinde tahakkuk etmiştir" şeklinde olur ki, bunun bir benzeri de, *"Bu, senin ellerinin daha önceden yaptığı şey sebebiyledir..."* (Hacc, 10) âyetidir ki, bu, "İşte bu, bu sebeple olmuştur" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"Bugün size müjdeniz, içlerinde ebedî kalacak olduğunuz ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. İşte bu, büyük murada ermenin ta kendisidir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Beşâret**

"Beşâret"in ne demek olduğunu biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip sâlih amel işleyenleri ... müjdele"* (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde anlatmıştık. Daha sonra ulemâ, bu âyetin takdirinin, "Melekler onlara, "بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ" derler" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu tıpkı, *"... melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar (ve şöyle diyecekler): "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm... Dar-ı dünyanın en güzel sonucudur bu!..."* (Ra'd, 23-24) âyeti gibidir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, kıyametin dehşetinin, mü'minlere ulaşmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, herhangi bir tahsiste bulunmaksızın, mü'min kimselerin kıyamet günündeki durumlarının böyle olacağını beyân etmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Fâsık Mü'min midir?**

Ka'bî, fâsık kimsenin mü'min olmadığına delil getirme iddiasıyla şöyle der: "Fâsık kimse şâyet mü'min olsaydı, bu müjdenin muhtevasına girerdi. Eğer bu müjdenin muhtevasına girmiş olsaydı, kesinkes onun cennetliklerden olduğuna hükmedilirdi. Böyle olmadığına göre, fâsık kimsenin mü'min olmadığı sabit olmuş olur." Buna şu şekilde cevap verebiliriz. Fâsık kimsenin, kesinkes cennetliklerden olduğuna hükmedilmektedir. Çünkü, fâsık

kimse ya hiç cehenneme girmeyecek, yahut da cehenneme girse bile, ondan çıkacak, cennete girecek ve artık hep orada kalacak. O halde, bu demektir ki, fâsık kimsenin kesinkes cennetliklerden olduğuna hükmedilmektedir. Dolayısıyla, **Ka'bî**'nin yaptığı bu istidlal düşer.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "ذٰلِكَ" ism-i işareti, önce geçenlerin tümüne, yani o nûra ve cennette ebedî kalma müjdesine râcidir.

BEŞİNCİ MESELE

"هُوَ" kelimesi düşürülerek, "ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ" şeklinde de okunmuştur.

Kıyamette Münafıklar

Bil ki, Allahu Teâlâ, kıyamet gününde mü'minlerin durumunun ne olacağını ele alıp belirtince, bunun peşinden de, münafıkların durumunu açıklamak üzere şöyle buyurmuştur:

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَآءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾

"O günde ki, erkek münafıklarla kadın münafıklar, iman etmiş olanlara, "Bizi bekleyin. Nurunuzdan bir parça ışık alalım.." diyecekler. (O gün onlara), "Dönün arkanıza da bir nûr arayın" denilmiş, nihâyet onların arasına kapılı bir duvar çekilmiştir. Öyle ki, onun içinde rahmet, dış yanında da azap vardır" (Hadîd, 13)

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "يَوْمَ يَقُولُ" ya, "يَوْمَ تَرَى" (Hadid, 12) ifadesinden bedeldir, yahut da mukadder olan "اُذْكُرْ" (hatırla) fiili ile mansubdur.

***İKİNCİ MESELE:* Nazar Kelimesi**

Sadece **Hamza,** nûn'un kesresiyle, اَنْظِرُونَا "bize mühlet tanıyın..." şeklinde okurken, diğerleri اُنْظُرُونَا "bize bakın..." şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ali el-Fârisî,** "نَظَرَ" kökünün birkaç şekilde kullanıldığını söyleyerek şöyle der:

1) Bu ifadeyle, "...نَظَرَ اِلَى" manasını kastetmiş olabilirsin. Buna göre harf-i cer hazfedilmiş, fiil, mef'ûlünü doğrudan doğruya almıştır (el-hazfu ve'l-îsâl). Nitekim, **Ebû'l-Hasen** şu beyti nakletmiştir:

ظَاهِرَ الْجَمَالِ وَالْحُسْنَ يَنْظُرْنَ كَمَا يَنْظُرُ الْأَرَاكَ الظِّبَاءُ

"Hüsnü cemâlleri göz alıcı biçimde olduğu halde, tıpkı ceylanların erâk (misvâk) ağacına bakması gibi, bakarlar." Ki bu, "يَنْظُرْنَ اِلَى الْأَرَاكِ" takdirindedir.

2) Sen bu fiil ile, "düşünme ve tedebbür etme" manasını kastetmiş olabilirsin. Ki, senin, اِذْهَبْ فَانْظُرْ زَيْدًا أَيُؤْمِنُ "Git, Zeyd'e bak, iman eder mi?.." şeklindeki sözün bu anlamdadır. İşte, buradaki "bak!" sözü ile "düşün" anlamı kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bak (düşün), sana nasıl da meseller getirdiler"* (İsrâ, 48); *"Bak (düşün), Allah'a mâl ederek nasıl da yalan uyduruyorlar"* (Nisa, 50) ve *"Bak (düşün), biz nasıl onların bir kısmını da bir kısmına üstün kıldık"* (İsrâ, 21) âyetleri de bu anlamdadır. Bazen de bu kelime "اِلَى" harf-i cerriyle mef'ûlünü alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar, deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmışlar?!"* (Gâşiye, 17) buyurmuştur ki, bu âyet, "...نَظَرَ اِلَى" kullanımının, düşünme ve o hususta hikmeti beyan etme anlamına geldiğine dair bir nastır. Bazen de bu kelime "فِى" harf-i cerriyle müteaddî olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Göklerin ve yerin melekûtu hakkında düşünmediler mi?.."* (A'râf, 185) ve *"Onlar, kendi nefisleri hakkında düşünmediler mi?"* (Rum, 8) buyurmuştur.

3) "نَظَرَ" fiiliyle görmek manasının kastedilmesi.. Bu da tıpkı şairin,

وَلَمَّا بَدَا حَوْرَانُ وَالْآلُ دُونَهُ؟ نَظَرْتَ فَلَمْ تَنْظُرْ بِعَيْنِكَ مَنْظَرًا

"Havran ve onun önünde de ailen ortaya çıktığında sen baktın, ama, orada gözlerinle görüp tanıdığın bir manzara göremedin" demesi gibidir ki, bu, "Baktın, ama gözün ile, ailen içinde tanıyıp bildiğin bir manzara (görünüm) göremedin" demektir. Ne var ki bu mana, mecazîdir. Çünkü, deliller, görmenin (nazar işinin) göz bebeğinin görmek amacıyla, bakışlarını herhangi bir şeye çevirmesinden ibâret olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, görmek "nazar etme, bakma"nın ayrılmaz bir vasfı olunca, sebebin müsebbeb (sonuç) yerinde kullanılması gibi, genelde, görme manasında bakma (nazar) ifadesi kullanılmıştır. Bunun, tıpkı, تَكَلَّمْتَ وَمَا تَكَلَّمْتَ "Konuştun, ama konuşmadın", yani "Faydalı bir söz söylemedin" denilmesi gibi, نَظَرْتَ فَلَمْ تَنْظُرْ "Baktın, ama bakmadın" kabilinden olması mümkündür. Yani, "Baktın, ama bir şey ifade edecek biçimde bakmadın" demektir.

4) "**Nazâr**" kelimesinin, bekleme anlamına alınması... Cenâb-ı Hakk'ın, "اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ اِنٰيهُ" (Ahzâb, 53) buyurması gibi.. Ki bu, "Onun pişti̇ğini, pişti̇ği vakti gözetlemeksizin" demektir.. Bu izaha göre, şiirde "نَظَرْتَ" ifadesinin anlamı, اِنْتَظَرْتَ "bekledin.." şeklinde olur. Çünkü, Arapların tıpkı, "شَوَيْتَ وَاشْتَوَيْتَ" (kebâb yaptım..), "حَقَرْتَ وَاحْتَقَرْتَ" (küçümsedin) şeklindeki ifadelerinde olduğu gibi, "فَعَلْتَ وَافْتَعَلْتَ" kalıplarının aynı anlama gelmeleri çokça olan bir şeydir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, âyetteki "اُنْظُرُونَا" ifadesi hakkında şu muhtemel iki izah yapılabilir:

1) "Bizi bekleyin!.." Çünkü, mü'minler, cennete, âdeta bir şimşek gibi girecekler; münafıklar ise, yayadırlar.

2) Bu, "Bize bakın.." takdirindedir. Çünkü mü'minler, o münafıklara baktıklarında, yüzleriyle onlara dönüp bakacaklardır; nurları önlerinde olduğu için de, o münafıklar bu nurdan yararlanacaklardır.

Ama, zî'nin kesresiyle "اُنْظِرُونَا" şeklinde okunmasına gelince bu kelime, "Zaman tanıma, mühlet verme, bekleme" anlamına gelmiş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, **İblis**'ten naklen, فَاَنْظِرْنِى اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ *"Bana, onların diriltileceği güne değin zaman tanı.."* (Sâd, 79) şeklindeki ifadesi de böyledir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ödeme güçlüğü içinde bulunan bir kimseye "inzâr"ı, yani ödemesi için ona zaman tanımayı emretmiştir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, o münafıkların o mü'minlere yetişebilmesi için, o mü'minlerin ağır yürümelerini, o münafıklara bir zaman tanıma kılmış" şeklinde olur. Bil ki, **Ebû Ubeyde** ve **Ahfeş**, bu kıraatin doğruluğu hususunda ta'nda bulunmuşlardır, ama şu anda bu kıraatin doğruluğunun izahı ve sebebi ortaya çıkmış bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, bu konuda şu üç ihtimal ortaya çıkmaktadır:

1) Tüm insanlar, zulmetler içindedirler. Ama daha sonra, Allahu Teâlâ, mü'minlere bu nûrları verir. Münafıklar da, bu nûrları o mü'minlerden isterler.

2) İnsanların tümü nûrlar içindedir. Daha sonra mü'minler cennetlerde olurlar, böylece de, cennetlere doğru çok hızlı biçimde yürürler. Münafıklar onların arkasında kalakalır. Derken de, münafıklar mü'minlerden durmalarını, gitmemelerini, beklemelerini isterler.

3) Mü'minler nûr, münafıklar ise zulmetler içindedirler. Derken, daha sonra münafıklar, mü'minlerden nur talebinde bulunmuşlardır. Bu ihtimallerden her birini benimseyen kimseler vardır. Eğer şimdi bu durum, duraktan meydana geliyorsa, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetteki "اُنْظُرُونَا" ifadesinden, "Bize bakın anlamı" kastedilmiş olur. Çünkü, mü'minler münafıklara baktığında onlara doğru yönelmiş olurlar. Nurları önlerinde olduğu halde, mü'minler her ne zaman o münafıklara doğru yönelirlerse, münafıklar o nurlardan yararlanmış olurlar. Yok eğer bu durum, mü'minler cennete giderlerken meydana gelecekse, o zaman, âyetteki bu ifadeden, hem bekleme, hem de onlara bakma anlamı kastedilmiş olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**Kabes**" kelimesi, ateşten veya kandilden alınan bir parça şûle demektir. Münafıklar, tıpkı dünya ateşinden alma gibi, mü'minlerin nurlarından herhangi bir şey almayı ummuşlardır, ama bu, onlardan sudur eden bir cehâlettir. Çünkü o nurlar, dünyadaki sâlih amellerin neticeleridir. Dolayısıyla, dünyada, münafıklardan bu tür ameller sudur etmediğine göre, âhirette de, bu nurların elde edilmesi imkânsız hale gelmiştir.

Hasan el-Basrî şöyle der: "Kıyamet gününde herkese, ameline göre, nûr verilir. Derken, daha sonra, cehennemin ateşinden, dikenli kancalı şeylerden ve pıtırak dikenlerinden alınır, o yolların üzerine atılır. Derken, yüzleri, tıpkı, ayın on dördü gibi olan bir bölük mü'min gelip geçer. Daha sonra da, yüzleri semâdaki yıldızların ışıkları gibi olan başka bir grup gelip geçer. Sonra onları öylesine bir karanlık sarar ki, böylece o karanlık münafıkların nurunu söndürür. İşte orada münafıklar mü'minlere, "Durun, gitmeyin; nurunuzdan, tıpkı ateşten alınır gibi, alalım!" derler.

***BEŞİNCİ MESELE:* Kötü Huydan Uzaklaşma**

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا" ifadesi hakkında da şu izahları yapmışlardır:

1) Bununla, "Dünya yurduna geri dönün de, bu nurları orada arayın.. Çünkü bu nurlar ancak, ilahi bilgilerin, üstün huyların kazanılmasından ve cehâlet vb. kötü huylardan uzak kalmakla elde edilir.." manası kastedilmiştir. Ki, âyetteki, "sûr, duvar çekme" ifadesiyle de, onların, dünyaya yeniden dönmemeleri kastedilmiştir.

2) **Ebû Ümâme** şöyle der: "İnsanlar, çok zifiri bir karanlık içine düşerler. Derken mü'minlere, nurları verilir. Müteakiben mü'minler gitme

hususunda acele edince, münafıklar, "Durun, nurunuzdan istifade edelim, alalım!" derler. Bunun üzerine münafıklara, "Arkanıza dönün ve nuru arayın, alın!" denilir." O, sözüne devamla, "Bu, sayesinde, münafıkların tuzağa düşürüldüğü bir hiledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'a tuzak kurarlar. Oysa ki Allah, onları, kurdukları bu tuzağa düşürür.."* (Nisa, 142) buyurmuştur. Böylece münafıklar, nurun tahsis edildiği o yere dönerler, nur namına bir şey bulamazlar; derken, tekrar mü'minlerin tarafına dönerler, böylece de, o duvarın, kendileriyle mü'minler arasına çekilmiş olduğunu görürler.." der.

3) **Ebû Müslim** şöyle der: "Mü'minlerin, "dönünüz.." şeklindeki sözlerinden, münafıkların, o nurun aydınlığından istifade etmekten men etmeleri kastedilmiştir. Ki bu, tıpkı bir kimsenin, kendisine yaklaşmak isteyen kimseye, "Arkan, gerin, senin için daha geniş, daha elverişlidir.." demesi gibidir. Bu görüşe göre, "dönünüz.." ifadesinden kastedilen mana, "Onlara geri dönmeyi emretmek değil de, onların, talep ettikleri bu şeyi elde etmelerinin imkânsız olduğunu kesinkes bildirme olur.

Araya Müteşabih Âyetler

Âyetteki, فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ "... *nihâyet onların arasına kapılı bir duvar çekilmiştir. (Öyle ki), onun içinde rahmet, dış yanında da azap vardır"* ifadesiyle ilgili olarak, şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, âyette bahsedilen "sûr"un ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, bununla, bir engel ve mânianın kastedildiğini, yani, münafıkların, mü'minlerden böyle bir talepte bulunmaktan men edildiklerini söylerken, kimileri, "Tam aksine bu ifade ile, cennet ile cehennem arasındaki bir duvar kastedilmiştir" demişlerdir ki, bu, **Katâde**'nin görüşüdür. **Mücahid** ise bunun, "a'râf" perdesi ve engeli olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

"بِسُورٍ" ifadesindeki "bâ" harf-i cerri zâid olup, te'kid için getirilmiştir. Buna göre ifadenin takdiri, "ضُرِبَ بَيْنَهُمْ سُورٌ" şeklindedir. **Ahfeş** de böyle söylemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "لَهُ بَابٌ", yani o sûr'un bir kapısı vardır ki "بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ" yani o sûr'un içinde rahmet vardır. Buradaki rahmet ile mü'minlerin içinde bulunduğu cennet kastedilmiştir. "وَظَاهِرُهُ" yani, "sûr'un dışı ise "مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ" yani azap o taraftan onlara gelir" buyurmuştur. Buna göre mana, "O sûr'un mü'minlere olan tarafında rahmet vardır,

kâfirlere olan tarafından ise, kâfirlere o azap gelmektedir" şeklindedir. Velhasıl cennet ile cehennem arasında bir duvar, bir engel vardır. İşte sûr budur ve bu sûr'un bir kapısı vardır. Mü'minler bu kapıdan cennete girerler. Kâfirler ise, hep o azap ve ateş içinde kalırlar.

Münafıkların Geri Kalması

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَى وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾

"(Münafıklar), onlara seslenirler, "Biz sizinle beraber değil miydik?" diye. Dediler ki "Evet, fakat siz kendi kendinizi yaktınız. Hep mü'minlerin başına belâ gelmesini gözettiniz. Şüphe ettiniz. Sizi kuruntular aldattı. Sizi, o çok aldatan (şeytan), Allah'a karşı da aldattı. Nihâyet işte Allah'ın emri gelip çattı" (Hadid, 14).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili iki mana verilmiştir:

a) "Biz dünyada iken sizinle beraber değil miydik?"

b) "Biz, ibadetlerde, mescitlerde, namazlarda, savaşlarda hep sizinle beraber değil miydik?" Bu ikinci mana, daha zâhir olandır.

İKİNCİ MESELE

Cennetle cehennem arasındaki uzaklık fazladır. Çünkü cennet göklerin en üstünde, cehennem ise yerin dibindedir.

Binâenaleyh âyetin bu ifadesi, bu kadar uzaklığın karşılıklı seslenişe mani olmadığını göstermektedir. "Allahu Teâlâ, kâfirlerin sesini, yerin dibinden, **A'la-yı illiyyîn**'e çıkabilecek şekilde kuvvetlendirmiştir" demek de mümkün değildir. Çünkü böylesi bir ses ancak, çok ileri derecede güçlü kimseler için düşünülebilir. Kâfirler ise, âcizlikle-kısık seslilikle nitelendirilmişlerdir. Böylece mezhebimize göre, oradaki bu mesâfenin, karşılıklı seslenişe mâni olmadığını anlıyoruz.

Daha sonra Hak Teâlâ, mü'minlerin, "Evet, siz bizimle beraberdiniz. Ama öyle şeyler yaptınız ki, onlar yüzünden işte bu azaba düştünüz. Yaptığınız şeyler:

1) *"Siz kendi kendinizi yaktınız"*, yani küfrünüzle, günahlara dalmakla, kendinizi yaktınız." Bunların hepsi birer fitne (yakıcı ateş)tir.

2) *"Hep mü'minlerin başına belâ gelmesini gözettiniz"* Bu ifadeyle ilgili şu manalar verilebilir:

a) **İbn Abbas** (r.a) buna, "Tevbeyi beklediniz, hep ileride tevbe edeceğinizi düşündünüz" manası vermiştir.

b) **Mukatil,** "Muhammed'in başına ölümün gelmesini gözetip durdunuz ve "Ah bir ölse de kurtuluversek, rahata kavuşsak" dediniz" manasını vermiştir.

c) Bu, "Kendinizi yeniden kâfirlere katılasınız ve nifaktan çıkasınız diye, mü'minlerin başına kötü şeylerin gelmesini gözettiniz" demektir.

3) *"Şüphe ettiniz."* Bu ifadeyle ilgili şu manalar verilir:

a) "Allah'ın vaîdi hususunda şüphe ettiniz."

b) "**Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliği konusunda şüphe ettiniz."

c) "Öldükten sonra dirilme ve kıyamet konusunda şüphe ettiniz."

4) *"Sizi kuruntular aldattı"* **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu kuruntular ile, batıl şeyleri kastetmiştir. Bu batıl şeyler de, meselâ mü'minlerin başına çeşitli belâların inmesini arzulayıp durmalarıdır. *"Nihâyet işte Allah'ın emri, yani ölüm gelip çattı"* yani onlar hep şeytanın aldatmalarına aldandılar, derken, Cenâb-ı Hak onların canını alıp, onları cehenneme atıncaya kadar, şeytan onları hep aldatıp durdu.

Allahu Teâlâ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ *"Sizi çok aldatan (şeytan), Allah'a karşı da aldattı"* buyurdu. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Semmâh b. Harb, ğayn'ın zammesiyle, kelimeyi "غُرُورٌ" şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Sizi Allah'a karşı gururunuz (aldanışınız) aldattı" şeklindedir. Bu mana, bir muzâfın hazfına göre verilmiş bir manadır ve bu, "sizi, Allah'a karşı, o yanılmanızın yanı sıra, O'ndan (dünyada iken) emin kalmanız, yani yaptığınız suçların peşinden hemen cezasının gelmeyişi sizi aldattı" demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu kelime ğayn'ın fethasıyla "غَرُورٌ" şeklinde okunmuştur. Buna göre, bununla şeytan kastedilmiş olur. Çünkü şeytan onlara, "hesap ve ceza (kıyamet) diye bir şey yoktur" fikrini atmak suretiyle, onları aldatmıştır.

Fidyenin Geçersizliği

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوٰيكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

"İşte bugün, ne sizden, ne de kâfirlerden hiçbir fidye alınmaz. Sığınacağınız yer ateştir. Size yakışan da odur. O ne kötü bir varış yeridir!" (Hadîd, 15)

Fidye Hakkında

"Fidye", sayesinde (verilip) kurtulunulan şeydir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Artık sizden ne iman, ne de tevbe kabul edilir. Binâenaleyh artık mükellefiyet kalkmış, mecburiyet doğmuştur (yani mecburen cehenneme gidiş var).

b) "Sizden, verip de o azaptan kurtulabileceğiniz bir fidye kabul edilmez." Bu manaya göre âyet tıpkı, *"O kimseden ne bir fidye kabul edilir, ne de herhangi bir şefaat ona fayda verir"* (Bakara, 123) âyeti gibi olur.

Bil ki "fidye", sayesinde kurtulunulan şeydir. Binâenaleyh bu ifade, iman etmeyi de, tevbe etmeyi de, mal verip kurtulmayı da içine alır. Bu, aklen **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü gibi, tevbenin kabulünün Allah hakkında vacip olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, fidyeyi kesinlikle kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Halbuki tevbe de bir fidyedir. Binâenaleyh bu âyet, tevbenin de artık o zaman asla kabul edilmediğine delâlet eder. Durum böyle olunca da, tevbe aklen, kabulü Allah'a vâcip olmayan bir şey olur.

Hak Teâlâ'nın وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"ne de kâfirlerden..."* ifadesi ile ilgili olarak bir hususu açıklamak gerekir: Bu da, bu ifadenin, münafıklar üzerine

atfedilişinin, münafığın sanki kâfir olmadığını gerektirmesidir. Çünkü atfedilen ile, kendisine atfedilen arasında bir mugayeretin (başka başka oluşun) bulunması gereklidir. Buna şu şekilde cevap veririz: Buradaki ifade ile, küfrünü açıkça ifade edenler ortaya koyanlar kastedilmiştir. Yoksa münafıklar da kâfirdir.

Daha sonra Hak Teâlâ مَأْوٰيكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ *"Sığınacağınız yer ateştir. Size yakışan da odur. O ne kötü bir varış yeridir!"* buyurur. Burada geçen "mevlâ" kelimesi hakkında, şu manalar verilmiştir:

1) **İbn Abbas** (r.a) buna, "masîr" (varacağınız yer)" manasını vermiştir. Sözün özü şudur: Mevlâ, "veliyy" kökünün ism-i mekânıdır. **Veliyy** ise, yakın olmak demektir. Binâenaleyh âyetteki bu ifade, "Cehennem, sizin (ey münafık ve kâfirler), kendisine yaklaşacağınız, ulaşacağınız, neticede gireceğiniz yerinizdir" manasınadır.

2) **Kelbî,** bu kelimeye اَوْلٰى بِكُمْ "Size yakışan" manasını vermiştir ki bu, **Zeccâc, Ferrâ** ve **Ebû Ubeyde**'nin de görüşüdür. Bil ki, bunların bu sözü, bir mana olup, lafzın tefsiri değildir. Çünkü eğer, "mevlâ" ve "evlâ" kelimeleri, Arap dilinde aynı manaya olsalardı, elbette bunlardan her birinin diğeri yerinde kullanılması doğru olur, dolayısıyla da, هٰذَا اَوْلٰى مِنْ فُلَانٍ "Bu falandan daha evlâdır" denilebildiği gibi, "هٰذَا مَوْلٰى مِنْ فُلَانٍ" denilebilmeliydi (ama denilememektedir). Yine هٰذَا مَوْلٰى فُلَانٍ "Bu falancanın dostudur" denilebildiği gibi, aynı manada "هٰذَا اَوْلٰى فُلَانٍ" denilebilmeliydi. Bu denilemediğine göre, bu zatların söylediği şeyin, bir mana olup, bir tefsir olmadığını anlamış oluyoruz.

Biz bu ince noktaya şundan ötürü dikkat çektik: **eş-Şerif el-Murtazâ, Hz. Ali**'nin imâmeti (hilafeti) konusunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ *"Ben kimin mevlası (dostu) isem, Ali de onun mevlasıdır (dostudur)"*[7] hadisine tutunarak şöyle demiştir: Mevlâ kelimesinin manalarından birisi de "evlâ"dır. **Eş-Şerif el-Murtaza** bu hususta, âyetin tefsiri ile ilgili olarak bu dilcilerin ileri sürdüğü görüşü delil getirerek, "mevlâ"nın "evlâ" manasına olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Lafzın bu manaya gelmesi söz konusu olduğuna göre, onu bu manaya hamletmek gerekir. Çünkü bunun dışındaki manalar, ya, **Hz. Ali**'nin, Resûlüllah (s.a.s)'ın amcası oğlu ve yardımcısı olması gibi, olumlu; yahut da, azâd edilmiş (köle) olması gibi olumsuz bir mana arasındadır. Binâenaleyh birinci manaya göre, bu sözü

7 **Keşfu'l-Hafa;** 2/374.

söylemek bir abes, lüzumsuz bir söz olur. İkinci manaya göre ise, bir yalan olmuş olur. Biz ise, delil ile, bu kimselerin bu âyetteki sözlerinin, "tefsir" değil bir "mana" olduğunu beyân ettik. Bu durumda ise, **eş-Şerif el-Murtaza**'nın istidlali düşer.

Âyetle ilgili olarak yapılan bir başka izah da şudur: Hak Teâlâ'nın *"Cehennem sizin mevlânızdır"* şeklindeki sözü, "sizin aslında hiçbir mevlânız (dostunuz) yoktur" demektir. Bu böyledir, çünkü mevlâsı cehennem olanın, aslında mevlâsı yok demektir. Nitekim Arapçada, "Onun hiçbir yardımcı ve destekçisi yok" manasında, "Onun yardımcısı hızlân, destekçisi ise ağlamadır" denilir. Bu izah, *"Kâfirlerin mevlâsı yoktur"* (Muhammed, 11) âyeti ile de desteklenir. *"Yüzleri kavuran bir su ile sulanacaklar"* (Kehf, 29) âyeti de bu manadadır.

Duyarlığın Azalması

اَلَمْ يَاْنِ لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّۙ وَلَا يَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوْبُهُمْۜ وَكَثِيْرٌ مِّنْهُمْ فٰسِقُوْنَ ﴿١٦﴾

"İman edenlerin, Allah'ı ve O'nun katından inen hakikati hatırlamak için, kalplerinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi mi? Onlar daha evvel kendilerine kitap verilip de, üzerlerinden uzun zaman geçmiş ve artık kalpleri kararmış olanlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsıklardı" (Hadîd, 16).

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, âyetin baş kısmını "...اَلَمَّا يَأْنِ" şeklinde okumuştur. **İbn Cinnî** şöyle demiştir: "لَمَّا"nın aslı, "لَمْ"dir. Daha sonra buna "مَا" ilave edilmiştir. Binâenaleyh "لَمْ", "اَفْعَلَ" (yaptı mı?) ifadesini nefy için; "لَمَّا" da, "قَدْ يَفْعَلُ" (bazen yapar) ifadesini nefy içindir. Bu böyledir. Çünkü ifadenin müspetine, "قَدْ" ilave edilip (mesela "قَدْ يَفْعَلُ" denilince), hiç şüphesiz menfisine de "مَا" ilave edilmiş (...لَمَّا olmuştur). Fakat Araplar, "لَمْ" edatını "مَا"

ile birleştirince, ortaya çıkan lafız için, hem bir yeni mana, hem de lafızla ilgili mana söz konusu olmuştur. Manaya gelince, "لَمَّا" bazı yerlerde, zarf olur, dolayısıyla Araplar, mesela لَمَّا قُمْتَ قَامَ زَيْدٌ "Sen kalkınca, Zeyd de kalktı" yani senin kalktığın zamanda Zeyd de kalktı" derler.

Kelimenin lafzı ile ilgili manasına gelince, kelimenin meczûmunda (cezmettiği) fiilde değil de, kendisi üzerinde vakıf yapmak câizdir. Bu sebeple, mesela, "جِئْتُ وَلَمَّا" demen caizdir ki bu, وَلَمَّا يَجِىءْ "Ben geldim, o gelmedi" demektir. Ama mesela bir kimsenin, "جِئْتُ وَلَمْ" diye vakıf yapması (durması) caiz değildir.

Bu kelimeyi "اَلَمْ يَأْنِ" şeklinde okuyanlara gelince, meşhur olan izaha göre, bu okuyuş, "vakti geldi" manasında, يَأْنِى الْاَمْرُ - اَنَى "İşin vakti geldi" ifadesindedir. Yine bu kelime, aynı manada, "آنَ يَئِينُ" fiilinden olarak, "اَلَمْ يَانِ" şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Kalbin Katılaşması**

Âlimler, Hak Teâlâ'nın bu âyetinin manası hususunda değişik izahlar yapmışlar; kimileri, "Bu, kalplerinde huşûya (saygıya) ters düşen nifak bulunduğu halde, iman ettiklerini söyleyen münafıklar hakkında nazil oldu" demişlerdir. Bu görüşü ileri sürenler, belki de, mü'minin, ancak kalbinin, huşu duymasıyla gerçek mü'min olabileceğini benimsemişlerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın bunu, ancak mü'min olmayan kimselere demiş olması caiz olur.

Diğerleri ise, "Hayır, bu ifade ile, gerçekte mü'min olanlar kastedilmiştir. Ama mü'minin bazen huşusu ve haşyeti bulunur, bazen de bulunmaz. Sonra, bu görüşe göre, âyet hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Belki de, bir grup mü'min içinde çok fazla huşû ve rikkat bulunuyordu da, böylece onlar, işte bu âyetle bu hususa teşvik edilmiş oldular.

b) Belki de, bir kavmin içinde, ileri derecede huşû sahibi kimseler bulunuyordu.. Daha sonra bu kimselerden, o mükemmel huşû zail olup silindi de, böylece onlar, bu âyetle o huşû'u yeniden elde etmeye teşvik edildiler. Çünkü **A'meş**, şöyle demektedir: "Sahâbe, Medine'ye gelince, bolluk ve refaha kavuştular. Böylece de, daha önce üzerinde bulundukları dinî hal ve tavırlar konusunda bir gevşeklik gösterdiler. Bu sebeple de, bu âyetle kınandılar."

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu âyet, Resûlüllah'ın huzurunda okundu. O sırada da, onun yanında Yemâmeliler'den

bir grup bulunuyordu.. Bunun üzerine onlar, adamakıllı ağladılar. Bunun üzerine de **Ebû Bekir,** onlara baktı da, "Biz de böyleydik; ama kalplerimiz katılaştı artık..." dedi.

Âyetteki, لِذِكْرِ اللهِ *"Allah'ı ... zikir için..."* ifadesi hususunda da, şu iki izah yapılabilir:

1) Âyetin takdirî manası, "Mü'minler için, kalplerinin, Allah'ın zikrine karşı rikkatli ve duyarlı olmaları, yani, Allah'ın Kur'ân'da bahsettiği öğütlerine karşı böyle olma zamanı gelmedi mi?" şeklindedir. Bu manaya göre, "**zikr**" kelimesi, failine muzâf bir mastar olmuş olur.

2) Buradaki "**zikr**" kelimesi, mef'ûlüne muzâf bir mastardır. Buna göre mana, "Allah'ın, onları anması ve zikretmesi için..." şeklinde olur ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, onlarda bir huşu bulunsun ve onlar, O'nu gafletle anan, böylece de kalbi, Allah'ın zikrine karşı huşu duymayan kimseler gibi olmasınlar diye, onlara zikri müyesser kılması gerekir.

Âyetteki, وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ *"ve inen hakikati..."* ifadesine gelince, bununla ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "مَا" (-mâ), "**zikr**" lafzına atfedilmiş olması sebebiyle, mahallen mecrûrdur ve kendisi de, ism-i mevsûldür. Âit zamiri de hazfedilmiş olup, takdiri ise, وَمَا نَزَلَهُ مِنَ الْحَقِّ "Haktan yana ona nazil olan.." şeklindedir. **İbn Abbas**, Hak'tan yana inen şeyin, Kur'ân-ı Kerîm olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Ebû Ali el-Farisî, şöyle demiştir: "**Nâfi, Âsım**'ın ravileri **Hafs** ve **Mufaddal,** şeddesiz olarak, "وَمَا نَزَلَ" (ve ma nezele) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ile, **Âsım**'ın ravisi **Ebû Bekr,** şeddeli olarak, "وَمَا نَزَّلَ" (ve mâ nezzele) şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr**'ın da, nûn'un ref'i, zâ'nın kesresi ile, "وَمَا نُزِّلَ" (ve mâ nüzzile) şeklinde okumuştur. Birinci kıraate göre, ifadenin takdiri, "İman edenlerin kalplerinin, Allah'ın zikrine ve inen hakikate huşu duyup boyun eğmeleri zamanı gelmedi mi?" şeklinde olur. İkinci kıraate göre de, "... Allah'ın indirdiği o hakikate..." şeklinde olur. Üçüncü kıraate göre ise, "... indirilen hakka..." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "hak" sözünden Kur'ân kastedilmiş olabilir. Çünkü Kur'ân, iki vasfı da, yani zikri de öğütü de câmi bir kitaptır. Bir de, semâ'dan gelen bir haktır. Yine, bu ifade ile, Allah'ın, mutlak anlamındaki zikri, "haktan yana inen şey" ifadesi ile de Kur'ân kastedilmiş olabilir. Cenâb-ı Hak,

"zikr" ile elde edilen bir huşûyu, nâzil olan Kur'ân'la elde edilen huşû'dan önce getirmiştir. Çünkü, "خُشُوعٌ" (huşû), "خَوْفٌ" (havf) ve "خَشْيَةٌ" (haşyet) ancak Allah anıldığı zaman elde edilir. Bunların, Kur'ân dinlenirken elde edilmelerine gelince, bu, Kur'ân'ın da yine, "Allah'ın zikr"ini şâmil olması sebebiyledir.

Katılaşan Ehl-i Kitap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا يَكُونُوا *"ve... olmasınlar"* buyurmuştur. **Ferrâ,** bu ifadenin mahallen mansûb olduğunu, âyetin anlamının da, "Mü'minlerin kalplerinin ... ve onların olmamaları... zamanı gelmedi mi?" şeklinde olduğunu, söylemiş, ama bunun nehiy olarak meczûm kabul edilmesi halinde de bunun doğru olacağını belirtmiştir. Bu izahın delili, bu ifadeyi, iltifât üslûbu ile, tâ ile (وَلَا تَكُونُوا) "olmayınız.." şeklinde okuyanların kıraatidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Yahudî ve Hıristiyanları kastederek, كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ *"daha evvel kendilerine kitap verilip de..."* buyurmuştur.

فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ *"Üzerlerinden uzun zaman geçmiş..."* ifadesi ile ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Uzun Zaman Geçmesi**

Âlimler, "zamanın uzaması"nın ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

a) "Bu toplumlarla peygamberi arasındaki zaman uzadı da, böylece kalpleri kaskatı oldu..."

b) **İbn Abbas** da, "Onlar dünyaya yöneldiler, Allah'ın öğütlerinden yüz çevirdiler" demiştir.

c) "Onların ömürleri, gaflet içinde sürüp gitti de, işte bu sebeple o kasvet ve katılık, onların kalplerinde hasıl oldu."

d) **Mukâtil b. Hayyân,** buradaki "**emed**" kelimesinin, "uzun emel, tûl-i emel" anlamına geldiğini, buna göre mananın, "Onlara tûl-i emel sebebiyle, o zaman uzayıverdi, (çok uzun geldi)" şeklinde olduğunu; bunun da, "Onların, emel ve arzuları böylesine uzayıp sürüp gidince, kaçınılmaz olarak kalpleri de katılaştı" şeklinde olduğunu söylemiştir.

e) **Mukâtil b. Süleyman** da, "Onlara, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelme zamanı uzadı..." anlamını vermiştir.

f) "Onların, **Tevrât** ve **İncil**'i duyup dinlemelerinden sonra, aradan çok uzun zaman geçti. Böylece de, **Tevrat** ve **İncil**'in saygınlığı onların

kalplerinden zail oldu. Derken de, kaçınılmaz olarak kalpleri katılaştı" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta mü'minleri, böyle olmaktan men etmiştir. Bu görüşü, **M. İbn Ka'b el-Kurazî** dile getirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu kelime, şeddeli olarak **"el-emeddü"** şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana "en uzun süre, ömür" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Onlardan birçoğu fâsıklardı"* buyurmuştur. Bu, "Onlar dinlerinden çıkmışlar ve her iki kitapta olan şeyi terk etmişlerdir" demektir. Bu âdeta, işin başında huşû'un bulunmamasının, neticede, fıska götüreceğine dair bir işarettir.

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۭ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ ﴿١٧﴾

"Şu hakikati bilin ki, Allah yere, ölümünden sonra can veriyor. Muhakkak ki biz, aklınız ersin diye, size âyetleri açıkça bildirdik" (Hadîd, 17).

Bu ifade hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, bir temsildir. Buna göre mana, "Kalplerinin katılaşması sebebiyle ölmüş olan o kalplerin, Allah'ın zikrine müdavim olması, tıpkı Allah'ın ölmüş yeri yağmur ile diriltmesi gibi, huşûun sağladığı hayat ve diriliğin, o kalplere yeniden dönmesine bir sebeptir.

b) "يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا" ifadesinden, ölülerin diriltilmesi kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bunu, huşû ve haşyete teşvik etmek, kalpleri katılaşmaktan alıkoymak için zikretmiş olur.

Allah Yolunda Harcayanlar

اِنَّ الْمُصَّدِّقِيْنَ وَالْمُصَّدِّقٰتِ وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضٰعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَرِيْمٌ ﴿١٨﴾

"Gerçekten sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a karz-ı hasenle ödünç verenler (yok mu?), onların (mükâfatı) kat kat arttırılır. Onlar için çok şerefli (başka) bir mükâfat da vardır" (Hadîd, 18).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE:

Ebû Ali el-Farisî şöyle der: "**İbn Kesir** ve **Ebû Bekr**'in rivâyetine göre **Âsım**, şeddesiz olarak, **"el-musaddıkîne.."** (اِنَّ الْمُصَدِّقِينَ) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs** ise, her iki kelimede de, sâd'ın şeddesiyle, "اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ" şeklinde okumuşlardır. İkinci kıraate göre, **"el-musaddık..."**ın anlamı, "mü'min, inanan, tasdik eden" şeklinde olur. Buna göre de mana, tıpkı, "iman edip de sâlih amel işleyenler.." ifadesi gibi olmuş olur. Çünkü, karz-ı hasende bulunmak da, sâlih amellerden birisidir. Daha sonra, ifadeleri bu şekilde okuyanlar, şu iki sebepten dolayı, böyle okumanın daha uygun, daha evlâ olduğunu söylemişlerdir:

a) Allah için tasaddukta bulunup da, malum bir miktarını bu işe tahsis eden kimse, mü'min olmazsa, âyetteki bu va'din muhatabı olamaz. Binâenaleyh, âyetin zahiri anlamı, şeddesiz okuyanlara göre terk edilmediği halde, şeddeli okuyanlara göre, terk edilmiş olur.

b) Tasadduk eden, Allah için karz-ı hasen yapan kimse demektir. Böyle olunca da, âyetteki "اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ" ifadesiyle "وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ" ifadesi aynı şey olmuş olur. Halbuki bu, bir tekrardır. Ama, ilgili kelimelerin şeddesiz okunması halinde ise, böyle bir tekrar söz konusu olmaz. Bu kelimeyi şeddeli okuyanların delili ise, şu iki şeydir:

1) **Übeyy İbn Ka'b**'ın kıraatinde bu ifadeler tâ ile, "اِنَّ الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ" (inne'l-mütesaddıkîne...) şeklindedir

2) "وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا " ifadesi, haber ile mübtedâ (yani "inne"nin ismi ile haberi) arasına girmiş, bir itiraziyye cümlesidir. Cümle-i itiraziyyeler ise, sıfat konumundadırlar. Binâenaleyh, bu sıfat, "tasdik" mastarından ziyâde "sadaka, tasadduk" kökü için daha çok gereklidir. Birinci kıraati benimseyenler ise şu şekilde cevap vermişlerdir: "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın "وَاَقْرَضُوا" kelimesini, cümle-i itiraziyye olarak almıyoruz. Bilakis biz bunu, manaya atfediyoruz. Baksana, "اِنَّ الْمُصَدِّقِينَ" kelimesinin açıkça ifade ediliş

tarzı, اِنَّ الَّذِينَ صَدَّقُوا "tasdik edenler..." şeklindedir. Böylece, âyetin takdiri, "اِنَّ الَّذِينَ صَدَّقُوا... وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ" şeklinde olmuş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Fiilin İsme Atfedilmesi**

İlgili âyette şöyle bir problem söz konusudur: Fiilin (fiil cümlesinin) isme atfı, hoş karşılanmaz, uygun değildir. Şu halde, burada böyle bir görüşü benimsemenin faydası nedir? **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاَقْرَضُوا" ifadesi, "اِنَّ الْمُصَدِّقِينَ" ifadesindeki fiil manasına matuftur. Çünkü bu ifadenin başındaki elif-lam, "اَلَّذِينَ" anlamındadır. İsm-i Fâil de, "صَدَّقُوا" manasındadır. Buna göre âdeta "اِنَّ الَّذِينَ صَدَّقُوا... وَاَقْرَضُوا" denilmek istenmiştir." Bil ki bu izah, burada söz konusu olan problemi gidememiştir. Çünkü bu izahta, niçin o ifadeden bu ifadeye geçildiğinin izahı yoktur.

Buna göre burada denilmesi gerekli olan şudur: "اَلْمُصَدِّقِينَ" ve "اَلْمُصَدِّقَاتِ" ifadelerindeki elif-lâm "ahd-belirlilik" ifade etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "işte bu vasfı taşıyan muayyen bir cemaati zikretmiş, bunlara ait haberi getirmezden önce de, bunların, sadaka çeşitlerinin en güzelini, yani karz-ı haseni yaptıklarını haber vermiş, daha sonra ilgili haberi zikretmiştir ki, bu da, âyetteki "يُضَاعَفُ لَهُمْ" ifadesidir. Dolayısıyla, "وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ" sözü, "haşv-i levzene" denilen bir doldurma kelime ile düzeltilmiş bir durum arz eder. Bu tıpkı şairin,

اِنَّ الثَّمَانِينَ وَبُلِّغْتَهَا قَدْ اَحْوَجَتْ سَمعَ اِلَى تَرْجُمَانِ

"Seksen yaş -Allah seni de bu yaşa ulaştırsın- benim kulağımı bir tercümana muhtaç kıldı..." ifadesinde olduğu gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İlgili ifadeleri şeddeli okuyanlar da, bu ifadelerle, farz olan zekâtın mı, yoksa nâfile tasaddukun mu veya, her ikisinin mi; yoksa, bu ifadelerle, farz olan zekâtın mı; yoksa, bu ifadelerle, farz olan zekâtın ve "وَاَقْرَضُوا" ifadesi ile de, nâfile olan tasaddukun mu kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çünkü, buna "karz" adını vermek, bunun nâfile olacağına delâlet eder gibidir. Bütün bu ihtimaller, söz konusu olabilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَرِيمٌ *"Onların mükâfatı kat kat arttırılır. Onlar için çok şerefli (başka) bir mükâfat da vardır"* ifadesine gelince, bu hususdaki açıklamalarımız daha önce geçmişti.

Sıddîkler, Şehitler

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ ۖ وَالشُّهَدَاءُ عِندَ رَبِّهِمْ ۚ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

"Allah ve peygamberlerine iman edenler yok mu? Onlar sözü özü doğru olanlar, Allah için şahitlik edenlerdir. Onların, hem mükâfatları, hem nurları vardır. Küfredenlere, âyetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da, cehennemin yaranıdırlar" (Hadîd, 19).

Bil ki, Allahu Teâlâ, bu âyetten önce, mü'minlerin ve münafıkların durumundan bahs etti. Şimdi ise, hem mü'minlerin hem de kâfirlerin durumundan, aynı anda bahsetmektedir. Bu âyetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Es-sıddîk", çokça sâdık olan ve Allah'ı ve O'nun peygamberlerini tasdik etme hususunda sıdkına sıdk katan kimseler için varid olan bir sıfattır. Bu âyet hakkında şöyle iki görüş vardır:

1) Âyet, Allah'ı ve O'nun peygamberlerini tasdik eden herkes hakkında gelmiş olan genel bir ifadedir. Bu, **Mücâhid**'in görüşü olup, o "Allah'ı ve O'nun Peygamberi'ni tasdik eden herkes sıddîk'tir", sonra da bu âyeti okumuş. Bunun böyle olduğunun delili ise, **İbn Abbas**'ın, âyetteki "هُمُ الصِّدِّيقُونَ" ifadesine, اَلْمُوَحِّدُونَ "muvahhitler" anlamını vermesidir.

2) Âyetin hükmü genel olmayıp hususidir. Bu görüş iki **Mukâtil**'in (**Mukâtil b. Hayyân** ve **Mukâtil b. Süleyman**) görüşü olup, bu görüşe göre, âyetteki **"sıddîk"** ile, **İlyâs**'ın ailesi ve **Firavun** hanedanından mü'min olan o kimse gibi, ilgili peygamberler kendilerine geldiğinde onları tasdik edip, bir an bile yalanlamayan kimseler kastedilmiştir. Ama, bizim dinimize göre bunlar, İslâm'ı ilk benimseyen şu sekiz kimsedir: **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Hz. Zeyd b. Harise, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Sa'd** ve **Hz. Hamza**'dır. Bunların dokuzuncusu ise, iyi niyetini bildiği için, Allah'ın bunlara ilhâk ettiği, **Hz. Ömer**'dir.

İKİNCİ MESELE: **Sıddîk ve Şahidin Manası**

Âyetteki, "وَالشُّهَدَاءُ" ifadesi hakkında, şöyle iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu ifade, önceki ifadeye atfedilmiş olup, takdiri, "Allah'ı ve resullerini tasdik edenler, sıddîkler ve şahitlerdir" şeklinde olur. **Mücâhid,** "Her mü'min, sıddîk ve şahit'dir" der ve bu âyeti okurmuş. Bu izaha göre, âlimler her mü'mine niçin "şahit" adı da verildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri şöyle demişlerdir: "Çünkü mü'minler, Rableri katında kullara, amelleri hususunda şahit olan kimselerdir." Ki, bu ifade ile de, bu kimselerin âhirette şahâdetleri kabul edilen âdil kimseler oldukları kastedilmiştir. **Hasan el-Basrî,** bunlara bu ismin verilişinin sebebinin, her mü'minin, Rabbinin ikramını görüp müşahede etmesi olduğu biçiminde belirtmiştir. **El-Esamm** da şöyle demiştir: "Her mü'min şehit (şâhit)tir, çünkü her mü'min, Cenâb-ı Hakk'ın, sayesinde kendilerini "kul" kabul ettiği, imanın, tâatın vâcip olması, küfrün ve günahınsa haram olması... gibi hususlarda, Allah için şahâdeti yerine getirir. **Ebû Müslim** de şöyle demektedir: "Biz, daha önce de, sıddîk lafzının, çok sâdık olan ve Allah'ı ve Peygamberi'ni tasdik konusunda doğruluğuna doğruluk katan kimselerin bir vasfı olduğunu belirtmiştik. İşte böylece bu kimseler bu sayede, başkaları hakkında şâhitler olmuşlardır.

İkinci görüş: "وَالشُّهَدَاءُ" lafzı, önce geçmiş olan herhangi bir şeye atıf değil, tam aksine mübteda; haberi ise, âyetteki عِنْدَ رَبِّهِمْ "Rableri katında" ifadesidir. Yahut da bu ifade, "الشُّهَدَاءُ" kelimesinin sıfatı; haberi ise, "لَهُمْ اَجْرُهُمْ" ifadesidir. Bu görüşe göre âlimler, âyette bahsedilen "şahitler"in kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Ferrâ** ve **Zeccâc,** Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her ümmetten bir şâhit, onların üzerine seni bir şahit olarak getirdiğimiz zaman halleri nice olur?"* (Nisa, 41) âyetinden dolayı, bunların peygamberler olduğunu söylerlerken, **Mukâtil** ve **Muhammed İbn Cerir et-Taberî,** bunların, Allah yolunda şehâdet şerbetini içenler olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediği rivâyet edilmiştir: مَا تَعُدُّونَ شُهَدَاءَ فِيكُمْ قَالُوا اَلْمَقْتُولُ فَقَالَ اِنَّ شُهَدَاءَ اُمَّتِي اِذًا لَقَلِيلٌ ثُمَّ ذَكَرَ اِنَّ الْمَقْتُولَ شَهِيدٌ وَالْمَبْطُونَ شَهِيدٌ وَالْمَطْعُونَ شَهِيدٌ *"Sizler, aranızda, kimleri şehit sayarsınız? Ashab, "Allah yolunda öldürülenleri" deyince, Hz. Peygamber, "Böyle olması halinde, ümmetimin şehitleri az demektir" buyurdu, sonra da, Allah yolunda öldürülenlerin; karın ağrısından (sancıdan) ölenin ve kargıyla öldürülenin şehit olduğunu belirtti"*[8]

8 **Ebû Dâvut,** Cenâiz 15 (3/181).

Allahu Teâlâ, mü'minlerin durumundan bahsedince, kâfirlerin durumunu da, hemen bunun peşinden ele alarak, *"Küfredenlere, âyetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da, cehennemliklerdir"* buyurmuştur.

Dünya Zevkinin Önemsizliği

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin ve kâfirlerin durumundan bahsedince, bunun peşinden, dünyanın önemsizliğine, âhiretin durumunun mükemmelliğine delâlet eden şeyi getirmek üzere şöyle buyurdu:

اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ ۭ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهٗ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰىهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا ۭ وَفِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۙ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ ۭ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾

"Bilin ki, dünya hayatı, ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir övünç (vesilesi)dir, mallarda ve evlâtlarda bir çoğalıştır. (Bunun) misâli, bitirdiği nebât, ekicilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. Sonra o nebât kurur da, sen (onu) sapsarı bir hale getirilmiş görürsün. Sonra da o, bir çerçöp oluverir. Âhirette çetin bir azap vardır, Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı bir aldanış metâından başka bir şey değildir" (Hadîd, 20).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin asıl maksadı, dünyanın halinin önemsizliğini, âhiretin durumunun saygınlığını ortaya koymaktır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Dünya bir oyun, bir eğlence, bir süs ve bir övünme vesilesidir" buyurdu. Bu gibi şeylerin önemsiz olduğunda ise hiç şüphe yoktur. Âhiret hakkında da, "Orada devamlı, çetin bir azap vardır. Veya, kesintisiz biçimde, Allah'ın rızası vardır" buyurdu. Bunların da büyük şeyler olduğunda şüphe yoktur.

İKİNCİ MESELE: **Hayat Nimeti**

Bil ki, aslında dünya hayatı da bir hikmet ve gayeye matuftur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım (...) Ben*

sizin bilmediklerinizi bilirim" (Bakara, 30) buyurdu. Şimdi dünya hayatı bir hikmet ve bir gayeye matuf olmasaydı, Cenâb-ı Hak hiç böyle buyurur muydu? Ayrıca, hayatı yaratan da O'dur. Nitekim Allah, *"Ölümü ve hayatı yaratan zât.."* (Mülk, 2) buyurmuştur. Bir de, Cenâb-ı Hak, *"Ya sizi ancak boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"* (Mü'min, 115) ve *"O göğü, o yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık"* (Sâd, 27) buyurduğu üzere, abesle iştigal etmez.

Ayrıca, "hayat"ın kendisi de bir nimettir, hatta bütün nimetlerin temelidir. Eşyanın hakikati, dünyada veya âhirette olmaları ile farklılık göstermez. Yine, Allahu Teâlâ, hayatı yaratmış olması sebebiyle, alabildiğine lütufta bulunarak, *"Allah'ı nasıl olup da inkâr edersiniz? Halbuki siz ölü iken, O diriltti..."* (Bakara, 28) buyurmuştur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, nimetlerinin çeşitlerine dair ilk ele aldığı şey, "hayat", nimetidir. Bu sebeple, bahsettiğimiz şeylerin tümü birden, "dünya hayatının, kötü ve kınanmış olmadığına" delâlet etmektedir. Ama, kim kalkar da, bu dünya hayatını, Allah'a tâat uğruna değil de, şeytana tâat ve hevâya ittiba uğruna harcarsa, işte kınanan ve mezmûn olan budur!

Dünya Zevkinin Özellikleri

Sonra Cenâb-ı Hak, dünya hayatını şu vasıflarla nitelemiştir:

1) "Dünya hayatı bir oyundur" buyurmuştur. Oyun ise, onları cidden yoran çocukların yapacağı bir iştir. Uğrunda bu yorgunlukların çekildiği bu şeyler ise, sonuç vermeden sona erer.

2) "Dünya hayatı bir eğlencedir." Eğlence de gençlerin yapacağı bir şeydir. Eğlenceler de sona erdiğinde, genel olarak geride, sadece bir hayıflanma ve hasret duygusu kalır. Bu böyledir, zira insan, eğlenceler sona erdikten sonra, malının, ömrünün gittiğini, lezzetin ve zevkin son bulduğunu ve ortada herhangi bir şey kalmamasına rağmen, nefsinin bunlara karşı bir iştiyak ve özlem duyduğunu görür. Böylece de, zarar verici şeyler birbirini izler.

3) "Dünya hayatı bir süstür." Süs ve süslenme, kadınların âdetidir. Zira, süsten ve süslenmeden elde edilmek istenen şey, çirkin olanı güzelleştirmeye çalışmak, yıkım ile yüz yüze olan bir binayı onarmak ve noksan olan şeyi tamamlama hususunda çaba göstermek demektir. Halbuki, arızî olan şeyin, zâtî olana mukavemet gösteremeyeceği malûmdur. Dolayısıyla,

dünyanın kendisi, zâtı gereği son bulan, zâtı gereği fâsit olan bir şey olunca, daha nasıl, insan, bu bozuk şeyleri, bu dünyadan silmeye muktedir olabilir?

İbn Abbas ise, âyetin manasının şöyle olduğunu söylemiştir: "Kâfir kimse, âhiret için çalışma değil de, hayatı boyunca hep dünya süsünü elde etmekle meşgul olur ve bu tıpkı, "Ey mağrur, aldanmış kimse, senin hayatın bir yanılma ve gaflettir" denilmesi gibidir."

4) "Dünya hayatı, fânî ve zail sıfatlarla, aranızda bir övünç vesilesidir." Bu övünme ya nesep bakımından, yahut da güç, kuvvet, asker, taraftar... bakımındandır. Halbuki, bütün bunlar son bulucudur.

5) "Dünya hayatı, mallarda ve çocuklarda bir çoğalma vesilesidir." **İbn Abbas** şöyle der: "Kişi, malını, Allah'ın gazabının söz konusu olduğu yerler için cem eder, o mal sayesinde, Allah'ın dostlarına tepeden bakar ve o malını, Allah'ın gazabına sebep olacak yerlerde harcar. Dolayısıyla bu mal, üst üste, istiflenmiş, zulmetler misâlidir. Cenâb-ı Hak, dünyadakilerin mutlaka bu kısımlardan biri ile ilgili olacağını bildirmiş olmaktadır. Yine Cenâb-ı Hak, dünyanın durumunun, bu hususlardan hali olmayınca, kişinin bunlardan yüz çevirip de, kendisini, âhiretini mamûr edecek şeylere yöneltecek olanları yapması gerektiğini beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu dünya hayatı için bir mesel getirerek, كَمَثَلِ غَيْثٍ *"bir yağmur gibi"* buyurmuştur. Ki, bunun bir benzeri de, *"Onlara dünya hayatının misâlini de irâd et. (O), gökten indirdiğimiz bir su gibidir..."* (Kehf, 45) âyetidir. Bu âyetin başındaki kâf, şu iki bakımdan mahallen merfûdur:

a) "لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ" ifadelerinin sıfatı olduğu için..

b) **Zeccâc**'ın da belirttiği gibi, haberden sonra gelen bir başka haber olduğu için...

Küffârın Manası

اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ *"bitirdiği nebât, ekicilerin hoşuna giden..."* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) **Ebû Mes'ûd,** buradaki "**el-küffâr** - örtücüler" sözüyle, çiftçilerin kastedildiğini söylemiştir. **el-Ezherî** de, Arapların, serptiği tohumu, yerdeki toprak ile kapayıp örttüğü için ekiciye "kâfir" ismini ıtlak ettiklerini söylemiştir. Onların bunu bilmesine rağmen, yağmur sayesinde meydana gelen o bitki, çiftçilerin hoşuna gidince, bu son derece güzel ve yerinde olur.

b) Bu âyetteki "**küffâr**" kelimesiyle, Allah, dünya ziynetini, dünya ziraatini, mü'minlerden daha fazla sever ve bu iş, mü'minlerden daha ziyade kâfirlerin hoşuna gider. Çünkü, kâfirler, dünya mutluluğunun dışında başka bir mutluluk kabul etmezler. Âyetteki, "نَبَاتُهُ" ifadesi, "o yağmur sayesinde biten şey" anlamındadır. Âyetin geriye kalan kısmı, Zümer Sûresi'nde tefsir edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âhiretin durumundan bahsederek, وَفِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ *"Âhirette ise çetin bir azap vardır"* buyurmuştur. Yani, "Ömrü bu şekilde (dünya mutluluğu) geçenler için, âhirette..." demektir. وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ *"Allah'tan mağfiret ve rıza vardır."* Yani "Dostları ve kendisine itaat edenler için..." demektir. Zira, Allah, dünyayı, önemsiz ve gelip geçici olmakla niteleyince, âhirette de, ya şiddetli ve devamlı bir azabın, yahut da devamlı bir rızânın bulunduğunu belirtmiştir ki, "rıza" (Allah'ın razı olması), mükâfatların en büyüğüdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ *"Dünya hayatı bir aldanış metâından başka bir şey değildir"* buyurmuştur. Yani, "Büsbütün dünyaya yönelen ve bu sebeple de, âhireti elde etmekten yüz çevirenler için.." demektir. **Saîd İbn Cübeyr** şöyle demiştir: "Dünya, seni, âhireti elde etmekten alıkorsa, aldanış metâıdır. Ama, seni, Allah'ın rızasını ve âhiret mutluluklarını elde etmeye götürürse, o zaman da ne güzel bir vesiledir!"

Gök Genişliğinde Cennete Koşun

سَابِقُوٓا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾

"Rabbinizden mağfirete ve genişliği yerle göğün eni kadar olan ve Allah'a ve Peygamberi'ne iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete (ulaşmak) için yarışın.. İşte bu, Allah'ın fazl u keremidir ki, kime dilerse ona verir. Allah, büyük fazl sahibidir" (Hadîd, 21).

Cenâb-ı Hak bu ifade ile âdeta, "Sizin, övünmeniz, üzerinde bulunduğunuz gayeden başka bir şey için olsun. Bundan da öteye, bu yarışınızın, âhireti elde etmek için olmasına özen gösteriniz" demek istemiştir. Bil ki,

Cenâb-ı Hak, *"Rabbinizden mağfirete yarışın.."* ifadesiyle yarışmayı emretmiş, daha sonra da burada, bu yarışmanın nasıl olması gerektiğini açıklayarak, "Yarış meydanlarında, akranlarına yetişmek için koşanların koşması gibi koşunuz" buyurmuştur.

Âyetteki, "إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ" ifadesi hakkında şöyle iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bundan, "mağfireti gerektiren şeylere koşmanın" kastedilmiş olduğunda şüphe yoktur. Bu cümleden olarak, kimileri, bu ifadeye, "tevbeye koşunuz" manasını verirken, kimileri de, "mükellef olduğunuz diğer şeyleri yapmaya koşunuz" manasını vermişlerdir ki, bunun içine "tevbe" de girer. En doğru olan da budur. Çünkü, mağfiret ve cennet, ancak günah olan her şeyden vazgeçme ve taat olan her şey ile meşgul olmakla elde edilir.

***İKİNCİ MESELE:* Emr Fevr İfade Eder**

"Emr"in, fevrîliği (hemen yapılmayı) ifade ettiğini söyleyenler, bu âyetle istidlalde bulunarak, şöyle demişlerdir: "Bu âyet, yarışmanın vücûbiyyetine delâlet etmektedir. Dolayısıyla, geri durmanın mahzurlu ve günah olması gerekir.

Gök ve Yer Genişliğinin Anlamı

Âyetteki, وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ *"Genişliği yerle göğün eni kadar olan... cennete..."* ifadesine gelince, -ki Cenâb-ı Hak, Âl-i İmrân Sûresi'nde de, *"Eni gökler ve yerin eni kadar olan cennete..."* (Âl-i İmrân, 133) buyurmuştur. Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) "Yedi kat gök ve yedi kat yer şâyet, dümdüz bir levhâ haline getirilseler ve yan yana birbirine eklenseler, cennet, onun eni kadar olurdu" demektir. Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür.

2) **Atâ**'nın **İbn Abbas**'tan rivâyet ettiğine göre, **İbn Abbas**, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeleri ile, itâat eden herkes için böylesi vasıfta bir cennetin olacağını kastettiğini söylemiştir.

3) **Süddî** şöyle demiştir: Allahu Teâlâ, cennetin "enini", yedi kat yerin ve yedi kat göğün enine benzetmiştir. Halbuki, cennetin boyunun, eninden daha fazla olduğunda ise şüphe yoktur. Böylece Cenâb-ı Hak, cennetin boyunun, bunun kat kat fazlası olduğuna dikkat çekmek için, "en"i zikretmiştir.

4) Bu, kullar için, onların düşünebilecekleri, kafa ve gönüllerine çıkabilecekleri şeye bir benzetmedir. Onların anlayışlarına göre, en büyük şey ise, göklerin ve yerin miktarıdır. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

5) **İbn Abbas** (r.a)'ın tercih ettiği görüşe göre, cennetler dörttür. Çünkü Hak Teâlâ, *"Rabbisinin makamından korkan için iki cennet vardır"* (Rahmân, 46) ve *"Bunların altında da iki cennet vardır"* (Rahmân, 62) buyurmuştur. O halde burada kastedilen, o cennetlerden tek birini, eni bakımından, yedi kat gök ile yedi kat yere teşbihtir.

Cennetlerin Hazırlanmış Olması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ *"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan (cennet'e)..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mu'tezile'nin Te'vili**

Âlimlerimizin ekserisi, cennetin yaratılmış olduğuna, bu âyeti delil getirmişlerdir. **Mu'tezile** ise, bu âyeti, şu iki sebepten ötürü zâhirî manasına göre almanın mümkün olamayacağını söylemiştir:

1) Hak Teâlâ'nın, *"Yemişlerini (meyveleri) devamlıdır.."* (Ra'd, 35) ifadesi, cennet meydana geldikten (yaratıldıktan) sonra, sıfatlarından birisinin de, onun fenâ bulmayacağına delâlet etmektedir. Fakat eğer cennet şu anda mevcut olmuş olsaydı, *"Allah'ın vechi hariç, her şey helâk olacaktır (son bulacaktır)"* (Kasas, 88) âyetinin delaletiyle, o da fâni olurdu.

2) Ehl-i sünnete göre cennet yaratılmış olup, şu anda yedinci göktedir. Halbuki cennetin, bunlardan birisinde olması ile, onun eninin yedi kat göğün eni kadar olması düşünülemez. Binâenaleyh bu iki sebepten ötürü, âyeti mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu te'vil de şu iki şekilde yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ kâdir olunca, O'na karşı koymak mümkün olmaz. Hakim olunca da, va'dinden dönmesi söz konusu değildir. Halbuki Allahu Teâlâ, kendisine itaat edenlere cenneti va'detmiştir. Binâenaleyh cennet, mutlaka olacak bir şeyi, olmuş-bitmiş bir şeye teşbih edilerek, o cennetlikler için âdeta hazırlanmış gibi olur. Nitekim kişi, arkadaşına, onu mükâfatlandırmaya kesinkes azmedip, ama mükâfatı vermediğinde, "senin için mükâfat hazırlandı" der.

b) Bu ifade ile, "Âhiret günü, Allah o cennetleri, mü'minler için hazırlar" manası kastedilmiştir ki bu tıpkı, "Kıyamet günü nida ettiğinde..."

manasında, *"cehennemlikler, cennetliklere şöyle nida ettiler... "* (A'râf, 44) demesi gibidir.

Mu'tezile'ye Cevap

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın vechi (zâtı) hariç, her şey helâk olacaktır"* (Kasas, 88) âyeti, genel bir ifadedir. *"İman edenler (muttakiler) için hazırlanmış"* âyeti ile, *"(Cennetin) yemişleri devamlıdır"* (Ra'd, 35) âyeti ise, husûsîdir. Husûsî ifadeler, umûmî ifadeden önce nazar-ı itibara alınırlar. **Mu'tezile**'nin "Cennet yaratılmış olup, yedinci göktedir" ifadesiyle ilgili iddiasına gelince, biz diyoruz ki: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cennetin sıfatlarını belirtirken, *"Cennetin tavanı, Rahman'ın arşıdır"* buyurduğu gibi, "Cennetler, yedinci kat göğün üstünde yaratılmışlardır" demektir. Binâenaleyh bir şeyin üzerinde, ondan daha büyüğünün yaratılmasında uzak görülecek ne vardır? Yedinci kat gök üzerinde yaratılmasına rağmen, Arş da, mahlûkatın en büyüğü değil midir?

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Allah'a ve peygamberlerine iman etmişler için hazırlanmış..."* ifadesinde, son derece büyük bir ümit ve emel vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, cennetin, Allah'a ve peygamberlerine iman etmiş olanlar için hazırlandığını bildirmiş ve bu imanın yanında başka bir şey de zikretmemiştir. **Mu'tezile**, her ne kadar "iman" lafzının, şeriatin kullandığı manada, bütün taatleri (ibadetleri) içine aldığını iddia etse bile, iman lafzının, bâ harf-i cerri ile müteaddî (geçişli) olduğu zaman, asıl manası yani "tasdik" manası üzere kaldığını da itiraf ederler. Dolayısıyla bu âyet, onların aleyhine bir hüccettir.

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetin peşinden, ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ *"İşte bu Allah'ın fazlı keremidir ki, onu, kimi dilerse, ona verir"* buyurması da, bahsettiğimiz manayı te'kid eder ve "Cennet bir muamele (alış-verişle elde edilen bir şey) değil, bir lütf-u ilâhîdir. Dolayısıyla Allah o cenneti, ister itaatte bulunandan olsun, ister asî olsun, dilediği (mü'min) kullarına verir" demektir.

İmdi, eğer, "Bu durumda siz Ehl-i sünnetin, bütün günahkârlar için cennetin söz konusu olduğunu ve onlar için kesinlikle bir cezanın olmayacağını söylememiz gerekir" denilirse, biz deriz ki: "Evet, cennetin, günahkârlar için de söz konusu olduğunu kesinkes söylüyoruz ama, ilahî cezaya hiç maruz kalmayacaklarını söylemiyoruz. Çünkü günahkârlar, günahları oranında bir müddet azap görecekler, sonra cennete nakledilecekler. Orada, artık süresiz kalınca, cennet bunlar için de hazırlanmış olur.

Eğer, "Mürtet de, bir zaman Allah'ı tasdik etmiştir. Binâenaleyh bunun da, bu âyetin muhtevasına girmesi gerekir" denilirse, derim ki: Bu umûmî hükümden, istisnâ edilmiş bir durumdur. Dolayısıyla bu umûmî nas, bunun dışında kalanlar için hüccet olmaya devam eder.

Cennet Lütuf Eseri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"İşte bu, Allah'ın fazl u keremidir ki, onu, kimi dilerse, ona verir"* buyurmuştur. Âlimlerimizin çoğu, cennet nimetlerinin, mü'minlerin yaptıkları amellerin karşılığı değil, sırf Allah'ın lütfu olduğunu söylemişlerdir. **Mu'tezile**'den **Ka'bî**'nin görüşü de böyledir. Âlimlerimiz, bunun doğruluğuna bu âyeti delil getirmişlerdir, ama **Mu'tezilî Kâdî (Abdulcebbâr)**, buna şöyle cevap verir: "Sizin bu dediğiniz şey, cennetin hak edilmesi ile cennetin Allah'ın lütfu olması konusunu bağdaştırmak mümkün olmadığı zaman söz konusudur. Ama iki sıfatın te'lifî mümkün olduğu zaman, böyle bir istidlâl (delil getiriş) doğru olmaz. Biz ise, bu iki vasfın arasında bir zıtlık olmadığını söylüyoruz. Çünkü, sâyesinde mükellefin, bu hak edişi elde edebildiği şeyi (sebepleri) de lütfeden Allahu Teâlâ'dır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, cenneti hak etmenin sebeplerini de lütfeden olunca, cenneti de lütfetmiş olur. Bu sâbit olduğuna göre, *"Onu kime dilerse, ona verir"* ifadesinin mutlaka, "onu hak eden kimselere verir" manasında olması gerekir. Eğer böyle olmasaydı, daha önceki, *"Rabbinizden (olan) mağfiret... için yarışın"* ifadesinin bir manası olmazdı.

Bil ki **Kâdî**'nin bu izahı zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, cenneti kazanmasının sebeplerini lütfedici olması, cennetin bizzat kendisini de lütfeden olmasını gerektirmez. Çünkü bir insana bir kâğıt-kalem verilse, sonra da bu, kalemle, kâğıt üzerine Kur'ân yazsa ve yazdığı Kur'ân'ı, kâğıtla-kalemi kendisine verene satsa, karşı tarafın ödediği paranın, bir lütuf olduğu söylenemez. Aksine bu kimse o parayı almayı hak etmiştir. İşte burada da böyledir. **Kâdî**'nin, "Mutlaka hak etmesi gerekir. Aksi halde âyetteki, *"Rabbinizden (olan) mağfiret... için yarışın"* ifadesinin bir manası kalmaz" şeklindeki sözüne gelince, buna da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, enteresan bir istidlâldir. Çünkü lütfeden kimse, yaptığı lütuf hakkında, istediği şartı koşabilir ve "Ancak şu şartla lütfederim (bu iyiliği yaparım)" diyebilir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"Allah büyük fazl sahibidir"* buyurur. Bununla, Cenâb-ı Allah, cennetin halinin-özelliğinin büyüklüğüne dikkat çekmek istemiştir. Bu böyledir, çünkü büyük lütuf sahibi, sayesinde kendisini medh-ü sena ettiği, bir bağışta bulunduğunda, bunun, mutlaka ve mutlaka büyük olması gerekir.

Musîbet Hata Sonucu

مَآ اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِىٓ اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فِى كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَآ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾

"Gerek yerde, gerek nefislerinizde herhangi bir musibet isabet etse, mutlaka o, bizim onu yaratmamızdan evvel, bir kitapta yazılmıştır. Şüphesiz ki bu, Allah için kolaydır" (Hadîd, 22).

Yerdeki ve Nefislerdeki Musibetler

Zeccâc şöyle der: Allahu Teâlâ, *"Rabbinizden olan mağfiret için ... yarışın"* buyurunca, cennet veya cehenneme gitmenin de ancak Allah'ın takdir ve kazası ile olacağını bildirerek, böyle buyurmuştur ki bu, "Her bir musibet meydana geldiğinde, o Allah katında önceden yazılmış-çizilmiştir" demektir.

*"Yerdeki musibet"*ler, yağmursuzluk, ürünsüzlük, bitkilerin az olması, fiyatların artması (enflasyon) ve açlığın birbirini kovalaması gibi şeylerdir. *"Nefislerdeki musibet"*lere gelince, bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, hastalıklar, fakirlik, çoluk-çocuğun ölümü, insanın cezalara uğraması gibi şeylerdir:

2) Bu, Hak Teâlâ'nın bundan sonraki, *"Elinizden çıkana tasalanmayasınız, O'nun size verdiği ile şımarmayasınız diye (takdir edilmiştir)"* (Hadîd, 23) ifadesinden ötürü, hayrı da şerri de içine alan bir ifadedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, اِلَّا فِى كِتَابٍ *"Mutlaka bir kitapta yazılmıştır"* buyurur ki bu, "Allah katında, **Levh-i Mahfuz**'da yazılmıştır" demektir. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Musibet Kader İledir**

Bu âyet, yeryüzündeki bütün meydana gelen şeylerin, var olmazdan önce, **Levh-i Mahfuz**'da yazılmış (Allah'ın ilminde malum) olduklarına delalet eder. Kelamcılar, şöyle derler: "Bütün bunlar, şu sebeplerden ötürü, yazılıp tespit edilmiştir:

1) Melekler, yazılan bu şeyler ile, Hak Teâlâ'nın, bütün her şeyi, meydana gelmezden önce bildiğine, bunun sayesinde istidlal etmişlerdir.

2) Bu, onların Allah'ın hikmetini bilmelerine-görmelerine yarar. Çünkü Allahu Teâlâ, insanların günah işleyeceklerini bile bile, onları yaratmış ve onlara rızık vermiştir.

3) Onlar bu gibi masiyetlerden kaçınsınlar diye...

4) Allah'ın onları, taatte bulunmaya muvaffak kılıp, günahtan koruyuşuna şükretsinler diye..."

Feylesoflar şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerini işleri yöneten ve taksim eden varlıklar olarak nitelediği o melekler, süflî âlemde, yörüngedeki hareketler ve yıldızların birleşmeleri (karşılıklı etkileşimi) vasıtasıyla meydana gelen o hadiselerin, başlangıcı (sebebi)dirler. Binâenaleyh meleklerin tasavvuru (varlığının düşünülmesi), bu sebeplerin o neticelere götürülmesi içindir. Hak Teâlâ'nın, *"Mutlaka bir kitapta yazılmıştır"* ifadesi ile kastedilen mana budur."

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ın Her Şeyi Bilmesi**

Ehl-i tevhidin çoğunluğu, **Hişâm b. Hakem** hariç, Allahu Teâlâ'nın, eşyayı (her şeyi), onlar meydana gelmezden önce bildiğine, bu âyeti delil getirmişlerdir. Bu delil getirişin şekli şöyledir: "Allahu Teâlâ, hâdiseleri o kitaba, onlar meydana gelmezden önce yazıp-çizip, o hadiseler de bu yazgıya uygun olarak gerçekleşince, bu sâyede, Allahu Teâlâ'nın her şeyi, önceden bildiğini anlıyoruz."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nefislerdeki Musibetler**

Âyetteki, وَلَا فِى اَنْفُسِكُمْ *"Gerek nefislerinizde..."* ifadesi, nefislerle, insanın kendisiyle ilgili olan bütün musibetleri-belâları içine alır. Dolayısıyla da bunun içine, insanın kâfir ve günahkâr olması da girer. Öyle ise âyet, insanların yapacakları bütün işlerin, tafsilatlı bir biçimde, **Levh-i Mahfuz**'da yazılı olduğuna ve Allah'ın ilminde mevcut olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu mukadder (yazılı) şeylerden uzak kalmak imkânsızdır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, onların olacağını bilmesi, onların meydana gelmemesini münâfîdir. Böyle birbirine münâfî (zıt) iki şeyin arasını te'lif etmek (aynı anda yapmak) ise, muhaldir. Binâenaleyh onların meydana geleceğine dair, ilahî ilim mevcut olup, bu ilmin de, asılsız çıkması imkânsız olunca, bunların olmaması ile Allah'ın onların olacağını bilmesinin arasını te'lif etmek (bu ikisini birlikte düşünmek) imkânsızdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, bütün hadiselerin o "kitap"ta yazılı olduğunu söylememiştir. Çünkü cennetliklerin ve cehennemliklerin hareketleri sınırsız-sayısızdır. Dolayısıyla bütün bu hareketleri o kitaba kaydetmek imkânsızdır. Hem sonra Allahu Teâlâ, yazma işinin, yerde ve nefislerde olanlarla ilgili olduğunu bildirmiş, bunun içine göklerde olan şeyleri katmamıştır. Ayrıca bunları, yerdeki ve nefislerdeki mutluluklar ile değil de, musibetlerle sınırlamıştır ki, bütün bu rumuzlarda, birtakım işaretler ve sırlar yatmaktadır.

Yaratma

Âyetteki, مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا *"Bizim onu yaratmamızdan evvel..."* ifadesi ile ilgili olarak, âlimler değişik izahlar yapmışlardır. Bazıları, buradaki "onu" (hâ) zamirine, "O musibetleri"; bazıları, "O nefisleri"; diğer bazıları da, "O yeri" manalarını vermişlerdir. Bu manaların hepsi de düşünülebilir. Çünkü bahsedilen bu üç şey de, daha önce zikredilmiş şeylerdir.

Fakat doğruya en yakın olan, bunun "O musibetleri yaratmazdan önce..." manasında olmasıdır. Çünkü esas konu budur. Diğer bazı âlimler de buna, "O mahlûkatı yaratmazdan önce..." manasını vermişlerdir. Her ne kadar daha önce bahsedilmiş olmasa bile, bu zamirin, açık olduğu için, "mahlûkata" râcî olması câizdir ve bu tıpkı, zamirin mercii geçmediği halde, *"Şüphesiz onu biz indirdik"* (Kadir, 1) âyetindeki zamiri, "Kur'ân" manasına almamız gibidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Şüphesiz ki bu Allah için kolaydır"* buyurmuştur ki, bu hususta da şu iki açıklama yapılabilir:

a) Bu, "Bu (kader) kitabını korumak Allah'a kolaydır" demektir.

b) Bu, "Bütün bunları, çok çok fazla olmalarına rağmen, böyle bir şey insan için zor ise de, Allah'ın o kitaba yazması, çok kolaydır" demektir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Ömrü uzatılana çok ömür verilmesi, (kısaltılanın) ömrünün eksiltilmesi de hâriç olmamak üzere, hepsi, bir kitapta yazılıdır"* (Fâtır, 11) âyetidir.

Kaçırdığınıza Üzülmeyin

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَآ اٰتٰىكُمْ ۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾

"Allah bunu, elinizden çıkana tasalanmayasınız, O'nun size verdiği ile sevinip şımarmayasınız diye böyle kader olarak yazmıştır. Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez" (Hadîd, 23).

Âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "lâm", sözün başlangıcının, sonu için bir sebep kılındığını ifade etmektedir. Bu tıpkı senin şu sözün gibidir: قُمْتُ لِأَضْرِبَكَ "Seni dövmek için kalktım." Çünkü buradaki lâm, ayağa kalkmanın, dövmenin bir sebebi olduğunu ifade etmektedir. Âyette de böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ, bu şeylerin, kaza ve kader ile olup, değişmeyen bir kitapta (yazgıda) bulunduklarını haber vermesinin, insanın meydana gelen şeye karşı sevinip şımarmasının aşırı olmamasını; meydana gelmeyen şeyden dolayı da üzüntüsünün çok şiddetli olmamasını gerektirdiğini beyan etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ عَرَفَ سِرَّ اللهِ فِى الْقَدَرِ هَانَتْ عَلَيْهِ الْمَصَائِبُ *"Kim Allah'ın kader sırrını bilirse, musibetler ona kolay ve hafif gelir"* hadisi ile kastedilen de işte budur.

Ehl-i sünnete göre vukua gelen her şeyin vaki olması, vukua gelmeyen her şeyin ise vaki olmaması kesindir. Bu şu dört sebepten ileri gelir:

1) Allahu Teâlâ, o şeyin vaki olacağını bilmiştir. Binâenaleyh eğer o şey vuku bulmayacak olsa, Allah'ın ilmi, cehâlete dönüşmüş olurdu (ki bu imkânsızdır).

2) Allahu Teâlâ, onun olmasını irâde etmiştir. Eğer o şey vaki olmasaydı, Allah'ın iradesi bir temenniye dönüşmüş olurdu (ki bu da imkânsızdır).

3) Allah'ın kudreti, o şeyi meydana getirmeye taalluk etmiş (yönelmiştir). Eğer o şey meydana gelmemiş olsaydı, bu kudret bir acziyete dönüşmüş olurdu.

4) Allahu Teâlâ, sırf doğruluk olan kelamı (sözü) ile, o şeyin meydana geleceğini söylemiştir. Eğer o şey meydana gelmemiş olsaydı, bu doğru haber, bir yalana dönüşmüş olurdu. O halde meydana gelmiş olan bu şey, eğer meydana gelmeseydi, bu dört sıfat, kemâl ifade etmekten, noksanlık ifade eder hale, kadîm oluştan da, sonradan olma haline dönüşürdü. Böyle olması imkânsız olunca, biz, bu şeylerin meydana gelmesine mânî olacak hiçbir şeyin bulunmadığını anlarız. Bu tür düşüncelerin ortaya

çıkması durumunda da, mihnet ve sıkıntılar insana kolay gelir. Hüzün ve keder yok olur.

Mu'tezile'ye gelince, haydi diyelim ki, onlar mezkûr dört esastan kudret ve irade konusunda (Ehl-i sünnet) ile çekişirler. Fakat onlar, "ilim" ve "haber" konusunda, Ehl-i sünnetle aynı görüştedirler. Haber[9] bu iki sıfat hakkında gerekli olansa, artık bu iki sıfat sebebiyle gerekli olması ile dört sıfat sebebiyle gerekli olması arasında ne fark olabilir ki?

Felsefecilere gelince, haber zaten onların görüşüdür. Çünkü onlar, insan fiillerinin meydana gelmesini, birtakım zihnî tasavvurlara ve hayatî tahayyüllere bağlamışlardır. Sonra onlar, bu tasavvur ve tahayyülleri, takdir edilmiş; belirlenmiş birtakım metotları olan ve de aksine şeylerin vuku bulması imkânsız olan, felekî devirlere (dönüşümlere) bağlamışlardır.

Hiçbir müessir kabul etmeyen, **Dehriyye**'nin ise, olayların meydana gelişinin tesadüfi olduğunu söylemeleri zorunludur. Bu şeyler tesadüfî olunca da, ihtiyârî ve irâdî olmamış olur. Böylece de "cebr" kaçınılmaz olur. Bunu ister kabul, ister reddetsinler, hiçbir akıllı bundan kaçamaz. İşte bu, Ehl-i sünnetin, bu âyet ile nasıl istidlâl ettiğinin beyânı ve izahıdır.

Mu'tezile'nin İstidlâl Şekli

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu âyet, kulun kudret ve irade sâhibi olduğuna delâlet etmektedir. Bu hususu, şu birkaç şekilde açıklayabiliriz:

1) Âyetteki *"Elinizden çıkana tasalanmayasınız diye..."* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın insanlara, bu musibetlerin bir kitapta yazılmış olduğunu haber verişinin, insanların hüzünlenme ve fazlaca sevinmeden kaçınmaları için olduğunu haber verişinin, insanların hüzünlenme ve fazlaca sevinmeden kaçınmaları için olduğuna delâlet etmektedir. Eğer insanlar, bu fiillere muktedir olamasalardı, bu "lâm"ın (sebep belirtişin), herhangi bir anlamı olmazdı.

2) Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın insanlardan hüzün ve şımarıklığın (aşırı sevincin) meydana gelmesini istemediğine delalet eder. Bu da Mücebbirenin (Ehl-i sünnetin), "Allah, onların bütün bu fiillerini diler" şeklindeki görüşlerinin hilafınadır.

3) Allahu Teâlâ bu âyetin sonunda, *"Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez"* buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu işi dilemediğine delâlet eder. Çünkü "sevme" ile "irâde etme" aynı manayadır. Bu durum da,

9 Matbu nüshada haber, cebr diye dizilmiş ise de, zannımızla mânâ, bu kelimenin haber olmasını gerektirmektedir. Vallahu a'lam (Ç.).

Mücebbirenin (Ehl-i sünnetin), "Olan her şey, Allah'ın muradı (iradesi) ile olmuştur" şeklindeki görüşünün aksinedir. Cenâb-ı Hak, لِكَيْلَا (için, diye) ifadesi ile, fiilin başına, illet (sebep gösteren) lâm getirmiştir. Bu, Allah'ın fiillerinin bir maksat ve gayeye bağlı (muallel) olduğunu gösterir."

Ben derim ki: Akıllı olan, gerçekten bu âyetin, hem cebr, hem de kader fikrine nasıl taalluk ettiğine ve her iki mezhep mensuplarının daha çok kendi görüşlerine delil bulmalarına hayret eder.

***İKİNCİ MESELE:* "اٰتٰىكُمْ" Kelimesinde Kıraat Farkı**

Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: "Sadece **Ebû Amr,** kasr ile okuyarak, "بِمَا اَتٰيكُمْ" (size gelen) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, med ile "بِمَا اٰتٰيكُمْ" (Onun size verdiği) şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr**'ın delili şudur: "Bu ifade, âyette "فَاتَكُمْ" (elinizden çıkan) ifadesinin dengi (karşılığı)dır. "فَاتَكُمْ"deki fiil, gâib sîgasıyladır. "اَتٰيكُمْ"deki fiil de aynı şekildedir. Her iki fiilde ism-i mevsûle râcî olan âit zamiri, fâil olması sebebiyle, merfû olan müzekker bir zamirdir." Diğer kıraat imamlarının delili de şudur: Bu fiil med ile okunduğu zaman, verme işi Allah'a nisbet edilmiş olur. Dolayısıyla bunu veren Allahu Teâlâ'dır. Bu fiildeki fâil zamiri, Allah lafzına râcî olan bir zamir olur. Burada mahzûf bir hâ zamiri vardır ve takdiri, بِمَا اٰتٰيكُمُوهُ "Size verdiği o şey" şeklindedir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müberred şöyle demiştir: Allahu Teâlâ'nın bu âyet ile muradı, üzülme ve şımarmayı mutlak olarak yasaklamaktır. Daha doğrusu bunun manası şudur: "Sizi, kendinizi helâk edecek bir şekilde üzülmekten kaçının, elinizden kaçan fırsatlardan elde edeceğiniz mükâfat ve kârların hesabını yapmayın. Aynı şekilde sizi, şımartıp azgınlaştıracak bir şekilde olan aşırı sevinç ve şımarıklıklara da düşmeyin."

Bunun delili, âyetteki, *"Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez"* cümlesidir. Âyet, bu ifade ile birlikte, kişinin böbürlendiği ve iyice şımardığı bir sevincin Allah katında kınanmış olduğuna delâlet etmektedir. Allahu Teâlâ'nın nimetlerine karşılık sevinmeye ve bunlara şükretmeye gelince, bu kınanmamıştır. Bütün bunlar, **İkrime**'nin **İbn Abbas** (r.a)'tan naklettiği şu rivâyetin, manasına uygundur: Sevinmeyen veya mahzunluk duymayan hiç kimse olmaz. Ama siz musibet halinde sabır, nimet ve sevinç halinde şükür ile donanın."

Kâdî Abdul Cebbâr (Mu'tezilî) ise bu âyet ile, Allahu Teâlâ'nın, kulların fiillerini murat eden olmadığı hususunda istidlalde bulunmuştur ki,

buna şöyle cevap verilir. Ehl-i sünnetten, pek çoğu "sevme" ile "irade etmeyi birbirinden ayırt etmiş ve "sevme, özel bir irâde etmedir. Sevme, mükâfat verme iradesidir. Dolayısıyla, bu iradenin olmadığını söylemek, mutlak manada irade olmadığı manasına gelmez" demiştir.

Cimriliğe Teşvik Suçu

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾

"Onlar (o kibirliler) cimrilik yapanlar ve insanlara da cimriliği emredenlerdir. Kim arka dönerse, şüphe yoktur ki Allah her şeyden müstağni ve bütün hamdlere lâyık olanın tâ kendisidir" (Hadîd, 24).

Bu âyetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, bir önceki âyetteki, كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ *"çok böbürlenen, hiçbir kibirliyi"* ifadesinden bedeldir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Allah böbürleneni, cimrilik yapanları sevmez." Allahu Teâlâ, bununla, insanı azgınlığa düşüren bir böbürlenme ve sevinç ile sevinenleri kastetmiştir. Bu kimseler, bir mal ve bir dünya hazzı nasip edildiğinde, o şeye karşı olan sevgileri ve o şeyin onlar indindeki değerinden dolayı, o şey hakkında cimri davranırlar, bununla da yetinmezler, hatta insanlara da o konuda cimriliği tavsiye ederler. Bütün bunlar, o şey, ellerine geçtiği zaman gösterdikleri sevinç ve şımarmanın bir neticesidir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Her kim Allah'ın emir ve nehiylerine arka döner, kendisini Allah'ın nehyettiği, elden kaçana üzülme ve verilene karşı aşırı sevinmeden alıkoymaz ise, bilsin ki Allah müstağnidir, kimseye ihtiyacı yoktur.

2) Âyetteki, *"cimrilik yapanlar"* ifadesi, önceki âyetle irtibatı olmayan, yeni bir cümledir. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Kitab-ı Mukaddes'te bulunan sıfatlarını gizleyen ve onun sıfatlarını ortaya koyma (anlatma) hususunda cimri davranan, Yahudilerin durumuyla ilgilidir, "اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ" ifadesi mübteda olup; haberi, "وَمَنْ يَتَوَلَّ" ifadesinin delâlet ettiği mahzûf bir ifadedir. Kur'ân'da bu şekilde haberlerin hazfi çokça vardır. Meselâ, وَلَوْ اَنَّ

قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ *"Eğer bu, kendisiyle dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı..."* (Ra'd, 31) âyetinde de, böyledir.

İKİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Amir, "هُوَ" lafzını hazfederek, "فَاِنَّ اللّٰهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" şeklinde okumuşlardır. Medine ve Şam ahalisinin Mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise, âyeti "هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" şeklinde okumuşlardır. O sözüne devamla, bu âyeti kerimedeki "هُوَ"nin mübtedâ değil, fasl zamiri olması gerekir. Çünkü, fasl zamirinin hazfedilmesi daha kolaydır. Bilmiyor musun, fasl zamirinin i'râbta mahalli yoktur ve "اِنْ تَرَنِ اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا" (Kehf, 39) âyetinde olduğu gibi, bu zamir bazen hazfedilir ve bu, manaya da bir halel vermez.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Ganiyyun Hamîd Terkibinin Delaleti**

"فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" ifadesi, "Şüphesiz ki Allahu Teâlâ müstağnidir; dolayısıyla, bu cimrinin cimriliği, Allah'a hiçbir zarar vermez.." anlamındadır. Âyetteki **"el-hamîd"**, burada zikredilen sualin bir cevabı gibidir. Sanki, "Allahu Teâlâ o kimsenin bu mal hususunda cimrilik yapacağını ve bu malı tâat yerlerinde harcamayacağını bildiği halde, bu malı niçin ona vermiştir?" denildi de, Allahu Teâlâ buna karşı, "Allah, bu verme hususunda hamîd'dir; O kişiye, rahmet ve nimet kapılarını açması sebebiyle, hamd'e müstahaktır. Eğer bu kul, taatte kusur işlerse, şüphesiz ki, bunun vebâli ona aittir" diye cevap vermiştir.

Resûl, Kitap, Mizan, Demir

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ۚ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَاْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

"Andolsun ki biz, elçilerimizi, açık açık bürhanlarla gönderdik ve insanların, adaleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitabı ve mîzânı indirdik. Bir de, kendisinde hem çetin bir sertlik hem de insanlar için menfaatler bulunan demiri indirdik. Çünkü (bununla), Allah, kendisine ve peygamberlerine gıyaben, kimlerin yardım

edeceğini belli edecektir. Şüphesiz ki Allah, en büyük kuvvet sahibidir, yegane gâliptir" (Hadîd, 25).

Beyyinat

Âyetteki "**beyyinat**" (burhanlar) kelimesinin tefsiriyle ilgili iki görüş vardır:

Birincisi, Mukâtil İbn Süleyman'ın görüşüdür. Buna göre, "**el-beyyinât**", apaçık mu'cizeler ve kesin delillerdir.

İkincisi, Mukâtil İbn Hayyân'ın görüşüdür. Buna göre âyet, "Biz onları, Allah'a itaate ve Allah'tan başkasından yüz çevirmeye davet eden amellerle gönderdik" anlamındadır. Birinci görüş, daha sahihtir. Çünkü, peygamberlerin nübüvveti, ancak bu mu'cizelerle sâbit olmuştur.

Mîzân

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"... insanların adaleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitâbı ve mîzânı indirdik. Bir de, kendisinde hem çetin bir sertlik hem de insanlar için menfaatler bulunan demiri indirdik..."* buyurmuştur. Bil ki, bu âyetin benzerleri de, *"Allah, hak ile kitâbı ve mîzânı indirendir"* (Şûra, 17) ve *"Semâyı yükseltti ve mîzânı (ölçüyü) koydu"* (Rahmân, 7) âyetleridir. Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Kitap-Mîzân-Demirin İlişkileri**

Bu, kitab, mîzân ve demir arasındaki münasebet konusundadır. Bu münasebet birkaç şekildedir:

1) Bu, benim söylediğim şu münasebettir: Mükellefiyet iki şeye dayanır: Birincisi, yapılması gerekeni yapmak; ikincisi, terkedilmesi gerekeni terk etmektir. Birincisi, bizzat maksût olan bir şeydir. Çünkü, eğer, bizzat maksût olan şey "terk" olsaydı, hiç kimsenin yaratılmaması gerekirdi. Çünkü terk, ezelde mevcut idi.

Yapılması gereken şeyler ise ya nefse (ruha) ait işlerdir ki bunlar da bilgi (maarif) nev'indendir. Yahut bedene ait işlerdir ki bunlar da azaların işleridir. Kitap, ruha ait (fikrî) işlere vesile olan bir şeydir; zira hakkı batıldan; delili şüpheden ayırt eden odur. "Mîzân" da, kendisiyle, gerekli olan bedenî fiillerin yapılmasına ulaşılan vasıtadır. Çünkü, amellerdeki meşakkatli mükellefiyetlerin ekserisi, insanların birbirleriyle ilişkisine yöneliktir. Mîzân da, adâletin zulümden, fazlalığın noksanlıktan kendisiyle ayırt

edildiği bir şeydir. Demire gelince, onda da şiddetli bir sertlik vardır. O, insanları, gerekli olmayandan alıkoyucudur. Velhasıl, kitap, kuvve-i nazariyyeye (düşünce kudretine); mîzân, kuvve-i ameliyyeye; demir de, gerekli olmayanı def etmeye bir işârettirler. Kısımların en şereflisi, rûhanî maslahatlara; sonra, cismanî maslahatlara riâyet edip, sonra da gerekli olmayandan alıkoyma olunca, âyeti kerimede de bu tertibe riâyet edilmiştir.

2) Muamele, ya Hâlık (Allah) ile olur, ki bunun yolu "kitâp"tır; ya halk (insanlar) ile olur, ki bunlar da, ya dostlarımızdır ve onlarla adil bir biçimde muâmele yapıyoruzdur; ki bu da "mîzân" ile sağlanır; yahut da düşmanlarımızdır. Ve onlarla muâmelelerimiz de, demir ile, kılıç iledir.

3) İnsanlar üç kısımdır: Ya, sâbikûn'durlar. Ki bunlar, halka, kitâbın muktezâsına göre muâmele ederler; kendilerine insaflı davranılmasa bile, onlar insaflı ve âdil olurlar. Şüpheli (haram şüphesi olan) hususlardan uzak dururlar. Yahut da, muktesidûn (orta yolu izleyenler)dirler. Onlar, insâflı davranan ve başkalarından da insâflı davranmalarını bekleyenlerdir. (Kendilerine insaflı davranılması halinde insaflı davranırlar). Dolayısıyla, bunlar için bir mîzân, ölçü gerekir. Üçüncü kısım ise, zâlimlerdir. Ki bunlar, kendilerine âdil davranılmasını, istedikleri halde, kendileri adil davranmayan kimselerdir. Bunlar için de, demir ile zecr, yasak gereklidir.

Hakikat, Tarikat, Şeriat

4) İnsan, ya hakikat makamında olur. Ki bu, nefs-i mutmainne ve mukarrebûn makamıdır. Bu makamda, rûhu, ancak Allah ile sükûnet bulunur ve ancak Allah'ın kitâbı ile amel eder. Nitekim, *"İyi bilin ki, kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur.."* (Ra'd, 28) buyurmuştur. Yahut da insan, tarikat makamında olur. Ki bu, nefs-i levvâme ve ashâb-ı yemîn makamıdır. Bu, insan, ifrât ve tefrit aşırılıklarından sakınabilmesi ve sırat-ı müstakim üzere kalabilmesi için, ahlâkı bilme hususunda bir ölçü gereklidir. Yahut da insan, şeriat makamındadır. Ki bu, nefs-i emmâre makamıdır. Onun için burada, bu konuda, meşakkatli ve demir gibi sert olan, mücahede ve riyazât gereklidir.

Keşf, İstidlâl ve İnkâr

5) İnsan, ya keşf ve vusûl sahibi olur; bu durumda da onun, ancak kitapla ünsiyyeti olur; yahut, talep ve istidlâl sahibi olur; bu durumda da ona, delil ve hüccet, mîzân gerekir, ya da, inât ve diretme sahibi olur, ki bu durumda da onun demir ile yeryüzünden sürülmesi gerekir.

Usul ve Fürû'

6) Din, ya usûl ya da fürû'dur. Bir diğer ifadeyle, ya marifettir, ya da ameldir. "Usûl", kitap'tan alınır. Fürû'a gelince, bundan maksat, insanların fayda ve maslahatlarının, âdil düzenlerinin bulunduğu fiil ve amellerdir. Ve bu, mîzân ile elde edilir. Binâenaleyh bu, adâlete riâyet etmeye bir işârettir. Demir ise, bu iki yolu terk edeni tedip etmek için kullanılır.

7) Kitap, Allahu Teâlâ'nın, adalet ve insanlıkla davranmayı gerektiren ahkâmdan olmak üzere Kitâb-ı Kur'ân'da zikrettiği şeylere bir işârettir. Mîzân, adalet ve insâf üzerine binâ edilmiş bu ahkâma, insanları yöneltmeye bir işârettir ki, bu, yöneticilerin işidir. Demir de, eğer insanlar başkaldırırlarsa, onları kılıçla adâlet ve insafa yöneltmenin gerektiğine bir işârettir.

Bu, Kitâb'ın erbâbı olan âlimlerin mertebesinin, kılıç erbâbı olan yöneticilerin mertebesinden önce geldiğine delâlet eder. Bunlar arasındaki münasebet ve ilgi noktaları çok daha fazladır. Bizim zikrettiklerimizde ise, diğerlerine bir işâret vardır.

***İKİNCİ MESELE:* İnzal (İndirme)nin Mânası**

Âlimler, mîzân ve demirin indirilmesiyle ilgili iki görüş zikretmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ bunları gökten indirmiştir. Rivâyet olunduğuna göre **Cebrâil** (a.s), mîzânı indirmiş ve onu, **Nûh** (a.s)'a vermiş ve "Kavmine, bununla ölçüp tartmalarını emret" demiştir. **İbn Abbas**'tan şu rivâyet edilmiştir: **Hz. Adem** (a.s), yanında, örs demiri, kelpeten, çekiç, körük ve iğne olarak beş şey olduğu halde, cennetten indirilmiştir. Bunun sıhhatine, **İbn Ömer**'in rivâyet ettiği şu hadis de delâlet eder: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: إِنَّ اللهَ تَعَالَى أَنْزَلَ أَرْبَعَ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ أَنْزَلَ الْحَدِيدَ وَالنَّارَ وَالْمَاءَ وَالْمِلْحَ *"Allahu Teâlâ, gökten yere dört bereket indirmiştir: Demiri, ateşi, suyu ve tuzu indirmiştir"*[10]

2) Bu indirmenin anlamı, var etme ve hazır hale getirmedir. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Sizin için, davarlardan sekiz çift indirdi..."* (Zümer, 6) buyurmuştur. **Kutrub,** "biz onu indirdik" sözünün anlamının, "**en-nüzul**" kökünden olmak üzere, "biz onu hazırladık" şeklinde olduğunu; Arapçada, أَنْزَلَ الْأَمِيرُ عَلَى فُلَانٍ نُزُلًا حَسَنًا "Emir, falancaya güzel bir ziyâfet hazırladı" denildiğini söylemiştir. Bazı âlimler de, bu ifadenin, "O hayvanı, saman ve soğuk su ile yemledim.." ve "Ekmek ve süt yedim.." cinsinden bir söz olduğunu söylemişlerdir.

10 **Kenzû'l-Ummâl** 15/41651.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Demirin Faydaları**

Mîzân (terazi)'nin faydaları hususunda, insanların, onunla adaleti yerine getirmeleri olduğu hususu zikredilmiştir. "**el-kıstu**" ve "**el-ıksâtu**" kelimeleri, insaflı, âdil davranma anlamındadır. Bu ise, kendi payını aldığın gibi, başkasının payını da vermendir. Âdil olan da, "**muksıt**'tir. Allahu Teâlâ, *"Şüphesiz ki Allah muksıt (âdil) olanları sever"* (Mâide, 42) buyurmuştur. "**El-kâsıtu**" kelimesi ise, zulmeden anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا *"Zâlimlere gelince, bunlar, cehennem yakıtıdırlar"* (Cin, 15) buyurmuştur. Demir'e gelince, onda şiddetli bir sertlik vardır. Çünkü, harp âletleri ondan yapılır; kezâ bunda da birçok faydalar vardır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, sizin için, ona zırh yapma sanatını öğrettik..."* (En'âm, 80), sözü, bu faydalardan birisine işârettir.

Sosyolojik Temel

Bu faydalardan birisi de şudur: Âlemin faydası, ya usûlle, ya da fürû ile ilgilidir. Usûl, yani temel olanlar dört tanedir: Ziraat, dokumacılık, inşaat ve idarecilik... Bu böyledir, çünkü insan, yiyecek yemeye, giyecek elbiseye ve oturacak konuta muhtaçtır. Ve insan, yaratılış icabı, medenîdir. Binâenaleyh, onun menfaati, ancak, kendi cinsinden olan bir grubun bir arada bulunması ve onlardan her birinin, hususî bir iş ile meşgul olması ile tamamlanır. İşte o zaman, her birinin menfaati, hepsiyle beraber düzen ve nizama girer. Bu nizamın, birtakım sıkışıklıklara yol açması ise, kaçınılmazdır. Yine, bu durumda, bir kısmının diğerine vereceği zarara mani olacak bir kişi gereklidir ki, bu da, yöneticidir.

Demir ile Hayat

Böylece, âlemin düzeninin, ancak bu dört iş ile nizâm ve düzen içinde bulunacağı sabit olmuş olur. Bunlardan ziraat, demire muhtaçtır. Bu ihtiyaç, toprağı altüst etme ve ekme konusundadır. Sonra, hububat oluşup elde edildikten sonra da, onun başaklarından çıkarılıp savrulması gerekir. Bu da demirle tamamlanır. Sonra, bu hubûbatın öğütülmesi gerekir. Bu da, demirle olur. Sonra, bu unun pişirilmesi gerekir ki, bu da ateş ile sağlanır. Ateşte pişirmek için de, demir kaplara ihtiyaç vardır. Meyvelere gelince, onların da, kopuklarından temizlenmesi, yemeye elverişli bir biçimde dilimlenmesi gerekir. Bu da ancak demirle yapılır. Malumdur ki, dokuma da, araç gereçleri hususunda demire muhtaçtır. Sonra, yine elbise kesiminde ve dikiminde, yine demire ihtiyaç duyulur. Bina işine gelince,

malûmdur ki, bunun tam ve mükemmel bir biçimde yapılması, ancak demir ile mümkün olur. Yine, güç kudret vasıtalarının ancak demir ile tam ve mükemmel olduğu malumdur. İşte böylece, âlemin pek çok menfaatinin, ancak demir ile tam olabileceği ortaya çıkmaktadır. Yine, altının, bu menfaatlerin hiçbirinde demirin yerini tutmadığı da ortaya çıkar. Dolayısıyla, eğer dünyada hiç altın bulunmasa, dünya menfaatinden hiç birine halel gelmez. Ama, eğer, demir mevcut olmasaydı, dünya menfaatlerinin hepsi bozulur, halel görürdü.

Bolluk ve İhtiyaç İlişkisi

Hem sonra, demire olan ihtiyaç şiddetli olunca, Allahu Teâlâ, onun bulunmasını kolay; miktarını da bolca yaptı. Altına ihtiyaç da az olduğu için, onun bulunuşunu zor kıldı. İşte böylece, Allahu Teâlâ'nın kullarına karşı, rahmet ve cömertlik eseri zuhur etmektedir. Çünkü, insanların kendisine daha çok muhtaç olduğu şeyin bulunuşunu daha kolay kılmıştır.

Bundan dolayı, bazı hukemâ, şöyle demişlerdir: "Kendisine ihtiyaç duyulan en önemli şey, havadır. Eğer, onun kalbe (akciğere) ulaşması bir an kesilecek olsa, insan derhal ölür." Bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Allah, onu kolayca elde edilen bir şey kılmış ve teneffüs sebep ve araçlarını hazırlamıştır. Böylece insan, bu hususta herhangi bir zorlanmaya ihtiyaç duymaksızın, yaratılışı gereği, daima teneffüs etmektedir.

Hava'dan sonra en çok ihtiyaç duyulan şey, sudur. Ama suya olan ihtiyaç havaya olan ihtiyaçtan daha az olduğu için, Allah, suyu elde etmeyi, havayı elde etmekten biraz daha meşakkatli kılmıştır.

Sudan sonra en çok ihtiyaç duyulan şey, yemektir. Yemeğe olan ihtiyaç, suya olan ihtiyaçtan daha az olduğu için, Allahu Teâlâ, yemek elde etmeyi su elde etmekten daha meşakkatli kılmıştır. Sonra, ihtiyaç derecesi ve kıymet açısından, yemekler de derece derecedir. Binâenaleyh, kendisine daha çok ihtiyaç duyulan yemeğin bulunması daha kolaydır. Bulunması ve elde edilmesi daha zor olan her yiyecek, kendisine daha az ihtiyaç duyulan bir yiyecektir.

Kıymetli taşlara ve madenlere olan ihtiyaç gerçekten çok az olduğu için, pek yerinde olarak onlar son derece azdırlar. Böylece anlıyoruz ki, daha çok ihtiyaç duyulan her bir şeyin elde edilmesi daha kolaydır. Allah'ın rahmetine olan ihtiyaç, her bir şeye olan ihtiyaçtan daha fazla olduğu için, Allah'ın fazlından, o rahmetinin bulunmasını en kolay şey kılmasını niyaz ediyoruz.

Şair şöyle demiştir: سُبْحَانَ مَنْ خَصَّ الْعَزِيزَ بِعِزِّهِ وَالنَّاسُ مُسْتَغْنُونَ عَنْ اَجْنَالِهِ وَاَذَلَّ اَنْفَاسَ الْهَوَاءِ كُلَّ ذِي نَفَسٍ فَمُحْتَاجٌ اِلَى اَنْفَاسِهِ "O Allah'ı takdîs ve tenzih ederim ki, insanların pek ihtiyaç duymadıkları şeyleri izzetinin teallisine mazhar kılarak nadir kılmış. Fakat ruh sahibi her varlığın muhtaç olduğu havayı onlara musahhar ve âmâde eylemiştir."

İmkânları Din Yolunda Kullanmak

Allahu Teâlâ daha sonra, وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ *"Çünkü (bununla), Allah, kendisine ve peygamberlerine gıyâben kimlerin yardım edeceğini bilecektir. Şüphesiz ki Allah, en büyük kuvvet sahibidir. Yegâne galiptir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Kendisine ... kimlerin yardım edeceğini..." ifadesi, "dinine kimin yardım edeceğini, peygamberlerine, onların gıyabında, din düşmanlarıyla cihat ederek, kılıçlar, mızraklar, vb. silahlar kullanmak suretiyle kimin yardım edeceğini bilecektir" anlamındadır. **İbn Abbas,** "Allah'a yardım ederler, ama O'nu göremezler" demiştir. *"Eğer Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder"* (Muhammed, 7) ifadesi de buna yakındır.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ'nın ilminin "hâdis-sonradan olma" olduğunu söyleyen kimse, âyetteki "لِيَعْلَمَ اللّٰهُ" ifadesini "Allah bilecektir, bilsin, diye" çevirmiştir. Bu kimseye, "Allahu Teâlâ, burada, bilmek ile, malûmu (bilineni) kastetmiştir. O sanki şöyle buyurmaktadır: "Böylece, Peygamber'e yardım edecek kimsenin o yardımının vaki olması için" buyurmuştur" denilerek cevap verilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Cübbâi'ye Red

Cübbâî, "Âyetteki, لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ *"İnsanların adaleti ayakta tutmaları için"* ifadesinde, Allahu Teâlâ'nın, mîzân ve demiri indirdiğine, O'nun kullarından istediğinin, onların adâleti yerine getirmeleri ve Peygamberi'ne yardım etmeleri olduğuna bir delâlet vardır. Allah'ın herkesten istediği bu olunca, **Mücebbire** (Ehl-i sünnet)'nin, "Allah, bazı insanlardan bunun aksini murat etmiştir" şeklindeki sözleri batıl olur" demiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ, bunun aksinin mevcut olacağını bildiği, iki zıt arasını cem etmek de imkânsız olduğu ve muhâl olan irâde edilemeyeceğine göre, Allah'ın, bunu herkesten dilemiş olması nasıl mümkün olur?

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Bi'l-Gayb Kaydının Manası**

Yardım bazen, bir münafıktan ya da, gayesi, dünyada menfaat sağlamak olan kimselerden vaki olduğu gibi, açıktan açığa yapıldığından, Allahu Teâlâ, esas muradının, gıyâben yapılan yardım olduğunu murat etmiştir. Bu, o yardımın ihlâs-ı kalp ile meydana gelmesidir. Sonra, Allahu Teâlâ, kendisinin, bütün işlere muktedir ve mâni olunamaz bir azîz olduğunu beyan etmiştir.

Nûh ve İbrahim (a.s)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهِيمَ وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ ۚ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾

"Andolsun biz, Nûh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların nesillerine verdik. Velhasıl içlerinden doğru yolu bulanlar var (idiyse de), onların bir çoğu da fâsık idiler" (Hadîd, 26).

Bil ki Allahu Teâlâ, apaçık beyyineler ve mu'cizelerle, peygamberler gönderip, mîzân (ölçü-tartı) ile demiri indirdiğini ve insanlara, peygamberlere yardım etmelerini emrettiğini bildirince, bunun peşinden, onlara in'am ettiği (nimet olarak verdiği) diğer şeyleri zikretmiştir. Binâenaleyh **Nûh** (a.s) ve **İbrahim** (a.s)'i peygamberlik ile şereflendirdiğini, sonra peygamberlik ile kitabı, bunların nesillerine miras kıldığını, dolayısıyla, onlardan sonra peygamber olarak gelen her bir kimsenin, ancak ve ancak bu ikisinin neslinden olduğunu açıklamıştır. Cenâb-ı Hak, önce peygamberliği, sonra kitabı zikretmiştir. Çünkü peygamberin hâlinin mükemmelliği, onun kitap ve şeriat sahibi olmasına râcidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Velhasıl içlerinden doğru yolu bulanlar var (idiyse de), onların bir çoğu da fâsık idiler"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ" ifadesi, "O nesilden, yahut kendilerine peygamber gönderilenlerden doğru yolu bulanlar vardı" manasına olup, bu ifadeden önce,

"peygamber gönderme" ve "peygamberler" kelimesinin geçmesi bunun bu manada olduğuna delalet eder. Bunun manası, "Onlar içinde hidâyete erenler de vardır, fâsıklar da vardır" şeklindedir. Ekseriyet, fâsıklardan taraftır.

Fâsık

Buradaki "fâsık" kelimesinin manası ile ilgili iki görüş vardır:

1) O, kâfir olsun veya olmasın, büyük günah işleyen kimsedir. Çünkü bu kelime, hem kâfir, hem kâfir olmayan için kullanılır. Kişi büyük günah işlediğinde fâsıktır.

2) Bu "fâsık" ile kâfir kastedilir. Çünkü âyet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın burada, fâsıkları, hidâyete erenlerin zıddı olarak zikrettiğine delâlet eder. Buna göre burada kastedilen, "Onlar içinde, dini kabul edip hidâyete erenler olduğu gibi, kabul etmeyerek hidâyete ermemiş olanlar da var" manasıdır. Böyle olan bir kimsenin ise kâfir olduğu malumdur.

Bu görüş zayıftır. Çünkü âsî olmuş olan Müslüman hakkında bazen, "O, rüşd ve dininin doğru yolunu bulamadı" denilir.

İsa (a.s)

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِى قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةً ۚ وَرَهْبَانِيَّةً ۟ اِبْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَآءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا ۚ فَاٰتَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ ۚ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

"Sonra bunların peşleri sıra, art arda peygamberlerimizi yolladık. Arkalarından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. Ona İncil'i verdik. Ona tâbi olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Onların ihdas ettikleri ruhbanlığa (gelince), onu üzerlerine biz farz kılmadık. Fakat (onlar bunu sırf) Allah'ın rızasını elde etmek için ortaya çıkardılar. Fakat buna hakkıyla da riâyet de etmediler. Biz de içlerinden, (gerçek) iman edenlere mükâfatlarını verdik. Onlardan bir çoğu fâsık idiler" (Hadîd, 27).

Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"قَفَّاهُ" tabiri, bir şeyi geçmiş (gitmiş) olanın peşinden göndermektir. Bundan murat, Allahu Teâlâ'nın, tâ **Hz. İsa** (a.s)'ya gelinceye kadar, peygamberleri art arda göndermiş olduğu, böylece onlardan sonra **Hz. İsa** (a.s)'yı gönderip, ona da **İncil**'i vermiş olduğudur.

***İKİNCİ MESELE:* İncil Kelimesi**

İbn Cinnî şöyle der: "**Hasan el-Basrî, "İncil**"i hemzenin fethası ile "**el-Encîle**" şeklinde okumuştur." **İbn Cinnî**, "Bu, benzeri olmayan bir misâl (kıraattir). Çünkü bu, "**Ef'îl**" vezninde bir kelime olup, onlara göre bu kelime, "Bir şeyi, istihraç edip çıkarttığın" zaman söylenilen, "نَجَلْتُ الشَّيْءَ" tabirindendir. Çünkü hükümler bu kitabtan istihraç edilir. "**Tevrat**" kelimesi ise, çakmak taşı ateş çıkardığı zaman söylenilen, "وَرَى الزَّنْدُ" deyiminden alınma, "**fev'ale**" vezninde bir kelimedir. Bunun bir benzeri de, **fu'lân** veznindeki "**furkân**" kelimesidir. **Furkân** da, iki şeyin arasını ayırmak manasındaki, "فَرَقَ" fiilindendir. Buna göre, **İncil**'in hemzesini fethalı okumak câiz değildir. Çünkü bunun bir benzeri yoktur" demiştir. Zannı galibimce, **Hasan Basrî,** bunu ancak semâen (böyle duyduğu için), böyle okumuştur. Bunun iki izahı vardır:

1) Bu kelime, bazılarının "اَلْبِرْطِيلُ" (el-birtîl) kelimesi hakkında naklettikleri gibi şazz (çok nadir) bir okuyuştur.

2) O, "İncil" kelimesinin a'cemî (Arapça olmayan) bir kelime zannederek, buna dikkat çekmek için böyle okumuştur.

İsâ (a.s)'ın Ashabındaki Şefkat

Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ٱبْتَدَعُوهَا *"Ona tâbi olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Onların ihdas ettikleri ruhbanlığa gelince..."* ifadesi ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyet-i kerime ile, kulun fiilinin Allah tarafından yaratılıp, kul tarafından "kesb" edildiği hususunda istidlâl etmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, bu şeyleri Allah tarafından kılınmış, yaratılmış, konulmuş olduğunu; onların ise bu ruhbanlığı ihdâs etmiş olduğunu belirtmiştir."

Kâdî Abdülcebbâr "Bundan murat şudur: "Allah onlara lütufta bulunmuştur. Öyle ki, onların halvette (yalnız olarak) yaşamak ve sert elbise giymek gibi, birtakım meşakkatli şeylere katlanmak demek olan ruhbanlığa temayül ve arzuları kuvvetlenmiştir" der. Buna şöyle cevap verilir: Bu, delilsiz olarak, âyetin zâhirî manasını terk olur. Kaldı ki, biz bunu kabul etsek de, o yine biz (Ehl-i sünnetin) maksadını ortaya kor. Bu böyledir, çünkü iki tarafın dengeli olması durumunda, bir tarafın ağır basması imkânsızdır. Aksi halde, denge halinde, bir tarafın üstünlüğü söz konusu olur ki, bu ikisinin aynı anda olması imkânsızdır. Denge halinde böyle bir şey imkânsız olunca, kendisine baskın çıkılma durumunda da bu haydi haydi imkânsız olur. Mercûh imkânsız olunca, râcih gerekli olur. Zira, iki zıttan birinin mutlaka bulunacağı kesindir. Dolayısıyla mercûhun olmadığı yerde, mutlaka râcih bulunacaktır.

İKİNCİ MESELE

Mukâtil şöyle demiştir: Re'fet ve rahmet ile kastedilen, onların, karşılıklı olarak birbirlerini sevip, birbirlerine karşı merhametli olmalarıdır. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabını da, رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ *"Birbirine karşı merhametlidirler"* (Fetih, 29) buyurarak, bu sıfatla vasfetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, "Re'fet" kelimesi, "fe'âle" vezninde olmak üzere, **"re'afeten"** şeklinde de okunmuştur" demiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Rahbaniyyet**

"Rahbaniyye" kelimesi, "ruhbanlara ait iş" anlamındadır. **"Ruhban"** ise, **"rehbere"** kökünden, **"fu'lân"** vezninde, "korkan" manasına bir kelimedir ve tıpkı "خَشِيَ"den gelen **"huşyân"** manasındadır. Bu ifade, "ruhbanlara ait olduğunu sanki açıkça ifade etmek için, zamme ile "ruhbâniyye" şeklinde de okunmuştur. "Ruhbân" kelimesi, "râkib"in çoğulunun "rukbân" (biniciler) oluşu gibi, "râhib"in çoğuludur.

Ruhbanlık ile kastedilen ise, bu kişilerin, dindeki fitnelerden kaçarak, dağlara çekilmeleri, kendilerini bütünüyle ibadete vermeleri, üzerlerine vâcip olan ibadetlere ek olarak, yalnız yaşamak, sert elbiseler giymek, kadınlardan uzak durmak, mağaralarda ve kuytu köşelerde kendilerini ibadete vermek gibi, ileri derecede meşakkatli bir hayat tarzına katlanmalarıdır. **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre, **Hz. İsa** (a.s) ile **Hz. Muhammed** (s.a.s) arasındaki fetret döneminde, krallar **Tevrat** ve **İncil**'i

değiştirmişlerdi. Derken bir grup insan yolculuğa çıkmış (gezginci bir hayata atılmış) ve yün (rahatsız edici) elbiseler giymişlerdi."

İbn Mes'ûd (r.a)'un rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona (bir gün) şöyle der: .... يَا اِبْنَ مَسْعُودٍ اَمَا عَلِمْتَ اِذْ بَنِى اِسْرَائِيلَ تَفَرَّقُوا سَبْعِينَ فِرْقَةً *"Ey İbn Mes'ûd, sen İsrâiloğullarının yetmiş fırkaya ayrıldıklarını, üç fırkası hariç hepsinin ateşte olduğunu, bu üç fırkanın ise Hz. İsa'ya iman eden, ona yardım için, ölesiye Allah'ın düşmanlarıyla çarpışan fırka; savaşmaya takatleri olmayınca, ma'rufu emredip, münkerden sakındıran fırka ve bu iki işe de güçleri olmadığı için, kalın yün abalar giyen, ıssız yerlere ve çöllere çekilen fırka olduğunu ve bunun "Ona tâbi olanların yüreklerinde bir şefkat ve merhamet koyduk" âyetinde ifade edildiğini biliyor muydun?"*

BEŞİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, *"Onların ihdas ettikleri ruhbanlık"* ifadesi ile, onları kınama manasını murat etmemiştir. Aksine bundan maksat, onların bu ruhbanlığı kendiliklerinden ihdas edip, bir nezir olarak yaptıklarını anlatmaktır. Dolayısıyla bunun peşi sıra Cenâb-ı Hak, *"Onu üzerlerine biz farz kılmadık"* buyurmuştur.

ALTINCI MESELE

"**Rahbaniyye**" kelimesi, muzmar (gizli) bir fiil ile mansub olup, zâhir fiil onu tefsir etmektedir ve takdiri, "اِبْتَدَعُوا رَهْبَانِيَّةً اِبْتَدَعُوهَا" şeklindedir. (Yani bu bir iştigaldir). **Ebû Ali el-Fârisî** şöyle demiştir: "Bu kelimeyi, "جَعَلْنَا" (kıldık) fiilinin mef'ûlü saymak doğru olmaz. Çünkü bizzat onların ihdas ettikleri şeyin, Allah'ın kıldığı şey olması mümkün değildir."

Ben derim ki: Bu söz ancak, iki kâdir arasında müşterek bir makdûrun bulunmasının imkânsızlığının sâbit olması halinde tamam olabilir. Böyle meselelere dalmak nerede, **Ebû Ali el-Fârisî** nerede...

Cenâb-ı Hak daha sonra, "مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ" buyurmuştur ki, bu, *"Bunu onlara biz farz kılmadık"* demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللهِ *"Fakat (onlar bunu sırf) Allah'ın rızasını elde etmek için ortaya çıkardılar"* ifadesinde iki durum söz konusudur:

1) Bu, istisna-i munkatı'dır, yani, "Fakat onlar bunu, Allah'ın rızasını talep etmek gayesiyle ihdas ettiler" demektir.

2) Bu, istisna-i muttasıl olup, mana, "Biz onları, bu ruhbanlıkla, ancak Allah'ın rızasını elde etmeleri şeklinde, ibadete çağırdık" şeklindedir.

Bundan murat ise, ruhbanlığın vâcip olmadığıdır. Çünkü vâcibin yapılması ile kastedilen, Allah'ın ikabını savuşturup, hoşnutluğunu elde etmektir. Mendubun işlenmesinden maksat ise, ikâb-ı ilahiyi savuşturmak değildir. Bilakis bundan gaye sırf Allah'ın hoşnutluğunu elde etmektir.

Çıkardıkları İşe Uymadılar

Cenâb-ı Hakk'ın فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Fakat buna hakkıyla da riâyet etmediler. Biz de içlerinden (gerçek) iman edenlere mükâfatlarını verdik. Onlardan birçoğu fâsık idiler"* âyetine gelince, bu hususta birkaç izah vardır:

1) Bu, "bu ruhbanlığı ihdas eden bu kimseler, ona hakkıyla riâyet etmediler. Bilakis ona "teslis" ve "ittihâd" (ilahın bir beşerle birleşmesi) görüşlerini kattılar. Onlardan bazıları ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dönemine gelinceye kadar, **Hz. İsa** (a.s)'nın gerçek dini üzere kaldılar. Sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman ettiler" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Onlardan birçoğu fâsık idiler"* ifadesinde anlatılan hususdur.

2) Bu, "Biz bu ruhbanlığı onlara ancak, bunu Allah'ın rızasına bir vesile edinsinler diye farz kıldık. Ama sonra onlar, bu işleri işlediler. Fakat bu gaye için değil de, başka bir gaye için... Bu gaye de, dünya arzusu, riyakârlık ve gösteriş idi" demektir.

3) Bu, "Biz bu ruhbanlığı onlara farz kıldığımızda, onlar bunu yapmadılar" demektir. Buna göre âyet, onların, üzerlerine vacip (farz) olanı terk etmeleri sebebiyle, onlara yapılan bir kınama olur.

4) Bu ruhbanlığa hakkıyla riâyet etmeyenler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in risaletine ulaşıp da, ona iman etmeyenlerdir. Âyetteki, *"Biz içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik"* cümlesi de, "Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edenlere..." manasına; *"çoğu fâsık idiler"* ifadesi ise, "Ona iman etmemiş olanlar, fâsık idiler" manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den مَنْ آمَنَ بِي وَصَدَّقَنِي وَاتَّبَعَنِي فَقَدْ رَعَاهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِي فَأُلَئِكَ هُمُ الْهَالِكُونَ *"Bana kim iman etmiş, beni tasdik etmiş ve bana uymuş ise, işte o bu ruhbanlığa hakkıyla riâyet etmiştir. Kim de bana inanmamış ise, işte onlar helâk olanların tâ kendileridir"* şeklinde rivâyet edilen hadis de buna delâlet eder.

5) **Hz. İsa** (a.s)'nın kavminden sâlih kişiler, bu ruhbanlığı ihdâs ettiler ve ömürlerini o ruhbanlık üzere bitirdiler. Sonra onların peşinden, sözde onlara uyan, ama amel (ibadetçe) onlara uymayan bir başka topluluk (nesil)

geldi. İşte o ruhbanlığa hakkıyla riâyet etmeyenler bunlardır. **Atâ** şöyle demiştir: "Onlar ruhbanlığa, **Hz. İsa** (a.s)'nın havarileri gibi riâyet etmediler." Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Onlardan bir çoğu fâsık idiler"* buyurmuştur ki bu, "Onların bir kısmı ruhbanlığa hakkıyla riâyet ettiler. Ama çoğu, fâsıklık yapıp, hem zâhiren hem batınen bu yolu terk ettiler" demektir.

İki Misli Ücret Alanlar

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٨﴾

"Ey iman edenler, Allah'tan ittikâ edin. O'nun peygamberine de iman edin ki, (Allah) size rahmetinden iki kat nasib etsin ve sizin için, sayesinde yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin, sizi bağışlasın. Allah gafûr ve rahîmdir" (Hadîd, 28).

Bil ki Cenâb-ı Allah önceki âyette, *"İsâ (a.s)'nın ümmetinden iman edenlere mükâfatlarını verdik"* buyurunca, bu âyette de, *"Ey iman edenler..."* buyurmuştur. Bu ifade ile kastedilen ise, işte o mü'minlerdi. Böylece Cenâb-ı Hak onlara, Allah'tan korkmalarını ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmelerini emretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Allah size rahmetinden iki kat nasib etsin"* buyurmuştur ki, bu, "Önce **Hz. İsâ** (a.s)'ya iman etmenizden dolayı, sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmenizden dolayı, rahmet-i ilâhiyyeden iki nasip..." demektir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Bunlara mükâfatları iki kat verilir"* (Kasas, 54) âyetidir. **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet olunduğuna göre, bu âyet, Ehl-i kitaptan olup da, Yemen'den Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelen ve Müslüman olan bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Böylece, Cenâb-ı Allah, bu kimselere iki kat mükâfat vermiştir.

Burada şu iki soru söz konusudur:

1) **"Kifl"** kelimesinin lügat manası nedir? Buna şöyle cevap verilir: **Müerric** "**Kifl**" kelimesi Hüzeyl lügatinde (lehçesinde) nasip, pay manasınadır" demiştir. Başkası ise, "Aksine bu kelime, Habeş lügatindendir" der. **Mufaddîl b. Seleme** ise, "**Kifl** kelimesi insanın, deve sırtında oturabilmek için, devenin hörgücünün etrafına geçirdiği bir örtüdür" demiştir.

2) Cenâb-ı Hak, onlara iki kat nasip, mü'minlere bir nasip verince, onların hali daha yüce olmuş olur, (ne dersin)?

Cevap: Rivâyet olunduğuna göre, Ehl-i kitab, bu sebeple, mü'minlere karşı övünüyordu. Bu, zayıftır. Çünkü tek bir nasibin, kadr-u kıymet bakımından iki kat nasipten daha fazla olması uzak ve imkânsız değildir. Çünkü bir mal, iki kısma taksim edildiğinde, her biri bir yarım olur. Mal, yüz kısma ayrıldığında, her bir pay, yüzde bir olur. Buna göre, ilk taksimin tek parçası, ikinci taksimin yirmi parçasından daha fazla olmuş olur. İşte burada da böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ...وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا *"Sizin için sayesinde yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin"* buyurmuştur ki bu, "Allah kıyamet günü size onunla yürüyeceğiniz bir nûr yaratır" demektir. Bu, *"Onların nûru önleri sıra gider"* (Hadîd, 12) âyetinde zikredilen nurdur. Cenâb-ı Allah devamla, *"Sizi bağışlasın"* yani, "Daha önce işlediğiniz isyan ve günahları affetsin" buyurmuştur. Allah gafûr ve rahîmdir.

Ümmet-i Muhammed ve Ehl-i Kitap

لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

"Ehl-i kitap, hakikaten Allah'ın fazlından hiçbir şeye kâdir olamayacaklarını, muhakkak bütün inâyetin Allah'ın elinde bulunduğunu, onu dileyeceği kimselere vereceğini bilmedikleri için mi (böyle küfürde inat ediyorlar)? Allah büyük lütuf sahibidir" (Hadîd, 29).

Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Önceki Âyetle Münasebet**

Vâhidî şöyle demiştir: "Bu âyet müşkil olup, müfessirlerin bu âyetin, kendinden önceki âyetle münasebet ve ilgisinin nasıl olduğu hususunda açık ve net bir izahları yoktur" demiştir.

Bil ki müfessirlerin çoğu, âyetin başındaki, "لا" edatının, "zâid" olduğu ve takdirin, ...لِيَعْلَمَ *"Ehl-i kitap bilsin diye..."* şeklinde olduğu görüşündedirler. **Ebû Müslim el-İsfehânî** ile bir başka topluluk da şöyle demiştir: "Bu edat "zâid" değildir." Biz, Allah'ın yardım ve tevfîki ile, bu âyeti, her iki görüşe göre de tefsir edeceğiz.

Meşhur olan görüş, bu "لا" lafzının zâid olduğudur. Bil ki buna göre burada, şöyle bir mukaddime takdir etmek gerekir: İsrâiloğulları olan Ehl-i kitap, "Vahiy ve risalet ancak bizdedir. Kitap ve şeriat da ancak bize verilir. Allahu Teâlâ bu yüce şerefi, bütün insanlar arasından bizi seçip, bize vermiştir" diyorlardı. Sen bunu bildiğinde biz deriz ki: Cenâb-ı Hak o Ehl-i kitaba, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmelerini emredip, bu imanlarına karşılık büyük bir mükâfat va'dedince, bunun peşi sıra bu âyeti getirmiştir. Bundan maksat, nübüvvetin sadece kendilerine has olup, ancak onlar için söz konusu olduğu inancını kalplerinden söküp atmaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "Biz bunu, en mükemmel biçimde beyân ettik ve Ehl-i kitab, Allah'ın lütfunun muayyen bir topluluğu tahsis etmeye kâdir olamayacaklarını risalet ve nübüvveti belli bir kavimle sınırlayamayacaklarını, inâyetin Allah'ın elinde olduğunu ve onu dilediğine verdiğini, bu hususta, O'na kesinlikle itirazın söz konusu olmadığını bilsinler diye, va'd u vaîdi iyi, teferruatlı biçimde açıkladık..." buyurmuştur.

İkinci görüşe göreyse, bu "لا" zâid değildir. Buna göre, bil ki, "لَا يَقْدِرُونَ"deki fâil zamiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve ashabına râcidir ve ifadenin takdiri, "Ehl-i kitap, Hz. Peygamber ve mü'minlerin, Allah'ın lütfundan hiçbir şeye kadir olamayacağını bilmedikleri için..." şeklindedir. Onlar, kendilerinin buna kadir olmadıklarını bilmedikleri zaman, buna muktedir oldukları zannına kapılırlar. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Bütün inâyet Allah'ın elindedir..."* buyurmuştur ki, bu, "Bütün inâyetin Allah'ın elinde olduğunu bilsinler diye..." demektir. Buna göre takdir, "Biz, Ehl-i kitab, Allah'ın fazlını ve ihsanını muayyen bir topluluğa tahsis etmeye kadir olabileceklerini zannetmesinler, bilakis, fazl u keremin, ancak Allah'ın elinde olduğuna inanıp itikat etsinler diye, işte biz böyle böyle yaptık..." şeklinde olur. Bil ki bu görüş, ancak, bu âyete bir ziyâde takdir eder ve "اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ" ifadesinin takdirinin, "Fazl u keremin, Allah'ın elinde olduğuna inansınlar diye..." şeklinde olduğunu söylersek söz konusu olur. Birinci görüşte ise, mevcut olan bir şeyin hazfine gerek duyarız; malumdur ki, takdir, haziften daha

evladır. Çünkü söz, takdire ihtiyaç duyduğunda, zâhiri, asla yanlış anlaşılmaz. Ama, hazfe gerek duyulduğunda, zâhiri, yanlış bir manayı akla getirebilir. Böylece anlıyoruz ki, bu ikinci görüş, daha evlâdır. En iyisini bilen Allah'tır.

İKİNCİ MESELE: **"لِئَلَّا" Hakkındaki Kıraatler**

Keşşaf sahibi, "Âyetin başı, "لِيَعْلَمَ، لِكَيْ لَا يَعْلَمَ، لِكَيْ يَعْلَمَ" ve nûn'un yâ'ya idğamı ile, "لِاَنْ يَعْلَمَ" şeklinde de okunmuştur" demiştir. **İbn Cinnî, el-Muhteseb** adlı eserinde, **el-Kutrub**'dan, **Hasan el-Basrî**'nin, bu fiili, lâm'ın kesresi ve yâ'nın sükûnu ile "لِيلَا" (lîlâ) şeklinde okuduğunu nakletmiştir. Yine, **İbn Mücâhid, Hasan el-Basrî**'nin bunu, lâm'ın fethası ve hemzesiz olarak yâ'nın cezmiyle, "لَيْلَا" (leylâ) şeklinde okuduğunu nakletmiştir. **İbn Cinnî, "Kutrub**'un zikrettiği daha yakındır. Çünkü, bu hemze hazfedildiği zaman, geriye "لَنْلَا" (lenlâ) kalır. Bu durumda, nûn'un lâm'a idğamı gerekir ve "لَلَّا" (lellâ) olur. Böylece, üç lâm bir araya gelmiş olur; dolayısıyla ortadaki sâkin olduğu için ve mâkabli de kesreli olduğu için yâ'ya çevrilir, böylece de, "لِيلَا" (lîlâ) olur. **İbn Mücahid**'in **Hasan el-Basrî**'den olan rivâyetine gelince, bunun izahı şöyledir: Lâm harf-i cerrini sen bir zamire eklediğinde, fethalı kılar ve meselâ, "لَهُ" (lehû) dersin. Zahir ismi, buna kıyaslayan bazı âlimler vardır..." demiştir. **Ebû Ubeyde,** bazı kişilerin, "وَاِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ" (İbrahim, 46) ifadesini, "لَتَزُولَ" şeklinde okuduğunu nakletmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللهِ *"Bütün inâyetin Allah'ın elinde olduğunu..."* ifadesi, "Allah'ın mülkünde ve tasarrufundadır" anlamındadır. **"Yed"** (el) kelimesi, bir meseldir. Allahu Teâlâ, o fazlını dilediğine verir. Çünkü O, kâdirdir, muhtardır; ihtiyârına göre hareket eder. وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"Allah büyük fazl sahibidir"* İhsanının büyük olması gerekir. Bundan murat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in halinin, nübüvveti, şeriati ve kitabı hususunda büyüklüğünü göstermektir. En doğrusunu Allahu Teâlâ bilir. Dönüş ve varış, ancak O'nadır. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Allah, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashâbına salât ve selâm eylesin.

***

MÜCADELE SÛRESİ

22 âyet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Her Şeyi İşiten

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿١﴾

"Kocası hakkında, seninle münakaşa eden ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah duymuştur. Allah, sizin konuşmanızı duyar. Çünkü Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle görendir" (Mücadele, 1).

Nüzul Sebebi

Rivâyet olunduğuna göre, **Ubâde İbn es-Sâmit**'in kardeşi olan **Evs İbn Sâmit**, karısı **Havle binti Sa'lebe**'yi, namaz kılarken gördü. O, son derece güzel idi. Adamda ise, bir parça tuhaflık vardı. Kadın selâm verince, o kadından kâm almak istedi, ama kadın yüz vermedi. Bunun üzerine, **Evs**, kızdı... **Evs**'de de, biraz acelecilik vardı; bu sebeple, hemen "zehâr" yaptı. Bunun üzerine, **Havle** Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve "Ben, genç ve arzu edilir iken **Evs** benimle evlendi. Yaşım ilerleyip çocuklarımın çoğaldığı bir zamanda, beni annesi gibi addetti. Benim, küçük çocuklarım var. Eğer onları, onun ailesine bıraksam, zayi olurlar, bakamazlar. Onları yanıma alsam, aç kalırlar" dedi.

Bu konuda iki rivâyet bulunmaktadır: Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Senin durumunla ilgili, şu anda söyleyebileceğim bir şey yok" dedi. Yine, diğer bir rivâyete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Sen, kocana haram oldun..." demiştir. Bunun üzerine **Havle**, "Ya Resûlallah, o talâk ve boşanmadan bahsetmedi. O, çocuklarımın babasıdır ve en çok sevdiğim insandır" dedi. Yine, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Sen ona haram oldun!" dedi. Bunun üzerine kadın, "İhtiyacım ve içimden geçenleri Allah'a arz ediyorum" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) her keresinde, "Sen ona haram oldun" dedikçe, o, hayıflanıyor ve Allah'a arzda bulunuyordu. İşte

o, bu durumda iken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzü birden değişti ve bu âyet-i kerime nazil oldu.

Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s), **Havle** (r.a)'nin kocasına haber göndererek, şöyle dedi: "Seni bunu yapmaya sevk eden şey nedir?" O, "Şeytan. Bu konuda bir kolaylık, çıkış yolu var mı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Evet" buyurup, ona bu dört âyeti okudu ve, "köle azâd etmeye gücün yeter mi?" diye sordu. O, "Yok vallahi" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Oruç tutmaya gücün yeter mi?" dedi, o, "Yok, vallahi. Eğer ben, günde bir veya iki kere yemek yemezsem, gözümün kuvveti kaybolur, sanki ölüyorum zannederim" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Altmış fakiri doyurmaya gücün yeter mi?" dedi. O, "Yok vallahi, ... ya Resûlallah; ama, sen sadaka ile yardımda bulunursan, o zaman olur" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, on beş ölçek yardımda bulundu; **Evs** de, elinde bulunan maldan bu kadar miktarı ortaya koydu ve bunları altmış fakire tasadduk etti."

Bil ki, bu rivâyetle ilgili birtakım konular bulunmaktadır.

Lemem Kelimesi

Birinci bahis: Ebû Süleyman el-Hattâbî, "Bu haberdeki وَكَانَ بِهِ لَمَمٌ "onda birazcık tuhaflık vardı" ifadesinden murat, delilik ve akılsızlık değildir. Çünkü, eğer onda böyle bir şey olsaydı ve bu haliyle zıhâr yapmış olsaydı, bundan dolayı bir şey gerekmezdi. Aksine, burada "**lemem**" kelimesinin anlamı, kadınlara düşkünlük, şiddetli hırs ve onlara meyildir" demiştir.

Zıhâr ve Nesh

İkinci bahis: "Zıhâr, câhiliyye dönemi talâk çeşitlerinin en sıkıntılı ve şiddetli olanı idi. Zira o, alabildiğince şiddetli bir biçimde haram kılınmış idi. Şâyet bu hüküm, şeriat tarafından ortaya konulup takrir edilmiş idiyse, âyet bu hükmü neshetmiş olur; böyle değilse, bu, nesh sayılmaz. Çünkü nesh ancak, câhiliyye adetinde değil de, hüküm ve ahkâmda söz konusu olur. Fakat, Hz. Peygamber (s.a.s) o kadına, "Ona haram oldun" ya da, "Gördüğüm ancak şudur ki, sen ona haram oldun" dediği şeklindeki rivâyet, onun, bir şeriat olduğuna bir delâlet gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hüküm konusunda tevakkuf ettiğine dair rivâyete gelince, bu ona delâlet etmez...

Üçüncü bahis: Bu olay, halktan ümidini kesip de, Allah'tan başka hiç kimseden bir şey beklemeyen kimseye, o iş hususunda, Allah'ın yeteceğine delâlet eder. Şimdi tefsire dönelim... Âyetteki قَدْ سَمِعَ اللهُ *"Muhakkak ki Allah, duymuştur"* ifadesiyle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

"قَدْ" edatı, bir şeyin vuku bulduğunu ifade etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ve onunla münakaşa eden o kadın, Cenâb-ı Hakk'ın, bu şikâyet ve münakaşayı işitmesini ve bu hususta, onun problemini izâle edecek bir âyet indirmesini bekliyorlardı.

İKİNCİ MESELE

İmam Hamza, "قَدْ سَمِعَ" kelimesindeki dâl'ı, sîn'e idğam ederek okurdu. Benzeri ifadelerde de, aynısını yapardı. Bil ki, Allahu Teâlâ bu kadının iki işini nakletmektedir:

1) *"Kocası hakkında seninle münakaşa eden"* yani, "Kocasının durumu hakkında..." âyetinin ifade ettiği, münakaşa etmek; ki bu münakaşa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir defasında ona, "Sen kocana haram oldun.." dediğinde, kadının, "Allah'a andolsun ki, o talaktan bahsetmedi..." diye cevap vermesi şeklinde cereyân etmiştir;

2) Kadının, Allah'a şikâyette bulunması... Bu şikâyeti o, "ihtiyacımı ve içimden geçenleri Allah'a arz ediyorum.." ve "Benim, küçük çocuklarım var.." diyerek yapmış idi.. Sonra Allahu Teâlâ, وَاللهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا *"Allah, bu konuşmanızı duyur..."* buyurmuştur. "**Muhâvere**" karşılıklı olarak konuşma anlamındadır ve bu kelime, رَجَعَ "o şey döndü" anlamındaki, "- حَارَ الشَّيْءُ - يَحُورُ - حَوْرًا" (hâre'ş-şey'u...) kökündendir.

نَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ "Kemalden sonra, noksanlıktan Allah'a sığınırız" ifadesi ve قَمَا أَحَارَ بِكَلِمَةٍ "ne cevap verdi?" ifadesi de bundandır. Cenâb-ı Allah daha sonra, إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ *"Çünkü Allah, hakkıyla işitici kemâliyle görendir"* buyurmuştur. Bu, "Allah, kendisine nidâ edenin sözünü duyar; O'na tazarru ve yakarışta bulunanı görür.." demektir.

Zıhâr'ın Hükmü

اَلَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَآئِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾

"İçinizden hanımlarına zıhâr yapanların hanımları, onların anaları değildir. Onların anaları, kendilerini doğuranlardan başkası değildir.

Şüphe yok ki onlar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Allah, muhakkak ki, çok affeden ve bağışlayandır" (Mücadele, 2).

Zıhâr Kelimesi

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, lügat ve fıkıh konularıyla ilgilidir. Bu bakımdan diyoruz ki, âyetle ilgili iki bahis vardır:

1) Zıhâr nedir?

2) Zıhâr yapan kimdir? Yine âyetteki, "مِنْ نِسَائِهِمْ" ifadesiyle ilgili bir bahis vardır. Bu da, kendisine zıhâr yapılanın kim olduğudur.

Birinci bahis: Bu, zıhâr nedir, konusu olup, bununla ilgili iki makam bulunur.

Birinci makam: Lügat bakımından "zıhâr" lafzının araştırılmasıyla ilgilidir. Bu konuda iki görüş vardır:

1) "Zıhâr", adamın, hanımına "Sen, bana, anamın sırtı - zahrı gibisin.." demesinden ibarettir. Binâenaleyh bu kelime, "zahr - sırt"tan müştaktır.

Nazm

2) Bu "Nazm" adlı eserin müellifin görüşü olup, buna göre bu kelime, vücudun bir uzvu olan "ez-zahr - sırt"dan iştikak etmemiştir. Çünkü, böyle bir konuda cimâ yapılıp kendisiyle lezzet alınan diğer beden uzuvlarının zikredilmesi, sırtın zikredilmesinden daha uygundur. Bilakis, "ez-zahr" kelimesi, "yücelik" anlamından alınmadır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَمَا اسْطَاعُوا اَنْ يَظْهَرُوهُ *"Artık onu asmaya da güç yetiremediler.."* (Kehf, 97) âyetindeki kelime, işte bu anlamdadır. Bir şeyin üstünden aşan herkes hakkında, "ظَهَرَهُ" denilir. Binilen şeye, **"ez-zahr"** adının verilmesi de bundandır. Çünkü binen kimse, onun üstüne çıkmıştır. Aynı şekilde, adamın karısı da, onun "zahrı"dır, bineği gibidir. Çünkü, koca, hanımının "bıd'ına" sahip olmakla, onun üstüne çıkar; koca, her ne kadar, kadının sırtına binmiyor ise de, bu böyledir. Binâenaleyh, kadın, kocanın bir bineği ve "zahr"ı gibidir.

Şu durum bu mananın doğru olduğunu gösterir. Araplar, "Hanımımı boşadım.." anlamında, نَزَلْتُ عَنْ اِمْرَأَتِى "Hanımımdan indim.." derler. Arapların, "Sen bana, anamın sırtı gibisin.." sözünde, bir hazf bulunmaktadır.

Çünkü bunun açık manası, "Senin sırtın, yani benim sana malik oluşum ve senin üzerine çıkışım, aynen, anneme malik olmam ve onun üzerine çıkmam nasıl haramsa, aynen o şekilde haramdır.." şeklindedir.

Zıhâr Şekilleri

İkinci makam: Bu, şeriat örfünde bu anlamda kullanılan lafızlar hakkındadır. Bu konuda aslolan, "Sen bana, anamın sırtı gibisin.." denilmesidir. Bu durumda, ya "zahr" ve "ana" lafzı birlikte zikredilir, yahut ta "zahr" lafzı olmaksızın, "ana" lafzı zikredilir; yahut "ana" lafzı olmaksızın "zahr" lafzı zikredilir, yahut da, bunlardan hiçbiri zikredilmez.. Binâenaleyh bu, dört kısımdır.

Birinci kısım: Eğer bu iki lafız, birlikte zikredilirse, bu zıhâr, ittifakla geçerlidir. Hem sonra, cümle düzgün olduğunda, harf-i cerlerin kullanımı hakkında bir münakaşa yoktur. Binâenaleyh adam, "اَنْتِ عَلَیَّ كَظَهْرِ اُمّی" veya "اَنْتِ مِنّی كَظَهْرِ اُمّی" dese, bu harf-i cerlerin hepsinin kullanılması da caizdir. Yine, adam, harf-i cer kullanmadan "مَنْ" ve "عَلٰی" gibi "اَنْتِ كَظَهْرِ اُمّی" dese, bunun doğru ve açık bir zıhâr olduğu söylenilmiştir. "Yine, bu adam bu söz ile, hanımının kendisine, tıpkı anasının sırtının başkasına helal olması gibi (nikahının) olduğunu kastetmiş olabilir" denilmiştir. Fakat bu ihtimal, bir adamın, karısına, "Sen boşsun" deyip de, sonra da, "Ben bu sözle, onun, falanca şahıs cihetinden boş olduğunu haber vermeyi murat ettim.." demesi gibidir.

İkinci kısım: "Ana" lafzının zikredilip, "sırt" lafzının zikredilmemesi.. **Şafiî** mezhebinin bu konudaki açıklaması şöyledir: Uzuvlar iki kısımdır. Kendisiyle yapılan benzetme, bir şeref ve ikramı işâr etmeyen uzuvlar; ve, kendisiyle yapılan teşbih, bir şerefi işâr eden uzuvlar. Birincisi, "Sen bana, anamın ayağı, eli, veya karnı gibisin.." vb. şekillerde yapılan teşbihtir. **İmam-ı Şafiî**'nin bu hususta iki görüşü vardır: Kavl-i cedidine göre, bu şekilde yapılan zıhâr, sabit olur, tahakkuk eder. Eski görüşüne göreyse, zıhâr vâki olmamış olur. Kendisiyle teşbih yapılması şeref sebebi olan uzuvlara gelince, bu, "Sen bana, anamın gözü gibisin; veya, anamın ruhu gibisin.." vb. şekillerde yapılan teşbihlerdir. Eğer böyle söyleyen, bununla zıhârı murat etmişse, zıhârı sabit olur; eğer bununla, karşısındakine şeref vermeyi murat etmişse, bu zıhâr olmaz. Çünkü bu ifade, bu manaya da gelebilir. Bu konuda mutlak bir ifade kullanılırsa, bu hususta tereddüt ve ihtilaf vardır. İşte bu, **İmam-ı Şafiî**'nin mezhebinin açıklamasıdır.

Hanefî mezhebine gelince, **Ebû Bekir er-Razî el-Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân**'ında, "Kişi, hanımını, anasının uzuvlarından, bakması helâl olan bir uzva benzetir ve meselâ "Sen, bana, anamın eli gibisin; başı gibisin.." derse, bu zıhâr olmaz. Ama, hanımını, anasının uzuvlarından bakması haram olan bir uzva benzetir ve meselâ, "Sen, bana, anamın karnı veya anamın uyluğu gibisin.." dese, bu zıhâr sâbit olur" demiştir.

Bence, doğruya en yakın olan görüş, **İmam-ı Şafiî**'nin "kavl-i kadimi"dir. Bu da, bu lafızlardan herhangi biriyle zıhârın sahih olmadığı görüşüdür. Bunun delili şudur: Kadının kocasına helâlliği sabittir. **Zıhâr** keffâretinin vâcip olması hususunda da, yine berâet-i zimmet sâbittir. Sâbit olanda aslolan, kişi, "Sen bana anamın sırtı gibisin" dediği zaman, diğer ifade biçimlerinde bulunmayan bir manadan dolayı, kendisiyle amelin terki üzere devam etmesidir. Bu böyledir, çünkü câhiliyye döneminde zıhâr için meşhur ifade, "Sen bana anamın sırtı gibisin" şeklinde idi. Bundan dolayı bu iş **zıhâr** diye isimlendirilmişti. İşte böylece bu lafız, örfen, haramlığı gösterir. Bu mana, diğer lafızlarda mevcut olmayınca, aslolan bu hüküm üzere devam edilmiştir.

Üçüncü kısım: Bu, "zahr" (sırt) kelimesi zikredilip "ana" kelimesi zikredilmeden yapılan zıhârdır. Bu şu üç mertebeyi gösterir:

Birinci mertebe: Hem nesep, hem de süt emme cihetinden nikâhı haram olanlara yapılan bir teşbih ile zıhâr yapılmasıdır. Bu konuda da iki görüş vardır: (**Şafiî**'nin) kadîm mezhebine (eski görüşüne) göre, bu zıhâr olmaz. Onun kavl-i cedîdine (yeni görüşüne) göre ise, bu zıhâr olur. **Ebû Hanîfe**'de bu görüştedir.

İkinci mertebe: Hanımın, muvakkat olarak (nikâhı) haram birisine teşbih edilmesidir. Bu, insanın hanımına, "Sen bana falanca kadının sırtı gibisin" deyip, onu daha önce üç talakla boşamış olduğu bir kadına benzetmesidir. Bence tercihe şayan görüş, bunlardan hiçbirisinin zıhâr olmayacağıdır. Bunun delili, bir önceki meselede zikrettiğimiz husustur. **Ebû Hanife**'nin delili, وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ *"Zıhâr yapanlar"* âyetidir. Bu âyetin zâhiri, haram kılınmış olan her kadına yapılan teşbih ile, zıhârın meydana gelmesini gerektirir. Dolayısıyla, bunu "ana" ile sınırlayan, âyetin hükmünü tahsis etmiş olur. Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, bu ifadeden sonra, *"(Bunlar) onların anaları değildir. Onların anaları, kendilerini doğuranlardan başkası değildir"* buyurmuştur. Bu ifade, kastedilenin, ananın zikredilmesi

(benzetilmesi) ile yapılan zıhâr olduğuna delâlet etmektedir. Bir de annenin haramlığı, diğer haram kadınların haramlığından daha şiddetli ve güçlüdür. Binâenaleyh biz deriz ki: Helâllik üzere kalmayı gerektiren şey, açıkladığımız üzere sâbit ve mevcuttur. Bu fark mevcut olduğuna göre, arada bir kıyas yapılmaması gerekir.

Dördüncü kısım: "Ana" ve "zahr" (sırt) zikredilmeden yapılan zıhârdır. Bu kişinin hanımına meselâ, "Sen bana, kızkardeşimin karnı gibisin" demesidir. Daha önce geçmiş olan kıyasa göre bunun **zıhâr** sayılmaması gerekir.

Zıhâr Yapanın Durumu

İkinci bahis: Bu, zıhâr yapan kimse hakkındadır. Bu hususta iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zimmînin Zıhârı**

Şafiî (r.h) "Kesin ve muhakkak olan, talâkı sahih (yapabilecek) herkesin zıhâr yapabileceğidir" demiştir. Buna göre, **Şafiî** nazarında, zimmînin yaptığı zıhâr geçerlidir. **Ebû Hanîfe** (r.h) ise bunun sahih olmayacağını söylemiştir. **Şafiî,** âyetteki, *"İçinizden zıhâr yapanlar..."* ifadesinin umûmî olan hükmünü delil getirmiştir. Kıyasa gelince, bu iki bakımdandır:

1) Zıhâr, haram kılma sonucunu doğurur. Zimmî de bu işe ehliyetlidir. Talâkının geçerli olması da bunun delilidir. Bu sâbit olunca, diğer tasarruflarına kıyasla, zimmînin bu tasarrufunun da sahih (geçerli) olması gerekir.

2) Kefaret Müslümana ancak, çirkin bir söz ve yalan olan bu fiilden onu men etmek için vacip olmuştur. Bu durum, zimmî için de söz konusudur. Dolayısıyla onun zıhârının da geçerli olması gerekir.

Hanefîler, **Ebû Hanîfe**'nin görüşü için, bu âyeti şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

1) **Ebû Bekir er-Râzî (el-Cessâs),** *"İçinizden zıhâr yapanlar.."* ifadesiyle, "Bu, mü'minler için bir hitap olup, zıhârın da sadece Müslümanlara has olduğuna delâlet eder" diyerek istidlâl etmiştir.

2) Geçerli olan zıhârın vâcip keffâretlerinden birisi de, köle azâd etmekten âciz olan, ama karısına dönmek isteyen kimsenin oruç tutmasıdır. Bunun delili de, *"Kadınlarından zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra dediklerini geri alacaklar için, birbiriyle temas etmezden önce, bir köle azâd etmek (lazımdır)... Fakat kim (bunu) bulamazsa ... fasılasız iki ay oruç (tutsun)"* (Mücadele, 3-4) âyetleridir. Zimmîye orucun farz kılınması imkânsızdır. Çünkü

oruç ona farz kılınmış olsaydı, ya o kâfir olduğu halde, ona oruç farz kılınmış olurdu ki, bu batıldır (olamaz); yahut da iman ettikten sonra farz kılınmış olurdu ki bu da batıldır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْاِسْلَامُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ *"İslâm, kendisinden önceki (günahları) silip süpürür"*[11] buyurmuştur.

Onların birinci deliline, bir kaç bakımdan cevap verilir:

1) *"İçinizden"* ifadesi, şifahî bir hitap olup, hazır bulunan herkesi içine alır. O halde siz niçin, bu hitabın mü'minlere has olduğunu söylüyorsunuz? Haydi bunun mü'minlere has olduğunu kabul edelim. Fakat, yalnız mü'minlerin zikredilmesinin, diğerlerinin durumunun başka türlü olduğuna delâlet ettiğini neye dayanarak söylüyorsunuz? Hele bilhassa, "Hitaptaki tahsis, onun dışındakilerin durumunun, bunun hilâfına olduğuna delâlet etmez" prensibi, bunu söyleyenin mezhebinin prensibi olunca..! Haydi bunun buna delâlet ettiğini kabul edelim, ama "mefhumî" delâlet, "mantukî" delâletten daha zayıftır.

Binâenaleyh, *"İçinizden zıhâr yapanlar..."* âyetinin, umûmuna tutunmak daha evlâdır. Haydi bunların kuvvet bakımından denk olduklarını kabul edelim. Fakat **Ebû Hanife**'nin mezhebine göre, genel (âmm) bir hüküm hâs bir hükümden sonra geldiği zaman, genel olan diğerini neshetmiş olur. Bizim tutunduğumuz, *"Kadınlarına zıhâr yapanlar..."* (Mücadele, 3) âyeti, söyleniş sırası bakımından, *"İçinizden zıhâr yapanlar..."* âyetinden sonradır. Görünen odur ki bu âyet, nüzul bakımından da sonradır. Çünkü, *"İçinizden zıhâr yapanlar (...)"* âyetinde, zıhârın hükmü (keffâreti) zikredilmemiş olup bu hüküm, *"Kadınlarına zıhâr yapanlar..."* âyetinde beyan edilmiştir. Mübeyyen (mücmelliğin açıklandığı) âyetin, nüzûl itibarı ile mücmelden sonra olması haydi haydi söz konusudur.

Hanefîlerin ikinci deliline ise, yine birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Zıhârın neticelerinden bir diğeri de, eğer o kişi oruç tutmaktan aciz ise, fakirleri doyurmakla bu işi yapmasıdır. İşte bu durumda eğer bir acziyet olursa, onun fakirleri doyurmakla yetinmesi gerekir. Ama (oruç tutma) hususunda bir acziyet olmazsa, bu soru zaten düşer.

2) Oruç tutmak, köle azâd etmekten bedel olarak yapılır. Bedel, yerine yapıldığı şeyden daha zayıftır. Sonra köle de zıhârı sahih olduğu halde, köle azâd etmekten âcizdir. Zıhâr sahih olduğu zaman, iki lazımdan daha kuvvetlinin bulunmayışı, zıhârın geçerli olmayışını gerektirmediğine göre, bu

11 **Keşfü'l-Hafâ** 1/127; Müsned, 4 (199, 204-205).

iki lazımdan en zayıf olanın bulunmayışı daha nasıl bu zıhârın geçerli olduğunu söylemeye mâni olabilir.

3) Âlimlerimizden **Kâdî Hüseyin** şöyle demiştir: "Zıhârın neticesi olan haramlıktan kurtulmak istediğin zaman, hükmü yerine getir ve oruç tut" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"İslâm kendinden önceki (günahları) silip süpürür"* hadisine gelince, biz bunun genel manada olduğunu söylüyoruz. Keffâret ile ilgili mükellefiyet ise hususîdir. Hususî olan ise genel olandan önce gelir. Bir de biz o zımmîye oruç tutmasını teklif etmeyiz. Bilakis, "Bu haramlığı izâle etmek istediğinde oruç tut, aksi takdirde oruç tutma" diyoruz.

***İKİNCİ MESELE:* Kadın Zıhâr Yapamaz**

İmam-ı Şafiî, Ebû Hanife ve **İmam Mâlik** (Allah hepsine rahmet etsin), "Kadının, "Sen bana anamın sırtı gibisin" diyerek kocasına karşı yaptığı zıhâr geçerli değildir" demişlerdir. **Evzâî**, "Bu, kadına keffâret gerektiren bir yemindir (yemin olur)" demiştir. Ama bu görüş hatalıdır. Çünkü erkeğe de zıhârdan ötürü bir keffaret-i yemin gerekmez. Aslolan budur. Şu halde nasıl olur da, kadına böyle bir keffaret gerekebilir? Bir de zıhâr, sözden ötürü haramlığı gerektirir. Kadın ise, boşama hakkına sahip olmayışının delili ile, **zıhâr** yapma hakkına da sahip değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İmam-ı Şafiî ve **Ebû Hanife** şöyle demişlerdir: Koca, karısına "Sen bana bugün, anamın sırtı gibisin" dediğinde, o günün geçmesiyle zıhâr bâtıl olur (sona erer)" demişlerdir. **İmam Mâlik** ve **İbn Ebî Leylâ** ise, bu kimsenin ebedî olarak yani (geçici olmayan, tam bir) **zıhâr** yapmış olacağı görüşünü belirtmişlerdir. Biz (Şafiîlerin) delili şudur: **Zıhâr** ile meydana gelen haramlık, muvakkatlik (belli bir zaman için olmayı) kabul edebilir. Aksi halde, bu haramlık keffâret ile çözülemez. **Zıhâr,** muvakkatlik kabul edince, bu durumda onun vaktinin de, yeminin hükmüne kıyasla, bu muvakkatliğe göre belirlenmesi gerekir. İşte, *"İçinizden zıhâr yapanlar..."* âyetiyle ilgili meseleler bunlardır.

Âyetteki, مِنْ نِسَائِهِمْ *"hanımlarına"* ifadesine ise, kendisine zıhâr yapılan kadınlarla ilgili hükümler taalluk etmektedir. Âlimler, cariyeye yapılacak zıhârın sahih olup olmayacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir: **Ebû Hanife** ve **Şafiî** bunun sahih olmayacağını söylerlerken, **İmam Mâlik** ve **Evzâî,** sahih olacağını söylemişlerdir. **Şafiî**'nin hücceti şudur: "Helâl oluş, asıl

ve sâbittir. Keffâret ise vâcip değildir. Sabit olanda asıl olan ise, olduğu hal üzere devam etmektedir. Âyet bu durumu, içine almamaktadır. Çünkü, *"Kadınlarına zıhâr yapanlar.* (Mücadele, 3) âyeti, cariyeleri değil de hür kadınları içine almaktadır. Bunun delili ise, *"Mü'min kadınlara söyle (...) ziynetlerini açmasınlar... Kendi kadınları, yahut cariyeleri müstesna..."* (Nur, 31) âyetidir. Buradaki "kendi kadınları" ifadesinden anlaşılan hür kadınlardır. Eğer böyle olmasaydı, *"yahut cariyeleri"* ifadesini buna atfetmek sahih olmazdı. Çünkü bir şey, yine kendisine atfedilmez. Cenâb-ı Hak yine, *"Size, (...) hanımlarınızın anneleri de haram kılındı"* (Nisâ, 23) buyurmuştur. Böylece zıhâr, milk-i yemîn (mülk) olan cariyelere değil de, ona nikâhlı hanımlara ait bir hüküm olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE:

Bu, âyetteki kıraatlere dairdir: **Ebû Ali, "İbn Kesîr, Nâfî** ve **Ebû Amr,** elifsiz olarak, "وَالَّذِينَ يَظَّهَّرُونَ" şeklinde; **Âsım,** yâ'nın zammesi şeddesiz zî ve elif ile, "وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ" şeklinde; **İbn Âmir, Hamza** ve **Kisâî,** yâ'nın fethası ile, elif ve şeddeli zî ile, "يَظَّاهَرُونَ" şeklinde okumuşlardır. "ظَاهَرَ" ve "ظَهَرَ" ifadesi, "ضَاعَفَ" ve "ضَعَفَ" gibidir. Bunlardan her birinin başına te harfi gelmiş ve böylece "تَظَاهَرَ" ve "تَظَهَّرَ" olmuşlardır. Sonra bunların da başına muzârî harfi gelmiş, böylece "يَتَظَاهَرُ" ve "يَتَظَهَّرُ" olmuşlar. Sonra birbirine yakın olduğu için te ile zî harfi birbirine idğam edilmiş ve böylece bu fiiller, "يَظَّاهَرُ" ve "يَظَّهَّرُ" şekline gelmişlerdir. Muzarî harfi olan yâ, fethalıdır. Çünkü, tıpkı mutavaat (dönüşlülük) ifade eden, "يَتَدَحْرَجُ" (yuvarlanır) fiilindeki, muzarî harfinin fethalı oluşu gibi, bu da mutavaat içindir. Meselâ دَحْرَجْتُهُ فَتَدَحْرَجَ "Onu yuvarladım, o da yuvarlandı" deriz. "يَظَّهَّرُ" ve "يَظَّاهَرُ" fiillerinin yâ'sı da fethalanmıştır. Çünkü bu fiiller, tıpkı "يَتَدَحْرَجُ" fiilindeki gibi, mutavaat sîgasındadırlar. Her ne kadar bu ikisi **"ilhak"** için değilseler bile, o ikisinin vezni üzeredirler. Âsım'ın "يُظَاهِرُونَ" şeklindeki kıraati, kişi **zıhâr** yaptığı zaman kullanılan, "ظَاهَرَ - يُظَاهِرُ" fiilinden gelmektedir" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki, مِنْكُمْ *"İçinizden"* kaydı, Arapları kınamak ve zıhâr âdetlerinin çirkinliğini göstermek içindir. Çünkü câhiliyye Araplarının, diğer ümmetlere değil de, sadece böyle (zıhâr gibi), kendilerine has yeminleri vardı.

Âyetteki, مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ *"Onlar, onların anaları değildir"* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mufaddal'ın rivâyetine göre, **Âsım,** ref ile "أُمَّهَاتُهُمْ" şeklinde; diğerleri ise harf-i cerrin hazfi üzere, "أُمَّهَاتِهِمْ" şeklinde okumuşlardır. Merfû okunması,

Temim lügatine göredir ve **Sîbeveyh** bunun, bu iki vecihten, kıyasa (dile) en uygun olanı olduğunu söylemiştir. Bu böyledir. Çünkü nefiy (olumsuzluk), istifham (soru) gibidir. Buna göre, nasıl ki istifham, ifadenin (cümlenin) bulunduğu durumu değiştirmiyorsa, aynen bunun gibi nefyin de cümlenin durumunu (i'rablarını) değiştirmemesi gerekir. Âyetteki bu kelimenin mansub okunuşu ise, **Hicâz** lügatine göredir. Kur'ân-ı Kerîm'de onların lügatlerini (lehçelerini) asıl almak daha uygundur. Nitekim "مَا هٰذَا بَشَرًا" (Yûsuf, 31) âyeti, Hicaz lügati üzere varid olmuştur.

Bunun "kıyas"tan yana izahı ise şu şekildedir: "مَا" edatı, "لَيْسَ" kelimesine benzemektedir. (Leyse'ye müşabih mû'der.) Bu benzeyiş iki bakımdandır:

1) "مَا" tıpkı "لَيْسَ" gibi, mübtedâ ve haberin başına gelir.

2) Bu, "مَا" tıpkı, "لَيْسَ" gibi, o andaki (şimdiki zamanda) olan şeyi nefyeder (olumsuzluk ifade eder). Şu halde böyle iki bakımdan benzerlik meydana gelince, diğer hükümlerde de eşitliğin husûlü gerekli olur. Gayr-ı munsarif isimlere kıyasen delile dayanılarak tahsis edilen durumlar, bu hükmün dışındadır.

İKİNCİ MESELE

Âyette bir işkâl vardır. O da şudur: Karısına, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" diyen kimse, hanımını, annesine benzetmiştir. Yoksa, onun annesi olduğunu söylememiştir. Dolayısıyla, onun sözünün yanlış olduğunu anlatmak için, *"Onlar, onların anaları değildir"* denilmesi, nasıl uygun düşer? Yine, onlar hakkında, *"Şüphe yok ki onlar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar..."* denilmiştir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun yalan addedilmesi gerekir. Çünkü, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" sözünü, bu kimse, ya ihbarî manada haber vermek amacıyla, ya da, inşaî anlamda söylemiştir. Birinci ihtimale göre bu, bir yalandır. Çünkü, hanımı ona helâl, annesi ise haramdır. Helâl olanın, helâllik ve haramlık vasfı hususunda haram olana benzetilmesi ise, yalandır. Eğer biz, bu sözü, inşaî (yani bir emir olarak) kabul edersek, bu da bir yalandır. Çünkü, onun bunu, inşaî anlamda söylemesinin anlamı, "Şeriat, bu sözü, haramlığın meydana gelmesinde bir sebep kılmıştır" şeklindedir. Oysa ki şeriatte böyle bir teşbih varid olmayınca, onun, bu hükmün meydana gelmesi için, onun bu sözü inşaî anlamda söylemiş olması, bir yalan ve çirkin bir sözdür.

Bazıları, "Allahu Teâlâ, bunun, "çirkin ve yalan bir söz" olduğunu söylemiştir, çünkü ona, ebedî bir haramlıkla haramdır. Hanımı ise, böyle bir söz sebebiyle, ebedî biçimde haram olmaz. Dolayısıyla bu, çirkin ve yalan bir söz olmuş olur.." demişlerdir. Bu izah zayıftır. Çünkü, bir şeyin bir şeye benzetilmesi, aralarında, her bakımdan benzerliğin meydana gelmesini gerektirmez. Binâenaleyh, haramlık hususunda, zevcenin anaya benzetilmesi, bu haramlığın ebedî olduğu hususunda bir benzetmeyi gerektirmez. Çünkü, "haramlık" kelimesinin manası, ebedî ya da muvakkat haramlık kelimesinden daha umumîdir.

Asıl Anaları Onları Doğuranlardır

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا *"Onların anaları, kendilerini doğuranlardan başkası değildir. Şüphe yok ki onlar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar"* buyruğuna gelince, burada geçen "اللَّائِي"lafzının tefsiriyle ilgili izah, Ahzâb Sûresi'ndeki, "اللَّائِي تُظَاهِرُونَ" (Ahzâb, 4) âyetinin tefsirinde geçmişti. Sonra, bu âyetle ilgili iki soru vardır:

1) İfâdenin zâhiri, ancak çocuk doğuranın ana olmasını iktizâ eder.. Bu ise, müşküldür, çünkü, Allahu Teâlâ bir başka âyet-i kerimede, *"süt analarınız..."* (Nûr, 3) ve bir diğer âyette de, *"Peygamber'in hanımları, sizin annelerinizdir..."* (Ahzâb, 6) buyurmuştur.. Bu soru, süt emzirenin asla, peygamber hanımının da, yine ana olmasının anlamının, onların nikâhlarının haramlığı olduğu ifade edilerek, böyle izah yapılarak, savuşturulamaz.. Çünkü, biz diyoruz ki: Bu izah ile ortaya çıkmıştır ki, hakiki analığın bulunmayışından, haramlığın da olmayışı gerekmez. Binâenaleyh bu durumda, hanımın ana olmayışından, onun haram olmaması gerekmez.. Âyetin zahiri, Allahu Teâlâ'nın, hakiki analığın bulunmayışı ile haramlığın da olmadığına istidlâlde bulunduğu zannını uyandırır. Bu durumda soru, yeniden karşımıza çıkar.

Bunun cevâbı şudur: Âyetin zâhirinden murat, bu soru soranın söylediği mana değildir. Aksine, âyetin takdiri şöyledir: Sanki, "Hanım gerçek anne değildir ki, analık sebebiyle olan bir haramlık söz konusu olsun... Hem sonra şeriat, bu lafzı, haramlığın meydana gelmesi için de bir sebep saymamıştır ki, bir haramlık meydana gelsin.. Dolayısıyla bu durumda, kesin olarak haramlık söz konusu olmaz.. Böylece, **zıhâr** yapanların, hanımlarını haram saymaları, bir yalan ve çirkin bir söz olmuştur.." denilmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ *"Allah muhakkak ki, çok affeden ve bağışlayandır..."* buyurmuştur. Bu mağfiret, ya, dilediği kimse için, o tevbe etmese bile hasıl olur.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, şirkin dışındakileri, dilediği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 118) buyurmuştur. Yahut da, af, kişinin tevbe etmesinden sonra olur..

Zıhâr Keffareti

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَآسَّا ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهٖ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾

"Kadınlarına zıhâr yapıp da, sonra dediklerini geri alacaklar için, birbiriyle temas etmezden evvel bir köle azâd etmeleri gerekir. İşte, bize bununla öğüt veriliyor. Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır" (Mücadele, 3).

Zeccâc, "Buradaki "الَّذِينَ" kelimesi, mübtedâ olarak merfûdur. Bunun haberi, *"bir köle azâd etmeleri gerekir..."* ifadesidir. Âyet-i kerimede فَعَلَيْهِمْ "onlara..." ifadesi zikredilmemiştir. Çünkü bu, sözün akışından anlaşılmaktadır. Dilersen sen, bu haberi, "onların ödemeleri gereken keffâret, bir köle azâd etmektir" şeklinde de takdir edebilirsin.." demiştir. Bil ki, insanların çoğu, âyet-i kerimedeki, "ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا" ifadesinin tefsiri hakkında değişik izahlarda bulunmuşlardır. Özellikle bu ifadeyle ilgili olarak, Arapça dil âlimlerinin görüşlerini beyân etmek gerekir. Bu konuda birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"يَعُودُونَ" Kısmının İzahı**

Ferrâ, "Lügatte, "يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا" demekle, "يَعُودُونَ اِلٰى مَا قَالُوا" demek ve "يَعُودُونَ فِيمَا قَالُوا" demek arasında fark yoktur" demiştir. **Ebû Ali el-Fârisî** de, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى هَدٰينَا لِهٰذَا *"Bizi buna sevk eden Allah'a hamd olsun"* (A'râf, 43), فَاهْدُوهُمْ اِلٰى صِرَاطِ الْجَحِيمِ *"Onları cehennem yoluna sevk edin"* (Sâffât, 23), وَاَوْحٰى اِلٰى نُوحٍ **"Nuh'a** *vahyolundu"* (Hûd, 36) ve بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَا *"Rabbin ona vahyetti diye..."* (Zilzal, 5) âyetlerinde olduğu gibi, "اِلٰى" ve lâm harf-i cerlerinin birbirinin yerini tuttuklarını söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

"ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا" âyetindeki مَا قَالُوا *"dediklerini"* ifadesi hakkında iki izah şekli vardır:

1) Bu, "**zıhâr**" lafzıdır. Buna göre mana, "onlar, söyledikleri bu söze dönerler" şeklindedir.

2) Bundan muradın, hakkında konuşulan şey olması da muhtemeldir. Bu da, zıhâr yaparak onların kendilerine haram kıldıkları şeydir. Böylece "**kavl**" kelimesi, hakkında söz söylenilen şeyin yerine geçmiş olur. Bunun bir benzeri de, وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ *"Onun söylediği şeye biz varis oluruz"* (Meryem, 80) âyetidir ki, bu, "Onun mekûlüne yani bahsettiği şeye biz varis oluruz" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْعَائِدُ فِى هِبَتِهِ كَالْكَلْبِ يَعُودُ فِى قَيْئِهِ *"Yaptığı hibeden dönen kimse, dönüp kustuğunu yiyen köpek gibidir"*[12] buyurmuştur ki bu kimse, hibe ettiği şeyden (mevhûb'dan) geri dönmüştür. Kişi, "Allah'ım bizim recâmız sensin"der ki bu, "Bizim mercüvvümüz, yani, ümit kaynağımız sensin" demektir. Cenâb-ı Hak, *"Yakîn sana gelene kadar Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) buyurmuştur. Buradaki "yakîn", "mükanun bih" yani "kendisine kesin inanılan şey" anlamındadır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "مَا قَالُوا" ifadesi, "Onlar, hakkında bu sözü söyledikleri şeye dönerler" demektir.

Sonra biz bu lafzı, birinci şekle göre tefsir edersek, deriz ki: Dil âlimleri, "O işi ikinci kez yaptı" anlamında "عَادَ لِمَا فَعَلَ" denilmesinin, "yaptığını bozdu" anlamında yine "عَادَ لِمَا فَعَلَ" denilmesinin câiz olduğunu söylemişlerdir ki bu, makûl bir izahtır. Çünkü bir şeyi yapıp da, sonra o şeyin mislini (aynısının) denilmesini dileyen, mutlaka o mahiyete (şeye) yeniden dönmüş demektir. Yine bir şeyi yapıp da sonra onu iptâl etmeyi isteyen kimse de yine ona dönmüş demektir. Çünkü bir şeyi yok etme işi, ancak yeniden ona dönmekle mümkün olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Önceki anlattıklarımızdan ortaya çıkmaktadır ki, âyetteki bu ifadeden murat, onların, onu bozmak ve gidermek için o şeye dönmüş olmaları manası olabileceği gibi, yine onların o şeye, onu yeniden (tekrar) yapmak için dönmüş olmaları manası da olabilir. Birinci ihtimal, ekseri müctehidlerin benimsediği mana olup, onlar bunu birkaç şekilde izah etmişlerdir:

1) **Şafiî**'nin görüşüne göre, "onların söyledikleri şeye dönmeleri"nin manası, zıhârdan sonra, hanımını boşaması mümkün olan bir zaman

12 **Buhârî**, Hibe, 14.

süresince boşamadan söz etmemesidir. Bu böyledir, çünkü, kişi zıhâr yaptığında, hanımını kendine haram kılmayı kastetmiştir. Eğer o, bunun peşinden talak ve başlattığı haram kılma işini tamamlamış olursa, ona keffaret de gerekmez. Eğer bu kimse talaktan söz etmezse, bu, onun, boşamış olduğu hanımını kendine haram kılma işinden pişman olduğuna delâlet eder ve o zaman ona keffâret gerekir.

Ebû Bekir er-Râzî (el-Cessas) ise, **Ahkâmu'l-Kur'ân**'ında, bu görüşün, şu iki yönden hatalı olduğuna istidlâl etmiştir:

a) Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا *"Sonra dediklerini geri alacaklar için..."* buyurmuştur. Buradaki "sonra" (ثُمَّ - sümme) kelimesi, sonralığı gerektirir. **Şafiî**'nin görüşüne göre, zıhâr yapan kimse, zıhâr yapmasının hemen ardından, gecikmeksizin, zıhârından dönmüştür. Ama bu mana, âyetin gerektirdiği mananın aksinedir.

b) Zıhâr yapan kimse, hanımını anasına benzetmiştir. Anasını yanında tutmak ise haram değildir. Şu halde hanımı anaya benzetmek zevcesini yanında tutmanın haramlığını gerektirmez. Şu halde zevcesini yanında tutmak ona zıhâr yapanın, "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünü bozmayı gerektirmez. Böylece de, geri dönmenin (avdetin), nikâh altında tutmaması anlamında tefsir edilmemesi gerekir.

Birinci istidlâle (itiraza) şöyle cevap verilir: Aynı şey, **Ebû Hanife**'nin görüşüne karşı da söz konusudur. Çünkü o, "dönme" kelimesini, "hanımla cinsi münasebette bulunmanın mubah olması" şeklinde tefsir etmiştir. O halde zıhâr yapanın, bu tefsire göre, "zıhâr" lafzını söylemesinin hemen peşinden, belli bir süre geçmedikçe, hanımına dönmemesi gerekir. Halbuki ümmet, bunun o kocanın hakkı olduğunda icmâ etmiştir. Böylece bu problemin, **Ebû Hanife**'ye karşı da vârid olduğu görülür.

Sonra biz deriz ki: O kimse, onu boşaması mümkün olduğu zaman süresince, zıhârını bozmazsa, onun zıhârından avdet ettiğine hükmedilemez. O muhakkak ki, bu kadar bir zamanın geçmesiyle, zıhâr yapan durumunda olmaktan vazgeçen kişi olması gecikmiş olur. Bu da, "ثُمَّ" (sonra) kelimesinin muktezasıyla amel etme konusunda yeterlidir.

Cessâs'ın ikinci itirazına şöyle cevap verilir: Evlenme yoluyla anayı nikâh altında tutmak ve ondan bu manada yararlanmak haramdır. Binâenaleyh zıhâr yapanın hanımına, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" sözünde, bu benzetmenin, hanımı, karı-kocalık yolu ile yahut ondan yararlanma yolu ile,

tutma hususunda olduğuna dair bir açıklama (ifade) yoktur. Buna göre bu ifadeyi, bütün yönlerden ele almak gerekir. Binâenaleyh kocanın, "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözü, hanımının, zevciyyet yolu ile tutulmasının haramlığı bakımından anaya benzetilmiş olmasını gerektirir. O, hanımını boşamadığında da, zevciyyet yolu üzere, hanımını nikâh altında tutmuş olur. Böylece de bu nikâh altında tutma, o kişinin "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünün muktezasını bozmuş olur. Dolayısıyla da o kocanın, sözünden dönmüş olduğuna hükmetmek gerekir. Bu, **İmam Şafiî**'nin mezhebinin izahı sırasında özetlenmiştir.

2) "Avdet" (dönme, geri alma) hususundaki ikinci görüş, **Ebû Hanife**'nin şu görüşüdür: Dönme, cinsî münasebetin, hanıma dokunmanın ve ona arzuyla bakmanın mubah hale gelmesinden ibarettir. Hanefîler bunu şöyle açıklarlar: Çünkü kişi, zıhâr yaparak, bu şeylerin haramlığı hususunda anasına benzetip, sonra da bu şeylerin yeniden mubah olmasını isteyince, "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünden avdet etmiş (dönmüş) olur. Bil ki bu görüş zayıftır. Çünkü o kimse hanımını, anasına benzettiğinde, hangi bakımlardan anasına benzettiğini açıklamamıştır. Böylece bu benzetmeyi, hanımından yararlanma ve ona arzuyla bakmanın haramlığına hamletmek, zevciyyet yoluyla hanımını nikâh altında tutmak manasına hamletmekten daha evlâ değildir. Dolayısıyla da bu benzetmeyi, bütün yönlerden düşünmek gerekir. Durum böyle olunca, koca, zevciyyet yolu üzere hanımını, bir an bile nikâhı altında tutmuş olsa, o zaman "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünün hükmünü bozmuş olur. Böylece de avdet (dönme, geri alma) işinin tahakkuk etmiş olması gerekir.

3) Avdet (dönme) ile ilgili üçüncü görüş, **İmam Mâlik**'in şu görüşüdür: "Kadına dönme, onunla cinsî münasebette bulunmaya azmetmekten (niyetlenmekten) ibarettir." Bu görüş de zayıftır. Çünkü bu hanımıyla cinsî münasebete yönelmek, onun haramlığını nakzetmez. Onun haramlığını nakzeden (bozan şey) ise, onunla cinsî münasebeti helâl görmeye yönelmektir. O zaman biz, **Ebû Hanife** (r.h)'nin görüşüne döneriz.

4) "Avdet" ile ilgili bu görüş, **Tavûs** ve **Hasanü'l-Basrî**'nin şu görüşüdür: "Onun hanımına dönmesi, hanımıyla cimâ etmesinden ibarettir." Bu görüş, yanlıştır; çünkü, âyetteki, *"Sonra, dediklerini geri alacaklar için birbiriyle temas etmezden evvel bir köle azâd etmek gerekir"* ifadesi, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ *"bir köle azâd etmek gerekir..."* şeklinde, takibiyye fâ'sı ile gelmiştir. Bu, kefâret ödemenin, dönmeden sonra olmasını gerektirir. Yine, bu âyetteki,

"birbiriyle temas etmezden evvel" kısmı da, bu keffâret ödemenin, cimâdan önce olmasının gerekliliği sabit olunca, dönmenin, cimâdan başka bir şey olması gerekir.

Bil ki, âlimlerimiz şöyle demiştir: Farzet ki, bu âyette zikredilen dönme, geri alma, cimâ manasına da, cinsî münasebete azmetme manasına da, cimâyı mubâh görme manasına da uygundur. Ancak şu kadar var ki, **İmam Şafiî**'nin söylemiş olduğu şey, bu ismin kendisine uygun düştüğü en az manadır. Binâenaleyh, bu hükmün onunla ilgili olması gerekir. Çünkü, bu asgarî miktarla avdet işi tahakkuk etmiş olur. Diğerleri ise, bundan daha fazla olup, bundan onun kastedildiğine dair kesin bir delil yoktur.

"ثُمَّ يَعُودُونَ" kelimesindeki ikinci ihtimal, bu ifadenin, "daha önce yaptıklarını yeniden yaparlar" anlamında olmasıdır. Bu ihtimale göre de, âyette birkaç izah vardır:

1) **Sevrî,** "Avdet, İslâmiyet döneminde zıhâr yapmaktır.." demiştir. Bunun izahı şöyledir: Cahiliyye Arapları, **zıhâr** ile hanımlarını boşuyorlardı. Cenâb-ı Allah, **zıhâr**ın İslâm'daki hükmünü, cahiliyye dönemi Arapları nezdindeki hükümden değişik belirlemiş ve "Kadınlarına zıhâr yapanlar, (yani cahiliyye döneminde), sonra da, dediklerine dönenler için, (yani İslâmiyet geldikten sonra bu işi yeniden yapanlar için)..." buyurmuştur. Bu, "Onlar, İslâm geldikten sonra, cahiliyye döneminde iken söyledikleri gibisini söylüyorlar. Binâenaleyh, bunun keffâreti şöyle şöyledir..." anlamına gelir.

Bizim âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu görüş zayıftır, çünkü Cenâb-ı Hakk, zıhârdan bahsetti, ondan sonra da, "ثُمَّ" (sonra) kelimesiyle de, avdetten bahsetti. Bu, avdetin, zıhârdan başka bir şey olmasını gerektirir. Binâenaleyh, eğer onlar, "Hanımlarına zıhâr yapanlar" ifadesinden muradın, İslâm'dan önce ilgili hanımlarına zıhâr yapmakta olanlar olduğunu; "وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ" (Bakara, 102) âyetinin "مَا كَانَتْ تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ" takdirinde olması gibi, "كَانَ" lafzının zımmen bulunduğunu söylerlerse, biz de deriz ki: Takdir ve gizleme, aslolanın hilafınadır.

2) **Ebu'l-Âliye,** "Zıhâr lafzını tekrarladığı zaman, koca, avdet etmiş olur. Eğer tekrarlamazsa, bu avdet olmaz" demiştir. Bu, lafza ve zâhire bağlı olanların görüşüdür. Onlar bu görüşlerine, *"Sonra dediklerine geri dönerler"* ifadesi, yaptıkları şeye geri dönmeye delâlet eder. Bu ise, ancak o işi tekrarlamakla olur" diyerek delil getirmişlerdir. Bu görüş de iki bakımdan zayıftır:

a) Eğer, âyetten murat bu olsaydı, âyet, ثُمَّ يُعِيدُونَ مَا قَالُوا "dediklerini iâde ederlerdi" şeklinde olurdu.

b) Bu, Evs (r.a)'ın hadisidir. O, zıhârı tekrar etmemiştir; ancak o, cimâya kastetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ona keffâreti gerekli görmüştür. **Seleme bin Sahr el-Beyâdî** (r.a) ile ilgili hadis de böyledir. O, "Ben cimâya karşı sabırlı değildim. Binâenaleyh Ramazan ayı gelince, fecr doğduktan sonra, cimâ etmekten kendimi alıkoyamayacağım korkusuyla, bütün Ramazan ayı boyunca hanımıma zıhâr yaptım. Sonra, yine sabredemedim, onunla cimâ ettim. Ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, ona bu durumu haber verdim ve "Allah'ın hükmünü icrâ et" dedim. O da, "Bir köle azâd et" buyurdu. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s), **Seleme** zıhârı tekrar ifade etmediği halde, ona, keffâretin vâcip olduğunu beyân etmiştir.

3) **Ebû Müslim el-İsfehanî,** "Avdet'in anlamı, kişinin ilk defa söylemiş olduğu "zıhâr" kelimesini yemin ile söylemiş olmasıdır. Binâenaleyh, eğer o, yemin etmemiş ise, buna keffâret gerekmez. Bu, şuna kıyasla böyledir: Eğer kişi, bazı yiyecekler hakkında, "Bu bana, insan eti gibi haramdır" dese, bu sözden dolayı (bozması halinde) ona keffâret gerekmez. Ama, bunu yemin ederek söylese, o zaman ona, keffâret-i yemin gerekir" demiştir. Bu görüş de zayıftır, çünkü menâsik-i hac'da, keffâret, icmâ ile vâciptir. Halbuki burada, bir yemin de söz olmadığı halde, hatâen öldürmede de keffâret gereklidir.

Köle Azâd Etme

Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا *"Birbiriyle temas etmeden evvel bir köle azâd etmeleri gerekir..."* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, zıhârın haram kıldığı şey hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu hususta **İmam Şafiî**'nin iki görüşü vardır:

1) Zıhâr, sadece cinsî münasebeti haram kılar.

2) Daha zâhir olan bu görüşüne göreyse zıhâr, hanımından istifade cihetlerinin hepsini haram kılar. Bu, aynı zamanda, **Ebû Hanîfe** (r.a)'nin de görüşüdür. Bunun birkaç delili vardır:

a) Allahu Teâlâ, *"birbiriyle temas etmeden evvel bir köle azâd etmeleri gerekir"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu, bütün dokunma ve temas çeşitlerini, ister el ile, isterse başka bir şeyle olsun, içine alır.

b) Âyetteki, *"Hanımlarına zıhâr yapıp da..."* ifadesi, kocaya, hanımını anasının sırtına benzetmiş olması sebebiyle, hanımının ona haram olmasını gerektirir. Dolayısıyla, nasıl anasının sırtına dokunması ve temas etmesi haram ise, aynı halin, aynı şekilde hanımı için de söz konusu olması gerekir.

c) **İkrime**'nin rivâyetine göre, bir adam hanımına zıhâr yaptı. Sonra, keffâret ödemeden, onunla cinsî münasebette bulundu ve gelip bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Hz. Peygamber de, اِعْتَزِلْهَا حَتَّى تُكَفِّرَ *"Keffâret verinceye kadar hanımından uzak dur..."*[13] buyurdu.

***İKİNCİ MESELE:* Zıhârın Teaddüdü**

Âlimler, tekrar tekrar zıhâr yapan kimse hakkında ihtilâf etmişlerdir. **İmâm Şafiî** ve **Ebû Hanife,** "Aynı mecliste olmaması ve bu tekrar ile te'kidin kastedilmemesi durumunda, her zıhâr için bir keffâret gerekir. Aynı mecliste ve te'kîd gayesiyle tekrar edilen zıhârlar içinse, tek keffâret gerekir" demişlerdir. **İmam Mâlik,** "Kim karısına, yüz ayrı mecliste zıhâr yapsa, yine ona, ancak bir keffâret gerekir" demiştir. Bizim delilimiz şudur: *"Kadınlarına zıhâr yapanlar için... bir köle azâd etmeleri gerekir..."* âyeti, zıhârın, keffâretin vâcip oluşunun illeti olmasını gerektirir. İkinci bir zıhâr bulununca, keffâretin vâcip olmasının illeti bulunmuş olur. İkinci zıhâr ise, ya birinci keffâretin, ya da ikinci keffâretin illeti olmuş olur. Birinci ihtimâl bâtıldır; çünkü o keffâret, birinci zıhâr ile vâcip olmuştur. Olanın yeniden olması (tahsil-i hâsıl) imkânsızdır. Ayrıca, illetin hükümden sonraya kalması da imkânsızdır. Böylece anlıyoruz ki, ikinci zıhâr, ikinci bir keffâreti gerektirmektedir. **İmam Mâlik,** "Âyetteki, *"Zıhâr yapanlar"* ifadesi, hem bir kere zıhâr yapan, hem de pek çok kere zıhâr yapan kimseyi içine almaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak bu kimseye bir köle azâdını farz kılmıştır. Böylece anlıyoruz ki, tek bir keffâret, ister bir defa, ister pek çok zıhâr olsun, yeterlidir" diyerek delil getirmiştir. Buna şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ, *"Allah sizi, yeminlerinizdeki "lağv'den dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi, kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden hesaba çeker. Bunun da keffâreti, on yoksulu doyurmaktır..."* (Maide, 89) buyurmuştur. Bu âyet, zâhiren, çok sayıdaki yemin için, ancak bir tek keffâretin farz olmasını gerektirir. Halbuki bu böyle değildir. Bu böyle olmayınca, siz (Mâlikilerin) söylediği şey de yanlış olur.

13 **Müsned,** 6/389, **Ebû Dâvud,** Talak, 17 (2/268).

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bütün Hanımlarına Zıhâr Yapan**

Nikâhı altında dört kadın bulunan ve de, "Sizler bana anamın sırtı gibisiniz" demek suretiyle, hepsine birden tek bir ifadeyle zıhâr yapan hakkında, **İmam Şâfiî**'nin iki görüşü vardır. Bu görüşlerden, doğruya en yakın olanına göre, bu kimseye, zıhâr yaptığı hanımlarının sayısınca, yani dört keffâret gerekir. Bunun delili ise, daha önce zikrettiğimiz hususdur. Buna göre, bu kimse bu sözü ile, falan kadına zıhâr yapmış, böylece bu zıhâr sebebiyle ona bir keffâret gerekmiştir. Yine o aynı bu ifadesi ile, falanca kadınına, zıhâr yapmış olur. Böylece bu ikinci (ve üçüncü ve dördüncü) zıhâr da, başka keffâretleri gerektirmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerime, keffâretin temastan (cinsî münasebetten) önce geçerli olduğuna delâlet eder. Eğer keffâreti ödemeden o kişi hanımıyla cinsî temasta bulunursa, ona ancak tek bir keffâret gerekir. Bu, **İmam Mâlik, Ebû Hanife, Şafiî, Süfyan es-Sevrî, İmam-ı Ahmed** ve **İshak b. Rahuye** gibi (Allah hepsine rahmet etsin), ekserî ilim erbabının görüşüdür. Bazı âlimler de, "Eğer koca, keffâret ödemeden önce, hanımıyla cinsî münasebette bulunursa, ona iki keffâret gerekir" demişlerdir. Bu, **Abdurrahman b. Mehdî**'nin de görüşüdür. Bizim delilimiz, âyetin **zıhâr** yapan kimseye, hanımıyla temas etmezden önce, keffâret ödemesinin gerekli olduğuna delâlet edişidir. İşte burada, öncelik vasfı fevt olmuş, keffâretin vacipliği kalmış olur. Şu halde âyette, keffâret öncesi yaklaşmadan ötürü başka bir keffâret gerektirdiğine delil yoktur.

BEŞİNCİ MESELE: **Keffâret İçin İcbar**

En açık olan görüşe göre, kadın için de, kocası keffâreti ödeyinceye kadar, kocasını kendisine yaklaştırmaması gerekir. Eğer koca, keffâreti hafife alırsa, bu sefer, koca ile kadın arasına, kadı (hakim) girer ve kadınla cinsî müanasebete karşılık ödemesi gereken hakkı (keffâreti) tam ödetmek için, dayakla bile olsa, kocayı keffâret ödemeye zorlar. Âlimler şöyle demişlerdir: "Kişi sadece keffâretler içinde zıhâr keffâretinden ötürü zorlanır ve (gerekirse) hapsolunur. Çünkü keffâreti edâ etmemek, kadına zarar vermek ve onun hakkını yerine getirmekten kaçınmaktır."

ALTINCI MESELE

Ebû Hanife (r.h), "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir köle azâd etmeleri gerekir"* ifadesinden ötürü, köle ister mü'min, ister kâfir olsun, yeter. Çünkü bu lafız,

bütün köleleri içine alan, umûmî bir ifadedir" demiştir. **İmâm Şafiî** ise, azâd edilecek bu kölenin mutlaka mü'min olması gerektiğini söylemiştir. Onun delili şu iki şeydir:

1) Müşrik, pistir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz müşrikler pistir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Pis olan her şey, ümmetin icmâı ile, habîs ve pistir. Cenâb-ı Hak ise, habîs şeyler hakkında, *"Habîs şeylere dokunmayın, onları infak etmeye yeltenmeyin"* (Bakara, 267) buyurmuştur.

2) Biz, öldürme (katl) keffâretinde, azâd edilecek kölenin mü'min olması gerektiğinde icmâ etmiştik. Bu keffârette de durum aynıdır. Herkesin benimsediği görüşe göre, azâd etme, bir iyiliktir. Bunu iman ile sınırlamak (mü'minlere has kılmak), bu iyiliği, Allah'ın dostlarına yapıp, Allah düşmanlarını bundan mahrum bırakmayı gerektirir. Bunu iman ile sınırlamamak ise, Allah'ın dostlarının bundan mahrum kalmasına yol açar. İşte bundan dolayı, bu faydayı elde etmek için, bunu iman ile sınırlamak gerekir.

YEDİNCİ MESELE

İmâm Şafiî (r.h)'ye göre, "mükâteb" köleyi azâd etmek, zıhâr keffâreti için yeterli (geçerli) olmaz. **Ebû Hanîfe** (r.h) ise, "Zıhâr yapan, eğer bu mükâteb köle (efendisine) henüz hiçbir şey ödemeden onu azâd ederse, zıhâr keffâreti olarak yeter. Eğer köle bir şeyler ödemiş iken onu azâd ederse, "zâhirü'r-rivayeye" göre, bu kifâyet etmez" demiştir. **Hasan, Ebû Hanîfe**'den, "Bu köle azâdının kâfi geleceği" görüşünü de rivâyet etmiştir. Bunda **Ebû Hanîfe**'nin delili şudur: "وَفِي الرِّقَابِ" (Bakara, 177) âyetinden ötürü, mükâteb kölenin de, rakabeye (kölelere) dahil olmasıdır. Köle olma durumu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir köle azâd etmeleri gerekir"* ifadesinden ötürü, keffâret için yeterlidir. **İmâm Şâfiî**'nin delili ise şudur: Köle azâd etmeyi gerektiren durum, mükâteb kölenin azâd edilmesinden sonra da devam eder. Köleler konusunda, amel edilmemeyi gerektiren husus, burada mevcut değildir. Bu sebeple de hükmün, aslı üzerine devam etmesi gerekmiştir.

Bunu gerektiren şey şöyle izah edilir: Sâbit olanda aslolan, onun bulunduğu hal üzere devam etmesidir. Bu ikisini birbirinden ayıran husus şöyle izah edilir. Mükâteb köle, her ne kadar o, efendisinin mülkiyetinden henüz çıkmamış ise de, onun mülkiyetinden çıkmış gibidir. Fakat onun köleliğinde bir noksanlık mümkündür. Bunun delili ise, o kölenin, kendi kazancına kendisi daha müstahak olup, efendisi için ise, onun üzerinde

birtakım tasarrufta bulunmasının imkânsız oluşudur. Öyle ki efendisi onu öldürse, kıymetini tazmin eder. Meselâ efendi, mükâteb olan câriyesi ile cinsî münasebette bulunsa, o câriyenin mihri, efendiye borç olur, efendinin bunu ödemesi gerekir. Yine malûmdur ki, katıksız mülkiyeti, birtakım zayıflık ve ziyan şâibelerinden uzak tutmak, mâlik, zayıf olan mülkü bunlardan uzak tutmaktan daha zor ve ağır gelir. Kişinin, normal köleyi azâd ile mesûliyetten çıkmasından, onun mükâteb köleyi azâd etmekle de sorumluluktan çıkması gerekmez. İkinci bir izaha göre ise şöyle denilir: Biz, şâyet efendi öldükten sonra vârisler, köleyi azâd etseydiler, bunun keffâret olarak yeterli olmayacağı hususunda icmâ etmiştik. İşte bunun gibi, vâris bırakan da onu azâd ettiğinde böyledir. Câmî (bu ikisinde ortak taraf) ise, bu mülkiyetin zayıf oluşudur.

SEKİZİNCİ MESELE

O köleyi, eğer, keffâret niyetiyle bir akrabası alıp azâd etse, bu, köleyi azâd olur. Fakat **Şâfiî**'ye göre, bu keffâret yerine geçmez. **Ebû Hanîfe**'ye göre ise, bu zıhâr keffâreti yerine geçer. **Ebû Hanîfe**'nin hücceti, âyetin zâhirine tutunmaktır. **İmâm Şâfiî**'nin hücceti ise, daha önce geçmiş olan husustur.

DOKUZUNCU MESELE: **Keffârette Doyurma**

Ebû Hanîfe, keffâretlerde fakiri doyurma şartının, yiyecek bulmaya ve yedirmeye imkân bulmakla yerine getirileceğini söylemiştir. **Şâfiî**'ye göre ise, fakiri ona mâlik kılmakla edâ edilir. **Ebû Hanîfe**'nin delili, âyetin zâhiridir. Buna göre, vâcip olan, bizzat yedirmektir. Yedirmenin hakikati ise, yeme imkânı sağlamaktır. Bunun böyle olduğunun delili ise, *"Ailesine yedirmekte olduğunuzun orta derecesinden on yoksulu doyurmak..."* (Mâide, 89) âyetidir. Bu, hem yeme imkânı verme, hem de fakiri o yiyeceğe bizzat mâlik kılmakla yerine getirilir. Zıhâr keffâretinde de böyledir. **İmâm Şâfiî**'nin hücceti ise, bunu, zekâta ve sadakayı fıtra kıyastır.

ONUNCU MESELE

Şâfiî "Her bir fakire, yiyip-içtiği o beldenin yiyeceğinden olmak üzere, bir müdd (ölçek) buğday, veya arpa, veya pirinç, veya hurma, yahut keş peyniri verilir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ölçeğine (ölçü birimine) göre olup, ondan sonra ortaya çıkmış ölçekler itibara alınmaz" demiştir. **Ebû Hanîfe** ise "Her bir fakire (zıhâr keffâreti için), yarım ölçek buğday, veya un, veya kavut, yahut bir sa' hurma, veya arpa verilir. Bunun dışında verilecek miktarlar yeterli olmuştur" demiştir. **Şâfiî**'nin delili şudur: Âyetin

zâhiri, "yedirme"yi gerektirmektedir. Yedirmenin mertebeleri ise, kemiyet ve keyfiyet açısından farklı farklıdır. Bu nedenle, "yedirme" lafzını, bunların bir kısmına hamletmek, diğerlerine hamletmekten daha evlâ değildir. Binâenaleyh bu lafzı, zâhiren olması gereken en az şeye hamletmek gerekir. Bunun en azı ise, "müdd" miktarıdır.

Ebû Hanîfe'nin delili ise, **Evs b. Sâmit** (r.a) ile ilgili hadiste geçen, *"Her yoksul için, yarım sa' buğday ver"* hadisidir. **Hz. Ali** (r.a) ve **Hz. Aişe** (r.a)'nin, "Her fakire, iki müdd (ölçek) buğday verilir" dedikleri rivâyet edilmiştir. Bir de göz önünde bulundurulması gereken, her yoksulun o gün şartlarındaki günlük ihtiyacıdır. O zaman bu, sadakayı fıtrın bir benzeri olur. Bu da, "müdd" ile değil, söylediğimiz şey ile edâ edilir.

ON BİRİNCİ MESELE

Eğer o kimse, bir yoksulu, altmış defa yedirse, **İmâm Şâfiî**'ye göre bu, keffâret olarak, kifâyet etmez; **Ebû Hanîfe**'ye göre ise kifâyet eder. **Şâfiî**'nin delili, bu âyetin zâhiridir. Çünkü âyet, altmış yoksulun doyurulmasının vâcip olduğunu ifade ediyor. Dolayısıyla âyetin zâhirine uymak gerekir. **İmam Ebû Hanîfe**'nin delili ise, bundaki gayenin, ihtiyacı gidermek olmasıdır ve bu, (bir fakiri altmış kere doyurmakla) yerini bulmuş olur. **Şâfiî**, buna karşı şöyle diyebilir: "Lafzın zâhirinin ifade ettiği hükümler, böylesi takdirlerden üstündür. Binâenaleyh bu gibi hususlarda kıyastan kaçınmak vâciptir. Ve yine belki de altmış ayrı kişiyi sevindirmek, bir kişiyi (altmış kere) sevindirmekten Hakk'ın rızasına daha uygundur."

ON İKİNCİ MESELE

Şâfiî uleması şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, köle hakkında, *"Fakat kim bulamazsa, birbiriyle temas etmezden evvel, fasılasız iki ay oruç tutsun.."*, oruç hakkında da, *"buna da güç yetiremezse, altmış yoksulu doyursun..."* buyurmuş, birincisinde, *"kim bulamazsa..."*, ikincisinde, *"kim güç yetiremezse..."* demiştir. Binâenaleyh, malı olmayan kimse, o anda köle azâd etmekten aciz olması sebebiyle hemen oruca geçemez!.. Ama, o anda hasta olan kimse, eğer hastalığı, iyileşmesi umulmayan bir hastalık ise, fakir doyurma şıkkına geçebilir. Bu iki durum arasındaki fark şudur: Allahu Teâlâ, fakir doyurma şıkkına geçme hususunda, *"kim güç yetiremezse"* buyurmuştur. Bu, o anda hemen söz konusu olan hastalık sebebiyledir: Şu andaki acizlik ise, güç yetirilemeyen bir durumdur. Allahu Teâlâ köle azâd etme durumu hakkında ise, *"kim bulamazsa"* buyurmuştur. Bu, "kim bir köle

bulamazsa" veya "köle satın alacak mala sahip olamazsa" demektir. Malı olmayan kimse, malını yitirmiş olan kimse, diye isimlendirilmez. Yine, bu ikisi arasındaki farkın şu olduğu söylenebilir: Mal elde etmek, kişinin iradesiyle ilgilidir. Ama hastalığı gidermek, insanın irâdesiyle olamaz.

ON ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimizden bazıları şöyle demişlerdir: "Aşırı şehvet arzusu ve cinsî münasebet düşkünlüğü, keffârette, oruçtan fakir doyurmaya geçme hususunda bir özürdür. Bunun delili şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), bir bedevî araba, oruç tutmasını emretmiş, bedevi de Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bu iş zaten oruçtan dolayı başıma geldi, nasıl dayanabilirim?" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Fakirleri doyur" buyurmuştur. Bu hadis şehvet düşkünlüğünün, keffârette, oruçtan fakir doyurmaya geçme hususunda bir mazeret olduğuna delâlet eder. Ayrıca, "istitâ'a", vüs'atin; vüs'at de tâkatın üzerindedir. Binâenaleyh "istitâ'a", insanın, bu işi kolaylıkla yapabilmesidir. Malûmdur ki, şehvet düşkünlüğü bulunan kimsede, bu anlamda bir "istitâ'a" yoktur. İşte bütün bunlar, Kur'ân'ın anlaşılmasına taalluk eden, bu âyetteki hususların kısa bir özetidir. En iyisini Allah bilir.

Cenâb-ı Allah, ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"İşte size, bununla öğüt veriliyor. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. **Zeccâc,** "ذٰلِكُمْ" ifadesi, keffâretin önemini göstermek içindir. Bu ifade, "Keffâretin sıkı tutulması, zıhârı terk edesiniz ve tekrar yapmayasınız diye, size bir öğüt ve nasihattir" anlamındadır" demiştir. Bir başkası da, "Bu ifade, "İşte siz, keffâretle emrolunuyorsunuz.." anlamındadır" demiştir. Allah, keffâreti ödeme ya da ödememe hususunda ne yaparsanız hakkıyla bilir.

Keffâret Olarak Oruç

Cenâb-ı Hak bundan sonra, köle azâd etmekten aciz olan kimse hakkındaki hükmü beyan etmiş ve şöyle demiştir:

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَآسَّا ۚ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ۚ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ ۚ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤﴾

"Fakat kim bunu bulamazsa, birbiriyle temas etmezden evvel, fâsılasız iki ay oruç tutsun. Kim, buna da güç yetiremezse, altmış

yoksulu doyursun. Bu hafifletme Allah ve Peygamberi'ne iman etmekte olduğunuz içindir.. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler içinse, elem verici bir azap vardır" (Mücadele, 4).

Âyet-i kerime, bu orucun peş peşe tutulmasının bir şart olduğuna delâlet eder. Allahu Teâlâ, köle azâd etme ve oruç hususunda, bunların cinsî münasebetten önce bulunması gerektiğini belirtmiştir. Sonra da, "kim buna güç yetiremezse, o, altmış yoksulu doyursun" buyurmuştur. Ama, bu doyurma işinin, cinsî münasebetten önce olması gerektiği hususunu zikretmemiştir. Fakat, bu iş de, icmâ'ın delâletiyle, ilk ikisi gibi (cinsî münasebetten) önce olmalıdır. Bu âyetle ilgili fıkhî meseleler çok olup, fıkıh kitaplarında zikredilmiştir.

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Bu (hafifletme), Allah ve Peygamberi'ne iman etmekte olduğunuz içindir. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler içinse, elem verici bir azap vardır"* buyurmuştur. Âyetin başındaki "ذٰلِكَ" ile ilgili, iki görüş vardır:

1) Zeccâc, "Bu, ref' mahallindedir ve "Koyduğumuz bu hükümlerin farz kılınışı..." anlamındadır" demiştir.

2) Bu, "Bizim bu izahı yapmamız ve bu ahkâmı öğretmemiz, sizin, şeriatiyle amel etme hususunda Allah ve Resûlü'nü tasdik etmeniz; zıhârı en güçlü boşanma şekli kılma biçimindeki câhiliyye adetine devam etmemeniz içindir..." demektir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile, âyetteki لِتُؤْمِنُوا "iman etmekte olduğunuz için..." ifadesini, Allah'ın fiillerinin gaye ve sebeplere bağlı olduğu ve O'nun gayesinin ise, mü'minlerin Allah'a iman edip, daha önce bulundukları câhiliyye dönemindeki küfür halinde bulunmamaları olduğuna delâlet ettiği hususunda hüccet getirmişlerdir. Bu da, Allahu Teâlâ'nın, onlardan imam ve küfür etmemeyi murat ettiğine delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Ameli imandan addeden kimse, bu âyetle istidlâl etmiş ve "Allahu Teâlâ onlara bu amelleri emretmiş ve onlara bunları, bu amelleri yapmak suretiyle mü'min olmaları için, emrettiğini beyan etmiştir. Binâenaleyh, âyet-i

kerime, amelin imandan bir cüz olduğuna delâlet eder" demiştir. Bunu kabul etmeyenler ise, "Allahu Teâlâ, "Bu, bu şeyleri yapmak suretiyle, Allah'a iman etmiş olmanız içindir.." dememiştir. Biz, bunun manasının, "Bu, bu hükümleri kabul etmek içindir..." şeklinde olduğunu söylüyoruz. Sonra, Cenâb-ı Hak, bu kimseler için tâatin gerekli olduğunu te'kîdle beyân ederek, "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler içinse, yani bunları inkâr eden ve yalanlayan kimseler içinse, elem verici bir azap vardır" buyurmuştur" der..

Resûle Karşı Çıkanların Sonu

إِنَّ الَّذِينَ يُحَآدُّونَ اللهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَآ ءَايَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾

"Allah'a ve Peygamberi'ne muhalefet etmekte olanlar, kendilerinden evvelkilerin uğradıkları zillet gibi zillete uğratılmışlardır. Halbuki biz, açık açık âyetler indirmişizdir. Kâfirlere, hor hakir kılıcı bir azap vardır" (Mücadele, 5).

Bu âyetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "يُحَادُّونَ" kelimesiyle ilgili iki görüş vardır:

1) **Müberred,** "Bu kelimenin aslı, "önlemek, mâni olmak" anlamındadır. Arapça, kapıcıya "**haddâd**" denilmesi ve rızkı engellenmiş kimse için de "mahdûd" denilmiş olması bu manadan dolayıdır.." demiştir.

2) **Ebû Müslim el-İsfehanî** de, "Bu, "**hadîd**-demir" kökünden gelip, "mufâele" veznindedir. Bundan murat, bu ister hakiki manada olsun isterse, demirle yapılan mücadeleye benzetilerek, şiddetli çatışma ve çekişme anlamında olsun, "demirle, kılıçla, silahla karşılık verme" anlamındadır" demiştir. Müfessirler ise, "Bu kelime, düşmanlık yapan, muhalefet eden.." anlamındadır. Bu bazen, Allah'ın dostlarına karşı savaşmak suretiyle olur, bazen de, Allah'ın dinini yalanlama ve ondan men etme biçiminde olur" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

"Muhalefet etmekte olanlar" ifadesiyle, münafıklar kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar, kâfirlere dostluk besliyor, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aleyhine, onlara destek veriyorlardı. Bundan dolayı Allah onları zelil kılmıştır. Yine bununla, diğer kâfirlerin kastedilmesi de muhtemeldir. Dolayısıyla, Allahu Teâlâ, Resûlü'ne, onların zillete duçar edileceklerini bildirmektedir. **Müberred,** "كُبِتَ" fiili hakkında, "Allah onu zelil kıldı..." anlamında "كَبَتَ اللهُ فُلَانًا" denilir. Zillete duçar kılınan kimseye, "mekbût" denilir..." demiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "kendilerinden evvelki peygamber düşmanlarının uğradıkları zillet gibi bir zillete duçar olacaklardır. Halbuki, Allahu Teâlâ, bu Peygamber'in doğruluğuna delâlet eden apaçık âyetler indirmiştir. Bu âyetleri inkâr edenler için, şereflerini ve kibirlerini gideren, onları hor ve hakir kılan bir azap vardır" buyurmuş, böylece, bu muhalefet edenlerin azabının, dünyada zillet ve horluk hakirlik, âhirette de o şiddetli azap olduğunu beyân etmiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, bu vaîdi mükemmelleştiren hususu zikredip şöyle buyurmuştur:

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصٰيهُ اللهُ وَنَسُوهُ وَاللهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

"O günde ki Allah onların hepsini diriltecek ve kendilerine neler yaptıklarını haber verecek. Allah (bütün) onları saymış (tespit etmiş), onlarsa bunu unutmuşlardı. Allah her şeye hakkıyla şâhittir" (Mücadele, 6).

Âyetin başındaki "يَوْمَ" kelimesi, ya "يُنَبِّئُهُمْ" fiiliyle, ya da "مَهِينٌ" kelimesi ile mansubdur (yani onun zarf-ı zamanıdır) yahut da, mahzûf bir "اُذْكُرْ" (hatırla) fiili ile mansubdur. Bu, o günün dehşetini göstermek içindir.

Âyetteki, "جَمِيعًا" (hepsini) kelimesiyle ilgili iki görüş var:

1) "Hepsini diriltecek, hiçbirini dirilmemiş olarak bırakmayacak" demektir.

2) Bu "Onlar tek bir halde toplanmış oldukları halde, onları diriltecek" demektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"ve kendilerine neler yaptıklarını haber verecek"* buyurmuştur. Bu haber verme işi, onları utandırmak, kınamak, ayıplamak ve gördüklerinde bir an önce cehenneme atılmalarını temenni edecekleri hallerini teşhir içindir. Çünkü bütün şâhitler (seyredenler)in gözü önünde büyük bir horluk onlara gelmiştir.

Âyetteki, اَحْصٰيهُ اللّٰهُ *"Allah (bütün) onları saymıştır"* ifadesi, "Onların bu amellerinin, kemiyet, keyfiyet, zaman ve mekân gibi bütün hallerini bilir." Çünkü Allahu Teâlâ, cüz'iyyatı (bütün teferruatı) bilir" demektir. Cenâb-ı Hak daha sonra, وَنَسُوهُ *"Onlarsa bunu unutmuşlardı"* buyurmuştur. Çünkü onlar, bu amelleri önemsemediler, küçümsediler ve gevşek davrandılar ve böylece gerçekten onları unuttular. Halbuki *"Allah her şeye hakkıyla şâhittir."* Ona, kesinlikle hiçbir şey gizli kalmaz.

Allah İlmi ile Her Yerde

Hak Teâlâ daha sonra her şeyi bilir olduğunu iyice izah etmek için şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَآ اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَآ اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾

"Görmedin mi ki göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah hepsini bilir. Nerede üç kişi fısıltı ile konuşsa, muhakkak O, bunların dördüncüsüdür. (Bu iş) bir beş kişiden olsa, O, muhakkak bunların altıncısıdır. Bundan daha az, (veya) daha çok (sayıda kişiden bu fısıldaşma olsa), muhakkak O, onlar nerede olurlarsa olsunlar, onlarla beraberdir. Sonra O, bütün yaptıklarını kıyamet gününde kendilerine haber verecektir. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla bilir" (Mücadele, 7).

İbn Abbas (r.a), اَلَمْ تَرَ *"görmedin mi ki?"* ifadesi, "bilmiyor musun ki" manasınadır" demiştir, ben de diyorum ki: Bu doğrudur. Çünkü Allahu

Teâlâ'nın her şeyi bilir oluşu görünmez, fakat deliller vasıtası ile bilinir, anlaşılır. "Görme" kelimesi bu "bilme" manasında kullanılmıştır, çünkü Allah'ın âlim oluşunun delili, O'nun muhkem, muntazam, sapasağlam işleridir. İşleri böylesine düzgün ve sağlam olan, şüphesiz âlimdir. Buradaki birinci mukaddimeye gelince, bu, göklerin ve yerin hayranlık veren hadiselerinde, bitkiler ve canlıların oluşumlarında görülmekte ve anlaşılmaktadır.

İkinci mukaddimeye gelince, bu da son derece açıktır. Şöyle ki, Allah'ın böyle âlim olduğuna delâlet eden delil açık ve net olunca, muhakkak ki, bu ilim ve istidlâlin de, açıklık ve netlik derecelerinin en üst mertebesine ulaşmış, böylece de algılanan ve görülen bir şey gibi olmuş olması gerekir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "görme" lafzını bilme manasında kullanıp *"Görmedin mi ki"* buyurmuştur. Allah'ın, her şeyi bilmesine gelince, bunun sebebi de şudur: Çünkü O'nun ilmi kadîm bir ilimdir.

Buna göre, bilinen bütün şeyler, bilinebilirlikleri açısından müşterek oldukları halde, eğer Allah'ın ilmi sadece bir kısmına taalluk etmiş olsaydı, bu ilim, bu tahsiste, bir tahsis edene muhtaç olurdu. Bu ise, Allah hakkında imkânsızdır. Binâenaleyh şüphesiz Allahu Teâlâ'nın bütün her şeyi bilir olması gerekir. Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah şüphesiz hepsini bilir"* buyurmuş, ama önce yerde olan şeyleri zikretmemiştir. Böyle bir sıralamanın, son derece enteresan bir sırrı (önceliği) vardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, özellikle kullardan sudur eden fısıldaşma olayını zikretmiş ve *"Nerede üç kişi fısıltı ile konuşsa, muhakkak O, bunların dördüncüsüdür. (Bu iş) bir beş kişiden olsa, O muhakkak bunların altıncısıdır. Bundan daha az (veya) daha çok (sayıda kişiden bu fısıldaşma olsa), muhakkak O, onlar nerede olurlarsa olsunlar, onlarla beraberdir. Sonra O, bütün yaptıklarını kıyamet gününde kendilerine haber verecektir. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla bilir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Farklı Kıraatin İzahı**

İbn Cinnî, "Ebû Hayve, âyeti te ile "مَا تَكُونُ مِنْ نَجْوٰى..." şeklinde okumuştur. Ekseriyetin kıraati olan, yâ ile "مَا يَكُونُ" şeklindeki kıraat, dil yönünden daha vazıhtır. Çünkü bu okuyuşta daha yaygınlık ve cinsin umûmîliği (hem müzekker hem müenneslik durumu) vardır. Bu tıpkı, senin: مَا جَاءَنِى مِنِ امْرَأَةٍ "Bana hiçbir kadın gelmedi" ve وَمَا حَضَرَنِى مِنْ جَارِيَةٍ "Bana hiçbir cariye gelmedi" demen gibidir. Bir de, fâil ile mef'ûl arasına bir fasıla girmiştir. Bu fasıla da "مِنْ" harf-i cerridir. Öte yandan, "**necvâ**" kelimesinin

müennesliği hakiki müenneslik değildir" demiştir. Fiilin müennes okunuşu, âyetin takdirinin "مَا تَكُونُ نَجْوَى ثَلٰثَةٍ" şeklinde oluşundan dolayıdır. Bu tıpkı, مَا قَامَتْ اِمْرَأَةٌ "Hiçbir kadın kalkmadı" ve مَا حَضَرَتْ جَارِيَةٌ "Hiçbir câriye gelmedi" sözü gibidir.

İKİNCİ MESELE

"مَا يَكُونُ"deki "كَانَ" fiili, tam fiildir ve "Üç kişinin fısıldaşması meydana geldiğinde, o Allah, onların dördüncüleridir, mutlaka bunu bilir" manasınadır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Necvâ**

"**Necvâ**", karşılıklı olarak fısıldaşma (tenâcî) manasında mastardır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların necvâlarının pek çoğunda hayır yoktur"* (Nisa, 114) âyetindeki kelime de aynı manadadır. **Zeccâc** ise, "Necvâ, "نَجْوَة" (necve)den türemiş olup, "**necve**" de, yüksek olan ve göze çarpan şey anlamındadır. Buna göre, bahse konu olan söz, başkasının duymasından uzak olduğu zaman bir sır olduğu için, tıpkı yüksekçe bir yer gibi olur. Çünkü o, yüksek olduğu için, başkalarının ona ulaşmasından emin olmuş olur. Keza "**necva**" kelimesini bir sıfat sayıp, قَوْمٌ نَجْوَى"fısıldaşan topluluk" diye takdir etmek de mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar hani necvâ iken, yani gizli konuşurlarken" (İsrâ, 47) âyeti de böyledir. Bu هُمْ ذُوو نَجْوَى "Onlar fısıltı sahipleri idiler" takdirindedir. Âyette, muzaf olan "ذَوُو" kelimesi hazfolunmuştur. Sıfat olarak gelen bütün mastarlar böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"مِنْ نَجْوَى ثَلٰثَةٍ" ifadesindeki, "**selâse**" kelimesinin mecrûr oluşu, şu iki ihtimalden ötürüdür:

1) İzâfetten ötürü...

2) "**Necvâ**" kelimesinin, ismi fâil olarak, "**mütenâcîn**" (fısıldaşanlar) anlamında olmasından ötürü... Buna göre takdir, مَا يَكُونُ مِنْ مُتَنَاجِينَ ثَلٰثَةٍ"Fısıldaşan üç kişi olduğunda..." şeklindedir. Bu durumda "**selâse**" kelimesi sıfat olur.

BEŞİNCİ MESELE

İbn Ebî Able, "**selâse**" ve "**hamse**" kelimelerini mukadder bir, *"Fısıldaşıyorlar"* fiilinin "hâl"i olarak mansub okumuştur ve "Çünkü "**necvâ**" (fısıldaşma) ifadesi, bu fiile delâlet eder" demiştir.

ALTINCI MESELE

Allahu Teâlâ, üçü ve beşi zikretmiş, fakat ikisi arasındaki dördü zikretmemiştir. Âlimler bu hususta şöyle bazı izahlar yapmışlardır:

1) Bu, Allah'ın rahmetinin mükemmelliğine bir işârettir. Çünkü üç kişi bir araya geldiğinde, onlardan ikisi fısıldaşmaya ve aralarında konuşmaya başlasalar, diğer bir kişi tek başına ve yalnız kalır, bu sebeple kalbi daralır, üzülür. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, o üçüncüye, "Senin arkadaşın ve sırdaşın da benim" buyurmuştur. Beş kişi de böyledir. Onlar (ikişer ikişer) konuştuğunda, beşinci kişi tek kalır. Ama onlar dört kişi olduklarında, hiç biri tek kalmaz. İşte bu, halktan kesilmiş ve tek başına kalmış olan hiç kimseyi, Allah'ın tek başına ve yalnız bırakmayacağına bir işarettir.

2) Tek sayılar, çift sayılardan daha şereflidir. Çünkü, Allah tekdir, tek'i sever. Binâenaleyh, bütün işlerde, ilahî işlere riâyetin gerekliliğine işâret için, özellikle tek sayıları zikretmiştir.

3) Kendisinden, bir fayda elde edilmek gayesiyle yapılan müşaverede geçerli en az sayı, üç kişidir. Çünkü, iki kişi, müspet ya da menfi istikamette birbiriyle çekiştiğinde, üçüncüsü onlar arasında, arayı bulan bir hakim gibi olur. Binâenaleyh, işte o zaman bu müşavere tam ve mükemmel olur, gayeye ulaşılmış olur. Müşavere için toplanmış olan bütün topluluklarda da durum böyledir. Dolayısıyla, onlar arasında, görüşü kabul edilecek ve hakem olacak olan bir kişinin mutlaka bulunması gerekir. İşte bu sebepten dolayı, müşavere yapacak olanların sayısı tekli olmalıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak ilk iki tekli sayıyı zikretmiş, bundan sonraki tekil sayılara dikkat çekmek üzere, bu ikisini zikretmekle yetinmiştir.

4) Bu âyet-i kerime, mü'minlere öfkelerinden dolayı, birbiriyle fısıldaşmak üzere toplanan münafık bir topluluk hakkında nazil olmuştur ki, onların sayıları, bu iki sayıda idi. **İbn Abbas** (r.a), "Bu âyet, **Amr**'ın iki oğlu **Rebîa ve Habîb** ile, **Safvân İbn Umeyye** hakkında nazil olmuştur. Onlar bir gün, kendi aralarında konuşuyorlardı. Onlardan birisi, "Allah senin ne dediğini bilir mi?" deyince, İkincisi, "Bazısını bilir, bazısını bilmez.." dedi. Üçüncüsü de, "Eğer bazısını biliyorsa, O, hepsini biliyor demektir" der.." demiştir.

5) **Abdullah İbn Mes'ûd**'un mushafında, bu âyet, وَلَا اَرْبَعَةٌ اِلَّا اللهُ خَامِسُهُمْ وَلَا اَقَلُّ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اِذَا اَخَذُوا فِي النَّنَاجِي... "Dört kişi, beş kişi ya da bundan daha azı veya daha çoğu fısıldaşmaya başladıklarında, Allah onların beşincisi, altıncısıdır... Allah onlarla beraberdir..." şeklinde varid olmuştur.

YEDİNCİ MESELE

Âyet-i kerime "وَلَا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْثَرَ" şeklinde, buradaki lâ'nın, cinsini nefyeden lâ olması itibariyle, nasb ile okunmuştur. Bunun, "وَلَا اَدْنٰى"nın mahalline atfedilerek merfû olarak, ref ile "وَلَا اَكْثَرُ" şeklinde okunması da mümkündür. Bu, "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ" demen gibidir. Üçüncü ihtimale göre, bu ikisi de, mübteda olmak üzere merfû olabilirler. "لَا حَوْلٌ وَلَا قُوَّةٌ اِلَّا بِاللّٰهِ" denilmesi gibi. Dördüncü ihtimale göre, bu ikisi, "مِنْ نَجْوٰى" ifadesinin mahalline atfen merfû olabilirler. Buna göre sanki, şöyle denilmiş gibi olur: "مَا يَكُونُ اَدْنٰى وَلَا اَكْثَرُ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ" denilmesi gibi olur. Beşinci bir ihtimale göre, bu ikisi, "نَجْوٰى"ya atfen, mecrûr olabilirler. O zaman, ... "مَا يَكُونُ مِنْ اَدْنٰى وَلَا اَكْثَرَ" denilmesi gibi olur.

SEKİZİNCİ MESELE

"اَكْثَرُ" kelimesi, bâ ile, "وَلَا اَكْبَرَ" şeklinde de okunmuştur.

DOKUZUNCU MESELE

Allahu Teâlâ'nın, onların dördüncüsü oluşundan ve onlarla beraber oluşundan murat, onların sözlerini, içlerini, açık ve gizli olan her şeylerini bildiğini anlatmaktır. Allahu Teâlâ sanki, onlarla beraber bulunmakta, onları müşahede etmektedir... Oysa ki Allahu Teâlâ, mekân ve müşahededе bulunmaktan münezzehtir.

ONUNCU MESELE

Bazıları fiili, nûn'un sükûnuyla, "يُنْبِئُهُمْ" şeklinde okumuşlardır ki, "اَنْبَأَ" ve "نَبَّأَ" aynı anlamdadır. Âyet-i kerimedeki, *"Sonra O, bütün yaptıklarını kıyamet gününde kendilerine haber verecektir"* cümlesi, "Allahu Teâlâ, onları, bunlardan dolayı hesaba çekecek ve hak ettikleri cezayı verecektir" anlamındadır. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Allah her şeyi hakkıyla bilir"* buyurmuştur. Bu, günahlar hususunda bir sakındırma, taatler hususunda ise bir teşviktir.

Yasağa Rağmen Şer Kulisleri

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَاِذَا جَاۤؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ وَيَقُولُونَ فِيٓ اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾

"Fısıldaşmadan men edilip de, sonra men edildikleri şeye dönmekte ve günahı, düşmanlığı, Peygamber'e isyanı fısıldaşmakta olanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selamlamadığı bir şekilde selamlarlar. Kendi aralarında da, "Allah bizi, söyleyegeldiğimiz şeyler yüzünden azaplandırmalı değil miydi?" derler. Onlara cehennem yeter. Oraya girecekler. İşte o, ne kötü dönüş yeridir" (Mücadele, 8).

Yahudilerin Selâmlama Şekli

Âlimler bunların kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu, "Bunlar Yahudilerdir" demişlerdir. Kimileri, bunların münafıklar olduğunu söylerlerken, kimileri de, "kâfirlerden bir grup..." demişlerdir. Birinci görüş, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü, Allahu Teâlâ, onları anlatırken, *"Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şekilde selamladılar"* buyurmuştur. Bu çeşit selam ise, Yahudilerden vakî olduğu olayda geçmektedir. Şöyle ki, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e selâm verdiklerinde, ölümü kastederek **"es-Sâmu aleyke** - Hay canı çıkasıca!" diyorlardı. Bu hususdaki haberler, gâyet açıktır. Ve bu hususta, **Hz. Âişe** (r.a)'nin kıssası gâyet meşhurdur.

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"Günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e isyanı fısıldaşmakta olanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şekilde selâmlarlar. Kendi aralarında da, "Allah bizi, söyleyegeldiğimiz şeyler yüzünden azaplandırmalı değil miydi?" derler"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bahsedilen bu topluluğun, aralarında fısıldaşıp, mü'minlere, onlar aleyhine olarak kötü şeyler fısıldaştıkları zannını uyandıran; böylece de mü'minlerin üzülmelerine sebep olan kimseler olmaları mümkündür. Onlar bu işi çok çok yapınca, Müslümanlar bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikâyet ettiler. Resûlüllah (s.a.s) da onlara, Müslümanların yanında fısıldaşmamalarını emretti. Onlar, bu işe son vermeyip fısıldaşmaya devam edince, Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimeyi indirdi. Âyet-i kerimedeki, *"Günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e isyanı fısıldaşmakta olanlar"* ifadesi iki manaya gelebilir:

1) Günah ve düşmanlık, onları fısıldaşmaktan nehy konusundaki Peygamber'in emrine muhalefet etmeleridir. Çünkü, vahyedilene yönelmek, hele de bu yöneliş, karşı çıkmak ve inadı ve serkeşliği ortaya koymak için olursa, günahı ve düşmanlığı ifade eder.

2) Günah ve düşmanlık, aralarında geçen bir sırdır. Çünkü bu, ya bir hiledir, ya Müslümanlara karşı bir tuzaktır veya onlara zarar verecek bir şeydir.

İKİNCİ MESELE

Sadece, **Hamza,** kelimeyi, elifsiz olarak "يَنْتَجُونَ" şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise kelimeyi, "يَتَنَاجَوْنَ" şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ali** şöyle demiştir: "يَنْتَجُونَ" kelimesi, "اَلنَّجْوٰى" mastarının, "ifte'ale" veznindeki şeklindedir. "**en-Necvâ**", "**da'vâ**" ve "**advâ**" gibi bir mastardır. Dolayısıyla, bu her iki okuyuş da aynı anlamdadır. Çünkü, "ifte'ale" ve "tefâ'ale", "اِزْدَوَجَ" ve "تَزَاوَجَ" ile "اِعْتَوَرَ" ve "تَعَاوَرَ" fiilleri gibi, aynı manaya gelirler. Cenâb-ı Hakk'ın, حَتّٰى اِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا *"Nihâyet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplanınca..."* (A'râf, 38) ifadesindeki "اِدَّارَكُوا" fiili, "اَدْرَكُوا" anlamındadır. "اَدْرَكُوا" da ifte'ale veznindedir. "اِدَّارَكُوا" ise, "tefâ'ale" veznindedir. Bunu, "يَتَنَاجَوْنَ" şeklinde okuyanların hücceti, ...اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ *"Peygamber ile gizli konuştuğunuz zaman..."* (Mücadele, 12) ve *"İyilik ve takvâ ile fısıldaşın..."* (Mücadele, 9) âyetleridir. Buradaki fiiller "نَاجَيْتُمْ" fiilinin mutâvaat (dönüşlülük) biçimidir. Bunda, **Hamza**'nın, "يَنْتَجُونَ" şeklindeki kıraatine bir ret yoktur. Çünkü, geçerli olma bakımından bu da onun gibidir.

Âyet-i kerimedeki, *"Peygamber'e isyan..."* ifadesi hususunda **Keşşâf sahibi,** "Bu, مَعْصِيَاتِ الرَّسُولِ "Peygambere isyanlar..." şeklinde de okunmuştur..." demiştir. "Günah" ve "düşmanlık" kelimeleri ile ilgili olarak zikrettiğimiz gibi, burada da iki izah vardır:

Âyet-i kerimedeki, *"Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şekilde selâmlarlar..."* cümlesi, "Onlar seni selâmlamak için, "**es-sâmu aleyke ya Muhammedu**" derler" manasındadır. "**es-Sâmu**" ölüm demektir. Halbuki, Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın seçtiği kullarına selâm olsun"* (Neml, 59), *"Ey Resûl ...Ey Nebî ..."* diye selâmlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kendi aralarında da, *"Allah bizi, söyleyegeldiğimiz şeyler yüzünden azaplandırmalı değil miydi?" derler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, içlerinden, "Eğer o, bir peygamber ise, bizim bu hafife almamız yüzünden Allah niçin azap etmedi?.." derler" anlamındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, "جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ" buyurmuştur. Yani, "Azabın vaktinden önce gelmesi, ancak, ya Allah'ın meşîeti ile olur, yahut bir maslahattan ötürü olur. Dolayısıyla, Allah'ın meşîeti, azabın önce gelmesini gerektirmeyince, kezâ maslahat da bunu iktizâ etmeyince, kıyamet günündeki azap, içinde bulundukları halden men etme hususunda onlara yeter..." demektir.

Hayır Hususunda Necvâ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler, aranızda gizli konuşacağınız, fısıldaşacağınız vakit, günahı, düşmanlığı peygamberlere isyanı fısıldaşmayın. İyiliği ve takvâyı fısıldaşın. Ancak, kendisinin huzurunda toplanacağınız Allah'tan ittika edin..." (Mücadele, 9).

Bil ki, buradaki, "Ey iman edenler" hitâbının muhatabının kim olduğu hususunda iki görüş vardır. Çünkü, bundan önce geçen, *"Men edildikleri o şeye dönmekte olanları görmedin mi?"* (Mücadele, 8) âyetini Yahudilere hamledersek, bu hitabı da, "Ey dilleriyle iman edenler.." anlamında olmak üzere, münafıklara hamlederiz. Eğer o âyeti, Yahudi-Münafık bütün kâfirlere hamledersek, bu hitâbı da mü'minlere hamlederiz. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, Yahudi ve münafıkları, günah, düşmanlık ve Peygamber'e isyan konusunda fısıldaştıkları için kınayınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mü'min olan ashâbını, onların yollarının benzeri bir yola girmekten nehyetmeyi, bunun peşinden getirdi ve "Günahı, yani, onlara has olan çirkin şeyleri, düşmanlığı, yani başkasına zulmetmeye götüren şeyleri ve Peygamber'e isyanı, yani ona muhalif olan şeyi fısıldaşmayın.." buyurdu. Ve mü'minlere, "İyiliği, yani düşmanlığın zıddı olan şeyi ve takvâyı, yani taatleri yapıp masiyetleri terk etmek gibi, insanı günahtan koruyan şeyi fısıldaşın..." diye emretti. Bil ki, bir topluluk, ne zaman bu özellikte olan şeyi fısıldaşırsa, onların kötülükteki fısıldaşmaları azalır. Çünkü, imanı böyle bir şeye sevk eden şey, onu bunu açıkça söylemeye de sevk eder. Bunun

anlamı, *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak, bir sadaka vermeyi veya bir iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenlerin (fısıldaşması) müstesnâ"* (Nisa, 114) âyetine yakındır. Yine, insanın bu fısıldaşmadaki metodu ve gayesi bilinirse, hiç kimse onun fısıldaşmasından eziyet duymaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ *"Ancak, kendisi huzurunda toplanacağınız Allah'tan ittikâ edin..."* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın sizi hesaba çekeceği ve karşılıkları vereceği yerde toplanacaksınız..." demektir. Yoksa, Allah için mekân söz konusu değildir.

Şeytanî Necvâ

اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ بِضَآرِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللهِ وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

"Fısıldaşma sırf şeytandandır, iman edenleri tasaya düşürmek içindir. Halbuki Allah'ın izni olmaksızın bu onlara hiçbir surette zarar verici değildir! O halde mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayansınlar" (Mücadele, 10).

"**Necvâ**" (النَّجْوٰى) kelimesinin başındaki elif-lâm'ın "istiğrâk - şümul, kapsamlılık" için olması mümkün değildir. Çünkü, Allah'tan ve Allah için olanları vardır. Aksine, buradaki "**en-Necvâ**"dan murat, daha önce geçmiş olan muayyen bir fısıldaşmadır. O da, günah ve günah hususunda fısıldaşmadır. Buna göre âyetin anlamı, "Şeytan onları, mü'minlerin üzüntüsüne yol açacak olan böyle bir fısıldaşmaya yönelmeye sevk eder." Çünkü, mü'minler, onların fısıldadıklarını gördükleri zaman, "Biz bu münafıkları ancak, onlara, savaşa çıkmış olan akraba ve kardeşlerimizin öldürüp hezimete uğratıldıklarına dair bir haber ulaştığında böyle görürüz..." diyorlar, onların akıllarına bu geliyor ve bundan dolayı üzülüyorlardı.

Allahu Teâlâ daha sonra, وَلَيْسَ بِضَآرِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللهِ *"Halbuki, Allah'ın izni olmaksızın bu, onlara hiçbir surette zarar verici değildir"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki izah vardır:

1) Bu, "Onların fısıldaşmaları mü'minlere hiçbir zarar vermez" demektir.

2) Bu, "Allah'ın izni olmadıkça, şeytan mü'minlere hiçbir zarar veremez.." demektir. *"Allah'ın izni olmaksızın..."* ifadesinin, "Allah'ın bilgisi olmaksızın..." veya "Allah'ın, hastalıkları, hüzün ve sevinç gibi kalbe dair halleri yaratması ve takdiri olmaksızın..." veyahut da, "Hüzün ve gam gitsin diye, Allah'ın, kâfirlerin fısıldaşmalarının keyfiyetini beyân etmesi durumu müstesnâ..." manalarında olduğu söylenmiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"O halde mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler"* buyurmuştur. Çünkü, kim Allah'a tevekkül ederse, ümidi ve gayreti boşa çıkmaz.

Yüksek Dereceler

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِى الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ ۚ وَاِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ ۙ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ۟ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler, size meclislerde yer açın denildiği zaman, genişletin, yer açın ki, Allah da size genişlik versin. Kalkın, denilince de hemen kalkın.. Allah, sizden iman etmiş olanlarla kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini yükseltir. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Mücadele, 11).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Tefessehû**

Bil ki, Allahu Teâlâ, mü'min kullarını, kin ve nefret sebebi olan şeyden nehyedince, şimdi de onlara, daha çok muhabbet ve sevgi sebebi olacak olan şeyi emretmiştir. "تَفَسَّحُوا فِى الْمَجَالِسِ" hitabı "Meclislerde yer açın, birbirinize yer verin" anlamındadır. Bu, "Kenara çekilin, sıkışmayın..." anlamındaki, "اِفْسَحْ عَنِّى" ifadesinden alınmadır. Geniş anlamında, yine, بَلْدَةٌ مَسِيحَةٌ "Geniş belde", مَفَازَةٌ مَسِيحَةٌ "Geniş sığınak..." ve ذٰلِكَ فِيهِ فَسْحَةٌ "Bunda senin için bir genişlik var" denilmektedir.

İKİNCİ MESELE

Hasan ve **Dâvud İbn Ebî Hind,** bu kelimeyi, "تَفَاسَحُوا" (tefâsehû...) şeklinde okumuşlardır. **İbn Cinnî,** "Bu, anlatılmak istenen manaya daha uygundur.

Çünkü "تَفَسَّحُوا" denildiği zaman, bu, "Burada bir genişlik olsun" anlamındadır. "**Tefâsüh**" ise "tefâ'ûl" veznindedir. Bundan murat ise, mufâele, yani karşılıklı yer açmadır. Bu da, birden fazla kimse arasında olur. Tıpkı, karşılıklı bölüşme anlamında olan "**mukâseme**" ile, karşılıklı paylaşma, ölçekle bölüşme anlamına gelen "**mukâyele**" gibi, birden çok kimseden sudur eder" demiştir. Yine bu kelime, "فِى الْمَجْلِسِ" şeklinde okunmuştur. **Vâhidî,** "Tercihe şayan olan, bu kelimenin müfret okunmasıdır. Çünkü bundan murat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. O da tektir. Bunu çoğul okumanın izahı ise, her oturan için, bir meclis, yani bir oturma yeri kabul etmek sebebiyledir.." demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Celselerde Gelene Yer Açma**

Âlimler, âyet hususunda şöyle birtakım izahlar yapmışlardır:

1) Burada kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. Müslümanlar o mecliste, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olma yarışı ve onun sözünü duyma arzusu içinde bulunduklarından dolayı, birbirlerini sıkıştırıyorlardı...

Nüzul Sebebi

Buna göre, âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili birkaç vecih zikredilmiştir:

a) **Mukâtil İbn Hayyân** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, Cuma günü Suffa'da bulunurdu. Orası da gâyet dar idi. Resûlüllah (s.a.s), muhacir ve ensardan, Bedir savaşına katılmış olanlara daha bir öncelik verirdi. Binâenaleyh, Bedir ehlinden bir cemaat geldi ve meclisin en ön safına geçtiler. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tam karşısına geçip, onun kendilerine yer açtırmasını beklediler. Hz. Peygamber, onları böyle tam karşısına dikilmeye sevk eden şeyi anladı da, bu ona ağır geldi. Etrafında bulunan ve Bedir'e katılmamış olan kimselere, "Ey falan, kalk; ey falanca kalk..." dedi ve önünde ayakta dikili bulunan kimseler sayısınca adam kaldırdı. Bu, onun meclisinden kaldırılanların gücüne gitti; bunun onların hoşuna gitmeyişi, yüzlerinden okunuyordu. Münafıklar da bunu dillerine doladılar ve "Allah'a andolsun ki Peygamber, bunlara âdil davranmadı. Çünkü bir grup önceden gelip, yerlerini aldılar ve Peygamber'e yakın olmak istediler. O da onları oradan kaldırıp, onların yerine uzakta kalmış olanları oturttu" dediler. Bunun üzerine, Cuma günü bu âyet nâzil oldu.

b) **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, **Sâbit b. Kays b. eş-Şemmâs** hakkında nazil oldu. Şöyle ki: O, daha önce herkes meclisteki yerlerini almış iken, mescide girdi. Kulaklarındaki

ağırlıktan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın oturmayı istiyordu. Bundan dolayı, iyice yaklaşıncaya kadar, ona yer açtılar. Sonra biri onu sıkıştırınca, onunla o kişi arasında, bir söz alış-verişi oldu. O da, sözünü duyabilmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmayı istediğini ve fakat falancanın kendisine yer açmadığını Peygamber'e söyledi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) de cemaate, oldukları yerde (biraz sıkışarak) yer açmalarını, hiç kimsenin, hiç kimse için yerinden kalkmamasını emretti.

c) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmayı arzuluyorlardı. Her biri, kendisinin sıkıştırılmasını da istemiyordu. Bazen, bir (din) kardeşi kendisine yer açmasını istediğinde, bundan kaçınıyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak onlara, birbirlerine şefkatle davranmalarını ve bunun için biraz sıkıntıya katlanmalarını emretti. Yine onlar arasında, kendisine fakirlerin dokunmasından hoşlanmayanlar vardı. Çünkü ehl-i suffa yün elbise giyiyor ve bu sebeple de kokuyorlardı.

2) **Hasan el-Basrî**'nin tercihine göre mana, "Savaş meydanlarında birbirinize yer açın" şeklindedir. Bu tıpkı, *"Savaşa elverişli yerlerde..."* (Âl-i (İmrân, 121) âyeti gibidir. Şöyle ki, kişi, savaş safına gelip, "yer açın, bana yer açın" diyor, ama ön safta bulunanlar, şehit düşme arzusuyla, ona yer vermek istemiyorlardı.

3) Bundan murat, bütün meclisler ve tüm toplantı yerleridir. **Kâdî** şöyle demiştir: Doğruya en yakın olanı, bundan kastedilenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisi olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "mecâlis" ifadesini, bunun malûm (bilinen) bir meclis olduğunu belirtir bir şekilde zikretmiştir. Âyetin nâzil olduğu zamanda malûm olan yegane meclis ise, ancak, insanların girmek için birbiriyle büyük yarışa girdiği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. Yine malumdur ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmanın, onun sözünü dinleme ve böylece büyük bir mertebeye nâzil olmadan ötürü, büyük bir üstünlüğü vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s) لِيَلِيَنِي مِنْكُمْ أُولُوا الْأَحْلَامِ وَالنُّهَى *"Sizden, zeki ve görüş sahibi olanlar bana yakın otursun"* buyurmuştur.[14] İşte bu sebepten ötürü, ashabın önde gelenleri ileri geçiyor ve çoklukları sebebiyle de birbirlerini sıkıştırıyorlardı. Bundan ötürü, mümkün olduğu sürece, yer açmakla emrolunmuşlardır. Çünkü bu, din hususunda, zarûrî bilgileri (ve hükümleri) duyabilme ve bu hususdaki arzuyu

14 **Müslim**, Salât, 123 (1/323).

giderebilmeye daha elverişli idi. Bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisi için söz konusu olunca, cihadın da böyle olması gerekir. Hatta bu, cihada daha uygun düşer. Çünkü savaşma kâbiliyeti ve gücü çok olan kimse, öne geçmesine daha çok ihtiyaç duyulduğu halde, bazen ön saftan geriye düşebilir. İşte bundan dolayı yer açmak gerekir. Hem sonra ilim ve zikir meclisleri de buna kıyas edilir.

يَفْسَحِ اللهُ لَكُمْ *"Allah da size genişlik versin"* hitabı, insanların, mekân, rızık, göğüs, kabir, cennet gibi genişliğini istedikleri her şey hakkında umûmi olan, mutlak bir ifadedir.

Bil ki bu âyet, kullarına hayır ve rahat kapılarını açan herkese, Allahu Teâlâ'nın da, dünya ve âhiretin hayırlarını genişlettiğine delâlet eder. Akıllı bir kimsenin, bu âyetin sadece meclislerde yer açma manasında olduğunu söylemesi uygun düşmez. Aksine bundan murat, Müslümana hayırları ulaştırmak ve onun kalbine neş'e ve sürur vermektir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s): لَا يَزَالَ اللهُ فِى عَوْنِ الْعَبْدِ مَا زَالَ الْعَبْدُ فِى عَوْنِ اَخِيهِ الْمُسْلِمِ *"Kul, Müslüman kardeşine yardımda bulunduğu sürece, Allah da o kula, yardım etmeye devam eder"* buyurmuştur.[15]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللهُ... *"Kalkın denilince de kalkıverin. Allah sizden iman etmiş olanlarla kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini artırır. Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bir kaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* İnşuzû Kelimesinin Manası**

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Bu, "Size, "yerinizden kalkın" denildiğinde, kalkın" demektir. Buradaki "**nüşûz**" kelimesi, bir kaç manaya gelebilir:

1) Bu, "size, gelene yer açmak için, "kalkın" denildiğinde, "kalkın" demektir.

2) Bu, "Size "Allah'ın Resûlü'nün huzurundan kalkın" denildiğinde, sözü uzatmayıp, kalkın. Onun yanında çakılıp kalmayın" demektir. Bu tıpkı, *"Söz dinlemek veya sohbet etmek için (izinsiz Resûlüllah'ın yanına) girmeyin. Çünkü bu Peygamber'e ezâ veriyor"* (Ahzâb, 53) âyeti kerimesi gibidir. Bu görüş, **Zeccâc**'ındır.

15 Benzeri, bir hâdis için bkz. Müsned, 2/274.

3) Bu, "namaza, cihada ve hayır işlerine kalkın. Bunlar için hazırlanın, bunlarla meşgul olun, tedariklenin ve bu konuda ağır davranmayın denildiği zaman..." demektir. **Dahhâk** ve **İbn Zeyd** şöyle demişlerdir: "Bir topluluk namaz konusunda ağır davrandı da, bunun üzerine ezan okunduğu zaman, namaza hemen kalkmakla emrolundular."

İKİNCİ MESELE

"اُنْشُزُوا" kelimesi, şın'ın kesresiyle de, zammesiyle de okunmuştur. Bunlar, "يَعْكِفُونَ - يَعْكُفُونَ" ve "يَعْرِشُونَ - يَعْرُشُونَ" gibi, aynı manada iki kullanıştırlar.

Bil ki Cenâb-ı Hak onları önce bazı şeylerden sakındırıp, sonra da onlara bazı şeyleri emredince, yapacakları taatlere karşılık onlara vaadde bulunarak, *"Allah sizden iman etmiş olanlarla, kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini artırır"* buyurmuştur. Bu, "Allah, Peygamber'in emrine uymaları sebebiyle mü'minlerin ve onlardan özellikle âlim olanların derecelerini artırır" demektir. Sonra buradaki derecelerin yükselmesi hususunda iki görüş vardır:

a) Pek duyulmadık bir görüşe göre, bu Resûlüllah'ın meclisinde yükselme, temâyüz etmedir.

b) Meşhur olan görüşe göre ise, bundan murat, mükâfat dereceleri ve Allah'ın hoşnutluğunun mertebeleri bakımından yükselmektir.

İlmin Fazileti

Bil ki, ilmin faziletini, *"(Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti"* (Bakara, 31) âyetinin tefsirinde uzun uzun anlatmıştık. **Kâdî** şöyle demiştir: "Hiç şüphe yok ki âlimin ilmi, taatinden ötürü normal bir mü'min için söz konusu olmayan bir makam ve mertebeyi gerektirir. İşte bundan ötürü yaptığı bütün işlerde âlime uyulur ve âlim olmayana uyulmaz. Çünkü âlim, haram ve şüpheli şeylerden kaçınma yollarını, başkalarının bilemediği, nefsi hesaba çekme yollarını bilir. Yine o, ibadette başkalarının bilemediği, huşu ve tezellül keyfiyetini bilir. Yine o, başkasının bilemeyeceği tevbe keyfiyetini, vaktini ve niteliklerini bilir. Öte yandan bu kimse, başkalarının aksine, boynuna düşen, haklara riâyet eder. Bu durum, pek çok şeyde böyledir. Fakat, nasıl ki taatlerinden ötürü onun mükâfatının derece ve mertebesi yükseliyorsa, aynı şekilde işlediği günahların ikâb ve cezası da büyük olur. Çünkü, ilminden ötürü işlemekten imtinâ edeceği ve başkasına göre küçük olan pek çok günah, onun için büyük günah sayılır.

Necvâ'dan Önce Sadaka

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

"Ey iman edenler, siz Peygamber'le baş başa kalmak istediğinizde, bu özel görüşmeden önce bir sadaka verin. Böyle yapmanız, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer (bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah gafûr ve rahîmdir" (Mücadele, 12).

Âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Hükmün Hikmetleri**

Bu mükellefiyet, şöyle pek çok faydaları kapsamaktadır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) ve ona yapılacak olan fısıldaşmayı yüceltme, kıymetini artırma faydası... Çünkü insan bir şeyi güçlükle elde ettiği zaman, onu gözünde daha çok büyütür ve kıymetini daha çok bilir. Ama onu kolaylıkla elde eder ise, onu önemsiz ve değersiz görür.

2) Fısıldaşmadan önce verilecek olan böyle bir sadaka sayesinde, fakirler pek çok fayda sağlarlar.

3) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorma işini pek ileri götürdüler ve hatta ona meşakkat verdiler. Allahu Teâlâ da Peygamberi'nin yükünü hafifletmek istedi. İşte bu âyeti kerime nâzil olunca da, pek çok kimse tamah gösterdi. Bunun üzerine soru sormaktan vazgeçtiler.

4) **Mukâtil b. Hayyân** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisinde, zenginler fakirlerden daha çok ve baskın olup, Hz. Peygamber (s.a.s) ile çokça fısıldaşıyorlardı. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.s), onların bu çok oturuşlarından hoşlanmadı. Cenâb-ı Hak da, fısıldaşmadan önce, sadaka vermeyi emretti. Zenginler ise bundan kaçındılar. Fakirler de, sadaka vermek için bir şey bulamadılar. Fakat diğer yandan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisine bir iştiyak duydular. Bu sebeple, "Keşke bir şeylere sahip olsaydık da, bunu infâk ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisine ulaşabilseydik" diye

temenni ettiler. İşte bu mükellefiyet ile, fakirlerin Allah katındaki dereceleri fazlalaşırken, zenginlerin dereceleri alçalmıştır.

5) Bundan kastedilen şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir kolaylık sağlamak olması da muhtemeldir. Çünkü ihtiyaç sahipleri, dertlerini ısrarla arz ediyorlar ve ümmete tebliğde bulunma ile ibadet yapma arasında taksim edilmiş olunan vaktini işgal ediyorlardı. Yine bunda, herhangi bir kimsenin, Hz. Peygamber (s.a.s) ile kalbin dünyaya yönelik herhangi bir şey hususunda meşguliyetini gerektiren bir meseleden ötürü fısıldaşmış olduğunu zannedeceği sebebiyle, kimi mü'minlerin kalbini meşgul eden bir şeyin bulunması da muhtemeldir.

6) Bununla, âhireti arzu edenle dünyayı isteyen kimseler birbirinden seçilir. Çünkü mal, bütün isteklerin mihengidir.

***İKİNCİ MESELE:* Necvâdan Önce Sadakanın Hükmü**

Âyetin zahiri, fısıldaşmadan önce sadaka vermenin vâcip olduğuna delâlet eder. Çünkü emir, vücûb (farziyyet) ifade eder. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, âyetin sonundaki, *"Eğer bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah gafûr ve rahîmdir"* ifadesiyle de kuvvet kazanır. Çünkü bu ancak, yokluğu sebebiyle, vücûbiyyeti zâil olan şey hakkında söylenebilir. Âlimlerden, bunun vâcip olmayıp, mendup olduğunu söyleyenler de vardır. Bu görüşte olanlar, şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hak, *"Böyle yapmanız, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir"* buyurmuştur. Böyle bir ifade, ancak farzlar için değil, nâfile ibadetler için kullanılır.

b) Eğer bu sadaka vâcip olsaydı, onun vâcipliği, peşi sıra gelen bir söz ile zâil olmazdı. Bu söz de, *"Mahrem konuşmanızdan evvel, sadakalar vermekten korktunuz mu..."* (Mücadele, 13) âyetidir. Birinci delile şöyle cevap verilir: "Nasıl ki mendup olan şey, daha hayırlı ve daha temiz olmakla vasfediliyorsa, vâcip olan da, bu sıfatlarla vasfedilir." İkinciye ise şöyle cevap verilir: Bu iki âyetin, tilâvet, (okunuş sırası) bakımından birbirlerine bitişik olmalarından, bunların nüzûl bakımından da peş peşe olmaları gerekmez. Bu, tıpkı dört ay on gün iddet beklemenin vâcip olduğuna delâlet eden âyet hakkında, "Bu âyet, nasih âyet mensûhtan tilâvet bakımından daha önce ise de, bir yıl iddet bekleme hükmünü nesheder" dememiz gibidir.

Daha sonra âlimler, bunu nesheden âyetin mensûhtan ne kadar sonra geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Kelbî,** "Bu hüküm

ancak günün bir saatinde yürürlükte kalmış, daha sonra nesholunmuştur" derken, **Mukâtil b. Hayyân,** "Bu hüküm on gün yürürlükte kalmış, daha sonra nesholunmuştur" der.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bu Sadakanın Neshedilmesi**

Hz. Ali (r.a)'den rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında öyle bir âyet vardır ki, ne benden önce bir kimse onunla amel etmiştir, ne de benden sonra herhangi bir kimse onunla amel edecektir: Şöyle ki: Bir dinarım vardı. Ben onu on dirheme bozdurdum. Her ne zaman Hz. Peygamber (s.a.s) ile baş başa kalmak istesem, bundan önce bir dirhem tasaddukta bulundum. Daha sonra bu hüküm neshedildi ve hiç kimse bununla amel edemedi." **İbn Cüreyc, Kelbî** ve **Atâ** yoluyla **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre, ashab, sadaka vermeden, Hz. Peygamber (s.a.s)'le fısıldaşmaktan nehyolunmuşlardı. Bundan dolayı **Hz. Ali** müstesnâ, hiç kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'le baş başa kalmamıştı. O da bunun için bir dinâr tasadduk etmişti. Daha sonra (sadakasız olarak) fısıldaşma ruhsatı veren âyet nâzil olmuştu.

Kâdî şöyle demiştir: "Rivâyetteki en kuvvetli husus, sadece **Hz. Ali**'nin Hz. Peygamber'le fısıldaşmasından önce tasaddukta bulunduğu, daha sonra bu hükmün neshedildiğidir. Her ne kadar sahabenin faziletlilerinin de, bunu yapmaya vakit ve imkân buldukları halde bunu yapmadıkları, sadece **Hz. Ali**'nin bunu yapmış olduğu sübût bulmuş ise de, biz diyebiliriz ki: "Onlar bunu yapmamışlar, çünkü bunu yapmak için vakit yetmemiştir. Aksi halde sahabenin mümtaz şahsiyetlerinin, böyle bir şeyden geri durmayacaklarında hiç bir şüphe yoktur."

Ben derim ki: Sahabenin mümtaz şahsiyetlerinin buna vakit bulduklarını, ama yapmadıklarını farz etsek bile, bu onlara bir tenkit yöneltmeyi gerektirmez. Böyle bir şeyi yapmaya yönelmek, ancak fakirin kalbine sıkıntı verir. Çünkü o bunu yapmaya güç bulamaz, dolayısıyla kalbi daralır-üzülür. Bu iş, zenginin kalbine de bir korku verir. Çünkü zengin bu işi yapmaz da, bunu başkası yaparsa, başkasının bu işi, onu yapmayan kimselerin tenkit edilmesine sebep olur. İşte bu iş, fakirlerin üzülmesine, zenginlerin de korkmasına bir sebep olunca, bunu yapmamada büyük bir günah ve zarar bulunmamış olur. Çünkü ülfet ve sevince sebep olan şey, korku ve hüzne sebep olandan, daha önce ve daha evlâdır.

Keza, bu fısıldaşma, ne vâcip şeylerden, ne de mendup taatlerdendir. Hatta daha önce açıkladığımız gibi, ashabın sadaka vermekle mükellef tutulmalarının sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'le baş başa kalma arzuları arttığından, bu arzuları sınırlamak idi. İşte bu fısıldaşma hususunda evlâ olanı, onun terk edilmesi olunca, bunun yapılmaması da herhangi bir tenkit sebebi olmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hz. Ali (r.a)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu âyet nâzil olunca, Allah'ın Resûlü beni çağırdı ve dedi ki: "Ne dersin, bir dinar tasadduk etsinler mi?" Ben, "Buna güç yetiremezler" deyince, "Ya ne kadar olsun?" dedi. Ben de, "Bir buğday veya bir arpa danesi kadar..." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Şüphesiz sen, pek azla yetiniyorsun" buyurdu. Bunun manası, "Şüphesiz senin malın az. Dolayısıyla sen, malına göre takdirde bulundun" şeklindedir.

Âyetteki, ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ *"Böyle yapmanız sizin için daha hayırlı ve daha temizdir"* ifadesi, "Böyle bir tasaddukta bulunmanız, dindarlığınız için daha hayırlı ve daha temizdir. Çünkü sadaka bir temizliktir ve temizlenmedir." demektir.

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Eğer (bir şey) bulamazsanız (bilin ki) Allah gafûr ve rahimdir."* cümlesinden maksat, fakirlerdir. Bu âyet, tasadduk edecek bir şeye sahip olmayanın, bağışlanmış olduğuna delâlet eder.

BEŞİNCİ MESELE

Ebû Müslim el-İsfehânî, neshin olduğunu kabul etmez ve şöyle der: "Münafıklar, sadaka vermekten kaçınıyorlardı. Bunlardan bir grup, münafıklığı bırakmış ve gerçek iman ile, zâhiren ve bâtınen mü'min olmuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onları diğer münafıklardan ayırmayı dilemiş ve de, gerçek mü'min olmuş olan bu kimselerin, hâlâ nifakta kalmış olanlardan ayırt edilmesi için, Hz. Peygamber (s.a.s) ile fısıldaşmadan önce tasadduk bulunulmasını emretmişti. İşte bu emir, o zaman için belirlenmiş olan bu maslahattan ötürü olunca, şüphesiz o vakte mahsus olmuş olur." **Ebû Müslim**'in sözünün özü şudur: Bu mükellefiyet (emir), belli bir gaye için belirlenmiştir. Dolayısıyla da bunun, o belli gaye elde edildiğinde sona ermesi gerekir. Binâenaleyh bu nesh değildir. **Ebû Müslim**'in izahı güzel olup, bunda bir sakınca yoktur. Ama cumhur nezdinde bilinen ve meşhur olan ise, bu sadaka hükmünün, *"... korktunuz mu?"* (Mücadele, 13) âyeti ile

nesholunduğudur. Âlimler arasında, bu sadakanın, zekâtın farz olduğunu bildiren hükümle neshedildiğini söyleyenler de vardır.

Geçici Emirden Sonra Devamlı Emir

ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۥ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

"Mahrem konuşmanızdan önce sadakalar vermekten korktunuz mu? Mademki yapmadınız, (ama) Allah sizin tevbelerinizi kabul etti, öyleyse namaz kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Peygamberi'ne itaat edin. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Mücadele, 13).

Mü'minleri Kınama Üslûbu

Bu, "içinde, mal infâkı bulunduğu için, özel görüşmeden önce sadaka vermekten korktunuz değil mi? Mademki, emrolunduğunuz şeyi yapmadınız, Allahu Teâlâ da sizin tevbenizi kabul edip, o işi yapmama hususunda size ruhsat verdi, öyleyse namaz, zekât ve diğer ibadetlerde kusur etmeyin" demektir.

Eğer "Âyetin zahiri, mü'minlerin bu sadaka emri hususunda kusurlu davranmış olduklarına delâlet eder. Bunun böyle olduğunun izahı birkaç bakımdandır:

1) *"Mahrem konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz değil mi"* hitabı, onların kusurlu davranmış olduklarına delâlet eder.

2) *"Madem ki yapmadınız..."* hitabı ile,

3) *"(Ama) Allah sizin tevbenizi kabul etti..."* denilirse, biz deriz ki: Durum sizin dediğiniz gibi değil. Çünkü bu insanlar, bu şekilde sadaka vermekle emrolunup, Hz. Peygamber (s.a.s)'le baş başa kalacaklarında, sadaka vermek gerekli idi. Dolayısıyla kim fısıldaşmaz ise, kusurlu duruma düşüyordu. Ama eğer, "Onlar sadaka vermeksizin, Hz. Peygamber ile fısıldaşıyorlardı..." denilirse, bu mümkün değildir. Çünkü, fısıldaşma, ancak Peygamber (s.a.s) buna imkân verdiğinde mümkün olurdu. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bu imkânı vermeyince, onlar fısıldaşamıyorlardı.

Böyle anlıyoruz ki, âyet, onlardan bir kusur sadır olduğuna delâlet etmemektedir.

Âyetteki, *"korktunuz değil mi?"* hitabının şu manada olması imkânsız değildir: "Allahu Teâlâ, bu vücûbiyet devam ederse, ilerde sadaka vermeden dolayı, onlardan çoğunun kalbinin mahzun olduğunu biliyordu. Dolayısıyla da bu sözü söyledi. Âyetteki *"Allah sizin tevbenizi kabul etti..."* hitabına gelince, bu ifadede, Allah'ın, böyle bir kusurdan dolayı onları bağışladığına dair bir husus yoktur. Aksine, bu, "Siz, tevbe edip Allah'a döndüğünüz, namaz kılıp zekâtınızı verdiğiniz zaman, işte bu yaptıklarınız size yeter" manasına gelebilir.

Âyetteki, *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* cümlesi, "Allah, amellerinizi ve niyetlerinizi kuşatmıştır" demektir.

Gazaba Müstahak Olanları Dost Edinme

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ۚ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ ۙ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾

"Allah'ın, kendilerine gazap ettiği bir topluluğu kendilerine dost edinenleri görmedin mi? Bunlar ne sizdendir ne de onlardan. Bile bile, onlar, yalan yere yemin ederler" (Mücadele, 14).

Münafıklar, Allahu Teâlâ'nın, *"Allah'ın lanet ve gazap ettiği kimseler"* diye nitelediği (Maide, 60) Yahudileri dost ediniyorlar ve onlara, mü'minlerin sırlarını aktarıyorlardı. Ey Müslümanlar! O münafıklar sizden değildirler. Yahudilerden de değillerdir. Onlar, yalan yere yemin ederler. Bu yalandan murat, ya kendilerinin Müslüman oldukları iddiasıdır, ya da, Allah ve Resûlü'ne küfretmeleri ve Müslümanlara hile yapmalarıdır. Binâenaleyh onlara, "Siz şunu yaptınız" denilse, öldürülmekten korkarlar ve "Ben bunu demedim, ben bunu yapmadım!.." diye yemin ederler. İşte, hakkında yemin ettikleri yalan budur.

Yalanın Tarifi

Bil ki bu âyet, **Câhız**'ın şu sözünün yanlışlığını gösterir: "Gerçek durumu anlatmayan haberin yalan olması için, haber veren kimsenin, işin

gerçeğine muhalif olduğunu bilmesi gerekir" sözünün yanlışlığına delâlet eder. Çünkü, eğer durum **Câhız**'ın söylediği gibi olsaydı, âyetteki, "bile bile..." ifadesi, faydasız bir tekrar olmuş olurdu.

Nüzul Sebebi

Rivâyet olunduğuna göre, münafıklardan **Abdullah İbn Nebtel**, Hz. Peygamber (s.a.s)'le oturur, sonra onun sözlerini Yahudilere götürürdü. Bir gün Resûlullah (s.a.s) odasında iken, birden o, "Yanınıza, size şeytanın sözüyle, yani, şeytanın iki gözüyle bakan bir adam girecek" dedi. Derken, iki gözü mavi olan bir adam girdi içeri. Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, "Bana niçin küfrediyorsun?" dedi. Adam da, yemin etmeye başladı... Bunun üzerine de, *"Bile bile onlar yalan yere yemin ederler"* âyeti nazil oldu...

اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا ۙ اِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اِتَّخَذُوٓا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾

"Allah onlar için çetin bir azap hazırladı. Gerçekten, onların yapmakta oldukları işler ne kötüdür. Onlar, yeminlerini bir kalkan edindiler ve Allah yolundan men ettiler. İşte onların hakkı, hor ve hakir kılıcı bir azaptır" (Mücadele, 15-16).

Bazı muhakkik âlimlere göre bu azaptan maksat, kabir azabıdır.

Kalkan Yapılan Yemin

Hak Teâlâ, اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ *"Onlar, yeminlerini bir kalkan edindiler ve Allah yolundan men ettiler. İşte onların hakkı, hor ve hakir kılıcı bir azaptır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, hemzenin kesresi ile, اِيمَانَهُمْ "İmanlarınızı" şeklinde okumuştur. **İbn Cinnî**, "Bu, muzâfın hazfi ile böyledir. Takdiri ise, اِظْهَارَ اِيمَانَهُمْ "imanlarınızı izhar etmelerini..." şeklindedir" dedi. Yani, "Zahiri imanlarını, nifaklarının ve Müslümanlara yaptıkları hilelerin ortaya çıkmaması için; veya, Müslümanların kendilerini öldürmelerini önlemek için, bir kalkan edindiler. Ama, öldürülmekten emin olunca, kalplerine şüpheler atmak

ve İslâm'ın durumunu çirkin göstermek suretiyle, insanları İslâm'dan alıkoymak ve men etmekle meşgul oldular, demektir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

"İşte onların hakkı, hor ve hakir kılıcı bir azaptır" cümlesi, âhiret azabını anlatmaktadır. Eğer, geçen âyetteki, *"çetin bir azap"* sıfatını, kabir azabına hamledersek, bir tekrarın söz konusu olmaması için, buradaki "hor ve hakir kılıcı azap" sıfatını, âhiret azabına hamlederiz. Her iki azaptan maksadın da, âhiret azabı olduğunu söyleyenler vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnkâr edip de, insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların azabını, arttırdıkça arttırdık..."* (Nahl, 88) âyetinde olduğu gibidir.

Nifakın Akıbeti

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَآ اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ۚ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ ۚ اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾

"Onların, ne malları ne de evlâtları, hiçbir şekilde, Allah'ın azabı hususunda onlara fayda vermeyecektir! Onlar, ateş ehlidirler. Onlar orada ebedîdirler. O gün Allah, onların hepsini diriltecek ve O'na da, size ettikleri gibi yemin edeceklerdir. Onlar, gerçekte, bir şey üzerinde olduklarını sanırlar. Gözünüzü açın ki, onlar, cidden yalancıların ta kendileridir" (Mücadele, 17-18).

Rivâyet olunduğuna göre, münafıklardan birisi, "Kıyamet gününde, muhakkak ki, birbirimizden ve evlâtlarımızdan yardım göreceğiz..." dedi de, bunun üzerine bu âyet-i kerime (Mücadele, 17) nazil oldu. **İbn Abbas**, "Münafık, dünyada iken, dostlarına karşı yalan yere yemin ettiği gibi, kıyamet gününde de, Allah'a karşı yalan yere yemin eder. Kıyamet gününde Allah'a yalan söyleyişi, *"Rabbimiz olan Allah'a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değiliz..."* (En'âm, 23) âyetinde beyan edildiği gibi, söylemeleridir. İkincisi ise, *"Sizden oldukları hususunda Allah'a yemin ederler"* (Tevbe, 56) âyetinde beyan edildiği gibi, söylemeleridir" demiştir. Münafıklar, alabildiğine nifâka daldıkları için, kıyamet günü, gayblerin yegâne âlim olan

(Allâmü'l-guyûb) Allah karşısında, yalan yemin ederek, yalanlarına inandıracaklarını zannettiler. Demek ki, bu kötü yemin huyu, onlarla beraber, ebediyen kalacaktır. *"Eğer dünyaya geri gönderilseler bile, nehyolundukları şeyleri yine yapmaya girişirlerdi"* (En'âm, 28) âyetiyle buna işaret edilmiştir.

Cübbâî ve **Kadî** şöyle demişlerdir: "Âhirettekiler, yalan söylemezler. Binâenaleyh, "Biz, kendi düşüncemize göre kâfir değildik" diye yemin ederler." Bu izaha göre, burada yemin, yalan olmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi bilin ki onlar, yalancıların ta kendileridir..."* Bil ki, âyetin bu şekilde tefsiri, şüphesiz, nazmda büyük bir rekâket ve tutukluluğu gerektirir. Biz, bu meseleyi, En'âm Sûresi'ndeki, *"Rabbimiz olan Allah'a yemin olsun ki, biz müşriklerden değildik.."* (En'âm, 23) âyetinin tefsirinde uzun uzun ele almıştık.

Hizb-i Şeytan

اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾

"Bunları şeytan istila etmiştir. Artık o, bunlara, Allah'ı hatırlamayı bile unutturmuştur. Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki, şeytanın takımı, gerçekten hüsrana düşenlerin ta kendileridir" (Mücadele, 19).

İstahveze

Zeccâc, "اِسْتَحْوَذَ" kelimesi, Arapçada, "istilâ etti" anlamındadır. "Develere hakim olup da, onları bir araya topladığın zaman", "حَاوَذْتُ الْاِبِلَ" veya "خُذْتُ الْاِبِلَ" denilir" demiştir. **Müberred,** "Onu çepeçevre sardı ve kuşattı" anlamında "اِسْتَحْوَذَ عَلَى الشَّيْءِ" denilir. **Hz. Aişe, Hz. Ömer** hakkında, "كَانَ اَحْوَذِيًّا" yani, "O, siyâseti ve işleri yönetmesini çok iyi bilen birisi idi..." demiştir. Bu fiil, aslî harfi üzere çekilen "اِسْتَصْوَبَ" ve "اِسْتَنْوَقَ" fiilleri gibi aslî şekliyle kullanılan fiillerden biridir ve "Şeytan onlara sahip oldu ve onları istilâ etti" anlamındadır" demiştir.

Hizb-i Şeytan

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"Artık o bunlara, Allah'ı hatırlamayı bile unutturmuştur. Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki, şeytanın takımı,*

gerçekten hüsrana düşenlerin ta kendileridir" buyurmuştur. **Kadî,** bu âyeti, amellerin yaratılması meselesinde, şu iki bakımdan delil getirmiştir:

1) Bu unutturma, eğer Allah'ın yaratması ile olmuş ise, bunun şeytana izâfesi bir yalan olur.

2) Eğer bu, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, bu münafıklar, şeytanın takımı değil de mü'minler gibi Allah'ın takımı olmuşlardı.

Din Düşmanlarının Zilleti

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾

"Allah'a ve Peygamberi'ne muhalefet edenler yok mu, işte onlar, şüphesiz en çok zillete düşenlerin içindedirler. Allah şöyle yazmıştır: "Celâlim hakkı için: Ben ve Peygamber'im galip gelecek..." Şüphesiz Allah kâmil kuvvet sahibidir, mutlak galiptir" (Mücadele, 20-21).

Yani, "Bu kimseler, mahlûkatın en zelilleri cümlesindendir. Çünkü, iki rakipten birisinin zilleti, ikinci hasmının izzetine göredir. Binâenaleyh, Allah'ın izzeti nihâyetsiz olunca, O'nunla nizâlaşanın zilleti de nihâyetsiz olur.." demektir.

Mü'minlerin İzzeti

Cenâb-ı Allah, bu münafıkların zilletini beyân edince, mü'minlerin izzetini de açıklayarak, كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي *Allah şöyle yazmıştır: Celâlim hakkı için, ben ve peygamberlerim galip gelecektir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfî ve **İbn Âmir,** yâ'nın fethasıyla "رُسُلِيَ" (rusuliye) şeklinde, diğer kıraat imamları ise, yâ'yı harekelemeksizin, "رُسُلِي" **(rusulî)** şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ali,** "Bunu, harekeli okumak da, harekesiz okumak da caizdir" demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Dinin Üstünlüğü Delildeki Kuvvet**

Bütün peygamberlerin hüccet ile galip gelmeleri, ki üstünlük ve iftihar vesilesidir. Şu kadar var ki, bazı peygamberler, hüccet ile galibiyete kılıç ile galibiyeti eklemişlerdir; bazıları ise böyle olmamıştır.

Cenâb-ı Allah daha sonra, اِنَّ اللهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ "Allah dostlarına yardımda güç kuvvet sahibidir, azîzdir, yani, gâliptir, hiç kimse O'nu, murat ettiği şeyden çeviremez. Çünkü O'nun dışındaki her şey, zâtı bakımından mümkinü'l-vücûd'dur. Zâtı bakımından vâcibü'l-vücûd olan, zâtı bakımından mümkün olana galip gelir" buyurmuştur.

Nüzul

Mukâtil şöyle demiştir: "Müslümanlar: "Biz, **Fars** ve **Roma**'ya karşı, Allah'ın bize yardım edeceğini umuyoruz" dediler. Bunun üzerine, münafıkların reisi olan **Abdullah İbn Übeyy**, "Siz, **Fars** ve **Roma**'nın, yendiğiniz bazı memleketler gibi mi olduğunu zannediyorsunuz?! Hayır, vallahi onlar, sayıca ve güç bakımından çok büyüktürler" dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyet-i kerimeyi inzâl buyurdu."

Allah'ı Sevmenin Ölçüsü

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَآدُّونَ مَنْ حَآدَّ اللهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوٓا اٰبَآءَهُمْ اَوْ اَبْنَآءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيرَتَهُمْ اُولٰٓئِكَ كَتَبَ فِى قُلُوبِهِمُ الْاِيمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِىَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللهِ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, Allah ve Resûlü'ne muhalefet eden kimselerle, -velev ki onlar, bunların babaları, oğulları, kardeşleri yahut soy-sopları olsunlar- dost olduklarını görmezsin. Bunlar, Allah'ın imanı kalplerine yazdığı ve kendisinden bir ruh ile desteklediği kimselerdir. Allah bunları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Ve bunlar, orada ebedi olarak kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın takımıdır. Gözünüzü

açın ki, Allah'ın hizbi, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir" (Mücadele, 22).

Hizbullah

Bu, "İman ve Allah düşmanlarıyla dostları bir arada bulunamaz" anlamındadır. Bu böyledir, çünkü, birisini seven kimsenin, onunla beraber onun düşmanını da sevmesi imkânsızdır. Bu, şu iki şekilde olur:

1) İman ile, Allah düşmanlarına olan sevgi, kalpte, bir araya gelemez. Yani, bir kalpte, Allah düşmanlarına karşı bir sevgi var ise, orada iman bulunamaz! Şu halde, bu kalbin sahibi, bir münafık olur.

2) Bu iki şey, bir arada bulunur; ama bir isyan ve büyük günah olarak... Buna göre, bu sevginin sahibi, bu sevgiden dolayı kâfir olmaz, bilakis o, Allah'a asî olmuş olur.

Haram Olan Dostluk

İmdi, eğer, "Ümmetin âlimleri, onlarla bir araya gelme ve ilişki içinde bulunmanın caiz olduğuna dair icmâ etmişlerdir. Şu halde, mahzurlu ve haram olan dostluk ve sevgi, hangisidir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, haram olan dostluk, o kâfir olduğu halde, hem din hem de dünya bakımından, ona rağbet edip gıpta etmektir. Ama, bunun dışındaki sevgi ve dostlukların bir mahzuru yoktur.

İmanla Bağdaşmayan Sevgi

Sonra Allahu Teâlâ, bu tür sevgiyi birkaç bakımdan alabildiğince yasaklamıştır.

1) Bu sevginin, iman ile birlikte olamayacağını belirtmiştir.

2) "O kimseler velev ki, bunların babaları, oğulları, kardeşleri yahut da soy-sopları olsunlar..." buyurmuştur. Bundan maksat şudur: Bu kimselere sevgi göstermek, en büyük sevgi türüdür. Bununla beraber, bu meylin ve sevginin, sırf imandan dolayı bir tarafa atılması lazımdır.

Nüzul

İbn Abbas (r.a), şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime, **Uhud** günü, babası **Abdullah İbnu'l-Cerrâh**'ı öldüren **Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh**; Bedir günü, dayısı, **el-Âs İbn Hişam İbn el-Muğîre**'yi öldüren **Hz. Ömer** ve yine **Bedir** günü oğlunu mübarezeye davet eden **Hz. Ebû Bekir** hakkında nazil

olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), مَنَّعْنَا نَفْسِكَ *"Senin burada da faydanı görelim..."* buyurdu.

İman Kardeşliği

Yine bu âyet, kardeşi **Ubeyd İbn Umeyr**'i öldüren **Mus'ab İbn Umeyr Bedir** günü, **Utbe, Şeybe** ve **el-Velîd İbn Utbe**'yi öldüren **Hz. Ali** ve **Ubeyde** hakkında nazil olmuştur. Allahu Teâlâ bununla, Allah ve dini için gazaplanarak, bu kişilerin, akraba ve soy-soplarını bile, sevmediklerini haber vermektedir.

3) Allahu Teâlâ, *"Bunlar, Allah'ın imanı kalplerine yazdığı... kimselerdir"* ifadesiyle başlayarak, mü'minlere olan nimetlerini tadat etmiştir.

Bu ifadeyle ilgili iki mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Ketebe'nin Manası**

Bu, "Allah'ın kendisine böylesine büyük nimetler verdiği kimsenin kalbinde, Allah düşmanlarına karşı, bir dostluk nasıl bulunabilir" demektir. Âyetteki, *"yazdı"* ifadesine âlimler farklı manalar vermişlerdir: **Kâdî,** buna, **Mu'tezile** inancına uygun şu üç manayı vermiştir:

a) Bu, "Allah onların kalplerine, meleklerce, onların üzerinde bulundukları ihlasın anlaşılacağı bir alamet yerleştirmiştir" demektir.

b) Bundan murat, onların gönüllerini, lütuflar ve ilahi tevfikler ile imana açmaktır.

c) *"Yazdı"* fiilinin, "Allah onların kalplerine bu nitelik ve vasıf ile hükmetti manasında olduğu söylenilmiştir.

Bil ki **Kâdî**'nin bu üç izahını kabul ediyor ve kendi (Ehl-i sünnet görüşümüzün) doğruluğunu bunun üzerine binâ ediyoruz. Çünkü Allah, hükmettiği ve **"Levh-i Mahfuz"**a yazdığı şeyden haber vermektedir. Eğer bu vâkî olmasaydı, Allah'ın mahza doğruluk olan haberi yalana dönüşmüş olurdu ki bu imkânsızdır. İmkânsız olana götüren şey de imkânsızdır.

Ebû Ali el-Fârisî, "yazdı" (كَتَبَ) fiili, "topladı" manasınadır. Nitekim **"Ketîbe"** kelimesi de, "ordudaki bölük" manasınadır. Buna göre âyetin takdiri, "Bunlar, Allah'ın kalplerinde imanı topladığı, yani imanları kemâle ermiş olan ve de, *"Kitabın bir kısmına inanır, bir kısmına inanmayız"* (Nisâ, 150) diyenlerden olmayan kimselerdir. İşte onlar böyle olunca, kalplerinde, kâfirlere karşı bir sevginin yer bulması imkânsız olmuştur" şeklindedir.

(Ehl-i sünnet) âlimlerimizin çoğu, bu "**ketebe**" (yazdı) fiilinin, "Karar kıldırdı ve yarattı" manasında olduğunu, çünkü imanın yazılmasının mümkün olmadığını, dolayısıyla bu kelimenin "var etme, meydana getirme" manasına hamledilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Mufaddal, Âsım'ın, bu fiili, meçhul olarak, "كُتِبَ" (yazıldı) şeklinde okuduğunu; diğer kıraat imamlarının ise malûm sîgasıyla, "كَتَبَ" (Allah yazdı) şeklinde okuduklarını rivâyet etmiştir.

Mü'minleri Te'yid

Allah'ın bu âyette mü'minler için zikrettiği **ikinci nimet**, *"(Allah) Bunları, kendinden bir rûh ile desteklemiştir"* ifadesiyle anlatılan şeydir. Bu ifade hakkında iki izah vardır:

1) **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının, "Allah düşmanlarına karşı onlara yardım etti" şeklinde olduğunu, Allahu Teâlâ'nın burada yardımı, "**rûh**" diye ifade ettiğini, çünkü mü'minlerin işlerinin, bu ilâhi yardım sayesinde hayat bulduğunu söylemiştir.

2) **Süddî**, âyetteki, مِنْهُ *"kendinden, ondan"* zamirinin, imana râcî olduğunu, manasının, "Allah onları, imandan sâdır olan bir rûh ile destekledi, kuvvetlendirdi" şeklinde olduğunu, *"İşte biz böylece sana emrimizden bir rûh vahyettik"* (Şûra, 52) âyetinin de buna delâlet ettiğini söylemiştir.

Allah'ın bu âyette mü'minler için zikrettiği **üçüncü nimet**, *"Allah bunları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Bunlar orada ebedî kalıcıdırlar"* ifadesiyle anlatılan nimettir. Bu, cennet nimetine bir işarettir.

Dördüncü nimet, âyetteki, *"Allah onlardan râzı olmuştur. Onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır"* ifadesiyle anlatılan şeydir. Bu, "rıdvân" nimeti olup, en büyük nimet ve en yüce mertebedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu nimetleri saymasının peşi sıra, Allah düşmanlarına karşı sevgi beslememeyi, dost olmamayı gerektiren şeylerin dördüncüsünü zikredip, şöyle buyurmuştur: *"İşte onlar Allah'ın takımıdır. Gözünüzü açın ki, Allah'ın hizbi kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir."* Bu ifade, Hak Teâlâ'nın münafıklar hakkındaki, *"Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki şeytan takımı, gerçekten hüsrana düşenlerin tâ kendileridir"* (Mücadele, 19) ifadesine mukabil olarak zikredilmiştir.

Nüzul

Bil ki âlimlerin çoğu, Allahu Teâlâ'nın, *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavmin (topluluğun), Allah ve Resûlü'ne muhalefet eden kimselerle ... dost olduklarını görmezsin"* ifadesinin, **Hâtıb b. Ebî Belta** (r.a)'a ve Peygamber (s.a.s) Mekke'yi fethetmek istediği zaman oraya yapacağı seferi onun müşriklere haber vermesi hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hadise meşhurdur.

Kısaca bu âyet, kâfirlere ve fâsıklara sevgi duyup dost olmaktan men etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hep şöyle dediği rivâyet olunur: اللّٰهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ وَلَا لِفَاسِقٍ عِنْدِى نِعْمَةً فَاِنِّى وَجَدْتُ فِيمَا اَوْحَيْتَ لَا تَجِدُ قَوْمًا... *"Allah'ım, bana bir günahkâr ve bir fâsık eliyle hiçbir nimet nasib etme. Çünkü senin vahyettiklerin arasında, "Allah ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, Allah ve Resûlü'ne muhalefet eden kimselerle ... dost olduklarını görmezsin" âyetini bulmaktayım."*[16]

Sübhân ve yüce olan Allah daha iyi bilir. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır. O'nun salât u selâmı ise, peygamberlerin efendisi ve sonuncusu, efendimiz ümmî peygamber Hz. Muhammed'e ve onun âilesi ile birlikte bütün ashabına olsun. (Âmin).

***

16 **Kenzû'l-Ummâl**, 2/3810.

HAŞR SÛRESİ

Bu sûre Medenî'dir ve yirmi dört âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Benû Nadir Yahudilerinin Çıkışı

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِىٓ اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ ۟ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوٓا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَاَتٰىهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْدِيهِمْ وَاَيْدِى الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يٰٓاُولِى الْاَبْصَارِ ﴿٢﴾

"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. O, azîzdir, hakîmdir. O, Ehl-i kitaptan kâfir olanları, ilk sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz, çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da, kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını zannetmişlerdi. İşte onlara, hesap etmedikleri yönden Allah'ın emri geliverdi. O, bunların yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem mü'minlerin elleriyle harap ediyorlardı. İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz (bundan) ibret alın" (Haşr, 1-2).

Tarihî Çerçeve

Benû Nadir, Hz. Peygamber (s.a.s) ile ne onun aleyhine, ne de lehine çalışmamak üzere anlaşma yapmıştı. **Bedir** savaşı olduğunda onlar, "Muhammed, **Tevrat**'ta muzafferiyet ile nitelenen peygamberin tâ kendisidir" dediler. Müslümanlar **Uhud**'da hezimete uğrayınca da, şüpheye düşüp, anlaşmalarını bozdular. Derken **Ka'b b. Eşref,** binitli kırk kişilik bir kafile ile **Mekke**'ye vardı ve **Kâbe**'nin yanında **Ebû Süfyan** ile anlaşma yaptılar. Resûlullah (s.a.s) da, **Muhammed b. Mesleme el-Fusârî** (r.a)'ye emretti de, o, süt kardeşi olduğu halde **Ka'b**'ı, tuzak kurup öldürdü. Sonra o hurma lifinden ağzına gem vurulmuş bir eşek üzerinde olarak Hz. Peygamber, bölük bölük askerleriyle onların yanına varıp, onlara "**Medine**'den çıkın"

dedi. Buna mukabil onlar, "ölüm bize, çıkmaktan daha hoş gelir" dediler ve harp ilan ettiler.

Yine rivâyet edildiğine göre, onlar yol hazırlığı yapmak ve çıkmak için, Hz. Peygamber (s.a.s)'den on gün müsaade istediler. **Abdullah b. Übeyy** (münafığı) onlara "Sakın kalenizden çıkmayın. Eğer Müslümanlar sizinle çarpışırlarsa, bilin ki biz de sizinle beraberiz. Sizi yardımsız bırakmayız. Yemin olsun ki eğer çıkar giderseniz, biz de sizinle çıkıp gideriz" diye haber gönderdi. Bunun üzerine, geçitlerini muhkemleştirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) 21 gün onları muhasara etti. Allahu Teâlâ onların kalplerine korku atıp, bu Yahudiler, münafıkların yardımından ümitlerini kesince, Hz. Peygamber (s.a.s)'den barış talebinde bulundular. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ancak her üç evin, diledikleri eşyaları seçip sadece bir deveye yüklemeleri şartı ile sürgüne gitmelerine razı oldu. Onlar, içlerinden iki ev halkı, yani **Ebu'l-Hakîk** ile **Hayy b. Ahtab** aileleri hariç, **Şam** bölgesine, o bölgedeki **Erîka** ve **Ezra'at** yöresine göçüp gittiler. Çünkü bu iki aile, **Hayber**'e iltihak etti. Bir başka küçük grub da **Hîre**'ye ilticâ etmişti.

Burada bir kaç soru var:

Birinci soru: Âyetteki, "لِأَوَّلِ الْحَشْرِ" tabirindeki lâm'ın manası nedir?

Cevap: Bu tıpkı جِئْتُ لِوَقْتِ كَذَا "Şu vakit için, şu vakitte geldim" şeklindeki sözündeki lâm gibidir. Buna göre âyetin manası, "Allah o inkâr edenleri, ilk sürgünleri esnasında çıkardı" şeklinde olur.

Evveli'l-Haşr'in Manası

İkinci soru: İlk sürgün ne demektir?

Cevap: Sürgün, bir topluluğu, bir yerden başka bir yere sürüp çıkarmaktır. Cenâb-ı Hakk'ın bunu ilk sürgün olarak isimlendirmesinin sebebini, bir kaç şekilde açıklayabiliriz:

1) Bu, **İbn Abbas** ve ekseri âlimlerin görüşüne göre, Ehl-i kitâbın ilk sürgünüdür. Yani onlar, o zaman Arabistan yarımadasından ilk olarak sürgüne gönderilmişler ve Arabistan yarımadasından sürüp çıkarılmışlardı. Çünkü onlar, daha önceleri güç ve kudret sahibi bir toplum idiler.

2) Allahu Teâlâ onların Medine'den çıkarılmalarını bir sürgün diye vasfetmiş ve bunu, insanların kıyamette Şam tarafına toplanıp, kıyametin onları burada yakalayacağı için, ilk haşr (sürgün-toplanma) diye nitelemiştir.

3) Bu, onların ilk sürgünleridir. Onların son sürülmeleri de, **Hz. Ömer** (r.a)'in onları, Hayber'den Şam'a sürüp çıkarmasıdır.

4) Bunun manası, "Allah onları, savaşmak üzere ilk kez toplandıkları için, yurtlarından sürüp çıkardı" şeklindedir. Zira bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlarla ilk savaşı idi.

5) **Katâde,** "Bu ilk haşrdır (toplanma ve sürülmedir). İkinci sürgün ise, insanları doğudan batıya sürecek ve geceledikleri yerde onlarla beraber geceleyip, uykuya yattıkları yerde onlarla beraber kalacak olan bir ateş sebebi ile olacaktır" demiştir. Âlimler o ateşin, gece görünüp, gündüz görünmeyeceğini söylemişlerdir.

Âyetteki, مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا *"Siz, çıkacaklarını sanmamıştınız"* cümlesi hakkında **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Müslümanlar sanıyorlardı ki, **Benû Nadir,** güçlü ve kuvvetli oldukları için, yurtlarından çıkmayacaklardı." Allahu Teâlâ bunu, bu nimetin büyüklüğünü anlatmak için söylemiştir. Çünkü kişi aksi bir zan üzere olduğu halde, bir nimet insana ulaşırsa, işte bu nimet çok daha kıymetli olur. Nitekim Müslümanlar da, bu Yahudilerin çıkması, böylece de onların hile ve tuzaklarından kurtulmaları ile ilgili dileklerine nâil olabileceklerini sanmıyorlardı. İşte her ne zaman bu onlara nasip oldu, böylece bu nimetin gerçekleşmesi daha kıymetli oldu.

Kalelerine Güvenmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, وَظَنُّوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ *"Onlar da, kalelerinin Allah'tan koruyacağını zannetmişlerdi"* cümlesi ile ilgili olarak âlimler şöyle demişlerdir: "Onların kaleleri son derece sağlamdı. Bundan ötürü kalelerinin, kendilerini Allah'ın Resûlü'nden koruyacağını zannediyorlardı." Âyet-i kerime'de Resûlullah için yüce bir şerefin ifadesi vardır. Çünkü âyet, onların Resûlullah ile olan muamelelerinin, bizzat Allah ile olan muameleleri gibi olduğuna delâlet etmektedir. İmdi eğer, "Senin, "حُصُونَهُمْ تَمْنَعُهُمْ اَوْمَا مَانِعَتُهُمْ" demen ile, âyetteki şekli ile söylemen arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki: Haberin mübtedadan evvel gelmesi, onların, o kalelerinin sağlamlığına ve kendilerini muhafaza edeceğine olan aşırı güvenlerine delildir. Onları ifade eden "**hüm**" zamirinin "اَنَّ"nin ismi kılınıp, bu mübteda-haber cümlesinin o zamire isnat edilmesinde (onun haberi yapılmasında), onların, içten içe kendilerinin son derece güçlü ve kuvvetli olduklarına inanıp, kendileriyle savaşacak hiç kimseye aldırış etmedikleri

hususuna bir delil var. Bu manalar, "حُصُونُهُمْ تَمْنَعُهُمْ" şeklindeki cümlesinde bulunmaz.

Allah'ın Azabının Çarpması

Âyetteki فَأَتَيٰهُمُ اللهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا *"İşte onlara hesap etmedikleri yönden Allah'ın emri geliverdi"* ifadesi ile ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin iki izahı vardır:

1) Âyetteki "onlara" zamiri Yahudilere ait sayıldığında mana, "Allah'ın azabı ve onları yakalayışı, onlara hiç ummadıkları bir taraftan geldi" şeklinde olur.

2) Bu zamir "mü'minlere" ait sayıldığında mana, "Allah'ın yardım ve tavsiyesi, mü'minlere hiç ummadıkları bir taraftan geliverdi" şeklinde olur.

"لَمْ يَحْتَسِبُوا" ifadesi, "hiç tahmin etmiyor, akıllarına hiç getirmiyorlardı" manasındadır. Bu işin, hiç sanılmadık şekilde oluşu şu iki şeyden ötürü idi:

a) O Yahudilerin reisi olan **Ka'b b. Eşref**, kendisine tuzak kurulup, süt kardeşi tarafından öldürülmüştü. Bu da onların, gücünü kırmış ve dağıtmış, böylece de kudret ve ihtişamları azalmıştı.

b) Çünkü Allah onların kalplerine korku salmıştı.

***İKİNCİ MESELE:* Meşrû Te'vile Cevaz**

فَأَتَيٰهُمُ اللهُ *"Allah onlara geliverdi"* ifadesinin, bütün akıl sahiplerinin ittifakıyla, zahirî manası üzere alınması mümkün değildir. Dolayısıyla bu, te'vîl kapısının açık olduğuna ve âyetlerin, zahirî manalarından alınıp, aklî delillerin muktezasına göre başka bir manaya sarf edilip yorumlanmalarının caiz olduğuna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, bu ifadenin, فَأَتَاهُمُ اللهُ "Allah onlara helâk ve azabı verdi" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bil ki, bu kıraat, bizim beyân ettiğimiz te'vîl biçimlerini iptal etmez. Çünkü bu kıraat, önceki kıraati kaldırmaz. Çünkü o kıraat, tevâtürle sâbittir. Tevâtürle sâbit olduğu zaman da, onun ibtâli mümkün değildir. Bu sebeple de, onun yorumlanması gerekir.

Cenâb-ı Hak وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ *"O, bunların yüreklerine korku düşürdü"* buyurmuştur. Dil âlimleri "الرُّعْبَ" insanın içini saran korku..." anlamındadır. Onun atılması da, gönle dolması, gönle düşmesidir. Bundan

dolayı, aslanı nitelerken, Araplar, "مَقَذَّفٌ" (mukazzef) demişlerdir. Buna göre sanki aslan etli butlu oluşundan dolayı, kendisine et atılmış, yapıştırılmış gibidir.

Bil ki, bu âyet-i kerime, bizim, "Bütün işler Allah'a aittir" şeklindeki görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu âyet-i kerime, onların kalplerinde meydana gelen bu korkunun, Allah tarafından meydana geldiğine ve böylece de bu korkunun, onların bazı işlere yönelmelerine sebep olduğuna delalet etmiştir. Kısaca, fiil ancak, kalpte kuvvet bulmuş etkili bir sebep mevcut olduğu zaman meydana gelir. Bu sebebin mevcut oluşu ise, ancak Allah'tan yana meydana gelebilir. Böylece de bütün fiiller, bu yolla, Allah'a râci olur.

Evlerini Harap Etmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْدِيهِمْ وَاَيْدِى الْمُؤْمِنِينَ *"Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem mü'minlerin elleriyle harap ediyorlardı.."* cümlesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **"يُخْرِبُونَ"nin Kıraat ve Tefsiri**

Ebû Ali, sadece **Ebû Amr**'ın bu kelimeyi, şedde ile "يُخَرِّبُونَ" şeklinde okuduğunu, diğerlerini ise, şeddesiz olarak "يُخْرِبُونَ" şeklinde okuduklarını söylemiştir. **Ebû Amr** şöyle söylerdi: "**İhrâb,** bir şeyi harap halde bırakmaktır. "**Tahrib**" de, yıkmaktır. **Benû Nadir,** yıkmışlardır, yoksa harap halde bırakmamışlardır.." **el-Müberred,** bunun niye böyle izah edildiğini bilmiyorum, "يُخْرِبُونَ" şekli asl olup, evi harap etmek, yıkmak anlamındadır. Evi sahibi yıkmıştır. Bu, "عَلِمَ" ve "اَعْلَمَ", "قَامَ" ve "اَقَامَ" gibidir. Zefîl babından olarak, "يُخَرِّبُونَ" dediğinde, bu çokluk ve teksîr ifade eder. Yani, çok, iyice yıkma anlamında... Çünkü Allahu Teâlâ, hem çoğu, hem de azı ifade etmeye elverişli olan "**büyût**" (evler) kelimesini zikretmiştir. **Sîbeveyh,** bu iki şeklin, فَرَّحَ - اَفْرَحَ "sevindirdi..." ve حَسَّنَ وَاَحْسَنَ "güzel yaptı..." fiilleri gibi, birbiri yerine geçtiklerini ve kullanıldıklarını iddia etmiştir. Şair **A'şâ** وَاَخْرَبْتُ مِنْ اَرْضِ قَوْمٍ دِيَارًا "Ben, bir kavmin yurdunda nice evleri harap ettim..." demiştir. **Ferrâ,** "**yuharribûn**", "hedmederler, yıkarlar" anlamındadır. Şeddesiz olarak "**yuhribûn**" kıraati ise "onlardan bir kısmını harap edip öylece bırakırlar" diye açıklamıştır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, onların, evlerini, hem kendi elleri, hem de mü'minlerin elleriyle nasıl harap ettiklerini izah için, birkaç vecih zikretmişlerdir.

1) Onlar, kesin olarak sürüleceklerini anlayınca, Müslümanların kendi evlerinde kalmaları ve oturmaları hususunda haset ettiler de, böylece onlar evlerini, içten; Müslümanlar da dıştan yıkmaya başladılar.

2) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Münafıklar, çıkmamaları için, Yahudilere hile ve desiseler kurdular, telkinlerde bulundular. Bunun üzerine Yahudiler de, kale girişlerini muhkemleştirip, iyice sağlam hale getirdiler. Böylece de, evlerini bozarak, onları, boğazın girişinde, birer kale haline getirdiler. Müslümanlar da, diğer tarafları harap ediyorlardı.

3) Müslümanlar, onların kale girişlerinden bir girişe hakim olduklarında, onu harap ediyorlardı. Yahudiler de, evlerin gerisine çekiliyorlar ve o evlerin arkasından gedikler açıyorlardı.

4) Müslümanlar, o diyarın, gözle görülen şeylerini harap ediyorlardı. Yahudilerse, kesin olarak sürüleceklerini anladıklarında, evlerinde güzel ve hoş buldukları kapı ve ahşap kısımlara bakıyorlar, sonra onları sökerek deve ve hayvanlarına yüklüyorlar, en sonunda da evlerini yıkıyorlardı.

Eğer, "Yahudilerin, Müslümanların eli ile evlerini yıkmalarının manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: **Zeccâc** şöyle demiştir: "Yahudiler Müslümanlara bunu yapmaya sevk edip, böylece buna sebep olunca, sanki Yahudiler Müslümanlara bunu emretmiş ve bununla vazifeli kılmışlar gibi olmuşlardır."

Kıyas Edin

Cenâb-ı Hak فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ *"İşte, ey akıl ve basiret sahipleri! Siz bundan ibret alın"* buyurmuştur. Bil ki biz, kıyasın hüccet olduğu hususunda, fıkha dair "**el-Mahsûl**" adlı eserimizde, delil olarak bu âyete tutunduk. Binâenaleyh, bunu burada zikretmeyeceğiz. Fakat şu kadar var ki, burada, Allahu Teâlâ'nın ibret alınmasını emrettiği şeyin izah edilmesi gerekir. Bunda birkaç ihtimal var:

1) O Yahudiler, kalelerine, kuvvetlerine ve ihtişamlarına güveniyorlardı. Allahu Teâlâ da, ihtişamlarını yok edip, kuvvetlerini izâle etti. Sonra da, *"İşte, ey akıl ve basiret sahipleri, siz bundan ibret alın."* Ve, Allah'tan başka hiçbir şeye dayanmayın. Öyleyse, zâhid, zühdüne güvenmesin. Çünkü, bunun zühdü, **Bel'âm**'ın zühdünden daha çok olamaz. Yine, âlim de ilmine güvenmesin. **İbnu'r-Ravendî**'ye bak. Muhakeme ve mümaresesinin çokluğuna rağmen, nice oldu!? Aksine, hiç kimse için, hiçbir hususta, Allah'ın lütuf ve rahmetinden başka itimat edilecek bir şey yoktur!" buyurmuştur.

2) **Kâdî** şöyle demiştir: "Bundan maksat, insanın, zulüm, küfür ve peygamberliği ta'n etmenin akıbetini bilmesidir. Çünkü bu Yahudiler, zulüm ve küfrün uğursuzluğu ile, şiddetli belâ ve sürgüne duçar olmuşlar. Mü'minler de, bundan ibret alıp, böylece günahlardan uzaklaşmışlardır.

Buna göre eğer, "Bu ibret alma ancak, eğer biz, "Onlar, zulmetmişler ve inkâra sapmışlardı. Dolayısıyla da azaba uğramışlardı. Bu azabın sebebi, onların küfrü ve zulmüdür" dersek, doğru olur. Şu kadar var ki, bu söz, "tarden" ve "aksen" yanlıştır. "Tarden" yanlış oluşuna gelince, bu şundan dolayıdır: Nice, zâlim ve kâfir olan kişiler var ki, onlar, dünyada iken azâba uğramamışlardır. Bunun "aksen" yanlış olması da şundan dolayıdır: Bu gibi, mihnet ve belâlar, hatta bundan daha şiddetlileri, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashâbının da başına gelmiştir. Ve bu, onların dinlerinin ve davranışlarının kötülüğüne delâlet etmemişti. Bu illet yanlış olunca, bu şekilde ibret almak da batıl olur.

Yine, esasen, sabit olan hüküm şudur: O Yahudiler, hem kendi, hem de mü'minlerin elleriyle, evlerini yıkmışlardır. Biz, bunun, onların küfür ve zulümleri sebebiyle olduğunu söylersek, zulmeden ve inkâr eden herkesin evinin, kendi ve Müslümanların eliyle harap edilmesi gerekir. Bunun ise söz konusu olmadığı malumdur. Böylece anlıyoruz ki, bu şekilde bir ibret alış sahih değildir" denilirse, şöyle cevap veririz:

Aslında sâbit olan hükmün üç mertebesi vardır:

a) Onların evlerinin yıkılmasının, kendi elleri ve mü'minlerin elleriyle olması.

b) Bunun, dünyada bir azap olması. Ki bu, birincisinden daha umumîdir.

c) Bunun, mutlak anlamda azap olmasıdır. Ki bu da, ikinci hususdan daha umumîdir. Zulüm ve küfür, azaba, bir azap olması cihetinden uygun düşerler. Bunun, husûsen dünya veya âhirette, bir yıkım veya bir öldürülme olmasına gelince, bunun bir netice ve tesiri yoktur. Dolayısıyla, kıyasın neticesi şuna varıp dayanır; zulmeden, inkâr eden ve yalanlayanlar, bu azabın, dünyada veya âhirette olmasına bakılmaksızın, azaba duçar olurlar. Zulüm ve küfür de bu azaba münasip düşer. Böylece anlıyoruz ki, küfür ve zulüm, bu azabın iki sebebidirler. Ne zaman ve nerede var olurlar ise, bu azabın dünyada veya âhirette olacağı açıklanmaksızın, azap meydana gelir. Biz, buradaki kıyâs etme ve ibret almayı bu şekilde

anlattığımızda, tenkitler ve çelişkiler ortadan kalkar. Kıyas da, doğru bir biçimde tamamlanmış olur.

İKİNCİ MESELE: **İbret ve İ'tibar Kelimeleri**

"İbret almak" demek olan **"i'tibâr"**, "geçmek", "bir şeyden başka bir şeye geçmek" manasından alınmadır. Gözyaşına da o şey gözden yanağa (yüze) geçtiği (aktığı) için "ibret" denilmiştir. Sayesinde geçme sağlandığı için geçite de, **"ma'ber"** denilmiştir. O belli (rüya yorumlama) ilmine de, **"ta'bîr"** ismi verilmiştir. Çünkü bu ilmin sahibi, hayâlî olandan ma'kûl (aklî) olana intikal eder. Lafızlara da ibareler ismi veriler. Çünkü ibareler, manaları konuşanın dilinden dinleyenin aklına intikal ettirir. Nitekim "Mutlu (saîd), başkasından ibret alandır" denilir. Çünkü onun aklı, başkasının durumundan, kendisinin durumuna geçmiştir. Bu nedenle müfessirler **"i'tibâr** ve **ibret**, eşyaya bakmak suretiyle, aynı cinsten başka şeyleri bilmek gayesiyle, eşyanın (her şeyin) hakikatlerine ve delâlet yönlerine bakmadır" demişlerdir.

Âyetteki, "يَا أُولِي الْأَبْصَارِ" ifadesi ile ilgili iki izah şekli vardır:

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bununla, "Ey ince akıl, fikir ve basiret sahipleri..." manasını murat etmiştir."

2) **Ferrâ,** bu ifadenin manasının, "Ey bu zikredilen olayı bizzat görüp, ibret alan" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Allah'a Muhalefet

وَلَوْلَآ اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَآءَ لَعَذَّبَهُمْ فِى الدُّنْيَاۜ وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَآقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهٗۚ وَمَنْ يُّشَآقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾

"Eğer Allah onların üstüne bu sürgünü hükmetmeseydi dünyada kendilerini şiddetle azaplandıracaktı. Âhirette de onlar için cehennem azabı vardır. Bunun sebebi şudur. Çünkü onlar, gerçekten Allah'a ve Peygamberi'ne muhalefet ettiler. Kim Allah'a muhalefet ederse, şüphe yok ki Allah çetin azaplıdır" (Haşr, 3-4).

"**Celâ**"nın Arapçadaki manası, vatandan çıkmak ve ayrılmaktır. Buna göre eğer, ...لَوْلَا "Eğer... yazmasaydı" edatı, başka bir husus olduğu için, bir diğer şeyin olmadığını ifade eder. Dolayısıyla sürgün mevcut olduğu için, dünyada azaplandırmanın olmaması gerekirdi. Ama sürgün de, azap çeşitlerinden biridir. O halde, sürgünün mevcudiyeti ile, azabın olmaması gerekirdi, ama bu imkânsızdır" denilirse biz deriz ki: Bunun manası şudur: Eğer Allahu Teâlâ onlara hükmü vermeseydi, yazmasaydı, onları dünyada, kardeşleri (soydaşları) **Benî Kureyzâ** kabilesine yaptığı gibi, öldürülme azabına duçar kılardı.."

Âyetteki, *"Âhirette de onlar için cehennem azabı vardır"* ifadesi, "yeni bir cümle olup, kendinden öncesine atfedilmemiştir. Çünkü eğer kendinden önceki ifadeye atfedilmiş olsaydı, daha önce "لَوْلَا" edatının, şart bulunduğu için, cezânın (neticenin) olmamasını gerektirdiğini açıklamamızdan ötürü, âhirette onlar için bir azabın olmaması gerekirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'a ve Peygamberi'ne muhalefet ettiler"* cümlesi, Yahudilerin evlerinin harap edilişinin sebebinin, onların Allah ve Resûlü'ne muhalefet etmeleri olmasını gerektirir.

Buna göre eğer, "Şâyet muhalefet etmeleri, bu harap edişin sebebi olsaydı, "Bu muhalefet her ne zaman bulunursa, harap ediş de bulunur" denilmesi gerekirdi. Oysa ki durumun böyle olmadığı malumdur" denilirse, biz deriz ki: Bu, nasla (açıkça) belirtilmiş bir illetin (sebebin), bir şeye tahsis edilmesinin, onun doğruluğuna zarar vermeyeceğine delâlet eden şeylerden birisidir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"Kim Allah'a muhalefet ederse, şüphe yok ki Allah çetin azaplıdır"* buyurmuştur. Bundan maksat, (insanları muhalefetten) men etmektir.

Kestiğiniz Hurmalıklar

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَآئِمَةً عَلٰٓى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

"Herhangi bir hurma ağacını kestiniz, yahut kökleri üstünde ayakta bıraktınız ise, (hepsi) Allah'ın izniyledir. Bu da, fâsıkları rüsvay edeceği içindir" (Haşr, 5).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"مِنْ لِينَةٍ" kelimesi, "مَا قَطَعْتُمْ" kelimesini "beyan" eden bir ifade olup, buradaki "مَا" ism-i mevsûlü, "قَطَعْتُمْ" fiilinin mef'ûlü olarak, mahallen mansubdur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hangi şeyi keserseniz..." demektir "تَرَكْتُمُوهَا"daki, "**mâ**" ism-i mevsûlüne râcî olan zamiri, müennes olarak getirmiştir. Çünkü "مَا", "لِينَةٌ" manasındadır.

***İKİNCİ MESELE:* "لِينٌ" (Leyn) Kelimesi**

Ebû Ubeyde, "**Lîne**" kelimesinin, iyi ve has cinsten olmayan hurma ağacı manasına olduğunu, bunun aslının "**livne**" (لِوْنَة) şeklinde olduğunu; lâm'ın kesreli oluşundan ötürü, vâv'ın yâ harfine dönüştüğünü; bundan dolayı kelimenin çoğulunun "**elvân**" şeklinde olduğunu; iyi cins hurma dışında, bütün hurma ağaçlarının ismi olduğunu söylemiştir. Bazı âlimlerse, "**lîne**" kelimesinin, son derece kıymetli-iyi cins hurma ağacına isim olarak verildiğini söylemişlerdir.

Buna göre onlar bu kelimeyi, yine hurma ağacı manasındaki "**lînun**" (لِينٌ) kelimesinden türetmişlerdir. Bu durumda, çoğulu "لِيَنٌ" (liyen) şeklinde gelir.

Eğer, "kesilme ile ilgili olarak, niçin özellikle hurma ağacı zikredilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Eğer onların, orta halli-normal hurma ağaçları var idiyse, Müslümanlar iyi cins ve bernî (has) hurma ağaçlarını kendilerine bırakmak için böyle yapmışlardır. Eğer kesilenler, son derece değerli cins hurma ağacı idiyse, bu, Yahudileri daha çok kızdırmak ve üzmek için olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demiştir "**Kâîmeten**" ifadesi, "قُوَّمًا عَلَى أُصُولِهَا" şeklinde de okunmuştur. "**Usûl**" kelimesinin "**usul**" şeklinde okunmasının iki izahı vardır:

1) Bu kelime, tıpkı "**Rehn**"in çoğulunun "**rûhûn**" olması gibi, "asl" (kök) kelimesinin çoğuludur.

2) Burada vav'a bedel olarak, sâd'ın zammesiyle yetinilerek böyle okunmuştur. Yine bu kelime, "مَا" ism-i mevsûlünün lafzına bakarak, "أُصُولِهِ" şeklinde, müzekker zamire izâfe edilerek de okunmuştur.

Âyetteki, *"Allah'ın izniyle"* ifadesi, şu manayadır: "O hurma ağaçlarının kesilmesi, Allah'ın izni ve emriyledir."

Yine âyetteki, "وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ" ifadesi ise, "Fâsıkları, yani Yahudileri rezil ve rüsvay etmek için, Allah o hurma ağaçlarının kesilmesine izin verdi" manasınadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına, Yahudilerin hurma ağaçlarını kesip-yakmayı emrettiği zaman, Yahudiler, "Ey Muhammed, sen yeryüzünde fesat çıkarmayı nehyediyordun. Öyle ise bu hurma ağaçlarını kestirip yaktırman ne oluyor?" dediler. Mü'minlerin aklında da buna benzer şeyler geçiyordu. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Dolayısıyla gayzı, kin ve öfkesi artsın, düşmanlarının yani Müslümanların, onların en sevgili mallarına sahip olup, hükmetmeleri sebebiyle üzüntü ve pişmanlıkları kat kat artsın diye izin vermiştir" şeklinde olur.

BEŞİNCİ MESELE

Âlimler, bu âyet-i kerimeye, kâfirlerin kalelerinin ve evlerinin yıkılıp yakılması, su altında bırakılması ve topa tutulmasında bir sakınca olmadığı hususuna delil getirmişlerdir. Yine bunun gibi, meyveli veya meyvesiz ağaçlarının kökünden sökülmesinde bir sakınca olmadığına, bu âyeti delil getirmişlerdir, **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre o, Müslümanların, savaş alanına rastlayan ağaçları kestiklerini söylemiştir.

ALTINCI MESELE

Rivâyet olunduğuna göre, iki Müslümandan birisi o ağaçlardan iyi cins hurmaları, diğeri ise orta halli hurma ağaçlarını kesiyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bunun sebebini sorunca, birisi, "O iyi cins hurma ağacını Allah'ın Resûlü'ne bıraktım" dedi. Öteki de, "iyi cins hurmaları, o kâfir Yahudileri iyice öfkelendirmek için kesiyorum" dedi. Âlimler, bu hadiseyi, ictihâdın câiz olduğuna ve bunun bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda bile yapılabileceğine delil getirdiler.

Fey'in Taksimi

وَمَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ مِنْهُمْ فَمَآ اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَّلَا رِكَابٍ وَّلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهٗ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ ۚ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٦﴾

"Allah'ın, onların mallarından Peygamberi'ne "fey'" olarak nasip ettiği şeye gelince, siz bunun için ne ata, ne deveye bindiniz. Fakat Allah peygamberlerini, dilediğine musallat eder. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir" (Haşr, 6).

Müberred şöyle demiştir: "Döndü" anlamında, "فَاءَ - يَفِيءُ" denilir. "اَفَاءَ اللّٰهُ" ifadesi, "Allah onu döndürdü" anlamındadır. **Ezherî, "fey' "**, Allah'ın, kendi dininin müntesiplerine, bu dinin ehline muhalefet edenlerin mallarından, ya yurtlarından sürülüp çıkarılmaları veya o yurtları Müslümanlar için boşaltıp bırakmaları sebebiyle, yahut, adam başına muayyen miktarda ödeyecekleri bir cizye üzerinde anlaşmaları sebebiyle, veya, kan dökmelerine mukabil bir fidye olmak üzere cizye dışındaki bir mal olarak, Allah'ın o Müslümanlara çevirip nasip ettiği şeydir... Nitekim, Allahu Teâlâ bunu, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, her üç ev için, silah hariç, diledikleri mallarından bir deve yükü eşya alıp, gerisini terk etmek üzere anlaşma yaptıkları zaman, Benû'n-Nadîr kabilesine yapmıştır. İşte bu mal, "fey' "dir ve bu, Allah'ın kâfirlerden Müslümanlara çevirip nasip ettiği maldır.

Âyetteki, مِنْهُمْ "onlardan" kaydı, "Benû'n-Nadîr Yahudilerinin mallarından" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak, فَمَا اَوْجَفْتُمْ buyurmuştur. Arapçada, at ve deve gibi hayvanlar hızlı yürüdüğü zaman, "وَجَفَ - يَجِفُ - وَجْفًا - وَجِيفًا" denilir. Sahibi, o hayvanı hızlı yürümeye zorladığı zaman, "اَوْجَفَهُ صَاحِبُهُ" denilir. Âyetteki عَلَيْهِ "onun üzerine, bunun için" ifadesi, "Allah'ın fey' olarak nasip ettikleri şey için..." demektir. Buradaki "رِكَابٌ" üzerine binilen deve anlamındadır. Bunun delili "اَلرَّاحِلَةُ" (er-râhliletu)'dur. Bunun, kendi lafzından delili yoktur. Araplar, "**er-râkibu**" kelimesini, ancak deveye binen için kullanırlar. Ata binen için, "**fâris**" (süvari) kelimesini kullanırlar.

Âyetin manası şöyledir: "Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, ganimeti aralarında paylaştırdığı gibi, fey'i de paylaştırmasını istediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu ikisi arasındaki farkı belirtti ki, bu fark da şudur: "Ganimet, fey'in aksine, elde etmek için, kendinizi yorduğunuz ve üzerine at ve deve sürdüğünüz şeydir. Ama fey'i elde etmede, bir yorgunluk çekmediniz. Dolayısıyla, bunda yapılacak şey, Resûlüllah (s.a.s)'a havale edilmiştir. Binâenaleyh, o, bu işi dilediği gibi yapar.

Bir Sual

Sonra burada şöyle bir soru vardır: **Benû'n-Nadîr**'in malları savaş neticesinde alınmıştır. Çünkü onlar, günlerce muhasara edilmişler, savaşmışlar, öldürülmüşler, sonra da sürgünü kabul ederek anlaşma yapmışlardır. Dolayısıyla, bu malların fey' cümlesinden değil, ganimet cümlesinden olması gerekir? İşte bu sual karşısında müfessirler iki izah yapmışlardır:

Nüzul

1) Bu âyet, **Benû'n-Nadîr**'in yerleri hakkında nazil olmamıştır. Çünkü Müslümanlar, onlar üzerine, atlar ve develer sürmüşlerdir. Müslümanlar ve Resûlullah (s.a.s), onları muhasara etmiştir. Aksine bu âyet, **Fedek** hakkındadır. Çünkü **Fedek** ahalisi, **Fedek**'ten ayrılmış, böylece, onların yerleri ve evleri, savaşsız olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in eline geçmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), **Fedek** gelirinden, kendisinin ve geçimini sağlamak zorunda olduğu kimselerin nafakasını alır, gerisini silâh ve teçhizat giderlerine harcardı.

Fedek Arazisi

Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s) öldüğü zaman, kızı **Fatıma,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in Fedek'i kendisine bıraktığını iddia etti. Bunun üzerine **Hz. Ebû Bekir** (r.a) şöyle dedi: "Sen fakirlik halinde, benim nezdimde en değerli olan insansın, servetçe buna en uyumlu olansın. Fakat ben, sözünün doğru olup olmadığını bilmiyorum. Buna hükmetmem doğru olmaz" dedi. Bunun üzerine, **Ümmü Eymen** ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir kölesi, **Hz. Fatıma** lehine şahâdette bulundular. O zaman **Hz. Ebû Bekir** (r.a), **Hz. Fatıma** (r.a)'dan, şahâdeti şer'ân caiz olan bir şahit getirmesini istedi. Ama bu olmadı. Böylece **Hz. Ebû Bekir** (r.a) bu işi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yürüttüğü gibi yürütmeye başladı. Artık, Fedek gelirinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in geçimini sağladığı kimselere harcadı. Gerisini de, yine silah ve teçhizata yatırdı. Aynı şekilde **Hz. Ömer** (r.a), Fedek gelirini, bu minval

üzere harcamak üzere, **Hz. Ali** (r.a)'ye havale etti. **Hz. Ömer** (r.a)'in hilafetinin sonuna doğru, **Hz. Ali** (r.a) bunu yeniden **Hz. Ömer** (r.a)'e verdi ve şöyle dedi: "Biz zenginiz, Müslümanlarınsa buna ihtiyacı var.." **Hz. Osman** (r.a) da bunu, aynı şekilde yürüttü. Sonra, bu iş **Hz. Ali** (r.a)'ye kaldı, o da bunu, aynı şekilde yürüttü. Binâenaleyh bu dört halife de böyle yapmada ittifak etmişlerdir.

2) Bu âyet, **Benû Nadîr** ve onların beldeleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü Müslümanların o gün, çok at ve develeri yoktu. **Benû Nadîr**'e ulaşmak için de çok mesafe kat etmemişlerdi. Dolayısıyla Müslümanlar oraya, yürüyerek gittiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışında hiç kimse, herhangi bir hayvana binmedi. Hz. Peygamber ise, bir deveye binmişti. Çatışma az olup, at ve deve de bulunmayınca, Allahu Teâlâ bunu, kendisi için sanki hiç savaş olmamış gibi kabul etti. Böylece de bu malları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tahsis etti. Sonra, rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu malları muhacirler arasında taksim etti. Üç kişi müstesnâ, ondan, **Ensâr**'a hiçbir şey vermedi. Bu üç kişi ise, muhtaç durumda olan **Ebû Dücâne, Sehl İbn Hanîf** ve **Haris ibnu's-Samt** idi.

Fey' Arazisi

مَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ ۙ كَيْ لَا يَكُوْنَ دُوْلَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَآءِ مِنْكُمْ ۗ وَمَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ ۗ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۗ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾

"Allah'ın, memleketler ahalisinden Peygamberi'ne verdiği fey', Allah'a, Peygamberi'ne, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Ta ki, (bu mallar), içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın! Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasak ettiyse de ondan sakının. Allah'tan ittika edin, çünkü Allah'ın azabı çetindir" (Haşr, 7).

Allahu Teâlâ böyle buyurarak, fey'in hükmünü bildirmiştir. **Keşşâf sahibi**, "Bu cümlenin başına atıf harfi gelmemiştir. Çünkü bu cümle, önceki

cümlenin beyânıdır. Dolayısıyla, bu onun bir parçası olup, ondan ayrı bir şey değildir" demiştir.

Zil'kurba

Bil ki, müfessirler, âyetteki, *"akrabalara..."* kelimesinden maksadın, **Haşimoğulları** ve **Muttaliboğulları** olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.

Fey'in Beşe Taksimi

Vâhidî şöyle demiştir: "Fey', Resûlullah zamanında, beş parçaya ayrılırdı. Dört parçası, Resûlullah (s.a.s)'e ait idi. Kalan beşinci parça, yine beş parçaya ayrılırdı. Onun yine bir sehmi (payı), Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait idi. Geriye kalan dört pay ise, 1) akrabalara, 2) yetimlere, 3) yoksullara ve 4) yolda kalanlara ait idi.

Resûlullah (s.a.s)'in vefatından sonra ise, fey'in, Resûlullah (s.a.s)'e ait olan kısmı hakkında, **Şafiî**'nin iki görüşü vardır:

a) Bu, savaş için hudutlarda nöbet bekleyen mücahitlere aittir. Çünkü onlar, sınır boylarındaki kalelerde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yerini tutmaktadırlar.

b) Fey'in bu kısmı, kale yapmak, kanal açmak, köprüler yapmak, vb. Müslümanların faydasına olan yerlere sarf edilir. Bunlardan önce en mühimi yapılır, sonra da sırasıyla diğerleri... İşte bu, Resûlullah (s.a.s)'e ait olan 4/5'lik kısmı için söz konusu olan hususdur. Fakat Resûlullah (s.a.s)'ın fey'in, humusundan (beşte birinden) beşte bir hissesine gelince o, ittifakla, Müslümanların menfaatleri için harcanır.

Zenginlere Mahsus Devlet Olmasın

Âyetteki كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ *"Ta ki bu mallar, içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.."* cümlesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müberred, şöyle demiştir: "الدُّولَةُ" (dûle) kelimesi, bir topluluğun elden ele dolaştırdıkları ve böylece de, bazen şöyle bazen de böyle olan şeyin adıdır. Fetha ile olmak üzere "**devlet**" kelimesi ise, sevindirici bir halin, durumun, bir topluluktan başka bir topluluğa geçmesidir. Dolayısıyla, "**damme**" ile olmak üzere "**dûlet**", bu intikâl eden, elden ele dolaşan şeyin adıdır. Fetha ile olmak üzere "**devle**" kelimesi ise, intikal etmek anlamında mastardır. Ve, insan için meydana gelmiş olan sevindirici hal hakkında kullanılır. Dolayısıyla da, sevindirici halin ona geçtiğini ifade etmek

için, هٰذِهِ دُولَةُ فُلَانٍ "Bu, falancanın devletidir" denilir. Şu halde "**dûle**", mal olarak elden ele dolaşan şeyin adıdır. "**Devlet**" ise, intikal eden halin adıdır. Buna göre âyetin manası, "Hakkı, sayesinde yaşayabilecekleri bir nasip, pay olsun diye fakirlere verilmek olan fey'i, zenginlerin eline düşüp de, onlar arasında dolaşan bir şey olmasın diye..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu kelime, dâl'ın fethası ve zammesi ile, "**devle**" ve "**dûle**" şeklinde okunmuştur. **Ebû Ca'fer,** bunu dâl ve tâ'nın ref'i ile دُولَةٌ şeklinde okumuştur. **Ebû'l-Feth,** "Bu âyetteki "يَكُونَ" kelimesi وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ *"Eğer borçlu darda ise, ona süre tanıyın.."* (Bakara, 280) âyetinde olduğu gibi tam bir fiildir. Ve manası da, "Cahiliyye dönemindeki eski bir "devlet" ve mal dolaşımı meydana gelmesin diye..." şeklindedir.

Resûlullah (s.a.s)'ın Emrini Tutun, Nehyettiğini Bırakın

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size ne yasak ettiyse ondan da sakının"* buyurmuştur. Bu, "Peygamber (s.a.s)'in bize verdiği fey'i alın; o, sizin için helâldir. Almanızı yasakladığını ise, almayın. Fey' konusunda Allah'tan korkun. Çünkü, Resûlüllah'ın sizi nehyettiği şeylerde, Allah'ın azabı cidden çetindir" demektir. En güzel olan mana, bu âyetin, Resûlullah'ın verdiği, emrettiği ve nehyettiği her şeye şâmil bir hüküm olmasıdır. Binâenaleyh, fey' ile ilgili hüküm de bu umûmîliğe dahildir.

Fey' Özellikle Muhacirlerin Hakkıdır

لِلْفُقَرَآءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾

"(Bilhassa o fey'), hicret eden o fakirlere aittir. Onlar, Allah'tan bir fazl ve rızâ ararlarken, Allah'a ve Peygamberi'ne yardım ederlerken, yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır. İşte bunlar, sadık (vefakâr) olanların tâ kendileridir" (Haşr, 8).

Bil ki bu âyet, ...وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ *"Akrabalara, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara aittir (fey')"* (Haşr, 7) ifadesinden bir bedel olup, buna göre

sanki: "Bu dört kısım kişi ile, şu şu vasıftaki o fakirler ile muhacirleri kastediyorum" denilmek istenmiştir.

Cenâb-ı Hak bunları şöyle birtakım sıfatlarla vasfetmiştir.

1) Onlar fakirlerdir.

2) Onlar, muhacirlerdir.

3) Onlar, yurtlarından sürülmüş, mallarından uzaklaştırılmışlardır. Yani Mekke kâfirleri, onları çıkmaya zorlamış, böylece onlar, yurtlarından sürülüp çıkartılmışlardır.

4) Onlar Allah'ın fazlını ve rızasını istemektedirler. Buradaki fazl ile kastedilen cennet nimeti; "rıza" ile kastedilen de, *"Allah'ın rızası ise daha büyüktür"* (Tevbe, 72) âyetinde anlatılan hususdur.

5) Onlar, Allah'a ve Peygamberi'ne yardım ederler. Yani canları ve malları ile Allah'a ve Resûlü'ne yardım ederler.

6) *"İşte onlar, doğru olanların tâ kendileridir"* âyetiyle anlatılan husus. Bu, "Onlar din için, dünya lezzetlerini terk edip, onun sıkıntılarına katlandıklarında, dinlerindeki sadakatleri ortaya çıkmış olur" demektir.

Âlimlerden birisi, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in halifeliğinin sıhhati hususunda bu âyeti delil getirip şöyle demiştir: "Âyette bahsedilen fakirler muhacirlerden idi. Ensâr da, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) için, "Ey Resûlüllah'ın Halifesi..." diyorlardı. Allahu Teâlâ ise, burada, onların doğru olduklarına şahâdet ediyor. Şu halde onların, "Ey Resûlüllah'ın Halifesi..." deyişlerinde de doğru olmaları gerekir. Durum böyle olunca, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in halifeliğinin doğru olduğuna da hükmetmek gerekir."

Ensarın Fazileti

Cenâb-ı Hak daha sonra ensardan bahsetmiş ve muhacirler lehine, fey'den feragat etmelerinden dolayı onları medh ü senâ ederek şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي
صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ
شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾

"Onlardan evvel Medine'yi yurt ve iman evi edinmiş olan kimseler, kendilerine hicret edenlere sevgi beslerler. Onlara verilen şeylerden dolayı, gönüllerinde bir ihtiyaç (arzu meyli) bulmazlar. Kendilerinde fakirlik ve ihtiyaç olsa bile, onları öz canlarından daha üstün tutarlar. Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte felaha erenler, onların tâ kendileridir" (Haşr, 9).

Âyetteki "**dâr**" (yurt)'dan maksat Medine'dir. Çünkü Medine, hicret yurdu olup, ensar, muhacirler gelmezden önce oraya yerleşmişlerdi. Buna göre âyetin manası, "Medine'ye, bu iman yurduna muhacirlerden önce yerleşenler..." şeklindedir.

İki Sual

Eğer, "Âyet hakkında şu iki soru var:

1) "İmana yerleşti" denilmez.

2) Bunun söylenebileceğini farz etsek bile, "ensar, imana muhacirlerden önce yerleşmemiştir" denilirse, birinciye şöyle birkaç bakımdan cevap verilir:

a) Bu, "Onlar o yurda yerleştiler ve imanlarında ihlaslı oldular" manasındadır. Bu tıpkı şâirin, وَلَقَدْ رَأَيْتُكَ فِي الْوَغَى مُتَقَلِّدًا سَيْفًا وَرُمْحًا "Andolsun ki savaşta ben seni kılıç ve mızrak kuşanmış (yani taşırken) gördüm" beytinde olduğu gibidir.

b) Bunlar, ona imkân bulup, onda dosdoğru olmaları sebebiyle, imanı âdeta bir karargâh ve vatan edinmişlerdir. Bu tıpkı, **Selmân-ı Fârisî** (r.a)'ye nesebini sorduklarında "Ben İslâm'ın oğluyum" demesi gibidir.

c) Cenâb-ı Hak, Medine'yi "iman" diye isimlendirmiştir. Çünkü iman orada zuhur etmiş, kök salmıştır.

İkinci suale de şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Bu sözde, bir takdim-tehir bulunmakta olup, takdirî manası, "O yurda muhacirlerden önce yerleştiler ve mü'min oldular" şeklindedir.

b) Burada, muzafın hazfı söz konusudur ve takdir, "Onlar, muhacirlerin hicretlerinden önce o yurda ve imana yerleştiler" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا... ***"Onlara verilen şeylerden dolayı gönüllerinde bir ihtiyaç (arzu meyli) bulmazlar"***

buyurmuştur. **Hasan el-Basrî,** "Bu, "kendilerine verilmeyip muhacirlere verilen o fey'den ötürü bir haset, bir yangınlık ve bir kin hissetmezler" demektir. Burada Cenâb-ı Hak, haset öfke ve kini, "hacet" (ihtiyaç) kelimesi ile ifade etmiştir. Çünkü bu duygular, ihtiyaç anında hissedilir. Böylece Cenâb-ı Hak, kinâye yoluyla, "lâzımı" zikrederek melzûmu kastetmiştir." demiştir.

Îsar (Yaşatma Şevki)

Daha sonra Hak Teâlâ, وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ *"Kendilerinde fakirlik ve ihtiyaç olsa bile, onları öz canlarından daha üstün tutarlar"* buyurmuştur. Arapçada, bir şeyi kendisine has kıldığı zaman, آثَرَهُ بِكَذَا "Onu kendine tercih etti" denilir. Âyetteki "tercih etme" fiilinin mef'ûlü mahzûf olup, takdiri, "Ensar, muhaciri, mallarına ve evlerine hatta kendi canlarına tercih ederler" şeklindedir.

İbn Abbas (r.a)'tan rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ensara şöyle demiştir: *"Eğer isterseniz, evlerinizden ve mallarınızdan muhacirlere bir pay verebilirsiniz. Ben de size ganimette, onlara verdiğim gibi, bir pay veririm. Yok eğer istemezseniz ganimet (fey') onların olur, evleriniz ve mallarınız size kalır"* demiştir. Onlar da: "Hayır, bilakis biz onlara, hem evlerimizden ve mallarımızdan vereceğiz, hem de fey'de onlara ortak olmayacağız" demişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirmiş ve böylece, ensarın muhaciri kendilerine tercih edişlerinin, mal hususunda zenginliklerinden dolayı olmadığını, aksine kendileri de ihtiyaç ve fakirlik içinde oldukları halde bu fedakârlığı gösterdiklerini beyân etmiştir. Bu âyetteki "**hasâsa**" kelimesinin aslı, ferahlık, kalburdaki her delik veya kapı, bulut veya baş örtüsü manasındaki "**hasâs**"tır. Müfredi "**hasâse**"dir.

Müfessirler, ensarın, misafirleri olan (muhaciri) yemek hususunda kendilerine tercih edişleri, misafir doyuncaya kadar kendilerinin yemekte oyalandıkları ile ilgili birçok şeyler anlatmışlardır. Sonra bu âyetin, bu tercih ediş (fedâkârlık) hususlarında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Doğru olan, bu âyetin, onların, fey' konusunda muhacirleri kendilerine tercih edişleri hususunda nazil olduğudur. Hem sonra diğer tercih ediş hususlarının buna dahil olması da imkânsız değildir.

Buhl ve Şuhh

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte felaha erenler onların tâ*

kendileridir" buyurmuştur. "**Şuhh**" kelimesi, hem zammeli, hem kesrelidir. "**Şuhh**" ve "**şıhh**" şeklinde de kıraati vardır. Bil ki "**şuhh**" ve "**buhl**" (cimrilik) arasındaki mana farkı şudur: "**Buhl**", cimriliğin bizzat kendisidir. "**Şuhh**" ise, insanın içinde bulunan ve bu cimriliğe sebep olan halin (vasfın) adıdır. "**Şuhh**", insan "nefs"inin sıfatlarından olduğu için, hiç şüphesiz Cenâb-ı Allah, *"Kim nefsinin şuhhundan (cimriliğinden - mal sevgisinden) korunursa, işte felaha erenler* yani, istediklerine nâil olanlar, *onların tâ kendileridir"* buyurmuştur, **İbn Zeyd** şöyle demiştir: "Allah'ın alınmasını nehyettiği şeyi alan ve verilmesini emrettiği şeyi vermeyen nefsinin şuhhuna (cimriliğine) tâbî olmuş olur."

Ashabın Halefleri

وَالَّذِينَ جَآءُو مِنۢ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِى قُلُوبِنَا غِلًّا لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا رَبَّنَآ إِنَّكَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠﴾

"Ve bunların arkasından gelenler şöyle derler: "Ey Rabbimiz, bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi bağışla. İman etmiş olanlar için kalplerimizde bir kin bırakma. Ey Rabbimiz, şüphesiz sen, raûfsun, rahîmsin" (Haşr, 10).

Bil ki *"ve bunların arkasından gelenler..."* ifadesi "muhacirler" üzerine atıftır ve bunlar, daha sonra hicret edenlerdir. Denildi ki: "Bunlar, iyilik yapma hususunda evvelkilere tabi olanlardır ki bunlar, muhacir ve ensardan sonra, kıyamet gününe kadar gelen (mü'minler)dir." Allahu Teâlâ bunların hem kendileri için, hem de kendilerinden önce iman etmiş kimseler için duâ ettiklerini ve *"Ey Rabbimiz bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi bağışla, iman etmiş olanlar için kalplerimizde bir kin, yani haset ve buğz bırakma"* dediklerini zikreder.

Bil ki bu âyetler, bütün mü'minleri içine alır. Çünkü mü'minler, ya muhâcirdir, ya ensardır, yahut da onlardan sonra gelenlerdir. Allahu Teâlâ, muhacir ve ensardan sonra gelenlerin halinin, kendilerinden önce geçmiş olan bu ensar ve muhacirini dua ve rahmetle anmak olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla kim böyle olmaz, aksine onları kötülükle anarsa, haklarında

kötü konuşursa, bu âyetin nassına (açık ifadesine) göre, mü'minlerin kısımları cümlesinin dışına çıkmış olur.

Münafıklara Gelince...

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِاِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ اُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ اَحَدًا اَبَدًا وَاِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾

"Ehl-i kitaptan o kâfir kardeşlerine, "Andolsun ki eğer siz yurtlarınızdan çıkarılırsanız biz de muhakkak sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinize hiçbir kimseye ebediyen itaat etmeyiz. Eğer sizinle harp edilirse muhakkak ve muhakkak, size yardım ederiz" diyen o münafıkları görmedin mi? Halbuki Allah, onların kesinlikle yalancı olduklarına şâhitlik eder" (Haşr, 11).

Mukâtil b. Hayyan ve **Mukâtil b. Süleyman** şöyle demişlerdir: Allah bununla ensardan olan, fakat aslında münafık olan **Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Nebtel** ve **Rufa'a b. Zeyd**'i kastetmiştir. Onlar kardeşlerine böyle demişlerdi. Bu kardeşlik şu birkaç manaya olabilir:

1) Küfürde (inkârda) kardeşlik... Çünkü Yahudi ve münafıklar, Hz. Muhammed (s.a.s)'i genel olarak inkârda ortak idiler.

2) Karşılıklı sadakat, dostluk ve yardımlaşma sebebiyle kardeşlik...

3) Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşmanlıkta, aralarında bulunan ortaklık sebebiyle olan kardeşlik...

Allahu Teâlâ bunların, Yahudilere, "Yemin olsun ki, eğer Medine'den çıkartılırsanız, biz de mutlaka sizinle beraber çıkarız. Sizi perişan etmek, yardımsız bırakma hususunda hiç kimseye asla itaat etmeyiz" dediklerini ve *"Eğer sizinle harp edilirse muhakkak ve muhakkak size yardım ederiz"* diyerek onlara yardım sözü verdiklerini bildirmiştir. Cenâb-ı Hak daha sonra da, *"Allah, onların kesinlikle yalancı olduklarına şâhitlik eder"* buyurarak, o münafıkların bu sözlerinde yalancı olduklarını haber vermiştir.

Münafıkların Caymaları

لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾

"Andolsun ki onlar çıkarılacak olurlarsa, (bu münafıklar) onlarla beraber çıkmazlar. Eğer onlar savaşa tutuşurlarsa, bunlar onlara yardım da etmezler. Onlara yardım etseler bile, andolsun ki mutlaka gerisin geri dönerler. Sonra da kendilerine yardım edilmez" (Haşr, 12).

Cenâb-ı Hak, çok genel olarak münafıkların yalancı olduklarını bildirince, bunun peşinden böyle buyurarak tafsilata girmiştir. Bil ki Hak Teâlâ, nihâyetsiz olan bütün malumâtı bilir. Bundan dolayı hem mevcudatı (var olanları) hem de ma'dûmâtı (var olmayan şeyleri), her üç zamanda (mazî, hal, istikbâl) da bilir ve O, her bir şeyi bu altı bakımdan bilir. Cenâb-ı Hak, bir şeyin, bu altı durumdan her birinde, olduğu halin aksi bir halde olduğu zaman, nasıl olacağını da bilir. İşte Cenâb-ı Hak bu noktada, o Yahudilerin, eğer yurtlarından çıkarılsalardı bile, münafıkların onlarla birlikte olup çıkmayacaklarını haber vermiştir. Nitekim netice de böyle olmuştur. Çünkü **Benû Nadîr** yurtlarından çıkarılınca, münafıklar onlarla beraber çıkmamış; **Benû Nadîr** ile savaşıldığında da münafıklar onlara yardım etmemişlerdir.

Âyetteki, "وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ" ifadesinin takdirî manası, başkasının sözünü tenkit edip, itiraz eden kimse, "Biz, meselenin dediğin gibi olduğunu kabul etmiyoruz. Kaldı ki, durumun, senin dediğin gibi olduğunu kabul etsek bile, bu senin için bir şey ifade etmez" demesi gibidir. İşte burada da böyle olup, Cenâb-ı Hak, münafıkların Yahudilere yardım etmeyeceğini, faraza yardım etmek isteseler bile, bu yardımı yapmayıp kaçacaklarını, böylece de yardım etmek istedikleri bu kimseleri düşmanlarının eline bırakacaklarını haber vermiştir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu. Duyursaydı bile, yine onlar muhakkak ki yüz çevirip arkalarını dönerlerdi"* (Enfal, 23) âyetidir.

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ *"Sonra da kendilerine yardım edilmezdi"* ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, münafıklarla ilgili olup, "Münafıklar muhakkak hezimete uğrarlar. Sonra onlara yardım olunmaz. Allah onları helâk edecek, küfürleri apaçık ortaya çıktığı için de nifakları onlara hiçbir fayda vermeyecektir" demektir.

2) Bu, "Yahudiler, mutlaka hezimete uğrayacaklar. Hem sonra münafıkların yardımı da onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır."

Münafık Allah'tan Ziyade, İnsandan Korkar

Cenâb-ı Hak daha sonra, münafıkların mü'minlere karşı olan korkularının, Allah'a karşı olan korkularından daha fazla olduğunu zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

لَاَنْتُمْ اَشَدُّ رَهْبَةً فِى صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾ لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا اِلَّا فِى قُرًى مُحَصَّنَةٍ اَوْ مِنْ وَرَآءِ جُدُرٍ بَاْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰى ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾

"Muhakkak ki sizin, onların yüreklerine saldığınız korku, Allah'tan korkularından daha şiddetlidir. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar iyi anlamayan (yani Allah'ın azametini bilip de, O'ndan hakkıyla korkmayan bir güruhtur.) Onlar, müstahkem kasabalarda, yahut duvarlar arkasında bulunmaksızın, sizinle toplu bir halde vuruşamazlar. Kendi aralarındaki savaşları çetindir. Sen onları birlik halinde sanırsın. Halbuki kalpleri darmadağınıktır. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar akıllarını kullanmayan bir toplulukturlar"
(Haşr, 13-14).

Allahu Teâlâ, bu âyetlerle, Yahudi ve münafıkların, Müslümanlarla ancak, hendekler ve geçitlerle sağlamlaştırılmış müstahkem yerlerde veya duvarlar-surlar arkasında bulundukları halde topluca savaşabileceklerini; bunun sebebinin ise, Allahu Teâlâ'nın onların kalplerine korku düşürüp, mü'minlere nusret ve zafer nasip etmesi olduğunu anlatmak istemiştir.

Âyetteki "**cüdür**" kelimesi, **dâl**'ın sükûnu ile, "جُدْرٍ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre, müfret olan, "**cidâr**"ın çoğulu, hem "**cüdür**" hem de "**cüdr**" şeklinde gelmektedir.

Kendi Aralarındaki Kavgaları

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Kendi aralarındaki savaşları çetindir. Sen onları birlik halinde sanırsın. Halbuki onlar, akıllarını kullanmayan bir kavimdirler"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili üç izah bulunmaktadır:

1) Bu, "Onların kendisiyle nitelendikleri şiddetli savaş ancak, birbirleriyle savaştığında olur. Fakat sizinle savaştıklarında, onların bu güç ve şiddetlerinden eser kalmaz. Zira cesur bir kimse, Allah ve Resûlü'ne karşı savaştığında korkuya kapılır, daha önce izzet ve şeref sahibi iken, zelil ve rüsvay olur" demektir.

2) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Bu şu manayadır: Onlar, bir araya geldiklerinde, "Biz andolsun ki şunu şunu yapacağız" diyorlar ve böylece mü'minleri, duvarlar ve muhkem kaleler arkasından verecekleri savaşlarla tehdit ediyorlardı. Sonra savaşmak üzere, çıkmaya yelteniyorlardı. Halbuki ancak kendi aralarındaki savaşları çok şiddetlidir. Yoksa mü'minlere karşı olan savaşları değil..."

3) **İbn Abbas** (r.a), "Bunun manası, "Onlar birbirinin düşmanıdır" şeklindedir" demiştir. Bu izahın doğruluğunun delili ise âyetteki, *"Sen onları birlik halinde sanırsın. Halbuki kalpleri darmadağınıktır"* ifadesidir. Bu, "Sen, şeklen-zâhiren, onların birbiriyle bir ülfet ve sevgi üzere, birlik halinde olduklarını zannedersin. Kalplerine gelince darmadağınıktır. Çünkü onlardan her biri, ayrı bir görüştedir. Aralarında da (içten içe) şiddetli bir düşmanlık vardır" demektir. Bu, onlarla savaş hususunda, Müslümanları bir cesaretlendirmedir.

Cenâb-ı Hakk'ın ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, akıllarını kullanmayan bir güruhtur"* ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, "Bunun sebebi, onların, bundaki paylarının ne olacağını anlayamayan bir kavim olmalarıdır" demektir.

2) Bu, "Onlar, kalplerinin darmadağınık olmasının, güç ve kuvvetlerini zayıf düşüreceğini bilmeyen bir topluluktur" demektir.

Münafıkların Selefleri

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٥﴾

"Onların hali, kendilerinden az öncekiler gibidir. Ki onlar, yaptıklarının kötü âkıbetini tatmışlardır. Onlar için (âhirette de) çetin bir azap vardır" (Haşr, 15).

Bu, "Onların durumu, az bir zaman önce, **Bedir**'de savaşan kâfirlerin durumu gibidir" demektir. Buna göre, "قَرِيبًا" kelimesi niçin mansub olmuştur" denilirse, "Mesel kelimesi sebebiyle mansub olmuştur ve takdir, كَوُجُودِ مَثَلِ أَهْلِ بَدْرٍ (قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ) "Bu din savaşına katılanların meselelerinin durumlarının varlığı gibidir ki onlar kötülüklerinin ve Resulûllah'a düşmanlıklarının cezasını tatmışlardı" şeklindedir. "Vebal" kelimesi, Arapların, "كَلَأٌ وَبِيلٌ" neticesi "tehlikeli ve kötü ot" deyimlerinden alınma olup, bu, "Onlar bu dünyada öldürülme azabını tattılar. Onlar için (âhirette de) çetin bir azap vardır" demektir.

Şeytan Misali

Cenâb-ı Hak daha sonra, Yahudi ve münafıklar için bir darb-ı mesel zikretmiş (benzetme yapmış) ve şöyle buyurmuştur:

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ ۖ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾

"(Bu münafıkların durumu) şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "inkâr et" der. O inkâr edince de, "Ben senden beriyim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım" der" (Haşr, 16).

Bu, "Benû Nadîr'in (Yahudileri), "Yemin olsun ki eğer siz, yurdunuzdan çıkarılırsanız, biz de muhakkak sizinle beraber çıkarız" diyerek, aldatan, sonra da onları desteksiz bırakarak, sözlerini tutmayan o münafıkların durumu, şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "inkâr et" der.

Sonra da, neticene ondan uzaklaşır" demektir. Bundan murat ya, şeytanın genel olarak küfre davetidir, yahut da, **Bedir** günü, "Bu gün, insanlardan sizi yenebilecek hiç kimse yoktur. Ben sizin yakınınızdayım..." deyip, neticede, "Ben sizden uzağım.." diyerek, Kureyş'i aldatmasıdır.

Sonunda Cehennemde Buluşurlar

فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَآ اَنَّهُمَا فِى النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَاۗ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظّٰلِمِينَۚ ﴿١٧﴾

"Nihâyet, ikisinin de akıbeti, ateşin içinde ebedî kalıcı olmalarıdır. İşte bu, o zâlimlerin cezâsıdır" (Haşr, 17).

Bu âyetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Mukâtil, "Böylece münafıkların ve Yahudilerin akıbeti, şeytan ile ona uyan insanın akıbeti gibidir. Çünkü onlar, cehenneme gitmişlerdir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: **"İbn Mes'ûd,** bunu, "اَنَّ"nin haberi, "فِى النَّارِ" kelimesinde (zâid olan) bir câr maa'l-mecrûr olmak üzere, "خَالِدَانِ فِيهَا" şeklinde okumuştur. Meşhur kıraate göre ise haber, zarf anlamında olan "فِى النَّارِ" kelimesi olup, "خَالِدِينَ فِيهَا" ifadesi de hâl'dir. Âyetteki, "عَاقِبَتَهُمَا" kelimesi, ref ile de okunmuştur."

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"İşte bu, o zâlimlerin cezâsıdır"* buyurmuştur. Buradaki "zâlimler" kelimesi, *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) "müşrikler" anlamındadır.

Yarın için Ne Hazırladın?

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun. Herkes, yarın için önden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır" (Haşr, 18).

Buradaki, "yarın", kıyamet günüdür. Allahu Teâlâ kıyamet gününü, bu dünya gününü izleyen ve ona yakın olan bir gün olarak isimlendirmiştir. Burada, "نَفْسٌ" ve "غَدٌ" kelimeleri, belirsiz getirilmiştir. Nefs kelimesinin nekire olarak gelmesinin hikmeti, âhiret için önden gönderdiği şeylere bakan nefisleri, tek tek, müstakillen kastetmektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Her bir nefis, kendisinin önden gönderdiğine baksın..." buyurmuştur. "غَدٌ" (yarın) kelimesinin belirsiz getirilmesi ise, onun önemini ortaya koymak ve onun durumunun belirsizliğini anlatmak içindir. Cenâb-ı Hak sanki, "O, azametinin künhüne vakıf olunamayan bir yarındır" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"* buyurmuş ve te'kid olsun diye, ittikâ emrini tekrarlamıştır. Yahut da, ilk ittikâ emri, vâciplerin, farzların edâsıyla ilgili; ikincisi de günahların terkiyle ilgili... olabilir.

Allah'ı Unutmayın

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾

"Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem de Allah'ın, kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın, işte bunlar fâsıkların ta kendileridir" (Haşr, 19).

Bu âyet hakkında iki izah şekli vardır:

1) **Mukâtil İbn Hayyan** ve **Mukâtil İbn Süleyman** şunu söylediler: "Onlar Allah'ın hakkını unuttular, bunun üzerine Allah da onlara, kendi nefislerinin hak ve hukukunu unutturdu. Böylece de onlar, Allah nezdinde kendilerine fayda verecek şeyleri yapamadılar."

2) "Allah onlara kendilerini unutturdu." Yani, "kıyamet günü onlara, kendilerini unutacakları korkular gösterdi, gösterecek..." Bu, Cenâb-ı

Hakk'ın, *"Gözleri kendilerine dönüp bakamayacak bile. Kalplerinin içi ise, müthiş korkulardan dolayı, bomboştur"* (İbrahim, 43) ve *"İnsanları o gün sarhoş görürsün, oysaki onlar sarhoş değildirler"* (Hac, 2) âyetlerinde beyan edildiği gibidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Onlar fâsıkların ta kendileridir"* buyurmuştur. Bundan maksat, zem ve kınamadır.

Mü'min ile Kâfir Bir Olmaz

Bil ki, Cenâb-ı Hak, *"Herkes, yarın için önden ne göndermiş olduğuna baksın..."* buyurarak, mü'minlere, kıyamet günü, kendi yararlarına olacak olan şeyi bildirip, *"Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem de Allah'ın, kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın"* hitabıyla da kâfirleri tehdit edince, bu iki grup arasındaki farkı beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur:

لَا يَسْتَوِيٓ اَصْحَابُ النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۚ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَآئِزُونَ ﴿٢٠﴾

"Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler, işte ancak onlar muratlarına erenlerdir" (Haşr, 20).

Bil ki, bu iki topluluk arasındaki farklılık, çok açık olarak malûmdur. Allahu Teâlâ'nın böyle bir yerde bu farkı zikretmesinden maksadı, cennetlikler cemaatinin büyüklük ve heybetine işâret etmektir. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile bunu, büyük günah sahibinin, cennete giremeyeceğine dair delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Çünkü bu âyet, cennetliklerin ve cehennemliklerin birbirine denk olmadıklarına delâlet etmektedir. Eğer büyük günah sahibi cennete girecek olsaydı, cennetlikler ile cehennemliklerin birbirine denk olması gerekirdi. Bu ise caiz değildir." Bunun cevabı, malumdur.

İKİNCİ MESELE

Bizim âlimlerimiz bu âyeti, Müslümanın, zimmîye mukabil kısasen öldürülmeyeceğine delil getirmiştir. Biz bunu, hilâfiyât ile ilgili kitabımızda açıklamıştık.

Kur'ân'ın Azameti

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu açıklamaları yapınca, Kur'ân'ın büyüklüğünü ve azametini anlatmak için şöyle buyurmuştur:

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهٗ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik, muhakkak ki sen onu, Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri biz, onları insanlar düşünsünler diye irad ediyoruz" (Haşr, 21).

Bunun manası şudur: "Eğer dağa, size verildiği gibi bir akıl verilip, sonra da üzerine Kur'ân indirilseydi, o baş eğer, boyun eğer ve Allah korkusundan parça parça olurdu..." Âyetteki, *"Bu misalleri biz, onları insanlar düşünsünler diye îrad ediyoruz..."* ifadesinin zikredilmesinden murat, bu kâfirlerin kalplerinin katılığına ve karakterlerinin sertlik ve kabalığına işâret etmektir.. Bunun benzeri, *"Sonra (ey Yahudiler) bunun arkasından, yine kalpleriniz katılaştı. Şimdi o kalpler taş gibi yahut daha katı..."* (Bakara, 74) âyetidir.

Allahu Teâlâ'nın Güzel Vasıfları

Bil ki Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın büyüklüğünü anlatınca ve sıfatın büyüklüğünün de mevsûfun (nitelenenin) büyüklüğünden ileri geldiği malûm olunca, bunun peşi sıra, kendi azametini ve celâlini beyân etmek için şöyle buyurdu:

هُوَ اللّٰهُ الَّذِى لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾

"O öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, gaybı da, şehâdeti de bilir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir" (Haşr, 22).

Buradaki, gayb ve şehâdetin, "gizli ve açık olan" anlamında, ya da, "dünya ve âhiret" anlamında olduğu söylenmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, gaybı şehâdetten önce zikretmiştir. Bunda, aklî bir sır bulunmaktadır. Müfessirler, gayb ve şehâdet hakkında birçok görüş zikretmişlerdir. Ezcümle "Gayb, ma'dûm, şehâdet ise mevcût olandır", yine, "Gayb, kullara gâib olan, şehâdet ise, onların müşahede ettikleri şeylerdir" denilmiştir.

هُوَ اللّٰهُ الَّذِی لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ ۚ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

"O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, Melik'tir, Kuddüs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir. Azîz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir. Allah, müşriklerin şirk koştukları şeylerden münezzehtir" (Haşr, 23).

"O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, Melik'tir..." ifadesinin tefsiri daha önce geçmişti.

El-Kuddüs

Cenâb-ı Hak, daha sonra "**el-Kuddüs**" buyurmuştur. Bu, damme ve fetha ile okunmuştur. Fethalı okunuş, Allah'ın isimlerinde, ahkamında, fiillerinde, sıfatlarında ve zâtındaki müzekkerliğe daha çok delâlet eder. Biz, bu kelimeyi, Hadîd Sûresi'nin başında açıklamıştık. "وَنُقَدِّسُ لَكَ" (Bakara, 30) âyetinin tefsirinde de biraz izah geçmişti. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Bu, "Allah, bereketleri çok olandır" anlamındadır."

Es-Selâm

Âyetteki, "**es-Selâm**" ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, "selâmet ve esenlik" anlamındadır. "Darü's-selâm: Esenlik yurdu" ve "selâmün aleyküm: Selâmet üzerinize olsun" ifadesi de bu anlamdadır. Cenâb-ı Hak, bütün noksanlıklardan en mükemmel manada uzak olmasından dolayı, bu kelime ile nitelenmiştir. Nitekim, "çok ümitvar, ümitli" anlamında, رَجَاءٌ "çok yardımsever" anlamında "غِيَاثٌ" ve "çok âdil" anlamında da "عَدْلٌ" denilmesi de, aynı üslup üzeredir.

İmdi eğer, "Bu tefsir açısından, "**el-Kuddüs**" ile "**es-Selâm**" arasında bir fark kalmaz. Tekrar ise, aslın hilafına olup, (olması gerekir)" denilirse biz deriz ki, Allah'ın "Kuddüs" oluşu, geçmişte ve halde, bütün kusurlardan münezzeh ve berî olduğuna bir işârettir. "es-Selâm" oluşu ise, gelecekte de hiçbir kusur ve noksanlığın O'na arız olmayacağına işârettir. Çünkü, kendisine bir kusur arız olan kimsenin, selâmet ve esenliği zail olur, artık o "es-Selâm" olarak kalmaz.

2) Allah, "selâmeti veren ve sağlayan, güvenlik veren" anlamında "es-Selâm"dır.

El-Mü'min

Âyetteki, "**el-Mü'min**" vasfı ile ilgili iki izah vardır:

1) Allah, velilerini, azabından emin kılandır. Bu manada, اٰمَنَهُ - يُؤْمِنُهُ فَهُوَ مُؤْمِنٌ "Onu emin kıldı, kılar; emin kılandır" denilir.

2) Allahu Teâlâ, "doğrulayıp tasdik eden" anlamında mü'mindir. Bu ya, peygamberlerini, onlara ait mu'cizeleri izhar etmek suretiyle tasdik etmesi anlamındadır. Yahut da, Muhammed (s.a.s) ümmetinin, diğer peygamberlere şahâdette bulunarak, Allah'ın onları doğrulaması anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"(Ey ümmet-i Muhammed), insanlar üzerine şahitler olasınız diye..."* (Hac, 78) buyurmuştur. Hem sonra Allahu Teâlâ, onların, bu şahadetlerinde doğru olduklarını tasdik eder. Bu kelime, mîm'in fethasıyla da, "اَلْمُؤْمَنُ" şeklinde de okunmuş olup, bu, "اَلْمُؤْمَنُ بِهِ" (kendisine inanılan) takdirindedir. Ama, وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ *"Musa kavminden... seçti..."* (A'râf, 155) âyetinde de, câr maa'l-mecrûr olan ifade hazfedilmiştir.

El-Müheymin

Âyetteki, "**el-Müheymin**" isminin, müfessirler, "hiçbir şeyin kendisinden gizli ve saklı kalmadığı, şâhit, hazır" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Kelimenin köküyle ilgili iki görüş vardır:

1) **Halîl** ve **Ebû Ubeyde,** "Bu kelime, bir kimse bir şey üzerinde gözcü ve murakıp olduğunda kullanılan "هَيْمَنَ - يُهَيْمِنُ فَهُوَ مُهَيْمِنٌ" kökündendir" demişlerdir.

2) Diğer lügat âlimleri ise, "Bu kelimenin aslı, "اٰمَنَ" kökünden olmak üzere, "مُؤَيْمِنٌ" (Müeymin)'dir. Binâenaleyh bu, "**el-Mü'minu**" anlamındadır" demişlerdir. Bu kelimenin geniş izahı, "مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ" (Mâide, 84) âyetinin tefsirinde geçmişti. **İbnu'l-Enbarî, "el-Müheymin,** rızıklarını vererek, mahlûkatı üzerinde kâim ve hakim olan" demektir" demiş ve şu şiiri nakletmiştir: اَلَا اِنَّ فَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ نَبِيِّهِ مُهَيْمِنُهُ التَّالِيهِ فِى الْعُرْفِ وَالنُّكْرِ "İyi bilin ki,

peygamberlerinden sonra insanların en hayırlısı, iyi kötü bir hususta insanları kontrol eden ve onları izleyendir."

İbnu'l-Enbarî, "Buradaki "**el-Müheymin**" kelimsi, "اَلْقَائِمُ عَلَى النَّاسِ" anlamındadır" demiştir.

El-Azîz

Âyetteki "**el-Azîz**" kelimesi, ya "nazîri, benzeri bulunmayan", ya da, "gâlib olan, kâhir olan" anlamındadır.

El-Cebbâr

Âyetteki **"el-Cebbâr"** ism-i şerifiyle ilgili birkaç izah vardır:

1) Bu, "fakiri zengin kıldı" ve "kırığı onardı" anlamında olan "جَبَرَ" (Cebere) fiilinden "فَعَّالٌ" veznindedir. **el-Ezherî,** "Ömrüme yemin olsun ki, o Allah, her kırığı ve fakir olanı onarandır (**Câbir**). O, razı olduğu dinini de onarandır (**Câbir**), ayakta tutandır" demiştir. **El-Accâl** da, قَدْ جَبَرَ الدِّينَ الْإِلٰهُ فَجُبِرَ "O Allah dinini onardı da, o da sapasağlam, dimdik, müstakim oldu" demiştir.

2) Bu kelime, "Onu, istediği şeyi yapmaya zorladı" anlamındaki, "جَبَرَهُ عَلَى كَذَا" ifadesindendir. **Süddî,** "Allah, insanları kahr u galebesi altına alır ve onları, dilediği şeye zorlar" demiştir. **el-Ezherî** de, "Bu, Tenûm lehçesine ait bir kelimedir. Hicâzlıların çoğu bu kelimeyi kullanırlar" demiştir. **İmâm-ı Şafiî,** bu kelimeyi elifsiz olarak kullanır ve meselâ, جَبَرَهُ السُّلْطَانُ عَلَى كَذَا "Sultan onu, şu işe zorladı" dedi. **Ferrâ,** bu anlama gelen "**el-Cebbâr**" kelimesinin, "اَجْبَرَ" kökünden olduğunu söylemiştir. Ki, "اَجْبَرَ" kelimesi, "Zorladı" anlamında olan meşhur bir kullanımdır. Ve **Ferrâ,** "iki fiil hariç, "اَفْعَلَ" vezninden "فَعَّالٌ" ism-i mübalağa vezninin geldiğini hiç işitmedim. Bu ikisi de, "اَجْبَرَ"den "**el-Cebbâr**"; "اَدْرَكَ"den "**ed-Derrâk**" (yetişen, idrak eden, çok kavrayan) kelimeleridir" demiştir. Buna göre, "**Cebbâr**", "**el-Kahhâr**" anlamındadır.

3) **İbnu'l-Enbarî,** "Allah'ın sıfatı olarak "**el-Cebbâr**" kelimesi, kendisine ulaşılamayan, yetişilemeyen anlamındadır. Bu manada olmak üzere, toplayıcının elinin yetişemediği hurmaya da, "**el-Cebbâre**" denilmiştir" demiştir.

4) **İbn Abbas** (r.a), "**Cebbâr**, büyük padişah, melik anlamındadır" demiştir. **Vâhidî** de, "Zikrettiğimiz bu manalar, **Cebbâr**'ın, Allah'ın sıfatı olarak ifade ettiği manalardır. Bu kelimenin bir de, insanların vasfı olarak şu anlamları bulunur:

1) Bu kelime, musallat edilen, zorba anlamındadır. Nitekim, "Sen *onlar üzerinde bir zorba, cebbâr değilsin...*" (Kaf, 45) âyetinde böyledir.

2) Bu kelime, iri cüsseli, müheykel anlamındadır. Nitekim, *"Muhakkak ki orada, iri bedenli bir topluluk bulunmaktadır"* (Mâide, 22), "**Cebbâr**" âyetinde böyledir.

3) Allah'a ibadetten yüz çeviren, kaçınan anlamındadır. *"O, beni, bir cebbâr, azgın kılmadı"* (Meryem, 32) âyetinde böyledir.

4) Bu kelime, "çok öldüren" anlamındadır. *"Siz... cebbârlar, çok öldürenler olarak onları yakalayıverdiniz"* (Şuarâ, 130) ve *"Sen (ey Musa) ancak, yeryüzünde bir cebbâr olmak istiyorsun..."* (Kasas, 19) âyetlerinde böyledir" demiştir.

El-Mütekebbir

Âyetteki, **el-Mütekebbir** sıfatıyla ilgili birkaç izah vardır:

1) **İbn Abbas** (r.a), "O Allah, rubûbiyyeti ile büyük ve yücedir. O'nun gibi hiçbir şey yoktur" demiştir.

2) **Katâde,** "O, kendi dışındaki her şeyden yüce ve büyüktür" demiştir.

3) **Zeccâc,** "O, kullarına zulmetmekten münezzeh ve yücedir" demiştir.

4) **İbnu'l-Enbarî,** "**el-Mütekebbir**", "ذُو الْكِبْرِيَاءِ" anlamındadır. "**el-Kibriyâ**" da, Araplar nezdinde "**el-Mülk**", saltanat anlamındadır. *"Ve, yeryüzündeki mülk ve saltanat (kibriyâ) da sizin olsun diye mi?.."* (Yunus, 78) âyetinde de bu anlamdadır" demiştir.

Bil ki, mütekebbir, insanlar hakkında kullanılırsa, bir kınama ifade eder. Çünkü mütekebbir, kibirlenen, büyüklenen kimsedir. Bu ise, insan için bir noksanlıktır. Çünkü, insanın bir büyüklüğü ve yüceliği söz konusu değildir. Çünkü onda olan, ancak hakirlik, zillet ve meskenettir. Dolayısıyla, büyüklük tasladığı zaman, o yalancı olmuş olur. Bundan ötürü, bu sıfat, onun hakkında mezmûm bir nitelik olmuş olur. Ama Cenâb-ı Hakk'a gelince, bütün yücelik ve kibriyâ türleri O'na aittir. O, büyüklüğünü ortaya koyduğunda, kullarını, Celâl ve yüceliğini bilmeye irşâd ve sevk etmiş olur; böylece bu, Allahu Teâlâ için, son derece mükemmel bir medh ve övgü ifade eder. İşte bundan dolayı, bu ismi zikrettiği zaman, peşi sıra, سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ *"Allah, müşriklerin şirk koştukları şeylerden münezzehtir"* buyurmuştur. Buna göre sanki, "Muhakkak ki insanlar bazen büyüklük taslayıp, bu kibriya (büyüklük) sıfatında, Allah'a ortaklık iddiasında bulunurlar. Oysa ki, Cenâb-ı Hak, insanlar için olan tekebbürden münezzehtir. Çünkü insanlar, zatları itibariyle eksik-kusurlu varlıklardır. Dolayısıyla, onların tekebbürleri (büyüklük taslamaları), zatlarında mevcut noksanlığa bir de yalan noksanlığı ilave etmek olur. Allahu Teâlâ'ya gelince,

bütün yücelikler ve izzet O'na aittir. Bu sebeple O, yücelik izhâr ettiğinde, bu, bir kemâle, bir başka kemâl daha ilave etmektir. Cenâb-ı Hak, o müşriklerin, büyüklük sıfatını mahlûkata (putlara) vermek suretiyle, Allah'a ortak koştukları şeylerden münezzehtir.

El-Halık, el-Barî, el-Musavvir

هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَآءُ الْحُسْنٰى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

"O, öyle Allah'tır ki, yaratacağı her şeyi hikmetiyle takdir edendir. Onları var edendir. Varlıklara suret verendir. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar, O'nu tesbih eder. O, azîz ve hakîmdir" (Haşr, 24).

Cenâb-ı Hak, ...هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ *"O, Allah hâlıktır"* buyurmuştur. "Halk", kelimesi, "takdir etme" manasındadır. Buna göre âyet, "Allah, kendi fiillerini, belli biçimde takdir eder" manasındadır. O halde yaratıcılık, Allahu Teâlâ'nın irâde sıfatıyla ilgilidir.

Daha sonra Allah "الْبَارِئُ" buyurmuştur. Bu kelime tıpkı; "sânî" ve "mucîd" manasındadır. Fakat "bârî", bedenlerin yaratılmasını ifade eder. Dolayısıyla mahlûkat için, "beriyye" (yaratık) denilir. Ama, renk ve tat gibi sıfatlar için bu kelime kullanılmaz.

Âyetteki "**el-Musavvir**", "Allah mahlûkatın suretlerini dilediği biçimde yapar" anlamındadır. Bu âyette, hâlık ismi, "bârî'den önce zikredilmiştir. Çünkü irâdenin tercihi, kudretin tesirinden önce gelir. "**Bârî**" ismi de musavvirden önce gelmiştir. Çünkü zatları var etmek, sıfatları var etmekten öncedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"En güzel isimler O'nundur"* buyurmuştur. Bu ifadeyi, A'râf, 180. âyetinin tefsirinde izah etmiştik.

Âyetteki, *"Göklerde ve yerde olanlar, O'nu tesbih eder. O, azîz ve hakîmdir"* ifadesinin tefsiri de, Hadîd Sûresi'nin başında geçmişti. Yüce ve münezzeh olan Allahu Teâlâ doğru olanı en iyi bilendir. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. O'nun salat ve selâmı, efendimiz olan Nebiyy-i Ümmî Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve bütün ashâbına olsun. Âmin.

MÜMTEHİNE SÛRESİ

Bu sûre on üç âyet olup,
Medine'de nazil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

İmanın Gereği

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَآءَ تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَآءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِى سَبِيلِى وَابْتِغَآءَ مَرْضَاتِى تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَاَنَا اَعْلَمُ بِمَآ اَخْفَيْتُمْ وَمَآ اَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيلِ ﴿١﴾

"Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi izhâr edersiniz. Halbuki onlar, size gelen hakkı inkâr etmişlerdir. Peygamberi de, sizi de, Rabbiniz olan Allah'a iman ediyorsunuz diye, onlar (yurtlarınızdan) çıkarıyorlardı. Eğer benim yolumda cihat ve benim rızamı aramak için çıkmışsanız (bunu yapmazsınız). Onlara hâlâ içinizden (gizli gizli) muhabbet mi besleyeceksiniz? Halbuki ben, sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur" (Mümtehine, 1).

Âyetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE:

Bu âyetin, kendinden önceki sûre ile ilgi ve münasebetini sağlayan şeylerden birisi, her iki sûrenin de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendi zamanındaki Yahudi, Hıristiyan ve diğer başkalarıyla ilişkilerini beyan etme hususunda olmalarıdır. Çünkü onların bir kısmı, anlaşmaya yönelmiş ve Peygamber'in doğruluğunu kabul etmişlerdir. **Nâdiroğulları** bunlardandır. Zira onlar, "Allah'a yemin olsun ki o (Peygamber), **Tevrat**'ta hem bedenî, hem de manevî özelliklerini gördüğünüz peygamberin tâ kendisidir" demişlerdir. Bir kısmı ise bunu inkâr ederek, ya açıktan açığa, ya da gizlice savaşa yönelmişlerdir. "Gizlice" diyoruz. Çünkü onlar görünüşte Müslümanlarla birlikte olmalarına rağmen, gizliden gizliye kâfirlerle işbirliği yapıyorlardı.

Bu sûrenin baş tarafı ile önceki sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebete gelince, bu açıktır. Çünkü geçen sûrenin sonu, Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyet gibi yüce sıfatlarını ihtivâ ediyordu. Bu sûrenin başı ise, bu sıfatları kabul etmeyenlerle içli-dışlı olmanın haramlığını kapsamaktadır.

İKİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında rivâyet olunduğuna göre, bu âyet, **Hâtıb b. Ebî Belte'a** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, Mekkeli müşriklere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaş için hazırlandığını ve onlarla savaşmayı planladığını haber vermek istemiş ve onlara "Tedbirinizi alın" diye mektup göndermeye teşebbüs etmiştir. Sonra yazdığı bu mektubu, Hâşimoğullarının bir cariyesi olan **Sâriye** adındaki bir kadınla göndermiştir. Bu kadın Mekke'den Medine'ye yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelmişti. O zaman Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Müslüman olarak mı geldin?" dediğinde, "Hayır" demişti. "Muhacir olarak mı geldin?" dediğinde de, "Hayır" demişti. Bunun üzerine, "Seni buraya getiren sebep nedir?" diye sorduğunda, o, "Şüphesiz ki efendilerim, **Bedir** günü gittiler, yani hep öldürüldüler. Böylece ben şiddetli bir ihtiyaç içinde kaldım" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, onunla ilgilenmeleri için Muttaliboğullarını görevlendirmiş, onlar da onu giydirip kuşandırmışlar, binitini-azığını temin etmişlerdi.

Hâtıb, o kadının yanına gelip ona on dinar vermiş, bir de elbise giydirerek, ondan yazdığı bu mektubu Mekkelilere götürmesini istemişti. Böylece o kadın yola koyuldu. Allahu Teâlâ, Peygamberi'ni (vahiy ile) bu olaydan haberdar etti. Hz. Peygamber (s.a.s), bunun üzerine, **Hz. Ali, Hz. Ömer, Ammar b. Yasir, Hz. Talha** ve **Hz. Zübeyr** (r.ahm)'i, atlı olarak o kadının peşinden gönderdi. Kadına yetiştiklerinde, bu mektubu sorarlar. O, yemin ederek inkâr eder. Bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), "Vallahi ne biz yalan söylüyoruz, ne de Allah'ın Resûlü" der ve kılıcını çeker. Bunun üzerine kadın, saçlarının örgüsü arasından o mektubu çıkarır. Sonra onlar, mektubu Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirirler. O da durumu **Hâtıb**'a sorar. **Hâtıb** bunu itiraf eder ve der ki: "Benim **Mekke**'de âilem ve malım-mülküm var. İstedim ki o müşriklere yakın görüneyim. Ama şunu da kesin olarak biliyorum ki Allah belasını onların başına indirecektir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) onu doğruladı ve özrünü kabul etti. **Hz. Ömer** (r.a) de, "Ey Allah'ın Resûlü, müsaade et de, bu münafığın boynunu vurayım" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Nerden biliyorsun ki ey Ömer, belki de Allahu Teâlâ, Bedir'e iştirak edenlerin hâline muttali oldu da onlara, "Dilediğiniz gibi yapın. Şüphesiz ben sizin*

günahlarınızı bağışladım" dedi" buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a)'in iki gözünden yaşlar boşandı ve "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedi. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Âyetin Tefsiri

Bu âyetin tefsirine gelince, buradaki, *"Ey iman edenler.."* hitabının kimlere ait olduğu daha önce geçmişti. Durum iman hususunda da aynı olup, iman, kendi içinde tek bir bütün olup, bu da kalp ile tasdiktir, yahut **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü gibi, pek çok şeyden müteşekkil olup, bu şeyler de, taatlerdir (ibadetlerdir).

Din Düşmanını Dost Tutmayın

Âyetteki, لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَاءَ *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* hitabına gelince, buradaki "اِتَّخَذَ" (edindi) fiili, iki mef'ûl alır. Bu mef'ûller, bu âyette, "**aduvvi**" (düşmanımı) ve "**evliyâ**" (dostlar) kelimeleridir, "اَلْعَدُوُّ" kelimesi, tıpkı "عَفَى" (affetti) fiilinden gelen "**afüvv**" (affedici) kelimesi gibi, "عَدَى" (haddi aştı - düşmanlık yaptı) fiilinden, **fa'ûl** vezninde bir isimdir. Bu kelime, mastar vezninde olduğu için, müfret manada kullanılabildiği gibi, cemî (çoğul) manasında da kullanılmaktadır. Adavet, sadâkatin zıddıdır. Bu ikisi, bundan dolayı, aynı zamanda ve aynı cihetten, bir yerde (birlikte) bulunamazlar. Fakat bu ikisi, mümkün oluş noktasından, birbirlerinin yerine geçerler.

Zeccâc ve **Kerâbisî**'den rivâyet olunduğuna göre, "düşmanım" ifadesi, "Dinimin düşmanı" manasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ *"Kişi, arkadaşının dini üzeredir. Binâenaleyh her biriniz, kimi arkadaş edindiğine iyi dikkat etsin"*[17] buyurmuştur. Yine **Ebû Zerr el-Gıfârî** (r.a)'ye يَا اَبَا ذَرٍّ اَىُّ غُرَ الْاِيمَانِ اَوْثَقُ *"Ey Ebû Zer, iman kulplarının hangisi en sağlamıdır?"* dedi. O, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْمُوَالَاةُ فِى اللهِ وَالْحُبُّ فِى اللهِ وَالْبُغْضُ فِى اللهِ *"Allah için dostluk yapmak; Allah için sevmek ve Allah rızası için buğzetmek"*[18] buyurdular.

Cenâb-ı Hakk'ın تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ *"Siz onlara sevgi izhâr edersiniz"* hitabıyla ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu mesele, âyetteki, "تُلْقُونَ" fiilinin neye müteallik olduğu hususundadır. Deriz ki: Bu hususta bir kaç izah şekli vardır:

17 Keşfû'l-Hafâ, 2/201.

18 **Kenzu'l-Ummâl,** 1/1395

1) **Nazm** kitabının müellifi şöyle demiştir: "Bu, nekire olan "evliyâ" (dostlar) kelimesinin sıfat cümlesidir." **Ferrâ** da bu görüştedir.

2) **Zemahşerî, Keşşâf**'ta, "Bunun zamirinden hâl olmak üzere, "لَا تَتَّخِذُوا" fiiline taalluk etmesi mümkündür. "Evliyâ" kelimesi bu zamirin sıfatı olur" demiştir.

3) Yine **Zemahşerî,** bunun müste'nef bir cümle olabileceğini, böylece "evliyâ" kelimesinin sıfatı olmayacağını söylemiştir.

"بِالْمَوَدَّةِ" ifadesindeki bâ harf-i cerrinin, وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ *"Kim orada zulüm ve ilhâda yeltenirse..."* (Hacc, 25) âyetindeki bâ harf-i cerri gibidir. Buna göre âyetin manası, "Sizler o müşriklere (kâfirlere), sizinle onlar arasında bulunan sevgi sebebiyle, Peygamber'in haberlerini ve sırlarını aktarıyorsunuz" şeklinde olur ki, âyetteki *"Onlara hâlâ içinizden (gizli-gizli) muhabbet mi besleyeceksiniz?"* ifadesi de buna delâlet eder.

Âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

İKİNCİ MESELE: **Beş Suale Cevap**

Düşmanla Dostluk Mümkün müdür?

1) Düşmanlık, sevgi beslemeye aykırı olduğu halde ve de sevgi beslemek de, böyle bir dost edinmenin neticelerinden olunca, düşmanın dost edinilmesi nasıl mümkün olabilir? Biz deriz ki: Düşmanlığın, bir işe nisbetle olması, muhabbet ve sevginin de bir başka şeye nispetle söz konusu olması uzak bir ihtimal değildir. Baksana Cenâb-ı Hak, *"Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar vardır"* (Teğâbün, 14) buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s), اَوْلَادُنَا اَكْبَادُنَا *"Çocuklarımız, bizim ciğerparelerimizdir"*[19] buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, *"Benim düşmanım"* deyince, niçin bununla yetinmeyerek, bir de *"sizin de düşmanınız"* buyurmuştur? Çünkü Allah'ın düşmanı şüphesiz ki zaten mü'minlerin de düşmanıdır? Biz deriz ki: Kişinin, mü'minlere düşman olmasından, onun mutlaka Allah'a da düşman olacağı neticesi çıkmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar vardır"* (Teğabün, 14) buyurmuştur.

Önce "Benim Düşmanım" Denilmesinin İzahı

3) Cenâb-ı Hak niçin, *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlar..."* buyurdu da, "Sizin de düşmanınız, benim de düşmanım" buyurmadı?

19 **Keşfu'l-Hafâ,** 1/262.

Deriz ki: Mü'min ile kâfir arasındaki düşmanlık, mü'minin Allah'a ve O'nun Resûlü'ne duyduğu sevgiden ötürüdür. Binâenaleyh iman ehli olan kulun Allah'a duyduğu sevgi, herhangi bir sebebe bağlıdır. Fakat Allah'ın kula karşı duyduğu sevgi ise, hiçbir sebebe bağlı değildir. Çünkü Allah, mutlak manada müstağnidir. Binâenaleyh O'nun asla hiçbir kimseye ve şeye ihtiyacı yoktur. Bu sebeple de, herhangi bir sebebe bağlı olmayan, bir sebep ve illete bağlı olandan önce zikredilmiştir. Bir de, bir şey iki uca nisbet edildiğinde, en yüksek olan taraf, aşağıda olan taraftan önce zikredilir.

Velî Kelimesinin Cemisinin Kullanılmasının Hikmeti

4) Cenâb-ı Hak niçin "**veliyyen**" dememiş de, "**evliyâe**" buyurmuştur? Halbuki, bunun mukabili olan "**adüvv**" kelimesi müfret olarak gelmiştir? Deriz ki: Harf-i ta'rif ile marife kılınır bir kelime, nasıl bütün fertleri içine alırsa, izafet yoluyla marife kılınan kelimeler de böyledir (çoğul gibidir).

Kur'ân'da Zâid Kelime Olmaz

5) Bazı âlimler, "بِالْمَوَدَّةِ" deki bâ harf-i cerrinin zâid olduğunu söylemişlerdir. Halbuki daha önce, Kur'ân'da, anlamsız bir ziyadeliğin mümkün olmadığı anlatılmıştı. Dolayısıyla buradaki bâ harf-i cerri, bazı manalar ifade etmektedir, gerçekte zâid (fazlalık) değildir.

Düşmanca İşlerinin Hatırlatılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Halbuki onlar size gelen hakkı inkâr etmişlerdir. Peygamberi de, sizi de, Rabbiniz olan Allah'a iman ediyorsunuz diye, onlar yurtlarınızdan çıkarıyorlardı. Eğer Benim yolumda cihat ve benim rızamı aramak için çıkmışsanız, (bunu yapmazsınız). Onlara hâlâ içinizden, gizli-gizli muhabbet mi besleyeceksiniz. Halbuki ben, sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur."*

Buradaki, وَقَدْ كَفَرُوا *"inkâr etmişlerdi"* cümlesinin başındaki vâv, "**hâl**" için olup, "Halbuki onlar inkâr etmişlerdi" manasındadır. "**Hak**" sıfatının mevsûfu mahzûf olup, *"hak dîn"* takdirindedir. Bunun mevsûfunun, *"hak Kur'ân"* şeklinde olduğu da söylenmiştir: O kâfirler, Peygamber'i ve sizi, Mekke'den Medine'ye sürmüşlerdir. Bu da, Rabbiniz olan Allah'a iman ettiğiniz içindir.

Âyetteki, "إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ" hitabı hakkında **Zeccâc** şöyle der: Bu cümle, cevabı, daha önce geçmiş bir şart cümlesi olup bu cevap da: *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* hitabının cümlesidir.

Âyetteki, "**cihâden**" ve "**ibtiğâe**" kelimeleri mef'ûlü leh oldukları için mansubdurlar. **Mukâtil** *"Onlara hâlâ içinizden gizli-gizli muhabbet mi besleyeceksiniz?"* ifadesindeki "muhabbet"in, nasihat etme manasında olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların hallerinden hiçbir şeyin, kendisine gizli kalmayacağını bildirerek, "Sizin kâfirlere karşı beslediğiniz o gizli sevgiyi ve açıkça yaptığınız şeyleri bilirim" buyurmuştur. Bu ifadenin, gizli ve alenî yapılan her şeyi içine alması da uzak ihtimal değildir. Bazı âlimler, şöyle demişlerdir: Allah, kulların filleri ve halleriyle ilgili bütün sırlarını, gizliliklerini, zâhirlerini ve bâtınlarını bilir. Âyetteki, *"Sizden kim bunu yaparsa..."* hitabının içten içe gizli dostluk beslemeye, sevgi izhâr etmeye ve kâfirleri dost edinmeye dair bir kinaye olması mümkündür. Çünkü daha önce bu hususlardan bahsedilmişti.

Sevae's-Sebîl Ne Demektir?

Âyetteki, *"Muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur..."* ifadesiyle ilgili iki izah vardır:

1) **İbn Abbas** (r.a)'tan şu rivâyet edilmiştir: "O kimse, inancındaki gerçek ve doğru imandan sapmış olur."

2) **Mukâtil** de şöyle demiştir: "O kimse, hidâyete yol bulamamış, şaşırmış olur." Daha sonra, bu âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: *"Eğer ... çıkmışsanız"* hitabı *"dostlar edinmeyin..."* ifadesine müteallık olur ve "Eğer siz benim dostlarım iseniz, düşmanlarımı dost edinmeyin..." demektir. ...تُسِرُّونَ *"içinizden (gizli gizli) sevgi mi besleyeceksiniz?"* hitabı müste'nef bir cümle olup, manası, "Benim ilmimde, bir işi gizli ya da açık yapmanızın değişmediğini bildiğiniz halde, onlara gizli gizli dostluk beslemenizde ne fayda vardır?" şeklindedir.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: *"Eğer ... çıkmışsanız"* cümlesi, bir kaziyye-i şartiyye'dir. Eğer böyle ise, şart cümlesi olan *"Eğer ... çıkmışsanız..."* hitabının ifade ettiği şartını bu nehiy olmaksızın mevcut olması mümkün değildir. Halbuki, bunun mümkün olduğu malumdur." Buna cevaben deriz ki, bu ifadelerin toplamı, o nehyin muktezâsı için bir şarttır, yoksa, sarih bir lafızla gelmiş olan nehy için bir şart değildir. Bu olmaksızın, o toplamın bulunması da mümkün değildir. Çünkü bu, daima mevcuttur. Dolayısıyla, *"Benim rızâmı aramak için ..."* ifadesinin manası açıktır. Çünkü, çıkmak bazen Allah rızasını aramak için olur, bazen de olmaz.

İhfa Kelimesinin Tercih Sebebi

Üçüncü bahis: Allahu Teâlâ, daha önce geçen "تُسِرُّونَ" ifadesine daha uygun olduğu halde, "بِمَا اَسْرَرْتُمْ" demedi de, "بِمَا اَخْفَيْتُمْ" dedi (niçin?). Deriz ki, bu ifadede, öbüründe olmayan bir kuvvet ve mübalağa vardır. Çünkü, "ihfâ (gizlemek)" "isrâr (gizli fısıldamak)"tan daha beliğdir. *"Allah gizli ve en saklı olanı bilir..."* "يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى" (Tâhâ, 7) âyeti de buna delâlet eder. Buradaki "اَخْفٰى" ifadesi, "sırdan da gizli ve saklı ..." demektir.

Allah'a Göre Gizli Var mı?

Dördüncü bahis: Allahu Teâlâ, *"Gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim..."* buyurarak, aksi söz konusu olmaksızın, zâten bu, bunu gerektirdiği halde, gizliyi bilmesini açık olanı bilmesinden önce getirmiştir (niçin)? Biz deriz ki, bu bizim bilmemize nispetledir, yoksa Allah'ın bilmesine nispetle değil. Çünkü, az önce de geçtiği gibi, Allah'ın ilminde bu iki durum aynıdır. Bir de, bundan maksat, daha gizli olanı -ki, o küfürdür- beyân etmektir. Dolayısıyla da önce zikredilmiştir.

Minkum (Sizden) Kaydının Manası

Beşinci bahis: Allahu Teâlâ, *"Sizden kim bunu yaparsa..."* buyurmuştur. Buradaki "sizden" ifadesinin ne faydası vardır? Çünkü, malûmdur ki, bu fiili kim yaparsa yapsın, "muhakkak ki, yolun ortasından sapmış olur." Bu hususta deriz ki: Buradaki "sizden" ifadesinin manası, "siz mü'minlerden" şeklinde olursa, bunun manası gâyet açıktır. Çünkü, bu fiili kim yaparsa, artık o, mü'min olmaz...

Kâfirlerin Mü'minler Hakkında Düşündükleri

اِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَآءً وَيَبْسُطُوٓا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ ﴿٢﴾ لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَآ اَوْلَادُكُمْ ۚ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ ۚ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣﴾

"Eğer onlar sizi ele geçirebilirlerse, hepinizin düşmanları olacaklar, ellerini ve dillerini kötülükle size uzatacaklardır. (Zaten) onlar, kâfir olmanızı arzu etmişlerdir. Ne akrabalarınız ne de evlâtlarınız size asla fayda vermez. Kıyamet gününde (Allah onlarla) sizin aranızda

kesin hükmü verecektir. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir" (Mümtehine, 2-3).

Allahu Teâlâ, mü'minlere, Mekkeli kâfirlerin düşmanlığını haber vermek için böyle buyurmuştur: "يَثْقَفُوكُمْ" ifadesi, "sizi ele geçirirler de size karşı imkân, güç kuvvet bulurlarsa, en ileri derecede düşman olurlar" demektir. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. **Mukâtil** şöyle demiştir: "Bu, "Eğer onlar size üstün gelirlerse, size karşı gelirler ve kırmak suretiyle ellerini, küfretmek suretiyle de dillerini size uzatırlar. Sizin, onların dinine dönmenizi arzularlar" demektir.

Âyetin nihaî manası şöyledir: "Allah düşmanları, aralarında bulunan ayrılıktan dolayı, Allah dostlarına karşı, halisâne sevgi beslemezler." Âyetteki, *"akrabalarınız size asla fayda vermez..."* ifadesine gelince, **Hâtıb** (r.a) yaptığı şeyden dolayı azarlanınca, o, kendisinin, Mekke'deki müşrikler arasında akrabaları ve çoluk-çocuğunun olduğunu ve orada, akrabalarını koruyacak kimsenin bulunmadığını, dolayısıyla, onlar yanında koruyucu bir el edinerek, Mekke'de ailesinden geride kalanlara o müşriklerin iyi davranmalarını sağlamak istediğini söyleyerek özür beyan etmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Kendilerinden dolayı müşriklere dostluk izhar ettiğiniz ve onlara olan endişenizden dolayı müşriklere yakınlaştığınız, akrabalarınız ve evlatlarınız size asla fayda vermeyecektir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Kıyamet gününde Allah, sizinle akrabalarınız ve evlâtlarınız arasını ayıracak, iman ehli cennete, küfür ehli ise cehenneme girecektir. Allah, ne yaparsanız,* bu meyânda Hâtıb'ın *yaptığını hakkıyla görendir"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci bahis: Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "اِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَاءً" ifadesinde, nasıl olur da, şartın cevabı da, şart gibi muzâri gelir?" Sonra da Cenâb-ı Hak, mazî sîgasıyla, buna atfen, *"ve arzu ettiler..."* "...وَوَدُّوا" buyurmuştur (Ne dersin?) Biz deriz ki: Her ne kadar mazi, i'râb bahsinde, şart babında muzarinin yerini tutarsa da, ancak ne var ki, bunda şöyle bir incelik vardır: Sanki, "Her şeyden önce onlar, sizin küfrünüzü ve irtidat etmenizi arzuladılar" denilmektedir.

İkinci bahis: Âyetteki, *"kıyamet gününü"* ifadesi, neyin zarfıdır? Biz deriz ki: Bu, ya, âyetteki, "لَنْ تَنْفَعَكُمْ"; veyahut da, "يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ" ifadesinin zarfıdır. **İbn Kesîr**, yâ'nın dammesi ve sâd'ın fethası ile, "يُفْصَلَ" (yufsale)

şeklinde okumuştur. Bu kelimenin malûm sîgasıyla okunması halinde, fail, Allah olmuş olur. Bu kelime nûn ile "نَفْصِلَ" (nefsıle) ve "نُفَصِّلَ" (nufessıle) şeklinde de okunmuştur.

Basîr İsmindeki İncelik

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak, "**habîr**" bir şeyi bilmeyi ifade etmede daha beliğ olmasına rağmen, وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir..."* buyurmuş, ama خَبِيرٌ *"haberdardır"* buyurmamıştır (niçin)? Buna şöyle cevap verilir: "**Habîr**" lafzı, bir şeyi bilmeyi ifade etmede daha beliğdir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak onların amellerini gözle görülür gibi kıldığı için, "بَصِيرٌ" lafzı, burada, "ilim" maddesinden daha açık ve uygun olmuştur.

İbrahim (a.s) Ümmetindeki Örnek

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِيٓ إِبْرٰهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُۚ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللّٰهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَآءُ أَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُۤ إِلَّا قَوْلَ إِبْرٰهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَآ أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِن شَيْءٍۖ رَّبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤﴾

"İbrahim'de ve onun maiyyetindekilerde, sizin için, hakikaten güzel bir örnek vardı. Hani onlar, kavimlerine, "Biz, sizden ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz nesnelerden kesin olarak uzağız. Sizi reddettik. Siz, Allah'a, bir olarak iman edinceye kadar bizimle aranızda ebedî düşmanlık ve buğz belirmiştir" demişlerdi. Yalnız, İbrahim'in, babasına, "Muhakkak ki, senin bağışlanmanı isteyeceğim. Fakat, senin için Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi def etmeye gücüm yetmez" demesi müstesna. Siz şöyle deyin: "Ey Rabbimiz, ancak sana güvenip dayandık ve yalnız sana yöneldik. Son dönüş de ancak sanadır" (Mümtehine, 4).

Üsve-i Hasene

Bil ki, "**üsve**", tıpkı "اَلْقُدْوَةُ" kelimesinin, kendisine iktidâ edilen, uyulan şeyin ismi olması gibi, kendisi örnek alınıp uyulan şeydir. Nitekim Arapçada,

"Sen onun gibi, o da senin gibidir" anlamında "هُوَ اُسْوَتُكَ" denilir. "**Üsve**"nin çoğulu, "الْاُسَى" **(el-usâ)** şeklinde gelir. O halde "**üsve**", kendisine uyulan her şeyin ismidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, **İbrahim** ve ona tabi olanların ashabının, kavimlerinden teberrî ettiklerini, onlara düşman kesildiklerini ve onlara, "Biz sizden uzağız" dediklerini haber vermiş, Resûlüllah (s.a.s)'in ashabına da, **İbrahim** ve ashabına uymalarını ve onların bu sözlerini örnek almalarını emretmiştir. **Ferra,** âyetin anlamının şöyle olduğunu söylemiştir: "Ey **Hatıb İbn Ebî Belte'a, İbrahim**'in ehlinden teberrî etmesi hususunda, sen onu örnek almaz mısın? Çünkü Cenâb-ı Hak, (**İbrahim** (a.s) hakkında), *"Onlar kavimlerine, "Biz, sizden ... kesin olarak uzağız" demişlerdi"* ve *"İbrahim, (müşrik olan) babasına, "Muhakkak ki, senin bağışlanmanı isteyeceğim..." demesi müstesna"* buyurmuştur."

Mücâhid de şöyle der: "Onlar, **İbrahim** (a.s)'in babası için mağfiret talebinde bulunmasını örnek almaktan nehyedildiler. Çünkü, onlar da, müşriklerin bağışlanmasını istiyor ve onlar için bağış talebinde bulunuyorlardı." Yine **Mücahid** ve **Katâde,** bu âyete, "İbrahim'in, babası için bağış talebinde bulunması durumu müstesnâ, Hz. İbrahim'in her şeyini örnek alınız..." şeklinde mana vermişlerdir.

Âyetin anlamının, şöyle olduğu da söylenmiştir: "Kavminizin kâfirlerinden uzak durun, teberrî edin. Çünkü sizin için, babasının bağışlanmasını talep etme hususu değil de, kavminden uzaklaşması hususunda, İbrahim'de ve ona inananlarda güzel bir örnek vardır." **İbn Kuteybe** de, "Cenâb-ı Hak bu beyanıyla, **İbrahim** (a.s)'in, babasına söylediği, "Senin için muhakkak ki bağış talebinde bulunacağım" ifadesi hariç, kavmine düşman kesildiğini ve onları her hususta terk ettiğini belirtmek istemiştir" demiştir. **İbnu'l-Enbarî** ise şöyle demektedir: "Durum, **İbn Kuteybe**'nin bahsettiği gibi değildir. Tam aksine mana, "İbrahim'in babasına, *"Senin için muhakkak ki bağış talebinde bulunacağım..."* demesi hariç, sizin için, **İbrahim**'in yaptığı her şeyde örnek vardır" şeklindedir.

Âyetteki, وَمَا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللهِ مِنْ شَىْءٍ *"Fakat senin için Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi def etmeye gücüm yetmez... "* ifadesi de, **İbrahim** (a.s)'in babasına söylemiş olduğu sözlerdendir. O, bu ifadeyle, "Eğer müşrik olursan, senden herhangi bir şeyi def edemediğim gibi, Allah'ın azabını da savuşturamam" demek istemiştir. Böylece de, babasının Müslüman olacağını umarak, ona mağfiret talebinde bulunacağı va'dinde bulunmuştur."

İbn Abbas, ...رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا *"Ey Rabbimiz, ancak sana güvenip dayandık ve yalnız Sana yöneldik..."* ifadelerini de, **Hz. İbrahim** (a.s) ve ashâbının duâları cümlesinden olduğunu söylemiştir ki, bu ifadelerin manası, "Ey Rabbimiz, bütün işlerimiz hususunda sana tevekkül ettik ve sana güvendik. Günahlardan tevbe etmek suretiyle, sana yöneldik, sana geldik. Çünkü nihaî varış, ancak senin huzuruna olacaktır" şeklindedir. Âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Hepsi de Allah'a, meleklerine, peygamberlerine iman etti..."* (Bakara, 285) buyurduğu gibi, hem Allah'a, hem de diğerlerine iman, "iman" mefhûmunun ayrılmaz vasfı iken, onların, "bir olan Allah'a iman etmedikçe" demelerinin faydası ve hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: Meleklere, kitaplara, peygamberlere ve âhiret gününe iman, bir olan Allah'a iman etmenin ayrılmaz unsurlarındandır. Çünkü, âyetteki "وَحْدَهُ" ifadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyet hususundaki tek oluşu kastedilmiştir. Zira, başkasının ulûhiyyetine inanmanın, Allah'a iman etmek olmadığında şüphe etmeyiz. Çünkü bu, hakikatte şirk koşmadır. Müşrik ise mü'min olamaz!

İkinci bahis: Âyetteki إِلَّا قَوْلَ إِبْرٰهِيمَ *"Fakat İbrahim'in şöyle demesi müstesnâ..."* ifadesi, neden müstesnadır? denilirse, biz deriz ki: Bu, âyetteki، أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *"güzel bir örnek..."* ifadesinden istisnâ tutulmuştur. Çünkü, Cenâb-ı Hak, üsve-i hasene ile, onların, kendisine iktidâ etmeleri ve kendisini izlemeleri gerekli olan sözlerini kastetmiştir.

Üçüncü bahis: Eğer لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ *"Muhakkak ki senin bağışlanmanı isteyeceğim"* ifadesi, daha önce geçen sözden, yani "أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ" ifadesinden istisnâ edilir, bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat senin için Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi defetmeye gücüm yetmez..."* ifadesinin durumu nasıl olur? Çünkü bu ifade, istisnâ edilmeye lâyık ve uygun değildir... Baksana, Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, *"Sen de ki: "Allah'ın takdiri hususunda, O'na karşı size kim bir fayda sağlayabilir?"* (Fetih, 11) buyurmuştur.." denilirse, biz deriz ki: Allahu Teâlâ, sadece, لِأَبِيهِ "babasına..." ifadesini istisnâ etmeyi kastetmiştir. Babasının bağışlanması va'dine yönelmek ile ondan sonrakiler buna dayanmış ve ona tâbi olmuş olan ifadelerdir. Buna göre **Hz. İbrahim** (a.s) âdeta, "Ben senin için, mağfiret talebinde bulunacağım. Benim kudretim, gücüm ve kuvvetim mağfiret talebinde bulunmaktan ibârettir" demek istemiştir.

Dördüncü bahis: Âyetteki, *"Ey Rabbimiz, ancak sana güvenip dayandık"* sözü, ne ile alâkalı bir ifadedir" denilirse, biz deriz ki: Bu, istisnâdan önceki ifadelerle ilgili olup, bu da, "üsve-i hasene" cinsinden ve cümlesindendir. Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna varılacağına ve O'ndan ancak medet umulacağına dikkat çekmek için, onlarla kâfirler arasındaki ilgiyi kesme ve kâfirlerden uzak kalma hususunda, **İbrahim** (a.s) ve kavmini örnek alma gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashâbına yapılan vasiyeti tamamlamak ve mü'minleri eğitmek için, mânanın, bu sözü emretmek şeklinde olması dâ mümkündür.

Beşinci bahis: "Bu tertipteki hikmet ve fayda nedir?" denilirse, biz deriz ki: Buradaki fayda ve hikmetin sınırı, O'ndan başka hiç kimse ihata edemez. Ama, bu cümleden ortaya çıkan, şöyle denilmesidir: Tevekkül kazandırmak, vermek içindir. Tevekkülü kazandırmak ise, takvâya muhtaçtır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'tan ittikâ ederse, Allah ona bir çıkış yolu lütfeder"* (Talâk, 2) buyurmuştur. Takvâ ise, Allah'a yönelmektir. Çünkü "takvâ", uygun olmayan şeylerden sakınmak ve mahlûkatın nihaî dönüşünün, O'nun mukaddes huzuru olduğuna işâret etmektir. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta sanki, bu işi, olduğu gibi anlatmak için, önce bir şeyi zikretmiş, peşinden de, o şeyin ayrılmaz vasıflarından bahsetmiş gibidir.

Âyetteki, "بُرَءٰٓؤُا" kelimesi, şu dört şekilde okunmuştur: "شُرَكَاءٌ" gibi, "بُرَاءٌ"; "ظِرَافٌ" gibi, "بِرَاءٌ" "رُخَالٌ" gibi, dammeyi kesreden bedel kılarak, "بُرَاءٌ" ve mastarla tavsif ederek tıpkı "طَمَاءٌ" ve "طَمَاءَةٌ" gibi, "بَرَاءٌ" ve "بَرَاءَةٌ" şeklinde okunmuştur.

Kâfirlerle İmtihan Olma

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَآ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾
لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ ۚ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ
اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦﴾ عَسَى اللَّهُ أَن يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُم
مِّنْهُم مَّوَدَّةً ۚ وَاللَّهُ قَدِيرٌ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٧﴾

"Ey Rabbimiz, bizi o kâfirler için bir fitne kılma. Bizi affet Rabbimiz. Çünkü gerçekten azîz ve hakîm sensin sen." Andolsun ki onlarda sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü ummakta olanlar için, güzel bir örnek

vardır. Kim yüz çevirirse, şüphesiz ki Allah, her şeyden müstağni, her hamde hakkıyla lâyıktır. Olur ki Allah, sizinle düşmanlarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder. Allah hakkıyla kâdirdir, Allah gafûrdur, rahîmdir" (Mümtehine, 5-7).

Fitne'nin Manası

Âyetteki, *"Ey Rabbimiz, bizi ... bir fitne kılma..."* ifadesi de, **İbrahim** (a.s)'in yaptığı dualar cümlesindendir. **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının, "Düşmanlarımızı bize musallat etme, hâkim kılma. Eğer onları bize hükümrân yaparsan, kendilerinin hak üzere olduklarını zannederler..." şeklinde olduğunu söylerken; **Mücâhid,** bunun manasının, "Ey Rabbimiz, bize ne onların elleriyle (vasıtasıyla), ne de katındakilerin azabıyla azap etme. Eğer böyle yaparsan, onlar, "şâyet bunlar hak üzere olsalardı, başlarına bu gelmezdi" derler" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bunun manasının "Rızkı, bize değil de onlara bol verme. Çünkü bu, onlar için bir fitne (şaşırma sebebi) olur" şeklinde olduğu söylendiği gibi, "sayesinde kâfirlerin azap gördüğü bir fitne kılma bizi" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu izaha göre âyet, **Hz. İbrahim** (a.s)'in dualarından cümlesinden olmaz.

Âyetteki, *"Bizi affet Rabbimiz"* kısmı da daha önce geçen ifadeler cümlesindendir. Buna göre sanki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabına, *"Ey Rabbimiz bizi o kâfirler için bir fitne kılma, bizi affet Rabbimiz..."* demeleri emredilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ilgili (geçen) sözü, yani "üsve" (örnek) kelimesini te'kid etmek için, لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *"Andolsun ki onlarda, yani. Hz. İbrahim ve ashabında, sizin için ... güzel bir örnek vardır"* buyurmuştur. Bu ifade de, **Hz. İbrahim** (s.a.s) ve ashâbını örnek almaya, onların yolundan gitmeye bir teşviktir. **İbn Abbas** (r.a), "Onlar, Allah'a muhalefet edenlere buğzediyor, Allah'ı sevenleri seviyorlardı" demiştir.

Âyetteki, لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللهَ *"Allah'ı ... ummakta olanlar için"* ifadesi, *"sizin için"* ifadesinden bedeldir ve bu örneğin, Allah ile âhiret azabından korkanlar için olduğunu anlatmaktadır. "وَمَنْ يَتَوَلَّ" yani "kim bunları örnek almaz da, kâfirleri sevmeye, onlara sempati duymaya meylederse "فَإِنَّ اللهَ

هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" şüphesiz Allah, düşmanlarının kendisine muhalefet etmelerinden müstağnî ve dostlarına hamd edendir.

Âyetteki, "عَسَى اللهُ" ifadesine gelince **Mukâtil** şöyle demektedir: Allahu Teâlâ, mü'minlere, küffara düşmanlık beslemelerini emredince, onlar, babalarına, oğullarına ve bütün akrabalarına düşman olma ve onlardan uzaklaşma hususlarında aşırı davrandılar da, bunun üzerine, *"Olur ki Allah, sizinle, onların içlerinden, yani Mekke kâfirlerinden düşman olduklarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder"* âyetini indirdi. Bu ise, onların İslâm'a meyletmeleri, Müslümanlara karışmaları ve onlarla kız alıp-vermeleri ile olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ümmü Habîbe ile Evlenmesi

Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Ümmü Habîbe** ile evlendiği, işte bundan ötürü **Ebû Süfyân**'ın yumuşadığı ve düşmanlıktaki mukavemetinin kırıldığı söylenmiştir ki **Ümmü Habîbe** Müslüman olmuş, kocası **Ubeydullah b. Cahş** ile **Habeşistan**'a hicret etmişti. Kocası orada Hıristiyan olmuş, **Ümmü Habîbe**'yi de Hıristiyan yapmak istemiş. Ama o, kocasına karşı koyup, Müslümanlığını sürdürmüştü. Derken kocası ölmüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) **Necâşî**'ye bir elçi gönderip, vekâlet verip izdivaç için ona talip oldu ve ona dört yüz dinar mihr gönderdi. Bu haber **Ümmü Habîbe**'nin babası **Ebû Süfyan**'a ulaşınca, o "Böyle erkeğin burnu kanatılmaz" demiştir.

Düşman Bir Gün Dost Olabilir

Âyetteki "asâ" (olur ki) ifadesi, Allah'tan bir vaaddir. Cenâb-ı Hak, *"Sizinle düşmanlarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder"* ifadesiyle, Mekke'nin fethinden sonra iman eden bir grub Kureyşliyi kastetmiştir ki **Ebû Süfyan b. Havb, Ebû Süfyan b. el-Hars, Haris b. Hişâm, Süheyl b. Amr** ve **Hakîym b. Hizâm** bunlardandır. Allahu Teâlâ, kalpleri çevirmeye, durumları değiştirmeye, sevgi ve sempati sebeplerini kolaylaştırmaya kadirdir. Allah, onlar tevbe edip Müslüman olup, Allah'a yöneldiklerinde, onları bağışlayan ve onlara merhamet edendir. Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "(Kişileri) büsbütün terk etmeyin. Çünkü gönüllere muttali olan Allah'tır. *"Sevdiğini çok aşırı sevme, olur ki bir gün ona buğzedersin"* diye rivâyet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, bazı kâfirlerle Müslümanlar arasında bir sevgi meydana getirmesi hususundaki hikmetle ilgili olarak şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Hak Teâlâ'nın, *"Ey Rabbimiz bizi... fitne kılma"* âyetinin manası, meselâ "Düşmanlarımızı bize hâkim kılma" şeklinde olduğuna göre, Cenâb-ı Hak niçin, bu ifadeyi bırakmış da, âyetteki ifadeyi zikretmiştir? Deriz ki: Bu, bundan ibaret olması muhtemel bir ifade olunca, Allahu Teâlâ bu ifadeyi getirdiğinde, sanki bununla berikini söylemiş gibi olur. Binâenaleyh burada, bu te'villerden (manalardan) sadece birisiyle yetinilmeyecek derecede faydalar ve hikmetler vardır.

El-Hamîd İsm-i Şerifi

İkinci bahis: Birisi, *"Ey Rabbimiz bizi kâfirler için bir fitne kılma... sen azîz ve hakîmsin"* denildiğinde ve söz de bir tertip ifade ettiğine göre, o zaman *"Bizi affet Rabbimiz"* demenin hikmeti nedir?" derse, deriz ki: Onlar, fitneden uzak kalmayı istemişlerdir. Fitneden uzak kalma işi ise, bağışlama olmadan olmaz. Çünkü isyankâr-günahkâr, eğer bağışlanmazsa, kahredici azap ile kahrolunur ki, işte bu bir fitnedir. Çünkü fitne, kişinin kahrolmasıdır. Âyetteki, "**hamîd**" sözü, "hâmid" (hamdeden) manasına gelebileceği gibi; "mahmûd" (hamdolunan) manasına da gelir. O halde mahmûd, mahlûkatına nimet vermiş olduğu için, onlar tarafından yapılan hamde müstahak olan; "hâmid" ise, az amele karşı çok mükâfat vermek suretiyle mahlûkatına müteşekkir olan demektir.

Savaş Açmayan Kâfirlerle Münasebet

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin kâfirlerden büsbütün ilgi ve münasebetlerini kesmeleri gerektiğini belirttikten sonra, kendileriyle savaşmayan kâfirlerle ilgi ve münasebet kurmaya müsaade ederek şöyle buyurmuştur:

لَا يَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيْنَ لَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ فِى الدِّيْنِ وَلَمْ يُخْرِجُوْكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوْهُمْ وَتُقْسِطُوْٓا اِلَيْهِمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ ﴿٨﴾ اِنَّمَا يَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيْنَ قَاتَلُوْكُمْ فِى الدِّيْنِ وَاَخْرَجُوْكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوْا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ ۚ وَمَنْ يَّتَوَلَّهُمْ فَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٩﴾

"Sizinle, din hususunda savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış olanlara, iyilik yapıp; onlara adaletle muamele etmekten Allah sizi men etmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. Allah sizi ancak, size karşı din savaşı yapmış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmış,

çıkarılmanıza arka çıkmış olanlara dostluk etmenizi men eder. Kim onları dost edinirse, işte bunlar zâlimlerin tâ kendileridir" (Mümtehine, 8-9).

Nüzûl Sebebi

Âlimler, buradaki *"savaşmamış olanlar"* ifadesi ile kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ekseri âlimler bunların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile savaşmama, onun düşmanlarına destek olmama hususunda anlaşan kimseler olduğu görüşündedirler. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, ona karşı savaşmamaya söz verip anlaşan **Huza'a** kabilesidir. Böylece Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu anlaşmanın zamanı doluncaya kadar, onlara iyi davranmayı, bu anlaşmaya vefâ gösterilmesini emretmiştir ki bu, **İbn Abbas, Mukâtil** ve **Kelbî**'nin görüşüdür. **Mücâhid** ise, âyette bahsedilenlerin, Mekke'de iman edip de, hicret etmeyen kimseler olduğunu söylemiştir. Bunların, küffarın kadınları ve çocukları olduğu da söylenmiştir.

Abdullah b. Zübeyr'den bu âyetin, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in kızı **Esmâ** hakkında nazil olduğu rivâyet edilmiştir. Buna göre, **Esmâ**'nın müşrik olan annesi **Kuteyle,** birtakım hediyeler getirdi, ama o, annesini kabul etmedi ve girmesine müsaade etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Esmâ** (r.a)'ya, annesini içeri almasını ve onu kabul edip iyi davranmasını, ihsanda bulunmasını emretti.

İbn Abbas (r.a)'tan, âyette bahsedilenlerin, Haşimoğullarından bir grub kimsenin olduğu, babası **Abbas**'ın bunlardan olduğu ve **Bedir** günü, diğer müşriklerce zorla savaşa çıkarılmış kimseler olduğu rivâyet edilmiştir.

Hasan el-Basrî'den de şu rivâyet edilmiştir: Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, müşrik akrabalarını ziyaret etmek, sıla-i rahimde bulunmak için müsaade istediler de bunun üzerine, Allahu Teâlâ işte bu âyeti indirdi. Âyetin bütün müşrikler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. **Katâde,** bu âyeti, kıtal âyetinin neshettiğini söylemiştir.

Âyetteki, "اَنْ تَبَرُّوهُمْ" kısmı "اَلَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ" kısmından bedeldir. Aynen bunun gibi, "اَنْ تَوَلَّوْهُمْ" ifadesi de "اَلَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ" ifadesinden bedeldir. Buna göre mana, "Allah sizi, bunlara iyilik etmekten değil, onları dost edinmekten nehyetmiştir" şeklinde olur ki, düşmanlıkla çok ileri oldukları göz önünde bulundurulursa bunun, onlar hakkında bir rahmet olduğu anlaşılır.

Müfessirler: "Bu âyet, müşriklerle Müslümanlar arasında, her ne kadar birbirlerine dost edinmeleri yasaklanmış ise de, birbirlerine karşı iyi davranabileceklerine delâlet eder" demişlerdir.

Âyetteki, وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ *"Onlara adaletle muamele etmeniz..."* ifadesi hakkında, **İbn Abbas** (r.a), "Cenâb-ı Hak bununla, sıla-i rahmi ve benzeri şeyleri kastetmiştir. *"Çünkü Allah muksitleri (adalet yapanları) sever"* ifadesi ile de, "İşte böyle yapanları kastetmiştir" demiştir. **Mukâtil** ise, bu âyete, "Onlarla yaptığınız anlaşmalara vefâ gösteriniz ve âdil olunuz" manasını vermiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, mü'minleri, kendileriyle ilgi kurmalarını yasakladığı kimselerden de bahsederek, *"Allah sizi ancak, size karşı din savaşı yapmış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmış, çıkarılmanıza arka çıkmış olanlarla dostluk etmenizden men eder"* buyurmuştur. Burada bir incelik vardır. Bu da, bu ifadenin, daha önce geçen, *"Sizinle, din hususunda savaşmamış olanlardan... men etmez"* ifadesini te'kid etmesidir.

Muhacir Kadınları Sınama

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا جَآءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَاٰتُوهُمْ مَآ اَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَآ اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْـَٔلُوا مَآ اَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُوا مَآ اَنْفَقُوا ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

"Ey iman edenler, mü'min kadınlar, muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilendir ya... Fakat siz de, mü'min kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmaz. O kâfir kocaların verdikleri mihri, kendilerine geri verin. Sizin bu kadınları nikâhla almanızda, eğer mihrlerini verirseniz, size bir günah yoktur. Kâfir zevcelerinizi, nikâhınız altında tutmayın. Vermiş olduğunuz mihri isteyin. (O kâfirler de) harcadıkları mihri istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür.

Aranızda O hükmeder. Allah hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" (Mümtehine, 10).

Bu âyetlerin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şöyle güzel ve aklî bir izah yapılabilir: İnatcı kimsede mutlaka şu üç şeyden birisi bulunur; ya inadını sürdürür, yahut inadını bırakması umulur, yahut da inadını bırakıp teslim olur. Allahu Teâlâ bu âyetlerde, işte onların hallerinden bahsetmiş ve Müslümanlara, onlara her halükârda, durumun gerektirdiği bir biçimde muamelede bulunmalarını emretmiştir.

Hak Teâlâ'nın, *"İbrahim ve onun maiyyetindekilerde sizin için hakikaten güzel bir örnek vardı. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz nesnelerden katiyyen uzağız..." demişlerdi"* (Mümtehine, 4) âyeti birinci duruma; *"Olur ki Allah, sizinle düşmanlarınız arasında bir dostluk peydah eder"* (Mümtehine, 7) âyeti ikinci duruma; *"Ey iman edenler, mü'min kadınlar, muhacir olarak size geldiklerinde ..."* âyeti de üçüncü duruma bir işarettir. Sonra burada, bir incelik, bir dikkat çekme ve güzel huylara bir teşvik vardır. Çünkü Allahu Teâlâ, mü'minlere, bu üç durum mukabilinde, en güzel olandan ve en uygun sözden, başka bir karşılık emretmemiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ bu kadınlara imanı gerektiren şey, yani kelime-i şehadet kendilerinden sâdır olup, bu imana ters herhangi bir şey onlardan sâdır olmadığı için, *"mü'min kadınlar"* adını vermiştir. Yahut da onlar, imanlarının devamından ötürü, imtihanla yüz yüze geldikleri için bu adı almışlardır. "İmtihan", yemin ettirerek denemek, mü'min olduğunu ortaya koydurmak demektir. Yemin ise, onların, kendilerinin mü'min olduğuna, zannı galibin bulunmasından ötürü yaptırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s), yemin ettirilen kadına şöyle dedirtiyordu: بِاللهِ الَّذِى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ مَا خَرَجْتُ مِنْ بُغْضِ زَوْجٍ بِاللهِ مَا خَرَجْتُ رَغْبَةً مِنْ اَرْضٍ اِلَى اَرْضٍ بِاللهِ مَا خَرَجْتُ اِلْتِمَاسَ دُنْيَا بِاللهِ مَا خَرَجْتُ اِلَّا حُبًّا لِلّٰهِ وَلِرَسُولِهِ *"Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki herhangi bir kocaya buğzdan ötürü; bir yerden, arzu ettiğim başka bir yere gitmekten ötürü; dünyalık elde etmekten ötürü çıkmadım. Ben ancak Allah ve Resûlü için çıktım."*[20]

اَللهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ "Allah onların imanlarını", yani mü'min olup-olmadıklarını daha iyi bilendir. Çünkü sırları bilen gönüllere hakim olan O'dur.

20 **Tirmizî,** Tefsir, 61,5/412 (benzeri hadis).

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ... "Yani, bu konuda yemin ettirmek suretiyle ve diğer başka yollarla, zann-ı galip demek olan *bir bilgi elde ederseniz"*, فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ *"onları kâfirlere,* yani müşrik olan kocalarına *geri vermeyin".* لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ... *"Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmaz."* Onların verdiklerini onlara verin, yani, o kadınların kâfir kocalarına, bu kadınlar için vermiş oldukları mihrleri veriniz."

Nüzûl Sebebi

Bu böyledir zira, **Hudeybiye** yılındaki anlaşma şu şekilde yapılmıştı: "Mekkelilerden kim Müslümanlara gelirse, Mekkelilere iâde edilir (ilticâ ederse), size geri verilmeyecek." Anlaşmayı aynen böyle yazıp, mühürlemişlerdi. Derken **Subey'a binti'l-Hâris el-Eslemiyye** Müslüman olarak geliverdi. Hz. Peygamber (s.a.s), o sırada **Hudeybiye**'de idi. Kocası **Musafir el-Mahzûmî** de peşinden çıka geldi. Gelenin **Sayf b. er-Rahib** olduğu da söylenmiştir. Derken, "Ey Muhammed; hanımımı geri ver. Çünkü sen, bize bizden size gelenleri geri vereceğin şartını kabul ettin. Bu anlaşmanın mürekkebi henüz kurumadı" dedi. İşte bunun üzerine bu âyet, bir izah olarak iniverdi. Çünkü geri verme şartı, kadınlar için değil, erkekler için söz konusuydu.

Zührî'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Azadlı olan **Ümmü Gülsüm binti Ukbe b. Ebû Mu'ayt** Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip sığındı. Bunun üzerine ailesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu iade etmesi için, geldiler. Çünkü o kadın, kocası **Amr b. el-As**'tan kaçmıştı ve yanında iki kardeşi **Amâre** ve **Velîd** vardı. Hz. Peygamber (s.a.s), o iki kardeşini onlara verdi ama, **Ümmü Gülsüm**'ü teslim etmedi. Bunun üzerine gelenler, "Onu da bize ver" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s), "İlgili şart, kadınlar hakkında değil, erkekler hakkındadır" buyurdu. **Dahhâk**'ın bu konuda şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "İlgili anlaşmanın metni şöyledir: Eğer bizden, senin dininde olmayan bir kadın sana gelip sığınırsa, onu mutlaka bize iade edersin. Yok eğer, senin dinine girer ve o kadının bir kocası bulunursa, kocasına, o kadın için ödemiş olduğu mihri geri verirsin." Hz. Peygamber (s.a.s) de, onlara aynı şartı koşmuştu. Daha sonra hem bu hüküm, hem bu anlaşma neshedildi.

Hz. Peygamber (s.a.s) gelen o kadından yemin etmesini istedi, o da (mü'min olduğuna) yemin etti. Hz. Peygamber (s.a.s) kocasına, vermiş olduğu mihri ödedi. Daha sonra **Hz. Ömer** (r.a) bu kadınla evlendi.

Cenâb-ı Hak, ...وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ *"Sizin bu kadınları nikâhla almanızda, eğer ücretlerini, yani mihrlerini verirseniz, size bir günah yoktur"* buyurmuştur. Mihre ücret denmiştir. Çünkü o, kadının avret mahallinin mubah olması için şart olan ücrettir. وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ *"Kâfir zevcelerinizi nikâhınız altında tutmayın."* Ismet, ahd (söz) ve benzeri, kendisine dayanılan - tutunulan şeydir. Halbuki sizinle o kâfirler arasında, böyle bir ısmet söz konusu değildir, nikâh bağı da yoktur. **İbn Abbas** (r.a)'tan, "Ülkelerin farklı oluşu, aradaki ısmeti (bağı) koparır" dediği rivâyet edilmiştir. Âyetteki bu ifadeye, "Kâfir kadınlar için oturup kalmayın" manası verilmiştir. Buradaki fiil, şeddesiz olarak "لَا تُمْسِكُوا" şeklinde okunduğu gibi, şedde ile "لَا تُمَسِّكُوا" şeklinde de okunmuştur. Yine bu fiil, "لَا تَمَسَّكُوا" şeklinde de okunmuştur, ki bunun aslı "لَا تَتَمَسَّكُوا"dür.

Cenâb-ı Hak, وَسْئَلُوا مَا اَنْفَقْتُمْ *"Vermiş olduğunuz mihri (siz de) isteyin"* buyurmuştur. Bu, "Sizden bir kadın, anlaşma yaptığınız o kâfirlere, irtidat edip katılırsa, vermediklerinde ve ödemediklerinde onlardan, vermiş olduğunuz mihrleri isteyiniz. Binânaleyh bu mihr, nasıl onlar için söz konusu olduğunda, siz vermeyi üstleniyorsanız; onların da o kadınların mihrlerini ödemeyi üstlenmeleri gerekir" demektir ki bu, "(O kâfirler de) harcadıkları mihri istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda, yani Müslümanlarla kâfirler arasında O hükmeder" demektir. Bu âyetle ilgili birkaç bahis var:

İmtihan Emrinin Hükmü

Birinci bahis: Âyetteki, فَامْتَحِنُوهُنَّ *"Onları imtihan edin"* ifadesi, ya vücûb (farziyet), yahut nedb (mendubluk), yahut da bu ikisi dışında bir manada emirdir. **Vâhidî** bu emri, müstehaplık manasında olduğunu söylemiştir.

İkinci bahis: Şeksiz şüphesiz zaten öyle olduğu malum iken, *"Allah onların imanlarını daha iyi bilendir"* buyurulmasının hikmeti nedir? Deriz ki: Bunun hikmeti, onların imanlarının hakikatini bilme hususunda sayesinde insanların mutmain olacağı şeye bir yol bulunamayacağını, bunun imkânsız olduğunu anlatmaktır. Çünkü bu, allâmü'l-guyûb olan Cenâb-ı Hakk'ın, bilgisini kendisine has kıldığı şeylerdendir.

Üçüncü bahis: Âyetteki, *"Onlar da bunlara helâl olmaz"* ifadesinin hikmeti nedir? Taraflardan sadece birinde, bu haramlığın bulunması mümkündür. Biz deriz ki: Bu, imanın hem kadınlar, hem de erkekler tarafında bulunmasının nazar-ı dikkate alınmasından ötürüdür. Çünkü her iki taraftan kaynaklanan iman helalliğin şartıdır. Bir de her iki tarafı da zikretmek

(mü'min kadınlar müşrik erkeklere, müşrik erkekler de mü'min kadınlara helâl olmaz, demek) mubahlığın olmadığını te'kid eden bir ifade tarzıdır. Burada, başka ifadede bulunmayan nice ince manalar vardır. Eğer, "Farz edelim ki bu böyledir. Fakat âyetteki, *"Onları kâfirlere geri göndermeyin"* ifadesi, bunu anlatmak için yeter. Çünkü onlardan biri, diğerlerine helâl değildir. Binâenaleyh bunu anlatmak için, ilave bir şey söylemeye gerek yoktur. O halde ilave ifadelerin anlatmak istediği, başka bir hususdur" denilirse, biz deriz ki: Bu lafız tek başına, helalliğin iki taraftan da kalktığını ifade etmez. İlaveler ise böyle değildir ve bu açıktır.

Dördüncü bahis: Cenâb-ı Hak, *"Fakat siz de, mü'min kadınlar olduklarını bilirseniz"* ifadesinde anlaşılan "zann"a, niçin "bilme" adını vermiş ve onu bu fiille ifade etmiştir? Deriz ki: Bu, zann-ı galibin, içtihada götüren şeyin ve kıyasın, bir ilim (bilgi) yerine geçtiğini ve bunları yapanın, *"ilmin (bilgin) olmayan şey üzerinde durma"* (İsra, 36) âyetinin muhtevasına girmediğini bildiren bir şeydir.

Zevcesiz Kalanlara Mali Destek

وَاِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ اِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَاٰتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ اَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَآ اَنْفَقُوا۟ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِىٓ اَنْتُمْ بِهٖ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

"Eğer zevcelerinizden kâfirlere kaçan olur da, siz de savaşta ganimete kavuşursanız, zevceleri gitmiş olan (Müslümanlara) harcadıkları kadar verin. Kendisine iman etmekte olduğunuz Allah'tan ittikâ edin" (Mümtehine, 11).

Nüzul Sebebi

Zührî ve **Mesruk**'un şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: "Müslümanların, kâfirlerden, Müslüman bir kadın onlara ilticâ ettiğinde, mihrini istemeleri; kâfirlerin de, onların kadınlarından birisi, Müslüman olarak bize ilticâ ettiğinde, onun mihrini istemeleri, Allah'ın verdiği bir hükümdü. Böylece Müslümanlar, Allah'ın bu hükmünü kabullendiler, ama müşrikler kabul etmediler. Bunun üzerine, *"Eğer zevcelerinizden kâfirlere kaçan olur, siz de ganimete kavuşursanız (...)"* âyeti nâzil oldu." **Hasan** ve **Mukâtil** bu

âyetin, **Ebû Süfyan** (r.a)'ın kızı **Ümmü Hakîm** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu kadın irtidat etmiş ve kocası **Abbas b. Temîm el-Kureşî**'yi bırakıp gitmişti. Kureyş'ten sadece bu kadın irtidat etmişti. Bu da daha sonra yeniden Müslüman olmuştu.

Âyeteki, "فَعَاقَبْتُمْ" ifadesine, **İbn Abbas, Mesrûk** ve **Mukâtil**, "Ganimet elde ederseniz..." manasını verirlerken, **Ebû Ubeyde,** "Siz o kâfirlere karşı bir ukbâ, yani bir netice, bir zafer elde ederseniz..." manasını vermiştir. **Müberred** ise buna, "Herkese yapılan şeyi yaparsanız, yani muzaffer olursanız..." manasını vermiştir ki bu, "Akıbet (netice) falancanındır" manasındaki, "ukbâ falancaya ait" sözüne varıp dayanmaktadır. "Akıbet"in manası da, "son defa"dır. O halde, "عَاقَبْتُمْ"ün manası, "savaş üstüne savaş ederseniz..." şeklindedir. Buna, "Netice ve gâlibiyet sizin için olursa, o zaman o kocalara, ganimetler paylaşılmadan, o kadınlar için ödemiş oldukları mihrleri verin" manası da verilmiştir. İşte bu mana da, *"Zevceleri gitmiş olan (Müslümanlara) harcadıkları kadar verin"* âyetinin anlattığı hususdur. Bu kelime, "فَعَاقَبْتُمْ" ve şeddeli olarak "فَعَقَّبْتُمْ" şeklinde okunduğu gibi, **kâf**'ın fethası ve kesresi ile, şeddesiz olarak, "فَعَقَبْتُمْ" ve "فَعَقِبْتُمْ" şekillerinde de okunmuştur.

Mü'min Kadınlardan Biat

يَآ اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا جَآءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَاْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ اَيْدِيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

"Ey Peygamber, mü'min kadınlar -Allah'a hiçbir şeyi eş tutmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, evlatlarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmemeleri, (emredeceğin) herhangi bir iyilik hususunda sana asi olmamaları şartıyla- sana, bey'atleşmeye geldikleri zaman, bey'atlerini kabul et. Onlar için, Allah'tan mağfiret iste... Çünkü Allah, çok affeden, çok merhametli olandır" (Mümtehine, 12).

Süfyan'ın Zevcesi Hind

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'nin fethedildiği gün erkekler bey'atleşmeyi bitirince, kadınlarla biate başladı. Kendisi Safâ tepesinde, **Hz. Ömer** (r.a) de oranın altında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emriyle kadınlarla bey'atleşip Peygamber (s.a.s)'in tebligatını onlara aktarıyordu. Ebû Süfyan'ın karısı, **Utbe**'nin kızı **Hind** ise, Peygamber (s.a.s)'in, kendisini tanıyacağı endişesiyle başını örtmüş, kıyafetini değiştirmiş olarak, bey'at eden kadınlar arasında bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizin, Allah'a herhangi bir şeyi şirk koşmamanız şartıyla, sizinle bey'atleşiyorum" buyurunca, Hind başını kaldırdı ve "Allah'a yemin olsun ki, biz, putlara taptık. Şüphesiz sen, erkeklerde olmadığı, onlarla bey'ate konu yapmadığın bir şeyle bizi sorumlu tutuyorsun. Çünkü sen, erkeklerle sadece, Müslüman olmaları ve cihâdda bulunmaları konusunda bey'atleştin..." dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s), "Hırsızlık yapmamanız... şartı üzere bey'atleşiyorum..." deyince, yine **Hind**, "**Ebû Süfyan**, cimri bir adamdır. Ben onun malında bir kötülük işledim (onun malından çaldım). Bu sebeple, bilemiyorum, o aldığım mal bana helâl midir, değil midir?" dedi. Bunun üzerine **Ebû Süfyan** da, "Geçmişte aldığın, gelecekte alacağın her şey, sana helâl olsun..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) gülümsedi, onu tanıdı ve ona, "Muhakkak ki, **Utbe**'nin kızı **Hind**'sin" deyince **Hind**, "Evet, dedi, binâenaleyh, ey Allah'ın Nebîsi, Allah sana afiyet versin... Geçmişte olanı bağışla..."

Hz. Peygamber (sözüne devamla), "Zina etmemeniz şartı üzere ..." deyince, **Hind**, "Hür kadın da zinâ eder mi?" dedi. Bir rivâyette de, "Buradaki hiçbir hür kadın zina etmemiştir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Çocuklarınızı öldürmemeniz şartı üzere..." deyince de, **Hind**, biz onları küçükken büyüttük, sen ise onları büyük iken öldürdün. Bunu sen de onlar da pek iyi bilirsiniz!" dedi. Zira, **Ebû Süfyan**'ın oğlu **Hanzale, Bedir** savaşında öldürülmüştü...

Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a) güldü, derken gülmekten sırtüstü yere düştü. Hz. Peygamber (s.a.s) de tebessüm etti. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "kızdırıp düzdüğünüz iftirada da bulunmamanız şartı üzere..." deyince de, -ki bu iftira, kadının, kocasından olmayan çocuğuna, onun olduğunu iddia etmesidir-, **Hind**, Allah'a yemin ederim ki bühtan, kötü bir iştir. Halbuki sen bize, doğruluğu ve güzel huyları emrediyorsun" dedi. Hz. Peygamber

(s.a.s), "Ma'rufta, iyi şeylerde bana isyan etmemeniz şartı üzere..." deyince de, Hind, "Allah'a yemin ederim ki, içinizde, herhangi bir şey hususunda sana isyan etmek düşüncesi var olduğu halde şurada bulunuyor değiliz!!.." dedi.

Âyetteki, *"hırsızlık yapmamaları.."* ifadesi, mallarda hiyânetten, ibadetlerde de noksanlıklardan nehyetmeyi de içine alan bir ifadedir. Çünkü, "Namazdan çalan kimse, hırsızdan daha hırsızdır" denilmektedir.

Âyetteki, *"zina etmemeleri..."* ifadesi de, gerçek anlamda zinayı ifade eden bir ifade olduğu gibi, ona götüren sebepleri de ihtiva eden bir ifadedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْيَدَانِ تَزْنِيَانِ وَالْعَيْنَانِ تَزْنِيَانِ وَالرِّجْلَانِ وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذٰلِكَ اَوْ يُكَذِّبُهُ *"Eller de zina eder; gözler de zina eder. Kişinin ayakları ile avret mahalli de ya bunlara uyar, onları doğrular, yahut uymaz"*[21] buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, *"evlatlarını öldürmemeleri..."* ifadesiyle, cahiliyye dönemindekilerin yaptığı gibi, kız çocuklarının diri diri gömülmelerini kastetmiştir. Ve bu ifade, çocuğu ve diğer şeyleri öldürme gibi, her çeşit kötülük hakkında genel bir ifadedir.

Âyetteki, *"... bir iftira uydurup getirmemeleri..."* ifadesi de, göz gezdirmeden nehyeden bir ifadedir. Yani, "o kadınlardan herhangi birisi, kocası aleyhine nemmâmlıkta bulunmasın; eğer böyle yaparlarsa bu, küskünlüğü, ayrılığı doğurur..." demektir.

Bu ifadenin, kocasından olmayan bir çocuğu, kocasına, aileye katmaktan men eden bir ifade olması da muhtemeldir. Nitekim **İbn Abbas** buna, "Hiçbir kadın, kocasına ondan olmayan bir çocuğu nisbet etmesin, nesebine katmasın..." anlamını vermiştir.

Ferrâ da şöyle demektedir: "Kadın, bir çocuk buluyor ve kocasına, "Bu, senden olan, benim çocuğumdur" diyordu. İşte, kadınların elleriyle ayakları arasında uydurup düzdükleri bühtan budur!.. Bu böyledir, zira, annesi çocuğunu emzirdiğinde, çocuk, annesini elleriyle ayakları arasında bir konumda bulunur.. Yoksa bu, âyet-i kerimenin manası, o kadınları zinadan nehy konusu değildir. Zira, zinadan nehyeden ifade, az önce geçmişti..."

Cenâb-ı Hak, *"(emredeceğin) herhangi bir iyilik hususunda sana âsi olmamaları..."* buyurmuştur. Yani, "Allah'a tâate muvafık olan her şeyde..." demektir. Âyetteki "ma'rûf" kelimesine, "iyilik ve takvâ hususunda..." manası verildiği gibi, "kendisinde doğruluk, iyilik bulunan her şeyde..." manası da verilmiştir. Yani, "Ey Peygamber, onlar, senin vereceğin bütün

21 **Müsned**, 2/343-344.

emirler hususunda sana isyân etmemeleri şartı üzere... bey'atlerini kabul et" demektir.

İbnu'l-Müseyyeb, Kelbî ve **Abdurrahman İbn Zeyd** ise, âyetteki bu ifadeye, "kendilerine emrettiğin ve (ölüye) kendini parçalarcasına ağlamak, üstünü başını yırtma, saçını başını yolma, eteklerini, yanlarını parçalama, yüzlerini tırmalama, mahremleri olmayan erkeklerle konuşma, mahremi olmayan erkekle baş başa olma ve mahremi olmayan erkekle yolculuk yapma... gibi kendilerine yasakladığın her şey hususunda..." manasını vermişlerdir.

Niyaha (Dövünerek Ağlama)nın Vebali

Kimileri de, âyetteki "ma'rûf" sözünü, ölüye, kendisini parçalarcasına ağlama manasına tahsis etmişlerdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: اَرْبَعٌ فِى اُمَّتِى مِنْ اَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لَا يَتْرُكُوهُنَّ: اَلْفَخْرُ فِى الْاَحْسَابِ، وَالطَّعْنُ فِى الْاَنْسَابِ وَالْاِسْتِقَاءُ بِالنُّجُومِ وَالنِّيَاحَةُ *"Ümmetim içinde bulunan şu dört şey, bırakmadıkları cahiliyye adetlerindendir: Soy-sopla övünmek, başkalarını neseplerinden dolayı tenkit etmek, yıldızların yağmuru yağdırdığına inanmak ve dövünerek ağlamak..."* Ve yine Hz. Peygamber (s.a.s) اَلنَّائِحَةُ اِذَا لَمْ تَتُبْ قَبْلَ مَوْتِهَا تُقَامُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهَا سِرْبَالٌ مِنْ قَطِرَانٍ وَدِرْعٌ مِنْ جَرَبٍ *"Dövünerek ağlayan kadın, eğer ölümünden önce tevbe etmezse, kıyamet gününde, üzerinde katrandan bir elbise ve uyuzdan bir zırh olduğu halde kaldırılır"* buyurmuştur. Yine O, لَيْسَ مِنَّا مَنْ ضَرَبَ الْخُدُودَ وَشَقَّ الْجُيُوبَ وَدَعَا بَدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ *"Yüzüne başına vuran, üstünü başını yırtan ve cahiliyye istekleriyle istek ve çağrıda bulunan kimse bizden değildir"*[22] buyurmuştur.

Âyetteki, *"bey'atlerini kabul et"* ifadesi, yine âyette bulunan "اِذَا" edatının cevabı olup, "Onlar seninle bu şartlar üzere bey'atleştiklerinde, sen de onlarla bey'atleş ve bey'atlerini kabul et..." demektir.

Biat'ın Şekli

Âlimler, bu bey'atleşmenin nasıl olduğu hususunda ihtilaf ederek, şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), kendi eliyle o kadınların elleri arasında bir bez parçası bulunduğu halde, bey'at alıyordu. Yine, "Hz. Peygamber, onlara bey'atı şart koşuyor, **Hz. Ömer** ise, onlarla müsafahalaşıyordu..." denilmiştir ki, bu sözün kâili, **Kelbî**'dir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şifahen bey'atleştiği ileri sürüldüğü gibi, bir kap su getirtip, Peygamber'in eli herhangi

22 **Müslim**, Cenâiz, 29 (2/644).

bir kadının eline değmeksizin, kendisi ve kadınlar ellerini o suya daldırarak bey'atleştikleri de ileri sürülmüştür. Âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak, إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ *"O mü'min kadınlar sana geldiklerinde"* buyurmuş, muhacir kadınlar hakkında buyurduğu halde, burada, فَامْتَحِنُوهُنَّ *"onları, imtihan ediniz.."* dememiştir (niçin)? Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) İmtihan, zaten, âyetteki, *"şirk koşmamaları..."* ifadeleri ile gerçekleşmiştir.

2) Muhacir kadınlar, daru'l-harpten gelmişlerdi. Bu sebeple onlar, şer'i hükümlerin neler olduğunu bilemiyorlardı. Dolayısıyla da, mutlaka imtihan gerekli idi. Ama, *"mü'min kadınlar"* ise, daru'l-İslâm'da idiler. Ve şer'i hükümleri biliyorlardı. Binâenaleyh, imtihana gerek kalmamıştır.

Beyne Eydîhinne Tabiri

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ *"elleriyle ayakları arasında"* demesinin hikmeti nedir ve bu nasıl izah edilebilir? Biz diyoruz ki: Kimileri şöyle demiştir: Kadın bir çocuk bulduğunda, onu eliyle bulmuş ve onu almaya da, ayağı ile yürüyüp gitmiştir. Binâenaleyh, bu kadın o çocuğu, kocasına mal ettiğinde, böylece o âdeta elleriyle ayakları arasında uydurup düştüğü bir iftirayı ortaya koymuş, yapmış olur. Bu ifadeye, "o çocuğu kendilerine mal ederler..." manası da verilmiştir. Çünkü onlar, hiç de böyle olmadığı halde, "Bu, bizim çocuğumuzdur" derler... Halbuki çocuk, zinadan hasıl olmuş olan bir çocuktur. Ve yine, bu mecazi manayı izah için, "Annesi çocuğunu doğurduğunda, çocuk, onun, elleriyle ayakları arasına düşer..." denilmiştir.

Üçüncü bahis: Âyette bahsedilen bu hususların tertibi ve bunlardan bir kısmının diğer bir kısmından önce gelmesinin izahı nasıl yapılabilir? Biz diyoruz ki, Allah, en çirkin olanı, çirkinlikte ondan biraz daha aşağı olandan önce getirmiş ve bu iş, sona kadar böyle sıralanmıştır. Âyetteki tertip hususunda, "Cenâb-ı Hak, âyette bahsedilen hususları, insanlar arasında en bariz olanına göre sıralamıştır..." denilmiştir.

Gazaba Uğrayanları Dost Edinmeyin

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

"Ey iman edenler, üzerlerine Allah'ın gazap ettiği o kavim ile dost olmayın. Ki, mezarların yaranından olan kâfirler nasıl ümitlerini kestilerse, onlar da, öylece âhiretten ümitlerini kesmişlerdir" (Mümtehine, 13).

İbn Abbas şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu beyanıyla **Hâtıb İbn Ebî Belte'a**'yı kastetmiştir. Buna göre mana, "Ey iman edenler, sizler, Yahudi ve müşrikleri dost edinmeyin..." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, bir grup fakir Müslüman kendilerine olan ihtiyaçlarından ötürü, Yahudilere Müslümanlarla ilgili haberleri iletiyorlardı. Böylece onların böyle yapmaları yasaklandı. "Ve onlar, âhiretten ümit kestiler", "Yahudiler, Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın elçisi olduğunu bile bile, onu yalanladılar ve Muhammed (s.a.s)'i yalanlamaları sebebiyle de, âhiretlerini ifsat ettiler" demektir. Böylece de, kâfirlerin kabirde olanlardan ümidi kesmeleri gibi, âhiretten ümit kestiler. Bu kayıtla kayıtlamak, gâyet açıktır. Zira onlar, küfürleri üzere öldüklerinde, onların desteksiz ve yardımsız kaldıklarını; artık âhirette bir kimseleri olmadığını bilmek, katileşir. Bu, **Kelbî** ve bir grup müfessirin görüşüdür. Yani, ölen o kâfirler, cennetten ve âhirette kendileri için bir hayır bulunacağından ümit kesmişlerdir.

Hasan el-Basrî âyetin bu ifadesine, "Yaşayan kâfirler, ölülerinden ümidi kesmişlerdir" manasını verirken, **Ebû İshâk** da, "öldükten sonra dirilmeye inanmayan kâfir kimselerin ölülerinden ümit kesmeleri gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı direten o Yahudiler de ümit kesmişlerdir" manasını vermiştir.

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ve selâm da, efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun. Âmin.

***

SAFF SÛRESİ

Bu sûre on dört âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kâinatın Allah'ı Takdisi

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾

"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı tesbih etmektedir. O, azîzdir, hakîmdir. Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?" (Saff, 1-2).

Önceki Sûre ile Münasebet

Bu sûrenin, kendinden önceki sûre ile münasebet ve ilgisi şöyledir: Cenâb-ı Hak, o sûrede, *"Eğer siz benim yolumda savaşmak ve benim rızamı aramak için çıkmışsanız..."* (Mümtehine, 1) ifadesi ile Allah yolunda cihat etmek ve O'nun rızasını elde etmek maksadıyla çıkıştan bahsetmiş, bu sûrede ise, *"Şüphesiz ki Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir binâ gibi, saf bağlayarak çarpışanları sever"* (Saff, 4) âyeti ile de, ehl-i imanı cihada teşvik ve sevk eden bir hususu beyan etmiştir. Birincisinin ikincisi ile münasebeti şudur: Cenâb-ı Hak âdeta, "Eğer o kâfirler, cahillikleri sebebiyle, bizim yüce zatımızı, bu yüceliğe uymayan şeylerle tavsîf ederlerse, bilsinler ki, melekler ve onların dışında kalan bütün ins-ü cin, Bizim yüce zatımızı, yüceliğimizi takdis ve tenzih etmektedirler" demek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, bu sûrenin başında, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı tesbih etmektedir"* buyurmuştur. Bu, "Göklerde ve yerde bulunan her şey, O'nun rubûbiyyetine, vahdaniyyetine ve bu ikisi dışında layıkı olduğu bir çok vasıfları bulunduğuna şahâdet etmektedir" manasınadır.

El-Azîzu'l-Hakîm

"Azîz" kelimesi, birisi birisine galip geldiğinde kullanılan, "عَزَّ" fiilinden olup, "Başkasına galip olan" demektir, yani o başkası, ne olursa olsun, azîz Allah'a onun galip gelmesi mümkün değildir. **"Hâkim"** kelimesi ise, birisi birisi hakkında hüküm ve karar verdiğinde kullanılan, "حَكَمَ عَلَى الشَّيْءِ"

ifadesine dayanır ve "başkası hakkında hüküm veren" demektir. O başkası ne olursa olsun, o hakîm Allah'a hükmedemez. Binâenaleyh âyetteki, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı takdis etmektedir"* ifadesi bu durumda, Allahu Teâlâ'nın rab oluşuna ve birliğine (tekliğine) delalet eder.

Sebbeha Fiilinin Kullanılışı

Cenâb-ı Hak, bazı sûrelerde, ...سَبَّحَ لِلّٰهِ *"Hepsi Allah'ı tesbih etti"*; bazı sûrelerde ...يُسَبِّحُ لِلّٰهِ *"Hepsi Allah'ı tesbih etmektedir"*; diğer bazılarında da emir sîgasıyla, *"Allah'ı tesbih et"* buyurmuştur Bu, mazinin geçmişe, muzarinin geleceğe, emrin de hale (şimdiki zamana) delâlet etmesinden ötürü, Allah'ın hazretinin, (yüceliğinin) tesbih ve takdis edilişinin, devamlı olduğunun ve kesintiye uğramadığının bildirilmesi içindir.

Yapmadığın Şeyi Söyleme

Cenâb-ı Hak يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ *"Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz"* buyurmuştur.

Kimi müfessirler, bu âyetin, bir grup mü'min hakkında nazil olduğunu, bunların, Allah nezdinde amellerin en sevimlisini yapmayı arzu eden kimseler olduklarını; işte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, size, sizi o elim azaptan kurtaracak bir ticarete kılavuzlayayım mı?"* (Saff, 10) ve *"Şüphesiz ki Allah kendi yolunda (...) savaşanları sever"* (Saff, 4) âyetlerini indirdiğini, ama bunların kendilerini gittikçe dünya hayatına kaptırıp, mesela **Uhud**'da yüz çevirdiklerini; bunun üzerine de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz"* âyetini indirdiğini söylemişlerdir.

Bu âyetin, savaşmadığı halde "savaştım"; mızraklaşmadığı halde, "mızraklaştım"; yapmadığı halde "yaptım" diyenler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Yine bu âyetin, savaş hususunda münafıklık yapanlar hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü onlar savaşmayı arzuluyorlardı, ama Allah savaşı bil-fiil emredince, *"Niçin bize savaşı farz kıldın"* (Nisa, 77) demişlerdi.

Yine bu âyetin bütün mü'minlere hitaben indiği de söylenmiştir. Çünkü mü'minler, kendilerine va'dedilen taat, teslimiyet, huzu ve huşuu tam yerine getireceklerine inanıyorlardı. Ama Allah'ın kendilerine va'dettiği bu hususları, onların tam yerine getirmeleri tahakkuk etmeyince, her zelle (hata) konusunda, onların bu âyetin hükmüne girmelerinden korkulur. Sonra bu cümle ile ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

Kur'ân'da Tekrar

Birinci bahis: Hak Teâlâ bu sûrenin başında, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı tesbih etmektedir"* buyurmuştur. Daha sonra bir başka sûrenin başında da aynen böyle buyurmuştur ki bu bir tekrardır. Tekrar ise bir kusurdur. Binâenaleyh bu nasıl olur? Deriz ki: Şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, aslında bunun bir tekrar olmadığını bildirmek için tekrar etmiştir. Çünkü kâinat meydana gelirken, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelecek tesbih; kâinat var edildikten sonra, meydana gelecek tesbihten başkadır. Aynen bunun gibi, insanoğlu var edilirken ve var edildikten sonra olan tesbihler de birbirinden başkadır.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak, kendisinden, şu andaki ifadede bulunmayan ileri bir mana mevcut olmasına rağmen, böyle buyurmuş, ama mesela, "Gökler, yer ve bunlarda olanlar Allah'ı tesbih eder" buyurmamıştır, niçin? Deriz ki: Bu, âyette bahsedilen tesbih ile, mutlak manada lisan-ı hâl ile yapılan tesbih kastedildiğinde böyle olur. Ama onunla, hususi bir tesbih kastedilirse, bir kısmı bu şekilde tavsif edilebilir. Böylece de durum, sizin söylediğiniz gibi olmaz.

Sualden Maksat

Üçüncü bahis: Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetteki, "لِمَ" ifadesindeki "lâm", mesela "عَمَّ، فِيمَ" ve "مِمَّ" gibi sözlerde olduğu gibi, diğer harf-i cerlerin başına geldiği "مَا" istifham edatı gibi, mâ-i istifhamiyyeye dâhil olan lâm harf-i cerridir. Bu "مَا"nın elif'i hazfedilmiştir. Çünkü "مَا" ile, bunun başına dahil olan harf, tek "مَا" ile, bunun başına dahil olan harf, tek bir şey gibi olmuştur. Bu ifade, soru sormak için kullanılmıştır. Binâenaleyh eğer böyle olsaydı, o zaman, "لِمَ تَقُولُونَ مَالَا تَفْعَلُونَ" ifadesinde de, istifhâm (soru) manasında olurdu. Fakat her şeyi bildiği halde, Cenâb-ı Hakk'ın böyle soru sorması muhaldir (ne dersiniz?). Biz deriz ki: Bu, soru sormadan maksat, işin aslını anlatmak istemek olduğunda böyledir. Ama maksat, va'dedileni yerine getirmekten yüz çevirenleri, yahut hakkı inkâr edip de, batılda ısrar edenleri ilzâm etmek olduğunda ise böyle değildir.

Bunun Cezası

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

"Yapmadığınız şeyleri söylemeniz, Allah indinde büyük bir buğz (sebebi) oldu" (Saff, 3).

"**Makt**", buğz (kızgınlık) manasınadır. Allah'ın buğzuna sebep olan herkese, o ilahî azap gerekli olur. **Keşşâf sahibi, "makt"** kelimesinin, "buğz"un en ilerisi ve en şiddetlisi olduğunu söylemiştir. **Zeccâc** da, "اَنْ" edatının başına geldiği cümlenin, mahallen merfû olduğunu, "**makt**" kelimesinin ise, temyiz olarak mansub olduğunu ve mananın, "Sizin, yapmadığınız şeyleri (yapmış gibi) söylemeniz, Allah katında buğz yönünden çok büyük ve şiddetli oldu" şeklinde olduğunu; bunun tıpkı, *"Ağızlarından çıkan söz ne büyük..."* (Kehf, 5) âyeti gibi olduğunu söylemiştir.

Allah Mücahitleri Sever

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

"Şüphesiz ki Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak savaşanları sever" (Saff, 4).

Zeyd b. Ali, tâ'nın fethası ile fiili, "يُقَاتَلُونَ" (çarpışanları) şeklinde okumuştur. Yine bu kelime, "يَقْتُلُونَ" (vuruşanlar) şeklinde de okunmuştur ki buna göre mana, "Onlar savaş esnasında kendilerini, âdeta birbirine kenetlenmiş bir duvar gibi dizer, saf-saf dururlar" şeklinde olur. **Ferrâ, "marsûs"** kelimesinin, "**rasâs**" (kurşun) ile birbirine bağlanmış (yani harcı kurşundan olan) bir duvar" manasına olduğunu söylemiştir. Nitekim Arapçada duvarın taşları, arada hiçbir boşluk kalmamasına, birbirine iyice kenetleşip, tek bir parça halini aldığında, رَصَصْتُ الْبِنَاءَ "Duvarı (binayı) iyice-sağlamca yaptım" denilir.

Zeyd ise şöyle der: "Sen, bir şeyi bir şeye ekleyip bitiştirdiğinde, mesela, "رَصَصْتُ الْبِنَاءَ" dersin. O halde, "**rass**", eşyayı birbirine bitiştirmek, eklemek ve bağlamak demektir."

İbn Abbas da şöyle demektedir: "Taş taşın üzerine konur, sonra da, bu taşlar küçük taşlar vasıtasıyla birbirlerine bağlanır, derken bunun üzerine harc sökülür ki, işte Mekkeliler bu tür yapıya, "**merâus** - birbirine

temellenmiş yapı" adını verirler. **Ebû İshâk** ise, "Allahu Teâlâ, tıpkı birbirine kenetlenmiş bir binanın duruşu gibi, cihattan azimli ve kararlı olan ve bulunduğu yeri hiç terk etmeyen kimseleri sevdiğini bildirmiştir" der. O, sözüne devamla şöyle der: "Bu ifade ile, onların, düşmanlarıyla harp etmeleri hususunda yekvücut olmalarının ve tıpkı, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi, birbirlerini sevip desteklemelerinin kastedilmiş olması da mümkündür."

Bu misalin, orada sabit kadem kalmayı belirtmek için getirilmiş olduğu da ileri sürülmüştür. Yani, "İman etmiş kimseler, saf bağladıklarında, âdeta yerine çakılmış ve birbirine kenetlenmiş bir bina gibi, orada sabit kadem olurlar" demektir. Bu âyette, yaya olarak savaşmanın yerinde ve faziletli olduğuna bir delâlet olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü Araplar bu şekilde saf saf oluyorlar (ve savaşıyorlardı).

Muhabbet, zahiren şu iki manaya gelebilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, mahlûkattan razı olması.

b) Yaptıkları şeylerden ötürü onları övmesi..

Sonra, bu âyetin, kendinden önceki, yani, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah indinde büyük bir buğz sebebi oldu"* (Saff, 3) ifadesiyle münasebetinin izahı şudur: O âyet (Saff, 3), savaşa karşı çıkanları kınayan âyettir. Ki bunlar, savaşmayı va'dedip de savaşmayan kimselerdir. Bu âyet ise, savaşmaya muvafakat edenleri öven bir âyettir. Ki bunlar da, Allah yolunda savaşan ve bu konuda her şeyi yapan kimselerdir.

Peygamber'e Eziyetin Vebali

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِى وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنِّى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوٓا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

"Hani Musa, kavmine, "Ey kavmim, benim size Allah'ın peygamberi olarak gönderilmiş olduğumu bildiğiniz halde, niçin bana eziyet veriyorsunuz?" demişti. İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da, onların kalplerini saptırdı. Allah, fâsıklar gürûhuna hidâyet etmez" (Saff, 5).

Bu âyet, "Kavmine bu kıssayı da anlat..." takdirinde olup, bu demektir ki, âyetin başındaki "اِذْ" edatı, mukadder bir اُذْكُرْ "hartırlat" kelimesiyle mansubdur. Yani, **Musa** (a.s)'nın onlara, "niçin bana eziyet ediyorsunuz dediği zamanı hatırla." Onlar, **Hz. Musa** (a.s)'ya, hem sözlü hem fiilî olarak çeşitli eziyetlerde bulunuyorlardı. Ve mesela, "Bize Allah'ı açıkça göster. Biz, artık, tek çeşit yiyeceğe dayanamıyoruz..." diyorlardı.

Âyetteki, وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنِّى رَسُولُ اللهِ *"benim size hakikaten Allah'ın peygamberi olarak gönderilmiş olduğumu bildiğiniz halde..."* ifadesine gelince, bu cümle, hal mahallindedir. Yani, "Sizler, benim Allah'ın Resûlü olduğumu kesin olarak bildiğiniz halde, yine de bana eziyet ediyorsunuz. Halbuki sizin bunu bilmenizin gereği ise, bana ta'zimde bulunup saygı göstermenizdir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın "فَلَمَّا زَاغُوا اَزَاغَ اللهُ قُلُوبَهُمْ" ifadesi, "Ne zamanki onlar, hak olmayan şeyden saptırdı..." anlamındadır. Ki bu, **İbn Abbas**'ın görüşüdür. **Mukâtil** ise, bu âyete, "Onlar, bedenleriyle haktan meyledince, Allah da onların kalplerini haktan döndürdü ve yaptıklarının bir karşılığı olarak, onları saptırdı" manasını vermiştir ki, bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ *"Allah fâsıklar gürûhuna hidâyet etmez..."* âyetidir. **Ebû İshâk** bu ifadenin manasının, "Allah, ilm-i ezelîsi ile fâsık olduğunu bildiği kimseleri hidâyete erdirmez" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu âyette, Peygamber'e eziyet etmenin, küfre götürecek ve kalpleri hidâyetten döndürecek kadar ne denli büyük bir günah olduğuna dikkat çekme vardır. Âyetteki "قَدْ" kelimesinin manası te'kîd olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Hakkında hiç şüphesi olmadığı halde, kesin biçimde bile bile..." demek istemiştir.

İsa (a.s)'nın Kavmine Tebliği

وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِىٓ اِسْرَآءِيلَ اِنِّى رَسُولُ اللهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِى مِنْ بَعْدِى اسْمُهٗٓ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَآءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِ وَاللهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿٧﴾

"Meryem oğlu İsa da, bir zaman şöyle demişti: "Ey İsrâiloğulları, ben size, Allah'ın peygamberiyim. Benden evvelki Tevrat'ı tasdik edici, benden sonra gelecek bir peygamberi de, -ki adı Ahmed'dir- müjdeleyici olarak geldim." Fakat o, kendilerine açık açık burhanlar getirince, "Bu, apaşikâr bir büyüdür" dediler. Kendisi İslâm'a davet edilip dururken, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir? Allah, zâlimler gürûhunu muvaffak kılmaz" (Saff, 6-7).

Âyetteki, اِنِّى رَسُولُ اللهِ *"ben ... Allah'ın peygamberiyim"* cümlesi, "Benim, **Tevrat**'ta vasfolunduğum vasıfla size gönderilmiş bir peygamber olduğumu; **Tevrat**, Allah'ın kitaplarını ve bundan önce geçen ve sonra gelecek olan bütün peygamberleri tasdik eden ve aynen benim tasdik edişim gibi, **Tevrat**'la tasdik edilen bir resûlü müjdeleyen, Allah'ın bir Resûlü olduğunu hatırlayınız..." takdirindedir.

Buna göre, sanki **Hz. İsa** (a.s)'ya, "Peki, onun adı nedir?" diye sorulmuş da, o da, "Adı Ahmed'dir" deyivermiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki, âyetteki, يَأْتِى مِنْ بَعْدِى اسْمُهُ اَحْمَدُ *"bundan sonra gelecek bir peygamberi -ki adı, Ahmed'dir-"* ifadesi, mahallen mecrûr olan iki cümledir. Çünkü, bu iki cümlenin ikisi de, nekire olan بِرَسُولٍ "bir peygamber" kelimesinin sıfatıdırlar.

"مِنْ بَعْدِى اسْمُهُ" şu iki şekilde okunmuştur: Aslı üzere, yâ'yı, fetha ile, "مِنْ بَعْدِىَ" (ba'diye) şeklinde harekelemek. Ki, bu, **el-Halîl** ve **Sîbeveyh**'e göre iki sâkin harfin bir arada bulunduğu her zaman, yâ harfi hakkında tercihe şayan olan görüştür. Meselâ, ...وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِىَ *"Ve, evine mü'min olarak giren kimseleri de..."* (Nûh, 28) ifadesinde de durum böyledir. Binâenaleyh, "مِنْ بَعْدِى اسْمُهُ" ifadesini sakin okuyan, isti'mâr-i sâkineyn, yani yâ ile "اسْمُهُ" ifadesindeki sîn'den dolayı yâ'yı telaffuzdan hazfeder. Ki, bu da **Müberred** ile **Ebû Ali**'nin görüşüdür.

Ahmed Kelimesi

Âyetteki, "اَحْمَدُ" (**Ahmed**) kelimesi, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu kalıp, ism-i fâilin mübalağa kalıbıdır. Yani, "O, Allah'a başkasından daha çok hamd eder" demektir.

b) Bu kalıp, ism-i mef'ûlün mübalağa kalıbıdır. Yani, "O, kendisinden, ihlastan ve güzel huylardan dolayı, başkalarından daha çok övülmüştür."

İncil'in Hz. Muhammed (s.a.s)'i Müjdelemesi

Şimdi biz, **Hz. İsa** (a.s)'nın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in gelişiyle ilgili **Tevrat**'ın bazı bölümlerinde ifade ettiği, bazı pasajlar zikredelim.

1) **Yuhanna İncili**'nin 14. bölümünde, şu ifade yer almıştır: "Ben, sizin için, babama talepte bulunacağım... Ta ki, ebediyete kadar sizinle beraber olacak olan "**Faraklit**"i size bağışlasın, versin. "**Faraklit**" yakîn olan Hakk'ın ruhudur." "**Faraklit**" kelimesinin, Arapçaya tercümesi, işte, budur.

Yine, 15. bölümde şu zikredilmiştir: "**Faraklit**", babamın, benim ismimle gönderdiği **Ruhu'l-Kudüs**'tür. Ki, o size, bütün her şeyi öğretecek, her şeyi bağışlayıp verecek ve o sizi, benim size söylediklerimi hatırlatacak.." Hemen bunun peşinden de, şu ifadelere yer vermiştir: "Ben size bunu, o gelmezden önce haber verdim ki, o geldiğinde hemen iman ediniz..."

2) **Yuhanna İncili**'nin 16. bölümünde de şu yer almıştır: "Ne var ki, ben size, şu anda yakîn ve kat'î olan bir gerçeği söylüyorum. Benim sizden ayrılmam, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü, şâyet ben, sizden ayrılıp da babama gitmezsem (o zaman) **Faraklit** size gelemez... Eğer ben gidersem, onu size gönderirim.. O geldiğinde, dünyaya hükmedecek, ihsanda bulunacak, günah ve salahın ne olduğunu bildirecektir."

3) Bundan hemen sonra da şu ifadelere yer vermiştir: "Benim size söylemek istediğim pek çok sözüm vardır. Ne var ki, siz onları kabul etmeye ve tutmaya kadir değilsiniz.. Şu da var ki, gerçek ruh size geldiğinde, size ilhamda bulunur ve bütün hak ile sizi destekler. Çünkü o, kendiliğinden, herhangi bir bid'ati konuşmaz." İşte, mezkur **İncil**'de bahsi geçen bunlardır.

İmdi eğer: "Bu sözlerde yer alan "**Faraklit**" ile, -geldiğinde onları hakka ileteceği ve onlara şeriatı öğreteceği için- **Hz. İsa** (a.s)'nın, çarmıha gerilmesinden sonraki gelişi kastedilmiştir" denilirse, biz deriz ki: Havariler, **İncil**'in sonunda şunlara yer vermişlerdir: **İsa** (a.s), çarmıha gerildikten sonra geldiğinde, şeriat'a dair bir şeyden bahsetmeyecek, onlara ahkâma dair herhangi bir şey öğretmeyecek, onların yanında bir anlık olarak duracak ve onlara, "Ben, **Mesih**'im... O halde, beni öldü sanmayın.. Tam aksine ben, Allah katında kurtuluşa erdim. Size bakıyorum. Ve bundan sonra size vahiyde bulunmayacağım..." demesinden başka bir şey söylemeyecek. İşte bu konudaki sözün tamamı bundan ibarettir.

Âyetteki, فَلَمَّا جَآءَهُم بِالْبَيِّنَاتِ *"Fakat o, kendilerine açık açık burhanlar getirince"* ifadesinin failinin, yani "getiren"in **Hz. İsa** (a s) olduğu ileri sürüldüğü

gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s) olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun böyle oluşunun delili, onlara burhanlar getiren zatın, yine onlara, mu cizeleri ve getirdiği o şeyi, ancak Allah katından getirdiğini beyan eden beyyineleri getiren zat oluşudur.

İftiracılar ve Zâlimler

Âyetteki, هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ *"Bu apaşikâr bi büyüdür"* ifadesi, "Bu, apaçık bir büyüdür" anlamındadır.

Âyetteki, وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ *"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?"* ifadesi, "iftirası, Allah'a yalan nisbet edecek dereceye varan kimseden, zulüm bakımından daha çirkin davranışta bulunanı yoktur!.." anlamındadır. Çünkü onlar, elde ettikleri nimet ve ikramların, ancak ve ancak Allah'tan olduğunu, bunu O'ndan aldıklarını biliyor, sonra da kalkıp bunu inkâr ediyor ve Allah'a ve O'nun elçisine iftirâda bulunuyorlardı!

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ *"Allah, zâlimler gürûhunu muvaffak kılmaz..."* Yani, "Allah onları, kendilerine bir ceza olsun diye, kendisine taatte bulunmaya muvaffak kılmaz" demektir.

Âyette, şöylesi bir bahis bulunmaktadır: "مُصَدِّقًا وَمُبَشِّرًا" kelimeleri, "**Resûlin**" kelimesinde zımnen bulunan "**irsâl**-göndermek" kelimesiyle mi, yoksa "اِلَيْكُمْ" kelimesinde zımnen bulunan zarf manası ile mi mansûb kılınmışlardır?.. Biz deriz ki: Bu, Resûl kelimesinde zımnen mevcût olan "**irsal**-göndermek" kelimesiyle olmuştur. Çünkü "اِلَيْكُمْ" kelimesi, "رَسُولٍ" kelimesinin sılasıdır.

İslâm Güneşini Üflemekle Söndürme

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِىٓ اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

"Onlar, ağızlarıyla, Allah'ın nûrunu söndürmeye yelteniyorlar. Halbuki Allah, kendi nûrunu tamamlayacaktır, kâfirler hoş görmese de. O, Peygamberi'ni hidâyet ve hak din ile gönderendir. Çünkü O, bunu, diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır, müşriklerin hoşuna gitmese de" (Saff, 8-9).

Âyetteki, "لِيُطْفِؤُا" kelimesi, "لِأَنْ يُطْفِؤُا"takdirindedir. Bu "lâm", âdeta, kendisinde mevcut olan "dilemek, istemek..." anlamını te'kid etmek için, irâde fiiline bitişik olarak gelir. Ve bu tıpkı, mesela senin, جِئْتُكَ لِإِكْرَامِكَ "sana ikram etmek isteğiyle geldim..." demen gibidir. Nitekim bu lâm, أَبَاكَ "seni baban..." sözündeki izâfet manasını te'kid için, lâm ilave edilerek, لَا أَبَا لَكَ "Ey babası olmayasıca" denilmesi gibidir.

Onların "ağızlarıyla, Allah'ın nûrunu söndürmeleri", onların, mesela Kur'ân hakkında, "Bu, apaçık bir büyüdür" şeklindeki sözleri ile, İslâm Dini'ni boşa çıkarma girişimleri ve istekleri hususunda, onlarla alay etmektedir. Böylece onların durumu, kendisini söndürmek için ağzıyla güneşin nuruna üfleyen kimsenin haline benzetilmiştir. Bu hususu **Keşşâf sahibi, Keşşâf**'ında zikretmiştir.

Âyetteki, وَاللهُ مُتِمُّ نُورِهِ *"Halbuki Allah, kendi nûrunu tamamlayacaktır"* cümlesine gelince, buradaki "نُورِ" kelimesi, izâfetten dolayı râ'nın kesresiyle okunmuştur. Halbuki, asıl olan, "مُتِمٌّ" kelimesinin tenvinli okunmasıdır. **İbn Abbas**, bu kelimeye "Dinini gâlib kılandır" manasını verirken **Keşşâf sahibi**, "Hakkı tamamlayan ve onu hedefine ulaştıran, zirveye çıkaran" diye mana vermiştir.

Nûr Kelimesinin Tefsiri

Buradaki "نُورِ" kelimesine, "Allah'ın dini", "Allah'ın hitâbı", "Allah'ın elçisi" manaları da verilmiştir. Ki, bu sayılan üç şeyden her biri de bu sıfatı taşımaktadır.

1) Çünkü insanların üzerinde bunların eserleri bu şekilde gözükmektedir.

2) Allah'ın nûru, ebediyen ışıldayacaktır ve asla son bulması mümkün olmayan bir kaynaktan doğacaktır ki, bu kaynak da, Hazret-i Allah'tır. Bu üç şeyden her biri de böyledir.

3) Nûr, ilim; zulmet ise, cehâlettir. Yahut nûr, onları zulmetten nûra çıkaran imandır. Yahut da nûr, İslâm'dır. Şöyle de denilebilir: "Din, akıl sahiplerini, kendi övgüye değer ihtiyar ve iradeleriyle, güzel ve iyi şeylere, sevk eden ilahî bir nizamdır. İşte nûr budur." Kitap ise, "açıklayan"dır. Nitekim Hak Teâlâ, *"İşte bu, açıklayan kitabın âyetleridir"* (Yusuf, 1) buyurmuştur. O halde, "**ibâne**" (açıklama) ve kitap, nûrdur. Yahut da şöyle denebilir: Kitap, mu'cize olduğu için, bir hüccettir. O halde hüccet nûrdur. Binâenaleyh kitap da nûrdur.

Yahut da Peygamber'in nûr olduğu söylenebilir. Aksi halde Peygamber (s.a.s) "âlemlere rahmet" olarak nitelenemezdi. Çünkü rahmet, sır olan şeyleri ortaya koymakla olur. Bu ortaya koyma-gösterme de nûr (ışık) ile olur. Yahut şöyle diyebiliriz: Nûr, peygamberdir. Çünkü O'nun vasıtasıyla mahlûkat hidâyete ulaşır. Yahut peygamber, insanlara indirileni, insanlara açıklayıp-ortaya koyduğu için, nûrdur. Binâenaleyh açıklayıp ortaya koyan zata "nûr" denebilir.

Sonra onun nûr oluşundaki faydalar ve hikmetler hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, onun şanının yüce, burhânının (delilinin) de ulu olduğuna delâlet eder. Bu, şu iki sebepten ötürü böyledir:

a) O, "nûr" diye tavsif edilmiştir.

b) Bu nûr, Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmiştir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın nurlarından bir nûr olduğu için, bütün âlemi, her kenar ve köşesini aydınlatmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ve nûru, âlemin sadece bir tarafına mahsus değildir. Binâenaleyh o, bütün mahlûkat için gönderilmiş bir peygamberdir. Çünkü onun, بُعِثْتُ اِلَى الْاَحْمَرِ وَالْاَسْوَدِ *"Beyaz ve esmer derili olarak bütün insanlığa gönderildim"* dediği rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla insanlar ve cinlerden kim varsa, hepsi onun ümmetidir. Şimdi eğer bunlar mü'min iseler, ümmet-i icabet; eğer kâfir iseler, ümmet-i davet (tebliğe muhatap) olurlar.

Âyetteki, وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ *"Kâfirler hoş görmese de..."* ifadesi, "Yahudiler, Hıristiyanlar ve bunların dışında kalan bütün müşrikler hoş görmeseler de..." demektir. Âyetteki, بِالْهُدٰى *"Tabi olanlar için Kur'ân, hidâyettir"* manasına gelir. Âyetteki "**hak**" kelimesinin "Allah" manasına geldiği söylenmiştir. Buna göre mana, "hidâyet ve Allah'ın dini ile gönderme..." şeklinde olur. Yine bu kelimenin, "dîn"in sıfatı olduğu da söylenmiştir. Buna göre hak olan din olmuş olur, yani "hak din" demektir. Bu "hak" kelimesine "herkesin kendisine tâbi olması gereken şey" manası da verilmiştir.

Âyetteki, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ *"Çünkü O, bunu diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır"* cümlesine gelince, buradaki "bunu" zamiri ile Allahu Teâlâ, İslâm'ı kastetmiştir. Bu zamir ile, Peygamberi'ni kastettiği de söylenmiştir. Buna göre mana, "Peygamberi'ni galip getirmek suretiyle, onu bütün dinlere üstün kılacaktır" şeklinde olur. "Peygamberi'ni galip kılmakla, dinini de kuvvetli delillerle üstün kılar" demektir. Burada şöyle bir kaç bahis vardır:

Nûrunu Tamamlamak Ne Demektir?

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak, *"Allah, kendi nûrunu tamamlayacaktır"* buyurmuştur. Tamamlama, ancak bir noksanlık bulunduğunda söz konusudur. Öyleyse bu nûrun noksanlığı nedir ve nasıldır? Bu hususta deriz ki: O nûru tamamlamak, neticedeki noksanlık açısından olup, bu tamamlayış o nûrun, doğudan batıya her yerde görünmesi ve her yeri aydınlatması demektir. Zira ışıldama-parıldama, ancak aydınlatma ile olur ki işte nûru tamamlama budur. Hak Teâlâ'nın, *"İşte bugün sizin için dininizi tamamladım"* (Mâide, 3) âyeti de, bu manayı te'yid eder. **Ebû Hureyre** (r.a)'nin de, bu tamamlamanın, **Hz. İsa** (a.s) gökten indiğinde olacağını söylediği rivâyet edilmiştir. Bunu **Mücâhid** söylemiştir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak, burada, *"Nûrunu tamamlayacaktır"*; bir başka âyette ise, *"O'nun nûrunun meseli..."* (Nur, 35) buyurmuştur. Şimdi bu nur, Nûr Sûresi'nde bahsedilenin aynı mıdır, yoksa başka bir nûr mudur? Deriz ki: Bu, ondan başka bir nurdur. Çünkü oradaki, *"Onun nûru"* ifadesi ile, muhakkik âlimlere göre, "Allah"; bu âyette ise, "din", yahut "Kitab" (Kur'ân), yahut da "Hz. Peygamber (s.a.s)" kastedilmiştir.

Üçüncü bahis: Hak Teâlâ, önceki âyette, *"kâfirler hoş görmese de..."* sonraki âyette ise, *"müşriklerin hoşuna gitmese de..."* buyurmuştur. Bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ona indirilen o kitabı inkâr etmişlerdir. Peygamber ve kitap gönderme ise, Allah'ın bir nimetidir. Bütün kâfirler de küfran-ı nimet (nankörlük) içindedirler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, önceki âyette, *"kâfirler hoş görmese de..."* buyurmuştur. Bir de, *"kâfir"* lafzı, *"müşrik"* lafzından daha genel ve kapsamlıdır. Binânaleyh burada geçen "kâfirler" ile, Yahudiler, Hıristiyanlar ve müşrikler kastedilmişlerdir. Cenâb-ı Hak da bu âyette, "nûr"dan ve onun söndürülmek iştenişinden bahsetmiştir. Dolayısıyla, bu ifadeye uygun düşen, "kâfir" lafzıdır. Çünkü kâfirlik, örtmek, kapamak, gizlemek manasını taşır. Çünkü nûru söndürme çabasına giren o nûrun son bulmasını-sönmesini isteyen olur. Allahu Teâlâ, ikinci âyette ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onu göndermekten ve hak dinden bahsetmiştir ki bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için, büyük bir mevki, büyük bir şeref ve büyük bir mertebe demektir. Peygamber (s.a.s)'e verilen bu dereceleri içe sindirememe ise, aslında Allah'a karşı gelme ve itiraz etme demektir. Nitekim mesela şair

اَلَا قُلْ لِمَنْ ظَلَّ لِی حَاسِدًا اَتَدْرِی عَلَی مَنْ اَسَأْتَ الْأَدَبَ

اَسَأْتَ عَلَى اللهِ فِى فِعْلِهِ كَاَنَّكَ لَمْ تَرْضَ لِى مَا ذُهِبَ

"Dikkat, bana haset edene, "Kime karşı edepsizlik ettiğini biliyor musun? Sen, bana verilene sanki razı olmadığın için, Cenâb-ı Allah'ın yaptığı şey hususunda aslında Allah'a karşı edepsizlik ettin" de" demiştir. İtiraz etme ise, şirke (müşrikliğe) uygun bir şeydir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s)'e haset edenlerin çoğu, Kureyş kabilesindendir. Kureyş de müşrik idi. Böylece "nûr", "din" ve "peygamber" gibi ifadelerden daha genel bir ifade olduğu için Cenâb-ı Hak "nûr" ifadesine, İslâm'ın ve peygamber göndermenin muhalifi olan, ona karşı çıkan "kâfirler" ifadesi ile; "Peygamber" ve "din" kelimeleri, "nûr" kelimesinden daha hususî olduğu için de, buna bu ikinci âyette, "kâfir" kelimesinden daha hususî (dar) olan "müşrikler..." ifadesi ile mukabelede bulunmuştur, yani ona karşılık bunu zikretmiştir.

Ebedî Mutluluk Kazandıran Ticaret

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿١٠﴾
تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler, acı verici olan bir azaptan sizi kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Peygamberi'ne iman eder; mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda mücahede edersiniz. İşte bu, sizin için, eğer bilirseniz, çok hayırlıdır" (Saff, 10-11).

Bil ki âyetteki, هَلْ اَدُلُّكُمْ *"size göstereyim mi?"* fiili, **Ferrâ**'ya göre, "emir" manasında bir ifadedir. Nitekim "sus" manasında, "susar mısınız" denilir ki, bunun izahı şöyledir: "هَلْ" istifham (soru) manasınadır. Daha sonra, yavaş yavaş, "arz ve talep" manası ifade eder olmuştur. Talep ve teşvik ise, "igrâ" (teşvik) gibidir. Teşvik de, aslında bir emirdir.

Âyetteki, عَلٰى تِجَارَةٍ *"bir ticareti"* kelimesi, mü'minler ile Allah Sübhanehû ve Teâlâ arasında olan bir ticareti anlatır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, karşılığında cenneti vermek üzere, mü'minlerin canlarını ve mallarını onlardan satın almıştır"* (Tevbe, 111) buyurmaktadır. Bunun böyle oluşunun

delili, buradaki, *"Allah'a ve Peygamber'e iman ederseniz..."* ifadesidir. Ticaret, bir şeyi bir şeyle değiştirmekten ibarettir. Ticaret, tâciri, fakirlik sıkıntısından ve fakirliğin ayrılmaz vasıfları olan şeylere sabır zahmetinden kurtardığı gibi, bu ticaret de, yani kalp ile tasdîk, dil ile ikrâr (iman) ticareti de böyle, insanı âhiret zahmetlerinden kurtarır. Kalp ile tasdik ve dil ile ikrâr ifadeleri, imanın tarifinde geçer. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ, bu hususu, "ticaret" lafzı ile anlatmıştır. Ticarette kazanma da, kaybetme de söz konusu olduğu gibi, imanda da durum aynıdır. Çünkü iman edip, sâlih amellerde bulunan kimseler için, ücret, bol kazanç ve gözle görülür bir kolaylık söz konusudur. Sâlih amelden yüz çevirenler için ise, bir hayıflanma, bir kederlenme ve apaçık bir zarar vardır.

Âyetteki, تُنْجِيكُمْ *"Acı verici olan bir azaptan sizi kurtaracak..."* ifadesi, şeddesiz olarak "تُنْجِيكُمْ" ve şeddeli olarak "تُنَجِّيكُمْ" şekillerinde okunmuştur. "تُؤْمِنُونَ" ifadesi, "müste'nef bir cümle olup, onlar sanki "Nasıl amel edelim, nasıl çalışalım?" demişler de, Cenâb-ı Hak, cevaben, *"Allah'a ve Peygamberi'ne iman edersiniz..."* buyurmuştur ki bu ifade, emir manasında, bir haber cümlesidir. İşte bundan ötürü, bundan sonraki âyette, (emrin cevabı olmak üzere, cezm ile) يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ *"O (Allah) sizin günahlarınızı bağışlasın..."* buyurmuştur.

Mücahede

Cenâb-ı Hak, وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ *"Allah yolunda mücahede edersizin"* buyurmuştur. Bu iki hususa imandan sonra, üçüncü merhalede yer alan cihat, üç kısımdır:

a) Kişinin, kendisi ile nefsi arasındaki cihadı... Bu, nefse hükmetmek ve onu, arzuladığı, can attığı şeylerden (günahlardan) alıkoymaktır.

b) Kişinin, kendisi ile mahlukat arasındaki cihadı... Bu da, mahlûkattan beklentilerini kesmesi, onlara acıması ve onlara merhamet etmesi demektir.

c) Kişinin, kendisi ile dünyası arasındaki cihadı... Bu da insanın, dünyasını âhireti için bir azık (hazırlık) vasıtası edinmesidir. Böylece yapılması gereken şeylerin sayısı beşe çıkmış olur.

Âyetteki, ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ *"İşte bu sizin için çok hayırlıdır"* ifadesi, "Allah'a iman etme, O'nun yolunda cihat etme gibi şeylerin size emredilmesi, sizin bunlarla mükellef olmanız, heva u hevesinize uymanızdan daha hayırlıdır" demektir. *"Eğer bilirseniz"* yani "Eğer bildiklerinizden istifade eder,

bilgilerinize göre hareket ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır." Bu âyetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır.

İnşa Yerine Haber Üslubunun Kullanılması

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak niçin, "haber cümlesi" ile, *"iman edersiniz"* buyurmuştur? Deriz ki: Bu, emre imtisâlin vücûbiyyetini (gerekliliğini) iyice göstermek içindir. **İbn Abbas** (r.a)'ın, onların, "Biz, Allah ve Allah nezdinde en sevimli amellerin neler olduğunu bilseydik, o amelleri işlerdik" dediklerini, bunun üzerine, bu âyetin nüzul olduğunu; derken, "Ah keşke bunun ne olduğunu bilebilseydik" diyerek, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği bir müddet beklediklerini, derken Allahu Teâlâ'nın, bu amellerin neler olduğunu onlara, *"Allah'a ve Peygamberi'ne iman edersiniz..."* âyetiyle bildirdiğini söylediği rivâyet edilmiştir.

İkinci bahis: Âyetteki, *"Eğer bilirseniz"* ifadesinin takdirinin ne olduğu sorulacak olursa, biz deriz ki: Bunun takdiri, اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ اَنَّهُ خَيْرٌ لَكُمْ كَانَ خَيْرًا لَكُمْ "Eğer, bunun, sizin için daha (çok) hayırlı olduğunu bilirseniz, bu sizin için daha hayırlı olur" şeklindedir. Bütün bu izahlar, **Keşşâf**'a ait izahlardır. Başkaları ise şöyle demişlerdir: "Korku ve endişe, acı veren azaptan değil, bizzat azabın kendisinden duyulur. Çünkü acı veren azap bizatihi azaba ilave olan başka unsuru da ihtiva eder. O halde korku, azabın ayrılmaz vasıflarından olmuş olur. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Eğer mü'minseniz Benden korkun"* (Âl-i İmrân, 175) buyurmuştur.

Mü'mine İman Emri

Âyetle ilgili bahislerden biri de şudur: Âyetin başındaki, *"Ey iman edenler..."* ifadesinden sonra, *"Allah'a ve Peygamberi'ne iman edersiniz"* ifadesi ile, yeniden imanı emretmek de ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifade ile, münafıklara hitap edilmiş olabilir. Çünkü onlar, zâhiren iman edenlerdir. Yine bu ifadeyle, Ehl-i kitabın, yani Yahudi ve Hıristiyanların kastedilmiş olmaları da mümkündür. Çünkü bunlar, önceki kitaplara iman etmişlerdi. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki burada, "Ey önceki kitaplara iman edenler, Allah'a ve O'nun Resulü olan Muhammed'e de iman edin" demektedir.

Bu tabir ile, gerçek mü'minlerin kastedilmiş olmaları da mümkündür ve buna göre âyet, tıpkı, *"Bu, onların imanını artırır"* (Tevbe, 124) âyetleri gibi olur. Bu, imanda sebatı emretmek olur ve bu bakımdan tıpkı, *"Allah iman edenlere sebat verir..."* (İbrahim, 27) âyeti gibidir. Bu da, imanı yenilemeyi emretme olur. Nitekim Hak Teâlâ, bu manada, *"Ey iman edenler,*

Allah'a ve Resulü'ne iman ediniz..." (Nisa, 136) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, مَنْ جَدَّدَ وُضُوءَهُ فَكَأَنَّمَا جَدَّدَ إِيمَانَهُ *"Abdestini yenileyen, sanki imanını yenilemiş gibi olur"* buyurmuştur.

Âyetle ilgili bahislerden birisi de şudur: Kişi, Allah'a ve Peygamberine iman edip de, Allah yolunda cihat etmediğinde, kurtuluşu nasıl umabilir. Çünkü kurtuluş, bunların tümüne birden bağlıdır. Diğer bir husus da şudur: Bu toplam, yani Allah'a ve Resulüne iman edip, Allah yolunda canla-malla cihat etme, aslında hayırlı şeydir.

Cennet Mükâfatı

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

"Böyle yaparsanız O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki çok güzel saraylara sokar. İşte bu, en büyük kurtuluştur. Ayrıca seveceğiniz (daha nice nimetler vardır). Allah'tan bir muzafferiyet ve yakın bir fetihle mü'minleri müjdele" (Saff, 12-13).

Bil ki "يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ" ifadesi, emir manasında olan, *"Allah'a ve Peygamberi'ne iman edersiniz..."* cümlesinin cevabının, yine o âyetteki, *"İşte bu sizin için... çok hayırlıdır"* cümlesi olduğu, bu âyetteki "يَغْفِرْ لَكُمْ" ifadesinin ise, o cevabın bir açıklaması olmaktan dolayı meczum olduğu, çünkü *"İşte bu sizin için . .. çok hayırlıdır"* ifadesinin mahallen meczûm olduğu ileri sürülmüş olup, bu tıpkı ...لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ فَأَكُنْ *"Eğer beni, yakın bir zamana kadar bırakıp (canımı almazsan), ben de tasdik (iman) eder, sâlihlerden olurum"* (Münafikûn, 10) âyeti gibidir. Çünkü buradaki فَأَصَّدَّقَ ifadesi, "لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي" ifadesinden ötürü, mahallen meczumdur. "يَغْفِرْ لَكُمْ" ifadesinin, önceki âyetteki "هَلْ أَدُلُّكُمْ" ifadesinden ötürü meczum olduğu, çünkü o ifadenin emir manasında olduğu söylenmiştir.

Âyetteki, *"sizi altından ırmaklar akan cennetlere ... sokar"* cümlesinde bildirilen durum, **Tevrat**'ın bahsi geçen şeyler arasındadır. Şöyle de denebilir:

Allahu Teâlâ bu âyetinde, mü'min kullarını, evlerini-barklarını terk edip, mallarını Allah yolunda infâk etmeye ve cihada teşvik etmiştir. Âyette teşvik unsuru olarak yer alan ifadeler, *"günahlarınızı bağışlar"* ifadesi ile, *"işte bu en büyük kurtuluştur"* yani "devamlı olan bu mükâfat, en büyük kurtuluştur" ifadesidir. Bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti.

Âyetteki, وَأُخْرٰى تُحِبُّونَهَا *"Ayrıca, seveceğiniz (daha nice nimetler vardır)"* ifadesi, "âhirette alacağınız mükâfatların yanı sıra, dünyadaki diğer bir ticarette (söz konusudur)" demektir. **Ferrâ** bu ifadeye, "Âhiretteki mükâfatın yanı sıra, dünyada, seveceğiniz diğer bir haslet de söz konusudur" manasını vermiştir. Âyetteki, *"Allah'tan bir muzafferiyet..."* ifadesi, o "diğer" şeyin bir tefsiridir. Çünkü bu ifadenin, "ticaret"in tefsiri olması güzeldir. Zira yardım, bizim için bir ticaret değildir. Aksine ticaretin neticesi, kârdır. Âyetteki, "**fethun karîbun**" (yakın bir fetih) ifadesi, peşin (dünyada) nasip edilen bir fetih olup, bu da Mekke'nin fethidir. **Hasan el-Basrî** ise, burada bahsedilen fetih ile, **Fars** ve **Roma** imparatorluklarının fethinin kastedildiğini söylemiştir. Âyetteki, *"seveceğiniz"* ifadesinde, dünyayı sevme hususunda bir nebze kınama söz konusudur.

Âyetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetteki *"ve mü'minleri müjdele"* ifadesi, emir manasına olan *"iman edersiniz"* ifadesine atfedilmiştir. Buna göre sanki, "Allah'a ve Peygamberi'ne iman edin, Allah yolunda cihat edin, ki böylece Allah size mükâfat versin, size yardım etsin ve ey Allah'ın Resûlü (sen de) mü'minlere işte bunu müjdele" denilmiştir.

İkinci bahis: "Bu kelimeleri, "**nasran**", "**fethan**" ve "**karîben**" şekillerinde okuyanlar, neye göre böyle okumuşlardır?" denilirse, bunun, ya "ihtisâs"tan ötürü, yahut "تُنْصَرُونَ نَصْرًا" ve "يُفْتَحُ لَكُمْ فَتْحًا" takdirine göre, yahut da, "Sizi bağışlasın, sizi cennete soksun, size hayırlar versin, size nasrı ve fethi göstersin" takdirinde olmak üzere, böyle mansub okunduğu söylenir. **Keşşâf**'ta da böyle izah edilmiştir.

Allah'ın Tarafını Tutun!

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

"Ey iman edenler, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilerine, "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?" demiş, havariler de, "Allah'ın dininin yardımcıları biziz" demişlerdi. İsrailoğullarından bir zümre iman etmiş, bir zümre de, kâfir olmuştu. Nihâyet biz, o iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik de, bu suretle galip geldiler" (Saff, 14).

Âyetteki, *"Allah'ın yardımcıları olun"* ifadesi, bu nusreti (yardımı) sürdürmeyi ve ona devam etmeyi emreden bir ifade olup, "Yapmakta olduğunuz yardıma devam edin" demektir. Bunun böyle oluşunun bir izahı, **İbn Mes'ûd** (r.a)'un bu ifadeyi, "كُونُوا أَنْتُمْ أَنْصَارَ اللهِ" şeklinde kıraat etmesidir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlardan yana, bunu haber vermiş olup, "Allah'ın dininin yardımcıları olunuz" manasınadır.

Âyetteki, ...كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ *"Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilerine ... dedi"* ifadesi, "Allah'ın dinine, tıpkı havarilerin yardımcı ve destek olup, taraf çıkmaları gibi, yardım edin, destek olunuz" demektir. Çünkü **Hz. İsa** (a.s) onlara, "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?" demişti. **Mukatil** bu ifadeye, "Allah'ın yapmak istediği hususta O'na karşı bana kim fayda verebilir?" manasını verirken; **Atâ**, "Allah'ın dinine yardım edecek kim?" manasını vermiştir. Kimi müfessirler de şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, tıpkı havarilerin **Hz. İsa** (a.s)'ya yardım etmeleri gibi, mü'minlere, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmelerini emretmiştir ki bu ifadede, cihatla destek verme ve taraf çıkma işinin, sadece Ümmet-i Muhammed'e has olmadığına bir işaret vardır.

Havari ve Ensar

Havari, **Hz. İsa** (a.s)'nın seçkin adamları ve onu ilk tasdik edenlerdir ve bunlar on iki kişi idiler. "Bir insanın havarisi", onun sadık dostları, seçkin adamları demek olup, aslı "حَوَرٌ" kelimesidir. Bu da, "bembeyaz" demektir. Bunların bu adı alışının, çamaşırları tertemiz, bembeyaz yıkayan çamaşırcı kimseler oluşlarından ötürü olduğu söylenmiştir. "Ensar" kelimesine gelince, **Katâde** bir itibara göre, burada kastedilen ensarın hepsinin Kureyşli oldukları görüşü rivâyet edilmiş olup, onlar da şunlardır: **Hz. Ebû Bekir, Hz Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hamza, Hz. Cafer, Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Osman b. Maz'ûn, Hz. Adurrahman b. Avf, Hz.**

Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Osman b. Avf, Hz. Talha b. Ubeydullah ve Hz. Zübeyr b. el-Avvam (r.ahm).

Âyetle ilgili şöyle bir kaç bahis var:

Birinci bahis: Âyetteki teşbih (benzetme) mana bakımından olup: "Ey ensar, siz de, havariler gibi olun" demektir.

İkinci bahis: Âyette *"Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?"* şeklinde bir ifade kullanılmasının manası nedir? Deriz ki: Bunun manasının, havarilerin cevabına uygun olması gerekir. Bu cevaba uygun olan mana ise, "Allah'ın dinine yönelmiş olarak hareket edecek adamlarım, askerlerim kimlerdir?" şeklindeki bir manadır. "Benim yardımcılarım" ifadesindeki izafet (isim tamlaması), *"Allah'ın yardımcıları"* ifadesindeki izafetten başkasıdır. Çünkü birincide mana, "Allah'a (yani dinine) yardım edenler olunuz" şeklindedir; ikincide ise, "Bana ait olanlar ve Allah'ın dinine yardımda benimle beraber olanlar kimdir?" şeklindedir.

Üçüncü bahis: **Hz. İsa** (a.s)'nın ashabı (havarileri), *"Allah'ın (dininin) yardımcıları biziz"* diye cevap vermişler, Muhammed ashabı ise, bunu söylememiştir (niçin)? Deriz ki: **Hz. İsa** (a.s)'nın hitabı, soru üslûbunda olup, dolayısıyla buna cevap vermek gerekmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in hitabı ise ilzam (susturma ve emir) şeklinde olup, bunun için cevap değil, emre imtisal gerekir. Bu emir de, *"Allah'ın yardımcıları olun"* âyetidir.

Hak Teâlâ daha sonra, *"İsrailoğullarından bir zümre iman etmiş, bir zümre de kâfir olmuştu. Nihâyet biz, o iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik de bu suretle gâlip geldiler"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, bu ifade ile, **Hz. İsa** (a.s) zamanında iman edenlerle yine o zamanda kâfir olanları kastetmiştir. Zira **İsa** (a.s), göğe kaldırılınca, o zamanın insanları üçe bölündüler. Bir kısmı, **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah olduğu için (haşa) göğe yükseldiğini; bir kısmı, Allah'ın oğlu olduğu için, Allah'ın onu kendisine yükselttiğini; bir kısmı da, **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğunu, dolayısıyla Allah'ın onu kendisine yükselttiğini söylediler. Bu son fikri benimseyenler, onların mü'minleridir. Her gruba belli bir kesim tâbi oldu. Derken kâfir olan ilk iki güruh Müslüman olan üçüncü grub aleyhine ittifak ettiler ve kâfirler, Müslüman olanları kılıçtan geçirip, onları sürdüler.

Bu hal, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gelince, mü'minler artık kâfirlere üstünlük sağladılar. İşte, *"Nihâyet biz o*

iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik..." âyetiyle, bu anlatılmaktadır." **Mücâhid** ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu suretle galip geldiler"* ifadesiyle, **Hz. İsa** (a.s)'ya tabi olanları kastettiğini söylemiştir. Bu, aynı zamanda iki **Mukatil**'in de görüşüdür. Buna göre âyet, "Kim Hz. İsa'ya iman ederse, onu inkâr edenlere karşı galip gelir. Böylece de onlar, bütün din mensuplarına galip geldiler" manasına gelir. **İbrahim (en-Nehâî?)** de buna, "**Hz. İsa**'yı tasdik edenlerin hücceti, Hz. Muhammed'in tasdiki ile ve **Hz. İsa**'nın Allah'ın kelimesi - rûhu olması sebebiyle, galip ve üstün oldu" manasını verirken, **Kelbî,** "Onlar hüccet (delil) bakımından galip geldiler" manasını vermiştir ki, hüccet ile galip gelme, **Zeyd b. Ali** (r.a)'nin de görüşüdür. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Hamd âlemlerin Rabbine, salat u selâm, efendimiz, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun. (Âmin).

***

CUM'A SÛRESİ

Bu sûre, on bir âyet olup,
Medine'de nazil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kâinatın Allah'ı Takdisi

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

"Göklerde ve yerde olan her şey hükümdar, kuddüs, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbih eder" (Cum'a, 1).

Bu sûrenin kendinden önceki sûre ile ilgisinin izahı şudur: Hak Teâlâ önceki sûrenin başında, mazi lafzıyla سَبَّحَ لِلّٰهِ *"Allah'ı tesbih etti"* buyurmuştur. Bu ifade, gelecekte yapılacak olan tesbihe delalet etmez. Bu sebeple Hak Teâlâ bu sûrenin başında, şu anda ve gelecekte yapılan tesbihe delalet etsin diye muzari sîgasıyla يُسَبِّحُ لِلّٰهِ *"Allah'ı tesbih ediyor"* buyurmuştur.

Ama bu sûrenin başının, o sûrenin sonuyla münasebet ve ilgisi şöyledir: Allahu Teâlâ, o sûrenin sonunda mü'minlere destek verdiğini, onları güçlendirip kuvvetlendirdiğini, böylece de mü'minlerin kâfirlere gâlip geldiklerini bildirmiştir ki bu, kendisine olan ihtiyaçtan ötürü değil de, hikmeti gereği böyle olmuştur. Çünkü O, mutlak olarak her şeyden müstağnidir ve yeryüzündeki cahillerin akıllarına gelen şeylerden münezzehtir. Bu sûrenin başında ise, Kendisinin yüce huzuruna uygun düşmeyen şeylerden mukaddes ve münezzeh olduğuna, herkesin ittifakıyla delâlet eden şeyi zikretmiştir. Hem sonra göklerde ve yerde bulunan bütün mahlukat Hazret-i Allah'ı tesbih edince, bu, mülkün O'nun olduğu manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Göklerde ve yerde olan (her şey) Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur"* (Teğabün, 1) buyurmuştur. O'ndan daha büyük hükümdar yoktur. Çünkü O, bütün her şeyin yaratıcısı ve mâlikidir. Her şey O'nun kudretinde ve tasarrufu altındadır. Gece ve gündüz, hatta bütün zamanlar, her şey O'nu tesbih eder. Nitekim bu sûrenin başında da aynı husus ifade edilmiştir. Mülkün tamamı O'nun olunca, bu demektir ki O, mutlak manada Melik'tir ve bütün her şey O'nun yaratmasıyla meydana gelince, bu demektir ki O, mâliktir. Mâlik ve melik olan ise, memlûkten (sahip olunan şeylerden) daha kıymetli ve daha şereflidir. Şu halde o, kendisinden

şeref ve izzet anlaşılan birtakım sıfatlarla muttasıftır. Dolayısıyla O, kuddûstür. Bu sebeple âyetteki, *"melik"* lafzı, Cenâb-ı Hakk'ta yüce sıfatların bulunduğuna; "Kuddüs" lafzı da, bu yüce sıfatları O'ndan nefyedecek olan hiçbir şeyin bulunmadığına bir işarettir.

Gazalî'nin buradaki "kuddüs" lafzına, "O, kendi dostlarının (evliyaullah'ın) gönlüne ve aklına gelen şeylerden münezzehtir" manasını verdiği rivâyet edilmiştir. "Kuddüs"ün ne demek olduğu daha önce de geçmişti. Yine "azîz" ve "hakîm" kelimelerinin ne demek olduğu daha evvel izah edilmişti. Âyette yer alan bu sıfatlar, "medh" üzere ref ile de okunmuştur ki buna göre kelamın takdiri, "O, hükümdardır; O, kuddüs'tür; O azîz'dir; O, hakîm'dir" şeklinde olur. Eğer bu sıfatlar mansub okunacak olsalardı, yine i'rab bakımından bir izahı yapılabilirdi. O zaman tıpkı Arapların, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ اَهْلَ الْحَمْدِ "Hamde ehil olarak, hamd Allah'a mahsustur" şeklindeki sözü gibi olurdu. Bunu **Keşşâf sahibi**, böyle izah etmiştir.

Sebbahe Fiilinin Kullanılışı

Âyetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

"Birinci bahis: Hak Teâlâ âyette يُسَبِّحُ اللّٰهَ "Allah'ı tesbih eder" buyurmamış da, يُسَبِّحُ لِلّٰهِ *"Allah için tesbih eder"* buyurmuştur, bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Bu, kendisinde iki şekilde kullanılış mümkün olan şeyler cümlesindendir. Bu tıpkı, "شَكَرَهُ" ve "شَكَرَ لَهُ" (Ona teşekkür etti), "نَصَحَهُ" ve "نَصَحَ لَهُ" (Ona nasihat etti) şekilleri gibidir.

İkinci bahis: "**Kuddüs**" lafzı, selbî sıfatlardandır. (Allah'a yakışmayan şeyleri, O'ndan nefyeden, O'nda olmadığını belirten sıfatlardandır). Bunun manasının, "mübarek" (bereket veren) olduğu da söylenmiştir.

Üçüncü bahis: "Hakîm" sıfatı, Allah'tan başka varlıklar için de kullanılır. Nitekim Lokman Sûresi'nde, **Lokman** (a.s) için bu sıfat kullanılmıştır. Deriz ki: Muhakkik âlimlere göre "hakîm", eşyayı (nesneleri) yerli yerine koyan demektir. Allahu Teâlâ da işte bu manada hakîmdir.

Nübüvvetteki Lütuf

Hak Teâlâ, kendisinin birliğini ve her şeyden münezzeh olduğunu bildirdikten sonra, nübüvvet (peygamberlik) müessesesini ele alarak, şöyle buyurmuştur:

هُوَ الَّذِى بَعَثَ فِى الْأُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢﴾

"O, ümmîler içinde, kendilerinden bir peygamber gönderendir. Resûl onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları arındırır, onlara kitabı ve hikmeti öğretir. Halbuki onlar daha evvel, gerçekten apaçık bir sapıklık içinde idiler" (Cum'a, 2).

Ümmî, onlar kitabı olmayan, herhangi bir kitap okuyup yazmayan ümmî bir topluluk oldukları için, "Arap topluluğuna mensup kişi" demektir. **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın bu kelime ile, kitapları olmayan ve kendilerinden hiçbir peygamber gönderilmemiş olan kimseleri kastettiğini söylemiştir. Keza "ümmî"nin, yaratıldığı hal üzere kalan, öylece hareket eden kimse manasına geldiği de söylenmiştir. Bu kelime, sonundaki nisbet yâ'sı hazfedilmek suretiyle, "فِى الْأُمِّيٖنَ" şeklinde de okunmuştur. Nitekim Hak Teâlâ da, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kastederek, رَسُولًا مِنْهُمْ *"Onlardan bir peygamber"* buyurmuştur ki bu, "Onun nesebi, onların nesebindendir, onların soyundandır. O halde bu peygamber de onların cinslerindendir" demektir. Nitekim Hak Teâlâ bir başka âyetinde, *"Size, sizden olan bir peygamber geldi..."* (Tevbe, 128) buyurmuştur.

Me'ânî âlimleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in de kendilerine gönderildiği o toplum gibi ümmî olduğunu; önceki kitaplarda onunla ilgili müjdelerin de, onun ümmî olduğunu gösterdiğini; Peygamber (s.a.s)'in bu sıfatla muttasıf oluşunun, Allah'tan getirdiği o hikmet konusunda, yazmak suretiyle desteklenmiş olduğu vehminden uzak olduğunu, dolayısıyla da Peygamber (s.a.s)'in durumunun, gönderildiği o ümmetin durumuna denk olduğunu; böyle oluşun ise, kişileri onu tasdike ve onun doğruluğuna inanmaya daha fazla yaklaştıracağını söylemişlerdir.

Âyetteki, يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ *"Resul, onlara Allah'ın âyetlerini okur"* cümlesi, "Kendisinin peygamberliğini ortaya koyup açıklayan delilleri serdeder" demektir. Buradaki *"âyetleri"* ifadesi ile, şer'î hükümlerin kendisinden çıktığı ve sayesinde, hakkın batıldan ayırt edildiği âyetlerin, yani Kur'ân âyetlerinin kastedilmiş olması da mümkündür.

Tezkiye

وَيُزَكِّيهِمْ *"O Peygamber, onları arındırır"* yani onları şirk pisliğinden ve şirk dışındaki diğer pis söz ve fiillerin pisliklerinden onları temizler. Bazıları bu ifadeye: "Onları ıslah eder, yani, sayesinde temiz ve müttakî olacakları şeye uymaya, onları davet eder" manasını vermişlerdir.

Kitap ve Hikmeti Öğretme

Âyetteki, وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Onlara kitabı ve hikmeti öğretir"* ifadesine gelince, buradaki "kitap", okunan âyetler; hikmet ise, farzlardır. O peygamber onlara, Allah'ın âyetlerini okuyup, sünnetini öğrettiği için, buradaki "hikmet" ile, sünnet-i Resulüllah'ın kastedildiği de söylenmiştir. Yine buradaki "kitap"ın, "nas" olan âyetler; "hikmet"in ise, o âyetlerdeki manalar olduğu da söylenmiştir. Buradaki "kitap" ile Kur'ân âyetlerinin; "hikmet" ile de, o âyetlere nasıl sımsıkı sarılmak gerektiğinin anlatılışının kastedilmiş olması da mümkündür.

Âyetteki, وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Halbuki onlar, daha evvel gerçekten, apaçık bir sapıklık içinde idiler"* cümlesinin manası açıktır. Çünkü onlar, daha evvel putlara tapıyor idiler ve apaçık bir dalalet, yani şirk içinde idiler. Derken o Peygamber gelip, onları Allah'ın birliğini kabul etmeye ve içinde bulundukları yanlış inanç ve hareketlerden vazgeçmeye davet etti.

Kur'ân'ın Tebliği Evrenseldir

Bu ifadeyle ilgili şöyle bir kaç bahis var:

Birinci bahis: Ehl-i kitap bu âyeti delil getirerek, *"O, ümmîler içinde kendilerinden bir peygamber gönderdi"* âyeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sadece ümmîlere, yani Araplara peygamber olarak gönderildiğine delâlet eder" demişlerdir. Fakat bu istidlâl tutarsızdır. Çünkü bir şeyin, özellikle bahsedilmiş olmasından, onun dışında kalan şeylerin söz konusu olmadığı neticesi çıkmaz. Baksana Cenâb-ı Hak, *"Sen o (kitabı) sağ elinle de yazmadın"* (Ankebut, 48) buyurmuştur. Ama bu ifadeden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu, sol eliyle yazdığı manası çıkmaz. Bir de eğer, Hz. Muhammed (s.a.s) sadece Araplara gönderilmiş bir peygamber olsaydı, o zaman bu, *"seni ancak bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak bütün insanlara bir peygamber olarak gönderdik"* (Sebe, 28) âyetine ters düşerdi. Bu hususta ittifak olduğu için, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin hususiliğini (sadece Araplara olduğunu) kabul etmek imkânsızdır. Böylece, *"bütün insanlara"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün herkese gönderildiğinin delili olmuş olur.

Başka Milletlerin İslâm'a Gireceklerini Bildirme

وَاٰخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ ۚ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾

"(O peygamber) onlardan, henüz kendilerine katılıp erişmemiş bulunan diğerlerine de (kitabı ve hikmeti öğretir). Allah azîzdir, hakîmdir. Bu, Allah'ın dilediğine vereceği bir lütfudur. Allah büyük fazl u kerem sahibidir" (Cum'a, 3-4).

Âyetteki *"diğerlerine"* ifadesi, geçen âyetteki *"ümmîler"* ifadesine atfedilmiş olup, "O peygamber onlardan başkalarına da peygamber olarak gönderilmiştir" demektir. Müfessirler şöyle derler: "Bunlar, hangi milletten olursa olsun, Arabın dışında kalan diğer bütün milletlerdir." Bu görüşü, **İbn Abbas** (r.a) ve bir grub müfessir belirtmişlerdir. **Mukâtil** ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, evvelkilere ulaşamayan topluluklardan, onlara tâbi olanları kastettiğini söylemiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki: Bu hususdaki bütün görüşler varıp şu neticeye dayanır: Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, kıyamete kadar, İslâmiyet'e girecek olan herkes hakkında bu âyet geneldir. Dolayısıyla âyette geçen "ümmî" sözü ile Araplar; "diğerleri" sözü ile de onların dışında kalan milletler kastedilmiştir. "**Âharîn**" ifadesi, mecrûr olan "**ümmiyyîn**" üzerine matûf olduğu için, mecrûrdur. Yine bu ifade, geçen âyetteki "هُمْ" (onlara) zamirine ma'tûf olarak mansub da sayılabilir. Bu durumda mana, "O peygamber, ümmîlere ve yine onlardan olan diğerlerine kitap ve hikmeti öğretir" şeklinde olur. Cenâb-ı Hak, Müslüman oldukları zaman, artık o ümmîlerden sayılacakları için bu "diğerleri"nin de "ümmîler"den olduğunu söylemiştir. O halde, cinsleri-ırkları farklı bile olsa, bütün Müslümanlar tek bir ümmettir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirinin dostu ve yardımcısıdır"* (Tevbe, 71) buyurmuştur. Ama peygamberi tasdik etmeyen ve onun dinine girmeyenlere gelince, her ne kadar o peygamber, tebliğ (çağrı) açısından herkese gönderilmiş ise de, âyetteki, *"... diğerleri"* ifadesine dahil olmaktan çok uzaktırlar. Çünkü Hak Teâlâ önceki âyetinde *"Bu, onları arındırır, onlara kitap ve hikmeti öğretir"*

buyurmuştur. Halbuki mü'min olmayanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendilerine kitap ve hikmeti öğrettiği kimseler cümlesinden değildirler. Allahu Teâlâ, her bir insanda, kendisine boyun eğme ve muhtaç olma eseri bıraktığı için "azîz"; bütün mahlûkatta, birliğine şâhit olan şeyler yarattığı için de "hakîm"dir.

Hak Teâlâ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"Bu, Allah'ın dilediğine vereceği bir fazlıdır. Allah büyük fazl u kerem sahibidir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), Allah'ın buradaki "fazl" ile, Arap olmayanları ve onların nesillerini Kureyş'e (Arap'a) katmasını kastettiğini söylemiştir ki bu, "Onlar iman ettiklerinde, fazl derecesi bakımından, Resûlüllah (s.a.s)'ı görüp müşahede edenlere katılırlar ve onlar bu "fazl" hususunda o evvelkilere ortak olurlar" demektir.

Mukâtil ise, âyetteki, *"Bu, Allah'ın ... bir fazlıdır"* ifadesi ile, İslâmiyet'i kastettiğini ve onu dilediğine vereceğini söylemiştir. **Mukâtil b. Hayyan** da, buradaki "fazl" ile, peygamberliğin kastedildiğini, Hak Teâlâ'nın peygamberliği dilediği kimseye vereceğini, dolayısıyla bu peygamberliği **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e nasip ettiğini söylemiştir. Âyetteki, *"Allah büyük fazl u kerem sahibidir"* cümlesi, biraz önce de geçtiği gibi, "dünyada kitap ve hikmeti öğretmesi suretiyle bütün mahlukata büyük lütuf sahibidir. Âhirette de yapılan ibadetlere çok mükâfat vermek suretiyle de kerem sahibidir" demektir.

Allah'ın Hükmünden Yüz Çevirenler

Hak Teâlâ daha sonra, **Tevrat**'taki hükümlerle amel etmekten ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmekten yüz çeviren o Yahudilere bir benzetme yaparak şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾

"Kendilerine Tevrat yükletilip de, sonra onu taşımayanların hâli, koca koca kitaplar taşıyan eşeğin hâli gibidir. Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin hâli ne kötüdür! Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez" (Cum'a, 5).

Bil ki Allahu Teâlâ birliğinden ve peygamberlik müessesesinden bahsedip, peygamberlik konusunda o Yahudilerin, ilgili âyetin, mefhum-u muhâlifinden hareket ederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sadece Araplara peygamber olduğu, kendilerine peygamber olmadığı şüphesini ortaya attıkları için, onun, hem ümmî Araplara, hem de Yahudilere gönderilmiş bir peygamber olduğunu beyan edince, bunun peşinden, Tevrat ile amel etmekten ve (dolayısıyla) Hz. Muhammed (s.a.s)'i tasdik etmekten yüz çeviren Yahudilere bir mesel getirmiştir.

Kitap Taşıyan Merkep

Bu darb-ı meselin anlatmak istediği şey şudur: O Yahudiler, **Tevrat**'takilerle amel etmeyince, eşeğe benzetilmişlerdir. Çünkü onlar, eğer **Tevrat**'ın gereğine göre amel edip davransalardı, ondan istifade etmiş ve böyle bir şüpheyi ortaya atmamış olurlardı. Çünkü **Tevrat**'ta **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, sıfatları, onun peygamber olarak gönderileceği müjdesi ve onun getirdiği dine girmek gerektiği hükmü yer almıştı.

Âyetteki, "حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ" ifadesi, "**Tevrat**'taki hükümlerle amel etme ve hükümlerini yerine getirme mükellefiyetini yükletilenler..." demektir. "حُمِّلُوا" kelimesi, şeddesiz olarak da okunmuştur. **"Nazm"** müellifi şöyle der: Bu kelime, sırta yük almak manasına gelen "**haml**" mastarından değil, "üstlenmek, tekeffül etmek" manasına gelen "**hamâle**" mastarındandır. Kefile, "**hamîl**" denilişi de bundan ötürüdür. Buna göre mana, "**Tevrat**'ın hükümlerini önce üstlenip (kabul edip), sonra da gereğini yerine getirmeyen ve Tevrat'taki hükümlerle amel etmeyenlerin hali,..." şeklinde olur. **Esmaî** de, "**hamîl**"in kefil manasına geldiğini söylemiştir. **Kisâî** de, "onu üstlendim, onu tekeffül ettim" manasında, "حَمَلْتُ لَهُ حَمَالَةً" ifadesinin kullanıldığını söylemiştir.

Sifr (Esfâr)

Âyetteki "**esfâr**" kelimesi "**sifr**"in çoğulu olup, bu, "büyük kitap" demektir. Çünkü böylesi kitap okunduğunda manaları açığa çıkarır. Bunun bir benzeri de, "**şibr**" (çoğulu: "**eşbar**-karışlar") kelimesidir. Yahudiler, **Tevrat**'takilerle, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri gerektiğini bildiren hükümlerden istifade etmeyince, ilmî kitapları taşıyan, ama o kitaplarda ne var - ne yok bilmeyen eşeğe benzetilmişlerdir. Me'ânî âlimleri şöyle demişlerdir: Bu benzetme, Kur'ân'ın manasını anlayıp da, onunla amel etmeyen ve Kur'ân'dan, ona ihtiyacı olmayanların yüz çevirişi gibi

yüz çeviren kimseler için yapılmıştır. İşte bundan ötürü, **Meymûn b. Mihran,** "Ey Kur'ân ehli, Kur'ân sizin neşenize düşmezden (sizden hesap sormazdan) önce, Kur'ân'ın peşine düşün, ona tâbi olun" demiş, sonra da bu âyeti okumuştur.

Emaneti Layıkıyla Taşımadılar

Âyetteki, ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا *"Sonra da onu taşımayanlar"* ifadesi, daha önce de anlattığımız gibi, "o kitabın hakkını vermeyenler ve onu gerçek manada taşımayanlar..." demektir. Böylece Hak Teâlâ, ellerinde **Tevrat** olduğu halde, onunla amel etmeyen o Yahudileri, taşıdığı şeyden istifade etmeyen, sadece sırtında ağır bir yük hisseden, kitap taşıyıcısı eşeklere benzetmiştir. İşte aynen bunun gibi, Yahudilerin de, kitaplarından kendilerine kalan şey, o kitabın, onların aleyhlerine taşıdığı delillerin ve mesuliyetin yüküdür.

Daha sonra Hak Teâlâ, aslında Yahudilerin bizzat kendilerini kınamayı kastettiği halde "onların benzerlerinin halini" kınayarak, *"Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin hâli ne kötüdür!"* buyurmuştur ki bu, "Hal bakımından, o kavim ne kötüdür!" demektir. Bu tıpkı, bir başka sûredeki, *"Bizim âyetlerimizi yalanlayan o kavim, hal bakımından ne kötü!"* (A'raf, 177) âyeti gibidir. Buradaki, "اَلَّذِينَ" kelimesi, i'rabta, mahallen merfûdur. Mahallen mecrûr sayılması da mümkündür. Velhasıl, onların yalanları, yani Allah'a karşı iftirada bulunup, Allah adına yalan söylemeleri çok ileri gidince, bu, kötülüğün ve bozgunculuğun zirvesinde bir şey olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü Hak Teâlâ *"Allah'ın âyetlerini"*, yani "Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunu gösteren âyetlerini yalanlayan o kavmin hâli ne kötüdür!" buyurmuştur. Bu, **İbn Abbas** (r.a) ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

Buradaki "âyetler" ile, Tevrat'ın kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü o Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeyince, aslında **Tevrat**'ı yalanlamış oldular. Bu mana buraya daha uygundur.

وَاللهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Allah zâlimler güruhunu muvaffak etmez, onlara hidâyet etmez."* **Atâ,** Cenâb-ı Hakk'ın, bununla peygamberlerini tekzip etmek suretiyle, kendilerine zulmedenleri kastettiğini söylemiştir. Burada şöyle birkaç bahis var:

Eşeğe Benzetmenin Sebebi

Birinci bahis: Hayvanlar içinde özellikle eşeğin burada zikredilmesinin sebeb-i hikmeti nedir? Deriz ki: Bunun şöyle birçok izahı yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ, atı, katırı, eşeği, binmemiz için ve bir ziynet (süs) olmaları için yarattığını söylemiştir. Ziynet olma hususiyeti atta, binmeye ve üzerine bir şey yüklemeye nispetle daha fazla; katırda daha az, eşekte ise katırdan da azdır. O halde katır, bu üç bakımdan, ortada yer alır. Bu durumda da eşeğin, taşımacılıkta ata, katıra ve diğer hayvanlara nispetle genel ve açık bir üstünlüğü vardır.

2) Bu teşbih ve temsil (benzetme), cehaleti ve ahmaklığı anlatmak için yapılmıştır. Bu iki özellik ise, eşekte daha çok görülür.

3) Eşekte, başka hayvanlarda bulunmayan, değersizlik ve hakirlik vardır. Buradaki ifadenin maksadı ise, o Yahudileri bu şekilde ayıplayıp, onlara böylece hakaret etmektir. Binâenaleyh burada, bunun için eşeğin seçilmesi daha uygun ve münasiptir.

4) Daha kolay baş eğdiği, kolayca güdüldüğü ve itaatkâr olduğu için, eşek üzerinde o kitapları taşımak daha kolay, daha güvenli, daha tam ve daha yaygındır. Öyle ki eşeğe, hiçbir zorluk ve güçlükle karşılaşmaksızın, aptal bir çocuk bile hâkim olabilir. İşte bu, diğer hayvanların değil de eşeğin burada zikredilmesini gerekli kılan şeylerdendir.

5) Sözde, kelimeler arasında ilgi ve münasebete riâyet etmek, sözün ayrılmaz vasıflarındandır. "**Esfâr**" (büyük kitaplar) kelimesi ile "**hımâr**" (eşek) kelimesi arasında da, diğer hayvanlarda (isimlerinde) bulunmayan, lafzî bir münasebet vardır. Binâenaleyh burada "hımâr" kelimesinin zikredilmesi daha uyun düşüyor.

İkinci bahis: Âyetteki "...يَحْمِلُ" cümlesinin i'rabtaki yeri nedir? Deriz ki: Bunun i'rabtaki yeri, **Keşşâf sahibi**'nin de kitabında dediği gibi, ya "hal" olmak üzere mahallen mansub, yahut "sıfat" olarak mahallen mecrurdur. Çünkü âyetteki "**hımâr**" kelimesi tıpkı şâirin,

وَلَقَدْ اَمَرُّ عَلَى اللَّئِيْمِ يَسُبُّنِى فَمَرَرْتُ ثَمَّهْ قُلْتُ لَا يَعْنِينِى

"Yemin olsun ki bana söven kınayıcıya uğradım, "O beni kastetmemiştir" diyerek, oradan savuştum" şeklindeki beytinde bulunan "**le'îm**" (kınayıcı) kelimesi yerindedir.

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak, بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ *"O kavmin hali ne kötüdür"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, "mesel" (hal) kelimesini, nasıl böyle vasfetmiştir? Deriz ki: Bu vasıf (sıfat), her ne kadar, zâhiren "mesel" kelimesinin ise de, aslında "kavm" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمًا مَثَلُهُمْ هٰكَذَا "Hali şöylece olan bu kavim ne kötüdür" demektedir.

Yahudilere Hitabe

Hak Teâlâ daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onlara şöyle hitap etmesini emretmiştir:

قُلْ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوٓا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَآءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُٓ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾

"De ki: "Ey Yahudiler, insanları bir tarafa bırakarak Allah'ın dostları gerçekten sadece sizlerin olduğunuzu iddia ediyorsanız ve doğru söyleyenlerseniz, hemen ölümü temenni edin." Onlar, yaptıkları şeyler yüzünden bunu ebediyyen istemezler. Allah o zâlimleri çok iyi bilendir" (Cum'a, 6-7).

Ölümden Korkmaları

Bu âyet, daha önce izahı geçen hususlar cümlesindendir. Âyetteki, "فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ" hitabı vav'ın kesresiyle de okunmuştur. "اَلَّذِينَ هَادُوا" ifadesi, "Yahudi olanlar" manasınadır. Yahudiler, "Biz, Allah'ın oğulları ve akrabalarıyız" diyorlardı. Şimdi onlara "Eğer sözünüz samimi ise ve bu hususta kendinize güveniyorsanız, Allah'tan sizi öldürmesini ve dostları için hazırladığı o ikram yurdu (cennetlere) hemen girdirmesini isteyiniz" de. Nitekim şair de şöyle demiştir:

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَاحَ بِمَيْتٍ اِنَّمَا الْمَيْتُ مَيْتُ الْاَحْيَاءِ

"Ölüp de rahata eren, aslında ölü değildir. Gerçek ölü olan, diri iken ölmüş olanlardır." Binâenaleyh eğer onların durumları böyle ise şüphesiz onlar hemen ölümü isterler.

Cenâb-ı Hak, sonra, *"Onlar, yaptıkları şeyler yüzünden,* yani daha önceki inkârları ve Allah'ın âyetlerini tahrif etmeleri yüzünden, ölümü *ebediyyen istemezler"* buyurmuştur. Hak Teâlâ bu hususu bir keresinde, te'kidli ifade ile, "وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا" (Bakara, 95) şeklinde, bir keresinde de te'kidsiz olarak, "وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ" şeklinde beyan etmiştir.

Âyetteki, وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظّٰلِمِينَ *"Allah zâlimleri çok iyi bilendir"* ifadesi, "Allah, âyetlerini tahrif etmeleri, o âyetler karşısında inat etmeleri ve diretmeleri gibi yaptıkları zulümleri çok iyi bilir" demektir.

Ölümden Kaçamazsınız

قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

"De ki: "Sizin gerçekten kaçıp durduğunuz o ölüm, mutlaka size gelip çatacaktır. Sonra, gaybı da şahâdeti de bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir" (Cum'a, 8).

Bu, "Allah'ın âyetlerini tahrif ve benzeri, yaptığınız şeyler yüzünden kendisinden kaçtığınız o ölüm yok mu, işte o, şüphesiz gelip sizi bulacaktır. Kaçmanız fayda vermeyecek. Sonra hepiniz, gaybı ve şahadeti, yani görünen ve görünmeyeni bilen o yüce Zat'ın huzuruna götürüleceksiniz. Yani **Tevrat** ve **İncil**'den halka söylediğiniz şeyler ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatları ile ilgili olanlar gibi, halka söylemeyip gizlediğiniz ve onun peygamberliğini yalanlama hususunda içinizde sakladığınız şeyleri bilene döndürüleceksiniz de, *"O size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir."*

İster bizzat kıyamet gününde huzuruna varmanız suretiyle, ister yaptıklarınıza karşılık vermesi suretiyle olsun, bütün yaptıklarınızı size iyice haber verecek. Eğer yaptıklarınız iyi ve güzel ise, karşılığı da iyi ve güzel olacak; yok eğer kötü ve çirkin ise, karşılığı da kötü ve çirkin olacaktır. Binâenaleyh, âyetteki, *"Kaçıp durduğunuz o ölüm"* tabiri âhirette onlara faydalı olacak şeyler hususunda koşturmaları, gayret etmeleri gerektiğine dikkat çeken bir ifadedir; *"O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir"* ifadesi ise, alabildiğine bir tehdit ve şiddetli bir vaîddir.

Âyetle ilgili şöyle bir kaç bahis var:

Birinci bahis: Bu ifadenin (şartın) cevabının başına, "اَلَّذِى" ism-i mevsûlü şart manasını taşıdığı için, "fâ" edatı getirilmiştir. **İbn Mes'ûd** (r.a), bunu fâ'sız olarak "...اِنَّهُ" şeklinde okumuştur.

İkinci bahis: İster kaçsın, ister kaçmasınlar, ölüm her halükârda onların başına gelecektir. Binâenaleyh âyetteki, şarta (ayırıma) ne gerek var? Cevaben denilir ki: Bu, onların tutumunu reddetmek için getirilmiş bir şarttır. Çünkü onlar bu kaçışlarının, kendilerini o ölümden kurtaracağını sanıyorlardı. Nitekim şâir bunu, şu şiirinde, gerçek şart ile, açık ve net bir biçimde ifade etmektedir. وَمَنْ هَابَ اَسْبَابَ الْمَنَايَاتَنَا لَهُ وَلَوْ نَالَ اَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلَّمٍ "Kim, ölüm sebeplerinden korkar, kaçarsa, göklerin yücelerine merdivenle çıkabilse bile, o ölüm, ona yetişir."

Cuma Namazı

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِى الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

"Ey iman edenler, Cuma günü namaz için çağırıldığınız zaman hemen Allah'ı zikre gidin, alış-verişi bırakın. Bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Artık o namazı kılınca, yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından arayın. Allah'ı çok anın. Tâ ki felâha eresiniz" (Cum'a, 9-10).

Bu âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti şudur: Yahudiler, dünya metâı ve onun leziz şeylerinden dolayı, ölümden kaçmak istiyorlardı. İman edenler ise, aynı şekilde dünya metâından ve onun leziz şeylerinden dolayı, alış-veriş yapıyorlardı. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ, *"... Allah'ın zikrine koşun..."* emriyle, onların dikkatlerini çekmiştir ki bu, "Âhirette size, fayda verecek olan şeye koşun" demektir. Bu da, Cuma namazında bulunmaktadır. Zira, dünya ve onun metâı fâni; âhiret ve ondakilerse bakî ve ebedîdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Âhiret ise daha hayırlı ve daha bâkidir"* (A'la, 17) buyurmuştur.

Bu âyetin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda yapılabilecek bir diğer izah da şudur: Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, şu üç şey hususunda, Yahudilerin sözünü çürütmüş ve boş çıkartmıştır:

a) Yahudiler, kendilerinin, Allah'ın dostları ve sevgilileri olmakla övünüyorlardı da, Allahu Teâlâ, *"O halde eğer sözünüzde sadık iseniz, ölümü temenni ediniz"* (Cum'a, 6) hitabıyla onları yalanlamıştır.

b) Yahudiler, kendilerini Ehl-i kitap olması o Arapların ise, kitaplarının bulunmaması ile övünüyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak onları, koca koca kitaplar taşıyan eşeklere benzetmiştir.

c) Yahudiler, kendilerinin Yevmi Sebt'i (Cumartesi günü) bulunması, Müslümanların ise böyle bir günlerinin bulunmaması ile övünüyorlardı. Bu sebeple de Cenâb-ı Hak, Müslümanlara Cuma gününü meşru, saygıya lâyık bir ibâdet günü yaptı.

Cenâb-ı Hak, إِذَا نُودِيَ *"çağırıldığında, nidâ edildiğinde"* buyurmuştur. Bu, "İmam cuma günü, minberin üzerine oturduğu zaman okunan ezân vasıtasıyla..." demektir. Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür. Durum da, **Mukâtil**'in dediği gibidir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, bunun dışında başka bir nidâ (ezan) yoktu. Hz. Peygamber (s.a.s) minberin üzerine oturduğunda, **Bilâl-i Habeşî**, mescidin kapısının önünde ezân okurdu. Bu durum, **Hz. Ebû Bekir** ve **Hz. Ömer** (r.a) zamanında böyleydi.

Cuma Günü

Cenâb-ı Hak, لِلصَّلٰوةِ *"namaz için"* buyurmuştur ki bu, "namaz vakti için" anlamındadır. Bunun böyle oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ *"Cuma gününün namaz vakti için"* ifadesidir. Zira, "namaz", günden olmaz; ancak namazın vakti, "günden bir parça" olur. **Leys** ise şöyle demiştir: "Cuma günü, insanların o günde toplanmaları için seçilmiş ve tahsis edilmiş bir gündür." "**Cum'a**" (اَلْجُمُعَةُ) kelimesi, "اَلْجُمُعَاتُ" ve "اَلْجُمَعُ" şeklinde çoğul yapılır.

Selman-ı Farisi (r.a)'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: سُمِّيَتْ اَلْجُمُعَةُ جُمُعَةً لِأَنَّ آدَمَ جُمِعَ فِيهَا خَلْقُهُ *"Adem'in yaratılışı bu günde tamamlandığı için, Cuma gününe bu ad verilmiştir."*[23] Bu güne bu adın verilişi hususunda şu da rivâyet edilmiştir: Allahu Teâlâ bu günde, eşyayı yaratmayı bitirdi; derken, yaratılanlar, işte bu gündeki araya toplandılar. **Ferrâ** da şöyle der: "Bu kelime, üç türlü okunur: Tahfif ile "اَلْجُمْعَةُ" (Cum'a) olup, **A'meş**'in okuyuşudur. Teskîl ile (sükûnsuz

23 **Münsed**, 2/311.

olarak) "اَلْجُمُعَةُ" (cumu'a) olup; âmmenin kıraati olup, aynı zamanda **Ukayl oğulları**'nın lehçesidir.[24]

Sa'y Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hak, فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ *"Allah'ı zikretmeye koşun"* buyurmuştur ki, bu, ...فَامْضُوا "... gidin ..." demektir. Bu kelimenin, فَامْشُوا "yürüyerek gidin..." anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Bu izaha göre, bu kelimenin manası, "koşmak" değil, "yürümek" olur. **Ferrâ** da şöyle demiştir: "اَلْمُضِيُّ" **(mudıyy,** geçip gitmek), "اَلسَّعْيُ", "اَلذَّهَابُ"... bunlar, aynı anlamdadır. **Hz. Ömer** (r.a)'in şöyle yaptığı rivâyet edilmiştir: "O, "فَاسْعَوْا" şeklinde okuyan birisini duyunca, "Sana, bunu kim okuttu?" dedi; bunun üzerine o adam da, "**Ubeyy**..." dedi... Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), "O, mensûh olan ifadeyi okumaya devam etmiş... Eğer "فَاسْعَوْا" olsaydı, ben, cübbem sırtımdan düşecek kadar hızla koşardım, sa'yederdim..." dedi.

Buradaki "**sa'y**" kelimesiyle, "koşmak" manası değil de, "yönelmek, kastetmek" anlamının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü "**sa'y**", her işte tasarrufta bulunma anlamına gelir. Nitekim فَلَمَّا بَلَغَ السَّعْىَ *"Artık o, yanında koşmak çağına erince..."* (Sâffât, 102) âyetinde böyledir. **Hasan el-Basrî** ise şöyle der: "Allah'a yemin olsun ki, bu, ayaklar üzerinde yapılan koşma değildir. Ne var ki bu, kalp ile, niyetle, arzu ile vb. şeylerle sa'yetmektir, yönelmektir..." O halde buradaki "**sa'y**", bazı kimselere göre, "amel" anlamındadır ki, bu, **İmam-ı Mâlik** ile **İmam-ı Şafiî**'nin mezhebidir. Çünkü, Allah'ın kitabında "**sa'y**", "amel" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِى الْاَرْضِ *"Ayrılıp arkasını döndüğünde, yeryüzünde (fesada) koşar, çalışırdı..."* (Bakara, 205) ve اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى *"Muhakkak ki, sizin işiniz farklı farklıdır..."* (Leyl, 4) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, şu rivâyet edilmiştir: اِذَا اَتَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَلَا تَأْتُوهَا وَاَنْتُمْ تَسْعَوْنَ وَلٰكِنْ اِئْتُوهَا وَعَلَيْكُمُ السَّكِينَةَ *"Namaza geldiğinizde (yani gittiğinizde), ona, koşarak gelmeyin. Ancak ne var ki, ona, vakarla muhafaza ederek, ağır ağır geliniz."*[25] Fukaha, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cuma'ya her geldiğinde, ağır ağır, vakar içinde geldiği hususunda ittifak etmiştir.

Cenâb-ı Hak, اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ *"Allah'ı zikretmeye"* buyurmuştur ki, buradaki "zikr" kelimesiyle, müfessirlerin çoğuna göre, Cuma hutbesi kastedilmiştir. Bu kelime ile, "namaz" manasının da kastedildiği ileri sürülmüştür.

---

24 Üçüncüsü burada yer almıyor (Ç.).

25 **Müslim, Mesâcid,** 151-153 (1/420-4 21) **Buhâri**, Cumâ, 18.

Bu âyetle ilgili şer'î hükümlere gelince, bunlar, fıkıh kitaplarından anlaşılan şeylerdir.

Cuma Namazı Sırasında Ticarete Paydos

Cenâb-ı Hak, وَذَرُوا الْبَيْعَ *"Alış-verişi bırakın..."* buyurmuştur. **Hasan el-Basrî,** "Cuma günü, müezzin nidâ ettiğinde, artık alış-veriş caiz olmaz" buyururken, **Atâ,** "Güneş, zevâl vaktine girdiğinde, alış-veriş haram olur" demiştir. **Ferrâ** da şöyle demiştir: "Cuma günü namaz için nidâ edildiğinde, insanlar bir araya gelsinler ve herkese, bütün iyilikler ulaşsın diye, alış-veriş haram kılınmıştır."

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Sizin için neyin daha hayırlı ve neyin daha faydalı olduğunu bilirseniz, bu sizin için, âhirette daha hayırlıdır"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ *"Namaz ifa edildiğinde,* yani, Cuma günü farzı edâ ettiğinizde, *yeryüzüne dağılın"* buyurmuştur ki, buradaki emir, "ibâha" ifade eder. Çünkü, "dağılma"nın mubah oluşu, namazın farzının eda edilmesiyle ortadan kalkmaktadır. Binâenaleyh, namaz kılınınca, ibâha oluş, yeniden avdet etmektedir. Dolayısıyla da, insanlar için, yeryüzüne dağılmaları ve Allah'ın fadlından, yani O'nun rızkından istifade etmeleri mubah olur. Bunun bir benzeri de, *"Rabbinizin fadlından aramanızda, üzerinize bir beis yoktur"* (Bakara, 198) âyetidir. **İbn Abbas,** ilgili âyete şu manayı vermiştir: "Namazı bitirdiğinde, istersen çık, istersen ikindiye kadar namaz kıl, istersen otur..." Cenâb-ı Hakk'ın وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ *"Allah'ın fazlından arayın"* ifadesi de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"alış-verişi terk edin"* hitabıyla konan yasaktan sonra, ticaret yoluyla rızık aramak için ibâha ifade eden bir emir sîgasıdır.

Mukâtil'in bu kelimeye, "Allah, onlara, namazdan sonra rızık talep etmelerini mubah kılmıştır. Binâenaleyh, isteyen çıkar, isteyense çıkmaz" manasını verdiği rivâyet edilmiştir. **Mücâhid** de, "İsteyen, yapar; isteyen yapmaz.." demiştir. **Dahhâk** da şöyle der: "Bu, Allah tarafından verilmiş bir izindir. Dolayısıyla, kişi, namazını bitirdiğinde, isterse çıkar, isterse oturur. Ama, Allah'ın fazlından arama hususunda efdal olan, kişinin, rızkını yahut salih evlâdı, yahut faydalı ilmi, veyahut da benzeri güzel şeyleri talep etmesidir." Ama, daha açık olan görüş, birincisidir.

İrâk İbn Mâlik'in de şöyle yaptığı rivâyet edilmiştir: "O, Cuma namazını kılınca, mescidin kapısının yanında durur ve "Allah'ım, davetine icabet

ettim, farzını edâ ettim; emrettiğin gibi, yayılıp dağılmak istiyorum. Sen de, beni fazlından rızıklandır. Çünkü sen, rızık verenlerin en hayırlısısın" derdi.

Âyetteki, وَاذْكُرُوا اللهَ كَثِيرًا *"Allah'ı çok anın"* emrine gelince, **Mukâtil**, buradaki "zikr"in, lisân ile yapılan zikir olduğunu söylerken, **Saîd İbn Cübeyr** buradaki "zikir" ile "tâat" manasının kastedildiğini söylemiştir. **Mücâhid** de, "Kişi, ayakta, oturarak, yatarken Allah'ı zikretmedikçe, O'nu çokça zikredenlerden olamaz" demiştir ki, buna göre mana, "Ticarete başvurduğunuzda, defalarca alış-veriş ettiğinizde, hep Allah'ı çokça anın, zikredin..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"(öyle) adamlar (vardır ki), onları ne bir ticaret, ne bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten ... alıkor.."* (Nûr, 37) buyurmuştur. **Hz. Ömer** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: إِذَا أَتَيْتُمُ السُّوقَ فَقُولُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فَإِنَّ مَنْ قَالَهَا كَتَبَ اللهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفَ حَسَنَةٍ وَحَطَّ عَنْهُ أَلْفَ أَلْفَ خَطِيئَةٍ وَرَفَعَ أَلْفَ أَلْفَ دَرَجَةً *"Çarşıya çıktığınızda, "Bir olan, eşi ve benzeri olmayan Allah'tan başka ilâh yoktur. Mülk O'nundur. Hamd, O'na mahsustur, öldüren de dirilten de O'dur. Ve O, her şeye kadirdir" deyiniz. Kim bunu söylerse, Allah onun defterine, milyonlarca sevap yazar ve onun milyonlarca günahını bağışlar ve onun derecesini milyonlarca yükseltir."*[26]

Cenâb-ı Hakk'ın, لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Ta ki felaha eresiniz..."* ifadesine gelince, bu, tefsiri defalarca geçen ifadeler cümlesindendir. Âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

Cuma Namazının Hikmeti

Birinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, Cuma gününde böyle bir mükellefiyeti meşrû kılışının hikmeti nedir? Biz deriz ki, **Kaffâl** şöyle der: "Allahu Teâlâ, mahlûkatı yarattı, böylece onları yokluk âleminden varlık âlemine çıkardı. Derken onları, cansız, büyüyüp gelişen (bitki) ve hayvanlar olarak kısımlara ayırdı. Derken, cansızların dışında kalanlar da, muhtelif çeşitlere ayrıldı. Meselâ, hayvanlar (behâim), melekler, cin ve insan... bunlardandır. Sonra, bunlar da, ulvilik ve süflîlik bakımından farklı farklı yerler işgal ettiler. Süflî âlemin en kıymetlisi insan olmuştur. Çünkü, terkiplerinin ilginçliğinden; Allahu Teâlâ'nın kendilerine konuşma liyâkati verip, onlara akıl ve sayesinde şer'î hükümlerle teabbüdün ve kulluğun zirvesine ulaşıldığı birtakım karakterler yerleştirmesinden ve bu lütfun yüceliği ve kendilerine

26 **Müslim, Cum'a**, 19-21 (2/585-586); **Buhârî, Cum'a**, 10.

bağışlanan şeyin azameti insanlar tarafından anlaşılıp gizli kalmayınca, mahlûkatın yaratılışının tamamlandığı haftanın yedi gününden bu Cuma günündeki ikrama mukabil, şükür ile emrolundular.

Bu, onların, bu günde bir araya gelişlerinde Allah'ın kendilerine in'âm ettiği nimetlerin yüceliğine dikkat çekmek içindir. Onların durumları böyle olunca, insanlar, ta yaratıldıklarından beri, hep Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine verdiği nimetler içindedirler. Dolayısıyla da, Allah'ın lütfu, insanlar bunu hak etmeden önce onların üzerinde sabittir.. Belli milletlerden her birinin, haftanın o yedi gününden, kendisine saygı gösterdiği bir günü vardır: Meselâ, Yahudilerin, cumartesi; Hıristiyanların, pazar; Müslümanların ise Cuma'sı vardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: يَوْمُ الْجُمْعَةِ هٰذَا الْيَوْمُ الَّذِى اِخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا اللهُ لَهُ فَلِلْيَهُودِ غَدًا وَلِلنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ *"Cuma günü, işte bu gün, insanların hakkında ihtilaf ettiği gündür. Cenâb-ı Hak biz (Müslümanlara) bu günü bildirdi. Yahudiler için yarın, Hıristiyanlar için ise, yarından sonraki gün (önemlidir)"*[27]

Şükür günü ve sevinç gösterme, nimetleri ortaya koyma (gösterme) günü olduğu için Cuma gününde, sayesinde o günün şerefinin ortaya konduğu toplanmaya (bir araya gelmeye) ihtiyaç hissedildi de, bayramların adeti gibi, cemaatler bir araya geldi. Böylece Allah'ın nimetlerini hatırlatmak, şükür nimetlerinin tekrarını sağlayacak şeyi yapmak suretiyle, o nimetlerin sürdürülmesini teşvik için, bu günde hutbe okunmaya ihtiyaç hissedildi. Bu saygının medarı namaz olunca, arzulanan toplanma, tam ve mükemmel olsun diye, bugünün namazı, gündüzün ortasına (öğle vaktine) yerleştirildi. Bu namaz, işte bundan ötürü, daha fazla toplanmayı sağlasın ve daha büyük cemaati bir araya getirsin diye (her beldede) tek bir camide kılınması uygun görülmüştür. Allah en iyi bilendir.

Hutbede Zikrullah Dışı Sözler

İkinci bahis: Hutbede Allah'tan ve başkalarından bahsedildiği halde, daha nasıl, Cenâb-ı Hak *"Allah'ı zikre gidin"* diyerek, cuma hutbesini, kendisinin zikrine tahsis etmiştir? Biz deriz ki: "Allah'ı zikir" ifadesinden, hem hutbe, hem de namaz kastedilmiştir. Çünkü bu ikisinden her biri, Allah'ın zikrini ihtiva etmektedir. Ama Allah dışında, meselâ zâlimlerin hutbede anılması, onların medh ü senâ edilmesi ve lehlerine dua edilmesine gelince, bu, (Allah'ı zikir değil), şeytanı zikirdir.

27 **Müslim, Cum'a**, 19-21 (2/585-586); **Buhârî**, Cum'a, 1.

Alış-Verişi Terk Emri

Üçüncü bahis: Hak Teâlâ, وَذَرُوا الْبَيْعَ *"Alış-verişi bırakın"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, insanların işleri arasından, niçin özellikle "alış-veriş" işini zikretmiştir? Deriz ki: Çünkü bu, kişinin gündüzün, geçimle ilgili olarak meşgul olduğu en önemli işlerindendir ve burada ticaretin, o vakitte yapılmaması gerektiğine bir işaret vardır. Bir de alış-veriş (ticaret) genelde, çarşı-pazarda yapılır. Çarşı-pazarda olanların, namazı unutmaları daha fazladır. Binâenaleyh âyetteki bu ifade, gafil olanları uyarmak içindir. Dolayısıyla özellikle alış-verişin zikredilmesi, uygun düşmüştür. Bu esnada alış-veriş yapmak, "haram li-aynihi" değildir. Fakat bu esnada farzdan gaflet etme söz konusudur. Binâenaleyh bu ticaretin hükmü, gasbedilmiş bir arazide kılınan namaz gibidir.

Dördüncü bahis: İlk ile ikinci *"Allah'ı zikir"* ifadeleri arasındaki farkı nedir? Deriz ki: Birincisi, hiçbir zaman ticaretle birlikte yapılamayacak şeyler cinsinden bir zikirdir. Çünkü birincisiyle, daha evvel de geçtiği gibi, hutbe ve namaz kastedilmiştir. İkincisi ise, *"öyle adamlar vardır ki onları, ne bir ticaret, ne de bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten ... alıkoymaz"* (Nur, 37) âyetinde de bahsedildiği gibi, her işle birlikte yapılabilecek şeyler cümlesindendir.

Âhiretteki Ödül

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١﴾

"Onlar, bir ticaret, yahut bir oyun-eğlence gördükleri zaman, ona yönelip dağıldılar, seni ayakta yalnız bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında olan mükâfat eğlenceden de, ticaretten de daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Cum'a, 11).

Nüzul Sebebi

Mukâtil şöyle der: **Dıhye b. Halife el-Kelbî** (r.a), Müslüman olmazdan önce, beraberinde çeşitli ticaret malları bulunduğu halde, Şam'dan alış-veriş yapmış olarak çıkageldi. Medineliler ise, onu davul ile, alkışlarla

karşıladılar ve bu iş, Cuma günü oldu. Tam o sırada, Hz. Peygamber (s.a.s), minberde ayakta hutbe okuyordu. Müslümanlar, bunun için çıktılar. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrıldılar. Camide farklı rivâyetlere göre sadece on iki veya sekiz, yahut da kırk kadar kişi kaldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"Eğer bu kalanlar da olmasaydı tepelerine taş yağdırılırdı"* dedi ve bu âyet nazil oldu.

Hz. Ebû Bekir ve **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında kalanlar içinde idiler. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Medinelilere, açlık ve pahalılık ârız olmuştu. Derken bir ticaret kervanı çıkageldi. Tam o sırada, Hz. Peygamber (s.a.s) Cuma hutbesi okuyordu. Müslümanlar kervanın geldiğini duyunca, oraya doğru gittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), لَوِ اتَّبَعَ آخِرُهُمْ اَوَّلَهُمْ لَاَلْتَهَبَ الْوَادِى عَلَيْهِمْ نَارًا *"Eğer bu geri kalanlar da, evvelkilere (gidenlere) tabi olsalardı, şu vadi, onlar üzerine ateş olur cayır cayır yanardı"* buyurmuştur. **Katâde** "Onlar bu işi üç kez yaptılar" der.

Âyetteki, "اَوْ لَهْوًا" *(oyun-eğlence)* kelimesi ile, davul kastedilmiştir. Çünkü onlar, düğün yaparken davul-zurna çaldırırlardı. Böylece onlar davul-zurna çalarak o kervana gittiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i terk ettiler.

Âyetteki, انْفَضُّوا اِلَيْهَا *"Ona yönelip dağıldılar"* cümlesi, "O kervana doğru gittiler, böylece cemaatten ayrıldılar" demektir. **Müberred** buna, "Ona doğru meylettiler, ona yöneldiler" manasını vermiştir. *"Ona"* zamiri, *"ticarete"* demektir. **Zeccâc** da, "ister bu "اِلَيْهِ", ister "اِلَيْهَا" şeklinde olsun, manası aynıdır ve tıpkı, "...وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا" (Bakara, 45) âyetindeki zamir gibidir. Fakat burada, "ticaret" onlarca daha önemli olduğu için, bu zamirin müennes olmasında, "ticaret"e râci olması nazar-ı dikkate alınmıştır" der.

Hak Teâlâ, وَتَرَكُوكَ قَائِمًا *"Seni ayakta yalnız bıraktılar"* buyurmuştur. Âlimler, bu kıyamın (ayakta kalışın), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cuma günü hutbede iken ayakta kalışı olduğu hususunda ittifak etmiştir. **Câbir** (r.a) "Resûlullah (s.a.s)'ı, hutbede hep ayakta gördüm" der. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'a, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ayakta mı, yoksa otururak mı hutbe okuduğu sorulunca, o, bu âyeti okumuştur.

Âyetteki, *"De ki: Allah'ın yanında olan, eğlenceden de, ticaretten de daha hayırlıdır"* cümlesi, "Namazın ve Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte olmanın mükâfatı, bahsi geçen eğlenceden ve **Dıhye**'nin getirdiği o ticaret eşyasından daha hayırlıdır" demektir.

Rezzak Allah'tır

"Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır" ifadesi, tıpkı, *"Allah, hâkimler hâkimidir"* ve *"Allah, yaratıcıların en güzelidir"* ifadeleri gibidir ve bu, "Faraza başka rızık vericiler bulunsaydı, Allah onların en hayırlısı olurdu" demektir. Şu da ileri sürülmüştür: *"Rızık veren"* ifadesi, Allah dışındakiler hakkında, ancak mecâz yoluyla kullanılır. Ayrıca hakiki manada "rızık verici" olanın, mecâzi manada rızık verici olandan daha hayırlı olduğunda şüphe yoktur.

Manevî Şey Hakkında "Görme" Tabiri

Birinci bahis: "Ticaret" ve "eğlence" mefhumları, gözle görülmeyen şeyler cinsindendir. Eğer böyle ise, daha nasıl, Cenâb-ı Hak, *"Bir ticaret, yahut oyun-eğlence gördükleri zaman..."* demiştir? Deriz ki: Bununla, ticarete ve eğlenceye yaklaştıran şeyler kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Allah'ın kelamını duyana kadar..."* (Tevbe, 6) âyetidir. Çünkü Allah'ın kelamı da, duyulmaz. Aksine duyulan şey, o kelama delalet eden sestir.

İkinci bahis: Allahu Teâlâ, iki şeyden bahsettiği halde, niçin tek zamir getirerek "اِلَيْهَا" (ona) demiştir? Bu hususta izahımız biraz önce geçti. Ama **Keşşâf sahibi,** kelamın takdirinin, "Onlar bir ticaret gördüğünde, o ticarete "اِلَيْهَا"; bir eğlence gördüklerinde de o eğlenceye "اِلَيْهِ" doğru dağılıp, giderler" şeklinde olduğunu; ama zikredilenin delaletiyle, diğerinin mahzuf olduğunu söylemiştir.

Üçüncü Bahis: Âyetteki, *"Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır"* ifadesi, "eğlence" ile değil de, o "ticaret" ile uygunluk arz eder (ne dersiniz)? Biz deriz ki: Aksine bu ifade, her ikisine uygun düşer. Çünkü bahsi geçen eğlence de, ticaretin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü onlar, daha evvel de geçtiği gibi, ticaret için, davul-zurna çalıyor, sevinçlerini gösteriyorlardı. En iyi bilen Allah'tır. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a, salât u selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun. (Âmin).

***

MÜNAFİKÛN SÛRESİ

Bu sûre, on bir âyettir ve Medenî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Münafıkların Riyaları

إِذَا جَآءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾

"Münafıklar sana geldiği zaman, "Şahâdet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin" dediler. Allah da bilir ki sen, elbette O'nun peygamberisin. Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancı olduklarına şahâdet eder" (Münafikûn, 1).

Bu sûrenin, kendinden önceki sûreyle münasebeti şöyledir: O sûre, hem Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetlerinden, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Tevrat'ı yüklenenlerin hali..."* (Cum'a, 5) âyetinde, darb-ı mesel getirerek, Peygamber'i kalp ve dil ile yalanlayanlardan bahsetmişti. Bu sûre de, Peygamber (s.a.s)'i, lisanen değil de, kalben yalanlayanlardan bahsetmiştir. Bu sûrenin başı ile, o sûrenin sonu arasındaki münasebet de şöyledir. Cenâb-ı Hak o sûrenin sonunda, Cum'a namazı için seslenildikten (ezan okunduktan) sonra, mü'minlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymaları, onun hakkına riâyet etmeleri ve edâ bakımından Peygamber'e uymayı, başka şeylere takdim etmeleri gerektiğine, Peygamber'e saygısız davranıp, başka şeylerin peşine düşmenin, münafıkların huylarından olduğuna dikkat çekmiştir. Yalancılar ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başında da buyurduğu gibi, münafıklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Münafıklar, yani Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları sana geldiği zaman, yani yanına geldiklerinde, "Şahâdet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin" derler"* buyurmuştur. Münafıkların sözü burada bitmiştir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra söze başlayarak, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ *"Allah da bilir ki sen, elbette O'nun peygamberisin"* buyurmuştur ki bu, "Seni peygamber olarak gönderen O'dur. Binâenaleyh senin peygamber olduğunu bilir. Allah o münafıkların, açığa vurduklarından başka bir (niyet ve inancı) gizlediklerine şahâdet eder" demektir.

Bu âyet, imanın hakikatinin, kalp ile olduğunu gösterir. Her sözün hakikati de böyledir. Çünkü aksine inandığı sözü söyleyen kimse, yalancıdır. Çünkü yalan, lafzî var oluşla (görünürde meydana gelen ile), zihnî var oluş arasındaki terslikten ibarettir ve bu tıpkı, cehâletin, zihnî var oluş ile, hâricî (dünyevî) var oluş (vakıa) arasındaki terslikten ibaret oluşu gibidir. Baksana o münafıklar dilleriyle "Biz senin Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet ediyoruz" diyorlar, Allahu Teâlâ ise, onların sözlerinin kalplerindeki inançlarına ters oluşundan dolayı, onları, "yalancı" diye adlandırmıştır. Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, o münafıkları, *"Şehadet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin"* demeleri hususunda yalanlamamış, aksine, *"(Münafıklar, o sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar"* (Tevbe, 74) ve *"Sizden olduklarına dâir Allah'a and ederler"* (Tevbe, 56) âyetlerinde de beyan buyurduğu gibi, o münafıklardan sâdır olan diğer yalanlar hususunda, yalancı olduklarını söylemiştir.

Âyetteki, "...إِذَا" (geldiği zaman) ifadesinin cevabı, "قَالُوا نَشْهَدُ" cümlesi olup bu, "Onlar, senin yanına geldiklerinde, peygamber olduğuna şâhitlik ederler. Binâenaleyh dillerindeki bu sözleri, kalplerindekine uymadığı için, bu şahadetlerinde yalancıdırlar" demektir.

Âyetle ilgili şöyle bir bahis vardır: O münafıklar, *"şahadet ederiz ki sen kesinlikle Allah'ın peygamberisin"* demişlerdir. Eğer onlar, "Senin Allah'ın peygamberi olduğunu biliyoruz" demiş olsalardı, bu söz, Kur'ân'da geçen ifadelerinin, manasını aynen ifade eder miydi, etmez miydi? Deriz ki: İfade etmezdi. Çünkü onların, *"şahadet ederiz ki..."* şeklindeki sözleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği üzerine yapılmış açık ve sarîh bir şahadettir. Ama "biliyoruz" ifadesi, ilgili bilginin var olduğu hususunda sarîh (açık) değildir.

Yemini Siper Edinmeleri

اِتَّخَذُوٓا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٣﴾

"Onlar yeminlerini bir kalkan edindiler ve Allah'ın yolundan saptılar. Gerçekten, onların yaptıkları şeyler ne kötüdür! Bu böyledir, çünkü

onlar, iman ettiler, ama sonra kâfir oldular. Bu yüzden kalplerinin üstüne mühür basıldı. Artık onlar anlamazlar" (Münafikûn, 2-3).

Âyetteki, *"Onlar yeminlerini bir kalkan edindiler"* ifadesi, "Onlar yeminlerini, başlarına gelmesinden endişe duydukları öldürülme ve benzeri belâlardan sayesinde kurtulup emin olacakları bir kalkan, bir siper edindiler" demektir. **Keşşâf sahibi,** âyetin bu ifadesiyle, münafıkların, *"şahadet ederiz ki sen kesinlikle Allah'ın peygamberisin"* şeklindeki sözlerinin kastedilmiş olabileceği; çünkü bu sözün de, onların yalan yeminlerinden biri olduğunu; zira *"şahadet"* sözünün te'kid açısından yeminlerine geçebileceğini; mesela bir kimsenin, "yemin ederim ki" manasında, اَشْهَدُ اللهَ - اَشْهَدُ بِاللهِ "Allah için şahâdet ederim ki" diyebileceğini söylemiştir.

Yemin ve Şahadet

Ebû Hanife de, işte bu âyeti delil getirerek, "Şahadet ederim ki" ifadesini, "Yemin ederim ki" manasına geldiğini söylemiştir. Yine bunun, münafıkların yemini hafife almaları hususunda, onların bu vasfını anlatan bir ifade olması da mümkündür.

İmdi, eğer, "Peki o halde onlar, daha niçin, sizin de dediğiniz gibi, "Allah adına şahadet ederiz ki..." dememişler de, "şahadet ederiz ki..." demişlerdir?" denilirse, buna bazıları şöyle cevap verir: "Şahadet ederiz ki..." ifadesi, mü'min kimsenin kendisiyle yemin edeceği bir ifadedir. Binâenaleyh bu örfen, "Allah adına şahadet ederiz ki..." manasındadır. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ burada sadece, "şahadet ederiz ki..." ifadesini kullanmıştır."

Âyetteki, فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ *"Allah'ın yolundan saptılar"* ifadesi, "Bizzat kendileri, Allah'a ve Peygamberi'ne itaatten yüz çevirdiler" demektir. Bunun, "Onlar, güçsüz ve şahsiyeti zayıf kimseleri, Peygamber (s.a.s)'e ittiba etmekten alıkoydular" manasına olduğu da söylenmiştir.

سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Gerçekten onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!"* Çünkü onlar Müslümanları güç durumda bırakmak, onların yaptığının aksini yapmak için, küfrü ortaya koymuşlardır.

Âyetteki, ذٰلِكَ *"Bu"* kelimesi, *"Onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!"* ifadesine işarettir. **Mukâtil** buna, "Bu yalan, zâhiren mü'min görünüp de, gizlide kâfir olmaları sebebiyledir" manasını vermiştir ki bunda, *"Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduğuna şahadet eder"* (Münafikûn, 1) âyetini te'kid vardır.

Kalpleri Mühürlenenler

Cenâb-ı Hak, فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ *"Bu yüzden kalplerinin üstüne mühür basıldı. Artık onlar anlamazlar"* buyurmuştur ki bu, "Onlar düşünmezler ve zahirî (açık) delillerden yararlanmazlar" demektir. **İbn Abbas** (r.a), âyetteki "طُبِعَ" fiiline, "hatm" (mühürleme) manası verirken, **Mukâtil,** "Onların kalplerine küfür damgası basıldı. Dolayısıyla onlar Kur'ân'ı ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunu anlamazlar" manasını vermiştir. Buna, "Onlar, kendilerinin hak üzere olduklarını sanıyorlardı, ama Allahu Teâlâ, onların kalplerine böylesi bir mührün basıldığını anlamadıklarını haber vermiştir" şeklinde de mana verilmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç bahis var:

Birinci bahis: Allahu Teâlâ, daha önce de, kâfirlerin fiillerinden bahsetmiş; ama bunun peşi sıra, *"Onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!"* buyurmamıştır. Öyle ise burada niçin böyle demiştir?

Deriz ki: O münafıkların fiilleri, yukarıda geçtiği gibi, Müslümanların onların canlarını ve mallarını mubah görmelerine karşı bir siper saydıkları o yalan yeminleriyle iç içedir.

Münafığın İman Dönemi Var mı?

İkinci bahis: Münafıklar, hep sürüp giden bir küfür üzeredirler. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, *"Onlar iman ettiler, ama sonra kâfir oldular"* buyurmuştur?

Deriz ki: **Keşşâf sahibi,** bu hususta şu üç izahı yapmıştır:

1) Âyetteki *"iman ettiler..."* ifadesi, "Kelime-i şehadet getirdiler ve İslâm'a giren kimselerin yaptığını yaptılar, *"ama sonra kâfir oldular",* yani "daha sonra küfürleri ortaya çıktı" demektir.

2) Bu ifade, "mü'minlerin yanında iman ettiklerini söylediler, *"ama sonra kâfir oldular",* yani "İslâm'la alay etmek için, reislerinin yanında kâfir olduklarını ortaya koydular" demektir. Bu manaya göre âyet, tıpkı, *"iman edenlerle karşılaştıklarında, "iman ettik" derler.."* (Bakara, 14) âyeti gibidir.

3) Bu ifade ile, onlardan zimmî olanlar kastedilmiştir.

Mu'tezilî İtiraz

Üçüncü bahis: Kalplere mühür basma, ancak Allah'tan olabilir. Allahu Teâlâ kalplerini mühürleyip, imana kapatınca da, onların düşünüp, delillerden yararlanarak doğruyu bulmaları mümkün olmaz. Bu durumda da bu,

Cenâb-ı Hakk'a karşı, onların lehine, bir hüccet (delil) olmuş olur. Çünkü onlar böylece, "Bizim İslâm'dan yüz çevirişimiz, gafletimizden; gafletimiz de Hak Teâlâ'nın, kalplerimizi mühürlemiş olmasından ötürüdür" diyebilirler, buna ne dersiniz? Deriz ki: Allah'tan olan bu mühürleme işi, onların kötü fiillerinden ve Hak'tan yüz çevirmeyi zaten maksat edinmiş olmalarından ötürüdür. Buna göre Hak Teâlâ sanki, bu münafıkları, kendi cahil nefisleri ve batıl arzularıyla baş başa bırakmış gibidir.

Münafık Tasviri

وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ۖ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ ۖ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ ۖ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ ۖ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ ۖ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ ۖ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ۖ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾

"Onları gördüğün zaman, gövdeleri (görünüşleri) hoşuna gider. Eğer (söz) söyleseler dinlersin. Onlar, giydirilmiş kütükler gibidirler. Zuhur eden her sesi, kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşman onlardır. O halde onlardan sakın. Allah onları kahretsin! Nasıl olup da (haktan böylesine) döndürülüyorlar. Onlara, "Gelin, Allah'ın Peygamberi sizin için istiğfar etsin" denildiğinde, başlarını çevirirler. Gördün ki onlar, gururlarına yediremeyerek, hâlâ yüz çeviriyorlar. Onlar için ha istiğfar etmişsin, ha istiğfar etmemişsin, onlar için birdir. (Çünkü) Allah onları kesinlikle affetmez. Şüphesiz Allah fâsıklar güruhuna hidâyet etmez" (Münafikûn, 4-6).

Cüssesi Alımlı, İçi Kof

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Onları gördüğün zaman..."* buyurmuştur. Bu, **"Abdullah b. Übeyy, Muğîs b. Kays** ve **Cedd b. Kays** (gibilerini) gördüğünde..." demektir. Çünkü bunlar, cüsseli ve yakışıklı idiler. Dolayısıyla bu gösterişli oluşlarından ötürü, görünüşleri hoşa gidiyordu. **Abdullah b. Übeyy,** iri yapılı, yakışıklı ve güzel konuşan birisi idi. Bir şey konuştuğunda, Hz.

Peygamber (s.a.s) onu dinlerdi. İşte bu husus, âyetteki, *"Eğer (söz) söyleseler dinlersin..."* ifadesiyle anlatılmaktadır ki bu, "Eğer onlar, "Şüphesiz sen, Resûlüllah'sın" derlerse, sen onların bu sözlerine itibar edersin" demektir.

Âyetteki, "تَسْمَعْ" (dinlersin) ifadesi, meçhul olarak, "يُسْمَعْ" (sözü dinlenir) şeklinde de okunmuştur.

Hak Teâlâ bu kimseleri, "**huşub**"a yani elbise giydirilmiş odun kütüklerine benzetmiştir. "**Huşub**" kelimesi, tıpkı, "**bedene**" (cemi, "**büdn**"), "**esed**" (cemi, "**üsd**") kelimeleri gibi, çoğul olarak **huşb** şeklinde okunduğu gibi, "**semere**" **(sümür)** kelimesi gibi, "**huşub**" şeklinde, "**medere**" (cemi, "**meder**") gibi, "**haşeb**" şeklinde de okunmuştur ki, **huşb** şeklindeki okuyuş, **İbn Abbas** (r.a); harekeli şekil ise, ehl-i Hicaz'ın lehçesidir.

"Kütük", düşünüp anlayamaz. Münafıklar da aynen böyledir. Binâenaleyh münafıklar, anlamayı ve basiret sahibi olmayı istememeleri açısından, tıpkı bir kütük gibi kabul edilmişlerdir.

Huşub-i Müsennede

Âyetteki **müsennede** sözüne gelince, Arapçada "Ona meyletti, yöneldi" manasında, سَنَدَ إِلَيْهِ "yöneltti, meylettirdi" manasında "اَسْنَدَهُ إِلَيْهِ" tabirleri kullanılır. Dolayısıyla o yöneltilen şey, "müsned" olmuş olur. Âyetteki kelimenin şeddesi ise, te'kid için getirilmiştir. "**Huşub**", bir bakıma meyve veren ve büyüyen ağaçlara benzediği için, "**müsennede**" sözüyle tavsif edilmiştir.

Her Sesi Kendi Aleyhinde Sanır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o münafıkları korkak diye tavsif etmiş ve onları bu vasıflarından dolayı ayıplayarak, يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ *"Zuhur eden her sesi, kendi aleyhlerine sanırlar"* buyurmuştur. **Mukâtil** şöyle der: Asker içinde biri bağırdığında, bir hayvan bağından kurtulup, bir ses çıkardığında, yahut da bir yitik için ilan verildiğinde, münafıklar, kalplerine sinmiş o korkudan ötürü, bütün bunlarla kendilerinin kastedildiğini ve kendilerine seslenildiğini zannederler. Bu böyledir, çünkü onlar, Allahu Teâlâ'nın, kendilerinin sır perdelerini açacağı, sırlarını ortaya koyacağı korkusu içinde olup, her an başlarına bu işin geleceğini beklemektedirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne onların düşman olduklarını bildirerek, هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ *"Asıl düşman onlardır. O halde onlardan sakın"* yani "Sırlarını onlara güvenme, onların görünüşlerine aldanma. Çünkü onlar, başkalarıyla mukayese edildiklerinde, düşmanlıkta had safhaya ulaşmış kimselerdir" buyurmuştur.

Âyetteki, قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ *"Allah onları, kahretsin. Nasıl olup da (haktan böylesine) döndürülüyorlar"* cümlesi, geçen ifadeyi açıklayan bir cümle olup, münafıklar için bir bedduadır ve Allah'ın kendi zatından onlara lanet etmesini, onları rüsvay etmesini isteyen ve mü'minlere böyle beddua etmelerini öğreten bir ifadedir. "اَنّٰى يُؤْفَكُونَ" ifadesi de, "Haktan nasıl döndürülüyorlar" demek olup, bu, onların cehaletlerinden, dalaletlerinden ve kendilerinin hak üzere oldukları kuruntusundan bir taaccüp, bir hayrettir.

Resûlün Şefaatçiliğini Küçümseme

Cenâb-ı Hak, وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ *"Onlara, "Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için istiğfar etsin" denildiğinde..."* buyurmuştur. **Kelbî** şöyle demiştir: "Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, münafıkların vasıflarını bildirince, münafıkların mü'min akrabaları, onlara gidip, "Yazıklar olsun size! Münafıklığınız ortaya çıktı ve rezil-rüsvay oldunuz. Kendinizi mahvettiniz. Bâri, Resûlüllah'a gidip, münafıklıktan artık vazgeçtiğinizi ona söyleyip, sizin için istiğfar etmesini rica ediniz" dediler. Ama o münafıklar buna aldırmadılar, bu hususta inat ettiler. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu."

Abdullah İbn Übeyy

İbn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: "**Abdullah b. Übeyy,** pek çok adamıyla Uhud'dan savaşmadan geri dönüp, Müslümanlardan ayrılınca, Müslümanlar ona buğzetmeye başladılar, onu sert dille eleştirdiler ve kulağı duya duya hoşlanmayacağı sözler söylediler. Bunun üzerine kardeşleri, **Übeyy**'e, "Keşke Resûlullah'a gitsen de, o da senin için istiğfar etse ve senden hoşnut olsa" dediler. O da, "Ben ona gitmem, benim için istiğfar etmesini istemem" dedi ve yüzünü dönüp gitti. İşte o zaman bu âyet nazil oldu."

Ekseri müfessirlere göre ise, **Abdullah b. Übeyy,** *"Eğer Medine'ye dönersek, andolsun en şerefli ve kuvvetli olan, oradan en hakîr ve zayıf olanı çıkaracaktır"* (Münafikûn, 8) ve *"Allah'ın peygamberinin etrafında bulunanları beslemeyin"* (Münafikûn, 7) dediği için, istiğfar talebinde bulunmaya çağırdı ve ona "Gel, Resûlüllah, senin için istiğfar etsin" denildi de, o da, "Ne dedin! Ne dedin!" dedi. İşte âyetteki, لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ *"Başlarını çevirirler"* ifadesiyle onun bu tavrı kastedilmiştir. Bu kelime şeddesiz olarak, "لَوَوْ" şeklinde de okunmuştur. Şeddeli okunuşu ise teksiri (işin çokça yapıldığını) göstermek içindir. Tek bir kişi kastedilerek, zamir cemî getirilebilir. Bu, Arap şiirinde çokça rastlanan bir durumdur. Çünkü **Cerîr,**

لَا بَارَكَ اللهُ فِيمَنْ كَانَ يَحْسَبُكُمْ إِلَّا عَلَى الْعَهْدِ حَتَّى كَانَ مَا كَانَا

"Allah, sizin, verdiği ahde bağlı olan kimseler olduğunuzu sanan kimsenin iyilik ve hayrını vermesin... (Farkında değildir ki), olan olmuştur..." demiştir. **Cerîr** bu ifadesiyle, tek bir kadına hitap etmiştir.

Âyetteki, وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ *"Gördün ki onlar gururlarına yediremeyerek, hâlâ yüz çeviriyorlar"* ifadesine gelince, bu, "Onlar, Resûlüllah'ın kendileri için istiğfar etmesinden yüz çeviriyorlar.." demektir.

Şefaat de Onlara Fayda Vermez

Allahu Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in onlar için mağfiret talebinde bulunmasının da onlara bir fayda vermeyeceğini belirterek سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ *"Onlar için ha istiğfar etmişsin, ha istiğfar etmemişsin, onlar için birdir"* buyurmuştur. **Katâde** bu âyetin, *"Onlar için ister istiğfar et, ister etme... Yetmiş kez de istiğfar* etsen..." (Tevbe, 80) âyetinden sonra nazil olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "Çünkü bu âyet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Rabbim beni serbest bıraktı. Dolayısıyla, ben yetmişten fazla istiğfarda bulunurum" buyurdu. Bunun üzerine Hak Teâlâ, *"Allah onları kesinlikle bağışlamaz. Şüphesiz Allah fâsıklar güruhuna hidâyet etmez"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), "Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetle münafıkları kastettiğini söyler. Bazı kimseler de, "Bu âyette Allahu Teâlâ'nın beyan (açıklama) manasındaki hidâyetin yanı sıra, başka hidâyetin de sahibi olduğunun izahı yatmaktadır. Bu hidâyet de, hidâyete ereceğini bildiği kimseler hakkında, hidâyete erme fiilini yaratmasıdır" demişlerdir. Bunun manasının, "Fâsık oldukları için Allah onları hidâyete erdirmez" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. **Mu'tezile** ise, "Onlar fâsık olup, saptıklarında, Allah onları hidâyete erenler diye adlandırmaz" manasını vermiştir.

Duvara Yaslanmış Kütükler

Âyetle ilgili birkaç bahis var:

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak niçin o münafıkları, kendisinden istifade edilen başka şeylere değil de, "**huşubun müsennede**" (giydirilmiş kütüklere) benzetmiştir?" Deriz ki: Bu teşbih, başka teşbihlerde bulunmayan, şöyle pek çok ince manaları ihtiva etmektedir:

1) **Keşşaf sahibi,** şöyle demektedir: "Münafıklar, iman, hayır ve güzel namına ne varsa, hepsinden uzak birer kalıp oldukları için, duvara dayandırılmış kütüklere-kerestelere benzetilmişlerdir. Bir de kütükten-keresteden

istifade edildiğinde, bu ya tavanda, ya duvarda, ya da yararlanılan başka yerlerde kullanılırlar. Böylece o münafıklar, kendilerinden istifade edilmeyişleri açısından bu kütüklere benzetilmişlerdir.

Bu ifade ile, duvara yaslandırılmış kerestelerden yontulup-yapılmış putların kastedilmiş olması da mümkündür. Böylece münafıklar, şekillerinin güzelliği, ama faydalarının azlığı hususunda bunlara benzetilmiş olurlar.

2) "**Huşubun müsennede**" aslında, kendinden istifade edilmeye elverişli, taze dallardır. Bunlar daha sonra böyle kupkuru, kaba saba hale gelmişlerdir. Kâfir ve münafık da aslında aynen, şöyle veya böyle olmaya elverişli varlıklardı. Ama sonra bu özelliklerini kaybetmişlerdir.

3) İnsanlardan kâfir olanlar, kütüktürler, odundurlar. Nitekim Hak Teâlâ, *"Siz cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz"* (Enbiya, 98) buyurmuştur. "**Huşubun müsennede**" de odundur.

4) Duvara yaslandırılmış kütüklerin birisi bir tarafa, diğeri diğer tarafa doğru iki ucu vardır. Münafıklar da böyledir. Çünkü münafığın iki tarafı vardır. İç (bâtınî-aslî) ucu kâfirlere doğru, dış (zâhirî) ucu Müslümanlara doğrudur.

5) "**Huşubun müsennede**"nin dayandığı şey, cansız varlıklar ve bitkilerdir. Münafıkların dayanıp-güvendikleri şeyler de böyledir. Çünkü münafıkların dayandıkları, putperest müşriklerdir. Putlar da ya cansızlardan, ya bitkilerden yapılmışlardır."

İkinci bahis: Allahu Teâlâ münafıkları önce "**huşubun müsennedeye**" (dayandırılmış veya giyindirilmiş kütüklere) benzetmiş, daha sonra da bu teşbihe ters düşen bir şeyi beyan buyurmuştur. Bu da, *"Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşman onlardır"* ifadesidir. Halbuki kütükler, asla zanda bulunamazlar (ne dersiniz)? Diyoruz ki: Müşebbeh (benzetilen) ile müşebbehün bih (kendisine benzetilenin, her bakımdan birbirlerine benzemesi şart değildir. Dolayısıyla bu münafıklar, istifade edilmeyiş açısından kütüklere benzetilmişlerdir. Yoksa onlar, sesleri ve benzeri şeyleri duyup-duymama açısından kütüklere benzetilmiş değillerdir.

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak, her biri de biraz önce bahsi geçenler zümresinden olmalarına rağmen, "Allah kâfirler güruhunu", yahut "münafıklar güruhunu" yahut da, "kibirlenenler güruhunu hidâyete erdirmez" buyurmayıp, *"Fâsıklar güruhuna hidâyet etmez"* buyurmuştur (niçin)? Deriz

ki: Bu, güruhlardan her biri, "fâsıklar"a dâhildirler ve âyet, "Allah, fâsıkları, yani kâfirleri, münafıkları ve müstekbirleri hidâyete erdirmez" manasındadır.

Resûlün Desteksiz Kalmasını Arzulayanlar

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا وَلِلهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾ يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

"Onlar "Resûlullah yanında bulunanları desteklemeyin, böylece dağılıp gitsinler" diyen kimselerdir. Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat o münafıklar anlamazlar. Onlar, "Eğer Medine'ye dönersek, andolsun en şerefli ve kuvvetli olan, en hakir ve zayıf olanı mutlaka çıkaracak" diyorlardı. Halbuki şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, Peygamberi'nindir, mü'minlerindir. Fakat münafıklar bilemezler" (Münafikûn, 7-8).

Allahu Teâlâ, kötü sözlerini haber vererek, onların şöyle şöyle diyenler olduklarını bildirmiştir. "يَنْفَضُّوا" dağılıp-gitsinler demektir. Bu ifade, yiyecekleri bittiğinde kavim için kullanılan "اَنْفَضَّ الْقَوْمُ" ifadesinden olmak üzere, حَتّٰى يُنْفِضُّوا "Böylece yiyecek şeyleri kalmasın..." şeklinde de okunmuştur.

Nüzul Sebebi

Müfessirler şöyle demişlerdir: **Hz. Ömer** (r.a)'in ücretlisi, savaşların birinde **Abdullah b. Übeyy**'in ücretlisi (adamı) ile bir savaşta dövüştü. **Hz. Ömer** (r.a)'in adamı, **Abdullah b. Übeyy** için, hoşlanmayacağı sözler sarfetti, onun hakkında sert sözler kullandı. **Abdullah** da, yanında birtakım kimseler varken öfkelenip, "Ama, Allah'a yemin ederim ki, eğer Medine'ye dönersek, daha şerefli ve güçlü olanlar, hakir ve zayıf olanları mutlaka oradan sürüp çıkaracaktır" dedi. "Daha şerefli ve güçlü" ifadesiyle kendisini, "hakir ve zayıf" ifadesiyle, (hâşa) Resûlullah'ı kastetti. Kavmine dönüp, muhacirleri kastederek, "Şu heriflere yardımda bulunmazsanız, şüphesiz

onlar, memleketinizden çekip giderler. Öyleyse onlar Muhammed'in etrafından sökülüp gitsinler diye, onlara infakta bulunmayın" dedi. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

Âyetteki, "لَيُخْرِجَنَّ" kelimesi, yâ'nın fethası ile "لَيَخْرُجَنَّ" şeklinde de okunmuştur. **Hasan el-Basrî** ve **İbn Ebî Able**, nûn ile ve **"e'azz"** ve **"ezell"** kelimelerinin nasbı ile okumuşlardır.

Gök ve Yer Hazineleri

Cenâb-ı Hak, وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır"* buyurmuştur. **Mukâtil** bu ifadeye, "Rızıkların, bitkilerin ve yağmurların anahtarları (kaynakları) Allah'ındır" manasını vermiştir ki bu, "Rezzâk olan Allah'tır" demektir. Bu tıpkı, *"De ki: Sizi gökten ve yerden rızıklandıran kimdir?.."* (Yunus, 31) âyeti gibidir. Me'ânî âlimleri, "Allah'ın hazineleri" tabirine, "Allah'ın makdûratı" (kadir olduğu şeyler), mahlûkatı manasını vermişlerdir. Çünkü çıkarmayı istediği her şey, bu makdurât içine dahildir. **Cüneyd,** "Allah'ın gökteki hazineleri, gayblar âlemi; yerdeki hazineleri ise, mahlukatın kalpleridir. Çünkü Allah **"allamu'l-guyûb"** ve **"mukallibe'l-kulûb"**dur" demiştir.

Münafıklar Kıt Akıllıdırlar

Hak Teâlâ'nın, وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ *"Fakat o münafıklar anlamazlar"* ifadesi, "O münafıklar bir şeyin olmasını istediğinde, Allah'ın işinin, o şey için "ol" demesi olduğunu; o şeyin de hemen olacağını bilemezler" demektir.

Âyetteki ...يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا *"Onlar "Eğer Medine'ye dönersek..." diyorlardır"* ifadesi, "Eğer bu savaştan, yani **Beni Mustalik** savaşından **Medine**'ye dönersek" demektir. Cenâb-ı Hak, bu sözlerini kendilerine reddederek, kabul etmeyerek, *"Halbuki izzet (şeref, kuvvet ve galibiyet) Allah'ındır, Peygamberi'nindir, mü'minlerindir."* buyurmuştur ki bu, "Güç ve kuvvet Allah'ın, aziz kılıp desteklediği Resulü'nün ve mü'minlerindir" demektir. Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne (s.a.s), yardım etmek suretiyle, onu ve taraftarlarını aziz (üstün-galip) kılmış, onların dinini, diğer dinlere galip getirmiş ve Peygamberi'ne, bunun böyle olacağını haber vermiştir. Ama münafıklar bunu bilememişlerdir. Eğer onlar bunu kestirselerdi, böyle söz söylemezlerdi.

İzzetin Sahibi

Keşşâf sahibi, "...وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ " ifadesine şu manayı vermiştir: "Zillet, hakirlik ve horluk, nasıl ki şeytan için, şeytanın kâfir ve münafık dostları için ise, izzet (şeref) de işte sadece ve sadece Allah'a, Resûlüne ve mü'minlere mahsustur." Üstü eski-püskü olan sâliha hanımlardan birinin şöyle dediği nakledilir: "İslâm olmam, bana yetmez mi? İslâm öyle bir

izzettir ki onunla beraber zillet olmaz. Öyle bir servettir ki onunla beraber fakirlik olmaz."

Ali b. Hasan (r.a)'dan şu rivâyet edilmiştir: Bir adam ona "İnsanlar sende bir şaşkınlık olduğunu iddia ediyorlar" deyince, o, "Bu şaşkınlık değil, aksine izzettir. Çünkü bu, beraberinde zillet olmayan izzet, fakirlik olmayan bir zenginliktir" dedi ve bu âyeti okudu. Ariflerden biri bu ince manayı anlatmak için şöyle demiştir: "İzzet, kibirden başka bir şeydir. Mü'minin kendi kendisini zelil hale düşürmesi helal olmaz. O halde izzet, insanın, kendisini iyi tanıması ve dünyevi birtakım maksatlar için şahsiyetini ayaklar altına almaktan korumasıdır. Kibir ise, insanın kendini tanımaması ve kendini hak etmediği makamın üzerine çıkarmasıdır. O halde izzet, şekil bakımından kibre benzer ama, hakikati (özü) açısından kibirden farklıdır ve bu tıpkı, tevazunun, zillet ile karıştırılması gibidir. Halbuki tevazu, övgüye değer bir sıfattır. Zillet, alçaklık, şahsiyetsizlik ise, kötü bir sıfattır. Kendisinde kibre benzer bir durum olduğu halde izzet (şeref-şahsiyet), kınanmayan aksine övülen bir sıfat olduğu için, Hak Teâlâ, *"İşte bu (azap) yeryüzünde haksız yere kibirlenmenizden dolayıdır"* (Ahkâf, 20) buyurmuştur ki burada izzet sıfatının "hak" ile "haklı olmak" ile kazanılacağına gizli-ince bir işaret vardır. Açıklığa-alçalmaya meyletmeksizin tam tevazu çizgisinde durmak, onu korumak, büyük bir ateş üstünde kurulmuş izzet köprüsü üzerinde durmak demektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak önceki âyetin sonunda, *"Münafıklar anlamazlar"* buyururken, sonraki âyetin sonunda *"münafıklar bilemezler"* buyurmuştur, bunun hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, birinci âyetle onların, akıl, anlayış ve zekâlarının azlığını; ikinci âyetle ise, onların ahmaklık ve cehaletlerinin çokluğunu anlatmak istemiştir, لَا يَفْقَهُونَ *"anlamazlar"* ifadesi, ya "عَلِمَ - يَعْلَمُ" gibi, "فَقِهَ - يَفْقَهُ" babından, ya da, "عَظُمَ - يَعْظُمُ" gibi, "فَقُهَ - يَفْقُهُ" babındandır. Birincisi, fıkhın (anlamanın), zorlukla elde edildiğini anlatır; ikincisi ise, kolaylıkla elde edildiğini anlatır. O halde, birincisi, 'ılâcî (kesbîliği), ikincisi ise mizacî (fıtrîliği) ifade eder.

Mal ve Aile Allah Rızasını Engellemesin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾ وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ

الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَآ اَخَّرْتَنِىٓ اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصّٰلِحِينَ ﴿١٠﴾ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَآءَ اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler, sizi ne mallarınız, ne evlatlarınız, Allah'ın zikrinden alıkoymasın. Kim bunu yaparsa, işte onlar hüsrana uğramışların ta kendileridir. Herhangi birinize ölüm gelip de "Ya Rabbi, ecelimi yakın bir zamana kadar erteleseydin de, sadaka verseydim ve sâlihlerden olsaydım" demesinden evvel, size rızık olarak verdiğimizden infâk edin. Halbuki Allah, hiçbir kimseyi eceli geldiği zaman asla geri bırakmaz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" (Münafikûn, 9-11).

Âyetteki, "...لَا تُلْهِكُمْ" ifadesi, "münafıkları meşgul ettiği gibi, mallarınız ve evlatlarınız sizi meşgul etmesin" demektir. Müfessirler bu hususta değişik izahlar yapmışlardır: Kimileri bu âyetlerin münafıklar hakkında nazil olduğunu söylerlerken, kimileri de mü'minler hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Âyetteki, "Allah'ın zikri" ifadesine, namaz, zekât, hac ve benzeri, "Allah'ın farzları"; yahut (mutlak manada) "Allah'a taat" manaları verilmiştir. **Dahhâk,** "Beş vakit namaz" manası verirken; **Mukâtil,** "Bu ve bundan sonraki âyetler, mü'min olduklarını söyleyen münafıklara hitap olan âyetlerdir" demiştir, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ *"Kim bunu yaparsa..."* ifadesi, "Kimi, malı ve çocukları Allah'ı zikirden oyalarsa, işte onlar hüsrana uğramışların ta kendileridir, yani ticaretlerinde, yaptıkları alış-verişte zarara uğrayanlardır" demektir. Çünkü onlar, ebedî ve çok kıymetli bir şeyi, fâni ve adi şeylerle değiştirmişlerdir. Bu ifadeye, "Onlar, Allah'ın Resûlü (s.a.s)'nün anlattığı tevhit ve ba's (öldükten sonra dirilme) gibi şeyleri inkar etmek suretiyle zarara uğramış kimselerin ta kendileridir" şeklinde de mana verilmiştir. **Kelbî,** "Allah'ın zikri" ifadesine "cihat" manasını verirken, buna, "Kur'ân hakkında tefekkür ve istidlâl" gibi manalar da verilmiştir.

Âyetteki, وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ *"Size rızık olarak verdiğimizden infâk edin"* hitabı hakkında, **İbn Abbas** (r.a), "Allahu Teâlâ bununla, malların zekâtını kastetmiştir. Buradaki "مِنْ" harf-i cerri, ba'ziyyet ifade etmektedir" der. Bu ifadeyle, vâcip (farz) olan infakların kastedildiği de söylenmiştir.

مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ *"Herhangi birinize ölüm gelmezden ... evvel"* ifadesi, "ölümün emâreleri görünmeye başlamazdan önce..." demektir. Çünkü bu durumda kişi, yeniden dünyaya dönmeyi isteyecektir. İşte bu husus da, *"Ya Rabbi, ecelimi yakın bir zamana kadar erteleseydin"* âyetinde anlatılmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetler ile, insanları, kendisini zikre, yani hep hatırda tutmaya ve mallarında cimrilik etmemeye teşvik ettiği de söylenmiştir. Bu ifade, "Keşke bana mühlet versen ve ecelimi biraz daha geriye atsan" demek olup, bu geriye atma işi, insanın ömrünün artırılmasını ifade eden bir hususdur. İnsan bunu, sadaka vermek, zekât vermek ve günahlardan arınmak için istemektedir. Bu husus da âyette, *"Sadaka verseydim ve sâlihlerden olsaydım"* ifadesiyle anlatılmaktadır. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bu, âyetin muhataplarının, mü'minler olmadığını gösterir. Çünkü mü'min, yeniden dünyaya dönmeyi istemez." **Dahhâk** da, "ölüm, haccetmemiş, zekâtını vermemiş, birisinin başına gelip çattığında, hep dünyaya yeniden dönmeyi ister" der ve bu âyeti okurmuş. **Keşşâf sahibi** ise bu âyette, "Kendisine mühlet tanıma gibi ümitsizliğe düştüğü, nefsini zar-zor aldığı, artık harcama imkânı kalmadığını, kabul edilme vaktinin geçtiğini göstermeden önce..." manasını vermiştir. Çünkü insan bu durumda, infak etmediğine yanar, fırsatı kaçırdığından ötürü parmaklarının ucunu ısırır (pişman olur). **İbn Abbas** (r.a)'ın bu âyetle ilgili olarak, "Ölümün sultası başınıza çökmezden önce, tasadduk edin. Çünkü bu an geldiğinde, artık ne bir tevbe kabul edilir, ne de bir ibadet fayda verir" dediği de rivâyet edilmiştir.

İbn Abbas (r.a) âyetteki, وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ *"sâlihlerden olsaydım"* ifadesine, "haccetseydim" manasını vermiştir. Bu ifade, "فَاَكُونَ" şeklinde de okunmuş olup, bu kıraat, "فَاَصَّدَّقَ" ifadesinin lafzına göredir. **Müberred,** bu okuyuşun, mâ-kablinden (öncesinden) ötürü olduğunu, çünkü mâ-kablindeki "فَاَصَّدَّقَ" kelimesinin temenni manasına olan istifhamın (sorunun) cevabı olduğunu; meczûm, yani "اَكُنْ" şeklindeki okuyuşun ise, fâ edatının dahil olduğu kelimenin mahalline göre olduğunu söylemiştir. **Übeyy** (r.a) kelimeyi, aslı üzere, "فَاَتَصَدَّقَ" şeklinde okumuş; "اَكُنْ" kelimesini ise, o kelimenin mahalline atfetmiştir.

Sibeveyh, kelimelerin mahal üzerine atfedilmesi hususunda şöyle pek çok şiir misal getirmiştir:

مُعَاوِيَ، اِنَّنَا بَشَرٌ فَاَسْجِحْ فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدَا

"Ey Muaviye; bizler beşeriz, kolaylaştır ve yumuşak ol.. Dağ değil, demir de değiliz.." Burada, "hadîd" kelimesi, "cibâl" kelimesinin mahalline atfen, mansub okunmuştur. "Cibâl"in başındaki bâ harf-i cerri, hazfedilmesi mümkün olan "gelecek zaman" manası için getirilmemiştir. **İbn Ebî Selmâ**'nın şu beyti ise, yukarıdaki durumun tam tersini gösterir: بَدَالِي أَنِّي لَسْتُ مُدْرِكِ مَاضِي وَلَا سَابِقَ شَيْئًا إِذَا كَانَ جَائِيًا "Ben, artık geçmişe yetişemeyeceğimi ve gelen şeyin önüne geçemeyeceğimi anladım." **İbn Ebî Selmâ**'nın bunu "بِمُدْرِكِ" şeklinde dediği ve "**sâbık**" kelimesini mana bakımından o kelime üzerine atfettiği sanılmaktadır. **Ebû Amr**'ın âyetteki o kelimeyi "وَاَكُونَ" şeklinde okuyuşuna gelince, bu kıraat bunu, mana üzerine değil, lafza hamletmiştir (atfetmiştir).

Hak Teâlâ daha sonra ömrü bitmiş, eceli gelip çatmış kimselerin süresini uzatmayacağını haber vererek, وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللهُ *"Halbuki Allah hiçbir kimseyi eceli geldiği zaman asla geri bırakmaz"* yani, "Her canın öleceği o (belli) zaman gelip çattığında, Allah onun ölümünü sonraya bırakmaz" buyurmuştur. **Keşşâf sahibi** bu ifadenin kesinlikle olmayacağını anlatacak tarzda, eceli sonraya bırakmanın söz konusu olmadığını anlatan bir ifade olduğunu söylemiştir.

Velhasıl Hak Teâlâ'nın *"Sizi ne mallarınız ne evlatlarınız, Allah'ın zikrinden alıkoymasın"* ifadesi, kişiye, ölümü gelip çatmazdan önce zikretmesi ve bu zikri sürdürmesi gerektirdiğine; *"Verdiğimizden infak edin"* ifadesi de, verilen şeylere şükrü gerektirdiğine dikkat çekmektedir.

Âyetteki, وَاللهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"* cümlesi, "Allah, bu kimselerin, dünyaya yeniden döndürülmeleri halinde bile, yine zekât vermeyeceklerini, haccetmeyeceklerini bilir" demek olup, tıpkı *"Eğer onlar, dünyaya geri döndürülselerdi, şüphesiz yasaklandıkları şeyleri yine yaparlardı"* (En'âm, 28) âyeti gibidir. Müfessirler, âyetin hitabının, iyi veya kötü her ameli içine alan bir hitap olduğu kanaatindedirler. **Âsım**, "وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللهُ نَفْسًا" ifadesine uygunluk arzetsin diye, fiili, yâ ile "يَعْمَلُونَ" (onların yaptıklarından) şeklinde okumuştur. Çünkü "nefs" kelimesi, lafzen müfret (tekil) ise de, bununla çok kimseler kastedilmiştir. Dolayısıyla bu kıraat, "nefs" kelimesinin manasına göredir. Allah en iyisini bilir. Salat-u selâm efendimiz, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve bütün ashabına olsun. (Âmin).

***

TEĞÂBÜN SÛRESİ

On sekiz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Her Şey Allah'ı Tenzih Eder

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ ۖ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

"Göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah'ı tenzih etmektedirler. Mülk O'nun, hamd O'nun; O, her şeye hakkıyla kadirdir" (Teğâbün, 1).

Bu sûrenin bir önceki sûre ile münasebetinin ne olduğu açıktır. Çünkü, önceki sûre, yalancı olan münafıklardan; bu sûre ise, doğru söyleyen münafıklardan bahsetmektedir. Ayrıca önceki sûre, münafık kimselerin gizlice ve açıktan yaptığı batıl şeyleri anlatırken, bu sûre, onlar için son derece şiddetli bir tehdit ihtiva etmektedir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, *"Göklerde ve yerde ne varsa bilir. Ne gizler, ne açıklarsanız onları da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir"* (Teğâbün, 4) âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki münasebete gelince, o sûrenin sonunda insanların dikkatleri, biraz önce de geçtiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ı zikretmeye (O'nu görüp gözetmeye) ve O'na şükretmeye çekilmiştir. Bu sûrenin başında ise, şu hususa işâret edilmektedir: "Eğer onlar, zikir ve şükürden yüz çevirirlerse, Bizim, hep zikrine ve hep şükrüne devam eden topluluklarımız vardır ki, bunlar da, tesbihatta bulunanlardır." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah'ı tesbih etmektedirler"* buyurmuştur.

Âyetteki, "لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ" tabirine gelince, bunun manası, "Göktekiler ve yerdekiler, Allah'ı tesbih ve tenzih edince, mülk de O'nun, hamd de O'nun!" şeklindedir. Mülk O'nun olunca, bu demektir ki O, mülkünde dilediği gibi tasarruf sahibidir. Tasarrufta bulunabilmek ise, kudrete muhtaçtır, yani kudreti iktizâ eder. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O her şeye hakkıyla kadirdir"* buyurmuştur.

Keşşâf sahibi, şöyle der: "Cenâb-ı Hak, mülkün ve hamdin kendisine mahsus olduğunu belirtmek için, iki cümlenin ikisinde de, zarfı (yani "لَهُ" ifadesini) önce getirmiştir. Bu böyledir, zira mülk, hakikatte O'na aittir. Çünkü O, her şeyin var edicisi ve yoktan halk edenidir. Ve her şey, O'nunla kaimdir ve her şey, O'nun varlığını gösterir. "Hamd" de böyledir, çünkü nimetlerin başlıcaları ve bunlardan elde edilen, bunlardan çıkanların tümü, Allah'tandır. O'nun dışındakilerin bu nesnelerin sahibi ve maliki olması meselesine gelince bu, Cenâb-ı Hak tarafından bir tavzif, hükümranlık vermek ve verdiklerini korumamızı istemektir. O'na hamdetmek ise, Allah'ın verdiği nimetlerin O'nun tarafından olduğunu her gün sayıp dökmek ve bilmektir.

Âyetteki, "وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ" cümlesine gelince, bunun manası, "O, istediği her şeye kadirdir" şeklindedir. Bunun manasının, "O, dilediği şeyleri dilediği kadar; ne fazla, ne de eksik yapan bir kadirdir.." şeklinde de olduğu ileri sürülmüş olup, bu husus daha önce geçmişti. Âyetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Tesbih Lafzı ile Başlayan Sûreler

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak, **Hadîd, Haşr** ve **Saff** sûrelerinin başında, سَبَّحَ "tesbih, tenzih etti..."; **Cum'a** ve **Teğabun** sûrelerinin başında ise, "يُسَبِّحُ" "tesbih, tenzih eder.." ifadelerini kullanmıştır. Bunun hikmeti ne olabilir? Biz deriz ki, bunun cevabı daha önce geçmişti.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak bir yerde "سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ" (Haşr, 1) buyurmuş, bir başka yerde ise, "سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" (Hadîd, 1) buyurmuştur. Bunun hikmeti ne olabilir? Biz deriz ki, bunların mutlaka bir hikmeti vardır, ama biz o hikmetlerin neler olduğunu aynen bilemeyiz. Ne var ki, biz, şu anda hatırımıza gelen şu hususu ifade edebiliriz: Göklerin ve yerin tümü birden tek bir şey olup, bu da, bunların felekî ve unsurî (göksel, yersel) cisimlerden meydana gelmiş âlem oluşlarıdır. Sonra, bu bütüne göre yer bir şey; geriye kalanlar ise, başka bir şeydir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ" şeklindeki buyruğu bu toplam ve mecmûun cüz'üne nispetledir. Bu toplamın her bir cüz'üne nispetle durum böyledir. Hal böyle olunca da, bu maddî âlem bir açıdan tek şey, diğer bir açıdan iki ve pek çok şey olduklarını bildirmek için, bazı sûrelerde "يُسَبِّحُ" bazı sûrelerde ise, "سَبَّحَ" şeklinde beyan buyurmuştur. Mecmûu itibariyle yaratma işi, cüz itibariyle olan yaratma

işinden başkadır. Ve, kendi aralarındaki yaratılışlar da, bunun gibidir. Bir şeyin toplamda bulunmasından, o şeyin o toplamın cüzlerinin her bir cüz'ünde yer almaşı, ancak ayrı bir delil ile söz konusu edilebilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ" (Haşr, 1) ifadesi, beliğ bir biçimde, bu delil cümlesindendir. Çünkü bu, göktekilerin ve yerdekilerin ayrı ayrı tesbihatta bulunduklarına delalet eder. Ama, "سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" (Hadîd, 1) ifadesi ise böyle değildir.

Allah'ın Mahlukatı Hakkında Takdiri

هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

"Sizi yaratan O'dur. Kiminiz kâfir, kiminiz mü'min... Allah, ne yaparsanız, hakkıyla görendir. Gökleri ve yeri, gerçek bir maksatla O yarattı. Size suret verdi, hem suretlerinizi de güzel yaptı. Dönüş, ancak O'nadır. O, göklerde ve yerde ne varsa bilir. Ne gizler ne açıklarsanız, onları da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir" (Teğâbün, 2-4).

İbn Abbas (r.a), bu âyete, "Allah, insanoğlunu, mü'min ve kâfir olarak yarattı. Sonra da, kıyamet gününde, yarattığı gibi, mü'min ve kâfir olarak yeniden iâde edecektir" manasını verirken, **Atâ** bu âyete, "Kiminiz tasdik edici, kiminiz de inkârcısınız.." manasını vermiştir. **Dahhâk** da, "Münafık gibi, kiminiz görünürde, açıkta mü'min, gizlide kâfir; **Ammâr İbn Yâsir** gibi, kiminiz de görünürde, huzurda kâfir, gizlide mü'minsiniz..." manasını vermiş ve bunun delili olarak da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kalbi iman ile dolu olarak, inkâra zorlananlar müstesnâ..."* (Nahl, 106) âyetini zikretmiştir. **Zeccâc** ise, bu âyete, "Kimileriniz, Cenâb-ı Hakk'ın, onu yarattığını inkâr ediyor; -ki bunlar "tabiatcılar" ve "dehriyyûn"dur-, kiminiz de, Allahu Teâlâ'nın, onu yarattığını tasdik ediyorsunuz" şeklinde mana vermiş, delil olarak da, *"ölesice insan, ne kadar da nankör!.."* (Abese, 17-18) ve *"Seni bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp... Allah'ı küfür ile inkâr mı*

ettin?" (Kehf, 37) âyetlerini getirmiştir. **Ebû İshâk** da, bu âyetin tefsiri sadedinde, "O sizi, ta annelerinizin karnında iken kâfir ve mü'min olarak yaratandır.." demiştir. Nitekim, bazı tefsirlerde de, **Yahya** (a.s)'nın, annesinin karnında mü'min; **Firavun**'un ise, annesinin karnında kâfir olarak yaratıldığı düşüncesi bulunmaktadır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah seni, Allah'tan olan bir kelimeyi tasdik edici olarak Yahya ile müjdeler"* (Âl-i İmrân, 39) âyetidir.

Âyetteki, وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir"* cümlesine gelince, bu, "Allah, sizin amellerinizden olan küfür ya da iman fiilinizi bilendir..." anlamındadır. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, size nimetlerin aslı olan nimeti lütfetmiştir. Bu da, sizi yaratma nimetidir. Öyleyse çok iyi bir şekilde tefekkür edin ve böylece topyekûn şükreden kullar olunuz. Ama imkânınız varken bunu yapmayıp, aksine bölünüp-parçalandınız. Derken, kiminiz kâfir, kiminiz mü'min oldu" şeklindedir.

Bi'l-Hakk Tabiri

Cenâb-ı Hakk'ın, "خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ" ifadesi," Gökleri ve yeri kadîm iradesi, ile, hikmetine uygun olarak yarattı" demektir. Kimileri de âyetteki "بِالْحَقِّ" *"hakk ile"* ifadesinin لِلْحَقِّ "hak için..." demek olduğunu, bu "hak"ın da, öldükten sonra dirilme işi olduğunu söylemişlerdir.

Âyetteki, وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ *"Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) "Güzel yaptı" ifadesi, "Başkasında bulunmayacak bir şekilde sapasağlam yaptı" demektir. Bu yaratılış nasıl başkasında bulunsun ki, çünkü insanların bizzat kendilerinde, Allah'ın birliğine ve Rablığına, bu şeklin güzelliğinden ötürü, hususî olarak delalet eden, kuvvetli deliller vardır.

b) Buradaki "güzel"liği, görünümünün güzelliği manasına da alabiliriz. Çünkü insanın boyuna-posuna, organlarının mütenasib oluşuna baktığında, şeklinin en güzel olduğunu anlar.

Âyetteki, وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ *"Dönüş ancak O'nadır"* ifadesi, "öldükten sonra dirilip gidiş, O'na doğru olacaktır" demektir. Cenâb-ı Hak, bu işin kendisine doğru olacağını bildirmiştir. Çünkü mahlukatı yaratmasındaki en nihaî hedef budur.

Cenâb-ı Hak, *"Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı"* buyurmuştur. Çünkü bir şeyin yaratılmasında, o şeyin bir şekil alacağı neticesi çıkmaz. O şeyin şekil almasından da, onun en güzel şekil üzere olması

gerekmez. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, *"Dönüş ancak O'nadır"* buyurmuştur. Bu, "dönüş-varış, sadece Allah'adır" demektir.

Cenâb-ı Hak يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ *"Göklerde ve yerde ne varsa, o bilir. Ne gizler, ne açıklarsanız, onları da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Hak Teâlâ, göklerde ve yerdekini, kullarının gizli-âşikâr yaptıklarını, mahlukatının gönüllerinde yatan cüz'î ve küllî şeyleri bildiğini haber vermek suretiyle, hiçbir şeyin kendisine saklı-gizli kalamayacağına dikkat çekmiştir. Zira ezelden-ebede hiçbir şey, Allahu Teâlâ'nın ilmi dışında kalamaz.

İnsanları Yaratmadaki Hikmet

Bu âyetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

Birinci bahis: Allahu Teâlâ hakîmdir. O, daha önceden insanları yarattığı zaman, onların (bazılarının) kâfir olacaklarını ve bunda ısrar edeceklerini biliyordu. Binâenaleyh hangi hikmet O'nu, bunları yaratmaya götürmüştür? Deriz ki: Allahu Teâlâ'nın hakîm olduğunu bildiğimiz an, bütün fiillerinin hikmetine uygun olduğunu da anlarız. Bu kâfirleri yaratması da Allah'ın bir fiilidir. Binâenaleyh bu fiili de, hikmetine uygundur. Bunun hikmete uygun oluşunu kavrayamayışınızdan, bunun hikmetsiz olduğu neticesi çıkmaz. Aksine bundan, onları yaratmasının, hikmet üzere olduğu neticesi çıkar.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak, *"Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı"* buyurmuştur. Halbuki insanlar arasında, şekli-şemaili, huyu-suyu bozuk olanlar vardır (ne dersiniz)? Deriz ki: Aslında ortada bir suret bozukluğu yoktur. Fakat güzellik de, tıpkı diğer şeyler gibi, derece derecedir. Bazı şekil ve suretler, kendilerinden üst derecede olanlardan, gözle görülür bir biçimde aşağı oldukları için, güzellikleri görülememiştir. Yoksa şekiller de, âyette bildirilen "güzel"liğin sınırları içindedirler, dışında değillerdir.

"Dönüş Allah'adır" Ne Demektir?

Üçüncü bahis: Hak Teâlâ'nın, *"Dönüş ancak O'nadır"* ifadesi, bir taraftan bir başka tarafa geçiş olacağı zannını uyandırır. Bu ise, ancak Allahu Teâlâ'nın bir tarafta, bir mekânda olması durumunda söz konusu olabilir. Şu halde bu nasıl olur? Derim ki: Böyle bir vehm, işin aslına göre olmayıp, bize ve zamanımıza göredir. Çünkü işin aslı, kendisine dönülüp gidilecek

zat, "taraf" yani "cihet"ten münezzeh bir zat olunca, bir taraftan bir tarafa gerçek manada geçiş söz konusu olmaz.

Resûlü Kabul Etmek İstemeyenler

اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٥﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَاْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوٓا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا
وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٦﴾ زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلٰى
وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧﴾

"Daha önce kâfir olup da, işlerinin vebalini tadanların haberleri gelmedi mi size?.. Onlara elem verici azap vardır. Bu, şundan dolayıdır: Peygamberleri onlara apaçık mu'cizeler getiriyorlardı da, onlar, "Bizi bir insan mı hidâyete sevk edecek" demişler, böylece kâfir olmuşlar ve sırt çevirmişlerdi. Allah ise hiçbir şeye muhtaç olmadığını göstermiştir. Çünkü Allah ganiyy ve hamiddir. O kâfirler de, öldükten sonra kesinlikle diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hayır, Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yaptığınız şeyler behemehal size haber verilecektir. Bunu yapmak Allah'a pek kolaydır" (Teğâbün, 5-7).

Bil ki *"Gelmedi mi size..."* cümlesindeki hitap, Mekke kâfirlerine yönelik olup, bu, onların dünyada tattıkları o perişanlığa, hüsrana ve âhirette onlar için hazırlanmış o azaba bir işarettir. Dolayısıyla âyetteki, *"işlerinin vebalini,* yani, işlerinin şiddetini *tadanlar"* ifadesi, tıpkı, *"Tat azabı şimdi. Hani sen, çok ulu, çok şerefli idin!"* (Duhan, 49) âyeti gibidir. Âyetteki, "بِاَنَّهُ"deki zamir, zamir-i şân olup, "Bu, onlar o Peygamber'in bir insan oluşunu yadırgayıp, ma'budlarının bir taş oluşunu yadırgamayışları sebebiyledir" demektir. Böylece onlar kâfir oldular, hak ve hakikatten yüz çevirdiler; peygamberleri inkâr ettiler. Halbuki Allahu Teâlâ, onların tâ ezelden ebede bütün ibadet ve taallerinden müstağnidir. Âyetteki, *"Allah ganiyy ve hamîddir"* ifadesi de önceki ifadelerden olup, "**hamîd**" kelimesi, "**mahmûd**" yani,

"zatı gereği hamde, övgüye "müstahak olan" manasınadır. **Hamîd**, "hâmid" (öven) manasına da gelebilir.

Cenâb-ı Hak, ...زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Kâfirler iddia ettiler ki..."* buyurmuştur. **Keşşâf sahibi** ,"**za'm**" kelimesinin, "bilme iddiasında olma" manasına geldiğini söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in زَعَمُوا مَطِيَّةَ الْكَذِبِ *"diyorlar ki, diye söze başlayıp, dedikodu nakletmek "yalan" binitine binmek demektir"* hadis-i şerifindeki kelime de bu manadadır. **Şureyh**'in "Her şeyin bir künyesi vardır. Yalanın künyesi de "**zu'm**"dur. Bu fiil tıpkı "ilim" mastarı gibi iki mef'ûl alır. Nitekim وَلَمْ أَزْ عُمْكَ عَنْ ذٰلِكَ مَعْزُولًا *"Senin bundan uzak olduğunu sanmam..."* demiştir. Âyetteki, *"kâfir olmuşlar..."* ifadesi ile, Mekkeliler kastedilmiştir. Yine, âyetteki "بَلٰى" kelimesi, "اَنْ لَنْ" ifadesinden sonra gelen manayı müspete çeviren bir ifade olup, bu da, öldükten sonra dirilme hadisesinin olacağıdır. Âyetteki, *"Hayır, Rabbinize andolsun ki..."* ifadesinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bunu talim edip öğreten ifade olabileceği de ileri sürülmüştür ki, bu, vermiş olduğu "öldükten sonra dirilme" olayını te'kîd için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yemin etmesini öğretmesi anlamındadır. Kur'ân'daki bütün kasemler de böyledir. Âyetteki, وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Bunu yapmak Allah'a pek kolaydır"* cümlesine gelince, bu da, "O'nu, herhangi bir güç bunu yapmaktan alıkoyamaz..." demektir.

Bu ifadeye, "Öldükten sonra dirilme işi Allah'a gayet kolaydır" şeklinde de mana verilmiştir. Çünkü Mekkeliler, toz-toprak olduktan sonra artık bir daha dirilmenin olamayacağını sanıyorlardı da, bunun üzerine Allahu Teâlâ, onları yeniden diriltmenin aklen, yok iken var olmaktan daha kolay olacağını haber vermiştir. Âyetle ilgili birkaç bahis vardır.

Âyetle İlgili Bazı Meseleler

Birinci bahis: Âyetteki, *"kâfir olmuşlar..."* cümlesi, *"sırt çevirmişler..."* ifadesini de karşılar. Öyleyse, daha yeniden *"sırt çevirmişler"* denmeye ne hacet vardı? Biz deriz ki, onlar küfretmişler ve, "Bir beşer mi bizi hidâyete erdirecek?" demişlerdir ki, bu istifham-ı inkâr ve büsbütün yüz çevirme anlamında olup, işte esas "sırt çevirme" budur. Buna göre onlar âdeta (önce) kâfir olmuşlar, daha sonra da yüz çevirdiklerini gösteren bir söz söylemiş gibi olmuşlardır. İşte bu sebeple de Cenâb-ı Hak, *"kâfir olmuşlar ve sırt çevirmişler"* buyurmuştur.

İkinci bahis: Âyetteki, *"sırt çevirmişlerdi. Allah ise hiç kimseye muhtaç olmadığını göstermiştir"* ifadeleri, "yüz çevirmenin ve hiçbir şeye muhtaç

olmama"nın aynı anda meydana geldiği zannını uyandırmaktadır. Halbuki, Cenâb-ı Hak daima müstağnidir (ne dersin)? **Keşşâf sahibi, Keşşâf**'ında bunun anlamının, "Onları iman etmeye zorlamadığı ve buna kadir olduğu halde onları buna mecbur etmediği için Allah'ın müstağni olduğu ortaya çıkmıştır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Kâfire Göre Resûlün Yemininin Manası

Üçüncü bahis: O Mekkeliler Hz. Muhammed (s.a.s)'in öldükten sonra dirilmenin olacağını yemin ederek dile getirmesinin ne anlamı var? Biz deriz ki: Mekkeliler her ne kadar Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeseler bile, ne var ki onlar, o Peygamber'in, daha mükemmelinin düşünülemeyeceği bir biçimde Rabbine inandığına inanıyorlardı. Böylece de Mekkeliler, Peygamber'in, verdiği bu haberin kendince ve verdiği haberin, güneşten daha aşikâr şekilde doğru olduğuna inanmadıkça, böyle bir yemine teşebbüs etmeyeceğini kesinlikle biliyorlardı. Bu haberi yeminli ifade ile dile getirmesinin manası, bundan başka bir şey değildir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), verdiği bu haberi hem kasemin cevabına gelen lâm ile, hem de te'kîd nûn'u ile vurgulamıştır. Böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s), âdeta, yemin üstüne yemin etmiş gibi olmuştur:

Aldanış Günü

Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldükten sonra dirilmeyi ve öldükten sonra diriltmeyi kabul etmeyi böyle yemin ile haber vermesi, imanın ayrılmaz bir vasfı olunca, Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَالنُّورِ الَّذِيٓ اَنْزَلْنَاۗ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِۗ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهٖ وَيُدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خَالِدِينَ فِيهَآ اَبَدًاۗ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيٰتِنَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَاۗ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٠﴾

"O halde, Allah'a, O'nun Peygamberi'ne ve indirdiğimiz o nûra iman edin. Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır. (Evet, "yaptığınız şeyler mutlaka size haber verilecektir"). O günde ki, (Allah), o

toplama günü için hepinizi bir araya getirecek. İşte bu aldanma günüdür. Kim, Allah'a iman eder, iyi amellerde bulunursa, O, bunun kötülüklerini örter, onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere, -kendileri içlerinde ebedî, sermedî kalıcı olmak üzere- kor. İşte, büyük kurtuluş budur. O küfredenler, âyetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da -içinde ebedî kalıcılar olarak- cehennem sakinleridirler. O ne kötü gidiş yeridir" (Teğâbün, 8-10).

Âyetteki, فَآمِنُوا *"O halde, iman ediniz..."* hitabının önceki ifadelerle ilgili olması mümkündür. Çünkü, Allahu Teâlâ geçmiş ümmetlerin başına gelen ilahî cezadan bahsedip, bu cezâ da onların Allah'ı inkâr edip peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle olunca, Cenâb-ı Hak, "Onların başına gelen o cezânın sizin de başınıza gelmemesi için, şimdi siz, Allah'a, Resûlü'ne ve indirdiğimiz nûr'a, yani Kur'ân'a iman ediniz. Çünkü Kur'ân, tıpkı karanlıktan nûr'la, (ateşle) yol bulmuş, hidâyete erildiği gibi, sayesinde şüpheli şeyler konusunda hidâyete erilen bir kitaptır..." buyurdu. Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin olacağı hususunda apaçık deliller ihtiva ettiği için, burada "nûr"u, yani Kur'ân'ı zikretmiştir. **Keşşâf sahibi** de, Cenâb-ı Hakk'ın buradaki "Resûl" sözüyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, "nûr" sözüyle de Kur'ân'ı kastettiğini söylemektedir.

وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır."* Yani, "Allah, gizli-âşikâr yaptığınız her şeyi bilendir. Öyleyse, her iki durumda da O nu gözetin, O'nu sayıp O'ndan çekinin" demektir.

Cenâb-ı Hak, يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ *"O günde ki, (Allah), o toplanma günü için hepinizi bir araya getirecek"* buyurmuştur. O, bu beyanı ile göktekileri ve yerdekileri kendisinde bir araya getireceği kıyamet gününü kastetmiştir ki, ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ *"İşte bu, aldanma günüdür."* "**et-Teğâbun**", "**el-ğabun**" kökünden "tefâül" vezninde bir mastar olup bu, hakkını alma ve ticaret hususunda kullanılan ve "**gabn**" kökünden gelen bir kelimedir. Nitekim Arapçada, birisi, birisinden değerinin altında bir fiyatla bir şey aldığında, "onu aldattı..." "غَبَنَهُ - يَغْبِنُهُ غَبْنًا" denilir.

İbn Abbas (r a) şöyle der: "Birtakım kimseler cehennemde azap görürken, birtakım kimseler de cennette nimetlenirler. İşte bu güne, kendisinde, ehl-i hakkın ehl-i bâtılı; hidâyet ehlinin dalâlet ehlini ve iman ehlinin küfür ehlini aldatacağı (yani kâr ve kazançta olan taraf bunlar,

aldanan taraf ise ötekiler olduğu) için, bu adı aldığı da ileri sürülmüştür. Bu sebeple, bundan daha açık bir aldanış yoktur. Kısaca, bu ifade aslında, alış-verişte kullanılan bir ifadedir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, âhiret hayatını verip dünya hayatını; hidâyeti verip dalâleti satın aldıkları için, bu kelimeyi kâfirler hakkında da kullanmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların yapmış oldukları bu ticarette kazançlı çıkmadıklarını belirtmiş, mü'min kimselere de, kazançlı bir ticarete irşadda bulunarak, *"Size, sizi elim bir azaptan kurtaracak olan bir ticareti göstereyim mi?"* (Saff, 10) buyurmuştur. Yine, mü'minlerin, kendi nefislerini (canlarını) cenneti elde etme mukabilinde sattıklarını da belirtmiştir. Böylece, bu demektir ki, kâfirlerin pazarlığı zarar etmiş, mü'minlerin pazarlığı ise kârlı olmuştur.

Âyetteki, وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا *"Kim Allah'a iman eder, iyi amellerde bulunursa..."* ifadesine gelince, bu, "Kim, Peygamber'in bildirdiği haşir, neşir, cennet-cehennem, vs. şeyler hususunda, Allah'ı tasdik eder ve bu iman içinde (imanını koruyarak) ölünceye değin sâlih amel işlerse...) demektir. Âyetteki, "نُدْخِلْ، نُكَفِّرْ، نَجْمَعُكُمْ، يُكَفِّرْ" ve "يُدْخِلْ" ifadeleri, nûn ile "نَدْخِلْ، نُكَفِّرْ، نَجْمَعُكُمْ" de okunmuştur.

"وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ" âyetine gelince bu, "Allah'ın birliğini, O'nun kudretini inkâr eden ve öldükten sonra dirilmeye delâlet eden âyetlerini yalanlayan kimselere gelince, *"onlar da ebedî kalıcılar olarak cehennem sakinleridirler. Orası ne kötü gidiş yeridir!"* demektir.

Âyetlerle ilgili birkaç bahis vardır:

İndirilen Nur

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak, "Allah'a ve izâfet terkibini kullanarak (رَسُولَهُ) O'nun Resûlüne iman edin..." demiş de, buradaki "nûr" ile Kur'ân kastedilmiş; Kur'ân O'nun kelâmı ve O'na nisbet edilmişken, izâfet üslubuyla, "indirdiğimiz nûruna" (...وَنُورُهُ الَّذِي أَنْزَلْنَا) buyurmamıştır. Biz deriz ki, "وَالنُّورِ الَّذِي" ifadesindeki elif-lâm da, izafet anlamında olup, buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "وَرَسُولَهُ وَنُورَهُ الَّذِي أَنْزَلْنَا" demiş gibidir.

Yevme'nin İ'rabı

İkinci bahis: Âyetteki zarf olan "يَوْمَ" ifadesi, ne ile mansûb olmuştur? Biz deriz ki: **Zeccâc**, bu kelimenin, âyetteki "لَتُبْعَثُنَّ" (Teğâbün, 7) ifadesi ile mansub olduğunu söylemiştir. **Keşşâf**'ta ise ya, لَتُنَبَّؤُنَّ (Teğâbün, 7), yahut

da kendisinde tehdit manası olduğu için "خَبِيرٌ" (Teğâbün, 8) ifadesiyle mansub olduğu zikredilmiştir. Buna göre âdeta, "Allah'a yemin olsun ki, sizi bir araya getirdiği günde sizi cezalandıracaktır" denilmek istenmiştir. Yahut da bu kelime, gizli bir "اُذْكُرْ" (hatırla, an) kelimesiyle mansubdur.

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak imanı ifade ederken, muzarî sîgasıyla, "وَمَنْ يُؤْمِنْ" küfrü ifade ederken de, mazi sîgasıyla "وَالَّذِينَ كَفَرُوا" buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki: Bu sözün takdiri, "Kâfir olanlardan ve âyetlerimizi yalanlayanlardan kim Allah'ı tasdik ederse, O onu cennetlerine sokar; kim de, onlardan iman etmezse, işte bunlar da cehennem sakinleridirler" şeklindedir.

Dördüncü bahis: Cenâb-ı Hak, müfret sîgasıyla "وَمَنْ يُؤْمِنْ" buyururken, çoğul lafzıyla "خَالِدِينَ" buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki; bu, "مَنْ" edatının, lafzına ve manasına göre böyle olmuştur.

Beşinci bahis: *"içinde ebedî kalıcılar olarak..."* ifadesinden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın yeniden, *"Orası ne kötü gidiş yeridir!"* demesinin hikmeti nedir? Çünkü, o cehennemde ebedî kalmak, oranın bir kötü gidiş yeri olmasının ta kendisidir..." Biz deriz ki: Bu, her ne kadar, aynı manaya gelen iki ifade ise de, oranın kötü bir yer olduğuna açıkça delâlet etmez. Binâenaleyh, ikinciyi açıkça ifade etmek, birinciyi te'kid etmiştir.

Tesadüfî Musibet Olmaz

مَآ اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١﴾ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاِنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir musibet gelip çatmaz. Kim, Allah'a iman ederse, O, onun kalbini doğruya iletir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz, Peygamberiniz'in üzerine düşen ancak apaçık bir tebliğdir. Allah, kendisinden başka hiçbir tanrı olmayan gerçek ma'buddur. Öyleyse, iman edenler ancak Allah'a güvenip dayansınlar" (Teğâbün, 11-13).

Âyetteki, إِلَّا بِإِذْنِ اللهِ *"Allah'ın izni olmadıkça"* ifadesi, "Allah'ın emri olmayınca..." manasındadır. Bunu, **Hasan el-Basrî** söylemiştir. Bu ifadenin, "Allah'ın takdiri ve kazası olmaksızın..."; "Allah'ın irâdesi ve meşîeti olmaksızın..." manalarına geldiği de ileri sürülmüştür. **İbn Abbas** (r.a) ise bu ifadeye, "Allah'ın ilmi ve kazası olmaksızın..." manasını vermiştir.

Âyetteki, يَهْدِ قَلْبَهُ *"O, onun kalbini doğruya iletir"* cümlesine gelince, bu, "Musibetler esnasında...", "ölürken...", "Hasta iken...", "Fakir iken...", "Kıtlık zamanında..." ve "benzer durumlarda..." demektir. Böylece kişi, başına gelen bu musibetin Allah'tan olduğunu bilir de, O'nun hükmüne teslim olur ve O'na yönelir, iltica eder. Ki, işte "يَهْدِ قَلْبَهُ" ifadesinin anlamı budur. Yani, "Allah, onun kalbini, kendisinin emrine teslim olma ve inkıyat etmeye götürür, iletir" demek olup, bunun bir benzeri ifade de, *"ki onlar kendilerine bir belâ geldiği zaman, "Biz Allah'ın (teslim olmuş kulları)yız ve biz ancak O'na dönücüleriz" diyenlerdir ...ve onlar doğru yola erdirilenlerin ta kendileridir"* (Bakara, 156-157) âyetidir.

Meânî âlimleri (ehl-i meânî) ise, bu ifadeye, "Allah kişinin kalbini, bolluk esnasında kendisine şükretmeye; belâ ve sıkıntılar geldiğinde ise, Allah'a karşı sabırlı olmaya iletir" anlamını vermişlerdir ki bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın, bu âyete verdiği "kişinin kalbini, kendisinin verip ve hoşnut olduğu şeye iletir.." şeklindeki manadır.

Başka Kıraatler

Bu ifade, nûn ile "نَهْدِ قَلْبَهُ" şeklinde de okunmuştur. **İkrime**'nin de dâl'ın fethası, yâ'nın dammesi, ile "يُهْدَ قَلْبَهُ" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Yine bu kelime, "يَهْدَأْ" (yehde') şeklinde de okunmuştur. **Zeccâc** "kişinin kalbi yatıştığında, o "هَدَأَ قَلْبَهُ يَهْدَأُ قَلْبَهُ" denilir..." demiştir. "قَلْبَهُ" kelimesi, hem ref' hem de nasb ile okunabilir. Bunun mansub okunuşunun izahı ise, bu ifadenin tıpkı, "سَفِهَ نَفْسَهُ" (kendini bilmedi) "سَفِهَ" fiilinin "نَفْسَهُ" ifadesini mef'ul alması gibidir.

وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir..."* Bu cümlenin, belâlar esnasında, ilgili kişinin kalbinin yatışmasına bir işaret olması muhtemeldir. Bu ifadeye, "Allah, Resûlü'nü tasdik edenin tasdikini bilir..." manası da verilmiştir. Çünkü, kim O'nun Resûlü'nü tasdik ederse, bu demektir ki, Allah o kimsenin kalbini hidâyete erdirmiştir.

Âyetteki "وَأَطِيعُوا اللهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ" hitabına gelince, bu, "Allah'a itaat edin ve Allah'ın nezdinden getirdiği hakikatler hususunda, O'nun Peygamberi'ne

itaat edin..." demek olup, bu da, "Belâ ve musibetler karşısında feverân etmeyin.. Allah'tan gelen emirlere uyun ve Peygamber'in sizi kendisine davet ettiği şeylere uyun..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ" hitabına gelince, bu, "şâyet sizler, Peygamber'in sizi kendisine davet ettiği şeyler konusunda ona icabet etmezseniz, Resûlümüz'ün görevi, biliniz ki, apaçık bir tebliğ ve meseleleri çok net bir biçimde ortaya koymasıdır.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, اَللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ *"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmayan gerçek ma'bûd'dur"* cümlesinin, daha önce geçen *"Mülk O'nun, hamd O'na aittir, O her şeye kadirdir..."* (Teğâbün, 1) ifadeleri gibi, Allah'ın zâtına uygun olan vasıflar cümlesinden olması muhtemeldir. Çünkü, bu ve benzeri sıfatları taşıyan, kendisinden başka bir ilah olmayan Zât'tır ki, buna göre bu ifade, "O'ndan başka, ibadete müstahak olan kimse yoktur. Her şeyde maksûd ve amaç O'dur; her konuda O'na güvenilir; dönüş ve varış O'nadır" demektir.

Âyetteki, وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ *"Öyleyse iman edenler ancak Allah'a güvenip dayansınlar"* ifadesine gelince, bu, mü'min kimsenin ancak O'na dayanması gerektiğini ve ancak O'nunla güç kuvvet sahibi olması gerektiğini beyandır. Çünkü mü'min kimse, gerçekte kâdir olanın O olduğuna inanır.

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberi'ni yalanlayanlara ve ondan yüz çevirenlere karşı Peygamberi'ne yardım ve destek sağlayabilmesi için, Peygamberi'ni kendisine tevekkül etmeye ve işleri hususunda ancak kendisinden güç kuvvet almaya bir teşviktir.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın izni olmayınca, hiçbir musibet gelip çatmaz..."* ifadesi, kendinden önceki âyetlerle nasıl bir münasebet arz eder?" denilirse, biz deriz ki: Bu âyet, *"O halde, Allah ve Resulü'nü ... tasdik edin..."* (Teğâbün, 8) âyeti ile alâkalı bir ifadedir. Çünkü Allah'a iman edip O'nu tasdik eden kimse, kendisine, herhangi bir musibetin ancak Allah'ın emri ve hükmü ile isabet ettiğini bilir, buna inanır.

Beklenmeyen Düşmanlar

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ ۚ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ ۚ وَاللّٰهُ

عِنْدَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنفِقُوا خَيْرًا لِّأَنفُسِكُمْ ۗ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِۦ فَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

"Ey iman edenler, eşlerinizin, evlatlarınızın içinde hakikaten size düşman olanlar da vardır. O halde, onlardan sakının. Af eder, kusurlarını başlarına kakmaz, ayıplarını örterseniz, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Mallarınız da evlatlarınız da sizin için ancak bir imtihandır. Allah'a gelince, büyük mükâfat O'nun nezdindedir. O halde, gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun. (O'nun öğütlerini) dinleyin. İtaat edin. Kendinizin hayrına olarak infak edin. Kim, nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar felaha erenlerin ta kendileridir" (Teğâbün, 14-16).

Hane Halkının Düşmanlığı

Kelbî şöyle der: "Bir kimse hicret etmek istediğinde, çoluğu-çocuğu, hicret etmemesi için yakasına yapışır ve "sen çekip gideceksin, bizi de ölelim diye burada bırakacaksın" diyorlardı. İşte bu sebeple, bunlar içerisinde ailesinin sözünü dinleyen ve böylece hicret etmeyenler oluyordu. Derken Allahu Teâlâ, işte bu kimseleri, hanımlarına, çoluk-çocuklarına itaat etmekten, onların sözünü dinlemekten sakındırmıştı.

Yine bunların içinde, çoluk-çocuğuna itaat etmeyen ve, "Ama Allah'a yemin ederim ki eğer hicret etmesek, Allah da bizimle sizi hicret yurdunda birleştirecek olsa, biz size kesinlikle faydalı olmayız" diyenler vardı. Allahu Teâlâ, onları hicret yurdunda birleştirince, (yeniden) onlara infakta ve iyilikte bulunup lütufkâr davranmalarını emretmiştir.

Nüzul Sebebi

Müslim el-Horasanî şöyle der: "Bu âyet, **Avf b. Malik el-Eşca'î** hakkında nazil olmuştur. **Avf**'ın ailesi, onun hicretine, cihada gitmesine karşı çıkıyorlardı." **İbn Abbas** (r.a)'tan, bu âyetin ne demek olduğu sorulduğunda, o şöyle demiştir: "Âyette bahsedilenler, Mekkeliler olup, bunlar Müslüman idiler ve Medine'ye gelmek istiyorlardı. Eşleri ve çocukları ise buna engel oluyorlardı. İşte bu husus âyette, *"Eşlerinizin, evlâtlarınızın içinde hakikaten size düşman olanlar da vardır. O halde onlardan sakının, yani, onlara itaat edip de hicret etmemekten sakının"* ifadesiyle anlatılmıştır.

Af Tavsiyesi

Âyetteki *"Affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, örterseniz"* ifadesi hakkında da **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu, Mekkelilerden birisi hicret edip de, birçok insanın kendisinden önce hicret ettiklerini ve dinlerini daha iyi yaşadıklarını anlayınca, daha önce hicret etmesine mani olan, hanımını ve çocuklarını cezalandırmak istedi. Eğer onlar da gelip, hicret yurdunda birleşirlerse, onlara infak etmeyip, iyi davranmayacağını söyledi. İşte bunun üzerine, bu âyet nazil oldu. Bu, "Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, kâfir oldukları için, sizi İslâm'dan engelleyen düşmanlarınız vardır. İşte onlardan sakının" demektir. Böylece, âyette bahsedilen düşmanlığın, küfür sebebiyle ve imandan engelleme sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Mü'minler arasında ise böyle bir düşmanlık söz konusu değildir. Çünkü mü'min olan hanımları ve çocukları, onların düşmanları olamazlar.

Mal ve Evlat İmtihanı

Hak Teâlâ'nın, إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ *"Mallarınız da, evlatlarınız da sizin için ancak bir imtihandır"* ifadesi, işte bu hicrete mani olan eş ve çocuklar hakkında nazil olmuştur. **İbn Abbas** (r.a) da bu ifadenin tefsiri sadedinde, bu "içinde Allah'a isyan bulunan konularda, onlara itaat etmeyin" manasınadır" demiştir. Âyetteki, "**fitne**" (imtihan) sözü, belâ ve insanı âhiretten alıkoyan şeyler anlamınadır. Şu da söylenmiştir: "Allahu Teâlâ, malın ve çoluk-çocuğun, kendileri yüzünden insanların fitneye düştüğü şeyler cinsinden olduğunu bildirmiştir. Bu ifade, bütün çoluk-çocuğu içine alır. Çünkü insan, çocuğu sebebiyle, onun vasıtasıyla fitneye düşer, imtihan edilir. Çünkü insan, çoğu kez çoluk-çocuğu yüzünden Allah'a asi olur ve bu yüzden, başkalarının malını çalmak, gasp etmek gibi, haram olan bir işi yapmaya teşebbüs eder."

Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ *"Allah'a gelince, büyük mükâfat O'nun katındadır"* buyurmuştur. Bu büyük mükâfat, cennettir. Cenâb-ı Hak, insanlar sıkıntılara göğüs gersinler diye, katında büyük bir mükâfatın olduğunu bildirmiştir. Buna göre mana, "çoluk-çocuğunuz sebebiyle, günah olan şeyleri yapmaya yeltenmeyin ve onları, Allah katında sizin için hazırlanmış o büyük mükâfata tercih etmeyin" şeklindedir.

Var Gücünüzle Allah'ı Sayın

Âyetteki, فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ *"O halde, gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"* ifadesine gelince, **Mukâtil,** buradaki "gücünüzün yettiği kadar"

ifadesinin, "gücünüzün en son noktasına kadar..." manasına geldiğini söylemiştir. Çünkü mü'min kişi, Allah'tan ittika hususunda, alabildiğine çaba sarf eder. **Katâde** ise, *"Allah'tan hakkıyla ittikâ edin"* (Âl-i İmrân, 102) âyetinin, bu âyetle neshedildiğini söylemiştir. Bazı âlimler, bunu kabul etmeyip, tenkit ederek, "Bu doğru değildir. Çünkü *"Allah'tan hakkıyla ittikâ edin"* âyeti ile, güç yetirilemeyecek şekilde olan ittika kastedilmemiştir. Zira böyle bir ittika insan gücünün ve iktidarının üstündedir" demişlerdir.

Âyetteki, وَاسْمَعُوا... *"dinleyin"* ifadesi "Allah'a, Resûlü'ne ve kitabına kulak verin" manasınadır. Bunun, "Allah'ın ve Peygamberi'nin emirlerine kulak verin" manasına olduğu da söylenmiştir. *"İtaat edin"* yani, "Allah'ın emirleri hususunda, O'na itaat edin", *"İnfak edin"* yani, "Mallarınızdan, Allah için, kendinizin hayrına infak edin."

Âyetteki, "خَيْرًا" kelimesi, *"infak edin"* fiiliyle mansub olup, (onun mef'ûlü olup), buna göre sanki, "Kendiniz için hayır olan şeyleri, önceden yapıp gönderin; dünyada iken işleyin" demektir. Binâenaleyh bu ifade tıpkı, *"O halde iman edin ve kendiniz için hayırlı olan işlere yönelin"* (Nisa, 170) âyeti gibidir.

Âyetteki, وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ *"Kim, nefsinin cimriliğinden korunursa..."* ifadesine gelince, buradaki "**şuhh**" kelimesi "cimrilik" manasınadır. Bu, mal hususunda ve başka hususlarda yapılan cimrilikleri içine alır. Nitekim Arapçada, فُلَانٌ شَحِيحٌ بِالْمَالِ "Falanca, makamı hususunda cimridir." فُلَانٌ شَحِيحٌ بِالْجَاهِ "Falanca, makamı hususunda hırslıdır فُلَانٌ شَحِيحٌ بِالْمَعْرُوفِ Falanca, bilgisi hususunda, ma'rûfa emretmek hususunda haristir" denilir. Âyetteki bu ifadeye, "Kim nefsinin zulmünden korunursa..." manası da verilmiştir ki, buna göre, burada geçen "**şuhh**" kelimesi, "zulüm" (zalimlik) manasına gelmiş olur. O halde "**şuhh**"tan uzak durabilen, kurtuluşa erenlerdendir.

Bütün Zevce ve Çocuklar mı?

Eğer, "Âyetteki *"Mallarınız da, evlatlarınız da sizin için bir imtihandır"* ifadesi, bütün mal ve çocuklarının kişinin düşmanı olduğuna; *"Eşleriniz, evlatlarınız içinde hakikaten size düşman olanlar var"* ifadesi ile, eşlerin ve çocukların bazısının düşman olduğuna delâlet eder (ne dersiniz)?" Biz deriz ki: Bu, (hicrete) mani olma sadedinde söylenmiş bir sözdür. Dolayısıyla buradaki kısmîliğin, bahsi geçen "bütün" cinsinden olması gerekmez. Buna göre âyetin ifade ettiği mana, "Çocuklarınız içinde, size mani olanlar olduğu gibi, olmayanlar da vardır" şeklinde olur. Dolayısıyla, bunlardan olanların bir kısmı "düşman" olmuş olur.

Allah'a Verilen Güzel Ödünç

إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۚ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٧﴾
عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

"Eğer Allah'a güzel bir borç vermek suretiyle, borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat artırır. Hem sonra sizi affeder. Allah az hayra çok mükâfat veren, ceza hususunda acele etmeyendir. O, gizliyi de, aşikârı da bilen, azîz, hakîm olandır" (Teğâbün, 17-18).

Bil ki buradaki, *"Eğer Allah'a güzel bir borç vermek suretiyle, borç verirseniz"* cümlesi, "Eğer, rızasına ermek gayesiyle Allah yolunda harcarsanız, huzuruna yaklaşmak isteyenleri sevdiği, mükâfatı peşin vermediği ve sizi bağışladığı için, size kat kat karşılığını verir" manasınadır. Bazılarına göre, buradaki "karz-ı hasen" (güzel borç), helâl kazançtan yapılan tasadduk demektir. Bunun, "gönül hoşluğu ile yapılan tasadduk" manasına geldiği de söylenmiştir. **Karz**, Allah yolunda yapılan infak gibi, mükâfatı (sevabı) ümit edilen şey demektir. **Keşşâf sahibi,** "Karz kelimesinin burada yer alışı, insanları bu işe çağırması hususunda, lütufkâr bir yol tutmak içindir" demiştir.

Âyetteki, يُضَاعِفْهُ لَكُمْ *"Allah onu sizin için kat kat artırır"* ifadesi, "O sizin için, bire karşılık on, bire karşılık yedi yüz ve hatta dilediği daha büyük katlarda mükâfat verir" demektir. Bu kelime, "يُضَعِّفُهُ" şeklinde de okunmuştur.

Şekûr, Halîm İsimleri

"**Şekûr**", "karşılık veren" demek olup, "Allah size, teşekkür etmede, ileri derecede davranan kimsenin yaptığı gibi davranarak, büyük mükâfat verendir" manasına gelir. "**Halîm**" de böyledir, yani, "O size, kötülükler karşısında sabreden kimselerin davrandığı gibi davranır. Dolayısıyla da onca günah işlemenize rağmen, cezanızı hemen vermez" demektir.

Alîm ve Azîz Vasıflarının İlgisi

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Bu fiiller, Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarına muhtaçtır. Halbuki Allahu Teâlâ burada, kudretinden değil, sadece ilminden bahsederek, "**Âlimu'l-Gayb**", *"O, gizliyi de, aşikârı da bilendir"*

buyurmuştur?" Biz deriz ki: Âyetteki, "azîz" sıfatı, Allah'ın kudretine de delâlet eden bir ifade olup, birisi birisine baskın çıktığında kullanılan, "عَزَّ" fiilindendir. "Hakîm" de, Allahu Teâlâ'nın hikmetine delâlet eder. "**Azîz**"in, "kendisini hiçbir şeyin âciz bırakamadığı zat"; "**hakîm**"in ise, "tedbirinde, idaresinde hata etmeyen zat" manasına olduğu da söylenmiştir ki Allahu Teâlâ işte aynen böyledir. Dolayısıyla şanı yüce, kibriyası büyük Allah, âlimdir, kâdirdir ve hakîmdir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a; salat u selâm da, peygamberlerin efendisi ve sonuncusu, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve onun âline olsun. (Âmin).

***

TALAK SÛRESİ

Bu sûre, on iki âyet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Talak Usûlü

يَآ اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ ۚ وَاتَّقُوا اللهَ رَبَّكُمْ ۚ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّآ اَنْ يَاْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللهِ ۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ۚ لَا تَدْرِى لَعَلَّ اللهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾

"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit, iddetlerine doğru boşayın. O iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun, onları, evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar. Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesna... Bunlar, Allah'ın sınırları (kanunlarıdır). Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin belki Allah bunun arkasından bir başka durum peydah ediverir" (Talak, 1).

Önceki Sûre ile Münasebet

Bu sûrenin, önceki sûreyle münasebeti şudur: Allahu Teâlâ, o sûrenin başında, *"Mülk O'nun, hamd O'na aittir ve O her şeye kadirdir"* buyurmuştur. Mülk, nizamının sağlanacağı bir şekilde üzerinde tasarruf edilmeye muhtaçtır. Hamd de, bu tasarrufun, üzerlerinde tasarruf edilenler için, âdilâne ve lütufkârane yapılmasına ve böyle bir tasarruftan men edeceklerin üstesinden gelinebilmesine muhtaçtır. Bu sûre de ilgili hükümlerin anlatılması, işte hakkında herhangi bir düşünceye dalmaya ihtiyaç bırakmayacak bir biçimde, bütün bu hususlara muhtaç olunacağını kapsamaktadır. Binâenaleyh işte bu yönden, bu sûrenin, geçen sûre ile alâka ve irtibatı vardır.

Bu sûrenin başı ile o sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebet de şöyledir: Allahu Teâlâ, o sûrenin sonunda, "gaybı ve aşikârı bilen" ifadesiyle, ilminin mükemmelliğine, bu sûrenin başında da, kadınların yararına olan

ve boşanmalarıyla ilgili hükümleri mükemmel bir biçimde bildiğine temas etmiş, böylece o küllî (genel) ifadelerini, bu cüz'î (özel) konularla âdeta açıklamıştır.

Nüzul Sebebi

Cenâb-ı Hak, *"Ey peygamber, kadınları boşayacağınız vakit..."* buyurmuştur. **Enes** (r.a)'ten şu rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Hafsa** (r.a)'yı boşadı. O da âilesine gitti. Bu âyet işte bunun üzerine nazil oldu. Şöyle de denmiştir: "O, çok namaz kılıp, çok oruç tutan bir hanım olduğundan Hz. Peygamber onu tekrar nikahlamıştır." Binâenaleyh **Hz. Hafsa** (r.a)'nın evinden çıkıp, baba evine gitmesi üzerine bu âyet nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) onu boşadığı zaman, Allahu Teâlâ, işbu *"kendileri de (evlerinden) çıkmasınlar"* âyetini inzal etti."

Kelbî "Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Hafsa** (r.a)'ya bir sır söyledi. O da onu, **Hz. Aişe** (r.a)'ye anlattığı için, Hz. Peygamber (s.a.s) öfkelenip, **Hz. Hafsa** (r.a)'yı boşadı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu" demiştir.

Süddî ise, bu âyetin hanımını hayızlı iken boşadığı için, **Abdullah b. Ömer** (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki bu hadise meşhurdur. **Mukâtil** de şöyle der: "Birtakım kimseler de, **Abdullah b. Ömer**'in yaptığını yaptılar. Bunlar, **Amr b. Saîd b. el-As** ve **Utbe b. Gazvân**'dır. İşte bu âyet, bunlar hakkında nazil oldu."

Âyetin Muhatabı

Hak Teâlâ'nın "يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ" hitabı hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne nida etmiş, sonra da, önderleri olduğu için, onun ümmetine hitaben, *"Kadınları boşayacağınız vakit..."* buyurmuştur. Binâenaleyh Peygamber (s.a.s)'e, çoğul sîgasıyla hitap edildiğinde, ümmeti, bu hitabın içine dahil olur. **Ebû İshâk** şöyle der: "Bu hitap, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Mü'minler de bu hitabın muhtevasına dahildirler."

b) Âyetin takdirî manası, "Ey Peygamber, ümmetine, "Hanımlarınızı boşayacağınız vakit, şöyle şöyle yapın" de" şeklindedir. Buna göre, âyette, mukadder bir "قُلْ" (de) kelimesi var. **Ferrâ** ise "Cenâb-ı Hak, hitabı sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapmış, ama hükmü herkese teşmil etmiştir. Nitekim sen, aslında gruba hitap kastıyla muayyen bir şahsa: "Yazıklar olsun. Allah'tan korkup utanmaz mısınız ki, sen ona ve onun ehl-i beytine gidiyorsun" dersin. *"Boşayacağınız vakit"* ifadesi, "boşamak istediğiniz zaman"

demek olup, tıpkı, *"Namaza kalktığınızda"* (Mâide, 6) âyeti gibi olup bu, "Namaz kılmak istediğinizde..." demektir. Bu hususta izah daha önce geçmişti.

Sünnî Talak

Cenâb-ı Hak, فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ *"İddetlerine doğru boşayın"* buyurmuştur. **Abdullah (b. Mes'ûd)** (r.a) şöyle der: "Bir kimse hanımını boşamak istediğinde, onu, içinde onunla cinsî münasebette bulunmadığı bir temizlik döneminde boşardı." Bu **Mücâhid**'in de görüşüdür. **İkrime, Mukâtil** ve **Hasan el-Basrî** de "Allahu Teâlâ, kocalara, hanımlarını boşamak istediklerinde, içinde cinsî münasebette bulunmadıkları bir temizlik dönemi içinde boşamalarını emretmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"iddetlerine doğru"* buyruğundan anlaşılmaktadır. İfade, "iddet zamanlarına doğru..." demektir. Bu zaman da, ümmetin icmâı ile, kadınının temizlik dönemidir" demişlerdir.

İddet Şekilleri

Âyetteki *"iddetlerine doğru"* ifadesine, "iddetlerini ortaya koymak için..." manası da verilmiştir. Bir grup müfessir yine, "iddetlerine doğru boşamak", kadını, temiz olduğu dönemde cimâ etmeksizin boşamaktır" demiştir. Velhasıl temizlik döneminde boşamak gereklidir. Aksi halde yapılan boşama, "sünnî" (sünnete uygun) talak olmaz. Sünnî talak ise, ancak hayızdan kesilmiş ve hamile olmayan fakat, kendisi ile cinsî münasebette bulunulmuş, baliğa (akıl-baliğ) kadınlar için düşünülebilir.

Küçük olan, cinsî münasebette bulunulmamış olup, hayızdan kesilmiş ve hamile kadınlar için, ne "sünnî" ne de "bid'i" (bid'ata uygun) talak olmaz. Bunlar, iddetlerini "**kur'**" (hayız-temizlik) dönemlerine göre beklemezler. Çünkü talakın sayısında, **Şâfiî** mezhebine göre, sünnet ve bid'at diye bir şey yoktur. Hatta bir kimse hanımını bir temizlik döneminde üç talakla boşasa, bu "bid'i" olmaz.

Fakat Iraklılar (Hanefîler) bu görüşte değildirler. Çünkü onlar, "Talakın (boşamanın) sayısında sünnet olanın, kişinin, her bir temizlik döneminde, ayrı bir talak vermesidir" demişlerdir. "Nazm" sahibi de, âyetteki *"iddetlerine doğru boşayın"* ifadesinin, talakın sıfatı olduğunu söyleyerek der ki: "Bu nasıl böyle olmasın. Çünkü lâm, şöyle çeşitli manalara gelir:

Lâm'ın Manaları

1) İzâfet için...Bu, lâm harf-i cerrinin asıl manasıdır.

2) Sebep ve illeti göstermek için ...لِوَجْهِ اللهِ *"Allah rızası için sizi yedirip içiriyoruz"* (İnsan, 9) âyetinde olduğu gibi...

3) İndinde, esnasında manasına ...لِدُلُوكِ الشَّمْسِ *"Güneşin kayması esnasında..."* (İsra, 78) âyetinde olduğu gibi.

(4) "فِى" (de - da) manasına ...لِأَوَّلِ الْحَشْرِ *"Haşr'ın başlangıcında..."* (Haşr, 2) âyetinde olduğu gibi. İşte tefsir ettiğimiz âyettte de bu son manadadır. Çünkü âyetteki bu ifade, "Onları iddetleri içinde (فِى عِدَّتِهِنَّ) boşayın" yani "iddetlerine elverişli bir zaman içinde boşayın" manasınadır.

Keşşâf sahibi de, âyetteki bu ifadeye, "iddetlerinin başında boşayın" manası vermiştir. Bu tıpkı Arap'ın اَتَيْتُهُ لِلَيْلَةَ بَقِيَتْ مِنَ الْمُحَرَّمِ "Ona, Muharrem ayından geri kalan bir geceyi karşılarken geldim" demesi gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu ifadeyi, "مِنْ قِبَلِ عِدَّتِهِنَّ" şeklinde de okumuştur. Binâenaleyh kadın, "**kur**"'larından, ilkinden önceki temizlikte boşandığında, iddetini karşılayacak şekilde boşanmış olur. Bundan da maksat, o kadınların, kendileriyle cinsî münasebet yapılmamış bir temizlik döneminde boşanıp, bu hallerini iddetleri bitinceye kadar korumaları kastedilmiştir. İşte boşanmanın en güzeli, en "sünnî"si ve pişmanlıktan en uzak olanı budur.

Bunun delili, **İbrahim en-Nehâî**'den rivâyet edilen şu husustur: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı, hanımlarını, sünnete uygun olarak bir talakla boşamayı tercih ederlerdi. Sonra da bu talakın iddeti bitinceye kadar, başka talak vermezlerdi." Ashab nezdinde, en sevimsiz görülen boşama şekli ise, bir kimsenin, üç talakla birden hanımını boşaması idi.

Malik b. Enes de, "Ben, talak'ın birer birer verilmesinden başka yol tanımıyorum" demiş ve ister birden, ister ayrı ayrı olsun, üç talakla boşamayı, kerih görmüştür.

Ebû Hanife ve arkadaşlarına gelince, bunlar, bir temizlik döneminde, birden fazla talak vermeyi kerih görmüşlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **İbn Ömer**'e hanımını hayızlı iken boşadığı için, *"Allah'ın sana emri böyle değildir. Sünnete uygun olan, o kadını, temizlik döneminin başında olarak boşaman ve onu her "kur"'da, bir talakla boşamandır"* dediği rivâyet edilmiştir. **Şâfiî**'ye göre ise, üç talakın birden verilmesinde bir beis yoktur. **Şâfiî**, "Talakın sayıları hususunda, ne "sünnî", ne de "bid'i" herhangi bir şey tanımıyorum. Hepsi mubahtır." demiştir. Hülasa, **Malik**, sünnî talakın bir tek olmasını ve vakti nazar-ı dikkate almıştır. **Ebû Hanife**, hem talakın ayrı ayrı verilmesine, hem de vaktine riâyet ederken, **Şâfiî** sadece vakti (yani temizlik içinde boşamayı) nazar-ı dikkate almıştır.

İddet Hesabı

Cenâb-ı Hak, وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ *"O iddeti de sayın"* buyurmuştur. Bu, "O kadının "**kar**"larını sayın; o kar'ları ve iddet içinde vacip olan hak ve hükümleri gözetin. Günlerin sayısını bizzat tespit edin, sağlama bağlayın. Sayacağınız şeyler hayızların sayısıdır" demektir. Bu saymanın kocalara emredilişiyle ilgili, şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, hakların ve geçimin, kendilerinin ayrılmaz vasfı olanların, kocalar olmasından ötürüdür.

2) İddet içerisinde, çoluk-çocuğu korumak için...

Âyetle ilgili şöyle birkaç bahis var:

Birinci bahis: Talaka, "sünnî" ve "bid'i" diye adlar verilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Talaka "**bid'i**" adı verilmiştir. Çünkü kadın hayızlı iken, talak verildiğinde, bu hayızlı günlerini, iddetinden sayamayacak; aksine iddeti üç kar'dan fazla olacak; böylece iddet uzayacak ve âdeta dört kar' olacak, hem sonra o kadın; esnasında boşandığı o hayız döneminde sanki muallakta kalmış gibidir (yani ne boşanmış gibi, ne evli gibidir). Akıl, kişileri zarara sokmayı hoş görmez. Kadın, içinde cinsî münasebette bulunulmuş bir temizlik döneminde boşanması halinde; erkek bu münasebetten bir çocuğun olup olmayacağından emin değildir. Eğer bir çocuk olacağını bilirse, onu boşamaz. Bu böyledir. Çünkü erkek, aralarında bir çocuk olmadığı zaman, hanımını daha kolay boşar. Ama kendisinden bir çocuğa hamile olması halinde, bunu arzu etmez. Dolayısıyla koca hanımını, onunla cimâ ettiği bir temizlik döneminde karısının hamile olmadığı düşüncesiyle onu boşar, sonra onun gebe olduğunu anlarsa pişman olur. Binâenaleyh kocanın, o kadını hayızlı iken boşamasında kadın için; içinde cinsî münasebette bulunduğu ve bu münasebetten ötürü de hamile kaldığı bir temizlik döneminde boşamasında da koca için bir kötülük vardır. Dolayısıyla kadın, kendisiyle cinsî münasebette bulunulmamış bir temizlik döneminde boşanırsa, bu iki hususta da uzak durulmuş olur. Çünkü kadın, kocasının kendisini boşadığı andan itibaren iddet beklemeye başlar ve bu bekleyiş, üç "**kar**" sürer. Erkek de, o kadının kendi çocuğuna hamile olmadığına, zahiren de olsa emin olur.

Sünnete Uymayan Talak

İkinci bahis: Sünnete muhalif olarak verilen talaklar, bir boşanma sayılır mı? Deriz ki: Evet, sayılır, fakat günahtır. Çünkü Hz. Peygamber

(s.a.s)'in, huzurunda hanımını üç talakla boşayan bir kocaya, اَوَتَلْعَبُونَ بِكِتَابِ اللهِ وَاَنَا بَيْنَ اَظْهُرِكُمْ *"Daha ben aranızda iken, Allah'ın kitabıyla oynuyorsunuz öyle mi?"* dediği rivâyet edilmiştir.

Âdet Görmeyenlerin İddeti

Üçüncü bahis: Küçüklüğünden veya yaşlılığından, yahut da başka sebeplerden ötürü, hayız görmeyen kadınlar, sünnî talakla nasıl boşanır? Deriz ki: Küçük, hayızdan kesilmiş ve hamile kadınların **Ebû Hanife** ve **Ebû Yusuf**'a göre, talakları, üçer aydır (aylara göre ayarlanır). **İmam Muhammed** ve **Züfer** ise şöyle demişlerdir: "Sünnî talak, ancak bir boşamayla yapılan talaktır" demişlerdir. Kendileriyle cinsî münasebette bulunulmamış kadınlar ise, sünnî olarak, ancak bir talakla boşanılırlar. Bunda talak verilmesi için vakit gözetilmez (hayızlı veya temiz olmasına bakılmaz).

Dördüncü bahis: Cinsî münasebette bulunulmuş bir kadının bir talakla, fakat "bâin" olarak boşanması mekruh mudur? Deriz ki: Âlimlerimizden bu hususta gelen rivâyetler (görüşler) farklıdır. Fakat görünen odur ki bu mekruhtur.

Boşama Vakti

Beşinci bahis: *"Kadınları boşayacağınız vakit"* ifadesi, hem kendisiyle halvet yapılmış, hem hayız görüp halvet yapılmayanları, hem hayızdan kesilmişleri, hem hayız görmeyecek kadar küçük olanları, hem de hamile kadınları içine alan genel bir ifadedir. Öyle ise bu ifadeyi sadece hayız gören ve kendisiyle cinsî münasebette bulunulmuş kadınlara has kabul etmek nasıl doğru olabilir? Deriz ki: Burada ne umûmîlik, ne de husûsîlik söz konusu değildir. Fakat "nisâ" (kadınlar) sözü, insanların dişilerine verilen bir cins isimdir. Bu manada cinsiyet ise, hem hepsinde, hem bir kısmında vardır. Binâenaleyh buradaki *"kadınlar"* ifadesiyle hem bunlar, hem onlar kastedilmiş olabilir. Binâenaleyh peşi sıra, *"(Onları) iddetlerine doğru boşayın"* denilince, *"kadınlar"* ifadesinin, onlardan bir kısmı hakkında kullanıldığı anlaşılmış olur. Bunlar da hayız gören ve "**medhûlün bihâ**" (halvet yapılmış) kadınlardır. **Keşşâf sahibi** de bunu aynen zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Rabbiniz Allah'tan korkun. Onları evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar. Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesnâ... Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin, belki Allah bunun arkasından bir iş peydah ediverir"* buyurmuştur.

Mukâtil, âyetteki, *"Allah'tan ittikâ edin"* ifadesine, "Allah'ı sayın. Binâenaleyh emirleri hususunda O'na isyan etmeyin" manasını vermiştir.

Kadınları Evden Kovmayınız

"وَلَا تُخْرِجُوهُنَّ" ifadesi, "boşadığınız o hanımları, boşamadan önce beraberce oturduğunuz o evlerden çıkarmayın" demektir. Binâenaleyh o evler, boş olur da, kadın oraya dönüp gelmek isterse, kocalara, satın alma, kiralama ve benzeri yollarla, başka evler bulma hususunda kadınlara yardımcı olmaları gerekir. Kadınlara da, Allah hakkı için, o evlerden çıkmamak düşer. Fakat görünen bir zaruret hali olması müstesna... Binâenaleyh kadın gece ve gündüz (zaruret olmaksızın) bu evden çıkarsa, bu çıkış haram olur. Fakat iddet devam eder.

Fahişe Kelimesi

Cenâb-ı Hak, o إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ *"Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesna..."* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), "Buradaki "**fahişe**" (kötülük) kelimesiyle, "zina etmeleri" kastedilmiştir. Dolayısıyla bu kadınlar kendilerine zinâ cezasının uygulanması için, evlerden çıkarlar" demiştir. **Dahhâk** ve çoğu âlimler, "O halde bu görüşe göre, âyetteki "fahişe" kelimesi, "zinâ etmek" manasınadır" demişlerdir. **İbn Ömer** (r.a), bu ifadeyle, kadınların, iddetleri bitmezden önce o evden çıkmaları hususunun kastedildiğini söylerken; **Süddî** ve diğer kalanlar, bu ifadeyle, "apaçık isyan"ın yani "geçimsizliğin" kastedildiğini söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'ın bu kelimeye "O kadınların edepsizce davranmaları ve konuşmaları müstesna..." manasını verdiği de rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla o kadınların huysuzluklarından ve edepsizliklerinden ötürü o evlerden çıkarılmaları mubah olur. Bu sebeple de, kocaların, onları evlerinden çıkarma hakkı vardır.

Âyetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Eşler, bu "**süknâ**" (mesken) hakkını, karşılıklı anlaşma ile kaldırabilirler mi? Deriz ki: Karı-kocalığın sürdüğü zamanlarda, kocaya farz olan mesken, sadece kadın için bir haktır. Dolayısıyla kadının tek başına bunu iptal etme hakkı vardır. Bunun izahı şöyledir: Eşler, nikâhı sürdürdükleri müddetçe, maksatları iyi geçinmek ve birbirlerinden istifade etmektir. Hem sonra bu maksadın tastamam yerine getirilebilmesi için, kadının, kocanın ona ihtiyacı olduğu zamanlarda kocası için hazır halde olmasıdır. Bu ise, ancak kocanın, yemesi-içmesi, katığı, giyeceği ve evi gibi nafakası hususunda o kadına yeterli olduğunda söz konusudur. Ki bütün bunlar sayesinde biraz önce bahsettiğimiz istifadelerin tam ve mükemmel olduğu vasıtalar zincirine dahildirler.

Hem sonra, bundan da öteye, suyun (meninin yani neslin) ve benzeri şeylerin korunma hakkı (ve vazifesi) vardır. Binâenaleyh boşanma olduğunda, temel istifade unsuru ortadan kalkmış olur. Bu istifadenin ortadan kalkması ise, kadından ötürü kocaya gereken vasıtaların (vazifelerin) ortadan kalkması iledir. Dolayısıyla da erkek suyunu (menisini-soyunu) muhafaza etme ihtiyacını hisseder. Bu sebeple de, onu muhafaza etme işi temel unsur olur. Böylece de, muhafaza işinin gerekmesi yüzünden, bunu sağlayacak vasıtalar (vazifeler) gündeme gelir.

Çünkü bunun temeli, bir meskene varıp dayanır. Çünkü o muhafaza, ancak mesken ile sağlanır. Dolayısıyla bu durumda mesken, evlilik sebebiyle o kadına tahsis edilmiş bir şey olmaz. "Suyu koruma", hukukullah (Allah'ın hakları) cümlesinden ve karı-kocanın karşılıklı anlaşıp düşüremeyecekleri şeyler cümlesindendir. Bu sebeple, kocası istese bile kadın o evden çıkamaz. Yine kadın istese bile kocası onu oradan çıkaramaz. Ancak o evin yıkılması yahut, evi gasp edenin çıkarması, yahut evin kira müddetinin sona ermesi durumunda, evden taşınma; yahut bir fitne, bir sel, bir yangın yahut da canı tehlikeye düşürecek bir şey korkusu durumu müstesna... Binâenaleyh kendisinden ötürü kadın evden çıkmasına sebep bu şeyler son bulduğunda, kadın tekrar oraya döner.

Rab Vasfındaki Mana

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak, *"Rabbiniz Allah'tan korkunuz"* demiş de, sadece *"Allah'tan korkun"* dememiştir (niçin)? Deriz ki: Böyle söylemesinde, öbür türlü söylemesinde bulunmayan beliğ bir incelik vardır. Çünkü "Rab" kelimesi, o kimselerin, çeşitli ortamların son derece mükemmel bir biçimde sağlanması ile, in'am ve ikram demek olan terbiyenin (rububiyyetin) meydana geldiğine dikkatlerini çekmektedir. Dolayısıyla bu eğitmenin elden kaçırılacağı endişesiyle insanlar, alabildiğine ittika (endişe) duyarlar.

Üçüncü bahis: Bu âyette, hem kocaların kadınları o evlerden çıkarmalarından, hem de kadınların kendiliklerinden çıkmalarından bahsedilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: "Kocaların çıkarmaları", kocaların onları, kendilerine kızdıkları, beraber oturmayı istemedikleri, yahut da kendilerinin o eve ihtiyaçları olmasından ötürü çıkarmamaları, istemeleri halinde ise, kadınların çıkmasına müsaade etmemeleri manasınadır. Bu, erkeklerin, yasağın kalkması hususunda izinlerinin geçersiz olduğunu bildirmek içindir. Kadınlar da, isteseler bile, o evden kendiliklerinden çıkamazlar.

Dördüncü Bahis: "بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ" (...mübeyyenetin) şeklinde de okunmuştur. Bu kelimeyi kesre ile, "**mübeyyinetin**" şeklinde okuyana göre bunun

anlamı, "Bu fâhişe - hayasızlık" hakkında düşünüldüğünde, onun bir "fâhişe - hayasızlık" olduğu ortaya çıkar demek olur. Fetha ile, "**mübeyyenetin**" şeklinde okuyanlara göre manası ise, "Onun bir hayasızlık olduğu kanıtlanmış, tespit edilmiş..." şeklinde olur.

Had Kelimesi

Cenâb-ı Hak, وَتِلْكَ حُدُودُ اللهِ *"Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır"* buyurmuştur. "**Hudûd**", meselâ yasaklar gibi, aşılamayan, yapılamayan engeller anlamındadır. Gerçekte "**hadd**" ise, bir şeyin kendisine varıp dayandığı son nokta-çizgi demektir. **Mukâtil,** Cenâb-ı Hakk'ın, bu kelime ile, bahsi geçen "sünnî talak" ve diğer hükümleri kastettiğini söyler.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللهِ *"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa..."* buyurmuştur ki, bu, "sünnî talak" ile boşamayan ve iddetinden sayılabilecek bir halde iken boşamayan (yani hayızlı iken boşayan) kimseler hakkında bir tehdittir.

Âyetteki, فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ *"Şüphesiz kendisine zulmetmiş olur."* "Kendisini zarara sokmuş..." demektir. Mana, "Kim, Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu bu sınırları aşarsa, kendisini, Rabbinin koymadığı bir mevkie koymuş, oraya yerleştirmiş olur..." şeklinde de olabilir. Çünkü "zulüm", bir şeyi, bulunması gerekli olan yerden başka bir yere koymaktır.

Cenâb-ı Hak, لَا تَدْرِى لَعَلَّ اللهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا *"Bilemezsin, belki Allah bunun arkasından yeni bir durum peydah ediverir..."* buyurmuştur. **İbn Abbas,** "Cenâb-ı Hak bu âyetle kişinin, verdiği talaktan ötürü pişmanlık duyacağını ve iddeti içinde hanımına dönmeyi arzulayacağını kastetmiştir" demiştir. Ki bu, boşamada müstehap olanın, talakları ayrı ayrı vermek olduğunun bir delilidir. **Ebû İshâk** da, "Bir kimse, aynı anda hanımını üç talak ile boşarsa, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, *"Belki Allah bunun arkasından bir iş peydah ediverir..."* ifadesinin bir manası kalmaz..." demiştir.

Boşanma Usulü

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَاَشْهِدُوا ذَوَىْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَهُوَ حَسْبُهُ اِنَّ اللهَ بَالِغُ اَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللهُ لِكُلِّ شَىْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

"Sonra, müddetlerini doldurdukları zaman, onları, ya güzellikle tutun, yahut güzellikle kendilerinden ayrılın ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun. Şahitliği, Allah için dosdoğru edâ edin. İşte bu, Allah'a ve âhiret gününe iman etmekte olanlara verilen öğüttür. Kim, Allah'tan korkarsa, Allah ona bir başka kapı açar, onu ummadığı bir cihetten rızıklandırır. Kim, Allah'a güvenip dayanırsa O, kendisine yeter. Şüphesiz ki Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir" (Talak, 2-3).

Cenâb-ı Hak, فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ *"Sonra müddetlerini doldurdukları zaman..."* buyurmuştur ki bu, "o kadınlar, iddet zamanlarının bitimine yaklaştıklarında..." demek olup, "iddet zamanları bittiğinde..." demek değildir. Binâenaleyh, burada "zamanın gelmesi, ulaşması" ile kastedilen, bu zamanın bizzat gelmesi değil, yaklaşmasıdır ki, bunun tefsiri daha önce geçmişti. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu ifadeyle, "iddetin sonu ve bitişi ile yüz yüze gelinmesi" kastedilmiştir. Şu halde, şimdi siz, muhayyersiniz. İsterseniz ric'at eder (kadına döner)siniz, isterseniz, iyilikle onu boşarsınız. İsterseniz de, ric'atı da ayrılmayı da terk edersiniz..." manası kastedilmiştir. Zararın devam ettirilmesi ise, erkeğin o kadına iddeti bitiminde müracaat edip, sonra da hem iddeti uzatmak, hem de o kadına işkence etmek ve onu cezalandırmak için yeniden boşanmak şeklinde olur.

Boşamada Şahit

Cenâb-ı Hak, وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ *"ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun..."* buyurmuştur. Bu, "o erkeklere, hem boşarken hem de kadınlarına yeniden dönerken, adil kimseleri şahit tutmaları emrolunmuştur.." demektir. Bu şahit tutma işi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Alış-veriş yaptığınızda şahitler tutun..."* (Bakara, 282) âyetinde de olduğu gibi, **Ebû Hanife**'ye göre menduptur. **Şâfiî**'ye göreyse, karısına yeniden dönerken farz; ayrılırken ve onu boşarken ise menduptur.

Şahit tutmanın faydaları şu şekilde sıralanmıştır. Bir kere, aralarında karşılıklı bir inkârlaşma meydana gelmez. Erkek, o kadını iyilikle salıverdiği hususunda töhmet altında tutulmaz. Eşlerden biri ölüp de geriye kalanın vâris olması için, evliliğin sürdüğünü iddia etmemesi.. Yine bu şahit tutma işinin, ihtiyâta binâen emrolunduğu, zira kadın, kocasının kendisini

tekrar nikahladığını inkâr edip, böylece iddetinin son bulduğunu ve başka bir kocayla evlenmek istemesini önlemek için olduğu ifade edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şahit olacak kimselere hitap ederek, وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ *"Şahitliği dosdoğru edâ edin... "* buyurmuştur ki, bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا *"Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yeri ihsan eder..."* buyurulmuştur. **Şa'bî**, bu âyete, "Kim iddetine doğru boşarsa, Allahu Teâlâ bu kimse için, onun, kadına yeniden dönmesine bir yol halk eder" derken, başkaları da bu ifadeye, "İnsanlara zor gelen bütün şeyler hususunda bir çıkış yolu yaratır.." anlamı vermişlerdir. **Kelbî** de, "Kim, musibetlere sabrederse, Allah o kimseye, cehennemden kurtulup cennete götüren bir çıkış yolu ihsan eder..." manasını vermişlerdir.

Bu âyet Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde okunduğunda, Hz. Peygamber, *"Dünya şüphelerinden, ölüm sekerâtından ve kıyamet gününün sıkıntılarından bir çıkış yolu ihsan eder..."* buyurmuştur.

Nüzul Sebebi

Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: Bu ve devamı olan âyetler, **Avf İbn Mâlik el-Eşcaî** hakkında nazil olmuştur. Düşmanlar, oğlunu esir almışlardı. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatır ve ihtiyacını ona arz eder de, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, اِتَّقِ اللهَ وَاصْبِرْ وَاَكْثِرْ مِنْ قَوْلِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللهِ *"Allah'tan kork, sabret ve "La havle ve la kuvvete illâ billâh..." cümlesini söylemeye devam et.."*[28] der, adam da böyle yapar. Bir gün, evde iken oğlunu karşısında bulur, zira oğlu düşmanların elinden kurtulmuş, derken bir deve sürüsüne rast gelmiş ve onu da sürüp babasına getirmişti.

Keşşâf sahibi de şöyle der: "Babası evde bulunduğu bir sırada, oğlu kapıyı çalar. Yanında da yüz deve getirmişti. Öyle ki, düşmanlar bu develeri görememişler, o da bunları sürüp getirmişti.. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *".. onu ummadığı bir cihetten rızıklandırır.."* ifadesiyle anlatılan bu hususdur." Şöyle de denebilir: "Kim Allah'tan korkar, helâl kazancı tercih eder ve âilesine (onun huysuzluğuna) karşı sabrederse, eğer bir sıkıntısı varsa, Allah onun bu sıkıntısını giderir ve onu, ummadığı bir yerden rızıklandırır.."

28 **Müslim,** Cevâiz, 15 (2/636); **Tirmizî,** Daavât, 131 (5/580).

Yine, **Keşşâf sahibi,** âyetteki, *"kim Allah'tan ittikâ ederse.."* ifadesinin, biraz önce geçen "talâk"ın sünnî (sünnete uygun) bir şekilde verilmesini te'kid eden bir cümle-i itirâziyye olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَهُوَ حَسْبُهُ *"Kim Allah'a güvenip dayanırsa, O, kendisine yeter.."* buyurmuştur ki, bu, "Kim, kendisini gelip bulan (musibetler) hususunda Allah'a güvenirse, Allah onu üzen bu şeyler hususunda ona yeter.." demektir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَكُونَ اَقْوَى النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ *"Kim insanların en güçlüsü olmak isterse Allah'a dayansın, tevekkül etsin.."* buyurmuştur. "اِنَّ اللهَ بَالِغُ اَمْرِهِ" ifadesi, izafet ile "بَالِغُ اَمْرِهِ" şeklinde okunmuştur ki, bu ifadenin manası, "emrini infâz eden, yerine getiren" şeklindedir. **Mufaddal** ise, bu ifadeyi "بَالِغًا اَمْرَهُ" şeklinde okumuştur. Ki bu durumda **Mufaddal,** "قَدْ جَعَلَ" ifadesini "اِنَّ"nin haberi kılmış, "بَالِغًا" ifadesini de hâl tutmuş olur. **İbn Abbas** da, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadesi ile, bunun bütün mahlukat hakkında böyle olacağını kastettiğini söylemiştir ki, buna göre mana "Allah, sizin hakkınızda dilediği hususlarda emrini ulaştıracaktır" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, قَدْ جَعَلَ اللهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا *"Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir..."* buyurmuştur. Ki, buradaki "قَدْرًا" kelimesi, "تَقْدِيرًا" ve "تَوْقِيتًا" anlamlarında olup, bu, Allah'a tevekkül etmesi ve işleri O'na havale etmenin gerekliliğini beyan eden bir ifadedir. **Kelbî** ve **Mukâtil** ise bu ifadeye, "Sıkıntı ve refaha dair bir şeyin, Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği bir noktaya varıp dayanacağı, ne bir an önce ne de bir an sonra vaki olamayacağı bir zamanı vardır.." şeklinde mana vermişlerdir. **İbn Abbas** da, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, "Meşîetimle yarattığım her şeyi takdir ettim.." manasını kastettiğini söylemiştir.

Ulemânın ekserisine göre, "فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ... مَخْرَجًا" ifadesine kadar bir âyet, Buradan "قَدْرًا" ifadesine kadar da diğer bir âyettir. Kûfelilere ve Medinelilere göre ise, tümü bir âyettir. Bu âyette "Kadınların hallerini görüp gözetmedeki takvanın, mala (zenginliğe) varıp dayandığı" hususunda bir nükte bulunmaktadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'tan korkarsa, ona yeni bir kapı açar"* buyurmuştur ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer onlar fakir iseler, Allah onları fazlıyla zenginleştirir.."* (Nûr, 32) âyeti gibidir.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'a dayanırsa, O ona yeter"* ifadesi, rızık, yiyecek elde etmek için çalışıp çabalamanın gerekmediğine; *"Cuma namazı ifa edildiği (bittiği) zaman yeryüzüne dağılın ve Allah'ın*

lütfundan isteyin..." (Cum'a, 10) âyeti ise çalışmanın gerekliliğine delalet etmektedir. Bunlar nasıl telif edilir? Biz deriz ki: Cum'a Sûresi'ndeki âyet, bunun gerekliliğine delalet etmez. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın "...فَانْتَشِرُوا" ifadeleri, daha önce de geçtiği gibi, mubahlık içindir. İbâha ise, mecburilik, "muhayyerliğe" ters düştüğü için çalışıp çabalamaya ihtiyaç duymaya ters düşen şeylerdendir.

Hayız Görmeyenlerin İddetleri

وَالّٰٓئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَآئِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ ۙ وَالّٰٓئِي لَمْ يَحِضْنَ ۚ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ۚ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهٖ يُسْرًا ﴿٤﴾ ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهٗٓ اِلَيْكُمْ ۚ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهٖ وَيُعْظِمْ لَهٗٓ اَجْرًا ﴿٥﴾

"Kadınlarınız içinde (artık) adetten kesilmiş olanlarla, henüz adetini görmemiş bulunanların iddetleri de, eğer şüphe ederseniz, onların iddeti üç aydır. Hamile kadınların iddetleri ise, yüklerini vaz etmeleri (doğurmalarıdır). Kim, Allah'tan korkarsa, O, kendisine her işinde bir kolaylık verir. İşte bu, Allah'ın size indirdiği emirdir. Kim Allah'tan korkarsa, O, onun kusurlarını örter, onun mükâfatını büyütür" (Talak, 4-5).

Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nde, hayız gören; kocası ölmüş kadınların iddetlerini bildirmiş, burada da, orada bahsetmediği diğer kadınların iddetlerinden bahsetmiştir. Rivâyet olunduğuna göre **Muâz b. Cebel,** "Ey Allah'ın Resûlü, biz hayız gören kadınların iddetinin ne olduğunu öğrendik. Peki, hayız görmeyenlerin iddeti nedir?" deyince, Cenâb-ı Hak, işbu "وَالّٰٓئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ" âyetini indirdi.

Cenâb-ı Hak, اِنِ ارْتَبْتُمْ *"eğer şüphe ederseniz..."* buyurmuştur ki bu, "Eğer, hayız görmedikleri o iddet içinde onların hamile olup olmadıkları şüphesine düşerseniz, işte bunların hükmü budur, üç aydır" demektir. Bunun, "Eğer, büluğa ermiş kadınların, hayızdan kesilme yaşına erip ermedikleri hususunda şüpheye düşerseniz bunun hayız mı yoksa "istihâze kanı mı

(hastalıktan dolayı gelen) olduğunu kestiremezseniz, bunların iddetleri üç aydır. Ulema bu yaşı altmış ve elli beş ile sınırlamışlardır.

Küçük Kadınların İddeti

"Bunların iddetleri üç aydır.." âyeti nazil olunca da, birisi ayağa kalkarak, "Ey Allah'ın Resûlü, peki hayız görmeyecek derecede küçük olanların iddeti ne kadardır?" deyince, وَالّٰئِى لَمْ يَحِضْنَ *"henüz adetini görmemiş bulunanlar..."* âyeti nazil oldu.. Ki bu, "Bunlar da, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlar gibi olup, iddetleri üç aydır.." demektir.

Hamilelerin İddeti

Derken, başka birisi ayağa kalkarak, "Peki, ey Allah'ın Resûlü, hamile kadınların iddeti ne kadardır?" deyince de, *"Hamile kadınların iddetleri ise, yüklerini vaz etmeleridir (doğurmalarıdır).."* kısmı indi. Ki, bunun da manası, "onların, kocalarıyla aralarındaki şeyin, bağın sona ermesi hususundaki iddet süreleri, o çocuklarını doğurmalarıdır.." şeklindedir. Ki bu ifade, her hamile kadın hakkında genel bir ifadedir. **Hz. Ali** (r.a), bu iki müddetten en uzun süreli olanını nazarı dikkate alır ve Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ *"Kocası ölmüş kadınlar..."* (Bakara, 234) âyetinin hükmünün, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hamile kadınların iddetleri ise..."* âyetinin bu hükmüne giremeyeceğini söyleyerek şöyle demiştir: "Çünkü, çocukları doğurma işi, ancak boşama iddetinde söz konusu olur. Dolayısıyla bu kadın, hayız gören bir kadın olup da kocası öldüğünde bekleyeceği iddete ters düşmez." **İbn Abbas**'a göre de, kocası ölmüş hamile kadınların iddeti, iki zamandan en uzun olanıdır.

İbn Mes'ûd ise, şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın "وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ" ifadesi, yeni başlayan, Cenâb-ı Hakk'ın "وَالّٰئِى يَئِسْنَ" ifadesine atfedilmeyen bir cümle olması da mümkündür. Bu ifadenin mübteda olması halinde bütün iddetleri içine alır." Bunun delili, **Sübey'a bint el-Hâris** ile ilgili haberdir. Çünkü o, kocasının ölümünden on beş gün sonra çocuğunu doğurmuş, Allah'ın Resûlü de ona, "evlenebilirsin.." demiştir. Böylece bu ifade, dört ay on gün geçmeden önce de, evlenmenin mubah olduğuna delâlet eder. Hamilenin iddeti ise, her halükârda, çocuğunu doğurması ile sona erer.

Hasan el-Basrî ise şöyle demiştir: "Eğer kadın, iki çocuğundan birisini doğurursa iddeti sona erer. Çünkü Hak Teâlâ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ *"Onların hamlini doğurmaları"* buyurmuş, اَنْ يَضَعْنَ اَحْمَالِهُنَّ "Onların hamlerini

doğurmaları" dememiş. Ancak bu doğru değildir. Âyet-i kerime, "اَحْمَالَهُنَّ" şeklinde de okunmuştur.

Âyetteki, وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهٖ يُسْرًا *"Kim Allah'tan korkarsa, O, kendisine her işinde bir kolaylık verir"* cümlesi, "Allah, işlerinde o kimseye yardım eder; işlerini ona kolaylaştırır ve sâlih amel yapmaya onu muvaffak eder" demektir. **Atâ** bu ifadeye, "Allah bu kimsenin dünya ve âhiret işlerini kolaylaştırır" manasını vermiştir.

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهٗ اِلَيْكُمْ *"İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir"* buyurmuştur. Bu, "O bahsedilen hükümler Allah'ın size indirdiği emirleridir. Kim O'na itaatte bulunmak suretiyle, Allah'tan korkar da, Muhammed (s.a.s)'in getirdikleriyle amel ederse, Allah bu kimsenin, bir namaz vaktinden diğer namaz vaktine kadar ve bir Cumadan diğer Cumaya kadar işlemiş olduğu günahlarını örter ve âhirette onun ücretini bolca verir" demektir ki bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın tefsiridir.

Buna göre eğer, "Hak Teâlâ, اَنْ يَضَعْنَ "vaz etmeleri" buyurmuş; ama اَنْ يَلِدْنَ "doğurmaları.." demeyiştir (niçin)?" denilirse, biz deriz ki: Haml, kadınların karnında bulunan şeylerin tümüne verilen isimdir. Eğer bu kimsenin dediği gibi olsaydı, bu kadınların iddetleri, "haml"lerinin bir kısmını vaz etmeleriyle son bulurdu. Halbuki durum böyle değildir.

Boşanan Kadının Sükna Hakkı

اَسْكِنُوْهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِّنْ وُّجْدِكُمْ وَلَا تُضَآرُّوْهُنَّ لِتُضَيِّقُوْا عَلَيْهِنَّ ؕ وَاِنْ كُنَّ اُولَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوْا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ۚ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ ۚ وَاْتَمِرُوْا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوْفٍ ۚ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهٗۤ اُخْرٰى ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُوْ سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهٖ ؕ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهٗ فَلْيُنْفِقْ مِمَّاۤ اٰتٰىهُ اللّٰهُ ؕ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَاۤ اٰتٰىهَا ؕ سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُّسْرًا ﴿٧﴾

"(Boşanan o kadınları) gücünüzün yettiği kadar, ikamet ettiğiniz yerin bir kısmında oturtun. (Evleri), başlarına dar getirmek için, onlara zarar vermeyin. Eğer onlar hamile iseler, hamllerini doğuruncaya kadar, nafakalarını verin. Eğer sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin. Aranızda bu hususta güzelce müşavere edin.

Eğer zorluğa uğrarsanız, bu durumda o çocuğu bir başka kadın emzirir. (Hali-vakti) geniş olan, nafakayı genişliğine göre versin. Rızkı dar verilmiş olanlar da, nafakayı, Allah'ın kendisine verdiği kadarından versin. Allah hiçbir kimseye, ona verdiğinden fazlasını yüklemez. Allah güçlükten sonra bir kolaylık ihsan eder" (Talak, 6-7).

Âyetteki, *"(Onları) oturtun"* ifadesi ve daha sonra gelenler, *"Kim Allah'tan korkarsa.."* (Talak, 5) âyetinde geçen takva (korku) şartını açıklayan ifadelerdir. Buna göre, sanki, "Boşanmış kadınlar hakkında, nasıl takva ile muamele edilir?" denilmiş de, bunun üzerine böyle cevap verilmiş. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "مِنْ حَيْثُ"deki "min" harf-i cerri zâid olup (manada bir tesiri olmayıp), mana "Siz nerede oturuyorsanız, onları da orada oturtun" şeklindedir."

Ebû Ubeyde, "مِنْ وُجْدِكُمْ" ifadesine, "vus'atınıza göre" manasını verirken; **Ferrâ,** "takatiniz oranında..." manasını vermiştir. **Ebû İshâk** da, "Arapçada "mal sahibi oldum" manasında, "وَجَدْتُ فِي الْمَالِ وَجْدًا" denilir" demiştir. Âyetteki bu kelime, hem vav'ın fethası, hem de kesresiyle okunmuştur. O halde **"vücd", vus'** ve **takat** (güç ve kudret) demektir.

Âyetteki, "وَلَا تُضَارُّوهُنَّ" ifadesi, "mesken(ler) ve nafaka hususlarında cimri davranmak ve işi yokuşa sürmek suretiyle, o kadınlara zarar vermeyi yasaklayan" bir ifadedir.

Bâin Talak

Hak Teâlâ'nın, *"Eğer onlar hamile iseler, hamllerini doğuruncaya kadar, nafakalarını verin"* ifadesi, **talak-ı bâin** ile boşanmış kadının hükmünü beyan eden bir ifadedir. Çünkü **ric'î talak** ile boşanmış kadın, hamile olmasa da, nafakayı hak eder. Eğer bu kadın üç talak ile boşanmış, yahut **"hul'"** yapmış (mal karşılığı boşanmış ise), hamile olması durumu hariç, böylesi kadın için nafaka yoktur. **İmâm Malik** ve **Şâfiî**'ye göre de, talak-ı bâin ile boşanmış kadının, nafaka değil, sadece mesken hakkı vardır. **Hasan el-Basrî** ve **Hammâd**'dan rivâyet edildiğine göre, **Fatıma binti Kays** ile ilgili şu hadisten ötürü, böylesi kadının ne nafaka, ne de mesken hakkı vardır: **"Fatıma**'nın kocası, onu bâin talak (kesin talak) ile boşadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Artık senin ne mesken, ne de nafaka hakkın var"* buyurdu.

Radâ (Süt Emzirme)

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin"* âyeti, "Daha önce de geçtiği gibi, emzirme hakkı ve ücretini verin" demektir ki bu, "her ne kadar o çocuğun doğmasından ötürü gelmiş ise de, süt, o kadının mülkü olduğunun delilidir. Aksi halde kadın buna karşılık ücret alamazdı. Bu ifade de aynı zamanda, emzirttirme ve nafaka vermenin, çocuklardan ötürü kocanın; onları tutma, koruma, terbiye etme ve ona kefil olmanın kadının hakkı oluşunun delili vardır. Aksi halde kadın, ücretin tamamını değil de bir kısmını alabilirdi.

Aile İçi İstişare

Hak Teâlâ'nın, وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ *"Aranızda bu hususta güzelce müşavere edin"* ifadesine gelince, **Atâ,** Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki "**ma'rûf**" ile, "lütuf-ihsan" manasını kastettiğini söyler. **Mukâtil** ise, bunun, ana-babanın karşılıklı anlaşmalarını ifade ettiğini söyler. **Müberred** de bu ifadeye, "Taraflar birbirlerine ma'rufu emretsinler" manasını vermiş ve âyetteki hitabın, eşlere (karı-kocaya) olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh buradaki ma'ruf ile, erkeğin hanımı ve ona vereceği nafaka hakkında kusur etmemesi; kadının da, o çocuk ve onu emzirme hususunda kusur etmemesi kastedilmiştir. "إِأْتَمِرُوا" kelimesinin izahı daha önce geçmişti. Bunun, "Kadının güçlük hissettiğinde, erkeğin, çocuğunu emzirme hususunda, o kadınla müşavere etmesi" manasına geldiği de ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hak وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرٰى *"Eğer (ücret konusunda) zorluğa uğrarsanız, bu durumda o çocuğu bir başka kadın emzirir"* buyurmuştur.

Nafaka

Daha sonra da, لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ *"(Hali-vakti) geniş olan nafakayı genişliğine göre verir"* ifadesiyle, bu infakın miktarını beyan etmiş. Hali-vakti yerinde olanlara, emziren kadınlara buna göre davranmalarını, ücretini ona göre vermelerini; hali-vakti yerinde olmayanlara da, hallerine göre ücret vermelerini emretmiştir. Bu, tıpkı, *"Zengin olan kudretince, darda bulunan halince..."* (Bakara, 236) âyeti gibidir.

Cenâb-ı Hak, ...لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا مَا اٰتٰيهَا *"Allah hiçbir kimseye ona verdiğinden* yani ona verdiği rızıktan fazla mükellefiyet *yüklemez"* buyurmuştur. **Süddî** bu ifadeye, "Allah, fakiri, zengini tuttuğu mükellefiyetin aynısıyla mükellef tutmaz" manasını vermiştir.

Zorluktan Sonra Kolaylık

Hak Teâlâ, سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا *"Allah güçlükten* yani darlık ve sıkıntıdan *sonra bir kolaylık,* yani bir zenginlik, bolluk ve genişlik *ihsan eder"* buyurmuştur. Çünkü o zaman, Müslümanlar genellikle fakr u zaruret içinde idiler. Bundan dolayı Allahu Teâlâ onlara, bu darlıktan sonra bir kolaylığın olacağını bildirmiştir ki bu, onlar için umdukları şeyi müjdelemek gibi bir şeydir.

Âyetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

Birinci bahis: "مِنْ حَيْثُ"deki "مِنْ", ne manayadır? Deriz ki: Bu, min-i ba'ziyye olup, "Eğer sizin sadece bir eviniz varsa, o boşadığınız kadını, bu evinizin bir kısmında, bazı yerlerinde oturtun" demektir.

İkinci bahis: "مِنْ وُجْدِكُمْ" ifadesinin i'rabtaki yeri nedir? Deriz ki: Bu "مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ" ifadesinin, bir atfı beyânı, bir tefsiri olup, mana: "Onları, gücünüze göre olan meskenlerinizin bir yerinde oturtun" şeklindedir.

Üçüncü bahis: Sizce her boşanan kadının nafaka verilmesi gerektiğine göre, âyetteki, *"Eğer onlar hamile iseler..."* şartının hikmeti ve manası nedir? Deriz ki: Bunun hikmeti şudur: Doğurma müddeti eğer uzarsa, doğurma süresi geçtiği için, artık nafaka verilmemesi gerektiği sanılabilir. Dolayısıyla Allah bu ifadeyle, böyle bir yanlış zannı ortadan kaldırmıştır.

İmha Edilen Diyarlar

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهٖ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَآ اُولِى الْاَلْبَابِ ۚ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا ۚ قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾ رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ ۟ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَآ اَبَدًا ۟ قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾ اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ۟ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

"Rabbisinin ve O'nun peygamberlerinin emrinden uzaklaşıp azmış olan, nice memleket(ler) vardır ki, biz onları en çetin bir hesaba çektik ve akıllara şaşkınlık verecek bir azaba duçar ettik. İşte o diyarlar yaptıklarının vebalini tatmış ve işlerinin sonu bir hüsran olmuştur. Allah, bunların benzerleri için de, pek çetin bir azap hazırladı. O halde, ey iman etmiş olan akl-ı selim sahipleri, Allah'tan korkun. Allah size gerçek bir zikir indirmiştir. İman edip de sâlih amellerde bulunanları, karanlıklardan nûra çıkarmak için bir de peygamber göndermiştir. O (peygamber), Allah'ın her şeyi açık açık gösteren âyetlerini size okuyup durmaktadır. Kim Allah'a iman eder ve sâlih amellerde bulunursa, onu altından ırmaklar akan cennetlere, hepsini de içlerinde ebediyyen kalmak üzere yerleştirir. Allah ona gerçekten ne güzel rızık (mükâfat) vermiştir! Allah yedi göğü ve onlar kadar da yeri yaratmış olandır. (Allah'ın) emri, bunlar arasında durmadan iner. Allah'ın gerçekten her şeye kadir olduğunu ve ilmiyle her şeyi kuşatmış olduğunu bilmeniz içindir bunlar..." (Talak, 8-12).

Âyetteki, "وَكَاَيِّنْ" ile ilgili izah daha önce geçmiş olup, Hak Teâlâ aslında, içinde yaşayan ahaliyi kastederek, bu memleketleri, *"Rabbisinin emrinden uzaklaşıp azmış"* ifadesi ile, azgınlık ile tavsif etmiştir. Bu tıpkı, *"O beldeye sor"* (Yusuf, 82) âyetinde olduğu gibidir. **İbn Abbas** (r.a) "عَتَتْ" kelimesine "Rabbisinden yüz çevirmiş" manasını verirken; **Mukâtil,** "Rabbinin ve peygamberlerinin emrine muhalefet etmiş..." manasını vermiştir.

"فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا" ifadesi, "Allah o memleketlerin halkını, dünyadaki yaptıklarına göre hesaba çekip cezalandırmıştır" demektir. "Azap" manası, *"şaşkınlık verecek bir azaba duçar ettik"* ifadesinden anlaşılmaktadır ki bu da, "çok çetin ve büyük bir azap..." demektir. Bu manaya göre Cenâb-ı Hak, hesaba çekişini, "azab etmesi" ile açıklamıştır. **Kelbî** de âyette bir takdîm-te'hir olup, takdirinin, "Dünyada onları azaba duçar ettik, âhirette de çok çetin bir hesapla sigaya çektik" şeklinde olduğunu; buradaki hesapla, âhiret hesap ve azabının kastedildiğini söylemiştir.

"İşte o diyarlar yaptıklarının vebalini tatmış" yani yaptıklarının çetin azabını ve küfürlerinin cezasını tatmışlardır. **İbn Abbas** (r.a) buradaki "vebâl..."e, "küfürlerinin neticesini görüp tattılar" manasını vermiştir.

"(Bunların) işinin sonu, yani azgınlarının neticesi, *bir hüsran,* yani bir âhiret iflası ve ziyanı, *olmuştur."* Bu mana, Hak Teâlâ'nın, *"Allah, bunların benzerleri için de pek çetin bir azap hazırladı"* cümlesinden anlaşılmaktadır. Cenâb-ı Hak bu beyanı ile, Mekke kâfirlerini, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlamaktan, dolayısıyla da kendilerinden önceki ümmetlerin başına gelen şeylerin aynısının başlarına gelmesinden korkutmuş, uyarmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاتَّقُوا اللهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ *"O halde ey akl-ı selim sahipleri Allah'tan korkun"* hitabı mü'minlere yönelik bir hitap olup, Allah'ı ve Resûlü'nü inkârdan korkun" demektir.

Zikr'in Manası

Âyetteki, قَدْ أَنْزَلَ اللهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا *"Allah size, bir zikir, bir resûl indirmiştir"* cümlesi ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Allah size bir zikir (hatırlatma) indirmiştir ki bu zikir, peygamberdir. Allah, Peygamber (s.a.s) onların dinleri ve âhiretleri ile ilgili şeyleri bu kimselere hatırlattığı için, kendisine "**zikir**" adını vermiştir.

b) Âyetin takdiri manası, "Allah size bir zikir (Kur'ân) indirdi ve bir peygamber gönderdi" şeklindedir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Buradaki resûl ile **Cebrâil** kastedilmiştir ve bu, "ذِكْرًا" bir zikirden bedeldir. Çünkü **Cebrail** Allah'ın âyetlerini okur (hatırlatır). Binâenaleyh onun inişi, zikrin (Kur'ân'ın) inişi demek olur." "**Zikir**" kelimesiyle bazen de "şeref" manası kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu manada, *"Şüphesiz ki o senin için ve kavmin için bir zikirdir"* (Zuhruf, 44) buyurmuştur. Bu ifade ile bazen, "Kur'ân" manası da kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu manada, *"Biz o zikri indirdik"* (Nahl, 44) buyurmuştur.

Âyetteki, "**resûl**" kelimesi, هُوَ رَسُولٌ "O (zikir), peygamberdir" ki size *"Allah'ın âyetlerini apaçık olarak okumaktadır"* şeklinde de okunmuştur. Âyetteki, "**mübeyyinât**", "**mübeyyenât**" şeklinde de okunmuştur. Buradaki, "Âyetler", hüccetler-deliller manasınadır. Kelimenin "**mübeyyinât**" şeklinde okunması halinde mana, "ilahî emir ve yasakları, helâl ve haramları açıklayan âyetler..." şeklinde olur, "**mübeyyenât**" şeklinde okunması halinde ise, Allahu Teâlâ, âyetlerini açıklamış olduğunu ve kendi katından geldiğini beyan etmiş olur.

Hak Teâlâ, *"İman edip de sâlih amellerde bulunanları, karanlıklardan nûra çıkarmak için..."* yani, "küfrün karanlığından, imanın nûruna (aydınlığına);

şüphenin karanlığından, hüccetin nûruna; cehennemin karanlığından, ilmin nûruna çıkarmak için (peygamber göndermiştir) buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetteki *"... akl-ı selim sahipleri, Allah'tan korkun"* hitabının, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinizin ve O'nun Peygamberi'nin emrinden uzaklaşıp azmış olan, nice memleket(ler) vardır.."* ifadesiyle ilgisi var mıdır, yok mudur? Biz deriz ki: *"Allah'tan korkun"* hitabı "**memleket**" kelimesiyle, "ora halkı"nın kastedildiğini söyleyenlerin görüşünü destekler. Çünkü bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın bu hitabının, akıl sahiplerine olduğunu gösterir. Aklı olmayanlara hitap edilmez. Cenâb-ı Hakk'ın, *"nice memleket(ler)"* ifadesinin, hem terhib'i, hem de terğîb'i ihtiva eden bir ifade olduğu da ileri sürülmüştür.

Müttakilere Takva Emri?

İkinci bahis: İman, gerçekte, "takva"nın ta kendisidir. Halbuki, iman etmiş olan akl-ı selim sahipleri, ister istemez müttakiler zümresindendir. Binâenaleyh, daha nasıl bunlara, "Allah'tan korkun.." diye hitap edilebilir? Biz deriz ki: Takvanın, çeşitli derece ve kademeleri vardır. O halde, bu demektir ki, takvanın ilk basamağı şirkten korunmadır. Geriye kalan basamakları ve dereceleri ise, şirkin dışında kalan günahlardan korunmadır. Binâenaleyh, iman ehline, "müttakî olmaları" emrolunduğunda bu emir, "şirk" açısından değil, küçük ve büyük günahlar açısından verilmiş olan bir emir olur.

Muzari Yerine Mazi

Üçüncü bahis: Allah'ı tasdik eden herkes, karanlıklardan nûra çıkmış olur. Durum böyle olunca, âyetteki, "لِيُخْرِجَ الَّذِينَ اٰمَنُوا" yerine, لِيُخْرِجَ الَّذِينَ كَفَرُوا "... kâfir olanları çıkarmak için..." denilmesi gerekmez miydi? Biz deriz ki, bu ifade ile لِيُخْرِجَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ "iman edenleri çıkarması için..." ibaresi kastedilmiştir; zira, mazî sîgasıyla muzari sîgası kastedilebilir. Nitekim, meselâ Cenâb-ı Hak "اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى بْنَ مَرْيَمَ" (Âl-i İmran, 55) buyurmuştur ki, bu "اِذْ يَقُولُ اللّٰهُ" takdirindedir. Âyetteki ifadeye, "İman etmelerinden sonra kendileri için ortaya çıkan birtakım karanlıklardan, iman edenleri çıkarması için..." şeklinde de mana verilebilir.

Âyetteki, وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ *"Kim Allah'a iman eder..."* cümlesinde Allah'ın, mü'minlere vermiş olduğu mükâfatın büyük ve son derece hayran bırakan

türden olduğu vurgulanmıştır. "يُدْخِلْهُ" kelimesi, nûn ile "نُدْخِلْهُ" de okunmuştur.

قَدْ اَحْسَنَ اللهُ لَهُ رِزْقًا *"Allah ona gerçekten ne güzel rızık (mükâfat) vermiştir!"* cümlesine gelince, **Zeccâc** bu ifadeye, "Allah, bu kimseyi, nimetleri sona ermeyen, cennetlerle rızıklandırmıştır..." manasını vermiştir. Âyetteki "رِزْقًا" kelimesine, "dünyada taat, âhirette mükâfat manası da verilmiştir ki, bunun bir benzeri de, *"Rabbimiz; bize dünyada da, âhirette de bir güzellik ver.."* (Bakara, 201) âyetidir.

Gök Kadar Yer

Kelbî, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı bir kubbe gibi, birbiri üstünde yedi gök; tabakalar halinde ve birbirine bitişik olma açısından da, yerden de bir bu kadarını yarattığını söylemiştir ki, bu, tıpkı, meşhur olan şu görüş gibidir: Yer, üç tabakadır. Birisi, sırf yer (toprak) tabakası; diğeri, salt toprak olmayan çamur tabakası; üçüncüsü de, bir tarafı denize, bir tarafı da karaya açılan tabaka ki, işte, ma'mûr ve meskûn olan tabaka da budur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ" hem yedi kat göğe, hem de o gökteki yıldızlara, yani gezegenlere nispetle yedi "iklim (mıntıka, bölge)"nin kastedilmiş olmasında akıldan uzak görülecek bir taraf yoktur. Çünkü, bu yıldızlardan her birinin özelliği, o yerin mıntıkalarından her birinde ortaya çıkar, böylece de yer, işte bu açıdan yedi tane olmuş olur. Binâenaleyh, işte bu, aklın kabul edeceği, karşı çıkmayacağı izahlardır. Müfessirlerden, bunların dışında kalan ve nakledilegelen izaha gelince, bütün bunlar, aklın kabul edemeyeceği şeyler türündendir. Ki, bunlardan birisi de yedi kat göğün şu şekilde izah edilmesidir:

1) "مَوْجٌ مَكْفُوفٌ" Mevcun mekfûfun (tutulmuş dalga);

2) Kaya; 3) Demir; 4) Bakır; 5) Gümüş; 6) Altın;

7) Yakut... Yine, bunların her birisi arasında beş yüz yıllık mesafe bulunduğunun ve her birinin kalın kalın tabakalardan meydana geldiğinin söylenmesine gelince, bütün bunlar da, muhakkik âlimlerce muteber olmayan görüşlerdir. Bu hususta mütevatir bir naklin bulunması durumu müstesna... (Yerin), yediden çok olması da mümkündür. Bunun ne ve nasıl olduğunu en iyi bilen ise, Allah'tır. Binâenaleyh, âyetteki, "اَللهُ الَّذِى خَلَقَ" ifadesi, kendisi arasında mübtedâ ve haber olan bir ifadedir. "Yedi kat gök..." ifadesine atfı düşünülecek, nasb ile, "مِثْلَهُنَّ" şeklinde okunmuştur.

Bu, mübtedâ olmak üzere, merfû olarak da "مِثْلُهُنَّ" şeklinde de okunmuştur ki, bu durumda haberi "مِنَ الْاَرْضِ" ifadesi olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ *"(Allah'ın) emri, bunlar arasında durmadan iner..."* ifadesine gelince, **Atâ** şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile, yerin ve göğün her katında bulunan mahlûkatına olan vahyini kastetmiştir." **Mukâtil** de, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, en üst gökten, en alt yere doğru olan vahyedişini kastettiğini söyler. **Mücâhid** de bu cümleye "Bir kısmına hayat vermek, bir kısmını öldürmek, meselâ şunu emîn kılmak, diğerini ise imha etmek hususunda emri iner..." manasını vermiştir. **Katâde** de, "Gökler ve yerin her birinde, Cenâb-ı Hakk'ın bir yaratığı, bir emri ve bir yargısı, hükmü vardır..." manasını vermiştir. Bu ifade, "يُنْزِلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ" şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hak, لِتَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"Allah'ın gerçekten her şeye kadir olduğunu... bilmeniz için..."* buyurmuştur. Âyetin başındaki fiil, yâ ile, لِيَعْلَمُوا "bilsinler... diye" şeklinde de okunmuştur. Ki bu, "Sizler, göklerin, yerin yaratılışı ve orada devam eden ince tedbiri düşündüğünüzde, kudreti, bu derecede olan zatın bu kudretini, "ligayrihî" (başkasından ötürü olan) olmadığını, tam aksine zatı gereği olan bir kudret olduğunu ve hiçbir şeyin, yapmayı dilediği hiçbir şeyden O'nu alıkoyamayacağını bilesiniz diye..." anlamındadır. Bu ifadenin ne demek olduğu, daha önce de anlatılmış idi.

قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًا *"ve ilmiyle her şeyi kuşattı..."* ifadesine gelince, bu, "O, küllî ve cüz'i olan her şeyi bilir; O'nun ilminden ne gökte, ne de yerde, zerre miktarı dahi olsa hiçbir şey hariç kalamaz; her şeyi hakkıyla bilen ve yok ettikten sonra, yeniden var etmeye kadir olandır" demektir.

Âlemlerin Rabbi olan Allah yücedir; güç, kuvvet ve kudret, ulu ve yüce olan Allah'ın elindedir. Salât u selâm, peygamberlerin seyyidi, müttakîlerin önderi ve nebilerin sonuncusu, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun ailesine ve bütün ashabına olsun. (Âmin).

***

TAHRİM SÛRESİ

On iki âyet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ ۚ تَبْتَغِى مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَ ۗ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١﴾

"Ey Peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi, zevcelerinin hoşnutluğunu isteyerek, niçin (kendine) haram ediyorsun? Allah gafûr'dur, rahîm'dir" (Tahrim, 1).

Daha Önceki Sûre ile Münasebeti

Bu sûrenin, kendinden önceki sûre ile ilgisine gelince, bu şöyledir: Bu iki sûre kadınlara mahsus hükümlerde birleşmişlerdir. Aynı zamanda, o sûrenin başında, talâk ile ilgili hitabın; bu sûrenin başında da "tahrim - haram kılma" ile ilgili hitabın yer alması da, bu müşterekliği sağlayan diğer bir hususdur. Çünkü, pek çok çeşidinde (yerlerde), yahut da, bazılarının da mezhebine göre her çeşidinde, Allah'ın helal kıldığı şeyi haram kılma manasını ihtiva eder.

Bu sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki münasebete gelince, bu da şöyledir: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda, Zâtının azametine delalet eden şeylere yer vermiştir. Çünkü bunlar, Allah'ın kudretinin ve ilminin mükemmelliğine delalet eder. Zira, Allah'ın, gökleri, yeri ve içerisinde bulunan ilginç şeyleri yaratmış olması, bu ikisine, yani ilminin ve kudretinin mükemmel olması keyfiyetine varıp dayanır. Onun, Zât'ının yüceliği ise, kendisinin helal kıldığı şeyi haram kılma kudretine ters düşer. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, لِمَ تُحَرِّمُ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ *"Allah'ın sana helal kıldığı şeyi... niçin (kendine) haram ediyorsun?"* buyurmuştur.

Nüzul Sebebi

Âlimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine haram kıldığı şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Aişe** (r.a)'nin gününde **Mâriye** (r.a) ile baş başa kalır. **Hafsa** bunu sezer. Bunun üzerine de

Hz. Peygamber (s.a.s) **Hafsa**'ya, "Bunu benim için gizle; bu **Mâriye**'yi kendime haram kıldım. **Ebû Bekir** (r.a) ile **Ömer** (r.a)'in benim vefatımdan sonra, ümmetimin işini deruhte edeceklerini de sana müjdelerim.." der. Derken, **Hz. Hafsa** bunu, çok samimi iki dost oldukları için, **Hz. Aişe**'ye söyler.

Keza şöyle de denilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hafsa**'ya ait günde **Mâriye** ile baş başa kalıp da, derken, bu müjde ile, **Hafsa**'yı memnun etti ve bu işi saklı tutmasını istedi, fakat **Hafsa** bunu saklı tutmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de onu boşadı; hanımlarını da terk ederek yirmi dokuz gece **Mâriye**'nin evinde kaldı.

Yine rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ömer** (r.a) **Hafsa**'ya, "Eğer, **Hattâb**'ın soyunda bir hayır olsaydı, o seni boşamazdı..." deyip de, **Cebrâil** (a.s)'in gelerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ona dön; çünkü o, oruç ve namazı çok olan bir hanımdır. Üstelik o, senin cennetteki hanımlarındandır" dediği de rivâyet olunmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Hz. Hafsa**'yı boşamadığı, ama onu boşayabileceği uyarısında bulunduğu da ileri sürülmüştür.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Zeyneb binti Cahş**'ın evinde bal şerbeti içip, derken **Hz. Hafsa** ile **Aişe** (r.a) anlaşarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Biz senden, meğafir kokusu alıyoruz.." dedikleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de kötü kokmaktan hoşlanmadığı, bunun üzerine kendisine balı haram kıldığı da rivâyet olunmuştur.

Binâenaleyh, âyetteki bu hitabın manası, "Ey Peygamber, Allah'ın sana helal kıldığı (bir rivâyete göre) "mülk-i yeminini", (bir diğer rivâyete göre de) veya balı niçin kendine haram kılıyorsun.." şeklinde olur. Birinci izah, **Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde, Şa'bî, Mesrûk** ve **Sâbit**'in rivâyetine göre **Enes**'in görüşüdür. Bu cümleden olarak meselâ **Mesrûk** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, câriyesini haram kılmış ve ona yaklaşmayacağına dair yemin etmiştir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyetini indirerek, ona âdeta şöyle denilmek istenmiştir: "Haram kıldığın şeye gelince, bu helaldir. Hakkında yemin ettiğin şeye gelince de, bilesin ki Allah, yeminlerinizi çözmenizi, keffâret vermenizi size farz kılmıştır." **Şa'bî**, "Haram" sözünün geçtiği ifade yemin sayılır. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s), haram kılma yüzünden itâba maruz kalmıştır. Yeminlere ise keffâret verilir. Ki, işte bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "قَدْ فَرَضَ اللهُ لَكُمْ" (Tahrim, 2) âyetinden anlaşılan hususdur.

Nazm kitabı sahibi de şöyle demektedir: "Âyetteki, "niçin haram kılıyorsun?" ifadesi, "inkarî" anlamda bir istifhamdır. Allah'ın kabul etmediği ve yadırgadığı şey ise, yasaktır. Halbuki, helali haram addetmek ise, mekruhtur. Helal, ancak Allah'ın haram kılmasıyla haram olur.

Cenâb-ı Hak, تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ *"zevcelerinin hoşnutluğunu isteyerek"* buyurmuştur. Âyetteki, "تَبْتَغِي" kelimesi hal'dir. Ve, muzari (cümle-i haberiyye) hal "مُبْتَغِيًا" olarak vaki olmuştur. Mana, "Hanımlarının hoşnutluğunu arayarak şeklindedir. **Keşşâf sahibi,** şöyle demektedir: "تَبْتَغِي" ifadesi, "ya niçin haram kılıyorsun ifadesinin tefsiriyyesi, yahut hal, veyahut da, "cümle-i isti'nâfiyyedir." Bu ise, Peygamber (s.a.s)'den sadır olmuş bir "zelle"dir. Çünkü, hiç kimse, Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram kılamaz. Allah, "gafûr" ve "rahîm"dir. Yani, yaptığı bu zelleyi bağışlar, seni bununla muaheze etmediği için de, sana merhamet eder.. Âyetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır.

Âyetle İlgili Bahisler

İtab Var mı?

Birinci bahis: *"Allah'ın sana helal kıldığı şeyi, niçin (kendine) haram ediyorsun?"* ifadesi, bu hitabın, kınama ihtiva eden hitap olduğunu hissettirir. Halbuki, tavsifi olan (ey nebi) hitabı ise, kendisinde bir teşrif ve tekrim bulunduğu için, buna ters düşer. Şu halde, bu nasıl uzlaştırılabilir? Biz deriz ki, aslında bu hitap, kınama muhtevalı bir hitap değildir, tam aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'den sadır olan şeyin olmaması gerektiğine dikkat çeken bir hitaptır.

Peygamber Helâli Haram Kılar mı?

İkinci bahis: Allah'ın helal kıldığı şeyi haram kılmak imkansızdır. Çünkü helal kılmak, helal tarafını; haram kılmak da haram tarafını tercih etmek demektir. Halbuki, bu iki tercihi birden yapmak ise imkânsızdır. Peki o halde daha nasıl, *"Allah'ın sana helal kıldığı şeyi, niçin (kendine) haram ediyorsun?"* denilmiştir. Biz deriz ki, bu haram kılmadan maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, eşleri ile karı-koca hayatı yaşamaktan imtinâ etmesi ve uzak durmasıdır. Yoksa, Allah'ın onu helal kılmasını müteakiben onun haram olduğuna inanmak değildir. O halde, bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) bunun helal olduğuna inanarak, böylesi bir istifadeden vazgeçmiştir. Her kim, bu âyette bahsedilen haram kılmanın, Allah'ın helal kıldığı şeyi bizzat haram kılma olduğuna inanırsa, kafir olur. Öyleyse, nasıl olur da böyle bir şey, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilebilir?!..

Haram Kılmanın Hükmü?

Üçüncü bahis: "Helali haram addetmenin hükmü nedir?" denilirse, biz deriz ki, imamlar bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Ebû Hanife,** her konuda böyle bir şeyi yemin kabul eder ve kişinin haram kıldığı şeyde asıl istifade ne ise, onu nazarı dikkate alır. Binâenaleyh, meselâ bir kimse, bir yiyeceği kendisine haram kılmışsa, bu kimse onu yemeğe; câriyesini haram addetmişse, onunla (cinsî münasebette bulunmaya); hanım için yemin etmişse, ondan **îlâ** etmeye (uzak durmaya) yemin etmiştir. Hanımıyla ilgili yeminde erkeğin herhangi bir niyeti yoksa, bu "îlâ"dır. Eğer, "zıhâr"a niyet etmişse, bu "zıhâr"dır. Eğer, **talak**'a niyet etmişse, ikidir; üçe niyet etmişse, üç'tür. Şimdi şâyet kişi, "Ben yalana niyet ettim (bunu şakacıktan yaptım)" derse, bu kendisiyle Rabbi arasındaki şeyler hususunda kabul edilir, ama "îlâ" sayılan bu şeyi iptal etmek suretiyle "kazâen", yani mahkeme hükmüyle tasdik olunmaz.. Yine bir kimse, meselâ, "Bana, helal olan her şeyin haramdır" dese, onun bu sözü, niyeti olmadığı zaman, kendisine yiyecek-içecek şeyleri haram kılmış olduğuna hamledilir. Yok eğer, niyeti varsa, o niyet ettiği şeye hamledilir.

Şâfiî, bunu yemin addetmez. Ne var ki o, bütün bunları, sadece kadınlar hakkında keffâretin sebebi sayar.. Şimdi, erkek bu yeminiyle talaka niyet etmişse, bu yemin, **Şâfiî** nezdinde "talâk-ı ric'î" sayılır. Sahabenin bu hususstaki ihtilafına gelince, bu tıpkı **Keşşâf**'ta olduğu gibidir, bu sebeple de bunu anlatmaya gerek yok (isteyen oraya bakabilir).

Yemin Keffâreti

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ ۚ وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ ۚ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾ وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِهٖ حَدِيثًا ۚ فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِهٖ وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ ۚ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِهٖ قَالَتْ مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَا ۖ قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٣﴾

"Allah, yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini size farz kılmıştır. Allah, sizin yardımcınızdır ve O, hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Hani Peygamber, zevcelerinden birine gizli bir söz söylemişti. Bunun üzerine o, bunu haber verip de, Allah da Peygamber'e bunu açıklayınca, Peygamber bunun ancak bir

kısmını söylemiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Derken bunu kendisine söyleyince, o (hanımı), "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. (Peygamber de), "Bana, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan haber verdi" dedi" (Tahrim, 2-3).

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah ... size farz kılmıştır."* **Mukâtil,** buradaki "فَرَضَ" fiiline, "Allah beyan etti" anlamını vermiş ve bunun tıpkı, Nûr Sûresi'ndeki âyet (Nûr, 1) gibi olduğunu söylemiştir. Diğer âlimler ise, bu kelimeye, "farz, vâcip kıldı" anlamını vermişlerdir.

Nazm sahib de şöyle der: "Bu fiil, "عَلٰى" harf-i cerriyle kullanılırsa, "farz anlamından başka bir şey ifade etmez. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ" (Ahzab, 50) âyetinde böyledir, ama lâm harf-i cerriyle kullanılırsa, her iki manaya da gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ *"Yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini"* ifadesine gelince, bu, "O yeminlerinizi, keffâretlerinizle çözmenizi..." demektir. "تَحِلَّةَ" (tahlile), "tef'ile" vezninde bir kelime olup, aslı "**tahlile**"dir. Yeminleri çözmek, şu iki şekilde olur:

1) Keffâretle çözmek. Bu husus, bu âyette anlatıldığı üzeredir.

2) Bu kelimenin, "az şey" anlamında kullanılmasıdır. Ki, daha çok da bu anlamda kullanılır. Nitekim hadiste, لَنْ يَلِجَ النَّارَ اِلَّا تَحِلَّةَ الْقَسَمِ *"O kişi, ancak bir yemin kefareti kadar, cehenneme girer"*[29] buyurulur. Yani, "çok kısa bir süre için..." (yemin yerini bulacak kadar) demektir. Bu ifadenin yerine, bizzat "كَفَّارَةَ اَيْمَانِكُمْ" ifadeleri konularak da okunmuştur.

Bir grup müfessir şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), cariyesi **(Mâriye)** ile cinsî münasebette bulunmamaya yemin etmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hakk da "ona vâcip kıldığı şeyi, yani "keffâret-i yemini" hatırlatmıştır. **Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbas**'ın, "haram" sözcüğünün kullanıldığı ifadelerin yemin anlamına geldiğini rivâyet etmiştir. Yani, bir kimse, eşine اَنْتِ عَلَيَّ حَرَامٌ "Sen bana haramsın" dese de, bununla talak ve zıhara niyet etmese, bu söz yemin keffaretini gerektirir.

وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ *"Allah, sizin yardımcınızdır."* " Yani, "Allah sizin dostunuz, yardımcınızdır. وَهُوَ الْعَلِيمُ "Mahlukatını bihakkın bilendir", الْحَكِيمُ yani "Farz kıldığı hükümler konusunda hikmet sahibidir."

29 **Müslim, Birr,** 15 (4/2088); **Buharî,** Cevâiz, 6.

Hanımına Verdiği Sır

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِهٖ حَدِيثًا *"Peygamber, zevcelerinden birine gizli bir söz söylemişti"* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hak bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cariyesini kendisine haram kıldığını, bunu da, sır olarak **Hz. Hafsa**'ya söylediğini, ondan bunu saklı tutmasını istediğini kastetmiştir.

Şu da ifade edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), **Hafsa**'nın yüzünde bir kıskançlık belirtisi görünce, onu hoşnut etmek istedi de, böylece ona, şu iki şeyi sır olarak söyledi: Cariyesini kendisine haram kıldığını ve kendisinden sonra hilafetin **Hz. Ebû Bekir** ile babası **Hz. Ömer** (r.a)'e geçeceğini... Bunu, **İbn Abbas** (r.a) söylemiştir.

Cenâb-ı Hak, "فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِهٖ" buyurmuştur. Yani, "**Hafsa** bunu **Hz. Aişe**'ye haber verip de, وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ *"Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca..."*, yani, "Allah, nebisini, **Hafsa**'nın, **Aişe**'ye bunu söylediğine muttali kılıp da, Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Hafsa**'ya bu esnada onun söylediği şeyin bir kısmını haber verince..." demektir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, عَرَّفَ بَعْضَهٗ *"Bir kısmını söylemiş..."* ifadesinden anlaşılan husustur. Yani, "**Hafsa**'ya bir kısmını haber verdi, ve, "وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ *"Bazısından da vazgeçti..."* yani, "Peygamber, **Hafsa**'ya bir ikram olsun diye ve görmemezlikten gelme sadedinde, "Sen, bunu **Aişe**'ye haber verdin.." dememiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber vermediği şey ise, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile **Hz. Ömer** (r.a)'in hilafetinden bahsetmeyişidir. Şeddesiz olarak "عَرَفَ" şeklinde de okunmuştur ki, bunun manası, "bu şeyden dolayı onu cezalandırdı" demek olup, bu da senin, kötülük yapan birisine, "Senin ne yaptığını biliyorum, sana ne yapacağımı biliyorsun.." şeklindeki kullanışına varıp dayanır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Bunlar, Allah'ın, kalplerinde ne olduğunu bildiği kimselerdir.."* (Nisa, 63) buyurmuştur. Yani, "O, onları cezalandıracaktır ve o, bütün mahlukatın kalbinde olanı bilendir" demektir.

Faş Edilen Sırrın Açığa Çıkması

Cenâb-ı Hak فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِهٖ قَالَتْ مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَا قَالَ نَبَّاَنِىَ الْعَلِيْمُ الْخَبِيْرُ *"Derken Peygamber bunu ona, bunu söyleyince o, yani Hafsa, "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. (Peygamber de), "Bana, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan haber verdi" dedi"* buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ı, "**el-habîr**" kelimesinde, "**el-alîm**" kelimesinde bulunmayan çok mükemmel

bir mâna mevcut olduğu için, "**el-alîm**" diye niteledikten sonra ikinci olarak "**el-habîr**" diye de nitelemiştir. Âyetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır.

Âyetle İlgili Bahisler

Birinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, yeminlerinizin (keffâretiyle) çözülmesini size farz kılmıştır.."* ifadesi, O'nun, "Allah'ın helâl kıldığı şeyi, niçin kendine haram ediyorsun?" ifadesiyle nasıl bir münasebet arz eder? Biz deriz ki: Kadını haram kılmak bir yemin olunca, -meselâ bir kimse hanımına, "Sen bana haramsın" dese, bu yemin sayılır- bunu söylemek ile o, **îlâ** etmiş, hanımından uzak kalacağına yemin etmiş sayılır. İşte bundan sonra da keffaret verir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Keffaret Verdi mi?

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah, yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini size farz kılmıştır"* ifadesinin zahiri, olayın, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sudur etmiş olan bir yemin olduğunu göstermektedir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), keffarette bulunmuş mudur? Biz deriz ki: **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Peygamber (s.a.s)'in gelmiş geçmiş bütün günahları bağışlandığı için o keffaret vermemiştir. Bu, mü'minler için bir talimdir." **Mukâtil** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Mâriye**'den dolayı bir köle azâd ettiğini söylemiştir.

Resûlullah'a İlahî Lütuflar

إِنْ تَتُوبَآ إِلَى اللهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَاۚ وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللهَ هُوَ مَوْلٰيهُ
وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسٰى رَبُّهٗٓ إِنْ
طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهٗٓ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَآئِبَاتٍ
عَابِدَاتٍ سَآئِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا ﴿٥﴾

"Eğer her ikiniz de, Allah'a tevbe ederseniz (ne âlâ!). Çünkü doğrusu, sizin kalpleriniz kaymıştır. (Yok), onun aleyhine birbirinize arka çıkarsanız, hiç şüphesiz Allah bizzat onun yardımcısıdır. Cebrail de, mü'minlerin sâlih olanları da. Bunların ardında, melekler de onun yardımcısıdır. Eğer o, sizi boşarsa, yerinize -Allah'a itaatte teslim olan, Allah'ın birliğini tasdik eden, namaz kılan, günahlardan tevbe

eden, ibadet eden, oruç tutan kadınlar, dullar ve kızlar olmak üzere-Rabbinin ona sizden hayırlılarını vermeleri umulan bir şeydir" (Tahrim, 4-5).

Âyetin Muhatapları

Âyetteki, *"Eğer her ikiniz de, Allah'a tevbe ederseniz..."* ifadesi, onları kınamada ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e sıkıntı verme konusunda göstermiş oldukları dayanışmadan tevbe etmede ileri bir mana ifade etsin diye iltifat yoluyla, **Hz. Aişe** ve **Hafsa**'ya yapılmış olan bir hitaptır.

Âyetteki, "فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا" ifadesine gelince, bu "siz ikinizin kalpleri, haktan döndü.." demek olup, bu hak da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakkıdır ki, bu, ufacık bir kusur neticesinde beraberinde kınamanın söz konusu olacağı büyük bir haktır. Buradaki şartın cevabı karine bulunduğu için hazfedilmiş olup, bu cevap, "Bu sizin için hayırlı olur.." şeklindedir.

Tesniye Yerine Cemi

"Kulûb" kelimesinin çoğul getirilişi ile, aslında, tesniye anlamı kastedilmiştir. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Bu kelimenin çoğul olması, tesniye olarak getirilmesine tercih edilmiştir. Zira insandaki uzuvların pek çoğu, meselâ iki el, iki ayak, iki göz, vs. vs. gibi, ikişer ikişerdir. Binâenaleyh, insanın uzuvları bu şekilde olunca, tesniyeye muzaf olduğunda, bir, iki gibi kabul edilmiş olur. İşte bu husus, daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Hak, وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللهَ هُوَ مَوْلٰيهُ *"Onun aleyhine,* yani Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etme hususunda *birbirinize arka çıkarsanız, hiç şüphesiz bizzat Allah onun yardımcısıdır."* Yani, sizin bu dayanışmanız, ona zarar vermeyecektir. Zira, hem Allah, hem de **Cebraîl** (a.s), yani **Kerûbiyyûn** meleklerinin reisi onun dostudur" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, şanının yüce ve değerinin çok yüksek olduğunu bildirmek için, **Cebraîl** (a.s)'i diğer meleklerden ayırarak tek başına zikretmiştir. وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlerin sâlih olanları da onun dostudur."* **İbn Abbas,** Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetle **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer** (r.a)'i kastettiğini, zira bunlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında ona düşmanlık besleyenlere karşı, onun dostu ve yardımcısı idiler. Bu, aynı zamanda iki **Mukâtil**'in de görüşüdür. **Dahhâk,** bununla mü'minlerin hayırlılarının kastedildiğini söylemiştir. Yine bu ifadeye, "mü'minlerden sâlih olanlar", yani "iman edip sâlih amelde bulunanlar" manası

verildiği gibi, "mü'minlerden nifaktan berî olanlar" anlamı da verilmiştir. Yine bu ifadeye, "bütün peygamberler"; "halifeler"; "sahabe-i kirâm".. manaları da verilmiştir. Buradaki sâlih kelimesi, çoğul anlamında kullanılmıştır. Çünkü, bu ifade ile, hem müfret hem de çoğul manası kastedilebilir.

Cenâb-ı Hak, وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ *"Bunların ardından da, melekler de onun yardımcısıdır"* buyurmuştur. Ki bu, "Allah, **Cebraîl** (a.s)'i ve mü'minlerin sâlihlerinden sonra, melekler de Hz. Peygamber (s.a.s)'in yardımcısı, onun destekçisidir" demektir. Buradaki "ظَهِيرٌ" kelimesi, "yardımcılar" anlamında olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "وَحَسُنَ أُولٰٓئِكَ رَفِيقًا" (Nisa, 69) ifadesindeki "رَفِيقًا" kelimesi gibidir. **Ferrâ** da, kelamın takdirinin, "Bunların yardımından sonra, melekler de yardımcıdır.." şeklinde olduğunu söylerken, **Ebû Ali** ise, "Fa'îl vezni, kendisinden çokluk manası kastedilerek, müfred olarak da gelir ve bu tıpkı, *"(O gün) hiçbir hamîm (dost), hiçbir hamîme (dosta halini) sormaz"* (Me'âric, 10) âyetinde olduğu gibidir" demiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarını, عَسٰى رَبُّهٗٓ إِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُّبْدِلَهٗٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكُنَّ *"Eğer o sizi boşarsa, yerinize... Rabbinizin ona, sizden hayırlılarını vermesi umulur"* ifadesiyle tehdit etmiştir. Müfessirler "عَسٰى" (umulur ki) fiilini, bizzat Cenâb-ı Hakk'ın kendisi kullanıyorsa, bu, ümit manası değil, kesinlik manası ifade eder" demişlerdir. Kûfeliler âyeti şeddesiz olarak, "اَنْ يُبْدِلَهٗ" şeklinde okumuşlardır.

Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hanımlarını boşamayacağını biliyordu. Fakat onları korkutmak için, boşaması halinde ona, kendilerinden daha hayırlılarını vereceğini bildirmek suretiyle kudretini anlatmak istemiştir.

Kıraat imamlarının çoğu, "طَلَّقَكُنَّ" ifadesini **"ızhar"**la okumuşlardır. Ama **Ebû Amr**'ın, her ikisi de dudak harflerinden olduğu için, **kaf**'ı, **kâf**'a idğam ederek okuduğu rivâyet edilmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, Peygamberi'ne, bu hanımlarının yerine vereceği hanımları tavsif ederek, "**müslimât**", yani Allah'a itaat etmek suretiyle boyun eğen; "**mü'minât**", yani Allah'ın birliğini tasdik eden, ihlaslı; "**kânitât**", yani itaatkâr, bir diğer manasıyla geceleyin namaz kılan" diye tavsif etmiştir. Bu ikinci mana daha uygundur, çünkü bunun peşinden "**sâihât**" yani oruç tutan sıfatını getirmiştir. Dolayısıyla gündüz tutulan orucun, yanında gece kılınan namazın olması gerekir. "**Sâihât**" kelimesi, "سَيِّحَاتٍ" şeklinde de okunmuştur ki bu daha beliğdir. Oruç tutana "**sâih**"

- "**seyyâh**" denmiştir. Çünkü seyyâhın (çoğu zaman) beraberinde katığı bulunmaz. Dolayısıyla da kendisini yedirip-içiren birisini bulana kadar, aç dolaşır. Bu yönüyle de, iftar vakti gelinceye kadar, yemeyen-içmeyen oruçluya benzer." **"Sâihât"** ifadesine, "hicret eden kadınlar" manası da verilmiştir.

Allahu Teâlâ daha sonra, onları tavsif ederek ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا *"dullar ve kızlar olmak üzere"* buyurmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünya-âhiret eşlerinin bir kısmı dul, bir kısmı bâkire iken onunla evlenmişlerdir. Dolayısıyla vakıaya göre durum ifade edilmiştir. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şehvet duygusuyla değil, aksine Allah rızasını gözeterek evlendiğine bir işaret vardır.

Bu âyetlerle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak, meleklerinin ve onların yardımcılarının büyüklüğünü anlatmak için, بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ *"(Bütün) bunların ardından da, melekler de onun yardımcılarıdır..."* buyurmuştur. Âyetteki "تَتَظَاهَرَا، تَظَّاهَرَا" ve "تَظَاهَرَا"şekillerinde de okunmuştur.

İkinci bahis: Yeryüzünde mü'minlerin anneleri olan Peygamber (s.a.s)'in hanımlarından daha hayırlı kadın yok iken, faraza bunların yerine verilecek olanlar, daha nasıl bunlardan hayırlı olabilir? Deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine isyan ettikleri ve rahatsız ettikleri için, onları boşaması halinde, o kadınlar artık bu sıfat üzere kalmazlar. Dolayısıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e itaatte bulunan ve sayılan vasıfları taşıyan başka kadınlar, bunlardan daha hayırlı olmuş olurlar.

Müslim ve Mü'min

Üçüncü bahis: Âyetteki, "**müslimât**" - "**mü'minât**" ifadeleri, bir tekrar vehmini vermektedirler. Çünkü "Müslüman kadınlar" ile "mü'min kadınlar" aynı manayadır (ne dersiniz)? Biz deriz ki: İslâm (Müslümanlık), dil ile tasdikten; iman (mü'minlik) ise kalp ile tasdikten ibarettir, ki bu iki vasıf bazen birlikte bulunmayabilir. Binâenaleyh âyetteki bu iki kelime, o kadınlarda hem kalbin, hem de dilin tasdikinin bulunduğunu ortaya koyan ifadeler olmuş olurlar.

Dördüncü bahis: Cenâb-ı Hak, araya atıf vav'ı sokarak, *"Dullar ve kızlar..."* buyurmuş; ama önceki sıfatlar arasına atıf vav'ını getirmemiştir (neden)? Deriz ki: **Keşşâf sahibi** "Bunlar, birbirine zıt iki sıfattırlar. Dolayısıyla o kadınlar, diğer sıfatlarda bir müştereklik arz ettikleri halde, bu iki sıfatta müştereklik arz etmezler" demiştir.

Dullar Hakkında

Beşinci bahis: Cenâb-ı Hak, burada "dul" oluşu övgü sadedinde zikretmiştir. Halbuki dulluk, erkeklerin rağbetini azaltan özelliklerdendir (ne dersiniz)? Diyoruz ki: Mal, güzellik, yahut soy-sop yahut bu özelliklerin birlikte bulunmasından ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde, bazı dullar, bazı bakirelere nispetle daha iyi olmuş olabilirler. Durum böyle olunca da, buradaki "dullar" ile, bahsettiğimiz özellikte dullar kastedilmiş olabileceği için, dulluğun övgü sadedinde zikredilmesinde bir sakınca yoktur.

Cehennemden Korunun

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوٓا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَآ اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

"Ey iman edenler, gerek kendinizi, gerek ailenizi öyle bir ateşten koruyun ki, onun yakıtı, insanlar ve taşlardır. Bu ateşin başında iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır. Bunlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler. Ne emrolundular ise, onu yaparlar. Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin. Siz ancak yapmış olduğunuz şeylerin cezasını çekeceksiniz" (Tahrim, 6-7).

"قُوا اَنْفُسَكُمْ" hitabı, "Allah'ın sizi nehyettiği şeylerden vazgeçmek suretiyle, kendinizi koruyun" demektir. **Mukâtil** ise bu ifadeye, "Müslümanın, hem kendisini hem ailesini terbiye edip, böylece ailesine hem hayrı emredip, hem de onları kötü şeylerden yasaklaması ile kendisini koruması..." manasını vermiştir.

Keşşâf'ta, bu ifadeye, "Günahları terk edip, taatleri yapmak ve ailenizi, kendinizi sorumlu tuttuğunuz şeylerle sorumlu tutmanız suretiyle, koruyun" manası verilmiştir. Yine bu ifadeye, "Kendinizi, nefsinizi davet ettiği şeylerden koruyun. Çünkü nefis, size kötü şeyleri emreder" manası verilmiştir. قُوا "koruyunuz" ifadesindeki fail vav'ına atıf düşünülerek, وَاَهْلُوكُمْ "Aileniz de korusun" şeklinde de okunmuştur. Böyle bir atıf, aradaki fasıladan dolayı yerindedir. Âyetteki, "نَارًا" (bir ateş) ifadesi, "bir çeşit ateş"

manasına olup, bu da, yakıtı insan ve taş olan ateştir. **İbn Abbas** (r.a), âyetteki "taş" ifadesine, "kükürt taşları" manasını vermiştir. Çünkü bunlar, yakıldığında, alabildiğine sıcaklık veren taşlardır. Âyet "وَقُودُهَا" şeklinde de okunmuştur.

Cehennemde Görevli Melekler

عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ *"Bu ateşin başında iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır."* Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, on dokuz zebânî (cehennem bekçisi melek) ile onların yardımcılarını kastetmiştir. Bunlar, alabildiğine büyük, haşin ve sert meleklerdir. Onların bu şekilde yaratılmış olmaları yadırganacak bir şey değildir. Yahut da onlar, Allah'ın düşmanlarına karşı, alabildiğine şiddetli, Allah dostlarına karşı alabildiğine merhametli oldukları için, hilkatlerinde değil de işlerinde böyle serttirler. Nitekim Hak Teâlâ (mü'minleri vasf ederken), *"(Onlar), kâfirlere karşı alabildiğine sert; birbirlerine karşı ise son derece merhametlidirler"* (Fetih, 29) buyurmuştur.

Âyetteki, وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Ne emrolundular ise onu yaparlar"* ifadesi, işin gerektirdiği ortamdan ötürü onların, çok çetin ve sert olduklarına delâlet eder. Çünkü onlar Allah'ın emirlerini yerine getirme ve düşmanlarından intikam alma hususunda asla şefkatli davranmazlar. Burada, meleklerin, âhirette, Allahu Teâlâ'nın emir ve yasakları ile mükellef olmaya devam ettiklerine bir işaret vardır. Çünkü onlardan sâdır olacak isyan, Allah'ın emir ve yasağına muhalefet olur.

Âyetteki, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ *"Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin"* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hak bu azabın şiddetini, o ateşle anlatıp, meleklerin Allah düşmanlarından intikam alma hususunda çok çetin olduklarını belirtince, *"Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin"* buyurmuştur ki bu, "Onlara, "Bugün mazeret beyan etmeyin" denilecek" takdirindedir. Çünkü mazeret beyan etmek, tevbe etmek demektir. Tevbe ise, cehenneme girdikten sonra, artık makbul değildir. Binâenaleyh mazeret beyan etmek, onlara bir fayda vermez. "اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ" yani, "Sizin yapmış olduğunuz o kötü amelleriniz, hikmet-i ilahiyye gereği size bu azabı gerekli kılmıştır."

Mü'minlere Cehennem Tehdidi

Birinci bahis: Allahu Teâlâ, *"Eğer yapamazsanız, ki kesinlikle yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan o ateşten korununuz. Zira o, kâfirler için hazırlanmıştır"* (Bakara, 24) buyurarak, cehennemin kâfirler için yaratıldığını bildirmiştir. Öyleyse burada, mü'minlere böyle hitap

etmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Fâsıkların derekeleri, kâfirlerin derekelerinin üstündedir. Çünkü fâsıklar da kâfirlerle birlikte, aynı yerde, yani cehennemdedirler. Bundan dolayı mü'minlere, "Bu ateşin kendileri için hazırlandığı kimselerle birlikte olmamanız için, fısk-ı fücurdan (günahtan) alabildiğine kaçınmak suretiyle kendinizi bu ateşten koruyun" denmiştir. Bu hitapla, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, mürtetlikten korunmalarını emretmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.

Meleklerde Cüsse

İkinci bahis: Melekler, ruhanî varlıklar oldukları halde, daha nasıl kaba-saba, iri gövdeli olarak nitelenebilirler? Deriz ki: Buradaki kaba-sabalık, çetinlik, beden açısından değil, rûhları, davranışları açısından dandır. Bu görüş, diğer görüşlere nispetle, doğruya en yakın olandır.

Üçüncü bahis: Âyetteki, *"Bunlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler"* ifadesi, *"Ne emrolundular ise, onu yaparlar"* ifadesinin aynısıdır. Binâenaleyh aynı âyette bu ikisine de yer verilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu iki ifade aynı manada değildir. Çünkü birincisi, "Onlar, Allah'ın emirlerini kabullenir, onları üstlenir ve o emirleri yadırgamazlar" manasınadır. İkincisinin manası ise, "Onlar emrolundukları bu şeyleri behemehal yaparlar" şeklindedir. **Keşşâf sahibi,** bunu bu şekilde izah etmiştir.

Tevbe-i Nasûh

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوٓا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا ۟ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ۙ يَوْمَ لَا يُخْزِى اللّٰهُ النَّبِىَّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهٗ ۚ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَآ اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا ۚ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾ يَآ اَيُّهَا النَّبِىُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۟ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ ۟ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler, bir tevbe-i nasûh ile Allah'a tevbe edin. Olur ki Rabbiniz kötülüklerinizi affeder ve sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. O gün Allah, Peygamberi'ni ve iman edip, onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek. Nurları, önlerinde ve sağlarında koşacak. Diyecekler ki: "Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla, bizi

bağışla. Şüphesiz ki sen, her şeye hakkıyla kadirsin." Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Onlara karşı sert davran. Onların barınacakları yer cehennemdir ve o ne fena bir gidiş yeridir"
(Tahrim, 8-9).

Âyetteki, "tevbe-i nasûh" tabiri, "alabildiğine nasihatkâr bir tevbe" demektir. **Ferrâ**, "nasûh" kelimesinin "tevbe"nin sıfatı olduğunu ve mananın, "Sahibine, kendisinden döndüğü o kötü işi yeniden yapmamayı öğütleyen, nasihat eden bir tevbe" şeklinde olduğunu; çünkü böylesi bir tevbenin, doğru-samimi ve insanların, sayesinde öğüt (örnek) aldığı bir tevbe olduğunu söylemiştir. **Âsım** bu kelimeyi, nûn'un zammesi ile, "**nusûhen**" şeklinde de okumuştur. Bu kıraate göre kelime, tıpkı "**ukûd**" gibi bir mastardır. Nitekim Arapçada "نَصَحْتُ لَكَ نَصْحًا - نَصَاحَةً - نُصُوحًا" denilir.

Keşşâf'ta ise şöyle denilmiştir: "Buradaki "tevbe" kelimesi, bir isnad-i mecâzî olarak, "nasihat edici" (nasûh) diye tavsif edilmiştir ki bu da, insanların, işlemiş oldukları o kötülüklerden alabildiğine pişman olmaları ve bir daha aynı şeyleri yapmamak kaydıyla ettikleri tevbedir." Nasûh ifadesinin, "elbisenin dikişi" manasındaki, **"nesâhatü's-sevb"** ifadesinden olduğu da söylenmiştir, عَسٰى رَبُّكُمْ *"Olur ki Rabbiniz..."* ifadesi, Allah'ın kullarını ümitvâr ettiği bir ifadedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ogün Allah Peygamberi'ni... rüsvay etmeyecek"* ifadesindeki "o gün (yevm) kelimesi, "cennetlere sokar" kelimesi ile mansubdur, yani onun zarfıdır. *"Allah rüsvay etmeyecek"* ifadesi, kendisinin rüsvay ettiği küfür ve fısk ehli için bir çıtlatma ve bunların vasıflarından koruyup muhafaza ettiği için de mü'minlerden kendisine hamd etmelerini istemedir.

Allah Mü'minleri Rüsvay Etmez

Mu'tezile, âyetteki bu ifadeye tutunarak şöyle demişlerdir: "Rüsvay etme, ilahî azap ile olur. Allahu Teâlâ ise, iman edenlere azap etmeyeceğini va'detmiştir. Binâenaleyh eğer büyük günah sahipleri, mü'minlerden sayılsaydı, onlar için ilahî azabın olmasından korkmazdık." Ehl-i sünnet ise buna "Allahu Teâlâ, mü'minleri rüsvay etmemeyi va'detmiştir" diye cevap vermiştir.

Âyetteki, اَلَّذِينَ اٰمَنُوا *"iman edenler"* ifadesi, mübtedâ olup, haberi ise, يَسْعٰى... *"koşacak"* ifadesidir, yahut da, لَا يُخْزِى *"rüsvay etmeyecek"* ifadesidir.

Ehl-i sünnetten, "Âyetteki, **"en-nebî"** kelimesinde vakfedenler, yani cümleyi burada bitirenler vardır. Bu, "Allah, şefaatini reddederek Peygamberi'ni rüsvay etmeyecektir" demek olur. **"İhzâ"**, rezil - rüsvay etmek demektir, yani Cenâb-ı Hak onları, kâfirlerin huzurunda rezil-kepaze etmeyecektir. Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin vâkıf olamayacağı tarzda (günahkâr) mü'minlere azap etmesi de mümkündür.

Âyetteki, بَيْنَ اَيْدِيهِمْ *"önlerinden..."* tabiri; "yürür iken"; وَبِاَيْمَانِهِمْ *"sağlarından..."* tabiri de, "hesaba çekilirken..." demektir. Çünkü kendisinde bir nur, bir iyilik, bir hayır bulunan kitapları onlara sağlarından verilir ve bu nur, ayaklarını bastıkları yerde, önlerinde ve sağlarında koşuşturur durur. Çünkü onların arkaları ve solları kâfirlerin yollarıdır.

İman ve Amele Göre Nur

Âyetteki, يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا *"Diyecekler ki: "Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla"* ifadesine gelince, **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Onlar bu sözü, münafıkların nuru söndürüldüğünde korktuklarından ötürü diyecekler." **Hasan el-Basrî**'den de, "Allahu Teâlâ, onların nurlarını tamamlamıştır. Fakat Allah'ın huzuruna iyice yaklaşmak arzusuyla böyle dua edeceklerdir. Bu tıpkı, gelmiş-geçmiş bütün günahları bağışlanmış olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Günahına istiğfar et"* (Muhammed, 19) diye emrolunması gibidir" dediği rivâyet edilmiştir.

Şu da söylenmiştir: "Bu mü'minlerin derece bakımından en düşükleri, nurları, ancak ayaklarını basacakları yeri aydınlatanlardır. Çünkü nur, insanın ameline göre verilecek. Dolayısıyla bunlar, bu nurun tamamlanmasını, yani daha fazla verilmesini isteyeceklerdir." Şöyle de denilmiştir: "Cennete doğru yarışı önde götürenler (sabıkûn), sıratı şimşek gibi geçecekler. Bir kısım mü'minler rüzgâr gibi geçerlerken, bir kısmı da emekleyerek-yüzükoyun sürünerek geçerler. İşte *"Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla"* diyenler, bu iki kısımdır." Bu izahı **Keşşâf sahibi, Keşşâf**'ında yapmıştır.

Kâfirlere Karşı Cihat

Cenâb-ı Hak, يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş"* buyurmuş ve "kâfirler" sözü, münafıkları da içine almasına rağmen, onları da zikretmiştir. *"(Ey Peygamber) onlara karşı sert davran"* buyurulmuştur. Cihat, bazen savaşarak, bazen deliller ortaya koyarak olur. Bu demektir ki, bazen dil ile, bazen süngü ile olur. Bu ifadeye, "Onlara, ilahi hadleri, yani cezaları uygulayarak, onlarla cihat et. Çünkü

onlar büyük günah işleyenlerdir" manası da verilmiştir. Zira Peygamber'in ashabı (r.ahm) büyük günah işlemekten masum (uzak) idiler. وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ *"Onların barınacakları yer cehennemdir"* bunun ne demek olduğu daha önce izah edilmiştir.

Âyetlerle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetteki, *"Ey iman edenler"* ifadesi, daha önce geçen, *"Ey kâfirler"* ifadesiyle nasıl bir münasebet arz eder? Deriz ki: Allahu Teâlâ, mü'minlerin, bugün tevbe etmek suretiyle, o günkü azabı savuşturabileceklerine dikkatlerini çekmiştir. Çünkü o gün yapılacak tevbenin bir değeri yoktur.

Burada şöyle bir incelik yatmaktadır: Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, geçen şeyler hususunda yapılan terhibden (korkutmadan) sonra, azabı savuşturmaya dikkat çekmenin, onların hallerini ve haklarındaki in'am ve ikramları zikretmek suretiyle, bir tergibi (teşviki) ifade etmiş olmaktadır.

İkinci bahis: Allahu Teâlâ o günde, hem Peygamber'i, hem de iman edenleri rezil-rüsvay etmeyecektir. Böyle iken âyette ayrıca, *"O (Peygamber'le) beraber olanları..."* demeye ne gerek vardı? Deriz ki: Bu, bir araya gelmeyi, bir arada bulunmayı anlatan bir ifadedir. Binâenaleyh mana, "Allah, nurları, önleri sıra koşup giden bu topluluğu rezil-rüsvay etmeyecektir" şeklindedir. Dolayısıyla bir arada-beraber olmak büyük bir faydadır. Çünkü iman edenler ile peygamberlerini, bir araya getirmek, mü'minler için bir şereftir ve saygının ifadesidir.

Üçüncü bahis: *"Bizi bağışla"* ifadesi, her mü'minin günahı olduğu vehmini vermektedir. Günah ise, herkeste olmaz (denilirse), biz deriz ki: Bu kimselerin, her günah için lazım olan şeyden ötürü, (yani her günahın ayrılmaz vasfı olan şeyden ötürü), mağfiret talebinde bulunmuş olmaları mümkündür. Her günahın ayrılmaz vasfı da, hizmette (kullukta) kusur etmektir. Bunda kusur ise, her mü'minde bulunan bir vasıftır.

"Ey Nebî!" Hitabı

Dördüncü bahis: Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında, *"Ey Peygamber, niçin ... haram kılıyorsun?"* buyurmuş; daha sonra da yine *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş"* buyurmuş; mesela, "Ey Âdem, Ey Musa, Ey İsa dediği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ismi ile değil, vasfı ile, yani peygamberlik vasfı ile hitap etmiştir (niçin)? Deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'e,

diğer peygamberlerden üstün olduğunu göstermek için, ismiyle değil vasfıyla hitap etmiştir. Bu, açık bir buluştur.

Beşinci bahis: Âyetteki, *"Onların barınacakları yer cehennemdir..."* ifadesi, onların varacakları yerin, mutlak manada kötü bir yer olduğuna delalet eder. Çünkü bu mutlak ifade, bu azabın devamlı olduğuna delalet eder. Mutlak olmayan ifadeler ise, böyle bir devamlılığa delalet etmezler. Zira Cenâb-ı Hak, haklarında mutlak ifade olmayanları günahlarından arındırmış olabilir. (Dolayısıyla bunların azabı devamlı olmaz).

Meşhur Kadınlar

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِى عِنْدَكَ بَيْتًا فِى الْجَنَّةِ وَنَجِّنِى مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِى مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾

"Allah kâfirlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal olarak gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki iyi kulun nikâhı altında idiler. Böyle iken hâinlik ettiler de, o iki koca, onları Allah'ın azabından hiçbir şekilde kurtaramadılar. (O iki kadına), "Ateşe girenlerle beraber, siz de girin" denildi. Allah iman edenlere de, Firavun'un karısını misal olarak gösterdi. Hani o kadın, "Ya Rabbi, bana katında, cennet içinde bir ev yap. Beni Firavundan ve onun amellerinden kurtar. Beni, o zâlimler güruhundan kurtar" demişti" (Tahrim, 10-11).

Âyetteki, *"Allah ... misal olarak gösterdi"* ifadesi, "Allah bunların hallerini, bir temsil ile anlattı" demektir. Çünkü onlar, küfürlerinden ve mü'minlere olan düşmanlıklarından ötürü, korumasız ve sahipsiz, kendileri gibilerine verilen ceza ile cezalandırıldılar. Kendileriyle o peygamberler arasında bulunan akrabalık, o peygamberlere düşman oldukları; Allah katından getirdikleri şeylerde peygamberleri inkâr edip, bu inkârda ısrar ettikleri için, kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir.

Nûh (a.s) ile Lût (a.s)'un Eşleri

Nûh'un ve **Lût**'un hanımlarının durumundaki gibi, kâfirle birlikte yaşayan mü'min, peygamber bile olsa, Hak Teâlâ, bunlar arasında herhangi bir bağın bulunmadığını ve bu akrabalığı, her şeyden uzak saydığını, buna itibar etmediğini belirtmiştir. Çünkü bu iki kadın, o peygamberlere (iman etmemek suretiyle), hâinlik edince, bu peygamberler, onların başına gelen azapları onlardan savuşturamamışlardır ve üstelik bu kadınlara, âhiret gününde de, *"(Haydi) ateşe girenlerle beraber siz de girin"* denilecektir.

Firavun'un Eşi Âsiye (r.ah)

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Firavun'un hanımının halini, bir Allah düşmanı zalimin zevcesi olmasına rağmen, Allah katındaki mertebesini, **İmrân**'ın hanımı, dünya ve âhirette kendisine yapılan ikramı, kavmi kâfir olmasına rağmen, zamanının kadınlarından faziletli kılınması gibi durumlarını anlatarak, Müslümanların, kâfirlerle ilgi kurmalarında, bu ilginin Müslümana zarar vermeyeceğini beyan buyurmuştur.

Mü'min Kadınlara İmalı Mesaj

Bu iki misalin zımnında, mü'minlerin annesi olan iki kadına, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki hanımı olan, **Hz. Hafsa** ve **Hz. Aişe**'ye, kendilerinden sadır olan ve sûrenin başında anlatılan kusurdan ötürü, bir tariz vardır ve bunlar için bu misalde kâfirlere yer verilip, **Firavun**'un hanımı olan **Âsiye bint Muzâhim**'in misal olarak getirilmesinden ötürü, bunları en sert ve ağır bir biçimde bir sakındırma vardır.

Âsiye'nin, **Hz. Musa** (a.s)'nın halası (babasının kız kardeşi) olduğu; **Musa** (a.s)'nın asasını atıp, sihirbazların asasını, bu asanın yuttuğunu duyduğu zaman iman ettiği; **Firavun**'un ona, bu imanı sebebiyle çok ağır işkenceler yaptığı da rivâyet edilmiştir. Meselâ **Ebû Hureyre** (r.a)'den, **Firavun**'un dört kazık çaktırıp, bu kadını, kazıklara çivileterek, güneş altında bıraktığı; üzerine de büyük bir taş koyduğu; bunun üzerine kadının, "Ya Rabbi, beni **Firavun**'dan kurtar" dediği; böylece rûhunun cennete yükselip, o taşın, onun ruhsuz cesedi üzerinde kalakaldığı rivâyet edilmiştir. **Hasan el-Basrî** de, Cenâb-ı Hakk'ın bu kadını, dilediği gibi yiyip-içmek üzere cennete yükselttiğini söylemiştir. Şu da söylenmiştir: "Bu kadın, *"Ya Rabbi, bana, katında, cennet içinde bir ev yap"* dediğinde, cennette kendisi için yapılan evini görmüştür. Bu ev tek bir incidendir." Bunun nasıl ve ne olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu âyetlerle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Âyette, *"Kullarımızdan..."* denilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu, şu iki şekilde izah edilebilir:

a) Bu, daha evvel de geçtiği gibi bunlar için bir ta'zim ve kıymet ifadesidir.

b) Cenâb-ı Hak nezdinde, bir kimsenin, başkasına üstünlüğünün, ancak üstün olanın sâlih olmasıyla mümkün olmasından dolayı, bu kimselerin, bu manada kul olduklarını ortaya koymak için, böyle buyurulmuştur.

İki Kadının Hıyaneti

İkinci bahis: Bu iki kadının hainlikleri ne manayadır? Deriz ki: Bunların münafık olup, küfürlerini-saklamaları ve o iki peygamberin aleyhine benzeri hain gayeler gütmeleri manasınadır. Meselâ **Nûh**'un karısı, kavmine, "O delidir" demiş; **Lût**'un karısı da, **Hz. İbrahim** (a.s)'in misafirlerinin gelişini kavmine haber vermiştir. Yoksa bu iki kadının, zina fiilinde bulunarak, kocalarına hainlik yaptıkları söylenemez. **İbn Abbas** (r.a)'tan, "Hiçbir peygamber hanımı zina etmemiştir" diye rivâyet edilmiştir. Bunların hainliklerinin, dinî bakımdan olduğu söylenmiştir.

Üçüncü bahis: Âyette, *"katında, cennet içinde"* şeklinde iki ifadenin birlikte zikredilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu kadıncağız, önce Allah'ın rahmetine yaklaşmayı istemiş, sonra da *"cennet içinde"* demek suretiyle, yakınlığın yerini belirlemiş ve Arş'a daha yakın olan, cennetü'l-me'vâ'daki derecesinin yüksek olmasını istemiştir.

Meryem (r.ah.)

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِيٓ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

"Namusunu iyice koruyan İmran kızı Meryem'i de Allah bir misal olarak gösterdi. Biz ona bundan dolayı ruhumuzdan üfürdük. O, Rabbisinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti ve itaat edenlerden oldu" (Tahrim, 12).

Âyetteki, "...اَحْصَنَتْ" kelimesi, "zinadan ve fuhşiyattan korudu" demektir. Buna bu manayı verdik. Çünkü **Hz. Meryem**'e, zina iftirası yapılmıştır. Buna göre âyetteki "**ferc**" kelimesi ile, hakikî manası murat edilmiştir, **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Cebrâil** (a.s), onun elbisesinin yakasına üfledi, yani parmaklarıyla yakasını çekti ve oradan üfledi." Elbise ve benzeri şeylerde bulunan her yırtığa (açık yere), "**ferc**" denilir. Buradaki "اَحْصَنَتْ" fiiline, "iffetini korumak için, her türlü külfete katlandı" manası da verilmiştir. Çünkü "**muhsane**" kelimesi, iffetli-namuslu kadın manasına gelir.

Meryem'e Üflenen Ruh

"Ona, yani elbisesinin deliğinden (yakasından) ruhumuzdan üfledik" ifadesine, "sayesinde bedenlerin hayat bulduğu şeyi (yani ruhu), onda yarattık" manası da verilmiştir. Âyetteki, "فِيهِ" (ona) zamiri, "**İsâ**'da" manasınadır. Bunu "فِيهَا" (ona) şeklinde okuyanlara göre de mânâ, "**İsâ**'nın nefsinde..." şeklinde olur. Çünkü "nefs" kelimesi, müennestir. *"Üfleme"* ile yapılan teşbih de şöyle izah edilir: "Ruh, o kimsede yaratıldığında, tıpkı bir rüzgarın-bir nefesin bir şeyi doldurup şişirmesi gibi, bedenin tamamına yayılır." Bu teşbihin; tıpkı bir rüzgâr gibi, ruhun hızlı bir biçimde bedene girmesi yüzünden yapıldığı da söylenmiştir.

Âyetteki, وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا *"Rabbisinin kelimelerini... tasdik etti"* ifadesine gelince, **Mukâtil,** buradaki "**kelimât**" ile, **İsâ** (a.s)'nın kastedildiğini söyler. Çünkü buna, **Hasan el-Basrî**'nin bu âyeti, "بِكَلِمَةِ رَبِّهَا" şeklinde okuması da delalet eder. **Hz. İsâ** (a.s), Kur'ân'ın birkaç yerinde, "**kelimetullah**" diye adlandırılmıştır. Ama burada bu kelime, çoğul olarak getirilmiştir.

Ebû Ali el-Farisî de, âyetteki, "**kelimât**" (kelimeler) sözüne, sözün ötesinde, "kendisi için meşru kılınan, konan ilahî kanunlar" manasını vermiştir. Buna göre mâna, "Allah'ın kanunlarını tasdik etti, onlara yapıştı; Allah'ın hitaplarını tasdik etti, yalanlamadı" şeklinde olur. Çünkü şer'î kanunlar "**kelimât**" (kelimeler) diye adlandırılmıştır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Hani Rabbi İbrahim'i birtakım kelimeler ile imtihan etmişti"* (Bakara, 124) buyurmuştur.

Âyetteki, "صَدَّقَتْ" ifadesi, hem şeddesiz hem de şeddeli şekillerde okunmuştur. Şeddeli kıraate göre, o ilahî kelimelerin ve kitapların doğruluklarını dile getirmiştir, yani onları "doğru" (sadık) diye tavsif etmiştir ki tasdikin tam manası da budur. Bu ifadeler, hem müfret hem cemî olarak,

kelime-kelimat, kitap-kütüp şekillerinde okunmuştur. "Kitap" şeklinde okunması ile, bunların çokluğu ve yaygınlığı kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak, "وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ" buyurmuştur ki bu, "O, itaat edenlerdendi" manasınadır. Bu mânâ, **İbn Abbas** (r.a)'a göredir. **Atâ** ise buna, "O, namaz kılanlardandı" manasını vermiştir.

Âyetle ilgili birkaç bahis vardır:

Allah'ın Kelimeleri

Birinci bahis: "Allah'ın kelimeleri ve kitapları", da ne demektir? Biz deriz ki: "Allah'ın kelimeleri" tabiriyle, **İdris** (a.s)'e indirilen sahifeler; "Allah'ın kitapları" ile de, dört büyük kitap kastedilmiştir. Bunlar ile, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerine konuştukları ile, Levh-i Mahfuz'da takdir ettiği şeylerin tümü de kastedilmiş olabilir. Bu ifadeler, müfret olarak, "Allah'ın kelimesi ve O'nun kitabı" (بِكَلِمَةِ اللهِ وَكِتَابِهِ) şeklinde de okunmuştur ki, buna göre ise "**Hz. İsâ** (a.s) ve onun kitabı **İncil**" kastedilmiş olur. Şâyet, "الْقَانِتِينَ" müzekker için kullanılan bir kelimedir" denilirse, biz deriz ki, "**kunût**" kökü, her iki taraftan (kadın ve erkek tarafından) da itaat edenleri içine alan bir sözdür. Dolayısıyla, erkek tarafı dişi tarafına tağlip edilerek böyle ifade edilmiştir, Başındaki min edatı ise, kısım ve ba'ziyyet ifade eder. Bu izahı, **Keşşâf sahibi** yapmıştır. Bu kelime ile, "kavim, topluluk" manasının kastedildiği, "**kavm**"in ise, genel bir ifade olduğu ve tıpkı, "Allah'a taate devam edenlerden olun.." manasında olan, *"rükû edenlerle rükû edenlerden ol..."* (وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ) (Âl-i İmran, 43) gibi olduğu da ileri sürülmüştür. Bir de, **Hz. Meryem, Hz. Musa**'nın kardeşi **Hârun**'un soyundan (الْأَعْقَاب) olduğu için, (ona nisbetle) böyle ifade edilmiştir.

Bu Meseldeki Hikmetler

Nûh (a.s)'un **Vâile** (وَاعِلَةٌ) adındaki karısı ile, **Lût** (a.s)'un **Vâhile** (وَاهِلَةٌ) adındaki karısının mesel olarak verilmesine gelince bu, tamamını ancak Allah'ın bileceği bir biçimde, sayısız fayda ve hikmetleri ihtiva eder. Ki, bunlardan bazıları şunlardır:

1) Erkeklerin ve kadınların, "Büyük mükâfat ve büyük azab" hususunda dikkatlerini çekmek...

2) Başkasının salâhının iyi güzel yolda olmasının, fesat içinde olana fayda vermeyeceğini; başkasının fesâdının da iyi ve güzel yolda olana zarar vermeyeceğini bilmek...

3) Erkek, takvanın zirvesinde dahî olsa, kadın konusunda ve nefsi konusunda kendisine güvenmemelidir. Bu tıpkı, **Nûh** ve **Lût** (a.s)'un hanımlarından sudûr eden hal gibidir.

4) Kadının namusluluğunu ve iffetini bilmek çok mükemmel bir fayda temin eder. Bu da tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında, *"Şüphesiz ki Allah seni seçti ve seni temiz kıldı; seni, (zamanındaki) âlemlerin kadınlarına üstün kıldı"* (Âl-i İmran, 42) buyurduğu **İmrân Kızı Meryem**'de olduğu gibidir.

5) Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda sadâkati bütün olarak yalvarıp yakarmanın, O'nun cezasından kurtulup, hesapsız mükâfatlar elde etmeye vesile olacağına ve ezelî olan Zât'ın huzuruna bütün her konuda başvurmanın gerekli olduğuna, dönüşün, şanı yüce, kelimesi üstün, kendisinden başka tanrı olmayan ve ancak kendisine dönülecek olan Zât'a olacağına dikkat çekmek...

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ü selâm da, peygamberlerin seyyidine, âilesine ve ashâbına olsun! (Âmin).

***

MÜLK SÛRESİ

Otuz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

Hâkimiyet, kendisinin elinde olan Allah'ın şanı ne yücedir! O her şeye hakkıyla kadirdir" (Mülk, 1).

Bu sûreye **Mülk Sûresi** denildiği gibi, kendisini okumaya devam eden kimseyi kabir azabından kurtaracağı için de, "**el-Münciye**" (kurtaran) diye adlandırılmıştır. **İbn Abbas**'ın da, hep bu sûreyi kendisini okuyan kimseyi kabirde müdafaa edeceği için, "**el-Mücâdile**" (müdafaa eden) diye isimlendirdiği rivâyet edilmiştir.

Âyetteki, "تَبَارَكَ" kelimesinin tefsirini biz, Furkan Sûresi'nin başında (Âyet, 1) yapmıştık. بِيَدِهِ الْمُلْكُ *"Hâkimiyet, kendisinin elinde olan..."* ifadesine gelince, bil ki bu lâfız, ançak, Cenâb-ı Hakk'ın hem bir melik, hem de mâlik olduğunu te'kid etmek için kullanılmıştır. Ve bu tıpkı, "Emretmek yasaklamak, işleri bağlamak ve çözmek (kesin şekilde kararlaştırmak), falancanın elindedir. Bu hususta diğer organların bir payı yoktur.." denilmesi gibidir. **Keşşâf sahibi** de, "Mevcut olan her şeyin mülkü, O'nun elindedir; o halde, mümkin varlıklar namına mevcut olmayan her şeye de kâdirdir" manasını vermiştir.

Cenâb-ı Hak, وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O her şeye hakkıyla kadirdir"* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Ma'dûm "Şey" midir?**

Ma'dûm; "bulunmayan, yok olan"a, "şey" denileceğini iddia edenler, bu âyete sarılarak şöyle demişlerdir: "O, her şeye hakkıyla kâdirdir" demek: O'nun "makdûru - yarattığı ve yaratabileceği şeyler"in, "şey" olmasını gerektirir. Binâenaleyh, Allah'ın makdûru olan bu şey, ya mevcuttur yahut da ma'dûm'dur. Mevcut değildir. Bunun mevcut olması caiz değildir. Çünkü, Allah şâyet mevcut olana kadir olsaydı, O, ya, mevcut olan şeyi yeniden var etmeye kadir olmuş olurdu ki, bu muhâldir; zira, mevcut olanı yeniden var kılmak muhaldir. Yahut da O, onu yok etmeye kadir olmuş

olurdu ki, bu da muhaldir. Zira, yok etme işinin (ayrı) bir fâil ile meydana gelmesi imkânsızdır. Zira, "kudret" müessir bir sıfattır; binâenaleyh bu sıfatın bir tesiri söz konusudur. Yokluk (adem) ise, katıksız bir olumsuzluktur. Dolayısıyla, yokluğu, kudretin eseri kılmak muhaldir. Bu sebeple de, yok etmenin bir fâil ile meydana gelmesi muhal olur. Böylece, Allah'ın "makdûr"u olan "şey"in mevcut olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh, madem ki mevcut değil, öyleyse "ma'dûm" olması gerekir. Bu sebeple de, "ma'dûm"un, "şey" olması gerekir.

Ma'dûm'un "şey" olduğunu kabul etmeyen âlimlerimiz de, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Cevherin, cevher olması açısından, "şey" olduğunda şüphe yoktur. Meselâ, (sıfat olan) "siyâh"ın da, siyah olması açısından "şey" olduğunda şüphe yoktur. Allahu Teâlâ ise, her "şey"e kâdirdir. Binâenaleyh, bu âyetin bir muktezâsı olarak, Cenâb-ı Hakk'ın, cevher olması açısından cevhere, siyah olması açısından da siyaha kadir olması gerekir. Durum böyle olunca da, cevherin cevher olması, siyahın da siyah olması, o tek fâil ile meydana gelmiş olması gerekir. Hür ve irade sahibi (muhtar) olan o failin, mutlaka fiilinden önce olması gerekir. Binâenaleyh, Allah'ın varlığı ve zatı, cevherin cevher, siyahlığın da siyah olmasından öncedir. Bu sebeple de "ma'dûm"un da, "şey" olması gerekir ki, işte matlup da budur.

Daha sonra âlimlerimiz, karşı tarafın bu hususta ki şüphelerine şu şekilde cevap vermişlerdir: Biz, yok etmenin bir fâil ile olmayacağını kabul etmiyoruz. Bunu kabul etsek bile, ama ne var ki niçin, "ma'dûm" olan o "makdûr"un, "ilerde.." "şey" haline dönüşeceği için, "şey" diye adlandırılmış olduğu söylenemesin? Bizim, yaptığımız izaha göre, bu ifade, her ne kadar mecazî bir anlamda olmuş olsa bile, ancak ne var ki, "ma'dûm"un şey olmadığına dair diğer deliller bulunduğu için, bunu kullanmak gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Yok Etme İşinin Faile İhtiyacı**

Kâdî Ebû Bekir, farklı iki görüşünden birinde, nesneleri yok etmenin, bir fâil ile meydana geldiğini iddia etmiştir ki bu, **Mu'tezile**'den **Ebu'l-Hasan el-Hayyât** ile **Mahmûd el-Harezmî**'nin de tercihidir. Bizim âlimlerimizin çoğunluğu ile **Mu'tezile**'den bazı kimseler ise, yok etmenin bir fail ile olacağının muhal olduğunu iddia etmişlerdir.

Kâdî şu şekilde istidlâlde bulunmuştur: "Mevcudat, eşyadır (şey dediğimiz varlıklardır). Allah ise, her "şey"e kâdirdir. O halde bu demektir ki O, "mevcûdât"a kâdirdir. Binâenaleyh bu, "O, ya mevcûdâtı yeniden var

etmeye kâdirdir" demektir ki, bu, imkânsızdır. Çünkü, var olanı yeniden var etmek muhaldir. Yahut da "O, mevcûdâtı yok etmeye kâdirdir" demektir ki, işte bu, yok etmenin bir fâil ile mümkin olmasını gerektirir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kudretin Makdûra Taalluku**

Ka'bî, "Allahu Teâlâ, kulun makdûr'u gibi olan şeylere kâdir değildir" diye iddia ederken, **Ebû Ali** ve **Ebû Hâşim** de, "Allah, kulun makdûruna kâdir değildir.." demişlerdir. Âlimlerimiz ise, Allah'ın, hem kulun makdûru gibi olan şeylere kâdir olduğunu, hem de makdûru olmayana da kâdir olduğunu söylemiş, bu hususta şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Kulun makdûru olanın bizzat kendisi ile, "makdûru gibisi" olan, "şey"dir. Allahu Teâlâ ise, "her şeye" kâdirdir. Bu sebeple, yapılan bu izaha göre, tek bir makdûrun iki kâdir (hem Allah, hem de kul) arasında var olabileceğinin ve bulunabileceğinin doğruluğu sabit olmuş olur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Hakikî Te'sir**

Âlimlerimiz, Allah'ın kudretinden başka bir "müessir" olmadığını iddia etmişler; felsefecilerin görüşü olan tabiat fikri ile, **Mu'tezile**'nin görüşü olan, birbirini doğurma, neticelendirmeyi (tevâlüd) hem de kulun, kendi fiillerinin mûcidi olması fikrini çürüterek, tümüne birden şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Âyet, Allahu Teâlâ'nın, her şeye kâdir olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, şâyet mümkün varlıklara dair herhangi bir şey, Allah'ın kudretiyle değil de, başka bir şey ile meydana gelmiş olsaydı, bu başka şey, makdûr'u olan şeyler konusunda, Cenâb-ı Hakk'ın kudretini tesir etmekten men ederdi ki, böyle bir şey olamaz.. Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, mümkin ve muhdes varlıklardır. Dolayısıyla da, kuvvet bakımından, Allah'ın kudretinden daha az kuvvetlidirler. Daha az kuvvetli olanın ise, daha güçlü olanı saf dışı etmesi mümkün değildir.

***BEŞİNCİ MESELE:* İki Yaratıcı İmkânsız**

Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın tek olduğuna delâlet etmektedir. Zira biz, şâyet bir ikinci ilahın bulunduğunu farz etsek, bu durumda bu ilah, bir şeyi, ya yaşatmaya kâdir olacak, veya olamayacak. Eğer, kesinlikle bir şeyi icat etmeye kâdir değilse, ilah olamaz. Eğer kâdir olursa, bu ikinci ilahın makdûru olanın, "şey" olması gerekir. Binâenaleyh, bu durumda da bu "şey"in, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O her şeye hakkıyla kâdirdir"* ifadesinden dolayı, birinci ilahın da makdûru olması gerekir. Bu durumda da, iki hâlık arasında, bir mahlukun meydana gelmesi neticesi ortaya çıkar ki, bu muhâldir. Çünkü,

o iki ilahtan biri yaratma konusunda bağımsız olursa, bu, onlardan her birinin diğerinden müstağni olması neticesini doğurur. Böylece de aynı zamanda hem birbirlerine muhtaç, hem de birbirlerinden müstağni olmuş olurlar ki; bu da muhaldir.

***ALTINCI MESELE:* Allah'ın Şey Diye Nitelenmesi**

Cehmiyye, bu âyete dayanarak, Allahu Teâlâ'nın "şey" olmadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: Eğer o, "şey" olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O her şeye hakkıyla kâdirdir"* ifadesinden dolayı, kendi nefsine de kâdir olmuş olurdu.. Ne var ki, Allah'ın kendi nefsine kâdir olması muhaldir. Dolayısıyla, Allah'ın "şey" olması imkânsızdır. Âlimlerimiz de şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ'nın *"Hangi şey, şahâdet bakımından Allah'tan daha büyüktür?"* (En'am, 19) buyruğu, Allah'ın bir "şey" olduğuna delâlet edince, umûmi olan bu ifadeyi, tahsis etmek gerekmiştir. Binâenaleyh bu âyet tahsis edilmiş genel lafızların, Allah'ın kitabında bulunduğuna delâlet ettiği gibi, genel ifadelerin, aklî delil ile de tahsis edilebileceğine, hatta fiilen vâki olduğuna delâlet etmektedir.

***YEDİNCİ MESELE:* Her Şey Allah'ın Mahluku**

Mu'tezile'nin ekserisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "yalanı, cehâleti, abesi ve zulmü" yaratmaya kâdir olduğunu iddia ederken, **Nazzâm,** buna kâdir olmadığını iddia etmiştir. Âlimlerin çoğu ise, "Cehâlet ve yalan, ayrı ayrı "şey"lerdir. Allahu Teâlâ, her şeye kâdirdir. Binâenaleyh, O'nun bunları yaratmaya da kâdir olması gerekir" diye istidlâlde bulunmuşlardır.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Allah Mekândan Münezzeh**

Ehl-i tevhit, Allahu Teâlâ'nın cihetten ve mekândan münezzeh olduğuna istidlâlde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, şâyet şu mekânda değil de bu mekânda olsaydı; Allah'ın içinde olduğu söylenen o mekân, içinde olmadığı söylenen diğer mekândan ayrı olmuş olurdu. Çünkü şâyet, bu iki mekân birbirinden ayrı olmaz ise, Allahu Teâlâ'nın burada değil de şurada olduğunu söylemek imkânsız olur. Hem sonra bu iki yerden birinin, diğerinden ayrı olması, bu mekânın mevcut bir şey olmasını gerektirir. Çünkü sırf yokluğa hem maddî olarak işaret etmek, hem de yine maddî olarak birinin diğerinden ayrı olması, hem de hareket etmeye uygun olması imkânsızdır. O halde, eğer Allah, bir mekânda olsaydı, o mekân mevcut olurdu. O mekân mevcut olmuş olsaydı, o da bir "şey" olur ve *"O her şeye kâdirdir"* (Mülk, 1) âyetinden ötürü, Allah'ın makdûru (mahlûku)

olurdu. Bu mekânın var oluşu, Allah'ın kudreti ve yaratmasıyla olduğuna göre, var oluş bakımından Allah'ın bu mekândan önce olması gerekir. Durum böyle olunca da, Allah'ın, hiçbir cihet yok iken, var oluşu, herhangi bir mekâna bağlı olmaksızın ezelde mevcut olmuş olur. Ezelî olan ise asla son bulmaz. Böylece Allahu Teâlâ'nın hem ezelen, hem de ebeden, cihetten ve mekândan münezzeh olduğu sâbit olur."

DOKUZUNCU MESELE: **Hakimiyetin Gereği**

Allahu Teâlâ önce, *"Hakimiyet elinde olan Allah"* buyurmuş, daha sonra da *"O her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın her şeye kâdir olduğu sâbit olması durumunda, mülkün ancak O'nun elinde olabileceğini ihsâs ettirmektedir. İşte bu, âlimlerimizin, "Eğer kulun muradı yerine gelip de Allah'ın muradı yerine gelmeyecek olsaydı, bu Allah'ın aczini, zaafını ve mutlak manada mülkün sahibi olmamasını gerektirirdi" diye ifade ettikleri hususun ta kendisidir. Binâenaleyh bu, Allahu Teâlâ'nın, mülkün mâliki olması durumunda, her şeye kâdir olması gerektiğine delâlet eder.

ONUNCU MESELE

"Kadîr" kelimesi, **'kâdir"**in mübalağa (ileri mana ifade eden) sîgasıdır. O, her şeye kâdir olunca, hiçbir şeyin O'nun herhangi bir şeye kâdir olup yaratmasına mânî olamaması gerekir. Bu da, Allahu Teâlâ üzerinde, hiç kimsenin ve hiçbir şeyin hakkının bulunmamasını gerektirir. Aksi halde bu hak, O'nun o şeyi yapmasına mânî olur. Yine O'nun yaptığı hiçbir şeyin kabîh (çirkin ve kötü) olmamasını gerektirir. Aksi halde bu kabîhlik, O'nun o şeyi yapmasına mânî olur. Dolayısıyla kudret açısından kâmil olmaz. Böylece de "kadîr" olamaz. Allah en iyi bilendir.

İmtihan İçin Yaratılış

اَلَّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَیٰوةَ لِیَبْلُوَکُمْ اَیُّکُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ الْعَزِیزُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

"O, hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağını imtihan etmek için, ölümü ve hayatı yaratandır. O, azîz ve gafûr'dur" (Mülk, 2).

Bu âyetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Ölümün Mahiyeti**

Âlimler şöyle demişlerdir: Hayat, o sıfattır ki mevsuf olduğu kimseyi bilen, kadir olan kılar. "Ölüm"ün ne demek olduğu hususunda ise ihtilaf edilmiştir. Bu cümleden olarak birtakım kimseler, ölümün, "hayat" sıfatının bulunmamasından ibaret olduğunu söylerlerken; âlimlerimiz, "ölüm"ün var olan, fakat "hayat"a zıt olan bir sıfat olduğunu söylemişler; bunun böyle olduğuna dair, Hak Teâlâ'nın, *"ölümü ve hayatı yaratan..."* ifadesini delil getirmişlerdir. Çünkü ma'dum (var olmayan şey), mahlûk olmaz. İşte bu, gerçeğin tâ kendisidir.

Kelbî, senediyle birlikte, **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allahu Teâlâ ölümü beyaz, güzel bir koç şeklinde yaratmıştır, ölüm, her neye uğrasa ve her ne onun kokusunu alsa, o şey anında ölür. Allah hayatı da, eşekten büyük katırdan küçük alaca bir at şeklinde yaratmıştır. Bu hayat her neye uğrasa veya her ne onun kokusunu alsa, o şey anında hayat bulur." Bil ki **İbn Abbas** (r.a)'ın söylediği rivâyet edilen bu hususun, mutlaka bir temsil ve tasvir sadedinde söylenmiş olması gerekir. Aksi halde gerçek, biraz önce söylediğimiz şeydir.

İKİNCİ MESELE: **Önce Ölümün Zikrediliş Hikmeti**

"Hayat", "ölüm"den önce olmasına rağmen, Allahu Teâlâ şu sebeplerden ötürü, âyette ölümü hayattan önce zikretmiştir.

1) **Mukâtil** şöyle der: "Cenâb-ı Hak "ölüm" ile, "**nutfe**"yi, "**alaka**"yı ve "**mudga**"yı (insanın yaratılışındaki ilk merhaleleri); "hayat" ile de, ruhun (canın) üflenmesini kastetmiştir."

2) **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a), "Allah, "ölüm" ile dünyadaki ölümü, "hayat" ile de, ebedî hayat yurdu olan âhiret hayatını kastetmiştir" demiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir: إِنَّ مُنَادِيًا يُنَادِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا اَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ مِنْ قِبَلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَيَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ فَيَقُولُ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ... *"Kıyamet günü, bir münadi, "Ey cennet ehli" diye seslenir. Cennettekiler bu nidânın yüce Allah'tan olduğunu bilirler ve "Ey Rabbimiz buyur, emrine âmâdeyiz, huzurundayız!" derler. Bunun üzerine Allah, "Rabbinizin size va'dettiklerini gerçek olarak buldunuz mu?" der. Cennetlikler de: "Evet" derler. Sonra da ölüm, güzel beyaz bir koç kılığında getirilip boğazlanır. Sonra da, "Ey cennet ehli, işte bu (hayatınız), ölümsüz ebediyettir ve ey cehennem ehli, işte bu (azabınız), ölümsüz bir*

ebediyettir" diye nida edilir. Bu nida, cennet ehlinin sevincine sevinç katarken, cehennem ehlinin de hüznüne hüzün katar."

Bil ki biraz önce de ölümün, tıpkı bir sükûn ve bir hareket gibi arazlardan (sıfatlardan) bir araz olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh bu arazın (sıfatın), bir koç gibi şekil alması caiz değildir. Aksine bu ifadeyle, o gün artık ölüm işinin son bulduğunu anlatmak için bir temsil yapılmak istenmiştir. Böylece bahsettiklerimizle, ölüm günlerinin, dünya günleri olduğu, âhirette bunların son bulduğu; âhiret günlerinin ise hayat günleri olduğu ve bunların daha sonra olacağı ortaya çıkmış olur. Şimdi ölüm günleri, hayat günlerinden önce olduğu için, Allahu Teâlâ âyette ölümü, hayattan önce zikretmiştir.

4) Allahu Teâlâ, ölümü, hayattan önce zikretmiştir. Çünkü insanların amele, en fazla yöneleni, ölümünü gözünün önünden hiç ayırmayan, öleceğini hep hesaba katan kimsedir. Bu sebeple ölüm önce zikredilmiştir. Zira ölüm, kişi için maksat olan şeyler içinde en önemli olanıdır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hayat Nimeti**

Bil ki en temel nimet hayattır. Çünkü hayat olmasaydı, dünyada hiç kimse nimetlerden istifade edemezdi. Hayat, âhiret nimetleri arasında da birinci sıradadır. Çünkü orada da hayat olmasa, ebedî mükâfat diye bir şey olmaz. Bu kitabın pek çok yerinde de anlattığımız üzere, ölüm de bir nimettir. Çünkü ölüm, mükellefiyet hali ile, kişinin amellerine karşılık verilmesi halini birbirinden ayıran bir şeydir. Ölüm, mesela bu açıdan bir nimettir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ هَازِمِ اللَّذَّاتِ *"Lezzetleri (tatları) mağlup eden, yok eden şeyi (yani ölümü) çokça hatırlayın"*[30] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), لَوْ اَكْثَرْتُمْ ذِكْرَ هَازِمِ اللَّذَّاتِ لَشَغَلَكُمْ عَمَّا اَرَى *"Eğer lezzetleri yok eden şeyi (ölümü), çokça hatırlasaydınız, bu sizi, benim gördüğüm şu işlerinizden sizi kesinlikle alıkordu"*[31] buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s) ashabına, birisini sordu. Onlar da o kişiyi övüp, onu hayırla yâd ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Onun ölümü hatırlaması nasıl?"* diye sordu. Onlar, "Az idi" diye cevap verdiler. Bunun üzerine o, *"öyle ise o sizin gibi değildir"* buyurmuştur.

30 **İbn Mâce Zühd,** 31 (2/422).

31 **Tirmizî, Kıyâm,** 26 (4/639).

Hayat İmtihanı

Cenâb-ı Hak, لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ *"Hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağınızı imtihan etmek için..."* buyurmuştur.

Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Allah'ın İmtihanının Manası**

"**İbtilâ**" imtihan etmek, denemek manasınadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak ibtilâ ederek, bir kimsenin itaat mı, yoksa isyan mı edeceğini bilmiş, anlamış olur" manasına gelir. Bu ise, hem ezelen, hem de ebeden bütün malumatı bilen Zât hakkında, düşünülmesi imkânsız olan bir husustur. Fakat biz, bu meseleyi, *"Hani Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti"* (Bakara, 124) âyetinin tefsirinde ele almış, incelemiştik. Velhasıl, "Allah'ın imtihanı (ibtilası)", kuluna, aynen imtihan yapıp, deneme yapanın, şeklen (zâhiren) buna benzer bir biçimde davranması demektir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ'nın, yaptıklarını bir maksat bir gaye için yaptığını söyleyenler, bu âyeti delil getirerek "Âyetin başındaki "lâm" edatı, maksat ifade eden bir kelimedir. Bunun bir benzeri de, ... اِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"ibadet etsinler için (yarattım)"* (Zariyât, 56) âyetidir" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilir: Aslında, Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, bir imtihan ve deneme değildir. Fakat şeklen imtihana benzediği için, mecâzî olarak imtihan adını alır. İşte burada da böyledir. Çünkü aslında bu fiil, gerçekte maksat olmadığı halde, maksada benzer bir durum arz etmektedir. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hak burada, garaz (maksat-gaye) ifade eden lâm edatını kullanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Ölüm ve Hayatın Tefsiri**

Bil ki âyetteki "ölüm" ve "hayat"ı tefsir ederken; ölümü, kişinin **nutfe, alaka** ve **mudga** halleri; hayatı da bundan sonraki hali diye izah etmiştik. Şu halde bu izahımıza göre âyetteki "ibtila"nın tefsiri şöyle yapılabilir: Bu, kişinin, kendisini ölümden hayata taşıyanın Allahu Teâlâ olduğunu bilip anlamasıdır. Nitekim bu imtihan böyle olmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın kişiyi, hayattan ölüme taşımaya da kâdir olması gerekir. Böylece kişi, sebebiyle elde edemediği şeyleri elde etme imkânının son bulduğu ölümün gelip çatmasından hep korkar durur ki, ölüm konusunda, fakir ile zengin, efendi ile köle, bütün insanlar eşittir.

Fakat biz, âyetteki bu ifadelerden "ölümü", dünyadaki ölüm, "hayat"ı da âhiretteki hayat diye ele alırsak, bu ölüm ve hayat ile imtihan daha tam

ve mükemmel olmuş olur. Çünkü dünyadaki ölümden duyulan korku bilfiil mevcuttur ve âhirette hayatın bulunuşundan duyulan korkudan daha ileridir. Binâenaleyh âyetteki "ibtilâ" (imtihan) sözünden. "Bu korku sebebiyle kişi, bu kötülüklerden vazgeçer mi, vazgeçmez mi?" şeklinde yapılan bir imtihan manası kastedilmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "...لِيَبْلُوَكُمْ" ifadesinin "اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا" ifadesi ile münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir;

1) **Ferrâ** ve **Zeccâc**'a göre, "اَيُّكُمْ" ifadesinin muteallakı gizli olup, takdiri, "فَيَنْظُرُ اَيُّكُمْ" veya فَيَعْلَمُ اَيُّكُمْ "Sizi deneyip, böylece hanginizin daha iyi amel yaptığını görmesi, bilmesi için.." şeklindedir.

2) **Keşşâf sahibi,** "لِيَبْلُوَكُمْ" ifadesinin, "Size göstermek için" manasında olduğunu, takdirî mananın, "Hanginizin daha iyi amel ve harekette bulunacağını size göstermek, size bildirmek için..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE: **"اَىُّ" Kelimesinin İ'rabı**

Âyetteki, "اَىُّ" kelimesi, mübtedâ olmak üzere merfûdur. Kendinden önceki ifade, bunun üzerinde amel etmez. Çünkü bu, asıl olarak istifham manasındadır. Zira sen, mesela, لَا اَعْلَمُ اَيُّكُمْ اَفْضَلُ "Hanginiz daha üstün, bilemiyorum" dediğinde, "Zeyd mi, yoksa Amr mı üstün, bilemiyorum" demek olur. Bu cümlede "اَعْلَمُ" fiili, istifhamdan sonraki cümlede amel etmez. İşte aynen bunun gibi, "اَىُّ" kelimesinde de amel etmez. Çünkü mânâ aynıdır. Bu âyetin bir benzeri de,سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ" " (Kalem, 40) âyetidir. Bu hususla ilgili izah daha önce geçmişti.

ALTINCI MESELE: **Güzel Amelin Manası**

Âlimler, اَحْسَنُ عَمَلًا *"daha güzel amel ve hareket"* tabirinin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

a) Bu "hanginizin ameli daha samimi ve daha doğru.." demektir. Çünkü amel, samimiyetle olur, ama doğru olmazsa, makbul sayılmaz. Aynen bunun gibi, doğru olur, ama samimi-ihlaslı olmaz ise yine kabul edilmez. O halde amellerin halis olanı, Allah rızası için yapılanı, doğru olanı da sünnete uygun olarak yapılanıdır.

b) **Katâde** şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu âyetin tefsirini sordum. O da, "Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle hanginizin daha akıllı olduğu..." manasını kastetmiştir" buyurdu. Sonra da اَتَمَّكُمْ عَقْلًا اَشَدُّكُمْ لِلّٰهِ خَوْفًا وَاَحْسَنَكُمْ فِيمَا اَمَرَ اللّٰهُ

بِهِ وَنَهَا عَنْهُ نَظَرًا *"Sizin akılca en tam olanınız, Allah'tan en fazla korkanınız ve Allah'ın emirleri ile yasakları hususunda en iyi düşüneninizdir"* dedi. "Güzel amel"in "mükemmel akıl" diye tefsiri mümkündür. Çünkü amel, neticede akla varıp dayanır. Dolayısıyla kimin aklı daha tam ise, **Katâde**'nin bu hadisinde de bahsedildiği gibi, onun ameli en güzel olur.

c) Rivâyet edildiğine göre, **Hasan el-Basrî** bu âyete, "Hanginiz dünya hususunda daha çok zühd sahibi, dünyaya daha fazla aldırmayan..." manasını vermiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, imtihandan bahsedince, peşi sıra, *"O, azîz ve gafûr'dur.."* buyurmuştur ki bu, "O Allah, kötü amelde bulunanların kendisini acze düşüremeyecek bir biçimde bir azîz, bir gâlip; günah işleyenlerden tevbe edenler için de affedicidir" demektir.

Bil ki Allahu Teâlâ'nın azîz ve gafûr olması, ancak her şeye kâdir ve her şeyi bilen olması ile tam ve mükemmel olur. Allahu Teâlâ'nın herkese, yaptığının karşılığını, gerek mükâfat, gerekse cezâ olarak tastamam verebilmek için, mutlaka tam ve mükemmel kudrete; itaat edenin kim, isyân edenin kim olduğunu bilebilmesi, böylece de hak edene, hakkını vermede hata etmemesi için, mutlaka tam ve mükemmel bir ilim sahibi olması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın azîz ve gafûr oluşunun, ancak tam bir kudret ve tam bir ilim sahibi olduğunun tespitinden sonra mümkün olacağı anlaşılır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, burada bu iki sıfatın, yani kudret ve ilmin varlığının delillerini zikretmiştir. Allahu Teâlâ'nın kâdir oluşunun âlim oluşundan önce olduğu bilinince de, pek yerinde olarak önce, kudretinin, daha sonra da ilminin delilini zikretmiştir.

Hilkatteki Nizam

اَلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ ﴿٣﴾

"O, birbiriyle uyum içinde olan yedi gök yaratmış olandır. Sen Rahman'ın yaratmasında, hiçbir nizamsızlık göremezsin. İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?" (Mülk, 3).

Biraz önce bahsettiğimiz Allah'ın, "kudretinin delili", Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, birbiriyle uyumlu yedi gök yaratmış olandır"* âyetinin ifade etmiş olduğu hususdur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Tıbâkan Kelimesi**

Keşşâf sahibi, âyetteki "طِبَاقًا" ifadesi hususunda şu üç izahı yapmıştır:

1) "طِبَاقًا" kelimesi, "üst üste, birbirine mutabık ve denk olarak" anlamında olup bu, Arapların, üst üste kat kat koyup da, dikip tamir ettiği zaman, ayakkabı hakkında kullandığı "طَابَقَ النَّعْلَ" deyimine varıp dayanır. Ki, bu açıklamaya göre, âyetteki "طِبَاقًا" mastarı ile, ism-i fâil manası kastedilmiş olur.

2) Âyetteki bu mastarın muzafı mahzûf olup, ifade, ذَاتَ طِبَاقٍ "tabakalı tabakalı..." takdirindedir.

3) Âyetteki bu ifade, mef'ûlü mutlak olup, kelamın takdiri, طُوبِقَتْ طِبَاقًا "tabakalar halinde mutabık ve ahenkli kılınmıştır.." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu göklerin, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delaletleri, şu bakımlardandır:

1) Bir kere bunlar, hava boşluğunda, hiçbir destek ve bağ olmaksızın durmaktadırlar.

2) Daha fazlası ya da daha eksiği düşünülebilmesine rağmen, her birine muayyen ve belli bir miktar, hacim, büyüklük takdir edilmiştir.

3) Her birine mesela hızlı ve yavaş olması; muayyen bir yöne doğru hareket etmesi bakımından, belli bir miktar ile hareketin tahsis edilmiş olması.

4) Her birinin, zatları gereği muhdes oluşları..

İşte bütün bunlar, göklerin yaratılışının, kudreti tam ve mükemmel bir Zât'a ait olmasına delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın ilminin delili ise O'nun, مَا تَرٰى فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ *"Rahman'ın yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin. İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?"* âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu âyetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî**, kelimeyi "تَفَوُّتٍ"; diğer kıraat imamlar ise "تَفَاوُتٍ" şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ,** bu ikisinin de, aynı derecede ve aynı manada birer kelime olduklarını ve tıpkı "تَظَاهُرٌ، تَظَهُّرٌ" ve "تَعَاهُدٌ، تَعَهُّدٌ" gibi olduklarını

söylerken, **Ahfeş** "تَفَاوُتٍ" kelimesinin manaca daha güzel olduğunu ileri sürerek şöyle der: "Çünkü Araplar, hep, meselâ تَفَاوَتَ الْاَمْرُ "iş çatallandı" dedikleri halde, ama nerdeyse, "تَفَوَّتَ الْاَمْرُ" demezler (çok az derler)." **Ebû Ubeyde** ise, "تَفَوُّتٍ" kelimesinin daha iyi gittiğini düşünerek şöyle der: "Zira, Arapçada, bir şey elden kaçınca, elde edilemeyince, "تَفَوَّتَ الشَّيْءُ" denilir." **Ebû Ubeyde** bu görüşüne, hadiste rivâyet olunan, "اَنَّ رَجُلًا تَفَوَّتَ عَلَى اَبِيهِ فِى مَالِهِ" ifadesi ile istidlâl etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Aslında "تَفَاوُتٌ", "uyumsuzluk, dengesizlik" anlamındadır. Ki, bu da, "bir şeyin, bir bütünün parçalarının birbiriyle uyum sağlayamaması, birbirini fevt etmesi..." demek olur. Arapların, تَعَلَّقَ مُتَعَلِّقٌ مُتَفَاوِتٌ "Buna çok farklı farklı şeyler taalluk etti" şeklindeki sözleri de böyle olup, bu kelimenin zıddı da, تَنَاسُبٌ "uyumluluk" kelimesidir.

Bu konuda müfessirlerin ifadelerine gelince, meselâ **Süddî**, bu kelimeye, "farklı farklı hususlar... bulabilir misin?" şeklinde mana vermiştir. Ki, bu da, meselâ bir kimsenin, göğe baktığında, "şöyle olsaydı daha iyi olurdu!.." diyemeyişi bakımından tahakkuk etmiş olmasıdır. Diğer müfessirler ise, bu kelimeye, âyette az sonra gelen, *"İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?"* ifadesini nazar-ı itibara alarak "çatlaklıklar, yarıklar..." anlamını vermişlerdir. Ki, bunun bir benzeri de, *"Onda çatlaklıklar da yoktur.."* (Kaf, 6) ifadesidir. **Kâffâl** şöyle demektedir: "Mananın, yaratıcısının hikmetine delâlet etmesi ve onları boş yere yaratmamış olduğuna delâlet etmesi bakımından "Rahman olan Allah'ın yaratmasında bir farklılık görür müsün? (Hayır)" olduğunu söylemiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyetin Muhatabı**

"مَا تَرٰى" ifadesindeki hitap, ya, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, yahut da muhatap olan herkesedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin? Sonra gözünü iki kere daha çevir. O göz, hor ve hakir olarak yine sana dönecektir. Artık o, âciz kalmıştır.."* (Mülk, 3-4) hitapları da böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "طِبَاقًا" ifadesi, "سَمٰوَاتٍ" kelimesinin sıfatıdır. Müteakip *"Rahman'ın yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin.."* ifadesi de, "gökler" ile ilgili bir başka sıfat olup, buna göre kelamın takdiri, "Allah gökleri, yedi kat olarak yarattı. Sen, onlarda, (فِيهِنَّ) bir aykırılık ve farklılık göremezsin" şeklindedir.

Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu zamirin yerine, hem semâvâtın yaratılışının azametini göstermek, hem de onların aykırılıklardan ve uyumsuzluklardan uzak olduğuna dikkat çekmek için "فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ" ifadesini koymuştur. Ki bu da, "Bunları, Rahman yarattı. O, tartışılmaz ve açık kudreti ile böyle birbiriyle mütenasip şeyleri yaratan Zat'tır" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki, bu âyetle Allah'ın ilminin mükemmel oluşu hususunda yapılan istidlâlin şekli şudur: His (duyu) organları, yedi kat göğün çok sağlam ve muhkem bir biçimde yaratılmış nesneler olduğunu göstermektedir. Fiili ve işi bu denli sapasağlam olan bir fâilin, mutlaka, ama mutlaka âlim olması gerekir. Böylece bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün malumatın âlimi olduğuna delalet ederken, O'nun, *"Rahmanın yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin..."* âyeti de, o semavâtın sapasağlam olduğuna bir işarettir.

***ALTINCI MESELE:* İnsanların Fiilleri**

Ka'bî, bu âyete dayanarak, günah olan fiillerin, Allah'ın mahluku olmadığını ileri sürer ve şöyle der: "Çünkü Allahu Teâlâ, yarattığı şeylerde uyumsuzluğun olmadığını belirtmiştir. O, bununla, küçüklük-büyüklük; noksanlık ve kusur bakımından bir uyumsuzluğun bulunmadığını kastetmemiştir. Binâenaleyh, âyetin bu ifadesini, hikmeti bakımından, yarattıkları içinde bir uyumsuzluğun bulunmadığı anlamına almak gerekir. İşte bu, bu açıdan, bir kısmı cehalet, bir kısmı yalan, bir kısmı sefihlik olan kulunun fiillerinin kendisinin yaratması (mahluku) olmadığına delâlet eder."

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bütün bunların, kudreti, iradesi ve "dâî" (sebepler) açısından, O'ndan sudûr etmesinin sahih olması, ondan asla kabîh (çirkin) bir şeyin sudur etmemesi açısından, biz, âyetin bu ifadesini, "O'na nisbetle bu fiillerde bir uyumsuzluk, tutarsızlık yoktur" anlamına hamletmekteyiz. O halde niçin, âyeti, sizin bahsettiğiniz anlamdaki farklılığa hamletmek, bizim bahsettiğimiz manadaki farklılığa hamletmekten daha evlâ ve üstün olsun?!.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o göklerin sapasağlam olduğunu iyice pekiştirerek, *"İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?!"* buyurmuştur. Bu da, "Cenâb-ı Hak "مَا تَرٰى فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ" buyurunca, O, bundan sonra âdeta, "Belki de sen, tek bir bakışla, buna hakkıyla hükmedemezsin ve bu bakışta da yanılmanın vaki olabileceği sebebiyle, buna itimat edemezsin.

O halde sen, defalarca bak; böylece, Rahmân'ın yarattığında bir uyumsuzluk bulunmadığına kat'i olarak inanacaksın.." demek istemiştir" demektir.

"فُطُورٍ" kelimesi, "yarmak" demek olan, "اَلْفَطْرُ" (fatr) kelimesinin çoğuludur. Nitekim Arapçada, فَطَرَهُ فَانْفَطَرَ "yardı-yarıldı..." denilir ki فَطَرَ نَابُ الْبَعِيرِ "Deve, diş yardı..." deyimi de bu manadadır. Nitekim Arapçada, "شَقَّ" denilir ki, bunun anlamı, "et yarıldı da, içi gözüktü" şeklindedir. Müfessirler, âyetin bu ifadesine, فُتُوقٌ، شُقُوقٌ، صُدُوعٌ، فُرُوجٌ، خُرُوقٌ "yarık, çatlak, delik..." manalarını vermişlerdir. İşte, onların bu hususta kullandıkları ifadeler bunlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾

"Sonra gözünü iki kere daha çevir. (Nihâyet) o göz, hor ve hakir olarak yine sana dönecektir. Artık o âciz kalmıştır" (Mülk, 4)

Kendisinde bir kusur var mı yok mu diye incelemek ve araştırmak üzere, kendisini yarattığı bu şeylere defalarca bakmayı emretmiştir. Bu, "Sen, durmadan bakacak olsan, gözün sana, aramakta olduğun gedik ve kusuru bulamadan dönecektir. Hatta, sana hayal kırıklığı içinde, umduğunu elde edememiş olarak (خَاسِئًا) dönecektir" demektir. Bu ifade, uzaklaştırıp kovduğunda söylenilen خَسَأْتُ الْكَلْبَ "köpeği kovdum" deyiminden alınmadır.

Müberred de bu ifadeye, "mahzûn ve hakîr kılınmış olarak dönecektir" anlamını vermiştir. **İbn Abbas** da, bu kelimeye, "arzuladığını bulamadan" manasını vermiştir. "اَلْحسِرُ" kelimesine gelince, **İbn Abbas** bunun anlamının, "yorgun argın, âciz, bitkin" şeklinde olduğunu söylerken, **Leys** de, bunun anlamının, "yorgun ve âciz kalmış olarak..." şeklinde olduğunu söylemiştir. **Vahidî,** burada, bu kelimeyle ilgili olarak şu iki ihtimalden bahsetmiştir:

a) Buradaki "حَسِيرٌ" kelimesi, ism-i mef'ûl anlamında olup, Arapların, حَسَرَ الْعَيْنُ بَعْدَ الْمَرْئِي "Göz gördüğü şeyi gördükten sonra, şaşırıp, belerip kaldı.." şeklindeki deyimine varıp dayanır. Nitekim **Ru'be,** يَحْسَرُ طَرْفَ عَلَيْهِ فَضَاؤُهُ *"Onun boşluğu gözlerini yorar, artık beklemez hale getirir"* demiştir.

b) **Ferrâ**'nın görüşüne göre, bu kelime fâil anlamında olup, âciz bırakmak demek olan **husûr** (اَلْحُسُورُ) kökündendir. Buna göre mânâ, "Durmadan baksan, tekrar tekrar baksan, bir kusur, bir uyumsuzluk bulamazsın.

Tam aksine gözün, bıkkınlıktan ve âcizlikten dolayı, umduğunu elde etmemiş olarak gerisin geriye dönüverir" demek olur. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Tesniyeden Buradaki Maksat

Birinci soru: Göz, iki kez bakışı ile nasıl yorgun ve âciz olarak gerisin geriye döner? Buna şöyle cevap verilir: Âyetteki tesniye (iki kez oluş), "çok kez, tekrar tekrar.." anlamında olup, tıpkı Arapların, "Lebbeyke, sa'deyke" deyimleri gibidir ki, bunu söyleyen kimse, "art arda, süresiz olarak emre âmâde olmayı.." kastetmiş olur.

İkinci soru: Peki o halde, "Sonra yine çevir.." demenin anlamı nedir? Buna da şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hak insanoğluna bakışlarını çevirmesini emretmiş, sonra da ona, ilk bakışla yetinmemesini, tam aksine bundan sonra beklemesini, sonra dönüp bakmasını, bakışlarını yoğunlaştırmasını, derken bu süresiz çevirmelerden dolayı bakışlarının, kusur ve çatlak namına herhangi bir şeye muttali olamadığı için, umduğunu bulamadan dönünceye kadar tekrarlamasını emretmiştir.

Lambalarla Süslenen Sema

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾

"Andolsun ki biz, yere en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları, şeytanlara da atış mermileri yaptık. Ve onlara, çılgın ateş azâbı hazırladık" (Mülk, 5).

Bil ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın kâdir ve âlim oluşunun **ikinci** delilidir. Bu böyledir, zira bu yıldızlar, muhdes oluşlarına, kendilerine muayyen bir miktarı, belli bir yerin ve belli bir hareketin tahsis edilmiş olması itibariyle, kendilerini yaratanın kâmil bir kudret sahibi olduğuna; sapasağlam, dünya ehli için bir ziynet ve kendileri sayesinde menfaatlenmelerine sebep olmaları açısından, kullarının maslahatlarına uygun olmasına nazarla da, bunları yaratanın âlim olduğuna delâlet ederler ki, bunun bir benzeri de, *"Gerçekten biz, en yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik. (Onu) her mütemerrit şeytandan koruduk.."* (Sâffât, 6-7) âyetleridir. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "السَّمَاءَ الدُّنْيَا" tabiri, "en yakın semâ, gök" anlamındadır. Zira, bu semâ, göklerin, insanlara en yakın olanıdır. Buna göre mana, "insanlara yakın olan semâyı..." şeklinde olur. "مَصَابِيحَ" kelimesi ise, "kandiller" demek olup, bununla yıldızlar adlandırılmıştır. Çünkü insanlar, mescidlerini, camilerini ve evlerini kandillerle donatmaktadırlar. İşte bu sebeple sanki, "Biz, içinde toplandığınız evin (dünyanın) tavanını kandillerle donattık ki, bunlar, ışık bakımından, kendi kandillerinizin onlarla boy ölçüşemeyeceği kandillerdir..." denilmek istenmiştir.

Rücûm

Âyetteki وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ *"Bunları, şeytanlara da ateş mermileri yaptık..."* cümlesine gelince, bil ki "**rücûm**", "**recm**" kelimesinin çoğuludur. Bu, kendisiyle, taşlanılan şeyin adlandırıldığı bir mastardır. Âlimler, bu âyetin izahı sadedinde şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) Şeytanlar, işitilebilecek olan şeyleri kulak hırsızlığı yaparak duymak istediklerinde bunlarla taşlanırlar. Buna göre şâyet, "Yıldızları semânın bir süsü yapmak, onların sürekliliğini; bunları şeytanları taşlama aracı olarak görmek ise, bunların mütenahi olmasını gerektirir. Şu halde bu iki manayı bir arada düşünmek çelişki olur.." denilirse, biz deriz ki, (şeytanları taşlamanın) anlamı, onların, o şeytanları yıldızların kütleleriyle taşlamak değildir. Tam aksine o yıldızlardan şeytanlara atılan birer ateş parçası ayrılmış olabilir. İşte bu alev parçası, "**şihâb**" adını alır. Bu ise, ateşten alınan bir parçadır. Dolayısıyla da ateş, yine devam etmektedir.

2) Yıldızların şeytanlar için ateş mermileri olmasının diğer bir tefsiri de, "Biz bu yıldızları, ins şeytanları için bir zan sebebi ve gayb hakkında ileri geri konuşma vesilesi kıldık.." şeklinde olup, bu insan şeytanlarıyla da, ahkâm kesen müneccimler kastedilmiş olur.

***İKİNCİ MESELE:* En Yakın Sema**

Bil ki, bu âyetin zahiri, bu yıldızların, en yakın semada bulunduklarına delalet etmez. Bu böyledir, çünkü gökler, şeffaf olunca, yıldızlar, ister en yakın semada, isterse, en yakın semanın üstünde olan diğer semalarda olsun, mutlaka, en yakın semada görünür ve orada ışıldarlar. Binâenaleyh, her iki duruma göre de, en yakın sema, bu kandillerle bezenmiş ve süslenmiş olur.

Bil ki, astronomi âlimleri, sabit yıldızların, gezegen yıldızların üstünde olan sekizinci felekte (yörünge) yer aldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Onların bu hususta ki delilleri şudur: "Bu sabit yıldızların bazıları, sekizinci felekte yer almıştır. Binâenaleyh, hepsinin orada olması gerekir. Biz, bunların bazısının sekizinci felekte bulunduklarını söyledik. Zira, bölgeye yakın olan sabit yıldızlar, bu gezegen yıldızlar ile tutulurlar (küsûf). Binâenaleyh, bu tutulan sabit yıldızların, onları tutan gezegen yıldızların üstünde olmaları gerekir. Biz, "sabit yıldızların bazen, sekizinci felekte olunca, hepsinin orada olması gerekir" dedik, çünkü bunların hepsi de, mesela her yüzyılda bir derece olmak üzere, çok yavaş ve aynı hareketi yaparlar. Binâenaleyh, bunların tümünün, tek bir küre (yörünge)de yer almış olmaları gerekir."

Bil ki, bu istidlâl tutarsızdır. Çünkü, sabit yıldızların bazısının gezegen yıldızların üzerinde olmasından, bütünün orada olması neticesi çıkmaz. Çünkü, ayın altında bir kürenin bulunması ve hareketinin yavaş olması bakımından, sabit küreye eşit olması; kutuplara yakın yerlerde yer almış yıldızların da bu süflî (aşağı) kürede bulunmuş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, hareket bakımından birbirlerine benzemelerine rağmen, küçüklük ve büyüklük açısından farklı olan iki kürenin bulunması, hiç de uzak bir ihtimal değildir. Bu takdire göre, bu lamba diye adlandırılan bu yıldızların en yakın semada kümelenmiş olmaları imkânsız değildir. Böylece, felsefecilerin bu konudaki görüşlerinin zayıf ve tutarsız olduğu sabit olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Yıldızların Faydaları**

Bil ki, yıldızların faydaları pek çoktur. Bunlardan bazıları, meselâ şunlardır:

1) Allahu Teâlâ, semayı bunlarla süslemiştir.

2) Bunlar sayesinde geceleyin bir nebze ışık meydana gelir. İşte bundan dolayı, geceleyin hava çok kesif bir biçimde bulutlu olduğunda, karanlık alabildiğine artar. Ki bunun sebebi, bulutların, bu yıldızların ışıklarına mani oluşlarıdır.

3) Bunlar sayesinde, dört mevsimin hallerinde değişiklik meydana gelir. Çünkü bunlar, nuranî büyük kütlelerdir. Binâenaleyh, güneş, meselâ yazın, kızgın bir yıldıza yaklaştığında, o yaz çok sıcak olur. Ki bu, meselâ, bir ateşin başka bir ateşle birleşmesi gibi bir hal arz eder. Çünkü,

toplamdan meydana gelen neticenin, yani hararetin daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur.

4) Allahu Teâlâ, bu yıldızları, kara ve denizlerin karanlıklarında, sayelerinde yol, iz bulunan birtakım alâmetler ve işaretler kılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu hususu, *"... daha nice alâmetler... (peyda etti). Yıldızla da onlar yollarını doğrulturlar.."* (Nahl, 16) âyetiyle beyan etmiştir.

5) Allah, bu yıldızları, insanları iman nurundan küfrün karanlığına iten şeytanlar için, kovma vesilesi kılmıştır. Bunun sebebinin şu olduğu rivâyet olunmuştur: Cinler, semanın haberlerini dinlemeye çalışıyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, sema, muhafaza altına alındı ve şeytanlar (cinler) gözetilmeye başlandı. Binâenaleyh, şeytanlardan kim, sema haberlerini dinleyip çalmak için gelirlerse, alev parçalarıyla (yıldızlarla) kovulurlar. Böylece de, o şeytan, duyduğu o şeyi yere indirip de insanlara telkin edip, böylece de peygamberin işini karıştırarak, onun bu haberi sebebiyle de insanlar şüpheye düşmesinler diye, Allah, bu yıldızlarla onları yakar. İşte, bu alev parçalarının kopmasının sebebi de budur. İşte, *"Bunları şeytanlara da atış mermileri yaptık.."* âyetinden kastedilen mana budur.

Şihablardaki Müşkilat

Bazı kimseler, bu hususu şu bakımlardan tenkit etmişlerdir.

1) Yıldızların akması ve kopması meselesi, eski felsefecilerin kitaplarında da bulunmaktadır. Çünkü onlar bu hususta şöyle derlerdi: "Yeryüzü, güneş sayesinde kızınca, oradan kuru bir buhar (duman) yükselir. Bu duman, feleğin (yörüngenin) altındaki ateşe ulaşınca, ateş sayesinde yanar ki işte, "şihâb" denilen alev budur.

2) Bu cinlerin, kendi cinlerinden, meselâ bir veya bin tanesinin böylesi bir hırsızlıkta bulunup da, bunun peşinden yandıklarını görüp dururlarken, daha nasıl yanıp kül olan bu kimselerin yaptığını yapmaya devam ederler. Çünkü, aklı olan bir kimse, bir şey yüzünden meydana gelen böyle bir imhayı pek çok kereler, mesela bin kez gördüğünde, herhangi bir fayda elde edemeyeceğini bile bile aynı işi yapmaya yönelmesi imkânsız olur.

Melekler ve Vahy

3) Semanın kalınlığının beş yüz yıllık mesafe olduğu söylenmektedir. Şimdi bu cinler, eğer semanın kütlesine nüfuz ederler de, onun dokusunu yırtarlarsa, bu olmaz; bu batıl ve temelsizdir? Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"İşte*

gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?" buyurmak suretiyle semada bir çatlaklığın olmadığını bildirmiştir. Yok eğer, cinler, semanın dokusunu delip geçemiyorlarsa, onlar daha nasıl, meleklerin sır olarak birbirlerine söyledikleri bu şeyleri, bu kadar büyük bir uzaklıktan duyabilirler?! Hem sonra, onların, meleklerin sözlerini bu kadar büyük bir uzaklıktan duymaları düşünüldüğünde, "Peki o halde, niçin onlar, yeryüzünde olan meleklerin sözlerini duyamıyorlar?" diye bir soru sorulabilir.

4) Melekler gelecekte olacak şeylere muttalidirler. Bu, ya onların o hadiseleri, Levh-i Mahfuz'da görüp, oradan öğrenmelerinden ötürü; yahut da Allah'ın onlara yaptığı vahyi alıp, bundan o şeyleri öğrenmelerinden ötürüdür. Her iki duruma göre de, peki melekler niçin bu şeyleri söylemekten kendilerini alamamışlar ve cinler böylece bunlara vakıf olmuşlar?

5) Şeytanlar, ateşten yaratılmışlardır. Ateş ise, ateşi yakmaz aksine güçlendirir. O halde daha nasıl şeytanların, bu şihablarla (ateş mermileriyle) kulak hırsızlığı yapmaktan engellendikleri düşünülebilir?

6) Bu taşlama, peygamberlikten ötürü idi. O halde daha niçin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra da devam etmiştir?

7) Bu taşlamalar, yere yakın bir yerde meydana gelmektedir. Bunun delili, bizim bunu gözümüzle müşahede etmemizdir. Şimdi eğer bunlar, feleğe yakın bir yerde meydana gelmiş olsalardı, yıldızların hareketini müşahede edemediğimiz gibi, bunların hareketlerini de müşahede edemezdik. Bu alevlerin yere yakın bir yerde meydana geldiği sabit olduğuna göre, daha nasıl bunların, şeytanların feleğe ulaşmalarına mani oldukları söylenebilir?

8) Bu şeytanların, meleklerdeki gaybî haberleri, kâhinlere taşımaları imkân dahilinde olsaydı, kâfirlerin mü'minlere zarar vermelerini sağlamak için, niçin mü'minlerin sırlarını kâfirlere taşıyamamışlardır.

9) Allahu Teâlâ, bunların tâ baştan göğe yükselmelerine niçin mâni olmuyor da, bunları gökten kovmak için bu alevlerin (şihabların) yardımına muhtaç oluyor?

Sırasıyla Müşkillere Cevaplar

Birinci soruya şu şekilde cevap verilir: Biz, bu alevlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesinden önce, başka sebeplerden ötürü mevcut olduklarını inkâr etmiyoruz. Fakat bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra, başka bir sebepten ötürü, yani cinleri kovmak ve men etmek için var olmalarına mani değildir.

Rivâyet edildiğine göre, **Zührî**'ye "Bu şeytanlar câhiliyyede de aynı şekilde taşlanıp, kovulmuyorlar mıydı?" denildi. O, "Evet" dedi.

"Hak Teâlâ'nın, *"(Cinler) "Biz dinlemek için onun bazı kısımlarında oturacak yerler (bulup) oturuyorduk. Fakat şimdi kim dinleyecek olursa, kendisini gözetip duran bir şihab bulunuyor (derler)"* (Cin, 9) âyeti hakkında ne dersin?" denildiğinde, **Zührî**, "Bu iş, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderildiğinde, daha ileri derecede meydana gelmiştir" dedi.

İkinci soruya şöyle cevap verilir: Kader geldiğinde göz kör olur. Binâenaleyh Allah, bir grup cinnin, azgınlıklarından ötürü yanmasına hükmetmiş, bunu takdir etmişse, kendilerinin yok olmasına sebep olacak sebeplerin kapıları onlara açılır.

Üçüncü soruya, şöyle cevap verilir: Gök ile yer arasındaki uzaklık beş yüz yıllık bir mesafedir. Fakat feleğin kütlesinin kalınlığı ise belki de bu kadar büyük değildir.

Dördüncü soruya şu şekilde cevap verilir: **Zührî, Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib**'in, **İbn Abbas** (r.a)'tan şunu rivâyet ettiğini söylemiştir: "Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s), bir grup ashabıyla birlikte oturuyordu. Tam o sırada bir yıldız kaydı ve parladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Böylesi bir şey olduğunda, cahiliyye döneminde ne der, ne düşünürdünüz?" deyince, onlar, "Biz böylesi durumda, ya büyük bir zatın doğduğunu veya öldüğünü düşünürdük" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), فَإِنَّمَا لَا تُرْمَى لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ وَلٰكِنَّ رَبَّنَا إِذَا اقْضَى الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ سَبَّحَتْ حَمَلَ الْعَرْشِ... *"Bu yıldızlar, ne bir kimsenin ölümü, ne de hayat için atılmaz (kaydırılmazlar). Fakat Rabbimiz gökte bir fermanda bulunduğunda, Arş'ın taşıyıcısı melekler "Sübhanallah" derler. Derken gök ehli "Sübhanallah" derler ve bu tesbih, dünya semasına varıp dayanıncaya kadar, her kat gök müntehebatı sıra ile tesbihte bulunur. Derken, gök ehli, Arş'ın taşıyıcılarına, "Rabbiniz ne ferman buyurdu" diye sorarlar. Onlar da, bunlara o fermanı haber verirler. Bu haber veriş, dünya semasına kadar, bir semadan diğer semaya aktarılıp gelir. İşte o sırada cinler bu haberi kaparlar, bu yüzden de taşlanırlar. Binâenaleyh onların getirdikleri haktır. Fakat bu cinler, o gerçek habere, bazı yalanlar katarlar"*[1] buyurmuştur.

1 **Müslim**, Selam 124 (4/1751).

Beşinci soruya da şu şekilde cevap verilir: Bir ateş, bazen diğerinden daha kuvvetli olabilir. Binâenaleyh daha kuvvetli olan, zayıf olanı tesirsiz hale getirip, yutar.

Altıncı sorunun cevabı şudur: Bu iş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra da devam etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kâhinlerin haberlerinin yalan ve batıl olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh eğer bu tedbir devam etmeseydi, kâhinlik işi sürüp giderdi. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâhinliğin batıl olduğuna dair sözünü zedelerdi.

Yedinci sorunun cevabı şudur: Biz Ehl-i sünnete göre, uzaklık bir şeyin duyulmasına mani değildir. Belki de Allahu Teâlâ, o şeytanların meselâ o yerde durup da, meleklerin sözlerini dinleyebilecekleri bir şekilde sünnetullahı yürütmüştür.

Sekizinci sorunun cevabı şudur: Belki de Allahu Teâlâ, o cinlere, melekler tarafından söylenen gaybî haberleri dinleme gücü vermiş, ama mü'minlerin sırlarını kâfirlere verme gücünden mahrum etmiştir.

Dokuzuncu sorunun cevabı da şudur: Allahu Teâlâ istediğini yapar, istediğine hükmeder. Bu hususlardaki izahlarımız bundan ibarettir. En iyi bilen Allahu Teâlâ'dır.

Bil ki Allahu Teâlâ, yıldızların faydalarından bahsedip, bunlardan birinin de şeytanları taşlama ve kovma olduğunu belirtince, وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ *"ve onlara çılgın ateş azabı hazırladık"* buyurmuştur ki bu, "Biz, şeytanlar için, onları dünyada işte o alevlerle (şihablarla) yaktıktan sonra, ahirette de çılgın cehennem azabını hazırladık" demektir. **Müberred** şöyle der: "Arapçada سَعَرَتِ النَّارُ هِيَ مَسْعُورَةٌ وَسَعِيرٌ "Ateş çılgın bir şekilde, cayır cayır yandı. O, çılgınlaştırılmış, çılgınca yanan bir ateştir" denilir. Bu tıpkı, "مَقْبُولٌ وَقَبِيلٌ" kelimeleri gibidir." Âlimlerimiz, cehennemin, el-ân mahluk (mevcut) olduğuna bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü âyetteki "hazırladık" ifadesi, geçmişi haber veren, olmuş bitmişliği anlatan bir lafızdır.

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾

"Rablerini inkâr edenler için de, cehennem azabı var. O ne kötü bir dönüş yeridir" (Mülk, 6).

Bil ki Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında, bütün mümkinâta (her şeye) kâdir olduğunu beyan etmiş; daha sonra da, her şeye kâdir olmakla birlikte, yarattığı şeyleri abes olarak, boşuna yaratmayıp, aksine bir imtihan, bir deneme için yarattığını zikretmiş; bundan sonra da bu denemesinin maksadının, kendisinin günahta ısrar edenlere karşı azîz, tevbe edenlere karşı da gafûr olduğunu beyan etmiştir. O'nun azîz ve gafûr olması, ancak mükemmel bir kudret ve ilme sahip olduğu sabit olunca söz konusu olacağı için, bunu da bahsi geçen delillerle ortaya koymuştur. İşte bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın âsîlere azap etmeye kâdir olduğu sâbit olmuş, dolayısıyla da *"Rablerini inkâr edenler için de, cehennem azabı var"* buyurmuştur ki bu, "O azap sadece, kovulan o şeytanlara değil, onlarla beraber, Allah'ı inkâr eden herkes içindir" demektir. Geçen âyetteki, **"azâbe's-sa'îr"** ifadesinden atf-ı beyan olduğu düşünülerek, buradaki ifade, mansub olarak **"azâbe cehennem"** şeklinde de okunmuştur.

Cehennem Azabının Sonuçları

Hak Teâlâ daha sonra bu cehennem azabını çeşitli sıfatlarla tavsif etmiştir.

إِذَآ أُلْقُوا۟ فِيهَا سَمِعُوا۟ لَهَا شَهِيقًا وَهِىَ تَفُورُ ﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ ٱلْغَيْظِ ۖ كُلَّمَآ أُلْقِىَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَآ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾

"Onun içine atıldıkları zaman, onun kaynar haldeki bed sesini işitirler. O cehennem, öfkesinden neredeyse çatlayacak gibi olur. O (cehennem) içine her bir grup atıldığında, onlara onun bekçileri, "Size bir nezir gelmedi mi?" diye sorar" (Mülk, 7-8).

Bu, "onlar tıpkı bir kütüğün, büyük bir ateşin içine yuvarlanması gibi, atılırlar, yuvarlanırlar" demek olup, tıpkı, *"(Onlar) cehennemin kütüğüdürler"* (Enbiyâ, 96) âyeti gibidir.

Birinci sıfat: Bu âyetteki, *"Bed sesini işitirler"* ifadesinin ifade ettiği hususdur. Bununla ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) **Mukâtil,** "Onlar cehennemin korkunç sesini duyarlar" manasını vermiştir ki bundan maksat, cehennem ateşinin alevinin sesinin, "şehîk"a

(sesli alınan nefese) benzetilmesidir. **Zeccâc**, "Kâfirler, cehennemden öyle bir ses duyarlar ki bu, en çirkin ve korkunç bir sestir. Bu, eşeğin sesine benzer" demiştir. **Müberred** de, "Allahu a'lem bu, öfkeli bir kimsenin aldığı nefes gibi, alınan bir nefes sesidir" demiştir.

b) **Atâ** şöyle der: "Cehennemlikler, kendilerinden önce cehenneme atılanların böyle korkunç seslerini duymuşlardı."

c) Onlar, bu sesi kendilerinden duymuşlardır. Bu tıpkı, *"Onların, orada (çok korkunç) bir nefes alıp vermeleri vardır"* (Hûd, 106) âyeti gibidir. Esas görüş birincisidir.

İkinci sıfat: Bu âyetteki, وَهِيَ تَفُورُ *"O, kaynar"* ifadesidir. **Leys** şöyle der: "Coşan her şey, kabarır kaynar. Dolayısıyla bu, mesela tencerenin, dumanın, öfkenin ve kaynaktaki suyun kaynaması gibi kaynamadır." **İbn Abbas** (r.a) da bu ifadeye, "Cehennem, cehennemliklerden ötürü, tıpkı bir tencerenin, bir kazanın kaynaması gibi, kaynar, fokurdar. **Mücâhid,** "Cehennem, cehennemlikleri, tıpkı çok suyun, az taneleri kaynatması, hoplatması gibi hoplatır" manasını vermiştir. Bu ifadenin, "öfkenin kabarması" manasından alınmış olması da mümkündür. Nitekim **Müberred** şöyle der: "Arapçada تَرَكْتُ فُلَانًا يَفُورُ غَضَبًا "Falancayı, öfkesinden fokur fokur kaynarken terk ettim" denilir. Bu görüş, gelecek âyet ile de pekişir.

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ *"O cehennem öfkesinden neredeyse çatlayacak gibi olur."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Arapçada "Falanca öfkesinden çatlayacak, gazabından esip-yağıyor; dolayısıyla da ondan yere bir alev, göğe bir alev (ateş) gitti" denilir. Araplar, böyle bir kimseyi, öfkesindeki fazlalıktan ötürü, bu şekilde anlatırlar.

Derim ki: Bu tür mecazi ifadelerin sebebi şudur: Öfke, kalbin kanı kabardığında meydana gelen bir haldir. Kan kabardığında, hacmi ve miktarı artar. Dolayısıyla da, bedendeki rutubetlerin oranı arttıkça, kan damarları da uzar - genişler. Binâenaleyh öfkenin şiddeti arttıkça, kabarma da o nispette artar. Dolayısıyla da, artış çoğalır. Damarlar iyice gerilir, neredeyse çatlar. Bundan dolayı, birbirine bağlı bu hususlar, aşırı öfkeyi mecazi olarak ifade etmek için kullanılır.

İmdi eğer, "Âteş, bir canlı değildir, öyleyse nasıl olur da, "öfke" ile nitelenir?" denilirse, buna da şu birkaç açıdan cevap verilir:

a) Biz Ehl-i sünnete göre, hayatın olması için, bünye (beden) şartı yoktur. Belki de Allahu Teâlâ o cehennemde, canlı bir ateş yaratmıştır.

b) Ateşin alevinin sesi ve hızı, öfkeli kimsenin sesine ve hareketlerine teşbih edilmiştir.

c) Bu ifadeyle, cehennem zebânilerinin (meleklerinin) öfkesinin kastedilmiş olması da mümkündür.

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ *"İçine her bir grup atıldığında, onlara onun bekçileri, "size bir nezir gelmedi mi?"diye sorar."* âyetinin ifade ettiği hususdur. "فَوْجٌ" (fevcun), insan topluluğu demek olup, "أَفْوَاجٌ" de, gruplar, topluluklar anlamındadır. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا *"Derken gruplar halinde gelirsiniz..."* (Nebe, 18) âyeti de bu anlamdadır. "خَزَنَتُهَا" ifadesi ile, cehennemin bekçisi **Mâlik** ve onun yardımcısı zebaniler kastedilmiştir. *"Size bir nezîr gelmedi mi"* ifadesi, bir azarlama istifhâmıdır. **Zeccâc**, bu azarın, onların azabını daha da artırdığını söyler. Âyetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Mürcie'nin İddiası**

Mürcie, kâfirlerden başka hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini, bu âyete dayanarak ileri sürmüş ve şöyle demiştir: "Çünkü Allahu Teâlâ, cehenneme atılan herkesin, "Biz, peygamberlerini yalanladık" dediklerini nakletmiştir ki, bu durum Allah ve Resûlü'nü yalanlamayanların cehenneme girmeyeceklerini iktiza eder. Bil ki, bu âyetin zahiri, günahta ısrar eden fasıkların cehenneme girmemelerini gerektirir. **Kâdî** buna şu şekilde cevap vermiştir: "**Nezîr**", bazen de, akılda ve zihinde bulunan sakındırıcı ve korkutucu özelliklere sahip olan deliller hakkında kullanılır. O halde, cehenneme giren herkes, mutlaka bu delile göre hareket etmemiş ve sımsıkı ona sarılmamış demektir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ı tanımanın, O'na şükretmenin, ancak naklî delil geldikten sonra vâcip olduğunu söyleyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, bu kimselere ancak, kendilerine nezîr gelip de, onların getirdikleriyle amel etmedikleri için, azap ettiğine delâlet eder ki, bu da onlara şâyet **nezîrler**-uyarıcılar gelmemiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın onlara azap etmeyeceğini gösterir.

Kâfirlerin İtirafı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, kendilerine sorulan bu soruya şu iki bakımdan cevap verdiklerini nakletmiştir:

قَالُوا بَلٰى قَدْ جَآءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ ۚ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِى ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِىٓ اَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ ۚ فَسُحْقًا لِاَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾

"Onlar, "Evet, derler, gerçekten bize azabı bildirerek uyaran bir peygamber gelmişti. Fakat biz, yalanladık ve "Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz" dedik. Ve (şunu) dediler: "Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık, şu çılgın cehenneme girenler içinde bulunmazdık." Bu suretle günahlarını itiraf ettiler. Allah, cehennemlikleri (rahmetinden) kovsun..." (Mülk, 9-11)

Birincisi: "...قَالُوا بَلٰى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا" âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki, *"Evet, gerçekten bize azabı bildirerek uyaran bir peygamber gelmişti. Fakat biz, yalanladık..."* cümlesi, onların, Allah'ın adaletini itiraf ettiklerini ve Allah'ın, peygamberler göndermek suretiyle her türlü mazereti ortadan kaldırdığını, ne var ki, kendilerinin, o peygamberleri yalanlayarak, "Allah hiçbir şey indirmedi.." dediklerini anlatan bir ifadedir.

Âyetteki, *"Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz..."* cümlesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet hakkında, şu iki izah yapılabilir:

1) Daha açık olan izaha göre, bu söz, kâfirlerin, uyarıcı peygamberlere karşı söylemiş olduğu sözler cümlesindendir.

2) Bu sözün, cehennem görevlilerinin, kâfirlere söylemiş olduğu sözler cümlesinden olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri, "Kâfirler, o sözü, yani, "Biz yalanladık..." sözünü söyleyince cehennem bekçileri onlara, *"Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz..."* demiş olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"büyük bir sapıklık"* terkibi ile, onların, dünyada içinde bulundukları sapıklıkların kastedilmiş olabileceği gibi, bununla, şu anda helak edilişleri de kastedilmiş olabilir. Allah'ın, sapıklıkları mukabilinde onlara

vermiş olduğu cezayı, "**dalâl**-sapıklık" adıyla isimlendirmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Bu da, *"Ve (şunu) dediler: "Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık, şu çılgın cehenneme girenler içinde bulunmazdık"* (Mülk, 10) âyetiyle ifade edilen hususdur.

İkincisi: Allahu Teâlâ'nın, cehennem görevlileri, *"Size bir uyarıcı gelmedi mi?"* dediğinde, kâfirlerin, buna cevaben, وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِى اَصْحَابِ السَّعِيرِ *"Ve (şunu) dediler: Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık şu çılgın cehenneme girenler içinde bulunmazdık"* diye naklettiği hususdur. Bu, "şâyet biz, bu uyarıyı, hakkı arayan ve onun hakkında gerçek manada düşünüp tefekkür eden kimsenin dinleyicisi gibi arayıp da dinleseydik, biz, cayır cayır yanan ateş yarânından olmazdık.." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, mükellefiyetin, "semî (naklî) ve aklî" delillere varıp dayanmasından dolayı, bu âyette hem naklî-hem de aklî delilleri birlikte beyan ettiği de ileri sürülmüştür. Bu âyetle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Dinleyiş Şekli**

Âlimlerimiz, hidâyet ve dalâlet meselesi hususunda bu âyeti de delil getirerek şöyle demişlerdir: "لَوْ" edatı, başkası bulunmadığı için bir şeyin bulunmasının imkânsızlığını ifade eder. Böylece bu âyet, onlar için, ne sem'in (naklî delilin), ne de aklın (aklî delilin) bulunmadığına delâlet etmektedir. Ne var ki, onların, kulaklarının (duyu organlarının) ve sapasağlam bir akıl yeteneklerinin bulunduğunda; sağır ve deli olmadıklarında hiç şüphe yoktur. Dolayısıyla, âyetle kastedilen hususun, onlar için bir "hidâyet dinleyişi"nin ve "hidâyet tefekkürü"nün olmadığının kastedilmiş olması gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Sem'in Basar'dan Önce Anılması**

"Din, ancak, öğretme (talim) ile tam ve mükemmel olur," diyenler bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, ilk önce mutlaka bir mürşidin irşadının, bir hidâyete sevk edenin hidâyetinin olması gerektiğine, daha sonra da, buna icabet edenin anlayışının ve tefekkürünün bu meseleye eğildiğine dikkat çekmek için, "duyma"yı, "düşünme"den önce zikretmiştir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hak burada duymayı, önce ele almıştır; zira, dine davet edilen kimse, ilgili Peygamberle yüz yüze geldiğinde, bu hususta izlenecek yol, bu kimsenin, önce o peygamberin sözünü duyması, sonra da, onun bu sözleri hakkında tefekkür etmesidir. Binâenaleyh, işte duyma işi, bu sebepten dolayı tefekkürden önce olunca, pek yerinde olarak Allah, önce bunu zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Yanlış Tefsire Tepki**

Keşşâf sahibi, "Âyetteki, *"şâyet... olsaydık"* ifadesini, "şâyet, nakilcilerin veya akılcıların mezhebinde olsaydık (...) olmazdık!.." şeklinde tefsir etmenin ilk defa ortaya atılan (bid'at olarak ilk defa ortaya konulan) bir tefsir olduğunu" söyler. Daha sonra da sözüne devamla, "Bu tefsire göre, sanki bu âyet, bu iki mezhebin ortaya çıkışından sonra nazil olmuş (!) ve sanki, diğer mezhep ve müctehitler hakkında, Allah, vaîd (tehdit) indirmiş (onları korkutmuş) gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Duyma ve Görmenin Genişliği**

İşitmenin, görmeden daha üstün olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu âyet, işitmenin, duymanın ve dinlemenin cehennemden kurtulup cenneti elde etmeye bir katkısının bulunduğuna delalet etmektedir. Halbuki görme, böyle değildir. Dolayısıyla, duymanın daha üstün olması gerekir."

Bil ki, Allahu Teâlâ, kâfirlerin böyle dediklerini nakledince, فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ *"Bu suretle günahlarını itiraf ettiler..."* buyurmuştur. **Mukâtil,** âyetteki, *"günahlarını..."* ifadesiyle, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlayışlarını kastettiğini söylemiştir ki, "Bu da, onların, *"Biz, her şeyi yalanladık ve "Allah hiçbir şey indirmedi" dedik"* şeklindeki sözleridir" der. Âyetteki, "بِذَنْبِهِمْ" ifâdesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Buradaki, "günah" sözü, çoğul anlamında "günahlar" şeklindedir. Çünkü bu kelimede "**fa'l**" (iş, oluş, hareket) anlamı vardır. Nitekim Arapçada, "bağışları, hibeleri" anlamında, خَرَجَ عَطَاءُ النَّاسِ "insanların bağışı zuhur etti, ortaya çıktı" denir ki, bu açıklama, **Ferrâ**'ya aittir.

2) Buradaki müfret "ذَنْبٌ" kelimesiyle, genellik ve şûyû buluş kastedilmiştir. Nitekim, bu manada Cenâb-ı Hak, *"Eğer, Allah'ın nimetini, yani nimetlerini saymaya kalkarsanız..."* (Nahl, 18) buyurmuştur.

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ *"Allah, cehennemlikleri (rahmetinden) kovsun..."* (Mülk, 11) buyurmuştur. Müfessirler bu ifadeye, "Allah'ın rahmetinden uzak olsun onlar! Çünkü, bu onlara fayda vermeyecektir" anlamını vermişlerdir. "السُّحْقُ" (suhk) kelimesi, uzak olma anlamındadır. Bu kelime, tıpkı, "الْعُنُقُ" (boyun) ve "الطُّنُبُ - الطِّنُبُ" (çadır ipi) denilmesi gibi, "سُحُقًا - سُحْقًا" şekillerinde kullanılır. **Zeccâc** şöyle der: "Bu kelime, âyette, mef'ûl-i mutlak olarak mansûb kılınmıştır ki, mana, "Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın..." şeklinde olmak üzere, kelamın takdiri, "اَسْحَقَهُمُ اللهُ سُحْقًا" şeklindedir."

Ebû Ali el-Farisî de şöyle der: "Kaideye uygun olarak bu kelimenin, "سِحَاقًا" (sıhâkan) şeklinde gelmesi beklenirdi. Bu demektir ki mastar, fiili hazfedilerek gelmiştir. Bu tıpkı Arapların, "Allah senin ömrünü uzun etsin..." demeleri gibidir.

Mü'minlere Müjde

Bil ki, Allahu Teâlâ, kâfirlerle ilgili olarak tehdit ifade eden âyetlerini zikredince, bunun peşinden, mü'minlerle ilgili olarak bir vaad ifade eden âyetini getirerek şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٢﴾

"Filhakika, Rablerinden gıyâben korkanlar (yok mu?), onlar için hem mağfiret vardır, hem de birçok mükâfat.." (Mülk, 12)

Bu ifade hakkında şu iki izah yapılabilir:

Birinci izah: Bu ifade ile, "Mükellefiyet ile nazarî bilgiler yurdunda bulundukları halde, Rablerini sayıp gözetenler" kastedilmiştir. Çünkü, onların, burada istidlâlde bulunmak suretiyle, şeytanla mücahede ve her türlü şüpheyi def etmeye ihtiyaçları vardır.

İkinci izah: Bu, mü'min kimsenin bütün günahlardan korunan kimse olduğuna işaret eden bir ifadedir. Çünkü, hiç kimsenin bulunmadığı yerlerde, Allah'a âsi olmaktan korunan kimse, insanların, kendisini görebilecekleri yerde, şüphesiz ki günahlardan haydi haydi korunur! Âlimlerimiz, fâsıklarla ilgili ilahî azabın sonlu olduğuna dair bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Âyet, böylesi bir haşyeti ve korkuyu duyan kimseler için büyük bir mükâfatın olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, kıyamet günü kişi, hem fıskı hem de böyle bir haşyet ile huzura geldiğinde, şu iki husus tahakkuk edecektir. Bu kimseye ya mükâfat verilip sonra da, bu kimse cezalandırılacaktır ki, bu icmâen batıldır. Yahut da bu kimseye, önce cezası verilip, daha sonra mükâfat yurdu olan cennete gönderilecektir ki, elde edilmek istenen netice budur.

Bil ki, Allahu Teâlâ, hem kâfirlerle ilgili tehdit ifade eden âyetlerini, hem de mü'minlerle ilgili mükâfat ifade eden âyetini, gayb, gâib sîgalarıyla zikredince, bundan sonra kâfirlere hitaba yönelerek şöyle buyurmuştur:

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِۦٓ ۖ إِنَّهُۥ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١٣﴾ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ ۗ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١٤﴾

"(Ey kâfirler), sözünüzü (ister) gizleyin, ister onu açıklayın. Çünkü O, sinelerin özünü bile hakkıyla bilendir. Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş! O, latiftir, her şeyden haberdârdır..." (Mülk, 13-14)

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

Nüzul Sebebi

Birinci izah: İbn Abbas şöyle demektedir: "**Mekke** müşrikleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e dil uzatıyorlardı. Cibril (a.s) de onların söylediklerini Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber veriyordu. Bunun üzerine, Mekkeliler birbirlerine, "(Bundan sonra) gizlice konuşun, zira, Muhammed'in ilahı duymasın..." dediler de, Allah bunun üzerine bu âyeti indirdi.

İkinci izah: Bu, bütün herkese, yaptıkları her şey hususunda yapılmış olan genel bir hitap olup, kastedilen mana şudur: "Sözleriniz ve amelleriniz, hangi şekilde tahakkuk ederse etsin, Allah'ın bunu bilmesi açısından aynıdır, değişmez... Binâenaleyh, günahları açıkça yapmaktan sakındığınız gibi, gizlice yapmaktan da sakınınız. Çünkü bu, Allah'ın ilmine nispetle, bir değişiklik arz etmez!.. O, kendisinin, açık ve gizli olan şeyleri bildiğini beyan ettiği gibi, kalplerde bulunanı da bildiğini izah etmektedir."

Yaratan Elbette Bilir

Cenâb-ı Hakk, aşikâr, gizli olanı ve kalplerde yatanı bildiğini belirtince, müteakiben her şeyi bilen bir zat olduğuna delâlet etmek üzere de, أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ *"Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş!"* demiştir. Ki, bu ifade ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kulun Fiillerini Yaratan Allah'tır**

Âyetin manası şudur: "Bir şey yaratan zat, mutlaka yarattığı o şeyi bilmesi gerekir." Bu mukaddime (bu öncül), bu nasla ifade edildiği gibi, aklî

delillerle de ifade edilmiştir. Zira, yaratmak, bilerek, kasten, niyete mebnî olarak yoktan var etmek ve îcat eylemek demektir. Bir şeye kastedenin, yapmaya yönelenin ise, mutlaka o şeyin hakikatini ve özünü bilmesi gerekir. Çünkü, o şeyden habersiz olan kimsenin, ona yönelmiş olması imkânsız olur. Yaratanın, mutlaka yarattığı şeyin mahiyetini bilmesi gerektiği sabit olunca, O'nun, yine mutlaka yarattığı şeyin niceliğini bilmesi gerekir. Çünkü o şeyin bundan daha fazla veya daha noksan olmaksızın, o muayyen miktar üzere meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka, onu yapanın kasdı ve irâdesiyle olmuş olmasını gerektirir. Kasıttan önce ise, ilim gerekir... Binâenaleyh, mutlaka, bu meydana gelen miktarın, daha fazlasının veya daha noksanının meydana gelebilmesinden daha evla ve münasip olabilmesi için, bu miktarı bilmesi ve o miktarı yaratmayı dilemesi gerekir. Aksi halde, daha fazlasını veya daha noksanını değil de, meydana gelmeyi buna (meydana gelen şeye) tahsis etmek hiçbir müreccih yok iken, mümkün varlığın iki tarafından birini diğerine tercih etmek olur ki, bu, muhaldir. Binâenaleyh, bir şeyi yaratanın, mutlaka ve mutlaka, yaratılan o şeyin hakikatini, kemmiyetini ve keyfiyetini bilmesi gerekir. Mukaddimenin böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki; Âlimlerimiz, kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olmadığını izah için, bu âyete tutunarak şu iki izahı yapmışlardır:

Birinci izah: Onlar şöyle demişlerdir: "Kul şâyet, kendi fiillerinin mûcidi (yaratıcısı) olsaydı, o, fiillerini ayrıntılı biçimde bilirdi. Ne var ki kul, fiillerinin tafsilatını bilmemektedir. Binâenaleyh kul, fiillerinin mûcidi değildir. Bu "gerekliliği" de, şu iki bakımdan izah edebiliriz:

a) Bu âyete tutunarak;

b) Mesela, on çeşit hareketin meydana gelmesi mümkündür. Bundan daha fazlasının veya daha noksanının da meydana gelmesi mümkündür. Binâenaleyh, daha fazlasının veya daha noksanının değil de, bu on çeşit hareketin meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka, kâdir ve hür irade sahibi bir zâtın bunu hâsseten dilemesi ve tahsisi neticesi olmalıdır. Aksi halde, daha fazlasının veya daha noksanının değil de, bu on çeşit hareketin meydana gelmesi, herhangi bir müreccih bulunmadan, muhdes ve mümkin bu varlığın vücuda gelmesini kabul etmek gerekirdi. Çünkü, kâdir ve hür irade sahibi zat, meydana gelme işini bu on çeşit harekete tahsis edince, onun, mutlaka meydana gelenin, daha fazla ya da daha noksan değil de

on tane olduğunu bilmesi gerekir... Böylece kulun, kendi fiillerinin mûcidi olması halinde, o fiillerinin tafsilatını bilmesi gerektiği sabit olmuş olur.

Kulun, kendi fiillerinin detaylarını bilmediği hususunda da, şu izahlar yapılabilir:

1) Kelâmcılar, hızlı hareket ile yavaş hareket arasındaki farklılığın, hareketsiz şeylerin bozulmasından ötürü olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh yavaş hareketi sağlayan, bazı yerlerde hareket eder, bazen de sükûn yapar.. Ne var ki bu kimse, falan yerde hareket, falan yerde de sükûn ameliyesinde bulunduğunu kesinlikle hatırlayamaz.

2) Hareketi yapan kimse, sükûnun başlangıcı ile sona erdiği yerler arasındaki mekânların sayısı hariç, o hareketlerin cüzlerinin sayısını bilemez. Çünkü bu, bu kimsenin, o meseleyi başından sonuna kadar dolduracak atomların ne kadar olduğunu bilmesine varıp dayanır. Halbuki, bunun bilinemeyeceği, malûm olan bir husustur.

3) Uyuyan ve baygınlık geçiren kimse, bazen, bir taraftan diğer tarafa hareket eder, fakat o, bu hareketini ve mahiyetini, ne de kemmiyetini (sayısını) bilemez.

4) **Ebû Ali** ve **Ebû Hâşim**'e göre fâil ancak bir mekânda vücuda gelmeyi gerektiren bir iş yapar... Fakat sonra bu işi gerektiren mana, halkın çoğunun hatırına bile gelmez. Böylece, işte bu delillerle, kulun, fiillerinin mucidi ve yaratıcısı olmadığı ortaya çıkmış oldu..

Kulun, fiillerinin yaratıcısı olmadığı hususunda bu âyetle yapılan istidlâlin **ikinci izahı** da şudur: Allahu Teâlâ, kendisinin gizli, aşikâr ve gönüllerde bulunan her şeyi bildiğini beyan edince, bunun hemen akabinden, *"Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş?"* buyurmuştur. Bu ifade, kendinden önceki ifade ile ancak, Allahu Teâlâ'nın, insanların gizli ve aşikâr yaptıkları ve gönüllerinde bulunan şeyin halikı ve yaratıcısı olması durumunda alakalı olabilir. Çünkü, Allah bütün bunların yaratıcısı olmasaydı *"Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş?"* cümlesi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün bu şeyleri bilici olmasını gerektirmezdi. Durum böyle olunca da, Allahu Teâlâ'nın, kullarının, ister dış uzuvlara ait, isterse kalbin fiillerine ait olsun, gizli aşikâr yaptıkları her şeyin yaratıcısı olduğu sabit olmuş olur.

"اَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ" âyetinden maksat fiiller değil de, bedenler olamaz mı? Çünkü bu bedenleri (cisimleri) yaratan âlim zat, o eşyayı da bilen âlimdir"

diye sorulacak olursa cevaben deriz ki: Onun, başkaları için bu şeyleri yaratmasından, Onun bunları zaruri olarak bilici olması neticesi çıkmaz. Çünkü bir şeyin fâilinin, başka bir şeyin de âlimi olması gerekmez. Ama, onun, bu şeylerin yaratıcısı olmamasından onları bilici olması neticesi çıkar... Çünkü, bir şeyin yaratıcısının, onu bilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında, şu muhtemel üç izah yapılabilir:

a) "مَنْ خَلَقَ" ifadesinin mahallen merfû olması, mef'ûlün ise, muzmer olması... Buna göre âyetin takdirî manası, اَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ مَخْلُوقَهُ "Yaratan yarattığı şeyi bilmez mi?" şeklinde olur.

b) "مَنْ خَلَقَ" ifadesi, mahallen mansub, fâil ise mukadderdir. Buna göre, âyetin takdirî manası, اَلَا يَعْلَمُ اللهُ مَخْلُقَهُ "Allah, yarattığını bilmez mi?" şeklindedir. Bu iki ihtimalden birincisi daha uygundur; çünkü, ikincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, yarattığı şeyin zatını bildiğini, fakat onun hal ve sıfatlarını bilmediğini ifade eder. Halbuki bu âyetin maksadı ise, yarattığı şeylerin zatından ziyade sıfatlarını bildiğini ifade etmektir.

c) Âyetteki, "مَنْ"in "مَا" takdirinde kullanılmış olması. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالسَّمَاءَ وَمَا بَنٰيهَا" (Şems, 5) âyetindeki "مَا"nın, "مَنْ" manasında kullanılması gibidir. Bu takdire göre "مَا" mahlûkatın gizli aşikâr yaptıkları şeyler ile gönüllerinde sakladıkları hususlara işâret etmiş olur. Ki bu da, Allah'ın, kullarının fiillerinin yaratıcısı olmasını gerektirir.

Latîf, Habîr

وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ *"O, latîftir, her şeyden haberdardır"* cümlesine gelince, bil ki, âlimler, "**latîf**"in ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak meselâ bazıları, "bununla, **âlim**-bilen" manasının kastedildiğini söylerlerken, diğer bazıları, "Hayır, bununla, Allah, kendisinin, fâillerin pek çoğuna nasıl yapıldığı saklı ve kapalı olan latif, göze görünmez fiillerin faili olduğunu ifade ettiğini söylemişlerdir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın kulları için ve onlar hakkındaki tedbirinin incelikleri kastedilerek, "Allah'ın kullarına olan lütfu, çok acîbdir.." denilir.." demişlerdir. Bu izah, doğruya daha yakındır; aksi halde, "**Latif**" sıfatından sonra "**el-Habîr**" kelimesinin yer alması, (faydasız) bir tekrar olmuş olur.

Emre Verilen Yeryüzü

هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِی مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهٖ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾

"O, yeri, sizin faydanıza olarak itaatkâr kılandır. O halde, onun omuzlarında yürüyün. Allah'ın rızkından yiyin. Son gidiş, ancak O'nadır" (Mülk, 15).

Önceki Kısımla Münasebet

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Allahu Teâlâ, kullarının gizli-aşikâr yaptığı her şeyi bildiğini delillerle beyan etmiş, daha sonra da, bu âyeti tehditvârî bir biçimde getirmiştir ki, bunun benzeri, bir efendinin, kendisine gizlice kötülük yapmayı düşünen kölesine, "Ey falanca, senin gizli-açık ne yaptığını ben bilemiyorum. Haydi, sana verdiğim bu evde otur. Senin için hazırladığım bu nimetlerden ye iç, ama benim seni te'dib edeceğimden de emin olma.. Çünkü, istersem, senin, emniyet ve selâmet yerin olan bu evi, içinde, şaşırıp kaldığın, afetler kaynağı, kendi yüzünden helâk olduğun sıkıntıların yuvası da kılarım!.." demesi gibidir. İşte, burada da böyledir. Cenâb-ı Hak âdeta, "Ey kâfirler, benim, sizin gizli-aşikâr yaptığınız her şeyi bilici olduğumu biliniz de, böylece benden ve benim cezamdan endişe duyucu olunuz.. Sırtında, üzerinde yürüdüğünüz ve size zarar veren şeylerin en uzağı olduğuna inandığınız bu yeryüzü yok mu, onu sizin emrinize âmâde eden faydalanmanıza vesile kılan benim ben! Haydi o binitin üstüne çıkınız. Çünkü ben, istesem, sizi o yere batırır ve yeryüzüne, gökten çeşitli belalar yağdırırım" demek istemiştir. İşte, bu âyetin kendisinden önceki kısımla münasebetinin izahı bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE: **Zelûl**

"ذَلُولًا" kelimesi, sana "boyun eğen, itaat eden" her şey için kullanılan bir ifade olup, bunun mastarı, "**züll**"dür. Bu kelime de, "inkıyad etmek,

boyun eğmek, uysal olmak" anlamlarına gelir. Bu manada olmak üzere, Arapçada meselâ, دَابَّةٌ ذَلُولٌ "uysal hayvan..." denilir.

Arzın Zelûl Olarak Tavsîfi

Yeryüzünün, "uysallıkla, itaatkârlıkla" vasfedilmesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ yeryüzünü, meselâ sert bir kaya parçası üzerinde yürümenin imkânsızlığı gibi, üzerinde yürümenin imkânsız olacağı bir biçimde sert bir kaya bloku olarak yaratmamıştır.

2) Allahu Teâlâ yeryüzünü, kazınabilir ve kendisinde istenildiği gibi binaların yapılabileceği bir durumda yaratmıştır. Binâenaleyh, yeryüzü sert bir taştan ibaret olsaydı, bütün bunlar imkânsız olurdu.

3) Yeryüzü şâyet, taş olsaydı yahut da altın veya demir misüllü olsaydı, hiç şüphesiz yazın alabildiğine sıcak, kışın da alabildiğine soğuk olurdu. Böylece de kendisinde ekim-dikim imkânsız olurdu ve yeryüzü ölüleri de dirileri de sinesinde barındırmazdı.

4) Allahu Teâlâ yeryüzünü, hava boşluğunda tutmak suretiyle bizim istifademize sunmuştur. Şâyet, yer küresi, bir doğru istikametinde yahut da dairesel olarak hareket etmiş olsaydı, bizim için müsahhar kılınmış olmazdı.[2]

ÜÇÜNCÜ MESELE

Gerek, *"onun omuzlarında yürüyün"* cümlesinde, gerekse *"Allah'ın rızkından yiyin..."* cümlesindeki emirler, mubahlık bildiren emirlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, *"yeryüzünün omuzları"* tabirinin izahı hususunda da şunları söylemişlerdir:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Yeryüzünün omuzlarında yürümek" deyimi, onun, alabildiğine uysal olduğunun mükemmel biçimde temsil edilmesidir. Çünkü, omuz ve omuz uçları, devenin en ince ve üzerinde yürümenin en zor olduğu yerdir. Binâenaleyh, deve, omuzlarında yürünebilecek bir biçimde yaratılınca, alabildiğine itâatkâr ve uysal olmuş olur. Böylece,

2 Tefsirinin çeşitli yerlerinden anlaşıldığı üzere mufessirimiz **Râzî**, arzın küreliğini kesin olarak kabul etmekle berâber, hareke ettiğini bilmiyordu. Bu noksanlık değildir. O zamanki ilmî seviye böyle idi. Biz, arzın hareket etmesinde de, hizmete amâde kılınması nimetinin tezâhûr ettiğini pek âlâ öğrenmiş bulunuyoruz (Ç.).

"omuzlarında yürüyün..." hitabının, o yeryüzünün son derece uysal olduğunun hikâye yoluyla bir anlatım olduğu sabit olmuş olur."

2) **Katâde, Dahhâk** ve **İbn Abbas**'a göre, *"yeryüzünün omuzları"*, onun dağları ve tepeleridir. Dağlara "omuz" adı verilmiştir, çünkü insanın omuz başları yüksektir. Dağlar da yüksektir. Buna göre mana, "itaat edip uysal olmaktan en uzak görülmesine rağmen, ben, size o yeryüzünün omuzlarında, yani dağlarında yürümeyi kolaylaştırdım. Binâenaleyh, ya diğerlerindeki durum nasıl olur?.." şeklinde olur.

3) Yeryüzünün omuzları, yolları, vadileri, uçları ve taraflarıdır. Bu, **Hasan el-Basrî, Mücâhid, Kelbî ve Mukâtil**'in görüşü olup, **Atâ**'nın **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyeti ve **Ferrâ**'nın da tercihidir. **İbn Kuteybe** ise, bu ifadeye "Yeryüzünün tarafları" manasını vermiş ve "Çünkü kişinin **"menkeb"**i, onun iki tarafı, iki omuzudur." Bu tıpkı, *"Allah yeri, onun geniş yollarında gezip dolaşınız diye, sizin için bir döşek yapmıştır"* (Nuh, 19-20) âyeti gibidir" demiştir.

Âyetteki, وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ "Allah'ın, sizin için yeryüzünde rızık olarak yarattığı şeylerden yiyiniz" demektir. وَإِلَيْهِ النُّشُورُ *"Son gidiş ancak O'nadır"* ifâdesi de, "Yeryüzünde kalmanızın ve Allah'ın rızkından yiyip içmenizin, tıpkı varacağı huzurun Allah'ın huzuru olduğunu bilen ve eninde sonunda varıp O'nun huzuruna duracağı şuuru içerisinde yiyip içen kimselerin beklemesi, yemesi-içmesi gibi olması gerekir" demektir ki Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, mahlukatını, gizli-aşikar inkâr ve isyanlardan sakındırmayı murat etmiştir.

İnsanın Nazik Konumu

Daha sonra Allahu Teâlâ, insanların yeryüzünde hayatlarını emniyet içinde sürdürmelerinin, kendi lütfu ve rahmeti gereği olduğunu istemesi halinde, işi tersine çevirip, üzerlerine kahr bulutlarından âfet yağmurları yağdıracağını beyan ederek, işte bu manada şöyle buyurmuştur:

ءَامِنتُم مَّن فِى السَّمَآءِ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِىَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ اَمْ اَمِنتُم مَّن فِى السَّمَآءِ اَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿١٧﴾

"Göktekinin sizi yere batırıvermesinden emin mi oldunuz. Bir de bakarsınız ki, o (yer) çalkalanmaktadır. Yoksa göktekinin, üstünüze

taş yağdıran bir rüzgâr göndermesinden emin mi oldunuz? Siz, tehdidimin nasıl olduğunu göreceksiniz" (Mülk, 16-17).

Bil ki bu âyetlerin bir benzeri de, *"De ki: O, üstünüzden veya ayaklarınızın altından, size bir azap göndermeye kadirdir"* (En'âm, 65) ve *"Onu ve evini-barkını yere geçirdik"* (Kasas, 8) âyetleridir.

Allah Mekandan Münezzeh

Bil ki **Müşebbihe**, bu âyeti delil getirerek, Allah'ın bir yeri olduğunu söylemiştir. Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu âyetin, Müslümanların iltifatıyla, zâhirî manasına alınması caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın gökte olması, göğün Allah'ı, her yanından kuşatmış olmasını gerektirir. Dolayısıyla da Allah, -haşa- gökten küçük olmuş olur. Halbuki gök Arş'tan çok çok büyüktür. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın Arş'a nispetle çok küçük olması gerekir. Halbuki bu, bütün Müslümanların ittifakıyla imkansızdır. Bir de Cenâb-ı Hak, *"Gökteki ve yerdeki şeyler kimindir?" de. De ki: Allah'ındır"* (En'âm, 12) buyurmuştur. Buna göre eğer Allahu Teâlâ, gökte olmuş olsaydı, kendi kendinin sahibi (mâliki) olmuş olurdu ki bu imkansızdır. Böylece bu âyetin, zâhirî manasına göre anlaşılmaması gerektiğini anlıyoruz. Bunun te'vîli ve tefsiri sadedinde şu izahlar yapılabilir:

1) Âyetin takdiri, "Göktekinden, yani Allah'ın azabından emin mi oldunuz?" şeklinde niçin olmasın? Çünkü Allah'ın âdeti, hep belaları, inkârcı ve isyankarlara gökten indirme şeklinde cereyan etmiştir. Dolayısıyla gök, Allah'ın rahmet ve nimetinin iniş yeri olduğu gibi, azabının da iniş yeridir.

2) **Ebû Müslim** şöyle demiştir: "Araplar bir tanrının varlığını kabul ediyorlardı, fakat bu tanrının, tıpkı **Müşebbihe**'nin inandığı gibi, gökte olduğuna inanıyorlardı. Buna göre Hak Teâlâ sanki onlara, "Gökte olduğuna inandığınız ve dilediği şeyi yapabileceğini kabul ettiğiniz o zâtın, sizi yere batırmasından emin mi oldunuz?" demiştir."

3) Âyetin takdiri, "Gökteki olandan, yani Allah'ın saltanatından, mülkünden ve kudretinden emin mi oldunuz?" şeklindedir. Fakat âyette *"gök"* sözünün yer alışı, Allah'ın saltanatını ululamak ve O'nun kudretini yüceltmek içindir. Bu tıpkı, *"O, yerde de, gökte de gerçek ilahtır"* (En'âm, 3) âyeti gibidir. Çünkü tek bir şeyin aynı anda iki ayrı yerde olması mümkün değildir. Binâenaleyh Allah'ın yerde ve gökte oluşundan maksat, O'nun emrinin,

kudretinin ve iradesinin göklerde de, yerde de geçerli olduğunu anlatmaktır. İşte bu âyette de böyledir.

4) *"Gökteki"* ifadesi ile, "azapla görevli meleğin" kastedilmiş olması niçin caiz olmasın. Bu melek de **Cebrâil** (a.s)'dir. Buna göre mana, "**Cebrâil**'in, Allah'ın emri ve müsaadesi ile sizi yere batırmasından emin mi oldunuz?" şeklinde olur.

Âyetteki, فَإِذَا هِيَ تَمُورُ *"Bir de bakarsın ki o (yer) çalkalanmaktadır"* cümlesine gelince, müfessirler bunun manasının, "Allahu Teâlâ onları yere batırırken, yeri harekete geçirir. Böylece yeryüzü alabildiğine çalkalanır. Derken onlar yere batar gider. Üzerlerini toprak kaplar, onları iyice aşağılara iter" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. "تَمُورُ" fiilinin manasının ne demek olduğunu daha önce açıklamıştık.

Cenâb-ı Hak, bu tehdidi ve korkuyu iyice artırarak, أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا *"Yoksa göktekinin, üstünüze taş yağdıran bir rüzgâr göndermesinden emin mi oldunuz?"* buyurmuştur

İbn Abbas (r.a), bunun bilfiil tahakkukunun, Cenâb-ı Hakk'ın **Lût Kavmi**'ne böyle bir rüzgârı göndermesiyle olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta, *"Şüphesiz biz, onların üzerine taş yağdıran bir rüzgâr saldık"* (Kamer, 34) buyurduğunu söylemiştir. "**Hâsıb**", içinde taşların ve kumların bulunduğu bir rüzgârdır. Bu rüzgâr, çok şiddetli olduğu için, taşları, çakılları kökünden söküp savurmaktadır. Bunun, "içinde taşlar olan bulut" manasına olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak tehdidini artırarak, فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ *"Siz tehdidimin nasıl olduğunu göreceksiniz"* buyurmuştur. Âyetteki "**nezîr**" (tehdit) kelimesinin, "**munzir**" (tehdid eden, ikaz eden) manasına olduğu ve bununla Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiği ileri sürülmüştür ki bu, **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a)'ın ve **Dahhâk**'ın görüşüdür. Buna göre mana, "Sizler benim peygamberimi ve onun doğruluğunu anlayacaksınız. Ama bu anlayıp tanıma, size fayda vermeyen bir zamanda olacak" şeklinde olur. Bu kelimenin, "**inzâr**" (tehdit) manasına geldiği, âyetin, "Sizi o kitap ve Peygamberim'le inzârımın neticesini görecek, anlayacaksınız" manasında olduğu da ileri sürülmüştür.

Âyetteki, "كَيْفَ" (nasıl) soru edatı, o Peygamber'in doğruluğunu ve inzârın neticesini bildiren bir ifadedir.

Öncekilerden İbret Alın

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirleri bu şekildeki tehditleri ile korkutunca, bu korkutma işini hem bir misal, hem de bir delil ile pekiştirmiştir. Bu misal, onlardan önceki kâfirlerin, inkârları sebebiyle, bu gibi ilahî azapları görüp-müşahede etmeleridir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾

"Andolsun ki onlardan evvelkiler de yalanlamışlardı. Benim inkarım nasıl oldu?" (Mülk, 18).

Cenâb-ı Hak bu âyetle, **Âd, Semûd** ve benzeri kâfir kavimleri kastetmiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) **Vâhidî,** buradaki "**nekîr**" kelimesinin, "Benim inkârım, benim ayıplamam - kınamam" manasına geldiğini, "Onlar benim ilgili azabımı gerçek olarak bulmadılar mı?" demek olduğunu söyler.

2) **Ebû Müslim,** bu ifadenin, "Münkire verilecek cezam nasılmış" manasına geldiğini söyler. **Ebû Müslim** sözüne şöyle devam eder: "Buradaki "**nezir**" ve "**nekîr**" kelimelerinin sonundaki yâ-ı mütekellim, önceki ve sonraki âyetlerin sonları ile birbirlerine benzesin diye, düşmüştür."

Kudretin Bazı Delilleri

Cenâb-ı Hakk'ın burada aklî delil olarak kudretinin mükemmel olduğunu gösteren şeyi zikretmiştir. Allah'ın kudretinin mükemmelliği sabit olduğunda, kâfirlere çeşitli azaplar vermeye kadir olduğu da sabit olmuş olur. Bu delil, şöyle birkaç şekildedir:

Saf Saf Uçan Kuşlar

Birinci Delil: Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ ۚ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ ۚ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾

"Onlar, üstlerinde kanatları açıp-kapayarak uçan kuşları görmediler mi? Bunları, Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor. Şüphesiz ki O, her şeyi hakkıyla görendir" (Mülk, 19).

"Sâffât" kelimesi, "uçarken havada kanatlarını açmış olarak..."; "وَيَقْبِضْنَ" kelimesi de, "kanat çırparken kanatlarını birleştiren (kapatan)" demektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, (bu ikincisine de birincisi gibi) **"kâbidât"** dememiş de, fiil şeklinde "يَقْبِضْنَ" demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Havada uçmak, tıpkı suda yüzmek gibidir. Binâenaleyh yüzmede asıl olan, kol ve bacakların (kanatların) açılmasıdır. Kapanması ise, hareketi sağlamak için arızî olarak yapılan bir şeydir. Dolayısıyla aslî olmayan, arızî olan hareketi Cenâb-ı Hak, fiil ile ifade etmiştir ki bu, "Onlar kanatlarını hep açarlar; tıpkı yüzenin yaptığı gibi zaman zaman da kanatlarını kaparlar (yumarlar)" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Bunları, o Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor"* buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü ağır ve cüsseli oldukları için, onların havada kalmaları, ancak Allah'ın onları havada tutması ve muhafazasıyla olur.

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Bu âyet, kulunun kendi irade ve ihtiyarıyla yaptığı fiillerin yaratıcısının Allahu Teâlâ olduğuna delâlet eder mi? Deriz ki: Evet. Çünkü kuşun havada durması da, kendi iradesi ve ihtiyarıyla yaptığı bir iştir. Hak Teâlâ, *"Bunları, o Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor"* buyurduğuna göre, bu, kulunun fiillerinin yaratıcısının da Allah olduğunu gösterir.

Üslup Farkı

İkinci soru: Allahu Teâlâ, Nahl Sûresi'nde, *"Göğün boşluğunda musahhar olarak uçan kuşları görmediler mi? Onları Allah'tan başkası (havada) tutmuyor"* (Nahl, 79) buyururken, burada, *"Bunları, o Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor"* buyurmuştur. Aradaki fark nedir? Deriz ki: Cenâb-ı Hak, Nahl Sûresi'nde, göğün boşluğunda musahhar (emre âmâde) olduklarından bahsetmiştir. Binâenaleyh onların orada böyle tutulmaları, sırf ulûhiyyetin gereğidir. Burada ise Hak Teâlâ, bu kuşların kanat açıp-kapamalarından bahsetmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, menfaatlerine

uygun bir şekilde o kuşlara kanat açıp-kapamayı ilham etmesi rahmet-i Rahmân'dandır.

Daha sonra Hak Teâlâ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ *"Şüphesiz ki O her şeyi hakkıyla görendir"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak, "**basîr**" (gören) ifadesiyle, Kendisinin en ince hususları da bildiğini anlatmak istemiştir. Nitekim Arapçada, "**mâhir**", "**hâzık**" manasında, "Falanca bu hususta basîrdir" denilir.

2) Bu kelime, zâhirî manasındadır. Binâenaleyh diyoruz ki: Allahu Teâlâ "şey"dir ve her "şey"i görendir. Binâenaleyh hem kendisini, hem de bütün mevcûdatı görendir. İşte âlimlerimizin, Allahu Teâlâ'nın görülebileceğini ve bütün mevcudatın da böyle olduğunu söylemeleri bundan başka bir şey değildir.

Buna göre eğer, "**Basîr**" kelimesi, "bâ" harf-i cerri ile birlikte kullanıldığında, "âlim" manasına gelir. Nitekim Arapçada, "Eğer o onu biliyorsa, "فُلَانٌ بَصِيرٌ بِكَذَا" denilir" diye sorulursa, biz deriz ki: Biz bunun böyle olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü Arapçada, إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ بِالْمَسْمُوعَاتِ بَصِيرٌ بِالْمُبْصِرَاتِ "Allah, duyulacak şeyleri duyan; görülecek şeyleri görendir" denilir.

Allah'a Karşı Koyan Ordu mu Var?

أَمَّنْ هٰذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ ۚ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾

"Rahman'a karşı size yardım edebilecek olan kim, şu sizin ordunuz mu? Kâfirler ancak bir aldanış içindedirler" (Mülk, 20).

Bil ki kâfirler imandan imtina ediyor ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in davetine iltifat etmiyorlardı. Onlar bu hususta şu iki şeye dayanıyorlardı:

a) Malları ve orduları sayesinde kendileri için olan kuvvete...

b) Onlar, "Bu putlar bize her türlü iyiliği verir ve bizden her türlü kötülüğü savuşturur" diyorlardı. Allahu Teâlâ ise onların bu iki dayanaklarını da çürütmüştür. Birincisini, *"Rahman'a karşı size yardım edebilecek olan kim, şu sizin ordunuz mu?"* beyanı ile çürütmüştür ki bu ifade, *"Yoksa*

göktekinden ... emin mi oldunuz?" (Mülk, 17) âyetine atıftır. Buna göre mana, "Bu iki âyette kendisine işaret edilen o yüce Zat'dan emin mi oldunuz?" şeklinde olur ve "Eğer Cenâb-ı Hak size azabını gönderirse, O'ndan başka size yardım edeceğini sandığınız şu ordunuz işe yaradı mı?" denilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ *"Kâfirler ancak bir aldanış içindedirler"* buyurmuştur. Bu, "O azabın onların başına gelmeyeceğini söylemesi ve onları aldatması sebebiyle, şeytandan ötürü bir yanılgı içindedirler" demektir.

O'ndan Başka Rızık Veren mi Var?

Allahu Teâlâ onların ikinci dayanaklarını da şu âyetle çürütmüştür.

أَمَّنْ هٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ ۚ بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾

"Eğer O, rızkınızı tutup kesiverse, size rızık verebilecek olan kim? Hayır, hayır, onlar bir azgınlık ve nefret içinde hep inat etmişlerdir" (Mülk, 21).

Bu, "Eğer Allah size rızık vermese, o taptıklarınızdan size hangisi rızık verebilir? Bu, akıl sahibi bir kimsenin kabul edeceği bir şey değil. Çünkü Allahu Teâlâ, yağmur bitki ve saire rızık sebeplerini ortadan kaldıracak olsa, O'nun dışında bir rezzâk bulunamaz" demektir. Bu husus çok net bir biçimde kendisini gösterdiği için de, *"Hayır, hayır. Onlar bir azgınlık ve nefret içinde hep inat etmişlerdir"* buyurulur ki bu da, "Onlar, gerçek böylesine açık olduğu halde, hep kaçmada, hep haktan yüz çevirmede, uzaklaşmada ısrar edip, azgınlık etmişlerdir" demektir. Binâenaleyh "**utüvv**", onların dünyaya olan düşkünlükleri sebebiyle olup, bu, amelî kuvvetlerinin bozuk olduğuna; "**nufûr**" ise, cehaletleri sebebiyle olup, bu da nazarî kuvvetlerinin (düşünce özelliklerinin) bozulduğuna bir işarettir.

Psikolojik Delil

Bil ki Allahu Teâlâ onları azgınlık ve nefret içinde olma ile niteleyince, bu iki vasfın kötü şeyler olduğuna delalet eden şeye dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:

اَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهٖٓ اَهْدٰٓى اَمَّنْ يَّمْشِي سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾

"Yüz üstü düşe-kalka yürüyen kimse mi hidâyettedir, yoksa doğru bir yolda dimdik yürüyen mi?" (Mülk, 22).

Bu âyetle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle der: "اَكَبَّ" fiili, "كَبَّ" fiilinin **"mutavaatı"**dır. Nitekim Arapçada, كَبَبْتُهُ فَاَكَبَّ "Onu diz çöktürdüm, o da diz çöktü, yüz üstü düştü" denilir. Bunun bir benzeri de "قَشَعَ" fiilidir. Nitekim Arapçada, "Rüzgâr bulutu açtı, o da açıldı" manasında, قَشَعَتِ الرِّيحُ السَّحَابَ فَاَقْشَعَ السَّحَابُ denilir."

Keşşâf sahibi ise şöyle der: "Durum hiç de böyle değildir. Çünkü **"if'âl"** babının bazı fiilleri, bizzat mutavaat için kullanılır. Mesela sen "اَكَبَّ" dediğinde, bunun manası, **"Kebbe"** girdi, yani **"Kebb"**li oldu (diz çökme halli oldu)" şeklinde olur. "اَقْشَعَ السَّحَابُ" ifadesinin manası da, "Bulut, açılma haline girdi" şeklinde olur. "اَنْفَضَ" fiili de, **"Nafda"** girdi" demek olur. Bu da "Kabın düşmesi" demektir ki bu ifade, fakirlikten kinayedir. "اَلَامَ" fiili de, "**Levm** (kınama) haline girdi" manasındadır. "كَبَّ" ve "قَشَعَ" fiillerinin mutavaatları, "اِنْكَبَّ" ve "اِنْقَشَعَ" şekillerinde gelir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, *"Yüz üstü, düşe-kalka yürüyen kimse..."* deyiminin ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Dümdüz olmayıp, inişli-çıkışlı bir yolda her an kayıp, yüz üstü düşerek yürüyen bir kimsenin durumu, düşmekten ve tökezlemekten uzak bir şekilde dimdik yürüyen kimsenin durumunun tam aksidir" demektir.

2) Bu şekilde zor bela yürüyen, cehalet ve şaşkınlık üzere olan kimsenin yürümesi, kesin bilgi ve yakînî ilim ile malum bir yöne doğru gidenin yürüyüşü gibi olamaz.

3) Yolunu bulamayan, böylece bocalayan ve her an düşe-kalka giden bir kör, bildiği-gördüğü bir yolda yürüyen, gözü başı sapasağlam bir kimse gibi olmaz.

Âlimler daha sonra, değişik izahlar yaparak bazıları: "Bu, kâfirin ahiretteki durumunu anlatan bir ifadedir" demişler. Mesela **Katâde**, "Kâfir,

Allah'a isyan etme işine diz çökmüş, Allah da onu kıyamet günü böyle, diz üstü-yüz üstü haşretmiştir. Mü'min ise, apaçık olan din üzere gitmiş, Allah da onu kıyamet günü dümdüz yol üzere haşretmiş" demiştir.

Diğerleri ise, "Aksine bu, mü'min ile kâfirin, âlim ile cahilin dünyadaki halini anlatan bir ifadedir" demişlerdir. Böyle söyleyenler de değişik izahlar yapmışlar: Bir kısmı bunun, bütün mü'minler ve kâfirler hakkında genel bir ifade olduğunu söylerlerken, bazıları "Hayır bundan, belli şahıslar kastedilmiştir" derler. Meselâ **Katâde,** "Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s) ile **Ebû Cehîl** kastedilmiştir" der. **Atâ'**nın rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a), bununla **Hz. Hamza** ile **Ebû Cehil**'in kastedildiğini söylemiştir. **İkrime** ise bu ifadeyle, **Ammâr b. Yâsir** (r.a) ile **Ebû Cehil**'in kastedildiğini söylemiştir.

Yaratma Delili

Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliği hususunda buradaki **ikinci aklî delil** ise, şu âyettir:

قُلْ هُوَ الَّذِيٓ أَنشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْـِٔدَةَ ۖ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾

"De ki: "O sizi yaratan, size kulaklar, gözler ve gönüller verendir. Siz ne kadar da az şükrediyorsunuz!" (Mülk, 23).

Bil ki Allahu Teâlâ, ilk aklî delilini, insanın dışındaki diğer canlılardan bahsederek, yani, kuşların havada duruşunu anlatarak verince; bundan sonra insanların durumunda görülen aklî delili getirmiştir. İşte bu da, bu âyette anlatılmaktadır. Allahu Teâlâ burada, duyma, görme ve kalbin hallerinde bulunan enteresanlıklara dikkat çekmiştir. Bu üç hususun izahı bu kitapta defalarca geçti. Binâenaleyh bunları tekrar etmenin faydası yok. Bil ki bunların bu âyette ele alınışında, şöyle bir inceliğe dikkat çekme vardır: Hak Teâlâ sanki, "Size, kendilerinde çok kıymetli özellikler bulunan şu üç bağışta bulundum. Fakat sizler, onları zayi ettiniz, dolayısıyla duyduğunuzu kabul etmediniz, gördüğünüze itibar etmediniz, anlayıp-aklettiğiniz şeylerin neticesini de düşünmediniz. Böylece sizler âdeta bu nimetleri ve bağışları, zayi etmiş oldunuz" demek istemiştir. Cenâb-ı Hak işte bundan ötürü, *"Siz ne kadar da az şükrediyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah'ın nimetlerine şükretmek demek, bu nimetleri

O'nun rızasına uygun yerlere yöneltmek demektir. Ama sizler, bu görme, duyma ve akletme nimetlerini, O'nun rızasının olduğu yerlere sarf etmediniz ve böylece O'nun nimetlerine şükretmemiş oldunuz."

Haşir Delili

Üçüncü aklî delil de şu âyettir:

قُلْ هُوَ الَّذِى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

"De ki: "O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır. Ve sonunda hepiniz O'na toplanıp götürüleceksiniz" (Mülk, 24).

Bil ki Hak Teâlâ önce hayvanların halleri ile, ikinci olarak insanın duyma-görme ve tefekkür etme sıfatları ile, üçüncü olarak da, insanın kendisinin sonradan (mahlûk) oluşu ile istidlâl etmiştir. Bu, *"O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır"* ifadesiyle anlatılmıştır.

Kelamcılar, felsefecilerin ve bazı Müslümanların dediği gibi, insanın mekandan ve kemiyetten uzak (yalın) bir cevher olmadığı hususunda bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ, *"O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır"* buyurmuş ve böylece insanı, âdeta yeryüzüne zürriyet halinde saçıp yaydığını beyan buyurmuştur. Bu, insanın bir mekanda yer alan bir cisim olmasını gerektirir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın bu aklî delilleri serdetmesinin sebebi, *"Hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağını imtihan etmek için..."* (Mülk, 2) âyetiyle belirttiği imtihanı gerçekleştirmek için, haşir ve neşrin olabileceğini anlatmaktır. Cenâb-ı Hak bu neticeyi ispat için, kudretinin çeşitli delillerini zikretmiş ve bu delillerini, *"De ki: "O sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp, yayandır"* buyurarak noktalamıştır ki bu, "Allah'ın ilk yaratmaya kadir oluşu, şüphesiz ikinci kez yaratmaya (diriltmeye) kadir olmasını gerektirir. İşte bundan sonra Cenâb-ı Hak, *"Sonunda hepiniz O'na toplanıp götürüleceksiniz"* buyurmuş, böylece bahsi geçen bütün bu delillerin, haşir neticesini ortaya koymak için olduğunu belirtmiştir.

Kâfirlerin Haşirden Şüpheleri

Bil ki Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o müşrikleri ilahî azapla tehdit etmesini emredince, kâfirlerden iki şeyi nakletmiştir. Birincisi, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'den o azap vaktini belirlemesini istemeleridir. Bu, şu âyetin beyan ettiği hususdur:

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

"Derler ki: "Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz, (söyleyin bakayım). O va'd ne zaman?" (Mülk, 25).

Bu âyetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Müslim şöyle der: "Hak Teâlâ, fiili muzarî sîgası ile *"Derler ki"* buyurunca, kâfirlerin bu sözü ileride söyleyebilecekleri muhtemel olduğu gibi, geçmişte söylemiş olmaları da muhtemeldir. Geçmişte söylemiş oldukları farz edilirse, âyetin takdiri, كَانُوا يَقُولُونَ "Diyorlardı ki" şeklinde olur."

İKİNCİ MESELE

Onlar bu sözü belki alayvâri söylüyorlardı; belki de bu azap hemen gelmediği için, bir acizliği vehmettirerek, bunun aslı-esası olmadığını İddia etmek için söylüyorlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sorulan o "va'd" nedir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, kıyamettir.

b) Bu, azaptır. Bu farklı manaların hikmeti ileride gelecektir, inşaallah...

Hak Teâlâ daha sonra bu soruya şöyle cevap vermiştir:

قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَآ اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢٦﴾

"De ki: "O(nun) bilgisi, ancak Allah yanındadır. Ben sadece Allah'ın azabını apaçık haber veren bir nâzirim" (Mülk, 26).

Bu, "Bir şeyin olacağını bilmek, olacağı vakti bilmekten başka bir şeydir. Binâenaleyh birincisiyle ilgili bilgi bende mevcuttur ve bu, size inzâr etmem ve sakındırmam için yeterlidir. Ama ikinci hususiyetteki bilgi Allah'a aittir. Apaçık bir inzarcı (uyarıcı) olmam için, bunu bilmem gerekli değildir" demektir.

Azabı Gördüklerinde Durumları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu va'di, bu azap vakti gelince, o kâfirlerin ne hal aldıklarını da şöyle beyan buyurmuştur:

فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً سِيٓـَٔتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هٰذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾

"Artık onu yakında gördükleri zaman, o kâfirlerin yüzleri kötü bir hale getirilmiş ve onlara, "İşte bu sizin, (hakkında) iddialaştığınız şeydir" denilir" (Mülk, 27).

Âyetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"فَلَمَّا رَاَوْهُ" kısmındaki mef'ul zamiri, "الْوَعْدُ" ifâdesine râcidir. "زُلْفَةً" kelimesi ise, "yakın" anlamında olup, kelamın takdiri, "onlar bu va'di yakın görünce..." şeklindedir. Mananın, "o iyice yaklaştığında..." şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece, Cenâb-ı Hak, bunu bizzat, yakınlığın kendisi kılmış olur. **Hasan el-Basrî** ise, "زُلْفَةً" kelimesine, "bizzat, iyânen görünce..." anlamını vermiştir ki, bu, tefsir olmayıp, bir manadır. Zira insan, kendisine yakın olan şeyleri gözüyle görür.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"O kâfirlerin yüzleri kötü bir hale gelir..."* buyurmuştur. **İbn Abbas,** bu "سِيٓـَٔتْ" kelimesine, "karardı" anlamını vermiştir ki, bunun sebebi de, üzüntü ve gamdan dolayı, gözü bürüyen dumandır. **Zeccâc** ise, "o yaklaşınca, onun kötülüğü ortaya çıktı..." anlamını vermiştir ki, "سُوْءٌ" kelimesinin aslı çirkinlik ve hoşa gitmemedir. "**Es-Seyyie**" ise, "**el-hasenetu**" kelimesinin zıddıdır. Nitekim Arapçada, bir şey kötü olduğunda, "سَاءَ الشَّيْءُ - يَسُوْءُ فَهُوَ سَيِّءٌ" çirkin ve kötü kılındığında ise, "سِيِءَ - يُسَاءُ" (sîe - yüsâû) denilir. O halde, bu kelime aslında, hem lâzım, hem de müteaddî olan bir fiildir.

Binâenaleyh, "سِيئَتْ وُجُوهُهُمْ" ifâdesinin anlamı, "onların yüzleri çirkinleştirildi kötü hale getirildi..." şeklinde olur. Ki, sebebi de, o yüzü, üzüntü ve bir gam dumanı ve morluğun, kederin bürümesidir. Böylece onların yüzleri, kısas edilmek üzere öldürülmeye götürülen kimsenin yüzü gibi oldu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Artık onu yakında gördükleri zaman..." ifadesi, geçmişle ilgili bir ifadedir. Yani, buradaki fiil, mazî sîgasındadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derler ki: O va'd ne zaman..."* ifadesindeki "va'd"i, "mutlak azap" manasına alanlara göre, bu âyetin tefsiri kolaydır. İşte bu yüzden **Ebû Müslim,** âyetin bu ifadesine, "**Âd** ve **Semûd**'un başına gelen şey gibi, onlara helak edici o ilâhi azap gelip çattığında, bu azap onlara yakın olduğu için, yüzleri kararır, morarır.." manasını vermiştir. Ama, o ifadedeki "va'd"i "kıyamet" anlamına alanlara göre, bu ifadedeki "لَمَّا"nın anlamı, "her ne zaman onlar onu yakın görürlerse..." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, "فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً" geçmişi anlatan bir ifadedir. Halbuki, kıyametin halleri ise, "mazî" değil "gelecektir". Binâenaleyh lafzı, bizim bahsettiğimiz biçimde yorumlamak gerekir. **Mukâtil** de, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetine, "Onlar, âhiretteki azaplarını yakın görünce..." şeklinde mana vermiştir.

وَقِيلَ هٰذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ *"ve onlara, "işte bu sizin, (hakkında) iddialaştığınız şeydir..." denilir"* âyetiyle ilgili olarak birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bazı kimseler, bu sözü söyleyenlerin, "zebaniler" olduğunu derken, diğer bazıları da, "onlar bu sözü birbirlerine demişlerdir" derler.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "تَدَّعُونَ" kelimesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) **Ferrâ** şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu ifade ile, "duâ" kelimesinden olmak üzere, "peşine düştüğünüz, acele olmasını talep ettiriniz..." manasını kastetmiştir. Çünkü, Arapçada, tıpkı "تَذَّكَّرُونَ - تَذْكُرُونَ، تَدَّخِرُونَ - تَدْخُرُونَ" kelimeleri gibi, "تَدَّعُونَ - تَدْعُونَ" kelimesi de aynı anlamlar için farklı iki sîga olarak kullanılılır.

2) Bu kelime "دَعْوَى" (ed-de'vâ) kökünden olup, buna göre mana, "Sizin yok kabul ettiğiniz, batıl olduğunu gördüğünüz; yani, batıl olduğunu iddia edip size ulaşmayacağını sandığınız şey, işte budur" yahut da, "kendisi

sebebiyle, öldükten sonra diriltilmeyeceğinizi iddia ettiğiniz şey budur..." şeklinde olur.

3) Bu kelimenin istifhâm-ı inkârî anlamında olmasıdır. Buna göre mana, "Bunu mu iddia ediyordunuz? Hayır hayır, tam aksine sizler, yokluğunu, bunun olmayacağını iddia ediyordunuz..." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ya'kûb el-Hadramî, "دُعَاءَ" kökünden olmak üzere, şeddesiz olarak, "تَدْعُونَ" şeklinde okurken, yedi kıraat imamı, "**iddiâ'ın**" kökünden olmak üzere, şeddeli olarak "تَدَّعُونَ" şeklinde okumuşlardır.

Kâfiri Kim Kurtarır?

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَهْلَكَنِىَ اللّٰهُ وَمَنْ مَعِىَ اَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

"De ki: "Eğer Allah, beni ve benimle beraber olanları imha eder, yahut bizi esirgerse, ya kâfirleri acıklı bir azaptan kurtaracak kimdir?" (Mülk, 28).

Bil ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s), o kâfirleri ilahî azapla tehdit edince, kâfirlerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e söyledikleri şeye verilen ikinci türden bir cevaptır. Rivâyet olunduğuna göre Mekke kâfirleri, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Yoksa "(O), bir şairdir, biz onun, zamanın felaketli hadiselerini gözetliyoruz" mu diyorlar?"* (Tur, 30) ve *"Daha doğrusu siz, Peygamber'in de, mü'minlerin de ailelerine temelli dönemeyeceklerini sandınız..."* (Fetih, 12) âyetlerinde buyurduğu üzere, Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minlerin aleyhine beddua ediyorlardı. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu şu iki bakımdan cevaplamıştır:

Birincisi: İşte bu âyettir. Buna göre mana, "Ey Resûlüm, Allah, öldürmek suretiyle, beni ister helâk etsin, isterse ecelimi, ölüm zamanımı ertelemek suretiyle bana merhamet etsin, sizin, bunda ne menfaatiniz var ki? Hangi menfaatiniz söz konusu ki? Ve, Allah'ın azabı başınıza geldiğinde, sizi o azaptan kurtaracak olan kimdir? Bu putların veya başkalarının sizi kurtaracaklarını mı sanıyorsunuz? Binâenaleyh, sizin kurtarıcınız olmayacağını

bildiğinize göre, o, azaptan sizi kurtaracak şeye, yani tevhit, nübüvvet ve ba's hakkındaki ilme sımsıkı sarılmalı değil misiniz? de" şeklindedir.

İnanıp Kurtulduk

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmasıdır:

قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَاۚ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٩﴾

"De ki: "O Rahman'a biz, O'na iman ettik ve ancak O'na güvenip dayandık. Artık apaçık bir sapıklık içinde bulunan kimdir, bunu ilerde siz de bileceksiniz" (Mülk, 29).

Bu, "O, Rahman'dır; biz O'na inandık ve ancak O'na tevekkül ettik. Böylece O, siz bizim hakkımızda inatkâr ve küfür sahibi olduğunuz halde, sizin dualarınızın makbul olmayacağını bilmektedir. Çünkü biz, O'nu tasdik ettik ve sizin yaptığınız gibi, O'nu inkâr etmedik. Başkasına değil, O'na tevekkül ettik. Siz ise, adamlarınıza ve mallarınıza güvenmektesiniz, tevekkül etmektesiniz.." demektir. Âyetteki "فَسَتَعْلَمُونَ" kelimesi, "فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ" ifadesine uygun olsun diye, yâ ile **(ya'lemûne)** diye de okunmuştur.

Allah'a Tevekkül Gerektir

Bil ki Cenâb-ı Hak, başkasına değil kendisine tevekkül edilmesi gerektiğini anlatınca, bunun delili olarak da şöyle buyurmuştur:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَاۤؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَاْتِيكُمْ بِمَآءٍ مَعِينٍ ﴿٣٠﴾

"De ki: "Eğer suyunuz yerin dibine savulup giderse, kim akar bir su getirebilir, söyleyin!?" (Mülk, 30).

Cenâb-ı Hakk'ın bu sorudan maksadı, bu kâfirlere, sürdürdükleri küfrün kötülüğünü göstermek için onları, bir kısım nimetlerini kabul eder hale getirmesidir. Dolayısıyla bu âyetin manası, "Söyleyin bakalım, şâyet suyunuz yere doğru batarsa, size, akan bir suyu kim getirecektir?" demek olup, bunun cevabı, mutlaka onların, "Allah!" demeleri şeklinde olur.

Dolayısıyla da, bu durumda onlara, "O halde daha ne diye hiçbir şey yapamaz şeyleri ulûhiyyet hususunda O'na ortak tutuyorsunuz?" denilir. Ve bu âyet bu manasıyla tıpkı, *"Şimdi içmekte olduğunuz suyu söyleyin bana. Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa indiriciler biz miyiz"* (Vâkıa, 68-69) âyetleri gibi olur.

Âyetteki, "غَوْرًا" kelimesine gelince, bu, "ذَاهِبًا - غَائِرًا" manalarındadır. Nitekim su, yere çekilip yerin içinde kaybolduğunda "غَارَ الْمَاءُ - يَغُورُ - غَوْرًا" denilir. O halde, bu demektir ki, buradaki "غَوْرًا" mastarı, ism-i fâil (غَائِرٌ) manasındadır. Ve bu tıpkı, عَادِلٌ (âdil) anlamında رَجُلٌ عَدْلٌ "çok âdil adam" denilmesi gibidir. "مَعِينٌ" kelimesi, "gözlerin gördüğü, apaçık şey..." anlamında olup, tıpkı "مَبِيعٌ" kelimesi gibi, **'ayn** kökünün ism-i mef'ûlüdür. Bu kelimenin, "akan çeşmeler" manasına geldiği ve bu durumda da, bunun, "مَعَنَ" kökünden olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre âdeta, "akan bir suyu..." denilmek istenmiştir. En iyisini Allahu Teâlâ bilir. Salât u selâm, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashâbına olsun (Âmin).

***

KALEM SÛRESİ

Elli iki âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿١﴾

"Nûn. Kaleme, yazmakta oldukları şeylere and olsun ki..." (Kalem, 1).

Bu*"Nûn"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Huruf-i Mukattaa**

Bu tür ifadeler hakkında ileri sürülen görüşleri biz, Bakara Sûresi'nin başında uzun uzun anlattık. Buraya has olan ilave izahlar ise şunlardır:

1) "نٓ" (Nûn), "balık" demektir. **Yunus** (a.s)'tan bahsedilirken, "ذَا النُّونِ" (Enbiyâ, 87) denilmesi de, buna varıp dayanmaktadır. Bu görüş, **İbn Abbas, Mücâhid, Mukâtil** ve **Süddî**'den rivâyet edilmiştir. Daha sonra bu görüşte olanlardan kimileri, "Allahu Teâlâ, bu harf ile, sırtında yeryüzünün bulunduğu o balığa yemin etmiştir.. Ki bu balık en aşağıdaki yerin altında bulunan denizdedir.." demişlerdir. Kimileri de, "Allahu Teâlâ, karnında **Yunus** (a.s)'u hapseden balığa yemin etmiştir" demişlerdir. Bir kısmı da, "Allahu Teâlâ, **Nemrud**'un okuna kanı bulaşan o balığa yemin etmiştir" demişlerdir.

2) Bu da, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilmiş olup **Dahhâk, Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'nin tercihidir. Buna göre "ن" mürekkep hokkası, anlamındadır. Ki şairin

اِذَا مَا الشَّوْقُ يَرْجِعُ بِى اِلَيْهِمْ اَلْقَتِ الشُّؤْنُ بِالدَّمْعِ السَّجُومِ

"Özlem ve iştiyak onları hatırıma getirdiği her keresinde, mürekkep hokkam, ardı arası kesilmeyen gözyaşları dökmüştür" sözü de bunu ifade eder. Binâenaleyh, bu harf, hokka ve kalem'e yapılmış bir yemin olmuş olur. Çünkü, yazı işi meydana geldiği için, bu iki âlet edavattan sağlanan fayda çok büyüktür. Zira, karşılıklı antlaşmalar, bazen şifahî olarak, bazen de yazıyla sağlanır.

3) **Nûn,** meleklerin, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyleri üstüne yazdıkları levhadır. Bunu, **Muaviye İbn Kurre** "merfû" olarak rivâyet etmiştir.

4) **Nûn,** sayesinde, meleklerin yazılarını yazdığı (manevî) mürekkeptir.

Bil ki, bu izahların tümü de zayıftır. Çünkü biz, bu ifadeyi, kendisine kasem edilen bir şey addettiğimizde, bu durumda eğer bir cins addedilirse, bizim bunu mecrûr ve tenvinli yapmamız gerekir. Çünkü, bu takdire göre yemin, ya belirsiz bir hokkaya, yahut da belli olmayan bir balığa edilmiş olur. Buna göre âdeta, ya "وَسَمَكَةٍ وَالْقَلَمِ"; yahut da "وَدَوَاةِ الْقَلَمِ" şeklinde denilmiş olur. Yok eğer bir alem ise, bunu, munsarıf ve mecrûr kılmamız; eğer gayr-ı munsarıf addedersek, bunu, gayr-ı munsarıf yapıp fethalı okumamız gerekir.

5) buradaki "**nûn**" harfi "**Rahmân**" kelimesinin son harfidir. Çünkü, bu kelimede "الرَّحْمٰنُ" kelimesiyle, **Rahmân** isminin "**nûn** - ن"u birleşmiştir. Böylece Allahu Teâlâ, bu ismin en son harfini zikretmiştir ki, esas maksat, bu harfi değil, ismin tamamına yemin etmektir. Bu görüş de tutarsızdır, çünkü böyle bir şeyi caiz görmek, **Batınîler** için, o bâtıl şeylerine kapı açmak olur. Tam aksine hak ve gerçek olan şudur: Bu, ya bu sûrenin ismidir, yahut bunun getiriliş maksadı (yine) meydan okumadır, yahut da Bakara Sûresi'nin başında da zikredilmiş olduğu gibi diğer husustur.

İKİNCİ MESELE: **Âyetteki Okunma Şekilleri**

Kıraat âlimleri, "نٓ وَالْقَلَمِ" ifâdesinde, "ن"un izhar ve ihfâ ile okunup okunamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh bunu **izhâr** ile okuyanlara gelince, bu kimse, bununla burada iki sâkinin bir araya gelmesinin delâleti ile, vakıf yapmaya niyetlenmiş olur. Vakıf yapıldığından, kendinden sonra gelenden ayrıymış gibi olmuş olur. Kendinden sonra gelenden ayrı olunca da, izhâr yapmak vacip olur. Çünkü, ağız harflerinde ihfâ, ancak, bitişme (ittisâl) halinde söz konusu olur. **İhfâ** ile okumanın izahı da şudur: Vasl hemzesi, meselâ "...الم الله" ifâdesiyle, Arapların sayılar hakkındaki "وَاحِدٌ اِثْنَانِ" gibi sözlerindeki harflerle beraber kullanıldığında düşmez. Bu harflerle beraber kullanıldıklarında hemze düşmeyince, biz, bunun vasl takdirinde olduğunu anlamış oluruz. Sen bu harfi (nûn harfini) vasledince de, nûn'u gizlemiş olursun. Ki, bu hususu, "طٰسٓ، يٰسٓ" ifadelerini tefsir ederken de ele almıştık. **Ferrâ** şöyle der: "**Nûn**'u izhar ile okumak, benim daha çok hoşuma gider. Çünkü nûn, hece harfidir. Hece harfleri ise, vasl olunsalar bile, üzerlerinde vakıf yapılmış gibidir.

Kalem

Cenâb-ı Hak, وَالْقَلَمِ *"Kaleme and olsun ki..."* buyurmuştur ki, bu hususta, iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Kendisine yemin edilen şey, cins olup, bu da, semada ve yerdekilerin, sayesinde yazı yazdıkları bütün kalemleri içine alır. Cenâb-ı Hak, *"Rabbin nihâyetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini O öğretti"* (Alâk, 3-5) buyurmuştur. Allah, insana, konuşma kabiliyeti vermek suretiyle lütufta bulunduğu gibi, kalemle yazabilme kuvvetini vermek suretiyle de lütfetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Ki o, insanı yarattı ve ona beyanı öğretti..."* (Rahman, 3-4) buyurmuştur.

Kalemden nasıl yararlanıldığının izahına gelince, bu şöyledir: Her şeyden önce, kalem sayesinde, karşınızda olmayan uzaktaki kimseler, âdeta muhatap gibi olurlar. Böylece kişi, bu kalem sayesinde, dili ile yanındaki kimselere bir şeyler öğretebildiği gibi, uzaktakilere de anlatma imkanını elde eder.

Kader Kalemi

İkinci görüş: Kendisine kasem edilen şey, *"Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir..."* haberinde yer alan, belli ve muayyen olan o kalemdir. Nitekim **İbn Abbas,** "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir. Daha sonra, Allah o kaleme, "Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz!" dedi ve, kalem de, canlıların ecelleri ve amelleri gibi, kıyamete kadar olacak şeyleri yazıverdi..." demiştir. O, sözüne devamla şöyle der: "Bu, uzunluğu semâ ile yer arası kadar olan, nûrdan bir kalemdir."

Mücâhid de **İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak kaleme, "Kaderi yaz!.." dedi de, kalem de, bunun üzerine, kıyamete değin olacak şeyleri yazıverdi.. İnsanlar, olmuş bitmiş (yazılmış) şeyler üzerinde hareket etmektedirler.."

Kâdî şöyle der: "Bu haberdeki ifadeleri, mecazî manaya almak gerekir. Çünkü, yazmaya has olan bir âlet durumundaki kalemin, canlı ve akıllı, böylece de kendisine emredilip yasaklar konulan bir şey olması caiz değildir. Çünkü, kalemin mükellef bir canlı oluşu ile, yazı âleti oluşunun arasını uzlaştırmak imkânsızdır. Tam aksine bundan muradın, Allahu Teâlâ'nın o kaleme, olacak şeylerin tümünü yazdırtmasıdır. Bu da tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"O bir şeye hükmetti mi, ona ancak "ol" der, o da oluverir..."* (Bakara, 117) âyeti gibidir. Çünkü burada, ne bir emir, ne de bir mükellef tutma söz konusudur. Aksine bu, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, hiçbir çekişme ve hiçbir karşı koyma olmaksızın, kudreti dahilinde olan şeye, kudretinin nüfuzudur.

Bazı kimseler de burada zikredilen "kalem"in, "akıl" olduğunu ve aklın, bütün mahlukatın hemen hemen temeli olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bunun delili, haberlerde yer alan şu hususdur: *"Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir."* Bir başka haberde ise, *"Allah'ın yarattığı şeylerin ilki bir cevherdir. Böylece Cenâb-ı Hak bu cevhere, heybet gözüyle nazar etti de, cevher eridi, kızdı. Derken ondan bir duhân (duman) bir köpük yükseldi. Allah duhândan, dumandan yani, köpükten de yeri yarattı"* buyurulmuştur. Bu haberlerin tümü, kalemin, aklın ve mahlukatın temeli olan o cevherin, aynı şey olduğuna delalet eder. Aksi halde çelişki söz konusu olur.

Cenâb-ı Hak, وَمَا يَسْطُرُونَ *"yazmada oldukları şeylere and olsun"* buyurmuştur. Bil ki buradaki "مَا" kendinden sonraki ifadeyle, te'vil-i mastar durumundadır. Böylece âyetteki bu ifâde, "وَسَطْرِهِمْ" takdirinde olmuş olur. Derken de yemin bizzat yazma işine yapılmış olur. Bu ifadeyle, ism-i mef'ûl manası kastedilmiş de olur, yani "yazılmış şeylere" demek olur. Her iki takdire göre de, şimdi biz buradaki "kalem" kelimesini, Allah'ın yarattıkları şeyler içinde yer alan bütün kalemler manasında alırsak, âyetin ifade ettiği mana açık olmuş olur. Böylece de Allahu Teâlâ her kaleme ve her kalemle yazılan şeye yemin etmiş olur.

Bu ifade ile kastedilenin, **Hafaza Melekleri**'nin ve **Kirâmen Kâtibin**'in yazmış oldukları şeyler olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bu "kalem" ifadesiyle, kalemin sahiplerinin (kalem kullananların) kastedilmiş olması da mümkündür. Böyle olması halinde, "يَسْطُرُونَ"deki "vâv" zamiri, kalem sahiplerine râcî olmuş olur. Buna göre sanki, "Kalem sahiplerine ve onların satretmelerine, yani yazıp çizdikleri şeye yemin olsun ki..." denilmek istenmiştir. Fakat biz, âyette geçen "kalem" ifadesini, (o hadiste, haberde yer alan) o belli "kalem" manasına alırsak, o zaman Hak Teâlâ'nın *"yazmakta oldukları şeylere..."* ifâdesiyle onların kendisine yazı yazdıkları şey, yani **Levh-i Mahfuz** kastedilmiş olabilir. "يَسْطُرُونَ" ifâdesindeki "cemî"lik ile de, kelimenin cemîliği değil, aksine "ta'zîm" manası kastedilmiştir. Yahut da bu "وَمَا يَسْطُرُونَ" ifadesiyle, kıyamete kadar olacak şeylerin tamamı ile, mahlûkatın yapacağı işler ve onların ömürleri kastedilmiş olabilir.

Kasemden Maksat

Bil ki Allahu Teâlâ, kendisiyle yemin edilen şeyi zikredince, kendisi için yemin edilen şeyi de hemen peşinden getirerek şöyle buyurmuştur:

مَآ اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُوْنٍ ﴿٢﴾ وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُوْنٍ ﴿٣﴾ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ ﴿٤﴾

"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, bir mecnun değilsin. Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükâfat vardır ve hiç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin" (Kalem, 2-4).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde bir mecnun değilsin"* beyanı ile ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a)'tan rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün, hanımı **Hatice** (r.ah)'ye haber vermeden **Hira** mağarasına çekip gitti. Derken, **Hatice** (r.ah), onu aradı fakat bulamadı. Bir de ne görsün, karşısında Hz. Peygamber (s.a.s), herhangi bir toz duman olmadan, rengi değişmiş olarak durmuyor mu?! Bunun üzerine, **Hz. Hatice** (r.ah), ona, "Sana ne oldu?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'in geldiğinden, kendisine, *"Rabbinin ismiyle oku"* dediğinden bahsetti ki işte Kur'ân'dan inen şeyin ilki budur.

Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne devamla şöyle buyurdu: "Daha sonra **Cibrîl** beni, bulunduğum yerden, düz bir yere indirdi. Abdest aldı, ben de abdest aldım; sonra namaz kıldı, ben de onunla birlikte iki rekât namaz kıldım ve **Cibril,** "Ey Muhammed, namaz işte bu şekildedir" dedi. Hz. Peygamber (s,a.s), bunu **Hatice** (r.ah)'ye anlatınca, **Hatice** (r.ah), amcasının oğlu olan **Varaka b. Nevfel**'e gitti -ki **Varaka**, kavminin dinine girmemiş, aksine Hıristiyan olmuştu-. **Hz. Hatice** (r.ah), ona durumu anlatınca, "Muhammed'i bana gönder" dedi. **Hz. Hatice** (r.ah) de, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, **Varaka**'ya gönderdi. **Varaka**'nın yanına geldiğinde, **Varaka** ona, "**Cibril** sana, herhangi bir kimseyi Allah'a davet etmeni emretti mi?" deyince, Hz. Muhammed (s.a.s), "Hayır" cevabını verdi. Bunun üzerine **Varaka,** "Allah'a yemin olsun ki, eğer senin davet günlerine kadar yaşarsam, sana çok büyük destek verir ve çok yardım ederim" dedi. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in davet günleri gelmeden de öldü.

İşte bu hadise, Kureyş kâfirlerinin diline düşüp yayıldı. Bunun üzerine Kureyş kâfirleri "o bir deli" dediler de Allahu Teâlâ, bu sûrenin başından bu beş âyet ile, onun deli olmadığına yemin etti. Daha sonra **İbn Abbas** (r.a) sözüne devamla, ilk nazil olan âyetin, "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى" (A'lâ, 1) âyeti olduğunu, bunun ise ikincisi olduğunu söyledi.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle der: "أَنْتَ" kelimesi, "مَا"nın ismi, "بِمَجْنُونٍ" ise, haberidir. "بِنِعْمَةِ رَبِّكَ" ifadesi ise, isim ile haber arasına girmiş bir ifadedir. Buna göre mana, "Rabbinin nimeti sayesinde, sende delilik vs. yoktur" şeklinde olur ve bu tıpkı, أَنْتَ بِحَمْدِ اللهِ عَاقِلٌ "Elhamdülillah sen akıllısın.", "Allah'a hamdolsun sen deli değilsin", "Allah'ın bir nimeti olarak, sen akıllı ve anlayışlısın" ve "Allah'ın nimeti sayesinde, sen fakir değilsin" denilmesi gibidir ki bütün bunların manası, "Övgüye değer bütün bu sıfatlar sende mevcutken, kötü sıfatlar, Allah'ın in'amı, lütfu ve ikramı sayesinde, sende yer almamış, silinmiş gitmişlerdir" demektir. **Atâ** ve **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinin nimeti ile..."* ifadesiyle, "sana iman ve nübüvvet gereklidir" manasını kastettiğini ve bunun o müşriklerin, *"Ey kendisine Kur'ân indirilen, sen bir delisin"* (Hicr, 6) şeklindeki sözlerine cevap olduğunu söylemişlerdir.

Hz. Peygamber'i Taltif

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i burada şu üç sıfatla nitelemiştir:

Töhmetten Uzaksın

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in deli olmadığını belirtmiş, sonra da bu iddiaya, bunun doğruluğuna kesinkes delalet edecek şeyi eklemiştir. Bu böyledir, çünkü âyetteki *"Rabbinin nimeti sayesinde..."* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, tam bir fesahat, mükemmel bir akıl, beğenilen bir gidişat, her türlü kusur ve ayıptan uzak olma ve her türlü olumlu sıfatla muttasıf olma gibi nimetlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s) de çok net bir şekilde mevcut olduğuna delâlet eder. Bu nimetler, Hz. Peygamber (s.a.s)'de, âdeta elle tutulur, gözle görülür bir biçimde mevcut olunca, bunların o peygamberde mevcut oluşları, onda bir deliliğin bulunmasına ters düşer. Binâenaleyh Hak Teâlâ, onların, o Peygamber (a.s)'e, "Sen bir delisin" şeklindeki sözlerinde yalancı olduklarına, yakın bir delaletle delalet etsin diye, işte bu inceliğe dikkat çekmiştir.

Büyük Mükâfatın Var

İkinci sıfat: Bu, وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ *"Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükâfat vardır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Âyetteki, "**gayr-ı memnûn**" ifadesinin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Ekseri âlimlerin benimsediği fikre göre, bunun manası "noksan olmayan, kesintiye uğramayan, sonlu olmayan" şeklindedir. Nitekim Arapçada, "Yürümek onu aciz bıraktı" manasında, "مَنَّهُ السَّيْرُ" denilir. "**Menîn**" de, zayıf, aciz, güçsüz manasınadır. Yine birisi bir şeyi katedip, tamamladığında, "مَنَّ الشَّيْءَ" denilir. **Lebîd**'in غَبْسًا كَوَاسِبَ مَا يُمَنُّ طَعَامُهَا "(Bu köpekler), iyice siyah olup, rızık olarak kendilerine ayrılmış olan avı elde eder, yakalarlar" şeklindeki sözü de bu manadadır ki **Lebîd** bu mısrasıyla, ava alıştırılan köpeği tavsif etmektedir. Bu âyetin bir benzeri de, عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ *"Kesintisiz bir bağış..."* (Hûd, 108) ifadesidir.

2) **Mücâhid, Mukâtil** ve **Kelbî**'ye ait görüşe göre, bu ifadenin manası, "Başına kakılmak suretiyle bulandırılmayan bir nimet" şeklindedir. **Mu'tezile**, bu hususun izahı sadedinde "Bu, sana bir lütuf olarak verilmemiştir. Çünkü bu, ameline karşılık hak ettiğin bir mükâfattır. Yoksa karşılıksız yapılmış bir lütuf değildir" manasını verir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü bu nimeti, bir ücret olarak görmek, bunda zaten bir başa kakmanın olamayacağını ifade eder. Binâenaleyh âyeti bu manaya almak bir tekrar gibi olmuş olur.

Âlimler bu ücretin (ecrin), neden dolayı tahakkuk ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun manasının, "Bu, tenkitlere ve çirkin sözlere tahammül edip, onları sabırla karşılamandan ötürü, senin için kesintisiz büyük bir ücret var" şeklinde olduğunu söylerlerken, diğer bazıları, "İnsanları Allah'a davet etmen ve dini hükümleri onlara açıklaman hususunda, peygamberliğini ortaya koyup mucizeler gösterdiğin için, sana devamlı ve halis bir ücret var. Binâenaleyh o kâfirlerin, sana deli demeleri, seni bu önemli vazifeyle meşgul olmaktan alıkoymasın. Çünkü bu sayede senin için, Allah katında yüce mevkiler ve mertebeler vardır" manasını vermişlerdir.

Üstün Ahlak Sendedir

Üçüncü sıfat: Bu, وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ *"Hiç şüphesiz büyük bir ahlak üzerindesin sen"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Tabi Olacağın Hidâyet**

Bil ki bu ifade, biraz önce geçen, *"Rabbinin nimeti sayesinde..."* ifadesinin bir tefsiri ve Peygamber (s.a.s)'in deli olduğunu söyleyenlere, bunun yalan ve asılsız bir şey olduğunu açıklayan bir ifadedir. Bu böyledir. Çünkü güzel huylar ve beğenilen hal ve hareket tarzları, o peygamberlerde açıkça görülen bir keyfiyettir. Böylesi güzel huylarla donatılmış birisine, deli olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü delilerin huyları kötüdür. Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel huyları, kâmil ve mükemmel olunca, pek yerinde olarak Allahu Teâlâ bu huyları "büyük" diye nitelemiştir. İşte bundan ötürüdür ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Cenâb-ı Hak, *"Ben sizden herhangi bir ücret istemiyorum ve ben mütekelliflerden de değilim"* (Sâd, 86) demesini emretmiştir. Bu, "Ben, size gösterdiğim bu huylarım ve hareketlerimi tekellüf ile, zorlanarak, yapmacık olarak yapmıyorum. Çünkü, bunları zoraki yapanların bu tür hareketleri uzun süre devam etmez. Aksine bu hareketlerim fıtratıma, tabiatıma dayanmaktadır" demektir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huy ve ahlakını "büyük" diye tavsif etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"İşte bu peygamberler, Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. Haydi onların hidâyetli yollarına sen de uy"* (En'âm, 90) buyurmuştur. Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, uymasını emrettiği bu "hidâyet" ise, Allah'ı tanıma demek olan hidâyet değildir. Çünkü böylesi, bir taklit olur ve taklit Peygamber'e layık değildir. Bu, Allah'ın diğer peygamberlere emrettiği şer'î kanunları da değildir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriati, onların getirdiği şeriatten başkadır. Böylece âyetteki "hidâyet" ile kastedilenin, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendinden önceki peygamberlerin her birine ayrı ayrı vermiş olduğu güzel huylar hususunda, her bir peygambere uyması olduğu ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, o peygamberlerden her birine bir çeşit huy vermiştir. Hz. Muhammed (s.a.s)'e bütün peygamberlere uymasını emredince, Hz. Peygamber (s.a.s) âdeta, o peygamberlerin her birinde ayrı ayrı bulunan güzel huyların tümünü kendisinde toplamakla emrolunmuş gibidir. Binâenaleyh işte bu, kendinden önce hiçbir peygambere müyesser olmayan üstün bir derece olunca, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.s)'in huyunu, "büyük" diye tavsif etmiştir. Burada şöyle bir diğer incelik daha vardır. Bu da "لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ" ifâdesinde, "عَلٰى" harf-i cerrinin yer almasıdır. Çünkü

"عَلٰى" (üzerindesin) ifadesi, "**istilâ**" içindir. Böylece bu lafız, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu huyların üzerine çıktığına, bunlara sahip ve hükümran olduğuna, bütün bu güzel huylara nispetle, tıpkı efendinin kölesine, âmirin memuruna nispeti gibi olduğuna delalet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Huy, kendisini taşıyan kimsenin, güzel işleri çok kolay bir biçimde yapabildiği, ruhanî-manevî bir melekedir. Bil ki güzel şeyleri yapmak başkadır, onları kolaylıkla yapmak daha başkadır. Binâenaleyh sayesinde bu kolaylığın meydana geldiği durum, "huy"dur. "Güzel huy" ifadesine, cimrilikten, hasislikten, öfkeden ve karşılıklı muamelelerdeki şiddetten sakınmak; insanlara hem söz hem de fiil ile iyi davranmak, onları dost edinmek, alış-veriş ve saire şeylerdeki akitler ve anlaşmalarda gafleti bırakmak, bunları unutmamak, insanlarla ilgiyi kesmemek ve ister neseben ister evlilik yoluyla olsun, insana gerekli olan haklar hususunda cömert davranma gibi hususlar girer. **İbn Abbas** (r.a)'tan, bunun manasının, "Muhakkak ki sen, büyük bir din üzeresin" şeklinde olduğu ve Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Sana ve ümmetine, seçip verdiğim bu dinden, bana daha sevimli ve daha hoş başka bir din yaratmadım"* dediği, bununla İslâmiyet'i kastettiği rivâyet edilmiştir.

Ahlak

Bil ki bu görüş zayıftır. Zira insanın birisi nazarî (teorik), diğeri amelî (pratik) olmak üzere iki "kuvve"si vardır. Din, nazarî (teorik - düşünce) kuvvesinin mükemmel oluşuyla ilgilidir. Huy da amelî (davranış) kuvvesinin mükemmel oluşuyla ilgilidir. Dolayısıyla bu iki kuvveden, birisini diğerine hamletmek mümkün değildir. Bu soruya şu iki bakımdan da cevap verilebilir:

1) **"Hulk"** (huy-ahlâk), lügatte, ister algılanan şeyler hususunda, ister yapılan şeyler hususunda olsun, adet edinme manasınadır.

2) Biraz önce de, "**Hulk**" (huy) sayesinde, güzel fiillerin kolayca (içten gelerek) yapıldığı bir hususturu" diye açıklamıştık. Binâenaleyh ruh, ilâhî ve hak bilgilere alabildiğine istidatlı, batıl inançları kabullenmeye ise, istidatsız olan kudsî bir varlık olunca, hak bilgileri kabullenmede işte bu kolaylık meydana gelmiş olur. Dolayısıyla da bu kolaylığın, "huy" **(hulk)** diye adlandırılması uzak bir ihtimal değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Peygamber Canlı Kur'ân**

Saîd b. Hişâm şöyle demiştir: "**Hz. Aişe** (r.ah)'ye, "Bana, Resûlüllah'ın huyunu-ahlâkını anlat" dedim, o da bana, "Sen Kur'ân okumuyor musun?" dedi. Ben, "Evet, okuyorum" dedim. Bunun üzerine o, "İşte Kur'ân, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahlâkı odur" dedi. Yine bir keresinde, **Hz. Aişe** (r.ah)'ye bu husus sorulmuştu, o da, "Onun huyu, Kur'ân'dır" demiş, daha sonra da Mü'minûn Sûresi'nin başından on âyet okumuş. İşte bu, Peygamber (s.a.s)'in mukaddes rûhunun, tabiî olarak gayblar âlemine ve o gayb âlemiyle ilgili her şeye cezbedilmiş olduğuna, bedenî lezzetlerden ve dünyevî mutluluklardan, karakteri ve fıtratı gereği, alabildiğine uzak olduğuna ve hoşlanmadığına bir işarettir. Allah'ım, bize de bu tür hallerden birazcık nasip et (âmin).

Hişâm b. Urve'nin babasından, babasının da **Hz. Aişe** (r.ah)'den rivâyetine göre şöyle demiştir: "Hiç kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha güzel huy ve ahlaklı olamaz. Ashabından ve ehl-i beytinden kendine seslenen herkese "**Lebbeyk** (buyurun)" derdi. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz büyük bir ahlak üzeresin sen"* buyurmuştur." Enes (r.a) de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, on yıl hizmet ettim. O bana, yaptığım hiçbir şey hususunda "niçin yaptın?"; yapmadığım hiçbir şey hususunda da, "keşke şöyle yapsaydın" demedi.

Ben diyorum ki: Allahu Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in nazarî kuvvesi ile ilgili olan şeyi, "büyük" diye tavsif ederek, *"(Allah) sana, bilmediklerini öğretti. Allah'ın sana olan lütfu büyüktür"* (Nisa, 113); amelî kuvvesi ile ilgili olan şeyi de, yine "büyük" diye tavsif ederek, *"Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin"* buyurmuştur. Dolayısıyla insanın, bu iki kuvvesinden başka bir şey yoktur. Binâenaleyh bu iki âyet birlikte, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhunun, beşer ruhları arasında en büyük bir yere ve üstün bir dereceye sahip olduğunu gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhu, alabildiğine kuvvetli ve alabildiğine mükemmel olduğu için, sanki meleklerin ruhları türünden olmuştur.

Muarızlar Yakında Bilecekler

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, *"Büyük bir ahlak üzeresin"* diye tavsif edince, şöyle buyurmuştur:

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ﴿٥﴾ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾

"Yakında göreceksin, onlar da görecekler, delilik hanginizde imiş?" (Kalem, 5-6).

Bu, "Ey Muhammed sen de, o müşrikler de görecekler" demektir. Bu hususta şöyle iki görüş vardır: Kimileri, âyetin bu ifadesini, dünya ile ilgili hallere hamlederek, "Sen de, onlar da âkıbetlerinizin nereye varıp dayanacağını, dünyada iken göreceksiniz. Çünkü sen, kalplerde büyürken, onlar zelîl ve mel'ûn olacaklardır ve sen, öldürmek, mallarını ele geçirmek suretiyle onlara hükümran olacaksın" manasını vermişlerdir. **Mukâtil,** âyetin bu ifadesinin, **Bedir** savaşındaki o ilahî cezayı anlattığını söylemiştir. Kimileri de âyetin bu ifadesini âhiretteki hallere hamletmişlerdir. Bu görüşe göre âyet, tıpkı, *"Yarın onlar şımarık ve aşırı yalancı kimmiş bilecekler"* (Kamer, 26) âyeti gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ *"Delilik hanginizde imiş?"* ifadesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılır:

a) **Ahfeş, Ebû Ubeyde** ve **İbn Kuteybe**'ye göre, âyetin başındaki **bâ** harf-i cerri zaid olup, takdiri, "اَيُّكُمُ الْمَفْتُونَ" şeklinde olur. "**Meftûn**", delirmek suretiyle belaya uğramış olan demektir. Bu tıpkı, "تُنْبِتُ بِالدُّهْنِ" (Mü'minûn, 20) ifâdesinin, "تُنْبِتُ الدُّهْنَ" takdirinde oluşu gibidir. **Ebû Ubeyde** de şöyle bir mısra nakletmiştir: نَضْرِبُ بِالسَّيْفِ و نَرْجُو بِالْفَرَجِ "Kılıçla vururuz ve rahatlığı ümit ederiz." **Ferrâ, Ebû Ubeyde**'nin bu istişhadını tenkit ederek şöyle der: "Sahih manayı "bâ" harfini atmaksızın açıklamak mümkün olduğu zaman, bunu kullanmak evla olur. Fakat o şiirin manası, "içinde bulunduğunuz şeylerin (belaların) kalkmasını, "**ferec**" ile umarız" şeklinde, yahut da, "Yardımı, **ferec** ile umarız" şeklindedir.

b) **Ferrâ** ve **Müberred**'in tercihine göre, buradaki "**meftûn**" ism-i mef'ûl'u, "**fütûn**" (mastarı) manasınadır. **Futûn,** delirmek demektir. Çünkü mastarlar, bazen ism-i mef'ûl sîgasında gelebilirler. Nitekim mesela, "**akd**" ve "**yüsr**" manasında, "**ma'kûd**" ve "**meysûr**" kelimeleri kullanılmıştır. Çünkü Arapçada "kesin bir görüşü yoktur" manasında, "لَيْسَ لَهُ مَعْقُودِ رَأْيٍ" denilir. Bu, **Hasan el-Basrî** ve **Dahhak**'ın ve **Atıyye**'nin rivâyetine göre **İbn Abbas**'ın görüşüdür.

c) Buradaki "bâ", "fî" harf-i cerri manasınadır. Buna göre âyetin manası, "Sen ve onlardan hanginizde, yani İslâm grubunda mı, yoksa kâfirler grubunda mı delilik olduğunu göreceksiniz" şeklindedir.

d) "**Meftûn**" (fitneye uğramış olan), şeytandır. Çünkü şeytanın, dini hususunda "**meftûn**" olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh o kâfirler, "O mecnundur" derken, sanki, "Onda şeytan vardır" demiş olurlar. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "onlar gelecekte, çarpmasından ötürü deliliğin ve akıl karışmasının meydana geldiği şeytanın kimde olduğunu bilecekler" demek istemişlerdir.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٧﴾ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٨﴾

"Şüphesiz ki Rabbin, O, kendi yolundan sapan kişiyi çok iyi bilendir. O, hidâyete ermiş olanları da pek iyi bilendir. Artık o yalanlayanlara boyun eğme" (Kalem, 7-8).

Bu âyetle ilgili şöyle iki izah yapılabilir:

1) Mânâ, "Senin Rabbin, gerçekte delilerin kim olduğunu en iyi bilendir. Bunlar, O'nun yolundan sapan kimselerdir. O yine, gerçekte akıllı olanları da bilendir. Bunlar da, hidâyete ermiş kimselerdir" şeklinde olabilir.

2) Mânâ, "Onlar sana deli dediler, kendilerini de akıllı olarak niteleddiler. Ama onlar bu hususta yalan söylediler. Çünkü gerçekte onlar sapıtmış, sen ise hidâyete ermiş kimsesin. Göz önünde bulundurulmaya, hidâyet ve dalalet bakımından olan ayırım, akıllı ve deli olma bakımından olan ayırımdan daha layıktır. Çünkü birincisinin neticesi, ya ebedi mutluluk, ya da ebedi bedbahtlıktır. İkincisinin neticesi ise, dünyada mutluluk veya bedbahtlıktır" şeklinde de olabilir.

Dini Yalanlayanlara Uyma

Hak Teâlâ, فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ *"Artık o yalanlayanlara boyun eğme"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ kendisine din ve ahlak açısından mükemmel nimetler ve vasıflar vermesine rağmen o Peygamber'i hakkında kâfirlerin söyledikleri şeyleri, ona deli dediklerini anlatınca, bunun peşinden,

Hz. Peygamber (s.a.s)'i kavmine karşı sağlam durmaya çağıran; taraftarlarının sayısının az, kâfirlerin ise çok olmasına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbine kuvvet veren şeyi getirmiştir. Çünkü bu sûre, ilk inen sûrelerden biridir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, *"Yalancılara boyun eğme"* buyurmuştur ki bu, "Mekke'nin kodamanlarına boyun eğme" demektir. Çünkü onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'i, atalarının dinine davet ediyorlardı. Bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e onlara itaat yasağını koydu ki bu, Allah tarafından, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kâfirlere muhalif davranma hususunda bir teşvik ve sevktir.

Gevşetme, Arzularına Karşı Koy

وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾ وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ ﴿١٣﴾

"Onlar arzu ettiler ki sen yumuşak davranasın da, kendileri de yumuşaklık göstersinler. Alabildiğine yemin eden, şerefsiz, daima ayıplayan-istihzâ eden, hep laf getirip götürmeye koşan, her zaman hayırlara engel olan, aşırı zalim, çok günahkâr, kaba, haşin, bütün bunlara ilaveten de kulağı kesik olan hiçbir kimseye itaat etme"
(Kalem, 9-13).

Bu âyetlerle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Leys şöyle der: "**İdhan**" yumuşak olma, yağcılık yapma, gevşek konuşma demektir." **Müberred,** "Hainlik edip, içinde sakladığı niyet ve fikrin aksini söyleyen kimse için Araplar, "دَاهَنَ الرَّجُلُ فِي دِينِهِ وَأَمْرِهِ" derler" demiştir. Buna göre âyetin manası, "Onlar isterler ki, sen onların hoşlanmadıkları bazı prensiplerinden vazgeçesin de onlar da buna mukabil taviz versinler. Böylece sen onlara, onlar da sana karşı yumuşamış olasınız" demektir. **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın, bu âyetin manasının da, "Sen kâfir olasın da, onlar da kâfir olalar..." şeklinde olduğunu söylediğini rivâyet etmiştir.

İKİNCİ MESELE

"فَيُدْهِنُونَ" fiili merfû kılınmış, temenninin cevabı olmasına rağmen, mesela başına bir "اَنْ" edatı takdir edilerek mansub kılınmıştır. Çünkü bu yol bırakılıp, başka bir yola, yani ifadenin mahzuf bir mübtedâ'nın haberi olması yoluna geçilmiştir. Buna göre takdir, "فَهُمْ يُدْهِنُونَ" şeklindedir. Bu tıpkı, "فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ" (Cin, 13) âyetinde olduğu gibidir. Buna göre âyetin manası, "Onlar senin yumuşamanı arzularlar ki böylece kendileri de yumuşasınlar" şeklinde olur. **Sîbeveyh** şöyle demektedir: "Kıraat imamlarından olan **Harûn**, bu âyetin, mushafların birinde, "فَيُدْهِنُوا" şeklinde olduğunu iddia etmiştir."

Dine Karşı Çıkanların Sıfatları

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalancılara itaat etmekten nehyedince, bu bütün kâfirlere boyun eğmeyi de yasaklar. Fakat Cenâb-ı Hak küfrün ötesinde, sayılan kötü sıfatları taşıyan kimselere boyun eğmekten de nehyetmiştir. Bu kötü sıfatlar şunlardır:

Hallaf

Birinci sıfat: Kişinin vara-yoğa yemin edici olmasıdır. Çünkü "**hallaf**", doğru-yanlış, hak-batıl her hususta çokça yemin eden kimsedir. Yemini alışkanlık haline getirenler için, engelleyici ve caydırıcı olma bakımından bu âyet yeter. Bunun bir benzeri de, *"Yeminlerinizi Allah'a karşı bir kalkan (hayır engeli) edinmeyin"* (Bakara, 224) âyetidir.

Mehîn

İkinci sıfat: Kişinin "**mehîn**" oluşudur. **Zeccâc** bu kelimenin, "**fa'îl**" kalıbında, "**muhânet**" mastarından olduğunu söylemiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu mastar, "azlık, değersizlik, kıymetli bir görüşe sahip olmama, ileriyi görememe" manasınadır.

b) Bu kimseye "**mehîn**" denmiştir. Çünkü bununla yalan yere yemin edenler kastedilmiştir. Yalan yere yemin edenlerse, insanlar nezdinde "**mehîn**" (hor ve hakir) olurlar. Ben derim ki: Bu kimsenin "**hallâf**" oluşu, Allah'ın azamet ve celalini tanımadığını gösterir. Çünkü eğer bu, Allah'ın azamet ve celalini tanımış, takdir etmiş olsaydı, her zaman, her an, asılsız her şey için, Allah'ın adını ve sıfatlarını şahit getirip, yemin etmeye cesaret edemezdi. Allah'ın azametini bilmeyen, kalbi hep dünyalık elde etmeye

takılıp kalan her insan, "**mehîn**" (rezil-rüsvay) olur. İşte bu insanın şerefinin, kendisini kulluk ile tanıyan kimseler için meydana geleceğine; insanın hor ve hakirliğinin ise, kulluk sırrından gafil olanlar için söz konusu olduğuna delalet eder.

Hemmaz

Üçüncü sıfat: Kişinin "**hemmaz**" olmasıdır. **Hemmaz,** çok çok ayıplayan, küçümseyen kimse demektir. **Müberred, "Hemmaz"**, insanların gıyabından, hoşlanmayacakları kötü şeylerle yâd eden, onların kusurlarını ortaya koyandır" demiştir. **Hasan el-Basrî**'den de, bunun, "İnsanların arkasından, avurtlarını eğip, büken kimse" demek olduğu rivâyet edilmiştir. Bu kelimeyi, Hümeze Sûresi'nin başında detaylıca anlattık.

Nemîm

Dördüncü sıfat: İnsanın, insanlar arasında laf getirip götürmesidir; insanların arasını bozmak için, ondan ona, ondan ona söz taşımasıdır. Arapçada "نَمَّ - يَنُمُّ - نَمًّا - نَمِيمًا، وَنَمِيمَةً" denilir.

Menna' Li'l-Hayr

Beşinci sıfat: İnsanın, hayırlara engel olucu olmasıdır. Bu ifade hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

a) "مَنَّاعٍ" ile, kişinin cimriliği; "hayr" ile de, mal-mülk kastedilmiştir.

b) "Bu kimse, çoluk-çocuğunu hayırdan, yani İslâm'dan men ediyordu" manası da verilmiştir.

Bu âyet **Velid b. Muğîre** hakkında nazil olmuştu. Çünkü onun, on tane oğlu vardı ve o, hem oğullarına, hem de oğullarının arkadaş, eş ve dostlarına, "Hanginiz Muhammed'in dinine tabi olursa, hiçbir zaman onun hakkında iyi düşünmem" diyor, böylece onları İslâm'a girmekten engelliyordu. İşte onun, bunları engellediği "hayır" budur. **İbn Abbas** (r.a)'tan, âyette bahsedilen kimsenin, **Ebû Cehil** olduğu; **Mücâhid**'den, **Esved b. Abdi Yagûs** olduğu; **Süddî**'den de, **Ahnes b. Şureyh** olduğu rivâyet edilmiştir.

Mu'ted

Altıncı sıfat: İnsanın, haddi aşan, azgın bir kimse olmasıdır. **Mukâtil, "Mu'ted**, hakkı aşan, hakkı çiğneyen, hak tanımayan, alabildiğine zalim; dolayısıyla da hep zulmeden manasınadır" demiştir. Bu kelimeyi, bütün kötü huylar manasına almak da mümkündür. Buna göre mana, "Bu kişi, her türlü kötülük ve kepazelikte doruk noktadadır" şeklinde olur.

Esîm

Yedinci sıfat: İnsanın, "**esîm**" olmasıdır. "**Esîm**", **ism** (اِثْمٌ) (günahkârlık) mastarının, mübalağa sîgasıdır, yani "alabildiğine günahkâr" demektir.

Utüll

Sekizinci sıfat: Bu "عُتُلٍّ" sıfatıdır. Müfessirlerin bu kelimeye verdikleri manaları çok olup, hepsini şu iki şeyde toplamak mümkündür:

a) Bu, insanı beden açısından kınamak, tenkit etmek.

b) İnsanı, huy-ahlak açısından kınayıp, zemmetmektir. Bu kelime, birisi birisini sert ve kaba bir şekilde yönlendirdiğinde, "عَتَلَهُ" denilmesine dayanır. "فَاعْتِلُوهُ" (Duhan, 47) âyeti de yine bu köktendir. Fakat bu kelimeyi, "insanları tenkit ve kınama" manasına hamledenlere gelince, bunlardan **İbn Abbas** (r.a), **Atâ**'nın rivâyetine göre, "Bununla, güçlü iri yarı" manası kastedilmiştir" der; **Mukâtil**, "Koca karınlı, sağlam yapılı" manasını verir; **Hasan el-Basrî**, "Hilkat garibesinin (çirkin) kaba-saba manasınadır" demiş; **Ubeyd b. Umeyr**, "Çok yiyen-içen, çok kuvvetli manasınadır" demiş; **Zeccâc** ise, "O, kaba sabadır" demiştir. Bu kelimeyi kötü huy manasına hamledenler, "Alabildiğine düşman, husumetli, kötü kalpli, sert" manalarını vermişlerdir.

Zenîm

Dokuzuncu sıfat: Onun "**zenîm**" olmasıdır. Bu hususta şu iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Zenîm**"in manası hususunda birkaç görüş vardır:

1) **Ferrâ**, "**Zenîm**, nesebi belli olmayan; soysuz; bulunduğu topluma yamanan manasınadır. Nitekim **Hassan** (r.a): وَأَنْتَ زَنِيمٌ نِيطَ فِي آلِ هَاشِمٍ كَمَا نِيطَ خَلْفَ الرَّاكِبِ الْقَدَحُ الْفَرْدُ "Sen, binitine binmiş bir kimsenin arkasına asılmış yalnız bir kadeh gibi, Haşimoğulları sülalesine iliştirilmiş bir soysuzun tekisin" demiştir. Her şeyin "**zenîme**"si, fazlası manasınadır. Yine kulağı dilinip âdeta sarkan bir şey gibi kalan, böylece kuruyan koyun manasında, "زَنِمَتِ الشَّاةُ" denilir. Velhasıl, "زَنِيمٌ" **veled-i zinâ** demek olup, onlardan olmadığı halde, soy bakımından o topluma katılan demektir. **Velîd İbn Muğîre** de **Kureyş** arasında, soyu meçhul birisi idi; onların soyundan değildi. Babası onun, doğumundan on sekiz gün sonra, kendi çocuğu olduğunu kabul etmişti. Babasının haberi olmaksızın, annesinin zina ettiği de ileri sürülmüştür. Bu âyet nazil olunca, bu iş ortaya çıkmıştır.

2) **Şa'bî,** "Bu, tıpkı koyunun kulağındaki dilik ve kesik ile tanınması gibi, şer ve kötülükle tanınan bir adamdır" demiştir.

3) **İkrime**'nin **İbn Abbas**'tan rivâyetine göre, o şöyle demiştir: "Bu kimsenin "**zenîm**" olması, boynunda, sayesinde tanındığı bir mührü, bir işareti vardır." **Mukâtil** de, "Bu kimsenin, kulağının dibinde, tıpkı koyunun kulağındaki dilik gibi bir iz var idi" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, بَعْدَ ذٰلِكَ *"üstelik"* ifadesine gelince bu, "bu kimse için bunca kusur ve ayıbın yanı sıra, bir de bu kimse üstelik, soysuzdur; kaba saba, haşindir" demektir. Bu iki vasfın, yani onun kaba saba ve soysuz olmasının, kusurlarının en ilerisi olduğuna delalet eder. Çünkü bu kimse, kaba saba olduğu zaman, onun kalbi katılaşır, her türlü günahı işleme cesareti gösterir. Ayrıca, genel olarak nutfe (menî) pis (haram) olduğunda, çocuk da pis olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ وَلَدُ الزِّنَا وَلَا وَلَدُهُ وَلَا وَلَدُ وَلَدِهِ *"Veled-i zina, onun çocuğu ve onun çocuğunun da çocuğu cennete giremez"* buyurmuştur. Buradaki "بَعْدَ ذٰلِكَ" ifâdesi, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Sonra da iman edenlerden oldu..."* (Beled, 17) âyetindeki ثُمَّ "sonra" konumundadır. **Hasan el-Basrî**, "zem-kınama" üzere merfu olarak "عُتُلٌّ" (utullün) şeklinde okumuştur.

Varlığa Güvenmenin Boşluğu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sıfatların peşinden şöyle buyurmuştur:

اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ﴿١٤﴾ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٥﴾ سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

"Mal ve oğullar sahibi olmuş diye... Karşısında âyetlerimiz okunduğu zaman o, "Evvelkilerin masalları" demiştir. Biz, yakında onun hortumunun (burnunun) üzerine damga basacağız" (Kalem, 14-16).

"اَنْ كَانَ"nin İ'rabı

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, âyetteki "اَنْ كَانَ" ifâdesinin, hem kendinden öncekilerle, hem de kendinden sonrakilerle ilgili bir ifade olması mümkündür. Birincisine gelince, âyetin takdiri manası, "Mal ve oğul sahibi oldu diye... vara-yoğa yemin edene ve şerefsiz olana... boyun eğme..." şeklinde olup, bu da, bunca hususları olan kimseye zenginliği, çoluk-çocuğu ve etrafı çok diye itaat etme!" şeklindedir.

İkincisine gelince, kelamın takdiri, "Malı, mülkü ve çoluğu çocuğu olduğu için, âyetlerin kendisine okunduğunda, 'evvelkilerin masalları' dedi" şeklinde olur ki, bu da, "Malı mülkü, çoluğu çocuğu çok oluğu için, Allah'ın kendisine lütfettiği bunca nimetlere bir karşılık olarak, Allah'ın âyetlerini inkâr.." demektir. **Ebû Ali el-Farisî** şöyle der: "اَنْ كَانَ" ifâdesinin âmili, ya "تُتْلٰى" ya "قَالَ" veyahut da üçüncü bir şeydir. Birincisi yanlıştır. Çünkü, "تُتْلٰى"nın başına "اِذَا" gelmiş, muzâf olmuştur. Muzâfun ileyh durumunda olan şey ise, mâ kablinde amel edemez. Baksana, sen, "geldiğinde Zeyd'le dövüş olur..." manasında olmak üzere, "اَلْقِتَالَ زَيْدًا حِينَ يَاْتِى" diyemezsin. Bunun âmili, "قَالَ" ifâdesi de olamaz. Çünkü "اِذَا ، قَالَ"nın cevabıdır. Cevabın hükmü ise, kendisinden sonra gelenin ona cevap olması ve "اِذَا"dan önceye gelememesidir. Bu iki kısım, batıl olunca, biz, bu ifadenin âmilinin, âyetin içindeki ifadelerin kendisine delalet ettiği üçüncü bir şey olduğunu anlıyoruz ki; bu da, mal ve oğullar sahibi olmuş diye "inkâr etti, yahut küfran-ı nimette bulundu, yahut, hakkı kabul etmedi, vs..." demektir. Her ne kadar kendinden önce olsa dahi, zarfa benzediği için, böylesi manaların kendisinde amel etmesi caizdir.. Çünkü zarflar, önde bulunsalar dahi, mana ile ilgili şeyler kendisinde amel edebilir. Senin, bu ifadenin zarfa benzediğine dair delilin, bunun başına lâm harfini takdir etmendir. Çünkü, âyetin takdiri, "لِاَنْ كَانَ ذَا مَالٍ" şeklindedir. Bu, zarf gibi olunca, "**mâina**"nın kendisinde amel etmesi imkansız olmaz; ve bu tıpkı, zarf olduğu için, يُنَبَّئُكُمْ اِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ اِنَّكُمْ لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ *"O küfredenler (şöyle) dedi: "Siz didik didik parçalanıp dağıldığınız vakit her halde ve muhakkak tekrar yeni bir yaratılışta (bulunacağınızı) size haber vermekte olan bir adam..."* (Sebe', 7) âyetinde, mananın amel etmesi gibidir. Buradaki âmil, "اِنَّكُمْ لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ" ifadesinin delalet ettiği kasemdir. "اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ" ifadesi de böyle olup, takdiri اِنَّهُ جَحَدَ اٰيَاتِنَا لِاَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ "O, mal ve mülk sahibi oldu diye, âyetlerimizi inkâr etti" şeklindedir, yahut da, كَفَرَ بِاٰيَاتِنَا لِاَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ "O, mal ve mülk sahibi oldu diye âyetlerimizi inkâr etti" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, istifham olarak "أَإِنْ كَانَ" (e in kâne) şeklinde de okunmuştur ki, bunun takdiri de, أَلِأَنْ كَانَ "...diği için mi?" şeklindedir. Yahut ta takdiri mana, "Mal sahibi olduğu için ona boyun eğer misin?" şeklindedir. **Zihnî**'nin rivâyetine göre **Nâfî**, kesre ile "...اِنْ كَانَ" şeklinde okumuştur. Böyle okunması halinde şart, muhatap için olmuş olur. Yani, "Zenginliğini şart koşarak, onu nazar-ı dikkate alarak, olur olmaz her şeye yemin eden kimseler, ey muhatap, boyun eğme!" demektir. Çünkü, bir kimse, kâfire, zenginliğinden dolayı itaat ederse, bu kimse, ona itaat etme hususunda, âdeta onun zenginliğini şart koşmuş gibi olur. "Şart"ın, "muhatab"a hamledilişinin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى *"Olur ki öğüt alır ya da korkar..."* (Tâhâ, 44) âyetindeki **"tereccî** (لَعَلَّ)"nin muhataba hamledilmesidir.

Burna Vurulan Damga

Bil ki, Allahu Teâlâ bu kimsenin fiillerinin ve sözlerinin çirkinliklerinden bahsedince, bu kimseyi tehdit ederek, سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ *"Biz, yakında onun hortumunun (burnunun) üzerine damga basacağız"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

"**el-vesm**" (وَسْم) dağlamak ve benzeri şeylerin neticesinde meydana gelen izdir. Nitekim Arapçada, وَسَمْتُهُ "Ben onu damgaladım.. O halde o, sayesinde tanınacağı bir damga ile damgalanmıştır "مَوْسُومٌ" denilir. Bu damgalama işi de, onun bir alâmeti olsun diye, ya onu dağlamak, yahut da kulağında bir kesik izi bırakmak şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Müberred şöyle der: "Cenâb-ı Hak, buradaki "hortum" ifadesi ile, kişinin burnunu kastetmiştir. Bu tür ifadeler, karşıdakini hafife almak için getirilirler. Çünkü, insanların uzuvlarını, hayvanların uzuvlarına benzediği için böyle uydurulmuş isimlerle ifade etmek, onu hafife almak için olmuş olur. Ve bu tıpkı, insanların, mesela dudaklarını, "deve dudağı"; el ve ayaklarını da "çatal tırnak, hayvan ayağı..." şeklinde vasfetmek gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Yüz, insanın, bedenindeki en kıymetli uzvudur. Burun da, bir yükselti teşkil ettiği için, yüzün en kıymetli organıdır. İşte bundan dolayı, insanları

meselâ burnu, izzet ve saygınlık mahalli saymışlardır. Ve bu kökten olmak üzere, meselâ, "**enefe** - لأَنَفَة- izzet-i nefis" ifadesini türeterek, mesela, izzeti "ulu" nefis sahibi kimse hakkında اَلْأَنَفُ حَمِيَ اَنْفَهُ "izzetini, şerefini korudu.." demişlerdir. Ve yine, فُلَانٌ شَامِخُ الْعَرْنِيْنَ "Falancanın izzet-i nefsi yücedir" derler. Mesela zelil kimse hakkında ise, جُدِعَ اَنْفُهُ "burnu kesildi" ve رُغِمَ اَنْفُهُ "burnu sürtüldü" denilir. Böylece, "hortumuna damga vurulma" ifadesi ile de, o kimsenin alabildiğine zelil kılındığı, hor ve hakir kılındığı ifade edilmek istenmiştir. Çünkü, yüzdeki damga, bir ayıp ve kusurdur. Hele de bu, yüzün en kıymetli organında olursa.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Ahiretteki Damga**

Kimileri, bu damgalama işinin ahirette olacağını söylerken, kimileri de bunun, dünyada olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşe göre, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Mukâtil** ve **Ebu'l-Âliye**'nin görüşüne, **Ferrâ**'nın da tercih ettiği kanaate göre, âyetin ifadesiyle kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kimsenin yüzünü, cehenneme girmezden önce karartmasıdır. Bunlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Âyette, damgalama işi, her ne kadar "burun"a tahsis edilmiş ise de, bu ifadeyle yüz kastedilmiştir. Çünkü, yüzde yer alan organlardan herhangi birisiyle yüzün tamamı kastedilebilir.

2) Allahu Teâlâ, ahirette, bu kimsede, (yüzünde) kıyamettekilerin, kendisi sebebiyle, Peygamber'e düşmanlıkta ve hak dini inkârda ileri gittiğini anlayacakları bir alâmet kılacaktır.

3) Bence, âyette bir başka ihtimal daha vardır ki, o da şudur: Bu kâfir, meseleyi izzet-i nefis ve gurur meselesi yaptığı için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşman olmada, hak dini tenkitte ileri gitmiştir. Binâenaleyh, işte bu inkârın kaynağı, taassup ve izzet-i nefis olunca, ahiretteki azabın kaynağı da, yine izzet-i nefis ve taassup olacaktır. İşte bu, özel durumu, Cenâb-ı Hak, *"Biz, yakında onun hortumunun üzerine damga basacağız"* ifadesiyle anlatmıştır.

Dünyadaki Damga

Bu damganın dünyada meydana geldiğini söyleyen ikinci görüşe gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) **İbn Abbas,** bu deyimin manasının, "Biz onun burnuna kılıçla vuracağız ve bunu, o yaşadığı müddetçe, burnunda, silinmeyen bir alâmet

yapacağız.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ki, bu kimsenin, Bedir savaşına katılıp da, bu savaşta, kılıçla burnuna vurulduğu rivâyet edilmiştir.

2) "**Vesm**"in manası, bu kimsenin, âlemde kötü bir şöhret ve nam ile tanınmasıdır. Buna göre mana, "Biz ona, tıpkı damganın burundan silinip çıkmaması gibi, kendisinden ayrılmayacak bir şey yapacağız... Ve, durumunu böyle bir şekilde ortaya koyacağız..." şeklinde olur. Nitekim Araplar, birisi birisine, kalıcı, iz bırakıcı kötü bir biçimde dil uzattığında, "قَدْ وَسَمَهُ مِيسَمَ سُوءٍ" derler. Bundan maksat, "Nasıl bir damga, hiçbir zaman silinmez, eseri kalmazsa, o ona kendisinden asla ayrılmayacak bir ayıbı yapıştırmış demektir" şeklinde olur. **Şair Cerîr** şöyle demektedir:

وَلَمَا وَضَعْتُ عَلَى الْفَرَزْدَقِ مِيسَمِي وَلَى الْبَعِيثِ جَدَعْتُ أَنْفَ الْأَخْطَلِ

"Damgamı, Ferazdak'ın ve ordusunun üstüne basınca, Ahtal'ın burnunu kopardım..." O bununla, **Ferazdak**'ı ve onun ordusunu damgaladığını ve hicvetmek suretiyle de, **Ahtal**'ın burnunu kestiğini kastetmiştir ki bu, "O, onun üzerine öylesi bir leke, ayıp attı ki, bu artık bir daha silinmez.." demektir. Bu ileri derecedeki kınama ve kusurların da, **Velîd İbn Muğîre**'de yıllar yılı kalacağında şüphe yoktur. İşte bu sebeple, bu ayıplar ve kusurlar, tıpkı onun burnuna vurulmuş bir damga gibidir. Bu izahı, âyetteki "زَنِيمٍ" ifadesini, "Koyun tıpkı, nasıl bir kulağındaki dilik ile tanınırsa, bu da kötülükle tanınır" manasına alanların görüşü bunu destekler.

3) **Nadr İbn Şümeyle**'den "**hurtûm**" kelimesinin "içki, şarap" demek olduğu da rivâyet edilmiştir. Nitekim o, (istişhad için), (يَظَلُّ)

نُظَلُ يَوْمَكَ فِي لَهْوٍ وَفِي طَرَبٍ وَأَنْتَ بِاللَّيْلِ شَرَّابُ الْخَرَاطِيمِ

"Günün, hep oyun ve neşe içinde geçip gitmede, böyle devam etmede... Geceleyinse sen, içkiler içmede, (kadehler yuvarlamakta)sın" demiştir. Bu izaha göre âyetin manası, "Biz ona, içki içmesinden dolayı had vuracağız" şeklinde olur ki, bu bir zorlamadır. "İçki"ye "**selâfe**" denildiği gibi, "**hurtûm**" da denilir. "Selâfe" üzümün şırasından akarak elde edilendir. Yahut da buna bu isim, içki, genze uçup gittiği, orayı etkilediği için verilmiştir.

Bahçe ve Sahiplerinin İmtihanı

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾

"Biz, o bahçe sahiplerini nasıl belaya uğrattı isek, muhakkak bunları da imtihan ettik. Hani sabah olunca, onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi. Allah'ın dilemesine de havale etmiyorlardı" (Kalem, 17-18).

Bil ki, Allahu Teâlâ, "Mal sahibi, çoluk çocuk sahibi olduğu için inkâr etti, isyan etti, diretip durdu.." buyurup, bu ifade de istifham-ı inkârî üslubuyla söylenmiş bir ifade olunca, bu âyette, böylece Allah ona, o malı ve evlatları bir imtihan ve sınamak için ve onları Allah'a taat olan mevkilerde kullanması; Allah'ın nimetlerine şükretmeye devam etmesi için vermiş olduğunu beyan etmiştir. Şimdi o, böyle davranmayınca, Allah, ondan bu nimetleri almış, kendisine çeşitli bela ve afetleri hiç aralıksız olarak vermiş, bu hususu beyan için de, *"Biz, o bahçe sahiplerini nasıl belaya uğrattı isek, muhakkak bunları da belalandırdık..."* buyurmuştur. Bu, "Biz, o meyveli bağ bahçe sahiplerini, bize şükretmek ve fakirlerin hakkı olan kısmı o fakirlere vermekle mükellef tuttuğumuz gibi, bunları da, kendilerine verdiğimiz bu nimetlere karşı şükretmekle mükellef kılmıştık.." demektir. Rivâyet olunduğuna göre, Müslüman olan Sakîfli birisinin, San'a'ya yakın bir yerde, içinde hurmalıkların ve ziraate elverişli arazilerin bulunduğu taşınmaz bir malı, akarı var idi. Ve bu kimse, hasat zamanında, bu arazide bulunan her şeyden fakirlerin hisselerini bolca vermekteydi. Ölünce, bu araziye, oğulları varis oldu.. Sonra da, "Çoluk çocuğumuz çoğaldı, mal ise az. Babamızın yaptığı gibi biz, fakirlere bir şey vermeyiz.." demeye başladılar da, işte bunun üzerine Allahu Teâlâ onların bahçelerini yakıverdi... Âyette kendisinden bahsedilen şahısların İsrailoğullarından oldukları da ileri sürülmüştür.

İnsanın Acizliği

Cenâb-ı Hak إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ *"Çünkü onlar, o hurmalıklarının meyvelerini sabah vakti devşirmeye yemin etmişlerdi.."* buyurmuştur. **Mukâtil,** bunun manasının, "Sabahleyin gizlice bahçenize gidiniz, onu devşiriniz, fakirlere de haber vermeyiniz.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Babaları ise, fakirlere haber veriyordu, böylece o fakirler de, bu bahçenin devşirilmesi sırasında orada toplanıyordu.. Nitekim Arapçada, قَدْ صُرِمَ الْعِزْقُ عَنِ النَّخْلَةِ *"Hurma ağacının hurması devşirildi..."*; yine, devşirme vakti geldiğinde, "وَاُصْرِمَ النَّخْلُ" denilir.

İstisna

Âyetteki, "وَلَا يَسْتَثْنُونَ" ifadesine gelince, bunun manası da, "Onlar, inşaallah demediler" şeklindedir. Bu, müfessirlerin görüşüdür. Arapçada, حَلَفَ فُلَانٌ سَمِينًا لَيْسَ فِيهَا ثَنِيًّا وَلَا ثُنْوَى وَلَا ثُنْيَةً وَلَا مَثْنُوِيَّةً وَلَا اِسْتِثْنَاءً"Falanca, içinde istisnanın bulunmadığı, yer almadığı bir biçimde yemin etti" demektir. Ki, bu kelimelerin tümünün manası birdir. Yine bu kelimelerin hepsinin aslı, "vazgeçirmek, geri çevirmek" anlamına gelen "اَلثَّنْيُ" (seny) kökünden gelir. Zira, yemin eden kimse, "Allah'ın başkasını dilemesi durumu müstesna, Allah'a yemin ederim ki, şöyle yapacağım.." dediğinde, "istisnayı kullanmış olmasından dolayı, her yeminin oluşmasını âdeta geri çevirmiş olur. Âlimler, "وَلَا يَسْتَثْنُونَ" ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak ekserisi, "Onlar, Allah'ın meşîetini işe katmadılar; zira onlar, bu işi, muhakkak olarak yapabileceklerini umuyorlardı" derken, diğer bazıları da, "Çünkü onlar, bahçedekilerin tümünü kendileri için devşirmeyi amaçlamışlardı. Babalarının o fakir kimselere verdikleri o miktarı, fakir kimseler için ayırmıyorlardı.." demişlerdir.

Bahçenin İmhası

فَطَافَ عَلَيْهَا طَآئِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَآئِمُونَ ﴿١٩﴾ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾

"Halbuki, onlar uyurlarken, hemen Rabbinden dolaşıcı bir bela onu sardı da, böylece simsiyah kesiliverdi" (Kalem, 19-20).

Âyetteki, "طَآئِفٌ مِنْ رَبِّكَ" ifadesi, "Rabbinden gelen azap" demektir. Çünkü "طَآئِفٌ" olan azap, ancak gece gelir. Ki bu da, "Allah'ın azabı oraya geceleyin geldi" demektir. **Kelbî** ise, "Allahu Teâlâ, o bahçeye gökten bir ateş salıverdi de, sahipleri uyurken, o bahçe yanıp kül oldu. Derken o bahçe, biçilmiş bir hale geldi ve simsiyah kesiliverdi" anlamını vermiştir.

Sarîm Kelimesi

Bil ki, **sarîm** kelimesi, **"faîl"** kalıbında bir kelimedir. Dolayısıyla bu kelime, hem mef'ûl, hem de fâil anlamına gelebilir. O halde burada, şöyle birkaç ihtimal bulunmaktadır:

1) O bahçe yanınca, başka hususlarda farklılık söz konusu olsa bile, meyvelerin yok olması hususunda biçilmiş ve simsiyah kesilmiş bir hale geldi. Çünkü otlar, ekinler ve ağaçlar yandığında, meyvesi devşirilmiş olan ağaçlara benzemezler. Şu halde, bu farklılık bu yönden söz konusu olsa bile, ne var ki benzerlik mevcuttur.

2) **Hasan el-Basrî,** "O bahçenin hayrı kesildi. Böylece onda, fayda namına hiçbir şey kalmadı" anlamını vermiştir. Bu iki izaha göre, buradaki **faîl** sîgası, mef'ûl anlamında olmuş olur.

3) Kum için kullanılan "**sarîm**" kelimesi, diğer kumlardan ayrı olup, büyük bir yığın halindeki kum tepesini ifade eder ki, bunun çoğulu, "صَرَائِمُ" (sarâim) gelir. Bu izaha göre, bağ ve bahçe, yanmış olduğundan, artık içinde meyve ve hayır namına bir şey kalmadığından, diğer kumlardan ayrı olan bir kum tepesine benzetilmiş olur ki, böylesi bir kum yığını, kendisinden istifade edilecek herhangi bir şey bitirmez.

4) Sabah vakti de, geceden ayrılıp kesildiği için "**sarîm**" diye adlandırılır. Buna göre mana, "O bağ bahçe kurudu; yeşillik namına hiçbir şey kalmadı.." şeklinde olur ki, buna göre bu ifade, Arapların, kabı boşaltıp silip süpürdüğünde kullandıkları, "بَيَّضَ الْإِنَاءَ" ifadesine varıp dayanır.

5) O bahçe yanıp kül olunca, âdeta karanlık bir gece gibi, simsiyah kesiliverdi.. O halde, her biri diğerinden ayrılıp koptuğu için, geceye de gündüze de "**sarîm**" denilir. Bu izaha göre, "**sarîm**" kelimesi, ism-i fâil anlamına olmuş olur. Birtakım kimseler de, gecenin, karanlığı sebebiyle iş yapmayı engellemiş olmasından dolayı "**sarîm**" diye adlandırıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu izaha göre de, yine âyetteki faîl sîgası, ism-i fail anlamında olmuş olur. Diğer bazıları da, gece gözün nurunu kesip engellediği için, "**sarîm**" diye adlandırıldığını söylemişlerdir.

Ümitle Bahçeye Çıkmaları

فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ اَنِ اغْدُوا عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾

"İşte sabaha karşı birbirlerini çağırdılar, "Devşirecekseniz, erkence mahsulünüzü devşirmeye çıkın..." diye" (Kalem, 21-22).

Mukâtil, bu ifadenin manası sadedinde, "Sabah olunca, birbirlerine, "Devşirecekseniz, erkence mahsulünüzü devşirmeye gidin.." dediler" demiştir. Cenâb-ı Hak, buradaki "**hars**" kelimesiyle, meyveleri, üzümleri ve hububatı kastetmiştir. İşte bundan dolayı, "عَلٰى حَرْثِكُمْ" diye ifâde buyurmuştur. Çünkü onlar, meyveleri bu ağaçlardan devşirmek istiyorlardı. Buna yöre şâyet, "Peki o halde Cenâb-ı Hak niçin, "عَلٰى حَرْثِكُمْ" ifâdesi yerine, "اِلٰى حَرْثِكُمْ" dememiştir?" biz deriz ki: Mahsule gitmek, onu devşirmek, onu biçmek için olunca, âdeta bunlar, onun üzerine gitmiş gibi olurlar. Nitekim sen mesela, غَدَا عَلَيْهِمُ الْعَدُوُّ "Düşmanlarına, üzerlerine gitti, yürüdü" dersin. Buradaki "**ğuduvv**" kökünün "اِقْبَالَ" (ikbâl) yönelme manasına tazammun etmiş olması da mümkündür. Ve bu tıpkı, Arapların, يُغْدَى عَلَيْهِمْ بِالْجَفْنَةِ وَيُرَاحُ "Onların yanına, akşam-sabah sahanla girilir..." demeleri gibidir. Ki, buna göre âyetin anlamı, "Onlar, mahsullerine, erkence varıp gittiler, yöneldiler.." şeklinde olur.

Aralarında Fısıldaşmaları

فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾ وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾

"Derken onlar, aralarında fısıldaşarak, "Sakın; bugün karşınıza hiçbir yoksul çıkıp, oraya girmesin" diyerek, men etmeye güçleri yetecek adamlar tavrıyla erkenden gittiler" (Kalem, 23-25).

"خَفَتَ، خَفِيَ" ve "خَفَدَ" kelimelerinin üçü de, كَتَمَ "gizledi, sakladı" anlamlarınadır. Yarasaya, işte bundan dolayı, "خُفْدُودٌ" (hufdûdun) denilmiştir. **İbn Abbas** da, bu âyete, "Onlar, o mahsullerine, o fakir ve yoksullardan hiç kimse duymasın diye, birbirleriyle gizlice konuşarak, karanlıkta çekip gittiler.." manasını vermiştir.

Fakir Gelir Diye Korkmaları

Cenâb-ı Hak sonra, اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ *"Sakın; bugün karşınıza hiçbir yoksul çıkıp, oraya girmesin" diyerek"* buyurmuştur.

Bu ifadenin başındaki "اَنْ" tefsiriyyedir. **İbn Mes'ûd,** bunu kaldırıp, yerine, "قَالَ" maddesini koyarak, تَخَافَتُونَ يَقُولُونَ لَا يَدْخُلُهَا "Birbirlerine, aman

ha oraya kimse girmesin" diye gizlice konuşarak..." şeklinde okumuştur. Fakirlerin oraya girmesini yasaklamak, onların böylesi bir şeye fırsat vermelerini yasaklamak ve önlemek demek olur ki, bu, "aman ha, oraya kimsenin girmesine fırsat vermeyin!" demektir. Ve bu tıpkı, "Seni burada görmeyeyim ha!" demek gibidir.

Mağrurca Bahçeye Girmeleri

Sonra Hak Teâlâ, وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ *"Menetmeye güçleri yetecek adamlar tavrıyla erkenden gittiler"* buyurmuştur.

Hard

Bu âyetle ilgli olarak şu görüşler bulunmaktadır:

1) "اَلْحَرْدُ" kelimesi, men etmek, engellemek, vermemek demektir. Nitekim Arapçada, yağmuru az olup, güzelliğinden men ettiği zaman, "حَارَدَتِ السَّنَةُ"; sütünü vermeyip, böylece de verdiği süt az olduğunda da, "حَارَدَتِ النَّاقَةُ" denilir. "اَلْحَرَدُ" (el-haredu), öfke anlamına gelmekte olup, "**hard**" ile "**el-hared**" kelimeleri, aynı anlamda iki kullanıştır. Ancak, harekeli (اَلْحَرَدُ) kullanılışı daha çoktur. Öfkeye bu ad verilmiştir, çünkü öfke, kendisi sebebiyle öfkelenilen şeyin, varlık âlemine girmesine, meydana gelmesine âdeta mani olur gibidir. Buna göre mana, "Onlar, kendilerince, kendi zanlarınca fakirleri men edebilecekleri umuduyla, çekip gittiler" şeklinde olur.

2) "**Hard**" kelimesinin yönelmek, niyet etmek ve hızlı olmak manalarına geldiği de ileri sürülmüştür. Nitekim Arapçada, حَرَدْتُ حَرْدَكَ "Senin gibi kastettim; senin gibi hızlandım.." denilir. Nitekim şair,

اَقْبَلَ سَيْلٌ جَاءَ مِنْ أَمْرِ اللهِ يَحْرِدُ حَرْدَ الْجَنَّةِ الْمُغِلَّةِ

"Allah'ın kaderinden ve emrinden gelen bir sel, yönelip geldi.. öyle ki, o verimli bahçeye yöneliyor, onu tehdit ediyor.." demiştir. Yine, hızlı anlamında قَطًا حِرَاطٌ "Hızlı bağırtlak kuşu.." denilir. Buna göre de mana, "Onlar, kendilerince muktedir olacaklarını sanarak ve "Biz, bunu devşirmeye ve fakirlere vermemeye muktediriz.." diyerek hızlı ve neşeli bir biçimde o bahçelerinin yolunu tuttular, oraya yöneldiler.." şeklinde olur.

3) "**Hard**" kelimesinin, o bahçenin özel adı olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre manaya, "Onlar, kendilerince o bağı bahçeyi devşirmeye muktedir kimseler olarak, o "Hard" adındaki bahçeye çekip gittiler" şeklinde olur; yahut da, "elde edip edememe, devşirip devşirememe gibi, amaçlarının kendileri için tahakkuk edeceğini takdir ederek çekip gittiler" şeklinde olur.

Şaşırıp Kalmaları

فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوْٓا اِنَّا لَضَآلُّوْنَۙ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُوْمُوْنَ ﴿٢٧﴾

"Fakat onu görüverince, dediler ki: "Herhalde biz yanlış bir yere geldik. Hayır, biz mahrum kalmışlarız." (Kalem, 26-27).

Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) Onlar, bu bahçelerini yanmış halde görünce, yolunu şaşırdıklarını sanarak, "Herhalde biz, yanlış yere geldik.." dediler. Daha sonra da durup düşününce, burasının kendi bahçeleri olduğunu anladılar, bunun üzerine de, "Hayır, biz mahrum kalmışlarız.." dediler ki, bu, "Bizim, cimriliği ve fakirlere vermemeyi dileyişimizin uğursuzluğu ile, biz, bu bahçenin mahsûlünden mahrum kalmışız" demektir.

2) Onların, o bağ ve bahçelerini yanmış, kurumuş olarak gördüklerinde, "Biz fakirlere vermemeye niyetlenip, bundan faydalanmaya muktedir olduğumuza inandığımız için, her halde biz yanlış bir yere geldik. Ama iş tersine döndü, asıl mahrum kalanlar biz olduk" demiş olmaları da ihtimal dahilindedir.

Evsat Kelimesi

قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَّكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُوْنَ ﴿٢٨﴾ قَالُوْا سُبْحَانَ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ﴿٢٩﴾ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَّتَلَاوَمُوْنَ ﴿٣٠﴾ قَالُوْا يٰوَيْلَنَآ اِنَّا كُنَّا طٰغِيْنَ ﴿٣١﴾ عَسٰى رَبُّنَآ اَنْ يُّبْدِلَنَا خَيْرًا مِّنْهَآ اِنَّآ اِلٰى رَبِّنَا رٰغِبُوْنَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿٣٣﴾

"En isabetli olanları: "Ben size demedim mi ki, Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz?" dedi. "Seni tenzih ederiz ey Rabbimiz. Gerçekten biz, zalimlermişiz" demişlerdir. Şimdi kabahati birbirlerine yüklemeye başladılar ve şöyle dediler: "Yazıklar olsun bize, hakikaten biz azgın kimselermişiz. Belki Rabbimiz bize, bunun yerine ondan daha

hayırlısını verir. Biz gerçekten (artık) Rabbimize dönenleriz." İşte azap böyledir. Ahiret azabı ise elbet daha müthiştir, eğer bilselerdi" (Kalem, 28-33).

"**Evsetuhum**" ifadesi, en adil ve en üstün olanları..." demektir. "**Vasat**" kelimesinin manasını, "**ümmeten vesetan...**" (Bakara, 143) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. "اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ" ifâdesinin "لَوْلَا" kelimesi, "هَلَّا" manasındadır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Ekseri ulemaya göre bu, "İstisna yapmalı, yani inşaallah demeli değil miydiniz?" demektir. Çünkü Allahu Teâlâ bunları, istisna yapmadıkları için ayıplamıştır. "İnşaallah" demenin, tesbih olarak ifade edilmesi mümkündür. Zira tesbih, Allahu Teâlâ'yı, her türlü eksiklik ve kötülükten tenzih etmekten, uzak olduğunu söylemekten ibarettir. Binâenaleyh eğer herhangi bir şey, Allah'ın iradesinin aksine var olacak olsaydı, bu, Allah'ın kudretinde bir noksanlığın olduğunu ifade ederdi. Dolayısıyla senin, "**İnşaallah**" (eğer Allah dilerse...) demen, bu noksanlığın olmadığını ifade eder ve böylece bu, bir tesbih olmuş olur.

Bil ki Kur'ân'ın lafzı, bu kimselerin yemin ettiklerine, "**inşaallah**" demediklerine, isabetli olanlarının ise, onları "inşaallah" dememekten nehyettiğine ve onları ilahi azaptan korkuttuğuna delalet etmektedir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, hadisenin olup bitmesinden sonra, isabetli olanlarının, *"Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz?"* dediğini nakletmiştir.

2) Bu kimseler, zekât vermemeye azmedip, malları ve kuvvetleri ile gurura kapılınca, isabetli olanları onlara, "ilahi azap gelmezden önce, bu günahınızdan tevbe edin" demiş, bu azabın gelip çattığını görünce de, ilk sözünü hatırlatarak, *"Ben size demedim mi ki Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz?"* demiştir.

Günahlarını İtirafları

İşte bu sebeple onlar hemen tevbeye yönelmişler ve: قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ *"Seni tenzih ederiz ey Rabbimiz. Gerçekten biz, zalimlermişiz" demişlerdir."* Böylece, mutedil olanlarının kendilerine demelerini tavsiye ettiği şeyi söylemişler ama "**ba'de harabil Basra**" (iş işten geçtikten sonra).

3) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Buradaki tesbih ile namaz kastedilmiştir. Çünkü onlar sanki namaz hususunda tembellik ediyorlardı. Yoksa

namaz, onları kötülüklerden alıkor ve Allah'ı zikretmeye, "**inşaallah**" demeye devamlarını sağlardı."

Birbirlerini Suçlamaları

Allahu Teâlâ, mutedillerinin onlara tevbe ve tesbihi tavsiye ettiğini nakledince, onların da şu üç şeyi yaptıklarını nakletmiştir:

a) Onlar tesbihte bulunmuş, hemen o anda, "Senin iraden ve meşietin olmaksızın, mülkünde herhangi bir şeyin hareket etmesinden seni tenzih ederiz" demişlerdir. Onlar, Allahu Teâlâ'yı, tenzih ve takdis edince, kendi fiillerinin kötü olduğunu kabullenmişler ve إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ *"Gerçekten biz zâlimlermişiz"* demişlerdir.

b) فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ *"Şimdi kabahati birbirlerine yüklemeye başladılar"* (Kalem, 30) yani birbirlerini kınayarak bu berikine, "Bu fikri bize sen verdin"; beriki de ona, "Sen de bizi, fakir kalırız diye korkuttun"; üçüncüsü de diğerine, "Mal biriktirmeye sen bizi teşvik ettin" demeye başlamışlardır. İşte karşılıklı kınama budur.

c) Daha sonra onlar, يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ *"Yazıklar olsun bize, hakikaten biz azgın kimselermişiz"* (Kalem, 31) dediler.

Bu ifadeyle, onların suçlarının büyüklüğünü kabullendikleri anlatılmak istenmiştir.

Allah'a Yönelmeleri

Onlar daha sonra, hemen şöyle demişlerdir: عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ *"Belki Rabbimiz bize, bunun yerine ondan daha hayırlısını verir. Biz gerçekten (artık) Rabbimize dönenleriz"* (Kalem, 32) "إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ" fiili, şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur.

"إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ" ifadesi, "Biz, Rabbimizden hayır bekliyoruz, affını umuyoruz" demektir. Âlimler bu ifadenin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun, onlarca yapılmış bir tevbe olduğunu söylerlerken; bazıları da ileri geri herhangi bir şey söylemeyerek, "Çünkü bu sözün onlar tarafından dünya konusunda bir arzu olarak söylenmiş olması da muhtemeldir."

Ahiret Azabı Daha Müthiştir

Hak Teâlâ sonra, كَذَٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ *"İşte azap böyledir. Ahiret azabı ise elbet daha müthiştir, eğer bilselerdi"* buyurmuştur.

"كَذٰلِكَ الْعَذَابُ" ifadesi, "O bağın-bahçenin ateşle yanışından bahsettiğimiz gibidir azap" demektir. İşte bu noktada, o bağ-bahçe sahiplerinin kıssası, son buldu.

Bil ki bu hadisenin anlatılış maksadı şu iki şeydir:

1) Allahu Teâlâ, *"O, mal-mülk, çoluk-çocuk sahibi olduğu için, kendisine âyetlerimiz okunduğunda, nankörlük ederek, "Bunlar, evvelkilerin masalları" dedi"* (Kalem, 14-15) buyurmuştur. Bu, "Allah ona, mal-mülk, çoluk-çocuk verdiği için, Allah'ı inkâr etti. Hayır, hayır. Tam aksine Allah ona bunları bir imtihan için vermişti. Dolayısıyla o bunları küfür uğrunda harcayıp, küfre yöneltince Allah onu helak etti" demektir. Mananın böyle oluşunun delili şudur: O bağ-bahçe sahipleri, bu kadarcık bir isyanda bulununca, Allahu Teâlâ, onların bağlarını bahçelerini helak etti. Ya Peygamber'e karşı inadını sürdürüp, inkâr ve günahta isyan edenler hakkında durum nasıl olur!

2) O bağ-bahçe sahipleri, oralardan sadece kendileri yararlanıp, fakirleri oraya yaklaştırmamak maksadıyla gidince, Allahu Teâlâ, düşündüklerini tam ters yüz etmiştir. Binâenaleyh Mekke kâfirleri de Bedir'e giderlerken, Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve ashabını öldürmeye yemin ettiler. Mekke'de iken de Kâbe'yi tavaf ettiler ve içkiler içtiler. Böylece Allahu Teâlâ, onların bu ümitlerini tersine çevirdi ve tıpkı o bağ-bahçe sahipleri gibi sukut-i hayale uğrayıp, öldürüldü, esir edildiler.

Daha sonra Hak Teâlâ, o kâfirleri dünyevî azapla tehdit edince, *"Ahiret azabı ise elbet daha büyüktür, eğer bilselerdi"* buyurmuştur. Bunun manası açık olup, tefsire ihtiyacı yoktur.

Hak Teâlâ daha sonra, cennetliklerin durumunu ele alarak şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾

"Şüphesiz ki muttakiler için, Rableri nezdinde naîm cennetleri var. Hiç biz Müslümanları, günahkârlar gibi sayar mıyız? Size ne oluyor, nasıl düşünüyorsunuz" (Kalem, 34-36).

"Rableri nezdinde" ifadesi, "ahirette" demektir. *"Naîm cennetleri"* ifadesi de, "Dünya cennetlerinin (bahçelerinin) karışık olması gibi karışık olmayan, sırf nimetlerle dolu olan, bulandıracak, tadını kaçıracak hiçbir şeyi olmayan bahçeler" demektir. **Mukâtil,** "Bu âyet nazil olunca, Mekke kâfirleri Müslümanlara, "Allah bizi, dünyada iken sizden üstün kıldı, şüphe yok ki ahirette de üstün kılacaktır. Eğer üstün kılınmasak bile, hiç olmazsa sizinle eşit oluruz" demişlerdir" der.

İtaat Edenle Mücrimler Bir Tutulmaz

Hak Teâlâ onların bu sözlerini, şöyle buyurarak cevaplamıştır:أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ * مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ *"Hiç biz Müslümanları, günahkârlar gibi sayar mıyız? Size ne oluyor, nasıl düşünüyorsunuz"* Bu, "itaatkâr ile isyankârın aynı olduğu söylenemez, aynı kabul edilemezler" demektir.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kebîre Sahibi**

Kâdî şöyle der: "Âyetin bu ifadesinde, insanın "Müslüman" ve "günahkâr" diye tavsif edilmesinin, birbirine zıt gibi olduğuna açık bir delil vardır. Binâenaleyh fâsık, günahkâr olduğuna göre, Müslüman olmaması gerekir."

Buna şu şekilde cevap veririz: "Allahu Teâlâ, Müslümanın günahkâra denk sayılmasını yadırgamıştır. Binâenaleyh bununla, bütün her bakımdan denkliğin bulunmadığı manasının kastedilmediğinde şüphe yoktur. Çünkü Müslüman da, günahkâr da, cevher ve madde olma, sonradan yaratılma, canlı olma ve diğer pek çok hususlarda birbirlerine denktirler. Aksine bundan maksat, o ikisinin, Müslüman olma ve günahkâr olma açısından, yahut da bu iki hususun neticesi açısından eşit olmadıklarını anlatmaktır. Yahut da kastedilen, Müslümanın Müslüman oluşunun neticesi, Allah katında, günahkârın günahkâr oluşunun neticesinin aynı olmadığını anlatmaktır ki bu, hiç münakaşa edilemez bir husustur. Binâenaleyh, bu ifade, aynı şahısta Müslümanlık ve günahkârlığın bulunmasının imkansızlığına nasıl delalet eder?

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle demektedir: "Bu âyet, günahkârın kesinlikle cennete giremeyeceğine delalet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, bu ikisi arasında eşitlik olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bunlar cennette bir araya gelmiş olsalardı, mükâfat açısından eşit olmuş olurlardı. Bundan da öte,

günahkârın mükâfatı, ömrü Müslümandan uzun olur ve ibadetleri de boşa çıkarılmaz ise, Müslümanınkinden daha fazla olabilir."

Buna şu şekilde cevap verilir: Bu tutarsızdır. Çünkü biz, âyetin, onlar arasından her açıdan bir eşitlik olmadığını ifade etmeyip, aksine mükâfatın derecesi bakımından bir eşitlik olmayacağını ifade ettiğini anlatmıştık. Binâenaleyh Müslüman ve günahkâr, mükâfata erme açısından eşittir. Ama günahkâr olmayan Müslümanın mükâfatı, günahkâr olanınkinden daha çoktur.

Bununla birlikte şunu da diyebiliriz: Buradaki "**el-mücrimîn**" (günahkârlar) ifadesiyle, niçin Allah'ın haklarında bu hadiseyi naklettiği o kâfirler kastedilmiş olmasın. Çünkü başında elif-lâm bulunan çoğul kelimeleri, hem sözlük açısından, hem de örfen belli şahıslar manasına almak yaygın bir husustur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, mükâfat açısından, Müslüman ile günahkâr arasında eşitliğin olmasını yadırgamıştır. Böylece bu, Ehl-i sünnetin söylediği nakledilen, "Allah, hem kâfirleri, hem de itaatkârları cennetine sokabilir" şeklindeki sözlerinin, aklen kabih olduğuna delalet eder?" (denilirse), buna şu şekilde cevap veririz: Allahu Teâlâ, bir kimsenin buna müstahak olması açısından değil, kendi lütfu ve fazlına göre yadırgamıştır.

Bil ki Allahu Teâlâ, "olması imkansızdır" manasında böyle buyurunca, bu imkansızlığı "iltifat" üslubuyla, "size ne oluyor, nasıl böylesi çarpık neticelere ulaşıyorsunuz" demek suretiyle pekiştirmiştir.

اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَۙ ﴿٣٧﴾ اِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَۚ ﴿٣٨﴾ اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَۚ ﴿٣٩﴾

"Yoksa size has, içinde, ne arzu ederseniz, sizin için yazılı bir kitap var da, (bunları) onda mı okuyorsunuz?! Yahut, üzerinizde, sizin lehinize, kıyamet gününe kadar (sürecek) yeminler mi vardır ki, ne hükmederseniz mutlaka sizindir?!" (Kalem, 37-39).

Bu âyet, tıpkı, *"Yoksa sizin apaçık güç ve kudretiniz mi var. Öyle ise haydi kitabınızı getirin "* (Sâffât, 156-157) âyeti gibidir.

Bil ki bu ifadenin asıl dizisi, "اَنْ" edatının fethasıyla "تَدْرُسُونَ اَنَّ لَكُمْ فِيهِ مَا تَخَيَّرُونَ" şeklindedir. Çünkü "tedrîs edilen" (okunan şey), onların arzu ettikleri şeylerdir. Binâenaleyh, lâm harf-i cerri gelince, "اِنْ" edatı meksûr okunmuştur.

Bir şeyin **"ihtiyârı"** ve **"tehayyuru"**, o şeyin en iyisini alıp seçmek demektir. Bunun bir benzeri de, "Eleyip temizini aldı" manasındaki, "تَنَخَّلَهُ اِنْتَخَلَهُ –" fiilidir.

Tahakkümle İstediğiniz Her Şey Sizin mi?

Cenâb-ı Hakk'ın, اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Yahut, üzerinizde, sizin lehinize, kıyamet gününe kadar (sürecek) yeminler mi vardır ki..?!"* ifadesiyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Birisine bir şey hakkında garanti verip, onu yerine getireceğine dâir yemin ettiğinde لِفُلَانٍ عَلَيَّ يَمِينٌ بِكَذَا "Falancaya, bu konuyu yapacağıma dair yemin ettim" denilir. Yani, "Biz size, bu hususta garanti mi verdik, yoksa işi pekiştirme hususunda doruk noktaya ulaşmış çok ağır yeminler etmek suretiyle sizin için yemin mi ettik?!" demektir.

Buna göre şâyet, "اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ" ifâdesindeki "اِلٰى" neye taalluk eder?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) "اِلٰى", âyetteki "بَالِغَةٌ" ifadesine taalluk eder. Buna göre mana, "Kuvvet ve kemal açısından, kıyamete kadar sürecek ve devam edecek bir biçimde, bizim sizin için yaptığımız yeminler mi var?" şeklinde olur.

b) Âyetteki takdirin, اَيْمَانٌ ثَابِتَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "kıyamet gününe kadar kalıcı ve sabit" şeklinde olması.. Kelamın takdirinin böyle olması halinde, âyetteki "بَالِغَةٌ" kelimesi, te'kîd edici bir ifade olmuş olur. Nitekim sen, "alabildiğine taze ve güzel" anlamında, "جَيِّدَةٌ بَالِغَةٌ" denilir. Tazelikte, sıhhat ve sağlamlıkta doruk noktada bulunan her şey hakkında, "بَالِغٌ" (bâliğ) denilir.

Âyetteki, اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ *"... ne hükmederseniz mutlaka sizindir"* ifadesine gelince, bu, kasemin cevabıdır. Çünkü, "اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا" ifadesinin anlamı, "Yoksa biz, sizin için yemin mi ettik?.." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, nasb ile "بَالِغَةً" şeklinde okumuştur ki, bunun mansub oluşu, zarftaki zamirden hal olmasından dolayıdır.

Kefil Kim?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle buyurmuştur:

سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ اَمْ لَهُمْ شُرَكَآءُ فَلْيَاْتُوا بِشُرَكَآئِهِمْ اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾

"Habibim, sor kendilerine: Onlardan hangisi, bunun kefili olacak?! Yoksa, ortakları da mı var onların? Öyleyse o ortaklarını da getirsinler (iddialarında) doğru kimseler iseler?" (Kalem, 40-41)

Bu ifadenin manası, "Onlardan hangisi, bu hükmü, üzerine alacak ve bunun doğruluğu hususunda istidlâlde bulunacak?" demektir. Bu da, bir topluluğun başkanının, onların işlerini üstlenmesi şeklinde olur.

Ortaklarını da Toplasınlar!

Hak Teâlâ, اَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَاْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ *Yoksa, ortakları da mı var onların? Öyleyse o ortaklarını da getirsinler (iddialarında) doğru kimseler iseler?"* buyurmuştur. Bu ifadenin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "Yoksa onların, Allah'ın ortakları olduğuna inandıkları şeyleri mi vardır ki, bu nedenle de onlar, sevap elde edip ikabdan kurtulma hususunda bu ortakları ahirette mü'minler gibi (şefaatçi) mi kabul ediyorlar?!" demektir. شُرَكَاءُ *"ortaklar"* kelimesini onlara nisbet etmiştir (شُرَكَائُكُمْ). Çünkü onlar, bunları, Allah'ın ortakları kabul etmişlerdir. Şu halde, bu yönüyle bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin ortaklarınız içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapacak kim?"* (Rum, 40) âyeti gibidir.

2) Bu, "Yoksa onların, bu görüşte kendilerine iştirak edecek kimseleri mi vardır?" demektir. Ki bu görüş de, Müslümanlarla günahkârların denk sayılması görüşüdür.. "O halde, eğer iddialarında sadık iseler, bunları getirsinler?" demektir. Bundan maksat da, bu görüşlerini ispat etme hususunda onların, bir aklî delilleri olmadığı gibi, naklî delillerinin de bulunmadığını beyan etmektir. Bu naklî delil de, onların, kendisinden öğrenimde bulundukları kitaptır. Binâenaleyh, onlara bu görüşlerinde hiç

kimse muvafakat etmez. Bu sebeple de bu, bu görüşlerinin her bakımdan batıl ve geçersiz olduğunu gösterir.

Kıyamette Secdeye Davet

Bil ki, Allahu Teâlâ, onların görüşlerini çürütüp, onların yanlış olduğunu ortaya koyunca, bundan sonra kıyamet gününün azamet ve dehşetini açıklamak üzere şöyle buyurmuştur:

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾

"Gün gelecek paçalar sıvanacak (iş ciddileşecek), baldırlar açılacak, kendileri secdeye davet edilecekler. Fakat (buna) güç yetiremeyeceklerdir" (Kalem, 42)

Bununla ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* Yevme'nin İ'rabı**

Bu ifadenin başındaki "يَوْمَ" ne ile mansubdur? Bu hususta şu üç izah yapılabilir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Öyleyse o ortaklarını da getirsinler..."* (Kalem, 41) ifadesindeki "فَلْيَأْتُوا" ifadesi ile mansub olmuştur. Bu böyledir, zira o gün, çok şiddetli ve müthiş bir gündür. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak âdeta, "Eğer onlar, bunların benim ortaklarım olduğu hususunda doğru söylüyor iseler, kendilerine menfaatçi olmaları ve şefaatte bulunmaları için, kıyamet gününde hadi bakalım, onları getiriversinler!.." demek istemiştir.

2) Bu ifade, mahzuf olan اُذْكُرْ "hatırla" kelimesiyle mansubdur.

3) Âyetteki takdir, يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ كَانَ كَيْتَ وَكَيْتَ "Baldırların açıldığı gün, şöyle şöyle olur..." şeklindedir. İfadenin bu kısmı, alabildiğine bir korkutma ve tehdit olsun diye o gün orada olacak şeylerin, büyük şeyler olmasından dolayı, nitelenemez cinsten şeyler olduğunu belirtmek için hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Kendisinde paçaların sıvandığı bu gün, kıyamet günü müdür? Yoksa bu gün, dünyada mı olacaktır? Bu hususta iki görüş vardır:

Birinci görüş: Ulemanın ekserisinin benimsediği bu görüşe göre, bu gün, kıyamet günüdür. Âyetteki "سَاقٌ" (baldır) ifâdesinin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, şiddet ve dehşet anlamındadır. Rivâyet olunduğuna göre, **İbn Abbas**'a bu âyetin manası sorulmuş da, o da şöyle demiştir: "Size, Kur'ân'dan bir şey kapalı kaldığında, onu, Arap şiirinde arayın. Çünkü şiir, Arapların dîvanıdır. Siz, şairin,

سَنَّ لَنَا قَوْمُكَ ضَرْبَ الْأَعْنَاقِ وَقَامَتِ الْحَرْبُ بِنَا عَلَى سَاقٍ

"Boyunları vurma adetini, bize kavmin bıraktı. Ve yaptığımız savaşı, büyük sıkıntılar üzerinde yükseldi..." dediğini duymadın mı?" demiş, daha sonra da, buradaki "سَاقٌ" kelimesinin, sıkıntı, musibet ve bela anlamına geldiğini söylemiştir. **Mücâhid** de, yine **İbn Abbas**'ın, "Bu, kıyametteki en müthiş andır" dediğini rivâyet etmiştir. Dilciler, bu kelimenin yer aldığı pek çok beyit nakletmişlerdir.

a) فَإِنْ شَمَّرَتْ لَكَ عَنْ سَاقِهَا فَدَنَّهَا رَبِيعٌ وَلَا تَسْأَمِ "O, senin için bacağını sıvazlar, yukarı sıyırırsa, ona seslenen bahardır, usanma..."

b) كَشَفَتْ لَكُمْ عَنْ سَاقِهَا وَبَدَا مِنَ الشَّرِّ الصُّرَاحِ "Sıkıntılarını sizin için ortaya döküp saçtı.. Kendisinden kaçınılmayacak, apaçık şerler ortaya çıktı.."

c) **Cerir** de şöyle demiştir: "الا رب سام الطرف من آل مازن اذا شمرت عن ساقها الحرب شمرا"

d) Bir başkası da şöyle demiştir: فِي سَنَةٍ قَدْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا مَمْرَاءُ تَبْرِى اللَّحْمَ عَنْ عُرَاقِهَا "Bütün sıkıntılarını ortaya dökmüş olan bir senede.. Öyle bir sene ki, insanları bir deri bir kemik bırakır..."

e) Diğer birisi de şöyle demiştir: قَدْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا فَشَدُّوا وَجَدَتِ الْحَرْبُ بِكُمْ فَجَدُوا "Savaş, bütün sıkıntılarını ortaya koydu, paçaları sıvazlattı.. Onlar da karşı koydular.. Bu sefer, başınızdaki savaş daha da büyüdü; bu sefer onlar da işi daha ciddiye aldılar."

Daha sonra **İbn Kuteybe** de şöyle demiştir: "Bunun aslı şudur: Bir kimse, kendisinde alabildiğine gayret gösterme ihtiyacını hissettiği büyük bir işin içine düştüğünde, paçaları sıvar. İşte, bu sebeple de hiç şüphesiz, tam doruk noktasında iken, كَشَفَ عَنْ سَاقِهِ "Paçaları sıvadı" denilir.

Bil ki bu, "سَاقٌ" kelimesinin, "sıkıntı, belâ" anlamında kullanılmamasının, mecazî bir ifade olduğunu dilcilerin itiraf etmeleridir. Halbuki ulema, bir sözü ve bir ifadeyi, ancak hakiki anlamına hamletmek imkânsız

olduğunda mecazi anlama hamletmenin caiz olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh biz, Cenâb-ı Hakk'ın, cisim olmasının imkansız olduğuna dair kesin deliller getirdiğimize göre, bu lafzı, mecazi anlama hamletmek gerekir.

Bil ki, **Keşşâf sahibi,** bu tevili, başka bir mecraya dökerek, **"Keşfun an sâk.."** deyimi, işin müthiş olduğunu bildirme hususunda cari olan bir meseldir. Dolayısıyla "يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ" ifadesinin anlamı, "İlgili iş alabildiğine şiddetlenip iyice büyüdüğünde..." şeklindedir. Yoksa, orada ne bir açılma, ne de bir baldır bulunur. Nitekim sen, mesela, eli kesik, kolları kesik olan cimri birisine, "Eli kapalıdır, eli sıkıdır..." dersin.. Halbuki, o kimsenin, ne eli vardır, ne de dolayısıyla eli sıkılığı vardır. Bu, ancak ve ancak, cimriliği ifade etmek için kullanılan bir ifade biçimidir" der, sonra da, ilm-i beyânı medhe başlayarak, "Şâyet bu ilim olmasaydı, biz bu tür inceliklere vakıf olamazdık.." açıklamasında bulunur.

Ben de derim ki: Ya kişinin bu lafzı, zahiri manasından, delilsiz olarak aldığı iddia edilebilir, yahut da o, "Bu, ancak hakiki anlamına hamletmek imkansız olduğu için caizdir.." der. Birincisi, Müslümanların icmaı ile batıldır. Ayrıca biz, bunu caiz görecek olursak, felsefecilerin kıyamet ile ilgili yapmış olduğu tevillere kapı açılmış olur. Çünkü onlar, mesela Cenâb-ı Hakk'ın *"altlarından ırmaklar akan cennetler"* ifadesi hakkında, "orada ne nehir, ne de ağaç bulunur. Bu, lezzet ve mutluluğu ifade etmek üzere getirilmiş bir ifade biçimidir"; yine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rükûda bulunun, secde edin..."* ifadesi hakkında da, "Burada ne secde ve ne de rükû söz konusudur.. Bu ta'zim, ululamak için getirilmiş olan bir meseldir.." derler. Halbuki, bu tür sözlerin, şeriatleri ortadan kaldırma ve dini ifsat etme neticesine götüreceği malumdur. Yahut da bu kimse, "Bu tür tevillere, kelimeyi - kelâmı zahirî anlamına almanın caiz olmayacağına dair delillerin bulunmasından sonra başvurulur" diyecektir. Ki, işte bu husus, her kelamcının söylediği ve kendisine güvendiği ve dayandığı bir hususdur. Binâenaleyh daha, ilm-i beyân vasıtasıyla güyâ kendisini ilk bilip muttali olduğu bu incelikler niye ki? (Bunu herkes biliyor). Binâenaleyh, kendi derecesini bilen ve haddini aşmayan kişiye Allah merhamet etsin...

2) Bu da, **Ebû Saîd ed-Darîr**'in görüşü olup, buna göre, "يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ" ifadesinin anlamı, "o işin aslı ve hakikati ortaya çıktığı gün" demektir. Çünkü, bir şeyin "sâk (سَاقٍ)"ı, sayesinde o şeyin ayakta durduğu aslı ve temeli demek olup, bu tıpkı meselâ "ağacın gövdesi" anlamında "سَاقُ الشَّجَرِ"

ve "insanın baldırı" anlamında "سَاقُ الْإِنْسَانِ" denilir. Buna göre mana, "Kıyamet günü, her şeyin hakikati ve aslı ortaya çıkar.." şeklinde olur.

3) *"Cehennemin, yahut arşın, yahut da heybetli olan muazzam bir meleğin baldırının açıldığı gün..."* demektir.

Âyetin lafzı, bir "baldıra" delalet ediyor. Ama bu "baldır"ın neyin baldırı olduğuna gelince, âyetin lafzında buna delâlet edecek herhangi bir şey yer almamıştır.

4) **Müşebbihe**'nin tercih ettiği bu görüşe göre, bu, Allah'ın baldırıdır -Allah bundan münezzehtir-. **İbn Mes'ûd**'un rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: أنه تعالى يتمثل لخلق يوم القيامة حين يمر المسلمون فيقول: من تعبدون فيقولون نعبد الله فيشهد هم مرتين او ثلاثًا ثم يقول: هل تعرفون ربكم فيقولون: سبحانه اذا عرفنا نفسه عرفناه فعند ذلك يكشف عن ساق فلا يبقى مؤمن الا خر ساجدًا ويبقى المنافقون ظهورهم كالطبق الواحد كأنما فيها السفافيد *"Allahu Teâlâ, kıyamet gününde, bir kılığa girerek insanlara görünür. Müslümanlar geçince, "Kime ibadet ediyordunuz?" der de, onlar da, "Allah'a ibadet ediyorduk.." cevabını verirler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Müslümanları buna iki veya üç kez şahit tutar. Sonra da, "Peki, Rabbinizi tanıyor musunuz?" deyince de onlar, "Kendisini, noksan sıfatlardan tenzih ederiz... Zatını gördüğümüzde onu tanırız" derler. İşte bunun üzerine, (Allah) baldırını gösterir de, bunun üzerine de bütün mü'minler secdeye kapanır; münafıklar ise, içinde sanki kebap şişleri var imişçesine sırtları dümdüz kalır, eğilemezler."* Bil ki bu görüş, şu bakımlardan batıldır:

1) Deliller, her cismin ve maddenin, "muhdes" olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü her cisim, sonludur. Her sonlu ise, muhdestir. Bir de, her cisim, ya hareket eder, veya durgun olur. Böyle olunca her şey ise, muhdestir. Diğer bir husus da şudur: Her cisim, mümkindir; her mümkin ise, muhdestir.

2) Eğer kastedilen mana bu olsaydı, o zaman, âyetteki "سَاقٌ" kelimesinin "السَّاقُ" diye marife olması gerekirdi. Çünkü bu "سَاقٌ" (sâk) onun katında bilinen muayyen bir "sâk" olmuş olurdu ki, o zaman bu, sâk'ın ancak Rahman'ın sâk'ı, baldırı olduğu söylenebilirdi. Ama biz, âyetteki bu kelimeyi şiddet ve dehşet anlamına aldığımızda, bu kelimenin nekire getirilmesinin faydası, o günün çok büyük bir gün olduğuna delalet etmektir. Buna göre âdeta, "Şiddet zuhur ettiğinde... Ama ne şiddet!" denilmek istenmiştir ki, bu da, "Kendisini vasfetmenin mümkün olmadığı bir şiddet!.." demektir.

3) Sonra, tanıtma işi, baldırı açmakla olmaz.. bu ancak, yüzün açılmasıyla elde edilebilecek bir husustur.

İkinci görüş: Yani, Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanıyla, kıyamet günü kastedilmemiş, tam aksine bu, dünyada cereyan edecek olan bir gündür, diyen bu görüşe gelince, bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür. O şöyle der: "Bu ifadeyi, kıyamet günü" anlamına almak mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu günü vasfederken, *"kendilerinin secdeye davet edilecekleri gün..."* buyurmuştur. Halbuki, kıyamet gününde ne kulluk ne de bir mükellefiyet söz konusudur. Tam aksine, bununla, ya kişinin dünyadaki günlerinin en sonuncusu kastedilmiştir, -ki bu yönüyle bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Melekleri gördükleri gün, o gün günahkârlar için müjde yok..."* (Furkan, 22) âyeti gibi olmuş olur-; çünkü bu kimse, namaz vakitleri geldiğinde, insanların namaza davet edildiklerini görür. Halbuki, kendisi artık, namaz kılacak kudrete de malik değildir. Zira, artık bu vakit, kişinin imanının kendisine fayda vermediği bir vakittir. Yahut, ihtiyarlık, hastalık ve eziyet zamanı kastedilmiştir. Halbuki onlar, bu günden önce, namaza ve secdeye davet ediliyorlardı. Ve, şu anda, başlarına gelen şeylerden de berî idiler..

Yahut da, ölürken gördükleri şeyin dehşetinden dolayı, başlarına gelen şiddetten, acziyetten veya ihtiyarlıktan dolayı bu duruma düşmüşlerdir ki, bu yönüyle bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hele (can) boğaza gelince..."* (Vâkıa, 83) âyetidir."

Bil ki, âyetin lafzının, **Ebû Müslim**'in söylediği manaya hamledilebileceğinde bir münakaşa yoktur. Ama onun, "Secde ile emrin bu dünyada olması ve teklifin kıyamet gününde zail olması.. sebebiyle âyetin bu ifadesini, kıyamet gününe hamletmenin mümkün olmadığını söylemesine gelince, buna şu şekilde cevap verilir: "Bu durum, insanları mükellef tutmak için olmayıp, tam aksine, azarlamak ve mahcup etmek içindir. O halde daha niçin, "Bu caiz değildir" dediniz...

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Farklı Kıraatler**

Bu kelime, nûn ile "يَوْمَ نَكْشِفُ" şeklinde; tâ ile, hem malûm hem de meçhul olarak "يَوْمَ تُكْشَفُ" ve "يَوْمَ تَكْشِفُ" şeklinde de okunmuştur ki, bu okuyuşa göre, fiilin tahtındaki zamirin mercii, ya "السَّاعَةُ" ya da اَلْحَالُ "O an; durum..." kelimeleri olmuş olur. Ki mana, "Hal, o durum şiddetlendiği gün..." şeklinde olur. Bu tıpkı senin, mecâzî manada, "Harp gerçek yüzünü gösterdi, ciddiyet kazandı" demen gibidir. Âyetin bu ifâdesi, "tâ"nın zammesi,

"sîn"in kesresiyle "تُكْسِفُ" şeklinde de okunmuştur ki bu okuyuş, "Keşfe girdiği (açıldığı)" manasındaki "اَكْشَفَ" fiiline dayanır ki, bir kimsenin üst dudağı yukarı çekilip dişleri görüldüğünde (yani güldüğünde) "اَكْشَفَ الرَّجُلُ فَهُوَ مُكْشِفٌ" denilmesi de bu manadan dolayıdır.

Hak Teâlâ'nın وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ *"Kendilerinin secdeye davet edildikleri günde, buna güç yetiremezler"* ifadesine gelince, bil ki biz bu kimselerin, kıyamette, kullukta bulunmaları ve mükellef tutulmak gayesiyle secdeye davet edilmediklerini; fakat bu ifadenin, dünyada iken secdeyi (namazı) terk ettikleri için, bir azarlama, kınama ve horlama olduğunu beyan etmiştik. Hem sonra Allahu Teâlâ, onları secde etmeye davet ettiğinde, onlardan secde etme güçlerini alır, böylece onlarla bu kuvvetlerinin arasına girer, onları engeller; neticede elleri-ayakları, yani mafsalları sapasağlamken, secdeye davet edilip de bunu yerine getirmedikleri zamanki kusurları hususundaki hasretleri ve nedametleri artar.

Cübbâî şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu güç yetirememenin ahirette olacağını bildirdiğine göre, bu, onların, dünyada iken, imana muktedir olduklarına delalet eder. Böylece de, işte bununla, "Kâfir iman edemez. İman etme gücü, ancak iman meydana geldiği an, kişide oluşur" diyen kimselerin, (yani Ehl-i sünnet'in) görüşü batıl olmuş olur."

Buna şu şekilde cevap verilir: Allahu Teâlâ'nın, kâfirlerin iman etmeyeceklerine dair olan ezelî ilmi, onlardan imanın meydana gelmesine ters düşer. İki zıt şeyin arasını te'lif etmek (birleştirmek) ise imkansızdır. Binâenaleyh, onlarda, **Cübbâî**'nin görüşüne göre de, dünyada iken iman etme gücü yok demektir.

Başlar Yerde

خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

"Gözleri düşmüş ve kendilerini bir zillet sarmış olarak (secdeye güç yetiremezler). Halbuki onlar bu secdeye her şeyden, sâlim ve sapasağlam iken davet ediliyorlardı" (Kalem, 43).

"Gözleri düşmüş olarak" ifadesi, *"güç yetiremezler"* ifadesinden haldir. *"Kendilerini bir zillet sarmış olarak"* ifadesi, "Tıpkı efendisinin kendisinden yüz çevirdiği bir köle gibi, Mevlâ'sının hizmetine devam etmemiş olmaları sebebiyle, onları bir zillet bürümüş olarak" demektir. Çünkü böylesi kimse insanlar arasında zelil, hor-hakir olur. "وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ" yani, "onlar, sapasağlamken, namaz kılma gücüne sahipken, ezan ve kâmetle namaza çağrıldıklarında, bunu yapmamışlardı" demektir. Burada, cemaate katılmayan, namazın cemaatle kılınması için, müezzinin çağrısına uymayanlar için bir tehdit vardır.

O Mülhidi Bana Bırak!

فَذَرْنِى وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾

"Artık bu sözü yalan sayanları bana bırak. Biz onları, hiç bilip hesaba katmayacakları bir taraftan yavaş yavaş bir azaba yaklaştıracağız" (Kalem, 44).

İstidrac

Bil ki, Allahu Teâlâ kâfirleri, kıyametin dehşeti ile korkutunca, bunun dozunu biraz daha artırıp, onları katındaki ve kudretindeki şeyler ve kahr ile korkutarak, "Sen onları bana bırak" demiştir ki bu, "Onları bana bırak. Çünkü ben, senin için, onlara yeterim" demektir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey Muhammed, senin bu kimselerin işini bana havale etmen ve aradan çıkman, onlardan intikam alma açısından sana yeter. Çünkü ben, ne yapılacağını çok iyi bilen ve buna kadir olanım" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, "سَنَسْتَدْرِجُهُمْ" buyurmuştur. Arapçada, birisi, birisini derece-derece (yavaş-yavaş) bir şeye yaklaştırıp, sonra onu o şeyin içine düşürdüğünde, "اِسْتَدْرَجَهُ اِلَى كَذَا" denilir. **Ebû Ravh** şöyle der: "Âyetteki bu ifadenin manası, "Onlar her günah işlediklerinde, onlara yine de yeni yeni nimetler verir ve yaptıkları o günahlardan mağfiret talep etme (istiğfar) işini unuttururuz" şeklindedir. Dolayısıyla **"istidrâc"**, ancak kişinin, bunun bir istidrac değil, kendisine bir lütuf olduğunu sandığı zenginlik ve bolluk halinde olur. Çünkü böyle kimseler bunu, mü'minlere verilmeyip,

sırf kendilerine verilen bir lütuf sanırlar. Halbuki gerçekte bu, onların helak oluşlarının sebebidir.

Mühlet Veriyorum

وَأُمْلِى لَهُمْ ۚ إِنَّ كَيْدِى مَتِينٌ ﴿٤٥﴾ أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾ أَمْ عِندَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾

"Ben onlara mühlet veriyorum. Şüphe yok ki benim planım sağlamdır. Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, borçlanıp ağır yük altında mı kalmışlar. Yoksa gayb, yanlarındadır da, onlar mı yazıyorlar. Binâenaleyh sen, Rabbinin hükmüne sabret. O balığın arkadaşı (Yûnus) gibi olma. Hani o, gamla dolu olarak (Rabbine) duâ etmişti" (Kalem, 45-48).

"أُمْلِى" ifadesi, "Ben mühlet veririm" demek olup tıpkı, *"Biz, günahlarını artırsınlar diye onlara mühlet veririz"* (Âl-i İmran, 178) yani, *"Onların sürelerini uzatırız"* âyeti gibidir. Çünkü bunun kökü olan "**melavet**", "uzun müddet" manasınadır. Nitekim, "Allah onun süresini uzattı" manasında, "أَمْلَى اللهُ لَهُ" denilir. Ayrıca gece ile gündüze, "**melevân**" denilir. "**el-Melâ**" kelimesi de, "geniş yer, geniş arazi" demektir. Buna bu ad, uzayıp gitmesinden ötürü verilmiştir. Yine âyete, "ölüm zamanını geriye bırakmak suretiyle, onlara mühlet veririm" manası da verilmiştir. Sonra Allahu Teâlâ bu yöndeki "ihsanını" (iyiliğini), "**istidrac**" diye adlandırdığı gibi, şeklen bir tuzak biçiminde olduğu için, "**keyd**" (tuzak) diye de adlandırmıştır. Allah bu keydini helaklerine sebep olmaya alabildiğine tesir ettiği için, "**metîn**" (sağlam) diye tavsif etmiştir.

Bil ki âlimlerimiz, kâinatın irade edilmesi meselesinde, bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "**istidrac**" ve "**keyd**" diye adlandırdığı şeydir. Bu "**keyd**"in, yapma tarafının, yapmama tarafına tercihinde ya hiç tesiri yoktur, yahut da vardır. Birinci ihtimal, bâtıldır. Aksi halde, diğer bütün yabancı şeylerin tamamı, aynı mesabede olurdu. Böylece de kesinlikle ne bir istidrac, ne de bir keyd söz konusu olurdu. İkinci

ihtimale gelince, bu da, bu "**istidrac**" ve "**keyd**"in kendisine havale edildiği o fiili, Allah'ın murat etmiş olmasını gerektirir. Çünkü Hak Teâlâ hep bu tarafı pekiştirip, diğer tarafı gevşek tutup, pekiştirilen tarafın, sonunda mutlaka yapılacağı - var olacağı bilinince, bu durumda Cenâb-ı Hak mutlaka, bu fiilin var olmasını irade etmiş olur, ulaşılmak istenen netice de budur.

Ka'bî buna şu şekilde cevap verir: "Âyetin kastettiği mana, "Biz onları ölümlerine, hiç hesap etmedikleri ve bilemedikleri bir yönden yavaş yavaş yaklaştırırız" şeklindedir ki Allah'ın hikmetinin gerektirdiği de budur. Çünkü onlar, ölecekleri vakti bilselerdi, o zamana kadar kendilerini emniyette hisseder ve böylece çeşitli günahları işleme cesareti gösterirlerdi. Böyle olma durumunda, günah işlemeye bir teşvik yatmaktadır."

Cübbâî, Ka'bî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verir: "Âyetin manası, "Biz onları, ahirette azaplarına, bilemedikleri bir cihetten yavaş yavaş yaklaştırır; aleyhlerine olan delili pekiştirmek için de dünyada onlara mühlet verir, fırsat tanırım. Çünkü Benim keydim (tuzağım) çok sağlamdır. Dolayısıyla helak olan bir delile binaen helak olsun, yaşayan da bir delile binaen yaşasın diye, onlara zaman tanır ve her türlü engellerini kaldırırım" şeklindedir ki, işte "**keyd-i metîn**" (sağlam tuzak) ifadesinden kastedilen budur:" **Cübbâî** sözüne devamla şöyle der: "Âyetten kastedilen şeyin, bahsettiğimiz mana olduğunun delili ise şudur: Allahu Teâlâ, bu âyetten önce, *"Artık bu sözü yalan sayanları bana bırak"* (Kalem, 44) buyurmuştur. Bu tehdidin, ahiretteki ceza ile ilgili olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bunun hemen peşi sıra bahsedilen "**istidrac**" ve "**keyd**" ile de, ya ahiret azabının, yahut da ölüm esnasındaki azabın kastedilmiş olması gerekir."

Bil ki âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bizim izahımız şudur: Bu mühlet verme işi, kişilerin azgınlığına sebep olacağından, buna razı olan ve bunun kendisinin tuğyanına sebep olacağını bilen, mutlaka bu tuğyana razı olmuş demektir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Biz onları, hiç bilip hesaba katmayacakları bir taraftan yavaş yavaş bir azaba yaklaştıracağız"* ve *"Şüphe yok ki benim tuzağım sağlamdır"* âyetleri, A'raf Sûresi'nde geçmiş ve genişçe tefsir edilmiştir.

Risalet Ücret İstemez

Cenâb-ı Hak sonra, أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ *"Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, borçlanıp ağır yük altında mı kalmışlar"* buyurmuştur ki, bu âyet de, kendisinden sonraki âyetlerle birlikte, Tûr Sûresi'nde

tefsir edilmiştir. Hatta diyorum ki: İlgili sözler, ta, "اَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ" (Kalem, 41) ifâdesinden itibaren, tekrardır (daha önce geçmiştir).

"**Mağrem**", "**garame**" (borç) manasına olup, "ödenmesi gereken şey" demektir. Âyetin manası, "O Peygamber onlardan, yol göstermesine ve gerçeği öğretmesine karşılık bir ücret istememiştir ki böylece malî yönden bir borçlanma onlara zor gelsin de, dolayısıyla bu onları imandan alıkoyuversin. Yani böyle bir durum yok" şeklindedir.

Gaybı mı Biliyorlar?

Sonra Hak Teâlâ, اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ *"Yoksa gayb, yanlarındadır da, onlar mı yazıyorlar"* buyurmuştur ki, bu âyetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "**Levh-i Mahfuz** yoksa onların yanında da, onlar, üzerinde ısrar ettikleri küfür ve şirkin mükâfatı olduğunu oradan mı alıp yazıyorlar? Dolayısıyla bu küfürde mi ısrar ediyorlar" demektir. Bu manaya göre, âyetteki istifham, "**istifham-ı inkârî**" olmuş olur.

2) Bu, "Görülmeyen şeyler, onların akıllarında sanki mevcutmuş da, böylece onlar Allah'ın aleyhine yazıp, çiziyorlar. Allah aleyhine istediklerine ve dilediklerine karar veriyorlar" demektir.

Sabır

Hak Teâlâ, kâfirlerin metotlarını küçümsemede, üzerinde oldukları şeylerden men etmede kuvvetli ve te'kidli ifadeler kullanınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle buyurmuştur: فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ *"Binâenaleyh sen, Rabbinin hükmüne sabret, O balığın arkadaşı (Yûnus) gibi olma. Hani o, gamla dolu olarak (Rabbine) duâ etmişti"*

"Rabbinin hükmüne sabret" ifadesiyle ilgili olarak, şu iki izah yapılabilir:

a) Onlara mühlet verme ve onlara karşı olacak sana yardımı erteleme hususlarındaki Rabbinin hükmüne sabret.

b) Sana tebliği, vahyi ve peygamberlik görevini yüklemesi hususundaki hükümlerine sabret, bu yolda ve bu sebeple meydana gelecek eziyet ve sıkıntılara katlan.

Hak Teâlâ'nın *"O balık sahibi gibi olma. Hani o, gamla dolu olarak dua etmişti"* ifadesiyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "اِذْ" (hani) ifadesinin âmili, *"O balığın arkadaşı"* ifadesinin manasıdır, yani, "Sen dua (nida) ederken, balık sahibi **(Yunus)** gibi olma"

demektir. Bu böyledir. Çünkü "o balık sahibi", o vakit gamla dopdoluydu. Böylece âdeta, "Sen gamlanma, üzülme" denilmek istenmiştir.

İKİNCİ MESELE

"Balığın arkadaşı" ifadesiyle **Yunus** (a.s) kastedilmiştir. Çünkü o, o balığın karnında, *"Senden başka ilah yok. Seni tesbih ve tenzih ederim. Şüphesiz ben, zâlimlerden oldum"* (Enbiya, 87) diye dua ve niyazda bulunmuştu. "وَهُوَ مَكْظُومٌ" ifâdesi, "Kederle dopdolu" demek olup, birisi su kabını doldurduğunda kullandığında "كَظَمَ السِّقَاءَ" deyimine dayanır. Buna göre mana, "Senden, o **Yunus**'dan sadır olan gibi bir darlık ve gazap sadır olmasın. Eğer olursa, sen de onun gibi imtihan olunursun" şeklindedir.

Yunus (a.s)'a Gelen İnâyet

لَوْلَآ اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهٖ لَنُبِذَ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصّٰلِحِينَ ﴿٥٠﴾

"Eğer Rabbinden ona bir nimet ulaşmış olmasaydı, mutlaka çırılçıplak (çıkarıldığı) o yere, hor ve hakir bir halde atılacaktı. Rabbi onu seçti ve kendisini salihlerden kıldı" (Kalem, 49-50).

Âyetteki "**nimet**" ifadesi, "rahmet" şeklinde de okunmuştur.

Burada şöyle birkaç soru var:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, "اَنْ تَدَارَكَتْهُ نِعْمَةٌ" buyurmamıştır?

Cevap: Araya fasıla olarak "hû" zamiri girdiği için, fiilin müzekker getirilmesi yerinde ve uygun olmuştur. **İbn Abbas** (r.a) ve **İbn Mes'ûd** (r.a) bunu "تَدَارَكَتْهُ" şeklinde okurlarken; **Hasan el-Basrî** şimdiki zamanın hikayesi sîgasında "تَتَدَارَكُهُ" takdirinde olmak üzere, "تَدَّارَكُهُ" şeklinde okumuştur ki bu, tıpkı, "**Zeyd** kalkacak olsaydı, falanca ona mani olurdu" denilmesi gibi, "Eğer o olmasaydı, bu hususta, "Rabbinden ona bir nimet ulaşırdı" denilirdi" manasındadır. "Falancanın kalkacağı söyleniyordu" demek olup, bu da, "Falancanın kalkması bekleniyordu" demektir.

İkinci soru: *"Rabbinden ona bir nimet"* ifadesinden ne kastedilmiştir?

Cevap: Bu "nimet" ile, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Yunus** (a.s)'u, tevbeye muvaffak kılmak suretiyle nasip ettiği in'âmı kastedilmiştir ki bu da, güzel, iyi ve taat olan şeylerin, ancak Cenâb-ı Hakk'ın muvaffak kılması ve hidâyeti ile tamamlanıp, mükemmel hale geldiklerine delalet eder.

Üçüncü soru: "لَوْلَا"nın cevabı nerede? Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Âyetin takdiri, "Eğer Rabbinin bu nimeti olmasaydı, o, bu kötü vasıfla birlikte, çırılçıplak yere atılacaktı.. Binâenaleyh, bu nimet mevcut olunca, hiç şüphesiz bu kötü vasıfla beraber, çırılçıplak olan o araziye atılma işi tahakkuk etmedi. Çünkü, bu vasıf tahakkuk etmeyince, bunlardan hasıl olan şey de, bulunmamıştır" şeklindedir.

b) "Bu nimet olmasaydı, o, o balığın karnında, kıyamete değin kalakalır, sonra da, kıyametin çırılçıplak olan sahrasına mezmûm bir durumda atılırdı" demektir. Bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer o tesbih edenlerden olmasaydı, o, insanların diriltilecekleri güne kadar o balığın karnında kalırdı"* (Sâffât, 143-144) âyetleridir. Ve bu tıpkı, "kıyamet meydanı" anlamında, "**Arasatu'l-kıyâmeti**"; "**Arâu'l-kıyâmeti**" denilmesi gibidir.

Dördüncü soru: Âyetteki, *"hor ve hakir bir halde..."* ifadesi, **Yunus** (a.s)'un bir günah işlediğine delalet eder mi?

Cevap: Buna şu üç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Âyetteki "لَوْلَا" kelimesi, böyle bir kınanmışlık halinin tahakkuk etmediğine delalet etmektedir.

2) Belki de, bu kınanmışlıkla kastedilen, "daha iyisini yapmama"dır. Çünkü, ebrârın hasenâtı olan şeyler, mukarrebûnun seyyieleri addolunur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken Rabbi onu seçti"* (Kalem, 50) ifadesinden dolayı, belki de bu vâkıa, peygamberliğinden dolayı olmuş olan bir vâkıadır. Zira buradaki fâ, ta'kibiyye fâ'sı'dır.

Beşinci soru: Bu âyetlerin nüzul sebebi nedir?

Cevap: Rivâyet olunduğuna göre bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına sıkıntılar geldiğinde ve o, etrafından dağılıp giden kimselere beddua etmek istediğinde, **Uhud Savaşı** hakkında nazil olmuştur. Bu âyetlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Sakîf Kabilesi**'ne beddua etmek istediğinde nazil olduğu da ileri sürülmüştür.

Allah'ın Onu Seçkin Kılması

Cenâb-ı Hak, فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصّٰالِحِينَ *"Rabbi onu seçti ve kendisini sâlihlerden kıldı"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Balık Olayı Nübüvvet Öncesi mi?**

Âyet hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah ona yeniden vahiyde bulundu ve onu kavmi hakkında şefaatçi kıldı."

2) Birtakım kimseler de şöyle demektedirler: Belki de o, bu hadiseden önce, kendisine vahyedilen bir peygamber değildi. Daha sonra Allah onu peygamber kıldı. Ki, işte *"Rabbi onu seçti"* ifadesinden kastedilen de budur. Kerametleri ve peygamberlik öncesi o kişide bulunan harikulâde halleri kabul etmeyen kimselerin, mutlaka birinci görüşü tercih etmeleri gerekir. Çünkü, **Yunus** (a.s)'un, o balığın karnında kalması, orada ölmemesi peygamberlik öncesi tahakkuk eden bir hal olmayınca, o zaman bu, mutlaka bir mucize olur ki, bu da **Yunus** (a.s)'un, peygamber iken, bu hallerin başına gelmesini gerektirir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, kulların fiillerini Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı hususunda O'nun, فَجَعَلَهُ مِنَ الصّٰالِحِينَ *"ve kendisini sâlihlerden kıldı"* ifadesine dayanarak şöyle demişlerdir: "Bu âyet, bu salih oluşun, ancak Allah'ın kılması ve yaratması ile olduğuna delâlet eder." **Cübbâî** ise, mananın ya, "O bunu haber verdi.." şeklinde, yahut da, "O ona lütfetti de, o da salih oldu..." şeklinde olabileceğini, çünkü "جَعَلَ" fiilinin lügat bakımından bu manalarda kullanılabildiğini söylemiştir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Sizin ileri sürdüğünüz bu iki ihtimalli izaha göre, ifade mecazî olmuş olur. Halbuki kelâmda aslolan hakikattir.

Gözleriyle Resûlü Yemeleri

وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

"O inkârcılar, zikri işittikleri zaman, az kaldı seni gözleriyle yıkacaklardı. Hâlâ da, "O mutlaka bir mecnûndur" diyorlar. Halbuki

o (Kur'ân), âlemler için mahzâ şereften başka bir şey değildir" (Kalem, 51-52).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "اِنْ ، اِنَّ"den tahfiflenmiş "اِنْ" olup, alâmeti ise, "لَيُزْلِقُونَكَ" kelimenin başındaki lâm'dır.

İKİNCİ MESELE

Bu kelime, hem yâ'nın fethası, hem de dammesi ile okunmuştur. Zira, "زَلَقَ" ve "اَزْلَقَ" aynı anlamdadır. Nitekim tıraş ettiğinde "زَلَقَ الرَّأْسَ وَاَزْلَقَهُ" fiili kullanılır. Yine, bunun yerine "لَيُزْهِقُونَكَ - لَيُزْلِقُونَكَ" denilebilir ki, bu da زَهَقَتْ نَفْسُهُ وَاَزْهَقَهَا "Canı çıktı, canını çıkardı.." kullanımına varıp dayanır. Sonra burada birkaç izah yapılabilir:

1) "Onlar, düşmanlık ve öfke bakışlarıyla, gözbebeklerini iyice sana dikip baktıkları için, nerde ise, senin ayaklarını yerden kesecekler" demek olup, bu, Arapların, "Bana öylesine baktı ki, nerdeyse beni yere vuracak ve nerdeyse beni yiyecekti.." şeklindeki sözlerine varıp dayanır. Ki bu da, "Eğer o, bu bakışı sebebiyle, seni yerle bir etmesi veya bakışlarıyla seni yemesi mümkün olsaydı, o, bunu yapacaktı.." demektir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

يَتَقَارَضُونَ اِذَا الْتَقَوْا فِى مَوْطِنٍ نَظَرًا مِزِلُّ مَوَاطِىءَ الْأَقْدَام

"Bir yerde karşılaştıklarında, birbirlerine verip veriştirirler.. Kin ve öfkeyle birbirlerine öyle bir bakarlar ki, bu bakış, insanın ayaklarını yerden keser.." **İbn Abbas** da, bakışlarını kendisine yönelten bir topluluğa uğradığında,

نَظَرَ اِلَىَّ بِأَعْيُنٍ مُحَمَّرَةٍ نَظَرَ التُّيُوسِ اِلَى شِفَارِ الْجَازِرِ

"Bana, kin ve öfkeden kızarmış gözlerle, tıpkı koçların, kasabın bıçaklarına baktıkları gibi baktılar..." demiştir. Böylece, Allahu Teâlâ, bu bakışın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân okuması durumunda çok ileri derecede şiddetlendiğini beyan etmiştir ki, biz bunu, âyetteki *"zikri işittikleri zaman..."* ifadesinden anlıyoruz.

Nazar Meselesi

2) Kimileri, bu âyeti, göz değmesi (nazar) anlamına almışlardır. Binâenaleyh burada, şöyle iki mukaddime söz konusudur:

a) Nazarın, bir nebze olsun, hakikat payı var mıdır, yoksa yok mudur?

b) Nazarın, gerçek olmasının kabul edilmesi halinde, buradaki âyet bu manaya tefsir edilebilir mi, edilemez mi?

Birinci mukaddimeye gelince, kimileri bunu kabul etmemiş ve "Bir cismin başka bir cisme, maddeye tesiri, ancak dokunma ve temas ile düşünülebilir. Halbuki burada, dokunma diye bir şey yoktur; dolayısıyla da, böyle bir tesir söz konusu değildir" demişlerdir. Bil ki, bu ifadenin, birinci mukaddimesi tutarsızdır. Bu böyledir, zira insan, ya ruhtan, ya da bedenden ibarettir. Şimdi, eğer birincisi ise, nefislerin (ruhların) cevherleri ve mahiyetleri açısından farklı olmaları imkânsız değildir. Bu böyle olunca da, bunlar, kendilerinin ayrılmaz vasıfları ve eseri açısından da farklı olabilirler. Dolayısıyla da, bazı ruhlar ve nefisler için, özel bir etkinin bulunması hiç de uzak görülmemeli..

Eğer ikincisi ise, yine, bir insanın huyunun ve mizacının hususi bir tesiri olan özel bir şekil üzere meydana gelmiş olması da imkânsız değildir. Velhasıl, bu demektir ki, bu konuda aklen böyle bir ihtimal söz konusudur. Bunun aksinin hüccet olması şöyle dursun, geçersiz olduğunda şüphe yoktur. Üstelik naklî deliller de bu yöndedir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْعَيْنُ حَقٌّ تُدْخِلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَالْجَمَلَ الْقِدْرَ *"İsâbet-i ayn, göz değmesi vardır"* ve *"Bakış, kişiyi kabre, deveyi de kazana sokar"*[3] buyurduğu rivâyet edilmiştir.

İkinci Mukaddimeye gelince, kimileri âyeti bu manada tefsir ederek şöyle demişlerdir: "Göz değmesi, **Esed oğulları** sülalesinde meşhurdu. Onlardan meselâ birisi, üç gün yemek yemez; kendisine rastladığı her şey hakkında, "Bu gün bunun gibisini görmedim.." der de, o şeyi de böylece nazarlardı. İşte böylece kâfirler, böylesi özelliği bulunan kimselerden, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle söylemelerini istediler. Ama Allah onu korudu."

Cübbâî bu tefsiri tenkit ederek şöyle der: "Göz değmesi, bir şeyi güzel bulmaktan dolayı olur. Halbuki, Mekke kâfirleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu gözle bakmıyorlardı; tam aksine onu kınıyor ve buğzediyorlardı. Dolayısıyla, bu şekilde bakmak, göz değmesini gerektirmez."

Bil ki bu açıklama tutarsızdır; çünkü, Mekke kâfirleri, her ne kadar din açısından Hz. Peygamber (s.a.s)'e buğzediyor iseler de, belki de onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fesahatini ve deliller getirmesini güzel görüyor, bunu

3 **Keşfu'l-Hafâ**, 2/76

beğeniyorlardı.. **Hasan el-Basrî**'nin, isâbeti ayn'in ilacının, bu âyeti okuma olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir.

Daha sonra müşriklerin, وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ *"O mutlaka bir mecnundur..."* dedikleri naklediliyor ki, bunun tefsiri, bu sûrenin başında geçtiği gibidir. وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ *"Halbuki o (Kur'ân), âlimler için mahzâ şereften başka bir şey değildir"* ifadesine gelince bu, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in deliliğinin bir delili diye iddia ettikleri bu Kur'ân, ancak, akıllılar için bir zikirdir" demektir. Çünkü bu Kur'ân, onlar için bir hatırlatma ve öğüttür; onlar için bir açıklamadır, bir delildir; akıllarındaki tevhit delillerine bir dikkat çekmedir. Ve bunda, edepler vardır, hikmetler vardır ve tahdit edilemeyecek bir biçimde diğer ilimler vardır. Öyleyse, nasıl olur da bunu okuyan kimse, vb. tarzda ileri sürdükleri şekilde olabilir! Halbuki bu Kur'ân, aslında onun faziletini ve aklının mükemmelliğini gösteren delillerden biridir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Varış O'nadır. Salât ve selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve O'nun âline, ashâbına olsun. (Âmin).

***

HÂKKA SÛRESİ

Elli iki âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَآقَّةُ ﴿١﴾ مَا الْحَآقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا الْحَآقَّةُ ﴿٣﴾

"O hak olan... Nedir o hak olan... O gerçeği sana hangi şey bildirdi" (Hâkka, 1-3).

Hakka

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, âyette yer alan "**Hakka**" kelimesiyle kıyametin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, "**hakka**" kelimesinin manasının ne olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) "**Hak**", var olan, mevcut olan demektir. O halde, "**hakka**" da, meydana gelmesi zorunlu olan, mutlaka gelecek olan ve geldiği hususunda şüphe olmayan kıyamet demektir.

2) "**Hakka**", her şeyin, asıl mahiyeti nasılsa öylece anlaşıldığı zaman demek olup, bu manasıyla bu ifade, senin, "Hakikatini bilmiyorum" manasındaki "لَا اَحَقُّ هٰذَا" deyimine varıp dayanır. Bu manaya göre "**hakka**" kelimesi, aslında kıyamet ehli için olduğu halde, kıyametin kendisine nisbet edilmiş olur.

3) "**Hakka**", haklar sahibi anlamında olup, bunlar da, doğruluğu kesin olan şeyler, demektir. Kıyametin halleriyle ilgili olarak mesela, mükâfat, ceza vs. şeyler, vukuu ve meydana gelmesi kesin olan şeylerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar, olması gerekli olan zorunlu haklardır.

4) "**Hakka**", "اَلْحَقَّةُ" (hak, gerçek) anlamındadır. Bu kelime "اَلْحَقَّةُ" ise, "اَلْحَقُّ"dan daha hususî ve daha gerekli olandır. Nitekim sen, mesela, "Hakkım.." anlamında, "هٰذِهِ الْحَقَّتِى" dersin. Bu izaha göre, "**hakka**", hak anlamında olmuş olur ki, bu izah, birinci izaha yakın bir izahtır.

5) **Leys** şöyle demektedir: "**Hakka**", gelmesi hak olan olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun vukuunu yalanlayacak hiçbir şey yoktur"* (Vâkıa, 2) âyetinin manası olmuş olur.

6) "**Hakka**", her sapığın ve her hidâyete ermiş kimsenin yaptıklarının karşılıklarını almalarının hak ve gerçek olduğu, tahakkuk ettiği an demektir ki, bu an da, kıyamettir.

7) "**Hakka**", herkesin içinde bulunmasının zorunlu olduğu vakit demektir.

8) Kendisinde bütün mükelleflerin amellerinin neticelerinin mevcut olduğu ve gerçekleştiği hak, gün demektir. Çünkü o günde, mükâfat ve ceza tahakkuk edecek ve artık gözetilmekten çıkmış olacaktır. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

9) **Ezherî** de şöyle der: "Benim görüşüme göre kıyamete bu ad, Allah'ın dini hususunda, bâtıl ile mücadele edeceği, herkesi yeneceği ve alt edeceği için verilmiştir. Buna göre mana, "O, her hasımla mücadele eder ve onu yener" demek olup, bu da senin, "Mücadele ettim, onu yendim, hakkından geldim.." anlamında olan, "حَاقَقْتُهُ فَحَقَقْتُهُ" ifadesine varıp dayanır.

10) **Ebû Müslim** de, "**Hakka**, حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ "Rabbinin sözü gerçekleşti" ifadesindeki fiilin fail veznidir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

"**Hakka**", merfû, mübtedâ; haberi ise, "مَا الْحَاقَّةُ" ifâdesi olup, takdiri mana, "Hakka, nedir o hakka? Hangi şeydir o?" şeklinde olur. Bu, onun şanını yüceltmek ve dehşetinin azametinin had safhada olduğunu belirtmek içindir. Böylece bu demektir ki, ism-i zâhir, onun dehşetini daha fazla ifade edeceği için, zamirin yerinde getirilmiştir. Bunun bir benzeri de, اَلْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ *"Kâria, nedir o kâria (kıyamet)..."* (Kâria, 1-2) âyetidir.

وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ *"O gerçeği sana hangi şey bildirdi..."* Yani, "O hakka'nın ne olduğunu, sana hangi şey bildirdi.." demek olup, bu da, "Sen onun künhünü ve boyutlarını bilemezsin. Çünkü o, büyüklük ve azamette, hiçbir kimsenin aklının ve vehminin ulaşamayacağı bir niteliktedir. Binâenaleyh, sen her ne zaman, onun durumu hakkında bir tahminde bulunsan, bilesin ki o, senin tahmininden daha büyüktür" demektir. "وَمَا اَدْرٰيكَ" deyiminin tahliline gelince, "مَا" merfû, mübtedâ ve istifham; "اَدْرٰيكَ" de, "مَا"nın, istifham manasını taşımış olmasından dolayı ta'lîk edilmiş (yani, lafzen amelden ilga edilmiş) bir fiildir.

Birinci Kıssa: Âd ve Semûd Kıssası

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾ وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦﴾

"Semûd ile Âd, patlayacak olan o kıyameti yalanladılar. Semûd, onlar, ölçü tanımayan korkunç bir ses ile imha edildiler. Âd'a gelince, onlar da, uğultulu ve azgın bir fırtına ile helak edildiler" (Hâkka, 4-6).

"اَلْقَارِعَةُ" kelimesi, insanların kalplerini, korkunçluğu ve dehşeti ile hoplatan; semayı, inşikâk ve infitâr ile paramparça eden, yeri ve dağları un-ufak edip temelinden söküp atmakla savuran, yıldızları da ışığını alıp söndürmek suretiyle yok eden anlamındadır. Cenâb-ı Hak, "بِالْقَارِعَةِ" buyurdu da, bu zahir ismin yerine zamir koyarak, meselâ "بِهَا" demedi. Bundan maksat, işbu **kar'** (قرع) manasının hakka'da da bulunduğunu açıkça belirtmektir.

Cenâb-ı Hak, "**hakka**"dan bahsedip, onun azametini ortaya koyunca, Mekkeliler için bir öğüt ve kendilerini, bu yalanlamalarının neticesinden korkutmak için, bunun peşinden, o kıyameti yalanlayıp da, böylece yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen azabı getirmiştir.

Tâğıye

فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ *"Semud'a gelince: Onlar, ölçü tanımayan korkunç bir ses ile imha edildiler"* âyetine gelince, bil ki, "**Tâğıye**"nin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) **Tâğıye**, şiddet ve kuvvet bakımından sınır tanımayan, haddi aşan, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "sınırı aştı.." anlamında إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ *"Biz, (tufanda) su sınırı aşınca (sizi gemide) taşıdık"* (Hâkka, 11) ve مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى *"Gözü sapmadı, haddi de aşmadı..."* (Necm, 17) buyurmuştur. Bu görüşe göre, âyetteki "طَاغِيَةٌ" mahzuf bir şeyin sıfatı olmuş olur. Âlimler, bu mahzufun ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, "Bu, kuvvet ve şiddet açısından diğer naraları aşan, onları geride bırakan sayhadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Çünkü biz onların üzerine korkunç bir ses gönderdik de hayvan ağzına konan kuru çalı-çırpı ve otlar gibi oluverdiler"* (Kamer, 31) buyurmuştur" derken, diğer bazıları, bu mahzufun, اَلرَّجْفَةُ

"sarsıntı" olduğunu; bir diğer grup da, bunun الصَّاعِقَةُ "yıldırım, nara..." olduğunu söylemişlerdir.

2) Buradaki "**tâğıye**", tuğyan, haddi aşma, anlamındadır. O halde bu manaya göre bu kelime, tıpkı, **kâzibe, bâkıye, âkibe** ve **âfiye** kelimeleri gibi bir mastardır. Buna göre mana, "Peygamberlerini yalanlayıp onları kabul etmedikleri için, Allah'a karşı olan bu tuğyanları sebebiyle helak edildiler" şeklinde olur. Bu görüş, **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir. Müteahhirun uleması, bunu şu iki açıdan tenkit etmişlerdir:

a) **Zeccâc**'ın ifade ettiği bu görüşe göre: Cenâb-ı Hak, ikinci cümlede, sayesinde ilahî azabın tahakkuk ettiği bir tür azaptan -ki bu, âyetteki صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ *"... uğultulu ve azgın bir fırtına ile..."* ifadelerinin ortaya koyduğu bir azaptır- bahsedince, bu iki cümle arasında bir münasebet olsun diye, birinci cümlede de aynı şeyin (azap) olması gerekir.

b) **Kâdî**'nin ileri sürdüğü bu görüşe göre, şâyet, âyetten kastedilen, onların dediği şey olmuş olsaydı, o zaman ifadenin hakkının, "Bunun için, bundan ötürü (tuğyanları sebebiyle)..." denilmesi (لِأَجْلِ الطُّغْيَانِهِمْ) gerekirdi.

3) "بِالطَّاغِيَةِ" ifadesinin anlamı, "**Semûd** toplumundan, haddi aşan grup sebebiyle..." şeklinde olup, bu da, "Onlar, o deveyi boğazlamayı, birbirlerine emrettiler; derken, deveyi boğazladılar da, işte haddi aşan bu grubun uğursuzluğu sebebiyle tümü birden helak oldu.." demektir. Bu ifadeyle, deveyi boğazlayan o bir adamın, derken, tümünün helak edilmiş olmaları kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar, o adamın yaptığına razı olmuşlardı. Bu adama "**tâğıye**" denilmesi, tıpkı, "فُلَانٌ رَاوِيَةُ الشِّعْرِ فُلَانٌ عَلَّامَةٌ" ve "فُلَانٌ دَاهِيَةٌ" ve "فُلَانٌ قَسَّابَةٌ" denilmesi gibidir.

Sarsar

وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ *"Âd'a gelince, onlar da, uğultulu ve azgın bir fırtına ile helak edildiler.."* âyetine gelince, "اَلْقَرْقَرُ" gürültüsü ve soğuğu had noktaya varmış rüzgâr demektir. Bunun, "اَلْقَرُّ" kökünden olmak üzere, soğuk anlamına geldiği de söylenmiştir. Kendisindeki bu soğuk âdeta tekerrür ettiği için, kelimede "الصَّرْصَرُ" şeklinde kök tekrarı yapılmıştır. O halde, bu demektir ki, bu rüzgâr alabildiğine soğuk olduğu için, kasıp kavurur, yakar.

Âtiye

"اَلْعَاتِيَةِ" kelimesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) **Kelbî,** "O gün bekçilerine isyan eden, dolayısıyla da bekçilerinin, ondan ne kadar miktar çıktığını bilemedikleri rüzgâr.." demiştir. Halbuki, bundan önce ve sonra, o rüzgârlardan belli bir miktar çıkmıştır ve çıkmaya da devam edecektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Su, Nûh (Tûfan) gününde bekçilerini dinlememiş, rüzgâr da Ad gününde bekçilerini dinlememiştir. Dolayısıyla da onlar, bunun önüne geçememişlerdir"* buyurmuştur. Bu görüşe göre, âyetteki ifadenin takdiri, عَاتِيَةٍ عَلَى الْخُزَّانِ "bekçilere karşı gelen..." şeklinde olur.

2) **Atâ'nın** rivâyetine göre **İbn Abbas,** Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifade ile, "Rüzgâr, **Âd** kavmine isyan etti. Dolayısıyla da, mesela bir yapı ile kendilerini koruma veya bir dağa sığınma, vb. bir yolla, onu geri çevirmeye kadir olamadılar. Çünkü o rüzgâr, **Âd** kavmini, bulundukları yerlerden söküp alıyor ve helak ediyordu" manasını kastettiğini söylemiştir.

3) Bu kelime, "isyan" anlamındaki "**el-'utüvvü**" kökünden olmayıp, bu, bir şeyin nihâyeti, son haddi anlamına gelir ki, bu manaya göre bu kelime, Arapların, "nihâyete erdi, kurudu" anlamındaki "عَتَا النَّسْتُ" ifâdesine varıp dayanır. Ve yine Cenâb-ı Hak meselâ, وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا *"Ben, yaşlılığın son noktasına varıp dayandım"* (Meryem, 8) buyurmuştur. O halde, âyetteki "عَاتِيَةٍ" kelimesinin anlamı, "kuvvet ve şiddette kemale ermiş, doruk noktaya çıkmış.." demek olur.

Kasırga ile Helâkleri

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾ فَهَلْ تَرَىٰ لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾

"(Allah) onu, yedi gece sekiz gün, art ardınca üzerlerine musallat etti, öyle ki, o kavmin bu kasırga içinde, (nasıl) ölüp yıkıldığını görürdün. Sanki onlar, içleri bomboş hurma kütükleri idiler. Şimdi onlardan hiçbir geriye kalan görüyor musun" (Hâkka, 7-8).

Mukâtil, âyetteki "سَخَّرَهَا" kelimesine, "O, onu onlara musallat kıldı.." manasını verirken, **Zeccâc,** "O rüzgârın hepsini onların üzerine salıverdi.." anlamını verip, diğerleri de, "Allah o rüzgârı onların üzerine salıverdi"

manalarını vermişlerdir. Bütün bunlar, müfessirlerden nakledilen görüşlerdir. Bana göre burada şöyle bir incelik vardır: Çünkü, bazı kimseler, "O rüzgârlar, şiddetli olmuştur. Zira, yıldız feleklerinin birbirleriyle birleşmeleri bunu gerektirmektedir" demektedirler. Binâenaleyh, âyetteki "سَخَّرَهَا" ifadesinde, bu görüşün doğru olmadığına bir işaret bulunmakta olup, bunun, ancak Allah'ın takdiri ve kudreti ile meydana geldiğini beyan etme vardır. Çünkü, eğer bu incelik söz konusu olmazsa, bunda bir korkutma ve ilahi cezadan sakındırma husule gelmez.

Yedi Gece Sekiz Gün

Cenâb-ı Hakk'ın, سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا *"Yedi gece sekiz gün art arda..."* buyruğuna gelince, bu ifadenin âyette yer almasının hikmeti şudur: Eğer, Cenâb-ı Hak bu ifadeye yer vermeseydi, bu azabın, zaman olarak miktarı belli olmazdı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "yedi gece sekiz gün" buyurunca, bu zamanın miktarı malum olmuş oldu. Hem sonra, birisi, bu azabı, bu müddeti içinde belli aralıklarla olduğunu sanabilirdi. İşte bu zannı da, "art arda, peş peşe" anlamına gelen "حُسُومًا" ifadesi ile bertaraf etmiştir.

Husûmen

Âlimler, "حُسُومًا" kelimesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:

1) Ekseri ulemanın görüşüne göre, bunun anlamı, "art darda" demek olup, âyetin anlamı da, "Bu günler, o helâk edici rüzgârları ile, onların üzerine peş peşe gelmiştir. Bu günlerde bir ara verme ve bir kesinti söz konusu olmamıştır" şeklinde olur. Bu görüşe göre, "حُسُومٌ" tıpkı "شُهُودٌ" ve "عُهُودٌ" kelimeleri gibi, "حَاسِمٌ" kelimesinin çoğuludur. Çünkü, "**el-hasmu**" kelimesinin Arapçada manası, "kökünü kazımak suretiyle sona erdirmek" demektir. Kılıca da, düşmanı, düşmanlığını yerine getirmekten alıkoyduğu için, "اَلْحُسَامُ" (el-hüsâm) adı verilmiştir. Binâenaleyh, bu rüzgârlar, bir anda, dinmeden art arda onların üzerine geliverince, bunların, onların üzerine art arda geliverişleri, tıpkı, "dağlanıncaya kadar, dağlayan kimsenin, dağı, hastalıklı kısma tekrar tekrar basışına benzetmiştir.

2) Rüzgârlar her türlü hayrı kesmiş, her bereketin kökünü kazımıştır. Binâenaleyh, böylece de "**husûm**" olmuşlardır. Yahut da, rüzgâr, onların kökünü kazımış, dolayısıyla da, onlardan geriye kimse kalmamıştır. Bu iki görüşe göre de "**husûm**" kelimesi, **(hâsim)** "حَاسِمٌ" kelimesinin çoğuludur.

3) Bu kelimenin, tıpkı "شُكُورٌ" ve "كُفُورٌ" kelimeleri gibi, mastar olmasıdır. Böyle olması durumunda, bu kelime ya mukadder olan kendi kök fiili ile mansub olur, -ki buna göre ifadenin takdiri, "onların alabildiğine kökünü kazıdı" anlamında "يَحْسِمُ حُسُومًا" şeklinde olur-, yahut da, senin tıpkı, "ذَاتَ حُسُومٍ" demen gibi sıfat olur, ve yahut da mef'ûlün leh olur. Yani, "Allah o rüzgârları, onların üzerine, köklerini kazıması için musallat etti" demektir. **Süddî,** bu kelimeyi "رِيحٌ" kelimesinden hal olarak "حَسُومًا" şeklinde okumuştur. Yani, "Allah o rüzgârları onların üzerine, köklerini iyice kazıyıcı olarak salıverdi" demektir.

Acüz (Kocakarı) Fırtınası

Bu günlerin, "**Eyyâmü'l-acûz**" (kocakarı fırtınaları) günleri olduğu da ileri sürülmüştür. Bu günlere kocakarı günleri denmiştir, çünkü, **Âd kavmi**'nden bir kocakarı bir tünelde gizlenmiş de, rüzgâr onu da sekizinci gün oradan çıkarmış ve helak etmiştir. Bu günlerin, kış günlerinin sonuncu günleri olduğu da ileri sürülmüştür.

Âyetteki, فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعٰى *"Öyle ki, o kavmin bu kasırga içinde, (nasıl) ölüp yıkıldığını görürdün"* ifadesine gelince, "فِيهَا" yani "kasırganın esişi içinde" demektir. Diğer bazıları da, "O gece ve gündüzlerde" demişlerdir. "**Sar'â**", "صَرِيعٍ" (sarî') kelimesinin çoğuludur. **Mukâtil,** bu kelimenin "ölüler" manasına olduğunu; Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle, onların ölümleri sebebiyle bayılıp düştüklerini, dolayısıyla ölüm sar'ası gibi, sar'aya tutulduklarını kastettiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ" buyurmuştur ki bu, "Onlar sanki, içleri bomboş hurma kütükleri gibidirler" demektir. "**Nahl**" kelimesi, hem müennes, hem de müzekker için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka yerde, "كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ" (Kamer, 20) buyurmuştur. Bu ifade, "نَخِيلٍ" şeklinde de okunmuştur. Sonra onların, kökünden sökülmüş hurma kütüklerine benzetilmiş olmalarının sebebi, iri yapılı ve cüsseli olduklarını anlatmak olabileceği gibi, bununla dallar değil de köklerin kastedilmiş olması da muhtemeldir, yani, "O rüzgâr onları söküp attı. Böylece onlar tıpkı hurma kütükleri gibi, büyük bir yığın oluverdiler" demektir. "**Nahl**" kelimesinin "**hâviye**" (bomboş) diye tavsif edilişi de şundan dolayıdır: Bu kelimenin, o kavmin sıfatı olması ihtimal dahilindedir. Çünkü o rüzgâr, onların içlerine girmiş ve onları, tıpkı içleri bomboş hurma ağaçları gibi yere sermiştir. Buradaki "**hâviye**" kelimesinin, "**bâliye**" (çürümüş)

manasında olması da muhtemeldir. Çünkü kütükler çürüyünce, içleri boşalır. Böylece onlar, helâk edildikten sonra, çürümüş hurma ağaçlarına benzemiş olurlar.

Kalan Olmadı

Hak Teâlâ, فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ *"Şimdi onlardan hiç bir geriye kalan görüyor musun"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Bâkiye"nin tahlili hususunda şu üç izah yapılabilir:

a) Bu, **"bahiyye"** (geri kalmak) manasınadır.

b) Bununla, **"nefsün bahiyetün"** manası kastedilmiştir.

c) Bununla, tıpkı **"tâgiye"** ile **"tuğyan"** manasının kastedilmesi gibi, **"bekâ"** manası da kastedilmiş olabilir.

İKİNCİ MESELE

Bazı kimseler, bu âyetle, "O kavmin soyundan geriye kimse kalmadı" manasının kastedildiğini söylemişler ve görüşlerine de bu âyeti delil getirmişlerdir. **İbn Cüreyc** şöyle der: "Onlar, yedi gece ve sekiz gündüz, Allah'ın bu rüzgâr cezası içinde canlı idiler. Sekizinci günün akşamı ölüverdiler ve rüzgâr onları taşıyıp denize attı. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Şimdi onlardan hiçbir geriye kalan görüyor musun?"* âyetinden ve *"Ancak evleri görünür oldu (geride kaldı)"* (Ahkâf, 25) âyetinden murat budur."

İkinci Kıssa, Firavun Kıssasıdır

وَجَآءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾ فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾

"Firavun da, ondan öncekiler de, alt-üst olanlar da, hep o hatayı işlediler. Onlar Rablerinin gönderdiği peygambere isyan ettiler. Bundan dolayı o (Rableri) de onları şiddetle çarptı" (Hâkka, 9-10).

Bu, **"Firavun"**dan önceki ümmetler de, tıpkı **Firavun** gibi kâfir oldular" demektir. Buradaki "مَنْ", lafız olarak umumîlik ifade eder, manası kâfirlere hastır; "mü'minler değil de, ondan önceki kâfirler" demektir. **Ebû**

Amr, Âsım ve **Kisâî,** kâf'ın kesresi ve **bâ**'nın fethasıyla, "وَمَنْ قِبَلِهِ" şeklinde okumuşlardır.

Sîbeveyh şöyle demektedir: "قِبَلْ" bir şeyi takip eden, peşinden gelen şey için kullanılır. Nitekim sen ذَهَبَ قِبَلَ السُّوقِ "Çarşıya doğru gitti"; وَلِي قِبَلِكَ حَقٌّ "Senden taraf benim bir hakkım var" dersin ki, bu, "Seni takip eden şeyde benim hakkım var" demektir. Daha sonra bu kelimenin anlam sahası genişletildi de, âdeta لِي عَلَيْكَ "Senin üzerinde benim hakkım var" manasında kullanılır oldu. O halde "مَنْ قِبَلِهِ"nin manası, "مِنْ عِنْدِ" yanında, katında olanlar; yani ona tabi olanlar ve ordusu" şeklinde olur. Bu kıraati, **İbn Mes'ûd, Übeyy** ve **Ebû Musâ** (r.ahm)'nın, "وَمَنْ تَلْقَاهُ" şeklinde okuyuşları da destekler. Sadece **Übeyy** (r.a)'in, bunu, "وَمَنْ مَعَهُ" (onunla birlikte olanlar) şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir.

Âyetteki "**mü'tekifât**" kelimesinin tefsiri daha önce geçmiştir. Bunlar, **Lût kavmi**'nden helak olanlardır. Bu kelime, وَالْجَمَاعَاتُ الْمُؤْتَفِكَاتُ "Alt-üst olmuş topluluklar" takdirindedir.

Âyetteki, "بِالْخَاطِئَةِ" ifadesi ile ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) "**Hâtie**" de tıpkı, "**hatâ**" kelimesi gibi bir mastardır.

b) Bununla, "büyük hatalı fiiller" manası kastedilmiştir.

İsyana Karşılık Çarpılmaları

Hak Teâlâ, فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً *"Onlar, Rablerinin gönderdiği peygambere isyan ettiler. Bundan dolayı O (Rableri) de onları şiddetle çarptı"* buyurmuştur.

Bahsedilenler eğer **Firavun** ve ondan öncekiler ise, bu durumda, *"Rablerinin gönderdiği peygamber",* **Hz. Musâ** (a.s)'dır. Yok eğer, bahsedilenler "**mü'tefikât**" (alt-üst olmuş) kavimler ise, bu durumda kastedilen, **Hz. Lût** (a.s)'tur. **Vâhidî** şöyle der: "Bu konuda yapılacak izah şudur: *"İsyan ettiler"* ifadesi ile her iki ümmet kastedildiği için, "Resûl" kelimesi ile de, her iki peygamber kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifâde tıpkı, اَنَا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Şüphesiz biz, âlemlerin Rabbisinin resûlüyüz"* ifadesi gibi olur.

Âyetteki, فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً *"Bundan dolayı o da onları fazla bir şiddetle yakalayıverdi"* ifadesine gelince, bir şey artıp, kabarıp, fazlalaşınca, "رَبَى الشَّيْءُ يَرْبُو" ifadesi kullanılır. Burada şöyle iki izah yapılabilir:

1) Nasıl bunların fiilleri, kötülük bakımından, diğer kâfirlerin fiillerinden ileri idiyse, azapları da şiddet bakımından diğer kâfirlerin azaplarından ileri ve fazla olacak.

2) **Firavun** ve hanedanının, dünyadaki cezaları, ahiretteki cezalarıyla birleştirilmiştir. Bunun delili ise, *"Onlar suya gark edildiler ve akabinde de cehenneme sokuldular"* (Nuh, 25) âyetidir. Ahiret cezası ise, dünyanınkinden daha ileridir. Binâenaleyh bu, "O azap âdeta büyümüş, artmış" demektir.

Üçüncü Kıssa, Nûh (a.s)'un Kıssasıdır

إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَآءُ حَمَلْنَاكُمْ فِى الْجَارِيَةِ ﴿١١﴾ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَآ أُذُنٌ وَاعِيَةٌ ﴿١٢﴾

"Su bastığı zaman, sizi gemide biz taşıdık. Onu sizin için bir öğüt, bir ibret yapalım ve onu belleyen kulaklar bellesin diye (böyle yaptık)" (Hâkka, 11-12).

Bu ifade, "Su, kendisini bekleyen bekçilerine isyan edip de onlar böylece ne kadar su çıktığını bilemedikleri zaman..." demektir. Çünkü bu hadiseden önce ve sonra, gökten inen her damla, bir ölçü ve takdir çerçevesinde olmuş ve olacaktır. Diğer müfessirler ise bu ifadeye, "Su sınır tanımayıp, bendlerini aşıp, her şeyin üstüne çıkıp hükümran olduğunda..." manasını vermişlerdir.

Âyetteki, "Sizi" ifadesi, "Siz babalarınızın sulbünde iken atalarınızı, babalarınızı biz gemide taşıdık" demektir. Bu hitabın muhataplarının, o gemide olanların soyları olduklarında şüphe yoktur.

"**El-Câriye**", "suda akıp giden, hareket eden gemi" manasına olup, bu da **Nûh** (a.s)'un gemisidir. Çünkü "geminin isimlerinden birisi de "câriye"dir. "el-Cerâr" (câriyeler - gemiler)" (Rahman, 24) kelimesi de böyledir.

Hak Teâlâ, لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً *"Onu sizin için bir öğüt, bir ibret yapalım diye (böyle yaptık)"* buyurmuştur. Buradaki "hâ" (onu) zamiri, neye recidir? Bu hususta iki izah yapılır:

a) **Zeccâc,** bu zamirin, her ne kadar mercii, bu âyetlerde açıkça zikredilmemiş olsa da, o malum tufan hadisesine râci olduğunu; ifadenin takdirinin, "Biz o mü'minlerin kurtulup, kâfirlerin suya gark oldukları o hadiseyi, bir ibret ve öğüt kılalım diye..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) **Ferrâ** bu zamirin, "**sefine**" (**Nûh**'un gemisi)ye râci olduğunu söylemiştir ki bu görüş zayıftır, birincisi doğrudur. Onun doğru oluşunun delili ise, âyetteki, *"Onu belleyen (duyan) kulaklar bellesin"* ifadesidir. Çünkü buradaki "onu" zamiri, birinci zamirin râci olduğu şeye râcidir. İkinci görüşe göre, bu zamirin "**sefine**"ye râci olması gerekir, bu da mümkün değildir. Binâenaleyh birinci zamirin de "**sefine**"ye râci olması mümkün değildir.

"وَعٰى" Kelimesi

Âyetteki, وَتَعِيَهَا اُذُنٌ وَاعِيَةٌ *"Onu belleyen (duyan) kulaklar bellesin"* cümlesiyle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kişinin gönlünde, kafasında, hafızasında tutup ezberlediği şeyler için, "وَعَيْتُ" ifadesi kullanılır. Mesela, وَعَيْتُ الْعِلْمَ "ilmi aldım, ezberledim" ve وَعَيْتُ مَا قُلْتَ "dediğini ezberledim" denilir. Fakat insan, kendisi dışında bir yerde koruyup muhafaza ettiği şeyler için ise, "اَوْعَيْتُ" fiili kullanılır. Nitekim mesela, اَوْعَيْتُ الْمَتَاعَ فِى الْوِعَاءِ "Eşyayı, kabında korudum" denilir. Şairin, وَالشَّرُّ اَخْبَثُ مَا اَوْ عَيْتُ مِنْ زَادِ "Azık olarak, koruyup muhafaza ettiğim şeylerin en habisi, şerdir" şeklindeki sözü de böyledir.

Bil ki âyetteki "**tezkire**" (öğüt) yönü şudur: Bir toplumu gemi vasıtasıyla boğulmaktan kurtarıp, bunların dışında kalanların suya gark edilmeleri, âlemi idare edenin kudretine, meşîetinin geçerliliğine, hikmet ve rahmetinin sonsuzluğuna ve kahrı ile hükümranlığının şiddetine delalet eder.

Hz. Ali (r.a)'nin Mazhar Olduğu Dua

Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu âyet indiğinde ... سَاَلْتُ اللهَ اَنْ يَجْعَلَهَا اُذُنَكَ يَا عَلِىُّ *"Ey Ali, âyette bu bahsedilen kulağın, Allah'tan senin kulağın olmasını istedim"* dediği rivâyet edilmiştir. **Hz. Ali** (r.a)'nin de "Bu duadan sonra, artık hiçbir şeyi unutmadım. Benim için unutma diye bir şey söz konusu olmadı" demiştir.

Buna göre eğer, "Peki Cenâb-ı Allah niçin hem müfret, hem de nekire olarak, "اُذُنٌ وَاعِيَةٌ" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Onlar içinde, belleyip, ezberleyenlerin az olduğunu bildirmek, onlardan az ezberleyenleri

(öğrenenleri) kınamak ve Allah'ın buyruğunu dinleyip belleyen bir tek kulağın, sevad-i a'zam yani cemaat hükmünde sayıldığına, âlem onlarla dolu da olsa bunun dışında kalanlara iltifat edilmeyeceğine işaret etmek içindir.

İKİNCİ MESELE

Bütün kıraat imamları, fiili, ayn'ın kesresiyle "تَعِيَهَا" şeklinde okurlarken, **İbn Kesîr**'in, ayn'ın sükûnu ile "تَعْيَهَا" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Buna göre **İbn Kesîr**, muzari harfini, mâba'di ile birlikte tıpkı, "**fahz**" kelimesi gibi kılmış, böylece de, "**fahz**", "**kebd**", "**ketf**" kelimelerinin orta harfinin sakin kılınışı gibi, sakin kılmıştır. O böyle yapmıştır. Çünkü muzari harfi, fiilden ayrılmaz ve böylece, kelimenin kök (asıl) harfleri gibi olmuş olur. Bu yönüyle de, tıpkı, "وَهْوَ" ve "وَهْىَ" diyen kimsenin sözü gibi olmuş olur ki, **kâf**'ın sükûnu ile olan "وَيَتَّقْهِ" fiili gibi olmuş olur.

Kıyametin Başlaması

Bil ki Allahu Teâlâ bu üç kıssayı nakledip, bu kıssalarla kudretine ve hikmetine dikkat çekince; kudretinin varlığı ile, kıyamet; hikmetinin varlığı ile de kıyametin vukuunun mümkünlüğü sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da kıyametin hallerinin bazı tafsilatına başlamış, ilk önce kıyametin başlayışını ele almış ve şöyle buyurmuştur:

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾

"Artık sûr'a bir üflenişle üflendiğinde... Yer ve dağlar, yerlerinden kaldırılıp da birbirine bir çarpışla, hepsi toz haline geldiği zaman... İşte o zaman olan olmuştur. Gök de yarılmış ve artık o gün zaafa düşmüştür" (Hâkka, 13-16)

Bu "...فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ" âyetiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Nefhâ**" kelimesi, hem merfû, hem de mansûb olarak okunmuştur. Merfû okunuşunun sebebi, "نُفِخَ" (üflendi) fiilinin, nâib-i fâili olmasından dolayıdır. Araya fasıla girdiği için de, bu fiili müzekker getirmek güzel ve yerinde olmuştur. Kelimenin mansub okunuşunun sebebi ise şudur:

Âyetteki fiil, cer ve mecrûra isnat edilmiştir (yani, "فِى الصُّورِ" nâib-i faildir). Bu durumda "**nefha**" kelimesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub kılınmıştır.

İKİNCİ MESELE

Bu "tek üfleyiş" ile, birinci nefha (üfleyiş) kastedilmiştir. Çünkü âlemin harap oluşu (kıyamet) bu üfleyiş ile olacaktır. Buna göre eğer, "Peki o halde, daha niçin, "arz" ikinci üfleyiş ile olacak iken, hemen akabinde, *"O gün huzura arz olunacaklar"* (Hâkka, 18) buyurulmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Yevm (gün), bu iki nefhayı (üfleyişi), sayhayı, nuşûru (dirilişi) arasat meydanında duruşu, hesabı ve saireyi içine alan, geniş bir zamanın adıdır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"O gün huzura arz olunacaklar"* buyurmuştur. Bu tıpkı senin, "Oraya falanca yıl geldim" demen gibi olur ki, senin oraya gidişin, o yılın, zaman dilimlerinden birinde cereyan etmiştir.

Dağların Yıkılışı

Hak Teâlâ sonra, وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً *"Yer ve dağlar, yerlerinden kaldırılıp da birbirine bir çarpışla, hepsi toz haline geldiği zaman..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili olarak şu iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, ya kıyamet günü olacak bir sarsıntı, yahut dağlar ile yeri taşıyabilecek şiddette esen bir rüzgâr, yahut herhangi bir melek, yahut da, herhangi bir vasıta olmaksızın, Allah'ın kudreti ile, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp, bu iki kütle, yani yer kütlesi ile dağlar kütlesi birbirine çarpılıp âdeta un-ufak olup, toz-kum yığını haline geldiği zaman..." demektir. "دَكٌّ" kelimesi, "دَقٌّ" kelimesinden daha beliğdir. Âyetteki bu ifadeye, "Öylesine bir yayılıp serildiler ki, âdeta her ikisi de hiçbir inişi-çıkışı olmayan dümdüz bir arazi haline geldiler" şeklinde de mana verilmiştir. Buna göre âyet, "dümdüz olduğunda" senin, اِنْدَكَّ السَّنَامُ "Devenin hörgücü düz oldu" demene varıp dayanır. Yine Arapçada, بَعِيرٌ اَدَكُّ وَنَاقَةٌ دَكَّاءُ "Hörgücü düz, erkek ve dişi deve" denilir. "**Dükkân**" kelimesi de bu köktendir.

İKİNCİ MESELE

Ferrâ, buradaki "دُكَّتَا" kelimesinin ancak mansub okunacağını, çünkü fiildeki zamirin fail olduğunu söylemektedir. Cenâb-ı Hak "فَدُكَّكْنَّ" demeyiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak dağları bir, yeri de bir sayarak, tesniye halinde, "دُكَّتَا" buyurmuştur. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا

رَتْقًا *"Gökler ve yer iki bitişik idiler"* (Enbiya, 30) âyeti gibidir. Hak Teâlâ bu âyette de, cemî olarak, "كُنَّ" dememiştir.

Sonra Hak Teâlâ,فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ * وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ *"İşte o zaman olan olmuştur. Gök de yarılmış ve artık o gün zaafa düşmüştür"* buyurmuştur. Bu, "İşte o gün büyük kıyamet kopmuş, meleklerin inmesi için gök yarılmıştır. Artık o gün gök, vahiyedir, yani, gevşemiş gücü-kuvveti kalmamış, sapasağlamken tıpkı çırpılıp-atılmış yün gibi olur" demektir.

Hamele-i Arş

وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا ۚ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾ يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾

"Melek ise, o (göğün) kenarlarında-bucaklarındadır. O gün Rabbinin Arş'ını, onların üstünde bulunan sekiz (melek) yüklenir. O gün (huzura) arz olunursunuz. Size ait hiçbir sır gizli kalmayacak" (Hâkka, 17-18).

Bu "وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا" ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "**melek**" ile, tek bir melek değil, bütün melek cinsi, dolayısıyla cemî mana kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Arapçada, "**ercâ**", kenar-bucak demektir. Nitekim "رَجَا - رَجَوَانَ" denir ki, bunların cemîsi, "**ercâ**" şeklinde gelir. Bu kelime, "kuyu ve kabir kazma vb. manalarında kullanılır. Buna göre mânâ, "Gök yarıldığında, melekler, o yarılan yerlerden, göğün kenarlarına doğru yönelirler" demek olur.

Melaikenin Ölümü

Eğer, "Hak Teâlâ'nın, *"Gök ve yerdeki herkes ölür (o gün)"* (Zümer, 68) âyetinden ötürü, melekler de sûr'a ilk üfleyişte ölürler. Peki o zaman, göğün kenarlarına gittikleri daha nasıl söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) Onlar bir an, göğün bucaklarında durur, sonra ölürler.

2) *"Ancak Allah'ın dilediklerî müstesna..."* (Zümer, 68) ifadesiyle, bu melekler istisnâ edilmiştir.

Âyetteki, *"O gün Rabbinin Arş'ını, onların üstünde bulunan sekiz (melek) yüklenir"* ifadesi ile ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu "Arş", *"Arş'ı yüklenenler..."* (Mü'min, 7) ve *"Meleklerin, Arş'ın etrafında dönüp dolaştıklarını görürsün"* (Zümer, 75) âyetlerinde bahsedilen Arş'tır.

İKİNCİ MESELE

"Onların üstünde..." ifadesindeki, "Onların" kelimesi kime râcidir, kimleri gösterir? Bu hususta da iki izah yapılmıştır:

1) Doğruya en yakın olan görüşe göre bununla, "göğün kenar bucağında olan o meleklerin üstünde..." manası kastedilmiştir. Bundan maksat, bu melekler ile Arş'ı yüklenen melekleri birbirinden ayırmaktır.

2) **Mukâtil** şöyle demektedir: "Bu, "Arş'ı taşıyanlar, onu kendilerinin, başlarının üstünde taşırlar" demektir. Zamirin râci olacağı şey getirilmezden önce zamirin getirilmesi caizdir. Bu tıpkı meselâ bir kimsenin, فِى بَيْتِهِ يُؤْتِى الْحُكْمَ "Evinde hüküm verir" demesi gibidir.

Sekiz Adedinden Maksat

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî'den nakledildiğine göre o, "Ben, onların, sekiz kişi mi, sekiz bin kişi mi, yoksa sekiz saf mı, sekiz bin saf mı olduklarını bilemiyorum" demiştir.

Bil ki âyetin bu ifadesini, şu sebeplerden ötürü sekiz tane melek manasına almak daha uygun olur:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in هُمُ الْيَوْمَ اَرْبَعَةٌ فَاِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ اَيَّدَهُمُ اللّٰهُ بِاَرْبَعَةٍ آخَرِينَ فَيَكُونُونَ ثَمَانِيَةً *"Onlar bugün dörttürler. Kıyamet kopunca, Allah onları diğer bir dörde takviye eder de, böylece sekiz olurlar"* dediği rivâyet edilmiştir. Yine rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: ثَمَانِيَةٌ اَمْلَاكٌ اَرْجُلُهُمْ فِى تُخُومِ الْاَرْضِ السَّابِعَةِ وَالْعَرْشُ فَوْقَ رُؤُسِهِمْ وَهُمْ مُطْرِقُونَ يُسَبِّحُونَ *"Bunlar sekiz melek olup, ayakları yedinci kat yerin dibindedirler. Arş ise bunların başı üstündedir ve onlar, gözlerini yummuş olarak, Allah'ı tesbih ederler."*

Bu meleklerin kimisinin aslan, kimisinin öküz, kimisinin de kerkenes kuşu şeklinde oldukları ileri sürülmüştür. **Şehr b. Harşed**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bunlardan dördü, "Ey Rabbimiz, seni tesbih eder, sana

hamd ederiz. Gücün yetmesine rağmen affettiğin için, hamd sana aittir" diye tesbih ederlerken; diğer dördü de, "Ey Rabbimiz, seni tesbih eder, sana hamd ederiz. Bilmene rağmen, onca sabrından ötürü hamd sana mahsustur" diye tesbih ederler."

2) Âyetteki bu kelimeyi, sekiz şahıs manasına almak, sekiz bin manasına almaktan daha uygundur, çünkü ilgili lafız "sekiz"i kesin olarak ifade etmektedir. Binâenaleyh lafzın doğru olması için, artık "sekiz bin" demeye ihtiyaç yoktur. Bu durumda lafız, kendisinde "sekiz bine" delalet bulunmaksızın, "sekiz şahsa" delalet etmektedir. Dolayısıyla, bunu birinci manaya almak vacip (gerekli) olur.

3) Âyet, korkutma ve işin büyüklüğünü anlatma sadedindedir. Binâenaleyh âyetin bu ifadesinden, "sekiz bin melek" yahut "sekiz saf melek" gibi manalar kastedilmiş olsaydı, bu korkutmanın iyice yapılabilmesi için, böyle denilmesi, yani açıkça ifade edilmesi gerekirdi. Şu halde, böyle söylenmediğine göre, bu âyetle sekiz meleğin kastedildiğini anlıyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Müşebbihe'ye Cevap**

Müşebbihe şöyle der: "Eğer Allahu Teâlâ, Arş'ta olmasaydı, Arş'ı taşımak abes ve faydasız bir iş olurdu. Hele de bu husus, *"O gün sizler (huzura) arz olunacaksınız"* (Hâkka, 18) âyetiyle te'kid edilmişken... Çünkü arz, ancak İlah'ın Arş'ında (tahtında) olması durumunda söz konusu olur."

Ehl-i tevhit, buna şöyle cevap vermişlerdir: "Bu ifadeyle, Allahu Teâlâ'nın, Arş'ında oturucu olduğunun kastedilmiş olması imkansızdır. Çünkü Arş'ı taşıyan, Arş'ta olanı da taşıyor demektir. Eğer Allah Arş'ta olsaydı, meleklerin O'nu da taşımış olması gerekirdi ki böyle şey olamaz, bu imkansızdır. Çünkü bu, Allahu Teâlâ'nın, kendisini taşıyan o meleklere muhtaç olmasını ve onların Allah'tan daha güçlü-kuvvetli olmalarını gerektirir ki, bunların böyle olduğuna inanmak apaçık bir küfürdür. Dolayısıyla burada mutlaka bir te'vil yapılması gerektiğini anlıyor ve şöyle diyoruz:

Allah'ın Hakimiyetinin Anlatımı

"Âyetin ifadesinin bu şekilde gelişinin sebebi şudur: Allahu Teâlâ insanlara, bilip-alışık oldukları üsluplarla hitap etmiştir. Böylece mesela, kendisi adına, kullarının ziyaret edeceği bir ev (beytullah - Allah'ın evi) yaratmıştır. Halbuki kendisi orada oturuyor değildir. Allah, böyle şeyden münezzehtir. Yine Allah, o Beytullah'ın bir köşesine, bir taş koydurmuştur. Bu da, O'nun yeryüzündeki sağ eli mesabesindedir. Çünkü insanların

başkanlarına, sağ elini öpmek suretiyle saygı göstermeleri, âdetlerinden ve yapageldikleri şeylerdendir. Yine Allahu Teâlâ kulları üzerinde "hafaza" melekleri görevlendirmiştir. Bu, Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın, unutabilmesinden ötürü değildir. Fakat bütün bunlar, alışılagelmiş ve bilinen şeylerdir. Yine aynen bunun gibi, padişah, adamlarını hesaba çekmek istediğinde, bir kürsü (taht) üzerinde oturur ve böylece yardımcıları, tahtının etrafında dururlar. İşte tıpkı bunun gibi Allahu Teâlâ da kıyamet günü, bir Arş bulundurur. Melekler de orada yer alır, o Arş'ın etrafında dönmeye başlarlar. Bütün bunlar, Cenâb-ı Hak, o Arş üzerinde oturduğu ve ona muhtaç olduğu için değildir. Aksine Beytullah (Kâ'be) ve etrafındaki tavaf hususunda daha önce anlattığımız temsili bir manadan ötürüdür.

Huzur-u İlahî'de Hesap

Sonra Cenâb-ı Hak, يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ *"O gün (huzura) arz olunursunuz."* buyurmuştur. "Arz olunma", hesaba ve sigaya çekilme demektir. Bu husus, denetimde bulunulsun diye, ordunun padişaha arz edilmesine benzetilmiştir. Bu ifadenin bir benzeri de, *"Onlar Rabbine, saf saf arz olunurlar"* (Kehf, 48) âyetidir. Rivâyet olunduğuna göre, kıyamette üç türlü "arz" söz konusudur: Bunların ikisinde, mazeret beyan etmeler, hüccet getirmeler ve kınamalar yer alır. Üçüncüsünde ise kitaplar saçılıp dağıtılır da böylece saîd yanî mutlu-bahtiyar kimseler, (amel) defterlerini sağ eline alırlarken; helâk olacak olanlar da sol ellerine alırlar.

Cenâb-ı Hak daha sonra, لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ *"Size ait hiçbir sır gizli kalmayacak"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Arz Olunmaktan Maksat**

Âyetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Âyetin manası, "Sizler, huzûra arz olunursunuz ve size ait hiçbir şey saklı kalmaz. Çünkü o Allah, her şeyi bilendir ve sizin hiçbir sırrınız O'na saklı-gizli değildir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, *"Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz"* (Mü'min, 16) âyetidir. Böylece âyetin anlatmak istediği şey, alabildiğine bir tehdit, bir ikaz olup, bu da, "Sizler, kendisine hiçbir şey saklı-gizli kalmayacak bir zata arz olunacaksınız" demektir.

2) Âyetten kastedilen mana şudur: "Dünyada iken size saklı-kapalı kalan şeylerin hepsi, kıyamet günü ortaya çıkar. Çünkü mü'minlerin halleri belirir, böylece sevinçleri doruk noktasına ulaşır. Yine cehennemliklerin halleri de belirir ve kederleri, rezillikleri perişanlıktan ortaya çıkmış olur."

Bu mana, *"O gün, (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacak. Artık (o insan) için ne bir kuvvet ne de bir yardımcı yoktur"* (Târık, 9-10) âyetiyle kastedilen mananın aynısıdır. Âyetin bu ifadesinde, caydırma ve tehdidin en büyüğü yatmaktadır ki bu da, rezil-rüsvay olma korkusudur.

İKİNCİ MESELE

Bütün kıraat imamları, tâ ile "لَا تَخْفَى" şeklinde okurlarken, **Ebû Ubeyde**, bunu "yâ" ile okumuştur ki bu, **Hamza** ve **Kisâî**'nin kıraatidir. **Ebû Ubeyde** şöyle der: "Çünkü yâ'nın hem müzekker, hem de müennes için olması caizdir. "Tâ"lı fiil-i muzari ise sadece müennes içindir. Burada fiilin müzekkere isnadı caizdir. Çünkü "**hâfîye**" sözü ile, "gizlilik sahibi bir şey" (شَيْءٌ ذُو خَفَاءٍ) manası kastedilmiştir. Aynı zamanda da fâil-fiili arasına "مِنْكُمْ" fasılası girmiştir."

Arz Olunmanın Neticesi

Bil ki Allahu Teâlâ, bu arz olunuşun neticesini de şöyle anlatmıştır:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾

"Artık kitabı sağ eline verilmiş olana gelince der ki: "Alın okuyun kitabımı. Çünkü ben, hakikaten hesabıma kavuşacağımı biliyordum." İşte o, hoşnut bir hayat içindedir.. yüksek bir cennette... Meyveleri de (çabuk devşirilecek cinsten olup) yakındır. (Dünyada) geçmiş günlerde takdim ettiğiniz (iyi amellerin) karşılığı olarak afiyetle yiyin için" (Hâkka, 19-24).

"فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ..." âyetiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Hâ**", kendisi ile seslenilen bir sestir. Bundan, tıpkı "أُفٍّ" ve "جِسّ" kelimeleri gibi, "Al, tut" manası anlaşılır. **Ebu'l-Kasım ez-Zeccâcî** şöyle der: "Bu hususta birtakım değişik lehçeler var. Bunların en iyisi, **Sîbeveyh**'in Araplardan naklettiği şeydir: **Sîbeveyh** şöyle der: Arapların, "هَاءَ يَافَتَى" şeklindeki

sözleri de, mebnî emirlerden biridir ki bu, "Ey genç al" demektir. Araplar bunun hemzesini meftûh okuyarak, "هَاءَ" şeklinde, müzekkerin alemi (işareti) sayarlar. Bu tıpkı, onlar "هَاكَ يَافَتَا" deyip, de, kâf'ın fethasını müzekkerlerin alâmeti sayışları gibidir. Tesniye için, "هَاؤُمَا"; cemî için, "هَاؤُمْ" ve "هَاؤُمُوا" denir. Buradaki mîm, tıpkı, "اَنْتُمَا" ve "اَنْتُمْ" deki mîm gibidir. "هَاؤُمْ"-deki hemzede meydana gelen bu damme ise, cemî mîm'inin dammesidir. Çünkü bunun aslı, "هَاؤُمُوا" ve "اَنْتُمُوا"dür. Böylece net bir damme ile okutular, ama cemî kelimesi ile, tesniyeye hükmettiler. Çünkü onlarca iki (tesniye), pek çok hususta, cemî hükmündedir.

İKİNCİ MESELE

Tek bir ma'mûl üzerinde iki âmil birleşirse, en yakın olanı onda amel ettirmek ittifakla câiz olup; "Uzak olanı amel ettirmek caiz midir, değil midir?" meselesinde, Kûfeliler bunun caiz olduğunu; Basralılar ise caiz olmadığını savunmuşlar ve görüşlerine bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü âyetteki, "هَاؤُمْ" ifâdesi, mef'ûl gerektirmektedir, yine "اِقْرَؤُا" fiili de mef'ûl gerektirmektedir. Şimdi "Kitabiye" ifadesini, mef'ul olarak nasb eden, en uzaktaki âmil olsaydı, ifadenin takdiri, هَاؤُمْ كِتَابِيَهْ "İşte kitabım" şeklinde olurdu. Bu durumda da, اِقْرَؤُوهُ "Onu okuyun" denilmesi gerekirdi. Bunun bir benzeri de, اٰتُونِى اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا *"Verin, üzerine bakır eriyiği dökeyim"* (Kehf, 96) âyetidir.

Bil ki, bu delil tutarsızdır. Çünkü bu âyet, buradaki hadisenin, en yakın ifadenin amel ettiğine delalet etmektedir. Bunda ise, zaten münakaşa söz konusu değildir. Münakaşa, "en uzak olanı amel ettirmek caiz midir, değil midir?" meselesindedir. Âyette ise, buna değinilmemiştir. Ayrıca zamir, bazen hazfedilebilir. Çünkü, ifadenin açık olması, açıkça zamir getirmeye gerek bırakmaz. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "...وَالذَّاكِرِينَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ" (Ahzâb, 35) âyetinde olduğu gibidir. (Buradaki Allah'a râci "اِيَّاهُ" zamiri hazfedilmiştir). Binâenaleyh burada da niçin böyle olmasın?

Kûfeliler de şu şekilde hüccet getirmişlerdir: Birinci âmil, bulunma bakımından ikinciden öncedir. Birinci âmil meydana geldiğinde, illet olmadan, illete bağlı olanın meydana gelmesi imkansız olduğu için, bir mamûlün olması gerekir. Binâenaleyh, o mamulün, birinci âmilin ma'mulü haline gelmesi, ikinci âmilin meydana gelişinden öncedir. İkinci âmil ancak, o ma'mulün, birinci âmilin ma'mulü haline gelmesinden sonra vücut bulmuştur. Binâenaleyh, aynı hükmü iki illete bağlamanın ve önce olanın

daha sonra olana bağlamanın imkansızlığı sebebiyle, o ma'mulün, aynı zamanda ikinci âmilin ma'mulü olması imkansız olur. Bu mesele, Nahiv ilminin inceliklerindendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "كِتَابِيَهْ" Kelimesinin Okunuşu**

"كِتَابِيَهْ" ifadesindeki hâ, sekte için olup, "سُلْطَانِيَهْ" ve "مَالِيَهْ، حِسَابِيَهْ" kelimelerinde de böyledir. Bu hâ'ların hakkı, vakf halinde sakin olup, vasl halinde düşmeleridir. Bu hâ'lar, Mushaf'ta bu şekilde yer alıp, Mushaf'ta yer alan şeyin de, mutlaka lafızda da yer alması gerekip, lafızda ispat edilmeleri de ancak vakıf halinde yerinde ve makul olunca, pek yerinde olarak ulema, işte bundan dolayı, buralarda, vakıf yapmayı güzel saymışlardır. Bazı kimseler cesaret izhar ederek, bu hâ'ları vasl halinde düşürmüşlerdir. **İbn Muhaysin,** hâ'sız ve yâ'nın sükunuyla ("كِتَابِى" şeklinde) okumuştur. Bir kısım kimse de, Mushaf'a ittibâen, hem vasl hem de vakıf halinde hâ'yı ispat ederek okumuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hak, önce bu kimselerin sağ ellerine kitaplarının verildiğini bildirip sonra da, (onlardan naklen), *"Alın okuyun kitabımı"* buyurunca bu, bu hadisenin, sevinç açısından doruk noktaya ulaşmış olduğuna delalet etmiştir. Çünkü Allah, onlara kitaplarının sağdan verildiğini bildirince, bu kimselerin kurtuluşa erenlerden ve nimetleri elde edenlerden oldukları (zaten) anlaşılmıştı. Dolayısıyla, bunun başkaları tarafından görülmesini, böylece o başkasının elde ettiği şeyle berikilerin sevinmesini de arzuladığı için, böyle buyurmuştur. Kitabını sağ eline alan bu kimsenin, hane halkına ve yakını olanlara böyle diyeceği de ileri sürülmüştür.

Kitabını Sağdan Alanın Sevinç İfadesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kimsenin şöyle dediğini nakletmiştir: إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ *"Çünkü ben, hakikaten hesabıma kavuşacağımı biliyordum"*

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Buradaki "zannetme" ifadesiyle, yakînen istidlâlde bulunma manası kastedilmiştir. Çünkü, istidlâl yoluyla kesinlik kazanan bir şeyde, mutlaka muhtelif düşünceler bulunur. Bundan dolayı "bilme", "zan" kelimesiyle ifade edilmiştir.

2) Âyetin takdirî manası, "Ben, hesabımla karşılaşacağımı ve Allah'ın beni günahlarım sebebiyle muâheze edeceğini sanıyordum. Ama, Allah'ım,

beni affetmek suretiyle, bana lütufta bulundu ve beni günahlarımla sorgulamayarak, "İşte kitabım, okuyun..." deyiniz (dedi)" şeklindedir.

3) **Ebû Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: ...إِنَّ الرَّجُلَ يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيُؤْتَى كِتَابُهُ فَتَظْهَرُ حَسَنَاتُهُ فِي ظَهْرِ كَفِّهِ *"Kişi kıyamet gününde getirilir ve kendisine kitabı verilir. Derken, onun hasenatı, elinin üzerinde zuhur ederken, günahları da avucunun içine yazılır. Derken, günahlarına bakar da üzülür. Bunun üzerine, kendisine, "Avucunu ters çevir" denilir, böylece de o, elinin tersine bakar; hasenatlarını görür ve sevinir. Sonra da, "işte kitabım, okuyunuz. Ben ilk bakışta, alabildiğine muhasebe edileceğimi sanıyordum. Ama şu anda, Allah benden bu kederi giderdi de, beni ferahlattı" der. Ama, bedbaht kimselere gelince, durum, bunlar hakkında tamamen tersinedir."*

4) buradaki "ظَنَنْتُ" ifâdesi, عَلِمْتُ "bildim" manasındadır. Ama "ilim makamında kullanılmıştır. Çünkü, zann-ı gâlip, örfte ve ahkâmda "ilim" yerinde kullanılabilir. Nitekim Arapçada, "işin, şöyle olacağını yakîn gibi sanıyordum., (yakînen biliyorum)" denilir.

5) Âyetten kastedilen mânâ, "Ben, dünyada iken, dünyada yaptığım o ameller sayesinde, kıyamette bu derecelere ulaşacağımı sanıyordum. Şu anda ise, yakîn mertebesine ulaştım" şeklindedir. Bu manaya göre, âyetteki "zan", kendi manasında kullanılmış olur. Çünkü dünyalıklar, dünyada iken, bunun böyle olacağına kesinkes hükmedemezler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kişinin akıbetinin nereye vardığını beyan etmek üzere, فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ *"İşte o, hoşnut bir hayat içindedir.."* buyurmuştur. Bu hususla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada "رَاضِيَةٍ" kelimesini, "عِيشَةٍ"e sıfat yapmıştır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Mânâ, "Bu yaşayış, rızaya nisbet edilmiştir" şeklinde olur. Bu manayla bu ifade tıpkı, "zırh sahibi; ok sahibi" anlamlarına gelen "الدَّارِعُ" ve "النَّابِلُ" kelimeleri gibi olmuş olur. Nisbet iki türlüdür; birisi harfle yapılan nisbet, diğeri de, kalıpla yapılan nisbet...

b) Yaşayan şahıs kastedilmesine rağmen, Cenâb-ı Hak, memnun olma vasfını, yaşamaya mecazen vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, sevabı tarif ederken, onun, mutlaka menfaatli olması, şâibelerden arınmış olması, mutlaka devamlı olması ve mutlaka ta'zimle-ululukla

iç içe olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Binâenaleyh, buna göre mânâ, "Bu yaşayış, bu tür nitelikleri taşıması halinde bütün yönleriyle beğenilmiş, memnun olunmuş bir yaşayış olmuş olur" şeklindedir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte o, hoşnut bir hayat içindedir"* ifadesi, bahsettiğimiz bütün bu şartların tamamını ihtiva eden bir ifade olmuş olur.

Cennet Tasvirine Dair

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ *"yüksek bir cennette..."* buyurmuştur. Ki bu, "Hoşnut bir yaşayış içinde olan herkes, yüksek bir cennette olur" demektir. **"el-uluvv**, yükseklik" kelimesiyle, şâyet mekân bakımından yükseklik kastedilmişse, bu, zaten mevcuttur. Çünkü cennet, göklerin üzerindedir.

Buna göre şâyet, "Cennetliklerin bir kısmının makamları, diğer bir kısmının makamlarından üstte değil midir? Dolayısıyla, altta olan bu cennetlikler, yüce olan cennetlerde olmuş olmazlar. Ne dersiniz.." denilirse, biz deriz ki: Bunların bir kısmının diğerlerinin altında olması, cennetlerin yüksek olması ve göklerin üzerinde bulunması hususunu zedelemez. Yok eğer, bu "yükseklik" derece ve şeref bakımından söz konusu ise, durum böyledir. Yok eğer bununla, cennetin binalarının yüksek, değerli olduğu kastedilmişse, durum yine aynıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ *"Meyveleri de (çabuk devşirilecek cinsten olup) yakındır"* buyurmuştur ki bu, "Onun meyvelerinin alınması kolay ve alana yakındır. Kişi onu, istediği gibi alır. Eğer onu, eliyle almak isterse, ister ayakta olsun, ister oturuyor olsun, isterse yan üstü yatmış olsun, o meyve ona eğilir... Eğer, onların yaklaşmasını isterse, yaklaşırlar.." demektir. "الْقُطُوفُ" (el-Kutûf) kelimesi, "الْقِطْفُ"nun çoğulu olup, devşirilmiş anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ *"(Dünyada) geçmiş günlerde takdim ettiğiniz (iyi amellerin) karşılığı olarak afiyetle yiyin için"* buyurmuştur.

Bu, "onlara... denilir; emri verilir" demek olup, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Cennette Vaki Emirlerin Hükmü**

Kimi âlimler, âyetteki *"yiyiniz..."* gibi emirlerin, ne vücub, ne de nedb ifade ettiklerini söyleyerek, "Çünkü ahiret, mükellef tutulma yurdu değildir"

derlerken; kimileri de bu emirlerin nedb ifade etmesinin uzak bir ihtimal olmadığını; çünkü bu emirlerin maksadının, o insanı yüceltmek, o insanın kalbine sevinç sokmak olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ" (Hâkka, 19) ifâdesinden dolayı, "O, hoşnut bir yaşayış içindir" "...فَهُوَ" ifâdesinden sonra, "yiyiniz, içiniz" cümlesinde hitap, çoğul sîgasıyla yapılmıştır. Çünkü "مَنْ" mânâ bakımından çoğuldur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "مَا أَسْلَفْتُمْ" ifadesinin manası, "daha önce yapmış olduğunuz sâlih ameller" şeklindedir. Çünkü, Arapçada "**islâf**", fiilinin manası, "Sana, güzel ve iyilikle dönmesini, sana gelmesini umduğun şeyleri önceden yapmak" şeklinde olup, buna göre bu kelime, tıpkı, "Allah rızası için borç verme" anlamında olan "أَقْرَضَ"nın mastarı olan "أَقْرَاضٌ" gibi olur. Bir şey için malını harcadığında, "أَسْلَفَ فِي كَذَا" denilmesi de, varıp buraya dayanır. Buna göre bu kelimenin manası, "Yapmış olduğunuz sâlih ameller sebebiyle..." şeklinde olur. "**Eyyâm-ı hâliye**" ifadesiyle de, dünyadaki günler kastedilmiş olup, "وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي" (Ahkâf, 17) ve "تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ" (Bakara, 134) âyetleri de böyledir. **Kelbî**, âyetin bu ifadesiyle "oruçlu günlerin" kastedildiğini söylemiştir. Zira onlar, yeme ve içme ile emrolununca, bu, bu yeme ve içmenin dünyada iken, oruç sebebiyle, Allah rızası için taatte bulunan, yeme ve içmeden kaçınan kimseler için olduğuna delalet etmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"بِمَا أَسْلَفْتُمْ" ifadesi, bu kulların, bu mükâfatı, amelleri sebebiyle hak ettiklerine delalet eder ki, bu da, amelin, mükâfatı gerektirdiğini gösterir. Hem, taat işi Allah'ın yaptığı bir fiil olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak insana, onun yapmadığı bir şeyden dolayı mükâfat vermiş olurdu ki, bu, muhaldir. (Bu görüş **Mu'tezile** ye ait olup) bunun cevabı malumdur.

Kitabını Soldan Alanların Pişmanlığı

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ ﴿٢٥﴾ وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾

"Kitabı sol eline verilmiş olan kişiye gelince, o da der ki: "Ah keşke, benim kitabım verilmeseydi. Hesabımın da ne olduğunu bilmeseydim. Ah keşke o (ölüm, hayata) kat'i bir son verici olsaydı" (Hâkka, 25-27).

Allahu Teâlâ, bu kimsenin, kitabına bakıp bakıp da, yaptığı işlerin kötülüklerini görünce, alabildiğine pişmanlık duyduğunu ve bu pişmanlıktan ve mahcubiyetten meydana gelen o işkencenin cehennem azabından daha ileri olduğunu ve bu kimsenin, "Keşke onlar beni, cehennem azabıyla azaplandırsalardı da, bana, yaptığım şeylerin kötülüklerini hatırlatan bu kitabı sunmasalardı, ben de bu mahcubiyetin içine düşüvermeseydim.." dediğini beyan etmiştir. Ki bu, senin, "Manevi azabın maddi azaptan daha şiddetli olduğu" hususuna dikkatini çeker.

Âyetteki, "وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ" ifadesine gelince, bu da, "Bu, hesabımın ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bu, olmuş bitmiş bir şeydir. Benim bu hesap hususunda bir katkım, bir dahlim söz konusu değildir. Bütün bunların hepsi, benim aleyhimedir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يَالَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ *"Ah keşke o (ölüm, hayata) kat'i bir son verici olsaydı"* buyurmuştur. Bu, "يَالَيْتَهَا" ifâdesindeki hâ zamirinin neye râci olduğu hususunda, şu iki izah yapılabilir:

1) O, ilk ölüme... Bu merci, her ne kadar önce geçmemiş ise de, ancak ne var ki bu çok net bir biçimde zahir olduğu için, âdeta geçmiş gibi olmuş olur. "قَاضِيَة" ise, hayata son veren demek olup, bu ifadede her şeyin olup bittiğine, sona erdiğine bir işaret vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ *"Namaz tamamen bittiğinde"* (Cum'a, 10) buyurmuştur. Arapçada, "öldü" anlamında, "قُضِيَ عَلَى فُلَانٍ" denilir. Buna göre mana, "Keşke, kendisi ile öldüğüm o ilk ölüm, benim bir şeyimi sona erdirmiş olsaydı da, böylece daha yeniden diriltilmeseydim ve bana verilen bu şey (kitap) ile karşı karşıya gelmeseydim" şeklinde olur.

Katâde şöyle demiştir: "Dünyada iken, insan katında ölümden daha kötü bir şey olmadığı halde, bu kimse (ahirette) ölümü temenni etmiştir, ölümden daha kötü olan şey, kendisinden dolayı ölümün arandığı azaptır, şeydir. Nitekim şair şöyle demiştir: وَشَرٌّ مِنَ الْمَوْتِ الَّذِى اِنْ لَقِيتُهُ تَمَنَّيْتُ مِنْهُ الْمَوْتَ وَالْمَوْتُ اَعْظَمُ "Ölüm her şeyden daha büyük iken, şâyet karşılaşırsam, kendisinden ötürü ölümü temenni edeceğim şey, ölümden daha kötüdür."

2) Bu zamir, bu kimsenin amel defterini mütalaa ettiğinde müşahede ettiği اَلْحَالَةُ "durum, hal" ifadesine râcidir. Buna göre mana, "Keşke, bu durum ve bu hal, bana hükmedilen o ölüm olsaydı.." demek olur. Çünkü o, bu durumda, bu hali, ölümün acı ve şiddetinden dolayı tattığı şeyden daha kötü ve daha acı görmüş; böylece de, o ölümü, işte bu hali görünce temenni etmiştir.

Kâfirlerin Cezası

مَآ اَغْنٰى عَنِّى مَالِيَهْۚ ﴿٢٨﴾ هَلَكَ عَنِّى سُلْطَانِيَهْۚ ﴿٢٩﴾ خُذُوهُ فَغُلُّوهُۙ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُۙ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِى سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُۚ ﴿٣٢﴾

"Malım bana bir fayda vermedi. (Bütün) saltanatım benden ayrılıp mahvoldu. (Allah buyurur): "Tutun onu da, (ellerini) boynuna bağlayın. Sonra onu, o alevli ateşe atın. Bundan sonra da onu, yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun"
(Hâkka, 28-32).

سُلْطَانِيَهْ *"saltanatım..."* ifadesinden ne kastedildiği hususunda da, şu iki izah yapılabilir:

1) **İbn Abbas** bu ifadeye, "Dünyada iken Hz. Muhammed'in aleyhine olarak istidlâlde bulunduğum hüccetlerim benden silinip gitti, kayboldu" manasını verirken, **Mukâtil** de, uzuvları kendisinin aleyhine olarak müşrik olduğuna şahadet ettiğinde, "Hüccetlerim benden silinip gitti" anlamını vermiştir.

2) "Malım mülküm ve insanlara olan hükümranlığım zail olup gitti. Şimdi, fakir ve zelil olarak kalakaldım" demektir. Bu ifadenin manasının, "Ben, mülküm ve saltanatım sebebiyle, hak üzere olan kimselerle çekişir dururdum... Şimdi ise, malım mülküm yok olup gitti, geriye yaptıklarımın vebali kaldı..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

Bil ki, Allahu Teâlâ ilk önce o mutlu (saîd) kimselerin sevinçlerini zikretmiş, daha sonra da onların, güzel yaşayış içinde olduklarını yiyip-içtiklerini belirtmiştir. Aynen bunun gibi, burada da şakî (bedbaht) kimselerin hüzün ve kederlerinden bahsetmiş, daha sonra da onların ellerinin

kollarının bağlandığından, yiyeceklerinin irin, ölülerin teninden akan sıvı olduğundan bahsetmiştir. Bu işlerin ilki, cehennem bekçilerinin, "Onu yakalayın.." deyip de, bunun üzerine o kimsenin üzerine yüz bin meleğin yürüyüp, onun ellerini boynuna dolamalarıdır. Ki, işte bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Ellerini) boynuna bağlayın. Sonra onu, o alevli ateşe atın..."* âyetlerinin ifade ettiği hususdur.

Müberred şöyle der: "Tıpkı "اَكْرَمْتُهُ" ve "كَرَّمْتُهُ" denildiği gibi, birisini bir yerde icbaren tutup mevcut bulunduğunda, her iki babdan, "اَصْلَيْتُهُ" ve "صَلَّيْتُهُ" dersin. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ" hitabının mânâsı, "Onu ancak cehennemde hazır tutun, oraya atın..." demek olup, "الْجَحِيمُ" de, "en büyük ateş" demektir. Cehenneme bu ad, insanlara hükümran olduğu için verilmiştir. Âyetteki "فِي سِلْسِلَةٍ" kelimesine gelince, "سِلْسِلَةٍ", birbiri içine girmiş, muntazam halkalar (zincir) demektir. Art arda dizilen her şeye "müselsel" denilir.

Yetmiş Arşınlık Zincir

Âyetteki, "ذَرْعُهَا" ifadesinin manası şudur: Arapçada "ذَرْعٌ" dirsek ile ölçüp takdir etmek anlamına gelir. Nitekim, "Dirseği ile ölçüp takdir ettiğinde" "ذَرَعَ الثَّوْبَ - يَذْرَعُهُ - ذَرْعًا" ifadesi kullanılır. O halde, âyetteki "سَبْعُونَ ذِرَاعًا" ifâdesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

1) Âyetin maksadı, onun bu kadar uzunlukta olduğunu belirtmek değil, tam aksine, uzun oluş ile nitelemektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "sayısız, hadsiz hesapsız..." anlamını kastederek, *"Onlar için yetmiş defa istiğfar etsek bile..."* (Tevbe, 80) buyurmuştur.

2) Onun boyunun bu kadar olduğunu belirtmektir. Sonra da ulema ahirette, her zirâ'ın yetmiş kulaç, her kulacın Mekke ile Kûfe arasındaki mesafeden daha uzun olduğunu söylemişlerdir. **Hasan el-Basrî** de, "Bunun hangi zirâ' olduğunu en iyi bilen Allah'tır" demiştir. Âyetteki, "فَاسْلُكُوهُ" emrine gelince, **Müberred** şöyle der: "Arapçada, birisi bir kimseyi, bir şeyi bir yola soktuğunda, zapt-u rapt altına aldığında "سَلَكَهُ" ve "اَسْلَكْتُهُ" denilir. Yani, "Onu soktu; onu, soktum, zapt altına aldım." Kur'ân'ın kullandığı ifade ise, "سَلَكْتُهُ" şeklindedir. (Yani, sûlasîdir). Nitekim Cenâb-ı Hak, مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ *"Sizi cehenneme sokan ne oldu..."* (Müddessir, 42) ve كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ *"Onu, günahkârların kalbine soktuk..."* (Şuarâ, 200) buyurmuştur. **İbn Abbas** da şöyle demektedir: "Bu zincir, onun dübüründen girer boğazından çıkar; sonra da, kafasını ayaklarıyla birleştirir." **Kelbî**

de, şöyle demektedir: "İpin inciye girmesi gibi, zincire girer, sonra da, kalan kısmı boynu üzerinde toplanır." Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Zincirin Uzunluğunun Anlamı?

Birinci soru: Bu zincirin uzun olduğunu belirtmenin hikmeti nedir?

Cevap: Süveyd İbn Ebû Nuceyh şöyle demektedir: "Bütün cehennemliklerin o zincire vurulduğu haberi bana ulaştı. Bütün, insanlar aynı zincirle bağlanınca, bu sebeple, her birine yapılacak azap, daha şiddetli olmuş olur."

İkinci soru: Zincirin onlara sokulması, makuldür. Ama, onların zincire sokulmasının manası ne demektir?

Cevap: Onların zincire sokulmaları, o zincirin onların bedenlerine dolanması, bütün cüzlerinin birbirine girecek bir biçimde sıkıştırılması ve bu kimsenin, o zincirin arasında sıkışmış, hareket edemez bir biçimde bulunması demektir. **Ferrâ** da şöyle der: "İfadenin manası, "Sonra onları o zincire sokun" şeklindedir. Nitekim Arapçada, "Başımı fese soktum..." denildiği gibi, "Fesi başıma soktum..." da denilir. Ve yine Arapçada, yüzüğe giren parmak olduğu halde; "yüzük parmağıma girmiyor, olmuyor!" da denilir.

Üçüncü soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin "فِى سِلْسِلَةٍ فَاسْلُكُوهُ" dedi de, "فَاسْلُكُوهُ فِى سِلْسِلَةٍ" buyurmadı?

Cevap: "سِلْسِلَةٍ" kelimesinin "سَلَكَ" maddesine takdiminde, "الْجَحِيمَ" kelimesinin "صَلُّوهُ"ya takdim olunuşunda bahsetmiş olduğumuz husus yatmaktadır. Ki bu da, "Onu ancak, (başkasına değil) bu zincire sokun.." anlamıdır. Çünkü bu zincir, zincirlerin en korkuncudur.

Dördüncü soru: Cenâb-ı Hak, bağlama ve cehenneme sokma işlerini ifade ederken fâ edatını kullanmış, bu zincire sokma işini de "ثُمَّ" (sümme) edatı ile belirtmiştir. Şu halde, aradaki fark nedir?

Cevap: Buradaki "ثُمَّ" kelimesi ile, sonralık manası kastedilmemiştir. Tam aksine kastedilen şey, bu azabın derecelerindeki farklılıktır.

Duçar Olunan Azabın Sebebi

Bil ki, Allahu Teâlâ bu korkunç azabı açıkça anlatınca, sebebini de zikretmek üzere şöyle buyurmuştur:

إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣٤﴾

"Çünkü o, o büyük Allah'a inanmazdı. Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi" (Hâkka, 33-34).

Bu ifadelerin birincisi, "**kuvve-i âkile**"nin; ikincisi de "**kuvve-i ameliyye**"nin bozulduğuna bir işarettir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Yoksulu Doyurmanın Önemi**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi..."* ifadesi ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

a) "O, yoksulun yemeğinin bol olmasına teşvik etmedi.."

b) Âyette geçen "طَعَامٌ" kelimesi yiyeceğin ismi olup, اِطْعَامٌ "yedirmek" anlamında kullanılmıştır. Bu tıpkı, "عَطَاءٌ"(bağış) isminin, "اِعْطَاءٌ" (vermek) anlamında kullanılması gibidir. Nitekim şair وَبَعْدَ عَطَائِكَ اَلْمِائَةُ الرَّتَاعَا "Senin otlayan yüz (deveyi) vermenden sonra..." demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Doyurmayı Teşvikin Farziyeti**

Keşşâf sahibi şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi"* ifadesinde, yoksulları mahrum etmenin büyük bir günah olduğuna dair iki kuvvetli delil vardır.

1) Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, küfür ifade eden cümleye atfetmiş ve bunu, küfrün emaresi ve işareti saymıştır.

2) Yoksulu yedirmeye teşvik etmeyenin durumu böyle iken, ya bilfiil yedirip içirmeyenin durumu nasıl olur, düşünülsün diye, yedirmemeyi değil de, yedirmeye teşvik etmemeyi zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Fakiri Düşünmeme Kâfir Sıfatı**

Bu âyet, kâfirlerin, namaz kılıp zekat vermedikleri için, ilahi cezaya duçar olduklarına delalet eder ki "Kâfirler, şeriatın füruundan da (amelî kısmından da) sorumludurlar" şeklindeki sözümüzden kastedilendir. Ebû'd-Derdâ'nın, yoksullar için çokça çorba pişirmesi hususunda hanımını da teşvik ettiği ve "Biz iman etmek suretiyle, o zincirin yarısından kurtulduk; şimdi geriye kalan yarısından kurtulmayalım mı?!" dediği rivâyet olunmuştur. Âyetin bu ifadesi ile, kâfirlerin yedirip içirmediklerinin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bu ifadeyle, onların, *"Allah'ın, istemesi halinde yedirip içireceği kimseleri biz mi yedirip içireceğiz..."* (Bkz. Yasin, 47) şeklindeki sözlerinin kastedildiği de söylenmiştir.

Kâfire Fayda Veren Dost Yok

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ ﴿٣٧﴾

"Onun için, bu gün burada, kendisine hiçbir yakın ve dost yoktur. Gıslînden başka yiyecek de yoktur. Ki onu, suçlulardan başkası yemez..." (Hâkka, 35-37).

Yani, "Ahirette bu kimsenin bir "**hamîm**", yani, kötülükleri kendisinden men eden; bu kötülüklerden ötürü üzülen bir yakını yoktur" demektir. Çünkü onlar, ahirette, birbirlerinden kaçarlar. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir dost başka bir dostunu soramaz..."* (Meâric, 10) âyetiyle, *"Zâlimler için, ne müşfik bir yakını, ne de sözü dinlenir bir şefaatçi vardır"* (Mü'min, 18) âyetleri gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ *"Gıslînden başka yiyecek de yoktur"* âyetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rivâyet olunduğuna göre **İbn Abbas**'a "غِسْلِين"in ne demek olduğu sorulmuş da, o da, "Bunun ne demek olduğunu bilemeyeceğim" demiş. **Kelbî** ise şöyle demektedir: "Bu, azâba duçar edildiklerinde, cehennemliklerden akan irin, kan ve sarı sudur." O halde "غِسْلِينٌ ، فِعْلِينٌ" vezninden olup, "غَسْلٌ" kökündendir.

İKİNCİ MESELE

"طَعَامٌ" yemek için hazırlanan şeye denilir. Cehennemlikler yesin diye irin hazırlanıp sunulduğuna göre, bu, onların yiyeceği olmuş olur. Şöyle de denebilir: Bu, o cehennemlikler için yiyecek makamına konulduğu için, buna "taâm- yiyecek" denilmiştir. Nitekim şâir, "onların aralarındaki selamları, bir çeşit ağrı ve sızıdır" anlamında, "تَحِيَّةَ بَيْنِهِمْ ضَرْبُ وَجِيعٍ" demiştir ki, darb ve vurma işi, selam olmaz. Ancak ne var ki, onun yerine konulduğu için bu adı almıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "**gıslîn**"in kimlerin yiyeceği olduğunu zikrederek لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ *"Ki onu, suçlulardan başkası yemez..."* (Hâkka, 37)

buyurmuştur. Buradaki "الْخَاطِؤُنَ" kelimesi "günahkârlar" demek olup, bununla da, bilerek günah işleyenler kastedilmiştir. Çünkü, bir kimse bilerek günah işlediğinde "خَطِئَ الرَّجُلُ" denilir ki, bunlar da, müşriklerdir. Hemze yâ'ya çevrilerek, "الْخَاطِيُونَ" şeklinde okunduğu gibi, hemze atılarak, "الْخَاطُونَ" şeklinde de okunmuştur. **İbn Abbas,** bu kıraati tenkit ederek, "Bu kelime "الْخَاطُونَ" şeklinde okunamaz. Çünkü hepimiz adım atarız, الْخَاطُونَ "adım atanlar" anlamına gelir... Bunlar ancak, الْخَاطِؤُنَ "günahkâr" olanlardır. "الصَّابُونَ" **(Sabiîler)** de denmez. Çünkü, bu manada bu kelime ancak "الصَّابِؤُنَ" şeklinde kullanılır" demiştir. **İbn Abbas**'ın tenkidine şu şekilde cevap verilir: "Âyetin bu ifadesi ile, hakkı batıla karıştıranlar ve Allah'ın kanunlarını çiğneyenler kastedilmiş olabilir."

*

Bil ki, Allahu Teâlâ, önce kıyametin mümkin bir şey olduğuna, sonra onun vukû bulacağına dair deliller getirip, daha sonra da, saîd ve şakî kimselerin hallerinden bahsedince, bu sözünü, Kur'ân'a saygı ve ta'zim ile sonuçlandırarak şöyle buyurmuştur:

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾

"Neler görüyor, neler görmüyorsanız, (onların hepsine) and ederim ki o, çok şerefli bir peygamberin sözüdür" (Hâkka, 38-40).

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"لَا أُقْسِمُ" Tabirinin İzahı**

Kimi âlimler, "لَا أُقْسِمُ" ifadesi ile, "yemin ederim ki" anlamının kastedildiğini, "لَا"nın ise zaid olduğunu; yahut da, önce geçmiş olan bir sözü ret anlamında ("hayır, öyle değil!") dediğini söylerlerken, kimi âlimler de, buradaki "لَا"nın olumsuzluk için olduğunu, ifadenin, "yemin etmem" anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, buna göre âyetin manası şöyle olur: "Cenâb-ı Hak âdeta, "Ben bu Kur'ân'ın, kerîm bir resûlün sözü olduğuna yemin etmem!" demiş olur ki, bu da, "Çok net, açık ve kesin olduğu için, yemin etmeye gerek yok..." demektir. Biz bu meseleyi, "لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ" (Kıyame, 1) Sûresi'nin başında tafsilatlı bir biçimde ele alacağız.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Neler görüyor, neler görmüyorsanız..."* ifadesi, şümûl bakımından, ne varsa her şeyi içine alan bir ifadedir. Çünkü, her şey bu iki kısımdan, yani ya görülür, ya da görülmez olmaktan hâlî değildir. Dolayısıyla da, yaratanı-yaratılanları; dünyayı-âhireti; maddeyi-rûhu; insanı-cinni ve açık olanı-gizli nimetleri... hepsini içine alır.

Resul-i Kerîm Kimdir?

Sonra Allahu Teâlâ, إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ *"O, çok şerefli bir peygamberin sözüdür"* buyurmuştur.

Bil ki, Allahu Teâlâ, Tekvîr Sûresi'nde bu ifadeye yer vermiştir. Âlimlerin çoğu, oradaki bu ifade ile **Cebrâil** (a.s)'in; buradaki ile de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiği kanaatindedirler. Onlar şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Cenâb-ı Hak burada, *"O, çok şerefli bir peygamberin sözüdür"* buyurup, bundan sonra da, "Bu bir şair, bir kâhin sözü değildir" demiştir. Halbuki Mekke müşrikleri, **Cebrâil** (a.s)'i şair ve kahin diye tavsif etmiyor, bu iki vasıfla Hz. Peygamber (s.a.s)'i tavsif ediyorlardı. Ama Hak Teâlâ (Tekvîr Sûresi'nde) ise, *"Bu, şerefli bir peygamberin sözüdür"* buyurup *"Bu şeytân-ı racîm'in sözü değildir"* deyince, mânâ "Bu, şerefli meleğin sözüdür, kovulmuş şeytanın değil" şeklinde olmuş olur. Dolayısıyla buradaki, "Şerefli elçi" ifadesinden, Hz. Muhammed (s.a.s), Tekvîr Sûresi'ndekinden de **Cebrâil** (a.s) kastedilmiş olabilir.

Kur'ân'ın Cebrâil'e İzafesi

İşte burada şöyle bir soru yöneltilebilir: Ümmet, Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı (sözü) olduğu hususunda müttefiktirler. Ama verilen bu manalara göre, aynı sözün, hem Allah'ın, hem **Cebrâil** (a.s)'in, hem de Hz. Peygamber (s.a.s)'in olması gerekir ki, bu düşünülemez?.. buna şu şekilde cevap verilebilir: Tek bir sözün, en ufacık bir münasebetten ötürü bunların her birine nisbet edilmesi mümkündür. Binâenaleyh Kur'ân, Levh-i Mahfûz'dan dercedip izhar eden zat, Allahu Teâlâ olduğu için, O'nun kelamı; gökten yere indirilen olması münasebetiyle, **Cebrâil** (a.s)'in kelamı; insanlara açıklayıp, ona imana davet ettiği ve onu peygamberliğinin delili kıldığı için de, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'in kelamı olabilir.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾

"O, bir şair sözü değildir. Siz ne az inanıyorsunuz! O, bir kahin sözü de değildir. Siz ne az düşünüyorsunuz! (O), âlemlerin Rabbinden bir indirilmedir" (Hâkka, 41-43).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

İbn Kesîr hariç, kıraat imamlarının çoğu fiilleri, tâ ile ve muhatap sîgasıyla, "تُؤْمِنُونَ - تَذَكَّرُونَ" şeklinde okumuşlardır, **İbn Kesir** ise, bunları, yâ ile gâib sîgası olarak okumuştur. Binâenaleyh bunları muhatap sîgasıyla okuyanlar, bu fiilleri, "بِمَا تُبْصِرُونَ * وَمَا لَا تُبْصِرُونَ" (Hâkka, 38-39) ifadelerine göre okumuşlardır. Gâib sîgasıyla okuyanlar ise, "iltifat" üslubuna göre okumuş olurlar.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "مَا" edatları, âlimlere göre zaiddir, sırf te'kid için getirilmişlerdir. Âyetteki "قَلِيلًا" ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) **Mukâtil** şöyle der: "Cenâb-ı Hak buradaki "**kalîl**" (az) sözü ile, onların, Kur'ân'ın Allah'tan olduğuna hiç inanmadıklarını kastetmiştir. Buna göre mana, "Onlar hiç iman etmezler" şeklinde olur. Nitekim Araplar, "Bize hiç gelmiyor" manasında, قَلَّ مَا يَأْتِينَا "Bize ne de az gelir" derler."

2) O kâfirler, kalben buna inanıyorlardı. Ama bundan hemen dönüyor, bu konuda yaptıkları istidlâlleri tamamlamıyorlardı. Baksana Hak Teâlâ, *"O (kâfir) düşündü, ölçüp biçti. Sonra da, "Bu, ancak seçkin bir büyüdür" dedi"* (Müddessir, 18, 24) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şair olmayışını bildirirken, *"ne az iman ediyorsunuz"*un ifadesini; kâhin olmadığını bildirirken ise, *"ne az tezekkür edersiniz"* ifadesini getirmiştir. Bunun sebebi şudur: Hak Teâlâ sanki, "Bu Kur'ân bir şairin sözü değildir. Çünkü bunun özellikleri, bütün şiir çeşitlerinden farklı. Fakat siz iman etmiyorsunuz, yani imana yönelmiyorsunuz. İşte

bundan dolayı da düşünmekten yüz çeviriyorsunuz. Eğer imana niyetlenmiş olsaydınız, "o bir şair" şeklindeki sözünüzün yalan olduğunu bilirdiniz. Çünkü Kur'ân'ın terkibi - üslubu - özelliği, bütün şiir çeşitlerinden farklıdır. Yine bu Kur'ân, bir kâhin sözü de değildir. Çünkü kâhinlerin sözü, şeytanlar ve şeytanların inkârından kaynaklanır. Binâenaleyh bunun, şeytanların öğretmesiyle olması mümkün değil. Fakat sizler, Kur'ân'ın nazmının nasıllığını ve şeytanları kınadığını hesaba katmıyorsunuz. Dolayısıyla da bunun kehanet nev'inden olduğunu söylüyorsunuz" demektedir.

Rabbü'l-Âlemîn'in Kelâmı

Hak Teâlâ, تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"(O), âlemlerin Rabbinden bir indirilmedir"* buyurmuştur.

Bil ki bu âyetin bir benzeri de, Şuarâ Sûresi'ndeki, *"Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu, inzarcılardan olasın diye, senin kalbine Ruhu'l-Emîn (Cibril) indirdi"* (Şuârâ, 192-194) âyetidir. Şu halde: Bu Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın indirdiği bir şey olduğu için, Rabbu'l-âlemîn'in kelamı; vasıtasıyla indiği için **Cebrâil** (a.s)'in kelamı; onunla insanları inzar (ikaz) ettiği için de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kelamı (sözü)dür. Dolayısıyla Hak Teâlâ burada, hem, *"Bu şerefli bir peygamberin sözüdür"* buyurmuş; bunun peşinden de, problem ortadan kalksın diye, *"O, âlemlerin Rabbinden bir indirilmedir"* buyurmuştur. **Ebu's-Simâl,** "نَزَّلَ تَنْزِيلًا" takdirinde olarak, "تَنْزِيلًا" şeklinde okumuştur.

Allah Adına Söz Uydurmanın Cezası

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾

"Eğer bazı sözleri, bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini alıverirdik. Sonra da hiç şüphesiz onun can damarını koparırdık. O zaman sizden hiçbiriniz buna mani olamazdınız"
(Hâkka, 44-47)

Bu, Meçhul olarak "وَلَوْ تُقُوِّلَ" (uydurulsaydı) şeklinde de okunmuştur. "**Tekavvul**", "kavl" (söyleme) mastarının "mutavaat" sîgasıdır. Çünkü bunda,

söz uyduranın, zorlanması söz konusudur. Nakledilen sözleri küçümsemek için, "**akâvil**" denmiştir. Bu tıpkı "**e'âcib**" (acâip şeyler), "**edâhîk**" (gülünç şeyler) gibidir. Buna göre sanki "**ekâvil**" kelimesi, "**kavl**" (söz) kelimesinden, uf'üle veznindeki "ukvüle"nin çoğulu olmuş olur. Buna göre mana, "Eğer o bize, bizim söylemediğimiz bir sözü nisbet edecek olsaydı.." şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ * ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ *"Elbette onun sağ elini alıverirdik. Sonra da hiç şüphesiz onun can damarını koparırdık."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Onun elinden yakalar ve boynunu vururduk" demektir. Cenâb-ı Hak bunu, padişahların, kendilerine iftira edip, cezayı hak eden kimselere uyguladığı cezaya benzeterek anlatmıştır. Çünkü padişahlar, böylesi kimselere hiç zaman tanımaz, hemen boyunlarını vurdururlar. Hak Teâlâ burada özellikle "**yemîn**" (sağ el) lafzını kullanmıştır. Çünkü cellat, öldüreceği kimsenin ensesine darbeyi indirmek istediğinde sol elinden; boğazına indirmesi ve kılıcı oradan vurmayı istediğinde -ki bu, öldürülecek olan, kılıcı gördüğü için, ona çok zor gelecek bir pozisyondur- o zaman da sağ elinden yakalayıp vurur.

Buna göre âyetteki "بِالْيَمِينِ" ifâdesi, "بِيَمِينِهِ" "Onun sağ elini" takdirindedir. Ve tıpkı, "الْوَتِينَ" ifâdesinin, وَتِينَهُ "Onun can damarını keseriz" manasında olması gibidir. Bu açık bir tefsir olup, **Hasan el-Basrî**'den nakledilmiştir.

2) Buradaki "**yemîn**" kelimesi, kudret ve kuvvet manasınadır. Bu görüş **Ferrâ, Müberred** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. Onlar bu hususta **Şemmâh**'ın şu beytini delil getirmişlerdir: إِذَا مَا رَايَةٌ رُفِعَتْ لِمَجْدٍ تَلَقَّاهَا عَرَابَةُ بِالْيَمِينِ "Ne zaman bir şeref için bir sancak kaldırılsa onu Arabe, kuvvetiyle alır, yakalar." Buna göre âyetin manası, "Biz, ondan bütün gücünü çekip alırız" şeklinde olur. Bu manaya göre "بِالْيَمِينِ"deki "bâ", zaid olmuş olur.

Mukâtil, âyete, "Biz ondan hak ile intikam alırız" manasını vermiştir. Bu görüşe göre, âyetteki "**yemîn**", "hak" manasına olmuş olur ve tıpkı تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ *"Siz bize, hak taraftan gelirsiniz"* (Saffât, 28) âyetinde olduğu gibi.

Bil ki bu izahların neticesi şu manaya varıp dayanır: "Eğer o (peygamber), bize, bizim demediğimiz bir sözü nisbet edecek olsaydı, ya delil getirmek suretiyle onu, bundan men ederdik. Çünkü biz, ona bu konuda muarazada bulunanları, getirip karşısına dikerdik. Böylece bu konuda yalancı

olduğu ortaya çıkardı. Böylece de bu durum, onun davasının batıllığını gösterir, sözünü temelinden yıkardı. Yahut da, uyduracağı sözü tam söyleyeceği zaman, bütün gücünü-kuvvetini çekip alarak ona mani olurduk. Doğru söyleyenin yalan söyleyene karışmaması için, Allah'ın hikmetinin gereği de budur."

İKİNCİ MESELE: **Vetîn**

"**Vetîn**", kalpten uzanıp başa varan ve kesildiğinde canlıların ölüverdiği damardır. **Ebû Zeyd,** bunun çoğulunun "**vütün**" şeklinde olduğunu, "**evtine**" şeklinde de geldiğini, mesela ثَلَاثَةُ اَوْتِنَةٍ (üç damar) dendiğini; "**mevtûn**"un ise, "**vetîn** damarı kesilen" manasına olduğunu söylemiştir. **İbn Kuteybe** de şöyle der: Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, "Biz onun bu can damarını bilfiil keseriz" manasını değil, "Yalan söylemesi halinde onu öldürürüz ve o sanki bu damarı kesilmiş gibi olur" manasını kastetmiştir. Bunun bir benzeri de Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَا زَالَتْ اَكْلَةُ خَيْبَرَ تُعَاوِدُنِى فَهٰذَا أَوَانُ اِنْقِطَاعِ اَبْهُرِى *"Hayber'deki o lokmanın (tesiri) zaman zaman beni yoklar. İşte o anlar, (sanki) can damarımın kesildiği anlardır"* hadis-i şerifidir.[4] Buradaki "**ebhür**", kalbe bağlı olan damar demek olup, bu kesildiğinde insan ölür. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) âdeta, "Bu o zehirin beni öldürdüğü anlardır. İşte bu durumda, sanki can damarı kesilmiş kimse gibi olurum" demek istemiştir.

Ehad Kelimesi

Hak Teâlâ sonra, فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ *"O zaman sizden hiçbiriniz buna mani olamazdınız"* buyurmuştur.

Mukâtil ve **Kelbî** "Sizden hiç kimse bizim böyle yapmamıza mani olamazdı" manasını verirken; **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demektedir: "**Hâcizîn**" kelimesi, "**ehad**" kelimesinin sıfatı olabilir. Çünkü "ehad", kendisinde müfret, cemî, müzekker ve müennesin eşit olduğu, genel bir nefy (olumsuzluk ifadesi) için kullanılmış bir isimdir. *"Peygamberlerinden hiçbirini (iman hususunda, diğerlerinden) ayırmayız"* (Bakara, 285) ve *"Sizler, herhangi bir kadın gibi değilsiniz, (Ey Peygamber zevceleri)"* (Ahzab, 32) âyetlerindeki "**ehad**" (bir - hiçbir) kelimesi de bu manada kullanılmıştır." Bil ki *"sizden"* ifadesindeki hitap bütün insanlaradır.

*

Bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân'ın kendisi tarafından **Cebrâil** (a s) vasıtasıyla, şâir-kâhin olmayan Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilmiş bir "hak" olduğunu

4 Dârimi, Mukaddime, 11 (1/33).

beyan edince, peşi sıra da Kur'ân'ın ne olduğunu beyan etmek için şöyle buyurmuştur:

وَإِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنكُمْ مُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

"Şüphesiz ki bu Kur'ân, muttakiler için bir derstir. İçinizden (onu) yalanlayanların olduğunu, elbet biliyoruz. Muhakkak ki o, kâfirler için bir pişmanlık (vesilesidir.) Hiç şüphesiz ki o (Kur'ân), hakka'l-yakîn'dir. O halde o büyük Rabbinin adını tesbih et" (Hâkka, 48-52).

"Şüphesiz ki bu Kur'ân, muttakiler için bir derstir" âyetinde ifade edilen hususu, Bakara Sûresi'nin başında "هُدًى لِلْمُتَّقِينَ" (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde uzunca anlatmıştık.

Hak Teâlâ, وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنكُمْ مُكَذِّبِينَ *"İçinizde (onu) yalanlayanların olduğunu, elbet biliyoruz"* buyurmuştur. Bu, "İçinizden, dünya sevgisinden ötürü, onu yalan sayanların bulunduğunu da biliyoruz" demektir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kim dünya sevgisinden kendini korursa, bu Kur'ân'dan öğüt almış ve bundan istifade etmiş olur. Kim de, dünyaya meylediyorsa, bu demektir ki o da, bu Kur'ân'ı yalanlamış ve ona yaklaşmamıştır" demektir.

Ben derim ki: **Mu'tezile,** dalâlet ve küfrün Allah'tan olmadığı hususunda bu âyete tutunabilir. Çünkü Hak Teâlâ, Kur'ân'ı, "müttakiler için bir öğüt" diye tavsif etmiş; ama Kur'ân'ın, yalanlayıcılar için "bir saptırıcı" olduğunu söylememiş, tam aksine, bu yalanlama ve dalaleti, bizzat onlara nisbet ederek, *"İçinizden (onu) yalanlayanların olduğunu elbet biliyoruz"* buyurmuştur ki bunun bir benzeri de *"Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir. (Ama) o yoldan sapanlar vardır"* (Nahl, 9) âyetidir. Bil ki **Mu'tezile**'nin bu tür iddialarına karşı cevap, daha önce (defalarca) geçmiştir.

Sonra Hak Teâlâ, وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ *"Muhakkak ki o, kâfirler için bir pişmanlık (vesilesidir)"* buyurmuştur.

Burada "o" zamiri, neye râcidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu zamir, Kur'ân'a râcidir. Buna göre sanki, "Kur'ân, kâfirler için, ya kıyamette, onu tasdik edenlere verilen mükâfatları gördüklerinde; yahut

da dünyada mü'minlerin ulaşacağı saltanatı, güç-kudreti gördüklerinde, bir pişmanlık vesilesi olur" denilmek istenmiştir.

b) **Mukâtil,** buna, "Onların Kur'ân'ı yalanlamaları, onlar için bir pişmanlık sebebidir" manasını vermiş ve bunun delilinin, daha önce geçen, *"İçinizden (onu) yalanlayanların olduğunu, elbet biliyoruz"* (Hâkka, 49) âyeti olduğunu söylemiştir.

Sonra Hak Teâlâ, وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ *"Hiç şüphesiz ki o (Kur'ân), hakka'l-yakîn'dir"* buyurmuştur. Bu, "o kesin bir gerçektir" yani "kendisinde batıllığın yer almadığı bir gerçek; bir şüphenin bulunmadığı bir yakîn (kesin bilgi)dir" demek olur. Bu iki sıfattan biri, te'kid için diğerine muzaf kılınmıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ *"O halde o büyük Rabbinin adını tesbih et"* buyurmuştur. Bu, "ya seni, vahye ehil kıldığı için, O'na şükür olarak; yahut da kendisinden beri olduğu yalancı vahyin kendisine nisbet edilmesine razı olmaktan O'nu tenzih et, O'nu tesbih et" demektir. Bu âyetin tefsiri, A'lâ Sûresi'nin başında ve Besmele'nin tefsirinde geçmiştir. En iyisini ve en doğrusunu Allah Sübhânehû ve Teâlâ bilir.

Salat-u Selâm, ümmî bir peygamber olan, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun. (Âmin).

***

MEÂRİC SÛRESİ

Bu sûre, kırk dört âyettir, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَاَلَ سَآئِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ ﴿١﴾ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ﴿٢﴾ مِنَ اللّٰهِ ذِى الْمَعَارِجِ ﴿٣﴾

"İsteyen biri, kâfirlerin başına inecek azabı istedi -ki onu önleyecek hiçbir kimse yoktur. (O), meâric sahibi Allah'tandır" (Meâric, 1-3).

Nüzul Sebebi

Bil ki "سَاَلَ" (sordu - istedi) ifadesi ile ilgili iki kıraat vardır: Kimi âlimler bunu hemzeyle okurken, kimisi de hemzesiz okumuşlardır. Birinciler, ki bunlar çoğunluktadır, bu kıraate göre şu muhtemel izahları yapmışlardır:

1) **Nadr b. Hars,** *"Allahım, eğer bu senin katından bir hak ise, üzerimize gökten taş yağdır, yahut bize elim bir azap ver"* (Enfal, 32) deyince, Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi. Buna göre âyetteki "سَاَلَ سَائِلٌ" ifâdesi, "Gelecek azabı, çağıran birisi çağırdı (istedi)" şeklinde olur. Bu, birisi bir şeyi talep edip, peşine düştüğünde söylediğin, "دَعَى بِكَذَا" şeklindeki sözüne varıp dayanır. Hak Teâlâ'nın يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِنِينَ *"Onlar orada (cennette), her türlü meyveyi, kendilerini emniyette hissederek davet eder, isterler"* (Duhan, 55) âyetindeki ifade de bu manadadır. **İbnü'l-Enbârî** der ki: "Bu görüşe göre "bâ" harf-i cerri zâid olmuş olur ve takdir, "سَأَلَ سَائِلٌ عَذَابًا وَاقِعًا" şeklinde olur. Bu izaha göre, "bâ", te'kid için olmuş olur ve bu tıpkı "وَهُزِّى اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ" (Meryem, 25) âyetindeki "bâ" gibidir." **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Burada "سَاَلَ" (istedi- sordu) kelimesi, "دَعَى" (davet etti) manasında olunca, "دَعَى" fiili gibi müteaddî olmuştur. Bundan dolayı Hak Teâlâ da sanki "دَعَى دَاعٍ بِعَذَابٍ" demiş olur."

2) **Hasan el-Basrî** ve **Katâde** şöyle derler: "Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderip, o da müşrikleri ilahi azapla tehdit edince, bir kısmı bir kısmına, "Muhammed'e, bu azabın kimin için olduğunu, kimin başına geleceğini sorun" dediler de, Allahu Teâlâ bu azabı, *"İsteyen biri kâfirlerin başına inecek azabı istedi..."* buyurarak haber verdi."

İbnü'l-Enbârî, "Bu görüşe göre âyetin takdiri, "سَاَلَ سَائِلٌ عَنْ عَذَابٍ" şeklinde olur. Buna göre, "bâ", "عَنْ" manasınadır ve tıpkı şairin,

فَإِنْ تَسْأَلُونِى بِالنِّسَاءِ فَإِنَّنِى بَصِيرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَبِيبٌ

"Eğer bana kadınlardan sorarsanız, bilin ki ben kadınların hastalıklarını bilen bir doktorum" şeklindeki şiirindeki "bâ" gibi olur. Nitekim Hak Teâlâ, فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا *"Onu (yani ondan) bir bilene sor"* (Furkan, 59) buyurmuştur. **Keşşâf sahibi** de, "Bu izaha göre, "سَاَلَ" fiili, "اِهْتَمَّ" ve "عَنِىَ" (ihtimam gösterdi, önem verdi) manalarına gelmiş olur. Buna göre sanki, اِهْتَمَّ مُهْتَمٌّ بِعَذَابٍ "Bir önemseyen, olacak bir azabı önemsedi" denilmek istenmiştir" der.

3) Bazı âlimler de, âyetteki "isteyen (soran)" ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiğini, çünkü onun, kâfirlerin başına gelecek o azabı hemen istediğini, böylece de Allahu Teâlâ'nın, "Bu azap onların başına gelecek. Bunu geri çevirebilecek güç-kuvvet yok" buyurduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bu tefsirin doğruluğunun delili, âyetin peşi sıra gelen *"O halde sen, şimdilik güzel bir sabır ile katlan "* (Meâric, 5) âyetidir. Bu âyet, bu "isteyen"in, güzel sabır ile emrolunan zat olduğuna delalet etmektedir.

Fiilin hemzesiz olarak, "سَالَ" şeklinde okunuşuna göre şu iki izah yapılabilir:

a) Böyle okuyan da, hemzeli "سَأَلَ"yi kastetmiş, ama "kalb" yaparak kelimeyi hafifletmiştir. Nitekim şair

سَأَلَتْ قُرَيْشٌ رَسُولَ اللهِ فَاحِشَةً ضَلَّتْ هُذَيْلٌ بِمَا سَالَتْ وَلَمْ تُصِبْ

"Kureyş Allah'ın Resûlü'nden bir günah fiili istemiş, böylece Hüzeyl, bu isteği sebebiyle sapmış ve isabet edememiştir" demiştir.

b) Bu kelime, **"seyelûn"** (ahmak) manasınadır. Bunu, **İbn Abbas** (r.a)'ın âyeti, "سَالَ - سَيْلٌ" şeklinde okuyuşu da destekler. O halde **"seyl"**, tıpkı **"gavr"** mastarının, **"gâir"** (batan) manasına oluşu gibi, **"sâil"** manasınadır. Buna göre mana, "Bir vâdi, o ilâhi azabı onların üzerine akıtmak için işe koyuldu" şeklinde olur. Bu tefsir **Zeyd b. Sâbit** ve **Abdurrahman b. Zeyd**'in görüşü olup, bunlar âyetle "Cehennem vâdilerinden bir vâdi aktı" manasını vermişlerdir.

Âyetteki **"sâil"** kelimesinin ancak hemzeli okunacağı hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Çünkü bu kelime, eğer hemzeli "سَأَلَ" fiilinden ise, zaten ister istemez hemzeli olacaktır. Yok eğer hemzesiz bir fiilden ise,

"**kâil**" ve "**hâif**" gibi yine hemzeli olacaktır. Fakat sen, istersen hemzeyi hafifletip, kelimeyi bu ikisi arası bir şekilde okuyabilirsin.

Âyetteki, لِلْكَافِرِينَ * بِعَذَابٍ وَاقِعٍ *"Kâfirlerin başına inecek azap"* ifadesi ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Biz, eğer âyetteki, *"isteyen ... istedi"* ifadesini, "**Nadr**, o azabı istedi" manasına alırsak, bu ifadenin manası, "ister istesin, ister istemesin mutlaka olacak bir azabı, bir isteyen istedi" şeklinde olur. Bu böyledir. Çünkü o azap, ahirette kâfirlerin başına mutlaka gelecek ve hiç kimse onu geri çeviremeyecektir. Dünyada da **Nadr**'ın başına gelmiş ve böylece o Bedir günü öldürülmüştür. İşte âyetteki, *"Onu önleyecek hiçbir kimse yoktur"* ifadesinden kastedilen budur.

2) Eğer biz bu kelimeyi ikinci şıkka göre, yani, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu azabın, kim için ve kimin başına geleceğini sormuş olmalarına göre tefsir edersek, deriz ki: Allahu Teâlâ, bu soruya, o azabın kâfirlerin başına geleceğini bildirmekle cevap vermiştir. Ama doğru olan birinci görüştür.

Âyetteki, مِنَ اللهِ *"Allah'tandır"* ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun takdiri, ...بِعَذَابٍ وَاقِعٍ مِنَ اللهِ "Allah'tan gelecek bir azap" şeklindedir.

2) Takdir, "لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ مِنَ اللهِ" şeklindedir ve bu, "Allah'tan sâdır olan bu azap için, yine Allah tarafından bir savuşturucu da yoktur. Çünkü hikmet bu azabın olmasını gerektirmiş ise, Allah'ın bunu yapmaması imkansızdır" demektir.

Zi'l-Me'âric

Âyetteki, ذِي الْمَعَارِجِ *"Me'âric sahibi"* ifadesine gelince, "**me'âric**" kelimesi, "**mi'rec**"in çoğuludur. "**Mi'rec**" de, yüksek yere çıkma vasıtası (asansör) demektir, وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ *"Üstünde çıkacakları asansörler - merdivenler..."* (Zuhruf, 33) âyeti de bu manadadır.

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **Kelbî**'nin rivâyetine göre **İbn Abbas**, "ذِي الْمَعَارِجِ" kelimesine, "Göklerin sahibi" manasını vermiştir. Melekler oraya doğru yükselip çıktıkları için göklere, "**me'âric**" denilmiştir.

2) **Katâde** bu kelimeye, "Fazl, ikrâm, lütuf ve nimetler sahibi" manasını vermiştir. Bu böyledir. Çünkü Allah'ın nimet ve ihsanlarının bir çok derecesi vardır ve bunlar insanlara, farklı mertebelerde ulaşırlar.

3) **"Me'âric"**, Cenâb-ı Hakk'ın velî kullarına, cennette verdiği dereceler manasınadır.

Bana göre bu hususta bir dördüncü izah da şu şekilde yapılabilir: Gökler nasıl, yükseklik-alçaklık ve büyüklük-küçüklük bakımlarından farklı ise, melekî ruhlar da kuvvet-zaaf ve kemal-noksanlık bakımından ilâhi bilgilerin çokluğu, kuvveti ve bu âlemi tedbirde kuvvetli veya zayıf olmak bakımlarından farklı farklıdırlar. Belki de, Allahu Teâlâ'nın nimetlerinin in'amının nûru ve rahmetinin feyzinin eseri, bu âleme ancak bu ruhlar vasıtasıyla ulaşırlar. Bu ulaşma da ya alışılmış şekilde olur veya alışılmışın dışında olur. Nitekim Hak Teâlâ da, *"(Dünyanın) içini idare edenlere yemin olsun ki..."* (Naziat, 5) ve *"(Dünyanın) işini taksim edenlere yemin olsun ki"* (Zâriyat, 4) buyurmuştur. O halde bu âyetteki, *"O, me'âric sahibi Allah'tandır"* ifadesi ile, bu âlemin çeşitli ihtiyaçlarının, oraya doğru yükselmesi açısından, tıpkı bir asansör gibi olan; Allah'ın rahmetinin eserinin o âlemden burada olanlara inmesi açısından da tıpkı bir merdiven gibi olan o çeşitli ruhlara bir işaret kastedilmiştir.

تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا ﴿٥﴾

"Melekler ve Rûh ona mesafesi elli bin yıl olan bir günde çıkarlar. Binâenaleyh sen, güzel bir sabır ile sabret" (Meâric, 4-5).

***BİRİNCİ MESELE:* Melâike ve Ruh**

Bil ki, Allahu Teâlâ'nın Kur'ân'da takip ettiği metot ve üslup şudur: O, her ne zaman korkutma ve işin korkunçluğunu anlatma sadedinde meleklerden bahsetse, bu âyette ve *"O gün ruh ve melekler saf saf kalkarlar"* (Nebe, 38) âyetinde olduğu gibi, mutlaka onunla birlikte "Rûh" (**Cebrâil**'i) ayrıca zikreder ki bu, "Ruh"un, kadr-u kıymet bakımından meleklerden daha büyük olduğunu gösterir. Burada şöyle bir incelik var: Allahu Teâlâ

"**urûc**" (çıkma-yükselme) tabirini kullanırken, bu âyette olduğu gibi, önce melekleri, sonra Rûh'u; "**kıyam**" (kalkma) ifadesini kullanırken de, Nebe, 38. âyette olduğu gibi, önce Rûh'u sonra melekleri zikredir. Bu, Rûh'un, inişte ilk, çıkışta da ikinci olmasını gerektirir. İşte bu noktada bazı keşif ehli zatlar şöyle demektedirler: Rûh, Allah'ın celâline yakın olan en büyük nûrdur. Diğer meleklerin rûhu, bu nûrdan dallanır-budaklanır. İman ise, rûh derecelerinin en sonunda yer alır. Binâenaleyh bu iki uç arasında, çeşitli melekî ruhların ve kudsî nurların derece ve mertebeleri vardır. Bunların tam sayısını ancak Allahu Teâlâ bilir.

***İKİNCİ MESELE:* Müşebbihe'ye Cevap**

Allahu Teâlâ'nın bir mekanda, ya Arş'ta, yahut Arş'ın üstünde olduğunu savunanlar, bu âyeti şu iki bakımdan görüşlerine delil getirmişlerdir:

1) Âyet, Allahu Teâlâ'nın, *"me'âric sahibi"* diye mevsuf olduğunu göstermektedir ki bu ancak, Allahu Teâlâ'nın üstte bir yerde olması durumunda söz konusu olur.

2) Hak Teâlâ, *"Melekler ve Rûh ona ... çıkarlar"* buyurmuştur. Böylece meleklerin çıkış ve yükselişlerinin "O'na" doğru olduğunu beyan etmiştir ki bu da Hak Teâlâ'nın üst tarafta olmasını gerektirir.

Buna şu şekilde cevap veririz: Deliller, Hak Teâlâ'nın bir mekanda, bir yönde bulunmasının imkansızlığına delalet edince, bu âyetin kesinlikle te'vil edilmesi gerektiği sabit olmuş olur. Şimdi, Allah'ın *"me'âric sahibi"* diye mevsuf oluşu ile ilgili izahları biraz önce yaptık. Fakat âyetteki, إِلَيْهِ *"Ona, ona doğru"* ifâdesinde, "إِلَى" harf-i cerrinin yer alışından, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda olduğu manası kastedilmemiş, aksine bütün her şeyin O'nun iradesine varıp dayandığı kastedilmiştir. Bu, *"Bütün işler, O'na döndürülür (varıp O'na dayanır)"* (Hûd, 123) âyetiyle anlatıldığı gibidir. Bu ifadeyle de, "izzet ve şerefin bulunduğu yere yükselip varır" manası kastedilmiştir. Bu manasıyla âyet, tıpkı, *"Ben Rabbime gidiyorum. O bana hidâyet edecektir"* (Sâffât, 99) ifadesi gibi olur ve bu mükâfat yurdu (cennetin) en yüce ve en üstün mekan olduğuna bir işaret olmuş olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Elli Bin Yıllık Gün**

Çoğu âlim, âyetteki "فِى" harf-i cerrinin "تَعْرُجُ" fiiline taalluk ettiği görüşündedirler. Buna göre, "Bu çıkış, bu özellikteki bir günde olur" demektir. **Mukâtil** "Hayır, bu harf-i cer, "وَاقِعٍ" ifadesine taalluk eder" der. Bu görüşe göre, âyette, bir takdim-tehir söz konusudur ve takdiri, بِعَذَابٍ وَاقِعٍ فِى

...يَوْمٍ "mesafesi elli bin sene olan bir günde vâki olacak bir azap" şeklindedir. Birinci manaya göre, o gün, ya ahirette, ya dünyadadır. Ahirette olmasına göre, bu uzunluk, ya vâkidir, yahut da mukadderdir. İşte âyetin hulasa olarak bize sunduğu manalar bunlardır. Biz bunu daha tafsilatlı bir biçimde ele alacağız:

Birinci görüş: Âyetin manasının, "bu çıkış ve yükseliş, uzunluğu elli bin sene olan bir ahiret gününde olacak. O gün de kıyamet günüdür" şeklinde olduğunu söyleyen görüş, **Hasan el-Basrî**'nindir. O şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu günün sadece bu uzunlukta olduğunu kastetmemiştir. Çünkü eğer böyle olsaydı, o gün için bir son belirlenmiş olurdu. Böyle olunca da cennet ve cehennem, fâni olurdu. Bu ise olamaz. Aksine bununla, mahlukatın aralarında hüküm infaz edilinceye kadar hesap için duruşlarının, dünya yıllarından elli bin yıl olacağı manası kastedilmiştir. Artık bundan sonra cehennemlikler -ki bunlardan olmaktan Allah'a sığınırız-, cehennemin derekelerinde karar kılarlar..."

Bil ki bu uzunluk kâfirler hakkında olacaktır. Mü'minler için ise böyle bir şey söz konusu değildir. Bunun delili hem âyet, hem de hadistir. Âyetin delili, *"O gün cennetliklerin eğlenip duracakları yer, çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir"* (Furkan, 24) ifadesidir. Âlimler burada bahsedilen durma ve dinlenme yerinin, cennet olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hadisten delili ise, **Ebû Sa'îd el-Hudrî** (r.a)'den rivâyet edilen şu hadistir: Resûlüllah (s.a.s)'a, "O günün uzunluğu ne kadar?" diye sorulduğunda, o, وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ اِنَّهُ لَيُخَفَّفُ عَنِ الْمُؤْمِنِ حَتَّى يَكُونَ عَلَيْهِ اَخَفَّ مِنْ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ يُصَلِّيهَا فِى الدُّنْيَا *"Canım, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o gün, mü'min için, dünyada iken kıldığı bir farz namaz, vaktinden daha hafif olacak şekilde, hafifletilir"*[5] demiştir.

Bazı kimseler de şöyle demektedirler: "Bu bekleme işi eğer uzarsa, cennetliklerin sevinçlerinin ve rahatlıklarının artmasına; cehennemliklerin de hüzün ve kederlerinin artmasına sebep olur." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Ahiret, ceza ve mükâfat yurdudur. Binâenaleyh mükâfat elde edenlerin, mükâfatlarının acele verilmesi gerekir. Mükâfatın verileceği yer ise, mevkîf (haşr meydanı) değil, cennettir. Şu halde orada uzun bekleyişin, mutlaka ve mutlaka kâfirler için olması gerekir.

5 **Müsned**, 3/75.

İkinci görüş: Bu süre, ahirette olacaktır. Fakat bilfiil gerçek olacak değil de, mukadder olarak farz edilerek olacaktır. Buna göre mana, "Eğer bu hüküm ve karar verme işiyle, insanların en akıllısı ve zekisi meşgul olsaydı, bu işle elli bin yıl uğraşırdı. Fakat Allah, bu hüküm ve karar verme işini, dünya günlerinden bir gününün yarısı kadar bir zamanda tamamlar. Yine aynen bunun gibi, melekler birtakım yerlere çıkar, yükselirler. Eğer bir dünyalı oralara çıkmak istese, bu çıkışı elli bin yıl sürerdi. Fakat melekler bu mesafeyi, kısa bir zamanda alırlar. Bu görüş **Vehb (b. Münebbih)** ve bir grup müfessirin görüşüdür.

Üçüncü görüş: Ebû Müslim'e ait olan bu görüşe göre, bahsedilen gün, dünya günüdür. Bu, Allah'ın yarattığı ilk şeyden başlayıp, yok olmanın, en sonuna kadar olan süredir. Böylece Allahu Teâlâ, meleklerin, iniş-çıkışlarının mutlaka dünya gününde olduğunu, bu günün müddetinin ise elli bin yıl olarak takdir edildiğini beyan etmiş olur. Bu görüşe göre, kıyametin ne zaman kopacağı belirlenmiş olmaz. Çünkü biz, bu müddetten ne kadarının geçmiş, ne kadarının kalmış olduğunu bilemeyiz.

Dördüncü görüş: Âyetin takdiri manası, "Miktarı elli bin yıl olan bir günde, Allah tarafından gelecek o azabı bir soran sordu" şeklindedir. Şimdi bununla, o günün müddetinin takdir edilmesi de kastedilmiş olabilir. Bu izaha göre, âyetten kastedilen, o azabın bu kadar bir süre ile sınırlandırılmış olması değil, aksine azabın süresinin çok uzun olduğuna dikkat çekmedir. Sonra bu soranın sorduğu-istediği o azabın bu müddetle sınırlanmış olması ama, Allahu Teâlâ'nın o kimseyi bundan sonra başka bir azaba nakletmesi de muhtemeldir.

Buna göre eğer, **"İbn Ebî Müleyke, İbn Abbas** (r.a), hem bu âyetin, hem de, *"uzunluğu bin yıl olan bir günde"* (Secde, 5) âyetinin manası sorulduğunda, **İbn Abbas** (r.a), bunlar, Allah'ın bahsettiği (adını koyduğu) günlerdir. Bunların nasıl olduğunu en iyi bilen O'dur. Tam bilmediğim bir hususta konuşmayı hoş görmem" dediğini rivâyet etmiştir?.." denilirse ve "Peki bu iki âyetin arasını, uzlaştırma hususunda, sizin görüşünüz nedir?" denilirse, biz deriz ki: **Vehb,** bunun cevabı hususunda şöyle demiştir: "Âlemin en aşağısı ile, Arş'ın en üstü arası elli bin yıldır. "En aşağı göğün en üstü ile dünya arası da, bin yıl mesafedir. Çünkü her göğün eni, beş yüz senelik yoldur. Göğün en alt noktası ile, yerin en alt noktasının arası da bir diğer beş yüz yıllık mesafedir. O halde, Cenâb-ı Hak, Secde Sûresi 5. âyetteki bin yıllık gün ile, dünya gününü kastetmiştir. Bu da, eğer onlar buradan

en yakın göğe çıkacak olsalardı, bin yıl; oradan da Arş'ın en uç noktasına çıkacak olsalardı bu da elli bin yıl sürerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Binâenaleyh sen güzel bir sabır ile sabret"* âyetiyle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu ifade, Hak Teâlâ'nın *"İsteyen biri... istedi"* âyeti ile ilgilidir. Çünkü **Nadr b. Hars**'ın o azabın hemen verilmesini istemesi, Resûlullah (s.a.s) ile alay etmek ve vahyi yalanlama tarzında olmuştu. Bu ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in canını sıkan hususlardan oldu. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s), buna sabretmekle emrolundu. Aynen bunun gibi, bu azabın kim için olduğunu soran da, işi sarpa sardırma gayesiyle sormuştu. Bunu soran, Mekke kâfirlerindendi.

O âyeti, "سَالَ سَائِلٌ"şeklinde okuyanlara göre ise, mana şu şekildedir: "Meydana gelmesi yakın olduğu için, azap (neredeyse) geldi. Binâenaleyh sabret, çünkü intikam vakti gelip çattı."

İKİNCİ MESELE

Kelbî şöyle der: "Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s), savaşla emrolunmazdan önce nâzil olmuştur.

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ﴿٦﴾ وَنَرَاهُ قَرِيبًا ﴿٧﴾ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ﴿٩﴾ وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾

"Onlar onu uzak görüyorlar, biz ise onu yakın görüyoruz. O gün gök, erimiş maden gibi olacak; dağlar atılmış yün gibi olacak. Hiçbir dost, hiçbir dostunu arayıp sormayacak" (Meâric, 6-10).

"Onu uzak görüyorlar" ifadesindeki "onu" zamiri neye râcidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "o azap"a râcidir.

b) Bu, "mesafesi elli bin yıl olan o gün"e râcidir. Buna göre mana, "Onlar bunu imkansız görürler ama, biz onu kudretimiz açısından, yakın, kolay, mümkün, uzak olmayan bir şey olarak görürüz" şeklindedir. Binâenaleyh

bu manaya göre, buradaki "uzaklık" ile, mümkün oluş açısından uzaklık; "yakınlık" ile de yine mümkün oluş açısından olan yakınlık kastedilmiş olur.

Kıyamette Göklerin Hali

Hak Teâlâ'nın, *"O gün gök, erimiş maden gibi olacak, dağlar atılmış yün gibi olacak. Hiçbir dost, hiçbir dostunu arayıp sormayacak"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "**yevm**" (o gün) ifadesi ne ile mansubdur? Bu hususta şu ihtimaller var:

1) Bu, "**karîben**" (yakın) kelimesi ile mansubdur. Buna göre mana, "Biz onu göğün erimiş maden gibi olduğu günde yakın görürüz" şeklinde olur ki bu da, "O mümkündür ve o günde imkansız değildir" demektir.

2) Kelamın takdiri, "Göğün erimiş maden gibi olduğu günde başlarına gelecek o azabı bir soran sordu" şeklindedir.

3) Kelamın takdiri, "Göğün erimiş maden gibi olduğu günde, şöyle şöyle olur" şeklindedir.

4) Buradaki "**yevm**" (gün), bir önceki "**yevm**"den bedeldir ve takdiri manası, "miktarı elli bin yıl olan günde, yani göğün erimiş maden gibi olacağı günde olacak o azabı bir isteyen istedi" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu günle ilgili olarak birtakım sıfatlardan bahsetmiştir:

Birinci sıfat: Semanın, erimiş maden gibi olacağı meselesi.

Biz, mühl'ün ne demek olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, "بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ" (Kehf, 29) âyetini tefsir ederken izah ettik. **İbn Abbas,** bu kelimeye "Zeytin yağının tortusu gibi..." manasını verirken, **Atâ'nın İbn Abbas'tan** rivâyetine göre, "katranın posası..." manasını da vermiştir. **Hasan el-Basrî** de, eritildiğinde "gümüş gibi olan..." manalarını vermiştir ki, bu aynı zamanda **İbn Mes'ûd'un** da görüşüdür.

İkinci sıfat: O günde dağların, atılmış olan renkli yünler gibi olması.. Çünkü, Arapçada "اَلْعِهْنُ" çeşitli renklere boyanmış yün, demektir. Bu şekilde bir teşbih yapılmıştır, çünkü dağlar *"Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgunî siyah yollar (yaptık)..."* (Fatır, 27) şeklinde ifade edilmiştir. Binâenaleyh, atılıp da havada uçurulduğunda, tıpkı rüzgârın uçurduğu atılmış renkli yünlere benzemiş olur.

Dost Dostunu Aramayacak

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا *hiçbir dost, hiçbir dostunu arayıp sormayacak..."* âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu âyetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas, "Hamîm, kan bağı bulunan yakın (asabe) demektir" demiştir. Bu, sormayıp, herkesin kendi derdi ve nefsiyle meşgul oluşundan dolayı olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her emziren kadın, emzirdiğinden (çocuğundan) gaflet eder"* (Hacc, 2) ve *"O gün kişi, kardeşinden ... kaçar... Zira herkesin o gün, kendisini meşgul edecek bir işi vardır..."* (Abese, 34,37) âyetleri gibidir. Sonra, bu âyetle ilgili olarak şu izahlar yapılır:

1) Âyetin takdirinin, "لَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ عَنْ حَمِيمِهِ" şeklinde olması.. Buna göre bu demektir ki, "hazf ve îsal yapılmıştır (harf-i cer hazfedilmiş, fiil isimle doğrudan (vasıfsız) ilgi kurmuştur.)

2) "Hiçbir dostuna, "Nasılsın?" diye soramaz. Ve onunla konuşamaz... Çünkü, herkesin, böylesi bir söz söylemekten onu alıkoyacak bir işi vardır."

3) "Hiçbir dost hiçbir dosttan, şefaatte bulunmasını, kendisine ihsan etmesini ve kendisine acımasını isteyemez."

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, yâ'nın dammesi ile "...وَلَا يُسْأَلُ" şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Hiçbir dosta, bu yolla, berikinin durumu ortaya çıksın diye dostunun hali sorulamaz.." şeklinde olur ki, bu tıpkı, "Candan dost olan kişi hakkındaki haberin, yine candan olan dostu tarafından duyulması ve bilinmesi... gibi olmuş olur. Bu okuyuşa göre de, harf-i cer hazfedilmiş olur. **Ferrâ** der ki: Mana; "Hiçbir dosta "dostun nerede diye sorulmaz.." şeklindedir. Ben, bu kıraati sevmiyorum; çünkü bu okuyuş, kurrâ'nın üzerinde ittifak ettiği okuyuşa muhaliftir."

Kurtulmak İçin Herkesi Feda

يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُئْوِيهِ ﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾

"Onlar, birbirine gösterilirler. Günahkâr, o günün azabından kurtulmak için fidye vermeyi arzu eder: Oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini barındırmakta olan soyunu sopunu ve yeryüzünde kim varsa hepsini.. Ta ki kendisini kurtarsın" (Meâric, 11-14).

Arapçada, بَصُرْتُ بِهِ - اَبْصُرُ "onu gördüm.." denilir. Nitekim âyette بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ *"Ben, onların görmediği şeyi gördüm..."* (Tâhâ, 96) varid olmuştur. Yine Arapçada, بَصَرَنِى زَيْدٌ بِكَذَا "Zeyd beni şu şekilde gördü.." denilir. Binâenaleyh, harf-i cer hazfedildiğinde, sen, "بَصَرَنِى زَيْدٌ كَذَا" dersin. Fiili, mef'ûl-ü bih'ine verip de harf-i cerri hazfettiğin zaman ise, "بَصُرْتُ زَيْدًا" dersin ki, işte, "يُبَصَّرُونَهُمْ" ifâdesinin manası budur. Fiil çoğul getirilerek, "يُبَصَّرُونَهُمْ" şeklinde ifâde edilmiştir, zira "حَمِيمٌ" kelimesi, her ne kadar lafız itibariyle tekil bir kelime ise de kendisiyle çokluk ve cemî manası kastedilmiştir. Bunun delili ise فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ *"Bizim şefaatçilerimiz yoktur, içten dostunuz da yoktur"* (Şuarâ, 100-101) âyetidir. O halde "يُبَصَّرُونَهُمْ" kelimesinin manası, "onlar onları tanırlar" şeklindedir. Yani, "Dost dostunu çok iyi tanır, ama buna rağmen, kendi başının derdine düştüğü için, dostunun halini soramaz.." demektir.

Şâyet, "يُبَصَّرُونَهُمْ" ifadesinin i'râbtaki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada şu iki izah yapılabilir:

1) Bu ifade, kendinden öncekilerle alakalı olup, Cenâb-ı Hak âdeta, "Hiçbir dost hiçbir dostu sormaz..." deyince, "Belki görmemiştir..." denilir de, bunun üzerine, "Onlar onları gördüler, ama ne var ki, kendi başlarının derdine düştükleri için, onların durumunu sorma imkanı bulamadılar" denilmiştir.

2) Bu ifade, kendinden sonra gelen kısımla alakalıdır. Buna göre mana, "Mücrimler mü'minleri, kendi nefsini kurtarmak için her şeyi fidye vermeyi arzuladıkları durumda görürler. Çünkü insan, çok ileri derecede bir belanın içine düşer de, sonra düşmanı onu bu halde iken görürse, bu, bu kimseye son derece güç ve zor gelir.

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mücrim, o günün azabından kurtulmak için fidye vermeyi arzu eder: Oğullarını, karısını..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"**Mücrim**", kâfir anlamındadır. Bu kelimenin, bütün günahkârları içine alan bir ifade olduğu da ileri sürülmüştür.

***İKİNCİ MESELE:* Kıraat Farkları**

Âyetteki "يَوْمَئِذٍ" kelimesi, mecrûr okunduğu gibi, mebni olan bir kelimeye muzaf olması sebebiyle, mebnî olarak fetha üzere "يَوْمَئِذٍ" şeklinde de okunmuştur. Yine bu ifade tenvin ile, "مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ" şeklinde de okunmuştur. "يَوْمَئِذٍ" ifadesinin mansub oluşu, "عَذَابٌ" kelimesi sebebiyledir. Çünkü buradaki "عَذَابٌ" kelimesi, mastar "تُعَذِّبُ" anlamındadır.

Fasîle

Âyetteki وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ * وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا *"Kendisini barındırmakta olan soyunu sopunu ve yeryüzünde kim varsa hepsini..."* ifadesine gelince; "Kişinin "**fasîle**"si, onun, kendilerinden neş'et edip yine kendilerine varıp dayandığı akrabası" demektir. Çünkü "**fasîle**" ile, ism-i mef'ûl (yani "**mefsûle**") manası kastedilmiştir. Zira, çokluk, ebeveyninden kopmuş, ayrılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, فَاطِمَةُ بِضْعَةٌ مِنِّي *"Fatıma, benden bir parçadır.."* buyurmuştur. Dolayısıyla çocuk, ana-babasından ayrılmış olunca, ana-babası da ayrılma işine muhatap olanlar olurlar. İşte bu sebeple de, "**fasîle**" diye adlandırılmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in amcası **Abbas**'a da, "Peygamberin fasîlesi.." adı verilmiştir, çünkü amca, baba yerindedir.

"تُؤْوِيهِ" kelimesine gelince, bunun manası, "Neseben kendisine varıp dayandığı için, veya bela ve musibetler esnasında kendisine sığındığı için, onu bağrına basan..." şeklindedir. ثُمَّ يُنْجِيهِ *"Ki nihâyet, kendisini kurtarsın"* ifadesine gelince, burada şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, "يَفْتَدِي" kelimesine matûf olup, buna göre mana, "Mücrim kişi, bütün bunları verip de, kendisini kurtarmayı arzulayıp durur.." şeklinde olur.

b) Bu kelime, "وَمَنْ فِي الْأَرْضِ" ifadesiyle alakalıdır. Buna göre kelamın takdiri, يَوَدُّ لَوْ يَفْتَدِي بِمَنْ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُنْجِيهِ "Mücrim kimse, yeryüzündekilerin tümünü vermeyi ve kendisini kurtarmayı arzular" şeklinde olur. Âyetteki "ثُمَّ", bu kurtarma işinin uzak ve imkânsız bir şey olduğunu ifade etmek için getirilmiştir. Buna göre mana, "kişi bütün bunların kendi elinin altında olmasını ve kendisini kurtarmak için bunları feda etmeyi temenni eder; ama nerede onun kurtarması?!.." şeklinde olur.

Cehennem Alevi

كَلَّآ إِنَّهَا لَظَىٰ ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً لِّلشَّوَىٰ ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٧﴾ وَجَمَعَ فَأَوْعَىٰ ﴿١٨﴾

"Fakat ne mümkün? Çünkü o, bedenin bütün uzuvlarını söküp koparan halis bir alevdir. O, yüz çeviren, arka dönüp giden ve mal biriktirip kap içinde saklayanı ("gel, gel" diye) çağırır" (Meâric, 15-18).

"كَلَّا" kelimesi mücrim kimseyi, oğullarını, arkadaşlarını, kardeşlerini fidye verip, kendisini kurtarma arzusundan caydıran, bunun imkansızlığını gösteren ve bu fidyenin ona hiçbir fayda vermeyip, onu o azaptan kurtaramayacağını bildiren bir tabirdir.

Âyetteki, إِنَّهَا "o" kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, zamir "ateş"e (cehenneme) râcidir. "**Nâr**" (ateş) kelimesi daha önce geçmemişti. Fakat "azab"ın zikredilmiş olması, o "ateş"e delalet etmektedir.

b) Bu zamirin, "zamir-i kıssa" olması da mümkündür.

"لَظَىٰ" cehennem isimlerinden biridir. Leys, "**Lezâ**"nın, "hâlis alev" manasında olduğunu söylemiştir. Nitekim Arapçada "لَظِيَ النَّارُ - تَلْظَى - لَظًا - تَلَظَّيْتُ - تَلَظِّيًا" denilir. "نَارًا تَلَظَّى" (Leyl, 14) âyeti de bu manadadır. "لَظَىٰ" cehennemin isimlerinden bir isim olup, mastardan nakledilmiştir ve gayr-ı munsarıf-mu'reb bir kelimedir. İşte bundan ötürü tenvinlenmez.

"نَزَّاعَةً" kelimesi ise, merfû olarak da okunmuştur. Bunun sebebi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) "Hâ" zamirinin, "zamir-i imâd" (zamir-i şân) kabul edilmesinden dolayı, yahut da "لَظَىٰ"nın, "إِنَّ"nin ismi, "نَزَّاعَةً"nün de haber yapılmasından dolayı merfû okunmuştur. Buna göre sanki, "Şüphesiz "lezâ" (cehennem), uzuvları söküp koparandır."

b) Bu "**hâ**"nın, zamir-i kıssa; "**lezâ**"nın mübtedâ, "نَزَّاعَةً"ün de haber kılınması ve mübteda-haberden oluşan bu cümlenin, zamir-i kıssa'nın haberi yapılması sebebiyle böyle okunmuştur. Buna göre kelamın takdiri, إِنَّ الْقِصَّةَ لَظَىٰ نَزَّاعَةً لِلشَّوَىٰ "Durum şudur ki: **Lezâ**, (cehennem), insanın uzuvlarını söküp koparandır" şeklinde olur.

c) Bu ifadenin, "zemm" üzere merfû okunmuş olması da mümkündür. Buna göre takdir اِنَّهَا لَظٰى وَعَى نَزَّاعَةٌ لِلشَّوٰى "Şüphesiz o lezâ (cehennem) dir ve o, uzuvları söküp koparandır" şeklindedir. Bu, **Ahfeş, Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür.

Bu kelimenin mansub okunuşu ile ilgili olarak da şu üç izah yapılabilir:

a) **Zeccâc**, tıpkı, "هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا" (Bakara, 91) âyetinde ve اَنَا زَيْدٌ مَعْرُوفًا "Ben tanınmış bir kimse olarak Zeyd'im" cümlesinde olduğu gibi, bunun "**hâl-i müekkide**" olduğunu söylemiştir. **Ebû Ali el-Fârisî** buna itiraz ederek, "Bu kelimeyi "hal" saymak uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu cümlede, "hal"de amel edecek hiçbir şey yok. Buna göre eğer, "**Lezâ**" kelimesinde, fiil manası vardır" dersen, bu da doğru olmaz. Çünkü "**Lezâ**", belli bir mahiyetin (şeyin) özel ismidir ve mahiyetleri, "hal"ler ile kayıtlamak mümkün değildir. "Hal"ler ile kayıtlanması mümkün olan şeyler, fiillerdir. Mesela, رَجُلًا حَالَ كَوْنِهِ عَالِمًا "Âlim olduğu halde adam..." denilemez, aksine, "Âlim olduğu halde bir adamı gördüm" denilir" demiştir.

b) "**Lezâ**"nın, alabildiğine şiddetle yanan bir ateşin adı olması manasından dolayı, bu cayır-cayır yanmasını ifade eden fiil, "**nezzâaten**" kelimesini nasbetmiş olur.

c) Bu kelime, "**ihtisâs**"tan ötürü mansub okunmuştur. Buna göre takdir, اِنَّهَا لَظٰى اَعْنِيهَا نَزَّاعَةً لِلشَّوٰى "O, Lezâ (cehennemdir). Ben bununla, bütün uzuvları söküp atan bir şeyi kastediyorum" şeklinde olur. Bunun böyle olmasına bir mani yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Şevâ**", "etraf", yani kollar-bacaklar manasınadır. Nitekim Arapçada ok atan birisine, avın can alıcı yerine isabet ettirmediğinde, "اَشْوٰى" denilir ki bu, "Kanadına-koluna-ayağına isabet ettirdi, tam hedeften vuramadı" demektir. "**Şevâ**" aynı zamanda, başın derisine de denilir. Bunun müfredi, "شَوَاةٌ" "**şevât**"tır. Şair **A'şâ**'nın, قَالَتْ قُتَيْلَةُ مَالَهُ قَدْ جُلِّلَتْ شَيْبًا شَوَاتُهُ "Kuteyle dedi ki: Ona ne olmuş da, başının derileri (saçları) hepten ağarmış?!.." şeklindeki beyti de bu manadadır. Bütün bunlar dilcilerin izahlarıdır. **Mukâtil** buna, "Ateş, başı, kolları ve bacakları söküp atar, dolayısıyla da, et ve deri namına bir şey bırakmaz, hepsini yakıp kül eder" manasını verirken, **Sa'id b. Cübeyr**, "Ateş, sinirleri, topukları, kol ve bacak etlerini yakıp kül eder, parça parça eder" manasını vermiştir. **Sâbit el-Benânî** de, "İnsanın yüzünün güzelliğini, o ateş söküp alır" manasını vermiştir.

Bil ki ateş (cehennem) bu uzuvları yok ettikçe, Allahu Teâlâ, yeniden yaratır. Nitekim O, *"Derileri piştikçe, azabı hep tatmaları için, onları başka derilerle (yenileyip) değiştiririz"* (Nisa, 56) buyurmuştur.

Cehennemin Çağrısı

Cenâb-ı Hak sonra, تَدْعُوا مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰى * وَجَمَعَ فَاَوْعٰى *"O, yüz çeviren arka dönüp giden ve mal biriktirip kap içinde saklayanı ("gel, gel" diye) çağırır"* buyurmuştur. Bu âyetlerle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, "**Leza**" (cehennem) ateşinin kâfirleri nasıl çağırdığı hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Cehennem, kâfirleri lisân-ı hal ile çağırır. Bu tıpkı, mesela, "Yere sor, nehirlerini kim kazdı, ağaçlarını kim dikti? Eğer o sana sesli cevap vermezse, itibarî olarak cevap verir" denilmesi gibidir. Binâenaleyh burada da her kâfirin varacağı yer, cehennem köşelerinden bir köşe olduğuna göre, âdeta bu yerler, o cehennemlikleri çağırır ve orada bulundururlar.

2) Allahu Teâlâ, cehennemin kütlesinde (kendisinde) konuşma kabiliyeti yaratır. O da açıkça, "Bana doğru gel ey kâfir, ey münafık" der, sonra da onları tıpkı bir tahılın toplanışı gibi (tek tek) toplar.

3) Bu çağırma ile, cehennem zebanisinin çağırması kastedilmiştir. İfadede muzaf hazfedilmek suretiyle, bu çağırma işi cehenneme isnat edilmiştir.

4) Buradaki, "çağırır" fiili, "helak eder" manasına olup, "Arapların, "Allah seni helak etsin" manasında söyledikleri "دَعَاكَ اللهُ" deyimine varıp dayanır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, ...مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰى *"Yüz çeviren, arka dönüp giden"* tabiri, "Allah'a ibadete sırtını çevirip, imana arka dönüp, mal biriktiren ve onu bir kaba (kasaya) koymak suretiyle, "kenz" yapan (istifleyen), o malum zekatını ve farz olan haklarını ödemeyen kimseyi..." demektir. Dolayısıyla *"Yüz çeviren, arka dönüp giden"* ifadesi, kişinin marifetullah'tan ve Allah'a itaatten yüz çevirişine; *"mal biriktirip, kab içinde saklayan..."* ifadesi de, dünyayı sevişine bir işarettir. Binâenaleyh "biriktirme", kişinin hırsına, "kap içinde saklama" deyimi de, kişinin tûl-i emeline bir işaret olup, bütün dinî âfetlerin işte bu şekilde olacağında hiç şüphe yoktur.

Hırslı İnsan

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾

"Gerçekten insan hırsına düşkün yaratılmıştır. İnsana bir şer dokundu mu feryadı basar, bir hayır (maddî kazanç) dokununca da çok cimri olur" (Meâric, 19-21).

Bu *"Gerçekten insan hırsına düşkün yaratılmıştır."* âyetiyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bazı kimseler, buradaki "insan" sözü ile kâfirlerin kastedildiğini söylerlerken; bazıları da, "Hayır bu, bütün insanları içine alan bir ifadedir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın *"namaz kılanlar"* (Meâric, 22.) âyette, bu "insan"lardan istisna etmiş olmasıdır.

***İKİNCİ MESELE:* Helû'**

Arapçada "هَلِعَ الرَّجُلُ - يَهْلَعُ - هَلْعًا - هِلَاعًا فَهُوَ هَالِعٌ وَهَلُوعٌ" denilir ki bu, kişinin çok hırslı ve sabırsız olduğunu ifade eder. Nitekim mesela Arapçada, جَاعَ وَهَلِعَ "Acıktı ve sabırsızlandı" denilir. **Ferrâ, "helû'** (هَلُوعَ)"nın , "canı sıkkın" manasında olduğunu söyler. Kezâ; **Müberred** de "هَلِعَ"nın "canı sıkıldı" manasında olduğunu belirtir. Nitekim Arapçada "Akranlarıyla yan yana geldiğinde, canı sıkılıp sızlanan kimseden Allah'a sığınırız" denilir. **Ahmed b. Yahya**'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "**Muhammed b. Abdullah b. Tâhir,** bana, "**Helû**'" ne demek?" diye sorduğunda, ben, "Allahu Teâlâ onu açıklıyor. Allah'ın açıklamasından daha açık tefsir yok. **Helû'**, başına bir kötülük geldiğinde yaygarayı basan, güzel bir şey elde ettiğinde ise, cimrilik eden, insanlara vermeyendir" dedim.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle der: "Âyetteki bu tabir tıpkı, *"İnsan aceleden yaratıldı"* (Enbiya, 37) âyeti gibidir. Bu kelime ile kişinin, bu vasıf üzere yaratıldığı kastedilmemiştir. Delili ise, Allahu Teâlâ, kendi yarattığı şeyi zemmeder mi? Bir de Allah, bu kötü özelliği bırakma hususunda, kendileriyle mücadele

eden mü'minleri bundan istisna etmiştir. Şimdi, bu kötü özellik, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş, kaçınılamaz bir şey olsaydı, mü'minler bundan kurtulamazlardı."

Bil ki "**helû'**" kelimesi şu iki şey için kullanılır:

a) İnsanın, kendisinden ötürü yaygarayı basmayan ve sızlanmaya yöneldiği ruhî bir hal için...

b) Bu ruhî hale delalet eden sözlü ve fiili, açık davranışlar için... O ruhî halin, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğinde şüphe yoktur. Çünkü bu hal üzere yaratılan kimsenin, bunu üzerinden atması mümkün değildir. Mesela kahraman ve cesur olarak yaratılan bir kimsenin, bu vasfı kendinden silmesi mümkün değildir. Fakat mesela sözlü veya fiilî olan, zahirî tavırları ve onlara yönelmeyi bırakmak ise mümkündür. Dolayısıyla bu, insanın iradesine bağlı kısımdır. Ama gerçek manada "**helû'**" demek olan, ruhî hallere gelince, bunlar, kaçınılmaz olandır.

Şikâyetçi İnsan

Daha sonra Hak Teâlâ,إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا * وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا *"İnsana bir şer dokundu mu feryadı basar, bir hayır (maddî kazanç) dokununca da çok cimri olur"* buyurmuştur.

Buradaki "şer" ve "hayır" sözleri ile, fakirlik-zenginlik; yahut hastalık-sıhhat kastedilmiştir. Şu halde, mana, "İnsan fakir veya hasta olduğunda, şikâyetlenir durur, hep sızlanır. Ama zengin ve sıhhatli olduğunda ise, maruf ve güzel olan şeyleri diğer insanlarla paylaşmamaya, malı konusunda cimrilik etmeye ve diğer insanlara dönüp bakmamaya başlar" şeklindedir.

Buna göre eğer, "Bu sözün neticesi, zararlı şeylerden kaçıp, rahat peşinde koşmaya dayanır ki işte akla uygun olan da budur. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin insanı bu yüzden zemmetmiştir?" denilirse, deriz ki: "Hak Teâlâ insanı, o, bütün düşünce ve hikmetini dünyevî-maddî şeylere hasrettiği (sarf ettiği) için kınamıştır. Halbuki insana düşen ve onun görevi olan şey ahiret için uğraşmasıdır. Binâenaleyh kişi hastalandığında veya fakir düştüğünde ve Allah'ın dilediğini yapıp, istediğine karar vereceğini bildiği için, bunun Allah'tan olduğunu gördüğünde, buna rıza gösterir-katlanır. Yine, eline mal-para geçtiğinde ve sıhhatli olduğunda da, bu iki şeyi, uhrevî mutlulukları elde etmek için harcar.

*

Bil ki Allahu Teâlâ şu sekiz sıfatı kendisinde bulunduran kimseleri, bu kötü-mezmûm hasletten istisna etmiştir.

İyi Vasıflar

إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ
حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٢٦﴾
وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾

"Namaz kılanlar müstesna ki onlar, namazlarına devam edenler, mallarında dilenen ve dilenmeyen fakir için belli bir hak tanıyanlar, din gününün doğruluğuna inananlar, Rablerinin azabından korkup, tir tir titreyenlerdir. Onlar, Rablerinin azabı hususunda kendilerini güvence içinde hissetmezler" (Meâric, 22-28).

1. Namaz

Birinci sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın *"Namaz kılanlar müstesna ki onlar, namazlarına devam edenler"* âyetinde anlatılmaktadır:

Eğer, "Cenâb-ı Hak burada önce, *"Onlar, namazlarına devam edenlerdir"* buyurmuş, daha sonra (34. âyette) da, *"Namazlarını muhafaza edenler"* buyurmuştur (niçin)?" denilirse, biz deriz ki: "Onların namazlarına devamları, o namazlarını hiçbir vakit terk etmemeleri; namazlarını muhafaza etmeleri ise, namaza önem vermeleri ve onu en mükemmel bir biçimde ifa etmeleri manasına râcidir. Bu önem verme işi ise, ancak bazen namazdan önce, bazen namaz esnasında, bazen de namazdan sonra olan hususlarda olur. Namazda önce olan hususlar şunlardır: Öncelikle, namaz vakti girmeden, insanın kalbinin, namazın vaktinin girmesine ve abdest alıp hazırlanma işine takılması; setr-i avrette bulunması, kıbleyi araştırması, temiz elbise ve temiz yer bulması; namazını cemaatle mescidlerde kılmayı düşünmesi, namaza başlamadan kalbini vesveselerden ve Allah dışındaki şeylere dönüp bakmaktan temizlemeye alabildiğine gayret göstermesi ve riyadan son derece sakınmasıdır. Namaz esnasında yapılacak şeyler de insanın, sağa-sola dönüp bakmaması; Kur'ân okurken, kalbinin huzurunu

sağlaması; âyetlerin manasını anlamaya çalışması ve namazın hikmetlerini kavramaya uğraşmasıdır. Namazdan sonra yapılacak işlere gelince bu da, insanın namazı ifa ettikten sonra, artık oyun-eğlence ile, mâlâyanî şeylerle meşgul olmaması ve namazdan sonra, herhangi bir günah işlemekten tamamen-alabildiğine sakınmasıdır.

2. İhtiyaçlılar İçin Mal Ayırmaları

İkinci sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu âyetinde anlatılmaktadır: وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ * لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ *"Mallarında dilenen ve dilenmeyen fakir için belli bir hak tanıyanlar..."*

Âlimler, âyette bahsedilen, "belli hak"ın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak, mesela, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî** ve **İbn Sîrîn,** bunun "farz olan zekat" olduğunu söylemişlerdir, **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Kim malının zekatını verirse, bu kimsenin sadaka vermemesinde günah yoktur." Bu görüşte olanlar, delil olarak da, şu iki şeyi söylemişlerdir:

1) Miktarı "belli olan hak" zekattır. Sadakanın ise belli bir miktarı yoktur.

2) Allahu Teâlâ, bu ifadeye, zemmettiği kimselerden, bunu yapanları istisna etmek için yer vermiştir. Dolayısıyla bu, mallarından bu hakkı vermeyenlerin mezmûm (kınanmış) olacaklarına delalet etmektedir. Verilmediğinde kınanma sebebi olan hak ise, zekâttan başkası değildir. Diğer bazı âlimler de, âyette bahsedilen "hak"ın zekat dışında, mendub-müstehap bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, **Mücâhid, Atâ, en-Nehâî**'nindir.

Âyetteki, "**sâil**", isteyen-dilenen; "**mahrûm**" ise, "istemekten utanan, dolayısıyla zengin sanılan, bu sebeple de mahrum edilen" manasınadır.

3. Hesap Gününü İkrar

Üçüncü sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu âyetinde ifade edilen sıfattır: وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ *"Din gününün doğruluğuna inananlar"*

Bu, "Öldükten sonra dirileceklerine ve haşre inananlar..." demektir.

4. Azaptan Çekinmeleri

Dördüncü sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu âyetinde ifade edilen sıfattır: وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ *"Rablerinin azabından korkup, tir tir titreyenler"*

Tir tir titreme, şu iki şeyden ötürü olur: Ya yapılması gereken şeylerin yapılmamış olmasından; yahut da yasak olan şeylere yeltenilmiş olmasından ötürü... Hak Teâlâ'nın bu ifadesi tıpkı, *"Rablerinin huzuruna*

döneceklerinden yürekleri korku (ile çarparak) yapacakları şeyleri yapanlar" (Mü'minûn, 60) ve *"Allah anıldığında, kalpleri tir tir titreyenler..."* (Enfal, 2) âyetleri gibidir. Mükellef olduğu hususlarda, böylesi korku ve endişeyi içlerinde hep taşıyanlar, ilim ve amel namına mükellef oldukları o şeyleri bihakkın yerine getirmeye düşkün oldukları için, kusur etmemek için ellerinden geleni yaparlar.

Rabbin Azabından Emin Olmazlar

Hak Teâlâ bu korkuyu iyice pekiştirerek şöyle buyurmuştur: إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ *"Onlar, Rablerinin azabı hususunda kendilerini güvence içinde hissetmezler"* Bu, "insanın, kendisinin görevlerini hakkıyla yerine getirdiğine ve yasaklardan tamamen uzak kaldığına hükmetmesi mümkün değildir. Aksine bazı hususlarda kusur ve noksanlığı olmuş olabilir. Dolayısıyla da şüphesiz hep endişe içinde olur" demektir.

5. Gayr-ı Meşrû İlişki Kurmazlar

Beşinci sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde anlatılan sıfattır:

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾

"Onlar, hanımlarından, yahut cariyelerinden başkasına, ayıp yerlerini korurlar (çünkü böyle yapanlar kınanmazlar). Kim bunun ötesini ararsa, işte onlar haddi aşanların tâ kendileridir" (Meâric, 29-31).

Bu âyetlerin tefsiri, Mü'minûn Sûresi'nde geçmiştir.

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

"Onlar, emanetlerine ve ahitlerine riâyet edenlerdir. Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapanlardır. Onlar namazlarının hakkını

muhafaza edenlerdir. İşte bunlar cennetlerde ikram olunan kimselerdir" (Meâric, 32-35).

6. Emanete, Ahde Riâyet

Altıncı sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar, emanetlerine ve ahitlerine riâyet edenlerdir"* âyetiyle ifade edilen sıfattır:

Bu âyetin tefsiri de yine Mü'minûn Sûresi'nde geçti.

7. Şahitliği Yerine Getirirler

Yedinci sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu âyetiyle anlatılan sıfattır: وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ *"Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapanlardır"*

Kelime, müfret olarak "بِشَهَادَتِهِمْ" şeklinde de okunmuştur. **Vahidî** şöyle der: "Müfret okunması daha uygundur. Çünkü bu, bir mastardır. Dolayısıyla, tüm mastarların müfret oluşu gibi, bu da müfret kılınmıştır." Eğer, kelime muzaf kılınırsa, cemî olabilir. Ve bu tıpkı, âyetteki لَصَوْتُ الْحَمِيرِ *"Eşek sesi..."* (Lokman, 19) deyimi gibidir. Binâenaleyh, bu ifadeyi cemi olarak okuyanlar, şahadetlerin farklı farklı olacağını ve çeşitlerini düşünerek böyle okumuşlardır. İşte bu açıdan, çoğul olarak okumak yerinde ve güzel olmuştur.

Müfessirlerin ekserisi şöyle demektedirler: "Âyetin bu ifadesi ile, "Hakimler huzurunda yahut mahkemede, şahadeti hakkı ile yapanlar, onu gizlemeyenler müstesnâ..." manası kastedilmiştir. Bu tür şahadetler de, *"emanetler..."* (Meâric, 32) zincirindendir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, lütfundan ötürü, şahadeti, emanetlerden ayırarak, özellikle zikretmiştir. Çünkü, şahadetlerin hakkıyla ifa edilmesinde, hakların ihyası; edilmemesinde ise, iptali ve zail edilmesi bulunur. **Atâ**'nın rivâyetine göre, **İbn Abbas,** "Cenâb-ı Hak bu âyetinde, kendisinin bir olduğuna, ortağı olmadığına yapılan şahadeti kastetmiştir" demektedir.

8. Namaza Devam

Sekizinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetiyle anlatılan sıfattır: وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ *"Onlar namazlarının hakkını muhafaza edenler"*

Bunun tefsiri de, daha önce Mü'minûn Sûresi'nde geçmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunlara bir vaadde bulunarak, أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ *"İşte bunlar cennetlerde ikram olunan kimselerdir"* (Meâric, 35) buyurmuştur.

Kötüler Neden Sana Koşuyorlar!

Cenâb-ı Hak bunun akabinde de, kâfirlerle ilgili olan şeye yer vermiş ve şöyle buyurmuştur:

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾

"Şimdi o küfredenlere ne oluyor ki, sana doğru hızlıca koşuyorlar? Senin sağından solundan halka halka gruplar halinde..."
(Meâric, 36-37)

"مُهْطِعِينَ" kelimesi, "hızlıca koşan, acele eden" demektir. Bunun, "boyunlarını uzatarak.." anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Nitekim bir beyitte şair,

بِمَكَّةَ أَهْلُهَا وَلَقَدْ أَرَاهُمْ بِمَكَّةَ مُهْطِعِينَ اِلَى السَّمَاءِ

"Mekke'de (ya da, Mekke'ye kasem olsun) ki, andolsun ben onun halkını, o Mekke'de, boyunlarını korkarak semaya uzattıklarını görüyorum" demiştir. Verilen bu mananın ikisi de, birbirine yakın manalardır. Rivâyet olunduğuna göre müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in etrafında halka halka, grup grup dolaşıyorlar, onu dinliyorlar, sözüyle alay ediyor ve "Muhammed'in dediği gibi, bunlar cennete girerse, biz onlardan daha önce gireriz.." diyorlardı. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Buna göre âyetteki, "مُهْطِعِينَ" kelimesinin anlamı, "Sana doğru koşuyorlar, boyunlarını sana uzatıyorlar. Gözlerini sana dikiyorlar" demek olur. **Ebû Müslim** şöyle der: "Âyetin zahiri, bu kimselerin, münafıklar olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında olanlar, bunlardır. Burada bahsedilen koşma ile ise, küfürde yarışması kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Küfürde yarışanlar seni hüzünlendirmesin..."* (Âl-i İmran, 176) âyeti gibi olmuş olur.

Sağdan Soldan Gruplar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ *"Senin sağından solundan halka halka gruplar halinde..."* buyurmuştur.

Bu böyledir, zira onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in solunda ve sağında toplanıyorlardı. "عِزِينَ" kelimesinin anlamı, "bölük bölük, grup grup" demek

olup, tekili "عِزَةٌ" kelimesidir. Bu kelime ise, "insan topluluğu" kelimesinin temeli, Arapların, bir kimseye mensup olup, ona dayandığında söyledikleri, عَزَا فُلَانٌ نَفْسَهُ اِلَى بَنِى فُلَانٍ يَعْزُوهَا - عَزْوًا "Falanca, kendisini falancalara nisbet etti" deyimine varıp dayanır. Bu kelimeden türetilen isim ise, اَلْعِزْوَةُ "intisâb, mensubiyet" kelimesidir. "اَلْعِزَةُ" kelimesi, fertlerin her birinin birbirlerini aynı şeye nisbet ettiği her topluluk.." anlamına gelir. Bil ki bu kelime, **vâv-nûn** ile çoğul yapılması, caiz olan ism-i mankûslardandır. Bu **vâv-nûn** mahzuf olan harflerden bedel olarak gelmiş olup, aslı ise, "اَلْعِزْوَةُ" kelimesidir. Bu konuda söylenilecek söz tıpkı, عِضِينَ "parça parça..." (Hicr, 91) kelimesi hakkında söylenen söz gibi olup, daha önce geçmiş idi. İstihzâ edenlerin beş grup olduğu da ileri sürülmüştür.

اَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

"Onlardan herkes naîm cennetlerine sokulacağını mı ümit ediyor? Hayır, ne gezer. Gerçekten biz onları da, o bilip durdukları şeyden yarattık" (Meâric, 38-39).

"نَعِيمٌ" sıkıntının zıddı, anlamına gelir. Buna göre mana, "Onlardan her biri, Müslümanların girdiği gibi, cennete girmeyi ümit ederler. كَلَّا *"Hayır"*. Bu kelime, onları bu yanlış düşünceden caydırmak için getirilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ *"Hakikat biz onları da, o bilip durdukları şeyden yarattık"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin maksadı, öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğuna dair istidlâlde bulunmaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, sizleri o nutfeden yaratabildiğime göre, yeniden yaratmaya da haydi haydi kadir olmam gerekir" demek istemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Önceki Âyetlerle Münasebet**

Âlimler bu âyetin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ, öldükten sonra dirilmenin gerçekliğine dair istidlâlde bulununca, bu, onların, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini gösterir. Buna göre onlara âdeta, "Hayır, siz, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorsunuz. Daha nasıl cennete girmeyi umabiliyorsunuz?" denilmek istenmiştir.

2) O alaycılar, mü'minleri küçümsüyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bu alaycılar da, mü'minlerin yaratıldığı şeyden yaratılmıştır. Binâenaleyh daha nasıl, böyle küçümseyebiliyorlar?" buyurmuştur.

3) Bu, "Onlar, işte bu pis şeyden yaratılmışlardır. Binâenaleyh, şâyet onlar, iman ve marifetullah ile mücevher olmasalardı, hakîm olan zata, onları cennete sokması nasıl uygun düşerdi?" demektir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰٓ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾

"Yine hayır, doğuların, batıların Rabbine and ederim ki, şüphesiz biz, onların yerine kendilerinden daha hayırlısını getirmeye elbette kadiriz. Ve hiç kimse bizim önümüze geçemez. (Şimdilik) onları, (hallerine) terk et. Tehdit edilmekte oldukları günlerine kavuşuncaya kadar işlerine dalsın, oynaya dursunlar" (Meâric, 40-42).

Münkirler Kaçıp Kurtulamazlar

Bu, "Senenin her gününün doğusuna batısına; yahut, her yıldızın doğusuna batısına..." demektir. Yahut da, "Meşrık ile, her nebinin davetinin zuhur etmesi; mağrip ile de, ölüm; yahut ta, çeşitli hidâyetler ve çaresizlikler kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "إِنَّا لَقَادِرُونَ * عَلَىٰٓ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ" âyeti, (Vâkıa, 60-61) âyetinde tefsir edilmiştir. Âyetteki, "فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا" ifâdesi de, Tûr Sûresi'nin sonunda tefsir edilmişti:

İnkarcı Neslin Alternatifi

Âlimler, Allah'ın kendisini kadir olmakla nitelediği o şeyi, bilfiil gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demektedirler: Allah, onların yerine **Ensâr** ve **Muhacirin**'i

getirmiştir. Çünkü, **Ensâr** ve **Muhacirin**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'e destek vermedeki halleri meşhurdur. Diğer bazıları da, "Hayır, Allahu Teâlâ, bir kısmının küfrünü imana çevirmiştir" derken, bazı kimseler de, "Böyle bir tebdil vuku bulmamıştır. Çünkü onlar veya çoğu, ölünceye değin küfürlerini devam ettirmişlerdir. Onların, helak edilmeleri durumunda yerlerine başkalarının getirilmesi söz konusu olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz biz, onların yerine kendilerinden daha hayırlısını getirmeye elbette kadiriz"* cümlesiyle muradı, bunu, onları imha etmek yolunda yapmasıdır. Böyle bir helak olmadığına göre, daha nasıl bu işin olup bittiğine hükmedilebilir. Allahu Teâlâ o topluluğu, iman etsinler diye, bununla tehdit etmiştir.

Kıyametteki Halleri

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ سِرَاعًا كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذِى كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

"O gün onlar sanki, kabirlerinden fırlayarak çıkarlar. Sanki onlar, dikili bir anıta doğru hızlıca koşuyorlar. Gözleri, hor hakirlikle aşağıda, kendilerini bir zillet kaplamış olarak. İşte bu, onların tehdit edilegeldikleri gündür." (Meâric, 43-44)

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bahsi geçen o günü beyan etmek üzere: يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ سِرَاعًا... *"O gün onlar, sanki, kabirlerinden fırlayarak çıkarlar..."* buyurmuştur ki, bu da tıpkı, "فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ" (Yasin, 51); كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ * خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذِى كَانُوا يُوعَدُونَ *"Sanki onlar, dikili bir anıta doğru hızlıca koşuyorlar. Gözleri, hor hakirlikle aşağıda, kendilerini bir zillet kaplamış olarak, işte bu, onların tehdit edilegeldikleri gündür"* (Meâric, 43-44) âyetlerindeki gibidir.

"Nusub" Kelimesinde Farklı Kıraatler

Bil ki, âyetteki, "نُصُبٍ" kelimesiyle ilgili şu üç kıraat bulunur:

1) Ulemanın ekserisi, bu kelimeyi nûn'un fethasıyla, "**nasab**" şeklinde okumuşlardır. Bu ise, dikili olan her şeyin adıdır. Buna göre mana, "Onlar âdeta, kendileri için dikilmiş olan bir işarete doğru koşuyorlar" şeklinde olur.

2) Nûn'un dammesi ve sâd'ın da sükunu ile "**nusb**" kıraati. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) "Nasb" ve "nusb", tıpkı "da'f ve du'f" gibi, aynı manaya gelen iki kullanılıştır.

b) Bu kelime, tıpkı "سَقْفٌ" kelimesinin çoğulunun "سُقُفٌ" (sukf) gelmesi gibi, "nasb" kelimesinin çoğuludur.

3) Nûn'un ve sâd'ın dammesi ile "نُصُبٍ" Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) "**Nusub**" ve "**nusb**"un her ikisinin de, "**nasab**" kelimesinin çoğulu olması. Dolayısıyla bu kelime tıpkı, "**esed**" kelimesinin çoğulu "**usd**" veya "**usud**" gelişi gibi olmuş olur.

b) Buradaki "**nusub**" ile "**ensâb**" manası kastedilmiştir. "**Ensâb**" da, dikilen ve Allah'tan başka kendilerine tapılan şeyler anlamındadır. Bu yönüyle bu ifade, tıpkı, وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ *"ve dikili taşlara boğazlanan hayvanlar"* (Mâide, 3) âyeti gibi olur.

"يُوفِضُونَ" kelimesine gelince, bunun manası da, "hızlıca gitmek"tir. Buna göre âyetin manası, "Onlar, kabirlerinden çıkarıldıkları gün, o davetçiye doğru, tıpkı, putlarına doğru koşuştukları gibi koşar, ok gibi fırlarlar" şeklinde olur. Geriye kalan ifadenin manası malumdur. Allah, en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine olsun. Salât u selâm da, Allah'ın nebisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (Amin).

***

NÛH SÛRESİ

Yirmi sekiz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Nûh (a.s)'un Hakka Çağrısı

اِنَّآ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اِنِّى لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾ اَنِ اعْبُدُوا اللهَ وَاتَّقُوهُ وَاَطِيعُونِ ﴿٣﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُّسَمًّى اِنَّ اَجَلَ اللهِ اِذَا جَآءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

"Gerçekten, biz, Nûh'u kavmine gönderdik. "Kendilerine elem verici bir azap gelmezden evvel kavmini uyar" diye. Dedi ki: Ey kavmim, muhakkak ki ben, sizi, apaçık uyaran bir peygamberim. Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun, bana da itaat edin. Ta ki, (Allah), sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın, sizi, mukadder bir müddete kadar bekletsin. Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) müddet gelince, o, geri bırakılmaz. Eğer bilseydiniz" (Nûh, 1-4).

Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ *"Gerçekten biz, Nûh'u kavmine gönderdik. "... kavmini korkut..." diye"* âyetinde yer alan "اَنْ اَنْذِرْ" fiili ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun aslı, "بِاَنْ اَنْذِرْ" dir. Dolayısıyla bu demektir ki, burada hazf ve îsâl yapılmıştır. Buna göre mana, "Biz **Nûh**'a, "inzar et.." demek suretiyle, onu, peygamber olarak gönderdik..." şeklinde olur ki, bu da, "Biz o **Nûh**'u, ona inzar etmesini emrederek, peygamber olarak gönderdik" demektir.

2) **Zeccâc**, buradaki "اَنْ"in müfessire olduğunu ve kelamın takdirinin de, "Biz, **Nûh**'u, kavmine, peygamber olarak gönderdik. Yani, "Ey **Nûh**, kavmini inzar et..." şeklinde olduğunu söylemiştir. **İbn Mes'ûd** da, bu ifadenin başında "قَالَ" fiilinin mukadder olduğunu belirterek, başına "اَنْ" getirmeksizin, "اَنْذِرْ" şeklinde okumuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مِنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Kendilerine elem verici bir azap gelmezden evvel..."* buyurmuştur. **Mukâtil,** buradaki elim

azap ile, Allah'ın, **Nûh** (a.s)'un kavminin Tûfan ile boğulmasını kasdettiğini söylemiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s)'a bunu emredince, o da bu emre uyarak قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ *"Deki ki, ey kavmim, muhakkak ki ben, sizi, apaçık korkutan bir peygamberim..."* demiştir. Daha sonra da, sözüne devamla, *"Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun, bana da itaat edin... Tâ ki, (Allah), sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın, sizi mukadder bir müddete kadar bekletsin. Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) müddet gelince, o, geri bırakılmaz... Eğer bilseydiniz.."* demiştir. Bu ifadedeki "اَنِ اعْبُدُوا" hakkında da, biraz önce izahta bulunduğumuz "اَنْ اَنْذِرْ" fiili için yapılan iki izah geçerlidir.

Tebliğin Muhtevası

Daha sonra **Nûh** (a.s) kavmine üç şeyi emretmiştir: Allah'a ibadet etmelerini, O'ndan korkmalarını ve O'na itaat etmelerini. Dolayısıyla, ibadet emri, kalbî ve uzvî tüm vacip ve mendub olan amellerin hepsini içine alır. Takva emri de, haramlardan ve mekruhlardan sakınmayı içine alır. وَأَطِيعُونِ *"ve bana itaat edin..."* cümlesi de, Cenâb-ı Hakk'a itaati ve emredilen-nehyedilen ne varsa her şeyi içine alır. Bu üçüncü şık, her ne kadar Allah'a ibadet etme ve O'ndan korkma emrini içinde mütalaa edebilse bile, ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu emri iyice te'kid etmek için, onu, müstakil olarak zikretmiştir.

Allahu Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un kavmini bu üç şeyle mükellef tutunca, bu üç şeye mukabil onlara iki şeyi va'detmiştir:

a) Âhiret zararlarını onlardan kaldırması ki bu, *"Ta ki, (Allah) sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın..."* buyruğundan anlaşılmaktadır.

b) İmkan nispetinde, onlardan dünyevi zararları gidermesi. Bu da, onların ömürlerini, mümkün olan en uzun bir biçimde uzatmak suretiyle yapılan bir vaaddir.

Bazı Sorulara Cevaplar

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

1. Min Zünûbiküm'deki Min'in Anlamı

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "مِنْ ذُنُوبِكُمْ" ifâdesindeki "مِنْ"in yer almasının faydası nedir? Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Buradaki "مِنْ" zâid olup, âyetin takdiri, "يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ" şeklindedir.

b) "Günahların bağışlanması" onunla muaheze olunmama anlamına gelir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ" demiş olsaydı, bunun manası, "O sizi, günahlarınızın tümünden muaheze etmez.." şeklinde olurdu. "Günahların tümü ile muaheze etmeme" işi ise, bu bütünün içinde yer alan herhangi bir günah yüzünden muaheze etmemeyi gerektirmez. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, "Ben seni günahların tümü ile muaheze etmeyeceğim. Ne var ki seni, sadece şu bir günah ile muaheze edebilirim..." diyebilir. Ama, Cenâb-ı Hak, "يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ" buyurunca, bunun anlamı, "Cenâb-ı Hak, günahlarınızın tamamını bağışlar..." şeklinde olmuş olur. Ki, bu da, günahların tümüyle muaheze edilmemeyi gerektirdiği gibi, o bütünü teşkil eden tek başına herhangi bir günah ile de muaheze edilmemeyi gerektirir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, "يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ" ifâdesindeki "مِنْ" farz edelim ki, ba'ziyyet edatıdır; ne var ki, iman eden herkes için bu bağışlanma haktır. Çünkü, imandan dolayı, daha evvel yapmış olduğu günahların bağışlanmış olması gerekir. Ama, imanından sonrakilere gelince, bu sebeple o, bağışlanmış olmaz.. Dolayısıyla, bu manaya göre buradaki "مِنْ"in, ba'ziyyet min'i olması gerektiği sabit olmuş olur.

2) Ecel Değişebilir mi?

İkinci soru: Eceli tehir etmenin imkansız olduğunu haber verdiği halde, daha nasıl, *"Sizi, mukadder bir müddete kadar bekletsin..."* buyurmuştur? Bu, bir çelişkidir.

Cevap: Allahu Teâlâ, mesela, **Nûh** (a.s)'un kavminin, iman etmeleri halinde, onları bin yıl yaşatacağına; küfürleri üzere kalmaları halinde ise, dokuz yüzüncü senenin başında helak edeceğine dair hükmetmiştir. İşte bundan dolayı onlara, "iman edin ki, O da sizi, muayyen bir zamana, yani kendisinin tayin ettiği ve ömrünüz hususunda en uzun süre kıldığı o vakte ertelesin ki, bu vakit de, bin yılın tamamlanmasıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu uzun sürenin bitmesi halinde, onların mutlaka öleceklerini haber vermiştir.

3. "Bilseydiniz" Diye Bitirmenin Manası

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer bilseydiniz.."* demesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bu ifadenin gayesi, dünyayı sevmekten, onun için helak olmaktan ve onu sevmek sebebiyle dinden yüz çevirmeden alıkoymak, men etmektir.

Bu da, onların dünyayı sevme ve onun peşinde koşmaya dalışlarının ölüm hususunda bile şüphe edecek bir dereceye vardığına delalet etmektedir.

Davete Gelenlerin Olmaması

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾

"Dedi ki: "Ya Rabbi, ben kavmimi gece-gündüz davet ettim, fakat benim davetim, kaçmadan başka hiçbir şeyi artırmadı" (Nûh, 5-6).

Kaderin Delili

Bil ki bu, bütün hadiselerin, Allah'ın kaza ve kaderi ile meydana geldiğine delalet eden âyetlerden biridir. Bu böyledir. Çünkü biz, aynı mecliste, aynı ifadelerle o peygamberin davetini duyan iki insan görüyoruz. Böylece bu konuşulanlar bu iki kişiden birisinin hidâyete, hakka yönelmeye, iman arzusuna; ikinci kişinin de isyanının, kibrinin ve nefretinin had noktaya varıp dayanmasına sebep oluyor. Birisi, "bu nefret ve arzu, kişinin iradesiyle meydana gelmiştir" diyemez. Çünkü bu, elle tutulur-gözle görülür bir konuda işi yokuşa sürmedir. Zira nefret eden, kalbini, o nefrete; rağbet eden de kalbini o rağbete mecburmuş gibi hisseder. Bu nefret tahakkuk edince, akabinde isyanın, haktan ve hakikatten yüz çevirmenin tahakkuk etmesi gerekir. Eğer arzu ve istek meydana gelmiş olsaydı, bunun peşinden de inkıyâd ve taatin meydana gelmesi gerekir. Böylece bu daveti dinlemenin, iki kişiden birisini taat ve inkıyadını gerektiren arzuya; ikincisini de, isyan ve direnişini gerektiren nefrete götürmesinin, ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu anlamış bulunuyoruz.

Buna göre eğer, "Farz et ki bu nefret ve arzunun meydana gelmesi kişinin irade ve ihtiyarıyla olmamıştır. Fakat nefret anında isyanın meydana gelmesi, kulun ihtiyarıyla olur. Çünkü kul bu nefretine rağmen, yine inkıyad ve itaat içinde bulunabilir" denilirse, biz deriz ki: Nefretin meydana gelmesi eğer, rağbet ve arzu sebeplerinden herhangi biriyle çelişmez, hatta rağbet korkusundan bile uzak olursa, o fiilin meydana gelmesi imkansız olur. Bu böyledir. Çünkü nefret ve arzu meydana geldiğinde, fiil meydana gelmiş olmaz. Binâenaleyh nefret meydana geldiğinde, o işin yapılmaması

arzusuna bir engel eklenirse, fiilin meydana gelmesi haydi haydi imkansız olur. Böylece bu âyetin, Allah'ın kaza ve kaderine delalet eden en kuvvetli delillerden olduğu anlaşılır.

Halkın Kulak Tıkaması

وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ﴿٧﴾

"Gerçekten ben, senin onları affetmen için onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine sarındılar, ayak direttiler ve alabildiğine büyüklük tasladılar" (Nûh, 7).

Bil ki **Nûh** (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın onları bağışlaması için kavmini, Allah'a ibadete, O'ndan korkmaya ve O'na itaate çağırmıştı. Çünkü esas maksat, bağışlanmalarının gerçekleşmesidir. Taate gelince, bu, sayesinde bağışlanmanın gerçekleşmesine ulaşılsın diye emrolunmuştur. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un kavmine ibadet etmelerini emredince, *"Günahlarınızı bağışlasın..."* buyurmuştur. Dolayısıyla bu davetin esas gayesi, mağfiretin gerçekleşmesi olunca, hiç şüphesiz **Hz. Nûh** (a.s) da, *"Gerçekten ben, senin onları affetmen için onları ne zaman davet ettiysem..."* demiştir.

Bil ki **Nûh** (a.s), kavmini davet edince, onlar ona, şu şekilde muamelede bulunmuşlardır:

1) *"Parmaklarını kulaklarına tıkadılar"* yani "Onlar, hüccet ve delilleri duymamak için, "taklit"te, parmaklarını kulaklarına tıkayacak noktaya vardılar.

2) *"Elbiselerine sarındılar"* yani, "onun yüzünü görmemek için, elbiselerini başlarına geçirdiler. Bu, "Onlar onun sözünü duymak istemedikleri gibi, yüzünü de görmek istemediler" demektir. Yahut da bu, onların, **Nûh** (a.s)'un sözünü hiç dinlemediklerini anlatmaktadır. Çünkü onlar, kulaklarını tıkayıp, bunun yanı sıra da elbiselerini başlarına geçirince, duymama işi daha sağlam olmuş olur.

3) *"Ayak direttiler"* yani, onlar ya, kendi yollarında ısrar edip durdular, yahut da, gerçek daveti duyup dinlememe hususunda ısrar edip durdular.

4) *"Alabildiğine büyüklük tasladılar"* yani, onlar bu hususta had noktaya ulaştılar.

Tebliğin Her Türlüsünü Denemesi

ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ﴿٩﴾

"Sonra ben onları en yüksek sesimle davet ettim. Hem sonra onları, hem açıkça davet ettim, hem onlara gizli gizli söyledim" (Nûh, 8-9).

Bil ki bu âyetler, **Hz. Nûh** (a.s)'un davetinin üç merhalede gerçekleştiğine delalet eder. Binâenaleyh o bu işe önce gizli gizli nasihatlerle başlamış; ama kavmi ona, biraz önce saydığımız dört tavırla karşılık vermiş. Derken işi açığa vurmuş. Bu da tesir etmeyince, bu iki usulü birlikte uygulamaya başlamış.

Âyetin başındaki "ثُمَّ" kelimesi, bu merhalelerin, zaman ve tesir bakımından birbirlerinden sonra, peş peşe olduklarına delalet eder. Çünkü "açık davet", "gizli davet"ten daha ileridir. İki çeşidi birlikte yapmak da, "açık davet'ten daha tesirlidir.

Buna göre eğer, "**cihâren**" kelimesi niçin mansubdur?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kelime, âyetteki, "دَعَوْتُ" kelimesinin mef'ûl-ü mutlakı olarak mansubdur. Çünkü "davet"in iki çeşidinden biri, "**cihâren**" (açıkça) yapılandır. Dolayısıyla bu kelime, oturma çeşitlerinden biri olduğu için, "**kurfusâ**" kelimesinin, "**ku'ûd**" fiili ile mansub olması gibi, mansub olmuştur.

b) "دَعَوْتُهُمْ" fiili ile, "جَاهَرْتُهُمْ" (açıkça davet ettim) manası kastedilmiştir. (Dolayısıyla onun mef'ûl-ü mutlakıdır).

c) Bu kelime, دُعَاءً جِهَارًا "Açık davet" takdirinde olmak üzere, mahzûf "duâ" mastarının, sıfatıdır, yani "o daveti açıkça yaparak" (مُجَاهِرًا بِهِ) demektir.

d) Bu kelime, "hal" yerinde kullanılmış bir mastardır, yani "**mucâhiren**" (açıkça davet eden olarak) manasınadır.

Onları İstiğfara Teşviki

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾

"Artık dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok affedicidir" (Nûh, 10).

Mukâtil şöyle der: **"Nûh** (a.s)'un kavmi, onu uzun süre yalanlayınca, Allahu Teâlâ, kırk yıl süresince yağmurlarını kesti ve hanımlarını zürriyetsiz bıraktı. Bunun üzerine onlar, bu konuda **Hz. Nûh** (a.s)'a müracaat ettiler de o da, "Şirkinizden ötürü Rabbinizden af dilemenizi isteyin ki, size nimetlerinin kapılarını açsın" demiştir."

Bil ki Cenâb-ı Hakk'a ibadet ve itaatle meşgul olmak, hayır kapılarının açılışının sebebi olur. Bunun delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın Hıristiyan kâfirler hakkında da, *"Onlar o çok esirgeyici (Allah'a) bir evlat iddia ettiler diye, "Bu (sözden) dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecek"* (Meryem, 90-91) buyurmuş olduğu gibi, küfür (inkâr) âlemin harap olmasına sebeptir. Dolayısıyla küfür, âlemin harap oluşuna sebep olunca, imanın da âlemin mamûr olmasına sebep olması gerekir.

2) Bu hususlaki âyetler de buna delildir. Bunlardan biri bu âyettir. Bir diğeri de, *"Eğer o belde halkı iman edip, Allah'tan korksalardı, onlara göğün (bereket) kapılarını açardık"* (A'râf, 96); *"Eğer onlar, Tevrat ve İncil ile tam manasıyla amel edip, Rablerinden kendilerine indirilen (emirleri) hakkıyla yerine getirmiş olsalardı, üstlerindeki (gökten) ve altlarındaki (yerden), (bol bol) yerlerdi"* (Mâide, 66); *"Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi, elbet onlara bol su içirirdik"* (Cin, 16); *"Kim Allah'tan ittikâ ederse, (Allah) ona bir çıkış (yolu) nasip eder ve hiç hesap etmediği bir taraftan rızık(lar) verir"* (Talak, 2-3) ve *"Ailene namazı emret ve kendin de ona sebat ile devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz. Seni biz rızıklandırırız"* (Tâhâ, 132) âyetleridir.

3) Allahu Teâlâ, *"Cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 56) buyurmuştur. Binâenaleyh ins ve cin, esas maksadı

yapmaya çalıştıklarında, bunun peşinden, dünyada muhtaç oldukları şeyler gerçekleşir.

4) **Hz. Ömer** (r.a), yağmur duasına çıkmıştı. Sadece istiğfarda bulundu, başkaca bir dua yapmadı. Ona, "Seni, yağmur duasında bulunur görmüyoruz?" denildiğinde, "Ben, göğün "mecâdîhi" ile yağmur istedim" dedi. **"Micdah"**, üç belli yıldız demek olup, bunların doğuşu nadir olur. **Hz. Ömer** (r.a), istiğfarı, şaşmayan sadık doğuş zamanlarına benzetmiştir. **Bekir b. Abdullah**'ın da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "İnsanların en günahkâr olanları, az istiğfarda bulunanlardır. En çok istiğfar edenleri de en az günahkâr olanlarıdır."

Yine **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Birisi, ona, kıtlıktan serzenişte bulunmuş, o da, "Allah'a istiğfar et" demişti. Bir diğer insan, fakirliğinden; bir başkası zürriyetinin azlığından, bir başkası, arazisinin verimsizliğinden şikâyet etmiş. **Hasan el-Basrî** hepsine de, istiğfarda bulunmalarını söylemiştir. Bunun üzerine oradakilerden biri ona, "Sana değişik dertlerini arz eden birtakım kimseler geldi. Sen ise hepsine, istiğfarda bulunmalarını söyledin?" deyince, o, bu âyeti okudu.

Âyetle İlgili Bazı Sorular

Bu âyetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

1. İstiğfar İsteğini Sona Bırakması

Birinci soru: Hz. Nûh (a.s), kâfirlere bu âyetten önce, ibadet, Allah'tan korkma ve taati emretmiştir. Bundan sonra, onlara istiğfarda bulunmalarını emretmesinin ne faydası var?

Cevap: O, kavmine, ibadeti emredince, onlar ona, "Eğer üzerinde olduğumuz o eski dinimiz hak idiyse, niçin bize onu terk etmeyi emrediyorsunuz? Yok eğer batıl idiyse, artık Allah, biz kendisine (bunca) isyan ettikten sonra, bizi nasıl kabul eder?" dediler de, **Nûh** (a.s) da, "Siz, her ne kadar O'na isyan ettiyseniz de, gelin o günahlarınıza istiğfar ediniz. Çünkü O, Gaffâr (çok yarlıgayan - bağışlayandır" dedi."

2. Kâne'nin Süreklilik Bildirmesi

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, "إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا" buyurmuş da, "إِنَّهُ غَفَّار" demiştir? Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle, kendisinin, kendisinden mağfiret talebinde bulunan herkes hakkında çok affedici olduğunu belirtmek istemiştir. Buna göre O, âdeta, "Benim bağışlayıcı oluşumun şu anda

meydana geldiğini sanmayınız. Ben, hep böyleyim" demek istemiştir. Buna göre bu, "Af, O'nun, âdeta sanatı ve mesleğidir" anlamındadır.

İnsanın Hoşlandığı Şeyler

يُرْسِلِ السَّمَآءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴿١٢﴾

"(O sayede) O, üstünüze bol yağmur salıversin... Sizin mallarınızı, evlatlarınızı da çoğaltsın, size bağlar bostanlar versin. Size, ırmaklar akıtsın" (Nûh, 11-12).

Bil ki, mahlukat, dünyevî güzel şeyleri sevme duygusu üzerine yaratılmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Seveceğiniz diğer (nimetler) de... Allah'tan nusret ve yakın fetih..."* (Saff, 13) buyurmuştur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak onlara, burada, Allah'a iman etmelerinin ahirette bol mükâfatı, dünyada da bolluğu ve zenginliği birlikte sağlayacağını bildirmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın dünya menfaatlerine dair **Nûh** (a.s)'un kavmine bu âyette va'dettiği şeyler beştir: Bunlardan:

Birincisi, *"(O sayede) O, üstünüze bol yağmur salıversin..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyette yer alan "السَّمَاءَ" lafzının ne manaya geldiği hususunda, şu izahlar yapılabilir:

1) Yağmur semadan bulutlara iner.

2) "Semâ" lafzıyla, bulut manası kastedilmiştir.

3) "Semâ" ile, bizzat yağmurun kendisi kastedilmiş olup, bu, şairin şu ifadesinde de böyledir:

إِذَا نَزَلَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غُضَّابًا

"Yağmur bir kavmin arazisine yağdığında (ve bu sayede otlar bittiğinde), onlar alabildiğine kızsalar bile, biz orayı otlatırız.."

"اَلْمِدْرَارُ" bol yağmur, demektir. Bu kalıp, müzekker ve müennesin kendisinde eşit olduğu bir kalıptır. Nitekim Arapçada رَجُلٌ مِعْطَارٌ - اِمْرَأَةٌ مِعْطَارٌ "Çok kokulu kadın, çok kokulu erkek" derler. "مِنْقَالٌ" de böyledir. (Yani müzekker ve müennes eşittir..).

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ *"Mallarınızı da çoğaltsın..."* âyetinin ifade ettiği husus. Bu ifade tek bir çeşit malı anlatmayıp, tam aksine bütün mal çeşitlerini içine alan bir ifadedir.

Üçüncüsü de, وَبَنِينَ *"oğullarınızı da..."* âyetinin ifade ettiği husus. Bunun da, fıtratın kendisine meylettiği şeyler cinsinden olduğunda şüphe yoktur.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ *"size bağlar bostanlar versin..."* âyetinin ifade ettiği husus.

Beşincisi, وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا *"size ırmaklar akıtsın..."* âyetinin ifade ettiği husus...

Vakar Hakkında Muhtemel Tefsirler

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾

"Ne oluyor size ki, Allah'a büyüklüğü yakıştırmıyorsunuz. Halbuki O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır" (Nûh, 13-14).

Bu *"Ne oluyor size ki, Allah'a büyüklüğü yakıştırmıyorsunuz"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

1) Burada "**recâ**" maddesi, korkmak anlamına gelir. Nitekim **Hüzelî** de, إِذَا لَسَعَتْهُ النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسْعَهَا "Arının soktuğu kimse artık onun sokmasından korkmaz" demiştir.

"**El-vakâr**", azamet; "**tevkîr**" ise, ta'zîm anlamlarına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَتُوَقِّرُوهُ *"ve O'nu ta'zîm etmeniz..."* (Fetih, 9) âyeti de bu anlamdadır. Buna göre mana, "Size ne oluyor da, Allah'ın o azametinden korkup çekinmiyorsunuz?" şeklindedir. Bence bu görüş, doğru değildir. Çünkü, meşhur ve aşikâr olan dilde, "**recâ**" maddesi, korkunun zıddıdır. Şimdi kalkar da biz, "Recâ, Arapçada "korkmak" anlamında konulmuştur" dersek, bu, ahâd ile sabit olan rivâyeti, mütevatir olarak nakledilen rivâyete tercih etme olmuş olur ki, bu, Kur'ân'ı zedelemeye yol açar. Çünkü, hiçbir lafız yoktur ki, bu yolla, onun menfisini müspet, müspetini de menfi yapmak mümkün olmasın...

2) **Keşşâf sahibi**'nin ileri sürdüğü görüş olup, buna göre mana, "Size ne oluyor da, Allah için bir ta'zim ve vakar düşünmüyorsunuz?" şeklinde olur ki, bu da, "Size ne oluyor da, sizler; Allah'ın sizi ta'zim edeceği bir halin içine girmeyi düşünmüyorsunuz?" demek olur. Bu durumda "لِلّٰهِ" kelimesi, saygıda bulunmanın beyân edilmesi olur; eğer bu kelime sonraya kalsaydı, o zaman ise, "اَلْوَقَارُ" kelimesine taalluk ederdi.

İnsanın Yaratılış Safhaları

Sonra Cenâb-ı Hak, وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا *"Halbuki O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır"* buyurmuştur. Bu ifade, cümle olarak "hal"-dir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hal bu iken ve bu da O'na iman etmeyi gerektirirken, size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz. Çünkü O, sizi önce toprak, sonra "nutfe", sonra "alaka", sonra "mudga", sonra kemik ve et olarak yaratmış, daha sonra da size bir başka hilkat verdik" demektir.

Buna göre burada şöyle üçüncü bir izah vardır: O topluluk **Hz. Nûh** (a.s)'u hafife almada çok ileri gidiyorlardı. Böylece Allahu Teâlâ, onlara, ona saygı göstermeyi ve hafife almamayı emretti. Dolayısıyla onlara sanki, "Sizler, **Nûh**'a saygı gösterip, onu hafife almadığınızda, bu saygı, Allah için olmuş olur. Öyle ise size ne oluyor da bir "vakar" ummuyorsunuz ve bu vakarı, Allah için, O'nun emri için ve O'na taat için yapmıyorsunuz. Çünkü insanın Allah için yaptığı her şeyden mutlaka bir hayır umması gerekir."

Bu hususta bir dördüncü izah da şöyledir: Sebat demek olan "**vakar**", bir şey sabit olup, karar kıldığında söylenen "وَقَرَ" fiilindendir. Buna göre Cenâb-ı hak sanki, "Size ne oluyor?" demiş. Cümle burada bitmiş. Daha sonra da istifhâm-ı inkâri üslubuyla, "لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا" yani, "Allah için bir sebat ve bekâ ummuyorsunuz. Çünkü siz eğer O'nun sebat ve bekasını umsaydınız, mutlaka O'ndan korkar ve peygamberleri ile emirlerini hafife almaya yeltenmezdiniz" demektir. O halde âyetteki, "ummuyorsunuz" ifadesi ile, "inanmıyorsunuz" manası kastedilmiştir. Çünkü bir şeyi uman, ona inanmış demektir.

Yaratılışın Allah'ın Varlığına Delaleti

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette, kendisine ta'zîmi emredince, birliğine çeşitli delillerle istidlâlde bulunmuştur:

Enfüsî Delil

Birinci delil: *"O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Leys, "tavra"** kelimesinin, **"târeten"** (bazen) manasına geldiğini söylemiştir. Buna göre âyet, "Biraz önce de bahsettiğimiz gibi, insanın nutfe, alaka... oluşunda olduğu gibi, halden hale geçişi ile, yani merhale merhale yarattı" demektir.

b) **İbnu'l-Enbarî** ise, "Tavr, "hal" demektir. Buna göre mana, "O sizi, birbirinize benzemeyen farklı farklı sınıflar olarak yarattı" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak birliğine dair olan bu enfüsî delili zikredince, peşi sıra, Kur'ân'ın tamamında alışılagelen üslubu üzere, birliğine dair âfâkî deliller de getirmiştir.

Âfâkî Delil

İkinci delil: Bu, şu âyetin ifade ettiği hususdur.

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾

"Görmediniz mi ki Allah, yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak nasıl yaratmış. Onların içinde ayı bir nur yapmış, güneşi de bir kandil olarak asmıştır" (Nûh, 15-16).

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyette olduğu gibi, bazen önce enfüsî delilleri zikrederek işe başlamış, peşi sıra da âfâkî delilleri zikretmiştir. Zira insanın nefsi (kendisi), şeylerin en yakınıdır. Böylece Allah, işe en yakınla başlamış olur. Bazen de işe, âfâkî (dış dünya) delilleri ile başlamış, daha sonra da enfüsî (insanın kendisi ve iç dünyasındaki) delilleri getirmiştir. Bu da, ya âfâkî delillerin daha net ve daha büyük olması, dolayısıyla işe bunlarla başlanmış olmasından ötürü, yahut da enfüsî delillerin ortada mevcut olmasından, haklarında düşünmek için akla fazla ihtiyaç olmamasından, hakkında düşünmek için akla muhtaç olunan şeylerin, âfâkî deliller oluşundan ötürüdür. Çünkü âfâkî delillerde benzerlik daha fazladır. Bu sebeple de işe bundan başlanmıştır.

Bazı Sorular

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Gök Tabakaları

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın, سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا *"Yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak..."* ifadesi, göklerin üst üste olmasını gerektirir. Bu da aralarında hiçbir boşluğun bulunmamasını gerektirir. O halde, melekler göklerde nasıl iskân ederler

Cevap: Melekler, ruhî (maddî olmayan) varlıklardır. Göklerin tabaka-tabaka olmalarından maksat, onların birbiriyle temas etmeleri değil, birbiri hizasında olmaları demektir.

Ayın Gök Katlarında Bulunması

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, Ay, göğün hepsinde yer almayıp, aksine en yakın gökte yer aldığı halde daha nasıl, *"Onların içinde ayı bir nur yapmıştır"* buyurmuştur (ne dersiniz)?

Cevap: Bu, tıpkı, "padişah Irak'ta" denilip de, onun zatının, Irak'ın bütün her köşesinde bulunduğunun değil, bir beldede, bir köşede bulunduğunun kastedilmesi gibidir. İşte burada da böyledir.

Ay Lambaya Benzetilseydi?

Üçüncü soru: "Sirâc" (lamba)nın ışığı, ârızîdir (sonradan olmadır). Ayın ışığı da ârızîdir, üstelik değişkendir. Şu halde ayı, lambaya benzetmek, güneşi lambaya benzetmekten daha uygun olurdu (ne dersiniz)?

Cevap: Gece, yeryüzünü karanlığın kaplamasından ibarettir. Güneş, yeryüzünün karanlıklarının izalesine sebep olunca, lambaya **(sirâc)**'a benzemiştir. Hem sonra, lambanın bir ışığı vardır. Işık ise, nurdan daha kuvvetlidir. Dolayısıyla ışığı en az ifade eden şey aya; en kuvvetliyi ifade eden şey de güneşe sıfat olarak verilmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"O (Allah), güneşi bir ışık, ayı da bir nur olarak yaratandır"* (Yunus, 5) âyeti de böyledir.

Nebat Gibi Bitirme

Üçüncü delil: Bu, Hak Teâlâ'nın şu âyetiyle beyan edilen delildir:

وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجًا ﴿١٨﴾

"Allah sizi yerden bitki gibi yetirip bitirdi. Sonra sizi yine onun içine döndürecek ve sizi yeni bir çıkarışla çıkaracak" (Nûh, 17-18).

Bil ki Allahu Teâlâ burada enfüsî delillere yer vermiştir ki bu, *"O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır"* (Nûh, 14) âyetinin bir tefsiri gibidir. Çünkü Allahu Teâlâ, onları yerden yaratıp, sonra oraya döndüreceğini, sonra oradan yeniden çıkaracağını beyan buyurmuştur.

Âyetteki, اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا *"Sizi yerden bitki gibi yetirip bitirdi"* ifadesiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun manası, "Sizin atalarınızı yerden bitki gibi yetiştirip bitirdi" şeklinde olup, tıpkı, *"Allah katında İsâ'nın misali (durumu), aynen Âdem'in misali (durumu) gibidir. Ki Allah Adem'i topraktan yarattı"* (Âl-i İmran, 59) âyeti gibidir.

b) Bu, "Allahu Teâlâ hepinizi, yerden bitki gibi bitirdi" demektir. Çünkü Hak Teâlâ bizi nutfeden yaratmıştır. Nutfe (meni) de, yerde biten bitkilerden elde edilen gıdalardan meydana gelir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "**nebâten**" yerine "**inbâten**" demesi beklenirdi. Fakat O, böyle dememiş, aksine "اَنْبَتَكُمْ ... نَبَاتًا" demiştir ki bunun takdiri اَنْبَتَكُمْ فَنَبَتُّمْ نَبَاتًا "Allah sizi bitirdi, siz de bitiverdiniz" şeklindedir.

Burada şöyle bir incelik var: Allahu Teâlâ eğer, "اَنْبَتَكُمْ اِنْبَاتًا" demiş olsaydı, mana, "Sizi enteresan bir şekilde yetirip bitirdi" şeklinde olurdu. Ama O, "اَنْبَتَكُمْ ... نَبَاتًا" buyurunca, mana, "O sizi yetirip bitirdi de, siz de böylece enteresan bir bitki olarak bittiniz" şeklinde olur. Bu ikincisi daha uygundur. Çünkü "**inbât**" (bitirmek) Allah'ın sıfat ve fiilidir. Allah'ın sıfatları ise tarafımızdan görülmez. Dolayısıyla da bu bitirişin, Allahu Teâlâ'nın haber vermesi olmasaydı, kâmil ve enteresan bir bitiş olduğunu bilemezdik. Halbuki burası, Allah'ın kudretinin mükemmelliğinin delillerinin getirildiği bir makamdır. Dolayısıyla bunun "**semiyyât**" (naklî deliller) ile ispatı mümkün olmaz. Ama Hak Teâlâ, "O sizi yetirip bitirdi, siz de mükemmel ve enteresan bir bitişle bittiniz" manasında, "اَنْبَتَكُمْ ... نَبَاتًا" buyurunca, bu, bitkiyi enteresan ve mükemmel olmakla tavsif etme olur. Bitkinin böyle olması ise elle tutulur, gözle görülür bir şeydir. Dolayısıyla da Allah'ın kudretinin mükemmelliğine, bununla istidlâl yapılabilir. Binâenaleyh âyetteki ifade şekli buna daha uyundur. Dolayısıyla işte şimdi, bu incelikten ötürü, hakiki manadan mecazi manaya geçildiği ortaya çıkmış olur.

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا *"Sonra sizi yine onun içine döndürecek"* ifadesi, Kur'ân'da alışılagelen "Allah sizi ilkin yaratmaya kadir olunca, yeniden diriltmeye de kadir olur" prensibine bir işarettir.

Hak Teâlâ'nın, وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا *"Sizi yeni bir çıkarışla çıkaracak"* ifadesini, mef'ûl-u mutlakla te'kîd etmiş, dolayısıyla da sanki, "Allah sizi, hiç şüphe yok ki kesinlikle yeniden çıkaracak" demek istemiştir.

Dördüncü delil: Bu, Hak Teâlâ'nın şu âyetinin ifade ettiği delildir:

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

"Allah, onun geniş yollarında gezip dolaşasınız diye, yeri sizin için bir döşek yapmıştır" (Nûh, 19-20).

"**Ficâc**" geniş yollar demek olup, müfredi **fecc** kelimesidir. Bu kelime daha önce izah edilmişti.

Halkın Fasıklara Uyması

Bil ki **Nûh** (a.s), kavmini Allah'ın dinine davet edip, dikkatlerini bu açık delillere çekince, onların çeşitli çirkin fiil ve sözlerini nakletmiştir.

Birincisi ve **ikincisi**, şu âyette ifade edilen hususlardır:

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾

"Nûh dedi ki: "Ya Rabbi, gerçekten onlar bana isyan ettiler ve malları ile evlatları, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular" (Nûh, 21).

Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, *"Allah'a ibadet edin, O'ndan korkun ve O'na itaat edin"* buyurmuştu. Buna göre sanki, "Ben onlara, "Bana itaat edin..." dedim, ama onlar bana isyan ettiler" demek istemiştir.

İkinci çirkin fiilleri ise, *"Malları ile evlatları, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular"* ifadesiyle anlatılmaktadır. Bu ifadeyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, birinci ifadede, onların kendisine âsî olduklarını belirtmiş, burada ise, o isyanlarına, başka bir isyan da kattıklarını belirtmiştir. O isyan da, onların, kendilerini inkâra davet eden başkanlarına itaat etmeleridir.

Âyetteki bu ifade, "Mallar ve evlatlar her ne kadar dünyada faydalı olan şeyler türünden gözüküyor iseler de, ahirette zarara ve iflasa sebep olabilecekleri" için, âdeta, sırf zarar kabul edilmişlerdir. Gerçekte de durum böyledir. Çünkü ahiret yanında, dünya yok gibidir. Binâenaleyh dünyevî menfaatler, âhirette iflasa sebep olunca, anında öldüren zehirli bir lokma tatlı gibi olmuş olurlar.

"Allah kâfirlere nimet vermez" diyenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah'ın kâfirlere verdiği bunca nimetler, birtakım istidraclar ve ebedî azaba götüren sebepler olunca, sanki bir hiç gibi olurlar. İşte bu espri ile, **Nûh** (a.s) bu âyette, *"Malları ile evlatları, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular"* demiştir.

İKİNCİ MESELE

Vâv'ın dammesi ile, "وَوُلْدُهُ" şeklinde de kıraat vardır. Bil ki, "**vüld**" de, "**veled**" (çocuk) manasınadır. Bunun, "**veled**" kelimesinin çoğulu olması da mümkündür ve bu o zaman tıpkı "**fülk**" (felekler) kelimesi gibi olmuş olur. "**Vüld**"ün hem müfret, hem de çoğul kabul edilmesi mümkündür.

Müşriklerin Tuzağı

وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾ وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ اَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظّٰلِمِينَ اِلَّا ضَلٰلًا ﴿٢٤﴾

"Bunlar da büyük büyük hileler yaptılar. (Halk tabakasına), "Sakın taptıklarınızı bırakmayın. Hele, Vedd'den, Suvâ'dan, Yeğûs'tan, Ye'ûk'tan ve Nesr'den sakın vazgeçmeyin ha!" dediler. Hakikaten onlar, birçoklarını baştan çıkardılar. Sen, o zâlimlerin şaşkınlığından başka şeylerini artırma" (Nûh, 22-24).

Bu âyetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "وَمَكَرُوا" kelimesi, "مَنْ لَمْ يَزِدْهُ" (Nûh, 21) âyetine matuftur. Çünkü, kendilerine tabi olunanlar, işte bu tuzak kuran hilekâr kimseler olup, kendilerine tabi olanlara, *"... sakın vazgeçmeyin!.."* diyenlerdir. Zamirin çoğul getirilmesi ise, "مَنْ"den dolayıdır; çünkü "مَنْ"in manası çoğuldur.

***İKİNCİ MESELE:* Kübbâr Kelimesi**

Hem şeddeli, hem de şeddesiz olarak "كُبَّارًا" ve "كُبَارًا" şeklinde okunmuştur ki, bu kalıplar, "كَبِيرٌ" sîgasının mübalağa sâgalarıdır. O halde buradaki sıralama, önce "كَبِيرٌ"; ortada şeddesiz olan "كُبَارٌ"; sonra da şeddeli olan "كُبَّارٌ" şeklinde olup, bunun bir benzeri de, "جُمَالٌ، جَمِيلٌ" ve "جُمَّالٌ" ؛ "عَظَّامٌ، عُظَامٌ، عَظِيمٌ" ve "طُوَّالٌ، طَوِيلٌ" ve "طُوَّالٌ" ifadeleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"En büyük tuzak" (مَكْرٌ كُبَّارًا) o reislerin, kendilerine tabi olanlara, *"sakın vedd'i... bırakmayın..."* demeleridir. Binâenaleyh bu demektir ki onlar, halkı, tevhitten alıkoyup şirki emretmişlerdir. Tevhit, en büyük dereceyi haiz olunca, hiç şüphesiz bundan men etmek de en büyük günah olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu eylemi "büyük "كُبَّارٌ" olarak nitelemiştir.

Kelâm ilminin, diğer ilimlerden üstün olduğunu söyleyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Şirki emretmek (tavsiye etmek), en büyük çirkinliktir, rezilliktir. Binâenaleyh, tevhidi ve reşâdı (doğruyu) emretmenin de, hayırda ve dinde en büyük makamı haiz olması gerekir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ bu fiili; iki sebepten dolayı "tuzak" diye nitelemiştir:

1) Uluhiyyetin onlara nisbet edilmesinde, halkın o putlara ibadete devam etmesini gerektiren en büyük tuzak bulunmaktadır. Bu sebeple, onlar halka âdeta şöyle demişlerdir: "Bu putlar, sizin ilahlarınızdır; bunlar atalarınızın da ilahları idiler!.. Şâyet siz, **Nûh**'un sözünü kabul edecek olursanız, hem kendinizin cahil, sapık, kâfir, hem de atalarınızın böyle olduğunu kabul etmiş olursunuz. İnsanın, hem kendinin hem de bütün geçmişinin aleyhine olmak üzere, birtakım kusurları, noksanlıkları ve cehaleti kabul etmesi çok zor bir şey olunca, onları dinden çevirmek amacıyla işte bu hususlara, "ilahlarınızı..." ifadesiyle işaret edilmiştir. İşte bu söz, böyle

çok net olarak gözükmeyen gizli bir tuzağı ihtiva ettiği için, Allahu Teâlâ onların bu sözlerine "tuzak.." adını vermiştir.

2) Allahu Teâlâ, o tâbi olunanların malları ve evlatları olduğunu belirtmiştir. Şimdi belki de bu reisler kendilerine tâbi olanlara şöyle demişlerdir: "Sizin ilahlarınız, **Nûh**'unkinden daha hayırlıdır. Zira, sizin ilahlarınız size mal ve çocuk veriyor; **Nûh**'un ilâhı ise, ona hiçbir şey vermiyor. Çünkü o, fakirdir." İşte bu tuzaklarla reisler, halkı **Nûh**'a itaat etmekten alıkoymuşlardır. Ki bu tıpkı, **Firavun**'un tuzağının aynısıdır. Çünkü o da, *"Mısır'ın hükümranlığı benim değil mi?"* (Zuhruf, 51); *"Yoksa ben ondan hayırlı değil miyim? O ki hakirdir, meramını bile nerdeyse açıklayamıyor..."* (Zuhruf, 52-53) demiş idi.

***BEŞİNCİ MESELE:* Şirkin Menşei**

Ebû Zeyd el-Belhî, "er-Reddu Alâ Abedeti'l-Esnâm" adlı eserinde şunu zikreder: "O anda yontularak elde edilen bu kütüklerin, göklerin, arzın, bitkilerin ve canlıların Hâlıkı olmadığını bilmek, bedihi bir bilgidir. Zarurî bilgiler hususunda ise, insanlar arasında ihtilafın bulunması caiz değildir." Putperestlik, bu âyetin delaletiyle, **Hz. Nûh** (a.s), peygamber olarak gönderilmezden önce de mevcut olan bir din idi. Halbuki bu din, bu zamana kadar da devam edegelmiştir. Mamur beldelerde oturanların ekserisi de, bu din üzeredirler. Binâenaleyh, bu dini, yanlışlığı, fesadı ve bozukluğu aklın bedahetiyle anlaşılamayacak bir manaya hamletmek gerekir. Aksi halde bu din, şu kadar zamandan beri, âlemin ekserisinde devam etmemeliydi. Binâenaleyh, bu durumda bu görüşü benimseyenlerin mutlaka birtakım te'villeri (izahları) bulunmasıdır.

1) **Ebû Ma'şer Ca'fer İbn Muhammed el-Müneccim** şöyle der: "Bu söz, "Allah cisimdir ve bir mekandadır" diyenlerin görüşünden kaynaklanmıştır. Zira onlar, "Allah nurdur ve nurların en büyüğüdür. Bu nurun mekanı olan Arş'ın etrafında dolaşan o melekler de, o en büyük nura nispetle küçük nurlardır" diyorlardı. Şimdi bu görüşe inananlar, kendi inandıkları ilahlarının şeklinde, en büyük bir put ihdas etmişler, dolayısıyla da, mukarreb meleklerin şeklinde, büyüklük-küçüklük, değer-değersizlik açısından farklı olan putlar edinmişler; kendilerinin o ilaha ve meleklere ibadet ettikleri inancıyla, bu putlara tapmaya başlamışlardır. Binâenaleyh bu demektir ki, putperestlik dini, "tecsîm" inancından kaynaklanmıştır."

2) Bir grup Sâbiî, en büyük ilahın, sâbit ve gezegen yıldızları yarattığına ve süflî âlemin idaresini, bunlara havale ettiğine inanırlar. O halde beşer, bu yıldızların kulu; bu yıldızlar da, en büyük ilahın kullarıdır. Bu sebeple beşerin, bu yıldızlara tapması gerekir. Bu yıldızlar bazen doğup bazen de battıkları için, onlar, yıldızların şekillerinde birtakım putlar edindiler. Aslında amaçları yıldızlara tapmak olduğu halde, bu putlara tapmaya başladılar.

3) Eski zamanlardaki topluluklar, âlemdeki mutluluk ve mutsuzlukları yıldızlara nisbet etme hususunda, yıldızlara bakarak hüküm çıkaranların yolunda olan müneccim kimselerdi. Binâenaleyh, mesela bir felekte, enteresan bir tılsıma elverişli enteresan bir şekil tesadüfen meydâna geldiğinde, onlar bu tılsımı öğreniyorlar ve bu tılsımdan enteresan haller ve büyük neticeler elde ediyorlardı. Ve onlar, bu tılsımların kaynağına saygı duyuyor, ikram ediyor ve ona ibadetle meşgul oluyorlardı. Böylece de, her tılsım, hususi bir yıldız ve hususi bir burca uygun şekil üzere öğreniyorlar, uyguluyorlardı. İşte bu sebeple, **Vedd**'in, erkek suretinde; **Suvâ**'ın, kadın; **Yeğûs**'un, aslan; **Ye'ûk**'un, at; **Nesr**'in de kerkenez kuşu suretinde olduğu söylenmiştir.

4) Bazı salih kimseler gelip geçmiş idi.. Zamanla putperestler bunların şekilleri üzere birtakım heykeller ediniyor ve onlara ta'zimde bulunmaya başlıyorlardı. Ki, onların maksatları, yaşamış olan o kimseleri ta'zim etmek idi. Böylece onlar, Allah katında kendilerine şefaatçi olurlar düşüncesiyle bunu yapıyorlardı. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklen, *"Biz onlara ancak, onlar bizi Allah'a iyice yaklaştırsınlar diye tapıyoruz..."* (Zümer, 3) buyurduğu âyetinden kastedilen hususdur.

5) Bazen büyük bir kral, bazen de büyük bir şahsiyet ölür.. Böylece de onlar, bunların şekil ve sûretlerinde heykeller yapmışlar ve onlara bakıp durmaya, hizmet etmeye başlamışlardır. Şimdi, kendilerinden sonra gelenler, atalarının, bizzat bunlara taptığını sanmışlar, böylece de atalarını taklit amacıyla onlara ibadet etmeye başlamışlardır.

Belki de, bu beş isim, yani **Vedd, Suvâ', Yeğûs, Ye'ûk** ve **Nesr** isimleri, ademoğullarından beş şahsın ismidir. Bunlar ölünce, İblis, bunlardan sonrakilere, "Ah keşke, bunların heykellerini yapsanız da, onlara bakıverseniz, hizmet etseniz.." dedi. Onlar da, yaptılar. Bunlar ölünce de, bunlardan sonra gelenlere, İblis, "Onlar onlara tapıyorlardı" demiş.. böylece bunlar da

putlara tapmaya başlamışlardı. İşte bu sebeple Hz. Peygamber, kendisinden rivâyet olunduğu üzere, كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ أَلَا فَزُورُوهَا فَإِنَّ فِي زِيَارَتِهَا تَذْكِرَةً *"Ben sizi, kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Ama, dikkat! Şimdi onları ziyaret edin; çünkü, onları ziyarette bir öğüt ve nasihat bulunmaktadır"*[6] demiş, böylece, önce kabir ziyaretini yasaklamış, daha sonra da buna müsaade etmiştir.

6) Allah'ın bir cisim olduğunu ve hulûlün caiz olduğunu söyleyenler. Allahu Teâlâ'nın bir inancın veya bir putun şahsına hulûl edip gideceğini imkansız görmezler. Binâenaleyh, şimdi bunlar bir büyü olmak üzere elde edilen o puttan enteresan bir halin sudur ettiğini gördüklerinde, gönüllerine, ilahın o puta hulûl ettiği fikri gelmiştir. Binâenaleyh, işte bundan dolayı, **Râfizîlerin** öncülerinden bir grup, **Hz. Ali** (r.a)'nin, **Hayber**'in kapısını kökünden söküp atınca ve bu da alışılmış bir şey olmayınca, ilahın, onun bedenine hulûl ettiğini ve ilahın o olduğunu söylemişlerdir.

7) Belki de onlar, bu putları, bir mihrab (kıble) gibi kabul etmişlerdir. Onların maksatları ise, Allah'a ibadet etmek idi.

Bu konuda söylenilenlerin tamamı bundan ibaret olup, bunların bir kısmı, aklî delillerle bâtıl olan şeylerdir. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın cisim olmadığı kesin ve sabit olunca, ilah şeklinde put edinme de batıl olur ve hulûl ettiği görüşü de çürümüş olur. Allahu Teâlâ'nın, bütün makdûrât'a kadir bir zat olduğu sabit olunca, araya vasıtalar koyma, tılsımlara itibar etme... görüşü de batıl olmuş olur. Şeriat, put edinmeyi men etmek için gelince, o putların mihrab ve şefaatçiler olarak benimsenmiş olduğu görüşü de batıl olur.

***ALTINCI MESELE:* Nûh Kavmi Putlarının Hicaz'a Geçmesi**

Bu beş put, onların putlarının en büyüğü idi. Sonra bunlar, **Nûh Kavmi**'nden Araplara geçti de, böylece **Kedd, Kelb**'in; **Suvâ', Hamedân; Yeğûs, Müzhac**'ın; **Ye'ûk, Murâd**'ın; **Nesr** de, **Himyer**'in putu oldu.. İşte bu sebeple Araplar, "**Abd-i Vedd: Vedd**'in kulu, ve **Abd-i Yeğûs**" diye adlandırıldı. Kitaplarda denilenler bunlar; ama bu hususta bir problem bulunmaktadır. Dünya, **Tûfan** zamanında harap olmuş idi. Daha nasıl o putlar geriye kalmış ve daha nasıl Araplara intikal etmiştir?.. **Nûh** (a.s)'un, bunların gemiye aldığı ve orada tuttuğu da söylenemez. Çünkü, **Nûh** (a.s), bunları reddetmek

6 **Müslim**, Cevâiz, 106 (2/872).

ve kırmak için gelmiş idi. Daha nasıl, onları koruma hususunda, ondan bir işgüzarlık olarak bunları gemisine aldığı söylenebilir?!..

YEDİNCİ MESELE

Vâv'ın fethası ve dammesi ile "وُدًّا، وَدًّا" şeklinde okunmuştur. **Leys,** Vâv'ın fethasıyla olan **Vedd**'in **Nûh** (a.s)'un kavmine ait bir put olduğunu; vâv'ın dammesiyle **Vudd**'un ise, **Kureyş**'in bir putu olduğunu ve **Amr (İbn Luhayy)**'in de, **İbn Abd-i Vüdd** adını aldığını söylemiştir. Ben derim ki, **Leys**'in görüşüne göre, burada vâv'ın dammesiyle "**Vudd**" şeklinde okunmaması gerekir. Çünkü bu âyetler, Kureyş'in halleri hususunda değil, **Nûh** (a.s)'un kıssası hakkındadır. **A'meş** de, kelimeleri munsarıf yaparak, "وَلَا يَغُوثًا" ve "وَيَعُوقًا" şeklinde okumuştur, ama bu da müşkil bir okuyuştur. Çünkü bu iki kelime, ister Arapça olsun, isterse yabancı kabul edilsinler, bunlarda, gayr-i munsarıf olmanın sebepleri vardır. Bunlar da, ya marifelik ve fiil vezninde olma, yahut da marifelik ve Arapça olmamadır. Belki de **A'meş**, bu iki kelimenin kardeşlerini, yani "نَسْرًا، وَدًّا" ve "سُوَاعًا" kelimelerini munsarıf olarak bulduğu için, munsarıf yapmıştır.

Bil ki, **Nûh** (a.s), o reislerin, kendilerine tabi olanlara, "Sakın, putlarınızı terk etmeyin" dediğini nakledince, وَقَدْ اَضَلُّوا كَثِيرًا *"Hakikaten onlar, birçoklarını baştan çıkardılar"* buyurmuştur ki, bu hususta da iki izah yapılabilir:

1) Bu, "O reisler, bu putperestliği tavsiye edenlerden önce, pek çok kimseyi saptırmışlardı. Ve bu, onların, ilk defa saptırmaları değildir" demektir.

2) Buradaki "اَضَلُّوا" fiilindeki vâv zamirinin, putlara râci olması. Böyle olması hâlinde âyetin bu ifadesi, *"Şüphesiz ki onlar pek çok kimseyi saptırdılar..."* (İbrahim, 36) âyeti gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak, bu görüşe göre, burada bahsedilen putları, tıpkı insan gibi addetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir ifadesinde böyle addederek, *"Yoksa onların, kendileriyle yürüyecekleri ayakları mı var?"* (A'raf, 195) buyurmuştur.

Âyetteki, وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا ضَلَالًا *"Sen, o zâlimlerin şaşkınlığından başka şeylerini artırma"* ifadesine gelince, bu hususta şöyle iki soru sorulabilir:

"وَلَا تَزِدِ..." Cümlesinin Yeri

Birinci soru: "وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ..." cümlesinin âyetteki yeri ve konumu nedir?

Cevap: Nûh (a.s) sanki, onların kötü fiillerini ve kötü sözlerini dile getirmede sözü uzatınca, kalbi onlara karşı kin ve öfke ile doldu da, sözünü, onlara beddua etmek suretiyle bitirdi..

Birinin Sapması İçin Dua Caiz mi?

İkinci soru: Hz. Nûh (a.s), onları sapıklıktan alıkoymak için gönderilmiştir. Peki, daha nasıl, Allah'ın onların sapıklıklarını artırması hususunda Allah'a dua etmesi ona yakışır?

Cevap: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Belki de, âyetteki "**dalâlet**" ifadesiyle, dinî konudaki dalâlet değil, onların dünyaları ve yaptıkları hile ve tuzakların revaç bulmaması kastedilmiştir.

b) Buradaki "**dalâlet**" sözüyle, ilahî azap kastedilmiştir. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Günahkârlar bir sapıklık (azap) ve çılgın ateş içindedirler"* (Kamer, 47) âyetidir.

Kavmin Boğulması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Nûh** (a.s)'un sözünü nakledince, şöyle buyurmuştur:

مِمَّا خَطِيٓـَٔاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾

"Bunlar, günahlarından dolayı suda boğuldular. Ardından da bir ateşe atıldılar. O vakit, kendilerine Allah'tan başka yardımcı da bulamadılar" (Nûh, 25)

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin başındaki "مَا" tıpkı "فَبِمَا نَقْضِهِمْ" (Nisa, 155) ve "فَبِمَا رَحْمَةٍ" (Âl-i İmrân, 159) âyetlerindeki "مَا" gibi, zâiddir. Buna göre mana, "Günahları yüzünden, günahları sebebiyle..." şeklinde olur. **İbn Mes'ûd** da, "مِنْ خَطِيئَاتِهِمْ مَا أُغْرِقُوا" şeklinde okumuş, böylece "مَا" ifâdesini sona almıştır. Buna göre "مَا" zâid olmaz. Çünkü "مَا" kendisinden sonra gelen ifadeyle birlikte, masdarı takrir etmek için olur.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ" ifâdesi, onların, boğulmalarının esasen Tufan sebebiyle değil de, kendi hataları yüzünden olduğunu beyan etmek içindir. Müneccimlerden, "Bu, o vakitte devr-i a'zamın yarısının geçmiş

olması sebebiyle olmuştur" kabilinden sözler söyleyenler, âyetin sarih manasını tekzip ettiklerinden, böyle söyleyenlerin tekfir edilmesi gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Hatîe Kelimesi**

Hemze ile "خَطِيئَاتِهِمْ" hemze'yi yâ'ya çevirip, yâ'yı da yâ'ya idğam etmek suretiyle "خَطِيَّاتِهِمْ؛ خَطَايَاهُمْ" ve cins anlamı murat edilerek, müfret olarak "خَطِيئَتِهِمْ" şeklinde de okunmuştur. Burada geçen bu kelime, yani "**hata**" maddesiyle, küfür manası kastedilmiş olabilir. Bil ki, "خَطِيئَاتٌ", her ikisi de "خَطِيئَةٌ" kelimesinin çoğuludur. Ancak ne var ki, birincisi "cem-i mükesser", ikincisi de, "cem-i sâlim"dir. Bu konuyla ilgili sözümüz, Bakara 58 âyetiyle, A'raf 161 âyetinin tefsirinde geçmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kabir Azabı**

Âlimlerimiz, kabir azabının mevcudiyeti konusunda, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... boğuldular. Ardından da, bir ateşe atıldılar"* ifadesine tutunmuşlar ve şu iki izahı yapmışlardır:

a) "فَأُدْخِلُوا" ifadesinin başındaki fâ, ateşe sokulma işinin, boğulmanın hemen peşinden olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla, âyetin bu ifadesini, ahiret azabı manasına almak mümkün değildir. Aksi halde, fâ'nın delaleti yok olmuş olur.

b) Allahu Teâlâ, geçmişi ifade eden bir sîga (mazî ile) "فَأُدْخِلُوا" buyurmuştur ki bu, sokulma işinin bilfiil gerçekleşmiş olması halinde doğru olan bir ifadedir. **Mukâtil** ve **Kelbî** ise, bunun manasının, "Onlar, ahirette, azaba sokulacaklar..." şeklinde olduğunu; ne var ki, doğru olduğundan ve ilgili tehdit gerçek olduğundan muzarî yerine mazî fiil kullanılmış olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَنَادٰى اَصْحَابُ النَّارِ" (A'râf, 50) "وَنَادٰى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ" (A'râf, 44) âyetleri gibidir. Bil ki, bunların söylemiş olduğu şey, bir delil olmaksızın, zâhirî manayı terk etmektir.

İnsanın Asıl Mahiyeti Ruhîdir

Buna göre şâyet, "Biz âyetin zahirî manasını, delilden dolayı almadık. Bu delil de şudur: Mesela bir kimse suda boğulduğunda, biz onu orada gözümüzle görüyoruz. Peki daha nasıl, onların o anda cehenneme atıldıkları söylenebilir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilebilir: Bu problem, insan denen mefhûmun görünen hey'etin tümünden ibaret olduğuna inanıldığı için ortaya çıkmıştır. Halbuki bu yanlıştır, zira bir insanın, ta ömrünün başından itibaren mevcut olan bir zat olduğunu beyan etmiştik. Ne var ki, insanın, ömrünün başında bedeni küçüktür. Onun cüzleri sürekli

olarak dağılıp gitmektedir. Geriye kalanın, değişenden başka olduğu ise malumdur. O halde insan, ömrünün ta başından, ölünceye kadar baki kalan şeyden (öz) ibarettir. O halde, peki daha niçin, "Bu cüsse, her ne kadar suda kaldıysa da, ancak o muayyen insanın kendisinden ibaret olduğu insandan ayrılmış olan o temel parçalarını azaba ve ateşe sokmuş olması niçin söylenemesin?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ أَنْصَارًا *"O vakit, kendilerine Allah'tan başka yardımcı da bulamadılar"* buyurmuştur ki, bu, onların, o putlara ibadete devam edişlerinin, o putların, kendilerinden bela ve musibetleri def etmeleri ve faydalı şeyleri de onlara celp etmeleri için olduğunu bir çıtlatma (tarîz)dir. Binâenaleyh, onlara Allah'ın azabı gelince, o putlardan fayda göremediler ve o putlar, Allah'ın azabını onlardan savuşturamadı. Bu yönüyle bu âyet, tıpkı, *"Yoksa onların, bizden başka, kendilerinden azabı savuşturacak ilahları mı var?!"* (Enbiyâ, 43) âyeti gibidir. Bil ki, bu âyet, Allah'tan başka bir şeye güvenip dayanan herkesin aleyhine olan bir delildir.

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾

"Nûh, "Ya Rabbi, yeryüzünde, kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma. Çünkü eğer sen, onları, bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kâfirden başka da evlat doğurmazlar" demişti" (Nûh, 26-27).

Deyyâr Kelimesi

Müberred, "دَيَّارًا" ifadesi, ancak genel bir olumsuzluğun kastedildiği yerlerde kullanılır" demiştir. Nitekim Arapçada, مَا بِالدَّارِ دَيَّارًا "Evde, hiç kimse yoktur!" denilir. Bu kelime, müspet hükümde kullanılmaz. Dilciler bu kelimenin, "فِيعَالٌ" kalıbında olup, "الدَّوْرُ" kökündendir. Aslı ise, "دِيوَارٌ"dur. Bu demektir ki, vâv, yâ'ya çevrilmiş; yâ da yâ'ya idğam edilmiştir. **Ferrâ, Zeccâc** ve **İbn Kuteybe** de, Arapçada, "Evde konaklayan kimse yoktur" anlamında, "مَا بِهَا دَيَّارٌ" denildiğini söylemişlerdir.

Nûh (a.s)'un Kâfir Kalmasın Diye Duası

Cenâb-ı Hak, إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ *"Çünkü eğer sen, onları, bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar"* buyurmuştur.

Buna göre şâyet, "Peki **Nûh** (a.s), bunun böyle olacağını nasıl bilmiş?" denilirse biz deriz ki, hem nastan, hem de muhakemeden bunu çıkarmıştır. Nassa gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Senin kavminden ancak, (daha önce) iman etmiş olanlar inanacak..."* (Hûd, 36) âyetidir. İstikrâ ise şudur: **Nûh** (a.s), onların içinde 950 yıl yaşamış. Böylece onların karakterlerini tanımış ve onları denemiştir. Mesela onlardan birisi, çocuğunun elinden tutarak, onu **Nûh** (a.s)'un yanına götürüyor ve "Şu adamdan sakın, çünkü bu kezzâptır, yalancıdır. Benim babam da bana bu tavsiyeyi yapmıştı.." diyordu. Böylece, büyüğü ölüyor, küçüğü de aynı düşüncede olarak büyüyordu...

Âyetteki وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا *"Facir, öz kâfirden başka da evlat doğurmazlar..."* ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) "Bunlar, senin, ilm-i ezelinde de böyledirler."

2) "Bunlar, böyle olacaklar..."

Nûh (a.s)'un Duası ve Bedduası

Bil ki, Nûh (a.s), kavmine beddua edince şöyle demiştir:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

"Ya Rabbi, beni, anamı, babamı, iman etmiş olarak evime giren kimseleri, erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri sen bağışla. Zâlimlerin, helakinden başka bir şeyini de artırma" (Nûh, 28).

"Beni bağışla..", yani, "Beni terk-i evla yapmamdan ötürü beni bağışla..." demektir. Şu da denebilir: **Hz. Nûh** (a.s), kavmine beddua ederken, onlara, onlardan ötürü gördüğü eziyetler sebebiyle beddua etmiştir. Binâenaleyh, onlara beddua etme, âdeta, intikam duygusuyla yapılmış da, bundan dolayı da mağfiret talebinde bulunmuştur. Çünkü, intikam duygusuyla yapılan bedduada, nefsi tatmin vardır.

"Anam, babam...", yani, babası **Lamek İbn Metûşlah**; annesi **Şemhâ bint-i Enûs...** Ki bunlar, mü'mindiler. **Atâ** şöyle der: "**Hz. Nûh** (a.s) ile **Âdem** (a.s) arasındaki peygamberlerin hiçbirinin babası kâfir değildir. **Hz. Nûh** (a.s) ile **Hz. Âdem** (a.s) arasında on ced, dede vardır." **Hasan İbn Ali, Sâm** ve **Hâm**'ı kastederek, âyeti, وَلِوَلَدَيَّ "iki oğlumu..." şeklinde okumuştur.

Daha sonra, وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ *"erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri..."* buyurulmuştur. **Hz. Nûh** (a.s), ilk defa kendisine, sonra kendisine en yakın olanlara dua etmiştir. Zira, kendisine en yakın olanlar, onun duasına daha layıktırlar. Daha sonra da bu duasını, bütün mü'min erkek ve kadınlara teşmil etmiştir. Derken, sözünü, yeniden kâfirlere beddua ederek bitirmiş ve وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا *"Zâlimlerin, helakinden başka bir şeyini de artırma"* demiştir. Yani, "Helaki, un-ufak olmayı... artır.." demektir. Çünkü, helak edilen her şey kırılıp dökülmüştür. "إِنَّ هَٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ" (A'raf, 139) "وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا" (İsrâ, 7) âyetleri de bu manadadır.

Tufanda Çocuklar

Derken, Allahu Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s)'un duasına icabet etti de, onların tümünü birden helak etti. Buna göre şâyet, "Bu kavim boğulurken, çocukların günahı nedir?" diye sorulursa, buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Allahu Teâlâ, Tûfan'dan 40 veya 90 yıl öncesinden, erkeklerin zürriyetini kuruttu, kadınların ise rahimlerini kısırlaştırdı. Dolayısıyla da bu demektir ki, onlar boğulurken, beraberlerinde çocuk bulunmuyordu. Bunun delili, bu sûredeki, "اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ... وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ" (Nûh, 10-12) âyetleridir. Bu, "mefhûm" gereği, onların istiğfarda bulunmadıklarında, Cenâb-ı Hakk'ın, onların oğullarını çoğaltmayacağına delâlet eder.

2) **Hasan el-Basrî,** Allah, çocukların suçsuz olduğunu biliyordu. Dolayısıyla da onları, azap etmeksizin helak etti" demiştir.

3) O çocuklar o kavimler ile birlikte bir ceza olsun diye boğulmamışlardır. Aksine bu boğuluş, başka çocukların boğulma ve yanma ile ölmeleri gibidir. Dolayısıyla bu, çocuklarının da boğulduğunu gözleriyle gördükleri için, ana-babalarının azaplarının artmasına sebep olmuştur. En iyisini Allah bilir. Hamd, âlemlerin Rabbine, salât-ü selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashâbına olsun (Âmin).

***

CİN SÛRESİ

Bu sûre, yirmi sekiz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ اُوحِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوٓا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا ﴿١﴾

"De ki: Bana şu hakikatler vahyolunmuştur. Bir gurup cin (Kur'ân'ı) dinlemiş de, "Biz gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik" demişler" (Cin, 1).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Cinlerin Varlığı**

Yeni ve eski, bütün insanlar "**cinn**"in olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Felsefecilerin çoğundan gelen nakillere göre, onlar cinlerin varlığını kabul etmezler. Bu böyledir, çünkü **Ebû Ali İbni Sîna,** eşyanın tarifi hususunda kaleme aldığı bir kitabında şöyle demektedir: "Cin, çeşitli şekillere bürünebilme kabiliyetinde olan, havâi (maddî olmayan) canlılardır." Daha sonra sözüne devamla, "Bu, "cin" maddesinin (kelimesinin) tarifidir" der. Binâenaleyh onun bu sözü, bu tariften maksadın, bu kelimeyi açıklamaktır, yoksa görünür âlemde böyle bir varlığın bulunduğunu göstermek için değildir.

Fakat çeşitli dinlere mensup olup, peygamberleri tasdik eden insanların çoğu, cinlerin varlığını kabul ederler. Yine eski felsefecilerle, **ashab-ı rûhaniyyatın** büyük bir kesimi de, cinin varlığını kabullenir ve bunlara, "süflî (yersel) ruhlar"dır. Süflî ruhlar, icâbet (kabullenme) hususunda hızlıdırlar, ancak ne var ki güçsüzdürler. Ama "felekî (göksel) ruhlar", (melekler) icabet bakımından yavaş, fakat güçlüdürler" derler.

Cinlerin varlığını kabul edenler de ikiye ayrılır: Kimileri, cinlerin maddî olmadıklarını ve maddelerde bulunan bir hal, bir sıfat olmadıklarını, aksine kendi kendilerine kaim cevherler olduklarını iddia ederek şöyle demişlerdir: "Bizim bu sözümüzden, bunların, Allah'a denk varlıklar olduğu manası çıkarılmasın. Çünkü bunların madde olmamaları ve maddede bir hal olmamaları, selbî (olumsuz) bir husustur. Selbîlikle müştereklik ise, mahiyette denkliği gerektirmez. Hem sonra, bu Selbîlikte müşterek olmalarına

rağmen, tıpkı bir yere, bir mekâna ihtiyaç duyma hususunda eşit olmalarına rağmen, "araz"ların mahiyetlerinin farklı farklı oluşu gibi, bunlar da mahiyetleri açısından farklı farklıdırlar. Binâenaleyh bunların bir kısmı hayırlı, bir kısmı şerli; bir kısmı iyi, güzel ve hoş şeyleri sever, bir kısmı da alçak, adi, kötü olup, bela ve musibetleri severler. Bunların bütün çeşitlerini ancak Allahu Teâlâ bilir. Bunların, mücerred varlık oluşları, birtakım şeyleri bilmelerine ve birtakım şeyleri yapmalarına mânî değildir. Binâenaleyh bu rûhî varlıkların, duymaları, görmeleri, birtakım haberi halleri bilmeleri ve birtakım belli fiilleri yapmaları mümkündür. Biz, bunların mahiyetlerinin farklı farklı olduğunu söylediğimize göre, şüphesiz bunların türleri arasında, insan kudretinin aciz kaldığı, çok büyük ve güç işleri yapabilecekler vardır. Yine bunların her bir çeşidinin, bu âlemdeki maddelerin herhangi bir türü ile ilgili olması da uzak bir ihtimal değildir. Tıbbî delillerin, "insan" demek olan nefs-i nâtıka ile ilk alaka kuran şeyin ruhlar olduğuna delalet etmesi gibi -ki ruhlar kanın en latif parçalarından olan ve kalbin sol tarafında oluşan latif ve buhârî varlıklardır. Sonra nefs-i nâtıkanın bu ruhlarla münasebet kurması vasıtasıyla nefis, bu ruhların kendisinde bulunduğu, gezip dolaştığı uzuvlarla alaka kurar- aynen bunun gibi, bu cinlerden her birinin de "hava"yı oluşturan parçalardan birisi ile alaka kurması uzak bir ihtimal değildir. Böylece bu ilk hava parçası, o ruh ile ilk alaka kuran şey olmuş olur. Sonra bu havanın, kesîf (yoğun) diğer bir madde içinde hareket edip, gezip-dolaşması sebebiyle, bu ruhların o kesîf maddede bir alaka ve bir tasarrufu (tesiri) meydana gelmiş olur.

Bu görüşte olanlardan bazıları da cin hususunda başka bir izah yaparak şöyle demişlerdir: "Bu beşerî ruhlar ve nefs-i natıkalar, kendilerine ait bedenleri terk ettiklerinde, rûhî âlemdeki, ruhânî sırların inkişafı sebebiyle, kuvvet ve kemalleri artar. Binâenaleyh tesadüfen o bedenden ayrılan ruhun karşısına, terk ettiği bedene benzer bir beden çıktığında, bu benzerlik sebebiyle, o bedenle alaka kurar ve bir önceki bedeni terk eden ruh, bu bedenin fiilleri ve tasarrufları hususunda bu bedenin ruhuna yardımcı olur. Çünkü cins birliği, birleşme sebebidir. Şimdi eğer bu hal, hayırlı ruhlarda olursa, yardımcı olan ruh, melek, yaptığı yardım da ilham; kötü ruhlarda olursa, yardımcı olan ruh şeytan, yaptığı yardım da vesvese adını alır.

Cinlerin Mahiyeti Hakkında

Bu hususta ikinci görüşte olanlar ise cinlerin maddî varlıklar olduğunu söylerler. Bu görüşte olanlar da yine kendi aralarında ikiye ayrılırlar:

Bunlardan kimileri, "bu maddeler de, mahiyetleri açısından farklıdırlar ve aralarındaki müşterek nokta tek bir özelliktir. Bu da, bunların hepsinin bir mekan işgal edip, bir yönde bulunmaları ve uzunluk, enlilik, derinlik gibi şeylerle tavsif edilebilir olmalarıdır. Bütün bunlar, onlarda bulunan sıfatlardır. Sıfatlarda müşterek oluş ise, bütün mahiyetleri açısından aynı olmayı gerektirmez. Çünkü mahiyetlerinin tamamı açısından farklı olan varlıkların, tek bir ayrılmaz vasıfta müşterek olmalarının imkansız olmadığı sabittir" derler.

Bunlar sözlerine devamla şöyle derler: "Hiç kimse, "maddenin, madde olması açısından tek bir tarifi ve hakikati vardır. Dolayısıyla maddelerin, madde olma açısından, mahiyetleri arasında bir farklılığın olmaması gerekir. Aksine eğer farklılık varsa, buna ilave olan mefhumda da farklılık olur. Hem sonra maddeyi, latîf-kesîf; ulvî-süflî diye kısımlara ayırmamız mümkündür. Kısımlara ayırma yeri, kısımlar arasında müşterektir. Binâenaleyh bu demektir ki kısımların tümü cismiyyet (maddî oluş) açısından müşterektir. Farklılık ise, bu sıfatlar açısından meydana gelmiştir. Bunlar da, latif-kesif olma; ulvî-süflî olma sıfatlarıdır" diye istidlâlde bulunamaz. Çünkü ileri sürülen bu iki delil de tutarsızdır."

Birinci delilin tutarsızlığı hususunda şöyle deriz: Maddelerin, madde olma açısından bir tarif ve hakikati olduğu gibi, arazların (sıfatların) da, araz olma açısından bir tarif ve hakikatleri vardır. Dolayısıyla bundan, bütün arazların, mahiyetlerinin bütün yönlerinden eşit ve aynı oldukları neticesi çıkar ki bunu kimse iddia etmemiştir. Aksine felsefecilere göre gerçek şudur: Arazların, kesinlikle zatlarla aralarında müşterek bir noktaları yoktur. Çünkü eğer aralarında müşterek bir nokta olsaydı, bu müştereklik, onların "cins"i olmuş olurdu. Eğer böyle olsaydı, "dokuz", âlî cins (üst cins) olmaz, aksine bir cinsin, türlerinden biri olurdu. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, arazların, araz olmaları açısından tek bir hakikati vardır. Bundan, mahiyetlerinin her yönü açısından eşit olmaları şöyle dursun, aralarında zâtî bir müştereklik olduğu neticesi çıkmaz. Binâenaleyh durumun maddelerde de aynı olması niçin caiz olmasın. Çünkü arazlar, mahiyetlerinin tamamı açısından farklı olup, sonra bu farklı olanlar ârızî bir sıfatta, yani mevzûları için (bulundukları varlıklar) için ârızî olmada eşit oldukları gibi, maddelerin, mahiyetlerinin bütün yönleri açısından farklı olmaları, ama ârızî bir sıfatta, yani kendisine maddi olarak işaret edilebilen bir vasıfta, bir mekanda bulunmada ve uzunluk, enlilik, derinlilik

gibi vasıflarda eşit olmaları da caizdir. Binâenaleyh bu ihtimali göz ardı etmek mümkün değildir.

İkinci delilin tutarsızlığı hususunda da şöyle deriz: Bu delil, onların, "maddeleri, latîf-kesîf diye kısımlara ayırmak mümkündür" şeklindeki delilleridir. Bu delil de, yine "araz" (sıfat) ile çürütülür. Çünkü arazı da, keyfiyet ve kemiyet açısından taksim etmek mümkündür. Binâenaleyh bunların da, zatlarının her yönü açısından müsavi olmaları şöyle dursun, ortada zâtî bir müşterekliğin olduğu neticesi bile çıkmaz. O halde bu hususta da durumun aynı olması niçin caiz olmasın. Maddelerin farklı olmasında bir imkansızlığın olmadığı sabit olup, bu ihtimalin batıl olduğuna hiçbir delil de bulunmayınca, bu durumda onlar, havaî (maddî olmayan) - latif maddelerin bir kısmının, mahiyetleri açısından, diğer bir havaî çeşitten farklı olması ve bu mahiyetin, kendi zatında husûsî bir bilgi ve enteresan fiilleri yapabilme hususunda husûsî bir kudreti gerektirmesi imkansız değildir. Böyle olması halinde, cinlerin var olduğunu ve çeşitli şekillere bürünebilecek kabiliyete sahip olduklarını söylemek, açık bir ihtimaldir.

Cinlerin, mahiyetleri açısından birbirlerine denk maddeler olduğunu söyleyen bu ikinci grub da, kendi arasında iki gruba ayrılır:

Hayat İçin Bünye (Beden) Şart Değil

Birinci grup: Bunlar, hayatiyyetin bulunması için, bir bünyenin (bedenin) şart olmadığını iddia edenlerdir. Bu **İmam-ı Eş'ârî**'nin ve ona tabi olanların çoğunluğunun görüşüdür. Bunların, bu konudaki delilleri açık ve kuvvetli olup, şöyle derler: "Eğer hayat (canlılık) için bünye şart olsaydı, o zaman ya tek bir hayatın, parçaların tümü ile kaim olduğu; yahut da her bir parçanın müstakillen (ayrı ayrı) hayatiyet taşıdığı söylenebilirdi. Birincisi imkansızdır. Çünkü tek bir arazın (sıfatın), aynı anda pek çok mahalle (yere) hulul etmiş olması düşünülemez. İkinci ihtimal de olamaz. Çünkü cismin (bedenin), kendisinden oluştuğu cüzler (parçalar), birbirine denktir. Bunların her birinde bulunan hayatiyet, diğerinde bulunan hayatiyete denktir. "Bir şeyin hükmü, mislinin (onun gibisinin) hükmüdür." Binâenaleyh şimdi şu parçada bulunan hayatiyet şu diğer parçada bulunan hayatiyetin varlığına muhtaç olsaydı, bu muhtaç oluş, karşı taraf için de aynen söz konusu olurdu. O devr-i fasit imkansızdır. Yok eğer böyle muhtaciyyet söz konusu değil ise, bu durumda bu cüzde bulunan hayatiyetin, diğer cüzde bulunan ikinci hayatiyete bağlı olmadığı anlaşılır. Böyle bir bağımlılık söz

konusu olmayınca, tek bir parçanın, hayat, ilim, kudret ve irade gibi sıfatları taşıyabileceği sabit olmuş olur ve "Hayatiyetin olması için bünye (beden) şart" şeklindeki söz de batıl olmuş olur."

Bunlar sözlerine şöyle devam ederler: "Hayatiyetin olması için bünyenin şart olduğunu söyleyen **Mu'tezile**'nin delili, "**istikrâ**"ya dayanır. Bu "**istikrâ**" da şöyledir: "Müşahede etmekteyiz ki bünye bozulduğu zaman, hayat ortadan kalkıyor. Bünye bozulmadığında (sıhhatli olduğunda) hayatiyet devam ediyor. Binâenaleyh hayatiyetin olması, bünyenin varlığına bağlıdır."

Fakat **Mu'tezile**'nin bu "istikrâ"sı zayıftır. Çünkü "istikra", kesinlik ifade etmez. Binâenaleyh görülmeyen şeylerin durumunun, görülüp müşahede edilen şeylerin durumu gibi olduğuna dair delil nedir? Hem sonra bu söz, yani bünyenin şart olduğu iddiası, ancak harikulade (mucize ve benzeri) şeyleri inkâr edenlere göre doğru olur. Fakat harikulade şeylerin olabileceğine inananlara göre ise, böyle bir iddia doğru olmaz. Bu iki şey arasında, yani bir kısmının adete, bir kısmının vücuba göre olması arasında fark olduğunu söylemek, kendisine baş vurulmayacak mahza tahakkümdür (boş iddiadır). Böylece, hayatiyetin olması için bünyenin şart olmadığı sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da, Allahu Teâlâ'nın tek bir cevherde, pek çok şeyi bilme ve çok zor şeyleri yapabilme gücünü yaratmış olması uzak bir ihtimal değildir. Böyle olması durumunda ise, maddeleri ister latif ister kesif olsun; ister büyük, ister küçük olsun, cinlerin var olabilecekleri açıkça söylenebilir.

Cinleri Algılamak Aklen Mümkün müdür?

İkinci grup: "Hayatiyetin olabilmesi için bünye şart olduğu gibi, güç işler yapabilmesi için de o bünyede bir sertlik-katılık olması şarttır" diyenlerdir. Burada şöyle bir başka mesele ortaya çıkmaktadır: Görülen şeyin, mevcut olması; engellerin bulunmaması; uzak ve yakın şartların bulunması; duyu organlarının sağlıklı olması ile birlikte, bu tür şeyleri idrak etmek, algılamak aklen mümkün müdür, yoksa imkansız mıdır? **Eş'ârî** ve ona tabi olanlar, bunu mümkün görürken, **Mu'tezile** bunun aklen imkansız olduğunu söylemiştir.

Mümkün Gören Eş'ârî'nin Delilleri

Eş'ârî görüşüne, hem aklî, hem de naklî yönden istidlâlde bulunmuştur. Aklî delilleri şu iki şeydir:

1) Biz, büyük bir şeyi, uzaktan küçük görürüz. Bunun tek sebebi, o şeyin bazı cüzlerini görebilirken, bazı cüzlerini görememizdir. Halbuki duyunun ve bütün şartların görülebilen o cüzlere nispeti, görülemeyen cüzlere nispeti gibidir. Böylece, duyuların sağlam olmasına, görülecek şeyin mevcut olmasına, engellerin bulunmayışına ve şartların bulunmasına rağmen, idrakin mutlaka meydana gelmesi gerekmediğini anlıyoruz.

2) Büyük bir nesne, ancak meydana geldiği parçaların tümünden (toplamından) ibarettir. Binâenaleyh o büyük nesneyi, uzaktaki kadar gördüğümüzde, o nesneyi görmüş oluruz. Binâenaleyh bu parçayı görme işi, ya diğer parçayı görmeye bağlıdır veya değildir. Eğer birinci ihtimal söz konusu olsa, devr-i fasit lazım gelir. Çünkü o bütünün parçaları aynıdır. Dolayısıyla eğer bu parçanın görülmesi, o parçanın görülmesine muhtaç ise, o parçanın görülmesi de bu parçanın görülmesine muhtaçtır. Dolayısıyla bundan, devr-i fasit söz konusu olur. Eğer böyle bir muhtaçlık söz konusu değilse, bu durumda o tek cevherin, o kadar uzaktan görülmesi mümkün olur. Sonra bu tek cevherin, diğer cevherler kendisine eklenmeksizin var olması halinde görülemeyeceği malumdur. Böylece biz, şartlar mevcut olduğunda görülmenin, vacip (zorunlu) değil, mümkün olduğunu anlamış bulunuyoruz.

Mümkün Değil Diyen Mu'tezile'nin Delilleri

Mu'tezile de şu esasa dayanır: "Eğer biz bunu mümkün görürsek, görmediğimiz, duymadığımız halde yanımızda (mesela) birtakım davul ve zurnaların var olabileceğini söylemiş oluruz."

Mu'tezile'ye, diğer normal hadiseleri ileri sürerek, "Denizin suyu gümüş ve altına döndürüldü. Dağlar yakut ve zeberced oldu. Gökte, gözler kapalı iken, bin tane ay ve güneş meydana geldi. Sonra gözler açıldığında Allah onları yok etti" dersek, onlar bu iki şey arasındaki farkı ortaya koymaktan aciz kalırlar. Bu karışıklığın sebebi şudur: Bu **Mu'tezile,** adetler zincirinde devamlılık arz eden şeylere bakıyorlar, onların bir kısmının zorunlu olduğunu, bir kısmının ise böyle olmadığını sanıyorlar ve bu iki kısım arasındaki farkı ortaya koyma hususunda, dosdoğru bir kanun ve sapasağlam bir çıkış yolu bulamıyorlar. Dolayısıyla da işi karıştırıyorlar. Binâenaleyh bu hususta gerekli olan, ya hepsinin birbirine denk olduğunu; böylece de felsefecilerin dediği gibi, hepsinin zorunlu olduğunu söylemeli; yahut da **Eş'ârî**'nin dediği gibi hepsinin zorunlu olmadığını söylemeli. Bu

iki şey arasındaki fark hususunda delilsiz iddiada bulunmak ise, doğruluktan çok uzak bir tavırdır.

Bu sabit olduğuna göre, cinlerin var olduğunu söylemek açıkça mümkündür. Çünkü onların bedenleri, her ne kadar kesîf ve katı ise de, mevcut olsalar bile görülmemeleri imkansız değildir. Bu, **Eş'ârî**'nin görüşüne göre böyledir. Binâenaleyh işte bütün bunlar, konunun detaylı izahlarıdır. Şu **Mu'tezile**'ye şaşıyorum: Onlar bu görüşlerini sürdürürken, Kur'ân'da yer alan "melek" ve "cin'lerin varlığına nasıl inanıyorlar? Bu böyledir. Çünkü Kur'ân, meleklerin çok zor ve güç işlere yeten büyük kuvvetleri olduğuna delalet etmektedir ki cinler de böyledir. Halbuki böyle bir kudret, kesîf ve katı uzuvlarda bulunur. Dolayısıyla bu durumda, bu kuvvetin melek ve cinde de aynı şekilde bulunması gerekir. Hem sonra bu melekler, hep yanımızdadırlar ve bunlar şerefli katip melekler ile hafaza melekleridir. Yine melekler canlarınızı aldıklarında da yanımızdadırlar. Ayrıca melekler Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında da mevcut olmuşlardır. Ama hiç kimse onları görememiştir. Keza can verenlerin yanında bulunanlar da hiçbir şeyi göremiyorlar. Mevcut olduğunda, kesif olan bir varlığın görülmesi vacip (zorunlu) olsaydı, peki biz niçin onları göremiyoruz? Yok eğer bunların görülmesi zorunlu değilse, o takdirde **Mu'tezile**'nin görüşü batıl olmuş olur. Yok eğer, kesif ve katı olmamalarına rağmen, kendilerinde güç-kuvvet varsa, o zaman **Mu'tezile**'nin, "Hayatiyetin olması için bünye (beden) şart" şeklindeki görüşleri batıl olmuş olur. Yok eğer onlar, "Bunlar latif ve canlı birtakım maddelerdir. Fakat latif oldukları için güç işler yapamazlar" derlerse, bu da Kur'ân'ın sarih ifadelerini inkâr olur. Velhasıl bu inançlarını sürdürdükleri sürece, onların melek ve cinlerin varlığını kabuldeki hal ve durumları çok enteresandır. Keşke onlar, açık deliller şöyle dursun, kendi mezheplerinin doğruluğu hususunda, hiç olmazsa hayalî birtakım şüpheler zikretselerdi. İşte bütün bunlar, bu konudaki incelik ve müşkilâta dikkat çekmeden ibarettir. Muvaffakiyyet ise Allah'tandır.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Peygamber Cinleri Gördü mü?**

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cinleri görüp görmediği hususundaki görüş ve rivâyetler çeşitlidir:

Birinci görüş: İbn Abbas (r.a)'a göre, Hz. Peygamber (s.a.s) cinleri görmemiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Cinler, **Hz. İsa** (a.s) ile, **Hz. Muhammed** (a.s) arasındaki fetret döneminde (peygambersiz dönemde), göğe

yöneliyor ve göğün haberlerini (meleklerin muhaberelerini) dinliyor, bu haberleri kâhinlere ulaştırıyorlardı. Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince, gök korunmaya alındı. Böylece de şeytanlar (cinler) ile gök haberleri arasına engel konuldu. Şihablar (alevler), onların üzerine atıldı. Bunlar da **İblis**'e gidip, bu durumu haber verdiler. Bunun üzerine **İblis,** "Bunun mutlaka bir sebebi vardır, olmalı. Dolayısıyla sizler, yeryüzünün doğusunu-batısını (her yerini) karış karış gezip, bu sebebi bulmaya çalışın" dedi.

Bunun üzerine o araştırıcılardan bir grup, Tihâme'ye geldiler ve Ukaz panayırında Hz. Peygamber (s.a.s)'i, ashabına sabah namazını kıldırırken buldular. Okuduğu Kur'ân'ı duyunca dinlemeye başladılar ve "İşte, vallahi, sizinle göğün haberleri arasına girip, sizi engellemeye sebep olan şey budur" dediler. Oradan kavimlerine dönerek, "Ey kavmimiz, gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik" dediler. Allahu Teâlâ da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu gaybî durumu haber verdi ve قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ *"De ki: Bana şu hakikatler vahyolundu..."* buyurdu." **İbn Abbas** (r.a) sözüne devamla şöyle der: "İşte bunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cinleri görmediğine dair delil var. Çünkü eğer o (a.s), onları görmüş olsaydı, bu hadisenin öğrenilmesini vahye nisbet etmezdi. Zira varlığı bizzat müşahede edilerek bilinen şeyin ispatı, vahye dayandırılamaz."

Cinlerin Nevileri

Eğer, "O alev parçaları (şihablar) ile taşlanan ve kovulanlar şeytanlardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'ını dinleyenler ise cinlerdir. Peki daha nasıl bu iki husus birleştirilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) O cinler, şeytanlarla beraberdi. Dolayısıyla şeytanlar kovalanınca, onlarla birlikte olan bu cinler, bunun sebebini araştırmaya başladılar.

2) Şihablarla taşlanıp kovalananlar da cinler idi. Fakat aynen "cin ve ins şeytanlar" tabirinde olduğu gibi, onlara da "şeytan" denildi. Çünkü şeytan, Allah'a taatten uzaklaşan, tekebbür eden ve direten herkestir.

Kur'ân'ı Dinleyen Cinler

Âlimler, o Kur'ân'ı dinleyen cinlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, **Âsım, Zevr**'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

"Zevba'a ve adamlarından bir grup (cin) Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına geldiler. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân okuyuşunu dinlediler, sonra da çekip gittiler. İşte, *"Hani cinlerden bir grubu Kur'ân dinlemeleri için sana çevirmiştik"* (Ahkaf, 29) âyetinin anlattığı hadise budur. Bu cinlerin, **Şeysaban Kabilesi**'nden olduğu ve bu, sayıca en kalabalık cin kabilesi olduğu; **İblis**'in ordusunun neredeyse tamamının bunlardan olduğu da ileri sürülmüştür.

Gördüğüne Dair Hadise

İkinci görüş: Bu, **İbn Mes'ûd** (r.a)'un görüşüdür. **İbn Mes'ûd** (r.a)'a göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Kur'ân okuması ve onları İslâm'a davet etmesi için, cinlere gitmesi emrolunmuştu. Nitekim **İbn Mes'ûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in ... أُمِرْتُ اَنْ اَتْلُوا الْقُرْآنَ عَلَى الْجِنِّ *"Cinlere Kur'ân okumakla emrolundum. Kim benimle beraber gelmek isterse gelsin"* dediğini, bunun üzerine, ashabın ses çıkartmadığını; daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu ikinci kez söylediğini; fakat ashabın yine sustuğunu; sonra üçüncü kez söylediğinde, kendisinin, "Ey Allah'ın Resûlü, seninle beraber ben gelirim" dediğini; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "O halde, haydi" dediğini; böylece **İbn Ebî Dübb** mahallesindeki **Hacûn** dağına geldiklerini; orada Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinin önü sıra bir çizgi çekip, "Sakın bundan ileri geçme" deyip, **Hacûn dağı**'na doğru çekip gittiğini; derken o cinlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına, tıpkı küçük deve yavruları gibi süratlice koştuklarını; âdeta bedenleri büyük, başları küçük erkekler olduklarını; aynen kadınlar gibi def çaldıklarını; bu şekilde Hz. Peygamber (s.a.s)'in etrafını sardıklarını; dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'i göremez olduğunu; görmek için ayağa kalkınca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ona eliyle "otur" diye işaret ettiğini; sonra da gittikçe yükselen bir sesle Kur'ân okuduğunu; o cinlerin de yere âdeta yapıştıklarını; kendisinin onların seslerini duyup, kendilerini görmediklerini anlatmıştır.

Bir başka rivâyette de, o cinler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "sen nesin?" demişler de, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben Allah'ın nebîsiyim" deyince, "Bu konuda şahidin kim?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) "şu ağaç" demiş ve "Ey ağaç gel" emrini verince, ağacın dalı budağı ile çok aşırı bir ses çıkararak gelip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda durmuş. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), ona, "Bana ne diye şahadet edersin?" deyince, ağaç, "Ben senin Allah'ın resûlü olduğuna şahadet ederim" demiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Artık yerine git" demiş. Ağaç, geldiği gibi gidip eski halini almış.

İbn Mes'ûd (r.a) şöyle devam eder: "Hz. Peygamber (s.a.s) yanıma gelince, "Yanıma gelmek istemiştin" dedi. Ben de, "Evet, ey Allah'ın Resûlü" dedim. Bu senin için uygun olmazdı. Onlar cinlerdi, Kur'ân dinlemeye gelmişlerdi. Sonra da kavimlerine inzarcılar (davetçiler) olarak dönüp gittiler. Benden yiyecek belirlememi istediler. Ben de yiyecek olarak onlara, kemikler ile hayvan terslerini belirledim. Binâenaleyh artık hiç kimse, kemiklerle ve tezeklerle temizlenmeye (taharet yapmaya) kalkışmasın.

İki Farklı Görüşün Cem'i

Bil ki bu rivâyetleri yalanlamak imkansızdır. **İbn Abbas** (r.a) ile **İbn Mes'ûd** (r.a) rivâyet ve görüşlerini şu açılardan uzlaştırmak mümkündür:

1) Belki de **İbn Abbas** (r.a)'ın bahsettiği, meselenin başlangıcından, bu konuda ilk hadisedir. Böylece Allahu Teâlâ ona bu sûreyi vahyetmiş; daha sonra da **İbn Mes'ûd** (r.a)'un rivâyet ettiği gibi, gidip cinlere Kur'ân okumasını emretmiştir.

2) Cinlerle karşılaşma hadisesinin tek bir defa olduğu kabul edilse bile, Hz. Peygamber (s.a.s), onlara gitmek ve Kur'ân okumakla emrolunmuştur. Fakat o, ne diyeceğini ve ne yapacağını bilmemektedir. Bunun üzerine Hak Teâlâ, ne diyeceğini ve ne yapacağını vahyetmiştir.

3) Hadise tek bir defa vuku bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) onları görmüş, sözlerini dinlemiş, onlar da kendisini tasdik etmişler; sonra kavimlerine gidince, onlara hikayevâri, "Biz gerçekten pek enteresan bir Kur'ân dinledik ve şöyle şöyle oldu" demişler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ ona, onların kavimlerine dedikleri şeyleri vahyetmiştir. Bütün bunlar ihtimal dahilinde iken, bu rivâyetleri yalanlamak imkansızdır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Cinlere Tebliğin Duyurulması**

Allahu Teâlâ'nın *"De ki"* ifadesi, Ondan Resûlü'ne, "Allah'ın cin hadisesi hakkında kendisine vahyettiği şeyleri, ashabına açıklamasını emreden bir ifadedir ve bunda şu faydalar vardır:

1) Ashab bu sayede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanlara peygamber olarak gönderildiği gibi, cinlere de peygamber olarak gönderildiğini bilip anlamış olacak.

2) Kureyş, cinlerin bunca tekebbürlerine, diretmelerine rağmen, Kur'ân'ı duyunca onun mu'cize olduğunu anladıklarını ve onu getiren peygambere hemen iman ettiklerini anlayacaklar.

3) Cinler topluluğu da, böylece, kendilerinin insanlar gibi mükellef olduklarını anlayacaklar.

4) Cinlerin, biz insanların sözlerini duyup anladıkları anlaşılacak.

5) Onlardan mü'min olanların da, kendi kabile ve cinslerinden mü'min olmayanları imana davet edecekleri anlaşılmış olacak ki, işte bütün bu hususlarda, insanlar bunları öğrenince, birçok faydaların olacağı aşikardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"İhâ", tıpkı "ilham" gibi, bir manayı (hususu) insanın kalbine atmak (ulaştırmak) ve melek göndermek manasına gelir. Bu işler, çok hızlı bir şekilde olur ve bu Arapların, **"el-Vahyu el-Vahyu"** (hızlı hızlı git) deyimlerine râcidir. Kelimenin meşhur kıraati, elifli olarak, "اُوحِيَ" şeklindeki okunuşudur. **Yûnus** ve **Hârun, Ebû Amr**'ın bunu, elifsiz olarak ve vâv'ın dammesi ile وُحِيَ "O peygambere vahyolundu ki..." şeklinde okuduğunu rivâyet etmişlerdir ki, iki şekil de kullanılmaktadır. Nitekim Arapçada, "Ona vahyedildi" anlamında, hem "وُحِيَ اِلَيْهِ" hem de "اُوحِيَ اِلَيْهِ" denilir. Vâv'sız olarak, "اُحِيَ" şeklinde de okunmuştur. Ki, bunun aslı "وُحِيَ"dir. Bu demektir ki vâv, hemzeye çevrilmiştir. Nitekim, "وُعِدَ" yerine "اُعِدَ" ؛ "وُزِنَ" yerine "اُزِنَ" denir. Âyette de, "وُقِّتَتْ" yerine, "وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ" denilmiştir. (Mürselat, 11).

Bir Grup Cinnin Kur'ân Dinlemesi

"Bir grup cin (Kur'ân) dinlemiş de..." ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın "اَنَّهُ اسْتَمَعَ" ifâdesindeki "اَنْ"nin meftuh okunacağı, zira bunun "اُوحِيَ"nin nâib-i fâili olduğu ve bu ifadenin tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, وَاُوحِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنِ *"Bana ...bu Kur'ân vahyolundu"* (En'âm, 19) âyeti gibi olduğu hususunda ittifak ettikleri gibi, "اَنَّا سَمِعْنَا" ifâdesindeki "اِنَّا"nın meksur okunacağı, bunun da "قَالَ" maddesinden sonra gelen mahkî bir mübteda olduğu hususunda da ittifak etmişlerdir. Sonra burada, karşımıza şöyle iki kıraat çıkmaktadır.

a) Geriye kalanları beyan ettiğimiz bu iki şeyin mahalline hamletmemizdir. Çünkü kurrâ, bu iki şey üzerinde ittifak etmiştir. Binâenaleyh, "وَحْيٌ" maddesiyle ilgili olanlar meftuh; cinlerin sözüyle ilgili olanlar ise meksûr okunmuştur. Son ikisi, yani "...وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ" (Cin, 18) cümlesi, "وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ..." (Cin, 19) cümlesi hariç, hepsi de cinlerin sözündendir.

b) Hepsini meftuh okumak... Buna göre ifadelerin takdiri, "فَاٰمَنَّا بِهٖ، وَاٰمَنَّا بِاَنَّهٗ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا، وَاٰمَنَّا بِاَنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ سَفِيْهُنَا..." şeklinde olur. Buna göre şâyet, "Burada şu iki bakımdan iki problem ortaya çıkar:

1) Bu sûrede yer alan bu ifadelerin bir kısmının başına iman maddesini eklemek hoş olmaz. Çünkü, "...وَاٰمَنَّا بِاَنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ سَفِيْهُنَا" denilmesi kabihtir.

2) Mecrûr olan hâ üzerine, ancak harf-i cer açıkça getirilmek suretiyle atfedilebilir. Zira, "اٰمَنَّا بِهٖ وَزَيْدٍ" denilmez; tam aksine, "اٰمَنَّا بِهٖ وَبِزَيْدٍ" denilir." Bu iki hususa şu şekilde cevap verebiliriz: Bu âyetteki, "اٰمَنَّا" fiilini, "صَدَّقْنَا" ve "شَهِدْنَا" manalarına aldığımızda böyle problem diye bir şey kalmaz.

İKİNCİ MESELE

"نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ" ifadesi, "Onlardan bir grup..." anlamına olup, nefer: Üç ile on arasında bir sayıyı ifade eder. Bu topluluğun Yahudi olduğu rivâyet edilmiştir. **Hasan el-Basrî**, bunların içinde Yahudi, Hıristiyan, Mecusî ve müşriklerin bulunduğunu söylemiştir. Sonra bil ki, cinler, şu tür şeyleri nakletmişlerdir:

Birinci nev': Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik..."* âyetlerinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Kavimlerine döndüklerinde, onlar, kavimlerine şöyle şöyle dediler..." demek olup, bu tıpkı, *"... bitirilince de korkutmaya memûr olarak kavimlerine dönmüşlerdi..."* (Ahkâf, 29) âyeti gibidir, "قُرْاٰنًا عَجَبًا" yani, "Benzerlerine benzemeyen; onlardan çok üstün olan.." demektir. "عَجَبًا" kelimesi "عَجِيْبٌ" anlamında kullanılmış olan bir mastardır. "عَجَبًا" kelimesinin "عَجِيْبٌ" kelimesinden daha beliğ olduğu hususunda şüphe yoktur.

Cinlerin Kur'ân'a Boyun Eğmeleri

يَهْدِيْٓ اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِهٖ ۭ وَلَنْ نُّشْرِكَ بِرَبِّنَآ اَحَدًا ۝٢ وَاَنَّهٗ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَّلَا وَلَدًا ۝٣ وَّاَنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ سَفِيْهُنَا عَلَى اللّٰهِ شَطَطًا ۝٤ وَّاَنَّا ظَنَنَّآ اَنْ لَّنْ تَقُوْلَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ۝٥ وَّاَنَّهٗ كَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْاِنْسِ يَعُوْذُوْنَ بِرِجَالٍ مِّنَ الْجِنِّ فَزَادُوْهُمْ رَهَقًا ۝٦ وَّاَنَّهُمْ ظَنُّوْا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَّنْ يَّبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًا ۝٧ وَّاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاۗءَ فَوَجَدْنٰهَا مُلِئَتْ حَرَسًا

شَدِيدًا وَشُهُبًا ﴿٨﴾ وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا ﴿٩﴾

"Ki o, doğruya götürüyor. Bundan dolayı biz de ona iman ettik. Rabbimize hiçbir şeyi asla ortak tutmayacağız. Hakikat şudur ki, Rabbimizin büyüklüğü yücedir. O, ne bir zevce, ne de bir evlat edinmemiştir. Hakikat şudur ki, bizim avanaklarımız, Allah'a karşı pek aşırı yalanlar söylüyormuş. Gerçek biz de, insan-cin, Allah'a karşı (hiçbiri) asla yalan söylemez sanmıştık. Filhakika şu da var: İnsanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlar. Demek bu suretle, onların azgınlıklarını (şımarıklıklarını) arttırmışlar. Hakikaten onlar da, sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiçbir kimseyi katiyen diriltmeyeceğini sanmışlar. Biz ciddi bir surette göğe erişmek istedik, fakat onu sert bekçilerle ve şihablarla doldurulmuş olarak bulduk. Halbuki, hakikaten biz, dinlemek için, göğün bazı kısımlarında oturacak yerler bulup oturuyorduk. Fakat, şimdi, kim dinleyecek olursa, kendisini gözetip duran bir şihabın karşısında bulur" (Cin, 2-9).

Âyetteki, "اِلَى الرُّشْدِ" ifadesine, "doğruya" manası verildiği gibi, "tevhide" manası da verilmiştir. "فَاٰمَنَّا بِهٖ" yani, "Kur'ân'a..." demektir. Bu ifadeyle, "Kur'ân'daki doğruluğa, rüşd'e, yani tevhide inandık; onu tasdik ettik..." manasının kastedilmiş olması da mümkündür. "وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا اَحَدًا" yani, "Üzerinde bulunduğumuz şirke, artık bir daha dönmeyeceğiz" demek olup, bu, o cinlerin müşrik olduklarını gösterir.

Şirkten Uzaktırlar

İkinci nev': Onlar, kendilerinden şirki nefyettikleri gibi, (artık bundan sonra müşrik olmayacaklarını söyledikleri gibi,) Rablerini de eş ve çocuktan tenzih ederek şöyle demişlerdir: وَاَنَّهٗ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَّلَا وَلَدًا *"Hakikat şudur ki, Rabbimizin büyüklüğü yücedir. O, ne bir zevce, ne de bir evlat edinmemiştir"*

Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Cedd**

Âyetteki, "جَدُّ" kelimesiyle ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Arapçada bu kelime (جَدُّ) azamet ve ululuk anlamlarına gelir. Nitekim, "ulu oldu, yüce oldu" anlamında, "جَدَّ فُلَانٌ" denilir ki, nitekim, "(Bizden) bir kimse Bakara Sûresi'ni (ezberleyip) okuduğunda, جَدَّ فِينَا "o, aramızda büyürdü" yani, "onun aramızdaki kadr ü kıymeti artardı" şeklindeki hadiste geçen "جَدَّ" kelimesi de bu anlamdadır. Çünkü eş, kendisine ihtiyaç duyulduğu; çocuk da soyun-sopun çoğalması ve ünsiyetin sağlanması için edinilir. Halbuki, bütün bunlar, sonradan olmanın alâmetleridir. Halbuki Allah, her türlü noksanlıklardan münezzehtir.

İkinci görüş: "**Cedd**" zenginlik demektir. Nitekim, zengin kimseye, "Senden gelecek (azaba) onun zenginliği, (ذَا الْجَدِّ) fayda vermez" denilmesi de bu manaya varıp dayanır. Nitekim **Ebû Ubeyde** bu deyimin manasının böyle olduğunu söylemiştir. Bir başka hadis de, aynen böyle olup, bu da *"Cennetin kapısı üzerinde (yanında) durdum. Bir de ne göreyim, oraya girenlerin ekserisi fakirlerdir. Ashabu'l-cedd - zenginler ise, engellenmişler..."* şeklindeki hadis olup, buradaki ashabu'l-cedd ifadesiyle, "dünyada iken zengin olanlar" manası kastedilmiştir. Buna göre âyetin manası, "Allahu Teâlâ, eş edinmeye ve çocuk sebebiyle ünsiyet peyda etmeye ihtiyaç duymaktan müstağnidir" şeklinde olur.

Bence burada, bir üçüncü görüş daha vardır: İnsanın "**cedd**"i, varlığı kendisine dayanan aslı ve temelidir. Böylece âyette "**cedd**" kelimesi, temel ve asıl anlamını ifade eden, mecazi bir ifadedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "جَدُّ رَبِّنَا" kelimesinin manası, اَصْلُ رَبِّنَا "Rabbinizin aslı..." şeklindedir. Bu ise, "vâcibü'l-vücûd olması açısından, o hakikate mahsus olan özgün hakikati" anlamındadır. Buna göre mana, "O'nun hususi hakikati, başkasıyla alâka kurma şekillerinin tamamından münezzehtir" şeklinde olur. Çünkü, zatı gereği vacip olanın, her bakımdan, ama her bakımdan vâcibü'l-vücud olması gerekir. Böyle olanın ise, eşi ve çocuğunun olması imkansızdır.

İKİNCİ MESELE

Nasb ile, temyiz olarak "جَدًّا رَبُّنَا"; kesre ile de, "جِدُّ رَبِّنَا" şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "Onun rubûbiyyetinin doğruluğu ve ulûhiyyetinin hak oluşu, eş ve çocuk edinmekten münezzehtir" şeklinde olur. Bu manalara göre, o cinler sanki, Kur'ân'ı dinleyince, kâfir olan cinlerin izledikleri yolun yanlışlığını anlamışlar, böylece ilk önce müşriklikten, ikinci olarak da Hıristiyanlıktan rücu etmişlerdir.

Beyinsizlerin Uluhiyyeti Tenkit Etmeleri

Üçüncü nev': Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللّٰهِ شَطَطًا *"Hakikat şudur ki, bizim avanaklanmız, Allah'a karşı pek aşırı yalanlar söylüyormuş"* (Cin, 4) "سَفَهَ" maddesi, akıl hafifliği demek olup, "شَطَط" kelimesi de, zulümde ve başka şeylerde haddi aşmak demektir. Nitekim, oruçlu iken, çok aşırı bir şey söylediği için "اَشَطَّ فِى الصَّوْمِ" denilmesi de buraya râcidir.

Bil ki, "شَطَط" haddi aşmak demek olup, Kur'ân'ın lafzında da, (Allah'ın sıfatlarını) nefyetme veya müsbet (yani, Allah'a birtakım sıfatlar nisbet etme) hususunda haddi aşmanın kastedildiğine dair hiçbir şey bulunmayınca, bu durumda, her iki hususun da kınanmış olduğu ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, nefy hususunda haddi aşmak, (Cenâb-ı Hakk'ı) mutlak muattal bırakmaya, ta'tîle; ispat hususunda haddi aşmak da, teşbihe ve Allah'ın şerikleri, eş ve çocuğunun bulunduğunu söyleme neticesine götürür ki, her iki durum da "شَطَط"dır, yani haddi aşmadır, mezmûmdur, kötüdür.

Dördüncü nev': Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنَّا ظَنَنَّا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا *"Gerçek biz de, insan-cin, Allah'a karşı (hiçbiri) asla yalan söylemez sanmıştık..."* (Cin, 5) âyetinin ifade ettiği husus olup, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin manası şudur: "Biz, Allah'a karşı yalan söylenilemeyeceğini sandığımız için, hep başkalarının sözüne sarıldık. Binânaleyh, şimdi Kur'ân'ı dinleyince anlıyoruz ki, onlar, Allah'a karşı yalan söylemişler." Bu, onların, bu tür cahilliklere taklit sebebiyle düştüklerini ve kendilerinin bu karanlıklardan, istidlâl ve ihticâc hareketiyle kurtulduklarının bir itirafıdır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "كَذِبًا" ifadesi, ne ile mansub olmuştur? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, mahzuf bir masdarın sıfatı olup, ifadenin takdiri, "...عَلَى اللّٰهِ قَوْلًا كَذِبًا" şeklinde olur.

b) Bu kelime, bilfiil mef'ûl-ü mutlakı olduğu için mansub olmuştur. Çünkü yalan - kizb de bir tür söz olmuştur ("كَذِبًا" ifâdesi, "تَقُولَ"nin mef'ul-ü mutlak-ı olmuştur).

c) Âyeti "اَنْ لَنْ تَقَوَّلَ" şeklinde okuyanlar, "كَذِبًا" ifâdesini de "تَقَوُّلًا" yerinde görmüşler, bunu sıfat kabul etmemişlerdir. Çünkü, **takavvul** - söz uydurma, iftira etmek de ancak yalan olur.

Cinlere Sığınan İnsanlar

Beşinci nev': وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا *"Filhakika şu da var: İnsanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlar. Demek bu suretle, onların azgınlıklarını (şımarıklıklarını) arttırmışlar"* (Cin, 6) âyetidir. Burada şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci görüş: Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, cahiliyyedekiler, yolculuk edip de, çölde ıssız bir yerde akşamladıklarında, ya, "Bu vâdinin efendisine" yahut da, "Bu mekanın azîzine, kavminin sefihlerinin şerrinden sığınırım!.." derler, sabah oluncaya kadar, o civarda bir yerde gecelerlerdi.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Cahiliyyedeki insanlar, kıtlık senesine maruz kaldıklarında gözcülerini, öncülerini sağa sola salıverirlerdi. Bu gözcü, otlu sulu bir yer buldu mu, ailesinin yanına döner, onları oraya çağırırdı. Onlar oraya vardıklarında, oranın "cinnini" kastederek, "Biz, bize bir belanın isabet etmesinden, bu vâdinin efendisine sığınırız, rabbine sığınırız.." diye nida ederlerdi. Şimdi onları, şâyet birisi korkutmazsa, oraya konaklarlardı. Ama, çoğu kez, cinler onları korkuturlardı, böylece de onlar oradan kaçıp giderlerdi.

İkinci görüş: Âyetten kastedilen mana, "İnsanlardan bazı kimseler, yine insanlardan bazı kimselere sığınırlardı; ama, sığındıkları şey cinlerin şerriydi..." şeklinde olup, bu tıpkı, bir kimsenin, "Bu vâdinin cinlerinin şerrinden Allah'ın Resûlüne sığınırım.." demesi gibidir. Bu görüşü benimseyenler, buna, "رَجُلٌ" kelimesinin, cinn'in adı değil de insanın adı olmasından dolayı taraftar olmuşlardır. Ama bu, zayıf bir izahtır, çünkü, cinlerin erkeklerinin رَجُلٌ "adam" diye adlandırılamayacaklarına dair bir delil yoktur.

Âyetteki, فَزَادُوهُمْ رَهَقًا *"Demek bu suretle, onların azgınlıklarını (şımarıklıklarını) artırmışlar"* cümlesine gelince, müfessirler, bunun manasının, "Onlar onların, günahını, cüretkârlığını, haddi aşmayı, isyanını, azgınlığını ve kötülüğünü artırdılar" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunlar onların verdiği manalardır. **Vahidî** ise şöyle demektedir: رَهَقٌ Bir şeyi sarmak, bürümek demek olup, وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ *"Onların yüzlerini toz duman bürümez..."* (Yunus, 26) ve تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ *"O yüzleri toz duman bürür..."* (Abese, 41) âyetlerindeki kelimeler de bu anlamdadır. Yine, "Dilenciler etrafını sarmış"

anlamında, "رَجُلٌ مُرْهَقٌ"; güneş yaklaştığında ise, "رَهَقْنَا الشَّمْسُ" denilir. Buna göre mana, "insanlardan bazı kimseler, kendilerini cinlerin sarıp bürümesinden korkarak, cinlere sığınıp onlardan medet umuyorlardı. Onlar ise, bu sarıp bürümeyi artırdıkça, artırdılar. Çünkü, insanlardan bazıları onlara sığınıp da Allah'a sığınmayınca, cinler bunları hakir gördüler, üzerlerine saldırdılar, böylece de, onlara olan zulümlerini artırdılar. Bu, **Atâ**'nın, "Onlar onları çarptılar ve onlar onları boğdular.." şeklindeki görüşünün ifadesidir. Bu görüşe göre زَادُوا "artırma işi", cinlerin fiili olmuş olur.

Âyetle ilgili bir başka görüş de şudur: "زَادُوا" insanların fiilidir. Zira, insanlar, cinlerden medet umup, onlara sığınınca, cinler, bu sebeple, tuğyanlarını artırdılar da, bunun üzerine de bu insanlar, "Biz insanları seyyid, efendi edindik..." dediler. Âyetin sevk edilişine uygun olan ve maznuna muvafık düşen, birinci görüştür.

Cinler Ba'si İnkar Edenleri Kınıyor

Altıncı nev': وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًا *"Hakikaten onlar da, sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiçbir kimseyi katiyyen diriltmeyeceğini sanmışlar..."* (Cin, 7) âyetinin beyan ettiği hususdur.

Bil ki, bu âyet ve bundan öncekinin, cinlerin sözü cümlesinden olmaları muhtemel olduğu için, bu iki âyetin, "vahy" cümlesinden olmaları da muhtemeldir. Şimdi, eğer bu iki âyet cinlerin birbirlerine söyledikleri sözler cümlesinden ise, kelamın takdiri, "Ey cinler! İnsanlar da, sizin zannettiğiniz gibi, zannetmişler..." yok eğer, vahiy cümlesinden iseler, bu durumda da kelamın takdiri, "Ey Kureyş kâfirleri! Cinler de sizin sandığınız gibi sanmışlardı.." şeklinde olur. Bu iki takdire göre de âyet, cinlerin içinde müşrik, Yahudi ve Hıristiyanların bulunduğuna delalet ettiği gibi, yine onların içinde öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyenlerin de bulunduğuna delalet eder. Bu âyetle, **Brahmanizm**'in de ileri sürdüğü gibi, "Allah, peygamberlik için hiç kimseyi görevlendirmez..." tarzındaki bir mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Bil ki, bu sözü, cinlerin söylediği sözler zincirinden kabul etmek daha evladır. Çünkü, hem bu âyetten önceki, hem de sonraki ifadeler, cinlere ait ifadelerdir, binâenaleyh, cinlerin kelamı olmayan bir sözü araya sokmak uygun değildir.

Cinlerin Göğü Yoklamaları

Yedinci nev': Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا *"Biz ciddi bir surette göğe erişmek istedik, fakat onu sert bekçilerle ve şihablarla doldurulmuş olarak bulduk"* (Cin, 8) âyetinin beyan ettiği hususdur.

"لَمْسٌ" (lems), "**mess**" anlamında olup, "tecessüs etti, araştırdı; yokladı" manasında, istiare yoluyla kullanılmıştır. Çünkü dokunan kimse, arayan ve tanımak isteyen kimsedir. Nitekim Arapçada, لَمِسَهُ - اِلْتَمَسَهُ "Dokundu; dokundu, araştırdı..." denilir. Ki, bunun bir benzeri de "اَلْجَسُّ" (cess) kökündür. Nitekim Arapçada جَسُّوهُ بِاَعْيُنِهِمْ وَتَجَسَّسُوهُ "Onu gözleriyle takip ettiler; onun hakkında tecessüste bulundular.." denilir. Buna göre âyetin manası, "Biz, semaya çıkıp da, oradakilerin sözlerini dinlemek istedik" şeklinde olur. "اَلْحَرَسُ" (hares), tıpkı "اَلْخَدَمُ" kelimesinin "اَلْخُدَّامُ" (hizmetçiler) anlamına gelmesi gibi, "اَلْحُرَّاسُ" manasında tekil bir isimdir. İşte bundan dolayı müfret olan "شَدِيدًا" kelimesiyle nitelenmiştir. Şâyet bunun anlamı gözetilmiş olsaydı, o zaman "شِدَادًا" denilirdi.

Gökten Kovulmaları

Sekizinci nev': Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا *"Halbuki, hakikaten biz, dinlemek için, göğün bazı kısımlarında oturacak yerler bulup oturuyorduk. Fakat, şimdi, kim dinleyecek olursa, kendisini gözetip duran bir şihabın karşısında bulur"* (Cin, 9) âyetinin beyan ettiği hususdur. Bu ifade, "Biz dinliyorduk, ama şu anda her ne zaman dinlemek istesek, şihablarla kovuluyor ve taşlanıyoruz.." demektir.

Şihab

Âyetteki, "شِهَابًا رَصَدًا" tabiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) **Mukâtil,** "Şihabların taşlaması, meleklerin de gözetmesi ile karşılaşırız..." manasını vermiştir. Mananın böyle olması halinde kelamın takdirinin, "شِهَابًا وَرَصَدًا" şeklinde olması gerekir. Çünkü "رَصَدًا" (gözetleyiciler) "شِهَابًا"den başka bir şey olup, "رَاصِدٌ" (gözetleyen) kelimesinin çoğuludur.

b) **Ferrâ** da, "Kendisini taşlamak için, gözetleyen bir şihab..." anlamını vermiştir ki, buna göre "رَصَدًا" kelimesi "شِهَابًا" kelimesinin sıfatı olup, mef'ûl anlamında bir mastardır.

c) "رَصَدًا" kelimesinin ism-i fâil anlamında "رَاصِدٌ" olması da mümkündür. Çünkü "شِهَابٌ" o cinler için hazırlanmış olunca, âdeta sanki, onları gözetleyen ve bekleyen gibi olmuş olur. Bil ki biz, bu meseleyi, "وَلَقَدْ زَيَّنَّا

السَّمَاءَ الدُّنْيَا... رُجُومًا..." (Mülk, 5) âyetinin tefsirinde tafsilatlı bir biçimde ele almıştık.

Şihablar Bi'setten Önce Yok muydu?

Buna göre şâyet, "Şuhûblar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce de vardı. Delili ise şunlardır:

1) Eski felsefecilerin tamamı, şuhûbların akmasının sebepleri hususunda pek çok şey söylemişlerdir. Ki, bu, bunların Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinden önce de mevcut olduğunu gösterir.

2) "وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا..." (Mülk, 5) âyeti. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrede, yıldızların yaratılması hususunda iki gayeden, yani tezyin ve şeytanların taşlanmasından bahsetmiştir.

3) Bu akma, batma işi, cahiliyye şiirinde de yer almıştır. Nitekim **Evs İbn Hicr,**

فَانْقَضَّ كَالدُّرِّيِّ يَتْبَعُهُ نَقْعٌ يَثُوْرُ نُخَالَهُ طُنُبَا

"Derken, peşinden, yağmuru sicim sicim eleyen bir birikintisi gelen bir inci gibi kayıverdi, akıverdi" derken, **Avf İbn el-Hır'** (الخرع) da,

يَرِدَ عَلَيْنَا الْعِيرُ مِنْ دُونِ اِلْفِهِ اَوَالنَّوْرُ كَالدُّرِّيِّ يَتْبَعُهُ الدَّمُ

"Kervan bize, sevgilisiz geliyor. Ya da, kendisini kanın izlediği bir inci gibi burcun (batımı)" beytinde yine şihabdan bahsetmiştir.

Zührî de, **Ali İbn Hüseyin**'in **İbn Abbas**'tan şunu rivâyet ettiğini söylemektedir: "Bir gün Allah'ın Resûlü, Ensâr'dan olan bir topluluk içinde oturuyordu. Derken, bir yıldız aktı da, etrafı aydınlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizler bu gibi şeyler hakkında cahiliyye döneminde ne derdiniz?" diye sorunca, onlar da, "Bizler, (herhalde şu anda), "Büyük bir zat doğdu veya öldü..." derdik" dediler. Biz bu hadisi, Cenâb-ı Hakk'ın, Mülk 5. âyetinin tefsirinde sonuna kadar yazıp ele almıştık.

Bunlar sözlerine devamla şöyle demektedirler: "Bütün bu sebeplerle, "şuhub"un, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilmeden önce de mevcut oldukları sabit olmuştur. Binâenaleyh, bu hadisenin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesine tahsis edilmenin manası ve hikmeti nedir?" denilirse, buna şu iki mukaddime ile cevap verebiliriz:

Birinci mukaddime: Bu şihablar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesinden önce mevcut değildi. Bu, **İbn Abbas** (r.a) ile **Ubeyy İbn Ka'b**'ın görüşüdür. **İbn Abbas**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

"Cinler göğe çıkıyor ve vahyi dinliyorlardı. Fakat onlar (gökten) bir kelime duyduklarında, ona dokuz tane de ilavede bulunuyorlardı. O tek kelime doğru ve haktı. Ama ilaveler, bâtıl (yalan) idi. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, o şeytanlar (cinler), gökte oturup vahiy dinledikleri o yerlerden kovuldular. Bundan önce ise, o yıldız (kaymaları) görülmüyordu. Bunun üzerine İblis, onlara, "Bu ancak yeryüzünde meydana gelen (önemli) bir hadiseden dolayı olmuştur" dedi ve askerlerini, araştırmak için dört bir tarafa gönderdi. Derken onlar, Resûlûllah (s.a.s), ayakta namaz kılıyorken buldular-gördüler..."

Ubeyy b. Ka'b (r.a) da şöyle demiştir: "**Hz. İsâ** (a.s) göğe kaldırıldığından beri, hiç yıldızla taşlama olmadı. **Hz. Muhammed** (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, yıldızlarla taşlama başladı. Böylece Kureyş, daha evvel görmediği bir hadiseyi görmeye başladı. Dolayısıyla da, "Artık dünyanın sonudur" zannıyla, hayvanlarını salıvermeye, kölelerini azâd etmeye başladı. Bu durum, onların büyüklerinden birine ulaştı ve o, "Bunu niçin yaptınız?" deyince, onlar da, "Yıldızlar atıldı (kaydı) ve onları gökte birbiriyle çarpışıyor olarak gördük" dediler. Bunun üzerine o, "Sabredin. Eğer bu bilinen bir yıldız ise, zaman insanların yok edileceği zamandır. Yok eğer bilinmeyen bir yıldız ise, ortada yeni meydana gelen bir hadise vardır" dedi. Onlar da araştırmaya başladılar ve (kayan-çarpan) o yıldızın, tanınmayan bir yıldız olduğunu anladılar. Durumu o adama haber verdiler. Bunun üzerine o, "Hüküm vermekte acele etmeyin. Böyle bir şey, yeni bir peygamber geldiğinde olabilecek bir şeydir" dedi. Aradan çok geçmeden **Ebû Süfyan,** mallarının başında olarak geldi ve o topluluğa, **Muhammed b. Abdullah** (a.s)'ın ortaya çıkıp, kendisinin peygamber olarak gönderildiğini (vazifelendirildiğini) iddia ettiğini haber verdi."

Belki de bu kimseler, evvelki semavî kitapların tahrif edildiğini söylemişler; şeytanları yıldızlarla taşlama mu'cizesini, sonrakilerin bu kitaplara kattıklarını iddia etmişlerdir. Keza cahiliyye devrine ait nakledilen şiirlerin ise uydurma olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Şihabların Artırılması

İkinci mukaddime: Doğruya en yakın görüşe göre, bu şihablar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce de mevcuttu. Fakat o, peygamber olarak gönderildikten sonra iyice artırılmış ve en mükemmel, en güçlü hale gelmiştir. İşte bu, âyetin lafzının kendisine delalet ettiği görüştür. Çünkü âyette,

"Fakat onu, sert bekçilerle ve şihablarla doldurulmuş olarak buldular" buyurulmuştur ki bu, sonradan meydana gelen hususun, doldurma ve çoğaltma olduğunu gösterir. Âyetteki, *"Halbuki hakikaten biz, dinlemek için onun bazı kısımlarında, oturacak yerler bulup oturuyorduk"* cümlesi de aynı manayı ifade etmekte olup, "Biz orada, bazı oturma yerlerini, bekçilerden ve şihablardan boş olarak buluyorduk. Ama şu anda bütün oturma yerleri doldu" demektir. Buna göre, cinleri belde belde dolaşıp, bu hadisenin sebebini araştırmaya sevk eden şey, şihablarla püskürtmenin iyice artması ve kendilerinin kulak hırsızlığından tamamen men edilişleridir.

Dokuzuncu nev' (çeşit): Hak Teâlâ'nın şu âyetinin beyan ettiği şeydir:

وَأَنَّا لَا نَدْرِيٓ أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَن فِى ٱلْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ﴿١٠﴾ وَأَنَّا مِنَّا ٱلصَّٰلِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَٰلِكَ ۖ كُنَّا طَرَآئِقَ قِدَدًا ﴿١١﴾ وَأَنَّا ظَنَنَّآ أَن لَّن نُّعْجِزَ ٱللَّهَ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَن نُّعْجِزَهُۥ هَرَبًا ﴿١٢﴾ وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا ٱلْهُدَىٰٓ ءَامَنَّا بِهِۦ ۖ فَمَن يُؤْمِنۢ بِرَبِّهِۦ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ﴿١٣﴾ وَأَنَّا مِنَّا ٱلْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا ٱلْقَٰسِطُونَ ۖ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ تَحَرَّوْا۟ رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَأَمَّا ٱلْقَٰسِطُونَ فَكَانُوا۟ لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ﴿١٥﴾

"Doğrusu biz, yerdekiler için bir şer mi murat ediliyor, yoksa Rableri onlar için bir hayır mı murat ediyor, bilmiyoruz. Gerçekten bizim kimimiz salihlerdir, kimimiz ise, onların daha altındadırlar. Çeşit çeşit yollara ayrılmışız. Şunu da anladık ki, yeryüzünde, Allah'ı asla âciz bırakamayız, kaçmakla da yine O'nu âciz kılamayız. Doğrusu biz o hidâyeti (Kur'ân'ı) dinleyince, ona iman ettik. Kim Rabbine iman ederse, o, ne ecrinin eksileceğinden, ne de haksızlığa uğrayacağından korkar. Gerçekten kimimiz Müslümanlar, kimimiz ise zulmedenlerdik. Kim Müslüman olmuş ise, işte onlar doğru yolu arayıp bulmuşlardı. Zulmedenlere gelince, onlar da cehenneme odun oldular" (Cin, 10-15).

Bu ...وَأَنَّا لَا نَدْرِي âyetiyle ilgili olarak şöyle iki görüş var:

1) Âyet, "Biz, bu hırsızlıktan men edilişin gayesinin, yerdekiler için şer olarak mı, yoksa hayır ve güzel olarak mı düşünüldüğünü (uygulandığını) kestiremedik" manasındadır.

2) Bu, "Biz, bu sebeple hırsızlık yapmaktan men edildiğimiz peygamberin peygamber olarak gönderilişinin maksadının, onlar onu yalanlasınlar da böylece, önceki yalanlayıcı ümmetlerin helak oluşu gibi helak olsunlar diye mi, yoksa iman etsinler de böylece hidâyete ersinler için mi olduğunu kestiremedik" demektir.

Salih ve Fasık Cinler

Onuncu nev': Hak Teâlâ'nın şu âyetinin beyan ettiği şeydir: وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا *"Gerçekten bizim kimimiz salihlerdir, kimimiz ise, onların daha altındadırlar. Çeşit çeşit yollara ayrılmışız"* (Cin, 11).

"Kimimiz, salihlerdir" ifadesi, "Kimimiz müttakidir" manasına; *"Kimimiz ise onların daha altındadır"* ifadesi de, "İçimizde böyle olmayanlar da var" demektir. Buna göre, burada mevsûf hazfedilmiştir ve tıpkı, *"Bizden her biri için malum bir makam vardır"* (Sâffât, 164) âyeti gibidir.

"Salihlerin altındakiler" ile kimler kastedilmiştir? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunlar, salih olmada orta halli olup, bu konuda kemale ulaşmamış kimselerdir.

2) "Salihlikte mükemmel olmayan" ifadesine, orta halli olanlar da, kâfirler de girer.

Cinlerin Çeşitli Yolları

"**Kıded**" kelimesi, "قَدَّ" fiilinden olup, tıpkı "**kıt'a**" kelimesinin "قَطَعَ" fiilinden olması gibidir. Bölünmeye, parça-parça olmaya delalet ettiği, "tarâik" (tarikler-yollar) kelimesi, "**kıded**" (çeşit çeşit) kelimesiyle tavsif edilmiştir. Bu ifadenin manası hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Biz, farklı farklı yollara sahiptik" manasındadır. **Süddî,** "Cinler de siz insanlar gibidir. Dolayısıyla onlar da, Mürcie, Kaderiyyeci, Rafizî ve Haricidirler" demiştir.

b) Bu, "Biz, hallerimizin farklı farklı oluşundan dolayı, sanki farklı farklı yollar gibi olduk" demektir.

c) Bu, "Bizim yollarımız farklı farklı oldu" demektir. Bu manaya göre, burada muzaf olan bir başka "**tarâik**" kelimesi hazfedilmiş ve muzafun ileyh durumunda olan zamir, onun yerini almıştır.

Allah'ın Elinden Kurtulamayız

On birinci nev': Hak Teâlâ'nın şu âyetinin ifade ettiği hususdur: وَاَنَّا ظَنَنَّا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِي الْاَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا *"Şunu da anladık ki, yeryüzünde, Allah'ı asla âciz bırakamayız, kaçmakla da yine O'nu âciz kılamayız"* (Cin, 12).

Âyette geçen, *"zannettik"* ifadesi, "yakînen anladık" manasına olup, (فِي الْاَرْضِ) ve (هَرَبًا) lafızlarıyla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Her ikisi de "hal" olup, "Biz nerede olursak olalım, ister yerde olsak, isterse yerden göğe kaçar olsak, O'nu kesinlikle aciz bırakamayız, kesinlikle O'ndan kurtulamayız" demektir.

b) "Eğer, O bize bir şey yapmayı irade etse, O'nu yeryüzünde aciz bırakamayız. Keza bizim peşimize düşecek olsa, O'ndan kaçamayız."

Hidâyeti İşitince Benimsedik

On ikinci nev': Hak Teâlâ'nın şu âyetinin beyan ettiği hususdur: وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰى اٰمَنَّا بِهٖ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهٖ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا *"Doğrusu biz o hidâyeti (Kur'ân'ı) dinleyince, ona iman ettik. Kim Rabbine iman ederse, o, ne ecrinin eksileceğinden, ne de haksızlığa uğrayacağından korkar"* (Cin, 13).

Buradaki "o hidâyet" ifadesi, "Kur'ân" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Bu Kur'ân, kendisinde şüphe olmayan ve müttakiler için bir hidâyet olandır"* (Bakara, 2) buyurmuştur. "Ona iman ettik", "Kur'ân'a iman ettik" demektir. "فَلَا يَخَافُ" ifâdesi فَهُوَ لَا يَخَافُ "O korkmaz, endişe etmez" takdirindedir.

Buna göre kelam, mübteda-haberden müteşekkil bir cümle takdirindedir. Başına da, daha önce geçen şartın cezası (cevabı) olduğunu göstermek için "fâ" edatı getirilmiştir. Eğer bu fâ olmasaydı, o zaman "لَا يَخَفْ" şeklinde olurdu.

Buna göre eğer, "Bu fiilin merfu gelişinin ve kendinden önce haberi olacağı bir "hüve" mübtedasının takdir edilip, başına fâ getirilmesinin faydası nedir? Çünkü "لَا يَخَفْ" denilmek suretiyle, bunlara gerek kalmayabilirdi?.." denilirse, biz deriz ki: "Bunun faydası şudur: Böyle yapılınca, sanki "فَهُوَ لَا يَخَافُ" denilmek istenmiş, böylece de mü'min olanın şeksiz-şüphesiz kurtulacağına ve bu kurtuluşun ancak ona mahsus olacağına delalet

etmiş olur. Çünkü "فَهُوَ لَا يَخَافُ" takdirindeki ifâde "onun dışındakiler korkar" manasınadır. **Â'meş** de bunu "فَلَا يَخَفْ" şeklinde okumuştur.

Âyetteki, "بَخْسًا وَلَا رَهَقًا" tabirine gelince, "**bahs**", noksanlık; "**rehak**" ise zulüm (haksızlık) demektir, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) O, kendisine karşı noksanlık ve zulüm yapılmasından korkmaz. Çünkü o, hiç kimsenin hakkını noksanlaştırmamış ve hiç kimseye de zulmetmemiştir. Dolayısıyla da bu iki şeyin cezasından korkmaz.

2) O, ecrinin eksik verilmesinden korkmaz. Aksine onun tastamam verileceğine kesinkes inanır ve yine kendisini herhangi bir zilletin (utancın) sarıp-bürümesinden korkmaz. Buradaki "**rehak**", "تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ" (Kalem, 43) âyetindeki gibidir.

İtaatli ve Zalim Cinler

On üçüncü nev': Hak Teâlâ'nın şu âyetinin beyan ettiği hususdur: وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا *"Gerçekten kimimiz Müslümanlar, kimimiz ise zulmedenlerdik. Kim Müslüman olmuş ise, işte onlar doğru yolu arayıp bulmuşlardı"* (Cin, 14).

"**Kâsıt**" kelimesi, "zâlim"; "**muksid**" kelimesi de "âdil" demek olup, "أَقْسَدَ" ve "قَسَدَ" fiillerinin ne manaya geldiğini, Nisâ Sûresi'nin başında anlatmıştık. Binâenaleyh "**kâsitûn**", "kâfirler, hak yolun dışına çıkan, hakkı-sınırı çiğneyen zâlimler" demektir.

Saîd d. Cübeyr ile Haccâc

Saîd b. Cübeyr'den rivâyet edildiğine göre, **Haccâc,** öldürmek istediği zaman ona, "Benim hakkımda ne dersin?" demiş. **Saîd** de, "Sen kâsıt ve âdilsin" demiş. Bunun üzerine oradakiler, **Saîd bin Cübeyr**'in onu âdil ve insaflı olarak nitelediğini sanarak, "Ne güzel söyledi" deyince, **Haccâc,** "Ey cahiller, o beni, zâlim ve müşrik diye tavsif etti" demiş; zalim olma ile ilgili olarak, Hak Teâlâ'nın, "وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ" (Cin, 15) âyetini; müşrik olma ile ilgili olarak da, ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ *"Hem sonra o kâfirler rablerinden udûl ederler, dönerler"* (En'âm, 1) âyetini okumuştur.

Âyetteki, تَحَرَّوْا رَشَدًا *"Onlar, doğru yolu arayıp bulmuşlardı"* cümlesi, "Onlar hak yola yönelmiş ve o yolu gaye edinmişlerdi" demektir. **Ebû Ubeyde** de bu ifadeye, "Araştırıp buldular" manasını vermiştir. **Müberred** ise, bu fiilin kökünün, Arapların, "Daha layık, daha uygun" manasında kullandıkları,

"**ahrâ**" (اَخْرٰى) kelimesi ile "sana şöyle yapmak gerekir" manasındaki "وَبِالْحَرِيِّ اَنْ تَفْعَلَ كَذَا" deyimine dayandığını söylemiştir.

O cinler daha sonra, kâfirleri kınayarak şöyle demişlerdir:وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا *"Zulmedenlere gelince, onlar da cehenneme odun oldular"* (Cin, 15). Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin burada, kâsıtların (zâlimlerin) cezasından bahsetmiş de, Müslümanların mükâfatından bahsetmemiştir?

Cevap: Aksine Hak Teâlâ, mü'minlerinkinden de bahsetmiştir. Bu da, bir önceki âyetteki, *"Onlar, doğru yolu arayıp buldular"* ifadesi olup, bu "Onlar, künhünü ancak Allah'ın bileceği daha büyük bir rüşdü (doğru yolu) araştırdılar" demektir. Böylesi bir şey ise, ancak sevap konusunda tahakkuk eder.

Cinlerin Cehenneme Yakıt Olmaları

İkinci soru: Cinler ateşten yaratılmışlardır. Öyle ise daha nasıl onlar cehennemin odunu olabilirler?

Cevap: Onlar, her ne kadar ateşten yaratılmışlar ise de, onların bu keyfiyetleri değiştirildi, et ve kana dönüştüler. (Mesele) böyle izah edilmiştir.

Cinlerin sözü bu âyetle sona erdi.

وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَاۤءً غَدَقًا ﴿١٦﴾ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾

"(Bana) şu hakikat de (vahyedildi): Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi. Bu hususta onları imtihana çekelim diye, onlara bol su içirirdik. Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse, O, onu çetin bir azaba sokar" (Cin, 16-17).

Bu ifadeler de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen âyetler cümlesinden olup, takdiri manası, "De ki: Bana şu hakikat(ler) vahyolunmuştur: Cinden bir zümre (beni) dinlemiş... Şu da vahyolundu ki..." şeklindedir. Buna göre, bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen hususların ikincisi olur.

Âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "اَنْ", şeddeli "اَنَّ"den "muhaffef" "اَنْ" olup, buna göre mana, "Bana vahyolunduki durum ve hadise şudur: Şâyet onlar istikamet sahibi olsalardı, elbette şöyle şöyle olurdu" şeklinde olur. **Vâhidî** şöyle der: "Buradaki "لَوْ" edatının bu "اَنْ" ile fiili arasına girmesi, tıpkı "اَنْ لَا يَرْجِعُ اِلَيْهِمْ قَوْلًا" (Tâhâ, 89) ve "عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ" (Müzzemmil, 20) âyetlerindeki "لَا" ve **sîn** harflerinin araya girmesi gibidir.

İKİNCİ MESELE

"اِسْتَقَامُوا" (onlar doğru gitselerdi) fiilindeki "onlar" zamiri kime râcidir? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür: Bazıları bunun, daha önce bahsi geçen ve özelliklerinden bahsedilen cinlere râci olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "O zalim cinler, eğer iman etmiş olsalardı, onlara şöyle şöyle yapardık" şeklindedir. Diğer bazıları da, "Aksine bu zamir, insanlara râcidir" demişler ve bu hususta şu iki delili getirmişlerdir:

1) Bol sudan faydalanmaya teşvik, cinlere değil, ancak insanlara uygun düşer.

2) Bu âyet, ancak Allahu Teâlâ'nın Mekkelilere yağmuru kesmesinden sonra nazil olmuştur. Bu hususta söylenebilecek son söz şudur: Burada, daha önce insanlardan bahsedilmemiştir. Fakat bu bilinen bir husus olunca, tıpkı daha önce Kur'an'dan bahsedilmediği halde, Kadr Sûresi'deki, *"Biz onu kadir gecesinde indirdik"* (Kadr, 1) âyetinde, *"onu"* zamirinin Kur'ân'a râci olması gibi olur. **Kâdî** şöyle der: "Doğruya en yakın olan, bu zamirin, hem insanlara, hem cinlere râci olmasıdır." Ben derim ki: **Kâdî**'nin bu görüşünün doğruluğu hususunda, şu şekilde istidlâl edilebilir: Allahu Teâlâ, bir şarta, yani dosdoğru olma şartına bağlı olarak bir hükmün (neticenin) olacağını bildirince, şartın genel olması sebebiyle, o hükmün de genel olması gerekir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Mâen Gadekâ (Bol Su)dan Maksat**

Dal'ın fethası ve kesresiyle "اَلْغَدِقُ" kelimesi, "çok su" demektir. Kelime, bu iki şekilde de okunmuştur. Arapçada kesre ile, "غَدِقَتِ الْعَيْنُ" "Kaynak, bol su verdi" هِيَ غَدِقَةٌ "O, bol suludur" denilir. Yine "suyu çok bahçe" manasında, "رَوْضَةٌ مُغْدَقَةٌ" denilir. "Bol sulu yağmura" da "مَطَرٌ مُغْدَقٌ" denilir, ayrıca "**gîdâh**" ve "**gaydah**" sıfatları da kullanılır.

Âyetteki "bol su" ile ne murat edildiği hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla yağmur kastedilmiştir.

b) **Ebû Müslim**'e göre, bu cennete bir işarettir. Çünkü Hak Teâlâ, "altlarından ırmaklar akan cennetler"den bahsetmiştir.

c) Bu ifade ile, faydalı, güzel ve iyi şeyler kastedilmiş olup, "su" kinayeli olarak bunları ifade için kullanılmıştır. Çünkü dünyadaki bütün iyi-güzel şeylerin temeli sudur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Şimdi biz, *"Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi..."* ifadesindeki *"onlar"* zamirinin, cinlere râci olduğunu söylersek, bu âyetle ilgili olarak şu iki manayı verebiliriz:

1) Bu, "eğer o cinler, o örnek yolda, dosdoğru gitselerdi, yani babaları olan o cin (**İblis**), Allah'a ibadeti sürdürseydi, **Âdem**'e secde etmekten yüz çevirerek kâfir olmasaydı (Bakara, 34), nesli de hak yolda ona tabi olsaydı, biz onlara bol lütuf ve in'amda bulunurduk" demek olup, tıpkı, *"Eğer Ehl-i kitap, iman edip, Allah'tan ittika etselerdi, günahlarını bağışlar ve onları naîm cennetlerine sokardık"* (Maide, 65), *"Onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirilen şeyleri, hakkıyla yerine getirselerdi, üstlerindeki (gökten) ve ayaklarının altındaki (yerden) yer içerlerdi"* (Maide, 66); *"Kim Allah'tan ittika ederse, Allah ona bir çıkış yolu nasip eder ve onu ummadığı yerden rızıklandırır"* (Talak, 3) ve *"Dedim ki: "Rabbinize istiğfar edin ki böylece o da sizin mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın"* (Nûh, 10-12) âyetleri gibidir. Cenâb-ı Hak burada suyu, güzel yaşayış ve bol rızıktan kinaye olarak zikretmiştir. Çünkü cinlere uygun olan, işte bu manadaki sudur.

2) Bu, "eğer, Kur'ân'ı dinleyen o cinler, bundan önceki yollarına devam etmiş, onu bırakıp da İslâm'a geçmemiş olsalardı, onların rızıklarını bol bol verirdik (böylece onları fitneye düşürürdük)" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Eğer insanlar bir tek ümmet haline gelmeyecek olsalardı, Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkacakları merdivenlerini (...) hep gümüşten yapardık"* (Zuhruf, 35) âyetidir.

Zeccâc birinci görüşü tercih ederek, şöyle der: "Çünkü Allahu Teâlâ, bu âyetinde "**et-tarîk**" (yol) kelimesini, elif-lâm'lı olarak getirmiştir. Binâenaleyh bunun, bilinen ve meşhur olan bir yol demek olması gerekir ki bu yol da, hidâyet (İslâm) yoludur." İkinci görüşü benimseyenler ise bu görüşlerine, hemen bu âyetin peşinden gelen, *"Bu hususta onları imtihana çekelim (fitneye düşürelim) diye..."* ifadesini delil getirmişler ve "Binâenaleyh bu

tıpkı, *"Onlar günahlarını artırsınlar diye, biz onlara mühlet veriyoruz"* (Âl-i İmran, 178) âyeti gibidir.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Kim iman eder, Allah da ona in'âmda bulunursa, bu in'âm aynı zamanda, "Bu nimete şükrediyor mu, şükretmiyor mu ve bunu Allah rızasını elde etmek için mi, yoksa şehevî hislerini ve şeytanı memnun etme uğrunda mı harcayacağı iyice ortaya çıksın" diye, bir imtihan ve deneme olmuş olur.

Buradaki "onlar" zamirinin, insanlara râci olduğunu söyleyenlere göre de, yine bu iki izah yapılabilir: Bu durumda, *"Onlara bol su içirirdik"* ifadesini zahiri manası üzere bırakmak daha uygun olur. Çünkü insanların sudan istifadeleri daha tam ve fazladır.

BEŞİNCİ MESELE: **Fitne'nin Manası**

Âlimlerimiz, bu âyetteki, *"... onları imtihana çekelim..."* ifadesine dayanarak, Allahu Teâlâ'nın, kullarını saptırabileceğini söylemişlerdir. **Mu'tezile** ise buna şu şekilde cevap vermiştir: Fitne, sapıklığı yaratmak değil, denemek ve imtihan etmektir. Nitekim Arapçada, فَتَنْتُ الذَّهَبَ بِالنَّارِ "Altını ateşle denedim..." denilir.

Mu'tezile de, "لِنَفْتِنَهُمْ" ifadesindeki lâm'ı delil getirerek, Allahu Teâlâ'nın, yaptığı şeyleri bir maksada bağlı olarak yaptığını söylemişlerdir. Âlimlerimiz ise buna, şu şekilde cevap vermişlerdir: "Fitne (deneme), ittifakla, kastolunmamıştır.. Böylece bu âyet, buradaki lâm'ın, Allah'ın yaptığı fiilleri bir maksada mebni olarak yaptığına delalet etmez.

Âyetteki, وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ "Kim *Rabbinin zikrinden yüz çevirirse..."* cümlesine gelince bu, "O'na ibadetten" yahut "O'nun öğütlerinden" yahut da, "O'nun vahyinden yüz çevirirse, O onu ... çetin bir azaba sokar.." demektir. Âyetteki, يَسْلُكْهُ *"O, onu sokar"* ifadesi, nûn'un fethası ve dammesi ile, "نَسْلِكْهُ؛ نُسْلِكْهُ" şeklinde de okunmuştur. Ki, manası, "Biz onu, azaba sokarız..." şeklinde olup, bu da, نَسْلُكْهُ فِي عَذَابٍ "O'nu, bir azaba sokarız.." demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ *"Sizi cehenneme sokmuş olan nedir?.."* (Müddessir, 42) buyurmuştur. Ancak ne var ki şu iki sebepten dolayı, bu kıraatteki mana da doğrudur.

1) Takdir, "نَسْلُكْهُ فِي عَذَابٍ" şeklindedir, ama bu demektir ki, harf-i cer hazfedilmiş ve fiil, doğrudan mef'ûlü ile bağlantı kurmuştur (yani hazf ve isal söz konusudur). Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ *"Mûsa kavmin (den) seçti.."* (A'raf, 155) âyeti gibidir (yani, "اِخْتَارَ مُوسَى مِنْ قَوْمِهِ" demektir).

2) "نَسْلُكْهُ" ifâdesinin anlamı نُدْخِلُهُ "onu sokarız..." şeklindedir. Çünkü Arapça "سَلَكَهُ وَاَسْلَكَهُ"şeklinde kullanılır.

"صَعَدَ" Kelimesi

صَعَدًا *"... çetin..."* kelimesi, "صَعِدَ" fiilinin masdarı olup, Arapçada, "- صَعِدَ - يَصْعَدُ - صَعَدًا - صَعُودًا" denilir. Bu azap, azaplanan kimsenin takatinin üzerine çıktığı, ona galip geldiği ve o da buna güç yetiremediği için, bu ifadeyle tavsif edilmiştir ki, Hz. **Ömer** (r.a)'in de, "Bana çok zor geliyor, beni eziyor" manasını kastederek مَا تَصَعَّدَنِى شَىْءٌ مَا تَصَعَّدَتْنِى خِطْبَةُ النِّصَاحِ "Bana en zor gelen şey, birisine dünürcü olmaktır.." demiş olduğu söz de bu manadadır.

Burada, denilebilecek bir diğer söz de şudur: **İkrime**'den, **İbn Abbas** (r.a)'tan riâyetine göre **İbn Abbas** şöyle demiştir: "صَعَدًا" cehennemde bir dağ olup, o dağ da, dümdüz bir kayalıktan ibarettir. Kâfir kimseye, o kayaya (dağa) tırmanması teklif edilir, sonra da önünden zincirlerle çekilir; arkasından da demir tokmaklarla vurulur. Derken bu kimse, kırk yılda onun tepesine ulaşır. Tepesine ulaştığında, tekrar aşağı doğru çekilir. Sonra yeniden tırmanmakla mükellef tutulur. İşte bu kimsenin, kesintisiz biçimde yapacağı iş bu olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا" (Müddessir, 17) âyetidir.

Mabedler Allah'a Mahsus

Bu sûrede Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen şeyler cümlesinden olan üçüncü nev' de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا ﴿١٨﴾

"Hakikatte, mescidler, Allah'ındır. Onun için, Allah ile birlikte hiçbir (şeye, hiç bir kimseye) tapmayın" (Cin, 18).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buna göre kelamın takdiri, "De ki, bana... vahyolundu; bir de, mescidlerin Allah'ın olduğu hakikati vahyolundu.." şeklindedir. **Halîl**'e göre, bu âyetin takdiri, وَلِاَنَّ الْمَسَاجِدَ فَلَا تَدْعُوا "Bir de, mescidler Allah'ın olduğu için, (...) eş koşmayınız..." şeklindedir. Bu takdire göre, ifadenin başından düşürülmüş

olan lâm, aynı ifadedeki, "فَلَا تَدْعُوا" cümlesine taalluk etmiş olup, buna göre mana, "Allah'a mescidlerde hiç kimseyi ortak koşmayınız... Çünkü o mescidler, sadece O'na aittir" şeklinde olur. Ki, bunun bir benzeri de, وَلِأَنَّ هٰذِهِ أُمَّتُكُمْ... "Bir de bu sizin ümmetiniz..." takdirinde olmak üzere, (Enbiyâ, 92) âyeti olup, bu, "İşte bundan ötürü bana ibadet edin.." demektir.

İKİNCİ MESELE: **Mescidler (Mabedler)**

Âlimler, "Mescidler" ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Ekseri ulemanın görüşüne göre bunlar, namaz ve Allah'ın yad edilmesi için yapılmış yerler olup, bu ifadenin içine, kiliseler, havralar ve Müslümanların cami ve mescidleri de girer. "Mescidler Allah'a mahsustur" buyurulması şu sebeptendir: Daha önceki ümmetler mabedlerinde, havra ve kiliselerinde ibadetlerine şirk karıştırdılar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Müslümanlara, ihlası, tevhidi (kendisinin bir olduğuna inanmalarını) emretmiştir.

2) **Hasan el-Basrî**'ye göre Cenâb-ı Hak, "mescidler" kelimesiyle bütün yeryüzünü kastetmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا *"Yeryüzü, benim için mescid kılındı"*[7] buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Yeryüzünün tümü Allah'ın mahlukudur. Binâenaleyh, sizler, yeryüzünde, yeryüzünü yaratandan başkasına ibadet etmeyin" demek istemiştir.

3) Yine **Hasan el-Basrî**'den rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir: "Buradaki "mescidler" ifadesiyle namazlar kastedilmiştir. Bu görüşe göre, bu kelime (مَسَاجِدُ), **cim**'in fethasıyla "مَسْجَدٌ" (mescid) kelimesinin çoğulu olup, "**mesced**" de, "sücûd-secde etmek" anlamında bir mastardır."

4) **Saîd İbn Cübeyr** de şöyle demiştir: "Buradaki bu kelime ile, sayelerinde secdenin tahakkuk ettiği, kulun **secde**sini gerçekleştirdiği uzuvları kastedilmiş olup, bunlar da yedi tanedir. İki ayak, iki diz, iki el ve yüz'dür." **İbnu'l-Enbarî** bu görüşü tercih ederek şöyle demektedir: "Sayelerinde secdenin mümkün olduğu bu uzuvlar, Allah'ın yarattığı şeylerdir. Binâenaleyh, insanın, bu uzuvlarla Allah'tan başkasına secde etmemesi gerekir." Bu görüşe göre de, "**mesâcid**", "insanın bedenindeki secde yerleri" anlamına gelip, tekili yine, cim'in fethasıyla "**mesced**" kelimesidir.

7 **Buhari,** Teyemmüm, 1.

5) **Atâ'nın İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet ettiğine göre, **İbn Abbas** (r.a) "Cenâb-ı Hakk'ın bu kelime ile, Mekke'deki bütün mescidleri kastettiğini" söylemiştir. Çünkü, Mekke, dünyanın kıblesi olup, herkes oraya doğru secde eder.

Vâhidî şöyle der: "Bu görüşlerin tümüne göre, **"mesâcid"** kelimesinin müfredi, cim'in fethasıyla, **"mesced"** kelimesidir. Bu kelimeyle, namaz için yapılmış olan yerlerin kastedildiğini söyleyenlere göre, kelimenin müfredi, cim'in kesresiyle **"mescid"** kelimesidir. Çünkü, bu bablardan gelen bütün ism-i mekânlarla mastar-ı mîmîler, "مَفْعَلٌ" kalıbındaki ayn'ın fethasıyla gelir. Ancak şunlar müstesna: **mescid; matli'u mensik; meskin; menbit; mefrik; meskıt; meczir; mahşir; meşrık** ve **mağrib.**. Bunların bir kısmı fetha ile de gelmiştir ki, bunlar da **mensek, mesken, mefrak** ve **matla'** kelimeleridir. Aslında, Araplardan duyulmasa bile, böyle okumak hepsi için söz konusu olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Bir kimsenin mescide girerken, **"Lâ ilâhe illâllah** - Allah'tan başka ilah yoktur!" demesi sünnettir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "لَا تَدْعُوا مَعَ اللهِ اَحَدًا" ifadesi, zımnen, Allah'ı zikretmeyi ve O'na dua etmeyi emreder."

İbadet Halindeki Resûlün Yanına Toplanmaları

Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen şeyler cümlesinden dördüncü nev', Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

﴿وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ۬﴾ ﴿١٩﴾

"(Bana şu hakikatle vahyedilmiştir): Allah'ın kulu, O'na ibadet için namaza kalktığı zaman, nerdeyse onlar, etrafında keçeler (gibi tortop) oluyorlardı" (Cin, 19).

Bil ki, bu âyette geçen, *"Allah'ın kulu"* ifadesiyle, herkesin görüşüne göre, Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilmiştir. Sonra, **Vahidî:** "Bu ifade, cinlerin söylediği şeyler cümlesinden olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden değildir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinden, gaib sîgasıyla nakilde bulunması uygun düşmez" der. Halbuki bu, uzak bir ihtimal

sayılamaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, (aynı minval üzere) يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا *"O günde Allah müttakileri Rahman olan kendisine doğru heyet halinde toplar, haşreder..."* (Meryem, 85) buyurmuştur. Ulemanın ekserisi, bu ifadenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü, eğer bu, cinlerin sözü cümlesinden olmuş olsaydı, o zaman, cinlerin sözünün arasına, cinlerin sözünden olmayan bir şeyin bulunması, nazmın selîm olması keyfiyetinden uzak ve bozuk bir şey olmuş olurdu.

Böyle bir ihtilafın faydası şudur: Bu ifadeyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden kabul edenler, başındaki elif-nûn "أَنَّهُ" edatının hemzesini meftûh; cinlerin sözü cümlesinden kabul edenler ise, onu kesreli okumuşlardır. Şimdi biz bu âyeti, her iki görüşe göre tefsir edelim:

Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden olduğunu söyleyenlere göre, "كَادُوا" fiilindeki zamir, kime râcidir? Bu hususta şu üç izah yapılabilir

a) Cinlere... Buna göre, "قَامَ يَدْعُوهُ" ifadesinin manası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cinler kendisine geldiği sırada, sabah namazını kılmak için namaza kalkışı kastedilerek, قَامَ يَعْبُدُ "ibadet etmek üzere kalktı.." şeklinde olur. Böylece, o cinler, o kıraati dinlerken, âdeta onlar, keçe gibi oluyorlardı. Yani, gördükleri o ibadetten ve ashabının Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ayakta, rükûda, secdede uyuşundan; Hz. Peygamber (s.a.s)'in okuduğu Kur'ân'dan.. dolayı hayrete düşerek, birbiri üzerine binmiş, üst üste istiflenmiş gibi oluyorlardı. Çünkü onlar, benzerini görmedikleri bir şeyi görmüş ve benzerini duymadıkları bir şeyi dinlemişlerdi.

Resule Düşmanlık

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'e müşriklerin putlara ibadet edişlerine muhalif olarak, bir olan Allah'a ibadet inancı ile gelince, müşrikler, onun aleyhine birbirlerine destek vermek ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in düşmanlar ile yardımlaşmak için, âdeta nerdeyse birbirine giriyor ve bu hususta yardımlaşıyorlardı.

c) **Katâde**'ye ait olan bu görüşe göre âyetin manası şudur: "Allah'ın kulu, yani Hz. Peygamber (s.a.s) kalkınca, insanlar ve cinler, birbirine girdiler; getirdiği o hakkı çürütmek ve Allah'ın nûrunu söndürmek için, onun aleyhine olarak, bir araya geldiler. Ama Allah ancak, ille de o peygambere yardım etmeyi ve onu, kendisine düşmanlık edenlere galip getirmeyi dilemişti.

Ama bu sözün, cinlerin söylemiş olduğu ifadeler cümlesinden olduğunu söyleyenlere göre de, yine bu iki izah yapılabilir.

Libed

"لِبَدًا" kelimesine gelince, bu kelime, "لِبْدَةٌ" (Libde) kelimesinin çoğulu olup, "birbiri üzerine katlanıp dolanarak keçelenmiş olan şey"e denilir. Bir şeyi adamakıllı ve iyice kendisine yapıştırdığın her şeyi ifade etmek için de, bu kökten olmak üzere "لَبَّدَ" (Lebbede) fiili kullanılır. Yine döşenen mefruşata isim olarak verilen **"lübûd"** kelimesi de bu kelimeden türemiştir. Arslanın, iki omuzu arasında bulunan keçelenmiş yelesine de "لِبْدَةُ الْاَسَدِ" adı verilir.

Şair **Zübeyr**'in şu mısraları da bu anlamdadır:

لَدَى اَسَدٍ شَاكِى السَّلَاحِ مِقْذَفٌ لَهُ لِبَدُ اَظْفَارِهِ لَمْ تُقَلَّمِ

"Tepeden tırnağa silahla donanmış, elinde yayı... Âdeta keçeleşmiş ellerindeki tırnakları ve pençeleri de, kesilip düzeltilmemiş..."

Bu kelime, lâm'ın dammesiyle **"lübeda"** şeklinde okunmuştur ki, müfredi olan "لُبْدَةٌ" kelimesi "لِبْدَةٌ" anlamındadır. Yine, "لَا بُدَّ" kelimesinin çoğulu olarak لُبَّدٌ (Lubbed) şeklinde de okunmuştur. Tıpkı,"سَاجِدٌ" kelimesinin çoğulunun "سُجَّدٌ" şeklinde de gelmesi gibi. Aynı şekilde, "صَبُورٌ" kelimesinin çoğulunun "صُبُرٌ" gelmesi gibi, "لَبُودٌ" kelimesinin çoğulu olmak üzere lâm ve bâ'nın dammesiyle "لُبُدٌ" şeklinde de okunmuştur.

Abdullah Terkibindeki İncelik

Buna göre şâyet, "Allahu Teâlâ niçin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i Allah'ın kulu diye isimlendirdi de, onu, Allah'ın Resûlü veya Allah'ın nebisi diye zikretmedi?" denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, çünkü bu söz, eğer Hz. Muhammed (s.a.s)'e vahyolunanlar cümlesinden ise, Peygamber (s.a.s)'in tevazuuna yakışan, kendisini kulluk vasfıyla zikretmesidir. Eğer cinlerin kelamından ise, o zaman mana şöyle olur: Allah'ın kulu, Allah'a ibadet ile meşgul olduğunda, yaptığı bu iş akla uygun olmasına rağmen, bu kâfirler niye onu bundan men etmek için bir araya toplanıp bu hususta çaba sarf ediyorlar?

Yalnız Allah'a Kulluk

قُلْ اِنَّمَآ اَدْعُوا رَبِّى وَلَآ اُشْرِكُ بِهٖٓ اَحَدًا ﴿٢٠﴾

"De ki: Ben ancak Rabbime dua ediyorum. Ona hiçbirini ortak koşmam." (Cin, 20).

Kurrânın ekseriyeti ifadeyi, gaib sîgasıyla "قَالَ" şeklinde okumuştur. **Âsım** ve **Hamza** ise, kendisinden sonra gelen, "قُلْ إِنِّي لَا ... قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي" (Cin, 21-22) ifadelerine benzer olmak üzere, قُلْ *"De ki..."* şeklinde okumuşlardır. **Mukâtil** şöyle demiştir: "Mekke kâfirleri Hz. Peygamber (s.a.s)'e şunu demişlerdi: "Muhakkak ki çok cüretkar bir iş yaptın. Böylece de, bütün insanların düşmanlığını üstüne çektin; bu sebeple, bundan vazgeç..." Bunun üzerine de, *"De ki: Ben ancak Rabbime dua ediyorum..."* âyeti inzal buyuruldu." **Âsım** ve **Hamza** kıraatinin hücceti de, işte budur. Kelimeyi قَالَ "Dedi ki..." şeklinde okuyan kıraat ise, bunu "Müşrik topluluğu bunu söylediklerinde, Peygamber (s.a.s) onlara, *"Ben ancak Rabbime dua ediyorum..."* diyerek icabet etti."; Allah da onun bu sözünü قَالَ "Dedi ki..." ifâdesiyle nakletti..." manasına hamletmişlerdir. Yahut da bu ifade, cinlerin, Peygamber (s.a.s)'in kavmiyle olan ilişkileri hususunda naklettikleri şeyler cümlesinden olabilir.

Resûl Fayda da Zarar da Veremez

قُلْ إِنِّي لَآ أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾

"De ki: Ben sizin için ne bir zarar, ne de bir hayır (getirmek kudretine) malik değilim" (Cin, 21).

Buradaki "الرَّشَدُ" kelimesi ya, "fayda, menfaat" kelimesiyle tefsir edilir, ki bu durumda sözün takdiri, "Ben sizin için ne bir sapıklık, ne de bir fayda getirmek kudretine mâlik değilim" şeklinde olur.. **Ubeyy İbn Ka'b**'ın "غَيًّا وَلَا رُشْدًا" kıraati de buna delalet eder. Sözün anlatmak istediği mana ise "Fayda veren de zarar veren de; doğruya ileten de saptıran da ancak Allah'tır. Mahlukattan hiç kimsenin bu hususta kudreti yoktur!" şeklinde olur.

Sığınak Allah'tır

قُلْ اِنِّی لَنْ یُّجِیرَنِی مِنَ اللّٰهِ اَحَدٌ وَّلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِهٖ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾

"De ki: Hakikaten ben (isyan edersem), beni Allah'(ın azabın)dan kimse katiyyen kurtaramaz ve ben O'ndan başka bir sığınak da kabil değil, bulamam" (Cin, 22).

Mukâtil şunu demiştir: Müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Kendisine davette bulunduğun şeyi terk et.. Biz seni koruruz..." deyince, Allahu Teâlâ da Hz. Peygamber'e, *"De ki Hakikaten ben (isyan edersem), beni Allah'(ın azabın)dan kimse katiyyen kurtaramaz"* buyurmuştur. Âyet-i kerimedeki "مُلْتَحَدًا" kelimesi, "melce, sığınak, korunak.." anlamlarına gelir. **Müberred,** "مُلْتَحَدًا" kelimesi مُنْعَرَجًا "kendisine sapılan, girilen yer, barınak.." kelimesi gibidir" demiştir. "اِلْتَحَدَ" fiilinin Arapçada anlamı, "meyletti, saptı..." şeklindedir. Buna göre "**mültehad**" kelimesi, tıpkı yerin altında kaybolup giden tünel gibi, kendisine girilip gizlenilen yer, anlamına gelir.

Resûlün Görevi Tebliğdir

اِلَّا بَلَاغًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِهٖ وَمَنْ یَّعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهٗ فَاِنَّ لَهٗ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِینَ فِیهَآ اَبَدًا ﴿٢٣﴾

"(Benim elimden gelen) ancak Allah'tan olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğdir. Kim Allah'a ve Peygamberi'ne isyan ederse, şüphesiz onun için kendileri orada ebedi kalmak üzere cehennem ateşi var" (Cin, 23).

Âlimler bu istisna hakkında birtakım izahlar zikretmişlerdir:

1) Bu, "لَا اَمْلِكُ" (Cin, 21) âyetinden yapılan bir istisna olup, buna göre mana, "Ben, sizin için herhangi bir zarara ya da fayda teminine muktedir değilim. Yapabileceğim ancak Allah'tan tebliğde bulunmaktır.." şeklinde olur. *"De ki: Ben (isyan edersem), beni Allah'tan kimse katiyyen kurtaramaz..."*

(Cin, 22) âyeti ise, Peygamber (s.a.s)'in buna gücü yetmeyeceğini ve bundan aciz olduğunu te'kid etmek üzere, "Eğer Allah bir kimse hakkında bir fenalık dilemişse, onu bundan korumaya hiç kimsenin gücü yetmez" anlamında iki cümle arasında gelmiş bir cümle-i mu'terize'dir. Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür.

2) **Zeccâc**'ın görüşü olup, bu kelime, "مُلْتَحَدًا" kelimesinden bedel olmak üzere mansubdur. Buna göre mana, "Ben, Allah'ın huzurunda, tebliğden başka bir sığınak ve melce bulamam.." şeklinde olup, "Yani beni ancak, Allah katından kendisiyle gönderildiğim şeyi tebliğ etmem kurtarır.." demektir. Ben de derim ki, bu istisna, istisnâ-i munkatı'dır. Zira Cenâb-ı Hak, "وَلَنْ اَجِدَ مُلْتَحَدًا" buyurmayıp, bilakis "وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا" buyurunca, Allah'tan olan tebliğat, O'nun, مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا *"Ondan başka bir sığınak"* ifâdesinin kapsamına girmez. Çünkü, Allah'tan olan tebligat, Allah'tan başkasından olmaz!. Bilakis, Allah'tan olur, O'nun tevfik ve yardımıyla meydana gelir.

3) Bazı âlimler de şöyle demiştir: Buradaki "اِلَّا"nın anlamı اِنْ "-eğer..." şeklindedir. Buna göre ifadenin anlamı, senin اِلَّا قِيَامًا فَقُعُودًا "Eğer kalkmazsan, hiç olmazsa otur" sözünde olduğu gibi, "Eğer tebliğde bulunmazsam, bir sığınak ve melce bulamam.." anlamında olarak "اِنْ لَا اُبَلِّغْ بَلَاغًا" şeklinde olur.

Buna göre şâyet, meşhur olan kullanım, "بَلَّغَ عَنْ" şeklinde olandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'de, بَلِّغُوا عَنِّى بَلِّغُوا عَنِّى *"Benden yana (benim sözlerimi) tebliğ ediniz... Benden yana tebliğ ediniz"*[8] buyurmuştur. O halde Cenâb-ı Hak burada niye, "بَلَاغًا مِنَ اللهِ" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki. Buradaki "مِنْ" harf-i cerri, "tebliğ-belağ" ifadesinin sıfatı olarak gelmiş olmayıp, bu ancak, "بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ" (Tevbe, 1) âyetindeki "مِنْ" gibidir. Buna göre kelamın takdiri, بَلَاغًا كَائِنًا مِنَ اللهِ "Allah'tan olan bir tebliğe..." şeklinde olur. Âyet-i kerimedeki "وَرِسَالَاتِهِ" kelimesine gelince, bu "بَلَاغًا" kelimesine atfedilmiştir. Buna göre sanki, "Ben ancak, tebliğde bulunmaya ve mesajlar iletmeye kadir olabilirim.." buyurulmuştur. Buna göre cümlenin manası "Ben ancak, Allah'tan olanı tebliğ etmeye ve sözü O'na nisbet ederek, "Allahu Teâlâ şöyle buyurdu" demeye; O'nun, kendisiyle beni göndermiş olduğu mesajlarını, noksansız-ilavesiz ulaştırmaya güç yetirebilirim" şeklinde olur.

İsyan Edenin Cezası

وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ *"Kim Allah'a ve Peygamberi'ne isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır..."* ifadesine gelince, **Vâhidî**

8 **Tirmizi,** İlim, 13 (5/40).

şunu demiştir: "Elif-nûn (اِنْ) maddesi kesre ile okunacaktır. Çünkü, ceza fâ'sından sonra gelen ifadenin mevkii, mübteda olmasıdır. Bu sebepledir ki **Sibeveyh,** "وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ" (Maide, 95); "وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ" (Bakara, 126) ve "وَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ" (Cin, 13) ifadelerini, buralardaki mübtedanın muzmar ve mahzuf olması hali üzerine hamletmişlerdir.

Keşşâf sahibi de şöyle demiştir: "Bu ifade, فَجَزَاؤُهُ اَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ "Onun cezası, onun için cehennem ateşinin olmasıdır" takdirinde olarak "فَاَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ" şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı, فَاِنَّ لَهُ خُمُسَهُ *"Beşte biri Allah'ındır..."* ifâdesinin, فَحُكْمُهُ اَنَّ اللّٰهِ خُمُسَهُ "Bunun hükmü şudur: Onun beşte biri Allah'ındır" anlamında olması gibidir."

Âyetteki, خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا *"kendileri orada ebedî, dâim kalıcılar olmak üzere..."* ifadesine gelince, "خَالِدِينَ" ifâdesi, "مَنْ" edatındaki çoğulluk anlamından dolayı, çoğul getirilmiştir. Âyetle ilgili iki mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Büyük Günah İşleyenin Ahirette Durumu**

Mu'tezile'nin çoğunluğu (cumhur), bu âyet ile, ehl-i salâttan olup da fâsık olanların ebedî olarak ateşte kalacakları; âyetin bu umumî hükmünün, kâfirler gibi, onları da içine aldığı hususunda istidlâl etmişler ve şöyle demişlerdir: "Bu ceza (vaîd), burada, ondan daha büyük olan bir tevbenin ve taatin bulunmaması şartına bağlıdır." Sözlerine devamla da, "Bu umumî hüküm, bu gayeye delalet itibariyle, diğer umumî hükümlerden daha kuvvetlidir. Çünkü diğer umumî ifadelerde اَبَدًا "ebedî ve daim olarak" ifadesi gelmemiştir. Muhalifimiz olan (Ehl-i sünnet) ise, buradaki "hulûd" maddesini, "uzun müddet kalmak" anlamına hamlediyor: Buraya gelince, burada "اَبَدًا" kelimesi gelmiştir ki, bu da muhalifimizin zikrettiği ihtimali saf dışı eden sarih bir ifadedir."

Ehl-i Sünnetin Anlayışı

Buna şöyle cevap verilir: Biz Bakara Sûresi'nde, bu tür umumî hükümlere tutunma konusunda verilebilecek cevap şekillerini zikretmiştik. Burada, bunlara birkaç izah daha ekleyelim:

a) Umumî bir hükmün, bu hükmün kendisinden dolayı geldiği vakıa ile tahsis edilmesi meşhur olan bir örftür. Çünkü kadın, o anda evinden çıkmak istediğinde, kocası, "Eğer çıkarsan, sen boşsun" dese, bu yemin, o belirlenen zaman ile kayıtlanır. Öyle ki, o kadın, bir başka gün çıkacak olsa, boş olmaz.. Binâenaleyh, burada da, Allah'tan tebliğ etme hakkındaki söz de, bu şekilde icra olunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Kim, Allah'a ve Peygamberi'ne...* yani **Cebrâil** (a.s)'e *isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"* buyurmuştur. Ki bu, "Kim, O'nun risaletini tebliğde, vahyini eda etme hususunda Allah'a isyan ederse, onun için cehennem ateşi vardır" demektir. Bizim hak ettiğimiz bu husus ihtimal dahilinde olunca da, artık bu âyetle istidlâl etmek sakıt olur.

b) Bu da, bu vaîdin, mutlaka bu durumu da içine almasıdır. Çünkü, bu hadisenin peşinden, onunla ilgisi olmayan bir şeyi zikretmek çirkindir. Dolayısıyla, ilgili vaîd, Allah'tan aldığını tebliğ etmemenin ise, en büyük günah olduğunda şüphe yoktur. Halbuki, en büyük günaha verilen cezanın, bütün günah çeşitlerine de verilmesi uygun değildir. Çünkü, küçüklük ve büyüklük açısından farklı farklı olan günahların, verilecek ceza bakımından eşit olmaları caiz değildir. Bu günahın ve bu günaha verilen cezanın, diğer bütün günahlara da verilmesinin caiz olmayacağı sabit olunca, biz, bu hükmün sadece bu günaha has olduğunu; diğer günahlarda cari olmadığını anlamış oluyoruz.

c) Allahu Teâlâ, diğer âyetlerde, tehditlerini umûm olarak zikretmiş, "Ebedîlik..." kaydıyla kayıtlamamıştır. Binâenaleyh bu kayıt ve tahsisin bir sebebi olsa gerekir. Bu sebebin de, bu günahın, günahların en büyüğü olduğu aşikardır. Bu kaydın sebebi bu olunca, biz, bu âyetteki tehdidin, sadece bu çeşit günaha mahsus olduğunu, diğer günahlarda cari olmadığını anlamış bulunuyoruz. Bu tehdidin bu günahı işleyene mahsus olduğu sabit olunca da, âyet, diğer günahların durumunun, bu günahtan farklı olduğuna delalet etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"* buyruğunun manası, "Bu ceza, başkasına değil, sadece buna aittir" şeklinde olur ve bu tıpkı, ...لَكُمْ دِينُكُمْ (Kâfirûn, 6) âyeti gibi olur. Bu da, "Dininiz başkasına değil size aittir" demektir. Bu durumun, başkasına değil, sadece onlara ait olduğu anlaşılınca da, diğer günahları işleyenler için, cehennem ateşinin ebedî olmaması gerekir. İşte böylece bu âyetin, **Mu'tezile**'nin aleyhine ama bizim lehimize bir delil olduğu görülür.

Mu'tezile'nin bu âyeti delil getirmesine karşılık, şöyle bir soru daha sorulabilir: Hak Teâlâ'nın, "Kim Allah'a ve O'nun elçisine isyan ederse..." ifadesi, Allah'a ve Resûlü'ne, her türlü günahı işleyerek isyan edenleri içine alır ki böylesine her günahı işleyenler ise kâfirlerdir. Biz de, zaten kâfirin cehennemde ebedî kalacağını söylüyoruz. Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'a ve elçisine (Resûlü'ne) isyan ederse..."* ifadesinin, ancak Allah'a karşı her türlü günahı işlemek suretiyle isyan edenleri içine aldığını söyledik. Çünkü âyetteki,

"Kim Allah'a... isyan ederse" ifadesinden, "inkâr müstesna, kim Allah'a isyan ederse...", "zinâ hariç, kim Allah'a isyan ederse...", "içki içmek hariç, kim Allah'a isyan ederse..." denilmek suretiyle, bütün isyan çeşitlerinin istisna edilmesi mümkündür. Halbuki, böyle ilahî tehdidin olduğunu söyleyenlere göre de, "istisnâ"nın hükmü, bulunmaması halinde, lafzın muhtevasına girenleri çıkarmak, o hükmün haricinde bırakmaktır. Durum böyle olunca da, Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'a... isyan ederse..."* ifadesinin, bütün günahları işleyen kimseyle ilgili olması gerekir. Bütün günahları işleyen ise kâfir kimsedir. Binâenaleyh bu âyetin hükmü kâfirler ile ilgilidir. Dolayısıyla da bu âyette bu konuda istidlâl edilemez.

Buna göre, eğer, "Bir insanın, her türlü isyanı işlemesi imkansızdır. Çünkü meselâ, ta'tîli (Allah'ın sıfatları olmadığını) iddia edenin, Allah'ın "cisim" olduğunu söylemesi mümkün değildir. Bu mümkün olmayınca da, âyeti o manaya hamletmek, caiz olmaz" denirse, biz deriz ki: Umûmî olan bir hükmü, aklî bir delil ile tahsis etmek (sınırlamak) caizdir. Dolayısıyla âyetteki bu ifade, o kimsenin her türlü günahı işlediğini ifade eder. Fakat, meydana gelmesi aklen imkansız olan kısmı hakkında, bu âyetin hükmü ile amel edilmemiştir. Binâenaleyh âyet, birbiriyle birleştirilmesi mümkün olan bütün günahları işleyen kimseyi içine alır. Küfür ile diğer günahların bağdaştırılabileceği malumdur. Dolayısıyla bu âyet, kâfirlerle ilgili olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

"Emr"in, vûcub (farziyet) ifade ettiğini söyleyenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Emredileni terk eden, *"Demek emrime isyan ettin..."* (Tâhâ, 92); *"Onlar (melekler), Allah'ın emrettiklerinde, Allah'a isyan etmezler"* (Tahrim, 6) ve *"Artık emrine isyan etmeyeceğim"* (Kehf, 69) âyetlerinden ötürü, âsî sayılır. Âsî olan ise, *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"* âyetinden ötürü, ikâba-cezaya müstahak olur.

Azabın Geldiği Gün

حَتّٰىٓ اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا وَاَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾

"Nihâyet onlar, tehdit edilmekte oldukları şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcısı daha zayıf, sayısı daha azmış bilecekler" (Cin, 24).

Buna göre şâyet, "حَتّٰى" edatından sonra gelen ifadelerin, kendisine "gaye" (sınır) teşkil ettiği (husus) nedir?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu daha önce geçen يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا *"Neredeyse onlar, onun (a.s) başına toplanıyorlardı"* (Cin, 19) ifadesi ile ilgilidir, onun "gâye"sidir. Buna göre takdiri mana, "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aleyhine olmak üzere, birbirlerine destek veriyor, onun ensârını küçümsüyor ve sayıca az görüyorlardı. Ta ki onlar, Bedir günü başlarına geleni ve Allah'ın o Peygamber'i kendilerine galip getirişini görünceye kadar, yahut da kıyamet gününü görünceye kadar.. Böylece onlar, kendilerinin mi, yoksa onların mı, yardımcılarının daha zayıf ve sayılarının daha az olduğunu görecekler" şeklinde olur.

2) Bu ifade, durumun, yani kâfirlerin Peygamber (s.a.s)'in güçsüz ve adamlarının sayısının az olduğunu görmeleri gibi hususların delalet ettiği mahzuf bir şeyle ilgilidir. Buna göre sanki, "Bunlar şöyle şöyle olunca ve şöyle şöyle oluncaya kadar, üzerinde bulundukları hali terk etmeyenlerdir" denilmek istenmiş.

Bil ki bu âyetin bir benzeri de, Meryem Sûresi'ndeki, ...حَتّٰى إِذَا رَاَوْ *"Nihâyet va'dolunageldikleri şeyleri gördükleri zaman..."* (Meryem, 75) âyetidir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Zâlimlerin (orada) ne candan bir dostları, ne de sözü geçen bir şefaatçileri vardır"* (Mü'min, 18) ve *"Onlar ancak, (Allah'ın) razı olduklarına şefaat ederler"* (Enbiya, 28) âyetlerinde bildirdiği gibi, onların kıyamet günü ne bir destekçileri, ne de bir şefaatçileri var. Yine Cenâb-ı Hakk'ın da, *"O gün kişi, kardeşinden... kaçar"* (Abese, 24) âyetinde bildirdiği gibi, onlardan her biri, arkadaşlarından kaçar ve *"sen o gün, her emzikli kadının, çocuğundan habersiz olduğunu görürsün"* (Hacc, 2). Mü'minlere gelince, şeref, ikram ve çokluk onlarındır o gün... Nitekim Hak Teâlâ, *"Melekler onların yanına, her kapıdan girerek, "Size selam" derler"* (Ra'd, 23-24) buyurmuştur. El-Melikü'l-Kuddûs olan Allah da, onları selamlar. Nitekim O, *"Rahim Rabbinizden size sözlü (şifahî) selam"* (Yâsîn, 58) buyurmuştur. İşte orada kuvvet ve sayıca çokluğun mü'minlerin mi, yoksa kâfirlerin mi tarafında olduğu ortaya çıkacaktır.

Kıyametin Vaktini Kullar Bilemez

قُلْ اِنْ اَدْرِيٓ اَقَرِيبٌ مَا تُوعَدُونَ اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّيٓ اَمَدًا ﴿٢٥﴾

"De ki: Tehdit edilegeldiğiniz azabın yakın mı olduğunu, yoksa Rabbimin ona uzun bir müddet mi belirlediğini bilemiyorum" (Cin, 25).

Mukâtil şöyle demiştir: "Onlar Hak Teâlâ'nın *"Nihâyet onlar, tehdit edilmekte oldukları şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcısı daha zayıf, sayısı daha azmış bilecekler"* (Cin, 24) buyurduğunu duyunca, **Nadr b. el-Haris,** "(Ey Muhammed!), Bizi tehdit ettiğin bu şey ne zaman olacak?" dedi de Hak Teâlâ işte bu âyeti indirdi. Bu, "O mutlaka olacak. Ama ne zaman olacağı belli değil" demektir.

Âyetteki "اَمَدًا" kelimesi, "son mesafe, uzaklık" manalarına gelir. Bu âyet tıpkı, *"Bunun yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum"* (Enbiya, 109) âyeti gibidir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Kıyametin Yakınlığını Bilmiyor muydu?

Buna göre şâyet, "Hz. Peygamber (s.a.s), بُعِثْتُ اَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ *"Benim risaletimle kıyametin yakınlığı bu ikisinin yakınlığı gibidir"*[9] buyurmuş (ve iki parmağını göster)memiş midir? Binâenaleyh bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s), kıyametin kopmasının yakın olduğunu biliyordu. Öyle ise daha nasıl burada, "O azabın yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum" demesi emredilmiştir?" denilirse, deriz ki: Onun kopmasının yakın oluşu ile kastedilen, dünyanın ömrünün kalanının, geçen kısmından çok daha az olduğudur. Kıyametin bu manada yakınlığı ise malumdur. Ama bu yaklaşan şeyin ne kadar yakın, ne kadar uzak olduğunun bilgisi ise, malum değildir.

Gaybı Bilen Allah'tır

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًاۙ ﴿٢٦﴾ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُوْلٍ فَاِنَّهٗ يَسْلُكُ مِنْۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًاۙ ﴿٢٧﴾

"O, bütün gaybı bilendir. O, gaybına, beğenip seçtiği bir resûl müstesna, hiç kimseyi muttali kılmaz. Çünkü O, onun önünden ve ardından gözetleyiciler (bekçiler) dizer" (Cin, 26-27).

9 **Müslim, Cum'a**, 43 (2/592); **Buhârî**, Rikâk, 39.

Âyetteki "مِنْ رَسُولٍ"deki "min", harf-i cerri, مَنِ ارْتَضَى *"Beğenip seçtiği..."* ifadesinin beyaniyesi olup, "Allah, gaybın bilgisine, ancak beğenip seçtiği bir resûlü muttali kılar" demektir.

Falcılar ve Kahinlerin Hükmü

Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetin bu ifadesinde, "Kerametin bulunmadığına delil vardır. Çünkü kendilerine keramet nisbet edilen kimseler, her ne kadar beğenilip seçilmiş evliyaullah iseler de, resûl değillerdir. Halbuki Allahu Teâlâ, gayba muttali kılmayı, beğenip seçtikleri arasından sadece peygamberlerine has kılmıştır. Bu âyette aynı zamanda, kahinliğin, sihirbazlığın, yıldızlardan ahkâm çıkarmanın geçersiz ve asılsız oluşu da söz konusudur. Çünkü bu işlerle uğraşanlar, beğenilip seçilmekten en uzak olup, Allah'ın gazabına en fazla uğrayan kimselerdir."

Vâhidî de şöyle der: "Bu âyette, yıldızların hayata, ölüme ve benzeri hadiselere işaret ettiklerini iddia edenlerin aleyhine bir delil bulunduğu gibi, böyle kimseler Kur'ân'daki hükmü de inkâr etmiş olurlar."

Bil ki **Vâhidî**, kerametin ve Allahu Teâlâ'nın velî kullarına, gelecekte olacak bazı hadiseleri ilham yoluyla haber vermesini mümkün görmüştür. Halbuki âyetin, her iki duruma da, (keramete de - sihirbaz, kahin ve müneccimlerin yaptıklarına da) nisbeti aynıdır. Şimdi eğer **Vâhidî** bu âyeti, müneccimleri bu tür hükümler vermekten men etmeye delil kabul ediyorsa, **Keşşâf sahibi**'nin de delil sayması gerekir. Eğer o, bu âyetin veliler için gerçekleşen ilhamları men etmeye delalet etmediğini iddia ediyorsa, ilm-i nücumun birtakım şeylere delaletini men etmeye de delil kılmaması gerekir. Fakat âyetin, yıldızlardan birtakım hükümler çıkarmanın yasaklığına delalet ettiğini söyleyip; veliler için söz konusu olan ilhamlara delalet etmediğini söylemek ise keyfi bir hükümdür.

Burada Gaybdan Maksat, Kıyamet Vaktidir

Bana göre, âyette, bunların dedikleri şeylerin hiçbirine dair herhangi bir delil yoktur. Bunun delili ise şudur: "Âyetteki عَلٰى غَيْبِهٖ *"gaybına"* ifâdesi, genellik ifâde eden bir kelime değildir. Dolayısıyla onun ifade ettiği bir tek şeyle amel etmek (hükmetmek) de yeterli olur. Şu halde Allahu Teâlâ'nın, mahlukatını, gayblardan sadece birine muttali kılmaması kâfidir. Biz de bunu kıyametin kopma vaktine hamlediyoruz. Böylece de âyetten kastedilen, Allahu Teâlâ'nın işte bu gaybı hiç kimseye bildirmeyeceği olmuş

olur. Dolayısıyla da âyette, artık Cenâb-ı Hakk'ın, gayblarından hiçbirini, hiç kimseye bildirmediğine dair bir delalet kalmaz.

Bu açıklamayı, şu husus da te'kid eder: Allahu Teâlâ bu âyeti, *"De ki: Tehdit edilegeldiğiniz azabın yakın mı olduğunu, yoksa Rabbimin ona uzun bir müddet mi belirlediğini bilemiyorum"* (Cin, 25) âyetinin hemen peşi sıra getirmiştir. Buna göre bu, "Ben kıyametin ne zaman kopacağını bilemem" demek olur. Cenâb-ı Hak daha sonra, "عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖ اَحَدًا" yani "Kıyametin kopmasının vakti, Allahu Teâlâ'nın hiç kimseye bildirmediği gaybî bilgilerdendir" buyurmuştur. Velhasıl âyetteki (غَيْبِهٖ) *"gaybına"* ifadesi, müfret ve muzaf bir lafızdır. Dolayısıyla bununla amel etme, bundan hüküm çıkarma hususunda, bunu tek bir gayba hamletmek yeterli olur. Ama bu kelimenin bütün gaybları ifade ettiğini ileri sürmeye gelince, bu lafızda bu manaya bir delalet yoktur.

Buna göre eğer, "Siz, bunu kıyametin kopmasının zamanı ile ilgili bir manaya hamlettiğinize göre, bu gaybı hiçbir peygamberine bildirmediği halde, Cenâb-ı Hak niçin *"beğenip seçtiği bir peygamber müstesna..."* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Aksine Cenâb-ı Hak, bunu, kıyametin kopması yaklaştığında açıklayacaktır. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü Cenâb-ı Hak, *"O gün gök, bulutlarla parçalanacak, melekler indirilecek, indirilecek"* (Furkan, 25) buyurmuştur. Meleklerin işte o zaman kıyametin koptuğunu anlayacaklarında şüphe yoktur. Hem sonra, âyetteki istisnanın, istisnâ-i munkatı' olması da muhtemeldir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, önce, "Gaybı bilen, o belli gaybını, yani, kıyametin ne zaman kopacağını, hiç kimseye bildirmez" demiş, daha sonra da, "Ancak seçip beğendiği bir resûl (elçi) hariç. Çünkü onun önünden ve arkasından, onu, azgın insan ve cinlerden koruyan muhafız melekler dizilir" demiştir. Zira Hak Teâlâ bu sözünü, alay ederek ve Allah'ın dinini ve kelamını küçümseyerek, kıyametin ne zaman kopacağını soranın sorusuna bir cevap olmak üzere getirmiştir.

Allah Gaybı Dilediğine Bildirir

Bil ki Allahu Teâlâ'nın bu âyetten kastının, peygamberler hariç, gaybî bilgileri, hiç kimseye haber vermeyeceği olmadığı kesinkes ortadadır. Bunun delili şunlardır:

1) Tevatüre yakın kuvvette haberlerle **Şakk** ve **Suteyh**'in daha Hz. Muhammed (s.a.s), peygamber olmazdan önce, onun peygamber olacağını haber veren iki kahin oldukları ve Araplar içerisinde bu iki şahsın, böylesi

şeyleri bilmekle meşhur oldukları sabit olmuştur. **Kisrâ**, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğu haberini öğrenme hususunda bu ikisine başvurmuştu. Böylece Allahu Teâlâ'nın bazen peygamber olmayan kimseleri de bazı gaybî şeylere muttali kıldığı sabit olmuştur.

2) Bütün dinlere mensup olan herkes, ilm-i nücûm (yıldızlara bakarak hüküm çıkarma)nın doğruluğu ve bunu yapan kimselerin bazen, gelecekte olabilecek hadiseleri haber verdikleri ve verdikleri haberin doğru çıktığı hususunda müttefiktirler.

3) **Sultan Sencer b. Melik, Bağdat**'tan **Horasan**'a naklettirdiği bir kahin kadına, gelecekle ilgili birtakım şeyleri sordu. O da bazı şeyler söyledi. Daha sonra bahsettiği o hadiseler, kahin kadının söylediğine uygun olarak cereyan etti.

Bu kitabın yazarı, Allah onun akıbetini cennet etsin, şöyle der: Ben, kelam ve felsefe ilimlerinde, muhakkik (derin âlim) olan birtakım kimselerle karşılaştım. Bunlar o kadının, birtakım gaybî şeylerle ilgili tafsilatlı haberler verdiğini ve o şeylerin, bunun haber verdiği şekilde tahakkuk ettiğini naklettiler. **Ebu'l-Berekât, "Kitabu'l-Mu'teber"**inde, bu kadından bahsederken, mübalağalı ifade kullanarak, şöyle demiştir: "Vallahi ben bu kadının durumunu otuz yıl inceledim, takip ettim. Sonunda onun, gaybî şeyleri gerçeğe uygun olarak haber verdiğine kesinkes inandım."

4) Biz, bu durumu, gerçek ilham sahiplerinde de görüp, müşahede etmekteyiz. Hem sonra bu, evliyaullaha has olmayıp, sihirbazlar içinde de böyleleri bulunmaktadır. Gaybî şeyleri bilmedeki payı belli bir derecede olan insanın, her ne kadar pek çok haberinde yalancı çıksa da, pek çok haberinde de isabetli olduğunu görmekteyiz. Yine yıldızlara bakılarak çıkarılan hükümleri, her ne kadar bu hükümleri çıkaranlar, çağında yalancı çıksalar da, hadiselere uygun olduğunu görmekteyiz. Şimdi bu durum ortada iken, Kur'ân'ın, bunun aksine delalet ettiğini söylemek, Kur'ân'ı yaralamaya yol açan şeylerden olur ki, Kur'ân'ı bu durumda bırakmak yanlış olur. Böylece gerçek te'vil ve tefsirin, bizim yaptığımız tefsir olduğunu anlıyoruz. En iyi bilen Allah'dır.

Allah Mesajını Korur

Âyetteki فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا *"Çünkü O, onun önünden ve ardından gözetleyiciler (bekçiler) dizer"* cümlesi, "Allah, risaleti için seçip beğendiği kişinin önünden ve ardından, onu bekleyecek, şeytanların ve

cinlerin vesveselerinden ve karıştırmalarından onu muhafaza edecek, böylece kendisine vahyedilen şeyleri insanlara tebliğ etmesini sağlayacak; keza onu, kendisine eziyet etmesinler ve zarar vermesinler diye, insan şeytanlarının zararlarından koruyacak bekçi melekler görevlendirir" demektir. **Dahhâk** şöyle demiştir: "Her peygamberin etrafında, melek kılığına girmiş şeytanlardan, onu koruyacak melekler vardır."

لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

"Böylece, (o peygamberler), Rablerinin risaletlerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsinler diye... O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmış ve her şeyi tek tek saymış, tespit etmiştir" (Cin, 28).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Resûl" ifadesi, "مِنْ رَسُولٍ" ifâdesinde müfret, "اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ" ifadesinde ise cemî getirilmiştir. Bunun bir benzeri de daha önce geçen, ... "فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ" (Cin, 22) âyetidir.

***İKİNCİ MESELE:* Farklı Kıraatlere Göre Mana**

Allah'ın ilminin "hâdis" olduğunu (sonradan meydana geldiğini) söyleyenler, bu âyeti delil getirerek "Çünkü âyetin manası, "Allah, onların o görevlerini tebliğ edip, hakkıyla yerine getirdiklerini bilmek için, böyle bekçiler görevlendirmiştir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, *"Mücahid olanlarınızı bilelim diye..."* (Muhammed, 31) âyetidir" demişlerdir. Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) **Katâde** ve **Mukâtil** şöyle derler: "Âyet, **"Muhammed,** o peygamberlerin de, kendisinin görevini yerine getirdiği gibi, görevlerini yerine getirdiklerini bilsin diye..." manasındadır. Bu manaya göre, "لِيَعْلَمَ" ifâdesinin başındaki "lâm", âyetten anlaşılan mahzûf bir şeye müteallıktır. Buna göre, sanki, "Biz, kendinden önceki peygamberlerin de aynı hal üzere, yani gerçek bir tebliğde bulunma hali üzere olduklarını bilsin diye, bu vahyin muhafaza edileceğini ona haber verdik" denilmek istenmiştir.

Mananın, "Peygamber, onların, yani, **Cebrâil**'in ve peygamberlere gönderilen meleklerin, Rablerinden aldıkları görevleri bi-hakkın yerine getirdiklerini bilsin de, bu hususta şüphe etmesin ve bütün bunların, Allah'tan olan bir hak (gerçek) olduğunu anlasın" şeklinde olması da mümkündür.

2) Muhakkik âlimlerin ekserisinin tercihine göre âyetin manası, "Allah, peygamberlerinin, Rablerinden gelen görevi hakkıyla ifa ettiklerini bilsin..." şeklindedir ki buradaki "bilme", tıpkı *"Allah sizden, cihat edenleri bilmedikçe (ayırd etmedikçe), cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz"* (Âl-i İmran, 142) âyetindeki "bilme" gibidir. Buna göre mana, "Onlar, Rablerinin risaletlerini tebliğ etmeleri için ve Cenâb-ı Hakk'ın da bu işin, onlardan bilfiil sudûr ettiğini bilmesi, yani görmesi için..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Ma'dum (yok) "Şey" Sayılmaz**

Bu ifade meçhul olarak لِيُعْلَمَ "Bilinsin diye..." şeklinde de okunmuştur.

Âyetteki وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا *"O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmış ve her şeyi tek tek saymış, tespit etmiştir"* ifadesine gelince, buradaki, *"O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmıştır"* cümlesi, Allahu Teâlâ'nın cüz'iyyatı (detayları) bildiğinin; *"O, her şeyi tek tek sayıp tespit etmiştir"* cümlesi de, bütün mevcudatı bildiğinin delilidir.

Buna göre şâyet, "Sayılacak şeyleri saymak, sonlu-sınırlı şeyler için söz konusudur. Halbuki âyetteki, *"her şeyi"* ifadesi, bunların sınırsız olduğuna delalet eder. Binâenaleyh, âyette bir çelişki vardır?" denilirse, biz deriz ki: Sayılabilecek şeyleri sayıp tespit etmenin, sonlu-sınırlı şeyler için söz konusu olduğunda şüphe yoktur. Fakat âyetteki *"her şey"* ifadesi, bunların sonsuz olmadıklarına delalet etmez. Çünkü bize göre "şey", mevcudât için kullanılır. Mevcudât ise sınırlıdır. Bu âyet, ma'dûmâtın "şey" olmadığına, kendisiyle istidlâl edilen âyetlerden biridir. Bu böyledir. Çünkü "ma'dûmât", "şey" olmuş olsaydı, "eşya" (şeyler) sınırsız olurdu. Halbuki, *"O, her şeyi tek tek sayıp tespit etmiştir"* ifadesi, bu sayılan şeylerin sınırlı-sonlu olmasını gerektirir. Dolayısıyla bu şeylerin, hem sınırlı, hem de sınırsız olduklarını söylemek gerekir ki bu imkansızdır. Bu sebeple, bu çelişkinin bertaraf olabilmesi için, "ma'dûmât"a, "şey" denilemeyeceğine kesinkes hükmetmek gerekir. En iyi bilen Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Hamd, âlemlerin Rabbi'ne, salât-u selâm da, resüllerin efendisi, nebilerin sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (âmin).

***

MÜZZEMMİL SÛRESİ

Yirmi âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَآ اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ﴿١﴾ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلِيلاً ﴿٢﴾ نِصْفَهٗٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلاً ﴿٣﴾ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلاً ﴿٤﴾ اِنَّا سَنُلْقِى عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً ﴿٥﴾

"Ey elbiselerine bürünüp yatan, birazı müstesna olmak üzere geceleyin kalk. Yarısı miktarınca yahut ondan biraz daha az, biraz daha fazla ibadet için kalk. Kur'ân'ı da açık açık, tane tane oku!.. Gerçekten biz sana ağır bir söz vahyediyoruz" (Müzzemmil, 1-5).

"يَا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ" ifadesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Müzzemmil**

Âlimler, "bürünen" şahsın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. "مُزَّمِّلُ" kelimesinin aslı, tâ ile "مُتَزَمِّلُ" olup, bu da "elbisesine bürünen" demektir. Bu demektir ki, tâ, zâ'ya idğam edilmiştir. Aslı "مُتَدَثِّرُ" olan "مُدَّثِّرُ" de böyledir.

Âlimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, elbisesine niçin büründüğü hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas,** şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelenlerin ilki, **Cebrâil** (a.s)'dir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'den korktu ve bu sebeple, kendisini cin çarpacağını sanarak, o dağdan (Nur dağından) titreyerek geri döndü ve evine gelince, "Beni örtün!" deyiverdi. Bir gün yine, kendisine **Cebrâil** (a.s) gelmiş ve ona nida ederek, "Ey örtüsüne bürünen..." demiştir."

2) **Kelbî** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elbisesine, namaza hazırlık olsun diye büründüğünü söylemiştir ki, bu **Ferrâ**'nın tercihidir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), geceleyin bir kadifeye bürünmüş yatıyordu. Onun bu hali, hoş görülmeyerek kendisine nida edildi ve "Ey elbisesine bürünüp yatan; kalk, kullukla meşgul ol!" denildi.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Hatice** (r.a)'nin peştamalına, kendisini teskin etmek için bürünmüştü. Bunun üzerine ona, "Ey bürünen, gece kalk!.."

dendi. Bununla, âdeta ona, "Nefsine hizmeti bırak da, kullukla meşgul ol!" denilmek istenmiştir.

5) **İkrime** de bu âyete, "Ey büyük iş altına giren, büyük iş yüklenen..." manasını vermiştir. Ki buna göre "زَمْلٌ" yüklenmek; "اِزْ دَمَلَ" de "taşıdı, yüklendi" anlamında olur.

İKİNCİ MESELE

İkrime "مُزَمِل" ve "مُدَثر" kelimelerini şeddesiz "ze" ve şeddesiz "dal"; şeddeli "mîm" ve "se" ile, ism-i fail ya da ism-i mef'ûl olarak, "**müzemmil**" ve "**müdessir**" ("**müzemmel**" ve "**müdesser**") şeklinde okumuştur. Şimdi eğer bu kelime, ism-i fâil kalıbında okunursa, mef'ûlü hazfedilmiş olur ve takdiri de "Ey kendisini bürüyen..." şeklinde olur. Bu gibi yerlerde mef'ûlün hazfedilmesi fasih sayılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu manada, وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ *"Ona her şeyden verilmiştir"* (Neml, 23) buyurmuştur ki, bu, "وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ شَيْئًا" demektir. Eğer bu kelime ism-i mef'ûl olarak okunursa, bu okuyuş da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ya kendisinin, yahut da bir başkasının onu örtmesinden dolayı okunmuş olur. Bu ifade, aslı üzere, "يَا اَيُّهَا الْمُتَزَمِّلُ" şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, قُمِ الَّيْلَ *"Geceleyin kalk..."* emrine gelince, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır.

***BİRİNCİ MESELE:* Gece Namazının Farziyyeti Mensuh mu?**

İbn Abbas, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Cenâb-ı Hakk'ın, *"geceleyin kalk"* emrinden dolayı, geceleyin kalkmanın farz olduğunu; zira, emrin zahirinin vücub ifade ettiğini; ama daha sonra bunun neshedildiğini söylemiştir. Âlimler, bu neshin sebebi hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

a) Gece kalkmak işi, beş vakit namaz farz olunmazdan önce farz idi, ama bu beş vakit namaz ile neshedildi.

b) Cenâb-ı Hak, *"... gecenin birazı müstesna, kalk! Yarısı miktarınca yahut ondan birazını eksilt... Yahut, üzerine artır..."* buyurunca, ilgili şahıs, ne kadar kılacağını, geceden ne kadar kaldığını bilemedi. Dolayısıyla da, vâcib-farz olan kadarını sürdürememe endişesiyle, bütün gece kalkmaya başladı. Bu da ona çok güç geldi. Çünkü, ayakları ve bacakları şişiverdi.. Böylece Allahu Teâlâ, bu sûrenin sonundaki, *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun..."* (Müzzemmil, 20) emriyle, bunu neshetti. Ve bu hadise, İslâm'ın başlangıcındaki bir hadisedir, **İbn Abbas** sözüne devamla, "Bu farz kılış ile, onun neshedilmesi arasında bir yıl bulunur" demiştir.

Bir başka rivâyetinde de o, "Bunun farz kılınışı Mekke'de neshedilmesi ise **Medine**'de olmuştur. Sonra bu miktar da, yine, beş vakit namaz ile neshedilmiştir.." demiştir. Bu görüşü ile birinci görüşü arasındaki fark şudur: Birinci görüşte, teheccüdün farziyyeti, (önce) *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun..."* emri ile; daha sonra da, beş vakit namazın farz kılınması ile nesholunmuştur. Ama, birinci görüşe göre, teheccüdün farz oluşunun nesh edilişi, doğrudan doğruya beş vakit namazın farz kılınması ile olmuştur.

Teheccüd, Hiç Farz Kılınmadı Görüşü

Bir kısım kimseler de şöyle demişlerdir: Teheccüd hiçbir zaman farz olmamıştır. Bunun delili ise şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gecenin birazında da, senin için nafile olmak üzere, teheccüd namazı kıl"* (İsra, 79) emridir. Böylece Cenâb-ı Hak, teheccüdün, Hz. Peygamber (s.a.s)'e farz değil, nafile olduğunu beyan etmiştir. **İbn Abbas** buna," Bu âyetin manası, "Sana alabildiğine farz olarak..." şeklindedir" diyerek cevap vermiştir.

2) Teheccüd, şâyet Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacip olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona uyunuz..."* (A'râf, 156) âyetinden dolayı, ümmetine de vacip olurdu ve dolayısıyla, neshin varid oluşu, aslın hilafına bir hareket olmuş olurdu.

3) Bazıları da, teheccüdün vacip olmadığı hususunda şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Cenâb-ı Hak *"... yarısı miktarınca yahut ondan birazını eksilt..."* buyurmuş, böylece bu işi, mükellefin re'yine havâle etmiştir. Böyle olan şey ise, vacip olmaz.. Bu izah zayıftır; çünkü, bir kimsenin, "Sana gece kâim olmanı, kalkıp namaz kılmanı farz kıldım.. Ama bunun, az ya da çok olarak takdir ve tayini senin reyine bırakılmıştır" demesi aklen uzak sayılmaz. Sonra, teheccüdün vacip olmadığını söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın, "قُمِ الَّيْلَ" ifadesine tutunulmasına karşılık şu cevabı vermişlerdir: "Bu emrin zahiri, nedb ifade eder. Çünkü biz, Allah'ın emirlerini, bazen nedb, bazen de vücub ifade ettiğini görmekteyiz. Dolayısıyla, müşterekliği ve mecazlığı bertaraf etmek için, bu iki uç arasındaki müşterek noktayı ifade ettiğini söylemek gerekir. Bu nokta ise, yapma tarafının, yapmama tarafına tercih edilmesidir. Ama, bu işin terk edilebileceği hususu ise, aslın muktezasına göre sabittir. Emrin muktezasına göre yapılma ve kılınma tarafı; aslın muktezasına göre de, kılınmama tarafı tahakkuk edebileceğine göre, bu emir, mendub olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Ebu's-Simâl, mîm'in fethası ile "قُمَ الَّيْلَ" ; diğerleri ise, mîm'in dammesi ile "قُمُ الَّيْلَ" şeklinde okumuşlardır. **Ebû'l-Feth İbn Cinnî** şöyle demiştir: "Harekelemenin maksadı, içtimai sakineynden kaçınmaktır. Binâenaleyh, hangi harekeyle harekelenirse, bu maksat hasıl olmuş demektir. **Kutrub,** kurradan "قُلِ الْحَقّ" ve "قُمِ الَّيْلَ yi okumada lâm'ın ve mîm'in ref'i ile **kulu'l-hakka** ve **kumu'l-leyle** kıraatlerini nakletmiş ve sonra da şöyle demiştir: Bu harfleri **"kuli"** ve **"kumi"** diye meksûr okuyanlar, aslı üzere böyle okumuşlardır; damme (ref) ile **"kulu"** ve **"kumu"** okuyanlar "itbâ" yapmışlar, fetha ile **"kule"** ve **"kume"** diye okuyanlar ise, fethanın hafifliğine meyletmişlerdir.

Âyetteki İstisna

Cenâb-ı Hakk'ın اِلَّا قَلِيلًا * نِصْفَهُ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا * اَوْ زِدْ عَلَيْهِ *"Gecenin birazından gayrı (saatlerinde) kalk. Yarısı miktarınca yahut ondan birazını eksilt. Yahut üzerine artır"* âyetine gelince bil ki insanlar, bu âyetin tefsiri hususunda çok şey söylemişlerdir. Bence bu hususta, şu iki özel izah yapılabilir:

1) Âyetteki, اِلَّا قَلِيلًا *"birazından gayrı"* ifadesiyle, "gecenin üçte biri" manası kastedilmiş olup, bunun delili; *"Şüphe yok ki Rabbin senin gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu ... biliyor"* (Müzzemmil, 20) âyetidir. Binâenaleyh bu âyet, vacip olan miktarın en çoğunun, üçte iki olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu gecenin üçte biri kadarını uyumanın caiz olduğunu gösterir. Durum böyle olunca da âyetteki, *"Gecenin birazı müstesna kalk"* ifadesi ile kastedilenin, üçte biri olması gerekir. Bu sebeple de, "قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلِيلًا" emrinin manası, "Gecenin üçte ikisini kıyamda (namazda) bulun" şeklinde olur. Hak Teâlâ bundan sonra نِصْفَهُ *"yarısı miktarınca"* buyurmuştur ki bu da, "yahut yarısını kıyamla geçir" demektir. Bu tıpkı senin "ister şununla, ister bununla otur" manasında, "جَالِسِ الْحَسَنَ اَوْ ابْنَ سِيرِينَ" demen gibi olur. Bu demektir ki âyette, atıf vâv'ı mahzuftur.

Buna göre âyetin takdiri manası, "Gecenin üçte ikisinde, yahut yarısında kalk, yahut yarısından noksan et, yahut yarısına ilavede bulun" şeklinde olur. Bu izaha göre, üçte iki, ilavenin en fazlası; üçte bir de noksanın en fazlası olmuş olur. Böylece de vâcip (farz) olan üçte bir olmuş olur. Üçte bire ilave de mendub olmuş olur. Buna göre şâyet, "Sizin yaptığınız bu tefsire göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine farz olanı terk etmiş

olması gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Şüphe yok ki Rabbin, senin gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar kıyamda durduğunu (...) biliyor"* (Müzzemmil, 20) buyurmuştur. Binâenaleyh kim bu kelimeleri, "cerr" ile, "nısfihî, sülüsihî" şeklinde okursa, mana "Rabbin üçte ikiden, yarıdan ve üçte birden daha az kalktığını biliyor" şeklinde olur. Dolayısıyla üçte bir vacip olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine vacip (farz) olan miktarı yerine getirmemiş olur" denilirse, biz deriz ki: Bunlar, bu üçte biri ictihatla tayin ediyorlar. Şu halde onlar çoğu kez bu ictihadlarında (takdir ve tahminlerinde) yanılmış, böylece de o üçte birden biraz daha noksan yapmış olabilirler. Böylece de bu, cüzlerin Allah katında sınırlanmasıyla bilinen, gecenin üçte birinden daha az olmuş olur. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak onlara, *"O (Allah) bunu sizin sayamayacağınızı bildi..."* (Müzzemmil, 20) buyurmuştur.

2) Âyetteki *"yarısı"* ifadesi, "**kalîlen**" (birazı) ifadesinin tefsiriyyesi olabilir. Bunun böyle olması, şu iki sebepten ötürü mümkündür:

a) Bir şeyin nısfı (yarısı), bütününe nispetle azdır (kalîldir).

b) Farz olan "yarısı" olduğuna göre, bunu yerine getiren, bu mükellefiyetin sorumluluğundan, bunun üzerine azıcık bir şey eklemeden, kurtulduğuna emin olamaz. Böylece bu iş gerçekte yarı artı birazcık bir şey olmuş olur. Dolayısıyla da geriye kalan bundan daha azı olmuş olur.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, diyoruz ki: Bu ifadenin manası, "Gecenin yarısı müstesna, gece kalk (namaz kıl)" şeklindedir. Böylece elde edilen netice "Sen gecenin yarısını kıyamda geçir" manası olmuş olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Yahut ondan birazını eksilt"* buyurmuştur ki bu, "Yahut o yarıdan, yarısını eksilt" demek olur. Böylece geriye dörtte bir kalmış olur. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Yahut onun üzerine artır"* buyurmuştur ki bu, "Bu yarının üzerine yarısını kat" demektir. Böylece de toplam, dörtte üçü olmuş olur. Bu durumda da âyet, Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, gecenin yarısının tamamı, dörtte biri ve dörtte üçü arasında muhayyer bıraktığı neticesine varır. Bu izaha göre, mutlaka yerine getirilmesi gerekli gece kıyamı, dörtte bir olmuş olur. Bunun üzerine ilave ise, mendub ve nafile olmuş olur.

Bu tefsire göre, bahsettiğimiz problem büsbütün ortadan kalkmış olur. Çünkü Hak Teâlâ'nın *"Şüphe yok ki Rabbin senin gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu... biliyor"*

(Müzzemmil, 20) âyeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gecenin üçte ikisinde, yarısında ve üçte birinde, kıyamda olmadığına delalet eder. Çünkü farz olan, sadece dörtte biri kıyamda geçirmek olunca, üçte birin yerine getirilmiş olmasında, o farzdan bir şey terk edilmiş olmaz. Böylece de ileri sürülen problem ortadan kalkmış olur. Allah en iyi bilendir.

Kur'ân'ı Tertîl ile Oku

Cenâb-ı Hak, وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلًا *"Kur'ân'ı da açık açık, tane tane oku"* buyurmuştur. **Zeccâc**, "Bu ifadenin manası, "Onu açık bir şekilde oku" şeklindedir. Kur'ân'ı açık bir şekilde okumak ise, Kur'ân hususunda acele etmekle olmaz. Aksine onun bütün harflerinin ortaya konulması ve o harflerin hakkının tastamam verilmesiyle olur" demiştir. **Müberred** de, bu ifadenin aslının, ön dişler arasında fazla olmayan bir seyreklik bulunduğunda söylenen "ثَغْرٌ رَتَلٌ" deyimine râci olduğunu söylemiştir. **Leys** ise, "Tertîl, bir şeyi sırası üzere, tek tek yapmak" demektir. "ثَغْرٌ رَتَلٌ" ifâdesi de güzel bir şekilde dizilmiş" manasınadır. O halde, sen sözde yavaş yavaş, itinalı davranıp, onu güzel bir şekilde sıralar, dizersen, "رَتَّلْتُ الْكَلَامَ تَرْتِيلًا" dersin" demiştir. Âyetteki bu kelime de, emredilen şeyin vücûbiyyetini (farziyyetini) ve okuyan kimsenin mutlaka uyması gerektiği hususu te'kid eden bir ifadedir.

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gece namaz kılmasını emredince, o âyetlerin hakikatleri ve incelikleri hususunda iyice düşünebilmesi için, Kur'ân'ı "tertil" ile (tane tane) okumasını emretmiştir. Binâenaleyh Allah'ın zikrine (yadına) vuslat sağlanınca, kişi Allah'ın azametini ve celalini anlar. Vaad ve vaîdine vuslat sağlayınca da ümit ve korku elde edilmiş olur. Bu durumda da marifetullah nûru ile kalbi aydınlanmış olur. Kur'ân'ı hızlı okumak ise, kişinin onun manalarına vukuf sağlayamadığını gösterir. Çünkü nefis, ruhani-manevi-ilâhi şeyleri zikretmek (anıp hatırlamak) ile sevinir. Bir şey ile sevinen de, onu (sıkça) yad etmeyi sever. Bir şeyi seven ise, onun üzerinden hızlıca geçmez. Böylece "tertil"in maksadının, kalbin huzuru ve marifetullah'ın kemale ermesi olduğu ortaya çıkmış olur.

Ağırlığı Olan Bir Söz: Kur'an

Cenâb-ı Hak, اِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا *"Gerçekten biz sana ağır bir söz vahyediyoruz"* buyurmuştur. Âlimler, "**sakîl**" (ağır) kelimesiyle ilgili şu izahları yapmışlardır:

a) Bana göre tercihe şayan olan, bu sözün ağır oluşu ile kastedilen, onun kadr-u kıymetinin büyük ve yüce oluşudur. Çünkü enfes ve kıymetli olan

her şey "**sakîl**"dir, "**sâkil**"dir, "**sikl**" (yani ağır)dır. İşte **Atâ**'nın rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a)'ın bu âyete, *"Büyük bir söz vahyettik"* manasını verişi de aynı mahiyettedir.

Ağır Yüke Hazırlama

Buna göre âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti şöyledir: Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, gece namaz kılmasını emredince, sanki "Biz sana gece kıyamını (namazını) emrettik. Çünkü sana, büyük bir söz vahyediyoruz. Binâenaleyh kendini bu büyük sözü almaya müsait hale getirmek için, mutlaka gayret göstermen gerekir. Kendini buna hazırlaman da ancak gece namazı kılmanla olur. Çünkü kapkaranlık gecede insan, Allah'a ibadetle meşgul olur, O'nun zikrine yönelir, O'na övgüde bulunur, huzurunda yalvarır-yakarır ve bütün bunları yaparken de orada maddî-manevî hiç başka bir engel yer almaz ise, insanın nefsi (ruhu), Allah'ın celalinin, kendisinde işrâkına (ışıldamasına) müsait hale gelir. İnsan olarak taşıdığı güç nispetinde, hem tam bir tecerrüde, hem de büyük bir inkişafa hazır hale gelir. Gece namazının, nefsin (ruhun) bu şeylere müsait hale gelmesinde bir tesiri bulunduğu için, Cenâb-ı Hak, "Ben sana gece namazını kılmanı emrettim. Çünkü sana ağır bir söz vahyediyoruz. O halde kendini bunu alacak hale getirmeye gayret et" demiştir. Bu mananın tamamı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا *"Yılınızın günleri içerisinde, Rabbinizin birtakım bağış-lütuf (zamanları) vardır. O zamanlını yakalamaya çalışın"* hadîs-i şerifindedir.

Ağır Sıfatının Manaları

b) *"Ağır bir söz"* ifadesiyle kastedilen Kur'ân-ı Kerîm ve genel manada bütün mükellefler için, özel manada da Hz. Peygamber (s.a.s)'in zor ve güç mükellefiyetler demek olan Kur'ânî emir ve yasaklardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bunları bizatihi yüklenmiş ve ümmetine tebliğ etmiştir. Velhasıl bunun ağırlığı, onunla amel etmenin ağırlığı manasına varıp dayanır. Zira mükellefiyet, yapılmasında külfet ve meşakkatin bulunduğu şeyleri üstlenmek manasınadır.

c) **Hasan el-Basrî**'nin "O, (Kur'ân), kıyamet günü mizanda ağırdır" dediği rivâyet edilmiştir. Bu, Kur'ân'ın sağladığı menfaatin çokluğuna ve onunla amel etmenin mükâfatının bolluğuna bir işarettir.

d) Bununla, o Kur'ân'ın, kendisine vahyedildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geldiği anlatılmak istenmiştir. Rivâyet olunduğuna göre, Hz.

Peygamber (s.a.s), deve üzerinde iken vahiy geldiğinde, üzerindeki bu iş, o deveye öylesine ağır gelirdi ki, böylece çenesi ile göğsünün çukurunu yere kor, daha hareket edemezdi.

İbn Abbas (r.a), "Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy geldiğinde, bu ona çok ağır gelir ve yüzünün rengi değişirdi" dediği rivâyet edilir; **Hz. Aişe** (r.a)'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'i, soğuk bir günde vahiy inerken gördüm: O vahiy (meleği) kendisinden ayrıldığında, alnından terler akıyordu."

e) **Ferrâ,** bu ifadeye, "hafif ve değersiz olmayan bir söz" manasını vermiş ve "Çünkü bu, Tebareke ve Teâlâ olan Rabbimizin kelamıdır" demiştir.

f) **Zeccâc,** "Bu, doğruluğu, açıklaması ve faydası açısından son derece güçlü bir sözdür" manasını vermiş ve "Bu tıpkı, bir sözü güzel bulup, onun hikmet ve beyandaki yerine oturduğunu gördüğünde söylediğin, "Bu ağır bir söz, kıymetli bir kelamdır" sözü gibidir" demiştir.

g) **Ebû Ali el-Fârisî** de, "Bu, sırlarını ve içyüzlerini ortaya koyup, dinlerini ve sözlerini boşa çıkarıp çürüttüğü için, münafıklara ağır gelen bir sözdür" manasını vermiştir.

h) Ağır olan bir şeye yakışan, bulunduğu yerde sabit kalıp, oradan kıpırdamamasıdır. Binâenaleyh âyetteki, "ağır" sözü, Kur'ân'ın, kıyamete kadar, her zaman bâkî kalacağına bir kinaye (bir işaret) olup, tıpkı *"Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik. Onu yine biz koruyacağız"* (Hicr, 9) âyeti gibidir.

i) Bu, "Akıl, tek başına, onun faydalarını ve manalarını tamamen anlayıp ihata edemez" manasında ağırdır. Binâenaleyh kelamcılar onun ma'kulatının (akılla anlaşılan şeylerinin) denizine dalmış; fukaha da onun hükümlerini incelemeye yönelmiş; keza dilciler, nahivciler ve me'ânî âlimleri de, Kur'ân'ı incelemeye yönelmişler, ama yine sonra gelen herkes, o eskilerin ulaşamadığı yeni yeni faydalar, hikmetler ve manalar yakalayabilmişlerdir. Böylece tek bir insanın, onu tek başına taşıyamayacağını, o yükün altına giremeyeceğini anlamış bulunuyoruz. Bu sebeple de Kur'ân, mahlûkatın kendini taşımaktan aciz olduğu ağır bir yük gibi olmuş olur.

j) Kur'ân, muhkem ve müteşabihi, nâsih ve mensûhu ihtiva ettiği için ağırdır. Çünkü aklî ve hikemî ilimlerin tümünü kuşatan (bilen) derin âlimler hariç, hiç kimse bu kısımları birbirinden seçemez. Böyle olunca da hiç şüphesiz bu Kur'ân'ı çepeçevre kuşatmak, çoğu insana ağır gelir.

Gece İbadetindeki Neşve

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ﴿٦﴾ إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ﴿٧﴾

"Hakikaten gece kalkan kişi hem uygunluk itibariyle daha kuvvetlidir, hem kıraatçe daha sağlamdır. Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet var" (Müzzemmil, 6-7).

Arapçada, "فَهِيَ نَاشِئَةٌ نَشَأَتْ - تَنْشَأُ - نَشْئًا" denilir. "اِنْشَاءٌ" ise, meydana getirmek anlamındadır. O halde, meydana gelen her şey, "nâşi'" olmuş olur. Çünkü, Arapçada, erkek (müzekker) için "nâşiun", müennes içinse, "nâşietun" denilir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, âyetteki, "نَاشِئَةٌ" ifâdesiyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, "gecenin saatleri ve vakitleri" demektir.

2) Bu, "gecenin saatlerinde meydana gelen işler" demektir.

Birinci görüşe gelince, **Ebû Ubeyde,** نَاشِئَةُ اللَّيْلِ "gecenin saatleri ve birbirini izleyen parçaları" demektir. Çünkü bu cüzler, peş peşe meydana gelirler. Dolayısıyla da bunlar, نَاشِئَةٌ بَعْدَ نَاشِئَةٍ olmuş olurlar" demektir. Sonra bu görüşü savunanlar da, kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, kimileri, gecenin tümüne "نَاشِئَةٌ" adının verildiğini söylemektedirler. **İbn Ebî Müleyke,** şunu rivâyet etmiştir: "**İbn Abbas** ve **İbnu'z-Zubeyr**'e, "**nâşiete'l-leyl**"in ne demek olduğunu sordum da, o, "Bu, gecenin tümüdür" dedi". **Zeynu'l-Âbidîn** (r.a) de, bu ifadenin, "akşamla yatsı arası vakit" manasına geldiğini söylemiştir ki, bu, **Said İbn Cübeyr, Dahhâk** ve **Kisâî**'nin görüşüdür. Bunlar, "Çünkü, gecenin "nâşi'esi", gecenin karanlığının başladığı zaman demektir" demişlerdir.

İkinci görüşe, yani, "**nâşi'e**"nin, gece yapılan işler anlamına geldiğini söyleyen görüşe gelince, âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) نَاشِئَةُ اللَّيْلِ "geceleyin, yatağından ibadet için kalkan nefs, can" demek olup, bu, yükseldiğinde, belirdiğinde, bulut hakkında söylenilen, نَشَأَتِ السَّحَابَةُ "Bulut peydah oldu, çıktı.. belirdi.." ifadesine varıp dayanır.

b) Bu ifade, uykudan sonra, geceleyin yapılan kıyamdan ibarettir. **İbnu'l-A'râbî,** "Gecenin başında bir miktar uyuyup sonra kalktın mı, işte "**neş'etun**" budur; "**nâşietu'l-leyl**" ifadesi de, işte buna dayanır" demiştir.

Bence bu hususta yapılabilecek bir üçüncü izah da şudur: İnsan, karanlık bir gecede, karanlık bir evde, hislerinin mahsûsat (maddi) âleminden herhangi bir şeyle meşgul olmadığı bir yerde, ibadete ve zikre yöneldiğinde, bu kimsenin kalbi, rûhanî (manevi) birtakım düşüncelere, ilahî birtakım fikirlere yönelir. Ama gündüzün, insanın duyu organları (havâs), mahsûsat (maddi) âlemiyle meşgul olduğu için, kişinin nefsi (ruhu), maddi âlemle meşgul olmuş olur, böylece de ruhani haller için elverişli olmaz.. Müsait ve boş değildir. O halde, **"nâşiete'l-leyl"** ifadesiyle, duyu organlarının maddi âlemle irtibatının kesilmiş olması sebebiyle, karanlık gecede inkişaf eden o ruhani virdler ve nurani hatıralar kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak bunlara, **"nâşiete'l-leyl"** adını vermiştir, çünkü bunlar, nefsi meşgul eden hislerin (duyuların), geceleyin boş; gündüzleyin ise meşgul olmaları sebebiyle, ancak gece meydana gelirler. Gece neşvesinde neş'et eden durumların ayrıntıları ise zikredilmiyor. Şunlar olabilir: Gâh fikir ve düşünceler, gâh birtakım nurlar, mükâşefeler, bazen kudsî âlemle yüz yüze gelindiği için sevinç ve sürurlar, bazen o kudsî âlemden duyulan mehabet ve ürkeklikler, gâh hayal penceresine açılan harika durumlar... İşte, geceleyin neş'et eden bu işler, kendisini hiçbir derleyicinin derleyemeyeceği, muhtevasında pek çok türler bulunan pek çok cinsler olup; ve fakat bunlar da, "neş'et eden şeyler" olduğu için, Cenâb-ı Hak bunları, ancak "نَاشِئَةَ اللَّيْلِ" diye tavsif etmiştir.

Âyetteki, "هِيَ اَشَدُّ وَطْئًا" ifâdesine gelince, bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "وَطْئًا" kelimesi, uyum, muvafakat, münasebet manalarına gelip, Arapçada, "Falanca ile şu şekilde uyum sağladık, anlaştık.." deyiminde kullanılan "وَاطَأْتُ فُلَانًا عَلَى كَذَا مُوَاطَئَةً، وَطْأَةً" ifâdesine varıp dayanır ki, لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللهُ *"Allah'ın haram kıldığının sayısına uygun düşülsünler diye..."* (Tevbe, 37) âyeti de bu anlamdadır.

Şimdi, âyetteki, "نَاشِئَةَ" kelimesini biz, "gecenin saatleri" anlamına alırsak, mana, "bu saatler ve bu anlar, meydana gelen huşu ve ihlasa, alabildiğine muvafıktır" şeklinde olur; yok eğer, "uykusundan uyanan can, nefs" anlamına alırsak, bu zaman da, "o nefsin kalbi ile lisanı arasındaki alabildiğine uyum" anlamına gelmiş olur; eğer biz bu ifadeyi, gece namazı kılmak anlamına alırsak, bu ifadeler ile huşu ve ihlas kastedilmiş olur. Yok eğer, benim bahsettiğim manada ele alırsak, o zaman mana, "Bu sa'y ü

gayretlerin, geceleyin meydana gelecek mükaşefelere ulaşmaları, gündüzden daha iyi ve ileri bir derecede olur.." şeklinde olur. **Hasan el-Basrî** de, mahlukatı görme diye bir şey kalmadığı için, "Gizli ile aşikar arasında, alabildiğine uyumlu, mutabık.." manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, vâv'ın fethası ve kesresi ile, "وَطْئًا" ve "وِطْئًا" şeklinde okunmuştur. Ki, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) **Ferrâ**, bu ifadeye, "alabildiğine sebatlı, âdeta sivillenmiş" manasını vermiştir. Çünkü insanlar, gündüzün geçimden dolayı, hep koşuştururlar, sağa sola gider gelirler.

2) "Namaz kılana, gündüz namazlarından daha ağır ve daha çetin..." demektir. Buna göre bu ifade, onlara onunla birlikte bulunmaları ağır geldiği için, senin اِشْتَدَّتْ عَلَى الْقَوْمِ وَطْأَةُ سُلْطَانِهِمْ "Falancaların, otoritelerinin ağırlığı o topluluğa, zor geldi" şeklindeki sözüne varıp dayanır. Hadiste de, اَللّٰهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ *"Ey Allahım, mudara olan şiddetini artır"* şeklinde varit olmuştur. Böylece, Allahu Teâlâ, nebisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, geceleyin kıyamda olmadaki mükâfatın, "vad'a - uyum"un şiddet ve ağırlığına göre olduğunu bildirmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"ibadetlerin en efdali, en zor olanıdır"* anlamındaki, "اَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ اَحْمَزُهَا" hadisi de bunun bir benzeridir. **Ebû Ubeyde**, birinci kıraati tercih ederek şöyle der: "Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, geceleyin namaz kılmasını emredince, bu âyeti zikretmiştir.

Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta "Ben sana geceleyin namaz kılmanı emrettim. Çünkü, geceleyin, kalp ile dilin uyum sağlaması kemal ve doruk noktasına ulaşır. Aynı zamanda da, geceleyin gönle gelen, fikir, hatıra ve düşünceler, ruhani mükaşefeleri daha fazla elde ederler" demiştir.

Âyetteki, وَاَقْوَمُ قِيلًا *"hem kıraatçe daha sağlamdır"* tavsifine gelince, bu hususta şöyle iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas bu ifadeye, "Lafız açısından daha güzeldir" manasını verirken, **İbn Kuteybe** şöyle demektedir: "Çünkü, geceleyin sesler diner, hareketler sona erer, söz netleşir. Kişinin, duyup anlamasının arasına herhangi bir engel girmez.."

***İKİNCİ MESELE:* Kıraatler Konusunda Önemli Bir Not**

Enes, وَاَصْوَبُ قِيلًا "Sözce daha doğrudur.." şeklinde okumuş, bunun üzerine ona, "Ey **Ebû Hamza**, bu ifade, "وَاَقْوَمُ قِيلًا" şeklindedir" denilince, **Enes**,

"اَقْوَمُ - اَهْيَأُ - اَضْوَبُ" aynı anlamdadır" demiştir. **İbn Cinnî** de, "Bu, insanların, manayı nazarı dikkate almaları gerektiğine, manayı yakaladıklarında ise, lafızlara iltifat etmeyebileceklerine delalet eder" demiştir. Ki bunun bir benzeri de şu rivâyettir: **Ebu's-Sivâr el-Gınavî** âyetteki, "وَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ" (İsrâ, 5) ifadesini, noktasız olarak hâ (ح) ile "فَحَاسُوا" şeklinde okuyunca, kendisine, "Âyette "جَاسُوا" şeklindedir" denilince o, "جَاسُوا" ve "حَاسُوا" aynı anlamdadır" demiştir.

Ben de derim ki: "Bunların bu sözlerini, "Bunlar da, bizzat Kur'ân'ın kendisi ve onun lafzıdır" manasına değil de, Kur'ân'ın lafzını tefsir için zikretmiş olduklarına hamletmemiz gerekir. Çünkü biz, **İbn Cinnî**'nin dediği şeyi benimseyecek olsaydık, Kur'ân'ın lafızlarına karşı güven kalkar ve biz, bu okuyuşunda bazen isabet, bazen de hata edeceği için, herkesin o manaya uygun gördüğü bir lafızla, o manayı ifade edebileceğini caiz görmüş olurduk. Ki bu da, Kur'ân'dan olurdu. Böylece, bunun bizim bahsettiğimiz manaya hamledilmesi gerektiği sabit olmuş olur.

Gündüz Mesaisi

Hak Teâlâ, إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا *"Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet var"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Müberred, âyetteki, "سَبْحًا" kelimesine, "gerekli olan şeyler için çabalaman, dönüp dolaşman..." manasını vermiştir. Bundan ötürü, eliyle-ayağıyla çabalayıp tersyüz yaptığı için yüzen kimseye "**sâbih**" denmiştir. Âyetin manasının ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) Gündüz işlerin için dönüp dolaşman, çalışıp çabalaman söz konusudur. Dolayısıyla sen Allah'a hizmet için ancak geceleyin boşalırsın. Binâenaleyh sana gece namaz kılmanı emrettim.

2) **Zeccâc** "Eğer geceleyin uyku ve istirahat gibi şeyleri temin edemezsen, gündüz boş vaktin var. Dolayısıyla bu vaktini bunlara harca" manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE

"سَبْحًا" kelimesi "hî" ile "سَبْخًا" şeklinde de okunmuştur ki bu da, yünün atılıp çırpılması manasındaki, **"sebhi's-sûf"** ifadesinden alınmıştır. Çünkü gündüz kalp, meşguliyetler sebebiyle darmadağınık olur ve çeşitli sebepler yüzünden kalbin himmetleri farklı farklı olur.

Tebettül veya Vuslat

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e önce gece namaz kılmasını emretmiş, sonra da niçin gündüz değil de gece namaz kılmasını emredişinin sebebini zikretmiş. Daha sonra da gece namaz kılarken yapılması gereken amellerin en kıymetlisinin ne olduğunu şöyle beyan buyurmuştur:

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾

"Rabbinin adını an ve yalnız O'na yönel. (O), doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. O halde O'nu vekil edin. Onlar ne derlerse sabret. Onlardan güzel bir şekilde uzaklaş" (Müzzemmil, 8-10).

Bu "...وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ" âyeti, Allahu Teâlâ'nın şu iki şeyi emrettiğine delalet etmektedir:

a) Zikir,

b) Tebettül.

Zikire gelince, bil ki Allahu Teâlâ burada, *"Rabbinin adını zikret"* buyurmuş, bir başka âyette de, *"Rabbini içinden, yalvararak ve korkarak (fakat) yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an"* (A'raf, 205) buyurmuştur. Çünkü işin başında bir müddet dil ile mutlaka o ismi zikretmek gerekir. Daha sonra o isim zâil olur, geride müsemmâ kalır. Binâenaleyh işte ilk derece burada, *"Rabbinin adını an"* âyetiyle; ikincisi de, diğer sûredeki, *"Rabbini içinden* ... an" (A'râf, 205) âyetiyle anlatılmıştır. Sen Rabbinin rubûbiyyetini mütalaa ettiğin makamda, ancak Rabbinin zikriyle meşgul olmuş olursun. O'nun rubûbiyyeti ise, seni çeşitli şekillerde eğitmesi ve sana ihsanda (iyiliklerde) bulunması demektir. Bu makamda bulunduğun müddetçe, kalbin o'nun nimet ve ihsanlarını mütalaa etmek (düşünmek)le meşgul olur. Dolayısıyla da kalbin bizzat O'nunla iç içe olmaz, O'nda müstağrak olmaz. Bu durumda git gide yükseliş artar. Böylece de artık O'nun ulûhiyyetini zikreder hale gelirsin ki işte bu makama, Hak Teâlâ, *"Babalarınızı*

(atalarınızı) anışınız gibi, hatta ondan daha ileri bir derecede Allah'ı zikredin, anın" (Bakara, 200) âyetiyle işaret etmiştir.

İnsan bu noktada, heybet ve haşyet makamında olmuş olur. Çünkü ulûhiyyet, Cenâb-ı Hakk'ın kahhâriyyetine, izzetine, ulûhiyyetine ve samediyyetine bir işarettir. Kul, bu makamda, buradan, ifadelerin anlatmaktan aciz kaldığı, işaretlerin kendisine yetişemediği tek kimlik (hüviyet) makamına geçinceye kadar, Cenâb-ı Hakk'ın celâl, tenzih ve takdis makamında dönüp dolaşır. İşte bu noktada tek hakka varma tecelli eder. Sonra kul bu noktada durur. Çünkü artık bu noktada, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarına benzer bir sıfat yoktur ki kul buradan o sıfata intikal etsin. Aklın bakışı bir parçadan diğer parçaya geçinceye kadar, bu kimlik (hüviyet) teşekkül etmez. İnsanın kendisinden algılanan hallerden hiçbirine de uygun düşmez ki bu, mukayese yoluyla anlaşılabilsin. O halde her zahirin zuhurunun başlangıcı olduğu için bu haller zahirdir, açıktır. Bütün mahlukatın akıllarının üstünde bir hal olduğu için de, bu haller batındır (gizlidir). Çok açık olduğu için, akıllara perdelenen - gizli kalan, nuru mükemmel olduğu için de akılların idrakine kapalı olan o yüce zatı noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

Hak Teâlâ'nın, وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا *"Yalnız O'na tebettül et, O'na yönel"* ifadesiyle anlattığı "**tebettül**"e gelince, bu hususta şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bütün müfessirler, "**tebettül**"ü, "ihlaslı olma" manasına almışlardır. Arapçada "**tebettül**"ün asıl manası, "(ilgi ve alakayı) kesip (bir yere) yönelmek"tir. Nitekim ibadette, her şeyden alakayı kesip, sadece Allah'a yöneldiği için **Hz. Meryem**'e "**betül**" denilmiştir. Yine veren kimsenin malından kesilip alındığı için sadakaya "صَدَقَةٌ بَتْلَةٌ" (sadakatün betletün) denilir. **Leys**, "**tebtîl**"in, bir şeyi bir şeyden ayırma manasına geldiğini, "**betül**"ün ise, erkeklere arzu duymayan, onlardan sıkılıp geri duran, dendiğini söylemiştir.

Bunu iyice kavradığına göre bil ki bu hususta müfessirlerin çeşitli ifadeleri var: **Ferrâ** şöyle der: "Âbid bir zat, her şeyi bir tarafa atıp, kendisini ibadete verdiğinde, her şeyden ilgi ve alakayı kesip, "Allah'ın emrine ve itaatine döndü" manasında, "قَدْ تَبَتَّلَ" denilir. **"Zeyd b. Eslem** de, "**tebettül**" dünyayı, içindeki her şey ile birlikte bırakıp, Allah'ın katında olan şeyi arama, onu elde etmeye çalışma manasına geldiğini söylemiştir.

Bil ki bu âyetin manası, bu zâhir ehlinin dedikleri manaların üstündedir. Çünkü *"O'na tebettül et"* âyeti, "O'na yönel" demektir. Binâenaleyh âhiretin peşinde koşan kimse, Allah'a yönelmiş sayılmaz. Aksine âhirete yönelmiş olur. Allah'a ibadet etmekle meşgul olan, Allah'a değil, ibadete yönelmiş olur. Marifetullah'ı isteyen kimse de, Allah'a değil Marifetullah'a yönelmiş olur. Binâenaleyh sırf ibadet olduğu için veya mükâfat elde etmek için, yahut da bu kulluk ile tam manada kul olmak için ibadet eden herkes Allah'tan başkasına yönelmiş olur. Yine irfanı (marifeti) irfan için tercih eden, irfana yönelmiş olur. Ama kulluğu kulluk için değil, Ma'bûd için; irfanı da irfan için değil, Ma'rûf için tercih eden kimse ise, vuslatın deryasına dalmış olur.

İşte bu, sözlerin anlatmaktan aciz kaldığı, hayallerin anlatamadığı bir makamdır. Binâenaleyh bu makamı elde etmek isteyen kimseler, eseri dinleyenlerden değil, o aynın (zatın) bizzat kendisine vasıl olanlardan olsun. İnsan bu makama ancak alabildiğine bir yüce aşka düştüğünde misal bulabilir. Kişinin bedeni bu aşk sebebiyle hastalanıp; kuvveleri çalışmaz hale gelip; gözleri kör olup, maksatları büsbütün zail olup; nefsi, ma'şûkun dışındaki her şeyden alakayı tamamen kestiği zaman, ma'şûka yönelme ile, ma'şûku görmeye yönelme arasındaki fark ortaya çıkar.

***İKİNCİ MESELE:* Tebtîlde Olmayan İncelik Tebettülde**

Normalde burada, ya "وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلًا" yahut da, "بَتِّلْ نَفْسَكَ اِلَيْهِ تَبْتِيلًا" denilmesi gerekirdi. Fakat Cenâb-ı Hak böyle buyurmamış ve âyetteki ince ifadeyi tercih etmiştir. Bundaki incelik şudur: Bizzat maksud olan **"tebettül"** (Allah'a yöneliş)dür. **"Tebtîl"** (yöneltme)ye gelince, bu bir tasarruftur. Tasarrufla meşgul olan ise Allah'a yönelmiş olmaz. Çünkü başkasıyla meşgul olan, **"munkatî ilallah"** (başka her şeyden kesilmiş, Allah'a yönelmiş) olamaz. Fakat **"tebettül"**ün olabilmesi için, önce bir **"tebtîl"** lazımdır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Bizim için cihat edenleri biz yollarımıza sevk ederiz"* (Ankebût, 69) buyurmuş ve **"tebettül"**ün her şeyden önce bizzat kastedilen bir şey, **"tebtîl"**in ise mutlaka gerekli bir şey olan, fakat bizzat kastedilen değil, bilvasıta (vasıta olarak) kastedilen bir şey olduğuna işaret etmek için, **"tebettül"**ü ilk olarak, **"tebtîl"**i ikinci olarak zikretmiştir.

Maşrık ve Mağribin Rabbi

Bil ki Allahu Teâlâ, önce "zikr"i, sonra da "tebettül"ü emredince, bunun sebebini de bildirerek şöyle buyurmuştur: رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"(O), doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yok."*

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Muhabbetin Sebebi**

Bil ki O'na yöneliş (tebettül), ancak muhabbetin (sevginin) oluşmasından sonra elde edilir. Muhabbet (sevilmek) ise, ancak Allah'a yakışır. Çünkü sevginin sebebi, ya kemâl (mükemmellik), ya da tekmil (mükemmelleştirme)dir. Kemal, zatı gereği mahbûb (sevimli) olduğu için sevilir. Çünkü başka bir şeyden ötürü, bir şeyin mahbûb (sevimli) olmasının imkânsızlığı malumdur. Aksi halde teselsül gerekir. Bu durumda da en sonunda, mutlaka zatı gereği mahbûb olan bir şeye varıp ulaşmak gerekir. O halde kemal, zatı gereği mahbubdur. Çünkü mesela bin yıl önce yaşamış falanca zatın, diğer insanlardan daha fazla ilme sahip olduğuna inanan bir kimsenin meyli ve sevgisi ister istemez ona yönelir ve onu sever. **(Zaloğlu) Rüstem**'in diğer insanlardan daha cesur olduğuna inanan, ister istemez ona hayranlık duyar. Binâenaleyh biz, kemalin, zatı gereği mahbûb (sevimli) olduğunu anlıyoruz. Kemalin kemali (en ileri mükemmellik) ise Allah'a aittir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, zatı gereği mahbubdur, sevilir. Bu sebeple kalbinde O'nun muhabbeti oluşmamış kimsenin bu durumu, Allah'ın kemalini bilmeyişinden (ve anlamayışından) ötürüdür.

Tekmîl (mükemmelleştirme) ise şöyledir: Cömertlik, sevilen, takdir edilen bir özelliktir. Mutlak (kayıtsız şartsız) cömert olan ise ancak Allahu Teâlâ'dır. O halde mutlak mahbûb O'dur. Mutlak tebettül (yöneliş) de ancak Allah'a olur. Çünkü mutlak kemal O'na ait ve mutlak tekmil de yine O'ndandır. Binâenaleyh mutlak "tebettül"ün de ancak O'na olması gerekir. Bil ki "tekmîl"in başlangıcı (sebebi) olması yüzünden O'na yönelmek, zatında kamil olması sebebiyle O'na yönelmekten daha önce gelir. Çünkü **"seyr-i sülük"**un başlangıcında bulunan insan, kendine düşen payı aramaktadır. Böylece de bu kimsenin Allah'a yönelişi, Allah'ın, tekmil ve ihsan başlangıcı (sebebi) olması yüzündendir. "Seyr-i sülûk"un sonunda ise, bir kimsenin, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, irfan için değil, ma'rûf için çabalaması gibi, payına düşeni talep etme derecesinden yükselir. Böylece bu kimsenin, bu durumda Allah'a yönelişi de, Allah'ın kamil olması sebebiyle olmuş olur. Şimdi, âyetteki, *"O, doğunun da batının da Rabbidir"* ifadesi, Allah'a yönelenlerin derecelerinin ilk olan o hale; *"O'ndan başka hiçbir tanrı yok"* (**"Lâ ilâhe illâ hû"**) ifadesi de, bunların derecelerinin ve sıddîkların adımlarının sonuncusu olan hâle bir işarettir. Her kelimenin altında gizli bir hazine yatan zatı, tesbih ve takdis ederiz.

İşte bu iki halin ötesinde bir başka makam daha vardır ki bu da "tefviz" makamıdır, yani, irade ve ihtiyarı aradan çıkarıp, bütün her şeyi Allah'a havale etmektir. Şimdi eğer Allah, bu kimseyi yönelenlerden kılmışsa, bu kimse yönelen olduğu için değil; Allah bu kimsenin yönelmesine razı olduğu için, bundan da öteye bu yöneliş Hakk'ın muradı olduğu içindir. Eğer O, bu kimsenin yönelmemesini murat etmişse, bu yöneltme olmayışından değil, Allah'ın o kimsenin yönelmemesine razı olduğu için, bundan da öteye bu yönelmeyiş hakkın muradı olduğu içindir. İşte burada dereceler son bulur. Binâenaleyh, فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا *"O halde O'nu vekil edin"* âyeti, bu dereceye işarettir. Bunlar, kalemimin bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak yazabildiği şeylerdir. Ama köşe-bucakta nice gizli şeyler vardır ve bu âyetin sırlarından geriye kalanlar pek çoktur. Çünkü Hak Teâlâ, *"Eğer yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem, denizler, kendilerine yedi deniz katmakla birlikte mürekkep olsa, (bunlarla yazmakla) Allah'ın kelimeleri bitmezdi"* (Lokman, 27) buyurmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin başındaki "**Rab**" kelimesiyle ilgili olarak şöyle iki kıraat var:

a) Bu, merfû (ötreli) okunur. Buna göre şu iki izah yapılır:

1) Bu kelime, "medh" üzere merfûdur ve takdiri, "هُوَ رَبُّ الْمَشْرِقِ..." şeklindedir. Bu takdirde, kelime, mahzûf mübtedanın haberidir ve tıpkı "بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ النَّارُ" (Hacc, 72) ve "مَتَاعٌ قَلِيلٌ" (Âli İmran, 97) âyetlerinde olduğu gibidir. Bu son âyet, "Onların şehir şehir gezip dolaşmaları, az bir metadan (istifadeden) ibarettir" demektir.

2) Bu kelime, mübteda olarak merfûdur. Haberi ise, "**lâ ilâhe illâ hû**" cümlesidir. Cümleden mübtedaya râci olacak zamir ise, munfasıl olan "**hüve**" zamiridir.

b) Bu mecrur okunur. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:

1) Bu "رَبِّكَ" ifadesinden bedeldir.

2) **İbn Abbas** (r.a)'a göre, bu kelime mukadder bir kasem harfiyle mecrurdur ve tıpkı اَللّٰهِ لَاَفْعَلَنَّ "Vallahi yapacağım" demen gibidir. Kasemin cevabı ise, "**Lâ ilâhe illâ hû**" ifadesidir ve tıpkı, وَاللّٰهِ لَا اَحَدَ فِى الدَّارِ اِلَّا زَيْدٌ "Vallahi evden Zeyd'den başka hiç kimse yok" demen gibidir. **İbn Abbas** (r.a), bunu "رَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ" şeklinde de okumuştur.

Tevekkül Yalnız Allah'a Olur

Hak Teâlâ'nın فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا *"O halde O'nu vekil edin"* ifadesi, "O'ndan başka tanrının olmadığı sabit olunca, O'nu vekil ve dayanak edinip, bütün işlerini O'na havale etmen gerekir" demektir. Burada büyük bir makam vardır. Çünkü O'ndan başka tanrının olmadığını bilmek, bütün işlerin O'na havale edilmesini gerektirince, bu, bütün işlerini O'na havale etmeyen kimsenin, **"Lâ ilâhe illâ hû"** ifadesinin manasını doğru olarak bilmediğine delalet eder. Bunun izahı şöyledir: O'nun dışında kalan her şey, mümkin ve muhdes (sonradan olma) varlıklardır. Her mümkin ve muhdes varlık da, zâtı gereği vacip olana ulaşmadığı sürece vacip olmaz. Zatı gereği vacip olan tek olunca da bütün mümkinât O'na dayanmış ve O'nda son bulmuş olur ki, işte Hak Teâlâ'nın, *"O'nu vekil edin"* ifadesiyle kastedilen budur. Bazı âlimler de buradaki **"vekîl"** ifadesine, "va'dettiği yardım ve nusret hususunda kefil (garantör)" manasını vermişlerdir.

Sabret ve Onları Terk Et

Hak Teâlâ, وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا *"Onlar ne derlerse sabret. Onlardan güzel bir şekilde uzaklaş"* buyurmuştur. Bu, "Sen beni vekil edindiğin (bana tevekkül ettiğin) zaman, onlar ne derlerse sabret ve onların işini bana havale et. Çünkü ben senin vekilin olduğum zaman, senin kendi işlerini düzeltmeye gayretinden daha güzel şekilde işlerini düzeltirim" demektir.

Allah'la Olan İşler ve Kullara Ait İşler

Bil ki kulların önemli işleri iki kısımdır: Allah'la olan işlerinin durumu ve insanlarla olan işlerinin durumu. Birincisi, ikincisinden daha önemlidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, birinci kısımla alakalı hususu zikredince, peşi sıra ikinci kısımla alakalı olanı getirdi. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bu babda kendisine ihtiyaç duyulan şeylerin hepsini, bu iki cümlede topladı. Bu böyledir çünkü insan ya insanlarla iç içe olur, ya onlardan ayrı olur. Eğer onlarla iç içe ise, onların eziyet ve kabalıklarına sabretmesi gerekir. Çünkü onlardan iyilik ve rahat arzu edip, bunu bulamaz ise kederler ve üzüntüler içine düşer. Binâenaleyh anlaşılıyor ki halkla iç içe-beraber olmayı isteyen kimsenin çok sabretmesi gerekir. Ama insan, insanlarla iç içe olmayı bırakır (uzlete çekilir) ise, bu da güzel bir uzaklaşmadır.

Böylece sabit olur ki her insan için bu iki durumdan birisi söz konusudur. *"Güzel bir şekilde uzaklaşma"* insanın, diğer insanlardan kalbi ve

hevâ-u hevesi ile tamamen uzaklaşması ve mudara etme, göz yumma, karşılık vermeme gibi fiillerde onlara muhalefet etmesidir. Bu âyetin bir benzeri de *"Onlardan yüz çevir ve onlara va'z u nasihatte bulun"* (Nisa, 63); *"Cahillerden yüz çevir (uzaklaş)"* (A'râf, 199) ve *"Bizim zikrimizden yüz çevirenden uzaklaş"* (Necm, 29) âyetleridir.

Müfessirler derler ki: "Bu âyet "kıtâl" âyetinden önce nazil oldu, sonra kıtal (savaş) emri ile birlikte neşrolundu." Diğer bazı âlimler de, "Aksine bu, Allah'ın izniyle, kabule daha teşvik edici olan yolu tercih etmektir. Binâenaleyh bu gibi şeylerde, nesh söz konusu olmaz" demişlerdir ki bu görüş daha doğrudur.

Dini Yalan Sayan, Nimet Şımarığı Kâfirleri Bana Bırak

وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ﴿١١﴾ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا ﴿١٤﴾

"Yalanlayıcılar olan o varlıklı kişileri bana bırak ve onlara biraz mühlet ver. Şüphesiz bizim yanımızda bukağılar var, yakıcı bir ateş var, boğazda takılıp kalan bir yiyecek var ve elem verici bir azap var. O gün ki yer ve dağlar sarsılır. Dağlar akıp dağılan bir kum yığınına döner" (Müzzemmil, 11-14).

Bil ki insan, önemli bir işe ihtimam gösterdiğinde ve bir başkası o önemli işi tam ve mükemmel bir şekilde yapmaya kadir olduğunda, o, ona, "o işi bana bırak" der. Bu, "Buna ihtimamın yanı sıra başka bir şeye ihtiyacım yok" demektir. Bu, *"o yalanlayanı bana bırak"* (Kalem, 44) âyeti gibidir.

Âyetteki, "أُولِي النَّعْمَةِ" ifadesinde, "nimet" kelimesi fetha ile **"na'met"** şeklinde okunursa, **"tena'um"** (nimetlenme, refah içinde olma) manasına; **"ni'met"** şeklinde okunursa, **"in'âm"** (nimetlendirme) manasına; zamme ile **"nu'met"** şeklinde okunursa, "sevinç" manasına gelir. Bu manada, أَنْعَمَ بِكَ وَنَعِمَكَ عَيْنًا "Sana in'am etti ve seni sevindirdi" denilir. Burada bahsedilenler Kureyş'in ileri gelenleridir. Onlar, bolluk ve refah içinde idiler.

Âyetteki, مَهِّلْهُمْ قَلِيلًا *"Onlara biraz mühlet ver"* ifadesiyle ilgili iki izah var:

1) Buradaki az mühletten murat, dünya hayatıdır.

2) Bundan murat, Bedr gününe kadar olan o kısa müddettir. Çünkü Allahu Teâlâ, o günde bu kâfirleri helak etmiştir.

Cehennemde Bekleyen Azap

Hak Teâlâ bundan sonra, Allah katında onlar için bulunan azabın keyfiyetini (nasıl olduğunu) anlatmak için şöyle buyurmuştur: إِنَّ لَدَيْنَا أَنكَالًا وَجَحِيمًا * وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا *"Şüphesiz bizim yanımızda bukağılar var, yakıcı bir ateş var, boğazda takılıp kalan bir yiyecek var ve elem verici bir azap var"* Bu, "Bizim katımızda, yani ahirette, dünyadaki refah ve bolluklarına zıt bir şey var" demektir. Cenâb-ı Hak, bu hususta dört şey zikretmiştir:

1) "**Enkâl**": Bunun müfredi, "**nikl**" ve "**nekel**"dir. Vahidî, "**nikl**, bağ demektir" der. **Keşşâf sahibi** de, "**Nikl**, ağır bağdır" demiştir.

2) "**Cahîm**" (yakıcı bir ateş). Bunu izah etmeye gerek yok.

3) *"Boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek..."* Bu insanın yemekte zorlandığı bir şeydir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar için dikenden başka bir yiyecek yoktur"* (Gâşiye, 6) âyetinde de beyan ettiği gibi, zakkum ve diken yemeğidir. Müfessirler, "Bu, böğürtlen gibi bir dikendir. O, insanın boğazına takılır, girer, ama çıkmaz" demişlerdir.

4) *"Elem verici bir azab..."* Bundan murat, diğer azap çeşitleridir.

Bil ki bu dört mertebeyi (sayılan dört şeyi), ruhi cezalar manasına hamletmek de mümkündür. Buna göre, "**enkal**" (bukağılar-zincirler-kelepçeler), nefsin, bedeni lezzetler ve cismani bağlarda zincirli kalmaya devam etmesinden ibarettir. Çünkü nefis dünyada bu sevgi ve rağbet melekesini kazanıp, beden uzaklaşır; kazanma vasıtaları artık batıl olduğu, işe yaramadığı için, inlemesi artar.

Böylece bu, sanki ruh ve safa âlemine kaçıp kurtulmasına mani bağlar ve kelepçeler gibi olur. Sonra bu ruhi bağlardan, ruhi bir ateş doğar. Çünkü bedeni hallere olan şiddetli arzusu ve bunlara ulaşma imkanı bulamaması, bir şeyi elde etmeye son derece arzu duyan ama onu elde edemeyen kimsenin, bundan dolayı kalbinin yanması gibi, bu kimsede şiddetli bir ruhi yangına sebebiyet verir. İşte bu, *"Cahîm (yakıcı ateş)"*dir. Sonra o, mahrumiyet yiyeceğini ve ayrılık elemini yudumlar. İşte, *"Boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek"*ten murat budur. Sonra o, bu haller yüzünden, Allah'ın

nurunun tecellisinden ve mukaddes (yüce) kimseler zincirine dahil olmaktan mahrum olmaya devam eder. İşte, *"elem verici bir azab"*tan murad da budur. Bu ifadenin, "عَذَابًا اَلِيمًا" (azaben elimen) şeklinde nekire oluşu, bu azabın, geçenlerden daha şiddetli ve daha mükemmel olduğuna delalet eder.

Bil ki ben, bu âyetlerden muradın sadece söylediğim bu mana olduğunu söylemiyorum. Aksine diyorum ki: Bu âyet, dört cismanî (bedenî azap) mertebesinin ve dört ruhî (azap) mertebesinin var olduğunu beyan ediyor. Her ne kadar âyetin lafzı, cismanî (azap) mertebelerine nispetle "hakikat"; ruhî (azap) mertebelerine nispetle de meşhur, bilinen bir "mecaz" ise de, âyeti her iki manaya da hamletmek imkansız değildir.

Kıyametten Bazı Sahneler

Allahu Teâlâ azabı anlattıktan sonra, onun ne zaman olacağını şöyle buyurarak haber veriyor: يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا *"O gün ki yer ve dağlar sarsılır. Dağlar akıp dağılan bir kum yığınına döner"*

Bu âyetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE:

Zeccâc, "**yevm**" kelmesinin, "...اِنَّ لَدَيْنَا اَنْكَالًا" cümlesi ile mansub olduğunu ve takdirinin, "Yer, alabildiğine sarsıldığı gün, kâfirleri kalıcı bir azapla cezalandırır ve azaplandırırız" şeklinde olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

"**Recfe**", alabildiğine sarsılma ve hareket etme demektir. "**Kesîb**", büyük kum yığını manasına olup, bu yığın kamburumsu bir şekil arz eder. Bunun çoğulu ise, "**küsbân**"dır. Bu kelimenin nasıl iştikak ettiği (türediği) hususunda iki görüş var:

a) Bu, birisi bir şeyi bir araya getirip yığdığında kullanılan, "كَتَبَ الشَّيْءَ" deyimine dayanır. Buna göre buradaki "**fa'îl**" sîgasındaki kelime, ism-i mef'ûl (yığılmış şey) manasında olmuş olur.

b) **Leys** şöyle der: "**Kesîb**, toprağı saçmak, yahut atılan şey manalarına gelir. Bunun lâzım fiili, "اِنْكِثَابًا - يَنْكَثِبُ - اِنْكَثَبَ"dir. "**Kesîb**"e, toprağı ince ve âdeta yumuşaklığından ötürü saçılıp, üst üste atılmış olduğu için, bu ad verilmiştir.

Âyetteki "**mehîl**", "akan-akıcı olan" demektir. Nitekim akmış, dökülüp-saçılmış toprak manasında, "تُرَابٌ مُهِيلٌ" veya "تُرَابٌ مَهْيُولٌ" denilir. Bu manada "**mehîl**" kelimesi daha çok kullanılır. Bu aynen, "مَكِيلٌ" ve "مَكْيُولٌ" (ölçülen şey) ve "مَدِينٌ" ve "مَدْيُونٌ" (borçlanmış) kelimeleri gibidir. Bu böyledir.

Çünkü yâ'nın zammesi hazfedilmiş, böylece sâkin hale gelmiş. Vâv da sakindir. Dolayısıyla ictimâ-i sakineynden ötürü vâv hazfedilmiştir. Bu izahı **Ferrâ** ve **Zeccâc** yapmıştır.

Bunu iyice kavradığına göre, deriz ki: Allahu Teâlâ, dağların parçalarını-terkiplerini bozup parçalamış, onları atmış ve âdeta, atılıp-dikilen renkli yün gibi yapmıştır. İşte böyle olunca da, o dağlar âdeta "kesîb" (yani bir kum yığını) haline gelmiş. Daha sonra Allahu Teâlâ, *"Dağları yürüttüğümüz gün..."* (Kehf, 47), *"Onlar, bulutlar gibi yürürler"* (Neml, 88) ve *"Dağlar yürütülür"* (Nebe, 20) âyetlerinde de beyan buyurduğu gibi, o dağları harekete geçirir ve böylece, akan kum yığınları haline geliverirler.

Buna göre eğer, "Peki Cenâb-ı Hak niçin, çoğul olarak, "**küsbânen mehîleten**" (Akan kum yığınları)" dememiştir?" denilirse, deriz ki: Dağların hepsi bir araya gelir ve tek bir akan kum yığını halini alır.

Tekzîbin Dünyadaki Neticesi

Bil ki Allahu Teâlâ, kendilerine onca nimet verdiği o yalanlayıcıları, kıyametin dehşetleriyle korkutunca, bunun peşi sıra, dünyevi dehşetlerle korkutarak şöyle buyurmuştur:

إِنَّآ أَرْسَلْنَآ إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَآ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾
فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾

"Gerçekten biz, Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi, size de, üzerinize şahit olarak bir peygamber gönderdik. Firavun o peygambere isyan etti ve biz de onu ağır ve çetin bir şekilde çarptık" (Müzzemmil, 15-16).

Bil ki bu hitap Mekkelileredir ve maksadı, onları bu çetin yakalayışla tehdit etmektir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Nekire ve Marife Farkı

Birinci soru: Âyetteki "resûl" kelmesi niçin önce nekire, sonra marife olarak getirilmiştir?

Cevap: Âyetin takdiri, "Biz **Firavun**'a bir elçi (resûlen) gönderdik de, o ona isyan etti. Biz de onu kıskıvrak yakalayıverdik. Size de bir peygamber (resûlen) gönderdik, ama siz bu Peygamber'e **(er-Resûle)** isyan ettiniz. Dolayısıyla sizi de mutlaka kıskıvrak yakalarız" şeklindedir.

Kıyasın Delil Olması

İkinci soru: "Kıyas"ın bir hüccet olduğunu ispat için, bu âyet delil getirilebilir mi?

Cevap: Evet, çünkü ilgili söz ancak, iki şeyden birisini diğerine kıyasladığımız zaman, doğru bir söz olmuş olur. Buna göre eğer, "Farzet ki burada kıyas bir hüccettir. O halde siz, diğer yerlerde de kıyasın bir hüccet olduğunu nasıl söylersiniz. Çünkü bu durumda, diğer kıyasları, bu kıyasa kıyaslamaya muhtaç olunur. Bu ise, kıyası yine kıyas ile ispat etmek olur ki, bu caiz değildir" denilirse, biz deriz ki: Biz, diğer kıyasları buna kıyaslayarak ispat etmiyoruz. Eğer böyle yapsaydık, sizin bahsettiğiniz sakınca söz konusu olurdu. Aksine bu âyetle yapılan istidlâlin vechi şudur: Şâyet onlar yanında, bir hükmün illeti hususunda, o iki şeyin bu hükümde müşterek olmaları gerekirdi. Aksi halde, bu söz bu misal için getirilmezdi. Bu böyledir. Çünkü burada "mercûh" olan fark ihtimali söz konusudur.

Buna göre birisi, "Belki de onlar, bu kıskıvrak yakalama işini, isyan durumunun bu şekle has oluşuna göre gerekli görmüşlerdir. Halbuki böyle bir hususiyet beri tarafta mevcut değildir. Dolayısıyla burada da kıskıvrak yakalayacağı neticesi çıkmaz. Ama Cenâb-ı Hak, buna rağmen, bu iki şeyin hüküm bakımından eşit (aynı) olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh böyle bir kesinliğin olabilmesi için, mutlaka şöyle denilmesi lazımdır: "Açık bir illette (sebepte), her ne zaman müştereklik (ortaklık) söz konusu olursa, hükümde de kesinlikle ortaklığın olması gerekir" şeklindeki bir prensip daha önce geçmiştir Hükme münasip oldukları bilinmeyen birtakım şeylere dayanarak böyle bir farkın bulunduğunu söylemek ise, bunların hükümde ortak olduklarını söylemeyi zedelemez. İşte "Kıyas hüccettir" şeklindeki sözümüzün manası da budur.

Musa (a.s)'ın Anılmasının Hikmeti

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak burada, diğer peygamberler ve milletleri değil de, özellikle **Hz. Musa** (a.s) ve **Firavun** kıssasını zikretmiştir, neden?

Cevap: Çünkü tıpkı **Firavun**'un **Musa** (a.s)'yı büyütüp, **Musa** (a.s)'nın onlar içinde doğup büyümesinden dolayı, **Firavun**'un onu ayıplaması ve hafife

alması gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s) de Mekkeliler arasında doğup büyüdüğü için, Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.s)'i ayıplamış ve hafife almışlardır. Hak Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın durumunu, *"(Firavun) "Biz seni çocukken kendi içimizde büyütmedik mi?..." (dedi)"* (Şuarâ, 19) âyetinde belirtmiştir.

Dördüncü soru: O Peygamber'in, onlara şahit olması ne demektir? Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) O Peygamber kıyamet günü, onların aleyhine olarak, kâfir olduklarına ve yalanladıklarına şahadet eder.

b) Bu ifadeyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu dünyada hakkı ortaya koyucu ve onların ısrarla üzerinde durdukları küfrün batıl olduğunu beyan edici olduğu anlatılmak istenmiştir. Çünkü şahit, aslında yaptığı şahitlikle hakkı (gerçeği) ortaya kor. İşte bundan ötürü, "**şahâdet**", "**beyyine**" (açıklayan, hakkı ortaya koyan) diye tavsif edilmiştir. Şu halde o Peygamber'in de (a.s), hakkı ortaya koyucu olması açısından böyle "**beyyin**" (açıklayan) diye tavsif edilmesi imkansız değildir.

Bu izah, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Biz sizi böyle, adil bir ümmet yaptık"* (Bakara, 143), yani, "Ey ümmet-i Muhammed siz diğer ümmetlere, Peygamberiniz de size şahit olsun diye, sizi adil ve seçkin bir ümmet kıldık" buyurmuş ve böylece o Peygamber'in (a.s), gelecekte onlara şahit olacağını beyan buyurmuştur. Bir de âyetin bu ifadesini, ahiretteki şahitlik manasına almak "hakikat"; açıklamak-ortaya koymak manalarına almak ise "mecâz"dır. "Hakikat" ise mecazdan daha evladır.

Vebîl

Beşinci soru: Âyetteki **"vebîl"** ne demektir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "ağır-çetin" şey demek olup, Arapların, "Onu ağır ve kötü bir neticeye ulaştırdı" manasında söyledikleri "صَارَ هٰذَا وَبَالًا عَلَيْهِ" ifâdesi de bundandır. Yine bol yağmura, "**vâbil**" denişi de buna dayanmaktadır. Kalın değneğe de "**vebîl**" denir.

b) **Ebû Zeyd**, "**Vebîl**, hoş olmayan şey demektir. Nitekim neticesi hoş olmadığı zaman مَاءٌ وَبِيلٌ وَضِيمٌ "Kötü su" ve كَلَأٌ مُسْتَوْبِلٌ "Kötü ot" denilir" demiştir. Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: "Âyetteki, *"Biz onu vebîl, yani ağır ve çetin bir tutuşla yakalayıverdik"* ifadesi ile, **Firavun**'un suda boğuluşu kastedilmiştir." **Kelbî, Mukâtil** ve **Katâde** de bu manayı vermişlerdir.

Kıyametin Dehşeti

Cenâb-ı Hak, onları yeniden kıyametle korkutmaya dönerek şöyle buyurmuştur:

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿١٧﴾ اَلسَّمَآءُ مُنْفَطِرٌ بِهٖ كَانَ وَعْدُهٗ مَفْعُولًا ﴿١٨﴾ اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيلًا ﴿١٩﴾

"Eğer siz, inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlar haline getirecek bir günde kendinizi nasıl koruyabileceksiniz. (Çünkü) gök bile, o sebeple yarılır ve o (Allah'ın) va'di gerçekleştirilmiştir. İşte bu, gerçekten bir öğüttür. Artık kim dilerse, Rabbisine bir yol edinir" (Müzzemmil, 17-19).

Bu âyetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî, âyette bir takdim-tehirin olduğunu ve takdirin, "فَكَيْفَ تَتَّقُونَ يَوْمًا... اِنْ كَفَرْتُمْ" şeklinde olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi âyetteki "**yevm**" ile ilgili şu izahları (i'rabları) yapmıştır:

a) Bu, mef'ûlün bih olup, mana, "Eğer inkârınız üzere ölürseniz, yevm-i kıyametten ve onun dehşetinden kendinizi nasıl korursunuz?" şeklindedir.

b) Bu, zarf-ı zamandır ve mana, "Eğer dünyada iken kâfir olursanız, yevm-i kıyamette korunmanız nasıl olur?" şeklindedir.

c) Bu, "كَفَرْتُمْ" fiili ile mansubdur, yani onun mef'ûlüdür. Buna göre, bu fiil, "inkâr etme" manasınadır ve âyet, "Eğer yevm-i kıyameti ve hesabı inkâr ederseniz, Allah'tan nasıl korku ve haşyet duymuş okursunuz" demek olur. Çünkü Allah'tan korkup ittika etmek, O'nun hesap ve cezasından korkmaktır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Çocukları İhtiyarlatması**

Allahu Teâlâ, o günün dehşetlerinden olmak üzere, şu iki hususu zikretmiştir:

1) *"Çocukları, ak saçlı ihtiyarlar haline getirecek bir gün"* ifadesinin anlattığı husus... Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, o günün dehşetini anlatmak için yapılmış bir benzetmedir (teşbihtir). Nitekim böylesi dehşetli günleri anlatmak için, "Çocukların perçemlerini ağartan gün..." tabiri kullanılır ki, bunun aslı şudur: Üzüntü ve kederler, insanın başına üst üste gelip, iyice onu sardığında, insanın saçları hızlı bir biçimde ağarıverir. Çünkü çok keder, ruhun kalpte iyice sıkışıp kalmasına sebep olur. Bu sıkışma da, bol (vücut) sıcaklığının sönmesine sebep olur. Bunun sönmesi ve zayıflaması da, alınan gıda parçalarının vücutta tam hazmedilmemesi neticesini doğurur. Bu ise balgamın yenilen şeylere hükümran olmasını gerektirir ki bu da, saçların aklaşmasının, büyük üzüntülerin sebep olduğu bir şey olduğunu bildikleri için, ağarmayı sıkıntı ve mihnetten kinaye yapmışlardır. Yoksa bununla, o günün dehşetinin gerçekten çocukları ihtiyarlatacağı manası kastedilmemiştir. Çünkü kıyametin elem ve korkularının çocuklara gelip bulması söz konusu değildir.

b) Bununla, o günün, çocukların bülûğa erip, hatta ihtiyarlık çağlarının gelip, böylece de saçlarının kırlaşacağı kadar uzun bir gün olduğu anlatılmak istenmiştir. Edebiyatçılardan biri **Me'arrî**'nin وَظُلْمٌ يَمْلَأُ الْغَوْدَيْنِ شَيْبًا "İki sakal başını kırlıkla dolduran bir zulüm" şeklindeki şiirini bana sordu ve Kur'ân'daki bu teşbihin, **Me'arrî**'nin beytindeki teşbihten üstünlük cihetini anlatmamı istedi. Ben de, bu üstünlüğü şu birkaç yönden anlattım:

Birincisi: Sakal başlarının kırlaştığını söylemek, o kadar enteresan bir hadise değildir. Fakat çocukların saçlarının kırlaşması ise, dikkate şayan bir hadisedir. Çünkü o günün dehşeti, onları sanki, çocukluk ve ihtiyarlık arasındaki gençlik dönemini yaşamadan, çocukluktan ihtiyarlığa taşımıştır ki bu, o günün şiddetini anlatmada, çok daha ileri bir ifadedir.

İkincisi: Sakal başlarının kırlaşması, saçların beyazlaşması demektir. Halbuki saçlar, gençlik kuvveti devam ederken de kırlaşabilir. Dolayısıyla bunda, ileri bir mana yoktur; bu o kadar dikkat çeker bir durum değildir. Fakat âyetteki ifade, çocukların, zayıf-nahif bir şekilde, yüzlerinin parlaklığı ve tazeliği kaybolmuş bir şekilde ihtiyarladıklarına delalet eder ki bu, o günün şiddetini anlatmada en ileri bir ifadedir.

Üçüncüsü: Sakal başlarının kırlaştığını söylemek, o kadar enteresan bir şey değildir. Çünkü başın iki tarafı çokça "balgamî rutubetler"in bulunduğu yerdir. Dolayısıyla insanda ilk kırlaşma sakal başlarında başlar, daha

sonra başın diğer taraflarına sıçrar. Binâenaleyh sakal başlarının kırlaştığını söylemek, dehşeti anlatmakta ileri bir ifade değildir. Ama, âyette olduğu gibi, bu kırlaşmanın, başın hatta bedenin tümünü sardığını anlatmak, ileri bir ifadedir. Allah en iyi bilendir.

Gökleri Yarıp Çatlatan Gün

2) Hak Teâlâ'nın kıyametin dehşetini anlatan ikinci tavsifi de, *"(Çünkü) gök bile o sebeple yarılır"* âyetidir. Bu da, yine o günün şiddet ve dehşetini anlatan; onca büyüklüğüne ve sağlamlığına rağmen göğün, o günde paramparça olacağını anlatan bir ifadedir. Binâenaleyh ya diğer canlıların o gündeki hali nice olur, bir düşün. Bunun bir benzeri de, *"Gök yarılıp parçalandığı zaman..."* (İnfitar, 1) âyetidir. Bu hususla ilgili şöyle iki soru var:

Sema Hakkında Müzekker Sıfat

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, burada niçin, "**münfatır**" yerine, "**münfatıra**" dememiştir? Buna şöyle birkaç şekilde cevap veririz:

1) **Ebû Ubeyde, Ebû Amr b. el-Âlâ**'dan, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hak Teâlâ, "اَلسَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ" demiş, müennes olarak, "**münfatıra**" dememiştir. Çünkü "**semâ**" kelimesinin mecazi manada kullanılması, tıpkı "**sakf**" (tavan) kelimesinin mecazi manada kullanılması gibidir. (Yani bu iki kelime mecazen birbiri yerine kullanılabilir). Nitekim mesela, "evin tavanı" manasında, "**semau'l-beyt**" dersin.

2) **Ferrâ** da şöyle der: "Semâ" kelimesi, hem müennes, hem müzekker sayılır. Bu âyette, müzekker sayılmıştır. (Dolayısıyla haberi de müzekker olarak gelmiştir)." **Ferrâ,** buna delil olarak şu beyitleri getirmiştir:

فَلَوْ رَفَعَ السَّمَاءُ اِلَيْهِ قَوْمًا لَحِقْنَا بِالنُّجُومِ مَعَ السَّحَابِ

"Eğer gök ona bir topluluk çıkaracak olsaydı, biz de bulutlarla birlikte yıldızlara ulaşırdık."

3) "**Semâ**" kelimesi müennes-i hakiki değildir. Hakiki müennes olmayan kelimeler, müzekker de sayılabilirler. Nitekim şair, وَالْعَيْنُ بِالْإِثْمِدِ الْخَيْرِيِّ مَكْحُولٌ"Göz, ismidi'l-hayri sürmesiyle sürmelenmiştir" demiştir. **Şair A'şâ** da

فَلَا مُزْنَةٌ وَدَقَتْ وَدْقَهَا وَلَا اَرْضٌ اَبْقَلَ اِبْقَالَهَا

"Ne, yağmur veren bir bulut var, ne de ürün ve sebze verecek bir toprak parçası..." demiştir.

4) Âyetin takdiri, "اَلسَّمَاءُ ذَاتُ انْفِطَارٍ" şeklindedir. Buna göre, ifâde, "شَجَرٌ؛ اَخْضَرُ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ" ve "اَعْجَازُ نَجْلٍ مُقْعِزٌ" ifadeleri gibi olmuş olur ve yine Arapların, emzikli kadın manasındaki sözleri de böyledir.

İkinci soru: Âyetteki "مُنْفَطِرٌ بِهِ" ifâdesinin takdiri nasıldır? Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:

1) **Ferrâ** bunun "مُنْفَطِرٌ فِيهِ" takdirinde olduğunu söyler.

2) Buradaki "**bâ**" harf-i cerri tıpkı, فَطَرْتُ الْعُودَ بِالْقُدُومِ فَانْفَطَرَ بِهِ "Ağacı keserle yardım. O da, onunla yarıldı" cümlesindeki "bâ" gibidir. Buna göre âyet, "O gökler tıpkı, sebebiyle birşeyin yarılması gibi, o günün şiddet ve dehşetinden ötürü yarılmıştır" demek olur.

3) Semanın, o günün büyüklüğünün kendi üzerinde gerçekleşmesi ve o günden haşyetinden ötürü, yarılmasına sebep olacak bir biçimde ağırlık altında kalması kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"Göklere de, yere de ağır basmıştır o (kıyamet)"* (A'raf, 187) âyetinde ifade edildiği gibidir.

Âyetteki, كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا *"O (Allah'ın) va'di gerçekleştirilmiştir"* ifadesine gelince, bil ki buradaki "hû" (o) zamiri, hem "mef'ûl"e, hem de "fâil"e râci olabilir. Birincisinde, mana, "O günün va'di yapılmıştır" şeklinde olursa ki, bu da, "o güne nisbet edilen o va'd mutlaka olacaktır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın hikmeti ve ilmi, bunun olmasını gerektirir" demektir. İkincisinde ise mana, "Allah'ın va'di hiç şüphesiz olacaktır. Çünkü Allahu Teâlâ, yalan söylemekten münezzehtir" şeklinde olur. Her ne kadar bu ifadeden önce, "Allah" lafzı geçmemiş ise de, malum olduğu için, bu zamirin O'na râci olması da güzel ve yerindedir.

Bil ki Allahu Teâlâ, sûrenin başında "**saîd**"lerin hallerinden bahsetmiştir. Onların hallerinin, şöyle iki esas kısma ayrılacağı da malumdur:

a) Dine taalluk eden şeylerde Mevlâ'ya itaat... Cenâb-ı Hak bu hususu daha önce zikretmiştir.

b) İnsanlarla yaptıkları muamelelerindeki halleri... Hak Teâlâ bunu da, *"Onlar ne derlerse sabret. Onlardan güzel bir şekilde uzaklaş"* (Müzzemmil, 10) âyetinde işaret etmiştir. Şakîlere gelince, Allahu Teâlâ, önce bunları kısaca tehdit ederek işe başlamış ve *"Dini yalanlayan o servet sahiplerini bana bırak..."* (Müzzemmil, 11) buyurmuştur. Daha sonra ahiretteki çeşitli azaplardan bahsetmiş. Bunun peşinden dünyadaki azabı ele almıştır ki bu, onları dünyada iken çetin bir şekilde yakalamasıdır. Daha sonra da kıyametin dehşetini beyan etmiştir. Bu sadeddeki açıklamaları tamamen

bitirince de, ilgili sözü şöyle buyurarak bitirmiştir: اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيْلًا *"İşte bu, gerçekten bir öğüttür. Artık kim dilerse, Rabbisine bir yol edinir"*

Bu, "Âyetlerimiz çeşitli hidâyetleri ve yol göstermeleri ihtiva eden öğütlerdir. İsteyen, Rabbine, (bunlarla) bir yol bulabilir" demektir. *"Yol edinme"*, Cenâb-ı Hakk'a taatle meşgul olup, O'na isyan etmekten sakınmaktır.

Gece İbadetinin Hafifletilmesi

اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُوْمُ اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ وَنِصْفَهٗ وَثُلُثَهٗ وَطَآئِفَةٌ مِّنَ الَّذِيْنَ مَعَكَ ۭ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۭ عَلِمَ اَنْ لَّنْ تُحْصُوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ ۭ عَلِمَ اَنْ سَيَكُوْنُ مِنْكُمْ مَّرْضٰى ۙ وَاٰخَرُوْنَ يَضْرِبُوْنَ فِي الْاَرْضِ يَبْتَغُوْنَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ ۙ وَاٰخَرُوْنَ يُقَاتِلُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۡ فَاقْرَءُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ ۚ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا ۭ وَمَا تُقَدِّمُوْا لِاَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوْهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَّاَعْظَمَ اَجْرًا ۭ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٢٠﴾

"Şüphesiz Rabbin bilir ki sen, gecenin üçte ikisinden biraz eksik ve yarısı ve üçte biri kadar, kıyamda durmaktasın ve seninle beraber bir zümrede (böyle yapmakta). Geceyi ve gündüzü Allah saymaktadır. O, bunu sizin sayamayacağınızı bildiği için, size karşı (müsamaha) tarafını seçti. Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak. Diğer bir kısmınız ise, Allah'ın lütfundan nasibini aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun, namazı dosdoğru kılın, zekatı verin. Allah'a gönül hoşluğu ile borç verin, önceden kendiniz için ne hayır gönderirseniz, onu Allah'ın katında bulursunuz. Bu daha hayırlı, sevapça daha büyüktür. Allah'tan mağfiret isteyin. Şüphesiz Allah gafûr ve rahîmdir" (Müzzemmil, 20).

Âyetteki, *"Şüphe yok Rabbin bilir ki sen gecenin üçte ikisinden biraz eksik ve yarısı ve üçte biri kadar kıyamda durmaktasın..."* cümlesiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ" ifâdesinden, "Gecenin üçte ikisinden daha azı" manası kastedilmiştir. **"Ednâ"** (daha yakın) kelimesi, istiâre (mecaz) olarak "daha az" manasına kullanılmıştır. Çünkü iki şey arasındaki mesafe, yakın olduğunda, aralarındaki yerler de az olur. Uzak olduğunda ise çoğalır.

***İKİNCİ MESELE:* Farklı Kıraatlere Göre Mana**

Nasb ile bu iki kelime, "نِصْفَهُ – ثُلُثَهُ" şeklinde okunmuştur. Buna göre mana, "Sen, gecenin üçte ikisinden daha azında veya yarısında kıyamda durursun" şeklinde olur.

Yine bu kelimeler cerr ile "نِصْفِهِ – ثُلُثِهِ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Sen gecenin üçte ikisinden, yarısından veya üçte birinden daha az kıyamda durursun" şeklinde olur. Fakat biz, *"Gecenin birazından gayrı saatlerinde kalk"* (Müzzemmil, 2) âyetinin tefsirinde, bu söz ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vacibi (farzı) terk ettiğinin çıkarılamayacağını anlatmıştık.

Âyetteki, *"Seninle beraber bir zümre"* ifadesi, "Onlar, geceleyin, bu kadar kıyamda bulunan ashabın" demektir.

"وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ" ifadesi, "Gece ve gündüzün sayısını ve miktarını sadece Allah bilir" demektir.

Âyetteki عَلِمَ اَنْ لَنْ تُحْصُوهُ *"O, bunu sizin sayamayacağınızı bilir"* ifadesiyle ilgili, şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "hû" (bunu) zamiri, "sizin gerçek ve doğru olarak, gece ve gündüzün her bir parçasını ve miktarlarını sayamayacağınızı ve bu parçaları, tenkit veya iltifat yoluyla elde edemeyeceğinizi, elde etseniz bile, çok zor elde edeceğinizi bildi" takdirindeki, mukadder bir mastara râcidir. Bu manada **Mukâtil,** "Kişi kendisine farz olan ve emredilen miktarda kıyam vazifesini yerine getirememe, bunu tutturamama endişesinden ötürü, bütün gece namaz kılıyor, kıyamda duruyordu" demiştir.

İKİNCİ MESELE

"Teklif-i malâyutâk"ın, yani güç yetirilemeyecek şeylerde mükellef tutulabileceği hususunda bazı kimseler bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir:

"Hak Teâlâ, "takat getiremeyeceksiniz, güç yetiremeyeceksin..." manasında, *"sayamazsınız"* buyurmuş. Ama sonra da onları bunu saymakla mükellef tutmuştur."

Buna şu şekilde cevap verilir: "Hak Teâlâ bu ifade ile, işin çok zor olduğunu anlatmak istemiştir. Yoksa onların buna güç yetiremeyeceklerini kastetmemiştir. Bu tıpkı, bir kimsenin, kendisine bakmakta zorlandığında, "Falancanın yüzüne bakacak gücüm yok" demesi gibidir.

İbadette Kolaylık

Âyetteki, فَتَابَ عَلَيْكُمْ *"(Allah) size karşı (müsamaha) tarafını seçti"* cümlesi, o belirlenen miktardaki gece kıyamının terk edilebileceği hususunda bir ruhsatı ifade eder. Bu tıpkı, *"Allah sizin tevbenizi kabul etti, sizi affetti. Binâenaleyh şimdi artık (o hanımlarınıza) yaklaşınız"* (Bakara, 187) âyeti gibidir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hakk'ın, tevbe edenden kovuşturma ve soruşturmayı kaldırması gibi, bu gece kıyamını terk etmeniz halinde, sizden kovuşturmayı da kaldırmıştır" şeklinde olur.

Kıraatten Maksad: Namaz

Hak Teâlâ'nın فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ *"Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun"* buyruğu ile ilgili olarak şöyle iki görüş var:

1) Buradaki *"okuma"* ile, "namaz kılma" kastedilmiştir. Çünkü Kur'ân okumak, namazın parçalarından biridir. O halde, burada, cüz'ü zikredilmiş, bunun küll'ü (bütünü) kastedilmiştir. Buna göre, "sizler, kolayınıza geldiği kadar (gece) namazı kılın" demektir. Bu hususta da iki görüş vardır:

a) **Hasan el-Basrî,** Hak Teâlâ'nın bu emirle akşam ve yatsı namazlarını kastettiğini söyler.

b) Diğer bazı âlimler de, "Aksine teheccüd namazının farziyyeti neshedilmiş ve teheccüdden yapılabilecek kadarıyla yetinilmiş, daha sonra bu da, beş vakit namazın farz kılınışıyla neshedilmiştir" demişlerdir.

Maksad: Tilavet

2) Bu ifade ile bizzat "Kur'ân okumak" kastedilmiştir ve âyetin anlatmak istediği, unutulmasın diye, daha çok Kur'ân okumayı sağlamaktır. Bu cümleden olarak, (her gece) yüz âyetin okunabileceği ileri sürüldüğü gibi, "Kim (her gece) yüz âyet okursa, kânitlerden, yani itaatkârlardan yazılır" denilmiştir. Elli âyet okunabileceği de söylenmiştir. Kimileri de, "Kısa bir sûre de yeterlidir. Çünkü teheccüdün neshedilişi, zorluğu ortadan kaldırmak

içindir. Gece çokça Kur'ân okumada da zorluk vardır. Binâenaleyh bununla, çok okumanın kastedilmiş olması mümkün değildir" demişlerdir.

Burada bir başka husus da şudur: **İbn Abbas** (r.a)'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Resûlullah'ın ashabından, gece namazı emri (farzı) sakıt olmuş ve bu iş nafileye dönüşmüştür. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) için farz olarak kalması devam etmiştir."

Farziyyeti Kaldırmanın Hikmeti

Hak Teâlâ, bunun neshedilişinin hikmetini de beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur: *"Allah, bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, diğer bir kısmınız ise Allah'ın lütfundan nasibini aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun, namazı dosdoğru kılın, zekatı verin."*

Bil ki sanki "Deki Allah niçin bunu neshetmiştir?" denilmiş de, Cenâb-ı Hak bunun üzerine, "Allah şöyle şöyle olanları bildiği için bunu neshetmiştir" demiştir. Buna göre mana, "Geceleyin namaz kılmak hastalara, ticaret için sefer edenlere ve Allah yolunda cihat edenlere çok zor geldiği için böyle yaptı" şeklinde olur. Çünkü hastalar, hastalıkları sebebiyle teheccüd namazı kılamazlar.. Yolcular ve mücahitler de, gündüz zor ve yorucu işlerle meşgul oldukları, eğer gece uyumayıp teheccüd ile meşgul olsalardı, meşakkatler üst üste binmiş olurdu. Bu durum ise, Hz. Peygamber (s.a.s) için söz konusu değil. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Gündüz senin için geniş bir vakit var"* (Müzzemmil, 7) buyurmuştur. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in teheccüdü neshedilmemiştir.

Helal Rızık İçin Çalışmanın Önemi

Bu âyetten, Cenâb-ı Hakk'ın, mücahitler ile helal rızık peşinde gezip çalışanları aynı saydığı inceliği çıkarılabilir. Nitekim **İbn Mes'ûd** (r.a)'un, *"Bir adam, sabrederek ve mükâfatını Allah'tan bekleyerek, bir Müslüman beldeye bir şey getirip, onu o günün rayicine (fiyatına) göre (fazla kâra tamah etmeksizin) satarsa, Allah katında şehitlerden sayılır"* dediği rivâyet edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun"* emrini tekrar etmiştir ki bu, öncekini te'kid (pekiştirmek) içindir.

Hak Teâlâ *"namazı dosdoğru kılın"* yani farz namazlarınızı dosdoğru kılın; *"zekâtı* yani farz zekâtlarınızı *verin"* buyurmuştur. Buradaki "zekât" ile, sadaka-ı fıtrın kastedildiği, zira Mekke'de iken henüz zekâtın farz kılınmadığı; bunun daha sonra farz kılındığı da ileri sürülmüştür. Dolayısıyla

buradaki zekâtı, "farz zekât" manasına alanlar, bu sûrenin son âyetlerinin "Medenî" (Medine'de nazil olmuş) olduğunu söylemişlerdir.

Allah'a Güzel Ödünç

Cenâb-ı Hakk'ın وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا *"Allah'a gönül hoşluğu ile borç verin"* emriyle ilgili şu üç izah yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ bu ifadeyle, farz zekât dışındaki sadakaları kastetmiştir.

b) Zekâtın en güzel bir biçimde verilmesini kastetmiştir ki bu da, onun, malın en iyisinden verilmesi; fakire daha faydalı olacak şeyin verilmesi; niyet yapılması; Allah'ın rızasının gözetilmesi ve en layıklara verilmesidir.

c) Allahu Teâlâ, bununla kişinin canı ve malı ile her türlü hayrı yapmasını kastetmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, mal (zekât ve sadaka) verilmesindeki hikmeti dile getirerek, *"Önceden kendiniz için ne hayır gönderirseniz, onu Allah'ın katında bulursunuz. Bu, daha hayırlı, sevapca daha büyüktür"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a) âyete, "Sizler, bunu Allah katında, ölürken vasiyet edeceğiniz zamana bırakacağınızdan daha hayırlı ve daha çok ecirli bulursunuz" manasını vermiştir. **Zeccâc** da, "Kendiniz için, ölmezden önce yaptığınız hayırların Allah katında sizin için, dünya metâından daha hayırlı olduğunu görürsünüz" manasını vermiştir. Ama **İbn-i Abbas** (r.a)'ın verdiği mana daha esastır.

İKİNCİ MESELE

Âyetin manası, "ölmezden önce kendiniz için yaptığınız hayırları, Allah katında daha hayırlı ve daha ecirli olarak bulursunuz" şeklindedir. Fakat, Cenâb-ı Hak te'kid ve mübalağa için, "...هُوَ خَيْرًا" demiştir. **Ebu's-Simâl** de, mübteda-haber olmak üzere bunu, "هُوَ خَيْرٌ وَاَعْظَمُ اَجْرًا" şeklinde okumuştur.

İstiğfar Emri

Hak Teâlâ daha sonra, وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ *"Allah'tan mağfiret isteyin"* buyurmuştur ki bu, "Günahlarınıza, sizden sudûr eden kusurlarınıza ve özellikle gece kıyamlarınız ile ilgili olan kusurlarınıza istiğfar edin. Çünkü Allah, mü'minlere gafûr ve rahîm olan, yani onların günahlarını bağışlayan ve onlara merhamet edendir" demektir.

"Gafûr" kelimesinin manasıyla ilgili olarak şu iki görüş vardır:

a) Bu, "Allah bütün günahlarınızı bağışlayandır" demektir. Bu görüş, **Mukâtîl**'indir.

b) Bu, "Allah, günahta ısrar etmeyenleri bağışlayandır" manasınadır. **Mukâtil,** görüşüne delil olarak şu iki şeyi ileri sürmüştür:

1) Âyetteki "**gafûr**" ve "**rahîm**" sıfatları, tevbe edeni de, günahta ısrar edeni de içine alan ifadelerdir. Delili ise, bunların her birinin, yalnız başına, bu hükümden istisna edilebilir olmalarıdır. İstisnanın hükmü ise, yapılmaması halinde, hükme dahil olacak şeyleri, hükmün dışında bırakmaktır.

2) Karşı tarafça (yani **Mu'tezile**'ce), tevbe edenlerin bağışlanması vaciptir (zorunludur). Dolayısıyla vacibi yerine getirmeden ötürü kişi için, bir medh ü senâ söz konusu olmaz. Halbuki âyetteki bu ifade, Allah'ı medh ü sena etmek içindir. Binâenaleyh işte bu medhin olduğunu söyleyebilmek için, bu ifadeleri, "bütün günahları affeder" manasına hamletmek gerekir. Vallahu a'lem. Hamd, âlemlerin Rabbi olan o Allah'a; salat u selam da, peygamberlerin efendisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun. (Âmin).

***

MÜDDESSİR SÛRESİ

Bu sûre, elli altı âyettir ve Mekkî'dir.
Bazı âlimlere göre, ilk nazil olan sûredir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنذِرْ ﴿٢﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ﴿٣﴾ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ﴿٤﴾
وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ﴿٥﴾ وَلَا تَمْنُن تَسْتَكْثِرُ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ﴿٧﴾

"Ey bürünüp sarınan (Resûlüm)! Kalk ve insanları uyar, Rabbini tekbir et, elbiseni de temizle, ve kötü şeyleri terk et. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma ve Rabbin için sabret" (Müddessir, 1-7).

BİRİNCİ MESELE: **Müddessir**

"**Müddessir**" kelimesinin aslı "**mütedessir**"dir. "**Mütedessir**" de, uyumak veya ısınmak için elbisesine iyice bürünen demektir. Nitekim Arapçada, تَدَثَّرَ بِثَوْبِهِ "Elbisesine büründü" denilir. "**Disâr**" da, bürünülen şeydir. Mahreçleri yakın olduğu için, "**mütedessir**"deki "te", "dal" harfine çevrilmiş ve ikinci "dal"e idğam edilmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Hz. Peygamber'in Elbisesine Bürünmesinin Sebebi**

Âlimler, âyette "büründüğü" söylenen zatın, Resûlüllah (s.a.s) olduğu hususunda ittifak etmişler ama, niçin böyle elbisesine sarınıp büründüğü hususunda değişik izahlar yapmışlar; kimileri âyeti zâhiri manasına göre tefsir ederken, yani onun, elbisesine büründüğünü söylerlerken; kimileri zahiri manayı almamışlardır.

Âyeti zahiri manasına göre alanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hangi sebepten ötürü elbisesine büründüğü hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Kur'ân'dan nazil olan ilk âyet budur. Nitekim **Câbir b. Abdullah,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: كُنْتُ عَلَى جَبَلِ حِرَاءَ فَنُودِيتُ يَا مُحَمَّدُ إِنَّكَ رَسُولُ اللهِ... *"Hira dağında idim. Birden, "Ey Muhammed, sen Allah'ın peygamberisin" diye bana seslenildi. Bunun üzerine sağıma-soluma bakındım, ama hiçbir şey göremedim. Derken yukarı baktım ve o meleği, gök ile yer arasında bir taht üzerinde oturur olarak gördüm. Korktum ve Hatice'nin yanına döndüm, "Beni örtünüz ve üzerime soğuk sular*

dökünüz" dedim. Bunun üzerine Cebrail (o melek gelip), "...يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ" âyetlerini indirdi"[10]

Müşriklerin Çelişkileri

2) Birtakım kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet ediyorlardı. Bunlar **Ebû Cehil, Ebû Leheb, Ebû Süfyan, Velid b. Muğîre, Nadr b. el-Haris, Ümeyye b. Halef** ve **As b. Vâil**'dir. Bunlar bir araya geldiler ve şöyle dediler: "Hac günlerinde, bütün Arapların temsilcileri toplanıyor ve bize Muhammed'in durumunu soruyorlar. Her birimiz değişik değişik cevaplar veriyor. Kimimiz, "O bir deli" derken, kimimiz de, "Hayır o bir kâhin", "Hayır, o bir şair" diyor. Bundan dolayı o temsilciler cevapların farklı oluşuna dayanarak, hepsinin batıl olduğu kanaatine varıyorlar. Şimdi gelin, Muhammed'i tek bir isimle isimlendirmede anlaşalım."

Velid'in Kıssası

Bunun üzerine, "ona "şair diyelim" deyince, **Velid b. Muğire,** "Ben, **Ubeyd b. el-Ebras**'ın ve **Ümeyye b. Ebi's-Salt**'ın şiirlerini dinledim. **Muhammed**'in sözü bunların sözüne (yani şiire) hiç benzemiyor" dedi. Bir başkası, "Ona "kâhin" diyelim" deyince de, **Velîd,** "Kâhin kime denir?" dedi. Onlar da, "Bazen doğru, bazen yalan söyleyen (o kimselere) denir" deyince, o, **"Muhammed** hiç yalan söylememiştir" dedi. Bunun üzerine bir başkası, "Ona "mecnûn" diyelim" dedi. **Velid** "Kime mecnun denir?" dedi. Onlar da, "İnsanları korkutan, insanların kendisinden korktuğu kimselere denir" diye cevap verince de, **Velid,** "Hiç kimse **Muhammed**'den korkmamıştır" dedi. Sonra da kalkıp evine gitti. Bunun üzerine oradakiler galiba **"Velid b. Muğire,** "Dinini terk etti" dediler. Bunun üzerine **Ebû Cehil, Velid**'in yanına girdi ve **"Ebû Abdi Şems,** ne yapıyorsun? Kureyşliler, senin onun malına muhtaç olduğundan dinini bıraktığını iddia ettiler, bundan ötürü de sana verilmek üzere, aralarında para topladılar" dedi. **Velid,** "Benim ona ihtiyacım yok. Fakat **Muhammed** hakkında çok düşündüm ve neticede, ona "sihirbaz" denebileceği neticesine vardım. Çünkü sihirbaz, baba ile oğulun, kardeş ile kardeşin ve karı ile kocanın arasını ayırandır" dedi. Derken onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in bu şekilde isimlendirilmesi hususunda ittifak ettiler.

---

10 **Müslim**, İman, 257 (7144); **Buhâri**, Tefsir-i müddessir 1-3 (Benzer hadis).

Büyücü Diye İddiaları

Sonra dışarı çıkarak, **Mekke**'de insanların toplu olduğu yerlerde, bangır bangır bağırarak, "**Muhammed** bir sihirbaz, ona bundan sonra sihirbaz denilecek" dediler. Bunun üzerine, insanlar arasında, "**Muhammed** sihirbazdır" yaygarası yayıldı. Resûlüllah (s.a.s) bunu duyunca, bu kendine çok ağır geldi. Üzüntülü olarak evine döndü ve elbisesine büründü. Allahu Teâlâ da *"Ey bürünüp sarınan, ayağa kalk ve (insanları) uyar"* âyetlerini indirdi.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) elbisesine bürünmüş olarak uyuyordu. Derken **Cibril** (a.s) gelip, onu uyandırarak, *"Ey bürünüp sarınan, ayağa kalk ve (insanları) uyar"* dedi. Buna göre sanki o ona, "Elbiseye (yorgana-battaniyeye) bürünmeyi ve uyumayı bırak da, Allah'ın sana bir nasip olarak verdiği bu vazifeyle meşgul ol!" demiştir.

Bürünmeden Başka Mana

İkinci görüşe, yani âyetteki *"bürünme"* kelimesi ile, elbiseye bürünme manasının kastedilmediğini (bununla mecazi bir mana kastedildiğini) söyleyenlerin görüşüne göre ise, şu izahlar yapılabilir:

1) Bu kelime ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, nübüvvet ve risalet elbisesine bürünmesi kastedilmiş olabilir. Bu mana, Arapların, "Allah ona takva elbisesini giydirdi ve ilim ridası (cübbesi) ile süsledi" şeklindeki deyimlerine varıp dayanır. Yine Arapçada, "Falanca şu emri, kendisine elbise edindi (yani iyice üzerine aldı)" denilir. Dolayısıyla âyetteki bu ifade ile, "Ey nübüvvet elbisesine bürünen, kalk ve insanları uyar" manası kastedilmiştir.

2) Elbisesine bürünen, sanki onun içinde saklanmış gibi olur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hira Dağı'nda sanki insanlardan gizlenip saklanmış gibi idi. Buna göre sanki, "Ey adı-sanı anılmaz bir biçimde bürünüp, saklanan, gizlenen, şu işin gereğini yerine getir. Sessizlik köşesinden çık. Halkı uyar ve onları hakkı tanımaya davet işiyle meşgul ol.

3) Allahu Teâlâ, onu âlemlere bir rahmet (vesilesi) olsun diye yaratmıştır. Buna göre ona sanki, "Ey şerefli ilim, güzel ahlâk ve mükemmel rahmet elbiselerine bürünen, kalk ve Rabbinin azabı hususunda insanları uyar" denilmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İkrime'nin bu kelimeyi yine aynı kökten olmak üzere ism-i mef'ûl sîgasında, "**müddesser**" (büründürülmüş, sarılmış) şeklinde okuduğu rivâyet

edilmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Bu iş sana verildi ve sen bununla kuşatıldın" (عَصَبْتَ بِهِ) denilmek istenmiştir. Bunun bir benzeri de, Müzzemmil Sûresi'nde geçmiştir.

Kıyamdan Maksat

Cenâb-ı Hakk'ın, قُمْ فَأَنْذِرْ *"Kalk ve insanları uyar"* âyetindeki *"kalk"* ifadesiyle ilgili olarak iki izah yapılabilir:

1) Bu, "yatağından kalk, uykudan uyan" manasınadır.

2) Bu "karar vermiş ve bu işe azmetmiş olarak kalk, işe koyul" manasınadır.

Âyetteki, *"İnsanları uyar"* emri hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) "Eğer iman etmezlerse, kavmini, Allah'ın azabı hususunda uyar."

b) **İbn Abbas** (r.a) buna, "İnsanları inzar etmek, ikaz etmek için kalk" manasını vermiştir. Birinci görüşü benimseyenler, *"Yakın akrabalarını inzar et"* (Şuarâ, 214) âyetini; ikinci görüşü benimseyenler de, *"Biz seni ancak, bütün insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"* (Secde, 28) âyetini delil getirmişlerdir.

Burada şöyle üçüncü bir ihtimal daha vardır. O da, bu ifadeyle, "inzar işiyle meşgul ol" manası kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Kendini bu mesleğe ve vazifeye hazırla, iyice hazırlan" demek istemiştir. Çünkü "Münazaa-münakaşa sanatını öğren" deme ile, "Zeyd'le münakaşa et" deme arasında fark vardır.

Tekbir

Cenâb-ı Hakk'ın, وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ *"Rabbini tekbir et"* âyetiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler, âyetteki *"tekbir et"*menin ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) **Kelbî,** "Rabbini putperestlerin söylediği şeylerden tenzih et, ulula" manasını verirken,

b) **Mukâtil,** "Bu kişinin, **"Allahu ekber"** demesidir" demiştir. Rivâyet olunduğuna göre bu âyet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) kalktı ve **"Allahu ekber kebîra"** dedi. Bunun üzerine, **Hz. Hatice** (r.a) de tekbir alıp, bunun ona gelen bir vahiy olduğunu anlayarak sevindi.

c) Bununla, namazda alınan tekbirler kastedilmiştir. İmdi, eğer, "Bu sûre, peygamberliğin başlangıcında nazil olmuştur ve o zaman henüz namaz farz değildi" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in nafile olarak namaz kıldığı, dolayısıyla da kıldığı bu namazlarda tekbir getirmekle emrolunması uzak bir ihtimal değildir.

4) Bence burada şöyle bir ihtimal daha söz konusudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Kalk, artık inzar et"* denilince, bundan sonra da, "Rabbini boş ve abes işlerden tenzih et. Sana verilen bu inzar emrinin, senin ihlâl etmen caiz olmayan, üstün hikmet ve önemli bir iş olduğu için olduğunu da bil" denilmek istenmiştir. O halde, *"Rabbini"* kelimesi *"Kalk* ve *inzar et"* emrini te'kid eder bir durum arz eder.

5) Bence burada, yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, inzarda bulunmasını emredince, sanki birisi "Peki ne ile, hangi hususta inzar edecek?" diye sormuş da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Rabbini, ortakları, benzerleri ve zıtları bulunmaktan, mümkin ve muhdes varlıklara benzemekten ululaması, tenzih etmesi şeklinde" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, Nahl Sûresi'ndeki, *"Benden başka hiçbir tanrı olmadığı hakikatiyle inzar edin. Benden ittika edin" diye..."* (Nahl, 2) âyetidir. O halde bu, Allah'ı tanımaya ve O'nu tenzih etmek gerektiğine dair olan davetin, diğer davet çeşitlerinden önce geldiğine dikkat çeken bir ifadedir.

İKİNCİ MESELE

"فَكَبِّرْ" ifadesindeki "fâ" hakkında da, şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebu'l-Feth el-Mevsılî** şöyle demektedir: Arapçada, زَيْدًا فَاضْرِبْ وَعَمْرًوا "Zeyd'i döv, Amr'a da teşekkür et" denilir ki bu زَيْدًا اِضْرِبْ وَعَمْرًوا فَاشْكُرْ اُشْكُرْ" takdirindedir. Buna göre, buradaki "fâ", zâiddir.

2) **Zeccâc** şöyle der: "Fiilin başına bu fâ, onun cezâ (cevap) olduğunu göstermek için gelmiştir. Buna göre, mana, "Kalk ve Rabbini tekbir et, büyüklüğünü anlat" şeklinde olur. Bundan sonra gelen, "وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ" ifâdesi de aynı takdirdedir."

3) **Keşşâf sahibi,** "Bu fâ, fâ-i şartiyyedir. Buna göre takdir, "Her ne olursa olsun, sen Rabbini tekbir etmeyi, ululamayı bırakma" şeklindedir" der.

Elbiseni Temizle

Cenâb-ı Hakk'ın, وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ *"Elbiseni de temizle"* âyetinin tefsiri hususunda, şu dört şey söylenebilir:

1) Gerek "**siyâb**" (elbise), gerek taharet (temizleme) ifadeleri hakiki manalarına göre alınabilirler.

2) "**Siyâb**" hakiki manaya, "taharet" kelimesi mecazi manaya alınabilir...

3) "**Siyâb**", mecazi; "temizleme" lafzı hakiki manaya alınabilir.

4) Her ikisi de mecazi manaya alınabilir.

Birinci ihtimale yani, her iki kelimenin de hakiki (lügavî) manalarına alınmaları halinde şöyle olur: Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, elbiselerini, pisliklerden, kirden, necasetten temizlemesi emredilmiştir. Böyle olması halinde, âyet hususunda şu üç mana muhtemeldir:

a) **Şâfiî** (r.h), "Bununla, namazın, ancak necasetten temiz olan bir elbise içinde kılınabileceği kastedilmiştir" der.

b) **Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem,** "Müşrikler, elbiselerini kirden-pislikten korumuyorlardı. Dolayısıyla Allahu Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e elbisesini pisliklerden korumasını emretmiştir" demiştir.

c) Rivâyet olunduğuna göre müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerine, bir koyunun kuzusunun zarını-eşini atmıştır. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ağırına gitmiş ve üzgün olarak evine dönmüş, elbisesine bürünmüş. Bunun üzerine kendisine, "Ey sarınıp bürünen, artık kalk inzarda bulun. Bu adi hareketler seni inzar vazifenden alıkoymasın. Rabbini, onlardan intikam alamayacak olduğu düşüncesinden tenzih et, elbiseni de o pisliklerden ve necasetten temizle" diye vahyedilmiştir.

İkinci ihtimale yani, "elbise" lafzının hakiki; "temizle" lafzının ise mecazi manaya alınması ihtimaline göre şu iki görüş ileri sürülebilir:

a) Âyetteki "temizle" emri ile, "kısalt" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira Araplar, uzun elbise giyiyorlardı. Dolayısıyla da, eteklerini toplamak zorunda kalıyorlardı. Bu uzunluktan dolayı da, elbiseleri pis oluyordu. Bir de, elbisenin eteklerinin uzatılması, caka satmak, böbürlenmek için yapılıyordu. İşte, Allah'ın Resûlü, böyle davranmaktan men olundu.

b) Bu, "giyindiğin elbiselerin, gasp edilmiş yahut haram olmaktan uzak ve temiz olması, helal bir cihetten elde edilmiş olması gerekir" demektir.

Üçüncü ihtimal, yani, "temizleme"nin hakiki manaya; "elbise" kelimesinin de mecazi manaya alınması... Zira, elbise lafzı, "kişinin bedeni" anlamına da kullanılabilir. Çünkü Araplar, istincâ ederken temizlenmiyorlardı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, böyle temizlik yapması emredildi. Bazen de, "elbise" lafzı, "nefs"den kinaye olarak kullanılır. Nitekim şair **Antere,**

فَشَكَكْتُ بِالرُّمْحِ اَلْاَصَمِّ ثِيَابَهُ (اي نفسه)

"Elbiseme, yani kendisine bir çeki düzen verdim, toparladım..." demiştir. İşte bundan dolayı da لَيْسَ الْكَرِيمُ عَلَى الْقَنَا بِمُحَرَّمٍ "Salkımlarda kerim ve cömert olan, mahrum ve yoksun bırakılacak değildir" demiştir.

Dördüncü ihtimal, yani hem "elbise" hem de "temizleme" lafızlarının mecazî manaya hamledilmesi. Âlimler, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Müfessirlerin ekserisinin de görüşü olan bu görüşe göre mana, "Kalbini, kötü vasıflardan ve niteliklerden temizle" şeklindedir. **Hasan el-Basrî**'nin de bu ifadeye, "huyumu güzelleştir" manasını verdiği rivâyet edilmiştir. **Kaffâl, "Hasan el-Basrî**'nin verdiği bu manaya göre şu izahlar yapılabilir, demiştir:

1) Kâfirler, **Hz. Muhammed**'i, "sihirbaz" diye tavsif edince, ona bu isim verilince, bu onun çok zoruna gitti.. Derken evine döndü ve elbisesine büründü.. Dolayısıyla da onun bu hareketi bir huysuzluğu gerektiren bir sabırsızlığa sebebiyet vermiş oldu da, bunun üzerine ona, "Kalk, artık inzar et. Onların bu adice hareketleri seni, onları uyarmamaya sevk etmesin... Tam aksine, huyunu güzelleştir" denildi.

2) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, onların huyuyla huylanmaktan men etti de, bunun üzerine ona, "فَطَهِّرْ ثِيَابَكَ" yani, "Kalbini, iftira etmek, laf uydurmak, yalan söylemek ve sıla-i rahimde bulunmamak gibi" kötü huylardan temizle" denildi.

3) "Nefsini ve kalbini, onlardan intikam almaya ve onlara kötülük yapmaya azmetmekten temizle.."

Önceki Âyetlerle Münasebet

Biz, âyeti bu şekilde tefsir ettiğimizde, âyetin kendinden öncekilerle münaesbeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

Birinci izah: Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Ey bürünen..." deyip, bürünmek de bir şeyi giyinmeyip libasa bürünmeyi

ifade edince, "Büründüğün o elbiseleri bu gibi fikirler ve müşriklerin yaptığı iftiralardan ötürü sabırsızlık ve canıtezlik üzere giyinmekten arındır" denilmiştir.

İkinci izah: Âyetteki "مُدَّثِّرُ" kelimesinin Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Nübüvvet elbisesine bürünmek.." manasıyla yorumlanması. Buna göre âdeta sanki, "Ey nübüvvet elbisesine bürünen... Kendisine büründüğün şeyi sabırsızlıktan, tahammülsüzlükten, kin ve öfkeden temizle.. Çünkü, bütün bunlar, bu elbiseye uygun düşmez..." denilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ *"Rabbin için sabret"* buyurarak izah etmiştir. Bil ki, âyetteki, *"bürünen"* ifadesini, bu tür sıfatlarla tavsif edilme anlamına almak caizdir, mümkündür. Çünkü,, Araplar bir kimseyi, kusurlardan beri olmakla niteliklerinde, فُلَانٌ طَاهِرُ الْجَيْبِ نَقِيُّ الذَّيْلِ; Falanca, yakası ve eteği tertemiz olan bir kötü huylarla niteliklerinde ise, فُلَانٌ دَنِسُ الثِّيَابِ "Falanca, kirli elbiselidir" derler. Nitekim, Şair de,

فَلَا أَبَ وَابْنًا مِثْلَ مَرْوَانَ وَابْنِهِ إِذْ هُوَ بِالْمَجْدِ ارْتَدَى وَتَأَزَّرَا

"Mervan ve oğlu gibi, hiçbir baba ve oğul yoktur. Çünkü Mervan, övgüyü ve yüceliği, kendisine bir cübbe ve rida, elbise edinmiştir" demiştir.

Bu kinayenin güzel oluşu sadedinde de şu iki izah yapılabilir:

1) Çünkü elbise, tıpkı, insandan ayrılmayan bir şey gibidir. İşte bundan dolayıdır ki, Araplar, "elbise" kelimesini, bizzat insanın kendisini ifade için, kinaye olarak kullanırlar. Nitekim Arapçada "övgü, onun dış elbisesinde; iffet de, onun iç elbisesindedir" anlamında, "اَلْمَجْدُ فِي ثَوْبِهِ وَالْعِفَّةُ فِي إِزَارِهِ" denilir.

2) Genel olarak, içi temiz olanın dışı da temiz olur.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"elbiseni de temizle"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, peygamberlik öncesi yaptığı günah ve hatalardan sakınmayı emreden bir ifadedir. Bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Belini çatlatan yükü (günahı) da senden indirdik"* (İnşirah, 2-3) âyetini, câhiliyyede işlenilen günahlar anlamına hamledenlere göredir.

c) **Muhammed İbn Arefe en-Nahvî** bu ifadenin manasının, "Hanımlarını temizle" şeklinde olduğunu; bazen Arapçada, "elbise" ifadesiyle, kadınların kastedildiğini, nitekim bu manada Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar sizin için bir elbise; siz de onlar için bir elbise..."* (Bakara, 187) buyurduğunu söylemiştir. Ama bu te'vil, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu izaha göre, âyetin, kendinden öncekilerle münasebeti güzel şekilde sağlanamaz.

Rucz

Cenâb-ı Hakk'ın "وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ" ifadesiyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, "وَالرُّجْزَ" kelimesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) **El-Utbî** şöyle der: "**er-ruczu**" azap anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer bizden o azabı kaldırırsan..."* anlamına, "لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ" (A'raf, 134) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, şeytanın hile ve tuzaklarını, ilâhi azaba sebep olduğu için "**er-ruczu, er-riczu**" diye adlandırmıştır, yine aynı manadan dolayı, putlar da "**er-riczu, er-ruczu**" adını almışlardır. Binâenaleyh, bu görüşe göre bu âyet, her türlü masiyetten, sakınmanın farz olduğuna delalet etmiş olur. Bu görüşe göre burada şu iki ihtimali mana verilebilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ" cümlesinin anlamı, "Seni, azaba ve isyana götürecek olan her şeyi terk et" şeklinde olur ki, kelamın takdiri, "وَذَا الرُّجْزَ فَاهْجُرْ" yani, "Neticesi azap olan şeyleri terk et.." şeklindedir. Bu takdire göre bu demektir ki, kelimenin başından muzaf (ذَا) terkedilmiştir.

b) "Bir şeyi, yakınındaki ve kendisine bitişik olan şeyin adıyla adlandırmak" üzere, azaba götüren şeye, "azap" adı verilmiştir.

2) **Rucz,** çirkin ve kazûrât olan şeyleri ifade eden bir kelime olup, bu kelime, buna göre **rics** (pislik, murdar) anlamını taşımış olur. O halde, "وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ" ifâdesi, "Mekârim-i ahlâk, iyi huylar" hususunda efradını câmi, külli, genel bir ifade olmuş olur. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Kabalığı, sefihliği ve bütün çirkin şeyleri bırak, bu tür şeylere başvuran o müşriklerin huylarıyla huylanma..." denilmek istenmiştir ki, bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ" (Müddessir, 4) ifâdesini "huyunu güzelleştir, nefsini günah ve çirkin şeylerden arındır" şeklinde tefsir edenlerin yorumuna uygun düşer.

***İKİNCİ MESELE:* Nebiler Günah İşler mi?**

Peygamberlerin de günah işleyebileceklerini söyleyenler, bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "Şâyet peygamberler de günah işlemeselerdi, kendilerine, "kötü şeyleri, günahları bırak.." denilmek suretiyle, onlara bu yasaklanmazdı.." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Âyetteki bu ifade ile, onların bu işi (günahsız oluşu işini) devam ettirmeleri manası kastedilmiş olup, bu tıpkı bir Müslümanın اِهْدِنَا "Beni hidâyete erdir" dediği zaman (Fatiha, 5) bunun anlamının, "Biz hidâyet üzere değiliz, o halde bizi hidâyete erdir" şeklinde olmayıp, tam aksine, bundan kastedilen mananın,

"Bizi bu hidâyet üzere sabit kadem kıl..." şeklinde olması gibidir. İşte, mevzûbahis âyette de durum böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hafs'ın rivâyetine göre **Âsım,** bu kelimeyi bu sûrede, râ'nın dammesi ile, diğer sûrelerde ise râ'nın kesresi ile okurken, geriye kalan kıraat imamları ile, **Ebû Bekr**'in rivâyetine göre **Âsım,** kesre ile "الرِّجْزَ", **Yakûb** da, damme ile "وَالرُّجْزَ" şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ,** "Bunlar, aynı manaya gelen iki kullanıştır" demiştir. **Halil**'in kitabında ise, râ'nın dammesi ile "**er-ruczu**" "putlara ibadet etmek", râ'nın kesresi ile "**er-riczu**" ise, "azap" anlamına gelir. Şeytanın vesveselerine de "**er-riczu**" denilir. **Ebû Ubeyde** de, bu iki lehçenin en fazla yaygın olanının ve çokça kullanılanın, râ'nın kesresi ile "**er-riczu**" olduğunu söylemiştir.

Minnetçi Olma

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ *"Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma"* âyetiyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Meşhur olan kıraatte, râ'nın ref'i ile "تَسْتَكْثِرُ" şeklinde okunmuştur. Böyle okunması hususunda şu üç izah yapılabilir:

1) Kelamın takdiri, "وَلَا تَمْنُنْ لِتَسْتَكْثِرَ" şeklindedir. Bu demektir ki, bu kelamın başındaki lâm alınmış, böylece de fiil merfu olmuştur.

2) İfadenin takdiri, "اَنْ تَسْتَكْثِرَ" şeklindedir. Derken, kendisinden nasb edici "اَنْ" hazfedilmiş ve ilgili kelime, nasb ve cezm kılınmadan da beri olunca merfu kılınmıştır. Dolayısıyla bu sözün mecazi manası, "çoğu ummak, elde etmek için verme" şeklinde olur.

3) Bu ifade, "hal-i mütevakkıa, yani, umulan ve beklenen bir hal cümlesi olup, ifadenin takdiri, "daha fazlasını elde edeceğini düşünerek, farz ederek... verme..." şeklindedir. **Ebû Ali el-Farisî** şöyle der: "Bu ifade, tıpkı senin, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مَعَهُ صَقْرٌ صَائِدًا بِهِ غَدًا "Beraberinde, onunla yarın av yapacağını düşündüğü bir doğan bulunan bir adama rastladım" demen gibidir. Binâenaleyh, burada da mana, "Daha çoğunu elde edeceğini umarak verme" şeklinde olur." **Ebû Ali el-Farisî** sözüne devamla, "Bu ifade ile gelecekteki bir durumun, halin hikaye edilmiş olması da mümkündür" demiştir.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, âlimler, bu âyetin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu âyetten önce şu dört şeyi, yani

a) Kavmini uyarmasını;

b) Rabbini ta'zim etmesini,

c) Elbisesini temizlemesini,

d) Azaptan, günahtan sakınmasını emretmiş, daha sonra da, "وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ" demiştir ki, bu, "Tıpkı, yaptığını çok gören, büyük gören kimse gibi, bu güç işleri yerine getirdiğin için, Rabbine minnette bulunma, başına kakma. Tam aksine, bütün bunlara, Rabbinin rızasını elde etmen, bu sayede ona yaklaşman için ve bununla O'na minnette bulunmaksızın, evet bütün bunlara katlan.." demektir. **Hasan el-Basrî** de bu manada, "Yaptığın iyilikleri Rabbine minnet edip de, böylece onları çok bulma..." demiştir.

2) "İnsanlara, onlara, tıpkı bu iyilikleri çok gören bu kimse gibi, kendilerine öğrettiğin dine ve vahye dair şeylerle minnette bulunma; (onların başına kakma); çünkü sen, bütün bunları ancak, Allah'ın emri olduğu için yaptın, dolayısıyla da senin onlara minnet etme hakkın yoktur.." İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak, "(Bütün bunlara), Rabbin için katlan" buyurmuştur.

3) "Onlara, daha çok elde etmen için, yani, sayesinde malının çoğalacağı ve yaptığın işe mukabil olacak bir ücreti onlardan alabilmek için nübüvvetini onların başına kakma, onları minnet yükü altında bırakma."

4) لَا تَمْنُنْ "acze düşme..." anlamında olup, bu, Arapların, "tutarsız, zayıf, güçsüz" anlamındaki حَبْلٌ مَنِينٌ şeklindeki kullanışlarına varıp dayanır. Nitekim Arapçada, "Yürümek, onu bitkin hale getirdi.." anlamında, "مَنَّهُ السَّيْرُ" denilir. Buna göre, kelamın takdiri, "Bu âyetten önce, emrolunduğun o dört taati çok bulmadan dolayı, güçsüz ve kuvvetsiz hale gelme; gevşeme..." şeklinde olur. Bu manayı benimseyenler, âyetin bu ifadesinin, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "اَغَيْرَ اللهِ تَأْمُرُونِّي اَعْبُدُ" (Zümer, 64) âyetindeki "اَعْبُدُ"nin, "اَنْ اَعْبُدُ" takdirinde olduğu gibi olduğunu belirtmişlerdir. O halde bu demektir ki, ifadenin başından bir "اَنْ" edatı hazfolunmuştur. **Ferrâ, Abdullah İbn Mes'ûd**'un "لَا تَمْنُنْ اَنْ تَسْتَكْثِرَ" şeklinde olduğunu belirtmiştir ki, bu okuyuş da az önceki tefsirin lehinde şahitlik eder. Ve bu görüş, **Mücahid**'in tercih ettiği bir görüştür.

5) Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, âyetteki "وَلَا تَمْنُنْ" ifâdesinin manası, "Verme..." şeklindedir. Nitekim, Arapçada, "Ona şunu verdim" manasında "مَنَنْتُ فُلَانًا كَذَا" denilir. Cenâb-ı Hak da, "هٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ"

(Sâd, 39) buyurmuştur. Yani, "Şimdi, ister ver, istersen verme..." demektir. Ki, bu da, "Kim verirse, (فَقَدْ مَنَّ) o muhakkak ki lütfetmiş olur." Dolayısıyla lütuf ve bağış, bir istiâre yoluyla, "مَنَّ" fiiliyle ifade edilmiştir. Buna göre mana, "Daha çoğunu elde etmek için malını verme.." şeklinde olur. Yapılan bu manaya göre, burada birkaç soru bulunmaktadır.

Bazı Sorular

1. Minnet Yasağının Hikmeti

Birinci soru: Allah'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bu tür davranıştan men edişinin hikmeti nedir?

Cevap: Buradaki hikmet şu birkaç yöndendir:

a) Peygamber'in lütuf ve ikramlarının, dünyayı ve dünyalığı elde etmek için değil, sırf Allah için olmasından dolayıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e *"Gözünü... çevirme..."* (Hicr, 88) buyurarak, dünya peşinde koşmayı yasaklamıştır. Çünkü, dünya peşinde gezen kişiye göre, dünya mutlaka, çok kıymetlidir. Böyle olan kimse ise, risâlet görevini ifaya uygun bir kimse olamaz.

b) Daha fazlasını almak amacıyla, başkasına azıcık dünyalık veren kimsenin, mutlaka o başkasına boyun eğmesi, yalvarıp yakarması... söz konusu olur. Bu ise, nübüvvet makamına yakışmayan bir husustur. Çünkü bu durum, alan kimsenin alçalmasını gerektirir, işte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sadaka ve zekât alması ile, bunları verenlerin nefretini mucib olması... haram kılınmıştır. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, *"Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun da, onlar bunun altında eziliyorlar"* (Tûr, 40) buyurmuştur.

2. Yasak Resûle mi Has?

İkinci soru: Bu yasak, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus bir yasak mı, yoksa ümmetini de içine alır mı?

Cevap: Lafzın zahiri, bu işin umûmî olduğunu ifade etmez.. Halden çıkarılan karine de **(karîne-i hâliye),** bu işin umumi olmasını gerektirmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu iş, sırf nübüvvet makamını korumak ve onu kusurlardan arındırmak için yasaklanmıştır. Halbuki, böyle bir sebep ümmeti hakkında mevcut değildir. İşte bunları da, bu mananın, ümmet hakkında riya anlamına geldiğini, dolayısıyla da Allahu Teâlâ'nın bütün herkesi böyle davranmaktan men ettiğini söylemişlerdir.

Buradaki Nehyin Hükmü

Üçüncü soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'e has olduğu farz edilmesi durumunda bu, haramlık ifade eden bir yasak mı, yoksa tenzihen mekruhluğu ifade eden bir yasak mıdır?

Cevap: Âyetteki bu nehyin (yasağın) zahiri, haramlığı ifade eder.

6) **Kaffâl** şöyle der: "Âyetten, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ister karşılığı fazla olsun, ister noksan, ister denk olsun, herhangi bir kimseye, karşılığını almak maksadıyla bir şey vermesinin haram olacağı manasında kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre âyetteki, "تَسْتَكْثِرُ" fiili, "Verdiğin bağış, yaptığın iyilik sebebiyle, malının noksanlaşacağından hoşlanmadığın için, daha fazlasını elde etmeyi umup-isteyerek..." manasında olur. Bu durumda âyetteki bu ifade, her ne olursa olsun mutlak manada bir karşılık bekleme manasında olur. Böylece mecazi bir mananın âyette yer alması son derece güzeldir. Çünkü genelde hep karşılık, verilen bağıştan ve hediyeden daha fazla olur. Dolayısıyla da "karşılık bekleme" ifadesi, bir şeyi, hallerinin en geneline hamlederek, "istiksâr" (daha çoğunu isteme) kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu tıpkı, bir kadının, yanında çocuğu olduğu halde evlenmesi durumunda, çocuğunun terbiyesi ve geçimini üzerine alacak birisine ihtiyacı olduğu için, bu çocuğa "**rabîbe**" (terbiyeniz altındaki üvey evladınız) denilmesi gibidir. Daha sonra bunun sahası genişlemiş ve annesi evlenirken, bu çocuk ileri yaşta olsa dahi, genel olarak "**rabîbe**" kelimesiyle isimlendirilir. Bu fikri benimseyenler, bunun sebebini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bağış ve iyilik yaparken, bir karşılık bekleme ve insanların kendisine iltifat etme gibi duygulardan ve düşüncelerden tamamen uzak olması diye izah etmişlerdir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı iyilikler, böylesi düşüncelerden uzak ve sırf Allah rızası için yapılmış olur."

7) Kendilerine iyilikte bulunmak ve bir şeyler vermek suretiyle yaptığın şeyleri gözünde büyüterek, insanlara minnette bulunma ve insanların başına kakma. Aksine bunları önemsiz ve basit saymalı, iyiliğine muhatap olanlara yaptığın ihsandan dolayı özür dileyen bir tavır içinde olmalısın (yani onun gönlünü alarak bunu yapmalısın). Çünkü dünyanın bütünü, zaten değersizdir. Nerde kaldı ki, dünyaya oranladığımızda son derece az olan, verdiğin o şeyler... İşte bu son üç izah, âdeta birbirlerini tamamlayan ve birbirlerine dayanan izahlardır. Çünkü bunlardan birincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, daha fazlasını umup istemekten yasaklandığını; ikincisi, ister

fazla, ister az, isterse denk olsun, mutlak olarak bir karşılık umup istemekten yasaklandığını, üçüncüsü de, vermesi ve kendisini az vermekle itham etmesi ve kendisini, bunu kabul ettiği için, in'âmda bulunduğu kimsenin minnet borcu altında hissetmesi manasını ifade eder.

8) Âyetin manası şöyledir: Birisine bir şey verdiğinde, verdiğin şeyi gözünde büyüterek, onun başına kakmamalısın. Çünkü başa kakmak, yaptığın işin mükâfatını yok eder. Nitekim Hak Teâlâ, *"Malını, riya için infak eden gibi, ey mü'minler sadakalarınızı, minnet ederek, başa kakarak, eziyet ederek boşa çıkarmayın"* (Bakara, 264) buyurmaktadır.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, fiili cezm ile, "تَسْتَكْثِرْ" şeklinde okumuştur. Ama muhakkik âlimlerin çoğu bu kıraati kabul etmemişlerdir. Kimileri de bunun uygun olduğunu söyleyerek (Arapça yönünden) doğruluğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır.

1) Âyetin takdiri, "لَا تَسْتَكْثِرْ" şeklindedir.

2) **Hasan el-Basrî**, yine "تَسْتَكْثِرْ" manasını kastederek, böyle cezm ile okumuştur. Çünkü harekelerin çokluğu sebebiyle zammeyi ağır görerek, râ harfini sakin kılmıştır. Nitekim **Ebû Zeyd** "بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ" (Zuhruf, 80) âyetindeki "**rusülünâ**" kelimesinin, lâm'ın sükunu ile, "رُسْلُنَا" okunduğunu nakletmiştir.

3) **Hasan el-Basrî,** bu okuyuşunda, kelimenin vakf halini nazarı dikkate almıştır (yani durulduğu zaman, böyle durulacağını göstermek istemiştir). **A'meş** de, başında mukadder bir (اَنْ) görerek bunu nasb ile, "تَسْتَكْثِرَ" şeklinde okumuştur ki bu, tıpkı şairin şu şiirinde olduğu gibidir.

أَلَا اَيُّ هٰذَا الزَّاجِرِى اَحْضُرَ الْوَغَى وَاَنْ اَشْهَدَ اللَّذَاتِ هَلْ اَنْتَ مُخْلِدِى

"Duyun ki, beni savaşta bulunmaktan, zevk u sefalarda hazır olmaktan men edecek kimse kimdir ki? Sen beni, ebedî mi kılacaksın ki?!" Bu kıraati, **İbn Mes'ûd**'un "وَلَا تَمْنُنْ اَنْ تَسْتَكْثِرَ" şeklindeki kıraati da destekler.

Rabbinin Emirlerini Tutmada Sabır

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ *"Rabbin için sabret"* âyetiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) "Bağışta bulunup, iyilik yaptığında, başa kakmayı ve yaptığın işi büyütmeyi bıraktığın için sabret" yani, 'Rabbinin rızasını gözettiğin için, böylesi davranışları bırak."

2) "Malını verip tasadduk ettiğinde, karşılık bekleme. Bu beklememe, Rabbinin rızası için olsun."

3) "Bu sûrenin başında sana bazı şeyler emrettik, bazı şeyleri yasakladık. Binâenaleyh Rabbinin emrinden ötürü, o emredilenleri yap, nehyedilenleri terket." Buna göre, sanki şöyle denilmek istenmiştir: Bu âyetten önce, birtakım şeylerin yapılması, birtakım şeylerin de yapılmaması mükellefiyeti yer almış; bu âyette ise, o şeylerin yapılıp yapılmamasının gerekçesi açıklanmıştır ki, bu da, Allahu Teâlâ'nın rızasını elde etmedir.

4) Daha önce, Mekke müşriklerinin bir araya gelerek, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunu görüştüklerini, içlerinden **Velid b. Muğire**'nin kalkıp evine gittiğini, bunun üzerine oradakilerin, "**Velid** herhalde dinini terk etti (Müslüman) oldu" dediklerini, bunun üzerine **Ebû Cehil**'in onun yanına giderek, "Atalarının dinini terk etmesin diye, sana verilmek üzere **Kureyş** aralarında mal topladı" dediğini anlatmıştık. Bu demektir ki **Velid**, elde edeceği bu maldan ötürü küfrünü sürdürmüştür. Bu sebeple, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "O, işte o maldan ötürü batıl din ve inancını sürdürdü. Sen ise, başka birşey için değil, sırf Hak rızası için hak dinde sabr u sebat et" denilmiştir.

5) Bu âyet, müşrikler için bir ta'rîzdir. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Putları değil, Rabbinin yüceliğini ilan et; elbiseni temizle ve müşrikler gibi, bedeni ve elbisesi pis olma. Kötülük yapmayı ve eziyet vermeyi terk et. Kâfirlerin yaptığı gibi, sakın bunlara yaklaşma. Kâfirlerin, **Velid**'e bir miktar mal verip de, o azıcık malı gözlerinde büyütmeleri gibi, sen de verip, verdiğin şeyleri gözünde büyütme. Mal ve makam gibi, dünyevi gaye ve maksatlardan ötürü değil de, sırf Rabbine taat olan niyetlerle, Rabbin için bunlara sabret" denilmek istenmiştir.

Sûr'a Üflenince

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ ﴿٨﴾ فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ﴿١٠﴾

"Çünkü o boruya üflenince, işte o gün, kâfirlerin aleyhine pek çetin bir gündür, kolay değildir" (Müddessir, 8-10).

Bil ki Allahu Teâlâ, peygamberlerin önderi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, doğruya iletme hususunda gerekli talimatları verince, bundan şakilerle ilgili vaîdlerine (tehditlerine) dönmüştür. İşte o vaîdi, bu âyet ifade etmektedir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "fâ" edatı, sebep içindir, yani bunun niçin olduğunu göstermek içindir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: "Onların eziyetlerine sabret. Çünkü onların önünde, bu eziyetlerinin cezasını çekecekleri zor bir gün vardır. Sen de o günde, onların eziyetlerine sabrının mükâfatını göreceksin."

İKİNCİ MESELE

Âlimler, o boruya (sûr'a) bu üflenişin, ilk nefha (üfleniş) mi, yoksa ikincisi mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir?

Nâkur

Birinci görüş: Bahsedilen üfleniş, ilk nefhadır. **Halîmî, Kitabu'l-Minhâc**'ında şöyle der: "Allahu Teâlâ, sûr'a, "sûr" ve "nâkûr" diye iki isim verdi. Müfessirlerin görüşü, buradaki **"nâkûr"**un da "sûr" olduğu şeklindedir. "Sûr"un, kendisine her iki nefhanın da üflendiğine şüphe yoktur. Çünkü insanları öldürmek için olan nefha, diriltmek için olan nefhadan (üfleyişten) başkadır. Hadislerde şu yer almıştır. O sûr'da bütün ruhlar sayısınca delikler vardır. Ruhlar, ikinci üfleyişte, sûrun bu deliklerinde bulunurlar, dolayısıyla da, ona üflendiğinde, her bir delikte, bedenine doğru çıkıp giden bir ruh çıkar. Dolayısıyla o beden, Allah'ın izniyle yeniden hayat bulur. Binâenaleyh bu sûr'un, birisi "**nakr**", diğerini "**nefh**" edilmek üzere iki aleti bulunabilir.

Şu halde o sûr'a, bütün canlıları öldürmek için nefhedildiğinde (üflendiğinde), çıkacak sayha ve sesin, daha şiddetli ve daha korkunç olması için, "**nakr**" ve "**nefh**" birlikte yapılmış olur. Ama ona, diriltmek için üflendiğinde ise, "**nakr**" edilmez, sadece "**nefh**" ile yetinilir. Çünkü bunun gayesi, o ruhları, sûr'un deliklerinden, bedenlerine göndermektedir, yoksa o ruhları bedenlerinden çıkarmak değildir. O halde ilk nefha, "**tenkîr**" (ruhtan bedenlerden çıkarmak) için olup, bu tıpkı, çok şiddetli gök gürültüsüne benzer bir şeydir. Çünkü gök gürültüsü çok şiddetli olduğunda, onu duyan çoğu kez ölür. Sayha, bir adamın bir çocuğa şiddetlice bağırıp da, o çocuğun duyduğu korku sebebiyle öldüğü bir sestir." **Halîmî** (r.h)'nin sözünün

sonu budur. Bence bu açıklamada şöyle bir problem var: **Halîmî**'nin bu izahına göre, "**nakr**"ın, sırf, insanların ruhlarını bedenlerinden çıkarmak için atılan narada (sayhada) bulunmasını gerektirir. Halbuki insanların canını çıkarmak için olan bu gün, kâfir için o kadar şiddetli bir gün değildir. Çünkü onlar, o anda hemen ölüverirler. Kâfirler için, esas şiddetli olan gün, diriltilmeleri için sûr'a üflendiği gündür. İşte bundan ötürü kâfirler, *"Keşke o (ölüm, hayatınıza) kesin son veren bir şey olsaydı"* (Hâkka, 27) yani, "Keşke biz o ölüşümüz ile kalıp, tekrar diriltilmeseydik" diyecekler.

İkinci görüş: Burada bahsedilen "**nakr**" (üfleyiş), sûr'a ikinci üfleyiştir. Çünkü **nâkir,** kendisine üflenen şey demektir. Binâenaleyh ikinci üfleyiş murat edildiğinde, önce "**nakr**" yapılır. İşte bundan ötürü de, bu şeye "**nâkûr**" denir Ben diyorum ki bu kelime hususunda, şöyle bir izah yapılabilir: **Nâkûr,** "**hâtûm**"un da, sayesinde hatm (ufalama) işinin yapıldığı şey manasına oluşu gibi, "nakr" kökünden, bu manada bir kelimedir. Binâenaleyh "**nâkûr**"un kendisine "**nakr**" edilen değil, kendisiyle "**nakr**" işinin yapıldığı şey olması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"إِذَا" edatındaki âmil, يَوْمٌ عَسِيرٌ *"çetin bir gün"* ifadesinin delalet ettiği manadır. Buna göre takdir, "Nakûr'a üflendiğinde, ilgili iş çok çetin ve zor olur" şeklindedir.

Kâfirler İçin Çetin Gün

Cenâb-ı Hak, فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ * عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ *"İşte o gün, kâfirlerin aleyhine pek çetin bir gündür, kolay değildir"* buyurmuşur.

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, فَذٰلِكَ *"İşte bu"* ifadesi, o sûr'a üflendiği güne bir işarettir ve takdiri, "İşte sûr'a üfleneceği o gün, çok çetin bir gündür" şeklinde olur. Âyetteki "يَوْمَئِذٍ" kelimesiyle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kelime, âyetteki "ذٰلِكَ"nin bir tefsiridir. Çünkü "ذٰلِكَ"nin, hem "**nakr**"a (üflemeye), hem de "**nakr**"a muzaf olan o güne (üfleniş gününe) işaret olması muhtemeldir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "İşte o, yani sûr'a üfleneceği gün, çetin bir gündür" demiştir. Bu izaha göre, "يَوْمَئِذٍ" kelimesi, nasb mahallinde olmuş olur.

b) "يَوْمَئِذٍ" kelimesi "ذٰلِكَ"den bedel olup, ref' mahallinde olabilir. Bu durumda "**yevmun asîr**", bunun haberi olur ve sanki, "üfleme günü, zor bir gündür" denilmiştir. Yapılan bu izaha göre, "يَوْمَئِذٍ" kelimesi, "ذٰلِكَ"den bedel olduğu için, ref' mahallinde olur. Fakat "**yevm**" kelimesi, mebnî olan "إِذْ" edatına muzaf olduğu için, fetha üzere mebnî kılınmıştır.

c) Âyetin takdiri, "O gün bu nakr (üfleyiş), çetin bir günde yapılmış bir nakrdır" şeklindedir. Bu takdire göre, "يَوْمَئِذٍ" kelimesinin amili, "**nakr**" olur.

İKİNCİ MESELE

Bu gün kâfirler için zor ve çetin bir gündür. Çünkü onlar, hesapları hususunda endişelidirler. Kitapları kendilerine sollarından verilmiştir, yüzleri siyah, gözleri masmavi olarak haşrolunacaktır. Bütün uzuvları, aleyhlerine şahitlik edecektir. Dolayısıyla onlar bütün şahitler-insanlar huzurunda, rezil-kepaze olacaklar. Mü'minler için ise o gün, kolay bir gündür. Çünkü onların hesapları hakkında ileri geri konuşulmaz; yüzleri beyaz, tartıları (sevapları) ağır olarak haşrolunurlar.

Allahu Teâlâ'nın bu günü *"çetin"* diye niteleyişi şu sebepten ötürü de olabilir: Çünkü bu gün aslında, bir hadiste de yer aldığı gibi, peygamberlerin feryat edeceği, çocukların saçlarının ağaracağı, mü'min ve kâfir, herkese çetin gelen bir gündür. Fakat o günde kâfirlerin zorluğu daha fazla olacaktır.

Binâenaleyh buradaki birinci görüşe göre, "عَسِيرٌ" kelimesi üzerinde vakf yapılması uygun ve güzel olmaz. Çünkü o zaman mana, "Bu gün kâfirler için çetindir, kolay değildir" şeklinde olur. İkinci görüşe göre ise, bu kelime üzerinde vakfetmek uygun ve güzel olur. Çünkü o zaman mana, "O gün aslında herkes için çetindir. Ama kâfir için, o günde, daha fazla bir çetinlik vardır. O da, *"(O gün ona), kolay değildir"* ifadesinin anlattığı şeydir.

Buna göre eğer, "عَسِيرٌ" (çetin-zor) kelimesinden anlaşıldığı halde, ayrıca bir de, غَيْرَ يَسِيرٍ *"kolay değil"* denilmesinin ne faydası, ne gereği var?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Birinci görüşe (manaya) göre, bu tekrar, te'kid içindir. Nitekim sen (meselâ), "Ben seni seviyorum, sana buğzetmiyorum. Senin dostunum, düşmanın değil" dersin. İkinci görüşe (manaya) göre ise, *"çetin (zor)"* kelimesi, hem mü'minleri, hem kâfirleri içine alan genel (esas) zorluğu ifade eder; *"kolay değil"* kelimesi ise, o günde fazladan olarak kâfirler için olan zorluğu ifade eder. Çünkü zorluk, bazen az ve hafif olur, bazen de çok ve fazla olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak böylece, genel

olarak zorluğun herkes için olduğunu, ama çok ve ileri derecede zorluğun kâfirler için olduğunu bildirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Mü'minlere de Zor Gün**

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, o günün, kâfirlere kolay olmadığını söyleyince, o gün mü'minler için kolay olmuş olur." Hitap'ın delil olduğunu söyleyen bazı kimseler, "Eğer hitap delili hüccet olmamış olsaydı, **İbn Abbas** (r.a), o günün kâfirler için kolay olmayışından, mü'minler için kolay olacağı manasını çıkarmazdı" demişlerdir.

Mahlukumu Bana Bırak

ذَرْنِى وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾

"Bir tek olarak yarattığım o kimseyi, bana bırak. Ona uzun boylu mal ve hazır olarak oğullar verdim. Kendisi için her şeyi bol bol ihsan ettim" (Müddessir, 11-14).

Müfessirler, burada kastedilenin **Valid b. el-Muğire** olduğunda icma etmişlerdir.

Âyetteki "**vahîden**" kelimesinin mansub (fethalı) oluşu ile ilgili olarak şu izahlar söz konusudur:

1) Bu kelime, "hal" olduğu için mansubdur. Bunun Hâlık'ın (yaratanın) veya mahlukun (yaratılan o adamın) "hâl"i olması muhtemeldir. Hâlık'ın "hâl"i sayılması durumunda iki mana söz konusudur:

a) "Beni onunla tek başıma (vahîden) bırak. Çünkü ben, ondan intikam almaya yeterim.

b) "Ben onu vahîden (tek başıma) yarattım. Onu yaratmada, hiç kimse bana ortak ve yardımcı değildir." "**Vahîden**" kelimesi "**mahlûk**"tan "hâl" sayılırsa, o zaman mana, "O kişi tek başına (vahîden) olduğu halde, ne malı, ne çocuğu olmadığı halde onu yarattım. (Yani yarattığımda ne malı, ne çocuğu vardı)" şeklinde olur. Buna göre âyet aynen, *"Andolsun ki siz, sizi*

ilk yarattığımız gibi, ferden ferda (tek olarak) bize geleceksiniz" (En'âm, 94) âyeti gibi olmuş olur.

2) **"Vahîden"** kelimesi, "zemm" üzere mansubdur. Çünkü âyet, **Velîd** hakkında nazil olmuştur ve **"Vahîd"** onun lakabıdır. O, "Ben, **Vahîd oğlu Vahîd**'im. Yani Araplar içinde ne benim, ne babamın bir benzeri var" derdi. Binâenaleyh âyetten, "O yarattığım kimseyi, yani o "vahîd"i Bana bırak" manası murat edilmiştir.

Sonraki âlimlerden çoğu, bu izahı tenkit etmiş ve şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ'nın, **Velid b. Muğire**'yi **"vahîd"** (tek, emsalsiz) olduğu iddiasında doğrulaması caiz (mümkün) değildir." Bu soruyu (itirazı), **Vahidî** ve **Keşşâf sahibi (Zemahşerî)** zikretmiştir. Bu tenkit, bir kaç bakımdan zayıftır:

a) Biz, **"vahîd"** kelimesini, bir alem (özel isim) sayarsak, bu soru zail olur. Çünkü alem isim, müsemma (isim sahibi) için bir sıfatı anlatmış olmaz. Aksine o, işaret (zamiri) yerini tutan bir şeydir.

b) Bunun, "Onun kendi zannı ve inancına, **vahîd** (tek-eşsiz) olduğu manasına hamledilmesi niçin caiz olmasın. (Bu manada), bunun bir benzeri de, *"Tat (azabı). Hani sen, aziz ve kerimdin!"* (Duhan, 49) âyetidir.

c) **"Vahîd"** kelimesinde, **Velîd**'in şan ve şerefçe tek ve emsalsiz olduğu manası yoktur. Aksine bu tür şeylerde kendisinin tek olduğunu o iddia etmektedir. O halde, "Sen teksin ama, küfürde, pislikte, alçaklıkta..." denilebilir.

3) **"Vahîden"** kelimesi, "yaratma" fiilinin ikinci mef'ûlü olarak mansubdur. **Ebû Saîd ed-Darîr, "Vahîd,** babası olmayan" demek olup, âyetin bu ifadesi, *"O, bütün bunlardan öte, bir de kulağı kesik (şirret)"* (Kalem, 13) ifadesinde olduğu gibi, **Velîd**'in neseb açısından tenkide uğramış (şüpheli durumda) olduğuna bir işaret olmuş olur.

Âyetteki, *"Ona hayli mal verdim"* ifadesindeki, "hayli mal"ın izahı sadedinde şunlar söylenmiştir:

1) Malın uzun boylu olması, inkıtasız (kesintisiz) olması demektir. İşte bundan ötürü, **Hz. Ömer** (r.a), bu ifadeyi bir ayın geliri ay-be-ay gelir (aylık) diye tefsir etmiştir.

2) Bu, artırmak suretiyle uzamış olan maldır. Mesela, hayvancılık (sütçülük), ziraat ve çeşitli ticaretler gibi...

3) Bu, kapladığı yer uzayıp giden, geniş olan mal demektir. Nitekim **İbn Abbas** (r.a), "**Velîd**'in Mekke'den Taif'e kadar uzanan, deve, at, koyun sürüleri; **Taif**'te geniş bağ-bahçeleri, sulak arazileri, bol nakit parası gibi, uzayıp giden malları vardı" demiştir.

Mukâtil de bu âyeti tefsir sadedinde, "**Velid b. Muğire**'nin, yaz ve kış faydaları kesilmeyen, hep istifade edilen bağ-bahçeleri vardı" demiştir. Şu halde âyetteki "uzun boylu" **(memdûd)** vasfı, tıpkı, "**zıllun memdûd**" *(kesintisiz gölgeler)* (Vâkıa, 30) âyeti gibidir.

4) Bu, çok mal manasınadır. Çünkü çok mal, sayılmak istendiğinde, sayımı uzayıp gider. Müfessirlerden, âyetteki, *"uzun boylu mal"* ifadesiyle, anlatılan malın miktarını belirleyenler de vardır: Bunlardan kimi, bu malın bin dinar; kimi, dört bin dinar; kimi de bir milyon dinar olduğunu söylemiştir. Ama bu zoraki tefsirlerin hiçbirini, sağlam fıtratlı (akıllı) kimseler benimsemezler.

Yardımcı Ağavat

Âyetteki, وَبَنِينَ شُهُودًا *"Hazır olarak (bulunan) oğullar (verdim)"* ifadesi hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "**Mekke**'de, hep yanında bulunan hiçbir zaman kendisinden ayrılmayan oğullar verdim ona" demektir. Çünkü onlar zengin idiler. Dolayısıyla da geçim ve kazanç için, başka yerlere gitme ihtiyacı duymuyorlardı. Böylece **Velîd,** onlara alabildiğine alışmış ve onların, hep yanında bulunmaları sebebiyle de, rahat ve huzur içinde idi.

2) "Oğulların hep hazır olarak bulunmaları" ile, onların toplantı ve davetlerde, hep **Velîd**'in etrafından olmaları kastedilmiştir. **Mücâhid,** onun oğullarının on tane olduğunu söylemiştir. Bunların yedi erkek çocuk olduğu da söylenmiştir. Bunlar, **Velid b. Velîd, Halid b. Velîd, Kays b. Velid** ve **Abdu Şems b. Velid**'dir. İçlerinden **Halid, İmare** ve **Hişam** (r.ahm) Müslüman olmuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا *"Kendisi için her şeyi bol bol ihsan ettim"* ifadesine gelince, bu, "Ben ona, kavmi (milleti) içinde, alabildiğine yüksek makam ve riyaset nasip ettim. Böylece de ona, mal ve makam nimetlerimi tam ve bol olarak ihsan ettim. Ehli dünya nezdinde, bu ikisinin birlikte bulunması "kemâl" (mükemmellik) diye değerlendirilir. İşte bundan ötürü, bu şekilde dua edilerek "Allah, işlerdeki kudret ve tasarrufunu sürdürsün" manasında, "اَدَامَ اللهُ تَمْهِيدَهُ" denilir. Kimi müfessirler, âyetteki

"**temhîd**"i, bol geçim ve uzun ömür manasına almışlardır. Nitekim **Velid**, **Kureyş**'in en uzun ömürlülerindendi. Bundan ötürü, "**vahid**" (tek, eşsiz) diye ve "**Kureyş**'in **Reyhane**"si (gülü) diye lakaplanmıştır.

Kâfirin Hırsı

ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّا ۖ اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَنِيدًا ﴿١٦﴾ سَاُرْهِقُهُ صَعُودًا ﴿١٧﴾

"Bir de kalkmış, hırs ile daha da artırmamı ister. Hayır, hayır (olmaz). Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı alabildiğine inatçı kesilmiştir. Ben, onu sarp bir yokuşa sardıracağım"
(Müddessir, 15-17).

Buradaki "**sümme**" (sonra) kelimesi, hayret ifade etmek içindir ve tıpkı, arkadaşına, "Seni evimde misafir ettim, yedirdim, içirdim, sonra da (kalktın) bana küfrettin" demen gibidir. Yine bu, tıpkı, *"Gökleri ve yeri, karanlıkları ve nuru yaratan Allah'a hamdolsun. Bir de bu kâfirler tutup Rablerine eş koşarlar"* (En'am, 1) âyetindeki "**sümme**" (sonra) gibidir. Şu halde bu "**sümme**", yadırgama ve hayreti ifade eden bir kelimedir.

O kâfirin, bu "daha"yı, dünyada mı, yoksa ahirette mi olmasını istediği hususunda, iki görüş ileri sürülmüştür:

1) **Kelbî** ve **Mukâtil**, buna, "Beni inkâr etmiş iken, bir de kalkar, malının ve çocuğunun daha da artmasını umuyor" manasını verirler.

2) O, bu artışın, ahirette olmasını istemiştir. Rivâyete göre o, "Eğer Muhammed doğru söylüyorsa, bu demektir ki, cennet sadece benim için yaratılmıştır" diyordu. Bu manaya göre, bu âyetin bir benzeri de, yine o **Velîd b. Muğire** hakkında olan, *"Bizim âyetlerimizi inkâr eden ve "Bana mal ve evlat verilmiştir" diyen o kâfire ne dersin!"* (Meryem, 77) âyetidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "**kellâ**" *"Hayır, hayır"* buyurmuştur ki bu, onu böylesi asılsız kuruntu ve arzulardan caydırmayı ifade eder. Müfessirler, "Bu âyetin nazil olmasından sonra, **Velid**'in malı gittikçe azalmış ve fakir düşmüş. Neticede fakir olarak ölmüştür" demişlerdir.

Cenâb-ı Hak, اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَنِيدًا *"Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı alabildiğine inatçı kesilmişti"* âyeti, müste'nef (müstakil) bir cümle şeklinde, "**kella**"

denilişinin sebebini belirtmektedir: Sanki birisi, "Peki malı niçin artırılmayacak?" demiş de, buna cevaben, *"Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı alabildiğine inatçı kesilmişti"* denilmiştir. "**Anîd**" kelimesi, tıpkı "**celîs**" (arkadaş), "**ekîl**" (yiyen), "**aşîr**" (arkadaş) kelimeleri vezninde, muannit (inatçı) manasınadır ve bununla, **Velîd**'in, şu pek çok çeşit özelliklerine işaret edilmek istenmiştir.

Velid b. Muğire

1) O, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, kudretine, nübüvvetin ve öldükten sonra dirilmenin doğruluğuna delalet eden bütün deliller hususunda muannit biri idi. Dolayısıyla o, her şeyi inkâr etme hususunda hep karşı çıkan ve çekişen biridir.

2) Onun küfrü, "küfrü inâdî"dir. Çünkü o, bütün bu şeylerin doğruluğunu kalbiyle biliyor, ancak ne var ki, bunları lisanıyla inkâr ediyor. Muannidin küfrü ise, küfür türlerinin en fahiş ve çirkin olanıdır.

3) "اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَنِيدًا" cümlesi, **Velîd**'in, ta eskiden beri, bu tavrı ve gidişatı (küfr-ü inâdîliği) sürdürdüğüne delalet eder.

4) Cenâb-ı Hakk'ın yine bu ifadesi, onun muannit oluşunun, sırf, Allahu Teâlâ'nın âyet ve delilleri hususunda olduğunu gösterir. Çünkü, bu cümlenin takdiri, "O, başka âyetleri değil, bizim âyetlerimizi inkârda küfr-ü inâdîyi kendisine yol edinmiştir" şeklindedir. Binâenaleyh, diğer âyetler hususunda böyle bir inat göstermediği halde, bu inadı sadece Allah'ın âyetlerine tahsis etmesi, onun son derece büyük bir ziyan, iflas içinde olduğuna delalet eder.

Saûd

سَاُرْهِقُهٗ صَعُودًا *"Ben onu, sarp bir yokuşa sardıracağım..."* âyetine gelince bu, "Biz ona, "**saûd**"u teklif edeceğiz. Onu, bu "**saûd**"la mükellef tutacağız.." demektir. **Saûd**'un ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu kimse **(Velid İbn Muğire)**'nin, takat getirilemeyecek derecede çetin bir azapla karşı karşıya geleceğinin bir temsili ve teşbihi olup, tıpkı: يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا *"Onu, sarp bir azaba sokar..."* (Cin, 17) âyeti gibidir. Buradaki "صَعُودٌ" kelimesi Arapların, "sarp yokuş, tırmanılması güç sert kayalık" anlamında kullandıkları, "عَقَبَةٌ صَعُودٌ" deyimine varıp dayanır.

2) "**Saûd**", cehennemdeki sarp bir yokuşun, dağın adıdır. O, elini bunun üzerine koyduğunda dağ erir; kaldırdığında ise, eski haline döner. Ayağını

koyduğunda, yine dağ erir, kaldırdığında ise, eski haline döner. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلصَّعُودُ جَبَلٌ مِنْ نَارٍ يَصْعَدُ فِيهِ سَبْعِينَ خَرِيفًا ثُمَّ يَهْوِى كَذٰلِكَ فِيهِ اَبَدًا *"Saûd, ateşten bir dağdır. O orada, yetmiş yıl tırmanır, sonra da, geri yuvarlanır. Ve bu iş, hep böyle devam eder.*[11] buyurmuştur.

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾

"Çünkü o, uzun uzadıya dünya düşündü, (kendi kendine) bir ölçü koydu. Hay kahrolası! Ne biçim de ölçü koydu o! Yine kahrolası, nasıl ölçü yaptı o? Sonra da düşündü... Sonra kaşlarını çattı, suratını astı..." (Müddessir, 18-22)

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun nasıl inat ettiğini anlatmak üzere: إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ *"Çünkü o, uzun uzadıya dünya düşündü, (kendi kendine) bir ölçü koydu"* buyurmuştur. Arapçada, bir kimse bir şey hakkında düşünüp tefekkür ettiğinde, "...فَكَّرَ فِى الْاَمْرِ وَتَفَكَّرَ" denilir. Daha sonra bu kimse, böyle bir tefekkürde bulununca, kalbinde, birtakım sözler ve görüşler tanzim edip hazırladı. İşte bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَقَدَّرَ" ifadesinden anlaşılmaktadır.

Kâfirce Hile

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ *"Hay kahrolası! Ne biçim de ölçü koydu o!"* buyurmuştur. Bu ifade, bir şeyden dolayı duyulan hayret ve onun müthiş ve muazzam görülmesinden dolayı söylenilen bir ifade olup, Arapların tıpkı, "Hay Allah kahredesice. Ne kadar da cesur!"; "Hay Allah rüsvay edesice! Ne kadar da şair! (Amma da şair ha!)" ifadeleri gibi olup, bu sözler, karşı tarafın, haset eden bir kimsenin bu kimseye bu şekilde beddua edeceği bir duruma ulaştığında söylenir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, âyetteki bu ifade hakkında muhtemel şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, onun zeka kuvvetinden dolayı, muhatapları şaşmaya bir davet olup, bu, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in işi hususunda bu adamın ileri sürdüğünden daha kuvvetli ve daha büyük bir şüphe ileri sürerek, onun işini zedelemek mümkün değildir.." demektir.

11 **Müsned**, 3/75.

b) Bu, bu kimseyi, istihza içinde methetmek için olup, bu, "Bu adamın ileri sürdüğü şey, son derece düşük ve değersizdir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ *"Yine kahrolası, nasıl ölçü yaptı o?"* buyurmuştur. Bu ifadenin başında "ثُمَّ" edatının getirilmesi, ikinci kez yapılan bu bedduanın, birincisinden daha ileri olduğunu ifade etmek içindir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ نَظَرَ *"Sonra da düşündü..."* buyurmuştur ki bu, "O, ilk önce düşündü, ikinci kez ölçüp biçti, üçüncü kez de, ölçüp biçtiği bu şey hakkında düşündü.." demektir. Binâenaleyh, önceki bakış, meseleyi anlamak ve ortaya koymak için, peşinden gelen bakış ise, planlamada bulunmak içindir. İşte tam ihtiyatlı davranış budur. O halde bütün bu mertebeler, onun kalbinin halleriyle ilgili olan, yani içinden geçirdiği şeylerdir.

Habisçe Kaş Çatıp Düşünme

Cenâb-ı Hak bunun peşinden, onun yüzünün hallerini de tavsif ederek, ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ *"Sonra kaşlarını çattı, suratını astı..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeleri, bu kimsenin, kalben, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna inandığına, ancak ne var ki, inat yüzünden zahiren onu inkâr ettiğine delalet eder. Bunun delilleri şunlardır:

1) Bir kere düşünüp taşındıktan sonra, meseleyi ortaya koymaya azmettiğinde yüzünde bir ekşimenin meydana geleceği bir kelamı ve sözü içinde ve kalbinde değerlendirdi.. Şimdi bu kimse, kendi sözünün doğruluğuna inanmış olsaydı, onu anlamış olmaktan dolayı alabildiğine sevinir, böylece de yüzü ekşimez, gülerdi. Ne var ki o, sevinmeyip, yüzü gülmediğine göre, biz bu kimsenin, bu şüphesinin zayıf olduğunu anladığını; ne var ki, çok inatçı olduğu için, bu şüpheden daha ileri derecede bir şüphe bulamadığını; bu sebepten dolayı da sözünde böyle bir şüphenin zuhur ettiğini anlamış oluyoruz.

2) Rivâyet olunduğuna göre **Velid,** Hz. Peygamber (s.a.s), Hâ mîm es-Secde Sûresi'ni okurken, ona uğramış; Hz. Peygamber (s.a.s), *"Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Âd ve Semûd(u çarpan) yıldırım gibi, size de bir azabı hatırlatırım"* (Fussilet, 13) âyetine gelince **Velid,** ondan, Allah aşkına, akrabaları aşkına susmasını istedi, ki işte bu, **Velid**'in, Hz. Peygamber'in duasının makbul olduğunu, lehçe ve lisanının okuduğu şeylerin doğruluğunu bildiğine delâlet eder.

Velid, Kureyş'in yanına döndüğünde onlara, "Biraz önce Muhammed'den birtakım şeyler dinledim ki, bunlar ne insan, ne de cin sözüdür. Onun okuduğu şeylerin alabildiğine bir tatlılığı ve cazibesi vardır. O mutlaka, her şeye hükümran olacak, hiçbir şey onun üzerine çıkamayacak.." dedi. Bunun üzerine **Kureyş, "Velid,** dinden döndü. Şâyet o, dinden döner de Müslüman olursa, bütün **Kureyş** Müslüman olur.." diye mırıldanınca, bunun üzerine **Ebû Cehil,** "Ben sizin namınıza ona yeterim.." dedi ve sonra da, üzgün bir şekilde **Velid**'in yanına girdi.. "Ey kardeşimin oğlu! Sen Muhammed ve ashabının yiyeceklerinden bir şeyler elde edebilmek için dinini değiştirdin. İşte bu **Kureyş,** senin Muhammed'in ashabından almayı tasarladığın şeye karşılık olmak üzere, mal topladı.." dedi. **Velid** de bunun üzerine, "Allah'a yemin olsun ki, onlar kendi karınlarını doyuramıyorlar. Daha nasıl ben, onlardan bir şeyler almayı tasarlayabilirim?! Ne var ki, ben onun işi hakkında çok düşündüm. Onun bir sihirbaz olduğunu söylemeden başka, ona yakışan başka bir şey bulamadım.." dedi.

Ben de diyorum ki, onun, Kur'ân'ı ta'zim etmesi ve Kur'ân'ın, ne bir cin ne de bir insan sözü olamayacağını kabullenmesi, **Velîd**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sihirbaz olduğunu iddia etmesinde muannit olduğuna delalet eder. Çünkü, büyü ve sihir, cinleri alakadar eden bir şeydir.

3) **Velid,** sihir işinin, Allah'ı inkâr etmeye ve kötü fiilleri yapmaya varıp dayandığını biliyordu. Halbuki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in zahiri hali, onun ancak Allah'a davet ettiğini gösteriyordu. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'e sihir daha nasıl yakıştırabilir?! Yaptığımız bütün bu izahlar dikkate alındığında, **Velid**'in, yüzünü ekşitip buruşturmasının, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında söylediği bu sözlerin bir yalan ve iftira olduğunu bilmesinden kaynaklanır.

İKİNCİ MESELE

Leys şöyle der: "Bir kimse, iki gözünün arasındaki kısmı, deriyi buruşturduğunda, buna Arapçada, "عَبَسَ - يَعْبِسُ - عَابِسٌ"; yüzünü ekşitip de dişlerini de gösterdiğinde buna, "كَلَحَ"; düşündüğü şeye ehemmiyet verir de tefekkür ederse, "بَسَرَ"; bu tefekkürünün yanı sıra ayrıca da kızarsa, "بَسَلَ" "kaşlarını çattı..." denilir.

Gururun İmana Mani Olması

ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ يُّؤْثَرٌ ﴿٢٤﴾ اِنْ هٰذَآ اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾ سَاُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ ﴿٢٧﴾ لَا تُبْقِى وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِّلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾

"En son arka çevirdi ve büyüklük tasladı da, bu dedi, rivâyet edilen bir sihirden başkası değil, muhakkak bu, insan sözünden başkası değil... Onu cehenneme sokacağım ben... Sen biliyor musun, sakar nedir? Hem bırakmaz, hem yine vazgeçmez, o... İnsana çok susamıştır. Üzerinde on dokuz (melek) vardır" (Müddessir, 23-30).

Bu, "Diğer insanlardan ayrılıp ailesinin yanına gitti. İman etme hususunda da büyüklenerek, "Bu ancak, anlatılagelen bir sihirdir.." dedi" demektir. Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başında, **Velid**'in, ailesine dönüp, iman etme hususunda kibrini ortaya koyduktan sonra böyle bir şüpheyi ortaya attığını ifade etmek için takibiyye fâ'sını (فَقَالَ) getirmiştir.

Âyette geçen "يُؤْثَرُ" kelimesi hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, Arapların "اَثَرْتُ الْحَدِيثَ آثُرُهُ - اَثْرًا" şeklindeki deyimlerine varıp dayanır. Bu ifade, bir kimsenin, bir topluluğun ölmesinden sonra, onların eserlerini, haberlerini nakletmesi hakkında kullanılır. Ki, aslolan da budur. Daha sonra bu ifade, "mevcut kimselerden rivâyet etmek" anlamında kullanılmıştır.

b) Bütün sihirlere tercih edilmiş, onlara üstün gelen sihir (يُؤْثَرُ)dir. Buna göre, "يُؤْثَرُ" kelimesi, "اِيثَارٌ - آثَرَ" kökünden olmuş olur.

Kur'ân Hakkında Beşer Sözü İddiası

Daha sonra, اِنْ هٰذَا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ *"Muhakkak bu, insan sözünden başkası değil..."* demiştir ki, bu, "Bu bir beşer sözüdür" demektir. Böylece **Velid,** Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bütün bunları başkalarının kelamından aldığını ifade etmek ister. Ama, şâyet durum, **Velid**'in dediği gibi olsaydı, onlar, Kur'ân'a muaraza edebilirlerdi. Çünkü, Arap dilini bilme hususundaki yol ve yöntemler, birbirine yakındır.

Bil ki, **Velid**'in bu sözü de, onun bu sözü bir inat yüzünden söylediğine delalet eder. Çünkü, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'den Hâ mîm es-Secde (Fussilet) Sûresi'ni dinleyip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılınca da, "Ben Muhammed'den, ne ins ne de cin kelamı olan bir söz dinledim.. Ki, onun, alabildiğine bir tatlılığı ve cazibesi söz konusudur. O her şeye hükümran olacak, hiçbir şey onun üzerine çıkamayacak.." dediği rivâyet edilmiştir. Şimdi, işin başında o böyle bir ikrarda bulunduğuna göre, onun burada, "O bir beşer sözüdür!" deyişinin, onun buna inanarak değil de, sırf bir inat yüzünden söylemiş olduğunu anlamış oluyoruz.

Böyle Diyen Sakar'a Girecek

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سَأُصْلِيهِ سَقَرَ *"Onu cehenneme sokacağım ben..."* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) "سَقَرَ"ın, cehennemin altıncı tabakasının adı olduğunu söylemiştir. İşte bundan dolayı da, kendisinde marifelik ve müenneslik bulunduğu için, gayr-i munsarıf olmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا أَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ *"Sen biliyor musun, sakar nedir?"* buyurmuştur ki, bu üslupla cehennemin (سَقَرَ) korkunçluğunu vurgulamak istemiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, لَا تُبْقِى وَلَا تَذَرُ *"Hem bırakmaz, hem yine vazgeçmez, o..."* buyurmuştur. Âlimler, bunun ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, bunların müteradif iki lafız oldukları, manalarının aynı olduğunu, bu tekrarın maksadının ise, te'kid ve vurgulama olduğunu ve bunun tıpkı, صَدَّ عَنِّى وَاَعْرَضَ عَنِّى "Benden yüz çevirdi" denilmesi gibi olduğunu söylerlerken, kimileri de, bu iki kelime arasında mutlaka fark olduğunu ileri sürerek şu izahları yapmışlardır.

1) O cehennem (سَقَرَ) kişide kan, et ve kemik namına bir şey bırakmaz (لَا تُبْقِى) ; cehennemlikler yeni bir canlı olarak yeniden iade ve inşa edilince de, bir öncekinden daha şiddetli bir biçimde, onları yeniden yakmaktan da geri durmaz (وَلَا تَذَرُ). İşte bu, hep böyle sürüp gider. Bu, **Atâ**'nın, **İbn Abbas**'tan yapmış olduğu rivâyettir.

2) Cehennem, azabı hak etmiş kimselere mutlaka azap eder; sonra da, o azap edilenlerin bedenlerinde hiçbir kısım bırakmayıp hepsini yakar.

3) "سَقَرَ", azap edilen kimselerin bedenlerinde hiçbir şey bırakmaz. Sonra da, bu cehennemin ateşi, kuvvet ve şiddeti namına ne varsa hiçbir şeyi geri bırakmayıp, onlara azap için bütün şiddetini kullanır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ *"İnsana çok susamıştır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"لَوَّاحَةٌ"nin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Birisi bir şeyi değiştirdiğinde, meselâ, susuzluk, adamın halini değiştirdiği zaman, "لَاحَهُ الْعَطْشُ وَلَوَّحَهُ" denilir. Buna göre, "اَللَّوَّاحَةُ" değiştiren anlamındadır. Nitekim **Ferrâ**, bu kelimeye, "Yakmak suretiyle ciltleri değiştiren, siyahlatan" anlamını vermiştir.

2) **Hasan el-Basrî** ve **el-Esamm**'ın görüşüne göre, **Levvâha**'nın anlamı, o cehennemin, insanoğlu için beş yüz senelik mesafeden parlaması ve gözükmesi, demektir. Buna göre bu ifade, tıpkı, "وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرٰى" (Naziât, 36) âyeti gibi olmuş olur. Bu görüşe göre "لَوَّاحَةٌ" kelimesi, tıpkı bir şimşek gibi parladığında, Arapların, لَاحَ الشَّيْءُ يَلُوحُ deyimlerine varıp dayanır. Bu görüşü benimseyenler, birinci görüşü tenkit ederek, Cenâb-ı Hak, *"Hem bırakmaz, hem yine vazgeçmez o"* buyururken, o cehennemin ciltleri siyahlattığını söylemek uygun düşmez.

İKİNCİ MESELE

Cehennemin korkunçluğunu ifade etmek için "**ihtisâs**"tan dolayı mansub olarak "لَوَّاحَةً" şeklinde de okunmuştur.

Cehennem Görevlisi 19 Melek

Daha sonra Cenâb-ı Hak, عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ *"Üzerinde on dokuz (melek) vardır"* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "o cehennemin işini, on dokuz melek üstlenir ve cehennemliklere bu on dokuz melek hükümran olur" demektir. Âyetin bu ifadesine, "on dokuz sınıf...; on dokuz saf melek" manaları da verilmiştir. **Vahidî**, müfessirlerin şöyle dediklerini nakletmiştir: "Cehennem bekçileri, on dokuz olup, bunlardan biri **Mâlik, Mâlik**'in de beraberinde on sekiz melek bulunur ki, gözleri şimşek gibi, dişleri ise çatal çatal ve kanca biçiminde olup saçları da ayaklarına değer. Ağızlarından cehennem alevi çıkar. İki omuzunun arası bin yıllık yoldur. Tek avuçlarının içi, **Rebîa** ve **Mudar** kabilelerini içine alacak kadar büyük... Kendilerinde şefkat ve merhamet namına hiçbir şey yoktur. O meleklerden biri, yetmiş bin kişiyi avucunun içine alıp, cehennemdeki dilediği yere atar.."

İKİNCİ MESELE: **Mâna Ehlinin 19 Hakkında Tefsiri**

Meânî (işin özüne vakıf olmak isteyenler) âlimleri bu sayının bu şekilde takdir edilişi hususunda şu izahları yapmışlardır.

1) Hikmet erbabının yaptığı izaha göre, insanî nefsin nazarî ve amelî kuvvetlerindeki bozuluşunun sebebi, hayvanî ve tabiî kuvvelerdir.

Hayvanî ve Tabiî Kuvveler

Hayvanî kuvvelere gelince bunlar, beşi zâhirî, beşi bâtınî, biri şehvet, diğeri de gazaptır ki, toplamı on ikidir.

Tabiî kuvvelere gelince, bunlar da, **câzibe, mâsike, hâzime, dâfia, gâziye, nâmiye** ve **müvellide** olmak üzere, yedidir. O halde bunların tümü on dokuz eder. Binâenaleyh, afetlerin kaynağı bu on dokuz şey olunca, pek yerinde olarak zebanilerin sayısı da bu kadar olmuştur.

2) Cehennemin kapıları yedi tanedir. Bunlardan altısı kâfirlere, biri de fasıklara tahsis edilmiştir. Sonra kâfirler cehenneme, şu üç şey, yani itikadı, ikrarı ve ameli terk etme yüzünden girecekler. Böylece, bu altı kapıdan her biri için üç şey söz konusu olur ki, toplam on sekiz eder. Fasıkların kapısına gelince, ne itikadın ne de sözün (ikrarın) terk edilmesi söz konusu olmadığı için, bunlardan dolayı zebani yoktur. Sadece, ameli terk etmeleri sebebiyle zebani söz konusudur. O halde bu demektir ki, bunların kapısında tek bir zebani vardır. Binâenaleyh, yine, zebanilerin toplam sayısı on dokuz eder.

3) (Bir günde) yirmi dört saat vardır. Bunlardan beşi, beş vakit namazla işgal olunur. Yirmi dört saatten geriye, ibadetten başka şeyle geçirilen on dokuz saat kalmış olur. İşte, buna uygun olarak, zebanilerin sayısı on dokuz olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebû Ca'fer, Yezîd ve **Talha İbn Süleyman,** "**fâilâtun**" veznini takdir etmek suretiyle elde edilecek biçimde, "عَشَرَ"deki şın'ın sükûnuyla, "تِسْعَةَ عَشْرَ" şeklinde okumuşlardır. **İbnu'l-Cinnî, el-Muhtezeb** adlı eserinde bunun sebebinin şu olduğunu açıklamıştır. Bu iki isim, sanki bir isim gibi addolunmuştur. Dolayısıyla peş peşe harekeler çoğalmıştır. Derken, hafiflik ve kolaylık olsun diye, ikincisinin ilk harfi sakin kılınmış ve bu iki isimden birinin diğeriyle bitişmesinin çok kuvvetli oluşunun emaresi addedilmiştir. **Enes İbn Mâlik** de, "تِسْعَةَ اَعْشُرٍ" şeklinde okumuştur. **Ebû Hatim,** "Bu

okuyuşun, sadece şöyle tek bir izahı yapılabilir: "اَعْشُرٌ" kelimesi, tıpkı, "يَمِينٌ -ايْمُنٌ-" kelimeleri gibi, "عَشِيرٌ" kelimesinin çoğuludur" demiştir. Böyle olması halinde, zebanilerin toplam sayısı doksan olmuş olur.

وَمَا جَعَلْنَآ اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَآ اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِى مَنْ يَشَآءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ وَمَا هِىَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

"Biz, o ateşin bekçiliğine, meleklerden başkasını memur etmedik. Sayılarını da, küfredenler için -başka değil- ancak bir fitne yaptık ki, kendilerine kitap verilenler sağlam bilgi edinsinler, iman edenlerin de inançları artsın.. (Hülasa), hem kendilerine kitap verilenler, hem de mü'minler, şüpheye düşmesinler. Kalplerinde maraz bulunanlarla kâfirler de, "Allah bu sayıyla, mesel olarak, neyi dilemiş?" desinler... İşte Allah, kimi dilerse böylece şaşırtır, kimi de dilerse, doğru yola getirir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilemez. O, insanlar için öğütten başka bir şey değildir" (Müddessir, 31).

Nüzul Sebebi

Rivâyet olunduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın "عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ" ifâdesi nazil olunca, **Ebû Cehil, Kureyş**'e, "Anneniz ölünüze ağlasın!.." dedi. **İbn Ebî Kebşe** de "Cehennem bekçileri on dokuzdur. Siz ise, büyük bir topluluksunuz. Sizden her on kişi o zebanilerden birisini kıskıvrak yakalayamaz mı?" deyince, **Ebu'l-Eşed İbn Useyd İbn Kelde el-Cumahî** de, -ki o, çok güçlü kuvvetli birisi idi-, "Ben sizin namınıza, onlardan on yedisinin hakkından gelirim. Siz de, benim namıma, ikisini haklayın" dedi. **Ebû Cehil** ve **Ebu'l-Eşedd** böyle söyleyince, Müslümanlar, لَا تُقَاسُ الْمَلَائِكَةُ بِالْحَارَادِينَ "Yazıklar olsun size! Hiç melekler, iki kapıcıyla mukayese edilebilir mi?!" dediler. Bunun üzerine bu söz, aralarında denklik bulunmayan iki şey için darbı mesel olarak kullanılmaya başlandı. Ki bu, "Melekler, gardiyanlar ve

demircilerle mukayese edilmez" demektir. **Seccân**, ateşi kontrol eden melektir. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, *"Biz o ateşin bekçiliğine, meleklerden başkasını memur etmedik.."* buyurdu.

Bu Bekçilerin Melek Olmasının Hikmeti

Bil ki, Allahu Teâlâ, cehennem bekçilerini şu sebepten dolayı meleklerden yapmıştır.

1) Azap görenlerin cinsinden olmasınlar diye.. Çünkü cins birliğinin olduğu yerde, azap görenlere şefkat ve merhamet edildiği zannolunabilir. İşte bundan dolayı, bize acısın, bize merhamet etsin diye, bize gönderilen o peygamber bizim cinsimizden olmak üzere gönderilmiştir.

2) Melekler, Allah'a isyan etmekten en uzak yaratıklar oldukları gibi, en zor ve en güç taatleri de yapabilecek güçtedirler.

3) Meleklerin kuvveti, cin ve insanlarınkinden kat kat fazladır. Buna göre şâyet, "Hadislerde yer aldığına göre melekler, nurdan yaratılmışlardır. Nurdan yaratılan ise, daha nasıl hep cehennemde kalmaya, orada görev yapmaya takat getirebilir?" denilirse, biz deriz ki: Kıyametin ispatı hususundaki sözlerin temel dayanağı, Allah'ın, her türlü mümkinata kadir oluşudur. Cenâb-ı Hakk'ın, canlı bir varlığı, hiç ölmez bir biçimde bu denli şiddetli bir azabın içinde süresiz olarak bırakmasında imkansız görülecek bir husus olmadığı gibi, aynen böylece, melekleri de cehennemde, onlara herhangi bir acı ve elem dokunmaksızın orada görevlendirmesinde imkansız görülecek bir husus yoktur.

Sayısı, İmtihan Sırrı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Sayılarını da, küfredenler için -başka değil- ancak bir fitne yaptık ki, kendilerine kitap verilenler sağlam bilgi edinsinler, iman edenlerin de inançları artsın.. (Hülasa), hem kendilerine kitap verilenler, hem de mü'minler, şüpheye düşmesinler. Kalplerinde maraz bulunanlarla kâfirler de, "Allah bu sayıyla, mesel olarak neyi dilemiş?" desinler.."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu sayı, şu iki bakımdan kâfirlerin fitneye düşmelerine sebep teşkil etmiştir:

1) Kâfirler bu hususu alay konusu edinerek, "Peki bunlar, niçin yirmi olmamışlar da, özellikle, sayıları (Kur'ân'da) belirtilen bu sayıda olmuştur? Bunu gerektiren şey nedir?" derler.

2) Kâfirler, şöyle derler: "Bu kadar az bir sayıdaki melek, Allah'ın, ta ilk yaratılıştan kıyamete değin gelip geçen âlemdeki yaratıkların ekserisini oluşturan ins ve cinlere, nasıl olur da, eksiksiz bir biçimde azap edebilir?.. (Bu mümkün değil!)." İman ehline gelince, onlar, bu iki soruya iltifat etmezler. Birinci soruya dönüp bakmazlar, çünkü, bütün âlem sonludur. Binâenaleyh, kendisinden bu âlemin tümünün oluştuğu o tek cevherin muayyen bir sayıda olması gerekir.

Bu durumda da şöyle bir soru hatıra gelebilir: Peki Cenâb-ı Hak niçin, icat için, bu sayıdaki cevheri belirlemiş de, bu sayıya bir başka cevheri ilave etmemiş veya bunun sayısını noksanlaştırmamış? İşte, âlemin icadı hususundaki söz de böyledir. Çünkü âlem, muhdes olup, âlemin ilahı da kadîm olunca, âlem, yaratıcısından, sonsuz bir süre geri kalmış olur. Peki, âlem, takdir edilecek bir an önce veya sonra niye meydana getirilmemiş? Muhdes varlıkların her birinin belli bir zaman için olmasının takdir edilmesi ve maddelerden her birinin belli birtakım cüzlerden mürekkep oluşları hususunda da bu tür sorular sorulabilir. Bütün bunlara verilecek cevap ancak şudur: O, kâdirdir, muhtardır. Hür ve irade sahibi olan bir kimsenin de, herhangi bir sebep olmaksızın da, bir şeyi, onun dengine ve aynısına tercih etme yetkisi vardır. Âlemin tümünün yaratılması hususunda itimada şayan cevap bu olunca, cehennem zebanilerinin de bu kadar sayıda olmaları hususunda verilecek cevap aynıdır.

İkinci soruya gelince, bu da zayıftır. Çünkü bu sayıdaki meleklere, bütün müstahak mükelleflere azap edilecek güç ve kudreti vermesi ve hiçbir halel gelmeksizin onların bu imkanı edebilmeleri, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti açısından uzak bir şey değildir. Velhasıl bu iki soru, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliğini zedelemeye varıp dayanır. Bu sebeple, Hak Teâlâ'nın sayısız şeylere kadir olabileceğini itiraf edip, kıyametteki hallerin, dünya halleri gibi olmadığını bilen kimselerin kalbinden, bu tür imkansız görülen şeyler, tamamen zail olur, gider.

***İKİNCİ MESELE:* Mu'tezile'nin İmtihan Anlayışı**

Allahu Teâlâ'nın bazen de saptırmayı murat ettiğini söyleyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü âyetteki, *"(Onların) sayılarını da,*

küfredenler için, başka değil, ancak bir fitne yaptık" ifadesi, bundan asıl gayenin, kâfirleri fitneye düşürmek olduğuna delalet etmektedir." **Mu'tezile** buna, şu bakımlardan cevap vermektedir:

1) **Cübbaî** şöyle der: "Âyetteki "**fitne**" sözü ile, kulluğu çetinleştirme manası kastedilmiştir. Çünkü onlar böylece, istidlâlde bulunacak ve Allahu Teâlâ'nın yüz bin meleğin sahip olmadığı gücü, bu on dokuz meleğe vermeye kadir olduğunu anlayacaklar."

2) **Ka'bî** de şöyle der: "Âyetteki "**fitne**" kelimesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın imtihan etmesi kastedilmiştir. Böylece mü'min kimse, hikmetini, yaratıcı Sübhanehu ve Teâlâ'nın ilmine havale eder, O'nun bilebileceğini söyler. Dolayısıyla âyetteki *"on dokuz"* ifadesi, kendisine inanılması ile mükellef tutulduğumuz "müteşâbih" âyetlerden biri olmuş olur."

3) Âyetteki "fitne" ile, cehennem zebanilerinin sayısını yalanlamaları sebebiyle, içine düştükleri küfür kastedilmiştir. Buna göre mana, "Bu sayıyı yalanlayıp, diyeceklerini dedikleri için, bu sayıyı o kâfirler için bir fitne kıldık. Dolayısıyla da bu, onların küfürlerine karşılık, onlara verilmiş bir cezadır. Bunun neticesi ise, Allah'ın onlara lütfunu ihsan etmemesidir.

Mu'tezile'ye Cevap

Mu'tezile'ye şöyle cevap verilir: Sizin ileri sürdüğünüz bu hususların hiçbirinde bir münakaşa söz konusu değil. Fakat biz şöyle diyebiliriz: Peki, kâfirin küfrünün kuvvetlenmesinde indirilen bu müteşabih âyetlerin bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer müteşabih âyetlerin, kâfirin küfrüne sebep olan şeylerin güç kazanmasında bir tesiri yoksa, bu müteşabihlerin inmesi, diğer âyetlerin inmesi gibi olur. Dolayısıyla da müteşabihlerin, kâfirler için bir fitne olduğunu söylemenin, kesinlikle bir izahı olmaz. Yok eğer, bunların, kâfirin küfrüne sebep olan şeylerin güçlenmesinde bir tesiri varsa, maksadımız hasıl olmuş olur. Çünkü yapmayı sağlayan sebep baskın çıktığında, yapmamayı sağlayan sebep, mercûh (mağlub) olmuş olur. Mercûhun ise tercihi imkansızdır. O halde, o işi yapmama, meydana gelmesi imkansız bir durum olmuş olur ve böylece yapma tarafı zorunlu (kaçınılmaz) olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Müteşabihlerin İndirilişinin Maksadı

Bil ki Allahu Teâlâ, müteşabih âyetleri indirişinin maksadının şu dört şey olduğunu belirtmiştir.

1) Kendilerine kitap verilenler yakinen inansınlar diye...

2) Mü'minler, imanlarını artırsınlar diye...

3) Hem Ehl-i kitap, hem de mü'minler şüpheye düşmesinler diye...

4) Kalplerinde hastalık olan (münafıklar) ile kâfirler, "Cenâb-ı Hak, bununla neyi murat etmiş" desinler diye...

Bazı Sorular

Bil ki, bu âyetlerin esasen ne demek istedikleri, ancak şöyle birtakım soru ve cevaplarla ortaya konabilir:

Birinci soru: Bu âyetin lafzı, Allahu Teâlâ'nın zebanilerin sayısını inkâr edenlerin fitneye düşüşlere bu dört şeyi sebep kıldığını göstermektedir. Binâenaleyh bunu nasıl izah edersiniz?

Cevap: Allahu Teâlâ, bu dört şeyin hepsini birden, kâfirlerin bu on dokuz sayısını yadırgamaları sebebiyle düştükleri o fitnenin sebebi olarak zikretmemiştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) Âyetin takdiri, "Onların sayısını ancak kâfirler için bir fitne, Ehl-i kitap için de yakînî iman sebebi kıldık..." şeklindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Seni yüceltmek, düşmanını da hor ve hakir kılmak için şöyle şöyle yaptım" demesine benzer. Âlimler, işte bu gibi ifadelerde, atıf harflerinin bazen zikredilebilip, bazen hazfedilebileceğini belirtmişlerdir.

b) Âyetteki, "وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا" cümlesinin takdiri manası, "Biz onların sayısını, ancak on dokuz kıldık" şeklindedir. Fakat buradaki, "فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا" ifadesi, *"on dokuz"* ifadesinin yerine konulmuş ve böylece de müessir, bu eserin o müessirin ayrılmaz bir işi (vasfı) olduğuna dikkat çekmek için, esere delalet eden bir ifadeyle anlatılmıştır.

Yakîn ile Müteşabihlerin İlgisi?

İkinci soru: Ehl-i kitabın yakînî imana ulaşmasında, böyle müteşabih âyetlerin inzalinin tesiri nasıl izah edilir? Buna şöyle birkaç açıdan cevap verilebilir:

a) Bu on dokuz sayısı, Ehl-i kitabın kendi kitaplarında yer alıp, Hz. Peygamber (s.a.s) de, herhangi bir öğrenim ve iktibas söz konusu olmaksızın, aynen Ehl-i kitabın kitaplarındakine uygun olarak bunu haber verince, bunun gökten (Allah'tan) gelen vahiy sayesinde olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece de Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik eden Ehl-i kitabın, imanları artmış olur.

b) **Tevrat** ve **İncil,** tahrif edilmiş, bozulmuşlardır. Binâenaleyh Ehl-i kitap, zebanilerin sayısının bu kadar olduğunu kendi kitaplarında okuyorlardı. Ama bu iki kitaplarının tahrif edilmiş olduğunu bildikleri için, buna tastamam güvenmiyorlardı. Bu sebeplerle aynı sayıyı Hz. Peygamber (s.a.s)'den de böylece duyunca, bu hususta imanları kuvvetlenmiş ve bu sayının doğru ve gerçek olduğuna kesinkes inanmışlardır.

c) Allah'ın Resûlü (a.s), onlara bu ilginç sayıyı haber verdiğinde **Kureyş**'in onunla alay edip, üstüne geleceklerini biliyordu. Çünkü onlar, daha açık ve sefih meseleler olan, tevhidin, Allah'ın ilim ve kudret gibi sıfatlarının ispatı konularında onunla alay ettikleri için, böyle ilginç bir sayının ileri sürülüşünde haydi haydi alay edeceklerdi. Ama onların Resûlullah (a.s) ile böylesine şiddetli alay edişleri, onu böylesi bir gerçeği ortaya koymaktan alıkoyamayınca, herkes Hz. Muhammed (s.a.s)'in dünya ve reislik peşinde koşmayı gaye edinmiş olması halinde, bu gibi gülünç sayıları söylemekten çekineceğini bilir. Binâenaleyh onların, mutlaka kendisiyle alay edeceklerini bile bile bu sayıyı söylemesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan maksadının, sadece kendisine gönderilen vahyi tebliğ etmek olduğunu ve onun bu hususta ne tasdik edenlerin tasdikine, ne de yalanlayanların yalanlamasına aldırmadığını herkes anlamış olur.

Bunun Mü'minlerin İmanlarını Artırması

Üçüncü soru: Bu hadisenin, mü'minlerin imanlarının artışına tesiri nedir?

Cevap: Mükellef, Hak Teâlâ'nın her şeyi bildiğini, muhdes şeylerin tamamından müstağni olduğunu, yalan ve yeminden uzak ve beri olduğunu, kafasında hep canlı tutmadığı müddetçe, bu gibi sayıları kabullenemez ve bunların gerçek olduğuna inanamaz. Fakat içinde bu ilginç sayıdan ötürü doğan taaccübü defetmek maksadıyla, bu delilleri zihninde canlı tutar ve sonra Allah'ın, kısaca yalan söylemeyen bir doğru ve cahil olmayan bir hakim olduğunu bilirse, işte o zaman bu sayının doğru olduğuna inanabilir. Mü'minin, işte bu mukaddimeleri nazar-ı dikkate aldığında, kafasında daha fazla delil toplayıp, dine daha fazla boyun eğeceğinde bir şüphe yoktur. O halde, mü'minin imanının artmasıyla bu kastedilmiştir.

İmanın Artması

Dördüncü soru: Siz (Ehl-i sünnete) göre imanın hakikati (aslı-kendisi) ne artar, ne eksilir. Öyleyse (imanın arttığını söyleyen) bu âyet hakkında ne diyeceksiniz?

Cevap: Biz bu âyeti, kişinin imanının ürünü ve neticesi olan şeylerin artışı manasına alıyoruz.

Şüphenin Giderilmesi

Beşinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, Ehl-i kitabın "yakîn"ini ve mü'minlerin imanının artışını bildirdikten sonra, *"(Hülasa) hem kendilerine kitap verilenler, hem de mü'minler şüpheye düşmesinler"* deyişinin hikmet ve manası nedir?

Cevap: Ulaşılmak istenen netice, delili çok ince ve şüphesi fazla kapalı bir konu olunca, insan bu hususta sa'y u gayret gösterip, sonunda bir yakîn elde ederse, çoğu kez bu ince delilin öncüllerinden bazılarını görmemiş olabilir. Dolayısıyla da aynı şek ve şüphe yeniden geri dönebilir. Bundan ötürü bazı hallerde, "yakîn"in bulunduğunu söylemek, bundan sonra şüphenin arız olmasına ters düşmez. Binâenaleyn işte âyette, bu ifadenin tekrar getirilişinin maksadı onların, artık kesinlikle bir şek-şüpheleri olmayacağı bir biçimde yakînî ve kesin bilgi elde ettiklerini bildirmektir.

Kalpleri Hasta Olanlar Kim?

Altıncı soru: Müfessirlerin çoğu, âyetteki, *"Kalplerinde maraz (hastalık) bulunanlar..."* ifadesiyle, kâfirlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu cümleden olarak, mesela **Hüseyin b. el-Fazl el-Becelî**, bu sûrenin Mekkî olduğunu, Mekke döneminde ise, münafıklığın henüz olmadığını; dolayısıyla da buradaki "hastalık" kelimesinin, münafıklık manasına gelmediğini söylemiştir. Buna şöyle **cevap** verilir: Müfessirlerin bunun Mekkî olduğunu söylemeleri doğrudur. Fakat Allahu Teâlâ, ileride böyle bir nifakın olacağını, ezelî ilmi ile biliyordu. Bu sebeple de olabilecek şeyi, (olmuş gibi) önceden haber vermiştir. Durumun böyle olması halinde, âyet bir mu'cize olmuş olur. Çünkü âyet, olacak-gaybî bir şeyi, önceden haber vermiştir ve iş, haber verildiği gibi tahakkuk etmiştir. İşte bu bakımdan bir mu'cize olmuştur. Âyetteki "maraz" (hastalık) ile, "şek ve şüphe" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Mekkelilerin ekserisi şüphe içinde idiler. İçlerinden, sadece bazıları, bu şeylerin yalan olduğuna kesin gözüyle bakıyorlardı.

Müteşabihler Yanıltır mı?

Yedinci soru Diyelim ki bu müteşabih ifadenin indiriliş gayesi, "yakîn" sağlayıp, şüpheyi bertaraf etmektir. O halde kâfir ve münafıkların böyle söylemeleri daha nasıl maksat ve gaye olabilir?

Cevap: Benimsediğimiz prensibe göre böyle bir problem söz konusu değil. Çünkü Allahu Teâlâ dilediğini hidâyete erdirir, dilediğini dalalete sevk eder. Bu hususun geniş izahı gelecek âyette yapılacak. Fakat **Mu'tezile** açısından bu durum, vâki olmuş olması açısından, bir "gaye"ye benzemiş ve dolayısıyla başına "**lâmu'l-garaz**" edatı dahil olmuştur. Bu yönüyle ifade tıpkı, وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ *"Biz (onları) cehennem için yarattık"* (A'raf, 179) âyeti gibi olur.

Bu Sayı Hakkında Mesel Denilmesi

Sekizinci soru: Peki, o kâfir ve münafıklar, buna niçin "**mesel**" demişlerdir?

Cevap: Bu, ilginç bir sayı olunca, onlar Hak Teâlâ'nın bundan maksadının, zahiri mana olmayıp, aksine bunu, başka bir şey için mesel (teşbih) kılıp, başka bir maksada dikkat çekmek istediğini sanmışlar ve böylece buna "mesel" demişlerdir.

Kâfirler Kur'ân Vahyine İnanır mıydı?

Dokuzuncu soru: Onlar, Kur'ân'ın Allah katından olduğuna inanıyorlardı. Öyle ise nasıl, "Allah bununla neyi murat ediyor?" diyebilmişlerdir?

Cevap: Kalplerinde hastalık olanlar, yani münafıklar, zâhiren Kur'ân'ın Allah katından olduğuna inanır görünüyorlardı. Dolayısıyla böyle diyebilmişlerdir. Kâfirler ise bu sözü ya, istihzâ etmek için, yahut da, "Kur'ân eğer Allah katından olsaydı, Allah böyle söylemezdi" manasında, istidlâl yollu olarak böyle söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, *"İşte Allah kimi dilerse, böylece şaşırtır, kimi de dilerse, doğru yola getirir"* beyanına gelince, (Ehl-i sünnet) âlimlerimizin bu âyetle nasıl istidlâlde bulunacakları açıktır. Çünkü Allahu Teâlâ, âyetin başında, *"Sayılarını da, kâfirler için, başka değil, ancak bir fitne yaptık"*, sonunda, "Kalplerinde maraz bulunanlarla kâfirler, *"Allah bu sayıyla mesel olarak neyi dilemiş?"* desinler" buyurmuş. Daha sonra da, *"İşte Allah kimi dilerse böylece şaşırtır; kimi de dilerse doğru yola getirir"* buyurmuştur.

Mu'tezile'nin İnancı

Mu'tezile'ye gelince, onlar, kendilerinin şu meşhur görüşlerini ileri sürmüşlerdir:

1) Buradaki şaşırtma (idlâl) ile, Allah'ın lütuf fiillerini ihsan etmemesi manası kastedilmiştir.

2) Bu âyetler inerken, birtakım kimseler, kendi irade ve istekleri ile hidâyeti bulup; diğer birtakım kimseler de kendi irade ve istekleriyle sapıtınca, bu hidâyete erdirme ve saptırmada, esas sebep sanki bu âyetler olmuştur. Bu tıpkı, *"Bu (sûre - âyet) onların imanını artırır"* (Tevbe, 124) ve *"Bu (sûre), onların küfürlerini artırır"* (Tevbe, 125) âyetleri gibi olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, gerek, "saptırır", gerekse "hidâyet eder" ifadeleri ile, "Allah, o kimsenin sapıklığına, berikinin de hidâyetine hüküm verir.." manaları kastedilmiştir.

4) "Allahu Teâlâ, kıyamet günü, onları, mükâfat yurdundan (cennetten) saptırır" manası kastedilmiştir. Bütün bu görüşler, cevaplarıyla beraber, Bakara Sûresi'ndeki, "يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا" (Bakara, 26) âyetinin tefsirinde geçmiştir.

Rabbin Orduları

Âyetteki, وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ *"Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilemez..."* buyruğu hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) En uygun olan izah şudur: O topluluk, bu sayıyı az addedince, Cenâb-ı Hak, "Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilemez" buyurmuştur ki bu, "Diyelim ki, bunların sayısı on dokuzdur; ancak ne var ki, her birisinin, sayılarını ancak Allah'ın bileceği miktarda yardımcıları, askerleri vardır" demektir.

b) "Çok çok fazla olduğu için, Rabbinin ordularının sayısını ancak O bilir. Dolayısıyla, O'nun, cehennem zebanilerinin sayısını yirmiye tamamlaması güç değildir. Ancak ne var ki, bu sayıda O'nun, ancak, kendisinin bileceği, mahlukattan hiç kimsenin bilemeyeceği bir hikmeti vardır.."

c) Allahu Teâlâ'nın kâfirlere ve fasıklara azap etmesi için, bu cehennem bekçilerine hiçbir ihtiyacı yoktur. Çünkü, gerçekte, onlara azap edip onlarda o elemleri halk eden, Allahu Teâlâ'dır. Zira O, insanoğlunun kirpiğindeki bir kılı yüzüne batırsa yahut bedenindeki damarlardan birisine bir ağrı ve sızı musallat etse, belâ ve mihnet itibariyle bu, o kimseye yeter. Binâenaleyh, cehennem zebanilerinin sayısının az tutulmasından, o azabın da az olacağı sonucu çıkarılamaz. O halde, Allah'ın kudreti dahilinde olan şeyler sınırsız olduğu için, bu demektir ki, O'nun orduları da sınırsızdır.

Beşeriyete Dair

وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْبَشَرِ *"O insanlar için öğütten başkası değildir"* âyetindeki "وَمَا هِيَ" zamiri, neye râcidir? Bu hususta şöyle iki görüş vardır:

a) Bu, "سَقَرَ" kelimesine râci olup, buna göre mana, "**sekar**" (cehennem) ve onun sıfatı, beşer için bir öğüttür" şeklinde olur.

b) Bu ifade, "müteşabih âyetlere râcidir. Buna göre mana, "Her ne kadar bunlardan yararlananlar, iman ehli ise de, bu müteşabih âyetler herkes için bir öğüttür" şeklinde olmuş olur.

كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ ﴿٣٤﴾ إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ ﴿٣٧﴾

"Fakat ne gezer! Andolsun aya.. Dönüp geldiği zaman geceye.. Ağardığı dem sabaha... Hakikaten, o cehennem büyük (belalardan) biridir. İnsanlar için, sizden ileri gitmek yahut geri kalmak isteyenler için ek korkutucu ve uyarıcı olarak" (Müddessir, 32-37).

Cenâb-ı Hakk'ın "كَلَّا" ifadesine gelince, bu ifade hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, bunları onlar için bir öğüt kıldığını belirtmesinden sonra, hâlâ öğüt almadıkları için, bu durumu yadırgayan bir ifadedir.

2) Bu, büyük belalardan birisi olan cehennemin uyarıcı olduğunu inkâr edenleri caydırıcı bir ifadedir.

3) Bu, **Ebû Cehil** ve arkadaşlarının cehennem zebanilerine karşı koyabilecekleri hususunda sarf ettikleri sözün bir reddiyesidir.

4) Bu, onların, o belli sayı ile alay edişlerinden onları caydıran bir ifadedir.

Geri Dönen Ay

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَالْقَمَرِ * وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ *"Andolsun aya.. Dönüp geldiği zaman geceye..."* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) **Ferrâ** ve **Zeccâc,** "Tıpkı "اَقْبَلَ - قَبِلَ" fiilleri gibi, "اَدْبَرَ - دَبَرَ" de, aynı anlamda iki ifâdedir. Bunun delili ise, "اِذَا دَبَرَ" şeklinde okuyan kimsenin kıraatidir" demişlerdir. Rivâyet olunduğuna göre **Mücahid, İbn Abbas'a,** "دَبَرَ"nin ne demek olduğunu sormuş da, **İbn Abbas,** o gece geçip gidinceye kadar susmuş, gece çekip gidince de, "Ey **Mücahid,** "دَبَرَ" işte bu demektir. ("Gece gitti...") demiştir. **Ebu'd-Duhâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas,** böyle (اَدْبَرَ) okumayı ayıp sayıyor ve "Ancak devenin sırtı yağır yara olur" anlamında, "يُدْبِرُ ظَهْرُ الْبَعِيرِ" diyordu. **Vahidî,** bizim de bahsettiğimiz gibi, dil âlimleri nezdinde bu iki kıraatin denk olduğunu söylemiştir. **Ebû Ali** de, şöyle bir beyit terennüm etmiştir:

وَأَبِي الَّذِي تَرَكَ الْمُلُوكَ وَجَمْعَهُمْ بِصُحَابَ هَامِدَةٍ كَأَمْسِ الدَّابِرِ

"Arkasını dönüp giden dün gibi, bütün idarecilerini ve onların mallarını mülklerini o kurak Suhâb'da bırakan babama, atama andolsun ki..."

2) **Ebû Ubeyde** ve **İbn Kuteybe,** "دَبَرَ اللَّيْلِ" ifâdesinin, "gündüzden sonra gece geldi.." anlamına geldiğini; Arapçada, "ardından geldi" anlamında, "دَبَرَنِي" ifâdesinin kullanıldığını söylemişlerdir. **Kutrub** da, "Buna göre, "اِذَا دَبَرَ" ifâdesinin manasının, "Gündüz çekip gittikten sonra gece geldiğinde.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Ağaran Sabah

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالصُّبْحِ اِذَا اَسْفَرَ *"Ağardığı dem sabaha..."* ifâdesine gelince, buradaki "اَسْفَرَ" kelimesinin manası, اَضَاءَ "ağarıp, aydınlanınca" anlamındadır. Hadiste de, اَسْفِرُوا بِالْفَجْرِ *"(Sabah namazını) ortalık aydınlanınca kılın..."* buyurulmuştur ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ *"O zaman bazı yüzler vardır, aydınlıktır, ağarmıştır.."* (Abese, 38) âyetindeki, "مُسْفِرَةٌ" kelimesi de işte bu anlamdadır.

İhde'l-Küber

Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ *"Hakikatte, o cehennem büyük (belalardan) biridir"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu söz, ya kasemin cevabı, yahut bir ifadenin illet ve gerekçesidir. (İllet olması durumunda), kasem sırf te'kid için gelmiş olan bir cümle-i mu'tarıza olur.

İKİNCİ MESELE

Vahidî, "اِحْدَى" kelimesinin elif'inin hemzesinin, hemze-i kat' olduğunu, vasl halinde düşmeyeceğini söylemiştir. **İbn Kesîr**'in, tıpkı "وَيْلُمِّهِ" denilmesi

gibi, hemze'yi hazfederek, "لِاحْدَى الْكُبَرِ" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Ama bu hazf, kaideye uygun değildir. Kaide ise, hafifletmektir; bu da, ikisi arası bir şekilde okumaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "الْكُبْرٰى" kelimesi, "الْكُبَرُ" kelimesinin çoğuludur, "الْكُبْرٰى"daki müenneslik elif-i maksuresi, tıpkı müenneslik tâ'sı gibidir. Binâenaleyh, "فُعْلَةٌ" kalıbı, nasıl ki, "فُعَلٌ" şeklinde çoğul yapılıyorsa, "فُعْلٰى" da, aynen bu kalıp üzere çoğul yapılır. Bunun bir benzeri de, "السَّوَافِي" kelimesinin "السَّافِيَاءُ" kelimesinin çoğulu olmasıdır. "**Sâfiyâ'u**" kelimesi ise, rüzgârın savurduğu toprağın adıdır. "الْقَوَاصِعُ" da, "الْقَاصِعَاءُ" (çanak, çömlek) kelimesinin çoğuludur. O halde bu demettir ki, bu iki kelime, "فَاعِلَةٌ" kalıbının çoğuludur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ" ifadesine gelince bu, "Bahsi geçen o cehennem -sekaruvar ya! O, büyüklerden biridir" demek olup, buna göre, "الْكُبَرُ" ifadesi ile, cehennemin tabakaları kastedilmiş olur ki, bunlar da, -Allah bizleri onlardan korusun (âmin)!-, **Cehennem, Lazâ, el-Hutame, es-Saîr, Sekar, Cahîm** ve **Hâviye** olmak üzere, yedi tanedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "نَذِيرًا لِلْبَشَرِ" ifâdesine gelince, buradaki "نَذِيرًا" kelimesi, önceki "اِحْدَى" kelimesinin temyizi olup, âyetin anlamı, "O, yani "sekar", inkâr edici olmaları açısından, dehşet saçan o büyük belalardan birisidir..." şeklindedir. Ve bu tıpkı, senin, "Bu, iffetli olması açısından, has kadınlardan birisidir" demen, gibidir. "نَذِيرًا" kelimesinin, "hâl" olduğu da söylenmiştir. **Ubeyy İbn Ka'b** ise, ya "اِنَّ"nin ikinci haberi olarak, ya da mahzuf mübtedanın haberi olarak, kelimeyi "نَذِيرٌ" şeklinde merfu okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ" ifâdesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) "اَنْ يَتَقَدَّمَ" ifadesi mübteda olarak ref' mahallinde olup, "لِمَنْ شَاءَ" ifadesi, mübtedadan önce gelen bir haberdir. Ve bu tıpkı senin, "abdest alanın namaz kılması gerekir" anlamında, "لِمَنْ تَوَضَّأَ اَنْ يُصَلِّيَ" demen gibi olur. Buna göre mana, "Sizden, takdim ve tehiri isteyen herkes için, mutlak anlamda tekaddum ve teahhur vardır" şeklinde olur ki, "tekaddüm" ile "hayra

koşmak", "**teahhur**" ile de "hayırdan geri durmak" anlamları kastedilmiş olur ki, bu ifade bu manaya göre, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Dileyen iman, dileyen de inkâr etsin.."* (Kehf, 29) âyeti gibi olmuş olur.

b) "لِمَنْ شَاءَ" ifâdesi "لِلْبَشَرِ" (Müddessir, 31) kelimesinden bedel olup, buna göre, takdiri mana, "O "sekar", sizden, hayır yapmayı ya da geri durmayı dileyenler için bir nezirdir, uyarıcıdır" şeklinde olup, buna göre, bu ifadenin (tahlil ve terkipce) bir benzeri, "وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ" (Âl-i İmran, 97) âyetidir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, kulun herhangi bir fiili yapma imkanı bulduğunda, onu yapmaya mecbur olmadığı hususunda bu âyete sarılmıştır. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu âyet, kulun işinin, kendi meşietine bağlı olduğunu göstermektedir. Ne var ki, kulun meşieti de, Allah'ın meşietine bağlıdır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Sizler, Allah dilemedikçe, dileyemezsiniz.."* (İnsan, 30) buyurmuştur. Bu durumda da, bu âyet, bizim lehimize, **Mu'tezile**'nin ise aleyhine olan bir âyet olmuş olur. Âlimlerimiz, **Mu'tezile**'nin bu âyetle istidlâl edişine şu diğer iki cevabı da vermişlerdir:

1) Buradaki "meşiet, dileme"nin muhataplara nisbet edilmesi, bir tehdit ifade edip, bu yönüyle bu âyet tıpkı, *"Dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin..."* (Kehf, 29) âyeti gibi olmuş olur.

2) Bu dileme, "Sizden, hayra koşmasını ya da hayırdan geri durmasını Allah'ın, dilediği kimseler için.." anlamında Allah'a aittir.

Herkes Âmelinin Rehini

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾

"Her nefis, kazandığı şey mukabilinde bir rehindir. Ancak, ashab-ı yemin müstesna.. (Onlar) cennetlerdedirler; birbirlerine, günahkârlardan sorarlar" (Müddessir, 38-41).

Keşşâf sahibi, âyetteki "رَهِينَةٌ" kelimesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, "كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ" (Tûr, 21) ifadesinde "رَهِينٌ" kelimesinin müennesi olmadığını; buradaki "رَهِينَةٌ" kelimesinin müennes getirilişinin, "نَفْسٍ" kelimesinin müennes olmasından dolayı olduğunu; zira sîganın (kalıbın) kastedilmesi halinde "رَهِينٌ" denileceğini, çünkü mef'ûl anlamına gelen "فَعِيلٌ" kalıbında, müzekker ve müennesin eşit olduğunu, buradaki "رَهِينَةٌ" kelimesinin tıpkı, "شَتِيمَةٌ" kelimesinin "شَتْمٌ" (kınamak, sövmek) anlamına gelişi gibi "رَهْنٌ" anlamına geldiğini, buna göre âdeta, "Her nefis, kazandığı mukabilinde rehindir" denildiğini söylemiştir ki, bu kelime, **Hamâse**'deki şu beyitte de:

أبعد الذى بالنعف نعف كواكب رهينة رمس دي تراب وجندل

"taşlı, topraklı kabir rehini" tabiri şeklinde kullanılmıştır.

Buna göre şair âdeta, رَهِينٌ رمس "kabir rehini" demek istemiştir. Buna göre âyetin manası, "Ashab-ı yemin hariç, her nefis, kazandığı şey sebebiyle, Allah katında bir rehindir, salıverilmez, bırakılmazlar" şeklindedir. Çünkü ashab-ı yemin, tıpkı rehin bırakan bir kimsenin, karşı tarafın alacağını ödemek suretiyle, rehinini kurtardığı gibi, güzel amelleri ile kendi boyunlarını kurtarmışlardır.

Ashab-ı Yemin

Âlimler, âyette bahsedilen ashab-ı yeminin kim olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas,** bunların mü'minler olduğunu söylerken,

2) **Kelbî,** bunların, haklarında Allahu Teâlâ'nın, "Bunlar cennettedir, varsın olsunlar.." buyurduğu kimseler olup, bunlar da, **Hz. Adem** (a.s)'in sağında yer alan kimseler olduğunu söylemiştir.

3) **Mukâtil,** bunların, kitapları, sağdan verilen kimseler olduğunu, dolayısıyla da, günahları sebebiyle cehennemde rehin tutulmadıklarını söylerken,

4) **Ali İbn Ebî Talib** (r.a) ve **İbn Ömer,** bunların, Müslümanların çocukları olduğunu söylemişlerdir ki, **Ferrâ** şu iki sebepten dolayı bu görüşün, doğruya en yakın olduğunu söylemiştir.

a) Çünkü çocuklar, kendisi yüzünden rehin tutulacakları bir günah işlemezler..

b) Allahu Teâlâ, bunlardan bahsederken, *"Cennetlerdedirler; birbirlerine, günahkârlardan sorarlar..."* buyurur. Ki, bu ifadeler ancak, çocuklar için

uygun düşer.. Zira, çocuklar, günahın ne demek olduğunu bilememişler de, böylece de, o günahkârlara, "sizi cehenneme sokan nedir?" demişlerdir.

5) **İbn Abbas**'ın bunların melekler olduğunu söylediği de rivâyet edilmiştir, "فِى جَنَّاتٍ" ifadesine gelince, bu, "onlar, niteliğinin künhünü ancak Allah'ın bilebileceği cennetler içindedirler" demektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra يَتَسَاءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ *"Birbirlerine günahkârların durumunu sorarlar.."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) "عَنِ الْمُجْرِمِينَ" ifâdesinin başındaki "عَنْ" zaid bir kelime olup, kelamın takdiri, "Onlar, günahkârlara ... şöyle bir soru yönelterek, "Sizi, cehenneme sürükleyen nedir?" derler" şeklindedir. Çünkü Arapçada hem "سَأَلْتُهُ كَذَا"; hem de سَأَلْتُهُ عَنْ كَذَا "Onu bunu sordum..", "Ona bundan sordum" denilir.

b) Âyetteki mana, "Sağcılar kendi aralarında birbirlerine, mücrimlerin hallerini sorarlar.." şeklindedir.

Buna göre şâyet, "O zaman âyetteki ifadenin, مَا سَلَكَكُمْ "Onları, cehenneme sokan nedir?" şeklinde olması gerekirdi" denilirse, biz deriz ki: **Keşşâf sahibi** buna şu cevabı vermiştir: "Bu ifade ile, kendisine sorulanların, kendileriyle o günahkârlar arasında geçmiş olan şeyleri sual etmekte olan kimselerle karşılaştıklarında "Biz onlara, sizi cehenneme sokan şey nedir?" dedik" demesi kastedilmiştir.

Burada şöyle diğer bir izah daha yapılabilir: "Âyette kastedilen mana, "Ashâb-ı yemin, mücrimler nerede?" diye soruştururlar.. Sonra, o günahkârları görünce de, onlara, "sizi cehenneme sokan şey nedir?" demişlerdir" şeklindedir. Çünkü Kur'ân üslubunda, âyetlerde mukadder (yani açıkça ifade edilmeyip sözün gelişinden anlaşılan) manalar pek çoktur.

Cehenneme Götüren İşler

مَا سَلَكَكُمْ فِى سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾

"Sizi cehenneme sokan nedir? Dediler ki: "Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Biz de dalanlarla beraber (lüzumsuz

laflara) dalardık. Ahiret gününü de yalan sayardık. Nihâyet "yakîn" (ölüm) bize geldi" (Müddessir, 42-47).

Âyetin başındaki sorunun maksadı, o kâfirleri iyice azarlayıp utandırmak olup, manası, "Sizi cehennemin dibine hapseden şey nedir?" şeklindedir. Onlar bu azabın, şu dört şeyden dolayı olduğunu belirterek cevap vermişlerdir:

1) *"Biz namaz kılanlardan değildik."*

2) *"Yoksula yedirmezdik."* Bu iki ifadenin, farz namaz ve zekat manasına alınması gerekir. Aksi halde, farz olmayan bir şeyin yapılmamasından ötürü, onların azaba duçar olduklarını söylemek caiz değildir.

3) *"Biz de dalanlarla beraber (lüzumsuz laflara) dalardık."* Bu ifadeyle, batıl-asılsız şeylere (konulara) dalmak kastedilmiştir.

4) *"Ahiret gününü de yalan sayardık."* Bize yakîn, yani ölüm gelip çatana kadar, kıyamet gününe inanmadık.

Âyetteki, *"Nihâyet "yakîn" bize geldi"* ifadesi, "Biz, ölüm gelip çatana kadar, ahireti inkâr etmeyi sürdürdük" demektir. Bu ifadenin zahiri, bu kâfir topluluğunun her bir ferdinin, bu dört özelliği taşıdığına delalet eder.

Kâfirlerin Amellerden Sorumluluğu

Âlimlerimiz kâfirlerin de şeriatin fer'î (amelî) hükümlerini karine getirmemiş olmalarından ötürü ilâhi cezaya duçar olacakları konusunda bu âyeti delil getirmişlerdir. Biz bu hususu Usûl-ü Fıkıh'la ilgili "**el-Mahsûl**" adlı kitabımızda ayrıntılı bir biçimde ele aldık. Buna göre eğer, "Bu dört huyun en çirkini yalanlama olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin bunu en son sırada saymıştır?" denilirse, deriz ki: Onların bu üç sıfatla muttasıf olmalarının yanı sıra, bir de ahiret gününü yalanladıkları manası kastedilmiş olup, bu sıralamanın yapılışının maksadı, bu günahın çok büyük olduğunu ortaya koymaktır. Bu tıpkı, *"Sonra da iman edenlerden... olmadı"* (Beled, 17) âyeti gibidir.

Kâfire Şefaatçi Olmaz

فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾
كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِن قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾

"Artık şefaat edicilerin hiçbir şefaati onlara fayda vermeyecek. Böyle iken şunlara da ne oluyor ki hâlâ öğütten yüz çeviriyorlar. Sanki onlar aslanlardan ürküp kaçan vahşi eşekler gibidirler" (Müddessir, 48-51).

Âlimlerimiz *"Artık şefaat edicilerin hiçbir şefaati onlara fayda vermeyecek"* âyetinin, "mefhum-u muhâlifini" nazar-ı dikkate alarak, günahkârlar için şefaatin olacağını söylemiş ve şöyle demişlerdir: "Şefaatin fayda vermeyişinin bu kâfirler için söz konusu olduğu söylenmesi, şefaatçilerin şefaatinin bunlardan başkasına fayda verebileceğine delalet eder."

Hak Teâlâ, فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ *"Böyle iken şunlara da ne oluyor ki hâlâ öğütten yüz çeviriyorlar"* buyurmuştur.

Âyetteki, "**tezkire**" ile "**zikir**" murat edilmiştir. "**Zikir**" de, öğüt-nasihat demektir. Dolayısıyla da, bununla hem Kur'ân, hem de diğer va'z u nasihatler kastedilmiştir. Buradaki, "**mu'ridîn**" kelimesi, "hal" olarak mansubdur ve tıpkı Arapların مَا لَكَ قَائِمًا "Ne diye ayakta duruyorsun?" ifadesi gibidir.

Kur'ân Dersinden Yaban Eşeği Gibi Kaçma

Hak Teâlâ daha sonra, bu kâfirleri, Kur'ân'dan nefret edip kaçışları hususunda, kaçan eşeklere benzeterek şöyle buyurmuştur. * كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ *"Sanki onlar aslanlardan ürküp kaçan vahşi eşekler gibidirler"*

İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hak buradaki "eşekler" ile vahşi eşekleri, "**müstenfire**" sözü ile de "**nâfire**" (ürküp-kaçan) manasını kastetmiştir" der. Nitekim Arapçada aynı manada "سَخِرَ - اِسْتَسْخَرَ" ve "عَجِبَ - اِسْتَعْجَبَ" denilebildiği gibi, "نَفَرَ - اِسْتَنْفَرَ" denilir (yani ikisi de aynı manada kullanılır). Kelime, fethalı olarak, "**müstenfera**" (ürkütülen) şeklinde de okunmuştur. Bu da, yine ürküp kaçma manasına gelir. **Ebû Ali el-Fârisî,** bu kelimeyi, kesre ile, "**müstenfira**" şeklinde okumanın daha evla olduğunu söylemiştir. Baksana, Hak Teâlâ da, "فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ" buyurmuştur ki, bu da, o vahşi eşeklerin, "**müstenfir**" olduklarına, yani ürküp kaçtıklarına delalet eder.

Ebû Ali'nin iddiasının doğruluğunun delili ise şudur: **Muhammed b. Sellâm** şöyle der: "Fasîh bir a'râbi (bedevi) olan, **Ebû Sivâr el-Ganevî**'ye dedim ki: "...كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ" ifadesinin gerisi nasıl gelir?" O da, "**Kasvere**'nin (aslanın) kovalayıp ürküttüğü **müstenfira**..." dedi. Bunun üzerine, "O, "**kasvere**"den

kaçmıştır" deyince, o, "kaçtı mı?" diye sordu. Ben de, "evet" dedim. O da, "o halde, bu eşekler **müstenfira** (ürküp-kaçan) olmuştur" der.

Kasvere

Daha sonra Hak Teâlâ, "فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ" yani "Bu vahşi eşekler, "**kasvere**"den kaçmışlardır" buyurmuştur. Âlimler, "**kasvere**" ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, aslan manasınadır. Nitekim Arapçada, لُيُوثٌ قَسَاوِرُ "ezip geçen aslanlar" tabiri kullanılır. **Kasvere**, "**fa'vele**" vezninde olup, "**kasr**" yani kahretme, ezme, galip gelme mastarındandır. Aslan, diğer yırtıcı hayvanları da hakimiyeti altına aldığı için, böyle isimlendirilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: Yabani eşekler, aslanı gördüklerinde alabildiğine kaçarlar. İşte aynen onlar gibi, bu müşrikler, tıpkı o eşeklerin aslanlardan kaçışı gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'i gördüklerinde ondan kaçıyorlardı." **İbn Abbas** (r.a) sözüne devamla şöyle der: "**Kasvere**, Habeşce'de "esed" (aslan) manasınadır" demiştir. Ama **İkrime** bu görüşe karşı çıkarak, "**Habeşce**'de aslana "**anbese**" denilir" demiştir.

2) "**Kasvere**", avlanan atıcılar (avcılar) topluluğu-grubu) demektir. Nitekim **El-Ezherî**, "Bu kelime, kendi cinsinden (kökünden) müfredi olmayan, rumât (atıcılar) kelimesinin çoğuludur" der.

3) "**Kasvere**", insanların fısıldamaları ve çıkardıkları ses manasınadır. **Keşşâf sahibi** "Bunları vahşi eşeklere benzetmede, bunların ahmak ve aptal olduklarına bir işaret vardır. Vahşi eşekler, bir şeyden korktuğunda, kaçışta onlar gibisini göremezsin" demiştir.

Ferman Bekleyenler

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾

"Evet, onlardan her biri kendisine, dağıtılan sahifeler verilmesini ister" (Müddessir, 52).

Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Her birimize gökten, başlığında, "Âlemlerin Rabbinden, Falan oğlu Filana" hitabı bulunan ve içinde sana uymamız emrolunacak olan, bir mektup (kitap) getirmedikçe sana inanacak

değiliz" demişlerdir. Bu ifadenin bir benzeri de, *"Sen bize, okuyacağımız bir kitab (mektub) getirmediğin müddetçe seni tasdik etmeyiz"* (İsra, 93) âyetidir. Cenâb-ı Hak da, *"Eğer sana, kağıtlar üzerinde yazılmış bir kitabı (gökten) indirseydik, onlar da buna elleriyle dokunsalardı yine de (...) inanmazlardı"* (En'âm, 7) buyurmuştur.

Denilmiştir ki: Bu şu manaya da gelir: "Eğer Muhammed doğru ise, her birimiz, cehennemden kurtuluşumuzun yazılı olduğu bir fermanı başımızda bulalım." O kâfirler şöyle de diyorlardı: "Bize ulaşan haberlere göre, mesela İsrailoğullarından her biri, sabahleyin uyandığında, baş ucunda, günahının ve bu günahına karşı ödeyeceği keffaretin yazılı olduğu bir yazı buluyordu. O halde sen de, bize böyle bir şey getir." Bu izahlar, âyetteki **"suhufu müneşşere"** (dağıtılan sahifeler) ifadesini anlatmaktan uzaktırlar. Fakat bu ifade ile, apaçık kitaplar manası kastedilmiştir. **Saîd b. Cübeyr** bu kelimeyi, tıpkı "أَنْزَلَ - نَزَّلَ" gibi, "أَنْشَرَ وَنَشَّرَ" fiillerinin aynı manaya oluşlarını nazar-ı dikkate alarak, sükûnla, "صُحُفًا مُنْشَرَةً" şeklinde okumuştur.

Kur'ân Bir Öğüttür

كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٥٣﴾ كَلَّآ اِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَآءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾
وَمَا يَذْكُرُونَ اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

"Hayır, hayır. Doğrusu onlar ahiretten korkmazlar. Hayır, iş onların dediği gibi değil. Gerçekten o (Kur'ân), bir öğüttür. Dolayısıyla kim dilerse ondan öğüt alır. Bununla beraber, Allah'ın dilediğinden başkası öğüt almaz. O (Allah), ehl-i takva ve ehl-i mağfirettir" (Müddessir, 53-56).

Âyetteki كَلَّا *"hayır hayır"* ifadesinin maksadı, bu tür isteklerden caydırmak ve başka mu'cizeler istemekten men etmektir.

"Doğrusu onlar ahiretten korkmazlar" bundan ötürü de, düşünmekten yüz çevirirler. Çünkü bunca mu'cizeler gerçekleşince, bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna delalet etmede yeterli olmuştur. Binâenaleyh dahasını istemek, işi yokuşa sürme türü bir davranış olur.

Daha sonra Hak Teâlâ, yine كَلَّا *"Hayır hayır"* buyurmuştur ki, bu da onları, o öğütten yüz çevirişlerinden caydırmayı amaçlayan bir ifadedir.

Hak Teâlâ sonra da, "اِنَّهُ تَذْكِرَةٌ" yani, "O, yeterli ve beliğ (anlaşılır) bir öğüttür. Artık dileyen ondan öğüt alır, yani onu gözünün önünden ayırmaz. Çünkü bunun faydası kendisinedir" buyurmuştur. Bu âyetteki "o" ve "ondan" zamirleri, "tezkire" (öğüt)e râcidir. Tezkire de, zikir veya Kur'ân manasına geldiği için, bu zamirler müzekker getirilmiştir.

Meşîet Hakkında Mu'tezile'ye Cevap

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَمَا يَذْكُرُونَ اِلَّا اَنْ يَشَآءَ اللهُ *"Bununla beraber Allah'ın dilediğinden başkası öğüt almaz"* buyurmuştur. **Mu'tezile**, "Âyet "Allah'ın zikre (öğüt almaya) zorlayıp, mecbur ettiği kimseler hariç, başkası öğüt almaz" manasınadır" demişlerdir. Onlara verilecek cevap şudur: "Allahu Teâlâ zikir (öğüt alma) işini, mutlak manada (genel olarak) nefyetmiş ve bundan da kendisinin mutlak manada dilemesini (meşietini) istisna etmiştir. Binâenaleyh bundan, meşiet-i ilâhiyyenin bulunması halinde (ancak) zikrin söz konusu olacağı neticesi çıkar. Bu sebeple, "zikir" tahakkuk etmeyince, Allah'ın buna meşieti olmadığını anlarız. O halde, âyetteki meşieti (dilemeyi), zorlayan-icbâr eden bir dileme (irade) manasına almak, âyetin zahirini bir tarafa atma manasına gelir.

Âyetteki, "يَذْكُرُونَ" ifadesi, hem yâ ile, hem tâ ile, hem zâl'ın şeddesi ile, hem şeddesiz olarak okunmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, "هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ" buyurmuştur ki bu, "O Allah, kullarının kendisine ibadet edip, azabından ittika etmeleri (korkmaları) sebebiyle, takvaya, yani korkulup sayılmaya layıktır.. Böylece de kullarının ona iman etmeleri ve itaatleri gerekir. Yine o Allah, kendisine iman ve itaat etmeleri durumunda kullarının geçmiş inkâr ve günahlarını mağfiret etmeye ehildir, yani bunu yapar. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine, salat u selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (âmin).

***

KIYAME SÛRESİ

Bu, kırk âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَآ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ ﴿١﴾ وَلَآ أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾

"Kıyamet gününe yemin ederim ve Nefs-i Levvâme'ye yemin ederim ki..." (Kıyame, 1-2).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Lâ Uksimu Tabiri**

Müfessirler, buradaki "لَآ أُقْسِمُ" ifadesiyle ilgili olarak üç izah yapmışlardır:

1) İfâdenin başındaki (لَا) edatı, "sıla"dır, zâid ve takdir "أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ " (Hadid, 29); "مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ" (A'raf, 12) ve "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ" (Âl-i İmran, 159) âyetlerindeki "لَا" ve "مَا" edatlarıdır.

Bence bu görüş, bir kaç bakımdan zayıftır:

a) Bunu caiz (mümkün) görmek, Kur'ân hakkında ta'na (tenkide) sebebiyet verir. Çünkü bu takdirde, müspet olanı menfi kılmak (saymak), menfi olanı müspet kılmak mümkün olur. Bunun mümkün görülmesi ise, Kur'ân'ın müspetine de, menfisine de itimadın kalmamasına götürür.

b) Bu şekilde zâid "لَا" edatı, sözün (cümlenin) başına değil, ortasına ziyade edilir, yerleştirilir. Buna göre eğer, "Buna karşı iki bakımdan söz söylenir:

Birincisi: Biz, bu edatın cümlenin ortasına konulacağı fikrini kabul etmiyoruz. Baksana, **İmriü'l-Kays**, onu, kasidesinin başında, şöyle diyerek, nasıl yerleştirmiş:

لَا وَأَبِيكِ ابْنَةَ الْعَامِرِى لَا يَدَّعِى الْقَوْمَ أَنِّى اَخِرّ

"Ey Âmiri'nin kızı, baban hakkı için toplum benim kaçtığımı iddia edemez."

İkincisi: Farz et ki bu harf, sözün başına ziyade edilmez. Fakat gerçekte Kur'ân'ın hepsi tek bir sûre gibidir. Çünkü bütün parçaları birbiriyle irtibatlıdır. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak bazen bir şeyi Kur'ân'ın bir sûresinde

zikrediyor, sonra bunun cevabını başka bir sûrede getiriyor. Mesela, *"Dediler ki: "Ey o zikir (Kur'ân) kendisine indirilen adam, sen bir delisin"* (Hicr, 6) buyurmuştur. Sonra bunun cevabı, başka bir sûrede gelmiştir. O da, *"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, mecnun değilsin"* (Kalem, 2) âyetidir. Durum böyle olunca, bu sûrenin başı, sanki sözün ortasındaymış gibi olur" denilirse, birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: **Şair İmriu'l-Kays**'ın, "لَا وَأَبِيكَ" ifadesi, nefy üzere yapılmış bir yemindir. Âyetteki "لَا أُقْسِمُ" ifâdesi ise, yemini nefyeden bir ifadedir, yani, "Yemin etmeyeceğim" manasınadır. Binâenaleyh bunları birbiriyle mukayese etmek, birbirine benzetmek uygun değildir. Âyetteki "لَا أُقْسِمُ" tabirinin kasemi (yemini) nefyeden bir ifade tarzı olduğunu söyledik. Çünkü ifade, tıpkı لَا أَقْتُلُ "Öldürmem, dövmem, yardım etmem" ifadeleri gibidir. Bunun nefy (olumsuzluk) ifade ettiği ise malumdur. Delili ise şudur: Bir kimse, "Yemin etmeyeceğim" diyerek yemin etse, yemin etmemek suretiyle yeminini tutmuş; eğer yemin ederse, bu yeminini bozmuş olur. Böylece bahsi geçen şiirin, üzerinde bulunduğumuz konuyla ilgili olmadığı ortaya çıkmış olur.

İkinci iddiaya da şu şekilde cevap verebiliriz: Kur'ân, âyetleri arasında çelişki olmaması açısından tek bir sûre gibidir. Fakat her bir âyetin, diğer bir âyetle yan yana olması açısından, Kur'ân'ın tek bir sûre gibi olduğu iddiası caiz ve uygun değildir. Çünkü bundan, diğer âyetlerde de her müspet ifadenin başına, bir nefiy edatının getirilebileceği neticesi çıkar. Bu da, her müspetin menfiye, her menfinin müspete çevrilebileceği neticesine götürür ki bu caiz değildir.

c) Bizim, "Buradaki "لَا" edatı sıladır, zaiddir" sözümüzle, bunun sözün daha muntazam olması için atılması, düşürülmesi gereken lüzumsuz bir söz olduğu manası kastedilmemiştir. Allah'ın kelamını bu şekilde nitelemenin caiz olmayacağı malumdur.

2) Müfessirlerin bu âyetle ilgili olarak ileri sürdükleri bir diğer izah da, **Hasan el-Basrî**'nin buradaki "لَا" edatını, "**Lâmu'l-ibtidâ**" (mübtedanın başına gelen lâm"; أُقْسِمُ "yemin ederim" fiilini de, mahzuf mübtedanın haberi yaparak, "لَأُقْسِمُ" şeklinde okuyuşuna göre yapılan izahtır. Bu okuyuşa göre âyetin takdiri, لَأَنَا أُقْسِمُ "Şüphesiz ben yemin edeceğim.." şeklindedir. Bu okuyuşu, **Mushaf-ı Osmanî**'de, ifâdenin elifsiz olarak "لَأُقْسِمُ" şeklinde yer alışı da destekler. Fakat âlimler, "وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ" deki "لَا"nın, nefiy lâm'ı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. **Hasan el-Basrî**'nin bunun manasının, "Ben, kıymet ve öneminden dolayı kıyamete yemin ederim,

ama değersiz olduğu için nefs-i levvâmeye yemin etmem" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Ebû Ubeyde, Hasan el-Basrî'nin bu kıraatini şöyle diyerek tenkit eder: "Eğer kastedilen, **Hasan el-Basrî**'nin söylediği mana olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, bunu "لَأُقْسِمَنَّ" diye ifade ederdi. Çünkü Araplar لَاَفْعَلُ كَذَا "Muhakkak şunu yapacağım" demezler, ancak, "لَاَفْعَلَنَّ كَذَا" derler." Fakat **Vâhidî**, bu şekilde ifadenin de caiz olduğunu **Sibeveyh** ve **Ferrâ**'dan nakletmiştir.

Bil ki bu izah da tutarsızdır. Çünkü bu kıraat şazzdır. Farz edelim ki bu şazz kıraat kullanıldı. Peki meşhur-mütevatir kıraatleri nasıl izah edeceğiz? Buna cevap vermek mümkün değildir. Aksi halde bunun böyle olduğunu iddia etmek, tevatürle sabit olan şeyleri yaralamak olur. Hem sonra, bu "lâm"ın, mukadder bir kasemin cevabı olması için, mutlaka bir başka kasemin takdir edilmesi gerekir. Bu durumda da âyetin takdiri, وَاللّٰهِ لَاُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ "Allah'a yemin olsun ki, şüphesiz kıyamet gününe yemin ederim" şeklinde olur. Böylece de bu, yemin üzerine yemin etme olur ve çarpık-zayıf bir ifade olmuş olur. Bir de bu, teselsüle götürür.

3) Buradaki, "لَا" nefy (olumsuzluk) için gelmiştir. Bu durumda, ortada şöyle iki ihtimal söz konusudur:

Birinci ihtimal: Bu, yeminden önce geçmiş bir ifadeyi nefyetmek için getirilmiş bir "لَا"dır. Buna göre onlar sanki öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmişler de, bunun üzerine ...لَا "Hayır, durum sizin ileri sürdüğünüz gibi değil" denilmiş. Peşi sıra da, "Kıyamet gününe yemin ederim ki..." denilmiştir. İzahın böyle yapılması durumunda, ortaya bir problem çıkar: Çünkü eğer, âyette kastedilen mana bu ise, "وَلَا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ" ifâdesinde, yeniden "لَا"ya yer vermesi, sözün fesahatini bozar.

İkinci ihtimal: Buradaki "لَا", kasemin nefyi, yani "Yemin etmeyeceğim" manasına olup, Hak Teâlâ âdeta, "Size karşı, ne bu güne ne o nefs-i levvâmeye yemin ederim. Fakat ben, yemin etmeksizin sana, ölümle kemiklerin (bedenlerin) paramparça olması durumunda, kemiklerini (parçalarını) bir araya getiremeyeceğimizi mi zannediyorsun diye soruyorum. Eğer böyle bir zan içinde isen, bil ki biz bunu yapmaya kadiriz" demek istemiştir. Bu görüş, **Ebû Müslim**'in tercihidir. En doğru görüş de budur. Bu görüşü, şu şekillerde ifade etmek de mümkündür:

1) Cenâb-ı Hak, âdeta, "Böyle bir neticeyi ispat için, bu şeylere yemin etmem. Çünkü bu netice, bu şeylere yemin etmekten daha yüce ve daha

büyüktür, üstündür" demek istemiştir. Ki, bu sözün maksadı, hakkında yemin edilen şeyi (el-muksemun aleyh) yüceltmek, onun şanının yüce olduğunu belirtmektir.

2) Cenâb-ı Hak âdeta, "Böyle bir netice için, bu şeylere yemin etmem. Çünkü bunun böyle olacağı, bu gibi yeminlerle ispat edilme sahasına girmekten daha açık-seçik, daha kuvvetli ve daha belirgindir" demiş, daha sonra da, *"İnsan zanneder mi ki, biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?"* (Kıyame, 3) buyurmuştur ki bu, "Yanlışlığı meydanda olmasına rağmen, bu yanlış ve bozuk düşünceler, daha nasıl onun gönlüne gelebiliyor?" demektir.

3) Bu ifadenin maksadı, inkâr yollu istifham olup, takdiri, "Haşr ve neşrin hak olduğu konusunda, kıyamet gününe ve nefs-i levvâmeye yemin etmez olur muyum?"

İKİNCİ MESELE: **Nefs-i Levvâme**

Âlimler, "**Nefs-i levvâme**"nin ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** şöyle demektedir: "İster itaatkâr, isterse günahkâr olsun, her nefis, kıyamet gününde kendisini kınar.. İtaatkâr olanı, niçin daha fazla taatte bulunmadığından; günahkâr olanı da, niçin takva ile meşgul olmadığından dolayı kendisini kınar.

Bazı kimseler bu görüşü şu bakımlardan tenkit etmişlerdir:

a) Mükâfata nail olmuş kimsenin, daha fazla itaatte bulunmayışından dolayı kendisini levmetmesi caiz değildir. Çünkü, bundan dolayı onun, kendi nefsini kınaması caiz olsaydı, başkasından dolayı da kendi nefsini kınaması caiz olurdu..

b) İnsan, canı sıkılıp kalbi daraldığında kendisini kınar. Fakat böyle bir durum, artık cennete girmiş olan cennetliklere uygun düşmez. Bir de, her mükellef, yaptığı taatten daha fazlasının yapılabileceğini bilmektedir. Şimdi, daha fazlasını yapamama, kişinin kendi nefsini kınamasını gerektirseydi, bunu sona erdirmek mümkün olmazdı. Böyle olan şey ise, elde edilemeyen bir şeydir; dolayısıyla da, elde edemediği için de kınanmaz... Bunların tümüne, "buradaki "levm-kınama", daha fazlasının temenni edilmesi anlamına gelmektedir" diyerek cevap verebiliriz. İşte bu durumda da, bu sorular düşer.

2) Nefs-i levvâme, takvayı terk ettiği için, kıyamet gününde, asî olan nefisleri kınayan müttakî nefislerdir.

3) Nefs-i levvâme, taatte olabildiğine sa'y ü gayret gösterse bile, hep kendini kınayan kıymetli nefislerdir. **Hasan el-Basrî**'nin, "Mü'min kimseyi sen, kendini hep kınayan biri olarak görürsün. Cahil olana gelince, bu da, içinde bulunduğu o düşük hallere bile rıza gösterir.

4) Nefsi levvâme, **Hz. Adem** (a.s)'in nefsi olup, cennetten kovulmasına sebep olan fiilinden dolay hep kendini kınayıp durmuştur.

5) Bu sıfat ile, asî ve şakî, kimselerin nefisleri kastedilmiştir. Müşahede ettiklerinde, kendilerinden sudur eden o günahlardan dolayı kendilerini kınarlar. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gün gelecek insan: "Allah yanında" işlediğim kusurlardan dolayı vay hasret (ve nedametime!" diyecek"* (Zümer, 56) âyetidir.

6) İnsan, hep bıkkın olarak yaratılmıştır. Peşine düşüp elde etmek istediği şeyi elde ettiğinde, ondan da usanır. Bu durumda da kendisini, "Ben bunun niye peşinde gezip durdum?!" diye kınar. İşte bu işler çokça tekrar edildiği için, bu "**Nefs-i Levvâme**" adını almıştır. Bunun bir benzeri de, *"Gerçekten insan, hırslı yaratılmıştır. Kendisine şer dokundu mu feryadı basandır. Ona hayır dokununca da, çok cimridir"* (Meâric, 19-21) âyetleridir.

Bil ki, "**Levvâme**" lafzı, bir tekrarı, yeniden yapmayı ifade eden bir lafız olup, aynı şey, "**Levvâm, azzâb, darrâr**" kelimeleri için de söylenebilir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bazı Sualler**

Âyette şöyle birkaç problem bulunmaktadır:

1) Kıyamet ile nefs-i levvâme arasında hangi münasebet vardır ki, Cenâb-ı Hak bu ikisini "kasem etme"de birlikte zikretmiştir?

2) Kendisi için yemin edilen, kıyametin kopmasıdır. Böylece bu ifadenin neticesi, Allahu Teâlâ'nın, kıyametin vukûuna yemin etmesine varıp dayanır.

3) Diğer sualler de, mesela "وَالطُّورِ ؛ وَالذَّارِيَاتِ" ve "وَالْفَجْرِ" vs. gibi ifâdelerde olduğu gibi, niçin Cenâb-ı Hak, "لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ" demiş de, "وَالْقِيٰمَةِ" dememiştir?

Kıyametle Nefs-i Levvâme'nin Münasebeti

Bunlardan birincisine şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) Kıyametin halleri, cidden ilginçtir. Hem sonra, kıyametin kopmasının gayesi, nefs-i levvâmenin hallerini, yani mutluluk ve bedbahtlıklarını izhar etmektir. Binâenaleyh bu demektir ki, kıyamet ile nefs-i levvâme arasında bu denli sıkı bir münasebet vardır.

b) **Nefs-i levvâme**'ye yemin etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ *"Kendini bilen Rabbini bilmiş olur"*[12] buyurduğu gibi, nefsin hallerinin ilginçliklerine dikkat çekmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben ins ve cinleri ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zâriyat, 56) ve *"Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar yüklenmekten kaçındılar, fakat insan onu yüklendi..."* (Ahzab, 72) âyetinin ifade ettiği hususlar, o nefsin ilginç hallerindendir.

Birtakım kimseler de, "Hep, Allah'a itaattaki ciddiyetini, sa'y ü gayretini, yaptığı işleri yine de değersiz görmüş olduğu için, kendisini ululamak amacıyla, (değerinden dolayı) nefs-i levvâme'ye yemin edilmiştir" derken, diğer bazıları da, Allahu Teâlâ'nın sadece kıyametin vukuuna yemin ettiğini, nefs-i levvâme'ye ise yemin etmediğini söylemişlerdir. Ki, bu görüş, **Hasan el-Basrî**'nin okuduğunu rivâyet ettiğimiz o **şâzz** kıraate dayanmaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Değerinden dolayı, kıyamete yemin ederim. Ama, değersizliğinden dolayı, nefs-i levvâme'ye yemin etmem!.." demiştir. Çünkü, nefs-i levvâme, ya onca büyük hallerine rağmen kıyameti inkâr etmiştir, yahut da amelde kusur eden fasık birisi olmuştur. Her iki durumda da, nefs-i levvâme, hor ve hakir görülmüş olur.

Bazı Eşyaya Kasemden Maksat

İkinci sorunun cevabına gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Bu şeylere yemin etmek, aslında, onların Rablerine ve yaratıcılarına yemin etmektir. Buna göre âdeta, "Kıyametin kopacağına dair, "Kıyametin Rabbine yemin ederim..." denilmek istenmiştir.

Üçüncü sorunun cevabı da şudur: Cenâb-ı Hak, kasem ettiği yerlerde, mesela "وَالطُّورِ" ve "وَالذَّارِيَاتِ" diye ifade buyurmuştur. Ama burada ise, Kendisinin bu şeylere yemin etmeyeceğini bildirmiştir. Binâenaleyh, bu soru da zail olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

KIYAME SÛRESİ'NİN DEVAMI 22. CİLTTEDİR

12 **Keşfu'l-Hafa,** 2/262.

İÇİNDEKİLER

Hadîd 7. Âyetin Tefsiri **5**
Hak Yolunda İnfak 5
Hadîd 8. Âyetin Tefsiri **7**
Resûle Uyunuz 7
Kalû Belâ Mîsâkı ile İlgi 8
Hadîd 9. Âyetin Tefsiri **9**
Hidâyet Âyetleri 9
Hadîd 10. Âyetin Tefsiri **10**
Mülk Allah'ındır 10
Allah'a Ödünç Verme 15
Hadîd 11. Âyetin Tefsiri **15**
Sadakanın Kabul Şartları 16
Hadîd 12. Âyetin Tefsiri **18**
Âhirette Nur 18
Hadîd 13. Âyetin Tefsiri **21**
Kıyamette Münafıklar 21
Hadîd 14. Âyetin Tefsiri **26**
Münafıkların Geri Kalması 26
Hadîd 15. Âyetin Tefsiri **28**
Fidye Hakkında 28
Hadîd 16. Âyetin Tefsiri **30**
Duyarlığın Azalması 30
Hadîd 17-18. Âyetlerin Tefsiri **34**
Allah Yolunda Harcayanlar 34
Hadîd 19. Âyetin Tefsiri **37**
Sıddîkler, Şehitler 37
Hadîd 20. Âyetin Tefsiri **39**
Dünya Zevkinin Önemsizliği 39
Dünya Zevkinin Özellikleri 40
Hadîd 21. Âyetin Tefsiri **42**
Gök Genişliğinde Cennete Koşun 42
Cennet Lütuf Eseri 44
Hadîd 22. Âyetin Tefsiri **47**
Yerdeki ve Nefislerdeki Musibetler 47
Hadîd 23. Âyetin Tefsiri **49**
Kaçırdığınıza Üzülmeyin 49
Hadîd 24. Âyetin Tefsiri **53**
Cimriliğe Teşvik Suçu 53
Hadîd 25. Âyetin Tefsiri **54**
Kitap-Mîzân-Demirin İlişkileri 55
Hakikat, Tarikat, Şeriat 56
Usul ve Fürû' 57
İmkânları Din Yolunda Kullanmak 60
Bi'l-Gayb Kaydının Manası 61
Hadîd 26. Âyetin Tefsiri **61**
Nûh ve İbrahim (a.s) 61
Hadîd 27. Âyetin Tefsiri **62**
İsa (a.s) 62
Rahbâniyyet 64
Hadîd 28. Âyetin Tefsiri **67**
İki Misli Ücret Alanlar 67
Hadîd 29. Âyetin Tefsiri **68**
Ümmet-i Muhammed ve Ehl-i Kitap 68

MÜCADELE SÛRESİ

Mücadele 1. Âyetin Tefsiri **73**
Her Şeyi İşiten 73
Zıhâr ve Nesh 74
Mücadele 2. Âyetin Tefsiri **75**
Zıhâr'ın Hükmü 75
Zıhâr Şekilleri 76
Asıl Anaları Onları Doğuranlardır 84
Mücadele 3. Âyetin Tefsiri **85**
Zıhâr Keffareti 85
Köle Azâd Etme 90
Mücadele 4. Âyetin Tefsiri **96**
Keffâret Olarak Oruç 96
Mücadele 5. Âyetin Tefsiri **98**
Resûle Karşı Çıkanların Sonu 98
Mücadele 6. Âyetin Tefsiri **99**
Mücadele 7. Âyetin Tefsiri **100**
Allah İlmi ile Her Yerde 100
Mücadele 8. Âyetin Tefsiri **104**
Yasağa Rağmen Şer Kulisleri 105
Yahudilerin Selâmlama Şekli 105
Mücadele 9. Âyetin Tefsiri **107**
Hayır Hususunda Necvâ 107
Mücadele 10. Âyetin Tefsiri **108**
Şeytanî Necvâ 108
Mücadele 11. Âyetin Tefsiri **109**
Celselerde Gelene Yer Açma 110
Mücadele 12. Âyetin Tefsiri **113**
Necvâ'dan Önce Sadaka 114
Necvâdan Önce Sadakanın Hükmü 115
Mücadele 13. Âyetin Tefsiri **118**
Mü'minleri Kınama Üslûbu 118
Mücadele 14. Âyetin Tefsiri **119**
Gazaba Müstahak Olanları Dost Edinme 119
Mücadele 15-16. Âyetlerin Tefsiri **120**
Kalkan Yapılan Yemin 120
Mücadele 17-18. Âyetlerin Tefsiri **121**
Nifakın Akıbeti 121
Mücadele 19. Âyetin Tefsiri **122**
Hizb-i Şeytan 122
Mücadele 20-21. Âyetlerin Tefsiri **123**
Din Düşmanlarının Zilleti 123
Mü'minlerin İzzeti 123
Mücadele 22. Âyetin Tefsiri **124**
Allah'ı Sevmenin Ölçüsü 124

HAŞR SÛRESİ

Haşr 1-2. Âyetlerin Tefsiri **131**
Benû Nadir Yahudilerinin Çıkışı 131
Kalelerine Güvenmeleri 133
Benû Nadir'in Evlerini Harap Etmeleri 135
Haşr 3-4. Âyetlerin Tefsiri **138**
Allah'a Muhalefet 138
Haşr 5. Âyetin Tefsiri **140**
Kestiğiniz Hurmalıklar 140
Haşr 6. Âyetin Tefsiri **142**
Fey'in Taksimi 142

Haşr 7. Âyetin Tefsiri **144**
Fey' Arazisi 144
Fey'in Beşe Taksimi 145
Resûlullah (s.a.s)'ın Emrini Tutun, Nehyettiğini Bırakın 146
Haşr 8. Âyetin Tefsiri **146**
Fey' Özellikle Muhacirlerin Hakkıdır 146
Haşr 9. Âyetin Tefsiri **147**
Ensarın Fazileti 147
Haşr 10. Âyetin Tefsiri **150**
Ashabın Halefleri 150
Haşr 11. Âyetin Tefsiri **151**
Haşr 12. Âyetin Tefsiri **152**
Münafıkların Caymaları 152
Haşr 13-14. Âyetlerin Tefsiri **153**
Münafık Allah'tan Ziyade, İnsandan Korkar 153
Haşr 15-16. Âyetlerin Tefsiri **155**
Münafıkların Selefleri 154
Haşr 17-18. Âyetlerin Tefsiri **156**
Yarın için Ne Hazırladın? 156
Haşr 19. Âyetin Tefsiri **157**
Allah'ı Unutmayın 157
Haşr 20. Âyetin Tefsiri **158**
Mü'min ile Kâfir Bir Olmaz 158
Haşr 21. Âyetin Tefsiri **159**
Kur'ân'ın Azameti 159
Haşr 22. Âyetin Tefsiri **159**
Allahu Teâlâ'nın Güzel Vasıfları 159
Haşr 23. Âyetin Tefsiri **160**
Haşr 24. Âyetin Tefsiri **163**

MÜMTEHİNE SÛRESİ

Mümtehine 1. Âyetin Tefsiri **166**
İmanın Gereği 166
Din Düşmanını Dost Tutmayın 168
Mümtehine 2-3. Âyetlerin Tefsiri **172**
Kâfirlerin Mü'minler Hakkında Düşündükleri 172
Mümtehine 4. Âyetin Tefsiri **174**
İbrahim (a.s) Ümmetindeki Örnek 174
Üsve-i Hasene 174
Mümtehine 5-7. Âyetlerin Tefsiri **177**
Kâfirlerle İmtihan Olma 177
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ümmü Habîbe ile Evlenmesi 179
Mümtehine 8-9. Âyetlerin Tefsiri **180**
Savaş Açmayan Kâfirlerle Münasebet 180
Mümtehine 10. Âyetin Tefsiri **182**
Muhacir Kadınları Sınama 182
Mümtehine 11. Âyetin Tefsiri **186**
Zevcesiz Kalanlara Mali Destek 186
Mümtehine 12. Âyetin Tefsiri **187**
Mü'min Kadınlardan Biat 187
Niyaha (Dövünerek Ağlama)nin Vebali 190
Mümtehine 13. Âyetin Tefsiri **192**
Gazaba Uğrayanları Dost Edinmeyin 192

SAFF SÛRESİ

Saff 1-2. Âyetlerin Tefsiri **195**
Kâinatın Allah'ı Takdisi 194

Saff 3. Âyetin Tefsiri **196**
Yapmadığın Şeyi Söylemenin Cezası 196
Saff 4. Âyetin Tefsiri **197**
Allah Mücahitleri Sever 197
Saff 5. Âyetin Tefsiri **198**
Peygamber'e Eziyetin Vebali 198
Saff 6-7. Âyetlerin Tefsiri **199**
İsa (a.s)'nın Kavmine Tebliği 199
İncil'in Hz. Muhammed (s.a.s)'i Müjdelemesi 200
Saff 8-9. Âyetlerin Tefsiri **202**
İslâm Güneşini Üflemekle Söndürme 202
Nûr Kelimesinin Tefsiri 203
Nûrunu Tamamlamak Ne Demektir? 205
Saff 10-11. Âyetlerin Tefsiri **206**
Ebedî Mutluluk Kazandıran Ticaret 206
Mü'mine İman Emri 208
Saff 12-13. Âyetlerin Tefsiri **209**
Cennet Mükâfatı 209
Saff 14. Âyetin Tefsiri **210**
Allah'ın Tarafını Tutun! 210
Havari ve Ensar 211

CUM'A SÛRESİ

Cum'a 1. Âyetin Tefsiri **216**
Kâinatın Allah'ı Takdisi 216
Cum'a 2. Âyetin Tefsiri **218**
Nübüvvetteki Lütuf 218
Kur'ân'ın Tebliği Evrenseldir 219
Cum'a 3-4. Âyetlerin Tefsiri **220**
Başka Milletlerin İslâm'a Gireceklerini Bildirme 219
Cum'a 5. Âyetin Tefsiri **221**
Allah'ın Hükmünden Yüz Çevirenler 221
Kitap Taşıyan Merkep 222
Cum'a 6-7. Âyetlerin Tefsiri **225**
Yahudilere Hitabe 225
Ölümden Korkmaları 225
Cum'a 8. Âyetin Tefsiri **226**
Ölümden Kaçamazsınız 226
Cum'a 9-10. Âyetlerin Tefsiri **227**
Cuma Namazı 227
Cuma Namazı Sırasında Ticarete Paydos 230
Cum'a 11. Âyetin Tefsiri **233**
Âhiretteki Ödül 233
Rezzak Allah'tır 234

MÜNAFİKÛN SÛRESİ

Münafikûn 1. Âyetin Tefsiri **238**
Münafıkların Riyaları 238
Münafikûn 2-3. Âyetlerin Tefsiri **239**
Münafıkların Yemini Siper Edinmeleri 239
Kalpleri Mühürlenenler 241
Münafikûn 4-6. Âyetlerin Tefsiri **242**
Münafık Tasviri 242
Münafikûn 7-8. Âyetlerin Tefsiri **247**
Resûlün Desteksiz Kalmasını Arzulayanlar 247
Gök ve Yer Hazineleri 248
Münafikûn 9-11. Âyetlerin Tefsiri **250**
Mal ve Aile Allah Rızasını Engellemesin 250

TEĞÂBÜN SÛRESİ

Teğâbün 1. Âyetin Tefsiri **254**
Her Şey Allah'ı Tenzih Eder 254
Tesbih Lafzı ile Başlayan Sûreler 255
Teğâbün 2-4. Âyetlerin Tefsiri **256**
Allah'ın Mahlukatı Hakkında Takdiri 256
İnsanları Yaratmadaki Hikmet 258
Teğâbün 5-7. Âyetlerin Tefsiri **259**
Resûlü Kabul Etmek İstemeyenler 259
Teğâbün 8-10. Âyetlerin Tefsiri **261**
Aldanış Günü 261
Teğâbün 11-13. Âyetlerin Tefsiri **264**
Tesadüfî Musibet Olmaz 264
Teğâbün 14-16. Âyetlerin Tefsiri **266**
Beklenmeyen Düşmanlar 266
Mal ve Evlat İmtihanı 268
Teğâbün 17-18. Âyetlerin Tefsiri **270**
Allah'a Verilen Güzel Ödünç 270

TALAK SÛRESİ

Talak 1. Âyetin Tefsiri **274**
Talak Usûlü 274
Sünnî Talak 276
İddet Şekilleri 276
İddet Hesabı 277
Sünnete Uymayan Talak 278
Âdet Görmeyenlerin İddeti 279
Boşama Vakti 279
Kadınları Evden Kovmayınız 280
Talak 2-3. Âyetlerin Tefsiri **282**
Boşanma Usulü 282
Talak 4-5. Âyetlerin Tefsiri **286**
Hayız Görmeyenlerin İddetleri 286
Küçük Kadınların İddeti 287
Hamilelerin İddeti 287
Talak 6-7. Âyetlerin Tefsiri **288**
Boşanan Kadının Sükna Hakkı 288
Bâin Talak 289
Radâ (Süt Emzirme) 290
Talak 8-12. Âyetlerin Tefsiri **292**
İmha Edilen Diyarlar 291
Müttakilere Takva Emri? 294

TAHRİM SÛRESİ

Tahrim 1. Âyetin Tefsiri **298**
Peygamber Helâli Haram Kılar mı? 300
Haram Kılmanın Hükmü? 301
Tahrim 2-3. Âyetlerin Tefsiri **301**
Yemin Keffareti 301
Peygamber'in Hanımına Verdiği Sır 303
Faş Edilen Sırrın Açığa Çıkması 303
Tahrim 4-5. Âyetlerin Tefsiri **304**
Resûlullah'a İlahî Lütuflar 304
Tahrim 6-7. Âyetlerin Tefsiri **308**
Cehennemde Görevli Melekler 309
Mü'minlere Cehennem Tehdidi 309
Tahrim 8-9. Âyetlerin Tefsiri **310**

Tevbe-i Nasûh 310
Allah Mü'minleri Rüsvay Etmez 311
İman ve Amele Göre Nur 312
Kâfirlere Karşı Cihat 312
Tahrim 10-11. Âyetlerin Tefsiri 314
Meşhur Kadınlar 314
Nûh (a.s) ile Lût (a.s)'un Eşleri 315
Firavun'un Eşi Âsiye (r.ah) 315
İki Kadının Hıyaneti 316
Tahrim 12. Âyetin Tefsiri 316
Meryem (r.ah.) 316
Meryem'e Üflenen Ruh 317

MÜLK SÛRESİ

Mülk 1. Âyetin Tefsiri 322
İki Yaratıcı İmkânsız 324
Her Şey Allah'ın Mahluku 325
Allah Mekandan Münezzeh 325
Mülk 2. Âyetin Tefsiri 326
İmtihan İçin Yaratılış 326
Ölümün Mahiyeti 327
Hayat İmtihanı 329
Ölüm ve Hayatın Tefsiri 329
Mülk 3. Âyetin Tefsiri 331
Hilkatteki Nizam 331
İnsanların Fiilleri 334
Mülk 4. Âyetin Tefsiri 335
Mülk 5. Âyetin Tefsiri 336
Lambalarla Süslenen Sema 36
Mülk 6. Âyetin Tefsiri 342
Mülk 7-8. Âyetlerin Tefsiri 343
Cehennem Azabının Sonuçları 343
Mülk 9-11. Âyetlerin Tefsiri 346
Kâfirlerin İtirafı 346
Mülk 12. Âyetin Tefsiri 349
Mülk 13-14. Âyetlerin Tefsiri 350
Yaratan Elbette Bilir 350
Kulun Fiillerini Yaratan Allah'tır 350
Mülk 15. Âyetin Tefsiri 354
Emre Verilen Yeryüzü 354
Mülk 16-17. Âyetlerin Tefsiri 356
İnsanın Nazik Konumu 356
Mülk 18. Âyetin Tefsiri 359
Kudretin Bazı Delilleri 359
Mülk 19. Âyetin Tefsiri 359
Mülk 20. Âyetin Tefsiri 361
Allah'a Karşı Koyan Ordu mu Var? 361
Mülk 21. Âyetin Tefsiri 362
O'ndan Başka Rızık Veren mi Var? 362
Mülk 22. Âyetin Tefsiri 363
Psikolojik Delil 363
Mülk 23. Âyetin Tefsiri 364
Yaratma Delili 364
Mülk 24. Âyetin Tefsiri 365
Haşir Delili 365
Mülk 25. Âyetin Tefsiri 366
Kâfirlerin Haşirden Şüpheleri 366

Mülk 26. Âyetin Tefsiri ... **366**
Mülk 27. Âyetin Tefsiri ... **367**
Azabı Gördüklerinde Durumları ... 367
Mülk 28. Âyetin Tefsiri ... **369**
Kâfiri Kim Kurtarır? ... 369
Mülk 29. Âyetin Tefsiri ... **370**
İnanıp Kurtulduk ... 370
Mülk 30. Âyetin Tefsiri ... **370**
Allah'a Tevekkül Gerektir ... 370

KALEM SÛRESİ

Kalem 1. Âyetin Tefsiri ... **373**
Kader Kalemi ... 376
Kalem 2-4. Âyetlerin Tefsiri ... **378**
Üstün Ahlak Hz. Peygamber'dedir ... 380
Kalem 5-6. Âyetlerin Tefsiri ... **384**
Muarızlar Yakında Bilecekler ... 384
Kalem 7-8. Âyetlerin Tefsiri ... **385**
Dini Yalanlayanlara Uyma ... 385
Kalem 9-13. Âyetlerin Tefsiri ... **386**
Gevşetme, Arzularına Karşı Koy ... 386
Dine Karşı Çıkanların Sıfatları ... 387
Kalem 14-16. Âyetlerin Tefsiri ... **390**
Varlığa Güvenmenin Boşluğu ... 390
Burna Vurulan Damga ... 392
Kalem 17-18. Âyetlerin Tefsiri ... **394**
Bahçe ve Sahiplerinin İmtihanı ... 394
Kalem 19-20. Âyetlerin Tefsiri ... **396**
Bahçenin İmhası ... 396
Kalem 21-22. Âyetlerin Tefsiri ... **397**
Ümitle Bahçeye Çıkmaları ... 397
Kalem 23-25. Âyetlerin Tefsiri ... **398**
Aralarında Fısıldaşmaları ... 398
Fakir Gelir Diye Korkmaları ... 398
Mağrurca Bahçeye Girmeleri ... 399
Kalem 26-27. Âyetlerin Tefsiri ... **400**
Şaşırıp Kalmaları ... 400
Kalem 28-33. Âyetlerin Tefsiri ... **400**
Günahlarını İtirafları ... 401
Birbirlerini Suçlamaları ... 402
Allah'a Yönelmeleri ... 402
Kalem 34-36. Âyetlerin Tefsiri ... **403**
İtaat Edenle Mücrimler Bir Tutulmaz ... 404
Kalem 37-39. Âyetlerin Tefsiri ... **405**
Kalem 40-41. Âyetlerin Tefsiri ... **407**
Kefil Kim? ... 407
Kalem 42. Âyetin Tefsiri ... **408**
Kıyamette Secdeye Davet ... 408
Kalem 43. Âyetin Tefsiri ... **413**
Başlar Yerde ... 413
Kalem 44. Âyetin Tefsiri ... **414**
O Mülhidi Bana Bırak! ... 414
Kalem 45-48. Âyetlerin Tefsiri ... **415**
Risalet Ücret İstemez ... 416
Gaybı mı Biliyorlar? ... 417
Kalem 49-50. Âyetlerin Tefsiri ... **418**
Yunus (a.s)'a Gelen İnâyet ... 418
Kalem 51-52. Âyetlerin Tefsiri ... **420**
Gözleriyle Resûlü Yemeleri ... 420

HÂKKA SÛRESİ

Hâkka 1-3. Âyetlerin Tefsiri **426**
Hakka Kelimesi 426
Hâkka 4-6. Âyetlerin Tefsiri **428**
Âd ve Semûd Kıssası 428
Hâkka 7-8. Âyetlerin Tefsiri **430**
Kasırga ile Helâkleri 430
Hâkka 9-10. Âyetlerin Tefsiri **433**
Firavun Kıssası 433
İsyana Karşılık Çarpılmaları 434
Hâkka 11-12. Âyetlerin Tefsiri **435**
Nûh (a.s)'un Kıssası 435
Hâkka 13-16. Âyetlerin Tefsiri **436**
Kıyametin Başlaması 437
Dağların Yıkılışı 438
Hâkka 17-18. Âyetlerin Tefsiri **439**
Hamele-i Arş 439
Allah'ın Hâkimiyetinin Anlatımı 441
Huzur-u İlahî'de Hesap 442
Hâkka 19-24. Âyetlerin Tefsiri **443**
Arz Olunmanın Neticesi 443
Cennet Tasvirine Dair 447
Hâkka 25-27. Âyetlerin Tefsiri **448**
Kitabını Soldan Alanların Pişmanlığı 448
Hâkka 28-32. Âyetlerin Tefsiri **450**
Kâfirlerin Cezası 450
Hâkka 33-34. Âyetlerin Tefsiri **452**
Yoksulu Doyurmanın Önemi 453
Hâkka 35-37. Âyetlerin Tefsiri **454**
Kâfire Fayda Veren Dost Yok 454
Hâkka 38-40. Âyetlerin Tefsiri **455**
Resul-i Kerîm Kimdir? 456
Kur'ân'ın Cebrâil'e İzafesi 456
Hâkka 41-43. Âyetlerin Tefsiri **457**
Rabbü'l-Âlemîn'in Kelâmı 458
Hâkka 44-47. Âyetlerin Tefsiri **458**
Allah Adına Söz Uydurmanın Cezası 458
Hâkka 48-52. Âyetlerin Tefsiri **461**

MEÂRİC SÛRESİ

Meâric 1-3. Âyetlerin Tefsiri **464**
Meâric 4-5. Âyetlerin Tefsiri **467**
Melâike ve Ruh 467
Meâric 6-10. Âyetlerin Tefsiri **471**
Meâric 11-14. Âyetlerin Tefsiri **473**
Kurtulmak İçin Herkesi Feda 473
Meâric 15-18. Âyetlerin Tefsiri **476**
Cehennem Alevi 476
Cehennemin Çağrısı 478
Meâric 19-21. Âyetlerin Tefsiri **479**
Hırslı İnsan 479
Şikâyetçi İnsan 480
Meâric 22-28. Âyetlerin Tefsiri **481**
İyi Vasıflar 481
Namaz 481
İhtiyaçlılar İçin Mal Ayırmaları 482
Hesap Gününü İkrar 482
Azaptan Çekinmeleri 482

Meâric 29-31. Âyetlerin Tefsiri **483**
Gayr-ı Meşrû İlişki Kurmazlar 483
Meâric 32-35. Âyetlerin Tefsiri **483**
Emanete, Ahde Riâyet Ederler 484
Şahitliği Yerine Getirirler 484
Meâric 36-37. Âyetlerin Tefsiri **485**
Kötüler Neden Sana Koşuyorlar! 485
Meâric 38-39. Âyetlerin Tefsiri **486**
Meâric 40-42. Âyetlerin Tefsiri **487**
Münkirler Kaçıp Kurtulamazlar 487
İnkârcı Neslin Alternatifi 487
Meâric 43-44. Âyetlerin Tefsiri **488**
Kıyametteki Halleri 488

NÛH SÛRESİ

Nûh 1-4. Âyetlerin Tefsiri **492**
Nûh (a.s)'un Hakka Çağrısı 492
Nûh 5-6. Âyetlerin Tefsiri **495**
Davete Gelenlerin Olmaması 495
Kaderin Delili 495
Nûh 7. Âyetin Tefsiri **496**
Halkın Kulak Tıkaması 496
Nûh 8-9. Âyetlerin Tefsiri **497**
Tebliğin Her Türlüsünü Denemesi 497
Nûh 10. Âyetin Tefsiri **498**
Onları İstiğfara Teşviki 498
Nûh 11-12. Âyetlerin Tefsiri **500**
İnsanın Hoşlandığı Şeyler 500
Nûh 13-14. Âyetlerin Tefsiri **501**
Vakar Hakkında Muhtemel Tefsirler 501
İnsanın Yaratılış Safhaları 502
Yaratılışın Allah'ın Varlığına Delaleti 502
Allah'ın Birliğine Enfüsî Delil 502
Nûh 15-16. Âyetlerin Tefsiri **503**
Allah'ın Birliğine Dair Âfâkî Delil 503
Gök Tabakaları 504
Nûh 17-18. Âyetlerin Tefsiri **504**
Nebat Gibi Bitirme 504
Nûh 19-20. Âyetlerin Tefsiri **506**
Halkın Fasıklara Uyması 506
Nûh 21. Âyetin Tefsiri **506**
Nûh 22-24. Âyetlerin Tefsiri **507**
Müşriklerin Tuzağı 507
Nûh 25. Âyetin Tefsiri **513**
Kavmin Boğulması 513
Kabir Azabı 514
Nûh 26-27. Âyetlerin Tefsiri **515**
Nûh (a.s)'un Kâfir Kalmasın Diye Duası 516
Nûh 28. Âyetin Tefsiri **516**
Nûh (a.s)'un Duası ve Bedduası 516

CİN SÛRESİ

Cin 1. Âyetin Tefsiri **520**
Cinlerin Varlığı 520
Cinlerin Mahiyeti Hakkında 521
Hz. Peygamber Cinleri Gördü mü? 526
Cinlerin Nevileri 527
Kur'ân'ı Dinleyen Cinler 527

Cinlere Tebliğin Duyurulması 529
Bir Grup Cinnin Kur'ân Dinlemesi 530
Cin 2-9. Âyetlerin Tefsiri 531
Cinlerin Kur'ân'a Boyun Eğmeleri 531
Cinlerin Şirkten Uzak Olmaları 532
Cinlere Sığınan İnsanlar 535
Cinler Ba'si İnkâr Edenleri Kınıyor 536
Cinlerin Göğü Yoklamaları 537
Gökten Kovulmaları 537
Şihabların Artırılması 539
Cin 10-15. Âyetlerin Tefsiri 540
Salih ve Fasık Cinler 541
Cinlerin Çeşitli Yolları 541
İtaatli ve Zalim Cinler 543
Cinlerin Cehenneme Yakıt Olmaları 544
Cin 16-17. Âyetlerin Tefsiri 544
Cin 18. Âyetin Tefsiri 548
Mabedler Allah'a Mahsus 548
Cin 19. Âyetin Tefsiri 550
İbadet Halindeki Resûlün Yanına Toplanmaları 550
Cin 20. Âyetin Tefsiri 552
Yalnız Allah'a Kulluk 552
Cin 21. Âyetin Tefsiri 553
Resûl Fayda da Zarar da Veremez 553
Cin 22-23. Âyetlerin Tefsiri 554
Sığınak Allah'tır 554
Resûlün Görevi Tebliğdir 554
İsyan Edenin Cezası 555
Cin 24. Âyetin Tefsiri 558
Azabın Geldiği Gün 558
Cin 25. Âyetin Tefsiri 559
Kıyametin Vaktini Kullar Bilemez 559
Cin 26-27. Âyetlerin Tefsiri 560
Gaybı Bilen Allah'tır 560
Allah Gaybı Dilediğine Bildirir 562
Allah Mesajını Korur 563
Cin 28. Âyetin Tefsiri 564

MÜZZEMMİL SÛRESİ

Müzzemmil 1-5. Âyetlerin Tefsiri 568
Kur'ân'ı Tertîl ile Oku 572
Ağırlığı Olan Bir Söz: Kur'an 573
Müzzemmil 6-7. Âyetlerin Tefsiri 576
Gece İbadetindeki Neşve 576
Gündüz Mesaisi 579
Müzzemmil 8-10. Âyetlerin Tefsiri 580
Maşrık ve Mağribin Rabbi 582
Tevekkül Yalnız Allah'a Olur 584
Sabret ve Onları Terk Et 585
Allah'la Olan İşler ve Kullara Ait İşler 585
Müzzemmil 11-14. Âyetlerin Tefsiri 586
Dini Yalan Sayan, Nimet Şımarığı Kâfirleri Bana Bırak 586
Cehennemde Bekleyen Azap 587
Kıyametten Bazı Sahneler 588
Müzzemmil 15-16. Âyetlerin Tefsiri 589
Tekzîbin Dünyadaki Neticesi 589
Kıyasın Delil Olması 590
Müzzemmil 17-19. Âyetlerin Tefsiri 592

Kıyametin Dehşeti ... 592
Çocukları İhtiyarlatması ... 592
Gökleri Yarıp Çatlatan Gün ... 594
Müzzemmil 20. Âyetin Tefsiri ... 596
Gece İbadetinin Hafifletilmesi ... 596
İbadette Kolaylık ... 598
Helal Rızık İçin Çalışmanın Önemi ... 599
Allah'a Güzel Ödünç ... 600
İstiğfar Emri ... 600

MÜDDESSİR SÛRESİ

Müddessir 1-7. Âyetlerin Tefsiri ... 604
Hz. Peygamber'in Elbisesine Bürünmesinin Sebebi ... 604
Rabbini Tekbir Et ... 607
Elbiseni Temizle ... 609
Minnetçi Olma ... 613
Rabbinin Emirlerini Tutmada Sabır ... 617
Müddessir 8-10. Âyetlerin Tefsiri ... 618
Sûr'a Üflenince ... 618
Kâfirler İçin Çetin Gün ... 620
Müddessir 11-14. Âyetlerin Tefsiri ... 622
Mahlukumu Bana Bırak ... 622
Müddessir 15-17. Âyetlerin Tefsiri ... 625
Kâfirin Hırsı ... 625
Müddessir 18-22. Âyetlerin Tefsiri ... 627
Kâfirce Hile ... 627
Habisçe Kaş Çatıp Düşünme ... 628
Müddessir 23-30. Âyetlerin Tefsiri ... 629
Gururun İmana Mani Olması ... 630
Kur'ân Hakkında Beşer Sözü İddiası ... 630
Cehennem Görevlisi 19 Melek ... 632
Müddessir 31. Âyetin Tefsiri ... 634
Bu Bekçilerin Melek Olmasının Hikmeti ... 635
Müteşabihlerin İndirilişinin Maksadı ... 637
Yakîn ile Müteşabihlerin İlgisi? ... 638
Mü'minlerin İmanlarını Artırması ... 639
İmanın Artması ... 639
Rabbin Orduları ... 642
Müddessir 32-37. Âyetlerin Tefsiri ... 643
Geri Dönen Ay ... 643
Ağaran Sabah ... 644
Müddessir 38-41. Âyetlerin Tefsiri ... 646
Herkes Âmelinin Rehini ... 646
Ashab-ı Yemin ... 647
Müddessir 42-47. Âyetlerin Tefsiri ... 648
Cehenneme Götüren İşler ... 648
Müddessir 48-51. Âyetlerin Tefsiri ... 649
Kâfire Şefaatçi Olmaz ... 649
Kur'ân Dersinden Yaban Eşeği Gibi Kaçma ... 650
Müddessir 52. Âyetin Tefsiri ... 651
Ferman Bekleyenler ... 651
Müddessir 53-56. Âyetlerin Tefsiri ... 652
Kur'ân Bir Öğüttür ... 652

KIYAME SÛRESİ

Kıyame 1-2. Âyetlerin Tefsiri ... 656
Nefs-i Levvâme ... 659